

શ્રી

મહાકાલ

રૂપ (પુસ્તક) ૨૪ માઘ કૃષ્ણ ૦ ૧૪. સંવત્ ૧૯૬૮. વર્ષાન (અક) ૪

“શુભ અથલ જ્ઞાનવિના નથી, છે જ્ઞાનમાં સહ ઉત્તતિ.”

—વિશ્વવંશ.

પ્રસિદ્ધ કરનાર

ત્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગ-વહોદરા

તરુણી

અધ્યાપક—શ્રી “સત્યવિજય” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં શા સાક્ષિજયેદ હરિલાલે આખી પ્રસિદ્ધ કર્યું

સાધિક કૃષ્ણાનંદ પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૨-૦-૦ વર્ષના આર્દ્રભામાં જ.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા.

વિસ્તાર.

૧ પદસમૂહ.

૧ સર્વત્ર મંગલસ્વરૂપ તત્ત્વનું વિલોકન કરનાર વૃત્તિનાં વચનો (શ્રીઉપેન્દ્ર.)	૮૧
૨ પ્રભામાં સાદિત્યનો ઉત્કર્ષ થવાં પ્રશુપ્રાર્થના. (શ્રીઉપેન્દ્ર.)	૮૬
૩ સપ્તેમ અભિનંદન. (શ્રીઉપેન્દ્ર.)	૮૬

૨ શ્રીમાનુ વિધિવંદ્ય (ઇ. ઇ.) પ્રણીત લેખો.

૧ સતી સવશી (નાટ્યરૂપે)	૮૨

૩ તત્ત્વવિચાર.

૧ શ્વેતચુત્ર અથવા, શ્વેતમીમાંસા. (કણીયા)	૮૫
૨ ઉત્તમિ પ્રાપ્ત કરવાનું સરલ સાધન. (કણીયા.)	૮૬

૪ માનસ શાસ્ત્ર.

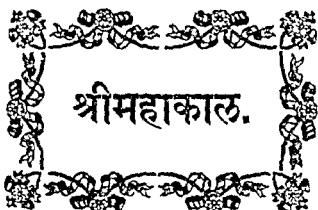
૧ આન્તર મનના અદ્ભુત અમાકારો. (કણીયા)	૮૭

૫ ધર્મ.

૧ દ્વિદ્વધર્મનાં ઉદ્યાસ્તધર્મનાં કારણો. (નર્મદ.)	૮૮

૬ પ્રકીર્ણ.

૧ પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ (શ્રીઉપેન્દ્ર.)	૯૭
૨ સાઈ અને ધણ સાઈ. (શ્રીઉપેન્દ્ર.)	૧૦૨
૩ શ્રીકૃષ્ણસાધકઅધિકારિવર્ધના મટ્ટાસવા	૧૦૦
૪ શ્રી વિધિવંદ્યમરણોક્તિ.	૧૦૩

શ્રીમહાકાલ.

૪૫ (પુસ્તક) ૨૪—માઘ કૃષ્ણ ૦ ૨૪ સવત્ ૧૯૬૮. દર્શન (મંક) ૪.

॥ ૐ શ્રી ॥

સર્વત્ર મંગલસ્વરૂપ તત્ત્વનું વિલોકન કરનાર
વૃત્તિનાં વચનો.

૫૬. (હવે રંગ જે લાગ્યો તે લાગ્યો, એ કવ.)

હું તો મહામંગલ ત્યાં ત્યાં લાગું;

ચહી મંગલનું અજવાળું;

હું તો

બાપી રહ્યાં આ વિશ્વવિષે, આંદોલન મંગલકારી;

વાતાવરણવિષે ચહી, જોઈ, મહામંગલની સ્વારી;

હું તો

શુભને સુંદરતાની જેમાં, મર્યાદા ન જણાતી,

મહા ગૌરવવાળી એ સ્વારી, મુજ પ્રાંગણથી જાતી;

હું તો

મુખસંપત્તિની ત્યાં જોતો, યાતી દેલહેંલા,

મંગલમય તનુએ ઝોઢચં, મહા-આનંદ જરૂરશી શેલાં;

હું તો

એ સ્વારીમાં બજતાં મુજમાં, મંગલની ધત જાગે,

મુજ ગનમધુકર મસ્ત જાને ચુગી, મંગલકુશુમયરાગે,

હું તો

હું મધ્યે ને મંગલ ભારી, આસપાસ લહું વ્યાપું;

યામના કોઈ કરે મંગલની, (તેને) માગે તેટલું આપું;

હું તો

મંગલમાં હું નિવાસ કરું ને, મંગલમાં જઈ આપું,

મંગલને હું મોકલું ત્યાં ત્યાં, મંગલને હું વધાવું;

હું તો

સતી સુવર્ણા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૫૩ થી.)

રથેન—(રવગત) બસ ! આ મુવજીઆગળ દુનીયાની બધી સ્ત્રીઓ રદ છે. આપણે મોટી રાજાની કન્યાને પરણી લાવ્યા છીએ, અને રાણી કરીને બેસાડી છે, પણ આના આગળ તે પાણી ભરે છે.

ગુરુ—પુત્રીઓ ! જુઓ, સમજી પડી ? નિશાનવિના બીજું કંઈ જ દષ્ટિએ ન દેખાય, ત્યારે જ નિશાન સિદ્ધ થયું ગણાય. દષ્ટિ લક્ષ્યઉપર એકાગ્ર થયા વિના તમે લેક્ષ્યને કેવી રીતે વીધી શકત ?

ચારુલોચના—ગુરુ ! આની આંટીધુંટી કાઢીને અમારી પરીક્ષા કરો છો તે અમે તો ગભરાઈ જઈએ છીએ, કંઈ સરળ રીતે પરીક્ષા કરો તો કુસળતા બતાવાય પણ ખરી.

ગુરુ—જહેન ! આંટીધુંટીવિના ખરી કસોટી નીકળતી નથી. હો આ બીજું નિશાન સાધો. (નોકરને) અત્યા પેલું લીંબુ લાવ. (તે લાવીને આપે છે એટલે) તું બેસ અહિં. (તેને બેસાડીને તેના માથા ઉપર લીંબુ ગોઠવે છે પછી) સાંભળો પુત્રીઓ ! હવે આ લીંબુને એવી રીતે વીધી નાંખો કે માણસને જરા પણ ઇર્ષ્યા થાય નહિ ને લીંબુ વીધાય.

મંદુલસા—આપણાથી તો બા આવું જોખમનું કામ નહિ થાય.

ભદ્રા—ના રે જહેન ! માણસને વાગી બેસે તો નકામી કાળી ટીક્કી આવે.

મનોરમા—ગુરુએ તો બધું આવાં ને આવાં જ અટપટાં નિશાન મારવાનાં આજે બોગી દાગ્યાં છે.

મુલગા—મુવજીને નિશાન મારવું હોય તો મારે, આપણે તો બા મારવાનાં નથી.

ગુરુ—એ પુત્રીઓ ! કોઈ અજમાવનું નથી ?

ચારુલોચના—ગુરુ ! લાવો દુઃ અજમાવું.

નોકર—એ જહેન ! મારી આંખ જાગવજે, નહિ તો આપણે તો બેય બોઈ બેસીશું. (ચારુલોચના તાડીને તીર મારે છે, અને તીર આડું તપ છે.)

ગુરુ—કંઈ ફિર નહિ. (મુવજીને) ચાલ મુવજી ! તું અજમાવે છે ?

મુવજી—જેવી ગુરુજીની આજ્ઞા. (તાડીને મારે છે, અને લીંબુ વીધ છે. સર્વ સુખીઓ આશ્ચર્ય પામે છે.)

ગુરુ—શાગરા ! શાગરા !

રથેન—(રવગત) આણે તો લીંબુએ વીધ્યું ને બેગામેશું આપણું. હુલ્લેજી વીધી નાંખવું. આપણી પ્રિય થવાને તો બા જ લાવક છે. એની સાથે લખ દયા વિના જીવને જંપ વગરાશે નથી.

ગુરુ—પુત્રીઓ ! પેલો ફરનો લોખંડનો વરાદ ભયો ! એની આંખો જોઈ, કેવી મંદગો છે ! દને અહિં જમાં રદી એની જમણી આંખ વીધી નાંખો.

મંદુલસા—અણી જરા ! ચરાવ તીર ને વીધી નાંખ.

ભદ્રા—તું જ વીંધને. ઘેર મોટી બકાઈઓ મારતીંતી, ને હવે કેમ અલી તું માર ને લોકણી તું માર, કરવા બેઠી છું ?

મંજુલા—આ વરાહ ફરતો ન હોય તો હમણાં વીંધી નાંખું, પણ રડ્યો ચકર-ચકર ફરે છે, તે શે વીંધ્યો બપ ?

વિનીતા—ચાલ બહેન સુવર્ણા ! ચાલ. તું જ કરી બતાવ. અમારામાં તો કાઠ્ઠી દિમ્પા ચાલે એમ નથી. આ ચારેલોચનાબહેન વળી હામ બીડે તો બીડે.

ચારેલોચના—ગુરુ ! આવું આપે શીખવ્યું તું ક્યારે, જે આજે પુછે છે ?

ગુરુ—બહેન ! આ નિશાન નથી શીખવ્યું, પણ બીજાં નિશાન શિખવ્યાં છે, તેથી શુદ્ધિનો ઉપયોગ કરે તેને આ નિશાન પણ મારતાં આવડે (સુવર્ણાને) સુવર્ણા ! તુંથી આ નિશાન તોડી શકશે કે ?

સુવર્ણા—ગુરુજીની કૃપા હશે તો ચક્ર શકશે.

ગુરુ—ચાલ તારે યોગ શર. (સુવર્ણા પ્રથમ પોતાની ઉભા રહેવાની જગાથી વરાહ સુધીની જગા તીરથી માપી લુએ છે. પછી બીજી બાલુએ તેટલી જ જગા તીરવડે માપી પોતાની ઉભા રહેવાની જગાથી ત્યાં તીર નાંખે છે.)

ચારેલોચના—અરે સુવર્ણા ! તું આ શું કરે છે ? તીર વરાહને મારવાને બદલે આમ ક્યાં નાંખે છે ?

સુવર્ણા—વરાહ ફરતો છે, માટે હું પહેલાં વરાહસુધી તીરને પહોંચવાના કેટલો વખત લાગશે તે મનમાં માપી જોઉં છું. હવે વરાહની આંખ નજરે પડે તે વખતે જ જો હું તીર માફ તો તેટલી વારમાં તો વરાહ ફરી જવાથી આંખને તીર ન વાગતાં બીજી જગ્યાએ વાગે, માટે પહેલાં વરાહને એક આંટો ફરતાં કેટલી વાર યાચ છે તે નક્કી કરી બીજાં આંટો ફરશે ત્યારે તેટલો વખત બાદ કરી તીર મારીશ, જેથી બરાબર તેની આંખમાં વાગશે.

ગુરુ—શાઆય, સુવર્ણા ! ખુબ શુદ્ધિ પહોંચાડી. તું જરૂર આંખને વીંધશે. (સુવર્ણા તે પ્રમાણે કરે છે, અને આંખ વીંધે છે. બધી કન્યાઓ આશ્ચર્ય પામે છે.)

શ્યેન—(સ્વગત) હવે હું શું કરું, અને કેવા ઉપાયે આ સુવર્ણાને મારી રાણી-ખનાવી દઉં ?

ગુરુ—આલો, હવે આ ધનુર્વિદ્યતી છેલ્લી પરીક્ષા કરી લઈએ. અને પછી બીજાં શસ્ત્રોમાં તમારી કુશળતા જોઈએ. (સેવકને) અલ્યા લાવ પેલું નાળીયેર. (તે આપે છે, પછી કન્યાઓને) આ નાળીયેરને, આલો, હું પેલા કૂવામાં નાંખું છું. હવે કૂવામાં ઉતર્યા વિના બાણ મારીને આ નાળીયેરને કૂવામાંથી કાઢી આપો.

ઉદ્ધાસિતા—હાપ, હાપ, ગુરુજી તો ગાંડ થયા છે. રડ્યું તીરથી તે નાળીયેર કૂવામાં ઉતર્યા વિના ઉપર અણાય !

મનોરમા—ગુરુજી ! અમારી મસ્કરી કરો છે કે સાચેસાચું કહો છે ?

ગુરુ—બહેન ! મસ્કરી છે કે સાચેસાચું તે હમણાં જ જણાશે. કેમ સુવર્ણા ! તીરથી આ નાળીયેર કૂવામાંથી નીકળી શકશે કે નહિ ?

સુવર્ણા—ગુરુ ! આપની કૃપાથી નીકળી શકશે.

ઉદ્ધાસિતા—અલી લો ! આ તો કાઢવાનું હા કહે છે. તે શી રીતે એ કાઢી શકશે ?

ચારુલોચના—સુવર્ણા ! તું શી રીતે તીર મારી નાળીયેર કાઢી શકીશ ?

સુવર્ણા—જહેનો ! સાંભળો. પ્રથમ નાળીયેરને તીર મારે તે તીરના માથા ઉપર બીલું તીર મારે, તેના માથાઉપર ત્રીલું, એમ ન્યાં સુધી તીર ફવાના માથા સુધી આવે ત્યાં સુધી મારે, તો પછી અંદર ઉતર્યા વિના તરત કાઢી લેવાય.

ઉદ્ધાસિતા—આહો ! એમ તો અમેય કાઢીએ.

ગુરુ—સશુર. સુવર્ણા ! હવે તુંજ કાઢ. કળ બતાવી દીધા પછી તમે બધાં કાઢો એમાં નવાઈ નથી. (સુવર્ણા તે પ્રમાણે કરી નાળીયેર કાઢી બતાવે છે.)

ગુરુ—(અત્યંત પ્રસન્નતાપૂર્વક) ચાચાશ ! ધન્ય છે. ચાલો, હવે બીજાં શસ્ત્રોમાં તમારી કુશળતા જોઈએ. (તેને માટેના સાહિત્યની યોજના કરવા તરફ ચિત્ત આપે છે),

રથેન—(સ્વગત) હવે મારું મન કશું કરતું નથી. આવી કુશળતા અને સુંદરતાની ભૂતિને મારા વિના બીજા પરણી જાય ! એ બતવાનું જ નથી. ચાલ, નીચે જઈને હમણાં જ મારો વિચાર સુવર્ણાને જણાવી દઉં. એ સુંદર છે તો આપણે ક્યાં જોઈ જાણીએ. મારું સુંદર રૂપ જોઈને એ જરૂર મારા ઉપર મોહિત થઈ જવાની અને હું રાજા છું એટલે તો એ મને પગે લાગીને કબૂલ કરવાની.

(એકદમ દોડતો દોડતો નીચે આવે છે, અને કાટ કુદીને કન્યાઓના વચમાં થઈને ન્યાં સુવર્ણા છે ત્યાં જઈને તેનો હાથ પકડીને)

રથેન—ગસ સુવર્ણા ! ડિય સુવર્ણા ! આજે મારો નિશ્ચય થઈ ગયો છે. હું તને રાજા બેતો હતો. ને મારા મનમાં ઘાટ ધડ્યા કરતો હતો. પણ હવે મારો પાકો નિશ્ચય થયો છે. બોલ અટ બોલ, હું કહું તે તું કબૂલ કરીશ ?

સુવર્ણા—(તેનો હાથ ઊઠાવવાનો પ્રયત્ન કરતાં) ગુરુ ! આ શું ! ચારુલોચના જહેન ! તમારા સમક્ષ આ પ્રમાણે મારું વ્યવહાર !

રથેન ! અરે વ્યવહાર વ્યવહાર શું કરે છે ? તને તો હું મોટામાં મોટું માન આપવા પારું છું. મારી સાથે લગ્ન કર, મારી રાણી થા, અને જો, પછી તને માન મળે છે કે વ્યવહાર ?

ચારુલોચના—(એકદમ આવી રથેનનો હાથ ઊઠાવી તેનો નિરકાર કરતાં) અરે બેવફા ! તારું મનજ ઠેકાણે છે કે નહિ ? આ તું શું બોલે છે તેનું તને જ્ઞાન છે કે નહિ ?

ગુરુ—ઉચ્ચિત્તમદારાજના પુત્ર આપનું આ આચરણ બહુ જ અધર્મિત છે. મોટો અનર્થ થશે.

રથેન—પ્રેમા ! તમે વગર સમજ્યું વચમાં બોલ બોલ નહિ કરો. (ચારુને) જહેન ! જો તું મને જીતો જોવાની ઇચ્છા રાખતી હોય તો ગમે તેમ કરીને તું સુવર્ણા સાથે મારું લગ્ન કરાવી આપ. એના કહેલા વિવાદ ફેડ કરવાનું એના બાપને સમજાવ; અને સુવર્ણા તો મોટી પહેલી અને કબૂલ કરવાની જ. (સુવર્ણાને) કેમ વદાવી સુવર્ણા ! તું મારી સાથે લગ્ન નહિ કરે ? વિચાર કર, હું બેઠકાનો રાજા છું. તું મારી રાણી થા, પછી જો તને કેવી માજ કરાવું છું તે.

સુવર્ણા—(કોઠથી) ગુરુ ! મારાથી આ સહન થતું નથી. હું ઘેર જવાની આત્મા લઉં છું. (પોતાની સખીઓને) સખીઓ ! ચાલો, આવો છે કે નહિ ? (સુવર્ણા તથા અન્ય સખીઓ બપ છે.)

(અપૂર્ણ.)

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૮૫ થી.)

અસમ્ભવસ્તુ સતોઽનુપપત્તેઃ ॥૧॥

સૂત્રાર્થ—સદૃપ બ્રહ્મની ઉત્પત્તિ નથી કેમકે એ અનુપપન્ન છે.

આકાશ અને વાયુનો જન્મ અસંભાવ્યમાન છતાં જેમ એ બેની ઉત્પત્તિ શ્રુતિમાં છે, તેથી એમની ઉત્પત્તિ સ્વીકારવામાં આવે છે, તે જ પ્રમાણે બ્રહ્મની પણ કોઈ કારણમાંથી ઉત્પત્તિ થાય એવું બાન કોઈને થઈ શકે તેમ છે. તેમ જ આકાશાદિ સર્વ વિકાર છે છતાં એ વિકારમાંથી ધૃતર તેજસ્ આદિ વિકારો ઉત્પન્ન થાય છે તેમ બ્રહ્મ પણ વિકારરૂપ હોય અને તેમાંથી આકાશાદિની ઉત્પત્તિ થઈ શકે. તાત્પર્ય કે “બ્રહ્મની કોઈ કારણમાંથી ઉત્પત્તિ થવી નોંધએ, કેમકે બ્રહ્મ આકાશવત્ કારણ છે” એ અનુમાન રવંજાતોઽસિ ચિશ્વતોમુત્તઃ એ ઉત્પત્તિ શ્રુતિને બલ આપનાર છે તેથી એ જન્મશ્રુતિ ધૃતર અનાદિવાદિ કહેનાર શ્રુતિ-કરતાં અધિક બળવાન છે. અનાદિ કોઈ કારણ નહિ લેવામાં આવે તો અનવરથા આવશે એ બપ પણ રાખવા જેવો નથી. કેમકે બીજાંકુરવત્ અનાદિવાદની ઉત્પત્તિ કરી શકાય છે. તેથી જેમ એક દીપમાંથી અન્ય દીપ પ્રકટ થાય છે તેમ એક બ્રહ્મમાંથી અન્ય બ્રહ્મ થઈ શકે. તેથી બ્રહ્મની ઉત્પત્તિ શ્રુતિને અનુસરી અનાદિ શ્રુતિનો અર્થ કરવો. એ પ્રમાણે પૂર્વ-પક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી સિદ્ધાન્ત કરવામાં આવ્યો છે.

આ સૂત્રથી એ કહ્યું કે બ્રહ્મ સદૃપ છે અને એની કોઈ પણ કારણમાંથી ઉત્પત્તિ થતી હશે એવી આશંકા કરવી ઘટતી નથી. કારણ કે બ્રહ્મની ઉત્પત્તિ કેવલ અનુપપન્ન છે, ઉપપત્તિશૂન્ય છે. “બ્રહ્મની ઉત્પત્તિ થઈ શકે તેમ નથી કેમકે નરવિપાણુવત્ બ્રહ્મનું કારણ કોઈ છે નહિ જેની જેની ઉત્પત્તિ થાય છે તેનું કારણ હોય છે. ધૃતની ઉત્પત્તિ થાય છે તો ત્યાં ધૃતનું કારણ મૃત્તિકા અથવા કપાલ વિદ્યમાન છે.”—આ પ્રકારનું અન્યવ્યત્તિરેકિઅનુમાન બ્રહ્મની ઉત્પત્તિનો નિવેધ સાધે છે. જો બ્રહ્મની પણ ઉત્પત્તિ સ્વીકારવામાં આવે તો કારણ વિના કાર્ય થાય છે એ વાદ સ્વીકારવાનો પ્રસંગ આવે એ બાધકતકે પણ પ્રસ્તુત અનુમાનને ફાલે છે. તેથી આ રીતના બાધકતકથી ઉપકૃત અનુમાનથી અનાદિ શ્રુતિઓ સમર્થિત થયેલી છે માટે એ શ્રુતિ જ વધારે બળવાન છે અને એને અનુસરી જન્મશ્રુતિનો અર્થ કરવાનો રહે છે. આ પ્રકારનું સિદ્ધાન્તીતું વચન છે. એ કથનમાં બ્રહ્મની ઉત્પત્તિમાં કોઈ કારણ નથી એ હેતુ છે અને તે સ્પષ્ટ છે. કેમકે જો કોઈ કારણ હોય તો તે કેવા પ્રકારનું ? કાં તો એ કારણ સામાન્યસન્માત્ર હોય અથવા (૨) કોઈ સન્માત્ર વિશેષ હોય અથવા તો (૩) અસત્ હોય. ત્યાં બ્રહ્મ સન્માત્ર છે, સામાન્ય સન્માત્ર રૂપ છે અને એ જ

ઉત્પત્તિ સામાન્ય સન્માનમાંથી થઈ શકે નહિ. કેમકે જે બેની વચ્ચે કોઈ પણ અતિશય નથી (બેદ નથી) તે બેની વચ્ચે કાર્યકારણભાવ હોતો નથી. શ્રુતિકા કરતાં ઘટમાં વિશેષ છે તેથી શ્રુતિકા ઘટની ઉત્પત્તિનું કારણ થઈ શકે છે. સન્માન સામાન્ય કાર્ય અને કારણ પણ સન્માન સામાન્ય એ કદાપિ બને તેમ નથી. તેથી પ્રથમ પદ્ય અનુપપન્ન છે. સામાન્ય સન્માન બદલું કારણ કોઈ સદ્વિશેષ હોય એ પણ અધટિલ છે. ત્યાં ત્યાં બેદ એ છીએ ત્યાં ત્યાં સામાન્યમાંથી વિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે, વિશેષમાંથી સામાન્ય થતાં નથી. મૃદાદિ સામાન્યરૂપ છે તેમાંથી ઘટાદિ વિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે, ઘટાદિ વિશેષમાંથી મૃદાદિ સામાન્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. તેથી સદ્વિશેષમાંથી સામાન્યસન્માનની ઉત્પત્તિ લેવામાં દૃષ્ટ વિપર્ણ્ય જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી દ્વિતીય કોટિ અનુપપન્ન છે. અસત્ તે નિરાગત જ છે અને તેમાંથી કદાપિ સદ્વત્ની ઉત્પત્તિ યદ્દ શકતી નથી. શ્રુતિ પોતે જ કથમસત્તઃ સજ્જાયેત અસત્તઃ માંથી સત્ત કેવી રીતે થાય, ન થાય એમ અસત્ત કારણનેા નિરેધ કરે છે. તેથી આ રીતે ત્રણે રીતે બદલું કારણ અસંભવિત કરે છે. શ્રુતિ સ્પષ્ટપણે કહે છે કે સ કારણ કરણાધિપો ન ચાસ્ય કશ્ચિજ્જનિતા ન ચાધિપઃ-એ જાણ તે સર્વના કારણરૂપ છે, સર્વ કારણ ને અધિપતિ છે, એની ઉત્પત્તિ કરનાર અને એના અધિપતિ કોઈ નથી, અને એમ કહી બદલે ઉત્પન્ન કરનારનો નિરેધ કરવાથી કહે છે. પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું કે આકાશ અને વાયુની ઉત્પત્તિ થાય છે તેમ જાણ પણ કારણ હોવાથી એની ઉત્પત્તિ થાય એ અસત્ય છે. કારણ કે આકાશ તથા વાયુ વિરોધવાળા છે અને એની ઉત્પત્તિ શ્રુતિ-મિદ્દ છે ત્યારે બદલ સન્માન છે અને એની ઉત્પત્તિ કોઈ સ્થળે કહી નથી કેમકે ઉપર જાન્યું તેમ અસંભવિત છે માટે આકાશાદિ અને બદલની વચ્ચે મોટું વેપર્ય છે, વળી પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું આકાશાદિ વિકારમાંથી તેજસ્આદિ વિકારોની ઉત્પત્તિ થતી ખાય છે તેથી આકાશાદિ વિકાર જે બદલમાંથી ઉત્પન્ન થાય તે બદલે પણ વિકારરૂપ હોયું જોઈએ. આ કથન પણ અસંભવ છે. કારણ કે એ પ્રમાણે તો સર્વ કારણ વિકારરૂપ હશે અર્થાત્ કાર્યરૂપ જ હશે અને તેથી કોઈ પણ મત કારણ રહેશે નહિ. મૂલ કારણ કોઈ પણ ન સ્વીકારવામાં આવે તો અનવરથાની પ્રાપ્તિ થશે. એ અનવરથા બીજાં કુ-સ્ત્રી અનવરથા માટે પ્રમાણિત નથી તેથી દોષરૂપ છે. એ દોષ દૂર કરવા કોઈ પણ મૂલ કારણ, મૂળ પ્રતિનિદા સ્વીકાર કરવો જોઈએ અને જે સર્વના મૂલ કારણ રૂપ છે તે જ અમારું જાનવત્ત છે. તેથી સર્વથા બદલની ઉત્પત્તિ અસંભવિત છે.

આ પ્રમાણે બદલની ઉત્પત્તિ અને અનાદિત્વ કહેનાર શ્રુતિઓના વિરોધનેા પરિહાર કરી શ્રી મુનિશ્વર દેવે અન્ય શ્રુતિઓના વિરોધનેા પરિહાર કરે છે.

તેમોઝમ્મત્યા યાદ ॥ ૧૦ ॥

સ્તુતિઃ—તેજસ્ વાયુમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે કેમકે શ્રુતિ એમ કહે છે.

યજ્ઞઃ—આમાંથી ક્ષિત્તે માનરિષ્યા અથવા વાયુમાંથી.

હોરોઝ શ્રુતિ કહે છે કે ત્તેમોઝમ્મત્ત-પરમામાયે તેજસ્ને ઉત્પન્ન હતું અને તૈત્તિ-રીત શ્રુતિ કહે છે કે યાવોરિઃ-વાયુમાંથી તેજસ્ ઉત્પન્ન થયું. ત્યાં એ બે શ્રુતિનેા નિરેધ છે કે નહિ એ સંદેહ છે. સામાન્યમાંથી સામાન્યની ઉત્પત્તિ થવાનેા અસંભવ છે એમ પૂર્વ

સિદ્ધ કર્યું પણ અહિં તો તેજસ્વી અપેક્ષાએ વાયુ તથા બ્રહ્મ બંને સામાન્ય છે અને તેજસ્વિશેષરૂપ છે. તેથી તેજસ્વી બંનેમાંથી ઉત્પત્તિ થતી સંભવે છે અર્થાત્ બંને શ્રુતિ તુલ્ય-બ્રહ્મવાળી છે માટે પરસ્પર વિરુદ્ધ છે એ પૂર્વપક્ષ છે. એકદેશિમત આ પ્રાપ્ત થાય છે કે તેજસ્વી બ્રહ્મમાંથી ઉત્પત્તિ થાય છે. કારણ કે સદેવં એ પ્રકારે ઉપક્રમ કરી તે સદૃષ પરમાત્માએ તેજસ્ને સ્થળ્યું એવું શ્રુતિ ઉપદેશ કરે છે. વળી સર્વની ઉત્પત્તિ બ્રહ્મમાંથી થતી હોય તો જ બ્રહ્મ સર્વના કારણરૂપ હોવાથી બ્રહ્મરૂપ એક તત્ત્વના વિજ્ઞાનથી સર્વતું વિજ્ઞાન થઈ જવું સંભવે અર્થાત્ એક વિજ્ઞાનથી. સર્વ વિજ્ઞાનની પ્રતિષ્ઠા શ્રુતિમાં જે ભાર દઈ કહેવામાં આવી છે તેની ઉપપત્તિ માટે તેજસ્વી ઉત્પત્તિ બ્રહ્મમાંથી લેવી ઉચિત છે. તત્ત્વજ્ઞાન એ શ્રુતિ સર્વ પદાર્થો બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે, બ્રહ્મમાં રિચતિ કરી રહ્યા છે અને બ્રહ્મમાં લીન થાય છે એમ સર્વ પદાર્થની સવિશેષે બ્રહ્મમાંથી ઉત્પત્તિ વર્ણવે છે. પ્રતસ્માજ્ઞાયતે પ્રાણઃ એમાંથી પ્રાણ ઉત્પન્ન થયા-કત્યાદિ ઉપક્રમ કરી અન્ય શ્રુતિ સર્વ બ્રહ્મજન્ય છે એમ સવિશેષે ઉપદેશ છે. તેતિરીયોપનિષદ્માં પણ સતપસ્તપ્ત્વાદં સર્વમસૃજત યદિદં કિં ચ-તેણે ઈક્ષણરૂપ તપશ્ચરણ કરી આ સધળું જ છે તે સર્વને ઉત્પન્ન કર્યું-એમ સર્વની બ્રહ્મમાંથી સામાન્ય રીતે ઉત્પત્તિ કરી છે. વળી કાર્યમાત્ર કલ્પિત છે અને કલ્પિતનું અધિષ્ઠાન કલ્પિત વસ્તુ થઈ શકતી નથી પણ સત્ય વસ્તુ જ હોવી જોઈએ તેથી વાયુ કલ્પિત હોવાથી તેજસ્વરૂપ કલ્પિત વસ્તુનું અધિષ્ઠાન ન હોય પણ બ્રહ્મ જ સત્ય વસ્તુ હોવાથી તેજસ્વરૂપ કલ્પિત વસ્તુનું અધિષ્ઠાન થઈ શકે છે. તેથી વાયોરગ્નિઃ એ વાક્યમાં વાયોઃ એમાં જે પચ્ચમી વિભક્તિ વાપરી છે તેના અર્થ અપાદાન ન કરતાં ક્રમરૂપ અર્થ કરવો એટલે વાયુની સૃષ્ટિ કર્યા પછી પરમાત્માએ તેજસ્વી સૃષ્ટિ કરી એવો અર્થ લેવો. આ રીતનો એકદેશિ સિદ્ધાન્ત પ્રાપ્ત થાય છે. એ પણ અહિં પૂર્વપક્ષમાં જ છે.

આ રીતનો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી એ સિદ્ધાન્ત ત્રી સૂત્રકારે કયો છે. તેજસ્વ વાયુમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે કેમકે વાયોરગ્નિઃ એ શ્રુતિ એમ સ્પષ્ટપણે કહે છે. જે બ્રહ્મમાંથી સાક્ષાત્ તેજસ્વી ઉત્પત્તિ થતી હોય અને વચ્ચે વાયુનું વ્યવધાન આવતું હોય અર્થાત્ બ્રહ્મમાંથી વાયુ અને વાયુમાંથી તેજસ્વ એમ ન હોય તો આ વાયોરગ્નિઃ એ શ્રુતિનો અર્થ બાધિત થઈ જાય છે એક દેશીએ કહ્યું કે પચ્ચમીનો બાધ નહિ થાય, કારણ કે પચ્ચમીનો અર્થ ક્રમ લેવો, પણ એ યોગ્ય નથી. કારણ કે આ પ્રકરણમાં તસ્માદ્વાપતસ્માદાત્મન આકાશઃ સંમૂતઃ તે આ પરમાત્મામાંથી આકાશ ઉત્પન્ન થયું. એ વાક્ય પરંપરામાં વાયોરગ્નિઃ આવે છે. ત્યાં દ્વાત્મનઃ એ પચ્ચમી અપાદાનવાચક છે એ નિર્વિવાદ છે, આકાશથી વાયુ થયો એમાં પણ પચ્ચમી અપાદાનવાચક છે તો પછી વાયોરગ્નિઃ એ વાક્યમાં વાયુની પચ્ચમી તે અકરમાત્ર ક્રમાર્થક કેવી રીતે લેવાય? પચ્ચમી જેની પાછળ લગાડી છે તે ઉત્પત્તિ કારણ છે એવું આ પ્રકરણ છે તો એ પ્રકરણમાં વાયુની પાછળ લગાડેલી પચ્ચમી પણ વાયુને ઉત્પત્તિ કારણ જ સ્થાપે છે. વળી એથી આગળ પણ પૃથિવ્યા ઓવધચઃ પૃથિવીમાંથી એલધિ થાય છે એમ પચ્ચમી અપાદાનાર્થક છે તો ઉપક્રમ અને ઉપસંહાર બંનેમાં જ્યારે પચ્ચમીનો એક અપાદાનરૂપ અર્થ વિવક્ષિત છે એ નિર્વિવાદપણે જણાય છે તો મધ્યે આ એક જ વાક્યમાં એ અર્થ બદલી ક્રમરૂપ અર્થ અકરમાત્ર લેવો એ શ્રુતિનો બાધ જ કરવાનું કામ છે. કલ્પિત પદાર્થ અધિષ્ઠાન ન થઈ

શકે પણ પરિણામી થઈ શકે છે તેથી વાયુ ને તેજસ્વનું પરિણામી ઉપાદાન લેવામાં ફાઇ
આધ નથી. તેથી વાયોરશ્નિઃ એમાંની પંચમી તે અપાદાનાર્થક છે એ જણાય છે.

વળી એકદેશીએ જે ક્રમરૂપ અર્થ કર્યો કે વાયુથી પછી અગ્નિ થયો તો એમાં
“ પછી ” એવો કોઈ પણ ક્રમવાચક શબ્દ અથવા તેનો અર્થ જે ક્રમ તે કદપણ પડે છે.
આવો કોઈ શબ્દ કહી તે શબ્દરૂપ ઉપપદનાં યોગે પંચમી લેવી તેના કરતાં પંચમીનો
કારકાર્થ જે અપાદાન તે કલ્પ જ છે તે લેવો સ્પષ્ટ રીતે અધિક ઉચિત છે. ઉપપદ્યોગે
યતી વિભક્તિ એ સાપેક્ષ છે અને કારક વિભક્તિ નિરપેક્ષ છે. સાપેક્ષ કરતાં નિરપેક્ષ
અધિક બલવાન હોય છે. તેથી આ રીતે પણ પંચમીનો અર્થ અપાદાન લેવાનું જ
યોગ્ય હરે છે.

(અપૂર્ણ.)

વૌદ્ધધર્મનાં ઉદયાસ્તમયનાં કારણો.

આપણી આર્યજાતિની વિવેકશક્તિ તેની ધર્મપ્રવણતા ગણાય છે. ઐતિહાસિક વિચારકો
જણાવે છે કે પૂર્વ ધર્મભાવનાનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે, અને પશ્ચિમ અબ્યુદયનું. અર્થાત્ ઐદિક
સુખનું પ્રભવસ્થાન છે. બ્રાહ્મણોનો વૈદિકધર્મ, તેના ઉપર થયેલા મુધારારૂપ બૌદ્ધધર્મ, અને
અર્વાચીન પૌરાણિક હિંદુધર્મ—આપણા હિંદુસ્થાનમાં જન્મ પામ્યા છે. પારસીઓનો ઝોરો
ઝેસ્ટ્રીયન ધર્મ, ચીન અને જાપાનમાં પ્રચલિત કૌન્ફ્યુશીયન અને તેઓની ધર્મભાવના
ઇઝરાએલની ધર્મભાવના, ખ્રીસ્તીધર્મ, અને છેવટેના મુસ્લામી ધર્મ—આ સર્વનાં પ્રભવ-
સ્થાન એશીઆખંડમાં રહેલાં છે. પશ્ચિમમાં નવીન ધર્મભાવનાની જન્મતિ થઈ નથી. ત્યાં
પૂર્વનો ખ્રીસ્તીધર્મ સર્વત્ર પ્રસરેલો છે, પરંતુ ત્યાંના વસનારાનો મોટો ભાગ સામી ધર્મભા-
વનાથી બીજાથેલો નથી. ઐદિક સુખ અને તેનાં સાધનો તેમના જીવનનાં પ્રધાન લક્ષ-
સ્થાન છે, અને ધર્મ માત્ર ગૌણપદ ભોગવે છે.

ધર્મભાવનાની સફલતા મનુષ્યજીવનના ઉન્નત વિકાસમાં રહેલી છે. જે ધર્મભાવના-
વડે મનુષ્યનો શારીર, માનસ, અને આધ્યાત્મિક વિકાસ થાય તે ધર્મભાવના તે મનુષ્યમાં
ચરિતાર્થ થયેલી મનાય છે. ત્યાં આવો વિકાસ થતો નથી ત્યાં કાં તો તે મનુષ્ય તે ધર્મભાવના-
નો અનધિકારી છે, અથવા તે ધર્મભાવનામાં અંતર્ય હોય છે એવું અનુમાન થઈ શકે છે.
તત્કાલ શાકા ધર્મ તેમાં રહેલા-રહસ્યને ખાદ કરીએ તો મનુષ્યજીવનની અવનતિ કરનાર
હોવાથી અનિષ્ટ મનાય છે. તેવી રીતે બુદ્ધ પિયાયની ભાવનાવાળો ધર્મ જીવનની ઉન્નતિ
સાધનાર નહિ હોવાથી ચિટાચાર નિરુદ્ધ હોવાથી આદર કરવા યોગ્ય મનાયો નથી. આ પ્રકારની
ધર્મભાવનાની દુરોપાદેયતા અથવા કઈ ભાવના ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે અને કઈ યદ્યુ કરવા
યોગ્ય છે એનો વિવેક આપણા હિંદુધર્મના વિચારકોએ સારી રીતે કર્યો છે, અને તેથી
સ્નાતન વૈદિક ધર્મના સધળા યજ્ઞાદિ અંશોનો આપણા ધર્મપ્રવર્તકોએ સ્વીકાર કર્યો
નથી. વૈદિક કામમાં રાગમુગ્ધ, અજ્ઞમેધ, અધમેધ વિગેરે યજ્ઞ પ્રચલિત હતા તે નિર્વિવાદ
છે, પણ મુધેલી ધર્મગતિએ ક્રમશઃ ગ્રામ અગ્રાણ્યનો વિવેક કર્યો, અને છેવટે વેદની અગ્રા-
ભાજિકતા ઉદય થવાનો પ્રસંગ ન આવે, તથા પરાપૂર્વથી ચાલી આવેલા કુલાચારમાં સ્ત્રી-

પૃથ્વી રહેલા જનસમુદાયની ધર્મવૃત્તિમાં એકાએક ક્ષોભ યર્ષ કેવલ અધર્મવાસના જન્મત થવા ન પામે તેટલા સારૂ આપણા વેદધર્મના ત્રી શંકરાચાર્યાદિ સત્સુદારકાચ્યે વેદાદિ શાસ્ત્રને સૂચવત સાધ્યસાધનના પ્રકાશક તરીકે સ્થાપ્યાં, અને જેમ સૂર્ય પદાર્થો—સારા અથવા નકારા—જેવા રૂપમાં પડ્યા છે તેવા રૂપમાં પ્રકાશિત કરે છે, તેમ વેદાદિશાસ્ત્ર હંમેશાં પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય સાધ્ય અને તેને પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનોના પ્રકાશ કરે છે એવો નિર્ણય થયો. પરંતુ કયાં સાધ્યઅર્થે મનુષ્ય પ્રવૃત્તિ કરશે તેના નિર્ણય તે મનુષ્યની રાગાદિ વાસનાઉપર રાખ્યો. આથી શાસ્ત્ર સાધ્યસાધનના પ્રકાશકરૂપે સ્થાપી ધર્મપ્રવૃત્તિનો આધાર જીવની અંતઃકરણાદિ સામગ્રીઉપર રાખ્યો. આથી ધર્મની જાવના અને ધર્મનો આચાર બિન્ન બિન્ન હોવાનો સંભવ આપણા ધર્મપ્રવર્તકોએ સ્વીકારી વિચાર અને આચારના બેદપ્રતિ સહિષ્ણુના અદ્ભુતરીતે દર્શાવી છે. આથી જ વાસ્તવ હિંદુધર્મના પ્રવર્તકોએ ખ્રીસ્તીધર્મનું પાલન કરનારપ્રતિ ઇસ્લામીધર્મનું પાલન કરનારપ્રતિ અને ઇતર સર્વ ધર્મપ્રતિ રાગરોષ જીભાવી સમભાવ જ પ્રગોષ્યો છે. આ પરધર્મપ્રતિ સહિષ્ણુતા અને સમભાવ હિંદુધર્મનું ખાસ લક્ષણ છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. વેદાદિકાલથી આરંભી આજ સુધીમાં આપણી ભૂમિમાં ધર્મનાં ઘણાં રૂપાન્તરો થયાં છે; પ્રાણુલિકાએ બદલાઈ છે તોપણ હિંદુ ધર્મના સુસ્ત દિમાપતીએ સમરોરવડે પોતાના ધર્મનો વિસ્તાર કર્યો નથી, અને ધર્મ-જાવનાને અધિકારીભેદને લક્ષમાં રાખી ગમે તેમ ફેલાવા દીધી છે. આથી જો કે કેટલાક જાગમાં તે જાવના કંટકવાળી ચર્ષ છે, પ્રજાત્વના ઉદ્ભવમાં વિધ્ન નાંખનારી ચર્ષ છે, તોપણ તેણે વિગ્રહને, રાજ્યવિસ્તારને, અને તેના પરિણામમાં થતી અનવધિ હાનિને જન્મ આપ્યો નથી. આપણી ભૂમિમાં એક જ ધીજમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા છોકરો નવીન જાવનાની કલમ લગાડી ધર્મનાં રૂપાન્તરો થયાં છે; અને તે રૂપાન્તરો સ્વતંત્ર ધર્મરૂપે પ્રચલિત થયાં છે, તોપણ તે સર્વ ધર્મો બહુજાવથી એકત્ર રહ્યા છે, અને કાંઈ ધર્મનો દ્વાસ અથવા ક્ષય થયો છે તો તે બાહ્ય વિગ્રહથી અથવા ધર્મોન્નતતાથી નહિ, પરંતુ તે ધર્મનું આંતરમુખ ખપી જવાથી, અથવા કાલપરિવર્તનથી પુરાણ રૂપ નિરુપયોગી થવાથી તે ધર્મ અસ્ત થયો છે, અને પોતાના આમાને ઇતર ધર્મના શરીરમાં પુનર્જન્મ આપી રહ્યો છે.

(અપૂર્ણ.)

ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવાનું સરલ સાધન.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૫૭ થી.)

સાધનની સિદ્ધિ કરી, શ્રવણ મનતાદિનું અનુશાન કરી, દૃઢ અપરોક્ષ પ્રહારભેદ્ય સા-
ક્ષાત્કારની પ્રાપ્તિ કરી. પછી શું ? એ મહામાએ એ જ સ્થિતિમાં પડી રહેવાનું શાસ્ત્ર જ-
ણાવે છે ? ના. જો એ મહામાનાં શેષ રહેલાં પ્રારબ્ધ ઉપાધિવાળાં ન હોય, જો એ પ્રા-
રબ્ધ નિરુપાધિપ્રારબ્ધ હોય અને તેથી વ્યવહારમાં સઘળી અનુદૃશતા હોય તો એ મહામા-
એ આરૂઢ જીવન્યુક્તિમાં સ્થિતિ કરવાનો લક્ષ સ્થાપી તેને માટે વાસનાક્ષય અને મનોજય
માટે કનવાળાં યજ્ઞ અને તત્ત્વજ્ઞાનની છટ્ટી તથા સાનગી ભૂમિકાની સિદ્ધિ કરવા વિચારવું.

પણ એ પ્રાપ્તિસ્થિતિમાં પ્રમાદ ધરી પડી ન જ રહેવું. આથી ઉલટું જે સૌપાધિક આરબ્ધ રીત રહેલાં હોય તોપણ પોતાને દૃઢ અપેક્ષા બ્રહ્મજ્ઞાન યથું છે એટલેથી પ્રમાદને ન સેવવો, પણ બીજા જે અધિકારી હોય તેમને એ જ્ઞાનનો વિવિધ યુક્તિથી બાધ કરવો અને સ્વીય સામ્ય વિધત્તે એ ન્યાયે પોતાના સદૃશ ઉચ્ચ ભૂમિકાવાળા શિષ્યોને કરી મુકવા અર્થાત્ એમને સ્વપક્ષે કર્તવ્ય નહિ રહ્યું તો પરાર્થપ્રવૃત્તિ કરવી, પણ એ પ્રાપ્તિસ્થિતિમાં આલસ્યાદિ ધરી પડી ન રહેવું. તેથી તત્ત્વનિષ્ઠ મહાત્મામાટે પણ શાસ્ત્ર આલસ્ય પ્રમાદાદિને સેવવાનું પસંદ કરતું નથી, તો પ્રાપ્તિસ્થિતિમાં પડી રહેવારૂપ મિથ્યા સંતોષને સાધકો માટે અથવા ઈતર સત્ગુણમાટે શાસ્ત્ર પસંદ કરે એ કેવલ દુર્ધટ છે.

અહિં વાચકને જિજ્ઞાસા થશે કે જ્યારે આ રીતે ઉત્તતિની તીવ્રચ્છા દોષરૂપ નથી, ત્યારે શાસ્ત્ર સંતોષની પ્રશંસા કરે છે અને અસંતોષને નિન્દે છે તેનું શું તાત્પર્ય છે ? સંતોષ કોને કહેવો અને અસંતોષ કોને કહેવો ? એનું ઉત્તર એ કે મનુષ્યે જે ઉચ્ચ આશય ધાર્યો છે તે ઉચ્ચ આશયની સિદ્ધિમાં જે જે પદાર્થ તથા સ્થિતિ વિધાતક હોય અથવા ઉપયોગી નહિ હોય અને તેથી તે સમયે જે અનાવશ્યક ગણાય તેવાં હોય તેની ન્યૂનાધિક અંશે પ્રાપ્તિ થઈ તો તેટલાથી મનને પ્રસન્નતામાં સ્થાપી રાખવું. તેની ન્યૂનતાથી મનમાં કાલુષ્ય ન થવા દેવું પણ મનને પ્રસાદ જળવાઈ રહેવો એનું નામ સંતોષ છે અને એથી મનમાં કાલુષ્ય થવા દેવું એનું નામ અસંતોષ છે. ઉદાહરણતરીકે એક વિદ્યાર્થીએ અમુક પરીક્ષા પાસ કરવાનો આશય રાખ્યો. હવે તે પરીક્ષામાં પાસ થવા માટે જે અંયાવશ્યનું અધ્યયન આવશ્યક નિર્ણયિત થયું છે તે કરવા એ વિદ્યાર્થીએ પ્રવૃત્ત થવું જ જોઈએ. એમાં જે થયું તે ઠીક છે એમ ધારવું એ પ્રમાદ છે, એ સંતોષ નથી, કારણ કે એના આશયની સિદ્ધિ માટે આ અધ્યયન આવશ્યક સાધન છે. એ અધ્યયનમાટે અમુક પાઠશાળામાં જવું એ પણ એનું કર્તવ્ય છે અને એમાં સેવાની અનપેક્ષતા એ પ્રમાદ વા કાયરપણું છે અને સંતોષ નથી. પણ એ વિદ્યાર્થીને સાદું જોજન મળતું હોય તો એનાથી વધારેની તે સમયે આશા બાંધી મિષ્ટાન્નો માટે રૂઢિ મારવા, મિષ્ટાન્નો જ્યાં થતાં હોય ત્યાં વારંવાર જવું, તેની શોધ કાઢવી અને એની પ્રાપ્તિ માટે સતતોદ્યત થવું એ અસંતોષ છે. કારણ કે એના આશયની સિદ્ધિમાટે જીવનની આવશ્યકતા છે. જીવન ન ટોકે તો એ આશય કદાપિ સિદ્ધ થઈ શકે નહિ. જીવનના નિર્વાહ માટે આહારની આવશ્યકતા છે. વળી એ આહાર પચે તેવો અને પોષક હોય એ પણ આવશ્યક છે. પણ એથી બાગળ આહારના અતિશયમાં એ પડે છે તો તેથી ગરિષ્ઠ આહાર એને આલસ્યાદિ ઉપજાવે છે, પ્રસંગે જરૂરની અવ્યવસ્થા કરે છે અને એવી અનેક રીતિએ એને માટે આવશ્યક જે અધ્યયન તેમાં વિધન કરનાર થઈ રહે છે. તેથી ઉત્તમ સ્વાદિષ્ટ પકવાનેનો આહાર પ્રાપ્ત કરવો ગમે તેવી રીતે સારો હોય તોપણ તેની ન્યૂન પ્રાપ્તિ થવાથી એ વિદ્યાર્થીએ પોતાના અંતરને સંતોષ થવા દેવું એ અસંતોષ જ છે. તેની યથાસમય જે પ્રાપ્તિ થઈ રહે તેટલાથી પ્રસન્ન રહેવું એ, એ સમય માટે એ વિદ્યાર્થીના પક્ષથી સંતોષ છે. આ જ રીતે એક મનુષ્યે અનર્ગલ ધનની પ્રાપ્તિ કરવાનો આશય રાખ્યો. તો પછી એ આશય જે રીતે, જે વ્યાપારથી, જે વિદિત ઉદ્યમથી સિદ્ધ થાય તેને આદરવો એ એનું કર્તવ્ય હશે એ અને એમાં ઉપેક્ષાશુદ્ધિ ધરી એ પ્રમાદ છે અને સંતોષ નથી. એથી ઉલટું જે દિવા, વસ્તુ, વ્યતિકર આદિ એ આશયના વિરોધી

છે, અથવા એ આશયસાથે સંબંધવાળાં નથી તેની પ્રાપ્તિ માટે ધ્યાન આપવું એ કાંતો અનર્થપ્રતિ ધ્યાન આપવાનું કરે છે અને તેથી એ અપાતું જ્ઞાન, એ માટે કરાતો યત્ન એના પ્રથમના આશયને સાક્ષાત્ છેદે છે અથવા તો એ ક્રિયા, વસ્તુ આદિ જે પોતાના આશયમાટે અપેક્ષિત નથી તો અસંબંધ હોવાથી એના પ્રતિ આપેલું જ્ઞાન, એને માટે કરાતો યત્ન એના મુખ્ય આશયની સિદ્ધિમાં મિથ્યા વિલંબ કરાવનાર યદ્ય રહે છે અને તેથી આમ પરપરાથી એ મુખ્ય આશયને છેદે છે. તેથી આવી સ્થિતિઆદિ માટે ઇચ્છા હોય તોપણ તે ન્યૂનાધિક અંશે જે પ્રાપ્ત થઈ રહે તેમાં અંતરમાં પ્રસન્નતા ધરવી એ સંતોષ છે અને એની ન્યૂનાધિક પ્રાપ્તિથી અંતરને કલુષ થવા દેવું એ એ આશય માટે અસંતોષ છે. આ જ પ્રમાણે સર્વ સ્વલે સમજી લેવાનું હોય છે. આથી સ્પષ્ટ થશે કે આશય વિના સંતોષ અથવા અસંતોષનું સ્વરૂપ રચાતું નથી અને પ્રમાણદિથી એની પૃથક્ કૃતિ પશુ થતી નથી.

વેદાન્તાદિ શાસ્ત્રમાં સંતોષના સંબંધમાં ઠોઠ આશયનું સ્પષ્ટ કથન કરેલું નથી એ સત્ય છે. પણ તેનું કારણ તો એ જ છે કે એ સર્વ શાસ્ત્રોમાં ન્યાં અધિકારીના સ્વરૂપને નિર્ણય કર્યો છે ત્યાં જ તેના આશય સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલો છે. કોઈ પણ શાસ્ત્ર અધિકારી વિના પ્રવૃત્તિને પામ્યું નથી. સર્વ શાસ્ત્ર પોતપોતાના અધિકારીને નિર્ણય કરી તેને માટે સાધન ફાલ્ગુનું નિર્ણય કરી રહ્યાં છે. યોગશાસ્ત્ર યોગનું અનુશાન કરવાની જેને તીવ્ર ઇચ્છા છે તેવાને પોતાનો અધિકારી માની પ્રવૃત્ત થાય છે અને તેને પ્રયોષિ છે કે ચિત્તવૃત્તિને નિરોધ તે યોગ છે. આ પ્રકારે સર્વ ચિત્તવૃત્તિને નિરોધ કરી દેવાનો જેને આશય છે તેને માટે એ શાસ્ત્ર જણાવે છે કે જગત્તા ઐહિક પારલૌકિક વિષયોની ન્યૂનાધિક પ્રાપ્તિ યદ્ય તો તેણે સંતોષ રાખવો. આ સંતોષના સ્વરૂપમાં જગત્તા સર્વ પદાર્થોવિષે સંતોષ રાખવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. પણ તે આ રચાને યોગ્ય છે. કેમકે જગત્તા સર્વ પદાર્થોમાંથી ઠોઠની પશુ પ્રાપ્તિની ઉત્કટ ઇચ્છા થાય છે તો તે સર્વ ચિત્તવૃત્તિનિરોધરૂપ યોગને સિદ્ધ થવા દેતી નથી અને તેથી યોગની વિધાતિકા છે. આથી આ આશયની સિદ્ધિ માટે એ ઉત્કટ ઇચ્છાને અસંતોષ નામ આપી એ શાસ્ત્ર એના નિવેધ કરે તો તે યોગ્ય જ છે. તે જ પ્રમાણે જીવ બ્રહ્માદિક સાક્ષાત્કાર થવો, બ્રહ્મ તે હું છું એ પ્રકારના ૬૮ અપરોક્ષ અનુભવ થવો એનું નામ વેદાન્ત છે અને એ અનુભવની તીવ્ર ઇચ્છા જેને યદ્ય છે તે વેદાન્તનો અધિકારી છે. એ અધિકારી માટે જ્યારે વેદાન્ત કહે કે તારે જગત્તા સર્વ વિષયોમાંથી જે યથાસમય પ્રાપ્ત થઈ રહે તેમાં મનને પ્રસન્ન રાખવું અર્થાત્ સંતોષ ધરવો તો તે યોગ્ય જ છે. કારણ કે જગત્તા વિષયની પ્રાપ્તિ માટે કરવામાં આવતો યત્ન કાલક્ષેપ કરનાર છે અને પ્રસંગે વેદાન્તના અધિકારીના મુખ્ય આશયને સાક્ષાત્ પણ વિધાત કરનાર છે. તેથી એ અધિકારીમાટે એ સમય માટે આ રીતે સર્વસામાન્ય સંતોષનું એ શાસ્ત્ર વિધાન કરે તો તેમાં એ શાસ્ત્ર ભૂલ કરતું હોય એમ નથી. પણ એટલા ઉપરથી એલું માની લેવું કે આ પ્રકારના સંતોષનું સર્વ અધિકારીમાટે એ શાસ્ત્રો વિધાન કરે છે એ કેવળ જ ભૂલ ભરેલું છે.

ખરું જોતાં તો શાસ્ત્રમાં જે અધિકારી ગણવામાં આવ્યા છે તે કોઈ વિવ્રમાન વ્યક્તિઓ લીધી જ નથી. જમિનીમાં ગિન્દુનું લક્ષણ શું આપવામાં આવે છે ? જેને કંઈ પણ કંઈ નથી, અને જેના કોઈ પણ અવયવ યદ્ય ચક્ત નથી તે ગિન્દુ છે. લીંટીની થી વ્યાખ્યા

આપવામાં આવે છે ? આવા અનેક બિન્દુથી થયેલી પહોળાઈ વિનાની લંબાઈ માત્ર તે લીંટી છે. પણ આવા બિન્દુ અથવા આવી લીંટી આખા વિશ્વમાં કાંઈ સ્થલે એક પણ વિઘ્નમાન છે ? નહિ. જ્યાં બિન્દુ કાઢવામાં આવશે ત્યાં ગમે તેવો તે સૂક્ષ્મ કાઢવામાં આવે તો પણ તે સાવચળ જ હશે, અને તેને અત્યંત નાનું પણ કદ હશે જ. લીંટી ગમે તેવી સૂક્ષ્મ પાડવામાં આવે તો તેને અતિશય ન્યૂન પણ પહોળાઈ તો હશે જ, તેથી વિઘ્નમાન વ્યક્તિરૂપે બિન્દુ અથવા લીંટી એવી કાંઈ વસ્તુ નથી જ એમ કહેવામાં લેરા પણ બાધ નથી. ત્યારે શું ભૂમિતિના સિદ્ધાન્તો ગપ છે ? ના, તેમ પણ નથી. એ સિદ્ધાન્તો એટલું જ જણાવે છે કે જો આવા બિન્દુ હોય અને આવી લીંટીઓ હોય તો તેના વડે રચાતાં ત્રિકોણ, ચતુષ્કોણ, વર્તુલ આદિમાં અમુક પ્રકારના ધર્મો હોય છે. આટલું જ નહિ પણ વ્યવહારમાં જે બિન્દુ, લીંટીઆદિ ઉપલબ્ધ થાય છે તેમાંથી શોધ રહેલા અંશો દષ્ટિમાંથી ત્યજ દેવામાં આવે અને આ શાસ્ત્રે આપેલી વ્યાખ્યાપ્રમાણે લંબાઈ આદિ ઉપર જ લક્ષ આપવામાં આવે તો ત્યાં પણ અત્રના સિદ્ધાન્તો એટલા જ સત્ય હશે. વળી એટલું અધિક પણ એ શાસ્ત્ર સૂચવે છે કે જેમ જેમ એ શાસ્ત્રમાં આપેલી વ્યાખ્યાપ્રમાણોનાં ત્રિકોણાદિ અધિક અધિક થતાં જાય અથવા કરવામાં આવે તેમ તેમ એ સિદ્ધાન્તોમાં જણાવેલા ધર્મો તેમાં અધિક અધિક ઉપલબ્ધ થતા જાય છે. આ જ ન્યાયે વેદાન્તાદિ શાસ્ત્રોત્ પશુ નિરીક્ષણ કરવાતું છે. યોગ-શાસ્ત્ર ચિત્તવૃત્તિના નિરોધની તીવ્ર ઇચ્છાવાળાને પોતાનો અધિકારી મળે છે અને વેદાન્તશાસ્ત્ર મુમુક્ષુતાતું પ્રતિપાદન કરતાં, મોક્ષમાત્રની એક જ ઇચ્છા જેને રહેલી છે તે મુમુક્ષુ છે એવું જણાવે છે. પણ એવી કાંઈ પણ વિઘ્નમાન વ્યક્તિ હોતી જ નથી. દેવ વા મનુષ્ય જે જે વિઘ્નમાન છે તેમના સર્વમાં એ એક ઇચ્છાથી અધિક ઇચ્છા જ હોય છે. આ વિશ્વમાં કાંઈને એક માત્ર ઇચ્છા હોય એવી વ્યક્તિનો અસંભવ છે એમ કહેવામાં એક પણ અપવાદ મળી આવે તેમ નથી. તેથી એ શાસ્ત્રો ત્યારે વ્યવહારમાં વ્યક્તિપરત્રે લગાડવામાં આવે ત્યારે એક ઇચ્છાનો અર્થ આપણે એક પ્રધાન ઇચ્છા જ કરવાનો રહે છે. અર્થાત્ તે તે વ્યક્તિમાં અન્ય ગમે તેટલી ઇચ્છા હોય તોપણ તે પ્રધાન ન હોવી જોઈએ, પ્રધાનપદે આ ઇચ્છાને જ રચાવન કરવી જોઈએ. એટલું જ નહિ પણ જે સમયે વેદાન્તમાં પ્રવેશ કરવાનો હોય તેટલો સમય તો એ મુમુક્ષુતાની એક જ ઇચ્છા પ્રધાનપદે હોવી જોઈએ. આ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં આવે છે ત્યારે જ વેદાન્તશાસ્ત્ર અધિકારીવાણું થઈ રહે છે. આ સાથે આ શાસ્ત્રમાં જે શ્લ કહેવામાં આવ્યું છે તે શ્લનો શ્રવણાદિ સાધનસાથે અને મુમુક્ષુતા સાથેના સંબંધ એ શાસ્ત્ર દર્શાવે છે. જેમ જેમ એ સાધનોમાં પરિનિશ્ચ અધિક અધિક થતી જાય છે, જેમ જેમ મુમુક્ષુતારૂપ એક પ્રધાન ઇચ્છા તીવ્રતાવાળી થઈ રહે છે તેમ તેમ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ શ્લ અધિક અધિક વિશદભાવને પામે છે એ પણ એ શાસ્ત્ર એ સંબંધવશાત્ સૂચવે છે. ચિકિત્સાશાસ્ત્રમાં વિવિધ પ્રસંગે આરોગ્યની સિદ્ધિ માટે વિવિધ આદ્યાર વિહારતું પ્રતિપાદન કર્યું છે અને વિવિધને ત્યજવાતું કહેવામાં આવ્યું છે. પણ એમાંના ધણી ખરા તો તે તે પ્રસંગે જ વિષય તથા હેય ગણાય તેમ છે. સર્વદા અને સર્વથા હેય વા ઉપારેય ગણાતાં નથી. આ જ ન્યાય બહુધા સર્વ શાસ્ત્રોને અનુભવમાં ઉતારતાં લક્ષમાં રાખવાનો રહે છે. તેથી સર્વોપ અને તત્ત્વસાક્ષાત્કારરૂપ અથવા યોગરૂપ શ્લસાથે અમુક પ્રકારનો સંબંધ એ શાસ્ત્રોમાં વર્ણવે તો તેટલા ઉપરથી એ શાસ્ત્ર એ બોલી વચ્ચે કાપ

કારણભાવ અથવા ઉપકર્ષોપકારકભાવ માત્ર વધુવે છે પણ તેથી છતર સર્વનો સર્વદા તિર-
સ્કાર કરે છે એમ માનવું ઉચિત નથી. ખરું જોતાં તો એ શાસ્ત્રોમાં જે પ્રતિપાદ વા પ્રાપ્ય
છે તેને અનુકૂળ સંતોષવું સ્વરૂપ એ શાસ્ત્રમાં વર્ણવ્યું છે. તેથી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે
એ ન્યાયે સર્વ ઉત્તતિના સાધકભાટે વિવિધ પ્રકારે સંતોષવું સેવ્યત્વ પ્રાપ્ત થાય છે પણ એ
એ સંતોષને કોઈ પ્રકારની ઉત્તતિની તીવ્રત્વ સાથે વિરોધ આવી શકે તેમ નથી. માટે
શાસ્ત્રમાં સંતોષ સેવવાનું કહ્યું છે અને ઉત્તતિની તીવ્ર ઇચ્છા ધરવી અથવા તેને માટે
પ્રયત્નવાળા થવું એ અસંતોષ છે, એ અસંતોષવું કાર્ય છે એમ કહેનાર મનુષ્યોનાં વચનો
શ્રદ્ધાને પાત્ર ગણાતાં નથી.

(અપૂર્ણ.)

આન્તર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો તથા તેમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્તના પૃષ્ઠ ૬૪થી)

એટલું જાણે છે અને કહે છે કે “ એ તો ઉપજત સંગ સ્વભાવ ” સંગીતનિપુણ
મનુષ્યને ગાતાં અથવા વગાડતાં જોવા પછી કેટલુંક જે નિયમસર હોય છે તેના સંબંધમાં
તેમને તમે પૂછશો તો તે સર્વ તે પોતે સમજાવશે અને શીખવશે પણ ખરા. પણ તે
સાથે બીજું કેટલુંક કામ તેઓ એવું કરી જશે કે જોના સંબંધમાં તમે તેમને પૂછશો કે
આ શું ગાયું, કેમ ગાયું, શું વગાડ્યું વગેરે તો તેવું ઉત્તર તેઓ એજ આપશે કે એ હવે
શીખવાનું કામ નથી. અમુક અમુક નિયમો શીખી રહ્યા પછી તો જોમ જોના સંગસ્વભાવ
ઉપજે છે તેમ તે ગાય છે અથવા વગાડે છે. એ કામ શીખવવાની મર્યાદાથી બહારનું છે.
સંગીતનું રહસ્ય ન જાણનાર ધણીવાર એવું સમજે છે કે આ પ્રકારનું આ મનુષ્યોનું
કહેવું તેમની કૃપણતાને પરિણામ છે, તેઓ શીખવવા નથી માગતા માટે આમ કહે છે.
પણ એ માનવું સદા સત્ય નથી. કોઈ કોઈ શિક્ષકના સંબંધમાં એવું પણ હશે, જાણી
જોઈને પોતાની મદદના કાયમ રહે તેટલા માટે જ તેઓ અન્યને બધું શીખવતા નહિ દરો,
પણ કેટલુંક તો એવું જ હોય છે કે જે શિક્ષણની મર્યાદાને અતિક્રમણ કરીને રહેલું હોય
છે, જે પોતે પોતાની મેળે જ ઉદ્ભવે છે એ પણ સત્ય છે. તેથી સંગીતનો સંબંધજ-ઉત્ત-
મ પ્રકારના અપૂર્વ સંગીતનો સંબંધ આંતર મનસાથે છે એ સર્વજન સુપ્રસિદ્ધ છે એમ
કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી.

આમ સંગીત આંતર મનની સત્તાના પ્રભાવરૂપ છે. એટલું જ નહિ પણ આંતરમન
પર અસર કરવા પણ સંગીત જ સમર્થ સાધન છે. પ્રેતાવાદનવિદ્યાના પ્રયોગો તમે જોયા
છે કે નહિ જોયા હોય તો એકવાર જોવામાં આવશે તો ત્યાં જણાશે કે ત્યાં જે મનુષ્યના
શરીરમાં પ્રેતને લાવવામાં આવવાનું કહેવામાં આવે છે તેને બેભાનસરખી સ્થિતિમાં લાવવા,
પ્રેતનું આવાહન થઈ રહે તેવી અનુકૂળ સ્થિતિમાં લાવવા માટે પાશ્ચાત્ય ગ્રંથ સંગીતની મદદ
લે છે. એટલે દૂર નહિ જાણી અને આપણી ગ્રંથમાં જુઓ તો ત્યાં જુવાજીવિતા દાખલા
જુઓ. અણજી અને જંગલી જેવી પ્રજામાં કોઈ માંદું પડે છે તો તેવે સમયે ગાખવા બોલા-

વવાનો પ્રચાર હજી એ પ્રગમમાં ચાલે છે. ગામડાંમાં જીવો પ્રચાર ઘણો છે પણ શહેરોમાં પણ એ અદૃશ થયો નથી. મોટાં મોટાં શહેરોમાં એવાં સ્થલો અવશ્ય જ હોય છે, એવી પ્રગમ હજી ઘણા પ્રમાણમાં વસે છે કે જ્યાં રોગને દૂર કરવા માટે ડાખલા બેસાડવાનો રીવાજ ચાલે છે. અહિં એક જાતિ હોય છે અને એક તેનો મદદગાર હોય છે તથા એક ભુવો હોય છે. જે જાતિ હોય છે તે ભૂતને બોલાવે છે અને તેનો મદદગાર તેમાં મદદ કરનાર થઈ રહે છે તથા જે ભુવો હોય છે તેના શરીરમાં તે ભૂત આવે છે. તેલના મોટા બે કાકડા કરવામાં આવે છે અને જે ભુવો હોય છે તે વારા ફરતી એ બે કાકડા પર પૂંકે મારી તેને જાલવી નાંખે છે. કાકડા તેલના હોવાથી તે જાલાઈ જતા નથી, જાલાઈ જવા થઈ રહે છે કે તરત પૂંકે થઈ રહે છે અને જ્યેષ્ઠામાં તે પાછા સળગે છે. આમ બે કાકડા ભુવાની બે બાજુએ ધરી રાખવામાં આવે છે અને થોડા સમય સુધી તે જીને જાલવવાની ક્રિયા ત્વરાથી વારાફરતી કરતો રહે છે. આ સાથે એક ઠમરા જેવું ચર્મનું વાદન હોય છે તે સારો એક સરખો અવાજ કરતું રહે છે. જાલવવા માટે કરાતા શ્રમથી અને આ ચર્મવાદનના એકસરખા અવાજના અવશ્યથી અદ્ય સમયમાં ભુવાનું બાહ્ય મન રતબ્ધ થઈ જાય છે અને અદ્ય સમયમાં તેનું બાહ્ય મન નિર્વાપાર થઈ જવાથી તે ધુણવા માંડે છે. અહિં ભૂત આવે છે કે નહિ એ અન્ય ચર્ચાનો વિષય નથી. પ્રતાવાહન વિદ્યાર્પે પ્રસિદ્ધ થયેલી વિદ્યાના પ્રયોગોમાં પણ પ્રેતનું આવાહન જ થાય છે એ કહેવાનું અન્ય તાત્પર્ય નથી. એ વિષય હિન્દોદિગમના સંબંધનો છે અને એ પ્રસંગે એની ચર્ચા આવશે. અન્ય વિવક્ષિત તાત્પર્ય જ્યેષ્ઠ જ છે કે બાહ્ય મનને નિર્વાપાર કરી આંતર મન પર અસર કરવા સંગીત સમર્થ સાધન છે એ આવા પ્રયોગોથી પણ સદૃજ સિદ્ધ થઈ શકે છે. એ પ્રયોગ કરનાર એવી પ્રક્રિયા સ્થાપે છે કે સંગીતને લીધે જે સમાજ એકત્ર થયેલો હોય છે તેમાં શાન્તિ પ્રકટે છે અને તેથી જે ભુવો થયેલો હોય છે તેના પર વિરોધી અસર, કોઈ જાતનો વિહ્વિષ થતો નથી. આ પ્રકારની અસર થવી એ કેટલેક અંશે યુક્ત છે, છતાં મોટી અસર તે આમ પરંપરા અસર નથી પણ સંગીતની ભુવાના મનપર—આંતર મનપર જે સાક્ષાત્ અસર થાય છે તે જ છે.

ભુવાજાતિની વાત બાજુપર રાખીએ, અને જેઓ જાતે અંતર્બુદ્ધિશાને પામે છે તેમના પ્રતિ જ્ઞેષ્ઠ્યે તો એ વર્ગ પણ સંગીતની એ દશા માટે સહાય લેતો જણાય છે. ન નાદ-સદૃશો લયઃ નાદના જેવો લયનો હેતુ અન્ય નથી એ યોગવચન સર્વત્ર પ્રચલિત છે. સારા સ્વરવાણું અને લાલિત્યથી ગવાણું પદ આખા સમાજને એકદમ રતબ્ધ કરી દે છે. જે અસર મોટા યુક્તિયુક્ત બાખ્યાનોથી કરવી કઠિન પડે છે તેવી સુસ્વરથી ગેય થતા પદવડે સદૃજમાં થાય છે. આ સર્વ શેને લીધે? સંગીતની આંતર મનપર થતી અસરને લીધે જ. આંતરમાની સર્વ સમજ શકે તેવી બાષા તે સંગીત છે અને તે આ બાલવૃદ્ધ-સર્વને એક સરખી રીતે અસર કરનાર છે. નાનું બાલક જેની ઇન્દ્રિયો વિકાસને પામી શકી નથી, જે બાષા બોલી શકતું નથી, તે પણ હાલરડાંના અવશ્યથી નિદ્રાવશ થઈ રહે છે તે શેને લીધે? આ સંગીતની આંતર મનપર થતી અસરને લીધે જ. રાગ અને ગ્રામ્ય મનુષ્ય સર્વના પર સંગીત અસર કરી શકે છે તેનું કારણ એ જ છે કે એનો સંબંધ આંતર મનસાથે છે. પ્રેમનો આવેશ સંગીતવડે પ્રકટ થઈ શકે છે, પ્રેમનો આવેશ પ્રકટ થાય છે. ત્યારે એ આવેશ

પેનાનું સ્વરૂપ કાવ્યમાં પ્રકટ કરવા તત્પર થઈ રહે છે. યુદ્ધ માટેનું વીરત્વ સંગીતવડે પ્રકટ થાય છે. વીરત્વના આવેશમાં આવેલા મનુષ્ય પોતાના આવેશને સ્વભાવથી જ સંગીત દ્વારા પ્રકટ કરી દે છે, ભક્તિની ઉત્પત્તિ સંગીતવડે થઈ શકે છે અને ભક્તિમાં ભરત યથેલા ભક્ત પોતાના કંઈને સંગીતદ્વારા પોતાના ભાવ જણાવે છે એ કોને અજ્ઞાત છે ? તેથી વિષયો, થર તથા ભક્ત સર્વના પર સંગીત સામ્રાજ્ય ભોગવી રહ્યું છે. આનું કારણ એક જ છે કે એના આંતર મનસાથે જ નિકટનો સંબંધ છે. ન્યારે બીજી કલાઓ આંતરભાવનાં બાહ્ય ચિહ્નોને પ્રકટ કરે છે ત્યારે સંગીત એ આંતરભાવને પ્રકટ કરી શકે છે, છતાં એના નિયમો તે ગણિતના નિયમોની માફક જ નિયંત્રિત થયેલા છે અને અસ્તવ્યસ્ત નથી. આ રીતે સંગીત આંતર મનની સાથે જ નિકટનો સંબંધ ધરાવનાર છે અને તેથી એ વિષયમાં નિષ્ણાત મનુષ્યો એ અત્ર કહેવામાં આવતા દ્વિતીયવર્ગનાં ઉદાહરણો છે.

• • તૃતીય વર્ગમાં કાલકલ્પન કરવાની શક્તિ છે. આંતર મનમાં આ શક્તિ અતુરચુત રહેલી છે અને એ શક્તિ આંતર મનમાં જ છે અને બાહ્ય મનસાથે સંબંધવાળી નથી. બાહ્યમન કાળની કલ્પના કદાપિ કરી શકતું નથી. ત્યાં બાહ્ય મન એ કલ્પના કરતું જણાય છે ત્યાં આંતર મનની સદાયથી જ એ કરતું જણાય છે એ અનુપદ ૨૫૯ થરો. બાહ્ય મન બાહ્ય જગતને જાણવામાં સાધન છે પણ બાહ્ય મનને બાહ્ય જગતનું જ્ઞાન થવામાં થું સાધન છે ? એ સાધન તે બાહ્ય ઇન્દ્રિયો છે. ચક્ષુ, ત્વગ્, શ્રોત્ર, રસના અને ઘ્રાણ એ પાંચ બાહ્ય ઇન્દ્રિયો છે અને એ દ્વારા જ બાહ્ય મનને જ્ઞાન થાય છે. એમાંથી કોઈ પણ ઇન્દ્રિય વિક્લસ્ત થઈ રહે છે તો તે ઇન્દ્રિયના વિષયનું બાહ્ય મનને જ્ઞાન મળું નથી. ચક્ષુ વિક્લસ્તતાને પામે છે તો પછી ચક્ષુના વિષયરૂપ રૂપ, આકૃતિ વગેરે બાહ્ય મનના જાણવામાં આવી શકતાં નથી. શ્રોત્ર વિક્લસ્તતાને પામે છે તો તે સમયથી જ બાહ્ય શબ્દોનું જ્ઞાન થતું અટકી જાય છે. આ જ પ્રમાણે ગંધાદિ વિષય માટે પણ છે. તેથી બાહ્ય મને બાહ્ય જગતનું જ્ઞાન થવામાં આ પાંચ ઇન્દ્રિયો જ સાધનરૂપ છે. એ પાંચ ઇન્દ્રિયની સદાય સિવાય, બાહ્ય જગતનું બાહ્ય મનને જ્ઞાન થઈ શકે તેમ નથી. આ નિયમપ્રમાણે કાલકલ્પનાને તપાસીએ. બાહ્ય મનને કેટલો સમય થયો એ જાણવામાં ક્યારે આવે છે કે ન્યારે બાહ્ય કોઈ સાધન એને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે. તારાની આકાશમાં અમુક રિયતિ ચક્ષુવડે જોઈ તે ઉપરથી સમયનું બાહ્ય મન અનુમાન કરે છે, અથવા તો ઘડીવાલ, રેલીની શીશી ઈલાદિ કોઈ બાહ્ય સાધનવડે સમયનું એ મન અનુમાન કરે છે. પણ આંતર મનમાં સમયની કલ્પના કરવાની શક્તિ સદૃજ હોય છે, અને તેથી આનાં કોઈ પણ બાહ્ય સાધનની અપેક્ષા રાખ્યા વિના એ કલ્પના આંતર મન કરી શકે છે. એ શક્તિ મનુષ્યમાં જ છે એટલું જ નહિ પણ તિર્થંક વર્ગના ગ્રાણીઓમાં પણ જોવામાં આવે છે. જ્ઞાન, અધ, મિલાડા આદિ સર્વમાં એ શક્તિ જોતાં આશ્ચર્ય થવા વિના રહે તેમ નથી. પ્રો. હુડસનના એક મિત્રે અમેરિકાના અગ્નિકોણના રોટ્ટસમાં મોહું વાવેતર કર્યું હતું અને ત્યાં પુણ્યપ્રચરોને કામે લગાડ્યા હતા. એ પ્રચરોને નિયમસર રવિવારે વિશ્રામ આપવામાં આવતો હતો. અઠવાડીયાના છ દિવસ એમને કામે જોડવામાં આવતા અને સાતમો દિવસ એમને વિશ્રાન્તિનો દિવસ હતો. આનો પરિણામ એ આવ્યો હતો કે રવિવાર શિવાયના છ દિવસોમાં એ પંથુઓ તરત કાશુમાં રહેતા અને જે કામમાં એમને વાપરવામાં આવતા તે

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—મહાકાલના ગ્રાહકોની સંખ્યામાં દિન પ્રતિદિન વધારો થતો જાય છે, એ જાણી મહાકાલ પ્રતિ અનુરાગ ધરાવનાર સંજ્ઞાને અવશ્ય આતંદ થશે. જેટલા વેગથી હાલ તેની વૃદ્ધિ થતી જાય છે એટલો વેગ થોડો સમય કાપત રહે તો ચારથી પાંચ હજાર ગ્રાહક થતાં એ સહજ વાર્તા છે. અનેક સંજ્ઞાનો તેને માટે સૌતસાહ પ્રયત્ન સેવે છે, અને ખીજા અનેક મનુષ્યો તે માટે પ્રયત્નશીલ થતા જાય છે. દિવસે દિવસે પ્રયત્ન કરવાની અભિલાષાવાળા મનુષ્યો વધતા જાય છે, અને તેથી મહાકાલનો પ્રચાર અધિક થશે એ નિઃસંશય છે.

—આણંદમાં સાધક બધુ શ્રી મણિલાલ, તેમ જ શ્રી જોડાલાલ તે માટે બહુ સતોષ-જનક પ્રવાસ કરે છે. સુબંધમાં તેમ જ નિવિધ રચેને ફરીને શ્રી મહાદેવલાલ પણ સ્તુત્ય પ્રજ્ઞાન સેવે છે. ભાવનગરમાં શ્રી મણિશંકર પણ તે માટે યત્નશીલ છે. કામરેજમાં શ્રી છગનલાલ, ઉમરેકમાં શ્રી હીરાલાલ એ સર્વ આગ્રહપૂર્વક પ્રયાસને સેવે છે. એ વિના પણ ખીજા અનેક સંજ્ઞાનો પ્રયત્ન કરે છે. બે ચાર ગ્રાહકો કરનારની ઘણી સંખ્યા છે. આ સર્વ સતોષજનક છે. હજી તેઓના આરંભ છે. ક્રમે ક્રમે તેઓ વધારે સારું કાર્ય થવાની આશા રાખે છે.

—સદ્વિદ્યાની દિશા સૂચવતી એ સદ્વિદ્યાતું જ્ઞાન કરાવવાતું પ્રથમ પગથીયું છે, અને તેથી તેટલો પણ યત્ન સેવનાર ધનરત્ન સદ્વિદ્યાતું જ્ઞાન કરે છે એમ ગણાય છે. એક રૂપેયો આપવા કરતાં એક રૂપેયો કેમ કમાવો તેનું જ્ઞાન આપવું એ વધારે ઉત્તમ મનાય છે. કારણ કે એક રૂપેયો આપવાથી તે વપરાઈ જતાં તે મનુષ્ય પુનઃ રૂપેયાવિનાનો થઈ રહે છે, અને રૂપેયો મેળવવાતું જ્ઞાન આપવાથી જ્યારે તેને જોઈએ ત્યારે તે રૂપેયો મેળવી લે છે. તેમ કાંઈ એક વસ્તુનું જ્ઞાન કરાવવા કરતાં વસ્તુમાત્રનું જ્ઞાન જેવડે થઈ શકે તેવી સદ્વિદ્યા પ્રતિ મનુષ્યને વાળવાથી તે અનેક જ્ઞાનને પામી શકે છે. આથી જોણે મનુષ્યનું વારતવ હિત સાધવું છે, તેણે તે મનુષ્યને જે સદ્વિદ્યા નવીન નવીન જ્ઞાનને પ્રકટાવ્યા કરતી હોય તે માર્ગમાં સ્થાપવો એ જ કર્તવ્ય છે.

—શ્રી મહાકાલના સ્વરૂપસંસ્થિત તંત્રીશ્રીના પુણ્ય સ્મરણરૂપે જે એક સંમેલન થનાર છે, તે વૈશાખ શુકલ પૂર્ણિમા (તા. ૧-૫-૧૯૧૨) સુધવારથી વૈશાખ કૃષ્ણ અષ્ટમી (તા. ૯-૫-૧૯૧૨) ગુરુવારસુધી વડોદરામાં શ્રી છટેજીથી પાલન કરવાતું નિર્ણયિત થયું છે, જે સંબંધી સવિસ્તર હકીકત આ અંકમાં છેવટના ભાગમાં આપવામાં આવી છે. તે પ્રસંગે તેઓશ્રીના ઉપકારસ્મરણનિમિત્ત 'શુ' 'શુ' કરવાતું છે તે પ્રકટ કરવામાં આવશે. આ સંમેલનમાં એક વિશાલ ક્ષેત્ર રાકવામાં આવ્યું છે, અને ત્યાં તેની યોજના કરવામાં આવશે. ભવિષ્યમાં તેઓશ્રીના સ્મારકમાં જે વિવિધ શાખાઓ યોજવાની છે તેનું સ્વરૂપમાં દિગ્દર્શન કરાવનાર કેટલીક યોજના તેના વ્યવસ્થાપકો દ્વારા પારે છે. આ ઉપરાંત તેઓશ્રીના સ્મારકના આશયોનું પ્રેક્ષકને લાગે થવા સંભવ છે.

—સંજ્ઞાનો ! આ સંમેલનમાં ભાગ લેવા આપને કાંઈ ગમે તેટલા ગ્રેમપૂર્વક કહે, પરંતુ તેના કરતાં જેના નિમિત્ત તે થનાર છે તેમના પ્રતિને આપનો વિશુદ્ધ ભાવ વિશેષ પ્રમાણમાં હોવાનો અને તે ગ્રેમ આપને તે પ્રતિ આકર્ષી આસ્વાદિના નહિ જ રહે એમ હોવાથી

પ્રતરે તેને માટે આપને આમંત્રણ કરવું એ એક સાદસ જ છે. આપનું પોતાનું અંતઃકરણ જ તેને માટે તૈયાર છે, તો આપ આપના પોતાના જ આમંત્રણને સ્વીકારી તેના લાભ લેશે એવી નિશા છે.

—ઉક્ત સમાચાર દૂરદેશસ્થિત સન્નજનોને સત્વર પહોંચે એ આશયથી મહાકાલના આ અંકનાં ત્રણ જ ફોર્મ કાઢી શકાયાં છે. લવિષ્યના અંકમાં અવશિષ્ટ ફોર્મ વધારી દેવામાં આવશે. મહાકાલના વાચકોને તેની વિશ્લેષે થતી પ્રસિદ્ધિથી અસંતોષ થાય એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ ઈચ્છિત્તો તો થોડા સમય પછી તેના અસંતોષ પ્રકટવાનું કારણ નહિ રહે.

—સ્વરૂપસંસ્થિત તંત્રીશ્રીના રમારકના એક અંગરૂપે પુસ્તકશાળા કાઢવામાં આવવાની છે. તેઓશ્રીપ્રતિ અનુરાગ ધરાવનાર કોઇ સન્નજન પોતાનાં સ્વેચ્છાં પુસ્તકો અથવા પોતાના તરફથી કોઇ ઉત્તમ ગ્રંથો ઉપહારરૂપે તેમાં મોકલી આપશે તો આભારસંહિત તેના સ્વીકાર થશે. તથા તે પુસ્તકો વગેરે ઉક્ત સમેલન પહેલાં મળશે તો તે સમેલનપ્રસંગે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે. એક સન્નજન પોતાની લગિનીના શુભ લગનપ્રસંગે એ પુસ્તકશાળાને અગીયાર રૂપિયાનાં પુસ્તકો તેના વ્યવસ્થાપકોને ઉત્તમ જણાય તે પુસ્તકો લઇ તેમાં ઉપહારરૂપે અર્પવા ઇચ્છા દર્શાવી છે. તે પુસ્તકો સમેલન પ્રસંગે મંગાવી પુસ્તકશાળામાં સ્થાપવામાં આવશે. જો કોઇ સન્નજન રૂપિયા મોકલશે તો તેનાં યોગ્ય પુસ્તકો વ્યવસ્થાપકોદ્વારા લેવામાં આવશે. ‘બળવું’ ધર કૃષ્ણાર્ણવ’ ના ન્યાયે ધરમાં જગા રોકતાં અને નિરુપયોગી તથા છલ્લું થયેલા ગ્રંથોને આ તરફ વિદાય કરવાનો શ્રમ લેવા અગત્યસરનું નથી.

—કોઇને આપવાના તેમ જ ધરમાં જે ગ્રંથો રાખે તે બને તેટલા સ્વચ્છ, નવા અને સુંદર રાખે. જોતાં જ તેને લેવાની શ્રતિ થાય, જે મિનીટ વાંચવું હોય તો ચાર મિનીટ વાંચવા શ્રતિ થાય, એવી ઉત્તમ રીતે તેને રાખે. ફોટોનાં તુટેલાં, ગમે તેવી અવસ્થાવાળાં પુસ્તકો આપણને કે કોઇને જોવા કે વાંચવા સ્વાભાવિક રીતે ઉમંગો આવતો નથી. તેનું બાહરૂપ જ એવું હોવું જોઇએ કે જોથી જોનારનું તેના તરફ આકર્ષણ થાય. વિદ્યાને જોને અપૂર્વ મોહ નથી તેવાને યુગ તો પુસ્તક વાંચવું જ અસચિત્ત હોય તેમાં ઉપરનો દેખાવ જ અરાખ હોય તો પછી તેના તરફ તે લક્ષ પણ ન વાળે એ સ્વાભાવિક છે. આથી આકર્ષણ થાય તેવું બાહરૂપ પણ રાખવું એ ઉત્તમ છે.

—વિદ્યાનું દાન જે પ્રકારે થાય છે. એક વાણિવેઝે અને બીજું સદ્મથના અર્પણવેઝે. કેટલાકથી પ્રથમ દાન આપાવું કહિનું છે, પણ દ્વિતીય દાન તો સર્વને સ્તબ્ધ છે. પ્રથમનું દાન શ્રવણ કરનારને જ પ્રાપ્ત થાય છે, અપારે દ્વિતીય દાન જોના જોના હાથમાં તે સદ્મથ આવે છે તે સર્વને લાભ કરે છે. અસ્પશક્તિવાળા પણ આ દ્વિતીય પ્રકારનું દાન અર્પણ કરી શકે છે.

—ઉક્ત પુસ્તકશાળામાં કોઇ સન્નજનને કોઇ ગ્રંથ અર્પણ કરવા શ્રતિ થાય તો પ્રથમથી તે સન્નજન મહાકાલના વ્યવસ્થાપકને તે ગ્રંથનું નામ જણાવવા કૃપા કરશે, તો કદાપિ તે ગ્રંથ પુસ્તકશાળામાં આવી ગયો હોય તો તેને અન્ને બીજા ગ્રંથ અર્પવાનું સુગમ થઇ પડે; એમ યનાથી પુસ્તકશાળામાં નવીન ગ્રંથોની શદ્ધિ થાતી.

—આ પુસ્તકશાળાવિના બીજાં પણ ઉક્ત રમારકનાં અંગો છે, જેનો પ્રમુખને ઇચ્છશે તો ઉત્તમ લાભ લઇ શકશે.

પ્રજામાં સાહિત્યનો ઉત્કર્ષ થવા પ્રમુખાર્થના.*

પદ. ૧ (અજ્ઞા શી આ ઉપવનની બહાર, એ લય)

પ્રભુ ! પામેો અબ્યુદય સાહિત્ય;

ખરૂં એનું હિત કરાવેો પ્રતીત;—

સાહિત્યની છાએ આગળ વહો, જ્ઞાનતથો સિંધુ નિત્ય;—

તેમાંથી નીપજજે રૂડાં, અનુભવ મોટી અમિત;—

લહરીરૂપે જ્યાં ત્યાં વિસ્તરજે, વિદ્યા કલા સંગીત;—

એ સિંધુના બલપ્રદ સમીરે, સખલ બનેો માનવચિત;—

પામેો પ્રજા સાહિત્યે માનસ,—બલ આરોગ્ય ને વિત્ત;—

સાહિત્યસેવા છે, જ્ઞાન સ્વરૂપ આપ કરુણાપ્રાપ્તિની રીત;—

તેના ઉદ્યાર્થે સઉમાં ઉઠો, આગ્રહ અપરિમિત;—

સપ્રેમ અભિનંદન.

પદ. ૨. (શ્રીપતિ શ્રુતે ગોપાળ. એ લય.)

અભિનંદન દઉં આજ, હૃદયથી, અભિનંદન દઉં આજ.

વાગીશ્વરીકેરી વીણાના, સર્વ છે સુંદર તાર,

જ્ઞાનધ્વનિ કરજે જેમાંથી, ધાય સુખનો રણકાર;—

મંજુલ ને વિધવિધ ભાવાત્મક, મનમતિ કેળવનાર;

તત્ત્વપ્રદેશપ્રતિ આકર્ષે, દો એવા સુવિચાર;—

ઐક્યસહિત સ્વરને સાધી જો, વાગશે એ તંતુવાદ,

જનમંડલને જીવનદાતા, તેનો થશે દિવ્ય નાદ;—

હિંદતણા હીરાઓ ! સર્વે, પ્રકટાવેો નિજ રૂપ,

જ્ઞાનપ્રભાએ દેશ સકલ આ, કરજો સૂર્યસ્વરૂપ;—

ભારતતરુનાં મધુરાં ફૂલ છે, તૃપ્તિરૂપ.શુભ્યુક્ત,

પ્રસારાવી નિજ સુશુભ પ્રજાને, કરેો હુધાથી મુક્ત;—

અભિનંદન દેતાં અંતરમાં, આનંદ વાપે આજ,

આયોજિતિની મોટી ઉંડી, આશા છે તમમાં જ;—

* વડોદરામાં ચતુર્થે શુભરાત સાહિત્ય પરિષદ ભરવામાં આવી હતી. તે પ્રસંગે આવેલા સાક્ષારત્વોને એપરસાધકવર્ગિતગ્રંથી શ્રી તૃપ્તિદાઅમમાં નિમંત્રણ થયું હતું. તે પ્રસંગે શ્રીઉપેન્દ્રગિરામન તથા શ્રીમુનાશ્ચેતરિવનીમાંથી કેટલાંક ઉદ્ધૃત કીર્તનોની એક સુંદર ચોપડી પ્રકટ કરવામાં આવી હતી. તેમાં આ બે કીર્તનોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો.

શ્રી શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગના મહેત્સવો.

શ્રી સાધનસમારંભનો તેરમા વર્ષનો તથા શ્રેયસ્સાધકસંસ્થાના ઉત્સવના ક્રમાંતુ-
સાર ૮૬મો ઉત્સવ ફાલ્ગુનમાસની પૂર્ણિમાથી સાત દિવસપર્ષત સુરતમાં સ્પર્ધિતાના તટનિકટ
પાલન કરવામાં આવ્યો હતો. સાધકરત્ન શ્રીયુત દુર્ગેશ્વર નટવરજીના અગ્રાંત પ્રયાસથી તથા
સાધકમૂલ્ય શ્રીયુત ઈશ્વરભાઈ જીવાભાઈની અનુદ્ધ વ્યવસ્થાથી તે ઉત્કૃષ્ટ વ્યવસ્થા તથા
અનુકૂળતાથી પૂર્ણ થયો હતો. સુંદર ખગીયાવાળાં સ્વચ્છ મકાનો સાધકોના નિવાસ સ્થાન-
માટે રાખ્યાં હતાં. નૈસર્ગિક દિવ્યતાનું જ્ઞાન કરાવનાર તથા પ્રસન્ન, પ્રશાંત અને ચિત્ત્વૃત્તિને
સહસા અંતર્મુખ થવામાં સદાયક યત્ન પડે એવું રમણીય જૂઠોની ધટાવાળું સ્થાન સંયમને
માટે નિર્ણયિત કરવામાં આવ્યું હતું. વ્યાખ્યાનને માટે એક શોભીતો મંડપ રચવામાં આવ્યો
હતો. સ્વસ્થમાં રચનામાં વિવિધતાયુક્ત સુંદરતાને પ્રકટાવવામાં આવી હતી.

જૂદા જૂદા સ્થળેથી ગ્રંથસેં વિપરાંત શ્રેયસ્સાધકોએ આમહ તથા ઉત્સાહથી આવીને
એ ઉત્સવમાં ભાગ લીધો હતો. પ્રાતઃકાળે પ્રદરઉપરાંતનો સમય સંયમાદિક વિવિધ અંતર્મુ-
ખતાપ્રાપક સદ્વિધામાં ગાળવામાં આવતો હતો. પછી સદ્ગુરુનું પૂજન તથા આરતી થતાં
હતાં. ત્યાર પછી યોજનનો સમય હતો. પશ્ચાત્ થોડો કાળ નિશ્ચિત તથા સતચિંતનઅર્થે
નિશ્ચિત કરાયો હતો. ગ્રંથ વાગ્યા પછી પાસેના એક સુંદર ખગીયાની અંદર શીતલ હવામાં
જૂઠોની જાપાનીએ સર્વ સાધકો એકત્ર થતા હતા. ત્યાં વિવિધ કીર્તનો તથા યોધક વાર્તાલાપ
થતો હતો. તે સમયે શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનસાથે સર્વ સાધકોને સાક્ષાત્ વાર્તાતથા શંકાસમા-
ધાનનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો. અને તેમ થવાથી સર્વ સાધકોને વિવિધ સંશયના નિવારણપૂર્વક
અત્યંત આનંદ થતો અને પોતાના કર્તવ્યપ્રતિ વળવામાં અધિક ઉત્સાહ પ્રકટતો હતો. તે કાલે
સર્વ સાધકો પ્રસન્નતાથી એવા મસ્ત જણાતા હતા કે કલેશ દુઃખાદિના તેમને લેશ પણ
સ્પર્શ ન હોય એવું જ્ઞેનારને સહજ જણાઈ આવતું. શ્રીમાન વિદ્યવંદ્યનું પુણ્ય રમરણ
એ પણ તે કાલેના સર્વના ચિંતનનો એક પ્રધાન વિષય હતો. સાધકો પરસ્પરમાં તેઓશ્રી-
નિમિત્ત જે વિવિધ ઉદ્ગાર દાઢતા તે ઉપરથી તેઓ સર્વનો એ મહાત્માપ્રતિ કેવો વિશુદ્ધ
તથા ઉચ્ચ ભાવ હતો તે સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતું હતું. પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરીને તેઓ-
શ્રીએ વર્ગની અત્યંત ઉન્નતિ કરી છે, એ પ્રત્યેકના અંતઃકરણમાં દૃઢ થઈ રહ્યું હોય એમ
ભાસતું હતું. 'તેઓશ્રીના ઉપકારરમરણનિમિત્ત આપણે પ્રાણ અર્પીએ તો તે પણ તેના
પ્રમાણમાં ઠશું જ નથી' એવા ભાવના સત્ય ઉદ્ગારો પ્રત્યેક સાધકના મુખમાંથી શ્રવણ પડતા
હતા. તેઓશ્રીના ઉપકારનું રમરણ કરતાં અનેકના નેત્રમાં અશ્રુ પ્રકટી આવતાં હતાં. 'તેઓ-
શ્રીપ્રતિ કોઈ પણ પ્રકારની કૃતજ્ઞતા દર્શાવવી હોય તો તેઓના જે જે ઉચ્ચ આશયો અને
કર્તવ્યની દિશાનાં સૂચન હતાં તેને દરેક પ્રકારે સિદ્ધ કરવાં એ જ આપણું પ્રથમ કર્તવ્ય છે'
એ નિશ્ચયને પ્રત્યેક સાધકનું અંતઃકરણ ધારણ કરતું તથા એ ભાવ વાળીદારા પ્રકાશિત ક-
રતું જણાતું હતું.

સાધકોના સધિમાં ત્યાંથી પરવારીને સર્વ સાધકો સ્નાન સંખ્યાદિકઅર્થે યોગ્યતા
હતા. ત્યાર પછી સાત વાગે વ્યાખ્યાનશ્રવણ કરવાનિમિત્ત સર્વ સાધકો વ્યાખ્યાનમંડપમાં
એકત્ર થતા હતા. દહેરમાંથી પણ અનેક સંસ્થાને વ્યાખ્યાન તથા કીર્તન શ્રવણ કરવાના
આદ્યથી આવતા હતા. જેમ જેમ દિવસ વીનતા ગયા, તેમ તેમ અધિક અને અધિક

મનુષ્યોનો જન્મ થતો હતો. અનેક સાક્ષર-વિદ્વાન-તેમ જ ઉચ્ચ અધિકારને પ્રાપ્ત પુરુષો પણ અવેકાશ લક્ષને આવતા હતા, તથા વ્યાખ્યાન અને કીર્તનથી પોતાનો સંતોષ દર્શાવતા હતા.

પ્રથમ દિવસે શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાને ઉત્તમના પ્રારંભનિમિત્ત વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. દિતીય દિવસે પંડિત કૃતેહચંદ કંપુરચંદ લાલને 'જીવનના ત્રણ આશયો, અને તેને કેવી રીતે સિદ્ધ કરવા, એ વિષય ઉપર પોતાની ઉત્કૃષ્ટ વક્તૃત્વશક્તિસદિત મનેરનેજ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તૃતીય દિવસે વિદ્વાર શ્રીયુત જેડાસનદાસ જેડાભાઈ કંણીયાએ 'ગૃહસ્થાશ્રમની શ્રેષ્ઠતા' એ વિષય ઉપર અત્યંત ઉંડા, ગંભીર અને નવીન વિચારોને દર્શાવનાર તથા પોતાના જ્ઞાન સામર્થ્યનું અદ્ભુત પ્રકાશન કરનાર અને સાચીય વિચારથી પરિપૂર્ણ જ્ઞાતા સર્વથી સુગમપણે મહણુ ધારણુ કરી શકાય એવું અપૂર્વ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તેમણે આ વ્યાખ્યાન આજીવ્યંત તેમણે આપેલાં વ્યાખ્યાનમાં શિરામણિરૂપ હતું. શ્રોતાઓ તેથી અત્યંત પ્રસન્ન થયા હતા.

ચોથે પાંચમે અને છઠે દિવસે વિવિધ આશ્રણી સાધકોને આગંતુક પ્રતિજ્ઞા આપી પદવાથી ન આપી શકવાને લીધે 'ઉગતિનું સાધન' 'આપણે શેની જરૂર છે' 'આપણું બલ અને તેની શક્તિના ઉપાયો' એ વિષયો ઉપર ત્રણ દિવસ શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાને વ્યાખ્યાન આપ્યાં હતાં. તેમાં સામાન્ય અધિકારિને તથા ઉચ્ચ અધિકારિને એમ ઉભયને આચારમાં મૂકી શકાય એવાં વિવિધ સરળ અને ગહન સાધનો દર્શાવવામાં આવ્યાથી સામાન્ય અને ઉચ્ચ સર્વ અધિકારિઓને તે મહાં ઉપયોગી થઈ પડ્યાં હતાં અને સર્વની સ્તુતિપાત્ર થઈ રહ્યાં હતાં.

વ્યાખ્યાનના અંતમાં કીર્તનો ગાવામાં આવતાં હતાં. વિવિધ સુંદર લયનાં ઉચ્ચ ભાવનાવાળાં પદો જ્યારે અંતરના લાવપૂર્વક એકાગ્ર ચિત્તે સંગાતૃમંડળ ગાતું હતું ત્યારે શ્રોતાનાં ચિત્ત પણ કોઈ ઉચ્ચ ભૂમિકામાં સહસા આવી વસી ત્યાંના ઉચ્ચ અનુભવને અનુભવતાં હોય એમ થઈ રહેતું હતું. 'અભિનંદન'નું દિતીય પદ શ્રવણ કરતાં પ્રત્યેક સાધકના મુખપર પ્રકુષ્ણતાનું ભાન થઈ આવતું હતું. નિર્મળ હૃદયનિવૃત્ત જાણુ શ્રી ચીમનલાલદાસ સુરનેહથી જ્યારે દશમું કીર્તન ગાતાનું ત્યારે પ્રત્યેક સાધકનું અંતઃકરણ કોઈ ઉચ્ચ ભૂમિકાનું અવલંબન કરતું હોય એમ જણાતું હતું. જાણુ શ્રીમંથિલાલદાસ જ્યારે ૧૪ મું પદ વિનોદકારક ભાવથી જ્યારે ગાતાનું ત્યારે શ્રોતા આનંદજ્યને પ્રસન્નતામાં નિમગ્ન થઈ રહતા હતા, સમગ્ર સંગાતૃમંડલવડે જ્યારે ૨૨મું તથા ૨૩ મું પદ ગાતાનું હતું ત્યારે તેના મધુર લયથી અને સર્વના સંમિલિત સ્વરના ઘેરિવડે આજો મંડપ ગાથ રહેતો હતો. ૨૨મું પદ શ્રોતાને વિચારમગ્ન કરતું. જ્યારે ૨૩ મું પદ તત્ત્વના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં શક્તિને સ્થાપી દેતું હતું. ત્યાર પછીનાં સર્વ પદો પણ પોતાના ભાવને અનુકૂલ અસર શ્રોતાઓના અંતઃકરણમાં પ્રકટાવતાં હતાં. જ્યારે ૧૭ મું પદ ગાવામાં આવતું હતું ત્યારે તેની છાયામાં સર્વનાં ચિત્ત તદ્દરૂપ થઈ આત્મતત્ત્વનો તેટલો કાલ તો સાક્ષાત્કાર કરી રહ્યાં હોય એવું સર્વને ભાન થતું. તે કાળની શાંતિ, સર્વની લક્ષણાટિતિ અનાયાસ અંતઃમુખ થઈ તત્ત્વના અનુસંધાનવાળો થવાની સિધ્ધિ, એ સર્વ કોઈ અદ્ભુત ભાવને પ્રકટાવતી હતી. સર્વ પદો સુરસપણે ગાવામાં આવ્યાં હતાં. જાણુ જગન્નાથ તથા એાજાનાં પદો અર્થાનુકૂલ ભાવને પ્રકટાવવામાં વિજયી થયાં હતાં. તેમાં અલંકારાદિક પણ અર્થને અનુકૂલ તથા મનેરમ છે. કમથી તેઓની

પદ્મચર્યાનામાં જે કુશલતા વધતી જાય છે તે બહુ સંતોષજનક છે. એ કીર્તિનાનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું છે. ઉત્તરમાં જ તેનો ધણો ઉપાદ્ય થવાથી એક માસમાં જ તેની દ્વિતીય આવૃત્તિ દહાડવામાં આવી છે. એ પુસ્તક સમયના અભાવને લીધે એક જ દિવસમાં જાને થમ લાઇને તથા વિવિધ પ્રતિદ્વલતા વેડીને લક્ષ્મીવિલાસ પ્રેસના મેનેજર રા. છાટાલાલે તેવાર કરી આપ્યું હતું. ધણો થોડો સમય હોવા છતાં પણ કાળજીથી કામ કરીને પુસ્તકની સ્વચ્છતા વગેરે બહુ સારી રીતે જાળવી રાખી હતી, એ સર્વ પણ અધિક સંતોષજનક છે.

આ પ્રકારે વિવિધ સાધનોથી સાત્ત્વિક બહુની પોતાનામાં વૃદ્ધિને કરતા તથા આવા મુયોગ પુનઃ સત્વર પ્રાપ્ત થાય એ અભિલાષાને અંતરમાં આદરપણે સેવતા સાતમે દિવસે સર્વ સાધકા કટકમગ્ન્યુસદ પોતપોતાને રથલે નિવત્યાં હતા.

સારું અને ઘણું સારું.

કંઈ કંઈ વાંચવું તે સારું છે, પણ ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધાંતને દર્શાવનારા કાઈ એક સદ્મથનું નિત્ય થોડો કાલ ઉંડા ચિંતનપૂર્વક પરિધીક્ષન કરવું એ ઘણું સારું છે.

સારાને સારું કહેવું અને ખોટાને ખોટું કહેવું એ સારું છે, પણ સારાને સારું કહેવું અને ઉપરથી જેખાતા નકારાના ગર્ભ પ્રદેશમાં રહેલા સારાને જોઈને શુદ્ધ તથા સત્ય બાવપૂર્વક તેને પણ સારું કહેવું અને તે રૂપે માનવું એ ઘણું સારું છે.

શાંતપ્રતિ શાંતયમ્—શકતાપ્રતિ સહતા વાપરવી એ સારું છે, પણ તેનાપ્રતિ ક્ષમા-બાવપૂર્વક દેવી પ્રેમનો પ્રવાહ વહેવડાવવો એ ઘણું સારું છે.

કોઈને બોધ આપવો એ સારું છે, પણ કોઈના કાર્યમાં તે આશળ વેગથી વધે એવો ઉત્સાહ આપવો એ ઘણું સારું છે.

કોઈને અમુક સન્માર્ગે વર્તવા કહેવું એ સારું છે, પણ તેની સાથે પોતે તેના દરતાં પણ ઉંચા સન્માર્ગમાં વહે છે એ બતાવવું એ ઘણું સારું છે.

આખો દિવસ નવરા ન બેસી રહેતાં કામ કરવું એ સારું છે, પણ દિવસમાં અમુક સમય સરીર, મન અને આત્માની પૂર્ણ વિશ્રાંતિ લેવી એ ઘણું સારું છે.

નિત્ય ઉંચી ઉંચી જાતના વિચારો કરવા એ સારું છે, પણ ઉત્તમ પ્રકારની પ્રત્યક્ષતાને સેવવી એ ઘણું સારું છે.

કોઈને પણ પૈસાવાળો જોઈ તેને શીમાનું કહેવો એ સારું છે, પણ જેણે સન્માર્ગમાં ધણો પેસો વાપર્યો હોય તેને શીમાનું કહેવો એ ઘણું સારું છે.

જે મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ વિચારસંપન્ન છે, તેને જાનવાનું કહેવો એ સારું છે, પણ જેણે થોડો પણ ઉચ્ચ જ્ઞાનને અનુભવ મેળવ્યો છે તેને જાનવાનું કહેવો એ ઘણું સારું છે.

શુદ્ધિના વિકાસ કરનારી વાતોથી કરવી એ સારું છે, પણ ઉત્તમ પ્રકારના આનંદને પ્રકટાવનારી વાતો કરવી એ ઘણું સારું છે.

પુત્ર અને પુત્રીને કેળવણી આપવી એ સારું છે, પણ જન્મથી જ ઉત્તમ પુત્ર અને પુત્રીને પ્રકટાવનાર પત્નીને કેળવણી આપવી એ ઘણું સારું છે.

ઉત્તમ, સ્વચ્છ શોભીતા સ્થાનમાં રહેવું એ સારું છે, પણ સ્વચ્છ દવાવાળાં ખુદ્ધા મિઠાનોમાં કે રક્તની ધટાની રહેવું એ ઘણું સારું છે.

• રોગીએ કુશળ ડૉક્ટરના સંગમાં રહેવું એ સારું છે, પણ તેણે નિયમના જ્ઞાનપૂર્વક કંઈત (Nature) ના પડખામાં ભરાવું એ ધણું સારું છે.

સુંદર વસ્ત્રોથી શરીરને શોભાવું કરવું એ સારું છે, પણ કસરત કરીને તેને બળવાન, પુષ્ટ અને સુંદર કરવું એ ધણું સારું છે.

નિત્ય નિયમપ્રમાણે બે વખત જમવું એ સારું છે, પણ પ્રસંગે પ્રસંગે એક બે ઉપવાસ 'એચી કાઢવા એ ધણું સારું છે.

હિતમ બોધ શ્રવણ કરવો એ સારું છે, પણ નિત્ય થોડો વખત પણ ઉંચા ભાવવાળાં ભક્તિ વગેરેનાં કીર્તનો ગાવાં એ ધણું સારું છે,

ઉત્તમ પ્રકારનાં નાટક જોવાં એ સારું છે, પણ સર્વોત્તમ જીવનવાળા મનુષ્યતરીકે આ જગતમાં 'પાટ' લેવો એ ધણું સારું છે.

શ્રી વિશ્વવંદ્યસ્મરણોત્સવ.

શ્રીમાન્ વિશ્વવંદ્યનું પુણ્યનામ કેવલ શ્રેયસ્સાધક વર્ગને જ વિદિત છે એમનથી, પરંતુ ગુર્જર પ્રજાના હૃદિમાન્ પુરુષોના માટે ભાગને તે સુવિદિત છે. શ્રેયસ્સાધકવર્ગના પુરુષો તરફથી જે ઉચ્ચ ભાવ તેઓએ પ્રાપ્ત કર્યો હતો તેવો જ અને પ્રસંગે તેથી પણ અધિક મહદ્ભાવ ધૃતર ઉદારીન સન્માનના અંતઃકરણમાં પણ તેમને માટે વિરાગિત હતો અને અઘાપિ કમથી તે વૃદ્ધિ પામતો રહ્યો છે. તેવાના પુણ્ય તત્ત્વના વિશીર્ણુભાવ પછી, જે અનંત કૃષ્ટ ઉપકાર આ ભૂમિમાં રહી તેઓથીએ કરેલા હતા તેના યત્કિંચિત્ પ્રતિદાનરૂપે તથા તેમના શ્રેયસ્કર સ્મરણઅર્થે અનેક સુત જનેલી શુભેચ્છાથી ઈશ્વરાનુગ્રહવડે શ્રી વિશ્વવંદ્યસ્મરણોત્સવ નામક સંમેલન કરવાનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો છે. તેનું પાલન શ્રી ઇન્ડિયાથી વડોદરામાં વૈશાખ શુક્લપૂર્ણિમાથી (તા. ૧-૫-૧૯૧૨) બુધવારથી વૈશાખ કૃષ્ણ ચતુર્થી (તા. ૫-૫-૧૯૧૨) રવિવારપર્યંત થશે. ત્યાર પછી જેના આદ્ય ઉત્પાદક શ્રીમાન્ વિશ્વવંદ્ય હતા, અને સાધકોને સાધનસિદ્ધિમાં જેણે મહાન્ વૃદ્ધિ કરી છે, એવો

શ્રી સાધનસમારંભ

(ચતુર્દશ મહોત્સવ.)

નામક ઉત્સવ તેઓથીના સ્મરણનિમિત્ત સવિશેષપણે વૈશાખ કૃષ્ણ પંચમી (તા. ૧-૫-૧૯૧૨) સોમવારથી વૈશાખ કૃષ્ણ અષ્ટમી (તા. ૮-૫-૧૯૧૨) શુરવારપર્યંત (ચાર દિવસ) પાલન કરવામાં આવશે. સાધનની વૃદ્ધિ અને તદ્દ્વારા પ્રાપ્ત્યની સિદ્ધિ એ જ જેમનું પ્રધાન કર્તવ્ય, બોધ તથા લક્ષ્યરૂપ હતું તેવા શ્રીમાન્ વિશ્વવંદ્યથી પ્રયાપિત ઉક્ત સમારંભનો ઉત્સવ તેઓના જ સ્મરણરૂપે તેમના સ્વરૂપસંસ્થિતિના વર્તમાન વર્ષમાં જ પાલન કરવો ઇચ્છિત અણ્યો છે. સાધનસમારંભની અનુક્રમ સંખ્યામાં તે ચૌદમો સમારંભ

ગણારો, અને શ્રી ઐયરસાધકઅધિકારિવર્ગના ઉત્સવક્રમમાં તે ૯૦ મો ઉત્સવ લેખારો. સદ-
કારિપણથી પ્રધાનપણે સન્નિયાને સંધાવતો ઉક્તઉત્સવ સન્નિયાની મૂર્તિરૂપ શ્રીમાન વિદ્યવંધ-
પ્રતિ નિવાપાંગલિનિમિત્ત પાલિત થશે, એ તેઓપ્રતિ અધ્યાત્મપ્રેમ ધરનાર સન્નિયાનો
અધિક સંતોષકાર થઇ પડે એ સ્વાભાવિક છે.

શ્રીમાન વિદ્યવંધપ્રતિ વિવિધ ઉદ્દેશ ભાવપૂર્વક અનુરાગને ધરાવનાર સન્નિયાનોવડે
તેઓશ્રીના ઉપકારરમરણનિમિત્ત જે રમારક થનાર છે તેનું સ્વરૂપ આ સંમેલનપ્રસંગે વિ-
દિત કરવામાં આવશે. તેથી તેઓપ્રતિ પ્રેમભાવ દર્શાવનાર સર્વ સન્નિયાનોને તથા સર્વ
ઐયરસાધક બધુઓને તે પ્રસંગનો લાભ લેવા સપ્રેમ વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

ઉક્ત ઉભય ઉત્સવમાં પાલન કરવાના નિયમો નીચેપ્રમાણે છે:—

૧ પ્રત્યેક દિવસના ભોજનનુપર્યનિમિત્ત આઠ આના લેવામાં આવશે. જેટલા દિવસ તે-
માં ભાગ લેવા ઇચ્છા હોય તેટલા દિવસનું દ્રવ્ય વૈશાખ શુક્લ દશમ પૂર્વે મોકલી આપ-
વાથી તેટલા દિવસનું અનુમતિપત્ર મોકલી આપવામાં આવશે. કયા કયા દિવસ આવવાનું
થશે તે સ્પષ્ટપણે જણાવવા કૃપા કરવી. હરાવેલી મુદત પહેલાં દ્રવ્ય નહિ મોકલનારને પાછળ-
થી નિત્યના બાર આનાપ્રમાણે દ્રવ્ય આપવું પડશે. દ્રવ્ય ભર્ષા છતાં કામ કરણથી તેમાં
ભાગ ન લઇ શકનારને દ્રવ્ય પાછું આપવામાં આવશે નહિ.

૨ મુલાતું જિજીવું, જળપાન, સંધ્યાપૂર્ણનો સામન તથા આસન વગેરે સાથે લેતા
આવવું. તાપને લીધે જનીની અગત્ય હોવાની જેથી તે પશુ સાથે રાખવી.

૩ શ્રી ઉપેન્દ્રગિરામૃત,, શ્રી મુખાસ્ત્રોત્તમિની વગેરે કીર્તનનાં પુસ્તકો સામાજિક કી-
ર્તન ગાતી વખતે ઉપયોગી થઇ પડે માટે પ્રત્યેકે તે પુસ્તકો સાથે રાખવાં.

૪ પોતાનાં પહેરવાનાં તથા વાપરવાનાં વસ્ત્રો અને પદાર્થોની સ્વચ્છતા-
માટે સવિશેષ ધાજી રાખવી.

૫ કોઇને ઉત્સવનિમિત્તના કાર્યમાં સહાય કરવાનો ઉત્સાહ હોય તો તેમણે પોતાનું
અનુમતિપત્ર મંગાવતી વખતે તે ઇચ્છા જણાવવાથી 'સદાસક મંડલ'માં તેમનું નામ દાખલ
કરવામાં આવશે. તેમણે મંગળવાર (તા. ૩૦-૪-૧૨) સવારમુધીમાં વડોદરામાં શ્રીનૃ-
સિંહાશ્રમમાં આવી જવું જોઇશે.

૬ આધિનસમારંભમાં પાલન કરવાના નિયમોનો આ ઉત્સવના પાલનને અંગે સમા-
વેશ થયેલો સમજવો.

જનને તેમ જલદીથી અનુમતિપત્ર મંગાવી લેવા કૃપા કરવી.
પત્રવ્યવહાર નીચેને સરનામે કરવો:

મોહનલાલ દલમુખરામ
શ્રી વિદ્યવંધસ્મરણોત્સવ વ્યવસ્થાપક
શ્રીનૃસિંહાશ્રમ
વડોદરા.

હવે તો રૈયતને સુખજ થયું ફક્ત જુજ કોપી શીલીક છે.

વહેલો તે પહેલો.—પાછગથી પરતાણું પડશે.

દરેક ખણસને હંમેશાં પાસે રાખવા લાયક વિદ્યાને થી વખણાવેલ લોક પ્રિય.

કાયદાનો શિક્ષક.

યાને ફોજદારી, રેવન્યુ અને દિવાની કાયદાનું જુથ.

કે જેની એક વર્ષાનું પંદરશો કોપી ખપી ગય છે. હવે જુજ કોપી શીલીક છે તેમાં હોવાની, ફોજદારી, અને રેવન્યુ (સુદકી) તમામ કાયદાઓ આવી ગય છે. જ્યાં જે કાયદામાં પ્રતિષ્ઠા અને અનુભવી વિદ્વાન અમલદારો આ મુજબના ઉંચા ગમિયાઓ ધરાવે છે જે રૂ. ૩૦૦ ખર્ચે ન જોયે તે માન રૂ. ૫ નીજ કિમતે બાવતાના અવે છે તપ્પે બાણુતની દરેક માખસન્દ્રી પ્રજા છે, કાયદાનું અગ્નિ જો દળીની ગામે અમાપા જેવું છે અને આ પુસ્તકથી દરેક માણસ તમામ કાયદાનું જ્ઞાન મેળવી શક છે જુન જુન કાયદા અને તે આ પુસ્તકમાં આવેલા તમામ જુજ ખરીદના જાય તો ઘણું ખર્ચ માપ તેમ છે અને જ્યાં તેમાં ગુજરાતી બાષામ કેટલાક કાયદા તો મળતા પણ નથી જેથી કરીને આ પુસ્તક ઘણીજ નજીવી કિમતમાં અમુલ્ય કામ બનવે છે, તેના નિચે પ્રમાણે કાયદાઓ છે જ્યાં તેની પ્રશંસા પ્રજામાં કેવી થઈ છે ત બજવા મટે ફક્ત જુજ પ્રસસા પચો આ નીચે જાપેતા છે તેથી પુસ્તકની લોક પ્રિયતા તથા ઉપયોગીતા સહજ બજવામાં આવશે.

સુખર્ષ ગવર્નમેન્ટના ઓરીઅન્ડલ ટ્રાન્સલેટર મે. ખાનખહાદુર સૈયદ રામમુદીન સૈયદમીયા કાદરી સાહિબ લખે છે કે—(અંગરજનું બાષાતર) તમારું પુસ્તક નામે કાયદાનો શિક્ષક ઘણીજ ઉપયોગી છે મહન લાગે છે કે તે લોક પ્રિય થઈ પડશે, તેની ગુજરાતી બાષા પણ સાદી અને સમજાય તેવી મરસ છે, અને તેના ઘણા ઉપયોગી કાયદાઓનો મનાવેલ કરેલો છે. મે. હીસ્ટ્રીકટ ડેપુટી કલેક્ટર પણ (હાલ અમદાવાદ મ્યુનીસીપાલિટીના ચીફ ઓફીસર મા. મે. રા. બા. નર્મદાશંકર દવગંકર રહેતા બી. એ. લખે છે કે.—(અંગરજ ઉપરથી) મી. જોડાવાલ ફક્ત કાયદાનો શિક્ષક જે નામનું પુસ્તક કે જેના કાયદાઓ અને રૈયાના સમાવેશ છે તે તમામ ખાનાના મરકારી ને કરેલા ઘણીજ ઉપયોગી છે તેમાં અભાર સુચના સુધરા વખાર, દાખલ કરેલા છે, તેના કામગીરી ટાઈપો અને બાપચી વખાણવા લાયક છે અને ખાસી છે કે આપણા હાતા જતાનાના ગુજરાતી માણસો જુદિશી વર્ગની તે લાખા વખતની ખોટ પુરી પાડશે.

અમદાવાદથી મે. લક્ષ્મીશંકર કે. હવે બારીસર કોટ લેા લખે છે કે—કાયદાનો શિક્ષક જે નામનું પુસ્તક મેં વાંચ્યું છે. તમામ કાયદાઓનું જ્ઞાન મેળવવાનું આ પુસ્તક ખાસ લાયક છે. તેમાં ફોજદારી રેવન્યુ તથા દિવાની મળી હવે કાયદાનો સમગ્રજ નેવી બાષામાં મનાવેલ કરી આ પુસ્તક ગદાર પાડી લાખા વખતની ખોટ મી. જેઠાનાથે પુરી પાડી છે તે માટે તેમને ધન્યવાદ થઈ છે. દરેક માણસે તે હંમેશા પાસે ગણવું જ જોઈએ.

મે. હીસ્ટ્રીકટ ડેપુટી કલેક્ટર પણ હાલ સુરતના સીટી માજીસ્ટ્રેટ મે. રા. બા. હુર્ગેથેર નરવરજી દોત્રિયે બી. એ લખે છે કે — કાયદાનો શિક્ષક જે નામનું પુસ્તક મેં વાંચ્યું લખી બજાવાન આનંદ માપ છે કે એ પુસ્તક ગદાર પાડી આપે એક લોકહિતાર્થ મર્મ બન્યો છે. કાયદાના અગ્નિને દુર કબાનું સરસ અને કિંમત ઉપર નજર રહેતા સુલભ સાધન તો તમેજ પ્રથમ પુર પાડ્યું છે ખરી મહેનત, આગ્રહ અને ઉઝાગ જુદિશી કાયદાનો શિક્ષક જે નામથી જોળખાનું અમુલ્ય તમે ઘણીજ જુજ કિમતે જનસમુદ્ધની સેવા માટે રજુ કરી ચક્યા છે તે માટે તમને ધન્યવાદ થઈ છે. દરેક ઘેર તેનો અવતાર હોવો જોઈએ.

વાંકાનેરના દિવાન મે. રા. બા. તાથાજાઈ અવિચળદાસ દેશાઈ લખે છે કે—‘કાયદાનો શિક્ષક’ જે નામનું પુસ્તક મેં જોયું તથા વાંચ્યું છે તે પુસ્તકમાં નાના મોટા હવે

પદાઓના સમાવેશ કર્યા છે. આ પુસ્તક દરેક માણસને હાથમાં પાસે રાખવા લાયક અને ઉચિત છે. કારણ તેમાં સમાવેશ કરેલા કાયદાઓની વારંવાર દરેક માણસને જરૂર પડે છે અને જરૂર આ પુસ્તક પુરી પાડે છે. ફેટલાક કાયદાની ગુજરાતી પ્રતો જરૂર વખતે મેળવવામાં હતી મુશ્કેલી આ પુસ્તકથી દૂર થાય છે. સ. જેઠાલાલનો પ્રયાસ સચોટ પાત્ર છે સંપ્રદેશ કાયદાનો સમુદાય જોતા કિંમત જુલુ છે.

ગુજરાતી હાઈકોર્ટ વકીલ મી-પ્રદુષ્ટ-અંદરોખર દિવાનજી, એમ. એ. એલ. એલ. મેલ, બી. લખે છે કે, સદરજી પુસ્તકમાં તમોએ 'ધણા સમયી' ફાજલારી, રેવન્યુ, દિવાની તથા ક્ષાલક પરચુરણ કાયદાનો સમુદાય એકત્ર કરાવી પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. અને તે ધણીજ જુલુ કિંમતમાં તલાતના પ્રજા વર્ગનાંનાં જાણીતાઓને લાભ આપવાનું ખીલું ડડ્યું છે એ ધણુ આતંદાપક થા ઉત્તેજનને લાયક છે. ફાજલારી દિવાની તથા આજલારી વિગેરે કોરોના વકીલ, કારકુન, ખાત્યાર વર્ગ વગેરેને એ ઉપયોગી થઈ પડશે. એટલુંજ નહિ પણ સામાન્ય પ્રજાજનોને તે જાણના હકો તથા પ્રત્યેક જાન પ્રાપ્ત કરવા ખી યોદ્ધા ખર્ચે સાદો લાભ આપી શકશે. માટે રેક માણસે ખરીદવું જ નેહમ્મ એવું માત્ર ધારવું થાય છે

અમદાવાદ સરકારી વકીલ મે. હરીલાલ દેરાઈલાલ, દેરાઈ બી. એ. એલ. બી. લખે છે કે, 'કાયદાનો શિક્ષક' ને તપાસી જોયા છે. કાયદાનાં ગુજરાતી ભાષાંતરો ઉપરની કહેલું આ એકીકરણ જાહેર પ્રજાને વ્યવહારમાં ધણુ ઉપયોગી થશે. એવી ખારી ખારી કે. લાવા પુસ્તકની ખોટ હતી, તે તમે પુરી પાડી છે. માટે તમોને ધન્યવાદ થતે છે.

તેમાં નિચે પ્રમાણે ૯૫ કાયદાઓના સમાવેશ કર્યો છે.

ફાજલારી વિષયને લગતા કાયદાઓ-૧ ફીમીનલ પ્રોસીજર કોડ, (ફાજલારી કામ ચલાવવાની રીત બાબતનો કાયદો) હાઈબ્રન પીનલકોડ. (હિંદુસ્તાનનો ફાજલારી કાયદો), ગ્રાંજ માણુઓના આશ્રય સ્થાન બાબતનો એક્ટ, ફેટલાની શીક્ષા કરાવવા બાબતનો એક્ટ, જુલુગારનો એક્ટ કોલરટ્રોડીસન એક્ટ, (સનેગારોને સ્વાધિન કરવા બાબતનો એક્ટ) જુલુખાનો આજ-ખારી એક્ટ, અશીષુ બાબતનો એક્ટ, મીડા બાબતનો એક્ટ, કારીગર અને ગજુર બાબતનો એક્ટ, રેલ્વેનો એક્ટ, ફેટરી એક્ટ, રેલીગ્રાફ બાબતનો એક્ટ (તારનો કાયદો), પોસ્ટ કોડી-સોનો એક્ટ, પોસ્ટની રૂલ, સેવીસ બેંકની રૂલ, એરી જળુરો બાબતનો એક્ટ, ગજુરોદી સંખા બંદસાવવા બાબતનો એક્ટ, નાટકના ખેલ બાબતનો એક્ટ નિધિનિરૂપ એક્ટ, (જમીનમાંથી ધન જડે તે જાણનો કાયદો), બોન્ડ એક્ટ (ખારી-ચનારા પદાર્થો બાબતનો એક્ટ), રજા એક્ટ (ટોરોના અતિક્રમણ બાબતનો એક્ટ), વિલેજ પોલીસ એક્ટ, ડીસીટ પોલીસ એ-ક્ટ વિગેરે

રેવન્યુ (જુલુડી) તથા સરવર્ગના વિષયોને લગતા કાયદાઓ-લેન્ડ રેવન્યુ કોડ (જમીન મહેસુલનો કાયદો), લેન્ડ રેવન્યુ કોડ ટા ૨૧૩ ઉપર ચર્ચેલી રૂલ, લેન્ડ રેવન્યુકોડ ટા. ૨૧૪ ઉપર ચર્ચેલી રૂલ, રોકર્ડ કોડ/ રાઇટસ એક્ટ, રેકર્ડ કોડ/ રાઇટસ એક્ટ, ઉપર ચર્ચેલી રૂલ, જમીન ઉપરનું હકનું પ્રવક તપાસ કરીને રાખવા બાબતની ગમજુલી, તાલુકાની ન-જુના, ગામના નજુના, ગામલતદારોની કોર્ટોનો એક્ટ, સર્કલ ઇન્સપેક્ટરોનો રૂલ, માપણીની સ-જુલી, એરીજનલ તથા રીવીજન મરવેની રૂલો વિગેરે.

દિવાની વિષયોને લગતા કાયદાઓ-સીવીલ પ્રોસીજરકોડ (નવો) (દિવાની કામ ચલાવવાની રીત બાબતનો કાયદો), વાન્સાનું મરદીપીટ લેવાનો એક્ટ, સગીરની જાત તથા મિલકતના વાડી નીમવા બાબતનો એક્ટ, કોર્ટ કોડ પોર્ટસ એક્ટ, દક્ષિણ રીલીફ એક્ટીકલચર એક્ટ (ખેડુતનો કાયદો) રમાગેટ કોડ એક્ટ, વાન્સાનું સરદીપીટ આપવા બાબતનો એક્ટ, હાંદુ વિષયના પુનર્જન બાબતનો એક્ટ, ગ્રાંજ માણુમળી માલ મિલકતની સંખાજ કરવા બાબતનો એક્ટ, ખર્ચે કોડના લખ તથા નવાક બાબતનો એક્ટ, વસિયતનામું કંપા સિવાય મરનાર તારસીઓના વારસા બાબતનો એક્ટ, કોર્ટ શી એક્ટ હિંદુસ્તાનનો પુરાવાનો એક્ટ, કોર્ટનાં મમ-ખાવા બાબતનો એક્ટ, કનરનો એક્ટ, કૅચરેસન એક્ટ, (દત્તાવેજ નોંધવા બાબતનો એક્ટ) વહેંચણુ કરવા બાબતનો એક્ટ, ટાન્કર પ્રોપર્ટી એક્ટ, (મિલકત તથાકલ કરી આપવા બાબતનો એક્ટ) મુરોપીયન વાન્સા એક્ટ, સીવીલ કોર્ટોનો એક્ટ, પ્રોબેટ તથા વરીવક ચલાવવાની મનદો આપવાબાબતનો એક્ટ નાટકીનો એક્ટ, મુદતો બાબતનો એક્ટ, વારસાનો

એક્ટ, હિંદુઓ, (હિંદુ ધર્મ શાસ્ત્ર) પુખ્ત ઉમરનો એક્ટ, વારસોને કરગ્રાંથી છોડાવવા બાબતનો એક્ટ, મુઘલમાની ચરેહ (મુઘલમાની ધર્મશાસ્ત્રનો કાયદો) સરીવદારી વિશે, સરીવના હક્ક બાબત, સ્ટેમ્પ એક્ટ વિગેરે.

પરચુદાણ વિષયને લગતા કાયદાઓ—તગાવીનો એક્ટ સને ૧૮૮૩નો ૧૨મો તગાવીનો એક્ટ સને ૧૮૮૪ નો ૧૨ મો, સોલ્ડિયન્ડ બાબતનો એક્ટ, ઇનકમટેક્સ (આવક ઉપરના કર) બાબતનો એક્ટ, મતાદાર બાબતનો એક્ટ, મુન્ગેતના તાલુકદારો બાબતનો એક્ટ, ખંદેરા બાબતનો એક્ટ, વહાણો બાબતનો એક્ટ, નરવાનો એક્ટ, મ્યુનીસીપાલ એક્ટ, જમીન લેવા બાબતનો એક્ટ, સુતરાકે માલ ઉપર જરાત લેવાનો એક્ટ, જંગલી પક્ષી તથા શિકારના રક્ષણ બાબતનો એક્ટ, હિંદુસ્તાનનો ચલણી નાણાં બાબતનો એક્ટ, હિંદુસ્તાનનો તારીફનો એક્ટ, જળમાર્ગની કરકમની છુટી લેવા બાબતનો એક્ટ, જંગલનો એક્ટ, વન બાબતનો એક્ટ, ધરીગિરના એક્ટ, સિનથા કાંદવા બાબતનો એક્ટ, જવાબર તરફ ઘાતકીયાણું અટકાવવા બાબતનો એક્ટ, મેનીટરી એક્ટ, છાપવાના પ્રેમો તથા વર્તમાનપત્રો અને પુસ્તકો નેલિવા બાબતનો એક્ટ, વર્તમાન પત્રનો એક્ટ, દહિયાદ તથા મુઠ્ઠા કામગીરી બાબતનો એક્ટ, રૂઠકાની શિક્ષા કરવા બાબતનો એક્ટ (નવો) વિગેરે વિગેરે.

ઉપર પ્રમાણે લગભગ તમામ કાયદાઓનો આ પુસ્તકનાં સમગ્ર ત્રણ ભાગમાં સમાવેશ કર્યો છે.
વળી તેના સંબંધમાં.

સુરતના મે. ડી. ડી. કલેક્ટર સાહેબ સા. બા. નારાયણભાઈ લલુભાઈ દેશાઈ લખે છે કે:—મદદરૂ પુસ્તકમાં લગભગ ઘણાખરા કાયદાઓનો સમાવેશ કર્યો છે કાયદો કહે છે કે દરેક માણસે દરેક કાયદાથી મજાન હોવું જોઈએ, કાયદાનું અજ્ઞાન બતાવી શિક્ષામાંથી બચી જઈ શકતું નથી. તો આ પુસ્તક સુવાન અને લઘુ, સંપૂર્ણ અને નિર્ધન માર્ગે ઘણું જ ઉપયોગી છે. કાયદાનો અભ્યાસ કરનાર તથા પરીક્ષા આપનારને તો એ ખાસ ઉપયોગી છે. કાયદા આ પુસ્તક કાયદામાં હોય તો બીજાનું જોવા અગર જોષવાનો શ્રમ બચે. અને જેથી તેને અને તેમ ઉપયોગી કરવા મી. બેઠાલાલે કંઈ શ્રમ કર્યો બાકી રાખ્યો નથી. એકંદરે આ પુસ્તક દરેક ધર્મના રાખવા મોઝ છે કેમકે કાંઈ એક જ વખતમાં ખર્ચેલાં નાણાં વળી નવ્ય તેજ છે. તેનું ઉદાહરણ હું મારું પોતાનુંજ આપીશ. હું રૂઝ ઉપર હતો અને એક કાયદાની મને જરૂર જણાઈ લોરે તેપણ આ પુસ્તકમાંથી મળી આવ્યો શ્રમતા અને કંઠના પ્રમાણમાં ઈમાન પણ ઝોડી છે.

હુણવાડાના દિવાન મે. રા. બા. હરગોવિંદલાલ દ્વારકાંદાસ કાંઠાવાળા લખે છે કે:—કાયદાનો શિક્ષક' એ નામનું પુસ્તક વચ્ચે એનાં કાલના સુધરેલા જમાનાના વધતા જતા અવધારમાં ઉમેરના ઉપયોગમાં આવતા ફોજદારી, દિવાની અને મુલકી કાયદાઓનો સમાવેશ કરી સ્વાયસુ પુસ્તક દરેક માણસોને પોત પોતાના કોઠા તથા રરને સમજવામાં તેમજ તેમજ પરીક્ષા આપવા જમાનર ઉમેદવારોને કાયદાનું જ્ઞાન મેળવવામાં ઉપયોગી થઈ પડે એમ હું પાર્વું.

વડોદરાના માજી પોલીસ કમીશનર પણ હાલ'સેન્સસ સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ મે. રા. બા. ગોવિંદભાઈ હાથીલાલ દેશાઈ બી. એ., એલ. એલ. બી. લખે છે કે:—કાયદાનો શિક્ષક એ નામનું આપનું બનાવેલું પુસ્તક મેં પાંચું, મુન્ગેતી બાપાના આવા કાયદા સંચયની ખોટ હતી તે આ મંચદથી મારી રીતે પુરી પડે તેમ છે. સરકારી નોકરો, જમીનદારો વિગેરે મરેને ઉપયોગી થાય એવી માહિતીવાળા આ જગનો બહોળો ફેલાવો થઈ આવે લીધેલી મહેનતનો મારો ખર્ચો મળ્યો એવી મને ઉમેદ છે.

તે મિવાય પ્રોજેક્ટના ન્યાયાધિશ મે. સોલનગમ વજેરામ બુચ. બી. એ. એલ. એલ. બી. લીબીટા દિવાન મે. ક્ષેરભાઈ નાથભાઈ અમીન, જરૂર કલેક્ટર સા. બા. સીડનીસ મે. ના. સો. બાલભાઈ અંબારામ, શ્રીમંત મદારાડલછં દિપસિંહ સાહેબ, માવપુર સ્ટેટ, રવાકાંડાના ડી. આ. પોલીટીકલ એવર્ડ સાહેબ મે. કેદરલાલ નિધરલાલ ત્રિવેદી, ખેડ છલાન. ડી.બી.કેટ એટીકલચર. પ્રન્સપેક્ટર મે. ના. મા. નંદલાલ બોગીલાલ દેશાઈ, વાંદરા લખણ હોલથી ન્વી. હુમશીલાલ દેવદાસ, એ. બી. પ્રાંતીજના અવલકાન્ટ મે. વેણીલાલ તંબડાલાલ દેશાઈ.

જોરસદ્ધી હાઇકોર્ટ વડીલ મી. ધનાભાઇ નંરસીભાઇ પટેલ. મરમપુર યાજ્ઞદાર મી. રણુભાઈ વસનજી અને તે સિવાય ઘણા સભ્યોનોના પણ આ પુસ્તકના સંપાદકોમાં અતિ ઉત્તમ અભિપ્રાયો આવેલા છે—પુસ્તકનો દરેક માણસ લાભ લે તેટલા માટે તેની કિંમત ઘણા સબજનોના કહેવાથી ઘણી ઘોડી ચાખી છે. જે મંગાવી ખાતરી કરો. કિં. માત્ર રૂ. ૫) પોસ્ટ ૦-૭-૦ ૮વે બુક કોપી સીલીક છે.

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે.

મુ. આણંદ મામલતદાર કોર્ટ—જી. ખેડા. (ગુજરાત.)

તૈયાર થાય છે. અધ્યાત્મિક નૌવેલ પોઝિશન વખતમાં બહાર પડશે.

ચંદ્ર ચરિત્ર ભાગ ૧ લા.

આ પુસ્તક એક નૌવેલ છે. નૌવેલનો ઘણાખરા માણસને શોખ હોય છે અને 'ધાર્મિક' પ્રયોગ વાંચવાનો તેમને કંટાળો ઉપજે છે તેથી આ જન્મમાં પોતાનું ખરું કર્તવ્ય શું છે તેનાથી અજાણ રહી વ્યવહારમાં રમ્યા પમ્યા રહી સ્વછંદે વર્તી ધર્મલ્પ થાય છે. અને તેથીજ આ પુસ્તકમાં નૌવેલના રૂપમાં વેદાન્તના આધ્યાત્મિક વિષયો મહાપુરુષોનાં જીવન ગતિઓ સહિત એવી રીતે કાખલ કરેલા છે કે જે વાંચવાથી 'દરેક માણસને અસર કરી તેને સુધારાના રસ્તા ઉપર લાગી પોતાના કર્તવ્ય તથા પ્રાપ્ત્યનું જ્ઞાન આપી ધર્મિક બનાવી અર્પણ સુખની પ્રાપ્તિ કરાવે.

વળી પોતાની વ્યવહારિક તથા પરમાર્થિક ઉત્તિ આજ જન્મમાં સર્વોત્તમ રીતે કેવી રીતે કરવી ? સ્વછંદે અને પ્રમાણિકપણે વર્તે ગથી કેવું કેવું દુઃખ પડે છે તેમાંથી સ્વધર્મ વર્તેગતું જ્ઞાન કેવી રીતે થાય છે. અને તેનું ફળ કેવું મળે છે તેના આબેહુલ ચિતાર આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યો છે. કે જે દરેક માણસના દૃષ્ટાંતરૂપ થઈ તેની સત્તર સુધારા કરી શકશે કી. ૧-૮-૦ આગાક ચતાર આદક પાસેથી માત્ર રૂ. ૧-૦-૦ નિચોને સ્વળે નામ મોકાવો.

જેઠાલાલ ડી. દવે. મામલતદાર કોર્ટ—મુ. આણંદ. જી. ખેડા. (ગુજરાત.)

રૂ. ૨૫ ખર્ચામાં ન મળે તે પુસ્તક મત્ર રૂ. ૧-૮-૦ માંજ તૈયાર છે. બીજી આવૃત્તી ખપી જવા આવી છે. વહેલો તે વહેલો પાછળથી પરતાવું પડશે.

સરવૈ રેવન્યુ અને ફોજદારી કાયદાનું જુથ.

આ પુસ્તકમાં હિંદીયન પીનસોડની કલમો, ક્રીમીનય પ્રોસીજર કોડ, ડીઝીટ પોલીસ એક્ટ, વિજેન્ડ પોસિમ એક્ટ, ડબ્બા એક્ટ, સેન્ટ રેવન્યુ કોડ તે વપર યથેચી રીત, મામલતદાર કોર્ટ એક્ટ રેક્ટ જોડ સપ્ટમ એક્ટ, મીડાનો એક્ટ, વતન એક્ટ વિગેરે ૨૦ કાયદાઓનો ગમત-વંશ કર્યો છે. દરેક માણસે દરેક કાયદામાં રાખવા લાયક અને ઘણું જ ઉપયોગી છે. જેના મંજૂરમાં સેક્ટોર ક્રીમીનય મર્ડરિસ્ટ મળ્યાં છે કેવન્યુ કીપર્મેટની પરીક્ષા આપવાનાં જનાર તગારી તથા દરેક સરકારી નોકરોને તો ખામ ઉપયોગી છે. રૂ. ૨૫ જુથ સરકારી કાયદામાં.

રેવાકાંઠાના મે. ડી. આ. પોલીસીકલ એજન્ટ સાહેબ રા. બા. કેરાવલાસ ગીર-ધરલાસ ત્રિવેદી લખે છે કે:—જેઠાલાલ દેવશંકર દવેએ તૈયાર કરેલા કાયદાનો સિદ્ધાંત તથા સરવૈ રેવન્યુ અને ફોજદારી કાયદાનું જુથ એ બંને પુસ્તક મેં જોયાં. તે બંને પુસ્તકો જેટલાં સરકારી નોકરીમાં આગળ વધવાની ઉમેરા રાખનારને અગત્યનાં છે; તેટલાંજ અંગ્રેજી ભાષાથી અજ્ઞાન મુખપાસેને તેમજ કોર્ટ સાથે નિરૂપત કરાવનારા જીલ્લાદારો, ધીરધાર, દરનાર

અને શાહકારો અને ખેડૂતોને પણ અગત્યનાં છે. જુનું કિંમતમાં ઉપયોગી કાચકાઓનો એવો મોટો સરૂદ શુભરાતી બાધમાં બહાર પાડી મી. જોડાલાલે પ્રગતી જે સેવા બજાવી છે, તે માટે તેમને ધન્યવાદ થઈ છે.

મે. રા. બા. નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતા બી. એ. ડી.બી.કેટ ડીપોટીકલેક્ટર પણ હાલ અમદાવાદ મ્યુનિસિપલિટીના ઓફ ઓફીસર સાહેબ બહાદુર લખે છે કે:—આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ નીકળેલી જોઈ ધણો આનંદ થયો છે. અને આ પુસ્તકની ઉપયોગીતા હવે નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ થઈ ચુકી છે તેમા સંદેહ નથી.

આ સિવાય ઘણા અભિપ્રાયો સ્થળ સંકેતથી આપી ચક્રવા નથી.

પુસ્તકની કિંમત રૂ. ૧-૮-૦ પૌ. રૂ. ૦-૩-૦ જોડાલાલ દેવશંકર દેવે ઠે. મામલતદાર હાઈ મી. આજુદે જુલે ખેડ. (ગુજરાત)

વહેલો તેજ પહેલો ખપી જવા આવી છે.

વૈદ યાને વૈદક. ભાગ ૧ લો.

આ પુસ્તક હાલમાં જ બહાર પડ્યું છે છતાં તે એકદમ ચેડા જ વખતમાં ખપી જવા આવ્યું છે તેજ તેની લોકપ્રિયતા અને લોકપ્રિયતા સિદ્ધ કરી બતાવે છે.

આ પુસ્તકમાં તમામ રોગ અને તેનાં કારણો આપવામાં આવ્યાં છે આ ઔષધો અકસીર વનસ્પતિમયી રી રીતે બનાવવાં તે તથા કષ્ઠ દવા કષ્ઠ કષ્ઠ રોગ ચલાડે છે તે તથા દવા કષ્ઠ કષ્ઠ વનસ્પતિની કેવી રીતે બનાવવી તે દરેક સમજી શકે તે પ્રમાણે શુભરાતી બાધમાં ચરક, સુશ્રુત, વાગ્બટ જેવા મહાન ગ્રંથોમાં લખવામાં આવ્યું છે તેમા કદેક વનસ્પતિ અને તેના સરૂદ, ચરક દિક્ષિતાની અને શુભરાતી નામો અને તેના ઉપયોગ તથા તેથી કયા રોગ મટે છે. તે આપવામાં આવ્યું છે તમારે દેશ યાત્રું હોય, જે તમારે દવાખાનાનાં બીજ સુકવર્ણ ન હોય. તેમ દવાખાનું કાઢવું હોય તો આ પુસ્તક મંગાવો અને ખાત્રી કરો. આ પુસ્તકમાં આપેલી દવા વેપરી તો પણ હજારો રૂપિયા કમાઈ શકેશે કાઠજી આપેલી દવાઓ અકમિર છે. આ પુસ્તકનો દરેક માણસ જુજ કિંમતમાં લાભ લઈ શકે તેટલા મારે તેની મહેનત અને ખર્ચ તથા કદ સાચું ન બેતાં પુસ્તકની કિંમત માત્ર રૂ. ૦-૮-૦ પૌ. રૂ. ૦-૩-૦ દરેક પુસ્તક મંગાવનારને રૂ. ૪ અને એક પુસ્તક મફત.

તૈયાર થાય છે-વૈદ યાને વૈદક બીજો ભાગ.

તાઈદે નામ ને ધાયે-તેમાં પણ દરેક રોગ અને તેના ઉપાયો તથા દરેક ધાતુ તથા વિષનું ગોધન કરી બાધો બનાવવાની રીત, તથા તેની બનતી માગાઓ, શુદ્ધિઓ, અવલોકો તથા અમરો વિગેરે બનાવવાના પ્રયોગો આપવામાં આવ્યા છે. આ થય જતા દિરતારથી લખવામાં આવશે. કી. રૂ. ૦-૮-૦ અગાઉ થનાર ગ્રાહક પાસે ૦-૬-૦.

સને ૧૯૧૮ ની સાલનું પંચાંગ તૈયાર છે. કી. રૂ. ૦-૧-૦ મામલતદાર વેપારીને રૂ. ૪ ના નંગ ૧૦૦ મળશે. તેમાં જોડાલાલ વિગેરેની યાદી મળેલી છે.

જોડાલાલ ડી. દેવે.

ઠે. મામલતદાર હાઈ મી. આજુદે. જુલે. શુભરાતી.

દરેક માણસને ઉપયોગી.

દુઃખમાંથી બચાવનાર, ધંધો બતાવનાર અને વિદ્યાન તથા ભવિષ્યવેત્તામાં ખપાવનાર, વળી બ્રાહ્મણોને તો હજારો રૂપિયા મેળવી આપનાર બોલિય શાસ્ત્રમાં નિપુણ અને વિદ્યાન બતાવનાર, તથા પ્રતિષ્ઠા વધારાવનાર.

ભવિષ્યવેત્તા અને ભવિષ્ય જાણવાની વિદ્યા.

નામનું પુસ્તક પહેલવહેલુજ બદાર ૫૪૭ું છે, તેની ઉપયોગીતા તો એટલી બધી થઇ ગઇ છે, કે તે ખપી જવા પણ આવ્યું છે, અને હવે થોડીજ કાપી શીલીક છે માટે તાકીદે મંગાવી લ્યો કે પાછળથી પસ્તાનું પડે નહિ.

તમારે જૂત, બરિષ્ઠ અને વર્તમાન કાળની હકીકત જાણવી હોય, બોટોસ અને 'અગમ' આર્ષનાર' ભવિષ્યવેત્તા બનવું હોય; કાળ, દુકાળ, અનાજના બાવ, વરસાદ વરસસે કે કેમ ? દરેક માણસની જીંદગીના સુખ દુઃખનો અહેવાલ, કયો ધંધો કરવાથી કાપડો થાય વિગેરે હકીકત આગળથી જાણતાં શીખવું હોય 'બોલિયશાસ્ત્ર' સામુદ્રિકશાસ્ત્ર, સ્વરોધ્મશાસ્ત્ર અને રમણશાસ્ત્રમાં નિપુણ બનવું હોય તોજ આ પુસ્તક મંગાવો.

અગો દરેક માણસને તેમજ દરેક બ્રાહ્મણને તો ખાસ આ પુસ્તક પોતાની પાસે રાખવાં 'મસામજી' કરીએ છીએ કારણ કે જે માણસ આ પુસ્તક પાસે રાખશે તે પોતાના ઉપર ભવિષ્યમાં પાત્રી પડનાર દુઃખથી બચશે અને બીજાને બચાવશે કારણ આ પુસ્તક ઉપરથી કોઇપણ વખતે પોતાના ઉપર કે બીજાના ઉપર આવી પડનાર સંકટોને તે આગળથી જાણી શકશે અને તેથી દુઃખોના આગળથી ઉપાયો કરી નેથી ચેતશે અને બચી જશે અને સામાને બચાવશે. અનાજ વિગેરેના ભાવ પણ આગળથી જાણી શકશે.

આ પુસ્તકનાં ૪૬ પ્રકરણ છે અને તેમાં શું શું સમાવેશ કર્યો છે તે આ નિચે પ્રકરણનાર આપવામાં આવ્યું છે જે વાંચી ખાત્રી કરશો.

ભવિષ્ય જાણવાની વિદ્યામાં શું શું આવે છે ?

પ્રકરણ ૧ છું—ઉદેશ—પ્રકરણ ૨ છું—સંવત્સર, સંવત, રાહ, રવિ, અધિક માસ, ઉત્તરપક્ષ, દક્ષિણપક્ષ, માસ, પક્ષ, નિધિ, વાર, રાક્ષી, ગ્રહ, નક્ષત્ર યોગ, કરણ, અને ચંદ્ર, જોવાની રીત તથા નામ પાડવાની રીત. પ્રકરણ ૩ છું—ક્યાં ક્યાં કામ કઇ કઇ વખતે કરવાં કે જે સિદ્ધ થાય. વાર, નક્ષત્ર, પંચક, યોગ કરણ, બદા, વિધિ, સિંદરથ વર્ષ, સુર શુક્રો, અગત, ચોષડીવા, ૨૪ હોરાઓ, અને તેમાં કરવાનાં કામ, લગ્ન તથા નવ પંચક જોવાની રીત તથા તેમાં કરવાનાં કામ. પ્રકરણ ૪ થું—પરમાગ જવા વિગે મહુરત, ચંદ્રની દિશા, કાળની દિશા, વારગુણ યોગિનીની દિશા, પુષ્ટ તથા સ્ત્રીના ઘાત, ચંદ્ર, શુક્રન અપશુકન, નક્ષત્ર યુગ, કાળ રાહ અને તારા જોવાની રીત, પ્રકરણ ૫ થું—અહોના કળ બાજન—સારા નડતા દરેક ગ્રહોં અને તેનું કળ, પ્રકરણ ૬ થું—પનોતી બાજન—તાની મોટી પનોતી જોવાની રીત અને તેનું તથા તેના પાયાનું કળ. પ્રકરણ ૭ થું—આશ્વ મહોત્સવ દાન. પ્રકરણ ૮ થું—દિન દસા

જેવાની રીત અને તેનું ફળ, પ્રકરણ ૯ મું—મહા દયા જેવાની રીત અને મહા દયા તથા તેની અતર દયા કેટકેટલા વર્ષની તથા તેનું ફળ, પ્રકરણ ૧૦ મું—મહુરત જેવાની રીત-નર્વા વસ્ત્ર પહેરવાનું, દેવ પ્રતિષ્ઠા કરવાનું, ધર બાધવાનું, ખાતનું મોઢા મુકવાનું પાણી મુકવાનું, વાસ્તુ કરવાનું ધરમાં ખેસવાનું, વાવ કુવા બોદવાનું, ખેડવા જવાનું, ખોસાડ ખાગનું, વેપાર કરવાનું, પશુ લેવા વેચવાનું, રતુપાત્ર અતિ રનાનનું, ગર્ભાધાનનું, સીમ તનું, સ્વાવડી અતિ રનાન કરાવવાનું, બળકેનું નામ તરવાનું બાળકને પારશ્વમાં સ્થાપવાનું, બાળકને અન્ન જમાડવાનું, બાધા કતારવાનું વિદ્યાભ્યાસ કરાવવાનું, અને જનોઈ દેવાનું મહુરત, પ્રકરણ ૧૧ મું—લગ્ન મહુરત જોતી વખત નડતા દોષો તથા લગ્ન કુંડળી જેવાની રીત, સંપત્તિ બળ, સુરત બળ, સિંહસ્થ વર્ષ, લતા દોષ, રિક્તા તિથી, સનિવાર ખત દોષ, કુતિ દોષ, વેર વિચાર, ધામિત્ર દોષ કન્યા તિથી, અને લગ્નકુંડળી જેવાની રીત; લગ્નનું મહુરત, પુનર્વિવાહ (નાતક) કરવાનું મહુરત, કાતક પુત્ર લેવાનું મહુરત, જોડ માસમાં લગ્ન કરવા ખાતત, સંજ તથા સુરના દોષ મંજબના દોષ અને કન્યા સાસુરે વગાવવાનું મહુરત; પ્રકરણ ૧૨ મું—લોહણા દેખી, મારી લેણુ દેખી, મામીરીત ચતુર અને પ્રીતિ પદાદક, દિર્ઘાદક, નવ પચક, બારે રાશીવાળાના આઠ વર્ગો ઉપરથી લેણાદેણી જેવાની રીત, વર્ણુ જેવાની રીત, બારે રાશીનાં બીજા નામ ઉપરથી લેણા દેણી જેવાની રીત, તારાનગ વિચાર, નક્ષત્ર ઉપરથી ચોની જેવાની રીત, જન્મ નક્ષત્ર ઉપરથી ગણુ જેવાની રીત, અને નક્ષત્ર ઉપરથી લેણાદેણી જેવાની રીત પ્રકરણ ૧૩ મું—ચોરાવની ચીજ મળશે કે કેમ તે જેવાની રીત. તે નક્ષત્ર તથા લગ્ન ઉપરથી જેવાની રીત. પ્રકરણ ૧૪ મું—અમુક કારણે કામ ક્યારે મિલે ક્યારે તે જેવાની રીત. પ્રકરણ ૧૫ મું—અમુક માસ, તિથી, વાર, નક્ષત્ર, રતુ ચક્ર અને લગ્નમાં જન્મ ક્યારે હોયતો તે કદરેકનું જુદું જુદું ફળ જેવાની રીત પ્રકરણ ૧૬ મું—અડો તથા રાશીઓ શુભા શુભ જેવાની રીત-દરેક અઢ કેટલી સુખ સંધી એક રાશીમાં રહે છે. ક્યારે અઢ કદ રાશીનો સ્વમિ છે, અઢોના શુભ શુભ તથા માપઅઢ, ઉચ્ચ અને અસ્તતા અઢો, અઢની ખતિ, અઢોના રૂપ, અઢોના રંગ, રાશીઓના રંગ તથા આધાર, અઢોના સ્વરૂપ, ઉચ્ચનિચ તથા નચલીમઢો જેવાની રીત, અને અઢોના સ્વાભાવિક શત્રુતા તથા મિત્રતા જેવાની રીત અઢોની નેત્રી જેવાની રીત, પ્રકરણ ૧૭ મું—જન્મકુંડળી બનાવવાની રીત અગ્નિતકુંડળી બનાવવાની રીત જન્મકુંડળીના દરેક ભાવમાં શું શું ફળ જેવામાં આવે છે, હોરા કુંડળી, દ્યુત્યકુંડળી, સંપત્તિસકુંડળી, નવમાસ કુંડળી, દાદશાંક કુંડળી, અને ત્રિશાંક કુંડળી બનાવવાની રીત. પ્રકરણ ૧૮ મું—જન્મોત્તરીયા આવતી કુંડળીઓ જેવાની રીત જન્મકુંડળી જેવાની રીત ૧ લો ભાવ ૨ જે ભાવ અને જે રીતે બારેભાવોમાં આવેલા અઢો, રાશી, રાશીના સ્વામિ, અને અઢોની ડ્રેલિટ ફળ. વિસ્તાર સહિત જેવાની રીત, પ્રકરણ ૧૯ મું—મારે આવોનું નિશ્ચય, માઓદય, માપણું, બધિયાનું, રોગ, સ્ત્રીનું સુખ, બાઈ બેનનું સુખ, અને પુત્રનું સુખ જેવાની રીત બારેભાવનું સામાન્યજ્ઞ. પ્રકરણ ૨૦ મું—મારે ભાવમાં આવેલા અઢોની અઢો ઉપરથી ડ્રેલિટ ફળ જેવાની રીત પ્રકરણ ૨૧ મું—સીઓની જન્મકુંડળી જેવાની રીત, ખતિનું સુખ, ખોતાનું સુખ, વિધવાપણું, સ્ત્રી કુવારી રોશે કે કેમ ! નિષકન્યા દોષવાળા, વ્યભિચારીણી થવા વિશે, સ્વામિલાગ કરવા વિશે, કપડી રોગી અને પ્રવળ્યાયોગ ખાતત, સત્ય થવા વિશે અને સ્ત્રીનું સામાન્ય સુખ દુઃખ જેવાની રીત પ્રકરણ ૨૨ મું—હોરાકુંડળી જેવાની રીત. પ્રકરણ ૨૩ મું. દ્યુત્યકુંડળી બનાવની રીત. પ્રકરણ ૨૪ મું—સંપત્તિ કુંડળી જેવાની રીત. પ્રકરણ ૨૫ મું—નવમાસ કુંડળી જેવાની રીત. પ્રકરણ ૨૬ મું—દાદશાંકકુંડળી જેવાની રીત. પ્રકરણ ૨૭ મું—ત્રિશાંકકુંડળી જેવાની રીત. પ્રકરણ ૨૮ મું—ઓપાન બાળક, કયા

રજોદર્શનમાં સ્ત્રી મર્ગ ધારણ કરે તે બાબત, મર્મ રહ્યો છે કે નહિ તે બાબત, સ્ત્રીપુરુષના મુલ્ય બાબત, રહેશે મર્મ નાશ પામશે કે કેમ તે બાબત, માતા, પિતા, કામ તથા માસીના ધન બાબત, અર્થવંતી સ્ત્રીને પુત્ર પુત્રી કે નપુંસક જન્મશે ને બાબત, એકથી વધારે બાળક જન્મે તે બાબત, બાળક હાથ, પગ તથા માંથા, વગરનું જન્મે તે બાબત, બાળક પાંગળું, હાંમેલું, મુંઝું, અંધવળું અને વધારે અંગવાળું જન્મે તે બાબત પ્રકરણ ૨૬ મું—જન્મ વખતે અધારે હતું કે અલગ હતું હતું તે બાબત જન્મ વખતે કીચી કયા હતો સ્ત્રીકાનું બારણું કઈ દિશાએ હતું તે બાબત સુતિકાનું ધર બીજાનું તથા ડોકાણું બાબત ઉપસુતિકા જોવા બાબત જન્મ થતાનાં ડોકાણું બાબત, સાપથી વર્તિયાપલા બાળકનો જન્મ થવા બાબત, પિતા જન્મ વખતે બેઠેલો કે નહિ તે બાબત, બળિઆરથી ઉત્પન્ન થયેલા બાળક બાબત, માતાએ ત્યજી દાધેલા બાળક બાબત, જન્મ પામનાર બાળકની સ્વરૂપ પ્રકૃતિ નિમે, પ્રકરણ ૨૭ મું—સુજ્યોગ અને તેનું ફળ, રાજ્યોગનું ફળ ક્યારે મળે. પ્રકરણ ૨૮ મું—તાનસ્યોગો અને તેનું ફળ. પ્રકરણ ૨૯ મું—પ્રવજ્યા (વેરાળી ચવાના) યોગો પ્રકરણ ૩૦ મું—અધ્યાત્મ બાબત—સુનકાશિયોગો અને તેનું ફળ, પ્રકરણ ૩૧ મું—બાળકના રીટ (મુલ) યોગ બાબત, રીટયોગથી બાળક ક્યારે મરણ પામે રીટમંગ બાબત, પ્રકરણ ૩૨ મું—આયુષ્ય જોવા બાબત, પ્રકરણ ૩૩ મું—નિર્ધોષ બાબત—મરણ ક્યારે કયા નિમિત્તે, કેવી રીતે, કેવી જગ્યાએ થશે તથા મરણ પછી કેવી ગતિ થશે તથા દેના લોકમાંથી આ લોકમાં તેનો જન્મ થયો છે તે બાબત, પ્રકરણ ૩૪ મું—રામુદિકશાસ્ત્ર—હાથ પગ વિગેરે અવયવો ઉપર આવેલી રેખાઓ વિગેરે ચિન્હો ઉપરથી દરેક પુરુષ તથા સ્ત્રીનું સુખ, દુઃખ તથા આયુષ્ય જોવા બાબત, પ્રકરણ ૩૫ મું—વરસાદ ક્યારે થશે તે જોવા બાબત, ઘનાબના બાવ અમુક વરસે અમુક માસમાં કેવા રહેશે તે બાબત, સુદાન પડશે કે દુકાન પડશે તે જોવા બાબત, પ્રકરણ ૩૬ મું—સ્વગાદયશાસ્ત્ર પ્રમાણે નાસિકાના સ્પર્શ ઉપરથી ભુત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળની હકીકત જાણવા વિષે પ્રકરણ ૩૭ મું—રમણશાસ્ત્ર ઉપરથી પ્રવેશો જોવાની રીત. ૧ મારી ધારેલી ઇચ્છા પુરી થશે કે કેમ ? અમુક કામમાં જરા મંજશે કે કેમ ? અમુક કષ્ટમાં લાગ થશે કે કેમ ? પરદેશ જવામાં કાયદો થશે કે કેમ ? પરદેશ ગયેલો માણસ પાછો આવશે કે કેમ ? અમુક માણસની ચોરીએ ગયેલી કે બોરાઇ ગયેલી મિલકત પાછી મળશે કે કેમ ? પોતાનો મિત્ર કે બાળીદાર પોતાની સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તશે કે કેમ ? મુસાદરી કરી પડશે કે કેમ ? અમુક માણસ અમુક માણસને આદે છે કે કેમ ? અમુક માણસનું અમુક સ્ત્રી સાથે અગવડ અમુક સ્ત્રીનું અમુક પુરુષ સાથે લગ્ન કરવાથી સફળ થશે કે કેમ ? અમુક સ્ત્રીને અથવા પુરુષને કયા પ્રકારનો વર અથવા સ્ત્રી મળશે ? અમુક સ્ત્રીનું હોલકો થશે કે હોલકરી, અમુક રાખી માણસને મરણ કે કેમ ? અમુક માણસ કેદમાંથી છુટશે કે કેમ ? આજીવન અમુક માણસને લાભ થશે કે કેમ ? અમુક માણસને આવેલા સ્વપ્નનું શું ફળ મળશે ? આરીતે સોળ પ્રવેશોના રમણશાસ્ત્ર આધારે જવાબ જોવાની રીત. આ જવાબ દરેકમાં બતાવે પડે છે.

આ પુસ્તકનો દરેક માણસ લાભ લે તેટલા માટે પુસ્તકના દરેક કાગળ, બાઇ-ડીંગ અને પુસ્તક બનાવવામાં થયેલી તન, મન-બળને ધનની મહેનત તથા અર્થ સાચું ન જોતાં ગ્રામ દીનત ૬. ૨-૦-૦ રાખી છે એ. ૦-૩-૦ જીડ. પાકું સોનેરી પુકું. ગદ્ય ગ્લેસ રાખ્યો.

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે.

મામલનદાર કોઈ—

મુ. આજીવ. છ. ખેડ. ગુજરાત.

Shri Satyanarayan P. Press, Printer Motilal Kishore,

Near Pirana Raju—Ahmedabad.

તમારા વાળ માટે.

કામીનીયા ઓઇલ વાપરો.

જેથી વાળ ધણા લાંબા સુંદર ચળકતા, નરમ થઈને મગજને ઠંડક આપી માથાનો ગાંધિ વગેરે દૂર કરી એકદમ ફરફાર કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ, સ્ત્રીઓ, પુરુષો, વકીલો, સિલીસ્ટીટો તેમ જ મગ જમારો કામ કરનારને ધણું જ ઉપયોગી છે. માથામાં તાલ પડી વાળ ખરી જતા અટકાવી વાળના મૂળને પોષણ આપનાર છે. એક વખત અજમાવ્યાથી ખાતરી થશે.

કીમત ૧ બોટલીનો રૂ. ૧-૦-૦.

૨ બોટલીના રૂ. ૨-૧૦-૦

વી. પ્રી. ખર્ચે જુદો.

દીલબહાર

હું ૨ ઓ. ઇ. લ.

આ તેલોમાં પણ કામીનીયા ઓઇલના જેવો જ ફાયદો કરનારી વસ્તુઓ નાખેલી છે. તદ્વાત દક્ત સુગંધીમાં જ છે. જુદી જુદી જાતની મધુર જ છે. છીં. દરેક શરીર એકનો રૂ. ૧-૦-૦ દાહપણ જાતનો નમુનો ૦૦ આનાની ટીકી મોકલવાથી મફત.

કામીનીયા, દીલબહાર, ગુલશન, એ સબ્બે કાપડા મુજબ ટ્રેડમાર્ક તરીકે રજીસ્ટર કરાવેલ છે. બદારગામ માટે પ્રમાણિક એજન્ટો જોઈએ છે.

ખંડીલી વખતે ઉપર લખેલા તેલોનાં નામ જરાબર વાંચી તે માટે ખાતરી કરી પંછી જ ખરીદવું. કારણ કે નકલી અનેક ચીજો બીજી નીકળે છે અને વાપરવાથી નુકસાન થવાનો સંભવ રહે છે. માટે જરાબર રજીસ્ટર ટ્રેડમાર્ક તથા નામ વાંચીને ખાતરી કરીને જ વાપરવા અમારી ખાસ કાવામણ છે. બનાવનારા—કામીનીયા પરફ્યુમરી કંપની—મુંબઈ.

એજન્ટો—એચો દંડીયન ડ્રગ એન્ડ કેમિકલ કંપની—મુંબઈ.

વડોદરાના એજન્ટ—જી. લક્ષ્મી, અમદાવાદી પોળ સામે—વડોદરા.

જુલક મળવાનું ઠેકાણું—ટોમસન કંપની દવાખાના તેમ જ દરેક નં તંના હાલ્ટરોના પ્રીક્રીપચનો તૈયાર કરી આપનાર. કાઠખાદેની પોસ્ટ સામે—મુંબઈ.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસંમિલન.

૧ આંતર શાંતિમાં લીન થવા સાધકાને સુચોધ (શ્રી ઉપેન્દ્ર.) ... ૧૦૫

૨ સર્વ ઝસંગમાં ઇશ્વરીમાં શ્રદ્ધાને સેવનાર સાધકના ઉદ્ધાર (શ્રી વિશ્વવંધ.) ૧૧૨

૨ શ્રીમાન વિશ્વવંધપ્રણીત લેખ.

૧ સતી સુવર્ણા (નાટ્યરૂપે) ૧૦૬

૩ તત્ત્વવિચાર.

૧ સદ્વિચારરસમી. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.) ૧૧૫

૪ માનવશાસ્ત્ર.

૧ આંતર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો તથા તેમાં પ્રવર્તતા નિયમો (કલ્પિત) ૧૦૮

૫ ધર્મ.

૧ જોદ્ધધર્મના ઉદ્ધારસ્તમયનાં કારણો (નર્મદ.) ૧૧૩

૬ પ્રકીર્ણ.

૧ પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ (શ્રી ઉપેન્દ્ર.) ૧૧૭

૪ શ્રી વિશ્વવંધરભરણોત્સવનો કાર્યક્રમ. ૧૧૮

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૪—ફાલ્ગુન કૃષ્ણ ૦ ૧૪. સંવત્ ૧૯૬૮. વર્ષન (બંક) ૫.

॥ ૐ શ્રી ॥

આંતર શાંતિમાં લીન થવા સાધકોને સુવોધ.

પદ. (અંતર ૩, અહાહા, એ લય.)

અંતરની, શાંતિમાં, વીરા થઈ રહીએ તલ્લીન,
 માયું સુખ નથી જેનાવિણ, જે છે જીવનકેરી ખીણ રે; અંતરની.
 આનંદમય તેને વિશ્વ આ, જે છે, શાંતિ ધરવામાં પ્રવીણ,
 એકસ્વરે જેની સ્તુતિ કરે પ્રજો, પ્રાચીન અર્વાચીન રે; અંતરની.
 પ્રતિફલતામાંહિ પણ આ શાંતિ, ધૈર્ય દેતી અવિચ્છિન્ન,
 વિરહતણો હેતુ પણ તેનું અંતર, કરી શકતો નહિ ખિન્ન રે; અંતરની.
 અખંડ સ્થિરતા થતાં જેમાં કદીએ, ઉપજે ન હોસ મલિન,
 પ્રસાદમય ચિત્ત રહેતું નિરંતર, યાતાં શાંતિમાં વિલીન રે; અંતરની.
 વિશ્વતણાં દેવી સામર્થ્યો, છે જેને આધીન,
 સહજે હસ્તક તે કરી લેતો, યાતો જે તેઅભિન્ન રે; અંતરની.
 શાંતિથી પૂર્ણ છે નેત્ર ને વાણી, તે જ છે આજો કુલીન,
 માધુર્યદય તેને જણ્યો નિશ્ચય, શાંતિનું જે ઉંર ચિહ્ન રે; અંતરની.
 મગજ અને જ્ઞાનતંતુઓ શાંતિથી, પુષ્ટિ પામે સંગીન,
 અતર્દષ્ટિ પ્રકાશિત યાતી, યાતાં શાંતિમાં લીનરે; અંતરની.
 અચલ યુમારી ચઢે અંતરની, રહે ન કશાથી. દીન,
 તત્તવિવે મસ્ત ખેલે મતિ તેની, જેમ જળમાંહિ મીન રે; અંતરની.
 પ્રસારી તેહ, આસન જેનું છે, શાંતિરૂપી કૃષ્ણાબિન,
 તે જ છે સંન્યાસી જેણે ધર્મ સાચું, શાંતિતણું કોપીન રે; અંતરની.
 દિવ્ય મુગુલુવજો ધરને અલૌકિક, જે તુજને સમીચીન,
 મસ્તકપર તુજ પામડી રાખજે, શાંતિકમુંબે રંગીન રે; અંતરની.

સતી સુવર્ણા.

(નાટ્ય-રૂપમાં)

(અનુસંધાન*વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૮૫ થી.)

શ્યેન—મનોહિરામા ! ચિતાપહારિણી ! તું જાણ છે કે શું ? હશે જા. આ બધાંની શરમને લીધે તું હંમણું હા કહેતી નથી, પણ મારી ખાતરી છે કે તું મનથી મને જ ચાહ છે.

ગુરુ—શિવ શિવ શિવ શિવ ! મોટા અનર્થ થવા બેઠો છે.

શ્યેન—અનર્થ થાય તો તમે બાણ મારીને અનર્થને ઉડાડી દેજો ને ! કાષ્ટ વાણીયા બકાલની વહુ બનશે તેના કરતાં રાજની રાણી થશે તેમાં (ચાળા પાડીને) મોટો અનર્થ થવા બેઠો છે !

ચારુલોચના—શ્યેન ! તું હવે મહેલમાં જાય છે કે નહિ ? તેં શું ધાર્યું છે ? આ તારી શુદ્ધિ આવી બધ ક્યાંથી થઈ ?

શ્યેન—બહેન ! તું ગમે તેમ કરીને મુવણું સાથે મારું લગ્ન કરાવી આપ, પછી જો, મારી શુદ્ધિ કેવી તેજસ્વી રહે છે તે !

ચારુલોચના—

આ શું બોલે, અધર્મ વચન, છેક ગુમાવી લાજ. (૨)

પ્રવૃદ્ધ શેઠની પુત્રી તે તો, તારે બહેનસમાન,

સ્વધર્મ તારો વિસરી આજે, કેમ બૂલ્યો તું જ્ઞાન.—

જે હાજે તું બેઠો તેને, છેદે છે વીર આજ,

કુળને કલક લગાડી નિશ્ચય, ખોવાનો તું રાજ.—

(ધીરચેતસુ પ્રધાન તથા નગરશેઠ પ્રવૃદ્ધ શેઠ આવે છે.)

ધીરચેતસુ—ચારુલોચના બહેન ! અહિં આ શો પ્રસંગ બન્યો ? સુવર્ણા ઘેર રહતી રહતી કેમ આવી ? ગુરુજી ! આ કન્યાઓની શસ્ત્રાભ્યાસશાલામાં શ્યેન મહારાજ શી રીતે આવ્યા ?

ગુરુ—પ્રધાનજી ! એમાં મારી કરી કમર નથી. શ્યેન મહારાજ મુખ્યદ્વારથી ન આવતાં કોટ કુદીને જ અંદર ઉતરી આવ્યા છે.

પ્રવૃદ્ધ—પ્રધાનજી ! મહારાજને જ સ્પષ્ટ કહો ખૂણે કે શા માટે એમણે આ પ્રમાણે મારી મુવણુંતું અપમાન કર્યું.

શ્યેન—મેં અપમાન ક્યારે કર્યું છે ? મેં તો ઉલટી એના પાણિપ્રહરણની માગણી કરી.

પ્રવૃદ્ધ—(અત્યંત કોપથી) પ્રધાનજી ! આ શું બોલે છે ? મારો કોપ મારા વશમાં રહો શકતો નથી. ક્ષત્રિય રાજની વણિકની વિવાહિન કન્યા પામે આ રીતે કોટ કુદીને પાણિ પ્રહરણની માગણી ! અરે પ્રધાન ! તમે શા માટે મને રોકો છો ? આપણે જ હાથે દુધ પાકને ઉઠેયો આ સર્પરૂપ રાજ આપણા જ હાથને ખચકું જરવા આવે છે ? અરે ! એનો તો એકદમ ઉપાય કરવો જોઈએ.

ધીરચેતસુ—શેઠ ! આપ શાંતિ ધરો, સ્વસ્થ થાઓ, અવિચારથી ક્રોધા શ્યેન મહા-

રાજના કૃત્યતરફ ન જુઓ. આપણે એ બાળકતરફ જોવાનું છે કે એમના પિતા આપણા શિરછત્ર મહારાજ ઉરનિકમતરફ જોવાનું છે ?

પ્રવૃદ્ધ—માટે જ હું ધીરજ ધરી રહ્યા છું. નહિ તો આ સાંભળી મને રામે ગમે અગ્નિની ઝાળ ઉડી છે.

ધીરચેતસુ—(રથેન) મહારાજ ! આપે સુવર્ણા બહેન સાથે ચત્રાવેલી બધી વર્તણૂક શેઠના જાણવામાં આવી છે. આપનું આ કૃત્ય ઘણું જ અયોગ્ય અને નિંદવાલાયક છે. આપ પ્રવૃદ્ધ શેઠના સામર્થ્યથી અજાણ્યા નથી. મોટા મોટા રાજાઓ પણ એમને વશમાં રહે છે. તેથી આ ક્ષણે જો એ ધારે તો આપને પદજીટ કરવા સમર્થ છે. માટે શેઠની ક્ષમા માગો, અને પ્રતિજ્ઞા કરો કે સુવર્ણાને હું બહેન સમાન ગણું છું, અને પ્રીતી કાંઈ દિવસ પણ એમના વિષે જોટા વિચાર મનમાં નહિ લાવું.

રથેન—(સ્વગત) હું એને બહેન જેવી ગણું ? આકાશ પાતાળ એક-થાપ તો એ શું થયું ? ગમે તે રીતે પણ હું એને મારી રાણી કરાવિના છોડનાર નથી. પણ હવે આ વખતે આ બે પક્ષોને કુલ્લામાં હાથ મૂકાવેલા જ સારો છે. હજી તો આપણે તમા સવાજ ગાદીએ બેઠા છીએ, ને આ દમરાએના હાથમાં બધી સત્તા છે; તેથી વખતે બહુ કરવા જઈએ તો આપણને ઉડાડી મૂકે. લાવોને પ્રતિજ્ઞા લઈને આ પીઠા હમણા તો ટાળીએ. હા પ્રધાનશ્રી ! મારી જૂથ યથા. શેઠ ! મને માફ કરો. આવેશમાં આવવાથી મને કાંઈ ખાત ન રહ્યું. આપની પુત્રી સુવર્ણા તો મારે મારી રાણી—અરે ભૂલ્યો—બહેન જેવી છે. (સ્વગત) એમ બહેન કાંઈ કાંઈ બહેન થઈ ગઈ !

ધીરચેતસુ—શેઠ ! કેમ થયું સમાધાન હવે ? ચાલો ત્યારે. (બંને જાય છે. રસ્તામાં દ્વારઆગળ) શેઠ ! હવે ગમે તેમ કરીને બહેનનાં જટ લગ્ન કરીને એમને સાસરે વિદાય કરી દો. આ મૂર્ખનો ઝાઝો વિશ્વાસ કામગીરી નથી.

પ્રવૃદ્ધ—હું પણ એ જ વિચારમાં છું. (બંને જાય છે.)

રથેન—બહેન ! હું એ પણ જા હવે. હું થોડી વારમાં આવું છું. (ચારેકોણના જાય છે) (ચુરુને) ડોસાશ્રી ! તમે પણ હવે સીધાવો. (ચુરુ પણ જાય છે.) (નોકરોને) અથા ! તમે તો આ શાળાના જ નોકરો છો, નહિ વાર ?

મુખ્ય નોકર—હા મહારાજ.

રથેન—અથા, તમારામાંથી કોણ હોંશીયાર છે ? મારું ધાર્યું કરી આપે એવો કાણ છે ?

મુહિર નામનો એક નોકર—અન્નદાતા ! હુકમ કરો તો સેવક દાજર છે.

રથેન—તું શું હામ કરીશ ?

મુહિર—ઘણીની જે ધારણા છે તે.

રથેન—મારી શી ધારણા છે ?

મુહિર—મહારાજ ! આપણા મનમાં જે માણસ રમી રહ્યું છે તેને ગમે તેમ કરીને લાવીને આપને દવાસી કરવું.

રથેન—હા, હોંશીયાર છે ખરો. ચાલ ત્યારે તારી હોંશીયારી બતાવ. તને આજથી જ મારો ગ્રામ મંત્રી બનાવું છું.

મુહિર—ઘણી ખમા, અન્નદાતાને ઘણી ખમા.

(સર્વ જાય છે.)

(અપર્ણા.)

આન્તર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો તથા તેમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૯૬ થી.)

આ પ્રમાણે વિવિધ પ્રાણીઓમાં સમયનું કલન કરી શકવાની શક્તિ પ્રસિદ્ધપણે જાણી છે. એ શક્તિનો પૂર્ણ અમલ સાધારણ નિદ્રામાં તથા ઘોતનવશાત્ આણેલી અર્ધનિદ્રા (હિપ્નોસિસ) માં આપણે જોઈ શકીએ છીએ. રાત્રિએ સુતાના સમયે મનુષ્ય એવો દૃઢ સંકલ્પ કરી સૂઈ જાય છે, કે મારે રાત્રિએ અમુક કલાકે ઊઠવું છે તો એ સંકલ્પને લીધે એ મનુષ્ય બરાબર એટલે જ સમયે જાગત્ થઈ રહે છે. એમ. જે. ફ્રાંસ નામનો ફ્રાન્સનો પ્રસિદ્ધ તત્ત્વવિચારક પોતાના સંબંધમાં જણાવે છે કે “ મારામાં આ શક્તિ પૂર્ણ અંશમાં હોય એમ મને લાગે છે, પણ હું બાહ્ય સાધનપર જરા પણ આધાર રાખું છું ત્યારે એ શક્તિ જતી રહે છે. રાત્રે બ્યારે બ્યારે અમુક વખતે ઊઠવાનો નિશ્ચય કરી હું નિદ્રાવશ થાઉં છું ત્યારે બરાબર તે જ સમયે હું જાગત્ થાઉં છું; પણ તે સાથે મને ઊઠાડવાનું પણ હું કોઈને સોંપું છું તો ત્યારે પછી મારું મન મને જાગત્ કરતું નથી. બ્યારે બીજા કોઈને એ કાર્ય સાથે સોંપવામાં આવે છે ત્યારે મારું મન ધડીઆળનાં અવાજ શ્રવણ કરવાનું અથવા એવી રીતે સમયનો ખ્યાલ કરવાનું કામ કરતું બંધ થઈ જાય છે. પણ બ્યારે બીજા કોઈને એ કાર્ય સોંપવામાં આવ્યું હોતું નથી, ત્યારે મનને એ કામ કરવાની ફરજ પડે છે ” વગેરે. અહિં ધડીઆળના ટકોરા શ્રવણ કરી મન જગાડે છે એવું જે માનવું થયું છે તે સત્ય નથી. કારણ કે બીજા કોઈ પણ ધડીઆળ રાખવામાં આવી હોતી નથી ત્યાં પણ આ પ્રયોગ આવી જ રીતે સફળ થઈ રહે છે અને તે સાથે તિર્થંક પ્રાણીવર્ગમાં પણ આ પ્રકારે સમયકલ્પના કરવાની શક્તિ સુપ્રસિદ્ધ છે. તેથી સમયકલ્પના કરવાની શક્તિ આંતર મનનું સામર્થ્ય છે અને તે બાહ્ય સાધનપર આધાર રાખતી નથી.

આ ગૃહસ્થનો અનુભવ છે કે બીજા કોઈને ઊઠાડવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું હોય છે ત્યારે પછી મન બરાબર સમયે એને જગાડતું નથી, એ અતિ ઉપયોગી છે. એ સ્પષ્ટ કરીને જણાવે છે કે બ્યારે એક તરફથી એવો સંકલ્પ કરવામાં આવે છે કે મારા મને મને જગાડવો ત્યારે એ સંકલ્પના બલમાં તથા એ મનના સામર્થ્યમાં અત્રદ્વા જણાવનાર એથી વિરોધી બ્યવસ્થા કરવી કે અમુકે મને જગાડવો એ હાનિકર છે. અદ્વાનું બલ કેટલું છે તથા શ્રદ્ધા એ લગ્નમણીના કરતાં પ્રભુ કેટલું સુકોમલ તરુ છે કે આમ જરા વિરોધ આવતાં એ તરુ પોતાનું ફક્ત આપણું નથી ? આંતર મનના સામર્થ્યમાં અત્રદ્વા જરા પણ અંશે કરવામાં આવે છે તો આંતર મન પછી પોતાનું કાર્ય કરતું નથી. જેમ પરમાત્મા પોતાના સાચા શ્રદ્ધાસંપન્ન ભક્તને જ પોતાનું સર્વસ્વ આપે છે, અને પરમાત્મામાં જરા પણ અત્રદ્વા ધરનાર સાચા ફલથી વિમુખ થઈ રહે છે, તેમ પરમાત્માના અંશરૂપ, વિશ્રૂતિરૂપ આ આંતર મન પણ એ સાધનની જ મુખ્યપણે અપેક્ષા રાખે છે. આંતર મનના ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસરૂપ શ્રદ્ધા ધરવામાં આવે છે તો એ શ્રદ્ધા ધરનારના હાસરૂપ એ મન યંચ રહે

છે, પણ એ વિશ્વાસરૂપ શ્રદ્ધામાં જરા પણ કચાસ આવી જાય છે તો આંતર મન તત્કાલ જ વિમુખ્ત થઈ જાય છે. આ સાદો સત્ય નિયમ લક્ષમાં ન રાખવાથી અનેક પ્રકારના લાભોની પ્રાપ્તિ થવાનો યોગ આવેલો જતો રહે છે. આંતર મનના સામર્થ્યનો વ્યવહારમાં કેવી કેવી રીતે ઉપયોગ થઈ શકે છે, એ આગળ જણાવવામાં આવશે ત્યાં આ નિયમ સદા લક્ષમાં ઠાટરી રાખવાજોઈ છે. અનેક મનુષ્યો આંતર મનના સામર્થ્યની વાતો વાંચે છે અને પછી તે પ્રમાણે એક અખતરાતરીકે એના પ્રયોગ કરવા જાય છે અને તેમાં પોતાને નિષ્ફળતા મળેથી ભેદ આંતર મનની વાત સાચી નથી, સંકલ્પજનની વાત ગપ છે, આંદોશનની પ્રક્રિયા ખોટી છે, ઇત્યાદિ નાશન યાગકને શીભે તેવી રીતે બોલી ઉઠે છે. આંતર મન પોતાના સામર્થ્યમાં લેણ પણ અશ્રદ્ધાને સહન કરનાર નથી તેથી અખતરાતરીકે એના સામર્થ્યનો યથાર્થ પ્રયોગ થઈ શકતો જ નથી. અખતરાતરીકે પ્રયોગ કરવો એનો અર્થ જ એ છે કે લેણ પણ શ્રદ્ધાવિના અથવા તો શ્રદ્ધાકરતાં અશ્રદ્ધાના વિશેષ અંશોથી પ્રયોગ કરવો જેમ દ્વિધાકૃત કુટુંબ લાળો સમય પોતાનું નિર્વહણ કરતું નથી, તેમ આ રીતે શ્રદ્ધા અને અશ્રદ્ધા એ બે પત્નીવડે દ્વિધાકૃત આંતર મન પોતાનું પૌરપલ્લ ત્યજી અથવા તિરોધાન કરી, પંદવનો વેપ કાઢી રહે છે. તેથી અનેક વ્યતિકરોથી ન્યાયે આંતર મનના સામર્થ્યનો દૃઢ નિશ્ચય થાય ત્યારે જ મનુષ્યે એના સામર્થ્યનો પ્રયોગ કરી જેવો વિશેષ અનુકૂળ છે. એ રીતે પ્રયોગ કરી જેનાર વિજયી થઈ રહે છે.

દ્વિધ્નેટિઝમવડે જે મનુષ્યોને અર્ધજાગૃતમાં અથવા અર્ધ સુષુપ્તિમાં સ્થાપવામાં આવે છે તેમનામાં ઉપર જણાવ્યાપ્રમાણે આ સમયકલ્પના કરવાનું સામર્થ્ય સ્પષ્ટ રીતે પૂર્ણ અંશે જણાઈ આવે છે. પ્રો. ધર્મહીમ જણાવે છે કે ‘ નિદ્રામાં ચાલનાર મનુષ્યની પાસે એ નિદ્રામાં એનું વચન લેવામાં આવે છે કે ‘ હું અમુક દિવસે અને અમુક કલાકે તમને મળીશ ’ તો એ દિવસે એ કલાકે એ અવસ્થા મળવા આવે છે. અગરજે એની જાગૃત દશામાં એ વચનનું એને લેણ પણ સ્મરણ હોતું નથી. મેં એક મનુષ્યને મને પાછા તેરમે દિવસે મળવાનું આવી રીતે વચન લીધું હતું. તેણે આવી દશામાં કબૂલ કર્યું હતું કે હું તેરમે દિવસે દશ કલાકે તમને મળીશ એ જાગૃત થયો ત્યારે એને આ વાતનો લેણ પણ ખ્યાલ રહ્યો નહોતો. એ મનુષ્ય લગભગ બે માઇલ જેટલે દૂર રહેતો હતો. ગારમે દિવસે આખી રાત્રિ એ ક્વિન્ટરીમાં શામ કરતો રહ્યો હતો, તેરમે દિવસે પ્રાતઃકાલે ૭ કલાકે નિદ્રા લેવા ગયો અને નવ વાગ્યા એટલે ‘ મારે અમુકને મળવાને હોસપિટલમાં જવું છે ’ એવા વિચાર સંહિત એ એકદમ જાગી ઉઠ્યો, અનેતરત બે માઇલ જેટલું અંતર ચાલીને એ મને મળવા આવ્યો. આગલે દિવસે તમને મળવા આવવાનો વિચાર મને લેણ પણ નહોતો, તમને મળવા આવવાનું છે એ મારા ખ્યાલમાં પૂર્વે નહોતું એવું મને એણે જણાવતાં કહ્યું કે મારા મનમાં એકાએક જ મળવા આવવાનો વિચાર થઈ આવ્યો અને તે પ્રમાણે હું આવ્યો છું. ’

જેમણે અર્ધજાગૃતરૂપ દ્વિધ્નેટિઝમના પ્રયોગો કર્યા છે તેઓ સારીરીતે જાણે છે કે પાત્રને એ સમયે એવું કહેવામાં આવે છે કે ‘ તું અમુક વખતે જાગૃત થયો ’ તો તે, અસાધ્ય તે જ વખતે જાગૃત થાય છે. ફેર પડે છે તો કવચિત્ જ પાંચ મિનિટનો ફેર પડે છે.

તું દશ મિનિટ નિદ્રાવશ થા, તું પંદર મિનિટ નિદ્રાવશ થા. એ પ્રકારે પાત્રને કહેવામાં આવે છે તો તે અનુક્રમે દશ મિનિટ અને પંદર મિનિટ પછી તરત જ જાગતું થઈ જાય છે; આ પ્રયોગ કરનારમાં આ બ્યતિકર એટલો બધો સુપ્રસિદ્ધ છે કે એ સંબંધમાં આ સ્થળે અધિક વિસ્તારની અપેક્ષા રહેતી નથી.

આ પ્રમાણે સમવકલ્પનાની શક્તિનો અમલ આ દશામાં સારી રીતે જોવામાં આવે છે. જાગૃતમાં લેશ પણ ભાન નહિ હતાં જે મનુષ્ય તેરમે દિવસે એકાએક મળવા બાજી અને કાંઈ પણ રીતે તેરમા દિવસનું ભાન તો હોતું જ જોઈએ. પ્રથમ સમાગમ થવાને બાર દિવસ બ્યતીત થઈ ગયા છે એવું જ્ઞાન એને કાંઈ પણ રીતે થતું જ જોઈએ. પણ બાહ્ય મનને એ જ્ઞાન નહોતું એ એના પોતાના કથનથી પ્રસિદ્ધ છે. તેથી બાર દિવસ જેટલા સમયનું કલન આંતર મને જ કર્યું છે. હિપ્પોક્રિટીસમાં અમુક સમયની નિદ્રા થઈ છે તેથી મારે જાગતું થતું છે એ પ્રકારે ભાન બાહ્યમનમાં હોતું નથી કારણ કે તે બાહ્ય મન નિદ્રાવશ થયેલું છે. જે દશામાં પાત્રને જોવાન રહે છે તે સ્પષ્ટપણે એના આંતર મનનું જ હોતું જોઈએ.

આ બ્યતિકરો તથા અર્ચાઉપરથી આપણને સ્પષ્ટ જણાય છે કે કેટલાંક કાર્યો,—અતિકરો એવા હોય છે કે જેને ઉત્તમ પ્રકારે કરવા માટે, જેનો પૂર્ણ અંશે આવિષ્કાર થવા માટે બાહ્ય મનની કેળવણીની અપેક્ષા રહે છે, અને કેટલાંક કાર્યો અર્થાત્ બ્યતિકરો એવા હોય છે કે જેના પૂર્ણપણે આવિષ્કારને અર્થે બાહ્ય મનની કેળવણીની લેશ પણ અપેક્ષા રહેતી નથી, પણ જેમાં બાહ્ય મનના વ્યાપારો પ્રસંગે વિરોધી પણ થઈ રહે છે. અન્ય રૂપમાં કહીએ તો આ દ્વિતીય પ્રકારના અતિકરોને પૂર્ણ અંશે આવિષ્કાર કરવાનું સામર્થ્ય બાહ્ય મનમાં નહિ હોતાં આંતર મનમાં જ હોય છે. કુદરતના નિયમોનું અદ્યક્ષ કરવાનું સામર્થ્ય આ રીતે આંતર મનનું હોય છે, એ સામર્થ્ય આંતર મનમાં જ રહેલું હોય છે અને બાહ્ય મનને એમાં સંબંધ હોતો નથી. એ કુદરતના સ્વભાવસિદ્ધ નિયમોમાં ગણિતના નિયમો આવે છે અને એ સંબંધમાં આપણે જોઈ ગયા કે એ નિયમોનું આંતર મન સ્વભાવથી અદ્યક્ષ કરી શકે છે અને બાહ્ય મનની મદદની એને અપેક્ષા રહેતી નથી. આ જ રીતે સ્વરોના સંવાદનું અર્થાત્ સંગીતનું અને એના નિયમોનું અદ્યક્ષ પણ આંતર મન સ્વસામર્થ્ય વડે સહજ જ કરી શકે છે, તથા એમાં બાહ્ય શિક્ષણની અપેક્ષા રહેતી નથી. વર્ણના (રંગના) સંવાદના નિયમો પણ આ વર્ગમાં જ દાખલ થાય છે. ક્યા ક્યા રંગોનું મિશ્રણ કેવા કેવા પ્રકારે કરવામાં આવે છે તો કેવો રંગ જીવન્ન થાય છે એ જ્ઞાનમાટે બાહ્ય શિક્ષણની અપેક્ષા રહે છે. મારે અમુક ઝાપાવળો વર્ણ જીવન્ન કરવો છે તો તે માટે ક્યા શુદ્ધ તથા વિકૃત વર્ણોનું અદ્યક્ષ કરવું તથા તેમને ક્યા પ્રમાણમાં મિશ્રિત કરવા એ જ્ઞાન માટે શિક્ષણની અપેક્ષા રહે છે. પણ અમુક સ્થળે કઈ ઝાપાવળો વર્ણ મુકવો, તેની પાસે ક્યા વર્ણ બરાબર શોભશે ક્યાદિ પરસ્પરના સંવાદનું જ્ઞાન, તથા કઈ ઝાપા કેટલે અંશે લેવાથી બિંબસદૃશ પ્રતિબિંબ-પ્રતિમા થઈ રહેશે, એ જ્ઞાન આંતર મન જ કરાવી શકે છે અને એમાં એ મનને બાહ્ય મનના વિશક્તની અપેક્ષા રહેતી નથી. આ સર્વ નિયમો અનેક ઉદાહરણોથી એટલે બધા અંશે સ્થાપિત થઈ ગયા છે કે એ સંબંધમાં હવે વિસ્તારની અપેક્ષા રહેતી નથી. આ શું જણાવે છે ? એ સર્વ એ જ જણાવે છે કે જેનાં વ્યક્તિમાદક

અનુમાનની અપેક્ષા રહેતી નથી, પણ જે વ્યાપ્તિપ્રયોજ્ય અનુમિતિઓ છે તેમાં આંતર મનનું સામ્રાજ્ય છે; બાહ્ય મન બ્યારે વ્યાપ્તિપ્રયોજક અનુમાનની અત્યંત ધીમી અને મહાકષ્ટવાળી પદ્ધતિથી એક સિદ્ધાન્ત જાણી શકે છે ત્યારે જે તે સિદ્ધાન્ત વ્યાપ્તિપ્રયોજ્ય અનુમાનની પદ્ધતિથી આવી શકે તેવો હેય છે તે આંતર મન તત્કાલ એ સિદ્ધાન્તને એ રીતે મહણ કરી શકે છે.

આપણે શુદ્ધિવિભવમાટે મોટા અભિપ્રાયો બાંધેલા છે. જે તે પ્રકારે શુદ્ધિનો વિકાસ કરવો અને શુદ્ધિને ખીલવવો એ લક્ષ્યસ્થાન હાલ રાખી રહ્યા છીએ. સર્વ પ્રાત્નોની દિશા શુદ્ધિની વ્યાપ્તિને મહણ કરવાની શક્તિના ઉન્નયમાટે રાખી બેઠા છીએ. તેમ જ ખીજે પક્ષે મનુષ્યને માટે આપણે એવું જ અભિમાન ધારણ કરી રહ્યા છીએ. મનુષ્યને આત્મા સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવવા સમર્થ છે એમ માની આપણે વિકસિત થઈએ છીએ. આ પ્રકારના સંસ્તેગમાં મનુષ્યનું આંતર મન વ્યાપ્તિગ્રાહક અનુમાન કરવા સમર્થ નથી, અને વ્યાપ્તિપ્રયોજ્ય અનુમાનોમાં એને બાહ્ય મનની અપેક્ષા નથી એ સિદ્ધાન્ત આવી પ્રાપ્ત થયેલો જોઈ આપણને ગ્લાનિજેતુ પ્રસંગે થાય છે. પણ એમ થવામાં ભૂલ આપણી જ છે. આ સિદ્ધાન્તને લીધે કોઈ પણ પ્રકારની ગ્લાનિને વશ થવા કારણ નથી. સહજ વિચાર કરતાં આ સિદ્ધાન્ત મનુષ્યના અભિમાનને ત્રોડી નાંખી તેને નીચું મુખ કરાવનાર નથી એ સ્પષ્ટ થાય છે.

પ્રથમ તો આપણે અહિં જે બે મનો કલાં છે તે સંબંધમાં આરંભમાં જ સૂચવી ગયા છીએ કે એ બે બિન્ન બિન્ન વ્યક્તિ છે એમ માનવા મનાવવાનો આગ્રહ નથી. મનને એક જ વસ્તુરૂપે, એક જ વ્યક્તિરૂપે માનવામાં આવે અને તેની આ પ્રમાણે બે બિન્ન બિન્ન, વિલક્ષણ વિલક્ષણ વ્યાપાર કરવાની શક્તિ સ્વીકારવામાં આવે તો તેમાં લેશ પણ બાધ અચર્યવામાં આવતા વ્યતિકરોથી થતો નથી. પાશ્ચાત્ય પ્રજા મસ્તિષ્કને, મસ્તિષ્કમાં રહેલા કેટલાક પુટને અથવા કેન્દ્રને મન માને છે. તેમનાજ મતપ્રમાણે એ મનથી અતિરિક્ત આંતર મન અવશ્ય માનવાની જરૂર રહે છે. પણ આપણી ભારતવર્ષની પ્રજાનાં શાસ્ત્રો મનને મસ્તિષ્કરૂપ કદાપિ સ્વીકારતાં નથી. માનસ વિદ્યાના પ્રેક્ષમાં જેમણે વિચાર કર્યો છે, એવાં આપણાં બે શાસ્ત્રો પ્રધાન છે. સાંખ્યયોગ, અને વેદાન્ત. સાંખ્ય તથા યોગશાસ્ત્રપ્રમાણે મન અથવા શુદ્ધિ તત્ત્વ એ પ્રકૃતિનું અધિકાર્ય છે, અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, સર્વત્ર પ્રસરી રહેલું છે અને સર્વત્ર મહણ કરવા સમર્થ છે, તેથી એ શાસ્ત્રપ્રમાણે ભૌતિક વિકારરૂપ મસ્તિષ્ક એ મન અથવા શુદ્ધિ છે જ નહિ પણ માત્ર મન અથવા શુદ્ધિની કલા સ્પૃટ થવાનું દાર છે, અને તે પણ અનિવાર્ય દાર નથી; એ દારવિના પણ શુદ્ધિતત્ત્વ પોતાના વ્યાપારો કરી શકે છે. તેથી એ શાસ્ત્રપ્રમાણે એ શુદ્ધિતત્ત્વમાં આ પ્રકારની એ શક્તિનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તોપણ મનમાં અમુક સામર્થ્ય નથી, મનનો વિકાસ વ્યર્થ છે ઇત્યાદિ કહેવાપણું રહેતું નથી. • •

સર્વ પ્રસંગમાં ઇષ્ટશ્રીમાં શ્રદ્ધાને સેવનાર સાધકના ઉદ્ગાર.

૫૬. (ચાહે માનો કે ન માનો, હું તમારી થઇ ચુકી, એ લખ.)

ચાહે પાળો કે ન પાળો, હું તમારો થઈ રહ્યો.

પાળો (કે) ટાળો—હું તમારો થઇ રહ્યા.

નિપદસમય પ્રભુ વિદારો, અથવા નાંખો બામણો ભારો;

ત્યજું ન પકડ્યા પાલો; પાળો ટાળો,—હું તમારો—

આપો કુખેરની સંપત્તિ, અથવા ખાવાને દો ન રતી;

આલ્યો તે કર આલ્યો; પાળો ટાળો. હું તમારો

આપ ભલે પ્રભુ સ્વધર્મ ચુકો, સ્વતંત્રને બાંધન ન રહું કે;

(નહિ તો) કેમ દાસ પ્રબળો; પાળો ટાળો હું તમારો

આપને અનુકૂળ થઇને રહેવું, સુખ દુઃખ જે કંઈદો તે સહેવું;

મનનો ત્યજી ઉકાળો; પાળો ટાળો. હું તમારો

પતંગને દીપક બાળે પણ, દીપક પ્રેમ ન તેહ ત્યજે ક્ષણ;

પ્રેમ નં ત્યજું કદી ખાળો; પાળો ટાળો. હું તમારો

ઉપેન્દ્ર પ્રભુ થઈ રહ્યો તમારો, અન્યે પ્રેમ ન આ ઠરનારો;

ભાળો ભલે ન ભાળો; પાળો ટાળો. હું તમારો

બૌદ્ધ ધર્મનાં ઉદયારતમયનાં કારણો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૮૯ થી.)

આ પ્રકારના ઉદય અને અસ્તતુ હિંદુસ્થાનમાં પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ બૌદ્ધ ધર્મ છે. લગભગ સાતમા સૈકામાં આ ધર્મ પોતાની જન્મભૂમિમાં નિદાન પામ્યો. વર્ષાનું જીવન મોગલી લીન થયો. અને હાલ તે બ્રહ્મદેશ, ચીન વગેરે દેશોમાં નવીન રૂપમાં જીવે છે. જેમ બાલ્ય જૂનું વડું વૃદ્ધ વડવાધજોથી વિસ્તાર પામતું જાય છે, અને મૂળતું યડ કાળે કરી સૂકાઈ નાથ પામે છે તેમ આ શાક્યસિંહ—જૌનમવડે સ્થાપેલો ધર્મ હિંદુસ્થાનના કેન્દ્રસ્થાનથી નિવૃત્ત થયો, અને નેપાલ, લંકા, બ્રહ્મદેશ વગેરે પ્રાન્તભૂમિઉપર વડવાઈની પેઠે અઘાપિ વિદ્યમાન રહ્યો છે. જેઓએ હિંદુસ્થાનના પ્રાચીન ઇતિહાસપ્રતિ દષ્ટિ નાંખી નથી, જેઓ મહાત્રમથી જૂના સીકા, પ્રાચીન ખડેરા, અને પરદેશના પ્રવાસીઓએ આપેલી હકીકતો ઉપરથી હિંદુસ્થાનમાં ઇસવીસનના પહેલાંના પાંચમા સૈકાથી આરંભી ઇસવીસન પછીના સાતમા સૈકાસુધીના સમયમાં પ્રચલિત ધર્મસ્થિતિનું સ્વરૂપ ચિતરી શક્યા નથી, તેઓ આ બૌદ્ધ ધર્મ હિંદુસ્થાનની પ્રજાના મોટા ભાગઉપર કેવી ઉંડી અસર કરી છે તેનો ખરો ખ્યાલ લાવી શકે તેમ નથી. આવાંચીન સમયમાં ચાલતા હિંદુધર્મના અનુયાયીઓ એમ માને છે કે આ બૌદ્ધધર્મ વેદધર્મના વિરોધરૂપે એક મનુષ્યે સ્થાપેલો ધર્મ હતો અને તે વેદવિરુદ્ધ હોવાથી શિષ્ટજનોએ સ્વીકારવાનોય નથી. હિંદુધર્મપ્રતિ અભિરુચિ ઉપજાવ કરવા સારું હિંદુધર્મના પ્રવર્તકો, શ્રીવિષ્ણુના અવતારતરીકે જનમંડલે મહાત્મા ગૌતમશુદ્ધને સ્વીકાર્યા છતાં, તેમને પાખંડમત પ્રવર્તકતરીકે વર્ણવે છે, અને તેમ કરવામાં પોતાના ઇષ્ટદેવ શ્રીવિષ્ણુના સાચા સ્વરૂપને હીનોપમા આપે છે. જાણી જોઇને અવળે માર્ગે ચલાવનાર મનુષ્યનું કૃત્ય નિંદ્ર ગણાય, તો સર્વાન્તર્યામી પ્રભુ જીવેને અનર્થગામી કરવાજન્મ ધરે એ શી રીતે સંભવે ? વસ્તુસ્થિતિ તેવી નથી. સર્વાન્તર્યામી પ્રભુએ શ્રીગૌતમમાં આવિર્ભાવ પામી જે તે કાલના ધર્મનું શુદ્ધ આલિપ્ત અને ઉપદેશ બ્રહ્મવેદ સમુદાયને કહ્યું તેની અસર જનસમુદાયના હૃદયઉપર ઉંડી થવાથી પૌરાણિક હિંદુધર્મે શ્રીશુદ્ધને ઇશ્વરાવતારનું પદ આપ્યું, અને તે વસ્તુતઃ સાચું છે. એ ધર્મના પ્રાચીન વિચારો વેદકાલીન ઉપનિષદના પ્રધાન સિદ્ધાન્તોથી તેમ અર્વાચીન પૌરાણિક હિંદુધર્મના વેદાન્તરૂપ સંપ્રદાયના સિદ્ધાન્તોથી વિરોધી નથી. ધર્મોના અને સંપ્રદાયોના સાચા અભ્યાસકેને શૈવસંપ્રદાય અને વૈષ્ણવસંપ્રદાયવચ્ચે જેટલો અંતરાય છે તેટલો અંતરાય ઔપનિષદ સિદ્ધાન્ત અને બૌદ્ધધર્મનું જે સ્વરૂપે શ્રીગૌતમે પ્રતિપાદન કર્યું હતું તે બેવચ્ચે જણાતું નથી. વેદને પ્રમાણુભૂત માનનાર અર્વાચીન શૈવસંપ્રદાય, વૈષ્ણવસંપ્રદાય, તથા શાક્યસંપ્રદાય વેદમાંથી પોતાના સિદ્ધાન્તને અનુકૂલ વિચારો જેટલા દર્શાવી શકે તેના કસ્તાં સોગણી વધારે અનુકૂલતા શ્રીગૌતમના વિચારો ઉપનિષદસાથે દર્શાવી શકે તેમ છે. વેદના કર્મકાંડની વિકટભગમાં ફસાયેલા, શરીરના તમામ તપને મોક્ષનું દાર માનનારા બ્રાહ્મણો જ તે દારની કુચી કબજે રાખનારાં છે, અને ઇતર પ્રજા ધર્મનું સત્ય સ્વરૂપ જાણી શકતી નથી એવું દર્શાવનારા મનુષ્યો હતા, ત્યારે સાચી ધર્મવૃત્તિવાળા આ એક રાજપુત્રને પ્રચલિત ધર્મથી અસંતોષ થયો અને આંતર અન્વેષણ અને ધ્યાનના પરિપાકમાં પોતાને જે સત્ય નિષ્કૃતિ રહ્યાં તેના તેણે નિર્લેપપણે પ્રકાશ કર્યો.

બૌદ્ધ ધર્મનું સાચું રહસ્ય ગૌતમશુદ્ધના નિર્દોષ ચાંતણવનમાં રહેલું છે. તેમનું જીવન જ તેમના સિદ્ધાન્તોનું આદર્શ છે, અને તે જીવન જોટલો તેમના સિદ્ધાન્તસંબંધી પ્રકાશ આપે છે તેટલો પ્રકાશ બૌદ્ધધર્મનું સાદિત્ય અથવા વાક્ય આપી શકતું નથી. બૌદ્ધધર્મના મહાધાનનું સાદિત્ય ઉત્કૃષ્ટ ગૌતમશુદ્ધના વિચારોનું વિદ્યુતરૂપ પ્રકટ કરે છે. આથી ત્રીગૌતમ શુદ્ધના ભૌતિક જીવનનું દુઃક વર્ણન અરથાને નદિ ગણાય.

કાવ્ય જેને દક્ષિણ બીરાર કહે છે તે ભાગનું પ્રાચીન નામ મગધ હતું. સોનપુ નદીની બંને બાજુએ અને ગંગા નદીની દક્ષિણે આ રાજ્યનું કેન્દ્રસ્થાન હતું. ગંગાની ઉત્તરે સીન્ધુ નદી નામની બળવાન જાત વસતી હતી. ઈસવીસન પૂર્વે ૭૪૬ સાલમાં મગધ રાજ્ય વિસ્તાર અને બળવાન થતું આવ્યું હતું. ગંગાની દક્ષિણે રાજગૃહ (રાજધાની કુંગેરા નજીક) મગધ રાજ્યાધિપતિ બિંબીસારની રાજધાનીનું નગર હતું; અને ઉત્તરે સીન્ધુની પૈશાલી રાજ્ય નગર હતું. પૂર્વ દિશામાં જ બીરાર અથવા અંગ દેશની મર્યાદા હતી, અને તેની રાજધાની ચંપા નગરી હતી વાલ્ક કાણમાં પ્રાચીન કૌસલ રાજ્યની મર્યાદા હતી; અને તેની રાજધાની તે સમયમાં અયોધ્યા અથવા સકેતથી ખસેડી શ્રાવસ્તીમાં લાવવામાં આવી હતી. આ કૌસલ દેશને અધિપતિ આ સમયમાં પ્રસેનજીત હતો. કાશીનો દેશ તે સમયમાં કૌશલ રાજ્યાધિપતિના તાબામાં હતો અને ત્યાં પ્રસેનજીતના રથાપેલા મુખાને અધિકાર હતો. આ કૌસલદેશની પૂર્વદિશામાં વૈદિકી નદીના બે તટઉપર શાક્ય અને કૌલીય નામના ક્ષત્રિયોની જાતિઓ વસતી હતી; અને મગધ રાજ્યાધિપતિ તથા કૌસલ રાજ્યાધિપતિની પરસ્પર દુશ્મીને લીધે આ બે જાતિઓ કંઈક સ્વનંતરણે બેગવની હતી. શાક્યોની રાજધાની કપિલવસ્તુ હતી, અને ત્યાંના રાજા શુદ્ધોદન હતો. તે કૌલીય જાતિના રાજાની બે દીકરીઓ સાથે પરણ્યો હતો. શુદ્ધોદનની બંને રાણીમાંથી કામ્બે સંતાન થયા વર્ષાધી થયું નહિ; અને શાક્યના નાના રાજ્યને વારસા વિના ત્રણ પામવાને પ્રક્રમ ઉભો થયો હતો. આખરે મોટી રાણીને ગર્ભ રહ્યો, અને પ્રસૂતિના સમય પહેલાં તે પોતાના પીઅર તરફ જવા નીકળી. પણ ત્યાં પહોંચતા પહેલાં હુંબિની નામની સુંદર વારિકામાં તેને પુત્ર પ્રસવ થયો. આ અને દીકરાને કપિલવસ્તુમાં પાછાં લાવવામાં આવ્યાં, ત્યાં માનો સાત દિવસમાં કાળ થયો, અને પુત્રનું રક્ષણ તેની સાવકી મા જે મરનાર રાણીની જ જેદન હતી તેને દાધે થવા લાગ્યું.

આ પુત્રના જન્મસંબંધમાં આશ્ચર્યકારક વાતો ચાલતી આવી છે. નાસક સૂત્રમાં નીચેની આખ્યાયિકા છે.

અસિત્ત ઋષિ દેવોને ધજા પ્રસન્ન જોઈ પૂજારી લાગ્યા કે આપ શાથી આટલા બધા આનંદમાં છે. તેમને ઉત્તર આવ્યું કે નરરત્ન યોગિસત્ત જીવેલા ઉદ્ધારસાર હુંબિનીમાં શાક્યો ને ત્યાં જન્મ્યા છે. આ ઉપરાંત ઋષિ ત્યાં ગયા, અને તમ મુવર્ણ જોયા સુંદર બાલકને જોઈ પ્રસન્ન થયા; અને તેમને બલિઅવાળી કદી કે આ બાળક પરમ શુદ્ધભાવને પામશે, અને તે શુદ્ધ ધર્મ અને સદાચારનું સ્થાપન કરશે, અને તે સર્વત્ર પ્રસારશે.

આ બાળક શાક્યોમાં જન્મ્યો નેથી તેને શાક્યસિદ્ધ કહેવા; કુટુંબની અંદર ગૌતમ હતી, અને તેનું નામ સિદ્ધાર્થ પાડવામાં આવ્યું હતું; અને ત્યારથી તેને ધર્મનું સંમુદરજીવી પોતાનો આનંદપ્રદ પ્રકટ કર્યો ત્યારથી તેનું નામ જુદતરીકે પ્રસિદ્ધ થયું.

અરાઠ વર્ષની ઉંમરે આ રાજ્યપુત્રનું યશોધરા અથવા સુભદ્રા નામની કન્યાસાથે લગ્ન થયું. જે કે હાનિય ધર્મપ્રમાણે ધનુર્વિદ્યાનો સારો અભ્યાસ કરવામાં પ્રમાદ દર્શાવવાથી જોમના વડીલ સગાઓ અસંતુષ્ટ રહેતા તો પણ યુદ્ધના અજમાયશી પ્રસંગે શાક્યસિંહે પોતાનું પરાક્રમ-સારીરીતે દર્શાવી આપ્યું.

લગ્ન પછી દસવર્ષે ગૌતમે યુદ્ધ અને સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી ધર્મ અને તત્ત્વવિદ્યાનો અભ્યાસ કરવા નિર્ણય કર્યો. મનુષ્ય જાતિનાં પાપ અને દુઃખોને અવલોક્ત્ર તેના મનઉપર ઉઠી લાગણી યદ્ય હતી, અને ખીટી બાણુએ ધન અને વૈભવના મદનું મિથ્યાપણું તેણે અનુભવ્યું હતું. ધન અને વૈભવથી જે શાંતિનું પદ પ્રાપ્ત નથી થતું તેવા પદની પ્રાપ્તિઅર્થે તેના મનમાં ગંભીર ઇત્તાસા ઉત્પન્ન થઈ, અને રાજસુખમાં ઉછર્યા છતાં દુઃખી પ્રજનના સુખનો માર્ગ જોધવા તેને આતુરતા થઈ. એક જરાજર્જરિત માણસને જોઈ, એક અત્યંત માંદા માણસને જોઈ, એક સડતા રાખને જોઈ, અને એક સન્નિદ્રાવાળા વનીને જોઈ તેને સંસાર—ત્યાગનું મન થઈ આવ્યું—એવું જે કહેવામાં આવે છે તેમાં સર્વાંશ સત્ય નથી. તેના મનમાં ઘણા સમયથી ધન તથા વૈભવથી થતી વંચના, સંસારનાં સુખોનું હાણિકપણું અને પ્રજનનાં પાપ અને દુઃખો જ એ સર્વ શત્યરૂપ થયાં હતાં, અને તે દૂર કરવા અને શાંધતા સુખનો ઉપાય જોધવા વિરાગના આવેશમાં તેણે સંસારનો ત્યાગ કરેલો હોવો જોઈએ, અને તેમાં ઉપરના પ્રસંગો નિમિત્ત અને સહકારી થયા હોવા જોઈએ. સંસારત્યાગના વિચારો બ્યારે બદમૂલ થયા તે અરસામાં તેની સ્ત્રીને પુત્ર પ્રસવ થયો. બ્યારે શાક્ય વંશમાં અને કુપિત્ર-વસ્ત્રમાં પુત્ર પ્રસવથી આનંદધોળ થતો હતો ત્યારે આ વિરાગી અને વિચારશીલ હૃદયમાં આ નવીન બંધનથી ખેદ થવા લાગ્યો.

(અપૂર્ણ)

સદ્ધિચારરત્નમી.

બ્યારે તમે કોઈ પણ પ્રકારના વિચાર કરો છો ત્યારે તમારા વાસ્તવ જીવનના આત્માનો જેટલા આધિક અંશમાં અનુભવ કરો છો, અર્થાત્, તમારા વિચારના મૂલ સામર્થ્યનું જેટલા પ્રમાણમાં ઉંડાણથી જાન કરો છો, તેટલા વધારે પ્રમાણમાં તમે તમારા વિચારોમાં બદલ અથવા સામર્થ્યને પ્રકટાવો છો. કેમકે મનના ઉપરના પ્રદેશમાં રહીનેતેમ જ કેવળ મનની સાહાય્ય લઈને સેવેલા વિચાર યથાર્થ બનેથી પૂર્ણ હોતા નથી. કારણ કે યથાર્થ બદલ તે કેવલ આત્મામાં છે, અને તેની સાથે ગાઢ સંબંધમાં અમાનવાથી જ તેનું બદલ આપણામાં આવિષ્કારને પામે છે.

*

*

*

*

મનની તંગ અવસ્થા રાખવાથી અથવા જેના તેના તરફ અદ્યક્ષ કરવાના ભાવથી રહિતપણે રાખેલી અક્રૂર રિતિથી કંઈ વિચારનું વાસ્તવ બળ પ્રગટતું નથી, પરંતુ આપણા અત્યંત ઉંડાણના પ્રદેશમાં નૈસર્ગિક રીતે આશ્રીતી આધ્યાત્મિક ક્રિયાપ્રતિ મનને નિરંતર અભિમુખ રાખવાથી જ પ્રકટે છે. બદલારથી અથવા અતીવ આગ્રહથી માત્ર ઉપર

ચોટીયા કરેલી ક્રિયા કંઈ બલવાન મનને ઉપભવતી નથી. બલવાન મન એ એક બલ અથવા સામર્થ્ય છે, કારણ કે જે કંઈ અંતરમાં રહેલું અમર્યાદ છે તેને તે બહાર પ્રકાશિત કરે છે.

* * * *

કોઈના તરફ વિરોધભુક્તિ અથવા અહિતકર ભુક્તિ રાખવાથી કોઈ જાતના બળને તમે મેળવી શકતા નથી. જગતની સાથે અવિરોધપણે રહો, જે જગતમાં જે કંઈ સર્વોત્કૃષ્ટ છે તેનો પ્રકટ અનુભવ કરવો હોય તો. વિરોધ એ ઉત્કૃષ્ટ વસ્તુને નિકટ આવવા દેતો નથી, જ્યારે અવિરોધ ઉત્કૃષ્ટવિના બીજી કોઈ વસ્તુને નિકટ આવવા દેતો નથી.

* * * *

તમારા પોતાનામાં શ્રદ્ધાવાળા-વિશ્વાસવાળા-થાઓ, પરંતુ તમારા પોતાના અમુક અંશમાં જ થાઓ એમ નહિ. તમારા અંતરમાં જે કંઈ રહેલું છે તે સર્વપ્રતિઅખંડ લક્ષ આપો, અને તે સર્વમાં શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસને સ્થાપો. છોડામાં વિશ્વાસ સ્થાપવાનો નથી, ગર્ભભાગમાં સ્થાપો અને પછી તે વિશ્વાસના ઉત્તમ ફલને તમે જોશો.

* * * *

યોગવનું એક મહાન રહસ્ય એ છે કે સુખનું જ્ઞાન કરવું. દુઃખનું જ્ઞાન ધસારો કરનાર છે, સુખનું જ્ઞાન પોષણ કરનાર છે. અને પોષક વસ્તુ જ યોગવનું રક્ષણ કરનાર હોય છે એ કહેવાની જરૂર નથી. આત્માના આનંદના અનુભવમાં નિરંતર અને તેટલા વિશેષ કાળ રહો, અને પછી પૃથ્વીઉપર જે તેટલાં વર્ષ કાઢશો તોપણ તમે યોગવપૂર્ણ જ રહી શકશો. કારણ તમે યોગવના મૂળસાથે સંબંધમાં આવો છો.

* * * *

ચિત્તાર, આચાર અને ઉચ્ચાર (વાણી) એ સર્વમાંથી નિષેધક ભાવનાનો પરિભાગ કરો. કલેશની કશી જરૂર નથી. તમારા શબ્દકોષમાંથી તેને નિરંતરને માટે દેશનિકાલ દેજો. એવું કહેવાની પણ કાંઈ આવશ્યકતા નથી કે તમે દિલગીર છો. કહેવાને માટે કંઈક બીજું સાફ જ શોધી કાઢો કે જે સંબંધમાં આવનાર પ્રલેકનું કંઈ પણ દિલ જ કરે. તે જ પ્રમાણે દીક્ષા નિશ્ચયવાળી ' હું ' અમુક કરવા ધારું છું, કામ થવું તો કહિન છે, પણ થઈ જાય તો ઠીક ' એવી વાણી વધવાની પ્રણ જરૂર નથી. કહો કે તમારાથી જે કંઈ સર્વોત્કૃષ્ટ થશે તે તમે કરશો. અને એથી વિશેષ તો એ છે કે ' હું ' ને ધારું છું ' તે અવશ્ય કરીશ ' એ પ્રકારે નિરભિમાનપણે સત્યાગ્રહને સૂચવતા વદો. સંશય કરતાં આશા-શુભાશા-એ વધારે સારી છે. પરંતુ જે તમારે પરિણામને સિદ્ધ કરવો હોય તો બલવાન શ્રદ્ધાપુરક દૃઢ આગ્રહબલની જરૂર છે.

* * * *

જ્યારે આપણે વિશ્વની વિશાલતાનું ચિંતન કરીએ છીએ, ત્યારે આપણે સ્વાભાવિક રીતે સર્વદા એમ અનુમાન કરીએ છીએ કે આખરે મનુષ્ય એ એક અદ્યત્ત જીવ, અથવા એક નિઃસત્ત્વ પ્રમાણ છે. પરંતુ તેમ નથી. સત્ય એ છે કે વિશ્વની વિશાલતા મનુષ્યવડે જ છે. વિશ્વમાંથી મનુષ્યને ઉપાડી લો, અને પછી જુઓ તો તે સ્વધનું આત્મ સંકુચિત જાગૃતિ. વિશ્વમાં મનુષ્યને કીમી જ વિશાલતા પ્રકટે છે. મનુષ્યનું શરીર કદાપિ નાનું છે,

પરંતુ મનથી તે વિશ્વકરતાં પણ અનંતયુગ્લુ અધિક વિશાલ છે. એ મનના બલને મેળવવું એ જ કામ છે. કેવલ વિશ્વની વિશાલતા જોઈ મુગ્ધ બની સ્તબ્ધ-સરખા થઇ રહેનાર મનુષ્યની મતિ વિશ્વકરતાં વિશેષ એવી પોતાનામાં જ રહેલી શક્તિ છે તેના તરફ વળતી નથી. વિશ્વની વિશાલતા જુઓ, પણ તેની સાથે તમારી કેવળ ક્ષુદ્રતા જોવા જરૂર નથી. તમારી સર્વથી વિશેષતા પ્રકટે એવો પ્રયાસ કરો, અને તમને જણાશે કે પાપાણ્યમાં, ધાતુમાં, વનસ્પતિમાં, પશુમાં કે કશામાં જે કંઈ અદ્ભુત વિશાલતા રહેલી છે, તેના કરતાં તમારી વિશાલતા અધિક છે. તેમની વિશાલતાનું માપ નિકળી શકે છે, તમારી વિશાલતાનું માપ નીકળે એમ નથી, કારણ કે તમારો અગ્ર્યંતર પ્રદેશ અનંત અને અપાર છે.

—:—:—

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—શ્રી વિશ્વવંદરભરણોત્સવનો કાર્યક્રમ જાણવામાં આવે તો થોડા દિવસ આવનારને કયા દિવસોમાં આવવું એ નિર્ણય કરવો સુગમ પડે તેથી તેના વ્યવસ્થાપકોએ તેના કાર્યક્રમને નિર્ણય કર્યો હોવાથી તેની પ્રસિદ્ધિમાટે આ અંક તત્કાળ કાઢ્યો છે, અને તેથી તેનાં માત્ર બે જ દૈનિક કાઢવામાં આવ્યાં છે. બાકીનાં દૈનિક ભવિષ્યના અંકોમાં વધારી આપવામાં આવશે.

—ઉક્ત ઉત્સવના કાર્યક્રમને બંને તેડલો આનંદજનક, નૂતનતાવાળો, આકર્ષક અને સર્વ પ્રકારે ઉત્તમ લાભને પ્રકટાવનાર થાય એ પ્રકારે કરવાનો બનતો પ્રયાત્ન તેના વ્યવસ્થાપકોએ કર્યો છે, એ વિશેષ સંતોષજનક છે. નવીન અને આકર્ષક વસ્તુમાં વૃત્તિ સરળપણે પદોવાય છે અને તેમાં જે કંઈ ઉત્તમ હોય છે તેને તે સુગમપણે આકર્ષી શકે છે. આથી નવીનતા-સહ આકર્ષણ થાય તેવી કોઈ યોજના કોઈ ઉત્તમ કાર્યમાં કરવામાં આવે તો તે કાર્યના હેતુની સફળતા વિશેષ અંશે થઇ શકે છે.

—જેમ એક સુંદર શરીરવાળી વ્યક્તિ સુંદર વસ્ત્રાભૂષણથી સજ્જ થાય છે, ત્યારે અધિક દેદીપ્યમાન અને રમણીય જણાય છે, તેવી રીતે કોઈ ઉત્તમ તત્ત્વને તેનું બાહ્ય પરિવેષન પણ ઉત્તમ પ્રકારનું આપવામાં આવે છે તો તેના મૂલ્યમાં અધિક વૃદ્ધિ થાય છે અને ગ્રાહકમાં તે વિષયને ગ્રહણ કરવાની અધિક અભિરુચિ પ્રકટે છે.

—કુદરતી પદાર્થો તથા તેના વિવિધ વ્યતિકરો નિહાળો. તેમાં રમણીયતા અથવા સૌન્દર્યનું લક્ષણ સર્વથી ઉપર તરતું જણાશે. અને તે એક જ પ્રકારનું નહિ, પરંતુ વિવિધ પ્રકારનું અને સમયે બદલાયા કરતું જણાશે. અને તેમ થવાથી તે સર્વને અધિક પ્રિય થઇ પડે છે. સુંદર વિવિધ વર્ણનાં પુષ્પો, વિવિધ અદ્ભુત રંગના વાદળો અને તેના આકારો, વિવિધ પર્વો, તોનાં ઉચાં નીચાં વિલક્ષણ પ્રકારની આકૃતિવાળાં શૃંગો, અદ્ભુત પ્રકારની વિવિધ રીતે ઉગી, ઉઠરી નીકળેલી નૈસર્ગિક વનસ્પતિઓ—એ સર્વમાં રહેલી અપૂર્વતા જોણે જોઈ તેને એમ સ્પષ્ટ જણાયાવિના નહિ રહ્યું હોય કે તેના પ્રતિ મનુષ્યનું સ્વાભાવિક રીતે જ આકર્ષણ થાય છે, અને તેમ થતાં તેમાં જે કંઈ ઉત્તમ રહેલું હોય છે તેના તેને લાભ મળે છે.

—આથી ઉત્તમ સારસ્વ વસ્તુને, તેના બાહ્ય પરિવેષનને સુંદરતા તથા અપૂર્વતાથી યુક્ત કરવું એ ગર્ભમાં રહેલી તે ઉત્તમસ્વ વસ્તુને અધિક વિકાસ અને વિસ્તાર કરવાતુલ્ય છે. અને તેમ થવાથી તેના લાભ ધણાનાં અતંકરણ લાઇ શકે છે. અવસ્થ, ગર્ભ લાગમાં રહેલી વસ્તુ ઉત્તમ હોવી જોઈએ. તે વિનાનો કેવલ બાહ્ય આડંબર મનુષ્યનું વાસ્તવ્ય હિત સાધતો

નથી, એટલું જ નહિ પરંતુ ઘણી વખતે હાનિ કરે છે. જેમ કેાઇ વસ્તુઉપર મારવા-ઉઘા-મેલો હાથ તેને નથી વાગતો અને વીંછોટાઇ જાય છે, તેમ આશરૂપ ઉત્તમ પ્રકારનું જોઇને કંઈ ઉત્તમ તત્ત્વ હશે એમ ધારી તેમાં વેગપૂર્વક તથા બલસહિત પ્રવેશોલી વૃત્તિ પછીથી તેમાં તત્ત્વરૂપ કશું નથી જણાતું ત્યારે તે તેની ધારણામાં નિર્મૂલ થવાથી શ્રમિત થાય છે, અને એવા નિર્મૂલક શ્રમ તે વૃત્તિને હાનિ કરે છે. કારણ કે જે બલપૂર્વક તેમાં તેનો પ્રવેશ થયો હોય છે તે બલના બદલાતરીકે તેને કશું ન મળતું હોવાથી એ વૃત્તિ અવલંબનરહિત થઇ રહે છે. અને તેથી તેને જે પોષણ મળતું જોઇએ તે ન મળતાં તેના બળને કેવળ વ્યય જ થાય છે. માટે કેવળ ઉપરનો જ રમણીય આડંબર વાસ્તવ હિતને સાધતો નથી. પરંતુ જ્યારે કંઈ તત્ત્વરૂપ વસ્તુઉપર ઉત્તમ પ્રકારનું બાહ્ય પરિવેશન રચવામાં આવે છે ત્યારે જ તે ખરું હિત કરે છે. તે વખતે એ પરિવેશન મનુષ્યની મતિમાં તે વસ્તુમાં રહેલા તત્ત્વના હાર્દને અધિક સ્પષ્ટપણે પ્રકાશિત કરે છે તથા તેની અસર અંતઃકરણમાં દીધેલી રહે એવા કારણને પ્રકટાવે છે.

—પ્રિય સગજનો ! તમે મહાકાવ્યની દીર્ઘ કાલથી પરિચિત છો. શ્રીમાન વિશ્વવંદના લેખોના વાચનદ્વારા તમે તેમના અંતઃકરણપર્યંત પહોંચ્યા છો. તેઓના અંતરનું વિશાલ સ્વરૂપ તમારી દષ્ટિથી અગોચર રહે એ સંભવિત નથી. તેમાં શી અદ્ભુતતા હતી તે તમારાથી હવે અનુભવી નથી. તમારું નિર્મલ અને સદ્વિવેકી હૃદય તેમના વિચારોથી કંઈક અંશમાં ઉત્તમ પોષણને પામી બિર્ધંગામી થયું હશે જ. તો તેવા એક ઉત્કૃષ્ટ કાર્યના સ્મરણરૂપે તેમના નિમિત્ત પરિપાલન થનાર ઉક્ત ઉત્સવમાં તમારું આગમન અવશ્ય તમારા હૃદયને રચિત કર થઇ પડશે જ. તેમ જ તમારું અંતઃકરણ તે માટે ઉત્સુક હશે જ. તેથી એ યોગ્ય ઉત્સુકતાને તમે પોષણ આપશો અને તેમાં પ્રવેશવા નિશ્ચય રાખશો.

—ઉક્ત ઉત્સવની રચના અને યોજનાનું અંતર્બાહ્ય સ્વરૂપ રમણીય થતું જણાય છે. ખાસ એ ઉત્સવઅર્થે નિર્ણયિત કરાયેલા વિશાલ ક્ષેત્રમાં તે નિમિત્તનો કાર્યારંભ થઈ ચૂક્યો છે. ગત-સાધનસમારંભના ઉત્સવઉપર વિવિધ સાધકોની જાણવામાં આવેલી ઈચ્છાથી મનુષ્યોનો સમુદાય પણ અધિક થાય એમ છે. ગયા મહાકાવ્યની સૂચના જોતાં જ મનુષ્યો તરફથી અનુભૂતિપત્રની માગણી આવવા માંડી છે.

—કોઇને ખાસ કેાઇ વિદિત પદાર્થની આવશ્યકતા હશે તો તેને તે પ્રાપ્ત કરાવી આપવાની પણ તેના વ્યવસ્થાપકોએ યોજના રાખી છે, એમ તેઓએ પ્રકટ કરેલી આ સાધેની તે ઉત્સવના સૂચની ઉપરથી જણાય છે.

—તેનો કાર્યક્રમ પણ મોહક છે. કંઈ કંઈ નવીનતા તેમાં આવેલી જણાય છે. અને આશા રાખવામાં આવે છે કે તેના લાભ લેનાર સર્વને તે હિતકર જ થશે. વિવિધ ઔચસાધકોએ તે નિમિત્ત પરિચય કરવાનું ઉત્સાહપૂર્વક સ્વીકાયું છે અને તે તેઓને શોભારૂપ છે.

—શ્રીમાન વિશ્વવંદના વિચારોએ જેમ તમને લાભ જણાવ્યો છે, તેમ તેઓના જે જે ભય અને ઉચ્ચ આશયો હતા, તે આશયોની સિદ્ધિઅર્થે આ ઉત્સવથી આરંભી જે પ્રવૃત્તિ થનાર છે, તે પણ તમને તેટલા જ લાભને પ્રાપ્ત કરાવે એમાં કશો સંશય નથી. અને તેથી તેમાં તમારું આગમન સપ્રયોજન અને આવશ્યક ગણાય એ સ્વાભાવિક છે.

—ઉક્ત ઉત્સવમાં આનંદપૂર્વક પ્રવેશ કરીને શ્રીમાન વિશ્વવંદપ્રતિના આપના શુભ લાવનું નિર્દર્શન કરાવો તથા તદ્દ્વારા આપક હિતને પ્રાપ્ત થાઓ.

શ્રી વિશ્વવંશસ્મરણોત્સવનો કાર્યક્રમ.

ધંશરાત્રગ્રહથી શ્રી વિશ્વવંશસ્મરણોત્સવનું પાલન શુક્રવાર તા. ૧-૫-૧૯૧૨ થી શરૂવાર તા. ૬-૫-૧૯૧૨ સુધી વડોદરામાં તે નિમિત્ત ખાસ નિશ્ચિત કરાયેલા શ્રીવિશ્વવંશોપવન નામક વિશાલ સ્થાનમાં થશે. તે સ્થાન શ્રીનૃસિંહાશ્રમની નિકટ હોવાથી આવનાર સંજ્ઞાનેષ્ટ પ્રથમ શ્રીનૃસિંહાશ્રમમાં પંચારવા રૂપા કરવી. ત્યાંથી યોગ્ય સમયે શ્રીવિશ્વવંશોપવનમાં તેડી જવામાં આવશે.

શુક્રવાર તા. ૧-૫-૧૯૧૨ ના મધ્યાહ્નોત્તર પાંચ વાગ્યાથી ઉક્ત ઉત્સવનો આરંભ થશે. જેથી તે પૂર્વે આવી જવું. તેમાં પ્રતિદિન પાલન કરવાનો કાર્યક્રમ નીચે પ્રમાણે છે. શુક્રવાર શ્રીવિશ્વવંશોપવનમાં સાયંકાલે ૭ વાગે પ્રવેશ થશે. (તે પૂર્વે શ્રીનૃસિંહાશ્રમમાં અથવા અનુકૂલ સ્થાને સ્નાનાદિ ક્રિયા પરવારી લેવી) છથી સાત વાગતા સુધીમાં પોતાના નિવાસસ્થાનમાં સામન મૂકીને રહેવાની સગવડ કરી લેવી.

૭-૩૦ થી ૮-૩૦ વ્યાખ્યાન.—

શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાન.

૮-૩૦ થી ૯-૩૦ કીર્તન.

૯-૪૫ થી ભોજન

શુક્રવાર—પ્રભાતે પાંચ વાગે ઉડી દંતધાવન વગેરે ક્રિયા કરી સવા ૭ વાગે વ્યાયામ શાલામાં આવવું. સવા ૭ થી સાતપર્વત ઇન્ડિયાનુકૂલ વ્યાયામ કરવો. સાત થી સાઝસાત સુધીમાં સ્નાન આદિથી પરવારી લેઈ સાઝ સાતે સંયમશાલામાં પ્રવેશ કરવો. ત્યાં સાઝ સાતથી દશ વાગતાસુધી પ્રત્યેક સાધકે પોતપોતાને પ્રાપ્ત જપ, પ્રાણાયામ, ધારણા, ધ્યાન વગેરે સંયમની ક્રિયાઓ કરવી. ત્યાર પછી સિનયપુરસ્સર પૂજન આદિ સક્રિયા કરી આરતી પુષ્પાંજલિ ચતાંસુધી પોતાના સ્થાને બેસી રહેવું. (આટલો ક્રમ નિત્યના નિયમિત જણવો.)

અગીયાર વાગતાં ભોજન.

સાયંકાલે ૭ થી સાતસુધીમાં સ્નાન સપ્થા વગેરેથી પરવારી લેવું.

સાતથી આઠસુધી—કીડન.

૮-૩૦ થી ૯-૩૦ રતવન

૯-૩૦ થી ૧૦-૩૦ કીર્તન.

શુક્રવાર—આરતી સુધીના ક્રમ પછી અગીયાર વાગે ભોજન.

૭ થી સાતસુધી કીડન.

૭-૩૦ થી ૮-૩૦ વ્યાખ્યાન.

શ્રીયુત્તર દેવેન્દ્રચંદ્ર કપૂરચંદ્ર લાલન.

૮-૩૦ થી ૯-૩૦ કીર્તન.

શનિવાર—આરતીસુધીના ક્રમ પછી સાંજે સાત વાગે ભોજન. સાઝઆઠથી દશ વાગતા સુધી 'વિનોદજનક વાર્તા.' આરતી.

રવિવાર—આરતી પછી અગીયાર વાગે ભોજન.

૭-૩૦ થી ૮-૩૦ વ્યાખ્યાન— શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાન.

૮-૩૦ થી ૯-૩૦ કીર્તન

સોમવાર—આરતી પછી ઉપાહાર સાથેકાલે ૭ થી સાત વિહાર.

૭-૩૦ થી ૮-૩૦ વ્યાખ્યાન.—

શ્રીયુત જોડીસનદાસ જે. કણીઆ.

૯ થી શ્રી વિશ્વવરુપકારમરણુ.

પદ્યાત પ્રસાદ.

મંગળવાર—આરતીસુધીના ક્રમ પછી. રાત્રિના આઠથી કીર્તનપરિક્રમણુ.

સાડા નવે ભોજન તથા આરતી.

બુધવાર— આરતી પછી અગીઆર વાગે ભોજન. સાયંકાલે, ૬ થી ૭ વિહાર.

૭-૩૦ થી ૮-૩૦ વ્યાખ્યાન

શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર મગવાન.

૮-૩૦ થી ૯-૩૦ કીર્તન.

ગુરુવાર—આરતી પછી ભોજન. સાયંકાલે હિતસવની સમાપ્તિ.

નિત્યના કાર્યક્રમનું ઉપરપ્રમાણે સામાન્ય સ્વરૂપ છે. તેમાં બીજા કેટલાક કાર્ય-ક્રમની વૃદ્ધિ થવા સંભવ છે.

નિત્ય સાયંકાલે પ્રસન્નતાજનક વિવિધ પ્રકારનું નિર્દોષ કીડન રાખવામાં આવશે.

રાત્રિવારે 'વિનોદજનક વાર્તા'ના કાર્યક્રમમાં જે કોઈ સભ્ય તથા નિર્દોષ પ્રસન્નતાને ઉપજાવનાર સર્વથી વધારે સારી વાર્તા કહેશે તેને પારિતોષિક (પનામ) આપવામાં આવશે.

તે જ પ્રમાણે બીજાં પણ વિવિધ પ્રકારનાં પારિતોષિક વિવિધ હેતુનિમિત્ત કાઢવામાં આવનાર છે.

બપોરના સમયનો જૂદો જૂદો કાર્યક્રમ નિત્ય પ્રકટ કરવામાં આવશે.

કોઈને જરૂર જણાતાં વિહિત આસ્થિક વસ્તુમાટે તૃપ્તિસદ્નના વ્યવસ્થાપકને પૂર્વથી જણાવવામાં આવશે તો તે ઘટિત ખર્ચથી તેની વ્યવસ્થા કરી આપશે.

સાધકોને નિત્યક્રમમાં ઉપયોગી પદાર્થોનું એક નાનું પ્રદર્શન ભરવામાં આવશે. તે જ પ્રમાણે એપરસાધકવર્ગના શ્રીમંડલતરફથી કેટલાક પદાર્થોનું એક નાનું પ્રદર્શન ભરાશે. કોઈ એપરસાધક ભગિની પોતાના હાથનું બનાવેલું ગુંથણકામ, ભરતકામ અથવા તેવું કોઈ પણ કામ મંગળવાર તા. ૩૦-૪-૧૯૧૨ સુધીમાં મોકલી આપશે તો તેને સ્ત્રીવિભાગમાં મૂકવામાં આવશે.

શ્રીમાન વિશ્વવરુપમારકના એક વિભાગરૂપે જે પુસ્તકશાલા કાઢવાની છે તેમાં કોઈ સત્જન કોઈ સદ્ગ્રંથ અર્થવા હિતજ્ઞતા હોય તો તેઓ હિતસવપ્રસંગે આવે તે સમયે જ્ઞાપે લાવવા કૃપા કરશે, તો તેને તે પુસ્તકશાલામાં સ્થાપવામાં આવશે.

ઉકા સમારકના વિવિધ વિભાગોનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરવામાં આવશે, તથા કેટલાક વિભાગોને તે સમયથી પ્રારંભ કરવામાં આવશે.

ચિત્રકલાનું નાનું સમૃદ્ધસાન પણ કરવામાં આવશે.

કાર્યક્રમનું વિશેષ સ્વરૂપ હજી રચાતું હોવા છતાં તેનું કઈક સ્વરૂપ લક્ષમાં આવે તેને માટે તેમાંની કેટલીક બાબતોનું ઉપર સૂચન કરવામાં આવ્યું છે.

હવે જોજનખર્ચનું કંઈ મોકલનારે 'શ્રી વિશ્વવરુપમારકોત્સવ વ્યવસ્થાપક-શ્રી જુલિંદાશ્રમ વડોદરા' એ પ્રકારના સરનામાથી મનિઆઈર વગેરે મોકલવું.

મોહનલાલ દલગુપ્તરામ. વ્યવસ્થાપક

શ્રી વિશ્વવરુપમારકોત્સવ.

નમુના મંગાવી ખાત્રી કરો.

તમારા વાળ માટે.

કામીનીયા ઓઈલ વાપરો.

જેથી વાળે ધણા લાંબા સુંદર ચળકતા, નરમ
ધણને મગજને ઠંડક આપી-માથાનો ખોડો વગેરે
દૂર કરી એકદમ ફેરફાર કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ,
શ્રીઓ, પુરુષો, વધીલા, શોલીસીટરો તેમજ મન-
જમારીનું કામ કરનારને ધણું જ ઉપયોગી છે.
માથામાં તાલ પડી વાળ ખરી જતા અટકાવી
વાળના મૂળને પોષણ આપનાર છે. એક વખત
અંગમાળ્યાથી ખાત્રી થશે.

કીમત ૧ બાટલીના રૂ. ૧-૦-૦.

૩ બાટલીના રૂ. ૨-૧૦-૦

વી. પી. ખર્ચ જુદો.

દીલખહાર

ગુલશન

હું ૨ આ ધ લ.

હું ૨ આ ધ લ.

આ તેલોમાં પણ કામીનીયા ઓઈલના જેવો જ કાપડો કરનારી વસ્તુઓ નાખેલી છે.
તદાવત ફક્ત સુગંધીમાં જ છે. જુદી જુદી જાતની મધુર જ છે. કી. દરેક શીશી એકનો
રૂ. ૧-૦-૦-૦ દાખપણ જાતને નમુનો બાં આનાની દીકીટ મોકલવાથી મફત.

કામીનીયા, દીલખહાર, ગુલશન, એ શબ્દો કાપડો મુજબ ટ્રેડમાર્ક તરીકે રજી-
સ્ટર કરાવેલ છે. બહારગામ માટે પ્રમાણીક એજન્ટો જોઈએ છે.

ખરીદતી વખતે ઉપર લખેલા તેલોનાં નામ બરાબર વાંચી તે માટે ખાત્રી કરી પછી
જે ખરીદવું. કારણ કે નકલી અનેક ચીજો બીજી નીકળે છે અને વાપરવાથી નુકસાન થવાનો
સંભવનરહે છે. માટે બરાબર રજીસ્ટર ટ્રેડમાર્ક તથા નામ ધાંચીને ખાત્રી કરીને જ વાપરવા
અમારી ખાસ બલામણ છે. બનાવનારા—કામીનીયા પરકચુમરી કંપની—મુંબઈ.

એજન્ટો—એંગ્લો-ઇન્ડિયન ટ્રગ એન્ડ કમીસલ કંપની—મુંબઈ,
વડોદરાના એજન્ટ—શ. કપડે, અમદાવાદી પોળ સામે-વડોદરા,
જુદક મળવાનું ઠેકાણું—ટોમસન કંપની, દવાવાળા તેમજ દરેક જાતના ડાક્ટરોના
પ્રીતીપથનો તૈયાર કરી આપનાર. કાલખાદેરી પોસ્ટ સામે—મુંબઈ.

જાન્યુ. આકર્ષણ.

મોહિત થયેલી પ્રજા.

આ લાલ ફરીથી આપવામાં આવશે નહિ.

અમારે ત્યાં નાના ફોટા ઉપરથી અતિ મુદ્દર મોટી જાળીઓ બનાવવામાં આવે છે. જેના રત્ન રત્નવાદા, ચોક્કસ એન્ટો, શ્રીમાનો અને વિદ્વાનોએ એટલા બધાં વખાણ કર્યા છે કે અમે તેનાં વધુ વખાણ કરવા ગેરવાજબી માનીએ છીએ આ જાળીઓ ઉપરાંત અમે હાલમાં Sepia સેપીયા પ્રાચીન રંગની બહુ જ આકર્ષણીય જાળીઓ બનાવવા માંડી છે. જેની અસલ કીમત રૂ ૪૦) થાય છે પણ હાલમાં માત્ર ઘોડાજ વખત એ જાળી માત્ર રૂ. ૧૨) લઈ પાડી આપીશું. એ જાળી ૧૬ ઇંચ પહોળી અને ૨૦ ઇંચ લાંબી બને છે ને દરેક જાળી દુગ્ધર કામનો ખરેખરો નમુનો બને છે. તમારો અગર તમારા કોઈ સ્નેહિતો ફોટો રૂ ૧૨ સાથે મોકલો અને અમે નમુના મુગ્ધ કામ નહિ થાય તો પૂરેપૂરા પૈસા પાછા આપીશું.

સાંજવર્તમાનના માલિકે થાં દહે છે ૧ ફુ લખવાને ધરો ખુશી છું કે મારા કુટુંબમાં ૫ જેવી મોટી જાળી તમે પરમેનન્ટ પ્રોમાઈડ બતની બનાવી આપી છે તે ધણી સફાઈ ભરી અને ઉત્તમ રીતની બનાવેલી છે અને જે કોઈને આવું કામ જોઈતું હોય તેને ફુ કાલામણુ ૬૩૫૯

આરડરનાં પરા નાણાં અગાઉથી લઈને છીએ

એનલારન્ડેફાટ કુંપની.

હાન્તા બીલડીંગ, કાલકાદેવી, ચીનાઈપ્રધર્સના ઉપર પહેલે માળે-મુંબઈ

શ્રી મહાકાલ

કવિ (પુસ્તક) ૨૪ સ્વેચ્છાશાસ્ત્ર, રાયપુર ૦૧૪ સંવત્ ૧૯૬૮. દર્શન (અક) ૬૭૮

“ તારા અંતર ખડિર વિસ્તર્યુ ભર્યુ આ, તારવ કું તે તું ન જોતો;
જોવાતું જોતું ત્યજીને તું સર્વદા, અવસ્થામાં મન ગ્રેતો. ”

—વિશ્વવર્ય.

પ્રસિદ્ધ કવિનાર

શ્રેયસ્સાધક અધિકારિવર્ગ—વડોદરા

તરફથી

અમદાવાદ—શ્રી સત્યવિજય પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં શા. સાકળચંદ દસ્તિયાલે છાપી પ્રસિદ્ધ કર્યું

વાર્ષિક સવાળમ પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૨-૦-૦ વર્ષના આરંભમાં જ.

આવૃત્તી આઘાદિ પૂર્ણિમાના ઉત્સવસંબંધી સૂચના.

શ્રી ક્રેવરસાધકઅધિકારિવર્ગને આપવા આપાદ માસનો મહોત્સવ દ્વિતીય આપાદ માસની પૂર્ણિમા (તા. ૨૯ જુલાઈ) સોમવાર) ને દિવસે વડોદરા, શ્રીનૃસિંહાશ્રમમાં પાલન કરવામાં આવશે. ઉત્સવની જરાબર વ્યવસ્થા રહેવામાટે નીચેના નિયમો રચવામાં આવ્યા છે:—

- ૧ ક્રેવરસાધકવર્ગનો આ ઉત્સવ દોવાથી આ વર્ષમાં પ્રવેશોક્તા પુરોહિતે જ તેમાં ભાગ લેવાને અધિકાર છે. એમ દોવાથી જેમણે આ વર્ષની દીક્ષા (initiation) લીધી નથી, તેઓની આશ્રમમાં જવરસા કરવામાં નહિ આવે.
- ૨ ક્રેવરસાધકોને ઉત્સવમાં ભાગ લેવામાટે અનુમતિપત્ર (pass) આપવામાં આવશે.
- ૩ પ્રત્યેક ક્રેવરસાધક પોતાનું અનુમતિપત્ર આપાદ શુદ્ધિ ૧૦ સંધીમાં પોરટેજ માટે અધી આનાની ટીપીટ મોકલી મંગાવી લેવું. ત્યાર પછી અનુમતિપત્રના આદ આના આપવા પડશે.
- ૪ જે કુટુંબમાંથી જેટલાં શ્રી પુરોહિ ઉત્સવમાં આવનાર હોય તે સર્વનાં નામ અગ્ર સળી જળાવી તેમનાં અનુમતિપત્ર મંગાવી સેવા-પરંતુ કુટુંબમાં જેઓ ક્રેવરસાધક હશે તેમનાં જ અનુમતિપત્ર મંગાશે. પુત્ર ક્રેવરસાધક હોય પણ પિતા ન હોય અથવા ભાઈ ન હોય અથવા કાકા કે મામા ન હોય તેમનાં અનુમતિપત્ર મંગાશે નહિ. નાની ઉંમરનાં બાળકોને આ નિયમ સાચું પડતો નથી.
- ૫ જેમને પોતાના મિત્રો, અથવા કુટુંબીઓ અથવા સંબંધીઓ, જેઓ ક્રેવરસાધક ન હોય તેમને ઉત્સવમાં તેડી લાવવા હોય તેમણે પ્રત્યેક મનુષ્યમાટે આદ આના મોક લવાથી તેમને શુદ્ધ અનુમતિપત્ર આપવામાં આવશે. નોકરોને માટે પણ પૈસા ભરી અનુમતિપત્ર મંગાવી લેવાં.
- ૬ અનુમતિપત્ર જે સમયે માગવામાં આવે તે સમયે જતાવવું પડશે. ઘેર જુની જગત અથવા ખાંડ નાંખનારે ફરી પૈસા આપી 'ખરીદવું' પડશે. શ્રીઓએ અને બાળકોએ પણ અનુમતિપત્ર જતાવવાં પડશે.
- ૭ ઉત્સવમાં આવનાર પ્રત્યેક દેવતાનું બીજાનું, તથા જગપાત્ર સાથે લેવા આવવું. અવથી તે નહિ મળે.
- ૮ મહાશય, પ્રવરમાલ, જાજા, તથા વમદંડના માલો તેમ જ અફને ખરીદનાર પુરોહિ ક્રેવરસાધકઅધિકારિવર્ગમાં પ્રવેશોક્તા રજુના નથી; તેથી તે પુરોહિ ઉત્સવમાં આવવાની હજીય પતાં પૈસા ભરી અનુમતિપત્ર મંગાવી લેવું.

જમતાસાસ મંગાનામ મહેતા.

C/O જવરસાધક, મહાશય, વડોદરા.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રમા.

પિરેતા

૧ પદસંમલ.

૧ પ્રતિરૂપમાં પશુ પ્રસન્ન રહેવા પ્રબોધ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૧૨
૨ ઇશ્વરિદશી રૂતિનાં રોપપ્રયુક્ત વચનો. (વીશ્વવંદ.)	...	...	૧૬
૩ કતોવ્યને વર્તમાન ક્ષણમાં સાધવું જ યોગ્ય છે. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૧૭
૪ હૃદયમાં અનાયાસ થયેલા આત્મનિર્ગતિના પ્રકાશનો અનુભવ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૧૭
૫ હિત્ય દર્શનનું પ્રકાશન (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૨૦
૬ ઇશ્વરિદશી રૂતિની ઈશ્વરપ્રતિ નમ્ર વિગતિ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૨૨

૨ શ્રીમાન્ વિશ્વવંદપ્રણીત લેખ.

૧ સતી સુવર્ણ. (નાટ્યરૂપે)	...	...	...	૧૦૦

૩ તત્ત્વવિચાર.

વિચાર

૧ ઉન્નતિ ગ્રામ કરવાનું સરવ સાધન. (કણીયા.)	...	...	૧૦૧
૨ મતભેદ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૧૩
૩ ધ્યાનનું વ્યવસ્થ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૧૪૮
૪ સામર્થ્યજનક વિચારો- (પ્રથમ, દ્વિતીય તથા તૃતીય વિચાર) (શ્રીઉપેન્દ્ર.)	૧૬૦, ૧૬૪, ૧૬૯		
૫ અદ્યતન અથવા અદ્યતીર્થા. (કણીયા.)	...	...	૧૭૮
૬ મર્યાદા. (કણીયા.)	...	...	૧૮૮
૭ દંપતીના કાલમા કહેવાનાં ચત્રો. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૨૦૮
૮ સર્વચિરોમણિ શક્તિ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૨૧૬

૪ માનવ શાસ્ત્ર.

૧ નિગ્રાનો વિધિ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૧૩
૨ કેટલીક વિવેકસૂચક રૂપ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૧૪
૩ માનવ રચાયત અથવા માનવને સ્થિત રાખવાનો ઉપાય (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૧૫.

૪ માનસ પ્રયોગો. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)...	...	...	...	...	૧૮૫
૫ આંતર મન (શ્રી ઉપેન્દ્ર.) ...	...	...	...	...	૨૦૨
૬ માનસ શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી પ્રાર્થનાનું અવલોકન (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)...	...	...	...	...	૨૧૦

ધર્મ.

૧ ધોદ્ધ ધર્મના ઉદ્ધારનમયનાં કારણો. (નર્મદ.) ...	...	...	...	૧૩૦

વિદ્યા.

૧ પૂર્ણ આરોગ્યપુક્ત મો વર્તુ આપુર ભોગવવાનો ઉપાય. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૧૭૦
૨ નવીન કલસાજીંદુ રચવાને માટે શું મદદ કરવું ? (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૨૮

આરોગ્ય.

૧ ઉત્તમ આરોગ્યમાટે ઉત્તમ નિયમો. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૧૪૫

પ્રકીર્ણ.

૧ ઝેડીવમની શોધ કરનાર મેઇમ કરી. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)...	...	...	૧૭૫
૨ પનપતિ ફાઇફ્ટર. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૧૮૪
૩ એડિસનના જ્વનનાં આરોગ્યસ્ત. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૧૯૩
૪ મનુષ્યના સ્તરીરમાંથી શું કિરણો નીકળે છે ? (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૨૦૭
૫ વાંદરાં બોલી શકે છે ? (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૨૧૭
૬ ૧૯૧૧ ની સાલમાં અમેરિકામાં વિવિધ પ્રકારે અપાયલું ધર્મદાન (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	૨૦૮		
૭ હાથી જતા નદિ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)...	...	...	૨૨૧
૮ વજ અને ઉંચાઈની સાથે સ્તરીરના વજનનું પ્રમાણ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૨૨૫
૯ આશ્વયંકારક રમજનુદિન. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૨૨૬
૧૦ ૨૫ વર્તુ મૌન. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૨૨૭
૧૧ પ્રાકૃતિક ઉદ્ભવ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૨૩૫
૧૨ મી વિપ્રવરમજીભટ્ટ.	...	...	૨૩૨
૧૩ પ્રકીર્ણ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	૨૩૬

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૪—ચૈત્ર કાળ ૦ ૧૪. સંવત્ ૧૯૬૮. વર્ષાન (મંક) ૬.

॥ ઓં શ્રી ॥

પ્રતિકૂલમાં પળ પ્રસન્ન રહેવા પ્રવોધ.

પદ. (હું ભજન કરીશ હરિનું—એ લય.)

તું કરજે અખંડિત સ્મિત, સદા આમંદે દે,
ભલે જીએ વિપરીત દષ્ટિએ, સ્મિત કરજે તું વારેવારે; કરજે;
અતુલ હોય પ્રસંગ તેપર, સ્મિત કરવું સહજ છે,
પ્રતિદેશપર પણ કરવું સ્મિત એ, જાણ તારી કરજ છે;
પુંક મારવાથી અગ્નિપરની રાખ જેમ ઉડી જતી,
સ્મિત સેવવાથી દુઃખની આ વિપત્તિ જરી ન ટકતી; તું
તુજ ભવનકેરા પંથમાં સ્મિતસહિત નિત્ય રહે બધો,
છા કદ દુઃખ વિપદતણા, મહાભાર હોય હૃદય થયો;
વિષસમું વિગ્ન પીવું પડે તો, પીશ નામું કહવું કરી,
પીતાં પીતાં પણ વદનથી, લેજે કરી તું સ્મિત જરી; તું
નિજ ભવનયાત્રાને મળે, કોઈ દુઃખી યાત્રાળુ તને,
(તું) યાત્રાતણાં દુઃખો ન કે, (જો) આવે કદી તારીકને;
ઉદ્ગાર દુઃખતા જાણ કેટલક, પંથમાં યાત્રાતણા,
સ્મિત જાણજે હોય પાથર્યા, જાણે કુમુદ માર્ગે ઘણાં; તું
જે કાર્યે હોય કરી શક્યો તે પર તું સ્મિત વરસાવજે,
ન કરી શક્યો જે હોય તેને પણ સ્મિતથી નવરાવજે;

પ્રવૃત્તિથી જો ઘમિત હો તો શાંતિ લે તું પૂરેપૂરી,
 નિવૃત્તિની શય્યાઉપર તુજ સ્મિતની ચાદર પાથરી; તું
 દેખાય છે દુઃખકંટકો, તુજ દૃષ્ટિસમીપ અમાપ જે,
 પણ જાણ તેની મધ્ય સુંદર સુખદ એક ગુલાબ છે;
 ઉભરાય કદી આંસુ અચાનક, જોઈ મહા દુઃખધાવને,
 (એ) આંસુતણાં જળમાંથી પણ, તુજ હસિત નયન જણાવજે; તું

સતી સુવર્ણા.

[નારાયણ રૂપમાં]

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૧૦૭ થી.)

સ્થલ—મુદિરનું ઘર.

પાત્રો—મુદિર, જાલક (મુદિરનો મુખ્ય મસલતીયો), લલિતજીવ, વિચેતસ, દુર્જિત.
 પ્રનારક, દૌખક, વિદ્યારક, વ્યલીક, વિદ્યધા, કલ્યા, મુદિરના સદાયક—મુદિરે પોતાનું કામ કરવા
 ગાંધેલાં માણસો, પાછળથી મુદિરની સ્ત્રી ચતુરા.

મુદિર—(પ્રવેશ કરીને સ્વગત)

મારો પૂરો પડ્યો હવે ચઢતો પાસો,

ભાગ્ય ખૂટ્યું થયો ઘેર લક્ષ્મીવાસો;

મોજ મલતમાં રથેન ગુલતાન રહેશે, આપણને દેશે અધિકાર ખાસો; મારો

બંદા બનશે હવે સાચા રાજા, મોજે ઉડાવીને ચઈશું તાજા,

મોટા મોટાની મુકાવીશું માજા, દુશ્મનને દેખાડશું તમાસો; મારો

ઘોડા હાથી ને બગીચો દોડાવશું, શુભકાના નાચ હમેશાં કરાવશું.

અત્તર ગુલાબ પાન પટ્ટી ચાવશું, રાખીશું તહેનાતમાં દાસી દાસો; મારો

જાલક—(પ્રવેશ કરીને) એ સાદેજ ! પરમાં છે કે ? આપના દુકમપ્રમાણે આ
 બધાંને તેડી આવ્યો છું.

મુદિર—અરે આવો આવો જાલક ! તમારી જ વાટ જોતો બેઠો છું ને. બોલાવો,
 બધાંને અંદર બોલાવો.

જાલક—(જૂઠ પાડીને) એ આવો બધાં અંદર આવો. (લલિતજીવ, વિચેતસ,
 દુર્જિત, પ્રનારક, દૌખક, વિદ્યારક, વ્યલીક, વિદ્યધા, કલ્યા પ્રવેશ કરે છે.) સાદેજ, આ
 બધાં માણસોને નવો હાર કરી આપ્યાં છે.

મુદિર—આ બધાં માણસો દોઝીવાર છે કેની ? પાંચ કામ પાર ઉતારે એવા જ
 જોડેને આપ્યાં છે ને !

લલિતજીવ—સાદેજ, કામ સાંપી જુઓ, પછી જેવું આપારી દોઝીવારી.

મુહિર—જહુ સાર, ત્યારે જાવક ! આપણી ધારણાપ્રમાણે આ સર્વને કામની વહેંચણી કરી દો.

જાલક—ત્યારે સાંભળો. જો દૈવકુલ ! તારે આ વિદ્યુત્ત, કલ્પા, દુર્વૃત્ત, પ્રતારક અને વ્યલીકને લખને હિપ્તુકાપુરી જવું, અને ત્યાં વિજયંત શેકના ધરમાં આ બેને તો દાસીઓતરીકે રખાવી દેવી. આ દુર્વૃત્ત અને પ્રતારકને પણ શેકની હજુરમાં નોકરીએ રખાવવા. અને આ વ્યલીકને શેકના વૈદ્યને ત્યાં લણવા વિદ્યાર્થી નરીકે મૂકવો.

દૈવકુલ—જહુ સાહેબ !

મુહિર—જુઓ, તમારે ચારેએ શેક શેઠાણીની ખુબ મરજી હિદાવીને તેમનો તમારા પર પોકા ભગેસિ બેસડાવી દેવો. અને (વ્યલીકને) અસ્યા છોકરા ! તારે પણ વૈદ્યાવાની એવી તો સેવા કરવી કે તેનો પણ તારાપર પોકા વિશ્વાસ બેસી જાય.

વ્યલીક—અરે જુઓ તો ખરા, વૈદ્યાવાને પાણી પાણી કરી નાંખું.

મુહિર—પછી જો ! શેઠાણીને ઓસડ આપવાનો કોઈ દહાડો લાગ આવે તો લે આ શીશી, આમાંથી એક વાલ જેટલું ઓસડ શેઠાણીના આવામાં આવે તેમ કરજે. સમજ્યો કે ?

વ્યલીક—અરે એતો ગમે તેમાં ભેળવીને ખવડાવી દેવાનો.

મુહિર—જો ! એ ખવડાવીશ તે દહાડે શેઠાણીને ત્રણ પહોર જ્યારી ઉંઘ આવશે, માટે તે રાતે આ જાલકને ખજાર આપજે કે ઓસડ ખવડાવ્યું છે, એટલે પછી એને કરવાનું એ કરશે.

વ્યલીક—સાહેબ !

જાલક—અને અલી તમારે બે જણીઓએ સુવર્ણાને ખુબ ઘેન ચઢે એટલે પાછલે બારણે તેને ઉંચકાને લઈ આવવી. અને દુર્વૃત્ત અને પ્રતારક ! તમારે બેએ પાછલાં બારણાંની કુચીઓનાં ઠેકાણાં જાણી રાખવાં, તે આ દાસીઓ કહે ત્યારે હિદાડી આપવાં, તથા બીજી જે મદદ એ માગે તે આપવી.

દુર્વૃત્ત—અરે તમે આવોને એ બાધને લેવા, પછી જુઓને ધડીના છટ્ટા ભાગમાં તમને લાવીને ગોંપીએ છીએ કે નહિ.

જાલક—ચાલો, આ તો હવે પત્યું. હવે વિડારક તારે શું કરવું તે સાંભળ.

વિડારક—કહો બાપજી.

જાલક—જો ! આપણે એ બાધના આનો ભેરુંડાનાં રસ્તે જવાને દરવાજે કાઢવો નથી, પણ બીજે આડે દરવાજે કાઢવો છે, માટે તું ભેરુંડાના દરવાજાના દરવાજાને ખુબ પેસા આપીને ફેડજે અને તેને એવું શીખવજે કે કોઈ પુછગાજ કરવું આવે તો કહે. કે આનો હમણું જ આ રસ્તે ગયો. અને પશ્ચિમના દરવાજે આનો કહાડવાના છીએ ત્યાંના દરવાજાને કોઈ પુછવું આવે તો એવું કહેવાનું શીખવજે કે આ રસ્તેથી તો કોઈ ગયું નથી. આમ બુઝાપ ખવડાવીશું એટલે પછી પાછળ કોઈ પુછગાજ કરવું આવે તો છો ટીચાયા કરે. કેમ તારાથી એ બનશે કે નહિ ?

વિડારક—પેસા મનમાન્યા ખરચવાના કહે છે ને પછી કેમ નહિ બને સાહેબ !

જાલક—હવે લવનિગદ્ગલ ! તારે એ બાધને લાવવાનો જો આપણે આડખટો રસ્તો નહીં ક્યો છે, તેમાં ગાળે ગાળે મુકામની ગોઠવણ કરી દેવી, અને તેમાં મુકામે મુકામે આનો

ઉંચકનાર નવાં માણસોની તથા ખાવાપીવાની બધી વસ્તુઓનો બદોખસ્ત રાખવો.

લલનિજલય—અહુ સાફ, બાપજી ! અજ ધડી કરી દઉં.

નલક—હવે વિચેતસુ ! જો ! તારે આપણો વનયાત્રાનો મહેલ તૈયાર રાખવો. તેમાં સઘળી મોજ શોખની વસ્તુઓ તૈયાર રાખવી કે પછી એ ખાઈ તથા રથેન મહારાજ ત્યાં મેળા થાય ત્યારે કરી કમીના ના રહે.

વિચેતસુ—ચંતા ન કરશો સાહેબ ! એવાં કામમાં તો મારો આખો જન્મારો ગયો છે.

મુહિર—નલક ! આ બધાને તો કામ બરાબર સોંપાયું. હવે તમે પણ આ ઉત્પલકા જનારની સાથે આજે જ જાઓ, અને બધા કામની દેખરેખ રાખો, અને આપણો બધો ઘાટ બંધ બેઠો જણાય કે સવાર મોકલી મને ખબર કહાવો એટલે હું આપણાં મહારાણીની શિબિકા લઈને જંગલને ૩૦૦ સૈનિકોસાથે મોકલી દઉં.

નલક—હું તો સાહેબ ! કાલે નીકળવા ધારતો હતો, પણ આપનો હુકમ છે તો આજે જ નીકળું.

મુહિર—કેમ આજે નીકળતાં કંઈ અડચણ છે ?

નલક—અડચણ તો કંઈ નથી. પણ આ તખ્તીયતને આજ સવારથી જરા બાદી જણાય છે તે ચેન પડતું નથી. તેથી કશું કાલે મટે એટલે જઈ.

મુહિર—ઓહો ! બાદી થઈ છે ? ત્યારે ક્યારના બોલતા રો નથી ? જાઓ મારા ભાઈ ! અહીં ક્યાં ગઈ એ ખુસલાની મા ! જરા દેવતા આપી જા, ચલમ ભરવી છે, આ જાલકની બાદી ઉઝડીએ.

ચતુરા—(અંદરથી) એ લાવી. (દેવતા લાવે છે, અને મુકીને બાલુએ ઉભી રહે છે.)

મુહિર—અમ્મા તમારામાંથી લો, એક જણ ભરી આપો.

પ્રતારક—અરે લાવોને બાપજી, હું ભરી દઉં. (ભરીને) લો બાપજી !

મુહિર—તો નલક ! મારો સપાટો એટલે વાયુ હડી જાય ને તખ્તીયત ચાક થઈ જાય.

નલક—(લેતા) ચલમ તો આજ પાંચ છ વાર પીધી છે, પણ હજી પેટનો ડબુચો કંઈ બેસતો નથી.

પ્રતારક—અરે બાપજી ! તમાકુ તો ચોરાશી જતના વાયુ તોડે છે. અમે તો બાપજી જડ છીએ, પણ મોઢ મોઢા પુરતથી તમાકુનું કવિત દાંબલું છે તે કદુધું. દાંબલો બાપજી,

કવિત.

ભુખકોં લગાટે બાદી પેટકી લગાટે ઝટ,
મુદ્ધિકોં જગીડે કાઢે બ્યાધિ તનકે સઠ;
મિજાજકોં ખુશ રખે, દિલગીરી દૂર નખે,
મદબિન ઠોન ચખે, મુધા પૃથ્વીકી લટું;
કયા કયા કડું તારીફ મેં, તેરી હે તમાકુદેવી !
તેરી તો હે બલિહારી અધિક મેં કયા કટું;
ખાઈ નહિ, પીની નદિ, પ્રેમસે ન મુંઘી જિને,
જિને પાણકોં મેં કણુ મદ ના રંગી કટું.

મુહિર—અરે રંગ છે રે પ્રતારક ! તેં તો ખુશ કરી, તમાકુની તો ઓર લહેજત છે. ગમે એવો જીવ ઉદાસમાં હોય ને જે દમ માર્યા કે તખ્તીયત બદાલ, દસ્ત તો એનાથી એવો સાફ આવે છે કે જાણે કાનમાં જ કંઈ.

ચતુરા—(જે પડખે રહી સાંભળતી હતી તે) ઓહો ! તમાકુમાં તો ખુશ ફાવે જણાતા દેખું તો. આ બે દહાડાથી મને પણ ખાધું પચતું નથી, તે લાવને હું પણ આ પેની ચલમ ભરી બે સપાટા મારી લઉં. (ખીજ પડેલી ચલમ ભરે છે.)

જાલક—આ દમ માર્યા પણ પેટનો ધુમડાટ હજી નરમ પડ્યો નહિ હો.

મુહિર—કેમ ખીજ ભરીએ ? અલ્યા ભરો ફરી.

જાલક—ના ના હવે તો જવા દો. બહુ વાર થઈ છે. પાછા આજે આ લેકિને જવાની તૈયારી કરવી છે. મને જરા ડીક જણાશે તો સાંજે ત્રીસરા પહોરે નીકળી પડીશ. ચાલો, તારે ઉઠા બધા.

મુહિર—જાઓ તારે કામ હોંશીઆરીથી કરજો હોં.

જાલક—ફર કરશે નહિ.

(સર્વ જાય છે.)

(અપૂર્ણ,)

ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવાનું સરલ સાધન.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૬૩ થી.)

હવે જે ઉન્નતિ આપણે કહી છે કે જેનું સરલ સાધન એ વિચારના વિષયરૂપે લીધું છે તે ઉન્નતિ એક પ્રકારની નથી. બ્યવહારદૃષ્ટિથી એ ઉન્નતિ નાના પ્રકારની હોય છે. મનુષ્ય બ્યવહારકક્ષામાં જેતાં જેમ કેવલ શરીરરૂપ નથી, તેમ કેવલ આત્મારૂપ, પરમાત્મારૂપ પણ નથી. મનુષ્ય એ આત્મા, મન, શરીર અને શરીરના બાહ્ય પદાર્થો એ સર્વરૂપ છે, કારણ કે એનાં સુખદુઃખમાં એ સર્વને અંશ આપે છે. શરીર બ્યવસ્થાનું ધાર છે તેમ મનની શક્તિ એ શિથિલ થઈ રહે છે અને બાહ્ય જગત સુંદર, આનંદપ્રદ હોય છતાં દુઃખરૂપ ભાસે છે; મનની વ્યવસ્થા હોય તો શરીર સશક્ત છતાં નિર્જત થયેલું ભાસે છે અને બાહ્ય જગત પણ દાઢ કરતા અંગારાજેવું જણાય છે. શરીર અને મન એ બંને ઉન્નત થયેલાં હોય છે, શરીર નિરાગી હોય અને મનની શક્તિ વિકસિત હોય છે અને અધ્યાત્મપ્રસાદની સિદ્ધિ હોય છે તો સર્વ જગત આનંદમય ભાસે છે. પોતે સુખી છતાં સમીપરથ સર્વ દુઃખી અને રોગી હોય છે તો એ પોતાનું સુખ અનુભવતું નથી પણ અન્યનાં દુઃખમાં અંખવાળું જ થઈ રહે છે. તેથી બ્યવહારપક્ષે શરીર, મન આદિ સર્વની ઉન્નતિ સાધવાના વિષયરૂપ છે અને એમાંથી ગમે તે ઉન્નતિની તીવ્ર ઇચ્છા પ્રકટ થવી એ તે તે ઉન્નતિને સધાવનાર પ્રથમ સાધન છે. જે વ્યક્તિમાં જે પ્રકારની ઉન્નતિની તીવ્ર ઇચ્છા પ્રકટ છે તે વ્યક્તિ તે ઉન્નતિ માટે અધિકારવાળી છે એમ કુદરત પોતે જ સૂચવે છે. એ ઇચ્છાને કુદરત દ્વારા ઉદય કરે છે અથવા યથા દે છે ? એટલા માટે જ થોડે એ વ્યક્તિ એ ઇચ્છાથી પ્રેરાઈ પ્રવનશીલ થઈ પોતાની એ ઉન્નતિ સાધે. આ નિયમપ્રમાણે કાંઈ મનુષ્યને સૈન્યો જેવાને શરીરને નીરાગ

અને દંઢ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા પ્રકટે છે. અન્યને રસેશ્વરવાદી આદિને-શરીરને અજર અને અમર કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા પ્રકટે છે. અન્યને આમૃત ધનના ઉપાર્જન કરી યજ્ઞ યાગાદિ કરવાની અને ઇષ્ટાપૂર્ત કર્મ કરવાની ઇચ્છા પ્રકટે છે. અન્યને મનના આશ્ચર્યકર વિકાસ કરી માનસબળમાં પ્રથમ પંકિતવાળા થવાની ઇચ્છા પ્રકટે છે. અન્યને એ સર્વને બાણ પર રાખી અધ્યાત્મપ્રસાદની સિદ્ધિ તત્કાલ કરી લેવાની ઇચ્છા પ્રકટે છે. અન્યને વેદાન્તશ્રવણાદિ કરી લઘુ તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રથમ સિદ્ધિ કરી લેવાની તીવ્ર ઇચ્છા પ્રકટે છે. આ શિવાય અન્ય અસંખ્ય અવાન્તર ઇચ્છાઓ તીવ્ર વેગથી તે તે મનુષ્યને પ્રકટે છે. આ સર્વ વિદિત અર્થમાટેની તીવ્ર ઇચ્છા વિવિધ ઇચ્છા વિવિધ પ્રકારની ઉત્પત્તિને સાધનાર છે અને એ માટે એ તીવ્ર ઇચ્છાવાળો પ્રયત્ન કરે તો તેમાં તે કોઇ પણ રીતે દોષવાનું કરતો નથી, પણ એથી ઉલટું એ તીવ્ર ઇચ્છા પ્રકટાવી એનામાં રહેલા એના અંતર્યામી પરમાત્મા અને એ પ્રકારની ઉત્પત્તિ માટે જ પ્રયત્ન કરવાનું સૂચવી રહ્યા છે.

અહિં દેટલાક એવો પ્રશ્ન કરશે કે આ પ્રકારે વિવિધ તીવ્ર ઇચ્છાઓ મનુષ્યોને પ્રકટે છે એ સાચી વાત છે, પણ શું મનુષ્યોએ એ તીવ્ર ઇચ્છાને વશ થવું? એક મનુષ્યને ધનપ્રાપ્તિ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા યદ્યપિ તો શું એ મનુષ્યે એને માટે પ્રયત્ન કરવો? અને એના કરતાં પરમાર્થસિદ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરવો વધારે સારો નથી? ધનની પ્રાપ્તિ માટે તીવ્ર ઇચ્છા ધરી પ્રયત્ન કરનારના કરતાં ધન સંપ્રાપ્તિની સામાન્ય ઇચ્છા ધરનાર અને પરમાર્થમાં પણ સામાન્ય પ્રયત્ન કરનાર ઉચ્ચ અધિકારવાળો નથી! એક મનુષ્યે પરમાર્થ માટે પ્રયત્ન કર્યું અને એ પ્રયત્નની પૂર્ણ સિદ્ધિ તેને થઇ નથી તેટલામાં તેને ગૃહસ્થાશ્રમના સ્વીકારની તીવ્ર ઇચ્છા યદ્યપિ તો શું એ ઇચ્છાને તેણે વશ થઇ જવું? શું એ વશ થવું તેને પરમાર્થથી બદલ કરનાર નહિ થઇ રહે? એક મનુષ્ય શરીરની નીરોગતા આદિની સિદ્ધિ માટે તીવ્ર ઇચ્છાવાળો હોય તો શું એ ઇચ્છા એને સદા માટે દેહાત્માધ્યાસ દંઢ કરશે નહિ અને તેથી એ તીવ્ર ઇચ્છાને લીધે એ મનુષ્ય સદા માટે મોટી હાનિનું પાત્ર થતો નથી! અને જો યદ્યપિ એ તો પછી તીવ્ર ઇચ્છા એ તે તે મનુષ્યને તેના અંતર્યામીનું આહ્વાન છે એવું ક્યાં રહ્યું? આ આદિ અનેક પ્રશ્નો આ સ્થલે થવાનો સંભવ છે, શિન્ન શિન્ન વ્યક્તિની શિન્ન શિન્ન મતિને અનુસરી આવા પ્રશ્નો આ સંબંધમાં નાનાવિધ યદ્યપિ શકે છે, માત્ર દિગ્દર્શન થવાં અર્થે જ અત્ર આટલાનો ઉલ્લેખ છે.

આ પ્રશ્નોના સંબંધમાં પ્રયત્ન જણાવવાનું એ પ્રાપ્ત થાય છે કે આ પ્રશ્નો કરનાર ધણા ખરા આવા અસંખ્ય પ્રશ્નો પોતાને માટે ન કરતાં અન્યના સંબંધમાં જ કરનાર હોય છે. મને આવી તીવ્ર ઇચ્છા થાય છે તો મારે તેનો અમલ કરવો કે નહિ એ પ્રકારે વિચાર ન કરનાં, અમુક મનુષ્ય આવી તીવ્ર ઇચ્છાવાળો છે તેથી એ બદલ થાય છે, ઈત્યાદિ અન્યની ટીકા કરવા માટે અથવા અન્યનું દિલ સાધવામાં પોતાના પરદુઃખભંજન વિક્રમાદિત્વ સ્વરૂપને પ્રકટ કરવામાં આ પ્રકારે વિચારો કરે છે, અને આવી શંકાઓ કાઢે છે. સર્વ સત્જનો આ જ પ્રકારે કરે છે એવું કહેવાનો ભાવ નથી. પણ આવી શંકાઓ કરનારમાં દેટલાક આ પંકિતના પણ હોય છે એટલું જ વિવક્ષિત છે. અન્ય દેટલાક પોતાના સંબંધમાં પણ આવી શંકાઓ ઉઠાશે છે અને તે સંબંધે નિર્ણય કરવા

આતુરતાવાળા હોય છે. આ બે વર્ગમાં પ્રથમ પ્રકારે વિચાર કરવા જે પ્રવૃત્ત યાચ છે તેના કરતાં દ્વિતીય પ્રકારે વિચાર કરવા જે પ્રવૃત્ત યાચ છે તે ઉચ્ચ અધિકારવાળા છે, એટલું તો સર્વથા સ્પષ્ટ જ છે. પ્રથમ પ્રકારે વિચાર કરનાર જ્યારે પોતાનો કાગલો પરી અન્યની કુચલી કરાવતું યોગ્ય ધારે છે અને એટલી નવરાશવાળા છે ત્યારે આ દ્વિતીય પ્રકારે વિચાર કરનાર પોતાને સુધારવાની ઇચ્છાવાળા છે, જે યોગ્ય હોય તે કરવું એ પ્રકારની શુભેચ્છાવાળા છે. અને આ બેમાં સાત્ત્વ તથા લોકદષ્ટિ ઉકાય આ દ્વિતીય પ્રકારને જ યદી-આતો ગણી પ્રશંસે છે અને પ્રથમને નવરા, નિંદક આદિ સંજ્ઞા આપી નિંદે છે. તેથી સર્વને જે શંકા યાચ તે શંકા યવા દેવામાં વાંધા નથી, પણ સુચનું કર્તવ્ય શુભદષ્ટિ રાખી શંકા કરવાનું છે અને એ દષ્ટિને અવલંબી સમાધાન મેળવવાનું છે એનું વિસ્મરણ કરવાનું રહેતું નથી.

• અહિં પ્રથમ શંકા એ યદ છે કે શું મનુષ્યે તીવ્રેચ્છાને વશ થવું? ખરું જોતાં અધિક વિચાર કરવામાં આવશે તો આ શંકાને અધિક અવકાશ રહેતો નથી. તીવ્રેચ્છા ઉપર જજીવ્યું તેમ કોણું નામ છે? જ્યારે એક મનુષ્યને ભોજનની તીવ્રેચ્છા યાચ છે ત્યારે તેનું મન ભોજન, ભોજન જ જમ્યા કરે છે, ભોજનથી અનિરિકત વ્યાપાર તેને રુચ્યો જ નથી, અર્થાત્ આવું યાચ ત્યારે જ તેને ભોજનની તીવ્રેચ્છા યદ છે એમ જજીવ્યું એવું શાસ્ત્ર જજીવે છે. તો આ પ્રકારની ગમે તે ઇચ્છા તીવ્રવાળી યદ તો યથા પછી એને વશ વર્તવાનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી, જેને એવી તીવ્ર ઇચ્છા યદ હોય છે તે તો તે કાર્યમાં પોતાની મેળે જ પ્રવૃત્ત યાચ છે અને કોઈ તેને તે વિષયથી વારે છે તો તે કોઈનો વાચો રહેતો જ નથી, તે ઉપદેશની ભૂમિકાનું અનિકમણ કરી ગયો છે. માટે કોઈને પણ તીવ્ર ઇચ્છા પ્રકટ યદ છે તો પછી તે સમયે તો આ પ્રશ્ન તેને પોતાના સંજોગમાં કદાપિ સ્મરતો નથી, અને બીજા પણ તેને અટકાવવા તે સમયે પ્રયત્ન કરે છે તે તીવ્ર ઇચ્છાના સ્વરૂપનું પોતાનું અત્યંત જ સૂચવે છે. એ તીવ્ર ઇચ્છા જ્યાં સુધી પ્રકટ યદ નથી, અર્થાત્ ઇચ્છાએ એટલી તીવ્રતા ધરી નથી ત્યાં સુધી જ એ પ્રશ્ન સાવકાશ રહે છે કે અમુકની તીવ્ર ઇચ્છા યવા દેવી કે નહિ? મારામાં અમુક વિષયની ઇચ્છા વારંવાર સ્ફુર્તી કરે છે અને તે તીવ્ર વેગ ધારણ કરે તેમ છે તો તેને એ વેગ ધરવા દેવો કે હિંતાં જ એને રોકી દેવા પ્રયત્ન કરવો એ પ્રશ્ન યોગ્ય રીતે યાચ તેમ છે. પણ એ પ્રશ્નનું સમાધાન કોઈ સુચને શોધવા જજીવ્યું પડે તેમ નથી. કથો વિષય કોને માટે વિહિત છે અને કોને માટે કયે સમયે નિષિદ્ધ છે એ વાર્તાનું સ્પષ્ટી-કરણ શસ્ત્રોએ કમર કસીને ક્યારનું કરી દીધું છે, તેથી એમાં જે સમયે જે વિષય નિષિદ્ધ ગણાયો હોય તેના પ્રતિ યતી ઇચ્છાને તે સમયે રોકવી અને તે ઇચ્છાને તીવ્રતા ધરવા ન દેવી એ સર્વ સુચેચ્છાનું કર્તવ્ય છે. પણ જે વિષય જેને માટે નિષિદ્ધ નથી, તે વિષય-પ્રતિ જે સમયે તીવ્ર ઇચ્છા યાચ તે સમયે એ તીવ્રેચ્છા તે ઇચ્છાવાનું મનુષ્યના અંતરસ્તમ પ્રદેશમાં રહેલા અંતરાત્માનો ઘોષ છે, એ અંતરાત્મા એ મનુષ્યને એ ઇચ્છાદ્વારા પોતાની ઉન્નતિ સાધવાનું કહે છે એમ ગણવામાં લેશ પણ બાધ નથી. ખરું જોતાં તો જે જે ઇચ્છા હોય તે સર્વ આત્મપ્રદેશને ઘોષ જ છે, અને તેથી અંતરાત્માની કોઈ પણ તીવ્ર વેગવાળી ઇચ્છાને અનુસરવામાં બાધ નથી. પણ આપણી વર્તમાન સ્થિતિ એવી શુદ્ધ રહી નથી, જ્યારે જ્યારે કુધાની લાગણી યાચ ત્યારે તે ભોજનની શરીરમાં જરૂરીઆત જજીવે

છે અને એ ઇચ્છા વિશુદ્ધ છે. પણ તે ક્યાં સુધી કે ત્યાં સુધી એ ઇચ્છાને સ્વભાવિક રહેવા દેવામાં આવી હોય છે ત્યાં સુધી. પણ પક્ષીઆદિ સર્વ પ્રાણીઓ એવી ઇચ્છાને અનુસરી જ પ્રવૃત્તિ સેવે છે અને એ પ્રવૃત્તિ એમનું હિત કરનારી સદા થઈ રહે છે. પણ મનુષ્યે પોતાના બાહ્ય મનને સામ્રાજ્યપદ આપ્યું છે અને તેથી આત્માના રાજ્યની શુદ્ધિ રહેવા દીધી નથી. જે આત્માની જીમિકા છે અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો આંતર મનની જીમિકા છે ત્યાં બાહ્ય મને પોતાના મગ પેસારે કર્યો છે. જો ખરી ક્ષુધા લાગે ત્યારે જ ખાવું, અને જો વડે ક્ષુધા મટે તો જ અને તેટલું જ ખાવું એવો મૂલ શુદ્ધ ઇચ્છાને અનુસરી મનુષ્યે નિયમ પાળ્યો હોત તો ક્ષુધાની લાગણી બોજનની તીવ્ર ઇચ્છા એને સદા કર્તાવ્ય સૂચક જ થઈ રહે અને એ તીવ્ર ઇચ્છા થયા પછી, મારે એને અનુસરવી કે નહિ એવો એવો પ્રશ્ન યાત જ નહિ. પણ જ્યારે એ નિયમને માલન કરવામાં નથી આવ્યો, ક્ષુધાશાન્તિ ઉપરાંત જિવ્હાસ્વાદ જોવામાં આવ્યો છે, જરૂર જ્યાં આહારની ના કહે ત્યાં પણ વિવિધ બાહ્ય પદાર્થના સેવનવડે જરૂરને મિથ્યા ઉત્તેજિત કરવાનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, સંક્લેષમાં જ્યાં જરૂરની રાજ્યમર્પાદામાં રસનેન્દ્રિય અને લોકાચારે હુમલો કર્યો છે અને તે પણ અલ્પ સમય નહિ પણ ઘણા દીર્ઘ સમયસુધી હુમલો કર્યો છે, એટલું જ નહિ પણ એવો હુમલો કરનાર રસનેન્દ્રિયવાળા પૂર્વજોના સંસ્કારો ગર્ભમાંથી જ મનુષ્યોને પ્રાપ્ત થઈ રહ્યા છે, ત્યાં પછી ઇચ્છા થયા પછી પણ તેમાં વિવેક કરવાની ફરજ મનુષ્યને માથે આવી પડી છે, મનુષ્યે પોતાની આવી વિવિધ કૃતિ કરી એ ફરજને પોતાને માથે વહેરી લીધી છે, અને શુદ્ધ ઇચ્છાસ્વરૂપ પોતાનો સાચો નિમકહલાલ વળાવો જોયો છે. ત્યારે જ એ ઇચ્છાના વિષયની શુદ્ધિ માટે શાસ્ત્રની મદદ લેવાની જરૂર પડે છે. જેમનાં બાહ્ય મને એ પ્રકારની સ્થિતિ આણી નથી અથવા એવી સ્થિતિ આવી હોય તો તેને પ્રયત્નવડે સુધારવામાં આવી છે અને અંતરાત્માનું મૂલ રાજ્ય જેમનાંમાં સ્થાપન થઈ ગયું છે તેમને, મને અમુક ઇચ્છા થઈ તો મારે તેમ કરવું કે નહિ—એ પ્રશ્ન રહેતો નથી. તેમને માટે શાસ્ત્રના વિધિવિશેષ નિરવકાશ છે. પણ જ્યાં સુધી તેમને માટે એ મૂલ સ્થિતિ અપ્રાપ્ત રહી છે ત્યાં સુધી તેમને માટે આ પ્રશ્નનું એ નિરાકરણ થઈ રહે છે કે જો તે ઇચ્છાનો વિષય તે સમયે તેને માટે નિષિદ્ધ હોય તો તેણે એ ઇચ્છાનો વેગ શમાવવા યત્ન કરવો ઉચિત છે અને જો નિષિદ્ધ નથી હોતો તો એ ઇચ્છા તીવ્રરૂપતા ધરવા વેગ ધરી રહ્યો હોય તો તેમ કરતાં તેને નહિ અટકાવતાં એ ઇચ્છા અંતરાત્માના પ્રદેશમાંથી ઉઠી છે એમ નિશ્ચય જાણી તત્પ્રયુક્ત યત્ન કરવો ઘટે છે.

હવે બીજો પ્રશ્ન અધિકારના તારતમ્યનો રહે છે. એક મનુષ્ય ધનપ્રાપ્તિની તીવ્ર ઇચ્છાવાળો થઈ ધનને માટે પ્રયત્ન કરે છે તો એ મનુષ્યે એમ ન કરતાં પરમાર્થ-સિદ્ધિ માટે અધિક પ્રયત્નવાળા થઈ રહેવું અને ધનની તીવ્રેચ્છાને દબાવી દેવી એમ કરવામાં એનો અધિકાર વધતો નથી અથવા એમ કરનાર ઉંચા અધિકારવાળો નથી? સાધકે શું કરવું? કોઈ સાધકમાં ધનની, શરીરના આરોગ્યની અથવા એવા લૌકિક વિષયરૂપ ગણાતા પદાર્થની તીવ્રેચ્છા થઈ તો તેણે એને વશ થવું કે એ ત્યજીને પરમાર્થના સાધનોમાં જ પ્રવેશ કરવો? પરમાર્થને સાધવો અને આવી તીવ્રેચ્છાને ધારણ કરતો સાધક શું ઉચ્ચતર અધિકારવાળો નથી?

આ આદિ પ્રશ્ન આ સંબંધમાં કોઈ કોઈને યાચ તેમ છે. પણ એ પ્રશ્ન કરનાર શાન્ત ચિત્તાથી નિચાર કરશે તો એ પ્રશ્નનું સમાધાન એને પોતાને જ સદગ થઈ રહે છે.

વિવેકી મનુષ્યો, અનુભવી મનુષ્યો આવા દેખાવ અથવા કૃતિઉપરથી અધિકારનું અનુમાન કરવું ભૂલ ભરેલું જ સમજે છે. જેમણે કર્મસંસ્કારના સંબંધમાં વિશેષ વિચાર કરી નિર્ણયો બાંધ્યા છે, તેમનો અનુભવ છે કે કર્મણાં ગહના ગતિઃ—કર્મની ગતિ અત્યંત ગહન છે, અર્થાત્ કર્મસંસ્કારની ગતિના પારને મનુષ્ય પારી શકે તેમ નથી. આજે એક મનુષ્ય હક-હડતો નારિતક તંમને જણાય છે, વ્યાખ્યાનમુખિકાપરથી નારિતકતાનાં લાપણે મર્મનાપૂર્વક કરતો જણાય છે, તથા ઈશ્વરના સંબંધમાં લેશ પણ સંસ્કાર વિનાનો પ્રતીત થાય છે તે અદ્ય સમયપણી આરૂઢ આસ્તિક યજ્ઞ ગયેલો પ્રસિદ્ધ થાય છે, અને તેની નારિતકતાનો લોપ યવામાં કારણ શોધીએ છીએ તો અત્યંત અદ્ય, હુદ કારણ જ આપણને જડી આવે છે, તે એટલે સુધી કે એ કારણનો વિચાર કરતાં અને તે સાથે એનાથી થયેલો એ પુરુષમાં ફેરફાર સરખાવતાં આપણે કળમ કરવું પડે છે કે આ કારણ તે વારતવ કારણ હોવું ઘટવું નથી, પણ માત્ર મિથ્યા નિમિત્તરૂપ યજ્ઞ રહેલું જ કારણ છે અને આ વ્યતિકરણ પર કારણ આપણા અજ્ઞાનપટમાં જ રહેલું છે. આજે એક મનુષ્યને આત્મતત્ત્વસંબંધી વાતો તમે કરવા જાઓ છો તો જેમ બાલકોને ક્ષીનાઇત ખાતાં કંટાળો આવે છે તેમ એ મનુષ્ય તેવો કંટાળો ખતાવે છે અને “ મને આવી વાતો થયેલ કરવાનો અવકાશ નથી, એવા જગ્યામાં હું પડ્યા માગતો નથી,” ઇત્યાદિ વચનો તમને થયેલ કરાવે છે. તે મનુષ્યને થોડા સમય પછી તમે અવનોંડો છો તો તે ઉપનિયદનાં પૃથ એ પોતાના હસ્તમાંથી ક્ષણભર વેગળાં મુકતો નથી. આં શું દર્શાવે છે ? એ એ જ દર્શાવે છે કે જેમ આજે એક મનુષ્યમાં પિત્તની પ્રધાનતા હોય છે અને તેથી પિત્તને અનુકૂલ આમલઆદિ પદાર્થો તેને રચે છે અને પછી અમુક વય યતાં એ પ્રધાનતા મટી કફની અથવા વાતની પ્રધાનતા થાય છે ત્યારે એ પૂર્વના પ્રિય પદાર્થો કેવલ અકારા યજ્ઞ રહે છે અને પૂર્વે અપ્રિયવત્ ભાસતા પદાર્થો પ્રિયરૂપ યજ્ઞ રહેલા જણાય છે, તેમ મનુષ્યોમાં પણ સંસ્કારોના યર ને યર ઉપજ આવે છે. જેમ ભૂમિને ઝોદતાં અમુક અંતર યતાં એક સ્તર (યર) નજરે આવે છે અને પછી આગળ જવામાં આવે છે, તો એ સ્તરથી વિવક્ષણ ખીલું સ્તર જ જણાય છે, વળી આગળ જતાં તૃતીય સ્તર જણાય છે, તેમ મનુષ્યના જીવનોમાં પણ કર્મસંસ્કારોનાં સ્તરો ક્રમે ક્રમે ઉપર ઉપર ચાલ્યા આવે છે. તેથી આજે એક પ્રકારનું સ્તર ઉપર તરી આવેલું હોય છે તેથી તે મનુષ્ય એ સ્તરને અનુરૂપ સર્વ ક્રિયાઓ, સર્વ આચારો અને સર્વ વિચારો એવે છે, એ સ્તરનો અંત આવી રહે છે એટલે અન્ય સ્તર ઉપર તરી આવે છે. એ દ્વિતીય સ્તર તે પ્રથમને અનુસરતું જ હોય છે, પ્રથમના પ્રકારનું જ હોય છે એવે નિયમ નથી. તેથી એ સ્તર ઉપર તરી આવતાં એ મનુષ્યનું જીવન કેવલ જ બદલાઇ જાય છે. એ સ્તર જે પ્રથમના સ્તરથી અત્યંત વિવક્ષણ હોય છે તો બાલ જીવનને એવું જ જણાય છે કે આ તો પૂર્વનો મનુષ્ય જ નહિ, પણ કોઇ અન્ય મનુષ્ય જ યજ્ઞ રહેલો છે. અને છે પણ તેમ જ એ મનુષ્યને પેદાને પણ જે અત્યંત વિવક્ષણ જીવનનો જ અનુભવ થાય છે. પુનઃ તૃતીય સ્તર પણ આ જ નિયમથી ઉપડી આવે છે. એ આવતાં એનું સામાન્ય યજ્ઞ રહે છે, અને તે સમયે એ મનુષ્ય એ તૃતીય સ્તરને અનુસરતું સમજી જીવન ગાળે છે. એ તૃતીય સ્તર જે પ્રથમને અથવા દ્વિતીયને મળતું સ્તર હોય છે તો તેના પ્રમાણમાં તત્પ્રયુક્ત જીવનોમાં પણ સાદરય જણાય છે, અને પૂર્વનાં અને સ્તરથી વિવક્ષણ જે હોય છે તો એનું તૃતીય જીવન, તૃતીય જન્મ યજ્ઞ રહે છે. ઘણા મનુષ્યો અમુક વયસુધી નારિતકજેવા જણાય છે, અને પછી એક.

દમ આસ્તિક અને તે પણ દદ આસ્તિક થયેલા જણાય છે. અમુક વયસુધી સારા આચારને નહિ સેવન કરનાર, વર્ણભેદાદિને ન પાળનાર અલ્પ સમયમાં જ વર્ણનો મોટો હીમાયતી થઈ રહે છે. પરદ્રોહ કરવામાં સર્વેવ સ્વીકારનાર અમુક વય થતાં પરાપકારમાં જ તત્પર રહેતો જણાય છે. આવા અનેક ઉદાહરણો સર્વના અનુભવમાં આવેલાં હોય છે. આપણા લોક સામાન્ય રીતે કહે છે કે અમુક ગ્રહની દશા બેડી અથવા ઉતરી તેથી આ ફેરફાર થઈ ગયો છે. એ સર્વમાં આ કર્મના સંસ્કારોના સ્તરનો આવિર્ભાવ તથા તિરોભાવ જ કારણ છે.

(અપૂર્ણ)

બૌદ્ધધર્મના ઉદયાસ્તમયના કારણો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૧૧૫ થી.)

તે એક રાત્રિએ પોતાના અંતઃપુરમાં ગયો. પવિત્ર અને સાધ્વી યશોધરા પુષ્પોથી વિંદ-
ળાયેલી સુતી હતી; બાણમાં સુતેલા બાલકના મંસ્તકઉપર તેનો સુકુમાર હાથ આવી રહે-
લો હતો; અને દીપકનો મંદ પ્રકાશ તેના વદનની શુભ્રતાને પ્રગુરિત કરતો હતો. સંસારનો ત્યાગ
કરવાના આવેશવાળા આ મહાત્માને પુત્રને એકવાર લેવાનું મન થયું, પણ તેમ કરવામાં સાધ્વી
યશોધરા નગશે અને તેની કામળ વાણી અને મધુર વાચના તેના મનના દંડ નિશ્ચયને ઝગા-
વશે એમ ધારી તે પાછો હઠ્યો, અને રોહિણીમાંથી છટક્યો. તે મધ્ય રાત્રિની ગભીર ક્ષણે
તેણે પોતાના રાજવૈભવ અને પદવીનાં, પોતાની ક્ષાત્રકીર્તિનાં, પોતાની સાધ્વી પત્નીના
અને નિર્દોષ તથા સુકુમાર બાલકના પ્રેમના બંધનના સર્વાંશ ત્યાગ કર્યો; અને એક નિર્ધન અને
નિર્વાસન વિદ્યાબ્યાસકતરીકે બહાર નીકળ્યો; તેના વિશ્વાસુનો નોકર છત્રાએ તેની સાથે જવા વિનવિ
કરી, પણ તેને તેણે ના કહી, અને પાછો વાળ્યો, અને પોતે એકલો રાજગૃહતરફ ગયો.

રાજધરના હુઝારાની તળેટીમાં આવેલા આ મગધરાજ્યની રાજ્યધાનીના નગરમાં તેને
શાંતિ ન મળી. કેટલાક બ્રાહ્મણ બિશુકો આ પર્વતની ગુફાઓમાં તત્તવચિંતન અને યોગા-
ભ્યાસ કરનાર રહેતા હતા; અને રાજનગરમાંથી બિશ્વા લાવી ઉદરપોષણ કરતા હતા. તેમાં
ના અલાર અને ઉદ્રક નામના બ્રહ્મર્ષિપાસે આ રાજર્ષિએ સવળા બ્રાહ્મણધર્મના વિચાર
અને આચારનો અભ્યાસ કર્યો. તેના મનનું સર્વાંશ સમાધાન આ અભ્યાસથી થયું નહિ.
તેથી શારીર તપથી અને કષ્ટથી સત્યપ્રકાશ થતો હશે એમ સમજી છુદ્ગયાના હાલના
મંદિરપાસે ઉરુવેલાના જંગલમાં તે રહ્યો. ત્યાં તેણે પાંચ શિષ્યોસહિત ૭ વર્ષ ગાળ્યાં,
અને તે સમયમાં તેણે બારે તપ કર્યું. આ કષ્ટતપથી તેની કીર્તિ સામાન્ય પ્રજામાં ઘણી
પ્રસરી, પણ ગૌતમના અંતરાત્માને આ તપથી શાંતિ થઈ નહિ. એક દિવસ તે આવા
કષ્ટતપથી શિથિલ થઈ ધરણીઉપર પડ્યો, અને તેના પાંચ શિષ્યો એમ ધારવા લાગ્યા કે તે
મરી ગયો. પરંતુ તે ઊઠ્યાન પામ્યો, અને ત્યારપછી તેણે શરીરનાં કષ્ટતપ મૂર્તિ દીધાં. તેના
શિષ્યો જે તેના હાર્દને સમજતા ન હતા તેઓએ તેના પ્રતિની પ્રીતિ અને પૂન્યતા કષ્ટત-
પનો ત્યાગ થવા પછી છોડી દીધી, અને તેઓ કાશી તરફ જતા રહ્યા.

આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણધર્મના અભ્યાસનાં બીજા જેના અંતઃકરણમાં પડ્યાં હતા, અને
જેણે શરીરતપવડે તિલકાધર્મ સાધ્યો હતો એવા આ રાજર્ષિ વનમાં રવડના હતા. નિરંજના

નામની નદીના તટઉપર તે દિવસ ગાળતા હતા, અને ગામડાની એકસુગતા નામની ખાઇ
 બિહા આપતી તે ખાઇ પિંચપચ્છનીએ તરવિંતન કરતા હતા. આ સમયમાં માર
 અથવા કામદેવતરથી તેને ધણા વ્યામોહના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થયા, અને તેને નિશ્ચયથી ચક્ષિત
 કરવા ધણા પ્રયત્નો થયાની આખ્યાયિકાઓ આલે છે આ આખ્યાયિકાઓ પ્રતિનિધિ
 નિસસ કાષ્ટરના જીવનવૃત્તાન્તમાં જણાય છે, અને ત્યાં મારને સ્થાને સૈતાન આવે છે.
 આ વેશવાળી ધર્મવૃત્તિમાં સંસારસુખની વાસનાને જન્મ આપનાર સ્વયંભૂ કામ અથવા
 માર અથવા સૈતાન ક્ષોભ ઉત્પન્ન કરી ધાર્મિક મનુષ્યના હૃદયમાં વસ્તુપ્રણેધ થવામાં વિધન
 નાંખે છે એવું આ આખ્યાયિકામાં કવિકલ્પિત ચિત્ર છે. ધણા સમય સુધી તે સમાધિમાં
 રહ્યા, અને તે ઉત્થાનદશામાં તેમના હૃદયપટઉપર પોતાના જીવનના પૂર્વ પ્રસંગો તરી
 આવી વિધન કરવા લાગ્યા. તેને એમ થવા લાગ્યું કે અમથી પ્રાપ્ત કરેલી વિદ્યા નિષ્ફલ
 નિવડી; તપથી મિથ્યા કષ્ટ વેઠ્યું; તેના શિષ્યોએ તેને ત્વજ દીધા—આથી ગૃહત્યાગ કરી
 પોતે શું કમાયો? તારે શું તેણે પોતાના સુખી ગૃહતરફ પાછા જવું? શું તેણે પોતાની
 સાધ્વી સ્ત્રીની માશી માગી પોતાના છ વર્ષના કુમારને આલિંગન દઇ, તથા પોતાના પિતા
 અને પ્રજાને સંતોષ આપી સંસારની ધટમાળમાં પડવું? ઈત્યાદિ વિચારોનું ટુમુકા યુદ્ધ તેની
 મનોભૂમિઉપર થયું. આ દેવાસુર સંગ્રામના પરિણામમાં તેને છેવટે વિજય
 મળ્યો, તેના સદેહે નિવૃત્ત થયા અને સમાહિત દશાના પરિપાકમાં તેને સત્યનો પ્રકાશ થયો
 અને તેના હૃદયકાશમાંથી સર્વ વાદળો વિખરાઇ ગયાં. વિદ્યા અને કષ્ટવ્રતવડે જે મળ્યું ન-
 હતું તેવું શું સત્ય પ્રકાશિત થયું, શું નવું જ્ઞાન તેને સ્પર્ધુ કે જેથી તે બુદ્ધલાવને પામ્યા!
 આ પ્રશ્નનું હિતર સમય ઐશ્વર્યસિદ્ધાન્તના સારભૂત જે શબ્દોમાં સમાયેલું છે. આશ્વ-
 સંયમ અને સર્વાત્મપ્રેમ. આ જે નિર્ણયોમાં બુદ્ધધર્મનું સર્વસ્વ છે. આ નિર્ણયો
 કંઈ નવીન ન હતા, ઉપનિષદોના તે ગંભીર સિદ્ધાન્ત હતો, પણ મહાત્મા ગૌતમના ધાર્મિક
 હૃદયમાં તે પ્રકાશિત થઇ તેના આચારમાં સર્વાંશ ઉત્તર્યો અને તેથી સર્વભૂતાનુકંપા એ
 બુદ્ધનો નવીન આલોપ હતો એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. આ વિશ્વમાં કંઈ નવીન
 નથી, પણ જે વિચારભૂમિકામાં હોય તેને આચારભૂમિકામાં લાવવાનું માન વિલક્ષણ
 અધિકારીને જ મળે છે અને તેના ગાનને પાત્ર આ રાજર્ષિ થયા અને પરિણામે બ્રાહ્મણોએ
 તેમને ઈશ્વરાવતાર માન્યા.

વસ્તુનું થયાર્થ સ્વરૂપ જાણી પરમશાન્તિને પામનાર મહાત્મા ગૌતમ બુદ્ધના વિદ્યાગુરુ
 અક્ષાર આ સમયે ગુજરી ગયેલા હતા; અને તેથી તેઓ ગૌતાના પ્રથમના પાંચ શિષ્યોને
 સ્વાનુભવનો લાભ આપવા કાશી ગયા. આજીવક નામના સાધુવર્ગના ઉપક નામના સાધુનો
 મેળાપ રસ્તામાં થયો. ગૌતમની પ્રશાન્ત મુખમુદ્રા જોઇ તેણે પૂછ્યું:—આપની મુખ-
 મુદ્રા ધણી ગંભીર જણાય છે; આપનો દેહ દેદીપ્યમાન જણાય છે; કયા પદની સિદ્ધિઅર્થે
 આપે ત્યાગ કર્યો છે? આપના ગુરુ કોણ છે? અને આપ કયા સિદ્ધાન્તને માનો છો? ગૌતમે
 હિતર આપ્યું કે તેમનો કોઇ ગુરુ નથી; માત્ર અંતઃકરણની સર્વ વાસનાનો લય કરી તેણે
 નિર્વાણ પ્રાપ્ત કર્યું છે; અને તે આ વિશ્વના અધારામાં શાયત જ્યોતિને પ્રકટ કરવા કાશી-
 પ્રતિ જાય છે. ઉપક આ શબ્દોના રહસ્યને સમજી શક્યો નહિ, અને થોડી વાતચિત કરી
 ચાલ્યો ગયો. (જુઓ મહાવગ ૩—૬)

કાશીમાં સાયંકાલે તે મૃગવનમાં પહોંચ્યા, અને પોતાના પ્રથમના શિષ્યોને પોતાના નવા નિશ્ચયો જણાવ્યા:—

“પ્રિય ભિક્ષુઓ ! જેમણે સંસારનો ત્યાગ કર્યો છે તેમણે જે પ્રકારની અતિમાત્ર રિય-નિનો ત્યાગ કરવો:—

(૧) નિષ્ક્રમ અને પરિણામે અનર્થ કરનાર વિવિધાસનાતું અખંડ સેવન કરવું નહિ અને (૨) તેવી જ રીતે નિષ્ક્રમ શરીરને દુઃખ આપનાર કષ્ટમત કરવાં નહિ.

પ્રિય ભિક્ષુઓ ! વિવિધાસનામાં રચી પચી રહેવું, અને કષ્ટમત કરવાં—આ જે કાર્તિ-વચ્ચેનો મધ્યમ માર્ગ છે. જે માર્ગ તથાગતને જણાયો છે. આ માર્ગે પ્રવાણ કરનારને મં-નની શાન્તિ મળે છે, સત્ય જ્ઞાન પ્રકટ થાય છે, અને પરિણામે નિર્વાણ પ્રાપ્ત થાય છે.

આ સરલ માર્ગતું જ્ઞાન કરાવ્યા પછી જોતમે તેમને દુઃખ; દુઃખતું કારણ; દુઃખનાશ; અને દુઃખનાશનો ઉપાય એ ચાર સિદ્ધાન્તોતું જ્ઞાન કરાવ્યું. વાચકને અત્ર જણાવવું જોઈએ કે આ નિશ્ચયો પ્રાચીન બ્રાહ્મણધર્મના સામ્યદર્શનના પ્રણેતા કૃષિ મુનિના દ્વારા જેમણે હેય, હેયહેતુ, હાન અને હાનોપાય એ ચાર શબ્દોમાં વર્ણવ્યા છે. આ ચાર સિદ્ધાન્તોપૈકી દુઃખનાશના ઉપાય તરીકે જોતમે અષ્ટવિધ સાધનો વર્ણવ્યાં. આ સાધનો નીચે મુજબ છે:—

૧ વચાર્થ શ્રદ્ધા.

૨ શુભેચ્છા.

૩ સત્ય વાણી.

૪ સદાચાર અથવા સદ્વર્તન.

૫ ન્યાયોપાર્જિત અર્થ.

૬ સત્રપલ.

૭ સુવિચારણા.

૮ સમ્યગ્ ધ્યાન.

આ અષ્ટવિધ સાધનતું ચક્ર કાશીમાં મૃગદાયના ઉપવનમાં જોતમે પ્રથમ ચલાવ્યું, અને આદેશ કર્યો. આ સદ્ધર્મના ચક્રની ગતિને, કોઈ પણ બ્રાહ્મણ અથવા શ્રમણ, કોઈપણ દેવ, પછી તે બ્રહ્મા હોય અથવા માર, હોય તોપણ પાછી ફેરવી શકે તેમ નથી.

આ પ્રથમ પ્રયોગ જેમને મળ્યો હતો તે પાંચ શિષ્યો જુદાના સંઘમાં પ્રથમ જાવ્યા. ત્યાર પછી કાશીનો એક ધનિક અથવા શેડીઆનો દોકડો યશ નામનો હતો તે વિરક્ત યજ્ઞ જુદસાથે ગયો. યજ્ઞ વિવિધમુખમાં ઉઠેલા આ જોડશમાં એક પ્રાતઃકાલે સુતેલી વારાંગના-ઓના સરીરની વચ્ચેની અને વાઘોની દુર્દશા જોઈ જુદના પ્રયોગના સંસ્કારો જામતા, યજ્ઞ અને તે વિરક્ત થયો; અને જુદને ચારણ થયો. જોતમે કહ્યું “પ્રિય યજ્ઞ, અહીં દુઃખ નથી; ભય નથી, શાન્ત યજ્ઞ સ્થર થા.” તેને સત્યધર્મનો ઉપદેશ કર્યો. અને તેની અસર એટલી યજ્ઞ કે યજ્ઞના માત્રાપ પણ ગૃહસ્થદશામાં રહી જુદના શિષ્ય થયા, અને યજ્ઞ પોતે ભિક્ષુસં-ઘમાં દાખલ થયો.

(અપૂર્ણ.)

નિદ્રાનો વિધિ.

ધણી વખતે એવું બને છે કે રાત્રે સુવા જતાં પહેલાં આપણે જેવા પ્રકારની શરીરની સ્થિતિવાળા હોઈએ છીએ તેના કરતાં છ કે આઠ કલાક જેટલી લાંબી ઉંઘ લેવા છતાં સવારમાં ઉઠીએ છીએ ત્યારે વધારે થાકેલા વધારે વ્યથા અને વધારે પ્રમાણમાં આપણા મનમાં ગમે તે આનંદોમાં કંટાળો ઉપજ્યા કરતો હોય એવા પ્રકારની સ્થિતિવાળા યદ્યપે છીએ. ઉંઘ સ્વનૈથી પૂર્ણ હોય છે, વચ્ચે વચ્ચે વખતે વધુ જગતજેવી સ્થિતિમાં પણ અચાનક આવી જઈએ છીએ. સ્વૂદ્ધ જગત્તા કોઈ પણ અંશની સાથે રહીને જ જાણે આપણે ઉંઘતા હોઈએ અને તેથી નિદ્રાના સમયમાં પણ જગત્તી સાથે જાણે આપણે સંબંધવાળા જ છીએ એવું વારંવાર ભાન યદ્ય આવે છે. નિદ્રા એ કાંઈ ખીછ સૃષ્ટિ છે અને તેમાં આપણે પૂર્ણપણે પ્રવેશીએ છીએ, અને જ્યારથી પ્રવેશીએ છીએ ત્યારથી તેમાંથી કંઈ પણ આપણે મેળવ્યા જ કરીએ છીએ તથા તેમાં પ્રવેશવું તે કંઈ પણ મેળવવાને માટે જ છે, એવા ભાનપૂર્વક આપણે નિદ્રાધીન યદ્ય રાક્ષતા નથી. દિવસમાં જેમ વિવિધ કાર્યો કરતા હોઈએ છીએ તેમ નિદ્રા એ પણ એક કાર્ય જ જાણે કરતા હોઈએ એમ આપણને લાગ્યા કરે છે. અને તેથી સવારમાં ઉઠતાં શરીરમાં વિવિધ પ્રકારની વિશેષતા જણાતી નેદ્યએ તે ન જણાતાં ઉલટી અસ્વસ્થતા અને દુર્બલતા જણાય છે.

એથી ઉલટું કેટલીક વખતે માત્ર થોડા કલાકની નિદ્રા બીજા આખા દિવસમાં કામ કરવાના બળને આપે છે, અને સવારમાં ઉઠતાં જ શરીર અને મનમાં કંઈ વિશેષ બળ તથા સ્વાસ્થ્ય આવ્યું હોય એવું ભાન કરાવે છે.

ઉત્તમ પ્રકારના માનસ સામર્થ્યની પ્રાપ્તિ કરવા માટે અયોગ્ય પ્રકારની અવ્યવસ્થિત નિદ્રાને કેવી રીતે ત્યાગ કરવો અને યોગ્ય પ્રકારની નિદ્રા કે જે બીજા દિવસનું આપણા કામ કરવામાં નવીન બળને પ્રકટાવી આપે છે તે કેવી રીતે લેવી એ કાર્યને કરનાર મનુષ્યોએ જાણવું અગત્યનું છે.

ઉત્તમ નિદ્રા ન આવવામાં શારીરિક અને નૈતિક એ બે પ્રકારની મનુષ્યની સ્થિતિઉપર મુખ્ય આધાર રહેલો છે. ખરાબ નિદ્રા આવવાનું સામાન્ય કારણ તો અતિશય ખાવું એ છે, અને તેમાં પણ નિદ્રા લેવા પૂર્વેના છેલ્લા ત્રણ ચાર કલાક કે જ્યારે કશું જ ખાવું ન નેદ્યએ તેમાં ઘણા પ્રમાણમાં કે ભારે ભોજન લેવાથી અસ્વસ્થ નિદ્રાને આપણે મૂંઝાં આમંત્રણ કરીએ છીએ.

તમે તમારા ખોરાકને પચાવી શકો અને સ્વસ્થ નિદ્રા પણ લાઇ શકો એ બંને સાથે સાથે કદાપિ બનતું નથી. એ બંને વ્યાપર એક બીજાથી વિરુદ્ધ છે, અને એ બંને ક્રિયા કરનાર અવયવો એક બીજાસાથે હળીમળીને તે બંને કાર્યો સાથે કરી શકતા નથી. કારણ કે એ બંને કાર્ય કરનાર કરણો એક બીજાથી વિરુદ્ધ છે. જ્યારે તમે નિદ્રા લો છો ત્યારે સારી રીતે પચાવી શકતા નથી. અને જ્યારે સારી રીતે પચવાનું કાર્ય ચાલે છે, ત્યારે સારી નિદ્રા આવી શકતી નથી. કારણ કે જે તત્ત્વ શરીરમાં નિદ્રા આણે છે તેની જ જરૂર અન્ન પચાવવામાં પણ રહી છે, અને તેથી તે બંનેમાં વહેંચાઈ જવાથી બંને કાર્યો ઉત્તમ પ્રકારે સાથે યદ્ય શકતાં નથી.

તેથી પૂણું અને નવીન બદલ અપનારી નિદ્રા આપનારું પ્રથમ સહાયક કાર્ય ખાલી જરૂર કરે છે. પરંતુ ધણા મનુષ્યો એમ માને છે અને કહે છે કે ત્યારે તેઓ જુખ્યા હોય છે ત્યારે તેમને સારી ઉંઘ નથી આવતી.

પણ જો તેઓ થોડાં અઠવાડીયાં જુખ્યા પેટે મુઠ જવાનો અભ્યાસ પાડે તો પછી તેમને જણશે કે એવા જુખ્યા પેટે મુઠા જતાં તેઓ સવારમાં ઉઠે છે ત્યારે તેઓ જુખ્યા હોતા નથી. અને તે વખતે તેઓ ખુશીથી ચાર પાંચ કલાક સતત કામ કરવાના બળવાળા હોય છે. આ ઉપરથી એ સદજ જણાય એમ છે કે રાતની લાગેલી જુખ એ ખરી જુખ ન હતી, પણ અમુક સમયે આહારને મદદ કરવાના પડી ગયેલા અભ્યાસને લીધે તેને મદદ કરનાર અવધવાની મિથ્યા કુદાકુદ હતી. કારણ જો ખરી જુખ લાગી હોય તો પછી તે ક્રમે ક્રમે જેમ સમય જાય તેમ વધતી જ જોઈએ. અને એ જ ખરી જુખનું સ્વરૂપ છે. પણ તેમ જ્યાં નથી થતું ત્યાં એક જ હેતુ હોય છે અને તે એ કે ખરી જુખનો અભાવ. સવારમાં દય અગીઆર વાગે જમવામાં આવે અને સાંજે ૭ સાત વાગે જમવામાં આવે તો પછી તેવા મનુષ્યોને સમગ્રશે કે તેથી રાત્રે ધણી સારી ઉંઘ આવે છે અને રાત્રિએ નવ કે દસ વાગતાં તેઓ સુઈ જાય છે તો સવારે ચાર કે પાંચ વાગતાં તેઓ સારી રીતે ઉઠી શકે છે, અને ત્યારથી તેઓ કામ કરવા માંડે છે. કેવળ જુખ્યા મુઠ રહેવું એવા કંઈ કહેવાનો ભાવ નથી, પરંતુ ખરી જુખ લાગ્યાવિના જમવું એ લાલકારક નથી.

એવા કેટલાક રગમ, ઔષધો વગેરે હોય છે કે જે નિદ્રામાં ખસેલ કરે છે, અને તેમાંના કેટલાક તો જાગ્રે ખોરાક હોય તેવી રીતે નિષ્ક્રિયજાગ્રે મનુષ્યો વાપરે છે; જેવાં કે ચઢા, કોશી, ચોકોલેટ, કોકો વગેરે.

જો તમે તેનો ૭ માસ સમૂહ ત્યાગ કરો અને પછી એક દિવસ તેને ઉપયોગ કરો તો તમને સમગ્રશે કે રસ્ય અને ગાદ નિદ્રાને અટકાવવામાં તે કેવું આશ્ચર્યકારક કામ કરે છે. જેમને એમાંથી કાઢ વસ્તુનો અભ્યાસ નથી તેવાને એ આપો અને તરત તે મનુષ્ય બીજે દિવસે ઉંઘની ફરિઆદ કરતો જણશે.

તે જ પ્રમાણે અમુક પ્રકારનો માંસાહાર પણ તેવી જ વિઘ્નિયા કરતો જણશે. ઈંડા, પનીર વગેરે પદાર્થો પણ સ્વસ્થ નિદ્રામાં વિઘ્નક છે.

અને જેઓએ વાસ્તવ ગાદ નિદ્રાનો સ્વાદ લીધો નથી, તેઓ ખરું જોતાં નિદ્રાના મુખ સંબંધિ કશું જ જણતા નથી. પરંતુ સર્વોત્તમ નિદ્રા કેવળ ગરિષ્ઠ આહાર, ઔષધ, ચઢા, કોશી, કોકો, દારૂ, તમાકુ, બીટી, ભાંગ ગાંજી કે એવી વસ્તુનો ત્યાગ કરવાથી જ આવે છે એમ નથી; જો કે સારી નિદ્રા આવવાનાં સાધનોમાં એ સર્વનો ત્યાગ એક પ્રથમ સાધન-રૂપ ગણી શકાય.

ઉપરના વિરોધી પદાર્થોના ત્યાગસદિન તથા સાદા નિષ્ક્રિય આહારના મદદજુસારે પણ ઉત્તમ નિદ્રા મેળવવા માટે બીજાં ઉપાયો કરવાનું પ્રતિ વાગતી જોઈએ. નિદ્રાપ્રાપ્તિને સિદ્ધ કરવા માટે તેની આધ્યાત્મિક કિષ્ક્રિયા પણ દરિ વાગતી જોઈએ.

સ્મરણમાં રાખો કે જો તમે કોઈ માલક પદાર્થ કે ઔષધ લીધું હોતું નથી, તેમ તમારા જરૂરે કોઈ બારે ખોરાકથી અન્વચરિયન થઈ અપચાનું રૂપ પાડતું નથી તો નિદ્રાને સમય એ અધિક ઉચ્ચ પ્રદેશના સન્ધ્યાની સંજ્ઞાએ સંબંધમાં આવવા માટે એક ઉત્તમ

સમય છે, કે જે ને તમે તેની સાથે વિદિત પ્રકારે સંબંધમાં આવો છો તો તે તમને દરેક પ્રકારે ઉત્તમ શિક્ષણ, ઉત્તમ બળ, ઉત્તમ સ્વાસ્થ્ય અથવા સુખ, અને ઉત્તમ આશ્વ આપે છે, અને એ જ નિદ્રાનું અપૂર્વ ફલ છે.

નિદ્રાને ધાર્મિક ક્રિયાના વિકાગરૂપે જાણો. નિદ્રામાં જે કાંઈ મેળવ્યું હોય છે, તેનો તમારી જાગૃત દશામાં તમે ઉપયોગ કરો છો. નિદ્રા એ વિવિધ પ્રકારના બળને મેળવવાનો સમય છે. કોઈ પણ પ્રકારનું બળ શરીર, મન કે આત્માની તંત્ર અવસ્થામાં મળતું નથી, પણ તેની સ્વસ્થ શિથિલ અવસ્થામાં મળે છે. અને વિધિપૂર્વક નિદ્રા લેવામાં આવે છે તો એ ત્રણેની નિદ્રામાં સ્વાસ્થ્યવાળી શિથિલતા થાય છે.

નિદ્રાના સમયમાં સર્વોત્તમ બળ તથા સર્વોત્તમ સર્વોના સામર્થ્યને આકર્ષવાને અને તેવી ઉત્તમ સૃષ્ટિસાથે સંબંધમાં આવવાને માટે, નિદ્રા લેવાની શરૂઆતના થોડા જાગૃત દશાના સમયમાં તમારા વિચારો તથા તમારી વૃત્તિઓ ઉપર તમારે અત્યંત સાવધ રહેવાની જરૂર છે.

કોઈ પણ પ્રકારના દુર્બલ તથા અશુદ્ધ વિચારોનો સેશ પણ આદર કરવો જોઈએ નહિ. જ્યારે તમે નિદ્રા લો છો ત્યારે કાં તો તમે એક ઉચ્ચ સૃષ્ટિમાં ચડો છો કાં તો એક નિઃકૃષ્ટ ભૂમિકામાં પડો છો.

અને એ તો કેવલ તમારી જ ઇચ્છા ઉપર છે કે નિદ્રાના સમયમાં તમારે દેવોના સહવાસમાં આવવું કે દાનવના. નિદ્રા બંનેનો સહવાસ તમને કરાવી શકે એમ છે. દેવી સત્વો તમને અદ્ભુત સ્ફુરણ કરાવશે, વિવિધ દેવી બળ આપશે, અને દાનવો અથવા મલિન સત્વો તમારી કલ્પનાશક્તિને અશુદ્ધ વિકારોના વિચારોથી ભ્રષ્ટ કરશે.

સ્મરણમાં રાખો કે મનુષ્યજીવન એ એક બૃહદ્ અથવા વિશાલ જીવનનો નાનો ભાગ છે. એ વાર્તાનો જો આપણે નિદ્રામાં નિઃકૃષ્ટ ભૂમિકામાં પડવાને બદલે ઉચ્ચ સત્વસાથે સંબંધમાં આવીએ છીએ તો અનુભવ કરી શકીએ છીએ.

જીવનના જેમ વિશાલ પ્રદેશનો મનુષ્યને અનુભવ થતો જાય છે, તેમ તેમ તેનામાં વિશેષ બળ વગરેનો આવિર્ભાવ થાય છે. અને નિદ્રાના આરંભપૂર્વે જો આંતર મનને એ વિશાલ પ્રદેશપ્રતિ ગતિમાન કરી મૂક્યું હોય છે તો નિદ્રાના સમયમાં તે કોઈ પણ પ્રકારના પ્રતિબંધવિના એ પ્રદેશમાંથી બહાર પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આંતર મન ઉપર કોઈ પણ પ્રકારના ઉચ્ચ સંસ્કાર પાડવા, ઉચ્ચ ઉદ્દેશની-હૃદયના ઉચ્ચ ભાવોની છાપ પાડવી એ કાર્ય મનુષ્યનું છે, અને તેને માટે નિદ્રા લેતા પહેલાં થોડો સમય કહાડવો જોઈએ.

જ્યારે સુવાને માટે જાગ્યા ત્યારે પ્રથમ તમારા ઈશ્વરનું-અંતરાત્માનું સ્મરણ કરજો. નિદ્રામાં તમને તે પોતાના અદ્ભુત સામર્થ્યવાળા પ્રદેશમાં સ્થાપિત એ પ્રકારનું તેમને આદવાન કરજો. નિદ્રામાં તે તમારા સંગ કરે અને તમે તેમનો કરો એ પ્રકારની તેમને આર્થના કરજો.

દેવોથી દૂર કરી નિર્દોષતાનો તમારામાં ઉદય કરવા પ્રયત્ન આર્થજો. તેમને તમારું નિશ્ચયવચન કહેજો કે આવની કાંઈ તમે વધારે ઉત્કૃષ્ટ કાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન કરશો. તમારાથી બને તેટલા સર્વોત્તમ પ્રેમવટે તે કાલે ઈશ્વરપ્રતિ જોજો, તમારાથી બને તે સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રેમવચનો તેમને ગ્રાસ્ય કરાવજો, તમારાથી બને તેવા તેમના સર્વોત્તમ ગુણ

આજે અને તમારી શક્તિને અત્યંત પ્રીતિકર થાય એવું તેમનું સ્વરૂપ દર્શી તેનું ધ્યાન કરજો. તમારી પાસે જ તે છે એમ જાણો. અને : તમારું મન એ સ્વરૂપને અને તેટલા સત્યરૂપે જાણે અને તેની ઉડી છાયા તેનામાં સ્થપાઈ રહે એવી રીતે તેમનું રમરણ ચિંતન તથા ધ્યાન કરજો. તમને તે કરવામાં વધારે અને વધારે આનંદ આવે એવી રીતે કરજો. એકાએક તે સ્વરૂપ સંપૂર્ણ અંશે તમને પ્રકટ થાય અથવા તેના થોડો અંશ પણ પ્રકટ થાય તો તદ્દાણુ જ તમારું મન તેને આજાબી શકે એવી તેની દૃઢ છાપ તમારા મનમાં પડે એવું ધ્યાન કરજો. એ ધ્યાનનું ખરું ફલ નિદાના સમયમાં તમને પ્રાપ્ત થશે.

પછી પ્રસન્નતાપૂર્વક ગમે પડખે સુઈ રહેવું. જેને કાંઈ હૃદયની કે એવી વ્યથા હોય તેણે જમણે પડખે સુવું વધારે સારું છે. નિદાના આસનનો સર્વોત્તમ નિયમ એ છે કે જેને જે અત્યંત સુખરૂપ લાગે તથા વધારે ફાવતું જણાય તેવી રીતે સુવું. પછી અત્યંત મૃદુપણે અને દીર્ઘ શ્વાસ પ્રશ્વાસ લેવા.

શ્વાસ લેતી વખતે તમારા શરીરમાં યદને જ્ઞાન તથા સામર્થ્યમય પ્રવાહ કોઈ અગમ્ય તત્ત્વપ્રદેશમાંથી વહી આવે છે એવી ધારણા કરજો. તત્ત્વપ્રદેશની કલ્પના કરવા જરૂર નથી. અનંત જ્ઞાન સામર્થ્યમય સૂક્ષ્મપ્રદેશ છે અને તેમાંથી તમારા શરીરમાં-પગથી માથાસુધી તે પ્રવાહ પ્રસરી રહે છે એ પ્રકારે અને તેટલો સત્ય રીતે જાણો. પણ આ કરવામાં એ શ્વાસ ધ્યાનમાં રાખજો કે મનને લેશ પણ તંગ કરવાનું નથી. કારણ એ નિદાનું વિરોધી છે.

તે જ પ્રમાણે શ્વાસ પાછો કાઢતી વખતે જે કાંઈ નકામું છે તે નીકળી જાય છે એ જાણને પ્રકટાવજો. પણ આપણામાં શું શું નકામું છે, એની વંચાવળી રમરણમાં લાવશો નહિ. શ્વાસ પાછો કાઢતાં છેક પગમાંથી શરીર વગેરેમાંનું તમામ નિરુપયોગી દ્રવ્ય જતું રહે છે એ પ્રકારનું શ્વાસ પાછો કાઢવારૂપ ક્રિયાનું ફલ છે, એટલું જ માત્ર તમારે લક્ષ રાખવાનું છે.

આ પ્રકારે જ્ઞાનસામર્થ્યમય પ્રવાહ કે જે શરીર તથા મનની અત્યંત શુદ્ધિ કરે છે તેની થોડી દાણુ ધારણા કરીને, તમને જે કાંઈ ઇષ્ટમંત્ર પ્રાપ્ત હોય તો તેના જે વિભાગ કરીને અર્ધો શ્વાસ લેતાં અને અર્ધો પાછો કાઢતાં એમ બોલીને શ્વાસપ્રશ્વાસની ક્રિયા કરજો. એ મંત્ર ઈશ્વરના સ્તવનરૂપ હોય છે, તેથી ઈશ્વરાભિસુખ શક્તિ રાખી તેમને પ્રાર્થના કરતા હો તેમ જાણજો. દર્શાવે તરીકે નમઃ શિવાય એ મંત્ર લઈએ તો શ્વાસ લેતાં નમઃ એ શબ્દોઆર તેના ભાવપૂર્વક કરવો અને શિવાય એ શબ્દ એ જ પ્રકારે શ્વાસ પાછો કાઢતાં કરવો. શબ્દોઆર માનસિક જ કરવા.

મંત્ર જેમને પ્રાપ્ત નથી અથવા તેની અર્થલક્ષણામાં જેની મતિ પ્રવેશ નથી કરી શકી તેમણે પોતાની ત્રીજ છંજાના વિષયનું એક ટુકું વાક્ય રચવું અને તેના જે વિભાગ કરી શ્વાસ લેતાં મુક્તાં જાણવું. દર્શાવેતરીકે આ વાક્ય લો. “ પ્રભો ! જ્ઞાન આપો. ” તો તેમાં શ્વાસ લેતાં ‘ પ્રભો ’ શબ્દ જાણવો અને પાછો કાઢતાં ‘ જ્ઞાન આપો ’ એ જાણવું.

આ પ્રકારે જે છંજા હોય તેની ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરવી. અને તે એક જ છંજાઉપર તમારા વિચારો તથા તમારી માનસિક શક્તિઓને એકાગ્ર કરજો. અને તે તમને અવશ્ય મળે એવી ભાવપૂર્વક પ્રાર્થના કરજો.

આ પ્રકારે પ્રાર્થના કરતાં જ્યાં સુધી નિદાવશ થાઓ ત્યાં સુધી બીજા તમામ વિચારોને, છંજાઓને, કલ્પનાઓને દેશવરો દેજો. પ્રસન્નનાના, આનંદના, એવા કોઈ વિચાર દશા પિ પ્રકટે તો ચિંતા નથી. જનના સુધી પેલા પ્રાર્થનાના ભાવમાં જ રમજો.

. આમ થશે તો પછી તમારી નિદ્રા ધણા ઉંચા ફળને આપનારી થશે. અને રાત્રિમાં જે જ્ઞાન તમે પ્રાપ્ત થયું હશે તેનો ઉપયોગ કરતા રહેશો તો દિવસ પણ ધણા ઉંચા ફળને પ્રકટાવનાર થઈ રહેશે.

જે કંઈ જ્ઞાનનો પ્રકાશ તમારામાં પ્રકટતો જાય તેનો પૂર્ણ પ્રકારે તમે ઉપયોગ કરતા રહેશો, તો તમને આગળ અને આગળ આવવાનો માર્ગ ધણો સુગમ જણાશે.

અને આ પ્રમાણે નિદ્રા લઈ જ્યારે તમે જાગો ત્યારે એ રાત્રિએ તમને શું શું આપ્યું છે તેનું પ્રાતઃકાળમાં સ્મરણ કરવાનો પ્રયાસ કરજો. તમને જે કંઈ મળ્યું હશે તે બધું પુનઃ સ્મરણમાં આણવું એ કદિ જણાશે. અને કદાપિ તે તમે સ્મરણમાં નહિ લાવી શકો તોપણ જે કંઈ જ્ઞાન તમને અંતરથી પ્રાપ્ત થયું હશે તેને તમે આચારમાં મૂકી શકવાને સમર્થ તો થશો. સૂતી વખતે આંતર મનઉપર પાડેલી છાપ નિષ્કૂળ નીવડતી જ નથી, તે રાત્રિમાં તમને કંઈ પણ પાછું આપે છે; કદાચ આરભમાં તે એટલા પ્રમાણમાં નથી હોતું કે ખીજે દિવસે સવારમાં તેનું તમને પ્રવક્ષ જ્ઞાન થાય. પરંતુ તેનું જ્ઞાન યવાની સ્થિતિ પણ સમય જતાં આવે છે. તોપણ તે ન આવે ત્યાં સુધી પણ તેની સદૃશ અસર તો પ્રકટેલી જ હોય છે, અને તેમાં જે જ્ઞાન ઉદ્ભવ્યું હોય છે તેનો ઉપયોગ પણ તમે કરી શકો છો.

કેટલાક મહિના આ પ્રકારે રાત્રિએ પ્રાર્થના કર્યાવિના સુતું જ નહિ એવા નિશ્ચયપૂર્વક તે ક્ષિપ્રને કરતા તેટલો કાળ ગાળો છો, તો તમારા જીવનમાં કોઈ વિલક્ષણ ફેરફાર થતો તમે અનુભવો છો.

આમ થતાં સુવું-નિદ્રા લેવી એ તમારે માટે એક ધાર્મિક ક્રિયારૂપે ગણાશે.

આ પ્રકારે નિદ્રા લઈ, તમને નિત્ય જે સમયે ઉઠવાનો અભ્યાસ હોય તેના કરતાં કોઈ વખત એકાએક ધણા વહેલા ઉઠી જાઓ તો તરત જાગત થજો. ઈશ્વરે રાત્રિમાં જે જ્ઞાનનાં અંકુરો તમારામાં ઉગાડ્યાં છે તેને માટે તેમનો ઉપકાર માનજો-પછી ભલે તે ક્યાં છે તે તમને સ્પષ્ટ ન હોય-અને તત્કાળ પધારીના ત્યાગ કરી કરવા યોગ્ય કાર્ય-પ્રતિ લક્ષ દેજો.

એમ કરતાં તમને કંટાળો આવવાજોઈ શકે, ત્યારે તત્કાળ તમારી તે વૃત્તિને તાણે થઈ આડા થવાનો પ્રયાસ ન કરશો, પણ તમારા કામમાં આપ્રહપૂર્વક વળગી રહેવાનો જ પ્રયત્ન કરજો.

આ પ્રમાણે કરવાથી રાત્રિમાં અધવચ ગમે ત્યારે જાગી ગયાવિના હાંની નિદ્રા લેવાના અભ્યાસને કેળવશો, અને પૂર્ણ આનંદસંહિત જાગત થકને આલસ્યવિના પ્રાસકર્તવ્યપ્રતિ તત્કાળ લક્ષ દેવાના જાગવાળા તથા અભ્યાસવાળા થશો.

ધણાના મીઠાજ સવારે ઉઠતાં ઠંડાણે હોતા નથી, ઉઠ્યા પછી કેટલીક વારે ઠંડાણે આવે છે. ધણા ઉંઘમાંથી ઉઠે છે તે ધુનાં પુવાં જેવાં થઈ ગયેલા જણાય છે, કેટલાક પાંદડાં નિલાડાજેવા જાણે કંઈ જંગલમાંથી, પકડી આવ્યા હોય એવા વિલક્ષણ મુખવાળા ઉઠતી વખતે હોય છે. આ અધાતું કારણ તેમની અવ્યવસ્થિત નિદ્રા છે. નિદ્રાવખતે આંતર મનને અસુક વ્યાપારમાં જોડવાનું સાધન જેઓ નિદ્રાની શરૂઆતથી કરી મુકે છે, તેમની ઉઠતી વખતની સ્થિતિ શાંત, પ્રસન્નતાજનક, જલપ્રદ, માન્ય અને ઉત્સાહવાળી હોય છે.

સર્વોત્તમ નિદ્રા માટે મધ્ય રાત્રિપહેલાંના સમય છે. વિકારોને પ્રકટાવનાર તેમ જ ખીજાં જ્યેષ્ઠ જાતનાં ચિત્તને હોલ પમાડનાર સ્વપ્ન માટે લાગે મધ્ય રાત્રિપછી જ આવે છે. એને માટે કારણ પણ સ્પષ્ટ જ છે. સૂર્યોસ્ત પછી મધ્ય રાત્રિસુધી સૂર્યતત્ત્વના બળનો અમુક અંશ, પૃથ્વી કે જે આપણી અને સૂર્યની વચ્ચે છે તેનાં વધતા જતા-વધતા થતા જતા-પડમાં ધકેળે આપણાપ્રતિ આવે છે. આ અદૃશ્ય બળનો પ્રવાહ મધ્ય રાત્રિસુધી જોઈ અને જોઈ પ્રમાણમાં આપણા તરફ આવતો જાય છે; અને મધ્ય રાત્રિપછી પુનઃ વધવા માંડે છે.

આ વધતા જતા બળના પ્રવાહસમયે વિશ્રાંતિ લેવા કરતાં ધટતા જતા પ્રવાહ વખતે વિશ્રાંતિ લેવી એ વધારે સુગમ છે. કારણ કે એ બળ જ્ઞાનતત્ત્વોને ક્રિયામાં નોડવામાં વિશેષ સહાયક હોય છે.

તેથી જ્ઞે ઉત્તમ પ્રકારની માનસશક્તિને તમારે પ્રાપ્ત થવું હોય, તો મધ્યરાત્રિ પછી જોમ બને તેમ જોણું ઈંધવું. બપોરે મધ્યાહ્નપછી તરત એક બે કલાક સુતું એ પણ ઠીક છે; અને મધ્યરાત્રિ પૂર્વે ત્રણ ચાર કલાક નિદ્રા લેવી એ ઉત્તમ છે. આપણાં શાસ્ત્રોમાં પણ પ્રાતઃકાળે બ્રાહ્મચર્યે ઉઠવાનું કહ્યું છે, એ પણ આ જ ઉદ્દેશને સૂચવે છે.

ભોજનનો સમય સુવા પહેલાં બને તેટલો વહેલો રાખવો, અને દિવસે પણ મધ્યાહ્ન પૂર્વે થોડો સમય પહેલાં ભોજન લેવું.

જેથી વધારે વખત જમનાર મનુષ્ય ખરી રીતે બહુ ઉત્તમ નિદ્રા લઈ શકે તો નથી. જરા મોટી વયના મનુષ્યને માટે એક વખત ભોજન એ વધારે સારું છે. અને તેટલાથી તે ઉત્તમ પ્રકારે કામ કરી શકે છે. જે મનુષ્ય એક વખત જમે છે તેણે આખા દિવસમાં બે વખત નિદ્રા લેવી એ લાભકારક છે. પણ તે મધ્યરાત્રિથી તે મધ્યાહ્ન સુધીના વખત શિવાયના સમયમાં લેવાવી જોઈએ.

આ પ્રકારે નિદ્રા લેવાથી થોડા વખતમાં ખરાબ સ્વપ્ન વગેરે કે જે મનુષ્યના જીવન બળને ક્ષીણ કરે છે તે જોઈતાં થવા માંડે છે, પછી સ્વપ્ન વિશેષ આધ્યાત્મિક આવતાં જાય છે, અને તેમાંથી તમે જીવનના જ્ઞાનને પુસ્તકો કરતાં વધારે પ્રમાણમાં મેળવી શકો છો.

જો આ વિધિને તમે આચારમાં મૂકવા હચ્છતા હો તો તેમાં ખતથી દૃઢ વળગી રહ્યા વિના ફળની તાડાગ આશાને બાંધી લેતા નહિ. ઉત્તમ નિદ્રાના ઘણા કાળમાં જે કંઈ મળ્યું હોય છે, તે ઘણી વખતે એક કલાક જેટલી ખરાબ ઈંધ તેનો ક્ષય કરી નાંખે છે.

જે મનુષ્ય પોતાની નિદ્રામાં દૈવી સત્તાથી શિક્ષણને પામવાની હચ્છ રાખતો હોય તેણે પોતાના સ્વામિત્વના સઘળા સમયમાં એક દેવતુલ્ય વર્તવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

સ્વપ્નમાં અસાવધપણે યઈ જતી કેઈ દુઃકૃતિ આપણને પૂર્ણ અને ઉત્તમતા અર્પતી નિદ્રાને ભોગવવાના બળને બગાડી મૂકે છે.

પાનિત્રય એ ઉત્તમ જીવનને ભોગવવાને માટે એક આવશ્યક અંગ છે, અને તેની લગ્નકાલ પછીના સમયમાં-ગૃહસ્થજીવનમાં-પણ ખરી અગત્ય છે. કારણ તેવું પાનિત્રય પાળનાર માતાપિતા જ નિરોગ અને દૈવીસંપત્તિસમન્વિત પ્રજાને ઉપજાવી શકે છે.

આવી રીતે નિદ્રા લેવાનો વિધિ છે. એ વિધિપુસ્તકર આલનાર નિદ્રાજ્યેષ્ઠ ઉપરથી સામાન્યસરળી જળુની ક્રિયામાંથી અર્પણ ફળને પામી શકે છે નિદ્રા ગોચ્ય વિધિપૂર્વક લેવામાં

આવે છે તો સમાધિની કેટલેક અંશે ગરજ સારે છે. બળને માટે બૂમ પાડનાર અને બળ-પ્રાપ્તિ માટે સમયના અભાવનું કારણ દર્શાવનારને આથી બીજું કંઈ સુગમ અને અનુકૂળ સાધન મળી આવે એમ છે ?

મતમેદ.

કોઈ પણ વસ્તુનું નિરાકરણ ન થવું હોય, કોઈ પણ વસ્તુનો તોડ ન નીકળતો હોય અને કોઈ પણ વસ્તુનું સમાધાન ન થવું હોય તો તે વસ્તુ જગતમાં સ્વાભાવિક-કુદરતી-છે. એમ માની લેવામાં આવે છે. પરંતુ વસ્તુતઃ તે સ્વાભાવિક હોતી નથી. વિશ્વમાં તેના નિરાકરણ વા સમાધાનના હેતુઓ હોય જ છે, અને જો તેને છુદ્ધિપૂર્વક શોધી કઢાડવામાં આવે છે તો તે મળી આવે છે. ઘણી વખતે અમુક તો સ્વાભાવિક છે એવા નિર્ણય બાંધીને મનુષ્યો તે બામત ગમે તો દુઃખરૂપ હોય તોપણ તેની નિવૃત્તિના માર્ગને શોધતા નથી. તેઓ એમ જ માનતા હોય છે કે જે કંઈ સ્વાભાવિક છે તેની નિવૃત્તિનું જગતમાં કોઈ સાધન જ નથી. આમ માનવામાં કારણ તે સત્ય જ છે તેથી તેઓ એમ માને છે એવું કંઈ નથી, પરંતુ સૂક્ષ્મ શુદ્ધિથી તથા આરંભમાં જણાતા કઠિનતાવાળા પ્રયોગોથી તેમણે એ નિશ્ચય કર્યો હોતો નથી, તેથી કરીને માત્ર ઉપર ઉપરના વિચારનો આધાર લેતા હોવાને લીધે જ તેઓ એમ માને છે.

આવા ઉપર ઉપરના વિચારોથી જોના સિદ્ધાંતોના ખોટી રીતે નિર્ણય કરાયો છે એવા અનેક વિષયોમાં 'મતમેદ' એ પણ એક વિષય છે. 'મતમેદ' હોવો એ સ્વાભાવિક છે, મતમેદનો કોઈ ઉપાય નથી ' એ વગેરે તે સંબંધના નિશ્ચયો લગભગ સર્વ મનુષ્યોમાં સત્યરૂપે મનાઈને પ્રવર્તતા જણાય છે. મતમેદ ટળી શકે છે કે કેમ, તેને કેવી રીતે ટાળવો, એવું કંઈ અજ્ઞાન છે કે જ્યાં મતમેદને અવકાશ નથી એ વગેરે સૂક્ષ્મ વિચારો કરી જોમણે એના યથાર્થ ઉત્તરને નથી મેળવ્યા ત્યાં સુધી તેઓ એમ જ માને છે કે મતમેદ એ સ્વાભાવિક હોવાથી તે કોઈમાંથી કોઈ કાળે ટળતો નથી.

મતમેદ ક્યારે પડે છે કે જ્યારે આપણા અંતઃકરણમાં તે વિષયના પરસ્પરના નિર્ણયના તારતમ્યને કાઢી તેમાંથી સમાધાનને પામવાનું બળ નથી હોતું. જોમને એ વિવેકશુદ્ધિ છે, તેમને કશાથી મતમેદ નથી હોતો એટલું જ નહિ, પરંતુ સમસર્વજન અવિરોધ જ સાત્રાજ્યને ભોગવે છે એવું તેઓ માને છે અને અનુભવે છે.

મતમેદ અનેક કાળથી પરસ્પર પ્રેમથી ગુચાયેલાં અંતઃકરણને ક્ષણમાં જૂદાં કરે છે, દીર્ઘ કાળથી એકરૂપે ગણાયેલા અને યાવ બચ્ચવન એકરૂપે રહેવાને નિર્ણય કરાયેલાં મનુષ્યોમાં ઉમ ભેદ પાડી દે છે, નિરંતર પ્રેમનું આસ્વાદન કરતા અને સર્વોંથી એક બીજાને અનુકૂલરૂપે શ્રેણીયેલા મનુષ્યોમાં એક બીજાને જાણે સ્વપ્નમાં પણ ઓળખાણ ન હોય એવા પ્રકારના ઘટા પાડી દે છે, તમે તે અમે અને અમે તે તમે એ પ્રકારનું જ્યાં સર્વ વિચારવર્તનમાં પરસ્પરને માનવું હોઈ એક જ બંધાયું હોય છે ત્યાં એ જ મતમેદ તમે તે તમે અને અમે તે અમે એ પ્રકારના કેવલ વિરુદ્ધ ભાવને પ્રકટાવે છે, એ જ મતમેદ અધુમાંથી અધુપણને કહાડી લે છે, મિત્રમાંથી મિત્રતાને ઉઠાવી લે છે, શિક્ષકમાંથી શિક્ષકભાવને

અને શિષ્યમાંથી શિષ્યભાવને, પતિમાંથી પતિભાવને અને સ્ત્રીમાંથી સ્ત્રીભાવને—અને સ્વસ્થમાં કદીએ તો જે કંઈ કાળથી ચાલ્યો આવ્યો હોય છે અને જે ઉત્તરોત્તર વધારે અને વધારે દૃઢ થતો જતો હોય છે, અને જે પરસ્પરના સ્થૂત સંબંધના અવધિપર્વત અને પછી પરસ્પરના સુદૃઢ સંબંધમાં પણ જે અખંડ શક્તિને પામતો જામત રહેવો સંભવે છે એ ભાવ શુદ્ધિના મતભેદથી સદાને માટે એક બીજાના અંતઃકરણને ગૂઢાં પાડી નહીં થઈ જાય છે.

અનેક મનુષ્યોના ઉત્તમ પ્રકારે ચાલતા વ્યવહાર એ મતભેદને લીધે અધવચઅટકી પડ્યા છે, અનેક મનુષ્યો કેટલાક દિનને પ્રદણ કરતા એ જ મતભેદને લીધે અટકી ગયા છે, રૂઢી રીતે પરસ્પર મળીને પોતાનું, પોતાના લાગતા વળગતાઓનું અને દેશનું જે સમર્થ કંથ્યાણુ સંધવાને મળી પડ્યા હોય છે તેમાં એ જ મતભેદ ક્ષણમાં તેઓને એક બીજાથી વિરુદ્ધ કરી મૂકે છે, આત્મકથ્યાણુને સિદ્ધ કરવા એકલા થયેલા મનુષ્યો પણ એ જ મતભેદને લીધે પોતાના પરમ ક્રેયોમાર્ગમાં ભટ્ટ થઈ એક બીજાના દોષ અને છે. વ્યાપારમાં, ઉદ્યોગમાં, અભ્યાસમાં, સમાજમાં, સત્તાઓમાં, રાજ્યમાં અને સ્વસ્થમાં કરીએ તો સર્વમાં એક બીજાને નિરોધ થવામાં અને બન્ને પક્ષને સમર્થ હાનિઓ ભોગવવામાં હેતુરૂપ ગણીએ તો આ એક મતભેદ હોય છે.

આ રીતે અનેકને હાનિ કરનાર એ મતભેદની નિરૂત્તિનો ઉપાય શું હુદ્ધિમતોએ શોધવો ઘડતો નથી? લક્ષ્યાવધિ ધન મેળવવા માટે, ઉત્તમ રાજ્યપ્રતિષ્ઠા મેળવવા માટે, મહાન વિદ્યા મેળવવા માટે અને એ વિના એવી બીજી અનેક બાજતોને સિદ્ધ કરવા માટે મનુષ્ય અધામ પરિશ્રમ કરે છે, તો જેનાથી વિરોધ પ્રકારના મુખનો નાશ થવાનો સંભવ રહે છે એવા આ મતભેદને નિરૂત્ત કરવાને શું મનુષ્યોએ ધનપ્રાપ્તિ કરતાં કે પ્રતિષ્ઠાની પ્રાપ્તિ કરતાં કે વિદ્યાની પ્રાપ્તિ કરતાં કદાપિ વધારે શ્રમ કરવો પડે તોપણ શું તે કરવો જરૂરનો નથી?

મનુષ્ય કોષની નિરૂત્તિ માટે યત્ન કરે, દેવની નિરૂત્તિ માટે, ભયની, ચિંતાની, ક્લેશની, દાનિની, દુર્ગતસંગની, બાધિની અને એવી અનેક બાજતોની નિરૂત્તિ માટે યત્ન કરે છે, તો શું તેણે આ મતભેદ નિરૂત્તિ માટે યત્ન કરવો આવશ્યક નથી? શું કોષ ભય શોક વગેરે કરતાં મતભેદ એટલી દાનિ હરે છે? નહિ જ. અને તેમ છતાં મનુષ્યો કૌષાદિક વિચારોનો જ્ઞાન કરવા વિવિધ પ્રયાસ કરે છે અને બીજી બાજુ મતભેદજેવા સમર્થ હાનિ કરનાર વિચારને પોતાનામાં અખંડ પ્રવર્તનો અને શક્તિ પામતો જોતાં છતાં તેની નિરૂત્તિ માટે નથી શોધ સાધન શોધના કે નથી કશો યત્ન કરતા. શું કોષનો જ્ઞાન કરી શકાય છે અને મતભેદનો નથી? કરી શકાશે શું ભય ચિંતા વગેરેનો કરી શકાય છે અને મતભેદનો નથી કળતો?

અનેક દીર્ઘ વિચારોથી અને ધણી કાળના લાંબા પરિચયથી બાંધેલા કોઈ નિશ્ચયો અથવા સંબંધો પર એક ક્ષણનો મતભેદ શું પાણી ફરતી દે? અવરથ નહિ: પરંતુ તેમ જ અને છે. અને તેથી તે સંબંધિ પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાના અંતઃકરણનો અધિકાર જ્ઞેષ્ટ વિચારી યોગ્ય દબાવી એ મતભેદને દૂર કરવાની જરૂર છે. આપણું અંતઃકરણ એવા મતભેદથી એકાએક મોત ન પામી હોય એ માટે અનેક યત્નો કરવાની જરૂર છે.

મતભેદ કંઈ અનાદિ પરંતુ નથી અને તેથી યત્ન કરનાર અવરથ તેની નિરૂત્તિ કરી

શકે એમ છે, પણ જે મનુષ્ય તે મટી શકતો જ નથી એમ માની બેઠો હોય તે તેને શી ગતિ ટાળવાને યત્ન કરે ? પરંતુ જેમને સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત છે અને કાંઈ પણ પ્રતિફલતાને નિવૃત્ત કરવાનો વિશ્વમાં માર્ગ દોષ જ છે અને મનુષ્ય ધારે છે તો તે માર્ગેકરી તે અવસ્થા તેને નિવૃત્ત કરે છે એવો જેનો ઉગ્ર નિશ્ચય હોય છે તેઓ તે માર્ગે વિશ્વ-વતું થાય છે.

આથી પ્રથમ તમારે એ નિશ્ચય કરવાની જરૂર છે કે બીજાના અંતઃકરણમાં રહેલો મતભેદ તમે કદાપિ નિવૃત્ત નહિ કરો, પણ તમારા પોતાનામાંથી તો તે અવસ્થા નિવૃત્ત કરી શકશો જ, અને તે નિવૃત્ત કરવો એ તમારા પોતાના હાથમાં છે. મતભેદ મનુષ્યના આંતરમુખ કરતાં ચટ્ટીધાતો નથી અને તેથી મનુષ્ય ન્યાં આંતરમુખ વાપરે છે ત્યાં મતભેદને રહેવાનું બની શકતું નથી.

વળી મતભેદ એ જડ વિચાર છે, અને તેથી તેના સામે જો હવંત વિચાર અથવા ચેતન્યમય વિચાર પ્રેરવામાં આવે છે તો તે જડ વિચારને તોડી નાંખે છે. અને કેવલ મનુષ્ય જ હવંત વિચાર કરી શકે એમ છે, તેથી જો તેણે મતભેદ નિવૃત્ત કરવો હોય તો મતભેદના કારણપ્રતિ હવંત વિચારની ધારા ચક્ષાત્રવી જોઈએ.

મતભેદને નિવૃત્ત કરનાર કારણ આપણા અંતરમાં રહેલું છે. અને તે શોધીને જો તેના ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તો મતભેદને ઝોગળી જતાં ક્ષણ વાર પણ વિશંબ થતો નથી.

મતભેદ એ શું છે ? સામા મનુષ્યના વિચારો ન સહન થવાથી અંતરમાં ઉપજતો જે ક્ષોભ અથવા વિરોધ એ મતભેદ છે. આ મતભેદ પ્રકટયામાં કારણ અંતરનું અભિમાન છે. એ ન્યાં સુધી વિષમાન છે ત્યાં સુધી મતભેદના ધણા પ્રસંગ આવે છે.

ધણા મનુષ્યો એમ માને છે કે મતભેદ સ્વસ્થપણે દર્શાવવો એ નિષ્પાક્ષ અંતઃકરણને અને આંતર બળને સૂચવે છે. સામે ગમે તેવો મનુષ્ય હોય પણ તેને આપણો કાંઈ બાજુ તમાં મતભેદ હોય તો તે બેધડકપણે કહેવો અને સ્વસ્થવૃત્ત ધણા જાણે છે અને એમ કહીને તેઓએ જાણે ધણું મોટું બાહોશીલર્થુ કામ કર્યું હોય એમ ધારી અંતરમાં પ્રસન્ન થાય છે. અર્થાત્ સ્વસ્થમાં પોતાના મતભેદને ન્યાં ત્યાં દર્શાવવો એ એક મોટામાં મોટો સદ્ગુણ છે અને તેને આપણે ધારણ કર્યો છે એમ માને છે.

પણ આ ખટ નથી. મતભેદને બહાર દર્શાવવો એ કંઈ અંતઃકરણનું બળ નથી પણ દુર્બળતા છે. અંતઃકરણનું ખટું બળ તો એ જ છે કે જે પોતાને અને અન્યને દિત કરનાર વિચાર હોય તેને પ્રકટાવવા અને તે શિવાય બીજા વિચારોને પોતાના અંતરમાં દાટી રાખી ત્યાં જ ઉગ્ર વિચારરૂપ અગ્નિમાં તેને ભસ્મીભૂત કરી દેવા. પોતાના દુઃખને જેનાતેના આગળ રક્તાર મનુષ્ય જેમ અંતઃકરણનો દુર્બલ મનાય છે, તેમ જેના તેના આગળ પોતાના મતભેદને દર્શાવનાર મનુષ્ય પણ અંતઃકરણનો દુર્બલ જ મનાય છે.

મતભેદ એ કંઈ શુભ ગુણ નથી, અને જે જગતમાં શુભ ગુણને પ્રકટાવે છે તે જ યથાર્થ બલવાન અને ઉચ્ચ અંતઃકરણવાળો કહેવાય છે. મતભેદ એ એક પ્રકારનો વિરોધ જ છે, અને શું વિરોધને ન્યાં ત્યાં દેખાડી આપવો એ હૃદયનું બળ છે ? જેમ દુઃખ

અંતઃકરણમાં ધરીએ ધરીએ સહજ કારણથી ક્રોધ, ક્ષોભ, વિકળતા, શંકા વગેરે પ્રકટે છે તેમ મનમેદ પણ પ્રકટે છે, અને તેથી ક્રોધઆદિ વિકાર જ્યારે ત્યારે બહાર પ્રકટાવવા જો જોમ અંતઃકરણની દુર્બલતા છે તેમ જોના તેનાથી અને જ્યાં ત્યાં મતમેદનું કથન કરવું જો પણ અંતઃકરણની દુર્બલતાવિના બીજું કશું જ નથી.

જોના તેની નિંદા કરવી, મોંમાંથી ગમે ત્યારે અસાવધપણે અપરાધો જોડવા જો વગેરે લક્ષણો જેમ દુર્બળ તથા નિરંકુશ અંતઃકરણના મનાય છે, તેમ જ્યાં જરૂર નથી ત્યાં પણ 'દક્ષાજીથી મારે મતમેદ છે' એમ કહે કહે કરવું અને જ્યારે ત્યારે સહજ સહજ વાતમાં 'એ બાળતમાં મારે તમારી સાથે મતમેદ છે' એ વગેરે વચનો કાઢતી સાથે વાત કરનાં જોડવાં એ લક્ષણ પણ અંતઃકરણની દુર્બલતાનું જ છે. એ કંઈ ખરા જોડાવાનો સ્વભાવ નથી.

તમે જો અને સફળરૂપે સમજી તમારા અંતઃકરણમાં ધારણ કરી રાખ્યો, હોય તો આજથી તેને ટાળવાનો પ્રયાસ કરજો. જોના તેના આગળ મતમેદને દર્શાવવો અને 'ખરાબોયો' સ્વભાવ સમજી તેને વધારવાનો યત્ન કરતા હો તો આ લક્ષણથી જ અટકજો. અવિરોધ દર્શાવવો હોય તો જ જોડાજો. મતમેદ જો જ્યારે અવિરોધ નથી ત્યારે જોડવાની કરી જ જરૂર નથી.

જેમ જેમ મનુષ્ય મનમેદની વાત કરતો જાય છે, તેમ તેમ તેના વિરોધ વધતો જાય છે અને એ હિપરથી સમજાય છે કે એ કંઈ શક્તિ લક્ષણ નથી. જગતમાં જોની તેની સાથે મનમેદ દર્શાવનાર પ્રથમ તથા પ્રીતિને પાત્ર થતો નથી, પણ અવિરોધ તથા અનુકૂળતા દર્શાવનાર જ અનેકની પ્રથમ તથા પ્રીતિપાત્ર થાય છે, અને તેથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે મતમેદ જો કેઈ સમર્થ સફળરૂપ નથી. મનમેદ જેને ઘણાની સાથે અને ઘણી બાજુઓમાં હોય છે તેના અંતઃકરણમાં જોશો તો નિરંતર ક્રોધ, વિકળતા, પરિતાપ અને અસંતોષ જ પ્રવર્તતા હોય છે. આનંદ, સ્વાસ્થ્ય, શાંતિ વગેરે તો તેના હૃદયમાંથી દેશવટાને પામ્યા હોય છે. સંસ્કારમાં ગિયનિ અથવા અંતર્બુખના એ તે મનુષ્યના વિરોધી બની રહ્યાં હોય છે. સ્નેહ, મન, પ્રેમાભાવ, આનંદશક્તિ એ તેમને ઓળો પણ ઉતરતાં નથી. પ્રશન્ન મુખ, સ્નેહમય હાસ્ય, નિર્દોષ દાસ્ય, એક બીજાને મળવા માટે અંતરમાં પ્રકટતો નૈસર્ગિક પ્રેમનો ઉમંગો એ વગેરેની સાથે તેને બારમો શંક હોય છે.

અને આ બધું શું સૂચવે છે ? એ જ કે અંતઃકરણની દુર્બલતા-અવનયનની ન્યૂનતા. શું જોને પણ મનમેદ હોય છે તેનામાં અવનયનની ન્યૂનતા થાય છે ? અવશ્ય. અવનયનનો પ્રસાદ મનુષ્યમાં ત્યારે જ વધે છે અને વધે છે રહે છે કે જ્યારે તેને પ્રકટાવનાર કારણને મનુષ્ય અટકાવી દેતો નથી. વિરોધ એ અવનયનને અટકાવનાર છે. અવનયનનો જો અવિરોધ (Expression) છે તે અવિરોધ છે, અને તેથી તે જ્યાં પ્રકટાવાય છે ત્યાં જ તેની શક્તિ થાય છે. વળી અવનયન પ્રેમને આકર્ષવાથી આપણા અવનયનની શક્તિ થાય છે. વિશુદ્ધ પ્રેમ જો અવનયનને વધારનાર છે, અને તે જ્યાં અટકે છે ત્યાં અવનયન પણ પ્રકટવું અટકે છે. જમણામાં વહેતો અવનયનના જ્યાં તમે વિરોધી મનુષ્યને જુઓ છો કે તરત પ્રકટવો બંધ થાય છે, કેમકે પ્રેમને પ્રકટાવનાર જો ગાનવંદ્યા છે તે, તે કાળે સંકાયને પામે છે. અને

તેથી જીવનગતના રોધ થાય છે. અત્યંત આનંદથી અવિરોધપણે જ્યાં તમે બીજાને મળો છો કે તત્કાળ તમારાં શુદ્ધ દ્રવ્યો તેના શુદ્ધ દ્રવ્યસાથે સંપર્કમાં આવે છે, અને તેથી બંનેને અપૂર્વ બળ પ્રાપ્ત થાય છે. વ્યાધિગ્રસ્ત મનુષ્યને તેના કોષ અત્યંત પ્રિયસંપર્ક મળે છે તો તત્કાળ તેનામાં જે અપૂર્વ આનંદ પ્રકટે છે અને જીવનગતની વૃદ્ધિ થયેલી જણાય છે તેના હેતુ આ જ છે. આથી મતભેદ એ જીવનગતપર શુભપણે અત્યંત હાનિકારક અસર કરે છે. અને તેમ થવાથી તેનું અંતઃકરણ દિવસે દિવસે દુર્બલ પડતું જાય છે, અને તેથી પૂર્વે વિરોધી વિકારો પોતાનામાં પ્રવેશતા હોય તેને પ્રવેશતા અટકાવવાનું જે બળ તેનામાં હતું તે હવે ન રહેવાથી હાનિકારક અનેક વિકારો તે અંતઃકરણમાં પ્રવેશે છે. અને પછી તેને કોષી દ્રેષી, આસુરી, ગ્રન્થ અને ભયંકર કરી મૂકે છે.

મતભેદને મટાડવો હોય તો તેણે બનતા સુધી કાંઈને પોતાના વિરોધીભાવ બતાવવો નહિ. કેમકે એક વખત જ્યાં પ્રકટ થયો પછી તે કદાપિ મટતો નથી. જે આપણે આપણો મતભેદ બહાર પાડી દીધો નથી હોતો તો કોઈ કાળે આપણને તે અયોગ્ય જણાય છે તો બહુ સુગમપણે તેને દેરવી શકીએ છીએ, પણ જ્યાં એક વખત તે બહાર પાડી દીધો પછી એ બાબતમાં આપણી જીલ સમજાય તોપણ તે દેરવી શકાતો નથી. કેમકે પછીથી તે વિચાર દેરવાને માટે વિશેષ હૃદયગતની જરૂર હોય છે. અને તે જેને ઘણાની સાથે મતભેદ થયા હોય છે તેનામાં હોષ-શકતું નથી. કેમકે તે નથી હોતું તેથી જ મતભેદ વધવાનો સંભવ આવ્યો હોય છે.

આ મતભેદને છુદ્ધિમાન પુરવે જેમ બને તેમ પોતાનામાંથી સત્વર ટાળવાને ઉચ્ચત રહેતું નેહ્યું. જેમણે વિશેષ ઉન્નતિને સાધવી છે, જેમણે વિશેષ આકર્ષક બળને પોતાનામાં પ્રકટાવતું છે, અને જેમણે પોતાના અંતઃકરણને વિશેષ શુદ્ધ, તેજસ્વી અને વિશાલ કરવું છે, તેમણે આ મતભેદના પોતાનામાંથી શીઘ્ર વિનાશ કરવો નેહ્યું.

મનુષ્ય જ્યાં સુધી સંશયવિપર્યાયભક્ત છુદ્ધિના પ્રદેશમાં રમ્યા કરે છે, અને તેની સહાયથી જ વિચારો કરીને જે તે નિષ્ફળી બાંધે છે ત્યાં સુધી તે મનુષ્યનામાં મતભેદ અવશ્ય જાગ્રત રહે છે. શંકા પ્રતિશંકાની છુદ્ધિનું જ્યાં સામ્રાજ્ય છે. ત્યાં મતભેદનું અસ્તિત્વ છે. મનુષ્યોમાં મતભેદ પ્રકટાવનાર એ સંશયવિપર્યાયભક્ત છુદ્ધિ જ છે.

અને એ પ્રદેશ એ જ કંઈ મનુષ્યને ચિંતન કરવાનો પ્રદેશ નથી. ચિંતન કરવાના અનેક આંતર પ્રદેશમાં આ તો અત્યંત રથૂલ પ્રદેશ છે. ત્યાં વિરોધ છે, મતભેદ છે, અસહિષ્ણુતા છે. એમાં અને એમાં રમનાર મનુષ્ય નિરંતર તેને અનુદ્વેષ નિશ્ચયેને જ ધારણ કરી શકે છે. તેમાં રમણ કરનારમાં પોતાનાથી વિરોધી વિચારપ્રતિ અવગ્રહ કરવાનું બળ બિલકુલ હોતું નથી. અને તેથી તત્કાળ તે અંતઃકરણ મતભેદના રંગમાં ઝળકાણાઈ જાય છે.

પરંતુ જે મનુષ્ય એ સંશયવિપર્યાયભક્ત છુદ્ધિના પારના પ્રદેશને પહોંચે છે અને ત્યાં સ્થિત થઈ વિચારી જાય છે તો મતભેદજેવો વ્યતિકર જ તેની દૃષ્ટિએ આવતો નથી. મતભેદ એથી કોઈ વસ્તુ જ તેના લક્ષમાં કેતરતી નથી. મતભેદને ત્યાં પહેંચવાનું સામર્થ્ય જ રહેતું નથી. એ પ્રદેશ તે સત્વ દ્રવ્યના પ્રદેશોનો આરંભક પ્રદેશ છે. ત્યાં અવિરોધ, નિશં-

કતા, સહનશીલતા અને એવા અનેક સત્વ દ્રવ્યથી પોષાતા તથા પ્રકટતાં સદ્ગુણો છે. તેમાં અંતઃકરણ અંતઃકરણ મતભેદથી શી રીતે સ્પર્શાયું રહે ? ત્યાં શાંતિ, સ્થિરતા, પ્રેમ, ઉપકારભાવના તથા ઉચ્ચપ્રતિ લક્ષ રહેવાની સ્વાભાવિક વૃત્તિ છે અને તેથી રંગાનાર અંતઃકરણ સ્વ કમલ પુનઃ મતભેદના જળથી કદી સ્પર્શ થતું નથી. બલે બીજાના હાનરો વિરોધી વિચારોની વચ્ચે તે રહેવા છતાં પણ નિર્લેપ જ રહે છે.

બધુઓ ! આ પ્રદેશમાં આવો, અને પછી તમે મતભેદ એ સ્વાભાવિક છે એવા ઉદ્ગાર કદાપિ કાઢી શકશો નહિ, ત્યાં સ્થિર થયા પછી મતભેદ દર્શાવવો એ અંતઃકરણનાં નિખાલસપણાને તથા અંતઃકરણના બલને સૂચવે છે એમ કદી કદી શકશો નહિ. ત્યાં આગળ પછી તમને સમગ્રશે કે રક્ષેનિકારથી પ્રકટતા મતભેદ કરતાં સત્વગુણથી પ્રકટતાં આ અવિરોધમાં જ ખરું બલ છે, અને અવિરોધને બધાં ત્યાં પ્રસારવો એમાં જ અંતઃકરણનું સામર્થ્ય અને વારતવ નિખાલસપણું રહેલું છે.

આ રમણીય અને શાંત પ્રદેશ અંતઃકરણના ઉપરના પડનીનીચેના ભાગમાં રહેલો છે. સંયમી મનુષ્ય ત્યાં જ્યારે આવે છે ત્યારે તે કાંઈ જડ સૃષ્ટિને છોડી ચૈતન્યમય સૃષ્ટિમાં આવ્યો હોય તેવું તેને લાગ થાય છે. ત્યાં તેને જીવનની વિપુલતા જણાય છે. મનુષ્યમાં વસ્તુતઃ શું સામર્થ્ય છે તેવું તેને ત્યાં લાગ થાય છે, અને તે કાલે તેને જણાય છે કે આ પ્રદેશમાં આવ્યા પૂર્વે મનુષ્યો પોતાને ઉન્નતિને પ્રાપ્ત થયેલ માને છે, એ ભ્રાંતિ છે, ઉન્નતિનો પ્રદેશ તો આ જ છે. અને જે મનુષ્યે આ પ્રદેશને બધાં સુધી જોયો નથી ત્યાં સુધી તેણે મનુષ્યજન્મ પામી કશું જ સુખ ભોગયું નથી. આ પ્રદેશમાં આવ્યા પૂર્વે સુખ, સુખ નથી પણ સુખની યાચામાત્ર છે, અને તે દુઃખ—વિવિધ દુઃખથી મેચિત છે, કેવલ સુખ તો આ સ્થાને જ છે.

મતભેદને પ્રકટવાનો બધાં સંલગ્ન જણાય કે તત્કાળ આ પ્રદેશમાં આવી જાઓ. પૂર્વના મતભેદવાળાના સંબંધમાં આવવાનો પ્રસંગ આવતાં આ પ્રદેશમાં સ્થિત થઈને તેમની સાથે સંબંધમાં આવજો, અને પછી તમને મતભેદનું રમણસરણું રહેલું કદિન થઈ પડશે.

આ સત્વદ્રવ્યવાળા પ્રદેશને શુદ્ધિસદિન જે મનુષ્ય વિચારે કરે છે તેમાં તેને ક્યાંદિ પણ વિરોધનું લાગ થતું નથી, કશાથી પણ તેને મતભેદ પડતો નથી. સ્થૂલ શુદ્ધિના પારના પ્રદેશમાં આવો અને તમને ચમત્કાર થયેલો જણાશે. તમારી પાસેની વસ્તુ યોગ્ય ગણેલી લાગશે. તમે યોગવા છતાં તેને મેળવી શકશો નહિ, અને તે કઈ ? મતભેદ.

પ્રવેશો, બધુઓ ! તે પ્રદેશમાં પ્રવેશો. સાચું સુખ મેળવવાની ખાતર, પરમૈશ્વરનું તમારામાં પ્રકટીકરણ કરવાની ખાતર, દેવી જ્ઞાન મેળવનારતરીકે એક જવંત દર્શીતરૂપ થવાની ખાતર, તમારા બધુઓના, તમારા રોહિણીઓના, તમામને અનુસરનારોના અને છેવટે તમારા પોતાના પરમ દિવને અર્થે પ્રવેશો.

ઉત્તમ આરોગ્ય માટે ઉત્તમ નિયમો.

ઉત્તમ આરોગ્યને માટે કેવલ ઔષધ વગેરે સ્થૂલ ઉપચારો જ છે, એમ કંઈ નથી, પરંતુ તેની સાથે માનસ ઉપચારો પણ છે. તેનું ન્યારે વિધિથી પાલન કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે પ્રાપ્ત વ્યાધિને દૂડાવે છે એટલું જ નહિ, પણ એવા સ્થાયી આરોગ્યને ઉપજાવે છે કે જેમાં પુનઃ એકાએક રોગ થવાનો સંભવ અવતો નથી. શરીરની સાથે ન્યારે મનનું મિશ્રણ થાય છે ત્યારે વ્યાધિ અત્યંત વૃદ્ધિને પામે છે, અને તેથી વ્યાધિના સમૂહ નાશને માટે કેવળ સ્થૂલ ઉપચારો જ કરવા એ યોગ્ય નથી. શરીરમાં વ્યાધિનું જ્ઞાન પ્રકટાવનાર મન છે, અને તે જો દુર્ગંધ હોય છે તો શરીરમાં સહજ કંઈ થાય છે તો તે મન તેનું મોઢું સ્વરૂપ કલ્પી લે છે, અને વધારે દુઃખનું જ્ઞાન કરાવે છે. એથી ઉઠતું મન જો યત્નવાન હોય છે તો મહાન સરખા વ્યાધિનું સ્વરૂપ પણ અત્યંત પ્રવક્ત પ્રમાણમાં જણાવા લેતું નથી અને તેથી તેનું દુઃખ વા કટ બહુ ન્યૂન પ્રમાણમાં જણાય છે. આથી મનના ઉપર લક્ષ રાખી જે મનુષ્ય રોગ મટાડવા પ્રયત્ન કરે છે તે સ્થાયી વિજયને મેળવે છે. તેથી વ્યાધિને મટાડનાર, વ્યાધિ પ્રકટવાનાં નવાં કારણોને ઉપજતાં અટકાવનાર, તથા આરોગ્યને ચિરકાલ અને વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રકટાવનાર જે જે માનસ સિદ્ધ નિયમો છે તે આ છે:—

*

*

*

*

મનના, આરિય અથવા જીવનના અને સ્વત્વ (આપણું પોતાપણું)ના સંક્રિય અથવા બંધવાનું શુભોને કેળવો. જે શુભો આપણામાં ટાટાટપ થઈને પડ્યા રહેતા હોય તેવા નહિ પરંતુ આપણને કોઈ કાર્ય કરવામાં અપૂર્વ બલથી આગળ દોરતા હોય—આપણા હિતમાં તથા આપણા સુખમાં વૃદ્ધિ કરનાર પ્રયત્નોમાં જે આપણને આગ્રહથી જોડી રાખતા હોય, તેવા નવીન નવીન પ્રયત્નોમાં આપણને વારંવાર લઈ જઈને સ્થાપતા હોય અને અન્ય આ ગળ આપણને એક ઉત્કૃષ્ટ મનુષ્યરૂપે જળકાવી મૂકતા હોય તે સક્રિય શુભો છે. એવા શુભો જો કેળવવામાં આવે છે, તો સામર્થ્યની અત્યંત વૃદ્ધિ થાય છે.

*

*

*

*

ન્યારે તમારા માર્ગમાં તમને કંઈ વિધ કે દરકતજીવું જણાય તો તેના ઉપર તમારું બંધવાનું તથા આગ્રહયુક્ત સ્વામિત્વ સ્થાપજો, અને વિધ કરનાર હોય એવું જણાતું તે, તેને તમારે સ્વાધીન કરી તમને અનુકૂલ થાય અથવા તમારા માર્ગમાં આગળ વધવામાં તે તમારા સેવકરૂપ થઈ તમને સહાય કરે એવું કરજો. આ બંધનું સંભવિત છે, માત્ર તેને તે પ્રમાણે પસંદી નાંખનાર કુશલ મનુષ્ય જોઈએ.

*

*

*

*

જો તમારે ઉત્તમ આરોગ્યવાળા રહેવું હોય તો તમારી પોતાની સાથે અને આખા જગતની સાથે સહનું શાંતિથી રહેજો કેટલાક મનુષ્યો ખોળ સર્વસાથે શાંતિથી રહી શકે છે, પણ પોતાની મનની સાથે શાંતિથી રહી શકતા નથી. પરંતુ એ અંતરની અસાંતિ જ મનુષ્યને આરોગ્ય મેળવવામાં પ્રતિબંધરૂપ હોય છે.

*

મારા મનમાં એવું જાન રાખજે કે તેની સ્થિતિ જલ્દી રહેવાના કારણીને તમે ઉપગમે છે, અને તે યથાર્થ રીતે જલ્દી જ રહે છે.

સર્વ સમય તમને પોતાને સારાપણાનું જ જાન થાય એ પ્રકારની દૃષ્ટિ રાખ્યા કરજો. અને જ્યારે તમને કંઈ સારું જણાય તો તે જાનને તમારા અંતરના ઉંડાણથી ગમતું રાખજો—જેમ બને તેમ તે જાનને અત્યંત ઉંડાણમાં ઉતારતા જાજો. અંતરના ઉંડાણમાં પ્રકટેલી લાગણીઓ હમેશાં આંતર મનમાં પ્રવેશ કરે છે, અને જેમ વધારે સારી લાગણીઓ અથવા જાવના આપણે આંતર મનમાં દઢ કરીએ છીએ તેમ તે વધારે લાભકારક થાય છે.

તમારા શરીરમાં કોઈ પણ પ્રતિદૂષ સ્થિતિ પ્રકટે તેના કરતાં તમે વધારે બચવાનું છે એ વાતો દૃઢપણે માનજો. આ વાતો વારંવાર વિચારપૂર્વક તમારા અંતરમાં સ્થાપજો અને તમારામાં રહેલા વધારે બલના પ્રદેશમાં એ રીતે વારંવાર આવીને વધારે પૂર્ણ રીતે સ્થિત થવાનું લક્ષ રાખ્યા કરજો.

આરોગ્ય એ સ્વાભાવિક છે—કુદરતી છે—એ પ્રકારના નિશ્ચયમાં નિરંતર રહ્યા કરજો. તેમ જ આખા જીવનપર્યંત પૂર્ણ આરોગ્યમાં રહેવું એ સ્વાભાવિક છે અને તમારા શરીરમાં પ્રત્યેક પરમાણુમાટે કુદરત હમેશાં પૂર્ણ આરોગ્ય ઉપગમે છે એ પ્રકારના નિશ્ચયને પણ નિત્ય ધારણ કરી રાખજો.

તમારી નિશ્ચિતની ક્ષણેને તમારે પોતાને માટે સારી, બચવાનું અને દૃઢ નિશ્ચયવાળી જાવના કરવામાં ગાળજો, અને જાણજો કે એ પ્રકારની સઘળી જાવનાઓ આપણા આંતર મનમાં વવાતાં ઉત્તમ બીજકા છે કે જે તેમના સરખા ઉત્તમ ફળને લાભિયમાં પુરુષના પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન કરી આપનાર છે.

તમારા શરીરમાં જે કંઈ પ્રતિદૂષ સ્થિતિ ઉપજતી લાગે તે ક્ષણિક છે એમ જાણજો, અને તેમને સ્થાયી રહેવાને માટે તેમનામાં કશી જ સત્તા નથી અને તમે ધારો તે વખતે તેને બદલે આરોગ્યવાળી અને બચવાનું સ્થિતિને ઉપગમિને તે પ્રતિદૂષ સ્થિતિને ટાળી નાંખવાને તમે નિત્ય સમર્થ છો એ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખજો.

શાંત, એકરાગવાળી અને પરમ નિશ્ચિત એવી મનની સ્થિતિસાથે સર્વ સમર્થ સર્વ કામમાં અને સર્વ પ્રસંગોમાં વર્તજો, અને જાણજો કે મનની આવી સ્થિતિ તમારા શરીરને તેમાં રહેલા જીવનબળની વૃદ્ધિ કરવામાં અને તે સપ્તગા બળને ટકાવી રાખવામાં અત્યંત ઉપયોગી છે.

પૂર્ણ આરોગ્ય મેળવવાને માટે અને તેને ટકાવવાને માટે દૃઢ નિશ્ચય કરો. પૂર્ણ

આરોગ્યનો સાક્ષાત્કાર કરવાઉપર તમારા સમગ્ર લક્ષને એકાગ્ર કરો, અને નિશ્ચયપૂર્વક મોનને કે તમે ધારેલું કાર્ય ક્રમથી અવશ્ય સિદ્ધ કરશો.

*

*

*

*

તમારા શરીરના પ્રત્યેક પરમાણુમાં જીવન, આરોગ્ય અને પુષ્કલતા અથવા પુષ્ટિ જોઈ એ તેટલા પ્રમાણમાં રહેલાં છે એ પ્રકારનું જ્ઞાન થવાને માટે તમને, પોતાને યોગ્ય રીતે કેળવો, અને તે જ્ઞાન એટલું ઉડું અને એટલું સત્યતાવાળું કરો કે તમારા શરીરના પ્રત્યેક વિભાગમાંથી આરોગ્ય અને જીવન ઉભરાઈ આવે છે તેવું તમને પ્રત્યક્ષ જણાય—અનુભવ થાય.

(અપૂર્ણ.)

ધ્યાનનું સ્વરૂપ.

સરકારી નોકરીમાંથી ઉપરામ પામેલા એક વયોગૃહ ગૃહસ્થ નિવૃત્તિમાં જીવન ગાળતા હતા. તેમને કોઈ પૂછતું કે ‘હાલ આપ શું કરો છો ?’ તો તેઓ ઉત્તર આપતા કે ‘ઘણો ખર્ચ વખત તો મારો ધ્યાનમાં જાય છે. હાલ તો મોટે ભાગે ધ્યાનસ્થ રૂત્તિ રાખું છું.’ મનથી તેઓ સર્વોત્તમ ધ્યાન કરે છે એમ માનતા, અને એ ક્રિયા એક અત્યંત મહત્વવાળી છે અને તે પોતે તેને કરે છે એ ખીજને દર્શાવવામાં બહુ પ્રસન્નતા ધરતા હતા. એક વખત એક મનુષ્યની સાથે તેમનો મેળાપ થતાં વાતચીતના પ્રસંગમાં તેમણે પૂર્વોક્ત જ્ઞાનનો ઉત્તર આપ્યો. પેલા મનુષ્યે પૂછ્યું. ‘ધ્યાનમાં આપને શું જણાય છે ? જે વખતમાં આ પુત્ર્યનો પેલા ગૃહસ્થને મેળાપ થયો તે વખતે તેઓ ડાકારના મંદિરમાં કંઈક મકાનનો લાગ પોતાના તરફથી કશવતા હતા. પેલા પુરુષના અશ્નને ઉત્તર આપતાં તેમણે કહ્યું, “આ આંખ મીચીને ધ્યાનમાં જોઈું છું એટલે થોડી વાર પછી ડાકારનાથજીનું મંદિર દેખાય છે, અને પાસેના લાગતું ચણવાનું કામ જાણે ચાલી રહ્યું છે, એક તરફ કુંભાર ઈંટ લરીને ગઈમાં લાવતો જાય છે, એક તરફ મજુરો ગારો કરીને તગારાં ભરતા જાય છે, કડીયાઓ જાણે પોતાનું ચણતર કામ ચલાવ્યા જાય છે, કોઈ કંઈ કરે છે, કોઈ કંઈ કરે છે એમ બધું જણાય છે. !’

ઘણા મનુષ્યો ધ્યાનનું આ પ્રકારનું સ્વરૂપ સમજતા હોય છે. કદાચ ધ્યાન કરવા જોસે છે, અને પછી ખીજ વિચારમાં ચડી જતાં જે કંઈ કલ્પનાથી તેમની દષ્ટિએ આવે છે તે બધાને ધ્યાનમાં ઠોકી જોસાડે છે.

પરંતુ ધ્યાનનું ખરું સ્વરૂપ તેવું નથી. એક દ્યોય વસ્તુની જ પ્રતીતિ થયા કરવી એનું નામ ધ્યાન છે. અને તે દ્યોયમાં જેના શુદ્ધ આરોપવામાં આવ્યા હોય તેવા શુદ્ધ-સહિત્ત ન્યારે દ્યોયનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે યથાર્થ ધ્યાન થયું એમ જણાય છે.

અનેક મનુષ્યો ધ્યાનમાં દ્યોયનું સ્થૂલ સ્વરૂપ જ કલ્પતા હોય છે, અને તેની ઝાંખી થવી તેને તેઓ ધ્યાનની સિદ્ધિ માને છે. પરંતુ તે પણ યથાર્થ નથી. દ્યોયના શુદ્ધમાં ન્યારે રૂત્તિ પરાવાય અને તે શુદ્ધમય ન્યારે થઈ રહેવાય ત્યારે યથાર્થ ધ્યાનની સિદ્ધિ થઈ એમ કહેવાય છે.

તમે કલાકોના કલાકોના કલાકો આંખો મીચી કે જપની માળા ફેરવતા જોસી રહો,

પણુ જે ધ્યેયના શુભમાં તમારી ચિત્તવૃત્તિ તદાકરતાને નથી પામતી તો ગમે તેટલો કાળ જવા છતાં પણ અંતે તમે તેંતમે અને ધ્યેય તે ધ્યેય જ રહો છો.

ધ્યેય અને તમે અભેદભાવને ક્યારે પામો છો કે જ્યારે તમારો ધ્યેયના સ્વરૂપસાથે- ધ્યેયના શુભ ધર્મસાથે—સંબંધ થાય છે. એની સાથે જ્યારે તમે જોડાઓ છો ત્યારે તે તે શુભધર્મો તમારામાં સંક્રાન્ત થાય છે—તમારામાં ઉતરી આવવા માંડે છે, શુભાગ કે મોગ- રાના પુખ્તને જેવામાત્રથી તેનો ખરો અનુભવ તમને થતો નથી પણ જ્યારે તેનો શુભ જે સુવાસ તેના સંબંધમાં આવે છે ત્યારે તેના ક્ષણરૂપે સુવાસ, મગજની શાંતિ વગેરેનું જે કંઈ જાન થયું જોઈએ તે થાય છે, તેમ ધ્યેયના પણ શુભધર્મો સાથે જ્યારે તમે યથાર્થ સંબંધમાં આવો છો ત્યારે તમારામાં તે શુભધર્મોનો આવિષ્કાર થાય છે, અને તેમ થતાં તમને ધ્યેયની પ્રતીતિનું વાસ્તવ દ્રશ્ય મળે છે.

ધ્યાનનું યથાર્થ દ્રશ્ય મેળવવું હોય તો ધ્યાનમાં ધ્યેયને સર્વોદ્કૃષ્ટ શુભથી યુક્ત જોડો. જેમ જેમ અધિક ઉચ્ચ શુભોનું તેમાં આરોપણ કરશો—ધ્યેયના ઉદ્કૃષ્ટ સ્વરૂપને જેમ અને તેમ વધારે લક્ષમાં આણુતા જશો, તેમ તેમ ધ્યાનનું દાર્દ તમારા લક્ષમાં આવશે અને તેના દિવ્ય દ્રશ્યનો તમને અનુભવ થશે.

ઈશ્વર પ્રેમસ્વરૂપ છે, જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, આનંદસ્વરૂપ છે, એમ ઉપરચોટીયા વિચારો કરીને ઝેરી ન રહો, પણ તેના વિશેષ વિસ્તારથી વિચાર કરો. પ્રેમના સ્વરૂપનું ઉંડું ચંતન કરો અને પછી તે લક્ષણમાં વૃત્તિને લીન કરો. એ પ્રેમમય તમારા ધ્યેય છે અને તેવા ધ્યેયનું તમે ધ્યાન કરો છો એ જાવને જીલ્લતા નહિ. અદ્ભુત પ્રેમમય એ તમારા ધ્યેય છે, અદ્ભુત જ્ઞાનમય એ તમારા ધ્યેય છે, અદ્ભુત શાંતિમય એ તમારા ધ્યેય છે, અદ્ભુત સુખમય, અદ્ભુત એર્થર્થમય, અદ્ભુત સૌન્દર્યમય, અદ્ભુત આનંદમય, અદ્ભુત યવનમય, અદ્ભુત સત્યમય, અદ્ભુત ચિન્મય એ વગેરે શુભ વા લક્ષણથી યુક્ત તમારા ધ્યેય છે એ વાર્તા લક્ષમાં રાખજો અને તેવા લક્ષણથી યુક્ત એવા ધ્યેયનું ધ્યાન કરજો.

ધ્યેયના આ પ્રકારના શુભોનું ચિંતન કરતા પરિણામે જ્યાં જ્યાં તે તે શુભો થોડા કે અધિક અંશમાં રહેલા હોય ત્યાં તત્કાલ તમને તે જણાઈ આવે એવી રીતનું થાય ત્યારે જાણજો કે તમારું ધ્યાન યથાર્થ પ્રકારનું થયું છે. કેવલ દૃષ્ટમાં જ એ લક્ષણો જણાય ત્યાં સુધી પૂર્ણપણે ધ્યાનની સિદ્ધિ થયેલી ન માનશો.

અને ધ્યાનનું યથાર્થ સ્વરૂપ એ જ પ્રકારનું છે. ધ્યેયના શુભધર્મોનો એક અંશ સરખો ગમે તેવા સ્થાનમાં હોય સાંધી પણ તે તમારી દૃષ્ટિએ તરી આવે તો જ તે ધ્યાનની વાસ્તવ સિદ્ધિ છે. જગત્પ્રતિ દૃષ્ટિ કરો, કોષ્ટ દુષ્ટ, દુર્જન, રોગી, વિપત્તિ કે એવા પ્રકારનો મનુષ્ય જણાય, પરંતુ તેના હૃદયના શુભ પડમાં એક પણ એવા શુભનો અંશ જણાય કે જે તમારા ધ્યેયના શુભને મળતો હોય, અને તે જણાતાં જ તમારું તેના પ્રતિ અસંત પ્રેમથી ધાવન થાય—જોગ સર્વ દેવ વિસરી જતાં તે સદૃશ સરખા શુભને જોતાં પણ તેના પ્રતિ વેગથી. તમારું ચિત્ત પ્રેમસહિત દોડે તો સમજજો કે તમારું ધ્યાનની સિદ્ધિ થઈ છે.

જડમાં કે ચેતનમાં જ્યાં કંઈ ધ્યેયના શુભનો અંશ સરખો જણાય ત્યાં તમારો અંતરનો શુદ્ધ ભાવ ઉભારાઈ આવે, તે વસ્તુ જોતાં તમે ધ્યેયને જ જુઓ છો એવું જાન થઈ

આવે તો જાણુને કે તમને ધ્યાનની સિદ્ધિ થઇ છે, કેમકે એ જ ધ્યાનનું ખરૂં સ્વરૂપ છે. તમારા વિરોધીપ્રતિ દષ્ટિ જાય કે તમારૂં અહિત કરનારપ્રતિ દષ્ટિ જાય પરંતુ જો તમે યથાર્થ ધ્યાન કર્યું હશે તો ધ્યેયનો કોઇ શુભ તેમાં જણાતાં તત્કાળ તમે વિરોધને ભૂલી જશો. તમને તેણે કરેલાં અહિતત્વું વિરમરણ થશે અને તમે તેને પ્રેમપૂર્વક જાન લે-દશો. અને એ જ ધ્યાનની સિદ્ધિ છે, કેમકે ધ્યાનનું ખરૂં સ્વરૂપ એ છે.

ગમે તે દૂર દેશમાં કે વિપત્તિમાં કે રોગીની સ્થિતિમાં કે દરિદ્રાવસ્થામાં કે જંગલમાં કે કેદખાનામાં કે ગમે તેવી સ્થિતિ ના પ્રસંગમાં તમારો અતિપરિચિત મિત્ર તમને મળે તો શું તમે તેને નહિ જાળખો અને શું તમારો તેના તરફ પ્રેમભાવ નહિ પ્રકટે ? અવશ્ય પ્રકટશે. તે જ પ્રમાણે જો જો શુભ કંઈ કાળથી તમારા ધ્યાનના સમયમાં સાથે રહી તમારા મિત્ર બન્યા છે તે ગમે તો કોઇ દરિદ્રીમાં કે પાપીમાં કે દુઃખીમાં કે શત્રુમાં કે અપરિચિતમાં કે તમારી નિંદા કરનારમાં કે લોભીમાં કે ક્રોધીમાં કે દુર્જનમાં કે કોઇ પણ પ્રકારના મનુષ્યમાં પ્રકટ કે અપ્રકટપણે વધારે અથવા થોડા અંશમાં પણ જણાઇ આવે તો શું તમે તેને નહિ ભેઠું શકો અથવા નહિ જાળખી શકો ? જો તમે શુભતા ચિંતનપૂર્વક ધ્યેયનું ધ્યાન કર્યું હશે તો એક દષ્ટિમાં તે જાળખી શકશો. અને જાળખ્યા પછી શું તમે તેના પ્રતિ અલક્ષ કરી શકશો એમ તમને લાગે છે ? કદાપિ નહિ. તત્કાળ તમે તે જોતાં જ તેના ઉપર મોહ પામવાના. કારણ કે તમારા ધ્યેયનું જ સ્વરૂપ થોડા અથવા અધિક અંશમાં ત્યાં પ્રકટ થયું છે અને તેથી તેના પ્રતિ પ્રેમ પ્રસારતાં તમને અટકાવ્યા છતાં પણ કેવી રીતે અટકવાના ! નરસિંહ મહેતાની સાથે મામેરા વખતે નરસિંહ મહેતાના ધ્યેય જુદો વેપ લઇ આવ્યા હતા, અને નરસિંહ મહેતાને એ વાત કોઇને ન કહેવી એવી સાવધાનતા આપી હતી તે છતાં પ્રેમના આવેશમાં શું તેઓ તે વાત ભૂલી જઇ પોતાના ધ્યેય અન્યને જાળખાઇ આવે એવું જોક્ષી બેસતા ન હતા ? અંતરનો ઉમળકો એવો જ હોય છે અને તે ધ્યાનની સિદ્ધિ છે, કેમકે ધ્યાનનું ખરૂં સ્વરૂપ એ જ છે.

ધ્યેયના શુભોને ધ્યેયમાં જ જોઇને બેસી ન રહો, પણ સમસર્વત્ર જોવાના અભ્યારી થાઓ. ધ્યેય જેમ સમસર્વત્ર છે તેમ તેમના શુભ પણ સમસર્વત્ર છે, અને તેથી સમસર્વત્રમાંથી તેને જ શોધી કાઢવાનો પ્રયાસ કરો. જ્યાં સહજસરખો ધ્યેયનો શુભ લુપ્તો કે તરત તે શુભનાં યશોમાન કરો અને તેના પ્રતિ પ્રેમ દર્શાવો.

કોઇ નવી વસ્તુ લઇ તમારી પાસે આવે છે તો તમે તેનાં વખાણ કરો છો અને તે જોઇને પ્રસન્ન થાઓ છો તો જો તમને તમારા ધ્યેયના શુભ બતાવે છે તેના પ્રતિ વિરોધ બતાવે એ શું તમારા સરખા ધ્યાનનું લક્ષણ છે ? તમારા મિત્રની કે તમારા પ્રીતિપાત્ર મનુષ્યની કોઇ તમને છમી બતાવે છે તો તમે તેના પ્રતિ કેવા પ્રસન્ન થાઓ છો ? અને તમારા ધ્યેયના શુભધર્મની પ્રતિમારૂપ કોઈ મનુષ્ય તમારા સમુખ આવે તો તેને તમે શત્રુ-ગુરુ કે દેવી મનુષ્ય માની શકશો ? જો તમે સાચા ધ્યાની હશો તો અવશ્ય નહિ. કેમકે ધ્યાનનું ખરૂં સ્વરૂપ એવું નથી.

તમને જેની અગત્ય છે અને જેને તમે શોધો છો એવી તમારી જોવાયલી વસ્તુ તમને મેળવી આપે તો તેના પ્રતિ તમને પ્રેમ પ્રકટે છે તો જો શુભને પ્રત્યક્ષ કરવા તમે

અત્યંત પરિશ્રમ કરેા હો તે શુભુ જો કોઈ તમને તેના પોતાનામાં દેખાડી આપે તો શું તમે તેના પ્રતિ અભાવ અને ઉપેક્ષા દર્શાવશો ? નહિ જ.

ધ્યાનકાંચે ધ્યેયપ્રતિ શુભુના ભાનપૂર્વક વૃત્તિને એકાગ્ર કરો અને બાકીના સમયે બધાં ત્યાંથી તે જ શુભુને શોધવા વૃત્તિને ફેરવ્યા કરો. કોઈપણ મનુષ્યસાથે તમારી વૃત્તિને સંબંધ કરો તો તે તમારા ધ્યેયના શુભુને જોવા માટે જ કરો. સામા. મનુષ્યને પોતાનામાં અમુક શુભુ છે એવું ભાન હોય કે ન હોય, પણ તમે જો તેનામાં જુઓ, તો તરત તે શુભુને પ્રહણુ કરજો અને તેના પ્રતિ અત્યંત લાવથી વર્તજો. સર્વમાં કંઈ કંઈ શુભુ રહેલા જ છે, માત્ર તમારે તેને શોધી કાઢવાના છે. શોધી અને તે શુભુને ધારણુ કરો. આમ કરવાથી તમે બહિર્મુખ વૃત્તિમાં પણ બધાં ત્યાં ધ્યેયને જ જોતા રહેશો. અને ધ્યેયથી જ અનુસંધાનવાળા રહેશો. અને એ જ ધ્યાનનું ખડું સ્વરૂપ છે.

કેટલીક વિલક્ષણ ટેવો.

૧—અમુક પ્રકારના સંયોગમાં અમુક પ્રકારની રિચિતિમાંથી જ કંઈ અનુભવો આપણે મેળવીએ છીએ, તે મોટે ભાગે અમુક પ્રકારના સ્વભાવને લીધે અથવા અમુક પ્રકારની પડી ગયેલી ટેવોને લીધે હોય છે, અને પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય એ જ જો આપણું લક્ષ્ય હોય તો તેને સિદ્ધ કરવાને માટે તે અવરત્ન ત્યજવી જોઈએ.

૨—ઘણી ઘણી જાગતોમાં અમુક આમ થવું જ જોઈએ અને એમ થવું એ સ્વાભાવિક છે એવું આપણે માનીએ છીએ, પણ ખરું જોતાં તેમ નથી હોતું. આપણે એવી ટેવ પાડી દીધી છે કે જેના પરિણામમાં અમુક પ્રસંગ બને છે અથવા અમુક પ્રકારના અનુભવ આપણને થાય છે. એ થવાનું બીજા કુદરતમાં રહેલું નથી હોતું પણ આપણી કલ્પનામાં હોય છે અને તેથી જો કલ્પનામાંથી એવાં બ્રાંતિજનક બીજાંકોને આપણે કારી નાંખીએ છીએ તો પછી તે ક્યારેકથી પણ ઉગતાં નથી. અને તેથી તે ઉગવાથી જ હાનિનો અનુભવ મનુષ્યોને કરવાનો રહે છે તે પછી રહેતો નથી.

૩—દિવસનું કામ કરીને સાંજ પડ્યે ચાકવાનું ભાન થવું એ ઘણાંજોના પ્રસંગમાં એક ખાલી પડી ગયેલી ટેવશિયાળ બીજું કશું જ નથી હોતું. અને તે આંતર મનને કેળવતી શરીર તથા મન દિવસના બીજા સમયની પેઠે કામ કર્યા પછી સાંજના પણ તેવું જ ભુરસાવાળું અને વીર્યવાન રહે એ પ્રકારે કરી શકાય છે અને એ હાનિકારક ટેવને સુધારી શકાય છે. ઉપરની ટેવથી કેટલા મનુષ્યોના કેટલા કક્ષાકો નકામા ચાલ્યા જાય છે એનો જો દિસાગ ગણવામાં આવે તો એક મનુષ્યજીવનમાંથી લગભગ ચતુર્થાંશ તેવો નીકળે.

૪—હવામાં અમુક પ્રકારના ફેરફારથી અમુક પ્રકારની અસર થવી એ પણ એક પડી ગયેલી ટેવ છે અને તે બહુ અગવડભરી છે તે ટેવ ત્યાજી પરિસ્થિતિ કરતાં પોતાને વધારે બક્ષવાન કરવાની ટેવને કેળવવાથી—પોતાના મનને એ પ્રકારના વલ્લજવાળું કરવાથી—તે ટેવ બદલી શકાય છે, મનુષ્યને કયે સમયે કયે સ્થાને રહેવું પડશે એ નહીં નથી હોતું તેમ કંઈ ઝડપમાં ક્યું કામ કરવાનું આવશે એ પણ અનિશ્ચિત હોય છે તેથી પ્રત્યેક ઝડપ અને

તેમાં એકાગ્રિક પ્રકટી આવતા ફેરફારને લાઇને મનુષ્ય જો તેની અસરમાં દોરવાય છે તો તેની જીવનમાં તે તેને એક મોટા વિલક્ષણરૂપે યદ્ય પડે છે. અતુઆદિ બહાર પ્રકટતા ફેરફારો ઉપર મનુષ્ય જો પોતાનું સ્વામિત્વ રચાવે છે તો તેનાથી તેને કશી હાનિ કે પ્રતિકૂલતા અથવા અનિચ જણાતી નથી.

૪—અમુક પ્રકારનો આહાર કે જોને તમે પથ ન ગણતા હો. અને જો ખાવામાં તમને અનુકૂલ ન જણાતો હોય તે કોઇ પ્રસંગે ખાવાથી જો અન્યવસ્થા અથવા પ્રતિકૂલતા લાગે છે એ લગભગ દરેક મનુષ્યની બંધાઇ ગયેલી ટેવશિવાય બીજું કશું જ હોતું નથી. આવી બાજુ-તોમાં, જ્યાં તેવો ખોરાક સંશયાત્મક ભાવસહિત જઠરમાં પડે છે કે દરેક વખતે, અંતરૂની એક જતિ સામે બળવો ઉદાયે છે. આ આંતર મનનું જ એક પ્રકારનું વલણ છે અને તેથી પરિણામે બાધિ પ્રકટે છે. પણ આવો બાધિ જો કદા ખાવામાં આવ્યું છે તેથી પ્રકટતો નથી, પણ આપણા અંતરનો સામે વિરોધ થવો એ જ તે બાધિને ઉપજવામાં કારણ-રૂપ છે. આ ટેવને દૂર કરવાને માટે તમારી આંતર વૃત્તિને તે ખોરાકમાં રુચિ ઉપજાવવાને અને તેની ઇચ્છા કરવાને તથા તેને અત્યંત સંતોષથી ગ્રહણ કરવાને ફેળવો. તમારા આંતરને તેની તરફ એવી રીતે દોરો કે જેથી તેમાં તે રુચિને તથા પથજાવને ઉપજાવે. આ સ્થાને આપણે સ્મરણમાં રાખવું જોઇએ કે દરેક મનુષ્યનું જઠર જો જાતનો ખોરાક લેવા ઇચ્છે તે પ્રત્યેક ધૌલિક ખોરાકના પ્રત્યેક પરમાણુને પોતાનામાં પચાવી દેવાને પૂર્ણ શક્તિમાન છે. આમ હોવાથી અંતરૂની ધર્માર્થ અચિન્તેલો ખોરાક લેવો અને પછી તેના ચિંતનથી દૂર રહેવું, એ આ વિષયની અયોગ્ય ટેવને દાખનાર છે.

૫—બધારે કંઈ આપણી ઇચ્છાથી વિરુદ્ધ બને અથવા આપણે ધાર્યું હોય તેમ સર્વાંશે ન બને ત્યારે તેથી અહિક લાગવું અને આપણા સમગ્ર શરીર તથા મનમાં અસ્વસ્થતાનું ભાન થવું એ એક એવા પ્રકારની ટેવ છે કે જે ધીમેધીમે અને ગુપ્તપણે સર્વોત્તમ ચારિત્ર્યને અને મૃદુ તથા મોહક સ્વભાવને મોટો ધોકો પહોંચાડે છે. પણ તે ગમે તેમ બને તોપણ તેના તરફ સક્રિય અને મનનું સખજ વલણ રાખવાથી અને તે ઉત્તમ જ છે એમ મનમાં દૃઢ સ્થાપી રાખવાથી તે ટેવ દૂર કરી શકાય છે. પ્રતિકૂલ પ્રસંગ આવતાં 'તે કેમ જ આવે, એથી મારું ધાર્યું નહિ થાય, હવે મને હાનિ થશે' એવા દુર્બલતાળા વિચારો વારંવાર કરીને જો મનને હાનિના ભાનની ટેવ પાડી દીધી હોય છે, તો તેથી એ પ્રસંગથી હાનિના સંભવ આવે છે, પણ 'મને વિષમાં કોઇ પણ સ્થિતિ હાલ કરવાને સમર્થ નથી, તેમ કોઈ પણ સત્તા મને હાનિ કરવાને નિર્માણ થયેલી નથી' એ વિચાર દૃઢપણે મનમાં કાયમને માટે સ્થાપી રાખવામાં આવે છે, તો પછી કશાથી હાનિનો સંભવ આવતો નથી, અને ઉક્ત હાનિના અનુમાનની પડેલી ટેવ પણ જતી રહે છે.

૬—અમુક અણુમાં અમુક દોષ અથવા બાધિનો પ્રકોપ થાય છે એમ માનવાથી થી તે તે પ્રકારની અસર, એ પણ ટેવ શિવાય બીજું કશું જ નથી, આ સ્થળે આપણે એ જાણવું જોઇએ કે પ્રત્યેક પ્રતિકૂલ ટેવ એ આંતર વૃત્તિને વિપરીત માર્ગમાં દોરવા જવાના પરિણામ વિના બીજું કશું જ નથી, અને તેથી તેને નાકાજી બહાર નાંખવી જોઇએ.

૭—તમને જો જાનના સંજોગોનો પરિચય નથી એમાં સ્વપાલકા તમે તમને લાગો ને વખતે તમને સંકેતનું અથવા પ્રતિકૂલતાનું ભાન થવું, એ જૂની ટેવોની સાથે અત્યંત વળગી-રહેવું જેથી ખવા વિચારો અથવા ટેવની સાથે તત્કાળ ન જોડાઈ જવાય એ પ્રકારના કંઈ

કાળથી તમારા મનહિપર પાડેલા સંસ્કારનો પરિણામ છે. પરંતુ મુક્ત અથવા સ્વતંત્ર પુરુષ આવી બાહ્ય સ્થિતિથી કદી સપડાયેલા રહેતો નથી, અને બસવાન મનુષ્ય પ્રત્યેક સ્થિતિને પોતાના ધારેલા કાર્યમાં ઉપયોગી કરી લેવાને શક્તિમાન હોય છે. તેવો મનુષ્ય આવી ટેવ પડવા દેતો નથી, પણ ગમે તે સંજોગોમાં આવવા છતાં તે સ્વતંત્ર અને તે સંજોગોને અધીન ન રહેતાં તેમને વશ વર્તાવનાર જ થઈ રહે છે.

૮—વ્યવહારના રીત રીવાજોનો મોટો ભાગ કે જેનાથી જનસમાજ સપડાઈ ગયેલો હોય છે, તે સર્વનો પણ આમાં જ સમાવેશ થાય છે. તે સઘળી પૂર્વથી ઉતરતી આવતી ટેવો છે, અને ઘણી બાબતોમાં તે વિશેષ સુખ અને અધિક ઉચ્ચ પ્રાપ્તિઓની આડે આવનાર જ હોય છે. તેનો જય પણ મનુષ્યના જ હાથમાં છે.

૯—શરીરની અમુક પ્રકારની સ્થિતિથી કેટલાંક દુઃખો ઉત્પન્ન થવા—જેમકે બીના પગ થવાથી ચરદી લાગવી—ઘાટા ખેસી જવો, સજેખમ થવો વગેરે—એ જેમને એ પ્રકારનો અનુભવ થયો છે તેમની એ વાત શ્રવણ કરીને જ એ નિર્ણય પોતાને માટે કરી લેવાનો જેમને સ્વભાવ હોય છે તેમને તેવો અનુભવ થવો એ તેમણે વિના કારણ પાડેલી ટેવનો જ પરિણામ છે. જો કે બીના પગ એ શરીરને અમુક વખતે હાનિ કરે, તોપણ એ એક એવી ટેવ છે કે જે ઘણી વખત હાનિને ઉપજાવી આપે છે. એ જ પ્રમાણે બીજી પણ એવી સંકેતો બાબતો છે કે જેની ટેવ પાડવાથી પરિણામે ધારેલી અસર પ્રકટે છે. ઘણી વખતે આપણે અમુકથી અમુક થાય છે અને અમુક વળી બીજીથી જ થાય છે એ પ્રકારના નિર્ણય કરવાની ટેવ પડી ગયેલી હોય છે. ખડું જોતાં અમુકમાંથી અમુક ઉપજવું એ જવલ્લે સોમાંથી એકમાં જ બન્યું હોય છે, અને તેમાં પણ ઘણી વખત તો અમુક બનવામાં જેને કારણરૂપ ગણી દૂષિત ઠેરવવામાં આવે છે એ ખરું કારણ નથી હોતું પણ કાઠ બીજું જ હોય છે, તેમ છતાં દૃઢ પણે અમુક પ્રકારે માનવાની પડી ગયેલી ટેવ ગમે તે કારણથી અમુક બને છે તો પણ તેમાં પોતે નિર્ણય કરેલા કારણને જ હેતુરૂપ માને છે.

૧૦—કેટલાક પ્રસંગોમાં અને અમુક પ્રકારના સંજોગોમાં આપણને અમુક પ્રકારના કેટલાક અનુભવો થાય છે, કારણ કે એ પ્રકારના અનુભવો ઉપજાવવાની, ત્યારે ત્યારે આપણે તે તે પ્રકારના સંજોગોમાં આવીએ છીએ, ત્યારે ત્યારે ટેવ પડી ગઈ હોય છે; જો કે ખરું જોતાં તે તે સંજોગો તેવા પ્રકારના પરિણામને અથવા અનુભવને ઉપજાવવાને માટે અસમર્થ જ હોય છે. જે માર્ગથી આ પ્રમાણે બને છે તે આ છે: અમુક સંજોગ અથવા બનાવ, આપણામાં રહેલી ટેવનું ધ્યાન પોતાની તરફ ખેંચે છે, અને અમુક સંજોગથી અમુક બને એમ માનનારો ટેવ અથવા આપણી એ પ્રકારની વૃત્તિ તેવા તેવા પ્રસંગો અથવા સંજોગોમાં તેવા જ પ્રકારના પરિણામને પ્રકટાવે છે. જો આપણે ધારીએ તો તે જ પ્રસંગો અથવા સંજોગોથી હાલ જે અનુભવ થાય છે તેથી કેવળ વિરોધી અનુભવ પણ મેળવી શકીએ.

૧૧—મનુષ્યજીવન વિગ્રહણ પ્રકારની અનેક ટેવોથી ભરપૂર છે. ખડું જોતાં, લગભગ નેવું ટકા આપણી ક્રિયાઓ અને વિચારો ટેવને લીધે અથવા ટેવના પરોક્ષ પરિણામને લીધે જ હોય છે. પરંતુ મનુષ્ય કંઈ ટેવને અધીન પ્રાણીજીવો થઈ રહેવાનો સમ્મતિ નથી. તે પ્રત્યેક સ્થિતિમાંથી જેવું ઉપજાવવા ધારે તેવું ઉપજાવી શકવાને, તેમાંથી જેવા વિચાર અને અનુભવ ઉપજાવવો હોય તેવો ઉપજાવવાને અને ગમે તે પ્રસંગને સર્વોત્તમ પરિણામ આણનાર કરવાને સમર્થ હોવો જોઈએ. વર્તમાન સમયને માટે શું સર્વોત્તમ છે તે જાણીને તે પ્રમાણે

કરવાને માટે તે સમર્થ હોવો જોઈએ, પછી ગમે તો અમુક ક્રિયા કરવાથી અમુક પરિણામ પૂર્વે કોઈને આપ્યો હતો કે નહિ તેનો દાખલો હોય કે ન હોય. તેમ જ જૂત કાળમાં તેની કાંઈ ટેવથી અથવા પોતાની જાતના કાંઈ પ્રકારના વલણથી જે કંઈ પ્રતિકૂળ અનુભવ થયા હોય તેના તરફ જોયા વિના વર્તમાન ક્ષણ જેવી બનાવવા ધારે અને વર્તમાન પ્રસંગનું કળ જોવા રૂપમાં પ્રકટાવવા ધારે તેવું કરી શકવાને પણ મનુષ્ય સમર્થ હોવો જ જોઈએ. અર્થાત્ મનુષ્ય સર્વ કાળે સ્વતંત્ર હોવો જોઈએ. તેના પોતાના કે બીજાના વિચારો કે ક્રિયાઓ બંધન કરનાર ન હોવી જોઈએ. બીજાને કાંઈ પ્રતિકૂળ અસર ઉપજાવે તેવી રીતિ અથવા પોતાને આ ક્ષણપર્યંત પ્રતિકૂળ અસર ઉપજાવનાર પ્રસંગ વા ક્રિયામાંથી પણ તે ધારે તેવું અનુકૂળ શ્રેષ્ઠ ઉપજાવવાની તેનામાં શક્તિ હોવી જોઈએ. મનુષ્યભાવમાં તે શક્તિ હોય છે, પણ તેનો તે રૂપે ઉપયોગ ન થવાથી એ શક્તિ ઊંચા કળને ઉપજાવે છે.

૧૩—પ્રત્યેક જાતની ટેવમાંથી સુકતત્વ ઝેળવવાને માટે યોગ્ય વિધિ એ છે કે આપણી ઈચ્છાની જાતને એવા પ્રકારની ઇચ્છા કરવાને કેળવવી કે જે પોતાના જીવનની પ્રત્યેક શાખામાં વધારે લાભ અને વધારે પ્રગતિ અથવા ઉન્નતિ કરનારી વસ્તુઓ માટે જે સાવધાનપણે નિર્ણય કરાયો હોય તે વસ્તુની પ્રાપ્તિમાં જ તે વળેલી રહે. દુકામાં જે વધારે અને વધારે મહાન વસ્તુને આપનાર હોય તેવી સઘળી ક્રિયાઓ કરવાને અને તેવા થવાને આપણી ઇચ્છા રાખ્યા કરવી, અને આ પ્રકારની ઇચ્છા સિદ્ધ કરવાને માટે પૂર્વના કાંઈ પણ બંધનોના વિચારને અવકાશ આપ્યા વિના, પણ વર્તમાન સમયમાં આપણે ધારેલા કાર્યને જે વધારે શ્રદ્ધાભૂત કરનાર ક્રિયા હોય તેને અખંડ સાધતા આગળ અને આગળ વધતા રહેવું. અને આ રીતે એ સ્મરણમાં રાખવું સાદું છે કે જેને આપણે શારીરિક કે માનસિક બંધન ગણીએ છીએ તે મોટે ભાગે ટેવના જ વિપર્યય-પરિણામ રૂપ છે. આપણે અમુક જોટલા જ થવાની અથવા અમુક જોટલું જ કરી શકવાની આપણને ટેવ પાડી છે, ત્યારે ખરી વાત એ છે કે આપણામાં રહેલાં સામર્થ્યો અમર્યાદ છે, અને આપણામાં ઊતરી આવેલી શક્તિઓ અસંખ્ય છે. આથી સ્વતંત્ર થવાને માટે અને પુરત ત્વના કે સ્તિત્વના પૂર્ણ વિકસિત રૂપમાં પ્રકટવાને માટે આપણે જીવનના જૂના દરિયોંદુને આપણામાંથી સર્વ અંશે કાઢી નાંખવું જોઈએ, અને પ્રત્યેક રીતે અને પ્રત્યેક બાબતમાં અત્યંત વિશાસ તથા ભવ્યતાવાળા નીતિ વિચારોથી સુકત દરિયોંદુને ધારણ કરીને આપણને પોતાને નવજીવનમય કરવાના માર્ગમાં વેગથી વધવું જોઈએ. અને આપણામાં વધી રહેલા અનેક કૃત્રિમ નિયમો અને ટેવોના સમૂહ કે જેને અસાધ્ય આપણે આપણને હિત કરનારરૂપે અથવા આપણાથી તે ન ત્યજી શકાય એવા બલવાનરૂપે ભાવ્યા છે તેમને દૂર કરવા એ આપણને કઠિન જણાય તેમ નથી. કારણ કે તેમાંના ઘણા તો જ્યાં આપણે હવે તેને સ્વીકારવાના નથી એવું દૃઢપણે નિશ્ચય કરીએ છીએ કે તરત તેઓ નિર્બળ થઈ જાય છે અને તે જ ક્ષણથી આપણામાંથી પલાયન કરવા માંડે છે. આને માટે એક મુખ્ય નિશ્ચય જે આપણે ધારણ કરવાનો છે તે આ છે. હું સદા જીવિને પામતાં લક્ષ્યાંકોં-દુને ધારણ કરીને મને પ્રત્યેક દિવસ વધારે અને વધારે નવજીવનમય કરતો જાણશું.

માનસ રસાયન

અથવા

યૌવનને પ્રાપ્ત કરવાનો અને સ્થિર રાખવાનો માનસ ઉપાય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૧૪૪ થી.)

પ્રકરણ ૧૨.

પ્રગતિ, પ્રાપ્ત્ય અને સિદ્ધિને અર્થે જીવન ગાળો.

નિરંતર પ્રગતિમય જીવનમાં રહેવું એ વિશેષ અને વિશેષ જીવનના જાગ્રત પ્રદેશમાં પ્રવેશવું એ છે, અને જીવનની અખંડિત વૃદ્ધિ એ યૌવનને સ્થિર રાખવામાં મુખ્ય પાયારૂપ છે.

ન્યાં સુધી જીવનની વૃદ્ધિ છે ત્યાં સુધી મનુષ્યશરીરમાં અવસ્થા જેવી કોઈ વસ્તુનાં પગલાં થવાં એ સંભવિત નથી, કારણ કે શરીર ત્યારે જ જન્મી શકે છે કે જ્યારે તેમાં જીવનના ક્ષયનો આરંભ થાય છે.

જીવનનો ક્ષય અનેક કારણો મળીને થાય છે. ટુંકામાં મન અને શરીરના પ્રત્યેક નિયમનો ભંગ મનુષ્યજીવનના સામર્થ્યને ઘટાડે છે, પરંતુ જીવનની અખંડિત વૃદ્ધિનું વાસ્તવ સ્વરૂપ એ છે કે મનુષ્યે અપરોક્ષપણે-સાક્ષાત્ રીતે-અખંડિત પ્રગતિને અર્થે જીવન ગાળવું જોઈએ. થોડો સમય પ્રગતિમાં જીવન ચાલ કરે અને થોડો સમય એથી અતિ-કૂચ ચાલ કરે, તેમ કેટલીક ક્રિયા પ્રગતિને સિદ્ધ કરાવનારી કરે અને કેટલીક પ્રગતિને અટકાવનારી ક્રિયા કરે તો તે જીવન અખંડિત પ્રગતિને અર્થે ગાળવું ગણાવું નથી. અને તેવું જીવન સ્થાયી યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત રહેતું નથી.

અધિક અને અધિક જીવનમાં મનુષ્યની અવિચ્છિન્ન પ્રગતિ માત્ર યૌવનને સ્થાયી રાખશે એટલું જ નહિ, પણ તેની સાથે આયુષ્યની પણ વૃદ્ધિ કરશે. એના હેતુ એ જ છે કે આયુષ્યનું દીર્ઘીકરણ-લંબાવું-તે શરીરના પ્રત્યેક પરમાણુમાં જીવનનો જેટલા પ્રમાણમાં જોયો ભરી રાખવામાં આવે છે-અને જેટલા પ્રમાણમાં તેને મળ્યા કરે છે તેના ઉપર જ આધાર રાખી રહ્યું છે.

મનુષ્યશરીરના પ્રત્યેક પરમાણુને જીવનગળથી અવિચ્છિન્નપણે લાધો કરવું એ તે શરીરને જેવા રૂપમાં તે રચાયું છે તેવા રૂપમાં તેને કાયમ રાખનાર છે. કેમકે ન્યાં જીવનની પુષ્કલતા હોય છે ત્યાં મૃત્યુનું પ્રકટવું સંભવિત નથી; અને આ જીવનની પુષ્કલતા ન્યાં સુધી મનુષ્ય વિશેષ અને વિશેષ જીવનમાં પ્રગતિમાન થવા કરે છે ત્યાં સુધી તે મનુષ્યને તે મળ્યા જ કરે છે.

વિશેષ અને વિશેષ જીવનમાં અવિચ્છિન્નપણે પ્રગતિ સાધવાને માટે મુખ્ય વાર્તા એ છે કે આગળ વધવાના સાક્ષાત્ ઉદ્દેશને અર્થે જ જીવવું; દાલમાં જે કંઈ પ્રત્યક્ષ છે તેના કરતાં આપણા દર્શિર્મિત્રનો પ્રત્યેક વિષય વધારે વિશાલ અને વધારે મહાન થતો રહેતો દોવો

જોઈએ, અને શરીરમાં થતી પ્રત્યેક ક્રિયામાં તેના સામર્થ્યના પ્રમાણમાં મદદરૂપતા, વિસ્તારતા અને બિદર્ભગમનત હોવું જોઈએ.

પ્રાપ્તિ અને સિદ્ધિના સમયમાં કોઈ નિયત ઉદ્દેશથી જીવન ગાળવું એ આવશ્યક છે, કેમકે માત્ર વધારે હિંમત પ્રાપ્તિ અને મહાન સિદ્ધિને લક્ષ્ય હોય છે તે જ અનિવિરૂદ્ધ. ન પ્રગતિને વધારી શકાય છે. તેથી મહાન યવાની અને વિશેષ હિંમત વસ્તુ સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી, જેણે પોતાના યાવનને અખંડ રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો છે તેણે પોતાના જીવનના અણુ અણુને જાગૃત કરવાની આવશ્યકતા છે.

મહાન યવાની અને હિંમત વસ્તુ સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા એવી તીવ્ર હોવી જોઈએ કે જે પ્રત્યેક અણુમાં તે કોઈથી ન અટકાવી શકાય એવા વેગ અથવા બળનો અનુભવ કરાવે, અને તે પોતાના કામમાં કદાપિ અટકી પડવી ન જોઈએ. મન જાણે પોતે ક્રિયાના, વૃદ્ધિના, પ્રાપ્તિના અને સિદ્ધિના જીવનમાં જ અખંડ રહે છે એવા પ્રકારનું તેણે ચિત્ત રચવું જોઈએ, અને ભવિષ્યમાં એવા સચેતન અથવા ક્રિયાત્મક જીવનમાંથી નિવૃત્ત યવાનો વિચાર ને કદાપિ અવકાશ આપવો ન જોઈએ.

ભવિષ્ય એ ભવિષ્યને જ સોંપી રાખવું જોઈએ. તેને વર્તમાનની સાથે મિશ્રિત કરવાની કશી જ જરૂર નથી. વર્તમાન સમયમાં ક્રિયાત્મક જીવન ગાળવું—ઉત્કૃષ્ટ કાર્ય કરવાવાળું જીવન ગાળવું—અને પ્રત્યેક વર્તમાન ક્ષણે એ જ પ્રકારના ક્રિયાત્મક જીવનને ગાળવાનું ચાલુ રાખવું એ જ આપણા સમગ્ર ધ્યાનને એકાગ્ર યવાનો વિષય હોવો જોઈએ. વિશેષ હિંમત ક્રિયાત્મક જીવન કેવી રીતે ચાલે એ જ આપણા ચિત્તના ચિંતનનો વિષય હોવો જોઈએ, અને આપણું લક્ષ્ય તથા દૃષ્ટિ પણ એમાં જ જોડાતો યદ્ય રહેલાં હોવાં જોઈએ. આવા ક્રિયાત્મક જીવનમાંથી નિવૃત્ત યવાનો વિચાર એ નિર્જીવનાત્મક અથવા જડતાનો વિચાર છે, અને મન જ્યારે તેનો વિચાર કરવા માંડે છે ત્યારે વૃદ્ધિ પામતું જીવન વિનાશ પામે છે—આપણાથી ધૂંટું ચાલે છે.

જ્યારે મનુષ્ય વૃદ્ધિ પામતા જીવનથી ધૂંટો ચાલે છે ત્યારે તે વૃદ્ધાવસ્થાને પામવાનો આરંભ કરે છે, પણ એથી ઉલટું જો તે આગળ વધવાનું—ક્રિયાત્મક જીવનમાં આગળ વધવાનું જારી રાખે છે તો તેને વૃદ્ધાવસ્થા આવવાનો સંભવ આવતો નથી. આ વૃદ્ધિ, મનુષ્યના સર્વ અંશમાં જાગૃત રહેવી જોઈએ અને શરીરને પૂર્ણરૂપે 'કરવું' તથા મનને વિકાસ કરવો એ જ તેનું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ.

આ મન વૃદ્ધિને જાગૃત અથવા તેનો વિકાસ કરવાને માટે વૃદ્ધિ પામતા સંધળા જીવનમાં રસપૂર્વક જોડાયેલું તથા સંયમવાળું હોવું જોઈએ, અને પ્રત્યેક વૃદ્ધિ, પ્રગતિ અને ઉન્નતિની સાથે તેણે હૃદયથી જોડાઈ કાર્ય કરવું જોઈએ.

જ્યારે આ પ્રકારનું હૃદયપૂર્વક સહકારિત્વ (જોડાઈને કામ કરવું તે) પોતાના અસ્તિત્વના એક વિકાસરૂપ થઈ રહે છે ત્યારે પ્રગતિના આત્માનો શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં અનુભવ થાય છે, અને જ્યારે પ્રત્યેક અણુને પ્રગતિનો અનુભવ થાય છે ત્યારે તે પ્રત્યેક અણુ પ્રગતિમાન થવા માંડે છે.

શરીરના પ્રત્યેક અણુની પ્રગતિ, તેના પ્રત્યેક ભાગ, પ્રત્યેક શક્તિ અને તેના આત્મ

જીવનના પ્રત્યેક શુભને જાતીલ કરે છે, પરંતુ એટલું ખરું કે બની શકે એવા પ્રત્યેક સુધારાને સિદ્ધ કરવાને માટે મન રચનાત્મક રીતે (બનાવવાની શક્તિના જ્ઞાનપૂર્વક) કાર્ય કરતું હોયું જોઈએ. અને શરીરની, મનની અને આત્માની પ્રત્યેક વસ્તુ અથવા તે સંઘળાના સર્વ પ્રદેશ જ્યાંસુધી અખંડિતપણે સુધરતો જાય છે, ત્યાં સુધી અંવરથાતું દર્શન થતું નથી.

અંવરથાતું જ્ઞાન નિર્જીવનપણીની તથા અવનતિની સાથે અભેદ સંબંધવાળું છે, તેથી જ્યાં સુધી મનુષ્ય ક્રિયા અને પ્રગતિથી સર્વોચ્ચ પૂર્ણ રહે છે ત્યાં સુધી તે વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત થતો નથી—તે યૌવનપૂર્ણ રહેવાનું જારી રાખે છે.

મનુષ્યના સંપૂર્ણ અંશમાં શાશ્વત પ્રગતિને જાતીલ રાખવાથી મનુષ્યના સંપૂર્ણ અંશમાં સ્થાયી યૌવન રહે છે.

મનુષ્યના વ્યક્તિગત જીવનની સાથે જોડવામાં આવેલી શાશ્વત પ્રગતિનો ખરો અર્થ તે એવી જાતની સ્થિતિ છે કે જેમાં પ્રત્યેક પરમાણુ, પ્રત્યેક ક્રિયાત્મક બળ, પ્રત્યેક વિભાગ, પ્રત્યેક શક્તિ, પ્રત્યેક બુદ્ધિ, પ્રત્યેક સામર્થ્ય—અને હુંકામાં કહીએ તો મનુષ્યમાં રહેલી પ્રત્યેક જીવનવાળી વસ્તુઓ—નિરંતર પોતાના જીવન, કૃતિ અને ઉદ્દેશને સુધારી જ કરે છે.

શાશ્વત પ્રગતિના નિયમને અનુસરવાને માટે મનુષ્યશરીરમાં રહેલી પ્રત્યેક વસ્તુએ વધારે સારી રીતે ક્રિયા કરવાના ઉદ્દેશથી વર્તન કરવું જોઈએ, અને એ તો ખુલ્લું જ છે કે જે પોતાની ક્રિયાના જીવન, સામર્થ્ય અને કાર્ય સિદ્ધ કરવાની કલાને હમેશાં સુધારી કરે છે તેનું કશું બગડતું નથી, તેનું કશું જીર્ણ થતું નથી કે તેનો કોઈ પણ પ્રકારથી ક્ષય થતો નથી.

વધારે ઉચ્ચ ક્રિયા કરવાના ઉદ્દેશથી વર્તવું એ વધારે ઉચ્ચ થવા બરાબર છે. એ વિકાસના આદિ નિયમને સદાપ્ય કરવા તુલ્ય છે, અને જ્યાં સદોદિત વિકાસ છે, ત્યાં અવસ્થા વૃદ્ધાવસ્થા અસંભવ છે.

મનના વિકાસમાં અનુભવનો વિસ્તાર, બુદ્ધિની વિશાલતા, માણસ સામર્થ્યની પરિશુદ્ધિ અને માનસશક્તિની નિપુણતાનો સમાવેશ થાય છે. શરીરના વિકાસમાં તેના બાહ્યરૂપની પૂર્ણતા, રચૂલ ઇન્દ્રિયની શુદ્ધિ, મુખમુદ્રાની ભવ્યતા તથા પ્રતાપમાં શુદ્ધિ, પરમાણુઓની જાતિમાં સુધારો, વિવિધ ભાગની કાર્ય કરવામાં અધિક કુશલતાની વિશેષતા અને મનના પંત્ર-તરીકેના મનુષ્યનો સુધારો—એટલાની ગણના કરવામાં આવે છે.

શરીર તથા મનના વિકાસના આ બેદો, મનુષ્યને તેનું જીવન સાક્ષાત્પણે અને જ્ઞાનપૂર્વક પ્રગતિના ઉદ્દેશને માટે ગળાય એવી રીતે કેળવવાથી વિશેષ દૃઢપણે પહેાંચે છે. મનુષ્યશરીરના વિવિધ તરવો અને સામર્થ્યો, આંતર જ્ઞાન (Consciousness)ની ક્રિયાવદે નિયંત્રણને પામે છે, તેથી જ્યારે આપણું જાતીલ જીવન તેના સમગ્ર જીવનને અવિચ્છિન્ન પ્રગતિની ક્રિયામાં સમર્પે છે ત્યારે શરીરમાંનું સર્વસ્વ એ જ પ્રમાણે વર્તે છે. સામાન્ય રીતે સમગ્ર શરીર અને તેના સંઘળા ભાગ પ્રગતિને પામવા માટે છે અને અખંડ પ્રગતિમાંનું થતું એ અખંડ યુવાન રહેવું એ છે.

મનુષ્યજીવનને નિરંતર આગળ વધવાના ઉદ્દેશને માટે જીવવું એ પ્રકારની કેળવણી

આપવામાં મુખ્ય અગત્યનું એ છે કે શરીરના સઘળા બળને તેનું નવીકરણ કરવાના અને તેના વિકાસ કરવાના વિધિની વૃદ્ધિ કરવામાં અંતરૂની જાગૃત ઇચ્છાને સ્થાપવી. શરીરનું માત્ર નવીકરણ કરવું એટલું જ પૂરતું નથી, પણ નવીકરણ થયા પછી પ્રત્યેક ક્ષણે તે શરીરને ઉન્નતિમાં વધારે અને વધારે પૂર્ણ કરતા રહેવાની જરૂર છે.

જ્યારે વિકાસ કરવાનો વિધિ અને નવીકરણ કરવાનો વિધિ એ બંને પૂર્ણ રીતે જોડાયેલાં હોય છે, ત્યારે મનુષ્ય યુવાવસ્થામય રહી શકે છે, અને શરીરની વધારે અને વધારે ઉચ્ચ રિયલિટી પર તે યૌવનમય જીવનનો જ આધારકાર કર્યો કરે છે. પરિણામ એ આવે છે કે યથાર્થ રીતે જીવવા યોગ્ય કેવું જીવન છે તેનો તેને અનુભવ થાય છે—જે જીવન યથાર્થ ઉપભોગને યોગ્ય ગણાય છે તેવું તેનું જીવન ચર્ચ રહે છે. આવું જીવન કલપના કરી શકાય એવા પ્રત્યેક કારણોમાંથી ધારેલા લાભને મેળવતું રહે છે, અને યૌવનના સ્થાપીપણ્યને લીધે તે મનુષ્યને નિત્ય વધતા જતા પ્રમાણ સહિત સઘળા લાભને ભોગવવાનો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે,

વિકાસ કરવાના વિધિ અને નવીકરણ કરવાના વિધિને વધારવાને માટે શરીરના સઘળા બળને કામે લગાડવાની ઇચ્છા, એ વિધિના અસ્તિત્વનું અખંડપણે હૃદયપૂર્વક જ્ઞાન કરાવીને સ્થાપી શકાય છે, અને આ બે વિધિની વૃદ્ધિવડે મનુષ્યને તેના દૃષ્ટિબિંદુમાં જે કંઈ અપૂર્વ લક્ષ્ય અથવા ધારણા હોય છે તેને તે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

મન એવી રીતે રચાયું છે કે જે તેની દૃષ્ટિબિંદુમાં નિત્ય રહસ્યરૂપે સ્થપાઈ ગયેલું છે તે પ્રમાણે કરવાની ઇચ્છાને તે સ્વભાવથી જ વધાર્યો કરે છે, અને એ સત્ય રહસ્ય જોના ઉપર જીવનનો મુખ્ય આધાર રહેલો છે એના એક નિયમરૂપ છે એમ જ્યારે તેને જણાય છે ત્યારે ધણા થોડા સમયમાં જ અત્યંત પ્રયત્નપણે તે ઇચ્છા તીવ્ર વિકાસને—વૃદ્ધિને—પામે છે.

અવિચ્છિન્નપણે પ્રગતિને પામવું એ જીવનનો ઉદ્દેશ છે, અને તેથી જે કંઈ યોગ્ય લક્ષ્ય હોય તેના હાર્દરૂપે આ ઉદ્દેશને હમેશાં જાણવો એ, જીવનમાં જે નિયમો કે જોને આપણી દૃષ્ટિમાં હોય તેવા લક્ષ્યને પામવાનું સામર્થ્ય હોય છે તે નિયમો સાથે મનને એકરૂપ કરવાનું મુખ્ય છે, અને જ્યારે તે સામર્થ્યની સાથે મનને સંબંધવાળું કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે સામર્થ્ય જે કંઈ કરે છે તે પ્રમાણે કરવાની ઇચ્છાને તે મન તત્કાળ ધારણ કરે છે.

અને તેથી એ સિદ્ધ છે કે જ્યારે મનને પ્રગતિના નિયમની સાથે પૂર્ણ સંબંધવાળું કરવામાં આવે છે કે જે નિયમઉપર આ વિશ્વ રચાયું છે, ત્યારે આ નિયમ જે કંઈ કરવાને ઇચ્છે છે તે કરવાની ઇચ્છા તેનામાં વિકાસ પામતી જાય છે, અને તે કાળે મનની પ્રધાન ઇચ્છા પ્રગતિમાન-અવિચ્છિન્નપણે પ્રગતિમાન-યુવાની કલ્પના થઈ શકે એવી સર્વ રીતે પ્રગતિમાન થવાની જ રહેવાની.

આગળ વધવાના વેગને વધારવામાં શરીરના સઘળા બળને યોગ્યવાદી પછી તે એક સ્વભાવરૂપ થઈ જાય છે. મનુષ્ય વધારે જીવન ભોગવવાને માટે જીવે છે, અને તેથી પણ વધારે જીવન ભોગવવાની આશા રાખે છે કે જેથી વધારે ઉચ્ચ પ્રાપ્ત્ય અને વધારે મહાન સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય.

જ્યારે મનને આ પ્રકારની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે પૂર્વે જે જે ઇચ્છાઓ લક્ષ્યરૂપે રહી

હતી તેની જ માત્ર સિદ્ધિ થવાથી તેને સંતોષ થતો નથી. તેવા મનને અમુક વસ્તુઓ મળવાથી સંતોષ થતો નથી, પણ વધારે અને વધારે મહાન વસ્તુપ્રતિ જીવનની અર્પણ પ્રગતિથી જ તેને સંતોષ થાય છે. આપું મન આનંદમાત્રું શિરામણિ જે આગળ વધવારૂપ ક્રિયા છે તેને પ્રાપ્ત થાય છે.

જે હાલ પ્રાપ્ત હોય તેનાથી જ સંતોષ માની બેસી રહેવું એ મનના એક અથવા સ્વર્ણ ભાગમાં નિર્જીવનપણાને-જડતાને-ઉપગમનાર કારણ છે. અને ત્યારે ક્રિયા અને વિકાસ ક્ષયઉપર જાય છે કે તત્કાળ વૃદ્ધાવસ્થાનો આરંભ થાય છે.

યૌવનને સ્થાયી રાખવાને માટે, અધિક વિશાલ, અધિક મહાન અને અધિક ઉચ્ચ પ્રતિ અર્પણ પ્રગતિમાન થવાની ક્રિયામાં જ મને સંતોષ, તૃપ્તિ અને આનંદને માનવાં જોઈએ. ત્યારે મન આગળ વધવું હોય ત્યારે જ તે સંતુષ્ટ રહે એ પ્રકારનું તેને કેળવવું જોઈએ, અને જે મનને જીવનના મુખ્ય ઉદ્દેશની સાથે એકરૂપ કર્યું છે તેવું પ્રવેશ મન આગળ ગતિમાન થતું કદાપિ અટકવાનું નહિ.

હાલ જે કંઈ આપણી પાસે છે તેમાંથી સર્વોત્તમ હિત અને સર્વોત્તમ આનંદ પામવાને માટે આપણે હાલ જ આગળ વધવાની જરૂર છે. ગમે તો આપું વિશ્વ ઉત્પન્ન કરે એટલી સંપત્તિથી યુક્ત હોય તોપણ નિર્જીવન અર્થાત્ જડજેવું મન કશાનો ઉપભોગ કરી શકતું નથી અને કશાને પોતાનું કરી શકતું નથી. એ એક વધતું જતું મન જ છે કે જે જીવનની સંપત્તિને પોતાની કરી લે છે; અને જો તેણે પોતાનું કરી લીધું હોય છે, તેમાંથી જ તે આનંદને મેળવી શકે છે.

ઉછરતું અથવા વિકાસ પામતું મન એ જ પ્રગતિમાન મન છે, તેથી હાલ જ સંતુષ્ટ અને સુખી થવાને માટે હાલ જ પ્રગતિમાન થવાની જરૂર છે. અને પ્રગતિમાન થવાનું કાયમ રાખવું એ જ યૌવનને કાયમ રાખવું છે.

(અપૂર્ણ.)

સામર્થ્યજનક વિચારો.

(પ્રથમ વિચાર.)

ધણા તમને એમ કહેતા હશે કે 'ભાઈ! આવેલી અનુકૂળતાને સાધી લેવામાં પ્રમાદ કરશો નહિ. એ કંઈ ધરીએ ધરીએ માળી આવી મળતી નથી અને તેથી જ તેને જવા દે છે. તેઓ હાથમાં આવેલી માટી સંપત્તિને ગુમાવી બેસે છે.' પરંતુ હું તમને કહું છું કે આવી મળેલી પ્રતિકૂળતાને જરા પણ જવા દેતા નહિ. ઈશ્વરે જગતમાં અનુકૂળતા ઘણી મૂકી છે, પણ પ્રતિકૂળતા બહુ ઝાણી મૂકેલી છે. અને તે ખરું છે. અત્યંત મૂલ્યવાળી વસ્તુઓ હમેશાં ઝાણી જ હોય છે. જગતમાં પથરા ધણા છે, રત્નો ઝાણાં છે. પણ તે કોની દૃષ્ટિએ ? જો રત્નની પરીક્ષા છે તેને. પ્રતિકૂળતા અમૂલ્ય છે, પણ તે કોની દૃષ્ટિએ ? તેના મૂલ્યના માતાની દૃષ્ટિએ. પરંતુ તેને જવા દેશો નહિ. જે મનુષ્ય તેને ગુમાવે છે તે તે એક એવા હિતને ખુણે છે કે જે ખીળ દશાથી પણ મળી

શકે એમ નથી. પ્રતિફળતાના પૃથક ભાગમાં એવી એક અનર્ગળ સંપત્તિના નાશિ હોય છે કે જે બીજા કોઈ પણ રથજો રહેલા નથી.

છોડાંવાળું નારીયેળ હોય છે તેને શું તમે ક્યારે બહુ દેહી દો છો ? બદામના ઉપરના કઠણ પડને જોઈ તેને લાકડું ધારી શું તમે કાઢી નાંખો છો ? સીસીની અંદર ભરેલા પદાર્થને ન જોતાં ઉપરથી તેને કાચ ધારી એ કંઈ ખાવાનું નથી એમ માની શું તેને નાંખી દો છો ? અને તે જો નથી નાંખી દેતા તો પ્રતિફળતાને શા માટે કાઢી નાંખી નોંધ્યો—જતી કરવી જોઈએ ?

નારીયેળમાં કંઈ કેવળ છોડાં જ નથી. છોડાં ધારીને પ્રત્યેક તેને દેહી દીધું હોત તો આજ કોપર કોણે ખાધું હોત ? અને કોપરાને જે એક વિશેષ સ્વાદ હોય છે તેને શું મનુષ્યોએ બીજા કોઈ પણ માર્ગેથી મેળવ્યો હોત ? બદામને લાકડું ધારી પ્રત્યેક તેને કાઢી નાંખી હોત તો બદામના અદ્ભુત મધુર સ્વાદથી આજ કોની સ્વાદેન્દ્રિય તૃપ્ત થઈ હોત ? અને તેવા સ્વાદ બીજા કશામાંથી મળત ? નહિ જ. કોપરાને સ્વાદ કોપર ખાવાથી અને બદામને સ્વાદ બદામ ખાવાથી જ લાગ્યો છે. તેમ પ્રતિફળતા ઉપરથી હાનિ કરનાર અથવા સુખને ન આપનાર લાભ છે પણ ખરું જોતાં તેમ નથી, અને જે પ્રતિફળતામાંથી સુખ ઉપજે છે તેવું બીજા કોઈ પણ માર્ગેથી નથી ઉપજતું એ પણ તેટલું જ સિદ્ધ છે. પ્રતિફળતાને યોગ્ય ઉપયોગ કરી તેના ઉપરથી દેખાતા વિપરીત સ્વરૂપને જો કોઈ પલટી ન નાંખ્યું હોત તો આજ જગતની દૃષ્ટિએ જે અનેક મહાન સુખો, મોટી શોધો, ઉંચી ઉંચી વિદ્યાઓ, અપૂર્વ વેલવો વગેરે આવે છે તે શું કોઈ પણ બીજી રીતે અસ્તિત્વમાં આવી શક્યા હોત ? નહિ જ.

જે મહાન પુરુષો યથા છે તે પ્રતિફળ સ્થિતિમાંથી યથા છે, જે અદ્ભુત પ્રતિભાનું પ્રકાશન થયું છે તે પ્રતિફળતામાંથી થયું છે, જે અનર્ગળ લક્ષી આવી છે તે પ્રતિફળતામાંથી આવી છે, અનેક મનુષ્યને ઐક્યિક સમર્થ કાર્યો—આખા જગતને ક્ષણભર હયમયાવી મૂકે કે ક્ષણભર ડોલાવી મૂકે કે ક્ષણભર વિચારમાં મૂકી દે,—તેવાં કાર્યો પ્રતિફળતાના જ છેલા પ્રદેશમાંથી પ્રકટ્યાં છે.

પ્રતિફળતાને આરંભક પ્રદેશ જરા ગુચ્છાગ્રભરેલો છે પણ તેની ઉગ્રાહના પ્રદેશો કોઈ વિવિધ પ્રકારની અદ્ભુતતાથી જ ભરેલા છે. એ પ્રદેશમાં જે મનુષ્ય પહોંચે છે તે મનુષ્યને પ્રતિફળતા જાહેરપે જણાય છે. તેને નારીયેળનાં છોડાં જણાતાં નથી પણ અંદરના ગોળો જણાય છે, તેને બદામનું ઉપરનું લાકડાનું પડ જણાતું નથી. પણ મીઠું જણાય છે.

જેમ અધિક ગાઢ પ્રતિફળતા હોય છે તેમ તેના ઉગ્રાહના પ્રદેશોમાં અપૂર્વ સામર્થ્ય રહેલું હોય છે, જેમ સમુદ્રના મધ્યમાં તેની ત્રિકટતા અત્યંત હોય છે, ધોર રાત્રિના મધ્ય સમયમાં તેની ગંભીરતા અત્યંત હોય છે તેમ ગાઢ પ્રતિફળતાના સમયમાં તેમાં જે કોઈ લાવો રહેલા છે તે પૂર્ણ પ્રમાણમાં ખીલી રહ્યા હોય છે. અને આવી ગાઢ પ્રતિફળતાના સમયમાંથી જે કંઈ મળી આવે છે તે શું બીજા કોઈ પણ રીતે મળી આવવું સંભવિત છે ?

અને શું આવી ગાઢ પ્રતિફળતાની કટોકટીની પ્રતિફળતાની ક્ષણો મનુષ્યોને ધડીચ. અને પલકે આવે છે ? નહિ જ. એની તે નસરી નથી. તે કવચિત્ અને વિરલ જ આવે

છે. કારણ કે તેમાં કંઈક અપૂર્વત્વ રહેલું છે. તેમાં એવું બળ એવું સુખ, એવી ઉન્નતિ એવા પ્રકાશ અને એવું જ્ઞાન રહ્યું છે કે જે બીજા કશામાં નથી, અને તેનું અત્યંત સૂક્ષ્મપણે નિરીક્ષણ કરનારને જ તે પ્રાપ્ત થાય છે.

અને તે સઘળું તેમાં અત્યંત સૂક્ષ્મપણે નિરીક્ષણ કરનારને પ્રાપ્ત થાય જ છે. પ્રતિફલતા એ સઘળું આપવાને માટે જ આવી હોય છે. પરંતુ તે સઘળું તમને ત્યારે જ આપે છે કે જ્યારે તમે તેનું સૂક્ષ્મપણે નિરીક્ષણ કરો છો.

પણ મનુષ્યોથી તેનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ નથી થતું, તેના ઉંડાણના ભાગમાં પહોંચવાની તેની હિમત ચાલતી નથી. રખેને મને વધારે દુઃખ થશે એવા વિચારથી મનુષ્ય પ્રતિકૂળતાથી આઘો અને આઘો ભડકીને ભાગ્યા કરતો હોય છે. તેના ઉપરથી દેખાતા મોટા માટલા જેવડા ફડકડતા ડોળા જોઈને મનુષ્ય ચરચરી ઉઠે છે. ભયથી તે કંપી ઉઠે છે.

પણ તેમ ચરચરવાની કે કંપવાની કશી જ જરૂર નથી. તેનું ઉપરનું રૂપ હાનિકારક જ હોય છે. પણ અત્યંત સ્વરૂપ અત્યંત હિતકારક છે. અને તેથી જ મનુષ્ય પરિશ્રમ કરે છે તે તેને મેળવે છે. કુદરતનો નિયમ છે કે જે મનુષ્ય સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રયત્ન કરે છે તેને સર્વોત્કૃષ્ટ લાભ મળે છે. અને પ્રતિફલતાના ગર્ભભાગમાં ઉતરવાસરખો સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રયત્ન થીજે કાઢે જ નથી.

મનુષ્ય સુખને ઇચ્છે છે ત્યારે તેણે તેને પ્રાપ્ત થતા એક પણ પ્રસંગને વ્યર્થ શા માટે ગુમાવી દેવો જોઈએ ? પ્રત્યેક પ્રસંગ તથા કૃતિ જે ફલને ઉપજાવે છે. સુખ અને દુઃખ. તેથી જે મનુષ્ય પ્રાપ્તપ્રસંગનો સુખ ઉપજે એવી રીતે ઉપયોગ નથી કરી લેતો તેને તેમાંથી દુઃખ ભોગવવાનો પ્રસંગ આવે છે. પ્રતિફલતા ક્યારે સુખને નથી પ્રકટાવતી અને દુઃખને પ્રકટાવે છે કે જ્યારે તેના સુખસાધકપણે ઉપયોગ નથી કરવામાં આવતો.

મનુષ્ય જેટલા પ્રસંગમાંથી સુખને નથી ઉપજાવી લેતો તેટલા પ્રસંગ તેના આયુષ્યને ફીણ કરનાર થઈ પડે છે. અને તેથી જ પ્રતિફલતા એ મનુષ્યના આયુષ્યલેનો ક્ષય કરનાર ગણાય છે. કારણ કે તેમાંથી તે સુખને નથી ઉપજાવી લેતો. પરંતુ તેમાંથી પણ તે સુખને પ્રાપ્ત કરી લે છે તો તે પ્રતિફલતા તેના આયુષ્યલની વૃદ્ધિ જ કરે છે.

આવેલી પ્રતિકૂળતાને જોઈ એજે ગુમાવી દે છે તેજો મોટામાં મોટા લાભને ખુણે છે. કેમકે મોટામાં મોટો લાભ પ્રતિકૂળતાના પડનીચે છુપાયેલો છે.

જ્યારે જ્યારે કાંઈ અનાયાર પ્રતિકૂળતા આવી મળે ત્યારે ત્યારે ખરા અંતઃકરણપૂર્વક માનજો કે કાંઈ મોટો લાભ થવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે. પણ તેમ માનીને ખેસી રહેતા ત્રહિં. એમ ન જાણીશો કે ઝાડઉપર ઉગેલી કળી કાલે જેમ ખીલેલા પુષ્પરૂપે આપોઆપ થઈ રહે છે, તેમ તે તમને તેની મેળે જ સુખ ઉપજાવનાર થશે. પ્રતિકૂળતા એ કળી નથી પણ બીજક છે, તેને ઉગાડીને તમારે છોડ કરવાનો છે, અને પછી તેઉપર કળી આણવાની છે. માટે પ્રયત્ન કરો. પ્રતિકૂળતાના બીજકને એવા ઉત્તમ સ્થાનમાં વાલો-તેને એવા સંજોગોમાં મૂકો કે તે ઉગી નીકળે.

અમુક પ્રકારના વિચારની મધ્યમાં પ્રતિકૂળતાને સ્થાપી દેવી એટલું જ તમારે કરવું છે. તે ત્યાંથી ઘટકીને બીજા ગમે તેવા વિચારની મધ્યમાં જતી ન રહે એવી તેના

ઉપર દેખાયા રાખવાની છે. કેમકે જો અનુકૂળ સંજોગોમાં તે સ્થિત રહે છે તો જ વાસ્તવ હાંસને તે પ્રકાટાવે છે.

કોઈ પણ પ્રકારની પ્રતિકૂલતાથી તમારે ડરવાનું લેશ પણ અપોજન નથી, કોઈ તમને ગ્રેમપૂર્વક સુંદર વસ્તુ ભેટ આપવાને આવે તેનાથી તમારે ડરવાનું હોય ? પ્રતિકૂલતા તમને કંઈ પણ સુંદર વસ્તુ આપવાને આવે છે. એનામાં સૈાન્દર્ય રહેલું છે. ઈશ્વર સર્વમાં છે અને તેથી પ્રતિકૂલતામાં પણ છે, અને ઈશ્વર સુંદર વસ્તુરૂપ હેવાથી પ્રતિકૂલતામાં સુંદર વસ્તુઓ રહેલી છે. પરંતુ પ્રતિકૂલતાના જે ગર્ભપ્રદેશમાં ઈશ્વર રહેલા છે ત્યાં સુધી પહોંચવું નોંધવું.

પ્રતિકૂલતાના પ્રસંગે અકળાવું એ તેના ઉપર અયોગ્ય પ્રકારના પડને વધારે અને વધારે ચકાવવાજેવું છે. પણ જ્યાં સુધી 'પ્રતિકૂલતા એ હાનિ કરનાર છે' એ વિચારની મધ્યમાં તેને સ્થાપી રાખી હોય છે ત્યાં સુધી અકળાવું એ સ્વાભાવિક છે. અને જ્યાં સુધી તેના ઉપર અકળામણ થાય છે ત્યાં સુધી તે વધારે હાનિ પણ કરે છે.

આથી 'પ્રતિકૂલતા એ લાભ કરનાર છે' એ વિચારની મધ્યમાં પ્રતિકૂલતાને સ્થાપો. તમારા અંતઃકરણમાં જે વિભાગ છે કે જેમાંથી જે જાતના વિચારો તમને થાય છે. એક વિભાગ એવો છે કે જેમાં હમેશાં નિષેધનું જ સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે, અને બીજો વિચાર એવો છે કે જેમાં વિધિ સામ્રાજ્યને ભોગવે છે. જ્યાં નિષેધ સામ્રાજ્ય ભોગવે છે તે વિભાગ અથવા તે પ્રદેશમાં 'અમુક તો થાય એવું' નથી, અમુક કરીએ તો હાનિ થાય, અમુક કરવું એ તો અપણી શક્તિની બહારની વાત છે' એવા વિચારો—અસામર્થ્યના વિચારો—આપ્યા કરતા હોય છે, અને જ્યાં વિધિનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તેલું હોય છે ત્યાં 'અમુક કાર્ય યશી જ, કોઈ પણ ઉપાયે કરીને આ કામ કરવું, પ્રત્યેક કામ યોગ્ય પ્રકારે કરીએ છીએ' તો તેમાંથી લાભ જ મળે છે, અને લાભ મળે એવું પ્રત્યેક કાર્ય મનુષ્ય કરી શકે છે, કોઈ પણ કાર્ય અશક્ય નથી, કોઈ પણ કાર્યમાંથી લાભને મેળવવો એ મનુષ્યના હાથમાં છે, સર્વ પ્રકારનું સુખ મેળવવું એ મનુષ્યની સ્વાધીન વાત છે' આ વગેરે શક્તિ અથવા સામર્થ્યના વિચારો પ્રબળપણે ચાલતા હોય છે.

જ્યારે પ્રતિકૂલતાને 'નિષેધાત્મક' વિચારવડે વિચારવામાં આવે છે ત્યારે તે હાનિ કરે છે, પણ જ્યારે તે જ પ્રતિકૂલતા 'વિધિઆત્મક' પ્રદેશના વિચારવડે વિચારવામાં આવે છે, ત્યારે લાભને પ્રકાટાવે છે.

પ્રતિકૂલતાને હમેશાં તમારા અંતઃકરણના વિધિઆત્મક વિભાગમાં સ્થાપો અને પછી જુઓ કે તેમાંથી લાભને મેળવવાના માર્ગ તમને કેવી અદ્ભુત રીતે જડી આવે છે. પ્રતિકૂલતામાં પણ દ્વિત કરવાનું જે કંઈ અપૂર્વ બળ રહેલું છે તેનું સ્વરૂપ તે કાળે તમને સ્પષ્ટ થઈ આવે છે. અને તદ્દનુસાર વર્તવાથી તમને પ્રતિકૂલતામાંથી દ્વિત તથા સુખચિંતા બીજું કશું જ નથી મળતું.

પ્રતિકૂલતાના અનુકૂલપણે વિચાર કરો.

પ્રતિકૂલતા માગી મળતી નથી, તેમ ધડી ધડી આવતી નથી. જ્યારે આવે છે ત્યારે તે તમારી વૈરિણી થઈને આવતી નથી, તમને દુઃખમાં નાંખવા એવો પ્રતિકૂલતાનો વિચાર

હોતો નથી પણ તે તમારો પોતાનો ધરના જ હોય છે. તમારે ઘેર કોઈ મળવા આવે તો તેને તમારો ધરના ડામરથી તેનું મોં કાળું કરી પછી તે આવનાર મનુષ્ય કાળમુખો છે એમ કહેવું એમાં શું તમારી શોભા છે ? અને એ જો શોભા નથી તો મુખ આવવાના ઉદ્દેશથી તમારી પાસે આવતી પ્રતિકૂલતાને તમારા ચિત્તારોવડે કરીને દુઃખને આવનાર માની તેને દુઃખદાયિની કહેવી એમાં શું તમારી શોભા છે ?

દૃષ્ટાંતો અવધિ નથી કે જે વડે પ્રતિકૂલતા એ મહાન્ દુઃખને પ્રકટાવનાર છે એ વાર્તા સિદ્ધ કરી શકાય. તમે પોતે જ તમારા વ્યતીત જીવન પ્રતિ જોશો તો તમને જણાશે કે પ્રતિકૂલતાએ તમને અનેક સમયે લાભ કર્યો છે.

પ્રતિકૂલતાને હાથ પકડી લાવવા જરૂર નથી, પણ અનાયાસ જે આવી મળે તે પ્રતિ લેશ પણ અલાભ ન બતાવતાં તેમાંથી કેવી રીતે લાભને મેળવી લેવો તેના પહેલી તકે વિચાર કરજો, કારણ એ અલ્પકાળ જ રહેનાર હોય છે. ખરેખરી પ્રતિકૂલતા લાંબો કાળ કદી ટકતી જ નથી.

એક મનુષ્યે કાલલાનો હીરો બનાવ્યો અને એક મનુષ્યે ચીંધરાની ખાંડ બનાવી તો તમારે પ્રતિકૂલતામાંથી અનુકૂલતા અથવા લાભ શા માટે ન બનાવવો !

(દ્વિતીય વિચાર.)

કેટલાક કહે છે કે જે હાથ, જે પગ, જે આંખવાળો મનુષ્ય છે. હું કહું છું હજાર શીર્ષ, હજાર હાથ, હજાર પગ, હજાર આંખવાળો મનુષ્ય છે, અને તેથી તે અલ્પ શક્તિમાન નથી, પણ અનેકશક્તિમાન છે, અલ્પજ્ઞાનવાળો નથી પણ અનંત જ્ઞાનવાળો છે, અલ્પ કાર્ય કરનાર નથી પણ અનંત કાર્ય કરનાર છે.

હાથની અંદર જે ક્રિયાશક્તિ છે, તે મનુષ્યના પ્રત્યેક પુટ (Cell) માં છે, અને તેથી તે અનેક હાથવાળો છે. મનુષ્યના નેત્રમાં જે આકર્ષક શક્તિ છે, તે તેના પ્રત્યેક પુટમાં છે, અને તેથી તે અનેક ચક્ષુવાળો છે. મનુષ્યના મસ્તિષ્કમાં જે વિચારશક્તિ છે તે તેના સર્વ પુટમાં છે અને તેથી તે હજારો શીર્ષવાળો છે. અને આ પ્રકારે હાથ મનુષ્ય જે સામર્થ્યથી યુક્ત છે તેના કરતાં હજારો ગુણાધિક સામર્થ્ય તેનામાં છે.

પ્રત્યેક પુટને સર્વ અવયવો છે. હાથ, પગ, માથું વગેરે સઘળું જ છે. હાથ, પગ, માથું વગેરેમાં જે જે શક્તિઓ છે તે સઘળી શક્તિઓ પ્રત્યેક પુટમાં છે; અને તેથી મનુષ્ય સહસ્રશીર્ષ, સહસ્રાક્ષ, સહસ્રગ્રાહુ વગેરે છે.

ત્યારે એ બધું સામર્થ્ય પ્રતીત કેમ થતું નથી ? કારણ કે મનુષ્યે પોતાના એ હજારો હાથને કાપી નાંખ્યા છે, હજારો ચક્ષુને ફોડી નાંખ્યાં છે, હજારો મસ્તકને ઊંદ કરી નાંખ્યો છે. અને તેથી અનંતસામર્થ્યસંપન્ન મનુષ્ય આજ અલ્પસામર્થ્યસંપન્ન પણ કદી શકતો નથી.

જો આ પોતાના પુટને ફેળવવા સંબંધી લક્ષ આપે છે અને પ્રયોગો કરે છે તેમને જણાય છે કે મનુષ્યોના પુટમાં અત્યંત સામર્થ્ય છે. સર્વ પુટમાં સામર્થ્ય છે, પરંતુ મનુષ્ય સર્વ પુટનો ઉપયોગ કરતો નથી. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે એક મનુષ્યમાં લક્ષાવધિ

પુટ હોય છે, પરંતુ હાલ મનુષ્ય ભાગ્યે જ એથી ત્રણ લાખ પુટનો ઉપયોગ કરે છે. બાકીનાં પુટ સુધુમ અવસ્થામાં પડ્યાં જ રહે છે; જો પ્રત્યેક પુટનો મનુષ્ય ઉપયોગ કરતો હોય તો આજે તેના સામર્થ્યનો અવધિ ન હોય.

કાર્ય કરનાર જે સમર્થ હાથમાં રહ્યું છે તે પ્રત્યેક પુટમાં રહ્યું છે, જોવાનું જે સામર્થ્ય આંખમાં રહ્યું છે તે પ્રત્યેક પુટમાં રહ્યું છે. અને એ પ્રમાણે સર્વ સામર્થ્ય સર્વ પુટમાં છે, પરંતુ તેના તે સામર્થ્યનો વિકાસ નથી કરવામાં આવતો તો તે કાંઈ પણ સામર્થ્યને બહાર દર્શાવી શકતું નથી.

મનુષ્ય પગલું જોઈ શકે એમ છે અને કાનરહે સુંઘી શકે એમ છે, પરંતુ તે ક્યારે કે ક્યારે પગનાં પુટમાં રહેલા જોવાના સામર્થ્યને અને કાનના પુટમાં રહેલા સુંઘાના સામર્થ્યને બહાર કાઢ્યું હોય છે ત્યારે.

• મનુષ્ય પોતાના હાથને કામ કરતો જોઈ, પોતાના મગજને વિચારતું જોઈ, પોતાના પગને ચાલતો જોઈ, પોતાની આંખને જોતી જોઈ એમ ધારે છે કે તેનો આખો હાથ ! કામ કરે છે, તેનું સંઘળું મગજ વિચાર કરે છે, તેનો આખો પગ ચાલે છે, તેની આંખી આંખ જુએ છે પણ ખરું જોતાં તેમ નથી. હાથનો ધણો થોડો ભાગ જ કામ કરે છે, મગજનો ધણો થોડો ભાગ જ વિચાર કરે છે, પગનો ધણો થોડો ભાગ જ ચાલે છે અને આંખનો ધણો થોડો ભાગ જ જુએ છે.

મનુષ્યના પ્રત્યેક અવયવનાં પુષ્કળ પુટો બિલકુલ નિરુપમીની પેઠે પડ્યાં રહ્યાં હોય છે. તેમાં સંઘળું સામર્થ્ય હોવા છતાં સામર્થ્યહીન થઈને નિરુપવત્ થઈ પડ્યાં હોય છે. એ બધાં પુટો જો કાર્ય કરવા માટે તો મનુષ્ય જે ધારે તે અને જેટલું ધારે તેટલું શકી શકે.

પ્રત્યેક કાર્ય કરવામાં પ્રત્યેક જાતનાં પુટ વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં વધનાં જાય એમ કરો. મગજમાં હમીરો જાતના વિચાર કરવાનું સામર્થ્ય રહ્યું છે, પણ તેના પુટને ન કેળવ્યાં હોવાથી હાલ મનુષ્યો ગણ્યા અને ગાંઠ્યા જાતના વિચાર કરી શકે છે. જરા કંઈ નહીં બાળત આવે છે કે તરત તેઓ બચી જાય છે કે અમારું મગજ એમાં ખુપતું નથી, અમને એ સમજતું નથી. હાથથી કંઈ કામ કરવાનું હોય છે તોપણ ધણા ગોલી ઉઠે છે કે અમારાથી ચાર કે પાંચ કલાક હાથથી કામ પછ શક્યું નથી-પગથી અમુક ગાઉથી વધારે ચાલી શકાયું નથી વગેરે. એનો હેતુ એ જ છે કે હાથ અને પગનાં સંઘળાં પુટો કામ કરવામાં જોડાયાં નથી. નહિ તો એક મનુષ્ય અમુક કલાક હાથ કે પગથી કામ કરે અને બીજો ન કરે તેનું અન્ય કર્યું કારણ નથી.

ચારીરના પ્રત્યેક પુટને કામ કરવા માટે જાગૃત કરો, ખૂણે ખાચરે જ્યાં ભરાઈ બેઠાં હોય ત્યાંથી શોધી શોધીને તેમનામાં જાગૃતિ પ્રકટાવો. અને પછી જુએ કે તમે જ સદસ-શીર્ષ, સદસાક્ષ અને સદસપાદુ છો કે નહિ.

મગજનાં અધિક પુટને કેળવવાને માટે અને પ્રત્યેક પુટમાં રહેલી વિવિધ શક્તિઓનો વિકાસ કરવાને માટે તેને વિવિધ પ્રકારના વિચારોમાં જોડો. જૂદાં જૂદાં ચાંચો, પુરાણની જૂદી જૂદી કથાઓનાં રહસ્યો, જૂદી જૂદી વિવાદો, જૂદાં જૂદાં વિચારો, જૂદાં જૂદાં કાવ્યો

વગેરેના વિચારો મગજમાંથી કરવો. આરંભમાં તે શ્રમ આપનાર લાગશે પણ પુટો જેમ જેમ કેળવવામાં જશે તેમ તેમ તે અત્યંત સરળપણે વિચાર કરતાં થશે. શુદ્ધિનાં, તર્કશક્તિનાં, પ્રતિભાનાં, જ્ઞાનશક્તિનાં એમ સર્વનાં પુટને તેને તેને અનુકૂલ વિષય આપી તેમાં જાગૃત કરો.

વિવિધ પ્રકારની જૂદી જૂદી જાતની કસરત કરવાથી હાથ, વગેરેનાં ધણાં પુટો કેળવાય છે. જે કે પાંચ જાતની કસરતથી જ્યારે અમુક પ્રમાણમાં પુટ કેળવાય છે, ત્યારે જૂદી જૂદી જાતની કસરત કરવાથી વધારે પ્રમાણમાં પુટ કેળવાય છે.

આ પ્રકારે જ્યારે શરીરના સઘળાં વિભાગનાં સર્વ પુટો કેળવાય છે ત્યારે મનુષ્ય અમ્યાદ સામર્થ્યસંપન્ન થાય છે. તે વખતે તેને જે હાથ હોતા નથી પણ હજારો હાથ હોય છે, જે પગ હોતા નથી પણ હજારો પગ હોય છે, એક માથું હોતું નથી પણ હજારો મસ્તક હોય છે. હજારો હાથ સ્વલ્પે પ્રત્યક્ષ થતા નથી પણ જે હાથની અંદર રહીને પોતાનું જળ તે જે હાથવડે બહાર કઢાડે છે, એક મસ્તકની અંદર રહીને બીજા મસ્તકો પોતાનાં સામર્થ્યનો આવિષ્કાર કરે છે.

ત્યારે હાથે કરીને શા માટે તમારાં હજારો મસ્તકોનો અને હસ્તનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ ? શા માટે હાથે કરીને અલ્પસામર્થ્યવાળા રહેવું જોઈએ ?

જેટલાં પુટો ઉપયોગમાં આવતાં નથી તેટલાં જડજેવાં થઈને પડ્યાં રહે છે અને તે નિત્ય મૃત્યુને જોલાઆ કરે છે. જે પુટ ઉપયોગમાં આવે છે તે હમેશાં જીવનમય રહે છે. જીવનજળ તેમનામાં નિત્ય ક્રિયા કરતું રહે છે અને જડજેવાં પુટોમાં નિશ્ચેષ્ઠ થઈને પડ્યાં રહે છે જ્યાં ગતિ હોય છે ત્યાં જીવનજળ સારી રીતે ક્રિયા કરી શકે છે. જીવનજળમાં રહેલું સામર્થ્ય આ પુટોદ્વારા જ બહાર પ્રકાશમાં આવે છે. અને તેથી એ પુટો જેમ ક્રિયાવાન રહે તેમ વધારે લાલ થાય છે.

અલ્પશક્તિવાળા રહેવાની કશી જ જરૂર નથી. તમારામાં રહેલાં સમગ્ર પુટોને જાગૃત કરો અને આજે જે સ્થાને અલ્પ શક્તિને જુઓછો તે જ સ્થાને વિશાલ શક્તિને જોશો તપ્તેન્ન્યાજી જોતો. અલ્પશક્તિમાન ગણો છો તેને જ મહાશક્તિમાન જોશો.

અને તેથી તે અનેક ચુક્ર ક્રિયામાં જેમ અને તેમ વધારે પુટ ઉપયોગી થાય તેવું કરો. વિપુટમાં છે અને તેથી તે રૂઝીઆઉપર ચડો. શ્રદ્ધાના, પ્રેમના, નિશ્ચયના, અનંતતાના, જ્ઞાન-યુક્ત છે તેના કરતાં હજારોમાં મગજનાં પુષ્કળ પુટને યોજો. વિવિધ વિદ્યાઓમાં પણ તેમનો પ્રત્યેક પુટને સર્વ વ્યવસ્થાને જાગૃત કરી મૂકો. તે જ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારની શારીરિક માથું વગેરેમાં જે જે શક્તિઓ અવયવોનાં પુટોને પણ ગતિમાન કરી મૂકો.

પ્રત્યેક પુટને સર્વ વ્યવસ્થાને જાગૃત કરી મૂકો. તે જ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારની શારીરિક માથું વગેરેમાં જે જે શક્તિઓ અવયવોનાં પુટોને પણ ગતિમાન કરી મૂકો. પ્ય સહસ્રશીર્ષી, સહસ્રાક્ષ, સહસ્રપ્રયોગમાં આવતાં જશે, તેમ તેમ તમને તમારામાં વધારે ત્યારે એ બધું સામર્થ્ય પ્રત્યક્ષને જળનો જેમ જેમ વધારે આવિર્ભાવિ થતો જશે, તેમ હાથને કાપી નાંખ્યા છે, હજારો જ્ઞાનની તથા સામર્થ્યની શક્તિઓ હશે તે વિકાસને નાંખ્યો છે. અને તેથી અનંતસામર્થ્ય એટલે તમે સમગ્ર વિકાસને પામવાં એ છે.

કેળવવાનું છે ? કશું જ નહિ.

જેઓ પોતાના પુટને કેળવવા સંબંધે તે બલનો સર્વોદ્દૃષ્ટ ઉપયોગ કરીને અનંતસામ-જળાય છે કે મનુષ્યોના પુટમાં અત્યંત જ અને સહસ્રશીર્ષી પુરુષ બની રહો. પ્ય સર્વ પુટનો ઉપયોગ કરતો નથી. વિદ્યા

(તૃતીય વિચાર.)

કોઈ તમને પૂછતું હશે કે કે તમારા શરીરમાં અનાદત ચક્ર ક્યાં છે, કોઈ પૂછતું હશે મણિપૂરક ચક્ર ક્યાં છે, કોઈ મૂછતું હશે હૃદયકમલ ક્યાં છે, કોઈ પૂછતું હશે સુષુમ્ણા નાડી ક્યાં છે, કોઈ પૂછતું હશે કુંડલિની ક્યાં છે, પણ હું તે પૂછતો નથી. એ એના કરતાં પણ ઘણું તમારામાં વિવિધ સ્થાનમાં છે. પરંતુ હું પૂછું તે એ છે કે તમે ક્યાં છો ?

ઉપર ગણાવ્યું તે અને તેના કરતાં બીજું અત્યંત ઉત્તમ તમારામાં છે, પણ તમે જો તેમનામાં નથી તો પછી એ બધું તમને શા કામનું ? તમારામાં આંખ છે, રાત્રિ પડે છે, ઉંઘ આવે છે અને જ્યારે તમે તેનામાં નથી હોતા તો એ આંખ ગમે તેવી અમૂલ્ય હોય તોપણ તે કાળે તે તમને શા કામની ? તમારામાં સૂર્યતત્ત્વ છે, ચંદ્રતત્ત્વ છે, શિવ-તત્ત્વ છે પણ જો તમે તેમાં નથી તો તે શા ઉપયોગનું ? તમારામાં મગજ છે, તેમાં વિચાર-શક્તિ છે, તેમાં ઉત્તમ અહ્યાધારણશક્તિ છે, તેમાં સારાસારવિવેક છે, તેમાં પ્રતિભા છે, તેમાં તર્કશક્તિ છે, પણ જો તમે તેનામાં નથી તો તે શા કામનું ? તમારામાં હૃદય છે, તેમાં અહાતું બલ રહેલું છે, તેમાં ભક્તિનું બલ છે, તેમાં પ્રેમ છે, તેમાં સત્ય છે વગેરે ઘણું છે પણ જો તમે તેનામાં નથી તો તે તમારે શા અર્થનું ? તમારામાં મૂર્દસ્થાન છે, તેમાં શુદ્ધ વર્ણનું સહસ્રલક્ષણ છે, તેમાં સમ્યક્દર્શનપરમાત્મા સર્વેશ્વરસંપન્નપણે વિરાજિત છે, પણ તમે જો તેમનામાં નથી તો તે તમને શા હેતુનું ?

લંકામાં સોનું છે પણ આપણે જો લંકામાં નથી તો તે સોનું આપણને શા ઉપયોગનું ? હિમાલય પર્વતઉપર લોહાતું સોનું કરે એવી વસ્તુરૂપિ છે પણ આપણે હિમાલય-ઉપર નથી તો તે આપણે શા કામની ? મહાબલેશ્વરમાં કે સીમલામાં અત્યંત શીતલ હવા છે, પણ આપણે તેમાં નથી તો તે આપણને શા કામની ?

પરંતુ ઘણા મનુષ્ય આવું જાણીને જ રાજી રહે છે. રાજી રહે છે એટલું જ નહિ પણ તેથી અભિમાનવાળા રહે છે. પરંતુ તે તેના વાસ્તવ હિતને સાધનાર નથી.

તમારામાં સઘળું સર્વોત્તમ છે અને તેમ છતાં તમે નિષ્કૃષ્ટ રહો છો એવું શું કારણ ? કારણ એ જ કે તમે તે સર્વોત્તમમાં નથી. ધરમાં અગણિત ધન હોય પણ તેને ન વાપરનાર જેમ નિત્યના દરિદ્રી રહે છે, તેમ તમારામાં સર્વતત્ત્વ સર્વશક્તિમત્ત્વ કે જે કહો તે બધું છે પણ તેનો ઉપયોગ કરવા તમે તેનામાં જંબ રહેતા નથી તો તે ખડું જોતાં સમગ્રું નષ્ટાયું છે.

તમારે સ્વપ્ન, જ્ઞાન, અંશ્વર્ષ, સમૃદ્ધિ વગેરે જોઈએ છે તો તમારે તેની નિકટ રહેવું જોઈએ. એ સઘળાનું કારણ તમારામાં જ છે અને તેથી તે તમને મળ્યું હોતું જ જોઈએ, પણ જો ન મળ્યું હોય તો તેનો હેતુ એ જ છે કે તમે તેના કારણમાં નથી.

તમે ભયથી કંપો છો, શોકથી શિથિલ થાઓ છો, ક્રોધથી તપી જાઓ છો, મોહથી હણાઈ જાઓ છો, દરિદ્રતાથી દીન બની જાઓ છો, કવેશથી કાવર થાઓ છો, વ્યાધિથી વિકલ થાઓ છો-આ બધું તમને નથી જોઈતું છતાં પ્રાપ્ત છે, આથી શંકા થાય છે કે તમે ક્યાં છો ?

તમારી કૃતિ તથા સ્થિતિ તેનો તત્કાળ ઉત્તર આપે છે કે તમે અજ્ઞાનમાં અને જીવનમાં છો. કારણ કે ભય, શોક, ક્રોધ વગેરે સઘળું થતું એ જીવનને લીધે જ થાય છે.

તારે શું એ આપું આશ્ચર્યજનક છે કે જે તમારે જોઈએ તે સધળું મળે એવું તમારા પોતાનામાં છે છતાં તમે ત્યાં ન રહેતાં બીજે રહો છો ! અને એ એથી પણ વધારે આશ્ચર્યજનક એ પણ નથી કે તમે જીવત્વમાં રહેવાં છતાં તેનાથી ઉલટા પ્રદેશની વસ્તુઓની જ ઇચ્છા કર્યા કરો છો ?

મિત્ર ભાઈ ! તમારા મનથી તમને નિત્ય પૂછ્યા કરે કે 'હું ક્યાં છું' અને તેના ઉત્તર તમને એમ મળે કે તમે ભયમાં, શોકમાં, દરિદ્રતામાં, હાનિમાં, મૃત્યુમાં, વ્યાધિમાં અને દીનતામાં છો તો તત્કાળ તમારે સમજવું કે તમે જીવત્વના પ્રદેશમાં છો.

શાસ્ત્ર પણ કહે છે કે 'હું કાણુ છું' એ પ્રશ્ન મનુષ્યે હમેશ પોતાને પૂછ્યા કરવો. આત્મ કારણુ પણ એ જ છે કે તેના જે ઉત્તર તેને મળે તે ઉપરથી તે જીવત્વના પ્રદેશમાં છે કે તેથી પાર ગયો છે તેવું તત્કાળ તેને સ્મરણ થાય.

હનનમને વાળ કતરાવતાં મધ્યુચંદ કાકાએ પૂછ્યું, અલ્પા, મારા વાળ કેવા છે-ધાળા કે કાળા ? હનમે જવાબ દીધો, કાકા ! હમણા જ તમારા ઓળામાં પડશે તે જોઈ લેજો એટલે જણાશે.

આ જ પ્રકારે તમે ક્યાં છો એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ તમને મળવો કઠિન નથી. જેવા અનુભવને તમે પામતા હો તેવી સ્થિતિમાં તમે છો.

હલકા પ્રદેશમાં ક્ષુદ્ર વિચારમાં પ્રવેશવાનું તમને લેશ પણ પ્રયોજન નથી. વિચારનો, ચિંતનનો, ક્રિયાનો અને ઉચ્ચારનો પરમ ઉચ્ચ પ્રદેશ તમારામાં જ છે, અને તેમાં રમણ કરવાની તમને પૂર્ણ સત્તા છે.

તમે સુખના પ્રદેશમાં આવો છો તો જ તમને સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, વિદ્યાના પ્રદેશમાં આવો છો તો જ વિદ્યા, સંપત્તિના પ્રદેશમાં આવો છો તો જ સંપત્તિ અને ઐશ્વર્યના પ્રદેશમાં આવો છો તો જ ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. દુઃખાદિ પણ તમને તેના પ્રદેશમાં ગયા વિના મળતું નથી.

અને એ પ્રદેશ તે આત્માનો પ્રદેશ છે. ત્યાં શું છે, અને તેમાં કેવી રીતે સ્થિર થવું એ મહાકાલના વાચકાએ શું કાંઈ નવીન જણવાજેવું છે ?

નોરઠા.

શીદ ધારે ભય વીર ! ભયનાશક કારણુ તુંમાં,
જો છે સ્કંધે ચીર, તો શીદ બીજે શોધવું.
ચિંતા લહે શીદ વીર ! તે હણવા બલ છે તુંમાં,
જો છે નિકટે ક્ષીર, તો પછી જો કાં શોધવી.
રડ ન વિયોગે વીર ! સંયોગનું બલ છે તુંમાં,
જો છે હસ્તે તીર, (તો) ભાથામાં શીદ યોગવું.
વિકારે ન ડર વીર ! વિકારનાશક બલ તુંમાં,
હસ્ત વિધે જો નીર, તો શીદ તૃપિત રહે વૃથા.

ઇષ્ટવિરહિણી વૃત્તિનાં રોષપ્રયુક્ત વચનો.

પદ. (હું તો પ્રેમની ભેગણ પિયુને રોષવા આવી, એ લય.)

ભેઈ ભેઈ વાટ ગઈ ઘાડી, પ્રીતમ હજી ના ગૃહે આવ્યા,
 ના ગૃહે આવ્યા, ન સંદેશા કશા કહ્યાવ્યા; પ્રીતમ હજી
 પ્રિયતમઅર્થ ત્રત કરી કરી કોમળ શરીર સૂકાવ્યાં,
 પ્રભુઉર તોય શાથી જાણું ના દુર્મળ અમે ભાવ્યાં; પ્રીતમ હજી
 વાચકઆદિ જપવડે સ્મરી સ્મરી મુખ હૃદય દુઃખાવ્યાં,
 કણે બધિર પ્રીતમને હજી ધ્વનિ મંત્રના નાંવ્યા, પ્રીતમ હજી
 ઉણાશુભ્રવાહે પસન તતુનાં સકળ નવડાવ્યાં,
 કરુણા આણી પણુ પ્રભુ હૃદયમંદિર ઉગ્યા ના વાગ્યા; પ્રીતમ હજી
 'રીઝતા કોઈ ઉપાયે' પૂછ્યું, ઉત્તર—પણુ ન સંભળાવ્યા,
 વાણી અનંત પણુ વદતાં અમોપ્રતિ બન્યા મુનિભાવા; પ્રીતમ હજી
 બાલ્ય વીત્યું, વીત્યું ચૌવન આ વાર્ધક્ય માંડ્યું વીતાવા,
 (પણુ) પતિએ દષ્ટિ કરી ના ગૃહપ્રતિ ક્યાં દુઃખ કહું હાવાં; પ્રીતમ હજી
 ઊંને પ્રીતમને કરુણાબિધ કહી, જગ બેસતું ગાવા,
 મુજને પૂછે તો કહી દઉં ન બ્રમશો કોઈ ભરમાવ્યા; પ્રીતમ હજી
 સર્વે ધાતુ શોપઈ રહ્યાં અસ્થિ ત્યાં લગી તાવ્યાં,
 કરુણાસિંધુ કહી શકું કેમ, બાકી પ્રાણુ બે જાવા; પ્રીતમ હજી
 આવણું હોય તો આવે લલ્લે, ફરી જઉં ન બોલીવા,
 તનમન ભરમ કરી આપીશ પિયુને અંગ શોભાવા; પ્રીતમ હજી

—વિશ્વવંચ.

પૂર્ણ આરોગ્યયુક્ત સો વર્ષનું આયુષ્ ભોગવવાનો ઉપાય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪:૬૭ થી.)

*

*

*

પ્રથમ વિશ્રાંતિ—કે જે આરોગ્ય અને બળતું એક જ મૂળ છે—મનુષ્ય શરીરરૂપી પાત્રને પ્રપૂર્ણ રીતે ભરી દેનાર છે. અને બીજું યોગ્ય વ્યય. આ યથાર્થ નિયમ અને સિદ્ધ વચન છે. અને જેણે ચતાયુ થયું છે તેણે તેનું ગ્રહણ કરવું જ જોઈએ.

કલાકાના કલાકો, દિવસોના દિવસો, અઠવાડીયાનાં અઠવાડીયાઓ, મહિનાના મહિનાઓ, વર્ષોનાં વર્ષો, અત્રાંતપણે, અને ઘણી વખતે હૃદયપરાંત પરિશ્રમ લઈને, શરીરના અને મગજના મર્મસ્થાનો કામ કામ અને કામ કર્યાં જ કરે છે. પછી માનવધન ઘસાઈ જાય અને છૂટી જાય એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? તે વખતે મનુષ્યો ૩૦ વર્ષના સંધિમાં અથવા થોડાં વધારે વર્ષમાં મૃત્યુવશ થાય છે કે જેને ૧૦૦ વર્ષ જીવવાને માટે સજવામાં આવ્યા હતા.

વિશ્રાંતિ—અંતરના મર્મસ્થાનોને, મગજને, જ્ઞાનતંતુઓને, સ્નાયુ અથવા પિંડીઓને સર્વને વિશ્રાંતિની જરૂર છે.

જીવનસામર્થ્ય નિરુપયોગીપણે સ્વચ્છંદપણે અને અત્યાહારને લીધે વિષેરાઈ જાય છે. દિવસમાં ત્રણ ત્રણ કે તેથી પણ વધારે વખત ખાવું અને તે પણ વર્ષોનાં વર્ષો સુધી એ અત્યાહાર જ છે. ભલે પછી તે અત્યાહારી ગમે તેવા પ્રકારનો કે ગમે તે રીતે ખોરાક લેતો હોય.

જે મનુષ્યે ૧૦૦ વર્ષને પ્રાપ્ત થયું છે તેણે તેના શરીરના અંદરના પરિશ્રમને ઝાંઝો કરી દેશે જોઈએ. એક વખત ભોજન કરનાર નિત્યનો ઉપવાસી જ ગણાય છે. પરમાર્થપરાયણ મનુષ્યમાટે એક વખત ભોજન જ ક્ષેષ્ટ ગણ્યું છે, વ્યવહાર સેવનાર માટે બે વખત ભોજન યોગ્ય મનાયું છે અને ત્રણ વખત ભોજન જનાવરને માટે ઘટિત ગણાયું છે.—અને શાસ્ત્રીય વિચારથી પણ આને યોગ્ય ગણ્યું છે.

ગમે તે ખાવું એ કુદરતને અપમાન આપવા જેવું છે, પરંતુ અત્યાહાર એ તો ઈશ્વરને અપમાન આપવા તુલ્ય છે. જમવાનો યોગ્ય વખત થાય ત્યારે જોઈએ તે જમો, અને તેને માટે સર્વોત્તમ સમય સાંજના ચાર-પાંચ વાગ્યાનો છે કે જ્યારે બધા કામથી નિવૃત્ત થઈ શરીર તથા મનને યોગ્યથી નિવૃત્ત કર્યું હોય અને ફરી પાછો તરત કોઈ ભારે બોલે તે બંને ઉપર લાદવાનો ન હોય. પરંતુ એ લક્ષમાં રાખજો કે જે તમે જમો છો તેની તમને જરૂર હોવી જોઈએ.

જડખાના અવયવોનો ઉપયોગ કરીને—પુષ્કળ ચાવીને—મગજ ને ખચાવજો.

ઈશ્વર સૂર્યવંદે પરિપક્વ થયેલા ઉત્કૃષ્ટ આહાર તમને જમવામાટે આપે છે.

જ્યારે મહેનતવગર અત્યંત સ્વાદિષ્ટ અને રચિકર આહાર તમને મળે છે ત્યારે ખોરાક તૈયાર કરવાની મહેનત શા માટે કરવી ?

લ્યુધ, ફારનેરો, ઇટાલીનો એક સરદાર અને તેવા જ બીજા અનેક મનુષ્યો શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી આહાર લઈને અને જે બળતું મૂળ કે જે મગજમાં રહેલું છે તેના મિથ્યા ક્ષય કર્યા વિના ચતાયુ થયા છે.

. ને તેણે આપણે જે જાણીએ છીએ તે જાણું હોત તો તેથી પણ દીર્ઘાયુ થવાને તે ભાગ્યશાળી થાત.

કંઈ મગજનું સંઘર્ષ બળ અસાધ્ય પદ્ધતિપૂર્વક લીધેલા આહારની પચનક્રિયામાં જ વપરાત જાય છે એમ નથી.

મનુષ્ય ચિંતા કરે છે અને તે બળના ઝરાને ખાલી કરી નાંખે છે, તિરસ્કારને ઉપજાવી ને પણ ખાલી કરી નાંખે છે અને એ જ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારના જૂઠાભરેલા વિચારો કરીને ઈશ્વરદત્ત સામર્થ્યનો હુણ કરી નાંખે છે.

અપૂર્ણ પ્રકારના આરોગ્યમાટે ધણું અને બિન્ન બિન્ન કારણો હોય છે. નિરાશા, ધિક્કાર, હિંદ્રેગ, ભય, ક્રોધ, -અને એવી જ અયોગ્ય પ્રકારના આવેશની પ્રજન-ભવંકર હાનિને પ્રકટાવનાર છે. એ બધાં હિંદ્રે છે કે જે વાટે જીવનજલ વેદી જાય છે. અને શરીરને શુષ્ક, જંઝા પણ નિષ્ક્રિયા થતાં તેમાં ફસાવી દે તેવું અને મરણતોલ કરી મૂકે છે.

જેમણે શતાયુ યવું છે તેમણે આવેશનાં આ હિંદ્રોવિપર બહુ કાળજી રાખવાની છે.

*

*

*

*

જેમણે દીર્ઘાયુ યવું છે તેમણે નીચેના વિચારો લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે.

વૈદ્યો કે રોગીઓમાંથી કોઈએ હજી આરોગ્યને આપનાર ગુણ કોઈ જગ્યાએ અથવા કોઈ વસ્તુમાં રહેલો છે એ વિચાર અથવા ભાવને તિક્ષ્ણજિવિ આપી નથી. તેનું રહસ્ય યોગી કાઢવું એ એક અગત્યનો વિષય છે. દર્શાતતરીકે અનુભવ અને અનુભવજી બતાવે છે કે સ્ટ્રીકનાઇન (Strychnine) દુર્બલ મનુષ્યોમાં સ્નાયુઓનું બલ ઉપજાવવામાં એક ઉપયોગી સાધન છે અને તેમ જતાં આપણે સર્વ જાણીએ છીએ કે સ્નાયુઓનો ગોટ (Muscular spasms) આણીને મૃત્યુ પ્રકટાવવામાં તે સમર્થ ઉપાય છે. ડીજીટલીસ (Digitalis) જે કે પથુને માટે હાલ હલ વિષ છે, તોપણ હૃદય અને મૂત્રપિંડ (Kidney) ને વધારાનું બળ અને જીરૂઆ આપે છે. અને કલોમલ (Calomel) તો તેના પરિણામથી પ્રસિદ્ધ જ છે.

પોષ્ટિક અને શિથિલ કરનાર (Relaxing) જે ઉપચારો છે તે, બેદ લક્ષમાં લેવા જોવા છે. એક ઉગ્ર છે અને બીજો અત્યંત સૌમ્ય છે. એક શરીરમાં સ્પૃર્તિને તથા વ્યયને વધારે છે અને બીજો ઘટાડે છે, એટલે એક ઉપચાર બળની આરંભમાં શ્રદ્ધિ બતાવી તે ની પશ્ચાત્ત અસર (Reaction) માં બળને આણું કરી દે છે, ત્યારે દ્વિતીય ઉપચાર જીવન તરતને વધારે છે, સામર્થ્યને એકદં કરે છે અને બળની અખંડ પ્રદિને પૂરી પાડે છે. પ્રથમનો ઉપચાર તે જે અદ્ય કાળની જાગ્રતિને લાવે છે તેના નિમાવ-કર્તા કરવાને માટે તેનું સેવન કરનારને પોતાને બધીન રાખે છે, ત્યારે બીજો ઉપચાર તેનું સેવન કરનારને એવો સ્વતંત્ર રાખે છે કે તેને વચ્ચે વચ્ચે અટકાવવાથી અર્થાત્ તે શિથિલ કરનાર સાધનોને પાછાં ખેંચી લેવાથી અને પુનઃ કામ કરવાથી ઉલટી તેના બળની અધિક શ્રદ્ધિ થાય છે.

આ પ્રકારે આ ઉપચારોના ઉત્તેજિત કરવાના સ્વભાવનો વિચાર કરતાં, આરોગ્યમેળવવાના નિમિત્તથી મનુષ્યોનો મોટો ભાગ આવીતકનો, તેમની ઈન્દ્રિયોનો અગવજાટ કરવામાં લાભ લે એમાં શું આશ્ચર્ય છે ! જ્યાં ત્યાં મનુષ્યો ઉત્તેજક વસ્તુની ઇચ્છા જ કરતા હોય છે. ના-

દયગ્રસ્તો, સરતોનાં મેદાનો, સરકસીં એ વગેરે આના પ્રમાણમાં સરખાવતાં કંઈક નિર્દોષ ઉ-
ત્તેજ્ય વસ્તુ છે, તોપણ ઉત્તેજ્ય ઉપચારો જે સાત્રય પ્રકટાયે છે, તેના કરતાં એ વસ્તુના
ભોગ્ય ધર્મ રહેલા મનુષ્યોને એ પણ કંઈ આજ્ઞા લક્ષ્યાવતાર હોતા નથી. જે જે તેવા ઉ-
ત્તેજ્યને કરનાર પ્રકારો હોય છે ખરી તે જાણતા હોય કે વ્યવહારના હોય કે વિધિવિધારના
હોય—એ તે હોય તોપણ તેના ઉપાસકો જગતમાં હોય જ છે. એક વખત જે દરદીયાય
છે તે હમેશનો દરદી રહે છે, એક વખત જે ભોગ્ય ધર્મ રહે છે તે હમેશને માટે ભોગ-
્ય ધર્મ છે.

*

*

*

*

આ પદ્ધતિનો મુખ્ય સિદ્ધાંત એ છે કે જે સામર્થ્ય આ શરીરની રચના કરી છે તે
એક જ સામર્થ્ય તેમાં આરોગ્ય પ્રકટાવવાને સમર્થ છે. કાંઈ મનુષ્યે કાંઈ યંત્ર જનાનું હોય
અને તેમાં કંઈ સુધારો કરવો હોય તો વધારે સારું એ છે કે તે મનુષ્યપાસે જ જો યંત્ર
લઈ જવું, અને તેમાં પણ જો તે યંત્ર અત્યંત નાણુક અને ગુણવાગ્રભરેલું હોય તો તો
અવશ્ય કરીને તેની પાસે લઈ જવું એ જ વધારે સારું છે. હવનચાતું અને મર્મરચાન-
યુક્ત આ શરીરધર્મને જો તેના જનાવતાર પાસે જ લઈ જવામાં આવે તો તેના કરતાં બીજું
શું અન્યનું જણાય ? આ રધવે આ પ્રશ્ન થાય છે—આ મર્મરચાને કાણે રચ્યાં ? તેના
રચનારનું મર્મ તે નામ દો પણ મુદો એ છે કે જે સામર્થ્ય તે અવયવોને રચે છે તે સા-
મર્થ્ય જે તેણે જનાનું છે તેને રક્ષણ કરવાને માટે નિરંતર તેની અંદર જ રહેલું છે, અને
જો કારણકર જનાવેલી વસ્તુને વિખેરી નાંખતામાં આવે છે તો શરીર મૃત્યુવશ થાય છે.
જે સામર્થ્ય આ વિષય સમ્યક્ છે તે સામર્થ્ય તેના નિર્વાહ કરવા માટે અને તેની શક્તિ કર-
વાને માટે વિષયમાં જ રહે છે તેથી જે સામર્થ્ય હવંત શરીર ધર્મ છે તે તેના નિર્વાહ કર-
વાને, તેને પૂર્ણ કરવાને, તેને આરોગ્ય આપવાને, તેને સુધારવાને અને તેમાં જળ પ્રકટાવવાને
તે શરીરમાં જ રહે છે.

*

*

*

*

‘ યનાયુ થવાને માટે માટે શું કરવું ? ’

પૂર્ણ આરોગ્ય મેળવવાને માટે અથવા યનાયુ થવાને માટે જોઈ કાંઈ પણ વસ્તુ નથી
કે જે મનુષ્ય કરી શકે.

આરોગ્ય મેળવવાને માટે મનુષ્યે કશું જ કરવાની જરૂર નથી. જે સામર્થ્ય તેને સ્વજો
છે તે એક જ સામર્થ્ય તેને આરોગ્ય આપે છે. અને એ તે જ સામર્થ્ય છે કે જે મનુ-
ષ્યને યનાયુ કરી શકે છે.

ગોત્ર વિચારને અને યાત્રીય વિષયને અનુકૂળ રીતે જો મનુષ્ય કરે તો તેને એક જ
કરવાનું છે કે પોતાના શરીરના હવનજળના ધાવને દરેક માર્ગેથી અટકાવવું અને જાળીને
પાણું મેળવી લેવું. (કુર્મ્મ ધર્મને—શરીરને અને મનને દેવસ વિધાનિ આપીને અર્ચન
દિવિજ કરીને)

દરેક જાતનામાં—પરલોકીયામાં, રમન જમનમાં, કામમાં—પણી તે શરીરનું હોય કે
મનનું, પણ સર્વમાં વડી જળા આરોગ્ય અને જળના દિશક ખરોતે અટકાવે—અને
વિધાનિ લે.

અપૂર્ણ આરોગ્યના હેતુઓને દૂર કરવાને માટે મનુષ્યે આરોગ્યના સંચયસહિત રહેવું જોઈએ અને તેના ક્ષયજનક વધારે દોષો ન કરવા જોઈએ એ માત્ર અગત્યનું છે એટલું જ નહિ, પણ અભિવ્યક્તિય-છત્તવા યોગ્ય-છે. આરોગ્યનું જ્ઞાન થય તે રીતે અને દોષ કરતા જીવનનું એ માત્ર પોતાના જીવનજીવને લખતીપણે ઉડાવવા શિવાય બીજું કશું જ નથી. વિશ્રાંતિ લેવી કે બળને પાછું મેળવવું-ઈશ્વરપ્રતિ પાછા વળવું-અભિમુખ થવું-એ વ્યાપ્તિ વગેરેના કારણને દુર્ઘટ કરે છે એટલું જ નહિ પણ તે આરોગ્યને આપે છે.

વ્યાધિના કાળને શોધ શોધ કરવાની ટેવ એ ઘણી વખતે વ્યાધિને અખંડ કાયમ રાખનાર બળદ્રષ્ટ થઈ પડે છે. મનુષ્યો પોતાના વ્યાધિના હેતુને જાણવાને માટે કામ કર્યા કરે છે-તે હેતુને નિવૃત્ત કરવાને માટે કામ કર્યા કરે છે, અને તેથી વ્યાધિને રથાથી કરે છે.

‘શું આ ખરું નથી ? તમારા પોતાના અનુભવઉપર જ એ પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાનું મોંપવામાં આવે છે.

આપણામાંના કેટલા બધા મનુષ્યો ‘કુદરતને મદદ કરવામાં’ નિષ્ફળ નીવડ્યા છે ! જ્યારે જ્યારે તમે માંદા છો એવું ગભરાવનારું જ્ઞાન તમને થયું કે તમે ઔષધના ઉપચાર કર્યા. ખરું કે નહિ ? ઔષધના ઉપચાર પૂરા થયા, તેમાં નિષ્ફળ થતાં પછી તમે કુદરત તરફ વળ્યા-તમે આરોગ્યશાસ્ત્રના સર્વરીતે ઉપાસક બન્યા-ખરું કે નહિ ? તમારા મિત્રો કંઈ એ શિખામણની વાતો કહેવા આવ્યા તો તેમના એ યત્નતરફ તમે ધુરંધરીયા કરવા લાગ્યા-ખરું કે નહિ ? શરીરશાસ્ત્રની અને માનસશાસ્ત્રની અનેક વાતોઉપર તમે કંકળી ઉઠ્યા-ખરું કે નહિ ?

આ પ્રશ્નને તમે માનેલા કુદરતી માર્ગમાં ચાલીને તમે વ્યાધિના કારણને સ્થિર રહેવામાં મદદ કરી છે, અને ઉત્તેજન આપ્યું છે-ખરું કે નહિ ? ઉપરઉપરથી વિચાર કરતાં તમે નકારમાં ઉત્તર આપવા લલચારી, પણ સૂક્ષ્મ વિચાર કરતાં તમારા પૂર્વના એ વિચારનો તમારા ગંભીર મતરૂપે નિર્ણય કયો દર્શો, તોપણ તમારે તે દેરવેલો પડશે.

*

*

*

*

*

પૂર્ણ આરોગ્યને તથા શતાયુ જીવન સિદ્ધ કરવાને મનુષ્યે કશું જ કરવાની જરૂર નથી. તે ઉપાદેક તથા આરોગ્યજનક બળને સાહાય્ય આપવાને માટે ગમે તે કરી શકે. પૂર્ણ આરોગ્યસહિત શતજીવી થવાને માટે મનુષ્યે બાહ્ય સ્થિતિનો તથા કારણોનો નિવેધ કરવો જોઈએ. આરોગ્યના મૂળતરીકે તેમને ગણવાની જરૂર નથી. સામર્થ્યના મૂળ-ઉપર કેવળ આધાર રાખવાની જરૂર છે. કેવળ કોઈ પણ રચૂત પદાર્થમાં તેવું સામર્થ્ય નથી. માત્ર સે શિથિલ થવામાં, શાંત થવામાં અથવા પ્રયુદ્ધ-નાશ થવામાં અથવા બળને પાછું મેળવી લેવામાં અથવા વિશ્રાંતિમાં તે મદદ કરનાર હોય અર્થાત તેવી સ્થિતિને પ્રકટવામાં જે સહાયક થતું હોય.

સઘળી બાહ્ય કુદરત એ જીવન અને આરોગ્યની એવી સ્થિતિવિશેષ છે કે જે મનુષ્યને અસ્તિત્વમાં, સમિ અથવા જ્ઞાનમાં, વ્યયના હેતુઓને દર્શાવવામાં અને પ્રગતિ થવાના કારણને દર્શાવવામાં સહાયક છે.

મનુષ્ય સર્જનસામર્થ્ય તથા આરોગ્યપ્રધને મદદ કરી શકે એમ માનવું એ એક મોટી બુદ્ધિ છે.

સર્જક તથા આરોગ્યજનક તરવો સ્વતંત્ર છે, અને તેમને કોઈના સાહાય્યની અપેક્ષા નથી.

દોષકાચો મનુષ્ય આરોગ્યના કામમાં હબલ નાંખવા શિવાય બીજું શું કરી એમ છે ?

જે કંઈ જ્ઞાન મનુષ્યે આજીવનમાં મેળવ્યું છે અને ભવિષ્યમાં અનંત કાળમાં તે મેળવી શકે એમ છે તે શું જોણે સધળી વસ્તુઓ સંજ છે અને તે સર્વને જે આરોગ્ય આપ્યા કરે છે તેના અનંત અને અપાર જ્ઞાનની સાથે કોઈ પણ રીતે સરખાવી શકાય એમ છે ? શું તેના પ્રમાણમાં મનુષ્યજ્ઞાન અને અનુભવ અત્યંત હિંદસર તથા સામાન્ય નથી ?

મનુષ્ય કંઈ પણ સર્વોત્તમ ફરી શકે તો એ કહે એમ છે કે એ બાબતનું ચિં. તન છોડી દેવું-જેમ બને તેમ પૂર્ણ રીતે પોતાપણને ભૂસી નાંખવું. તે પોતાના સ્નાયુઓના કાર્યને અટકાવી શકે, તેના શરીરનું અને તેના મગજનું કાર્ય અટકાવી શકે, દિવસમાં એક વખત બોજન લઈને તે પોતાના શરીરના અંતરંગ કાર્યને પણ અટકાવી શકે અને એથી વધારે સારું, કુદરત તેને કહે કે ' જા, હવે કામ કર, ' ત્યાં સુધી તે પૂર્ણ-પણે વિશ્રાંતિ લીધા કરે-તે વિશ્રાંતિને પૂર્ણ અને સર્વાંશે ઉપભવી શકે-અનુભવી શકે-એથી વિશેષ શું કરે ? અને પૂર્ણ વિશ્રાંતિ એ પોતાના અંદરને પૂર્ણપણે વિશ્વાસવા વિના બીજું શું છે ?

*

*

*

*

આપણે ગમે તો ઉઠાડે પણ ઇશ્વરના પુત્ર છીએ, અને તેથી જો સમજીને ઇશ્વરપ્રતિ અભિમુખ થઈએ છીએ, અને આતુરતાથી પ્રાર્થના કરીને આરોગ્યજનક સામર્થ્યને યાત્રીએ છીએ તો સો વર્ષ ગાળી શકાય એવું બળ મેળવી શકીએ છીએ.

• પરંતુ આપણી અભિમુખતા પૂર્ણ અને સત્ય નિષ્ઠાવાળી હોવી જોઈએ-આપણી શ્રદ્ધા અપૂર્વ અને પરમ હોવી જોઈએ.

એ પ્રકારે આપણે સત્ય ભાવથી ઇશ્વરાભિમુખ થઈએ છીએ તો આપણને કૃતકૃત્ય કરનાર પ્રભુનું પરમ ધુનિત વચન શ્રવણ કરીએ છીએ કે અહં ત્વા સર્વ પાતપેખ્યો મોક્ષયિ-પ્યામિ મા શુચ.

જેઓ આ અંધને પ્રીતિથી વાંચે છે તથા તેના અર્થતાત્પર્યને શ્રદ્ધાપૂર્વક અંતઃકરણમાં ધારણ કરી તદનુસાર વર્તવા 'ઉદ્યન થાય છે, તેના પ્રતિ ભગવતિ શુનિતું', વરદાન હો કે શતં જીવ.

इति.

કર્તવ્યને વર્તમાન ક્ષણમાં જ સાધવું યોગ્ય છે.

પદ. (વહાલ ધરીને વજનમાં, વિનોદે વિચરીએ હો, એ લેખ.)

કાલ છોડીને કરવું આજ તો કરીએ હો હ,
આજ છોડીને કરવું હાલ આચરીએ હો હ,
કોણે દીઠી કાલ, મધ્યે, આડો ઘણો કાળ,
એ કાળને શીઠ મિથ્યા ખોધ, કાલની વાટ બેઠ,
આજ કાં દઇએ ધોધ હ;—
કરી રૂઠાં કાજ, કરીએ સફળ તો આજ,
એ આજને સાર્થક કરી લઇએ, આજમાં પૂર્ણ રહીએ,
કાલને ભૂલી જઇએ હ;—
આજ અને હાલ, એ છે આપણો ધનમાલ,
એ માલને હસ્તક કરી લેવો, ઉછીતો ન કોઇને દેવો,
પાછો એ ન આવે એવો હ;—
સાધી લે જે આજ, તેને મળે સુખરાજ્ય,
એ રાજ્યમાં સામર્થ્ય ઘણું છે, પનોતું જેનું આંગણું છે,
સાધો એ સુજ માગણું છે હ;—

રેડીયમની શોધ કરનાર મેડમ કરી.

જન્મતને જાણવામાં આવેલી વિજ્ઞાનવિદ્ સ્ત્રીઓમાં મેડમ કરી એ એક અત્યંત સમર્થ વિજ્ઞાનવિદ્ સ્ત્રી છે. તેના અધ્યાગ પરિશ્રમમાં, દરિદ્રાવસ્થામાં અને આત્મભોગમાં ગાળેલાં વર્ષોના પરિણામરૂપે તેની ' રેડીયમ ' ની શોધ હતી.

પૌત્રાંડમાં જન્મ પામીને, સાધારણ પગારવાળા રસાયણશાસ્ત્રના શિક્ષકની પુત્રીરૂપે થઇ બાપપણથી જ તેની માતાને તે ખોઈ બેઠેલી હોવાથી , જ્યારે તેની વયનાં બીજાં બાળકો રમકડાંથી રમતાં હતાં ત્યારે આ છોકરી ' ટેસ્ટટ્યુબ ' (રાસાયણિક પદાર્થોના પ્રયોગ કરવાની કાચની નળી) થી કામ કરતી હતી.

તેના પિતાને જેટલું આરક્ત હતું તેટલું બધું તેણે રૂપી લીધું. વૈદ્યો પુત્રીવર્સી-ટીમાં વિવિધ શુભાશોમાં તેણે અભ્યાસ કર્યો, દેશસંક્રાંતિ અર્પુર્વે જ્યોતિ તેનામાં જન્મત થઇ અને પોતાના દેશની સેવા કરવાને તેણે નિશ્ચય કર્યો. અને તેના પરિણામે તે એક પ્રવાસિની થઇ રહી. તેના ઘણા થોડા પગારમાંથી પણ તેણે કંઇક બચાવ કરવા મોકલ્યો. કેમકે તેણે તેના રસાયણશાસ્ત્રના અભ્યાસને આગળ મથાવવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો.

એ વર્ષપછી તે પૅરિસના એક નાના માળીયાદિપર પોતાનો દેખાવ આપે છે. એ માળીયાંની દવા એવી તો થંડી હતી કે તેના આરણ્યાઆગળ સીસીમાં ભરીને દુધ મુકવામાં

આવતું તો તે જગી જતું હતું ! તે એટલો ઝાણો ખોરાક લેતી હતી કે પેરિસજેવા ખરૂંઆ-
ળુ દેશમાં તે માત્ર નિત્ય પાંચ આના ખોરાકમાં ખરચતી.

તેને પુસ્તકોની અગત્ય હતી, અને પુસ્તકો એ તેને અત્રકરતાં પણ વધારે કિંમતી હતાં.
તેની આતુરતા, તેની તીવ્ર એકાગ્રતા, અને તેને જ્ઞાનભાંડેની અત્યંત જિજ્ઞાસાએ ખીંચીઓ-
તું પ્યાન તેણે પોતાની તરફ ખેંચ્યું. એક યુવાન પ્રોફેસરના હાથનીએ તેને કામ કરવાની
ચાજના થઈ. તેઓ જનએ સરખી રીતે કામ કર્યું, અને છેવટે પ્રોફેસર કરી (Curie)
એ તેની સાથે લગ્ન કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી. તે તરત વૈદ્યસો લાગી ગઈ અને પ્રોફેસરને
પત્ર લખ્યો કે તેણે પોતાના જીવનને વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર (Science) ના અભ્યાસમાં સમર્પ-
ણ કરવાનો કંઈ કાળથી નિશ્ચય કરી દીધો છે. પ્રોફેસરે તેને ખાતરી આપી કે આપણે જા-
ને સાથે તે કામ કરીશું અને તે માત્ર પોલાંડામાં જ નહિ, પણ આખા જગતને માટે. અને
તેમ થવાથી પંદર દિવસપછી તેઓતું લગ્ન થયું.

નિરાશાવાળી અને નિર્ધન સ્થિતિમાં તેઓએ વર્ષોપર્યંત કામ કર્યું. ઇ. સ. ૧૮૯૮ માં
મૈકલ કરીએ એકલા થઈ ગયેલા કચરાને ઢૂંટો પાડતાં જો એક પદાર્થ મેળવવા પામી તે
પદાર્થને તેણે તેના પતિને ખતાવ્યો. તેના પતિએ પોતાના પ્રયોજોને એટલાવી દીધા અને
પોતાની પત્નીના પ્રયોગને મદદ કરવા લાગ્યો. તેઓએ સાથે યત્ન કરીને એક ગ્રામ (Gram)
જેટલો તે પદાર્થ ઢૂંટો પાડ્યો કે જે અંધારામાં ચળકવા લાગ્યો અને ઝાણો થયા વિના કે
થરો પડ્યાવિના તે એક સરખી ઉજ્જ્વળતા આપવા લાગ્યો.

રેડિયમ શોધી કાઢવામાં આવ્યું !

જ્યારે એ શોધના સમાચાર પ્રસિદ્ધ થયા ત્યારે આખું જગત તેના બદલો આપવાની
હિતાવળ કરી રહ્યું. ‘ નોબેલ ’ નું ઇનામ તેમને આપવામાં આવ્યું. આંદો અને ઇલક્ટ્રોનો
તેમનાઉપર વર્ષાદ વર્ષાવા લાગ્યો. પૈસા કે જેની તેમને પૂર્વે તંગી પડતી હતી તે હવે
તેમના જ થઈ રહ્યા.

ગ્રા. કરીનું એક ભારે ગારીનીએ આવી જવાથી ઇ. સ. ૧૯૦૬ માં દેહાવસાન થયું.
એમ માનવામાં આવ્યું કે આ દાનિથી તેની પત્ની વિજ્ઞાનના જગતમાંથી અદશ્ય થશે પણ
અંતરને દાણું કરી તેણે એકલીએ પુનઃ પ્રયોગશાલામાં પ્રવેશ કર્યો, અને બાંધવાવરથામાં
જે તેના નિયંત્ર હતા-તેના પ્રીતિપાત્ર ગ્રાંથાંડની સેવા કરવાને જે ખ્યાલ તેને હતો-તેની વિ-
શેષ અંશમાં સિદ્ધિને જેની-આત્મા જગત્વી સેવાને હાથ તે વિવિધ બાબ્યાનો આપી-
ને અને ક્ષેત્રો લખીને કરે છે.

અંતરની તીવ્ર ઇચ્છાથી ફેરવો નિશ્ચય સિદ્ધ થાય છે, અને ગમે તેવા કષ્ટમાં પણ
જાતીય સ્વત્વ જાળવી રાખવાથી નિરાશામાંથી પણ સિદ્ધિનો ઉદય થાય છે, એ સિદ્ધાંતને, મે-
કલ કરીએ જેમ રેડિયમ શોધી કાઢ્યું તેમ શું આપણે તેના જીવનમાંથી શોધી કાઢીએ
એમ નથી ?

જે ઇચ્છાને સિદ્ધ કરવાને માટે તે તીવ્ર હતી તે ઇચ્છા, ખંત, આતુરતા, પ્રયત્ન, ધૈર્ય,
વૈયોસુધીના અત્યાંત પ્રયાસ, નિરાશા તથા યત્નનો બદલો મળવાની વખતે તેના તરફ અપૂર્વ
શાંતિ જાળવી રાખવી એ આદિ ગુણોથી મનુષ્ય ધારે છે તે જ પરિણામને ઉપજાવી શકે
શકે છે તેના આ જીવજંત દર્શાવ નથી તો બીજું શું ?

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૪—વૈશાખ કૃષ્ણ ૦ ૧૪. સંવત્ ૧૯૬૮. દર્શન (બંક) ૭.

॥ ૐ શ્રી ॥

હૃદયમાં અનાયાસ થયેલા આત્મજ્યોતિના

પ્રકાશનો અનુભવ.

પદ. (વહાલા વ્રજલાલસાથે લાગી રે લગનીમાં, એ લય.)

સહજે અગમ્ય જ્યોત બાગી રે, હૃદયમાં,

જેઈ હું આ શો ! પ્રકાશ.

જ્ઞાનઅંધાર્યાવાળી, પ્રભામય એ દ્યુતિથી,

છવાઈ રહું આ આકાશ;

અળહળ કરતી અળકે, અગમગ અળકે;

સહજે૦

ખીજ જ્યોતિ તો તેમાં, પડતાં અવનને હરતી,

આ તો દે અવન અવિનાશ;

અળહળ૦

ધૂત કે ન તેલ જેમાં, પૂરવા ન કાંઈ જોઈએ,

આપે પ્રકટીને દે ઉજ્જશ;

અળહળ૦

એ છે વળી સૂક્ષ્મસરખી, એના વિણ પણ ના જોડે,

ખાલી હું ક્યાંહિ અવકાશ;

અળહળ૦

જેને ગણું મોટું મોટું, જોઈ થયેલો તેનો,

સર્વનો એમાં, હું મમાસ;

અળહળ૦

(એ) સ્થિર છતાં જોઈ છું હું, એના ઐશ્વર્યકેરા,

અળકારા મારે શ્વાસોશ્વાસ;

અળહળ૦

આશ્ચર્યચકિત હું થાઉં, જાણીને જગની લીલા,

એ તો મારી જ્યોતિનો વિલાસ;

અળહળ૦

જ્યોતિર્મય આપે હું છું, અનુભવ (એ) ઉઠતાં રે,

શિવ હું, તનુ આ કૈલાસ.

અળહળ૦

—:૦:—

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ણના પૃષ્ઠ ૮૮ થી.)

તત્ત્વજો ૬ સૃજત—પરમાત્માએ તેજસ્ અન્યું એવી જે શ્રુતિ સામે આપવામાં આવે છે તેની સાથે આદિ વિરોધ નથી. કારણ કે પ્રથમ તો એ શ્રુતિમાં સદૃષ બ્રહ્મ સદૃષ રૂપે કહ્યું છે અને ઉપાદાનરૂપે કહ્યું નથી. વહુસ્યામ૦ એ શ્રુતિમાં પરમાત્મા જ સર્વ રૂપ યથા છે અને તેથી સર્વ પરમાત્માથી અનન્ય છે તેથી કાર્યસાથેના અભેદ તથા ઈક્ષણરૂપ લિંગવશાત્ બ્રહ્મનું ઉપાદાનપણું સિદ્ધ છે એમ જો કહેવામાં આવે તો ત્યાં લિંગકરતાં શ્રુતિ અધિક બળવાન છે એ ન્યાય લાગે છે. સાક્ષાત્ શ્રુતિ વાયુને તેજસ્નું ઉપાદાન કહે છે તેથી એ શ્રુતિની સામે લિંગનું બલ આવે તેમ નથી અને વળી તેજસ્ બ્રહ્મનું સાક્ષાત્ કાર્ય નહિ હોય પણ વાયુદ્વારા કાર્ય હોય તોપણ પરમાત્માનું કાર્ય કહી શકાય તેમ છે. તેથી એ શ્રુતિની, કાર્યભેદ આદિ લિંગની એ રીતે પણ ઉપપત્તિ યઈ શકે છે. માટે એ શ્રુતિસાથે વાયુમાંથી તેજસ્ની ઉત્પત્તિ લેવામાં વિરોધ નથી. બ્રહ્મતરવે આકાશ તથા વાયુની સૃષ્ટિ કરી અને વાયુરૂપ થયેલા પરમાત્મામાંથી તેજસ્ થયું એમ કહેવામાં તેજસ્ બ્રહ્મ જન્ય પણ થઈ શકે છે. તસ્યાઃ જૂતં તસ્યા વૃદ્ધિ તસ્યા આમિક્ષા—એ ધેનુમાંથી શૂત એટલે ઉપ્પન્ન દુધ, એ ધેનુમાંથી દધિ અને એ ધેનુમાંથી આમિક્ષા થાય છે. આ શ્રુતિમાં જેમ દુધ, દધિ અને આમિક્ષા સર્વ ધેનુમાંથી થાય છે એમ કહ્યું છે છતાં વસ્તુતઃ દુધમાંથી દધિ અને દુધમાંથી આમિક્ષા થાય છે. તાત્પર્ય જેમ દુધ, દધિ અને આમિક્ષા એમાં પૂર્વ પૂર્વ સાક્ષાત્ ઉપાદાન છતાં આ શ્રુતિમાં સાક્ષાત્ અને પરંપરા ઉપાદાન લઈ ધેનુને જ ઉપાદાન કહેવામાં આવે છે તેમ પ્રત્યુત્તમાં પણ પરમાત્મા પરંપરા ઉપાદાન હોય છતાં તેમાંથી તેજસ્ થાય છે એમ કહેવામાં બાધ નથી. બ્રહ્મ પોતે આકાશરૂપે યઈ રહે છે, વાયુરૂપે યઈ રહે છે ઇત્યાદિ પ્રકારે વિકારરૂપે રિયન થાય છે એ તદ્વાત્માનં સ્વયમકુદ્ધત એ શ્રુતિ રપટ કહે છે તેથી વાયુરૂપાપજ બ્રહ્મમાંથી તેજસ્ થયું એમ લેવામાં બને શ્રુતિ સમન્વિત યઈ જાય છે. ભગવદ્ગીતામાં પણ બુદ્ધિજ્ઞાનમસંમોહ-બુદ્ધિતાન, અસંમોહ-ઇત્યાદિ ઉપક્રમ કરી કહ્યું છે કે મવાન્તિ માવામૂ, તાનાં મન્ત યથ પૃથગ્વિદ્યાઃ—પદાર્થોના ભિન્ન ભિન્ન વિકારો મારામાં જ થાય છે બુદ્ધિઆદિ પદાર્થો પોતાના કારણરૂપ અંતઃકરણાદિમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રવક્તા છે છતાં સર્વ પદાર્થો સાક્ષાત્ અથવા પરંપરાથી બ્રહ્મમાંથી થયેલા છે, તેથી ઉપરનું ગીતાવચન

સંશુત છે. તે પ્રમાણે પ્રસ્તુતમાં પણ સમગ્રાય છે. તેથી આ સર્વ વિચારથી વાયુ તેજસુનું સાક્ષાત્ ઉપાદાન છે એ સિદ્ધ થાય છે.

શ્રુતિઓ કમવિના જ સંદેશુ પ્રતિપાદન કરે છે અર્થાત્ જેમાં ઉત્પત્તિ થતા પદાર્થોનું કમવિના જ કથન કરવામાં આવ્યું છે તે શ્રુતિઓનો અર્થ પણ સ્પષ્ટ થઇ જાય છે કેમ કે ગમે તે અન્ય શ્રુતિવશાત્ સિદ્ધ થતો ક્રમ લેવામાં આવે તો તેથી પણ એ શ્રુતિની ઉપપત્તિ થઈ શકે છે, અને જે શ્રુતિમાં સાક્ષાત્ ક્રમ કહ્યો છે તેની ઉપપત્તિ તે ક્રમ લીધા વિના થતી નથી. એક વિજ્ઞાનથી સર્વ વિજ્ઞાનની પ્રતિજ્ઞામાં પણ તેજસૂને વાયુમાંથી ઉત્પન્ન થતું લેવામાં બાધ આવતો નથી કેમકે પરંપરાથી તેજસ્ પણ બ્રહ્મનું જ કાર્ય છે. તેથી સર્વથા સંદિગ્ધ શ્રુતિઓનો અર્થ ઉત્પત્તિ થાય છે માટે તેમાં લેશ પણ વિરોધ નથી.

આ પ્રમાણે તેજસૂની ઉત્પત્તિ સિદ્ધ કરી હવે એ જ ન્યાયનો અતિરેશ જલના સંજ્ઞામાં શ્રીસૂત્રકાર કરે છે.

આપઃ ॥ ૧૨ ॥

સૂત્રાર્થઃ—અપ (જલ) તેજસુમાંથી ઉત્પત્તિ થાય છે કેમકે શ્રુતિ એમ કહે છે.

આ સૂત્રમાં સ્વતઃ તથા હિ આહ એટલાં પદોની પૂર્વ સૂત્રમાંથી અનુવર્તિત થાય છે. અહીં પણ તદ્વપોડસૂત્રજત-તેણે જલને સંજ્ઞા. સ્મરેતરાપઃ-તેજસમાંથી જલ ઉત્પન્ન થયું એમ જે પ્રકારની શ્રુતિ છે અને એમાં ગયા સૂત્રની માફક જ પૂર્વપક્ષ, એકદેશિ મત અને સિદ્ધાન્ત કરાય છે. જલના સંજ્ઞામાં એક અધિક શંકા એ આવે છે કે લૌકિક અગ્નિ જલનો દાહ કરે છે તેથી જલ અગ્નિદાહ હોવાથી એની ઉત્પત્તિ તેજસ્ અર્થાત્ અગ્નિથી નહિ હોય એ શંકાનો પરિહાર પણ આ અતિરેશ સૂત્રથી થાય છે. શ્રુતિ સ્પષ્ટપણે અગ્નિથી જલ થાય છે એમ કહે છે એટલે એમાં સંશય સંભવતો નથી. પ્રત્યક્ષકરતાં શ્રુતિ બધવાનું છે, વળી લૌકિક અગ્નિ (તેજસૂ) એ ત્રિવૃતકૃત (પચીકૃત) તેજસ્ છે અને લૌકિક (લોકદૃષ્ટ) જલ તે પણ પચીકૃત જલ છે. એ બેમાં જલ અગ્નિદાહ દેખાય છે પણ એ નિયમ સૂક્ષ્મ (અપચીકૃત) જલમાં છે એવું માનવા કારણ નથી. એથી ઉલટું શ્રુતિ અપચીકૃત અગ્નિમાંથી અપચીકૃત જલ ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહે છે તેથી ત્યાં અગ્નિદાહત્વ નથી એ સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રસંગમાં પાંચ ભૂતોની ઉત્પત્તિ શ્રીસૂત્રકાર વર્ણવે છે. તેમાં પૃથિવીની ઉત્પત્તિ કહેતાં પૂર્વે જલમાંથી પૃથિવી થાય છે માટે જલને તેજસ્ અને પૃથિવીની વચ્ચે મૂક્યું છે. હવે પૃથિવી જલમાંથી થાય છે એ કહી પચ્ચભૂતોની ઉત્પત્તિ પૂર્ણ કરે છે.

પૃથિવ્યધિકારરૂપશબ્દાન્તરેભ્યઃ ॥ ૧૨ ॥

સૂત્રાર્થઃ—પ્રકરણ, ૨૫ તથા અન્ય શ્રુતિ એ ત્રણ હેતુથી નિર્ણય થાય છે કે અન્ન શબ્દ પૃથિવીનો બોધક છે.

શ્રીછાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે ત્વા આપ યેક્ષન્તઃ વહ્નયઃ સ્યામ પ્રજાયેમહીતિ. ત્વા અન્નમસૂજન્ત. ૬. ૨. ૪. ૧ તે જલે ઇક્ષણ કયું કે અમે બહુરૂપ થઇએ અને એમ ઇક્ષણ કરી તેણે અન્નને સંજ્ઞા. આઃ વિપવવાક્યમાં સંશય થાય છે કે અહિં અન્ન શબ્દથી શેનું મહણ કરવું ? નીહિ, યવ આદિ ભક્ષ્ય પદાર્થ કે આદનાદિ પક્વ અન્નનું મહણ કરવું કે પૃથિવીનું મહણ કરવું ? ત્યાં પૂર્વપક્ષ એ પ્રાપ્ત થયો કે નીહિયવાદિ કોઈ પ્રકારના-અપ-

કેવ કે પકવ-અન્નનું એથી ગ્રહણ કરવું કેમકે અન્ન શબ્દ લોકમાં એ અર્થમાં રૂઢ થયેલો છે. આ પ્રકરણમાં વાક્યરોપમાં વળી જણાવ્યું છે કે તસ્માદ્વચ્ચ કવ ચ ન વર્ષતિ તદેવ મૂયિષ્ઠં વચ્ચં મવતિ । જ્યાં કોઈ પ્રદેશમાં વૃષ્ટિ થાય છે ત્યાં અન્ન વધારે થાય છે. અહિં વૃષ્ટિ થવાથી પૃથિવી કંઈ વધતી નથી. પૃથિવી તો જે છે તે જ રહે છે. પણ વૃષ્ટિ થવાથી વધારે થનાર અન્ન તે ત્રીહિયવાદિ છે. માટે રૂઢિ તથા વાક્યરોપથી અન્નનો અર્થ ત્રીહિયવાદિ વિવક્ષિત હોય એમ જણાય છે.

આ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી સિદ્ધાન્ત કરવામાં આવ્યો છે કે અહિં-નો અન્નશબ્દ પૃથિવીનો બોધક છે, અહિં અન્નશબ્દથી જલમાંથી ઉત્પન્ન થનાર પૃથિવીની જ વિવક્ષા છે. એ સિદ્ધાન્ત સાથી કયો એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીસૂત્રકાર ત્રણ હેતુ દર્શાવે છે. પ્રથમ તો અધિકાર એટલે પ્રકરણ, અહિં તેણે તેજસ્ને સ્વભૂત, તેણે જલને સ્વભૂત એ આદિ વાક્યો મહાભૂતની સૃષ્ટિનાં પ્રતિપાદક છે તેથી મહાભૂતની સૃષ્ટિનું આ પ્રકરણ પ્રસ્તુત કર્યું છે, તેમાં જલસુધીની સૃષ્ટિ કહેવાઈ ગઈ છે. હવે કમપ્રાપ્ત પૃથિવીની સૃષ્ટિ છે. તેનું ઉલ્લંઘન કરી કારણવિના ત્રીહિયવાદિનો પરિગ્રહ કરવો અન્યાય છે અર્થાત્ પ્રકરણથી બાધિત છે. બીજો હેતુ ૩૫ છે, અહિં વાક્યરોપમાં જે રૂપનું કથન કર્યું છે તે પૃથિવીને અનુગુણ છે. વાક્યરોપમાં કહ્યું છે કે ચત્ક્રણં તદ્વચ્ચ જે કૃષ્ણરૂપ છે તે અન્નનું છે. ત્રીહિયવાદિ પદાર્થો તથા પકવ એટલાદિ અન્ન નિયમે કરીને કૃષ્ણ (કાળા) હોતા નથી. યદ્યપિ પૃથિવીનાં ક્ષેત્રો (ખેતરો) પણ દુષ્કાળ જેવાં સ્વેત તથા અંગારાજેવાં રોહિત પ્રસંગે હોય છે તથા પિ પૃથિવી પોતે સ્વભાવથી અને બહુલપણે કૃષ્ણ જ દેખાય છે તેથી પૃથિવીનું રૂપ ધણે ભાગે કૃષ્ણ છે અને સ્વેત નથી તેમ રોહિત પણ નથી. પૌરાણિકો પણ સા ચ કૃણ્ણા ઝાસા કહી રાત્રિને પૃથિવીની જાણ વર્ણવી પૃથિવીના રૂપને કૃષ્ણ કહે છે. તેથી વાક્યરોપમાં કહેલું કૃષ્ણ રૂપ પૃથિવીને અનુગુણ હોવાથી અહિં પૃથિવીનો પરિગ્રહ કરવામાં સાધક હેતુ થાય છે. તૃતીય હેતુ તે શ્રુત્યન્તર છે. તેતિરીય ઉપનિષદમાં સમાન પ્રકરણમાં કહ્યું છે કે અદ્વિત્યઃ પૃથિવી—જલમાંથી પૃથિવી ઉત્પન્ન થાય છે. બૃહદારણ્યકમાં કહ્યું છે કે તદ્વદ્વપાં શર આસીત્ તત્સમહૃત્યત સા પૃથિવ્યમવત્ જલમાંનો શરભાગ ધનીભાવને પામ્યો અને પૃથિવીરૂપ થયો. તેથી આ જને સમાન પ્રકરણવાળી શ્રુતિમાં જલમાંથી ઉત્પન્ન થનારી પૃથિવી કહી છે અને અદિતી જલમાંથી ઉત્પન્ન થનાર અન્ન કહ્યું છે તેથી એ અન્ન તે પૃથિવ જ હોવું ઘટે છે. શ્રુતિ, સિંગ, વાક્ય, પ્રકરણ, રચાન અને સમાખ્યા એ છ પ્રમાણમાં ઉત્તરોત્તર દુર્બલ છે તેથી રૂઢિકરતાં રચાન અધિક બલવાન છે. ત્રીહિઆદિ અન્ન જલમાંથી સાક્ષાત્ થતું નથી પણ પૃથિવીમાંથી થાય છે એ તેતિરીય શ્રુતિ—પૃથિવ્યા ઓપઘયઃ ઓપઘમ્યોઽન્નમ્ પૃથિવીમાંથી ઓપધિ થાય છે અને ઓપધિમાંથી અન્ન થાય છે-રૂપરૂપે કહે છે.

આ પ્રમાણે પ્રકરણ, વર્ણરૂપ સિંગ અને શ્રુત્યન્તર એ ત્રણ હેતુ પૃથિવીના ગ્રહણ કરવામાં વિષમાન છે તો પછી અહિં અન્ન શબ્દને ત્રીહિઆદિની પ્રતિપત્તિ કેવી રીતે થઈ શકે ! ત્રીહિયવાદિ અર્થમાં અન્નની દર્શાવેલી રૂઢિ તેનો પ્રકરણ, સિંગ અને રચાનથી બાધ થઈ નાંખ છે. વૃષ્ટિ થતાં અન્ન વધે છે એ વાક્યરોપ જે પૂર્વપક્ષીએ દર્શાવ્યો ત્યાં ત્રીહિયવાદિ

અનનુ' ભલે ગ્રહણ થાય તોપણ એ અનન પાર્થિવ છે તેથી જલમાંથી ઉત્પન્ન થનાર જે અનન તે પૃથિવી છે એ અર્થનું જ એ સૂચન કરે છે. તેથી સર્વ રીતે સિદ્ધ થાય છે કે અહિં અનન શબ્દવડે પૃથિવીનું ગ્રહણ કરવાનું છે; અર્થાત્ મહાભૂતની ઉત્પત્તિમાં જલમાંથી પૃથિવી ઉત્પન્ન થાય છે એ સિદ્ધ છે અને એમાં શ્રુતિની વિપ્રતિપત્તિ નથી.

હવે આ મહાભૂતની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં એક પ્રશ્ન અન્ય ઉઠે છે તેના સંબંધમાં શ્રીચન્નકર હવે સિદ્ધાન્ત કરે છે.

તદભિધ્યાનાદેવ તુત્તલ્લિઙ્ગાત્ સઃ ॥ ૧૨ ॥

મુન્નાર્થઃ—પરમેશ્વર પોતે તે તે રૂપે રહીને ધક્કણ કરી તે તે ભૂતને સર્જે છે કેમકે પરમેશ્વર સર્વનિયન્તા છે એમ શ્રુતિ કહે છે.

અહિં પ્રશ્ન એ થાય છે કે આ આકાશાદિ ભૂતો પોતે જ પોતાના વિકારને સર્જે છે કે પરમેશ્વર આકાશાદિ ભૂતરૂપે રહીને ધક્કણ કરી વાયુઆદિ વિકારને સર્જે છે ? આ સંશય થતાં પૂર્વ પક્ષ એ પ્રાપ્ત થાય છે કે એ ભૂતો પોતે જ પોતાના વિકારને સર્જે છે, કારણ કે આકાશાદ વાયુઃ વાયોરગ્નિઃ—આકાશમાંથી વાયુ થાય છે, વાયુમાંથી તેજસ્ થાય છે—ઇત્યાદિ શ્રુતિમાં સ્વતંત્રપણે જ વાયુ આદિની સૃષ્ટિ વર્ણવી છે. દ્વિતીયાધ્યાયના દ્વિતીય પાઠના આરંભના અધિકરણમાં જે અચેતન છે તેની સ્વતંત્ર પ્રવૃત્તિ યદ્ય શકની નથી એ સ્થાપન કર્યું છે તેથી આકાશાદિ ભૂતો સ્વતંત્રપણે વાયુ આદિનાં ઉપાદાન યદ્ય શકે, તેમ નથી, તેમ જે અચેતન છે તે સ્વતંત્રપણે કર્તા પણ યદ્ય શકે તેમ નથી, તોપણ તત્ત્વેજ દેક્ષત, તા આપ દેક્ષન્ત—તે તેજસે ધક્કણ કર્યું, તે જલે ધક્કણ કર્યું ઇત્યાદિ શ્રુતિમાં તેજસ્ આદિને ધક્કણ કરનાર ચેતન વર્ણવ્યાં છે. તત્પર્યં કે જેમ મનુષ્યાદિ જન્મદે માત્ર તે અચેતન દેહમાં વાયક નહિ થતાં તે તે દેહાભિમાની જીવોનાં વાયક થાય છે તેમ આકાશાદ વાયુઃ—આકાશમાંથી વાયુ થાય છે ઇત્યાદિ શ્રુતિમાં આકાશાદિ જન્મદેવડે આકાશાદિ ભૂતના અભિમાની દેવોનું ગ્રહણ કરીને એ દેવે વાયુની સૃષ્ટિ કરી ઇત્યાદિ અર્થ દેવો થોગ્ય છે. આમ યવાથી એ દેવો ચેતન હોવાથી એમાં કર્તૃત્વનો સંભવ છે અને તેથી ઉક્ત શ્રુતિમાં નિરપેક્ષ નિમિત્તત્વ પંચમીનો અર્થ દેવો. આ પ્રમાણે અર્થ કરીને પૂર્વપક્ષને મુજ કહેવાનું એ છે કે જેમ આ શ્રુતિનો આવો અર્થ થાય છે તેમ અન્ય શ્રુતિ કહે છે કે તદાત્માનં સ્વયમકુરુત—પરમાત્માએ પોતાના વિકારને પોતેજ સંભાળ્યા. આ શ્રુતિમાં સ્વયમ્ પદ વાપર્યું છે. એનો શો અર્થ છે ? એનો અર્થ એ છે કે અન્ય દ્રાહની પણ અપેક્ષા વિના. તેથી આ શ્રુતિ બ્રહ્મને આકાશાદિ સર્વના સ્વતંત્ર કર્તા, અન્ય નિરપેક્ષ કર્તા જણાવે છે. તેથી આ બ્રહ્મને પ્રકારની શ્રુતિનો વિરોધ હોવાથી ઉત્પત્તિના વિષયમાં શ્રુતિનું પ્રામાણ્ય નથી અને તેથી ભૂતાદિની ઉત્પત્તિનો નિર્ણય શ્રુતિથી ન કરતાં યુક્તિથી કરવો અથવા સાંખ્યાદિ સ્મૃતિને અધારે કરવો.

આ પ્રમાણે પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં એકદેશિ સિદ્ધાન્ત આ પ્રમાણે છે કે જેમ આકાશાદિરૂપ થયેલું બ્રહ્મનત્ત્વ સર્વનું ઉપાદાન કારણ છે તેમ આકાશાદિના અભિમાની દેવરૂપ જે જીવો તે રૂપતાને પામેલું બ્રહ્મનત્ત્વ સર્વના કર્તારૂપ છે. તેથી પરમેશ્વર પરંપરાથી સર્વના મુદ્રા છે માટે

પરમેશ્વરને કર્તા વર્ણવનાર શ્રુતિસાથે બીજી શ્રુતિનો અવિરોધ થઇ રહે છે. સ્વયમ્ પદ વાપર્યું છે તે અન્ય ઈશ્વરનો નિરાસ કરે છે, અને જીવભાવની અપેક્ષાનો નિરાસ કરતું નથી.

આ રીતે પૂર્વપક્ષ તથા એકદેશીનો સિદ્ધાન્ત પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી સિદ્ધાન્ત કરવામાં આવ્યો છે કે આકાશમાંથી વાયુ થયો ક્ષયાદિ વાક્યમાં આકાશાદિ પદનો મુખ્યાર્થ બાધિત થતો નથી અને તેથી એ પદોની દેવરૂપ અર્થમાં ધક્કાથી કરવી અનુચિત છે અને પંચમી વિલક્ષિતનો ૩૬ અર્થ પ્રકૃતિત્વ છે માટે તે જ અર્થ એ વાક્યમાં લેવો જોઈએ. તેથી અચેતન જે આકાશાદિ જૂનો તે અચેતન હોવાથી કર્તા જ થઈ શકે તેમ નથી તો પછી ઈશ્વરથી અનપેક્ષ કર્તા હોય એ તો કેવળ અસંભવ છે. યદ્યપિ તે તે જૂતના અભિમાની જે દેવો તે ચેતન હોવાથી કર્તા સંભવે છે પણ શ્રુતિ એ સર્વ દેવોને ઈશ્વરના નિયમ પ્રભાવે છે તેથી એ ચેતન છતાં એમનું સ્વાતંત્ર્ય નથી અને તે તે જૂતો તો અચેતન હોવાથી બીલકુલ જ સ્વતંત્ર નથી, તેથી પરમેશ્વર જ તે તે આકાશાદિ જૂતરૂપે યદ્ય રહીને ધક્કાથી કરે છે અને વાયુ આદિ વિકારને સજે છે. કારણ કે શ્રુતિ કહે છે કે યઃ પૃથિવ્યાં તિષ્ઠન્ પૃથિવ્યા અન્તરો યં પૃથિવી ન ઘેદ યસ્ય પૃથિવી શરીરં યઃ પૃથિવીયમન્તરો યમયતિ-જે પૃથિવીમાં રહીને પૃથિવીના અન્તર છે, જેને પૃથિવી બાણુતી નથી, જેનું પૃથિવી શરીર છે, જે પૃથિવીના અંતરરૂપ હોઈને પૃથિવીનું નિયમન કરે છે, ઈત્યાદિ આ આદિ શ્રુતિઓ અહમથી અધિષ્ઠિત આકાશાદિ જૂતોની પ્રવૃત્તિ જણાવે છે, તેથી યદ્યપિ તે તે અચેતન જૂતરૂપે અવસ્થિત અહમ તે તે વિકારનું ઉપાધાન છે તથાપિ તે તે જીવરૂપે રહીને ઈશ્વર કર્તા નથી, પણ તે તે જૂતમાં અંતર્યામીરૂપે અવસ્થિત પરમેશ્વર સાક્ષાત્ જ સર્વના કર્તા છે. આમ હોવાથી જ સોડકામયત યદ્ય સ્યાં પ્રજાયેય-પરમાત્માએ ધક્કાથી કર્યું કે હું બહુરૂપ યાદિ એ પ્રકારે અહમનો પ્રસ્તાવ કરી સત્ત્વ ત્યજ્જા ભવત્ તદાત્માનં સ્વયમ્કુરત-તે અહમતત્ત્વ સ્તૂપ અને તદુપ યદ્ય રહ્યું અને પોતે જ પોતાના સ્વરૂપને સજી રહ્યું એમ કહી એ અહમતત્ત્વને જ શ્રુતિ સર્વાંભરૂપે વર્ણવે છે અને તેથી અહમનું જ સાક્ષાત્ કર્તૃત્વ રચાયે છે.

પૂર્વપક્ષમાં કહ્યું હતું કે અપ તથા તેજસ્ એ બંનેએ ધક્કાથી કર્યું એવું શ્રુતિ કહે છે, તે સાચું છે. પણ એ ધક્કાથી થવાનું કારણ એ છે કે એ જૂતોમાં પરમાત્માનો જ આવેશ થયેલો છે. નાન્યોતોસ્તિ દ્રષ્ટા-અહમથી અતિરિક્ત કાર્થ દ્રષ્ટા નથી એ શ્રુતિ અન્ય ધક્કાથી કર્તાનો કંઈકરથી જ પ્રતિપેદ કરી રહી છે. વળી તદૈક્ષત એ શ્રુતિમાં તત્ પદ વાપર્યું છે અને તે પ્રસ્તુતનો પરમર્શ કરે છે અને પ્રસ્તુત અહમ છે તેથી એ શ્રુતિ સ્પષ્ટપણે અહમને ધક્કાથી કર્તા રચાયે છે. તેથી જૂતોનું ઈશિગૃત નથી પણ એ પરમાત્માનું જ છે માટે પરમાત્મા જ સાક્ષાત્ સર્વના સજી છે એ સિદ્ધ થાય છે.

ધનપતિ રોકડેલર.

અમેરિકાના ધનપતિ જૉન. ડી. રોકડેલરને પાશ્ચાત્ય દેશસાથે સંબંધ ધરાવનાર કોણ નથી ઓળખતું ? અમેરિકાની પૃથ્વી તેને ત્યાં ૭૫૫૫૨ વાગતી જૂગળને લીધે રણકાર કરી રહી છે. અમેરિકાની પૃથ્વીનું ટેકું પણ બાણે 'હું રોકડેલરને બાણું છું,' એમ કહેવાને તકની રહ્યું છે.

આ રૉકફેલરના પ્રકાશથી આજ કાલ લગભગ મનુષ્યમાનનાં ગૃહ પ્રકાશિત થઈ રહે છે. એટલું જ નહિ પરંતુ અનેક દેશનાં અનેક કારખાનાંમાં જો તે આવીને બેસતો નથી તો તે કારખાનાંમાં પ્રાણ આવતા નથી. તે ચાલતાં નથી. કેમ ? કેમકે બધાં જ કારખાનાંનો પ્રાણ રૉકફેલર છે.

અને તે કેવી રીતે ? દેશે દેશમાં ધાસતેલને પહોંચાડનારી અત્યંત સમર્થ ' સ્ટૉન્ડર્ડ ઓઇલ કંપની ' નો તે મુખ્ય છે. અને તેથી જ તે દેશમાં ઓઇલમાં કલા પ્રમાણે ઈશ્વરે જેમ કહ્યું હતું કે ' Let there be Light '. (' પ્રકાશ થાઓ ') અને જેમ (And there was light) પ્રકાશ થયો તે જ પ્રમાણે તેને માટે પણ કહેવાય છે કે એ જો કહે કે Let there be light (પ્રકાશ થાઓ) તો ગમે ત્યાં ગમે તેટલો પ્રકાશ થઈ શકે એમ છે. જો કે તે માત્ર સ્થૂલ પ્રકાશ પ્રકટાવી શકે છે

આ રૉકફેલરે જ જગતને વ્યાપાર કેમ કરવો એ ખરી રીતે બતાવી આપ્યું છે. અને વ્યાપાર કરીને તેમાંથી ધારેલી મુરત કેમ બર લાવવી એ તેણે જ શીખવ્યું છે. તેની એ ' સ્ટૉન્ડર્ડ ઓઇલ કંપની ' એ જગતને તેણે આજ સુધી જોયેલા કોઈ પણ ઉત્તમ દર્શાવતી વધારે પ્રમાણમાં બેરબાદી કામ કેમ કરવું, ચાલકપણું એ શું છે અને તે કેવું હોવું જોઈએ એ સર્વોત્તમ રીતે અને મોટામાં મોટા નિદર્શનરૂપ થઈને બતાવી આપ્યું છે. એ કંપની. મોટામાં મોટો વ્યાપાર કેમ ચાલે અને તે સર્વોત્તમ પ્રકારે અર્થને સિદ્ધ કરનાર શી રીતે ચાલે તેના દર્શાવતી ખોટ તે આજ જગતને ખૂબી પાડે છે. રાજ્યને અને પ્રજાને બંનેને ધાસતેલ આપીને તે ઉભયને ઉપયોગી થઈ પડ્યો છે. ઉપયોગી થઈ પડ્યો છે એટલું જ નહિ પણ તેણે જનસમુદાયના વ્યવહારઉપર એટલી બધી સત્તા જમાવી દીધી છે કે એક પક્ષે કહીએ તો મનુષ્યના મોટા સમુદાયને તેણે પોતાને અધીન કરી લીધા છે. અને તેમ કરવામાં તેની વ્યાપાર ખેડવાની કુશળતા એ એક કારણ છે. તેણે દૂર દેશાવરપર્યંત એવો તો વ્યાપાર જમાવી દીધો છે કે જ્યાં કરીને તેના માલનો દુનિયાને છેડે પણ ઉપયોગ હોય. અને મનુષ્ય તેનો ઉપયોગ કરવો શરુ કર્યો પછી ભાગ્યે જ તેને છોડી શકે છે.

વ્યાપાર તો એ જ જાતનો ખીણ કંપનીઓ પણ કરે છે, પરંતુ આની વ્યાપાર કરવાની કુશળતાથી તો અવધિ છે ! તે ઘણો નિયત નફો ખમ્ય છે. તેના વ્યાપારમાં અમુકથી વધારે નફો ખાવાની સખ્ત મનાઇ છે ! અને તેમ છતાં આજે તે જેટલું કમાય છે તેટલું હિંદુસ્થાનનું કોઈ મોટું રાજ્ય તો શું પણ તેવાં અનેક રાજ્યોને એકઠાં કરીએ તોપણ તેટલી આવકવાળાં તે નહિ થવાનાં.

જ્યારે રૉકફેલર ધાસતેલમાંથી ધુમાડાને કાઢી નાંખવામાં વિજયી થશે ત્યારે તે જગતના ઉપર એક મોટો ઉપકારક ગણાયો.

ફેટલાં વિદ્યાર્થીને તેણે સાહાય્ય આપી વિદ્યાર્થીઓને જે તેણે લાલ આપ્યો છે એ લાભની કિમતી આંકી જાય એમ નથી. વિદ્યાર્થીનાં જીવન શક્તિને, વિશાલતાને અને વિદ્યાની સમૃદ્ધિને પામી ઉત્તમ માર્ગગામી થાય તો તેવી રૉકફેલરની કૃતિના હિતનું માપ શી રીતે નીકળે !

વિદ્યાલયો બંધાવવામાં, તેને નીલાવવામાં તેમ જ બીજાં અનેક લોકોપયોગી કાર્યો કરવામાં તેણે આજ સુધીમાં ૫૦૦૦૦૦૦૦૦-પચાસ કરોડ રૂપિયા ઉપરાંત રકમ વાપરી નાંખી છે.

તેણે આજ સુધીમાં શું શું સાફ કર્યું છે તેના તે કદી વિચાર કરતો નથી-તે વિચાર કરવાનો તેને અવકાશ મળતો નથી. તેના અતંકરણને જે દુઃખ દે છે તેનો જ તે વિચાર કરે છે. જગત કેવી રીતે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પામે એ વિચાર તેની મીતિનો વિષય છે. કોઈની ખરાબ સ્થિતિ જોઈને તેને જે દુઃખ થાય છે તેની નિવૃત્તિ માટે જ તે વિચાર કરે છે.

તેની વાર્ષિક ઉપજ-આર્થિકશક્તિના વ્યાપારી-સમર્થ વ્યાપારી બંધુઓ ! તમે શું ધારો છો ? તમે કરોડપતિ હશે, તો તમારી તે મિલકતનો કેટલામો હિસ્સો તેની વાર્ષિક આવક છે એમ અનુમાન કરવાનું તમે સાદસ કરશો ? હું નથી ધારતો કે તમે ૬૦ કે ૭૦ ચોમાસાં વીતાવી જે કરોડ રૂપિયા એકઠા કર્યા છે તેટલા બંધાને જ તેની એક વર્ષની આવક તરીકે કહેવાને હિમત કરી શકતા હો. પરંતુ સાંભળો, હવે હાથ દબાવે સાંભળો, તેની વાર્ષિક ઉપજ ૨૦૦૦૦૦૦૦૦૦, વિશ કરોડ રૂપિયાની છે !

કોઈ અપરાધ માટે કાર્ટ તરફથી તેનો દંડ થયો. કેટલો ? કંઈ ઝાઝો નથી. બે ઉપર માત્ર ૦૦૦૦૦૦ મીડાં. વિશ લાખ રૂપિયા ! આ દંડ ચલાવી દફાકત કહેવાને તેની પાસે તેના કલાર્ક આવ્યો તે વખતે તે રૈફરેલર ગોશ્વની રમત રમતો હતો. તેને આ દંડની રકમ સાંભળીને કેટલાં હડબડાયાં આવ્યાં હશે એમ તમને લાગે છે ? આ દફાકત કહેવાથી તેની રમતમાં બાંધ પડ્યો અને તેથી તેના કલાર્કને ચીડાઈને જવાબ આપ્યો, મૂખાં ! જતો રહે અદિથી. તેના પૈસા ભરી દે. મને મારી રમતમાં બાંધ પાડવા શા માટે આવ્યો ?

જેના બે રૂપિયા કેડમાંથી છોડીને આપતી વખતે ડાબી કેડમાં રૂપિયા હોય છે તો જમણી કેડાણી હાથ વળે છે તે મનુષ્યને આ સાંભળી કેવી જાતનાં શીત આવશે ! !

તે કહે છે કે મને માત્ર ૫૭ મનુષ્યોનાં નામ યાદ છે કે જેને મેં કરોડપતિ કર્યા છે ! એ વિના બોળ છે. પણ મને તેમનાં નામ યાદ રહેવાં મુશ્કેલ છે. પેદીધર મહેતાગીરી કરનાર મનુષ્યને પાંચ રૂપિયા વધારે આપતાં જેના શ્વકિપર આવે છે અને તું લાયક નથી એવું જેને સડીરીકેટ કંઈ ધધારે રૂપિયા આપવા પડે તેને માટે જે આપે છે તેવા ધનાઢ્યો ! આકાશ પાતાળ જેવડું પહોળું મેં કરીને શું જુઓ છો ! દીવાળીને દહાડે વહાણમાં પાંચ પતાસાં આપી કે એક ચઢાનો પેવાલો પાછ રાજ કરી તેમાં પેતાને મોટા ઉદારની પૂંછડી માનનાર તથા રોડ કહેવડાવનારાં મનુષ્યોને ધનવાન કહેવા કે ગરીબ ! નોકરને પાંચ રૂપિયા આપવામાં 'તું લાયક નથી' કે તમે લાયક નથી ?

રૈફરેલરની જે સ્થાવર જંગમ મિલકતો છે તેની કિંમત કાઢવાને માટે કેટલાક મનુષ્યોએ ૭ મહિના એક સરખી સખત મહેનત લીધી, તોપણ તેઓ તેના અડસટો સરખો કાઢી શક્યા નહિ !

તેમ જ તેની રોકડ મિલકતમાં કેટલા રોકર છે તેને ગણવાને એક મહિના બરાબર થયો છતાં તે ગણાઈ શકી નથી !

આટલી સંપત્તિ છતાં આશીસમાં ને એક કલાકના જેવી મહેનત કરે છે. બરાબર નવે આવી સાંજરે સાડા પાંચે આશીસમાંથી ધૂટો થાય છે.

નિવૃત્તિપરાયણ જીવનની વગર સમન્યે હિમાયતી કરનાર મનુષ્યને રોકફેલરનો આટ આટલા પૈસા છતાં ગદાવૈતર કરવાના સ્વભાવનો ડોળ આ અસાધકરતા કેવડો વધારે મોટો લાગતો હશે !

માનસ પ્રયોગો.

નીચેના ઉપાયોને માનસ ઉપાય કહેવામાં આવે છે. અને તે એટલા સરલ તથા અસરકારક છે કે તે પ્રત્યેકથી ફલીભૂત રીતે સાધી શકાય છે.

૧

ન્યારે પચનક્રિયા મંદ પડી ગયેલી લાગે ત્યારે જરૂરના પ્રદેશમાં સઘળા ભાગમાં સારી રીતે રક્તાભિસરણની વૃદ્ધિ થાય એ પ્રમાણે કરો. આ કરવાને માટે તમારા ધ્યાનને એ પ્રદેશમાં વાળો, અને ન્યાં તમારું ધ્યાન વળુ છે તે તરફ લોહીની ગતિને વધારવાની તીવ્ર અને અશુભ ઇચ્છાને પ્રકટાવો.

૨

ન્યારે તાઢ વાતી હોય કે શરીરઉપર શીતલતા લાગતી હોય ત્યારે શરીરના ઉપરના ભાગમાં અને શરીરના સઘળા ભાગમાં લોહીની ગતિ વધારવાનો પ્રયત્ન કરો. એ પ્રકારે થાય એવી માત્ર ઇચ્છા તેને માટે બસ છે; માત્ર તેનું અત્યંત ઉંડાણથી જ્ઞાન થવું જોઈએ અને એ ક્રિયામાં અઢા હોવી જોઈએ. ન્યારે શરીરના ઉપરના પડમાં લોહીની ગતિ વધે છે ત્યારે ત્વચાનાં છિદ્રો ખુલ્લાં થાય છે. આ પ્રમાણે શરીરમાંના કચરો કે જેથી તેને પૂરાઈ જવાનો બધે રાખવામાં આવે છે તેને તે ક્રિયા શરીરમાંથી બહાર કાઢી નાંખે છે.

૩

આયુ' દુઃખ' હોય તેને મટાડવાને માટે આ બે સાદા પ્રયોગો છે. પ્રથમ શાંતપણે, અને ગાઢપણે પગના વિચાર કરવા-પગમાં વૃત્તિને રચાપવી. અને તેની સાથે એ ઇચ્છા જામત કરવી કે પગતરફ લોહીનો ધસારો થાય. આ ઇચ્છા મસ્તકમાં આવતા લોહીના વધારાના પ્રમાણને ત્યાંથી અટકાવી પગતરફ લઈ જશે કે જે તે દુઃખ નિવૃત્ત કરવાને માટે ખાસ આવશ્યક છે. બીજો પ્રયોગ મગજના મધ્યખિંદુમાં ધ્યાનને રચાપવાનો છે. તેની સાથે એ ઇચ્છા રાખવાની છે કે મગજનું સઘળું બળ તે મધ્યખિંદુપ્રતિ ધસડાઈ આવે. આને માટે મગજના મધ્યખિંદુમાં ધ્યાનને એકાગ્ર કરો, અને પછી મગજનાં સૂક્ષ્મ દ્રવ્યો અથવા સામર્થ્યો તે મધ્યખિંદુમાં આવતાં હોય એ પ્રકારનું જ્ઞાન કરો. એ દ્રવ્યો અથવા સામર્થ્યો તમારી ઇચ્છાનુસાર ગતિ કરતાં હોય એવી કલ્પના કરો, અને તેની સાથે જે પરિણામ લાવવો છે તે પરિણામ આવવો જાય છે એવા પ્રકારનું જ્ઞાન કરવાનો યત્ન કરો. તેમાં જેમ જેમ તમે વિજય મેળવતા જાઓ છો તેમ તેમ મગજના પ્રત્યેક ભાગમાં સમતોલ-પાણું મેળવતા જાઓ છો, અને તેથી એકઠા થઈ ગયેલા-ગમી ગયેલા-લાગે ધૂસ પડી જાય છે.

૪

શરીરના કોઈ પણ ભાગની વેદના અર્થવા દુઃખ તે ભાગમાં પૂર્ણ રીતે લોહીતું પ્રસારણ કરવાથી-લોહીને વહેવડાવવાથી-મટાડી શકાય છે. અને તે કરવાને માટે માત્ર તેવી ઇચ્છા કરવી એ બસ છે-માત્ર તે ઇચ્છા અંતરની અત્યંત ઉંડાણવાળી હોવી જોઈએ.

૫

ન્યારે (તમને) પ્રકૃતિને અનુકૂલ ન જણાતું હોય ત્યારે દશ કે વિશ મિનીટ પૂર્ણ શાંત થઈ રહો, અને તમારા શરીર તથા મનની ગાઢ અર્થાત્ ઉંડાણવાળી સ્થિતિમાં શાંતિ થવાની લક્ષણ કરો. એટલે શરીરના ઉપરના ભાગથી તે અંદરના આંતર મનના અત્યંત ઉંડાણવાળા ભાગના સર્વ પ્રદેશમાં શાંતિનું લાભ કરો. આ તમારા શરીરના પ્રત્યેક વિભાગમાં સરખાપણાને સમાનતાને ઉપજાવશે અને ન્યારે કુદરતને કેટલાક વખત માટે પૂર્ણ સરખાપણું અથવા એકરાગપણું આપવામાં આવે છે ત્યારે લગભગ બધી ત્રાસદાયક પીડા શમી જાય છે.

૬

ન્યારે તમે તમને જોઈએ તેવા પ્રકૃષ્ઠ ન લાગતા હો ત્યારે બસવાન અનુકૂલ ભાવનાને કરજો. માનસિક રીતે કલા કરજો કે તમારે જેવા થવું છે તેવા તમે છો, અને જેવા પ્રકારનો અનુભવ તમારે કરવો છે તેવો જ અનુભવ હાલ કરો છો. જે કંઈ થોડો સમય તમને તેવા વખતે મળ્યો હોય તે સમયની પ્રત્યેક ક્ષણે તમને પોતાને આ પ્રકારની ભાવના આપ્યા કરજો, અને તેમ કરવાથી તમે કુદરતને એટલી બધી મદદ કરશો કે તમારા શરીરમાંથી સઘળા પ્રકારના અઠિકપણાનું લાભ પૂર્ણપણે નિવૃત્ત થઈ જશે. કુદરત તમારા શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં પૂર્ણ એકરાગ ઉપજાવવાને માટે અખંડ પ્રયત્ન કરી રહી છે, અને જો તેને પૂરતી મદદ કરવામાં આવે છે તો તેણે આરોગ્ય દરેક પ્રસંગે તેણે અને તેણે જળવાઈ રહે છે; અને બસવાન વિત્તમ ભાવના કુદરતમાં આ સામર્થ્યનો અવસ્ય વધારો કરે છે.

૭

આરોગ્યને પ્રકટાવનાર સાધનોમાં શ્રદ્ધાનું મહત્ત્વ અત્યંત છે એ વાતો ન્યારે આપણે જાણીએ છીએ કે શ્રદ્ધા મનનો નિશ્ચયપૂર્વક વિકાસ કરે છે, અને તેથી કરીને શરીરને જૂના પણામાંથી કાઢીને નવાપણામાં અને ઉત્તમતામાં લાવે છે ત્યારે તે તરફાળ સમગ્ર જીવન એમ છે. શ્રદ્ધા હમેશાં વધારે વિત્તમપ્રતિ પહેલી હોય છે, કેમકે જે વિત્તમ નથી તે પ્રતિ વધાર્ય શ્રદ્ધા થવી એ સંભવિત નથી. તેથી શ્રદ્ધા જેમ બસવાન હોય છે તેમ ઘણી ત્વરા-અને વેગ-પૂર્વક આપણે જીવનસામર્થ્યમાં તથા શરીર અને મનની વધારે સારી અને આરોગ્યમય સ્થિતિમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ.

૮

ન્યારે તમે દબાઈ ગયેલા-સુકુચિત થઈ ગયેલા તમને લાગતા હો, ત્યારે તમારી કદપનામાં આવી શકે એવા સર્વોત્કૃષ્ટ સમૃદ્ધિમય, અત્યંત સૌંદર્યમય અને જીવનમાં લક્ષ્યરૂપે જે બન્ધ સ્થિતિને તમે રચાવી શકો તેવી સ્થિતિના ચિત્રને તમારા માનસ પ્રદેશમાં રચજો. આમ કરવાથી તમે તમારા મનમાં વધારે ઉચ્ચતાને, વધારે સારાપણાને અને વધારે આરોગ્યને ઉત્પન્ન કરો છો, અને ન્યારે મન પૂર્ણ રીતે પુષ્ટ થયું હોય છે ત્યારે તમને તમારા સર્વ અંશમાં સંપૂર્ણ સદ્ લાગે છે.

૯

જ્યારે તમને કટાણાતું જાન થાય ત્યારે પૂર્ણ શાંત થઈને તમારી કટપનામાં એક અત્યંત પ્રશાંત અને વિશ્રાંતિજનક દેખાવતું ચિત્ર કલ્પીને તે તરફ તમારા સમગ્ર ધ્યાનને સ્થાપજો. આ તમને પૂર્ણ વિશ્રાંતિવાળી સ્થિતિમાં આવવામાં સહાયક થશે, અને તમે શરીર તથા મનના બંધથી ઉતારાતા થઈ પૂર્ણ વિશ્રાંતિના અનુભવને પામશો.

૧૦

જ્યારે તમને એવો અનુભવ થવા લાગે કે તમારું બળ ક્ષીણ થતું જાય છે અને તમે થાકી ગયા છો, અને તેથી કરીને તમારું કરવાનું કામ તમારે અટકાવવું જોઈએ એમ તમને લાગે ત્યારે બલવાન આગ્રહવાળી અને તીવ્ર લાગણીવાળી ભાવના કરજો કે તમે બલવાન છો અને એ ભાવનાને એવી બલવતી રીતે કંઠે કે તમારા શરીરના પ્રત્યેક પરમાણુમાં નવું બળ આવેલું તમને અનુભવાય. આમ કરવાથી તમારા શરીરમાં વધારે બળનું આવાહન કરી શકશો અને કોઈ પણ પ્રકારની અગત્યના તમે સાથે સાથે બીજા ધણા કલાકો કામ કરવાનું પૂર્ણરી રાખી શકશો.

૧૧

કોઈપણ પ્રકારની તમને અકળામણ થતી જણાય અથવા કોઈ બાબત મુઝાવાળેલું લાગે ત્યારે પૂર્ણ શાંત અને સ્થિરતાવાળી સ્થિતિમાં આવો, અને શાંત તથા અક્ષોબ્યપણાની ભાવના કરો. આ ભાવના તમારા અંતરના ઉડાણના જીવનમાં પૂર્ણ સ્વાસ્થ્યને પ્રકટાવીને કરો. આ પ્રકારે તમે તમારા ક્ષય થતા બળને અટકાવો છો કે જે ઘણું અગત્યનું છે. જેટલાં દુઃખો બળના ક્ષયના સાક્ષાત્ હેતુને લીધે પ્રકટવાં હોય છે અને જે માનસિક ગભરાટને લીધે ઉપજ્યાં હોય છે તે આથી શમી જાય છે. આ સ્થાને એ લક્ષમાં રાખવું સારું છે કે ન્યાં સુધી શરીરમાં જીવનતત્ત્વ અથવા શરીરરક્ષક બળની જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં આવક હોય છે ત્યાં સુધી શરીરમાં કોઈ પણ વિક્રિયા પોતાનો પગપેસારો કરી શકતી નથી, તેમ જ માનસિક મુઝાવણ થવાનું કારણ પણ એ બળનો વધારે પ્રમાણમાં ક્ષય થવો એ જ હોવાથી આપણે તેવી માનસ સ્થિતિઓને પણ, બંધ પછી તે ગમે તેવા કારણને લઈને પ્રકટે તોપણ, ત્યજવાનું લક્ષ રાખવું જોઈએ.

૧૨

નાદિમત અથવા અધર્મને પ્રાપ્ત થવાળેલું તમને લાગે તો એ વિચારને તમારામાં આગ્રહથી ઉપરિચિત કરો કે જે કંઈ તમારામાં છે તે સધળાને તમે કામે લગાડો અને તેને જોઈએ તેટલો સમય આપો તો જે કંઈ સિદ્ધ કરવું હોય તે અથવા અધર્મ કે એવું જ જે કંઈ પ્રતિકૂલ હોય તે સર્વોચ્ચ ત્યજ શકાય છે.

૧૩

શરીર અથવા મનથી તમે શ્રમિત થઈ ગયેલા લાગો તો તેના સ્વીકાર કરતા નહિ માત્ર તમને પોતાને એટલું જણાવો કે એક રાત્રિની સારી નિદ્રા તમને, તમે પૂર્વે હતા તેવા બલવાન, જાગ્રત અને સ્ફુર્તિવાળા કરી મૂકે છે, અને તમને જણાશે કે એમ થાય જ છે.

૧૪

ગમે તેવું બને વા ગમે તે કારણ હોય તોપણ એકરાગપૂર્વક રહેવાનો આગ્રહ રાખો,

અને તમારા પોતાના પ્રત્યેક સદ્ગતિ તંત્રસાધેનો એકપનો અનુભવ કરવાનો પ્રયાસ કરો. એવી એકપવાળી રિયલિટી બળને એકત્રી કરે છે અને તમારા શરીરમાં જેમ જેમ તમે બળનો વધારો કરો છો તેમ તેમ તેને આરોગ્યમાં સ્થાપવાનું કાર્ય કુદરતને અત્યંત સરળ પડે છે.

૧૫

શરીરનાં સદ્ગતિ તત્ત્વોઉપર તમારા લક્ષને ઝેરવધું એ જે બળ અવરોધક કાર્ય કરે છે અને ફળને ઉપજાવે છે તે બળને ક્રિયામાં મુકવા તુલ્ય છે, અને તે બળ ન્યારે ક્રિયામાં હોય છે ત્યારે જે વિરુદ્ધ ચાલતું હોય છે અને હાનિકારક હોય છે તેનો નાશ કરે છે. શાંત થાઓ, અને જે સદ્ગતિ તથા ઉચ્ચ અવસ્થાનું જીવન, દરેક પુટમાં પ્રવેશીને, પ્રકાશવડે જેમ અધાર નિવૃત્ત થાય છે તેમ શરીરના સઘળા ભાગમાંથી વિરોધ અને વ્યાધિને નિવૃત્ત કરે છે તેમ, તમારા શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં પ્રશાંતપણે વલ્યા કરે છે એ પ્રકારના ચિત્તને રચો.

૧૬

ન્યારે પ્રકૃતિને પૂર્ણ સ્વસ્થતા ન લાગતી હોય ત્યારે હમેશાં ઓછું જમો, અને વિશેષ પ્રમાણમાં નિદ્રા લો. વળી તેવા વખતે તમારા ધ્યાનને જે કંઈ અશુભ, આરોગ્યજનક તથા બલવાનું છે તેમાં વાળીને શરીર અને મનથી શાંત રહ્યા કરો.

૧૭

ન્યારે ન્યારે તમારું શરીર તમને પ્રીત્યાદ કરે કે હવે તે વધારે કામ કરી શકતું નથી ત્યારે તમારા મનને એ વાત પ્રકટ કરવાતરફ વાળો કે તમારા શરીરવડે શું કરી શકાય એમ છે તેની ઠાણે હલ નથી. આ બલવાનું વિચારથી તમારા શરીરના પ્રત્યેક પુટને સતેજ કરો અને તમે તમારા શરીરને ફરીથી બલથી ભરાયેલું જોશો, કે જેથી કરીને જીવન અને બળનો નવો પરવાનો તમને પ્રાપ્ત થવાથી તમે તમારા કામમાં આગળ વધશો.

૧૮

પાચનક્રિયાની સામાન્ય વિક્ષિપાને નિવૃત્ત કરવાનું માટે નિયમિતરીતે નેદ્રઅથવા તેટલા પચ્છાગ્નિમાં જમો, અથવા તમારા નિયમના આહારને થોડા વખત માટે બરાબર અર્ધ કરીનાંઓ અને એમ છે. રીતે ચાવો. પ્રસન્ન અને સંતોષી રહો. મનની શિથિલ (દુર્બલતા-વિનાશ) રિયલિટીમાં રહો. શ્રદ્ધા ધવી એ જાના પ્રદેશમાં લોકી શ્રેષ્ઠતિને પ્રધારો. રજસવિતપણે અને નિશ્ચિત ભાવપૂર્વક ભાવપૂર્વક આપણે જીવનસૌણું પૂર્ણ તથા શરીર અને મનની વધપૂર્ણ પચનપણાના ચિત્તને રચો રિયલિટીમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ.

નોમય રીતે જુઓ અને પાચન

૮

ન્યારે તમે દયામય ગમેલા-સુદુષ્ટિત યર્થ-ગમેલા તમને લાગતાં કે ભાગવા. તમને કહો કે તે નામાં આવી શકે એવા સર્વોત્કૃષ્ટ સમૃદ્ધિમય, અત્યંત સૌન્દર્યમય અને નિષ્કલ્યાણને સુખપૂર્વક જમો, બાંધે રિયલિટીને તમે સ્થાપી શકો તેવી રિયલિટીના ચિત્તને તમારા માનસ પ્રદેશમાં રચનાના સમગ્ર કરવાથી તમે તમારા મનમાં વધારે ઉચ્ચતાને, વધારે સારાપણાને અને વધારે આદરોપ્રાપ્ત થોડો ન્ત કરો છો, અને ન્યારે મન પૂર્ણ રીતે પુટ થયું હોય છે ત્યારે તમને તમારા સર્વ અં માત્ર સંપૂર્ણ સર્વ લાગે છે.

૧૯

સામાન્ય મગજ સામાન્ય પ્રકારના શરીરને ઉત્પન્ન કરવાના સ્વભાવવાળું છે, અને ઉચ્ચ પ્રકારનું મગજ ઉત્તમ પ્રકારના શરીરને બનાવવાના સામર્થ્યવાળું છે; તથા પોષક વિચારો ઉત્તમ જાતિના મગજને રચે છે.

૨૦

રમરણમાં રાખવાની મોટી વાત એ છે કે શરીરના આરોગ્યનાં કુદરતી બળ બ્યારે આપણે આરોગ્યના વિચારો કરીએ છીએ અને નિશ્ચયપૂર્વક આરોગ્યની જ તીવ્ર આતુરતા પ્રકટાવેલી રાખીએ છીએ ત્યારે હમેશાં વધ્યાં જ કરે છે.

મર્્યાદા.

કુદરતનું નિરીક્ષણ કરી તદનુસાર વર્તન રાખનારને કુદરતનો અભ્યાસ જો કંઈ પણ સ્પષ્ટ-પણે શીખવે છે તો તે પાક મર્્યાદાનો જ છે. સર્વ કાર્યોમાં મર્્યાદા રાખવાની ખાસ જરૂર છે એ બોધ કુદરતનું આપાતતઃ અનુલોકન પણ આપે છે. જ્યાં જ્યાં આપણે દૃષ્ટિ ફેરવી જોઈએ છીએ ત્યાં સર્વ મહાન્ પદાર્થો મર્્યાદાનો ભગ નહિ કરતા જ દેખાય છે, પણ સદા મર્્યાદાનું પાલન કરનાર થઈ રહ્યા હોય છે. સમુદ્ર જો પોતાની મર્્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે તો આખી પૃથ્વીને, તે ઉપર રહેલી સકળ વસતિસહ પોતાના જલમાં નિમગ્ન કરી દઈ શકે છે. પણ પ્રલયસમયશિવાય સમુદ્ર પોતાની મર્્યાદાને ઉલ્લંઘન કરતો નથી. નદીઓ જલના ક્ષુદ્ર પ્રવાહ છે છતાં તે પણ પ્રાયશઃ પોતાની મર્્યાદામાં જ વહન કર્યાં કરે છે પ્રસંગ-વશાત્ એ ક્ષુદ્ર જલસમૂહો પોતાની મર્્યાદાને ક્ષુદ્ર હોવાથી ઉલ્લંઘે છે ત્યારે ખેલ આવવા વગેરેથી કેટલી હાનિ થાય છે તે સુવિદિત છે. બૂધરો પોતાની મર્્યાદા ત્યજી આકાશમાં ઉડી ગમે ત્યાં પડના હતા ત્યારે જગત્તા હિતને માટે ઇન્દ્રે એમની પાંખ કાપી નાંખી એમને સદામાટે મર્્યાદામાં સ્થાપન કરી દીધા છે એ પુરાણપ્રમિદ છે. પૃથ્વી, શુક્ર, બુધ, મંગલ આદિ ગ્રહ, ઉપગ્રહ તથા સૂર્ય પોતપોતાની મર્્યાદામાં વહન કરતા જાય છે. એ મર્્યાદાનું અતિક્રમણ કોઈ પણ કરે છે તો તત્કાલ જ ને ગમે તેની સાથે અથડાય છે અને તેના ચૂરેચૂરા થઈ જાય છે અર્થાત્ તે વિનાશને પામે છે, અને તેથી આપણને સૂચવે છે કે મર્્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવું એ વિનાશકર છે ત્યારે મર્્યાદામાં રહેતું એ જ સુખકર માર્ગ છે. આ વગેરે આકાશાન્નિ તત્ત્વો, રિવિધ લોકો, ગોત્રો આદિ સર્વપ્રતિ જોતાં મર્્યાદામાં રહેવું એ જ સુખકર માર્ગ જણાશે.

સમષ્ટિ મહાન્ પદાર્થો ત્યજી વ્યષ્ટિ પદાર્થોપ્રતિ જોઈએ છીએ તો ત્યાં મનુષ્યનાં શરીર-શક્તિ પદાર્થો એ જ બોધ દેવાવે છે. શરીરના અવયવો પોતપોતાની મર્્યાદામાં રહે છે ત્યાં સુધી જ શરીરનું આરોગ્ય સચવાય છે. જો કોણે એક પણ અવયવ મોટા થઈ પોતાની મર્્યાદાને ત્યજે છે કે તરત જ સર્વ અવયવો ક્ષોભને પામે છે, શરીરમાં મોટા રજસંગ્રામ મચે છે, આરોગ્યને સ્થાને વ્યાધિ થઈ રહે છે અને સુખને સ્થાને વેદનાનો અનુભવ થવા શોગ આવે છે. આ જ નિયમ શરીરના સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ પુટસુધી આવી રહ્યો છે, તેથી આ કુદરતનો ખેલ આપણને મર્્યાદામાં રહેવાનું જ સૂચવે છે.

જો કુટુંબોમાં એક કુટુંબમાં સ્ત્રી, પતિ, પિતા, પુત્ર આદિ સર્વ સંબંધીઓ પોત-પોતાની મર્્યાદામાં રહી વર્તે છે અને બીજા કુટુંબમાં સર્વ અમે સ્વતંત્ર છીએ એમ

માની એક બીજની મર્યાદાનું પાલન ન કરતાં ઉલ્લંઘન કરવામાં જ માન સમજે છે. આવા બે કુટુંબની રિથિનિયો સરખાવો, એમાં શું જણાય છે ? બીજ પ્રકારના કુટુંબમાં સંપદ કદાપિ રહેતો નથી, એકની વિપત્તિએ અન્ય સાહાય્યભૂત થતો નથી પણ પ્રસંગે એકની વિપત્તિને અન્ય સંબંધી પોતાની સંપત્તિ માને છે, પરસ્પરમાંથી શુદ્ધ પ્રેમનું અસ્તિત્વ જન્મ રહે છે, મનુષ્યપ્રજાએ મહા યત્ને જે સામાજિક રિથિતિનું બંધારણ રચ્યું છે અને તેથી જે લાભને પ્રાપ્ત કર્યા છે તે સર્વ આ કુટુંબ ગુમાવી ગયે છે. અને પરિણામે સ્વવિભક્ત થઈ તિરોધાનને પામી જાય છે. ત્યારે પરસ્પરમાં માન અને પ્રેમભુદિ રાખી મર્યાદામાં રહેનાર કુટુંબ સદા સંપવાળું, સંપત્તિવાળું, સુખવાળું, આનંદોદયિમાં રમણ કરનારું, જાતિ આદિમાં દુર્ભેદ દુર્ગંધ યદ્ય રહે છે અને પોતાના સદ્ભાવને તથા ધનલ યશકીર્તિને નિત્યરૂપે રચાવે છે.

રાજ્યનીતિમાં નિષ્ણાત પુરુષો શત્રુનો પરાજય કરવા સર્વોત્તમ ઉપાય બેદને સૂચવે છે. શત્રુના રાજ્યમાં, રાજ તથા પ્રજાવચ્ચે, રાજ તથા મંત્રીવચ્ચે અને મંત્રી તથા પ્રજાવચ્ચે બેદ પડવો એ સરલમાં સરલ ઉપાય વિજયની પ્રાપ્તિનો છે. બેદ એ શું છે ? મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન. રાજ તથા પ્રજાની વચ્ચે જે મર્યાદા બાધિકી છે તે મર્યાદાનું રાજ્યે તથા પ્રજાએ ઉલ્લંઘન કરવું, રાજની મર્યાદામાં પ્રજાએ પ્રવેશ કરવો, પ્રજાની મર્યાદામાં રાજ્યે પ્રવેશ કરવો એ બેદનું સાધન હોવાથી બેદરૂપ છે. તેથી મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવાનું શિક્ષણ મનુને જ આપવા જેવું રાજનીતિ ગણે છે.

નીતિશાસ્ત્રના પાશ્વત્ય કર્તા એરિસ્ટોટલ પોતાના નીતિશાસ્ત્રના અંશમાં શુશોની મર્યાદાનું પાલન થઈ રહેવું તેને જ સદ્ગુણ નામ આપે છે અને એ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થવું એનું નામ જ દુર્ગુણ છે એમ જણાવે છે. મર્યાદામાં રહી ધનનો વ્યય કરવાનો સ્વભાવ એ ઉદારપણારૂપ સદ્ગુણ છે ત્યારે મર્યાદાની બહાર જઈ ધનનો વ્યય કરવો એ ઉડાઉપણું છે, અને બીજી તરફથી મર્યાદાની બહાર જતા રહેવું એ કૃપણપણું છે. ભય તથા દુઃખને સહન કરવાનું, એની સામે થવાનું સામર્થ્ય, ને હિંમત અથવા ધૈર્યરૂપ સદ્ગુણ છે, ત્યારે એની બંને તરફથી મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરી જવું એ દુર્ગુણ જ છે. એક તરફથી ઉલ્લંઘન કરવાથી સાદસત્વ થાય છે, અને બીજી તરફથી હૈયકારાપણું આવે છે. યોગ્ય વિચાર કરી સાવધાનતાથી પ્રવૃત્ત થવું એ સદ્ગુણ છે, ત્યારે ઉચ્છૃંખણ થઈ જવું એ તથા ભયમાં ને ભયમાં જ સાવધાનતાને નામે કર્તવ્યપરાધ્રુષ્યતા થવી એ બંને દુર્ગુણ છે. વિશુદ્ધ પ્રેમ એ સ્તુત્ય છે અને ઉભય પાર્શ્વની મર્યાદાએ મોહ તથા નિષ્કુરતા અથવા ક્રૂરતા બેઠેલા છે. ગમે તે એકનું અનિકમણ થતાં સદ્ગુણને બદલે દુર્ગુણમાં પર્યવસાન થઈ રહે છે.

આ નિયમો સર્વ સદ્ગુણોમાટે પ્રવર્તે છે અને તેથી એ નીતિશાસ્ત્રના કર્તા બે દુર્ગુણના મધ્યમાં રહેલો તે સદ્ગુણ છે એવી સદ્ગુણની વ્યાખ્યા બાધે છે. તાત્પર્ય કે અમુક મર્યાદામાં રહેલો જ્યારે સદ્ગુણ છે ત્યારે એ મર્યાદાનું બંને તરફથી ઉલ્લંઘન કરવાનો સ્વભાવ તે દુર્ગુણ છે.

નવીન માનસશાસ્ત્ર એવો સિદ્ધાન્ત રચાવે છે કે જે વસ્તુની આપણને અભિજ્ઞાના હોય છે તેનું ચિત્ર સદા આપણી દષ્ટિઆગળ રચાવવું એ તેને પ્રાપ્ત કરવાનો મુખ્ય ઉપાય છે. પણ અદિં પણ ક્યો વસ્તુની કેળે ક્યારે અભિજ્ઞાના સેવવી એ વિચારવાનું હોય છે. જે મનુષ્યની પાસે માત્ર પંચ રૂપીઆ જ છે તે દૈકકેશરના ધનની અભિજ્ઞાના રાખે છે તો અભિજ્ઞાના રાખવામાં દોષ નથી. ઉચ્ચ અભિજ્ઞાના સદા સ્તુતિપાત્ર છે. ક્વચિત્ત એ મનુષ્યને

એટલું ધન કાઢ નિમિત્તથી પ્રાપ્ત પણ થઈ રહે છે એ પણ સત્ય છે. પણ સાધારણ રીતે એવું બનતું નથી. જ્યારે સદૃશ મનુષ્યો એમાં નિબ્જળ થાય છે ત્યારે કાઢ વિરલ એક જ એ પ્રમાણે ધનની પ્રાપ્તિને પામે છે. સાધારણ રીતે તો એવું જ બને છે કે આટલું ધન અભિલાષિત કરવાથી એને માટે અભિલાષા માન કરી બેસી રહેવાતું હોયું નથી પણ એ અભિલાષાને અનુસરી પ્રયત્ન કરવાતું વિદ્યમાન રહે છે. કાઢ, કાઢ મનુષ્ય એવું સમજે છે કે ઈર્ષિસત વસ્તુ મને મળી છે અથવા મળે છે એટલી ભાવના કરવી એમાં જ કૃતકૃત્યતા છે. પણ નવીન માનસશાસ્ત્ર એટલો સિદ્ધાન્ત સ્થાપન કર્યું નથી. અભિલાષા ધરવી એને પ્રથમનું અતિ આવશ્યક પગલું એ શાસ્ત્ર સ્થાપે છે, પણ તે સાથે એને અનુસરીને પ્રયત્ન કર્યા કરવાતું બીજું પગલું પણ એ જ સ્થાપે છે જે વિરમરણ કરવાતું હોયું નથી. આથી આવા અખૂટ ધનની પ્રાપ્તિમાટે આ પાંચ રૂપીઆવાળો મનુષ્ય પ્રયત્ન કરવા આવે છે. ત્યારે તે પ્રયત્નમાં એ નિબ્જળ જાય છે અને એનો પરિણામ એ આવે છે કે એને અશ્વદ્વા થાય છે અને માનસ ચિત્ર સ્થાપન કરવાતું આવશ્યક સાધન પણ એ અશ્વદ્વાથી ત્યજ દે છે, અને તેથી તે ઉભયપ્રત્ય થઈ રહે છે. એના કરતાં એ પાંચ રૂપીઆવાળો મનુષ્ય પ્રથમ દશની કે શતની અભિલાષા રાખે છે તો એને માટેનો યત્ન એ કરી શકે છે અને તેમાં વિજયો થાય છે એટલે એનો ઉત્સાહ વધે છે અને તેથી પછી અભિલાષાની મર્યાદા તથા પ્રયત્નની મર્યાદા જીર્ણગત થતાં રહે છે અને તેથી પરિણામે એક સમય એવો આવે છે કે રૌકેશરતના ધનને એ જ મનુષ્ય પ્રાપ્ત થઈ રહે છે. તેથી આ સિદ્ધાન્તાનુસાર યત્ન કરનારને પણ મર્યાદાતું પાલન કરવું આવશ્યક છે.

મર્યાદાના પાલનની આપણી પ્રજાને ખાસ જરૂર છે, કારણ કે આપણી પ્રાપ્ત મર્યાદાને ઉલ્લંઘન કરી જવાનો જાણે સદૃજ સ્વભાવ હોય તેવું જણાય છે. સંગીતમાં સર્વ જાણે છે કે મૂળ રાગનો પાયો તે કુવપદ અથવા અસ્તાઈ છે અને એનો વિસ્તાર તે અંતરો છે. એમાં તાન જે લેવાની હોય છે તે શોભા માટે છે. પણ જેમ સ્ત્રીશરીરને સુરમ્ય બનાવવા માટે તેને અલંકાર ધારણ કરાવવામાં આવે છે અને તેમાં એટલા અલંકાર તે શરીરપર ખડકવામાં આવે કે જેથી તે શરીરનું દર્શન જ થતું બધ થઈ જાય તો અહિં પ્રયોજેલું સાધન કળાવડે વચિત થઈ રહે છે, તેમ હાલનો સંગીતવર્ગ તાન એટલે સુધી લેતો જણાય છે કે શ્રવણ કરનારને તાન માત્રના જ સ્વરો કાને પડે છે અને મૂલ પાયો જે અસ્તાઈ વગરે તેનું તો સ્વંન જ યથ રહે છે. આ પ્રકારે મર્યાદા ત્યજને તાનની તૈયારીવાળાને આપણી પ્રજા પ્રથમપરિકિત આપી દે છે. બાણ કવિએ રચેલી કાદંબરીની કથા વિશ્વપ્રસિદ્ધ છે. કાવ્યના અદ્ભુત પ્રયોગમાં પ્રથમ પરિકિતએ એ મુકાય તેમ છે: બંધની દદતાઅર્થે એમાં સમાસો આવે એ શોભા આપનાર છે પણ એમાં એટલા લાંબા સમાસો અને એટલાં લાંબાં વાક્યો આવે છે કે પચાશ પૃષ્ઠ વાંચનારને વાંચી રહ્યા પછી પોતે ક્યાં છે તે જ સમજાતું નથી વિસ્તારની પણ મર્યાદા હોય છે અને એ મર્યાદાનું અતિક્રમણ કરવાથી જ આવા ઉત્તમ ગ્રંથમાટે પણ Indian wilderness હિંદુસ્તાનનું જંગલ—એવો અભિપ્રાય શ્રવણ કરવાનો આપણે યોગ આવે છે. સદૃશતાના સંબંધમાં પણ આવું અમાર્યાદપણું જોવામાં આવે છે. સ્મરણ રાખવા માટે વિસ્તારનો સંદોષ થાય એ ઇષ્ટ છે અને તેમાટે સૂતરચના પ્રથમ છે. પણ એ સૂત્રોમાં સદૃશતા આણવાની હરીદાષ્ટથી વા અમર્યાદ અભિલાષાથી એટલે સુધી આપણા ગ્રંથકારો ગયા છે કે એ સૂત્રો ટીકાવિના તો કેવલ દુર્બોધ જ થઈ રહ્યાં છે, એટલું જ નહિ પણ કિષ્કિન્ધા ટીકાકાર અને ભાષ્યકાર એ સૂત્રને અવલંબી પોતાના

મનમાનતા સિદ્ધાન્તોનો પ્રચાર કરવા સમર્થ થઈ રહ્યા છે. શું સુદમતાનું આ ફળ ઇષ્ટ છે ? નહિ જ. તેથી આ આદિ સર્વ દિશાઓમાં જોતાં એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ હોય તો તે અધિક નથી કે આપણી પ્રજામાં મર્યાદાનું અતિક્રમણ કરી જવાનો સ્વભાવ સહજ જેવો થઈ રહ્યો છે, બીજી પ્રજામાં આપું નથી થતું એમ કહેવાનો ભાવ નથી, પણ આપણી પ્રજામાં આ દૃષ્ટિગોચર થઈ રહ્યું છે એ નિર્વિવાદ છે એટલું જ વિવક્ષિત છે. તેથી સર્વ કાંચોમાં મર્યાદા રાખવી અને એવી મર્યાદા ક્યાં સુધીની છે તેનો નિર્ણય કરી રાખવો એ સુમતું, પ્રથમ કર્તવ્ય છે. આખું પ્રકૃતિદ્રવ્ય અનંત જેવું વિસારી રહ્યું છે જતાં શાસ્ત્ર કહે છે કે એ મર્યાદાવાળું છે, પરમાત્માના એક અંશરૂપ જ છે, તો પછી એ પ્રકૃતિ દશાને અવલંબન કરી કરવામાં આવતા વ્યવહારો મર્યાદા ત્યજે અને સુખપર્યવસાયી થઈ રહે એ અસંભવ છે.

આ નિયમનો અપવાદ જોઈએ તો તે એક જ છે. સર્વ સાધારણ નિયમોનો કાર્ષ્ણિક ઇષ્ટ સ્થળે અપવાદ રહે છે અને એ અપવાદ જો ઉત્સાહને સિદ્ધ કરનાર થઈ રહે છે એ નિયમ આદિ પણ લાગે છે. સર્વ ગુણો, વ્યવહારો વગેરેમાં સુમ મનુષ્યે સમીચીન મર્યાદા રાખવી ઇષ્ટ છે એના અપવાદ એક જ છે અને તે ભક્તિ છે; ભક્તિરૂપ પ્રેમ એ એક જ એવી વસ્તુ છે કે જેમાં મર્યાદા કલંકરૂપ છે અને અમર્યાદપણું જ શુભણુરૂપ છે, એટલું જ નહિ પણ અમર્યાદશાને પામેલા પ્રેમ જ ભક્તિ થઈ રહે છે. જ્યાં સુધી પ્રેમને મર્યાદા રહેલી છે ત્યાં સુધી તે ભક્તિ નથી. સા પરાનુક્તિરોચ્ચરે પરમાત્મામાં અમર્યાદ અનુરક્તિ તે ભક્તિ છે. એમ ભક્તિનું સ્થાપન કરતાં શ્રીશંકરે મુનિએ અમર્યાદપણાને પામેલા પ્રેમને જ ભક્તિસંતા આપી છે. મર્યાદા અને ભક્તિ એ બેને સહજ વિરોધ છે. જ્યાં એ પ્રેમ હોય છે ત્યાં બીજું હોતું નથી.

આ એક જ અપવાદ મર્યાદા રાખવાના સંબંધમાં જણાય છે પણ તે પણ વિચાર કરતાં મર્યાદા રાખવાના ઉત્સર્ગને સારી રીતે સ્થાપન કરે છે. જે વ્યવહારો તથા ગુણોમાં મર્યાદા હોવાનો અથવા રાખવાનો સિદ્ધાન્ત આદિ સ્થાપન કર્યો છે તે સર્વ મર્યાદાવાળી પ્રકૃતિના સંબંધવાળા છે. ભક્તિનું આલંબન પરમાત્મા છે તે અમર્યાદ સ્વરૂપ છે અને મર્યાદાવાળી પ્રકૃતિ નથી. પ્રાકૃત વ્યવહારાદિમાં મર્યાદા રાખવાનું કારણ એ છે કે એ મર્યાદા રાખનારને સુખનો ભોક્તા થવાનું છે અને પોતાનું અસ્તિત્વ કાયમ રાખવાનું છે. એથી ઉલટું જે અનન્ય સાચો ભક્ત થવા માગે છે એણે પોતાના અહંનો વિલય કરવાનો ઇષ્ટ ગણ્યો છે અને પોતે સુખનો અથવા આનંદનો ભોક્તા માત્ર નહિ થઈ રહેતાં પોતે સુખસ્વરૂપ અથવા આનંદસ્વરૂપ થઈ રહેવાનું લક્ષ્ય સ્થાપ્યું છે. તેથી ઇતર સર્વ વ્યવહારાદિનું આલંબન તથા ફલભક્તિના આલંબન તથા ફલકરતાં મહા વિલક્ષણતાવાળું છે. માટે એ સર્વમાં મર્યાદા ઇષ્ટ હોય અને ભક્તિમાં મર્યાદારહિતપણું ઇષ્ટ હોય એ બંને ઉચિત ઠરે છે. આશ્ચર્ય છે કે જ્યારે આ પ્રકારની વસ્તુસ્થિતિ છે ત્યારે આપણી પ્રજાએ આપણે એથી વિપરીત જ રાખી રહીએ છીએ; ભક્તિમાં બંને તેમ સંકોચ અને મર્યાદાને સેવીએ છીએ અને બીજા સર્વ વ્યવહારો વગેરેમાં મર્યાદાનું અતિક્રમણ કરતાં જરાપણુ વિલંબ લગાડતા નથી. તેથી સાર એ જ નીકળે છે કે સુમ મનુષ્યે ભક્તિમાં અમર્યાદપણું થવા દેતું અને સાધનું યોગ્ય છે અને એથી અતિરિક્ત સર્વ વ્યવહારાદિમાં મર્યાદાનું પાલન કરતું જ યોગ્ય છે.

• એડિસનના જીવનનાં આરોગ્યસૂત્ર.

વર્ષો પૂર્વે હાસના પ્રસિદ્ધ અપુર્વ કસ્ટમ (શોષક) ટૉમસ, એ. એડિસનના જૂદ પ્રપિતાના હાથમાં એક પુસ્તક અચાનક આવ્યું. તે એક ઇટાલીના ઉમરાવ લૉર્ડવિક્ટો કૉને રોનામના પુરપની વાર્તાનું હતું, કે જેને માટે તેના કુશલ વૈદ્યોએ તેની ચાળિસ વર્ષની વયે એમ કહ્યું હતું કે તે હવે થોડા દિવસ જીવશે. આજથી ૩૪૦ વર્ષે પૂર્વે તે પુરુષ યશ ગયો કે જે વખતે ઇટાલિયનોના જીવનમાં ખાવા પીવાનું કાર્પ એક પ્રધાન કાર્પર યર્ધ પડ્યું હતું. તેઓને તે શિવાય ખીલું કશું સ્વજન જ ન હતું. ખાવા પીવાના કાર્પને કેવી રીતે ઉત્તમ કરવું એ જ તે સમયના મનુષ્યના ચિંતનનો પ્રધાન વિષય હતો. અને આ ઉમરાવ પણ એમ જ માનતો કે તેના શરીરનો આવી ખરાબ સ્થિતિ થવામાં ખાવા પીવાનો અમર્યાદ આત્મિક જ હેતુરૂપ છે. તેણે તેના ખાવા પીવાના કસમાં ફેરફાર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને તેના જીવનને ફેરવીને પેલા વૈદ્યને પ્રત્યક્ષ દર્શાવ બતાવવાનું તેણે ધાર્યું. આહારસંબધમાં કેટલાક પ્રયોગો પછી તે તેના નિયના આહારને ઘટાડી ઘટાડીને માત્ર બાર ઓસ સંગીન (Solid) બ્રોશકઉપર આવ્યો. પછી તેણે તેના ઘરમાં ખુદ્દી હવા આવળ થવા દેવાનો નિશ્ચય કર્યો અને પોતે તે ખુદ્દી હવામાં જોમ અને તેમ વધારે વખત રહેવાનું અને તમામ ચિંતા તથા કાંઈ પણ વસ્તુ મેળવવા માટેની તાલાવેલી ઊંડી દેવાનું નહીં કર્યું.

આ પ્રકારના આરોગ્યના મુખ્ય પાશરૂપ સિદ્ધાંતોને આચારમાં મૂકીને તેણે તેના જીવન-ને આરોગ્યને ઇચ્છનાર મનુષ્યે કેવું જીવન ગાળવું તેના એક નિદર્શનરૂપ બનાવ્યું. આરોગ્ય તેને પુનઃ પ્રાપ્ત થયું. તેની ૮૩ વર્ષની વયે તેની પ્રકૃતિ સુધારવાને તેણે શું કર્યું હતું અને તે વિધિ સિદ્ધ કરવામાં તેણે કેવો ઉલ્લસ કર્યો હતો એ બધી હકીકતનું પુસ્તક રચીને જ. ગત સમક્ષ મુકયું. આ વખતે તેનું આરોગ્ય સુધારવામાં તેણે અયોગ્ય ખાનપાનથી બચાવ્યું તે પૂર્વે જેવું હતું, તેવું યશ રહ્યું અને ૮૬ વર્ષની વયે તેણે પ્રીતી પોતાના બળનો સુ-બનો અને એટલી મોટી વયને લીધે જે કંઈ વિક્રિયા ઉપજવી જોઈએ તે વિનાના પોતાના જીવનની હકીકત જણાવતો જ્ઞાતાં અહાર પાડ્યો. ૯૧ વર્ષની વયે પુનઃ પોતાની હકીકત પ્રસિદ્ધ કરી અને ૯૫ વર્ષની વયે તેમાં પોતાના આરોગ્યપ્રાપ્તિના અનુભવોને વર્ણવતો વિશેષ જ્ઞાતાં ઉમેર્યો કે જે આજે પણ આરોગ્યને ઇચ્છનાર મનુષ્યો વાંચી તેમાંથી લાભ પામી શકે એમ છે. ૫૮ વર્ષ પૂર્ણ આરોગ્યમાં પીતાવીને-તેને માટે વૈદ્યોએ નિર્ણય કરેલા અવ-સાનના કાળને પીતાવીને-વૈદ્યોનાં જીવન પણ તેમાં વહી ગયાં-એવા દીર્ઘ સમયપર્યંત સુખપર્યંત જીવન ગાળીને તે ૯૮ વર્ષની વયે મરણ પામ્યો.

આ ઇટાલીના ઉમરાવની વિચારવંત અને વિલક્ષણતાવાળી હકીકત વાંચીને વર્તમાન એડિસનના જૂદ પ્રપિતાને એટલી તો અસર થઈ કે તેણે કૉનેરોના સિદ્ધાંતપ્રમાણે વર્તવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને વર્ષો સુધી તે પ્રમાણે જીવન ગાળ્યું, અને ૧૦૨ વર્ષની વયે તે મૃત્યુવશ થયો.

એડિસનના જૂદ પ્રપિતાનો આરોગ્યને જાળવીને દીર્ઘાયુ સોગવવાનો દર્શાવ સ્વાભા-વિક રીતે જ તેના પુત્રથી-હાસના એડિસનના પ્રપિતાથી-મુક્તી જવાયો નહિ. તે પણ તે જ પ્રમાણે અનુસરવા લાગ્યો અને ૧૦૩ વર્ષની વયે દેહાવસાનને પામ્યો.

પ્રપિતાનો આ દર્શાવ તેના પુત્રોના જીવનઉપર અપુર્વ અસર કરી ગયો. તેને સાત પુત્રો હતા તેઓ સઘળા કૉનેરોના બોધને અનુસરતા હતા. અને તેમના પિતા તથા પ્રપિતા-

ના દર્શનો પછી તેમને તેની સાથે વિશેષ સાહાય્યમૂલક થયા હતા. અને એ સાતે પુત્રોએ ૯૦ થી વધારે વર્ષનું જીવન કોમળ્યું. આ પુત્રોમાંનો એક એન્થ્રુઅસ એડિસન—વર્તમાન પ્રસિદ્ધ કલ્પક (Inventor) એડિસનનો પિતા હતો. તે ખાના પીવાના વ્યવહારમાં અને તેના નિત્યના જીવન ગાળવાના વ્યવહારમાં તેના પિતાના પગલે પગલે ચાલ્યો અને કદાચ પછી દેખીતા બાધિવિના ૬૫ વર્ષની વયે ગતપ્રાણ થયો. તેને કોઈ પ્રકારનું શારીરિક કષ્ટ નહતું ન હતું. નૈસર્ગિક રીતે જ જાણે તેના જીવનનો અંત આપ્યો હતો.

આ પ્રકારે ૪૬ પ્રપિતા, પ્રપિતા, પિતા અને છ કાકાના આરોગ્ય પાળવાના નિયમના અને દીર્ઘ આયુષ્યના સંસ્કાર વર્તમાન દોષમય. એ. એડિસનમાં ઉતરી આવ્યા. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે ' જે તેના વડવાઓને માટે લાભકારક હતું તે જ તેને પોતાને માટે પણ લાભકારક હતું ' અને તેણે પણ તે જ પ્રકારે જીવન ગાળવાનો નિર્ણય કર્યો. આ પ્રકારના આચારથી તેણે એ પરિણામ આપ્યો છે કે તે અપૂર્વ કલ્પક પોતાની આજ ૬૫ વર્ષની વયે, પૂર્ણ બસવાળા આરોગ્યને અનુભવે છે. તેની પાસે ગણના છે કે તે ૬૫ વર્ષમાં ચાર વખત મોઢિ પડ્યો છે. તેને ત્રણ કે ચાર વખત માથું દુઃખ્યું છે અને એક વખત દસ વર્ષની વયની અંદર, કે પછી આજથી બે ત્રણ વર્ષો પર એક વખત સદૃશ સંગ્રામ થયું હતું. તેને એક વખત મધ્યમાયુના બાધિતરીકે કહેવાતા કાંતના બહેરાપણાની સદૃશ અસર થઈ હતી, પણ તે માત્ર બે કે ત્રણ આવાડીયાંની અંદર શમી ગઈ હતી. આ ૧૯૦૮માં થયું હતું, ત્યાર પછી તે પૂર્ણ આરોગ્યમય અને પુકળ કામ કરનારરૂપે થઈ રહ્યો છે.

દરેકને પ્રશ્ન થશે કે આવી એકસ ગણના કરવાનો તેનો કોવો શો આશ્ચર્યકારક રીતગત દર્શો ? પણ એમાં આશ્ચર્યજેવું કંઈ નથી. જેમનું મગજ અમુક પ્રકારથી રચાયું હોય છે તેમને એવી જાતના અભ્યાસ સંભાવસિક જેવા જ હોય છે. પર્વો વીતવા છતાં અમુક વિક્રિયા સરીરને જણાવી જોઈએ એવું માનનારાઓના સિકાંતમાં જેટલું સત્ય છે તેવું યથાર્થ નિરીક્ષણ કરવાને માટે અને તેમને સમગ્રાણ અને અનુભવપૂર્વક જણાવી આપવાને એડિસનજેવા સમર્થ કલ્પકને મન એવી ગણના રાખવી એ કુદરત છે. એ તેની એક રમતની ક્રિયા છે. વિક્રિયા થવાનાં કારણોનો તેના ઉપરથી સદૃશ નિર્ણય કરી શકાનો હોવાથી પણ તે ઘણાને અગત્યનું કાર્ય લાગે છે. આરોગ્યના સાદા નિયમોથી કેવું આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે તેનો એના ઉપરથી સદૃશ નિર્ણય થઈ શકે છે.

પરંતુ જેટલાક તો તેમ માનતા જ નથી ! શરીરના બાધિ અને દુઃખો નેવું ટકા દરઉપરન ખાવાથી, અયોગ્ય પેય પદાર્થના વ્યસનથી, અને અમુક દવાથી થાય છે એ વાતોને માનવાને ઘણા તો તૈયાર જ નથી હોતા. પરંતુ પાશ્ચાત્ય પ્રજામાં કહેવાય છે કે ' મનુષ્ય પોતાની કબર પોતાના કાંતવડે જ ખોદે છે ' એ વાતો યથાર્થ છે. એ વાતોમાં જેટલું સત્ય છે તેટલું ખીમમાં નથી જ.

એડિસનની અને તેના પૂર્વજોની પ્રતિ આરોગ્યમય રહેવામાં મુખ્ય કારણ તેઓના મિનાદાર જ છે, અને તે જાળનમાં તેની મુખ્ય દલીલ આ પ્રકારની છે; એડિસન કહે છે કે ' શરીર એ એક યંત્રનો ભાગ જ છે, અને પ્રત્યેક અનુભવી પુરુષ જાણે છે કે યંત્રથી સાાં કામ કેવી રીતે કરવું અને તેની સાથે તેને ધસારામાંથી કેવી રીતે બચાવવું એ વાતો દરેક જાણતી જોઈએ. દોને જો તમારી પાસે એ ' હાસપાવર 'નું એન્જન હોય, અને તેને ચલાવવાને ધુરતા બજવાનું જાણ્યું હોય, તો કાંઈ પણ કામ એન્જનના પર જો તેને આ :

‘હોર્સપાવર’ની તેના કામમાં જરૂર હોય તો તેના બાઇલરને ખૂણું પ્રમાણથી તે કદાપિ સળ-ગીવી દેવાનો નહિ. જો ‘તે તેમ કરે છે તો મોટો વહેલો પણ તે બહીના સળીયાની બળીને બાળી મૂકે છે. પરંતુ મનુષ્યોનો મોટો ભાગ આ પ્રકારે જ કરી રહ્યા હોય છે. સો ‘હોર્સપાવર’ ને જોઇતું બળતણ તે શરીરમાં બાળે છે અને આઠ હોર્સ-પાવરજેટલું તેની પાસેથી કામ લે છે. પછી તે બાઇલરગુમાડાથી ભરાઇ જાય, શરીરની શિરાઓ ગંદાઇ જાય તો તેમાં કશું આશ્ચર્યજેતું છે? બીડીના ધુમાડાના ગોટે-ગોટથી મગજે લોહી ચઢીગવા જેવા બાધિને પ્રકટાવીને, શરીરનું અર્ધ આયુષ્ય થયું હોય એટલામાં જ તેને તેઓ પૂરું કરી નાંખે છે એમ શું આશ્ચર્યજેતું છે?”

ક્ષણભર વિચાર કરો કે હિતમ શક્તિસંપન્ન અને ઉપયોગી મનુષ્યો ૫૦ કે ૬૦ વર્ષની વય કે જે તેમણે આજ સુધી કરેલા વિવિધ પ્રકારના શ્રમના અનુભવને પ્રકટાવી અનેકનું હિત થાય એવા માર્ગને-વિચારને દર્શાવવાને યોગ્ય ગણાય, તેમ જ આજ સુધી તેમ કરેલા શ્રમના ફળરૂપે સુખ, શાંતિ, આનંદ અને સામર્થ્યનો ઉપભોગ કરવાનો તેમનો ખરો સમય આવ્યો ગણાય તે જ વખતે તેઓ મરણને શરણુ થાય, એ વિચાર શું હૃદયઉપર આઘાત કરે તેવો નથી ?

આ ગંદાઇ ગયેલી -કચરાથી રાધાઈ ગયેલી- શિરાઓ, તે કચરાના ઘરથી જાગી ગયેલી બાઇલરની નસિકાઓ જેવી છે. માનવશ્રમમાં આવી રિથિતિને રક્તવાહિની સૂક્ષ્મ શિરાઓનું પૂરાપૂર્ણ જપું કહીએ છીએ. અને તે થવું સહજ છે કે જેના પરિણામમાં મગજઉપર લોહી ચઢી જવાનો બાધિ પ્રકટે છે.

આ દલીલ-અને તે શુદ્ધિમાન મનુષ્ય કળ્લ કરે તેવી દલીલથી-એડિસન પોતાનો આહાર વળન કરીને લે છે. તે દિવસમાં ત્રણ વખત ત્રણથી ચાર ઓસ ધો-રાક લે છે. એટલે જમવાની દરેક વખતે એક સફરજન, એક નાનો બટાકો અને બે બિ-સ્કીટ જેટલા વળનનો-લગભગ ત્રણ અઘોળ આહાર તે લે છે.

આ દરેક વખતના જમવામાં જમવાની વસ્તુઓમાં કંઈ કંઈ અવારનવાર ફરતું હોય છે, જેમ સાદો ધોરાક હોય છે તેમ તેને વધારે પસંદ પડે છે. દર્દાત તરીકે, તેની પ્રીતિ પાત્ર વસ્તુઓ પુરી અને દુધ છે. એડિસનની સ્ત્રી કહે છે કે તેના પતિના આહારના પદાર્થોના સંજ્ઞામાં કોઈ સુસ્ત નિયમ નથી. તેને પસંદ પડે અથવા રચિ થાય તે જમે છે, પણ અત્યંત ઓછા પ્રમાણમાં. તે માને છે કે જમવામાં ક્ષુધાની રચિના પદાર્થો જમવા એ વધારે સારું છે. તેના નાસ્તામાં એક નાનો ટુકડો માંસ, થોડી શેકેલી રેટલી (ટોસ્ટ) અને એક પ્યાસો કૉફી-તેમાં ત્રણ ભાગ દુધ જરા મલાઇ, એક ચમચો ખાંડ અને બાકીની કાચી-એટલું સાધારણ રીતે હોય છે, બીજી વખતના જમવામાં માંસનો એક ટુકડો અને થોડી શેકેલી રેટલી, અને ત્રીજી ભોજનમાં કવચિત્ સેરવો (Soap) લે છે. લીલું ધાન્ય પણ તેને પસંદ છે. કોઈ વખતે મીઠાઇ પણ લે છે. કે જે તેની પ્રીતિનો વિષય છે. કોઈ વખતે તે બે કે ત્રણ જમવાના સમયને છોડી દુધને વટાણાની મીઠાણી તો પો-તાને આપે છે.

ઘણી વખત તે એક અઢવાડીયા સુધી લાગલાગટ ત્રણ વખત એક માછલી, રેટલી અને ચકા જ જમવામાં લે છે. કૉફીની પેટે તેની ચઢા પણ ઘણી જ નરમ બનાવવામાં આવે છે. તેના આહારમાં નિર્વાહને કરનાર પદાર્થતરીકે રેટલી હોય છે. ફળ અને શાક બાજુ તે કવચિત્ લે છે. એકાદ વખત જમવામાં સફરજનનો ઉપયોગ કરે છે. ઘણી વખત તે ચકા કે કૉફીવિના માત્ર એક પ્યાસા દુધથી જ ચકાવે છે. એડિસનની સ્ત્રી કહે છે

તે જન્મવામાં તરંગી મનુષ્ય છે, પણ તે અત્યંત અસ્પાદારી છે. વખતે તે એકલી રાટલીથી જ ચલાવે છે. આઈસરીમ તે ખાતો નથી. તેમ છંડાં પણ તેને ભાવનાં નથી અને તેનો ઉપયોગ પણ કરતો નથી. કાંઈ સમય જન્મવાના ત્રણે વખત રાટલી અને ચઢાઉપર જ ચલાવે છે. તેને સોનેરી ફગાં અને નારંગીના શોખ છે. અંદર અને ખજૂર પણ કંઈક પ્રમાણમાં તેને ભાવે છે. કાંઈ વાર તળેલા બટાકાના જ થોડા કકડા જમે છે. બદામ વગેરે (Nuts) ને તેને કદી કરાગો નથી આવતો. ફટલીક વખત તો તેણે જ ભોજન કરી લે છે. તેને ત્યારે જુખ લાગી હોય છે ત્યારે તે જમે છે અને તે માને છે કે તમામ સારો ખોરાક મનુષ્યે પોતાની ધન્યજનુસાર જમવો, પણ હમેશાં નિયમિત પ્રમાણમાં. તે કહે છે કે જમે તે વરસુંના બે કે ત્રણ માસ લો તો તે કદપિ નડતી નથી. એડિસન શું જમે છે તે માટે આટલું બસ છે.

તેના જન્મવામાં એક મુખ્ય બાજન એ છે કે તે આવવામાં હમેશાં સાવધ હોય છે. જમે તે ખોરાક હોય તોપણ તેના પ્રત્યેક ગ્રાસને તે સારી પેટે ચાવે છે, તેથી તે જે કંઈ જમે છે તે સઘળા અન્નના પ્રત્યેક પરમાણુમાં રહેલા પોષક તત્ત્વના સઘળા ભાગનો તેને પૂર્ણ લાભ મળે છે. તેના પીવાના પદાર્થમાં મુખ્ય દુધ છે. જમતી વખતે પણ સાથે સાથે તે કાંઈ કાંઈ વખન દુધ લે છે, અને તે જમતાં જમતાં ઘણું જ ધીમથી ગ્રોમાં મમળાતીને પીએ છે.

એડિસનના આદારનું સુદૃઢ નિરીક્ષણ ક્યાં પછી તેની નિદ્રાના વિવિધતા વિચાર પ્રાપ્ત થાય છે. નિસકલ ઉંઘવિના ચોવિશે કલાક કામ કામ કરવા સંબંધમાં તેને માટે ઘણી જગ્યાએ લખવામાં આવ્યું છે. એડિસનપાસેથી જ જણાયેલી તે સંબંધી દૃષ્ટિકોણ આ પ્રકારની છે.

નેપોલિયનની પેઠે, ત્યારે તેને કંઈ પણ ખાસ કાર્ય કરવાનું હોય છે ત્યારે તે કદાપિ ઉંઘતી દરકાર કરતો નથી. એક વખત તે ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત્રિ અખંડ જાગતો રહ્યો, એમ જનાં તેનાથી કંઈ તેને દાનિજેતું જણાયું નહિ. તે કહે છે કે ઉઘના ઝાઝાપણને લીધે કાંઈ મનુષ્યને કદી દાર્દન થવાનું તેણે જાણ્યું નથી. તે કહે છે કે જરા નિર્ણયથી જન્મનારાઓ (!) સારી ઉઘ શું છે તે જાણતા જ નથી. તેઓ ધારે છે કે આપણે આક કલાક પચાસીમાં પડ્યા રહેવું જોઈએ, તેમાં ત્રણ કલાક આજોડના-પાસાં ધસતા-અને સ્વપ્ન વગેરેની શિથિલિને ભોગવના જનાં પણ પડ્યા રહેવું અને જાણીના પાંચ કલાક ઉઘવું. આમાં ખરું જોતાં તેઓને ચારેક કલાકની સ્વસ્થ નિદ્રા આવતી હોય છે. અને તેટલી જ નિદ્રા એડિસનને-તેમ જ-તેની ઓને-પૂરતી થત રહે છે, અને તેઓ તેટલી જ નિદ્રા લે છે. કદાચ કોઈને લીધે કાળના અભ્યાસને લીધે કે તેના જ કાંઈ દેવુથી તેમાં થોડા કલાક વધારવા પડે છે, પણ એ તો અનુભવસિદ્ધ વાતો છે કે જારે મનુષ્ય નિર્ધારિત અને થોડા આદારઉપર રહે છે તો તેને શાંત અને જલ્દ પ્રિદા આવે છે, અને ત્યારે મનુષ્યો સાધારણ રીતે દુવામાં તેટલા સઘળી જલ્દ રહે છે તેના કરતાં ઝાઝા સમયની જલ્દ રહે છે, અને તેટલાથી આગેગ જગત્ત રહે છે. એ એક નિયમ સ્થાપી રાંધાય એવો છે કે જેમને બહુ ઉઘવા જોઈએ છે, તેવા મનુષ્યો વધારે પ્રમાણમાં જમનાના હોય છે. રોમના પ્રમુખ નીર જુલિયસ આર્થી બે દાનર વર્ષકેપર એ વાત જાણ્યો હતો કે જો તે થોડું ખાવ તો તેને નિદ્રા પણ થોડો સમય લેતી પડે અને તે વધારે કામ કરી શકે.

થોડા પ્રમાણની નિદ્રા તેના એકલાને માટે જ પૂરતી છે એમ કંઈ નથી, પણ બીજાને માટે પણ પૂરતી છે તે બનાવવાને એડિસને પોતાની પ્રયોગશાલામાં એક પ્રયોગ

કર્ષો હતા. એક વખતે તેની પ્રયોગશાળામાં કોઈ કામને માટે સારા સારા સો મનુષ્યો રા-
કાયા હતા. આ મનુષ્યોની ટોળી કંઈ ખાસ અગત્યના યાંત્રિક અને વિદ્યુતના પ્રયોગો કરતી
હતી, અને છ મહિના સુધી તેઓ પ્રયોગશાળામાંથી લાંબા વખત બહાર જતા ન હતા. તે-
ઓ હમેશાં એડિસનની દૃષ્ટિનીચે જ રહેલા હતા. તે સધળા મનુષ્યોની અનુમતિથી, તેમનું
આરોગ્ય જળવાય અને તેમનું કામ ઉત્તમ રીતે થાય તેવી રીતે વર્તવામાં તેમણે કેટલો વ-
ખત ઉઘરાતી અગત્ય છે, એના પ્રયોગ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. તેણે તેમના આહારઉપર,
સુવાના વખતઉપર દેખરેખ રાખી, કે જે તેઓ પ્રયોગશાળામાં સુધ રહેતા ત્યારે સુગમ-
પણે કરી શકાય એવું હતું તેઓ ચોવિશ કલાકમાં માત્ર ચાર કલાક નિદ્રા લેતા અને તેમ
છતાં તેમને કામ તો સારી રીતે કરવાનું હતું. એડિસન કહે છે કે જ મહિનાને અંતે,
જ્યારે તેમણે તે પ્રયોગ શરૂ કર્યો તેના દરતાં તેઓ વધારે આરોગ્યવાળા હતા, અને હજી
પણ તેઓ કહે છે કે પ્રયોગો ચાલતી વખતે તેમને જેવું સારું લાગતું હતું અને જેવો વખત
મળતો હતો તેવું સારું પછીથી તેમને લાગતું નથી અને તેવો સમય પણ તેમને મળતો નથી.

એડિસનનો સર્વોત્તમ નિયમ એ છે કે જ્યારે તેને જરા પણ અડિંક લાગે છે, ત્યારે
તે બિલકુલ જમતો નથી. તે કહે છે કે મારા પિતાને જ્યારે ઠીક નહોતું લાગતું ત્યારે તેઓ
ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર દિવસ કશું પણ જમ્યા વિના ચલાવતા હતા, અને મારી માતાનો પણ
આગ્રહ થાય તોપણ એક કશુસરખો પણ તે લેતા નહિ એ મને સ્મરણમાં છે.

એડિસન જ્યાં જાળપણમાં ઉછેરાયો હતો તે ગામના મનુષ્યોને પણ એવી જ ટેવ હ-
તી કે મંદવાડના વખતમાં કંઈ જ ન જમવું. તે કહે છે એવા તો એકલા કહેવાના કેળવા-
યલા જ મનુષ્યો છે કે જે માંદા હોય છે ત્યારે પણ ખા ખા કરે છે. મનુષ્યને
જે તેના સંબંધીઓતરફથી ઘણો આગ્રહ કરવામાં નથી આવતો અને લલચાવવામાં
નથી આવતો, તેમ જ કેટલાક અણસમજી ડોક્ટરો કે જેઓ એમ જ માનતા હોય છે કે
ખાવાથી જ શરીરમાં બળ આવે છે અને તેથી જો આ દરદી બિલકુલ નહિ ખાય તો તેનું
શરીરજળ છેક ઘટી જઈ નિર્મળ બની જશે એવા ભયથી જો દરદીને વધારે આગ્રહ કરે છે
તો જ તે મનુષ્ય વધારે જમી દે, અને નહિ તો કશું જ નથી ખાતો. કોર્નેલે કહે છે કે
મોળમા સેકામાં પણ દરદીઓને નમ્રગાઇ ન આવે માટે ખવડાવવાનો ડોક્ટરનો રિવાજ હતો.
કોર્નેલેને તેની ૧૮ વર્ષની વયે તેના ડોક્ટરોએ તેને ખોરાકમાં વધારો કરવાનું કહ્યું હતું,
એવું જણાવીને કે આટલા થોડા ખોરાકથી વૃદ્ધાવસ્થા નીલી શકશે નહિ, તેને ટેકા મળવા
તરિક કંઈક વધારે આહારની જરૂર છે.

આ પ્રકારનો વિચાર હાલ પણ સંમત મનાય છે કે વૃદ્ધ મનુષ્યોને પોષણને માટે કં-
ઈક વધારે આહારની જરૂર છે. આ જૂલ થવાનો હેતુ એ છે કે તેમને એવી ભાંતિ હોય છે
કે ખાનપાન તેની મેળે જ પોષણને ઉપજતી આપે છે અને મનુષ્ય લલચાઇને ગમે તે
ખાય છે તો તે તેને ખચી જાય છે અને પુષ્ટિ આપે છે. આ માનવુ જુલભરેલું છે, અને
તેમાં પણ વૃદ્ધાવસ્થાવાળા મનુષ્યને માટે તો હાનિકારક જ છે જેટલો આહાર આપણને
પચે છે અને શરીરમાં તેનો એકરસ થઈ જાય છે તેટલો જ આહાર આપણને પુષ્ટિ આપે
છે અને બચતું ભાન કરાવે છે.

શરીરમાં એકરસ ન થતાર આહાર અપૂર્ણ પાચનશક્તિઉપર એક મોટા ભારરૂપ
છે જેટલું જ નહિ પણ તે જ પ્રમાણે તે ભયંકર પણ છે. તે હૃદય અને મૂત્રાશયમાં સ્ત્રાવ
ઉપજાવે છે તેના વધારે ધમારો પડે છે અને આખા શરીરને તે અન્યવસ્થા કરી મૂકે છે.
અને ખાસ કરીને જેવી પાચનશક્તિ તેમના શરીરની પિંડીઓની પેઠે શિથિલ થઈ ગઈ છે,

તેના ૨૬ મનુષ્યોને માટે તો એ વાસ્તવ જ છે. વળે યનાં યુવાવસ્થામાં તેઓ જેટલું કામ કરતા હતા તેના કરતાં હવે તેમને કામ ઓછું કરવાનું હોય છે, અને તેથી તેમને અવરધાનો શંકિ થવાની સાથે ઓછા આહારની-ઓછા પોષણની જરૂર હોય છે. પરંતુ ન યવાથી તે આહાર વિગરે યજ્ઞ મનુષ્ય હવેને દાનિ કરે છે એના પ્રસંગે જગતમાં કંઈ યોગ્યતા નથી.

આથી યુવાવસ્થામાં જે આહાર તેઓ લેતા તેના કરતાં વૃદ્ધાવસ્થામાં મનુષ્યોએ અધ્યાદારી અને વધારે દલિલો યોગ્ય લેતા થવું જોઈએ. કોને કે આ જાણતો હતો પણ દર્શનાં ન મળ્યાં જાય એવા વિચારથી તેણે પોતાનો આહાર ઓછીને નિત્ય નવટાંકે આહાર લેવાનો વધારો કર્યો જેનો પરિણામ એ આપણે કે પંદર દહાડામાં તે સૂચન તાવથી મોટો પડ્યો અને પીગયડો તથા દુર્બળ બની ગયો. પુનઃ નિયમિત આહાર ઉપર આવવાથી નિરામય અને બલને પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો.

આખા દિવસમાં કામ કરવાની બાબતમાં એડિસને ૩૫ વર્ષ સુધી દિવસમાં વિશ નિશ કલાક કામ કર્યું છે ! અને તેના એ અનુભવમાં તે પોતાને આરોગ્યમય અને બલવાન લાગે છે. આ અનુભવજેતું લાગે છે, પણ જ્યાં સુધી આગવપૂર્વક નિયમિત રીતે ૨૦ થી તેવો પ્રયોગ ન કરી જોઈએ ત્યાં સુધી આપણે તે અચર્ય માનવું કે કહેવું એ બુદ્ધિમંદ છે. દાસ તે ઓછું કામ કરે છે એમ કહે છે અને તે દિવસમાં માત્ર ૧૫ કલાક જ ! ૧૫ વર્ષની વયે ૧૫ કલાક નિત્ય કામ કરવું એ શું સામાન્ય છે ? યજ્ઞ વૃદ્ધ માણસો ચાર કે ૭ કલાક કામ કરતાં તો તેઓએ યજ્ઞ કામ કર્યું એમ માને છે, અને એથી તો વધારે યાવ જ નહિ એમ જ માની ગયે છે.

એડિસનના શરીરનું વજન ૧૭૫ પાઉન્ડથી ૧૭૮ પાઉન્ડની વચ્ચે રહે છે. તે કહે છે કે જે માસની અંદર તેનું વજન ૧૮૫ પાઉન્ડ સુધી તે વધારી શકે છે. તેણે એક વખત આ પ્રકારે કર્યું હતું પણ તેમ યનાં તેને ઘડીએ ઘડીએ આગ થવાને શોશ-ગાદી તકલીબો યોગ્યતાં પડતાં દનાં, તેથી તેણે નિર્ણય કર્યો કે મનુષ્યના શરીરના જોઈએ તેટલા વજનમાં રહીને કામ કરવું એ વધારે યજ્ઞ છે. ઉપર કહ્યો તેટલા આહારથી પણ ઘડી જઈને તે પોતાના શરીરને ૧૬૫ પાઉન્ડ જેટલું ઓછું કરી શકે છે અને પણ તે લાભકારક માનતો નથી. પ્રોફેસર યોગ્ય કરે કર્યું હતું કે શરીરમાં ચરબીનો એક શેર વજનજેટલો વધારો એ શરીરમાં સુક્ષ્મ રોગ (capillaries) નો એક માહત્ત જેટલો વધારો છે ! હવે ચરબીવાળા સ્વપ્ન મનુષ્યો દુર્બલ, હલ્લકે દર ઉપરાંત કામ કરવાવાળા અને જતા કામ કરતાં યાત્રી જતાના અજવાલવાળા હોય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય છે ! પ્રયેક મનુષ્યે પોતાના શરીરના વજનમાં દરેકમાં ખાસ રાખવું જોઈએ. (કદલી વયમાં શરીરનું વજન ૬૨૫ હોવું જોઈએ તેના પ્રમાણનું કોઈક આ અંકમાં એક જુદા નિયમરૂપે આપવામાં આવ્યું છે ત્યાં જોઈ લેવું)

એડિસન અને તેની સ્ત્રીએ પોતાના જ્ઞાન કરવાના યોગ્યમાં યોગ્ય યોગ્ય દિવસે પોતાના શરીરનું યોગ્ય વજન લીધા કરે છે. અને નિયમિત વજન રાખવાની કાળજી રાખ્યા કરે છે. કોર્નેલી સ્ત્રીની પેઠે એડિસનનાં પત્નીએ પણ પોતાના પતિના નિયમને અનુસરી તેની સત્વતાને સિદ્ધ કરી બતાવી છે. તે જ એડિસનના જેવું જ હવે ગાને છે, અને પોતાના સ્ત્રીને જ ત્યાં જગને માટે તે પ્રસિદ્ધ છે.

એડિસન કહે છે કે, " જે સ્ત્રીએ ખાતરીપૂર્વક તથા પ્રમાણસરિત એમ કહે-

વાર્મા આવે કે કુમાર અવસ્થામાં જેવું તમારું મોઢક ૩૫ અને આકર્ષક સૌન્દર્ય હવું તેવું જ ૩૫ અને સૌન્દર્ય જે તમે નિયમિત આહાર લેતાં થશો તો જીવનના અવધિપર્ણત ૮૫ કરી, તો આપણા યોગ્ય પ્રકારે જીવન ગાળવાની તકરારનો મોટે ભાગે અંત આવી જવાનો. અને એમાં શંકાસરખું કશું જ નથી. એમ થવું શક્ય છે.

છેલ્લું એડિસન કૉન્ટ્રોલના છેલ્લા નિયમનું પણ પાલન કરે છે અને તે એ કે ચિંતા ન કરતી. હમણાં તે યુરોપમાં પ્રવાસ કરીને પાછો આવ્યો છે. જતાં પૂર્વે એક મનુષ્યને તેણે કહ્યું હતું કે આ નિવૃત્તિના સમયમાં મને ચિંતા કરવાનો અવકાશ મળશે ! એનો જવાબ એ જ હતો કે તેને ચિંતા કરવાનો અવકાશ પણ મળતો ન હોતો. ચિંતાનાં બે મુખ્ય કારણો—પ્રમાદ અને વ્યાધિ અથવા શરીરની દુર્બલતા—હોય છે. મનુષ્યો જે એડિસનનો દૃષ્ટાંત જોઈને હમેશા કામમાં જ યોગ્યતા રહે અને જે તેને કર્તવ્ય છે તેને સિદ્ધ કર્યો કરે, અને વધારે ક્યુમ કેવી રીતે ચાલે તેના જે માગો એડિસન દર્શાવ્યા તે માગોએ ચાલ્યા કરે કે જે વડે તે પોતે જ આજ અત્યંત કાર્ય કરવાને સમર્થ થઈ રહ્યો છે, તો આજે જે ચિંતાઓએ અનેક મનુષ્યોનાં પ્રમાદિત જીવનના તેજને હણીને નિરનેજ કરી દીધાં છે અને અનેકને યથાર્થ સમય આપ્યા પહેલાં જ તનમનથી વૃદ્ધ કરી દીધા છે, તે કદાપિ કરી શકે નહિ.

પ્રેસિડેન્ટ ઇલિયટે કહ્યું છે કે મનુષ્યનું પ્રાપ્ત સંજોગને ઉપયોગી કરી લેવાનું સામર્થ્ય તેને વિધમાં એક નાપકરૂપે બનાવે છે. નિઃસંતપ્ત પોતાની પરિસ્થિતિ અથવા સંજોગો ઉપર પૂર્ણ સ્વામિત્વને સ્થાપવાથી—કે જેમાં તેના શરીર અને મનનો પણ સમાવેશ થાય છે—તેનાથી એડિસન આજે જમતમાં અત્યંત સમર્થ ગણાતા યુરોપમાં અગ્રણીરૂપે વિરાજવાને સમર્થ થયો છે.

એડિસન આજે પણ તેના આંતર બળમાં અને કાર્ય કરવાની આતુરતા તથા તીવ્રતામાં એક યુવાન પુરુષસરખો જ છે તે કહે છે કે તેને કદાપિ કંટાળો આવતો નથી. તે જે ક્ષણે ધારે છે તે જ ક્ષણે ઉઠી જાય છે, અને પાછો તાજે થઈને ઉઠીને પોતાને કામે વળગે છે. તે કહે છે કે તેના નાના બાળકે અત્યાહારસંબધી ઘરમાં ચાલતી વાતો સાંભળી છે અને પરિણામ એ આવ્યો છે કે તે તેના પિતાકરતાં પણ આછું જમે છે. તે અત્યંત તેજસ્વી બુદ્ધિવાળો અને ચપળ બાળક છે, અને તેના પ્રમાણમાં ગમે તે પ્રકારનો શ્રમ કરવો હોય છે તો તેમાં તે પાછો પડતો નથી.

એડિસનને મળવા ગયેલા એક મનુષ્ય કહે છે કે તે અપૂર્વ કદરૂક તે મળવાને માટે મેકાઉપરથી ઉતર્યો તે એટલી વખતે બે પગથીયાં સાથે સાથે અને તે પણ અત્યંત ઝડપથી ઉતરવા લાગ્યો, અને વાત કરતાં વચમાં કાંઈ વસ્તુની તેને જરૂર પડી તે મેકાઉપર હોવાથી તત્કાળ તે ઉઠ્યો અને એક બાળકની પેઠે બે બે પગથીયાં કુદતો કુતો જોત-જોતામાં મેકાઉપર ચઢી ગયો. તરત જ એ રીતે પાછો નીચે આવ્યો અને તે વખતે પણ તેને શ્વાસ ચડ્યો હોય કે એવું કશું જ ન હતું. તે પોતાને હજી ધણી વર્ષ જેવો રહેવાને ધારે છે તેવો જ પ્રસન્ન, ઉત્સાહી અને ઉદ્યોગી તે હાલ રહે છે.

વાચકો ! એડિસનને કૉન્ટ્રોલનો તેના વૃદ્ધ પ્રપિતા, પ્રપિતા, પિતા અને છ કાકા એટલા મળીને દસ મનુષ્યોનો તેના જીવનને ઉન્નત કરવામાં દૃષ્ટાંત હતો. તમારી ખાસે તે દસ ઉપરાંત એડિસનનો પોતાનો મળી અગિયાર દૃષ્ટાંત પ્રાપ્ત છે. તો પછી તેના સરખા તમે પણ બહુતાન અને સમર્થ કાર્ય કરનાર થાઓ એવા પ્રકારની તમારા માટે આશા રાખું તો તેમાં તમે મને નિષ્ક્રાંતા શા માટે આપશો ?

૬ પત્નીના કાનમાં કહેવાનાં સૂત્રો-

૧

પરસ્પરમાં કદાપિ તકો લડાવીને કસેશ કરશે નહિ. એક બીજાનાં કારણોને તોડી પાડ્યા ખાતર કદી પણ કોઈ વિષયને આરંભ કરશે નહિ. આ વાત કદાપિ જૂઠી જવાય તો એટલું યાદ રાખજો કે જેમાંથી એક કદાપિ કારણો કાઢી લડવા લેવાર થાય તો બીજાએ મુનિભાવા થઈ જવું. ગૃહસ્થાવસ્થામાં એવા મુનિભાવા થનાં પાપ લાગવાની શાસ્ત્ર એખી ના કહે છે. માટે તેની ચિંતા કરશે નહિ ! લડતાં લડતાં જેમાંથી જે વહેલું મુખબંધ કરશે તેને જ્ય થયો એમ સમજજો. કુટુંબકલહની એ જ ખુટી છે. બીજાસાથે કલહ કરવામાં જેમ બીજાને બોલતો અટકાવે છે તે જિત્યો એમ ધણા માને છે, પણ કુટુંબકલહમાં તો ખરી વાત એ છે કે જેણે જિતવું હોય તેણે પોતાનું બોલવું પહેલું બંધ કરવું. વધારે બોલનારને થોડી વારમાં જ લગ્ન ઉપજે છે અને પશ્ચાત્તાપ થવો શરૂ થાય છે. કુટુંબકલહ લગ્નરહેતે હ નિ પહોંચાડે છે એટલું જ નહિ, પણ હવનને ક્ષીણ કરનાર કારણને તે રચે છે. પરસ્પરનો રનેહતંતુ એક બીજાના હવનનું વસ વણે છે, ત્યારે પરસ્પરનો વિષાદ અથવા કલહતંતુ એક બીજાની મરણશય્યાની આદર વણે છે.

૨

પરસ્પર અત્યંત સરળપણે રહો. આ પ્રસન્નતા તથા મુખજનક કારણને તમારામાં પ્રકટાવે છે. અને એ મુખજનક કારણ એક અમોઘ શસ્ત્ર છે કે જે ઉભયની વિપત્તિ-માત્રને વિદારવા સમર્થ છે. એ મુખજનક કારણ ઉભયમાં આરોગ્ય પ્રકટાવવામાં મહાત્માના વચનજેતું સિદ્ધ છે. તમારા સ્વભાવને મુખાધીનના તમે એ મુખજનક કારણના લાભને પામી શકતાં નથી. મુખવાદી સ્ત્રી અને મુખવાદી પુરુષનું યુગ્મ ધ્વજાસાવિત્રીસરણું છે. આ મુખજનક કારણને વધારણું હોય તો જેમ જેમ તમે વૃદ્ધ થતાં જાઓ તેમ તેમ પરસ્પર અધિક અધિક પ્રેમને પ્રકટાવતા જાઓ. યુવાવસ્થાની પ્રાપ્તિનું તે સમર્થ સૂત્ર છે,

૩

આદારને પ્રમાણથી પ્રદણ કરો. ધણો આદાર તમારણની શ્રદ્ધિ કરે છે એ આપણા નિશ્ચયને શાસ્ત્ર ક્યાં નથી કબ્જ કરતું કે આપણે તેને હોડવાનો યત્ન કરવો ? અને તમે-મણે કોનામાં શુદ્ધ પ્રેમ ઉપજાવ્યો છે કે તમારે તેની પંચાત કરવી ? થોડી પણ અન્ન-ઉપર રચિ રહે એવી રીતે જ્યાંને ઉડી જવું અને એકાદ મનુષ્યની પણ બુખ બાગે એટલું થોડું અન્ન પણ નિત્ય વધારે રાંધજો અને બુખ્યાને તે આપજો. ગૃહસ્થાશ્રમનું મુખ દીર્ઘ કાળ બોગવનું હોય તો આને એક સમર્થ તરફે આચરજો. ગૃહસ્થાશ્રમનો એ ધર્મ જેમને ખખર છે, અને કોઈ પણ બુખ્યો આવે તેને કંઈ પણ આપવાનું જેના ઘરમાં નેવાર છે તે ઘરમાં મુખસંપત્તિ નિવાસ કરે છે. અને એનું જ ઘર જો તમારું હોય તો મુખસંપત્તિને બીજે જવાની શા માટે જરૂર પડે ?

૪

તમારે ઉભયને આખા દિવસનું કંઈ પણ કામ હોવું જોઈએ. પરસ્પરને કલહ થવામાં કારણ એક બીજાને કશો ધંધો ન ચાલવો એ જ છે. અને તેથી રોદ તથા એક બીજાની ઉપયોગિતા વધાવવાને માટે જાનેએ કાર્યમાં યોગ્યતા રહેવું જોઈએ. તેમાં દેટલાંક કામ ઉભય સ્વનંતરણે નો કરે જ છે. પણ તેની સાથે દિવસમાં કેટલાંક કામ જાનેએ સાથે

રહીને કરવાં અને તે પણ શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યામિક ત્રણે ભૂમિકાઉપર સાથે સાથે થોડાં કાર્યો પણ કરવાં. કોઇ કોઇ વખત સાથે જમો, સાથે રમો, સાથે ફરો, સાથે ધર સ્વચ્છ કરો, સાથે વાંચો, સાથે ગાઓ, સાથે હસો, સાથે જપ કરો, સાથે પ્રાણાયામ કરો, સાથે સંયમ કરો, અને સાથે ઇશ્વરસ્તુતિ કરો. ઉત્તમ જોવાનાં રથળ સાથે જઇને જીવો અને વિવિધ પદાર્થોની, વિવિધ સ્થિતિની, વિવિધ સ્થળની, વિવિધ વિચારની અને વિવિધ અનુભવની ઉચ્ચ વાર્તાઓ સાથે જ કરો. પુરુષની કોઇ વાર્તામાં પ્રિય બહેન ! તમને સમજી ન પડે તો પણ બને તેટલી પ્રસન્નતાથી અને રસપૂર્વક તે સાંભળો અને સ્ત્રી નિર્માણસરખી કોઇ વાત પ્રસન્ન ચિત્તથી કહે તો પ્રિય બધું ! તેને તોડી ન નાંખતાં રસપૂર્વક શ્રવણ કરો. પરસ્પર સાથે એકમત થઇને કરાતા કોઇ પણ કાર્યમાં પરસ્પર માંથી નીકળતું પ્રેમનું સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય એવું તો અપૂર્વ પાપણને, પામે છે કે તેનું વાતાવરણ રચાતાં તેમાં ઇશ્વરનાં સઘળાં સામર્થ્યો પ્રકટ થાય છે.

૫. જન એક બીજાને માટે કાર્ય કરો. તમારા કાર્યથી તમારા પતિની અનુકૂલતામાં અત્યંત વૃદ્ધિ થાય અને તમારા કાર્યથી તમારા પ્રિયતમાની અનુકૂલતામાં વૃદ્ધિ થાય એવી રીતનાં થોડાં પણ નિત્ય કાર્ય કરો. બહેન ! તમને કસરત કરતાં ન આવડે તો અડચણ નથી, પતિને કસરતનો સામન ગોઠવી આપો, તમને લખતાં ન આવડે તો હરકત નથી, પતિના લખવાના સ્થાનને સ્વચ્છ કરી આપો. એકવાર તેમની પાસેથી લખવાના સ્થાને મૂકેલા પદાર્થોની કેમ વ્યવસ્થા કરવી તે જાણી લઇ તે પ્રમાણે નિત્ય સમયસર વ્યવસ્થિત કરી આપો. તમને જપકે સંયમ કરતાં ન આવડે તો કંઈ ચિંતા નહિ, પતિના સંયમના સ્થાનને નિર્મલ કરી આપો, સંધ્યા પૂર્ણના સાહિત્યને ગોઠવી આપો, ચંદન ઘસી આપો, દીપકને પ્રકટાવી આપો, ઘૂપ કરી આપો. એ બધાની કાળજીથી પતિને નિરંતર મુક્ત રાખો. પતિને ક્યાં વસ્ત્ર ક્યારે પહેરવા જોઇશે તે તમને ન સમજાય તો કરી હરકત નથી, તેમનાં મેલાં વસ્ત્રને એક જગાએ એકઠાં કરી તેને ધોવાડાવવાની વ્યવસ્થા કરો. તે જ પ્રમાણે બંધુઓ ! તમે પણ પત્નીનાં કાર્યોમાં સાહાય્ય કરો. ઉભયનું સહકારિત્વ ઉભયનાં જીવનને એક કરતું હોવાથી ઉભયમાં પૂર્ણતા પ્રકટે છે, અને પૂર્ણતાના સામર્થ્યનો અવધિ ક્યાં છે ?

૬.

જેમ જેમ વયમાં વધતાં જાયો તેમ તેમ તમારા વિશુદ્ધ પ્રેમને પણ વધવા જ દેજો. અને તે તમારી વૃદ્ધાવસ્થાને અટકાવશે. પ્રેમનું ન્યૂત યુગ એ કંઈ કોઇના વાર્ષિક્યને શોભાડપ નથી. પ્રેમના પ્રદેશમાં જેમ જેમ વિશુદ્ધતાનું નિર્મળ તત્ત્વ લાગે છે તેમ તેમ તે સમગ્ર સુખ અને સમગ્ર ઉન્નતિને ઉપજાવે છે. એક બીજાથી કદાપિ જૂનાં યવાની જરૂર નથી. વિશ્વમાં નવીનતા એ જ આકર્ષક વસ્તુ છે, અને તે નવીનતાને પરસ્પરમાં નિત્ય જોવા કરજો. પ્રેમ એ એવી વિશાલ વસ્તુ છે કે જેમાં અનંત નવીનતા છે. સૂક્ષ્મ શુદ્ધિવડે બને તેટલી નવીનતા પ્રકટાવજો અને તેનો અનુભવ લેતા જજો. નવીનતાવાળો પ્રેમ નવીન શરીરબળ, નવીન છુદ્ધિબળ, નવીન ધૈર્યબળ, નવીન મનોબળ અને નવીન કર્તવ્યબળ પ્રકટાવે છે. બંધુઓ ! નવીનતાયુક્ત પ્રેમથી તમારા મનને સમગ્ર વિદુન્મય રાખજો, અને પ્રિય બહેનો ! તમે પણ એ જ રમરણમાં રાખજો કે,

યુગ, વર્ષો, મહિના, વહી, — જય રાતને દિન,
પિયુષી જૂનાં ના યતાં, નિત્ય નવીન નવીન.

અંતર મન.

વર્તમાન સમયમાં વિજ્ઞાનવિદ્યા અને માનસ પ્રદેશના શોધકો અનેક અમાનુષી અને અસામાન્ય શક્તિઓમાં પ્રવેશ કરતા જાય છે, અને તેમના અન્વેષણમાં (શોધમાં) તેઓને એટલા બધા ચમત્કારિક વ્યતિકરો જણાતા જાય છે કે તેઓ એમ માને છે કે આ યુગ તે ચમત્કારિક યુગ ગણાવા યોગ્ય છે. પરંતુ એ સઘળા ચમત્કારોમાં, આંતર મન એ બીજા સર્વકરતાં નિર્વિવાદપણે એક ચમત્કારરૂપ મનાયું છે. નિઃસંશય, વિજ્ઞાનની તે એક ચમત્કારિક ભુમિ છે, કદપનાની તે એક અપ્સરોવાદિકા છે, મનુષ્યના વિચારની તે એક સુવર્ણખાણ છે, અને સમગ્ર માનસ રાજ્યની તે બહુરુણાવધુષરા છે. ખરું જોતાં અર્વાચીન માનસ શાસ્ત્રનો આદિ અને અંત આંતર મનમાં જ છે. તેથી જીવન, મન, વિચાર, ઇન્દ્રિયા, સંકલ્પશક્તિ, તર્કશક્તિ, શુદ્ધિ, પ્રતિભા, વગેરે સંબંધમાં કંઈ પણ જાણવાને માટે આપણે આંતર મનનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. અને મનુષ્યજીવનને આગળ વધારવામાં કોઈ પણ રથજો એક પણ પગલું મૂકીએ તે પૂર્વે આપણે આ આંતર મનના પ્રદેશનું અન્વેષણ કરવું જોઈએ.

આંતર મન એ અમર્યાદ સંકલ્પતાની-વિચારની, ક્રિયાની, શુદ્ધિની, પ્રાપ્ત્યની, સિદ્ધિની એ સર્વ શાખાઓની સંકલ્પતાની-માનસ શક્તિ છે. અને તેથી એ આંતર વિષયનું જ્ઞાન એ બધી સંકલ્પના આપણામાં રહેલી છે એ પ્રત્યક્ષ કરી બતાવે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ આચારના પ્રદેશમાં એ બધી સંકલ્પનાનો કેવી રીતે વિકાસ થાય અને કેવી રીતે તેના ઉપયોગ કરી શકાય એ પણ તે વર્ણવે છે. આંતર મનને ધર્માર્થ રીતે જાણવું એ મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે એવાં સર્વ પ્રાપ્ત્ય અને સિદ્ધિના રહસ્યને જાણવા બરાબર છે, અને કોઈ પણ મનુષ્યવડે સ્વપ્નમાં પણ નહિ કદાપિ એવા મનુષ્યવિકાસના પ્રત્યેક ચમત્કારવાળા દ્વારને ઉઘાડના તુલ્ય છે. અને એવા લક્ષ્યવધિ ચમત્કાર છે કે જે આપણા દાહના વિચારનું બળ અને આંતર દષ્ટિ નેત્ર જાણી શકવા સમર્થ નથી, તેમ જ અત્યંત ઉચ્ચ કદપનાની સૂક્ષ્મ દષ્ટિ પણ તેમનામાં જે સામર્થ્ય સંપત્તિ અને અપૂર્વતા રહેલા છે તે સદિત તેમને જોવાળી કે સમજી શકવાને સમર્થ નથી. ખરું જોતાં-સત્ય કહીએ તો-એ આંતર મનના સ્વરૂપને યોગ્ય ન્યાય આપવા માટે અથવા તેનું માદાભ્ય જણાવવા માટે કોઈ પણ શબ્દ જરી શકે એવો નથી.

દર્શન કે કોઈ સત્ય વાતમાં કોઈ મહા મનોભગવાળા પુરપતા સામર્થ્યનું જે કંઈ વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોય તેના કરતાં પણ આંતર મન વધારે યુક્ત સામર્થ્યને ધારણ કરી રહ્યું છે. દંતકથાઓમાં કે પુરાણોમાં દેવાદિકના અમાનુષી સામર્થ્યનું જે કંઈ વર્ણન કરવામાં આવે છે તે મનુષ્યના મનમાં યુક્તપણે રહેલા આ આંતર મનના સામર્થ્ય-આગળ ઝાંખું પડી જાય છે. તેથી મનુષ્ય-પ્રત્યેક મનુષ્ય-એક મદદાર્થકારક સત્તા કરતાં કોઈ પણ રીતે ન્યૂન નથી. અને મનુષ્ય પોતાને એ જ પ્રકારના માનનાં શીખવું જોઈએ. ખરું જોતાં ત્યાં સુધી તેણે તે પોતાને માનતો નથી ત્યાં સુધી તે મનુષ્ય પોતાના પ્રતિ મૂર્ધાર્થ શુદ્ધિ ના ધર્માર્થ ભાગવાળો ધણે ગણાતો નથી. તેથી મનુષ્યને આજ સુધીમાં તેના પોતાના વિષે જે કંઈ ઈતરભાવ દોષ તેના સર્વ રીતે પ્રતિષ્ઠા કરવો જોઈએ. આંતર મનનો અ-બ્યાસ પ્રત્યેક મનુષ્યમાં એક નવન મનુષ્યને-એક અદ્ભુત મનુષ્યને-ચમત્કારને-એક દેવને-પ્રદર્શને છે.

આંતર મન એ મનુષ્યના મનની પ્રત્યેક શક્તિ અને શુદ્ધિના અંતર્ગત પાવા-રૂપ છે, અને આંતર મનના પ્રત્યેક વિભાગનું સામર્થ્ય અમર્યાદ હોવાથી એ દેખીતું જ છે

કે પ્રત્યેક શક્તિ અને ભુદિતુ મૂળ અખડિતપણે સામર્થ્ય અને અશેષગ્રહણધારણુન ળમા વધારી શકાય એમ છે આ પ્રકારે મનુષ્ય પ્રત્યેક દિશામાં અનવધિપણે વૃદ્ધિ પામી શકે એમ અને પૂર્ણ થઇ શકે એમ છે, એ સિદ્ધાંત સ્થાપી શકાય છે જ્યારે આપણે કાંઈ પણ શક્તિના મૂળમા સામર્થ્ય અને વેગની વૃદ્ધિ કરવાનું શીખીએ છીએ, ત્યારે તે શક્તિ બાહ્ય વા સ્થૂન અસરમા પણ આપણે સામર્થ્ય અને વેગને નિશ્ચયપૂર્વક વધારી શકીએ છીએ અને આતર મનમા આ વૃદ્ધિ અખડિતપણે આનું રાખી શકાતી હોનાથી આપણે અવિરત બનને, અનૌકિક ભુદિને અને પ્રતિભાને પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ કે જે સર્વથી સિદ્ધ કરી શકાય એમ છે તે જ પ્રમાણે આપણે પ્રત્યેક શાખામા અપ્રતિમ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થઈએ છીએ, અને તે પણ સર્વથી પ્રાપ્ત થઇ શકે એમ છે કારણ કે આપણે રમરણુમા રાખવું જોઈએ કે મનુષ્યમાં જે કંઈ આવિષ્કારને પામ્યું છે અથવા પામી શકાય એવું છે તે સધળાનું મૂળ આતર મનમા રહેલું છે, અને પ્રત્યેક આતર નિયમનું મૂળ મર્યાદા અથવા અંતરદિત હોય છે

આતર મન એ એક અવધિરહિત માનસ સ્રોતસ્ છે એમ સારી રીતે કહી શકાય એવું છે, કે જેમાથી મનુષ્યમાં જે કંઈ પૂર્વપ્રાપ્ત છે તેને કાંઈ પણ રીતે આપણે બહાર કાઢી શકીએ એમ છે માનવપ્રકૃતિમાં જે કાંઈ કાંઈ પણ વિકાસને પામી શકે કે આવિષ્કાર કરી શકે એવું જો કાંઈ પણ હોય તો તે આતર મનમા રહેલું છે, અને તેથી જ્યારે આ પણે આ વિશાળ સ્રોતસ્માથી તેમા જે કંઈ છે તેને બહાર કાઢવાની કળાને પ્રાપ્ત કરીએ છીએ તો જો આપણે તેના યથાર્થ જીવનમા ઉપયોગ કરના માગીએ તો જે કંઈ આપણે જોઈએ છે તેના તેમાથી હાન જ આવિષ્કાર કરી શકીએ એમ છે આ પ્રમાણે જો આપણે આપણે આગળ વૃદ્ધિ પામનાને તરફ હોઈએ છીએ તો કાંઈ પણ ક્ષણે આપણે આગળ વૃદ્ધિ ગત થના પગલું ભરી શકીએ છીએ એ આ ઉપરથી સહજ સમજી શકાય એમ છે આ વૃદ્ધિગત થનાના પ્રત્યેક પગનામા જે કંઈ આપણને જરૂરનું છે, તે આતર મનમાં રહેલું છે અને જે કંઈ આપણને જોઈએ છે અથવા જેની આપણને ઇચ્છા છે તેને આતર પ્રદેશમાથી કાઢી શકનાની કળાને પણ આપણે શીખી શકીએ એમ છે

કંઈ કાળથી વિજ્ઞાત છે.

ભુદિમાન પુરુષોને આ આતર મન કંઈ કાળથી જાણીતું છે, અને તેના સામર્થ્યનો પ્રત્યેક મનુષ્યવડે-અને તેમા પણ જેમણે જેમણે મહાન કર્યો કર્યો છે અને નિશ્ચય સિદ્ધિ ને પ્રાપ્ત કરી છે તેમના વડે- જાણીને કે અનુભવપણે નિત્ય ઉપયોગ થતો રહ્યો હોય જ છે પરંતુ તેની સાગી રીતે વ્યાખ્યા કરી શકાઈ નથી તેને સારી રીતે વર્ણવી શકાય નથી, તેમ તેને યોગ્ય પ્રકારે સમજી શકાય નથી, અને હાન છેલ્લા છેલ્લા સમયમા જ તેને નામ પણ આપનામાં આ યુગે કેટલાકને આતર શબ્દમા વિરોધ લાગે છે કેમકે તેના અર્થ નીચે અથવા ઉપરબિંધ કરનાર ભાન (consciousness) ની નીચેના પ્રદેશ એવો થાય છે પરંતુ આ વિશાળ માનસકસ્ટિમા જેમ જેમ આપણે વિશેષ અભ્યાસ કરતા જઈએ છીએ તેમ તેમ આપણને આતર એ શબ્દ યોગ્ય જ છે એની કેવળ ખાતરી થતી જાય છે એટલું જ નહિ પરંતુ ભુદિપૂર્વક યોગ્ય શકાય એવો તે એક જ શબ્દ છે તેથી એ શબ્દથી તેને માટે વ્યવહાર કરી શકવામાં વિરોધસરખું નથી વિરોધના સામે આપણે કહીશું કે તેઓ તેના યથાર્થ ભાવ સમજ્યા નથી જ્ઞાનની સ્ટિમા, જે કંઈ આતર ભાનમાં ઉપરબિંધ કરનાર ભાનની નીચેના પ્રદેશમાં પણ ઉપયોગી રહેલું છે તેટલું જ જગત્ અથવા માણસ ભાનમાં ભાનની

ઉપરના પ્રદેશમાં ઉપયોગીપણું છે. પ્રયેક વસ્તુ તેના સ્થાનમાં યોગ્ય છે. યથાર્થ રીતે તેમાં ઉચું કે નીચું-ઉપરનું કે નીચેનું-દેશું જ નથી, કેમકે જે કંઈ સત્ય છે તે અનન્યથા-સિદ્ધ છે. ને કંઈ અસત્ય હતું નથી. ઉપરના ધુમટ કે હાપરા કરતાં નીચેનો પાયો કંઈ ઝાઝો ઉપયોગી નથી. અને કાંઈ પણ વસ્તુનું મૂળ, પછી તે આપેલા-નિર્ણયિત કરેલા-નિર્ણયથી ઉપર હોય કે નીચે, તોપણ જેવી રીતે તે મૂળમાંથી પ્રકટનું કાંઈ પણ સામર્થ્ય, આ-વિકાર, અધિકૃત કૃદ્ધિ કે મનુષ્યત્વનો કાંઈ પણ અંશ અત્યંત મૂલ્યવાન અને તેના આત્મા-રૂપ ગજાય છે, તેમ તે પણ અત્યંત મૂલ્યવાન અને આત્મારૂપ ગજાય છે, તેમ તે પણ અત્યંત મૂલ્યવાન અને તાત્પર્યરૂપ છે. આ પ્રકારે વિચાર કરીને સામાન્ય રીતે અથવા વ્યવ-હારને અર્થે જે કંઈ 'ઉચ્ચ' છે તે 'નીચા' કરનાં વધારે મહાન છે એ વિચારને દૂર કરવો જોઈએ. મનુષ્યના કલ્યાણમાં અને પ્રગતિમાં બને ઉપયોગી છે. અને જે આવા તા-ત્પર્યરૂપ હોવામાં ઉપયોગી અથવા આસ્પદ છે તે એક મહાન વસ્તુવિના બીજું કંઈ હોવું સંભવતું નથી.

આ અર્વાચીન માનસ શાસ્ત્રવે જ આંતર મનનું પુનઃ શોધન કરાયું છે-ફરીથી શોધી કઢાયું છે, અને આજના વિજ્ઞાનમાં તેને યોગ્ય સ્થાન પણ તેના વડે જ આપાયું છે. અને જે કે દલ ધણાને તે અગમ્ય સરખું છે, તોપણ વિજ્ઞાને આ વિશાલ માનસ-પ્રદેશ ઉપર પોતાનો પ્રકાશ નાંખવા માંડ્યો છે તેથી તે અગમ્યસરખી વસ્તુના રહસ્યનું પણ મોટું ભા-ગે પ્રકાશન થશે એ નિશ્ચય છે. તેમ જ જે સત્ય વાર્તાએ આજ સુધી જગત સમક્ષ જે કંઈ મૂક્યું છે તેના કરતાં મનુષ્યને હિત અને પ્રગતિના માર્ગમાં આચારમાં મૂકી ચકાય એવી અનેક બાજતો આ વાનાં આપી ચકશે. તેથી આપણે જે અતુલ રસપૂર્વક અને ઉ-ત્સાહપૂર્વક આ આંતર મનના અભ્યાસપાછળ મૂકીએ છીએ તો આપણે કેવા કેવા લા-ભને પ્રાપ્ત કરી શકીશું તે કહી શકાતું નથી. કારણ કે જ્યારે આપણે આંતર મનના સા-મર્થ્ય અને ચક્રવાને જામત જાન તથા કૃદ્ધિપૂર્વક સૂચના આપતાં અથવા અમુક પ્ર-જ્ઞાસિકામાં દોરવતાં શીખીએ છીએ, ત્યારે આપણે એવા પરિણામી અનુભવને પામીએ છીએ કે જે કેવલ અસામાન્ય કરતાં કાંઈ પણ રીતે ન્યૂન હોતા નથી, અર્થાત્ તે પરમ દૈવી હોય છે. આંતર મનને કૃદ્ધિપૂર્વક સૂચના આપ્યા પછી આપણે તેમાંથી ગમે તેની આશા કરીએ પછી તે ગમે તો ગમે તેવું અમલકારિક હોય તોપણ તે સિદ્ધ થાય છે. કારણ કે આવા સમર્થ માનસપ્રદેશને કંઈ પણ ખદાર કાઢવું એ તેને મહાયમભારરૂપ બાંધવું જ નથી.

આંતર મન શું છે.

આંતર મનને કાંઈ રીતે રૂપમાં કે નિયત પદ્ધતિમાં વર્ણવવું એ અશક્ય સરખું છે, કે મને તે અત્યંત મશ્વરિત છે. સામર્થ્યના, શિવાના અને ચક્રવાતાના આવા વિશાળ દોષને સ-માવેશ કરી શકે એવી એક પૂર્ણ વ્યાખ્યા બની શકે એમ નથી. એક વ્યાખ્યામાં તે સ-વળાને સમાવેશ થઈ શકે એમ નથી. તેમ પાંચ પચિસ વ્યાખ્યાઓ પણ તેના પૂર્ણ સ્વરૂ-પને કથન કરવા પૂર્ણ કે સમર્થ નથી તેથી તે આંતર મનનો અભ્યાસ કરવાને તથા તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને એક માર્ગ એ જ છે કે બને તેટલા માર્ગથી-દરિદ્રિદ્ધથી-નેની અનેક શિવાશિખીઓને અભ્યાસ કરવો.

આંતર મનના અભ્યાસના આરંભમાં તેનાં સામાન્ય અને નિયત દાયોને સામાન્ય રીતે તપાસવાં એ સ્વાભાવિક રીતે જ તેના પ્રથમ પગનીવારૂં ગજાય એમ છે. અને તેમાં

જેવી સાથે આપણે દેવદા ગયા છીએ અને જે આપણને જાણીતા છે તેવી ઘણા ખરાં તો તેમાથી મળી આવશે તેમાંનાં અત્યંત અગત્યના આ છે

૧ આંતર મન શરીરના અને મનના પ્રત્યેક અનૈચ્છિક (ઇન્-વોલન્ટરી) વ્યાપારો-ને પ્રકટ કરે છે અને તેને નિયમમાં રાખે છે આવા કાર્યો જેવા કે રક્તાભિસરણ, શ્વસન ક્રિયા, પચનક્રિયા, આહાર વગેરેનું ડાપાતર થવું તે, પરિપાકન ક્રિયા, શારીરિક ક્ષય તથા તેનું પુન નીકરણ થવું, અને સ્વપ્નમાં કંઈકે તો શરીરની પ્રત્યેક કુદરતી ક્રિયા કે જે તેની મેળેજ થતી જણાય છે, તે સઘળી ક્રિયા આંતર મનરૂઝે પ્રકટ થાય છે અને તેના વડે તેના નિર્વાહ અથવા વ્યવહાર ચાલે છે એ એક આંતર મન જ છે કે જે તમારા શરીરની સહાય લે છે, અને તમારા શારીરિક વ્યાપારમાં ડુનરતાના સઘળા નિયમોને પણ તે જ પ્રવર્તાવે છે અને આમ કરવામાં ઉત્તરેષ્ઠ પ્રકટતી પ્રજ્ઞામાં શરીરની જે જે જરૂરીયા તો ઉદ્ભવી છે તે સબધમાં તેણે જાતે મન પામેથી જે સૂચનાઓ અને દિશાને પ્રાપ્ત કરી છે તેદર્જીમાર તે ને છે આંતર મનના કોઈ એક જ મુખ્ય કાર્યનો નિર્ણય કરવામાં આવી નથી, તેમ જ તેની શક્તિને કોઈ અમુક વ્યાપારમાં જ મર્યાદિત કરવામાં આવી નથી શરીરને કોઈ ની જરૂરીયાતોની અગત્ય પડે છે, તો તે આંતર મન તેની સહાય લે છે અને જ્યારે શરીરના વિવિધ ભાગોને તથા તેના નૈસર્ગિક દેખાવને પૂર્ણ કરવાનો સમય આવે છે, ત્યારે તે આંતર મન આપણી સૂચનાને અક્ષરશ પાળના માટે તત્પર થઈ રહે છે આમ હોવાથી આ વિભાગનો અભ્યાસ અથવા આપણા વિચિત્ર અભ્યાસનો આ વિભાગ આપણને અધિક રસિક થઈ પડે છે અને ઘણા મનુષ્યો શરીરની પૂર્ણ રચનાને અને તેના પૂર્ણ સામર્થ્યને પ્રકટ કરવાને માટે જે કંઈ પગલા ભરવા પડે તે ભરવા તેઓ તૈયાર હોવાથી આપણે આ વિષયમાં તે સબધી પૂર્ણ ઉડા ઉતરીશું

૨ આંતર મન સઘળી પૈતૃક (વંશના પૂર્વ પુરુષોમાથી ઉતરી આવતી) સ્થિતિઓને અને સમગ્ર પૂર્વચારિત્રને (વંશમાથી-માપ દાદામાથી ઉતરી આવતા ગુણ સ્વભાવ વગેરેને) પિતામાંથી જાનકમાં પ્રગટાવે છે પરંપરાથી ઉતરી આવતા તે ગુણસ્વભાવાદિ ધર્મો એ આંતર મનના જ હોય છે, અને આંતર મનમાં તેના પોતાના તરીકે કશું જ નિર્ણયિત વાદ્ય કરેલું ન હોવાથી, પરંતુ દરેક જાનનામાં તેના સુધારો વધારો અને રૂપાંતર કરવામાં આવે તો તેને તે ગ્રહણ કરતું હોવાથી, આપણને સ્પષ્ટ સમજાય છે કે આપણને વશપરંપરાથી કંઈ પ્રાપ્ત થયું હોય તો તેની ગહરાવું એ કેવું કેવળ નિષ્પ્રયોજન છે ! કારણ કે ખરી વાત એ છે કે આપણા શરીરમાં જે કંઈ પરંપરાથી ઉતરી આવતી પ્રતિકૂલ વસ્તુ આપણને પ્રાપ્ત થઈ હોય તો તેને સર્વાંશે મદની નાખવાને આપણે સમર્થ છીએ એટલું જ નહિ પણ પરંપરાથી જે અતુલ સ્થિતિ આપણને મળી હોય તેમાં પણ આપણે વધારે સાંગે સુધારો વધારો કરી શકીએ છીએ આપણને પ્રાપ્ત પૂર્વચારિત્રના સમઘમાં પણ તે જ પ્રમાણે છે. કોઈ વંશના, જાતિના દેશના કે કુટુંબના ખાસ લક્ષણો અથવા સ્વભાવો હોય છે તે પણ આ તર મન વડે બદલાઈ જાય છે અને આંતર મનનો દરેક અંશ અથવા ભાગ રૂપાંતર કરવા ના અને સુધારવાના સ્વભાવવાળો હોવાથી દરેક મનુષ્યના તેના આંતર મનને પ્રજ્ઞા દિશા એ દોરવાથી જે સજ્જાન અથવા લક્ષણને તે પોતાનામાં સિદ્ધ કરવા કે વધારવા નથી માગે તો તે સર્વાં લક્ષણ અથવા સ્વભાવને (સમગ્ર ચારિત્ર્યને) તે દૂર કરી શકવા સમર્થ થાય છે અને આ સબધમાં આપણે એ સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે વિવિધ પ્રાચીન જાતિઓ, પ્રજાઓ અથવા કુટુંબો વશપરંપરાથી ઉતરી આવતા એના એ જ ગુણોના તથા વિશેષતાનો

આવિષ્કાર કર્યા કરવાનું પોતાનામાંથી બહાર પ્રકટાવ્યા કરવાનું જરૂરી રાખે છે તેનું કારણ એ જ છે કે તેઓ પૂર્વચારિત્રને છે એમને એમ રહેવા દે છે અને તેને અને તેને પ્રગટવા પ્રકટવા કરવા દે છે. તેઓ પરંપરાથી ઉતરી આવતા ભાવોને બદલવાનો કે સુધારવાનો જરા પણ પ્રયાસ કરતા નથી અને તેનું કારણ એ છે કે તેઓ આંતર મનને કંઈ નવીન અને કંઈ વધારે સાર પ્રકટાવવાને કેવી રીતે કેળવવું અથવા તેને કેવી રીતે દોરવું તે બાજુતા નથી. આંતર મનના આ કાર્યનું પૂર્ણ જ્ઞાન તમને નવીન પ્રકારની જાતિના જતાવવાને શક્તિમાન કરશે, અને તેથી કરીને તમારી પ્રજા તેના પૂર્વજો કરતાં કેવળ જુદી જાતની અને વધારે ઉંચી જાતની થશે. અને તેના કરતાં વિશેષમાં, તમે તમારામાં બીજાં દશ કે વિશ વર્ષમાં જેવા મોટા આશ્ચર્યકારક ફેરફારો કરી શકશો કે તમે જે વંશથી ઉતરી આવેલા છો તેનાથી તદ્દન ભિન્ન પડી જશો અને ત્યારે તમામ પ્રજા પ્રગતિને ધ્રુવી રહી છે તેવા હાલના સમયમાં એ સંબંધના વિચાર ખરેખર અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડશે.

૪ આંતર મન એ અગ્રાસ અથવા દેવનું, ચારિત્ર્યનું, વર્તનનું અને દ્વિતીય સ્વભાવનું મૂળ છે. દ્વિતીય સ્વભાવ જેને આપણે કહીએ તેનો છીએ તેનો અર્થ એ છે કે આંતર મનની સ્વાભાવિક ક્રિયાશક્તિના વર્તમાન સમયમાં એક કાષ્ઠના વિચારગરૂપ થઈ રહેલી વિવિધ ક્રિયા શક્તિઓનો સમૂહ. તેને પણ આંતર મનની બીજી ક્રિયા શક્તિઓની પેઠે, દૂર કરી શકાય છે અથવા બદલી શકાય છે. ત્યારે આપણે ફેટલાંક કાગો, તે દ્વિતીય સ્વભાવરૂપ છે એમ જાણીને છરીએ છીએ, તો તેનો અર્થ એ થાય છે, કે આપણે બાજુતાં અથવા અગ્નિ-જ્વાલાં પણ ત્યારે અમુક સંજોગો અને અથવા અમુક પ્રકારનાં જોનન પ્રકટે ત્યારે આંતર મનને તેવી તેવી ક્રિયાઓ કરવામાં આપણને તરફ કરવાની પહેલેથી સૂચના આપી રાખી હોય છે. અને 'અગ્રાસ અથવા દેવ' 'ચારિત્ર્ય,' 'વર્તન' એ બધાનો દ્વિતીય સ્વભાવ જેવો અર્થ ખરું જોતાં થાય છે. તે સ્વર્ણમાં આંતર મનમાં જડામૂળ ધાણીને રહ્યાં છે. તે બધા જેવા હોય છે તેવાને તેવા જ રહે છે. કેમકે આંતર મનને ફેટલાંક વર્ષો અને વંશોથી મળેલી કેળવણીને લીધે તે જેવા છે તેવાને તેવા રાખવાને દોરવી રાખ્યું હોય છે, અને તેઓ જેવા છે તેવાને તેવા રહેવાનું જરૂરી જ રાખે છે-જોટલે કે તમારો હાથ જેવો સ્વભાવ અને ચારિત્ર્ય હોય છે તેવાને તેવા તે રહે છે કે જ્યાં સુધી તમે તમારા આંતર મનના અમુક ભાગને બદલ્યા વગરનો રહેવા દો છો. પરંતુ જે દિવસથી તે ભાગને બદલવાનું કે સુધારવાનું શરૂ કરો છો ત્યારથી જ તમારો સ્વભાવ અને ચારિત્ર્ય પણ તે જ પ્રમાણે બદલાવા અને સુધારવા માટે છે. જો તમારું અમુક જ પ્રકારનું ચારિત્ર્ય રચાયું હોયતો તેનું કારણ એ છે કે તમારું આંતર મન તે જ પ્રકારે વર્તવાના વસ્તુવાળું હોય છે. અને પ્રત્યેક આંતર ક્રિયા એક ટકાનેથી છે. જ્યાં સુધી તેને ટકાવવા અને ઉછેરવા દેવામાં આવે છે ત્યાં સુધી તે તેનું ન તેનું જ રહે છે. તેનો દેખાવ એવો ને એવો જ હોય છે, તેનો સ્વભાવ પણ તેનો તે જ રહે છે, અને હવેમાં વળવું વગેરે તેનું વર્તન એ પણ તેનું ને તેનું જ હોય છે. પરંતુ તમે તે જાણને કારીને તેની જગાએ તમારી મનપસંદગીનું ટકાવવાની શક્તિ એમ છે. તેથી કોઈએ ખરાબ સ્વભાવ કે દુર્ગુણ અથવા વિચારી ચારિત્ર્યને રાખવાની છદ્દો જ જરૂર નથી. તેમ જ એક પણ પ્રતિફલ ધરેલાને ધારણ કરવાનું પણ કશું જ કારણ નથી. આ પ્રકારે આ બાજુતામાં તેમ જ બીજી સઘળી બાજુતામાં આંતર મન પૂર્ણ રીતે બદલી શકાય છે.

મનુષ્યના શરીરમાંથી શું કિરણો નીકળે છે ?

હેતુમાં છે ની શોધ મનુષ્યના શરીરમાંથી એક પ્રકારના કિરણો હમેશા બહાર નીકળ્યા જ કરે છે એ સબધી છે એજનન કિરણોની પેઠે મનુષ્યશરીરમાંથી પણ બહાર કિરણો નીકળીને કેટલું ઘન પદાર્થમાં પણ તે પ્રવેશી શકે છે જેમાં આરપાર ન દેખાતું હોય અથવા આરપાર જવાનો માર્ગ દેખીતો માર્ગ ન હોય તેવા સ્થૂળ પદાર્થમાં પણ તે કિરણો પ્રવેશી જાય છે આ શોધ કરનાર ફ્રેન્ચ લશ્કરનો અમનદાર મેગર ડી. આંજેટ (Maj d'Anget) છે તે કાગળઉપર છાપેલા અક્ષરની છાયાને ઝમી પાડવાના ઝય (Photographic plate) ઉપર હિતાસ્વામાં નિજથી થયો છે તેમાં સૂર્યના પ્રકાશને બદલે મનુષ્યના શરીરમાંથી નીકળતા કિરણોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે

આંજેટનો આ પ્રયોગ એક અધારી ઓરડીમાં કરવામાં આવ્યો હતો, કેળ્યા એક છાપેના કાગળઉપર કનમથી કેટલીક નિશાનીઓ કરવામાં આવી હતી, તે કાગળને માહક તકતી (Sensitive plate) ના ઉપર મૂકવામાં આવ્યો હતો અને તે સત્રગાને એક મજબૂત બ્રાઉન પેપરથી વીટાઈ દેવામાં આયુ, અને તેને પાછું એક પાકીટમાં મૂકવામાં આવ્યું અને તેના ઉપર ચોકસપણે સીન કરી દેવામાં આવી

તે જ પ્રમાણે એક બીજી તકતી તૈયાર કરવામાં આવી અને તે બંને તકતીઓને આ શોધ કરનાર પુરપત્ની બે બાજુએ સામસામે મૂકવામાં આવી, અને તે તેણે બે કવાક સુધી બનાવર શરીરની બંને બાજુની સામે રાખી મૂકી

બપોરે તે સીન કરેલા પાકીટો એ અધારી ઓરડીમાં છોડવામાં આવ્યા ત્યારે તે તકતીઓએ પોનાનામાં છાપને ગ્રહણ કરેલી હતી એક તકતીઉપર છાપેના કાગળઉપર જે ઓરડીઓએની નિશાની શાહીથી કરવામાં આવી હતી તેની છાપ પડી હતી, અને બીજી તકતીઉપર તેવી ચોકડીની નિશાની સાથે કાગળમાં જે કંઈ છાપેલું હતું તે બધાની પૂજી છાપ પડી હતી

આ તકતીમાં વિચિત્ર બામત એ હતી કે બ્યારે છાપેના અક્ષરો સફેત રગમાં પડ્યા ત્યારે શાહીથી કરેલી નિશાનીઓ કાગળ રગમાં ઉડી આ પ્રમાણે એક જ તકતીએ સાથે સાથે ઘન અને નકલ (Positive and negative) બંને પ્રકારના પરિણામને ઉપજાવ્યા

શરીરમાંથી વહેતું ઓગરૂ અથવા દ્રવ્ય બપોરે આવા સ્થૂળ પદાર્થઉપર આવી સમત અચર કરે છે, ત્યારે તે દ્રવ્ય બીજા મનુષ્યને ધારેલી અસર કરે એમાં શું આશ્ચર્ય ? અને તેથી સત્પુરપત્તુ ચરણામૃત, પાંચમેવન તેમના હાથની સ્પર્શ કરેલી પ્રસાની વગેરે મનુષ્યને અપૂર્વ લાભ આપે અને તેના આતર મનને નિરૂત કરે એ શાસ્ત્રનિર્ણીત સત્યને આથી ક્યા વધારે બનવાનું પ્રમાણુની જરૂર છે ? શાસ્ત્રપ્રતિ, તે તો કલ્પન છે એ ભાવથી બેનારને શું તેમના એ ભાવને બલવાનો સમય ઘણો નહીં નથી આવી પહોંચે ?

વાંદરાં બોલી શકે છે ?

આપણા શાસ્ત્રમાં જુ હે કે પૂને પર્વતને પાખ હતી, પશુઓને વાયા હતી વગેરે, તે ઉપર હાનના અર્ધવિચારી પુરમે અમાનદગિયી જુએ છે, પણ વર્તમાન સમય એવો છે કે જેમાં તેમના એ બૂનમોના વિચારને પાઝ બેથી લેવાનો યોગ આવે છે

ડૉ વિનિયમ હૅન્ડર્સ ડ્રનેસ, પેનમી-નવેનીવાની સુનીવર્સીતીના ડૉ કાર્ન વિટમેરની

સાથે ચર્ચા કરતાં એ પ્રજા કરવામાં આવ્યો કે વાંદરાને દંડમાં રવર કાઢવાના અવધેશ, જુદા, સાંભળવાની અને જોવાની સક્તિ છે તે પછી તેને વાત કરતાં શીખવી શકાય કે નહિ. ત્યાર પછી યોગ્ય મદિનાપછી જોવાનીઓમાં મુસાફરી કરતાં એક સુંદર ઉરાંગ ઉરાંગ જનના વાંદરાને તેણે લીધું, જેની સાથે ચીપ્-પ્રી જનનું એક બચ્ચું હતું. વચ્ચે કોઈ કોઈ વખતે લાંબા સમયને માટે પડતાની સાથે ત્રણ વર્ષથી ડૉ. ફ્રેન્કે આગળની પેઠે આ વાંદરાઓને પાણીને શિશુજી આપવા માંડ્યું છે, અને આજે તેઓ દેટલાંક આશર્પદા-રૂં પ્રયોગો કરવાને સક્તિમાન થયાં છે, કે જેમાં શિશુમણિ સમતકાર એ છે કે તેઓ કે-ટલાક કન્ડો જોણવાની સક્તિ ધરાવે છે. આ જે નાનાં પ્રાણી આજે ત્રણ ચલ્લોનો ઉચ્ચાર કરી શકે છે, તેમજે અંકગણિતના પડેલા પાઠો અને અક્ષરોનો અભ્યાસ કર્યો છે, અને તે જ સાથે મનુષ્યજેના ધણી જનના દારસાવ કરે છે. તેના શિશુજી માટે ખાસ કાગજ લેવામાં આવે છે.

૧૯૧૧ ની સાલમાં અમેરીકામાં વિવિધ પ્રકારે વપરાયેલું ધનિદાન.

અમ સાલમાં અમેરીકામાં ઉતારપજે, આનુરૂપાપૂર્વક અને લગભગ બેપરવાધથી પુષ્કળ પેટા આપવામાં આવ્યો છે.

લાખો અને કરોડો રૂપિયા જનના નિમિત્તે વહેંચવામાં આવ્યા છે. સુચંુના રસની નીચી સગાઓ, દવાખાનાઓ, દેસાસો, સંમદરથાનો અને વિજ્ઞાનની શોધ કરનાર સંસ્થા-ઓ હલકાઈ ગઈ છે.

૭૬૨૨૨૫, મનુ. વ્યાધિ, દરિના, અજાત અને માનવદોષના નિવારણ માટે પ્રતિ ક-રનાર મનુષ્યોને ૮૦૦,૦૦૦,૦૦૦ ઈંગ્લા ક્રોડોડરનાં વધારે રૂપિયા ગઈ સાલમાં જ દસ્તગત કરવામાં આવ્યા છે !

‘ સુમનસ્વામી ’ અથવા ‘ ધર્મો રાજ ’ જેને કહેવામાં આવે છે એવો ધર્મો સમર્થ બાપાની જેમ. એ. પેટન તે તરફ ચાલતા વ્હાલ્ટ પ્લેગ ‘ નામના વ્યાધિસામે પોતાના પેસાનું મોટું રાગ ચલાવી તેને નાશ કરવા સમરાંજણમાં ઉતરી પડ્યો છે. તેમ જ શબના વ્યાધિની સામે પણ તેણે પેસાની ગોળીનો જખરો મારો ચલાવ્યો છે.

વિચ લાખ ઉપરાંત રૂપિયાનું દાન તરતવિત્તાની શોધમાટે કરવામાં આવ્યું છે. એક લક્ષ્યરૂપિયન પૂરે જનના ધનને સત્કારે દુરુપયોગ થતો હોય તો તેની સામે ધરાનું કાર્ય કરવાને માટે એક મોટું મહાન જાંબી આપ્યું છે.

નૈઋતિક ઉપચારથી વ્યાધિ નિરત કરવાનો મન કરનાર ગ્રામીને તેની આરોગ્યને આપનારી સારાને ન્યુ યૉર્કમાં સંસ્થા સ્થાપવા માટે વિચ લાખ ઉપરાંત રૂપિયા એક ધનાયે આપ્યા છે. નૌરોગીના જ વ્યાધિની વિરતિના ઉપચાર કરવા તરફ ત્યાંના લોકોનું આજ કાલ અત્યંત જાગૃતિયું છે, અને અતિશયમાં વ્યાધિને નિવારનાર તે જ એક સમર્થ સંપત્તિ ધરાવે છે. ૨૮ નિર્જીવકાર તેઓ આવતા જાય છે.

બીજા લક્ષ્યરૂપિયા દેસામાં અને વિવાદોમાં આપીને તેમાંથી ધાર્મિક, નૈતિક તથા વિવિધ વિદ્યા મંપરોના જ્ઞાનને પ્રકાશમાં આપવાના પ્રયત્નો ચલે રહ્યા છે.

અનુદાન દિનને અર્ધે પાંચે ક્રોડ ઉપરાંત રૂપિયા દેવા દેવા માટે વહેંચે તેનો વિચાર કરી રહ્યા હતા !

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૪—જેષ્ઠ કૃષ્ણ ૦ ૧૪. સંવત્ ૧૯૬૮. દર્શન (અંક) ૮.

॥ ૐ શ્રી ॥

દિવ્ય દર્શનનું પ્રકાશન.

૫૬. (સખિ ! સ્વપ્નમહિં મનમોહનને, એ લખ.)

સુજ વાત ચમત્કૃતિની શી કહું, જેતું સુખ હું મનમાંહિ લહું,
ઉરથી અતિ હું મલકાઈ રહું, શો ચમત્કૃતિનો આનંદ અહા !
હું અચાનક રાત્રિમાં જાગી ગયો, શશિ સુંદર નલમાં ઉદય થયો,
સ્વપ્રકાશ ગૃહે સુજનાંખી રહ્યો, વળી સાથ સમીર સુગંધ અહા !
તે પ્રકાશે શયનગૃહ છાઈ રહ્યું, તેની મધ્યે સુંદર રૂપ લહ્યું,
જેતું સૌમ્ય સ્વરૂપ ન જાય કહ્યું, (જેતું) હીસતું એશ્વર્ય અનંત અહા !
કેઈ દેવતાઓ હૃત એહ હતો, સ્વર્ણાક્ષરથી એ કંઈ લખતો,
પૂછ્યું મેં, વિધિ એ શું હતો કરતો, તે વધો કરતાં સ્મિતમંદ અહા !
પ્રભુને બહુ પ્રેમથી જે ચહાતા, પ્રભુલક્ષિતસરે જે સદા નહાતા,
લખું નામ હું તેનાં હે બ્રાંતા ! છે ધન્ય તૈ સુકૃતિવંત અહા !
હૃતને આતુર થઈ કહ્યું મેં, તુજ અંધે નામ લખ્યું સુજ તે ?
સંજાથી નકાર એ સૂચવીને, કરતો નિજ અંધ એ બંધ અહા !
કહ્યું મેં તવ નમ્ર અધિક થઈ, પ્રભુલક્ષતતણા ચહાનાર મહિં,
લખજે સુજ નામ દયા ધરી કંઈ, કહી ઠીક, ગયો એ મહંત અહા !
ખીલ રાત્રિવિપે ફરી એ આગ્યો, એણે અંધ મને એ બતલાવ્યો,
હતાં, પ્રભુને જેહ અધિક લાગ્યો, તેનાં નામ તેમાં પુણ્યવંત અહા !
બતલાવી પ્રથમ તેમાંહિ મને—સુજ નામ, કહે પ્રભુ કાવે તને,
‘સુજને તું પ્રિય અધિક અને, રહેશે તુજ નામ જીવંત અહા !

માનસ શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી પ્રાર્થનાનું અવલોકન.

મનુષ્યની જાનાવસ્થામાં એક એવું સ્થાન છે કે જ્યાં મનુષ્યનું વ્યક્તિગત મન, વિષય વ્યાપી અથવા સમદિગત મનસાથે મળે છે અને તે ગુપ્ત સ્થાનમાં પ્રવેશવું એ પ્રાર્થના છે. આ રૂપે પ્રાર્થના કરવી એ શરીરના અસ્તિત્વમાટે જેમ શ્વસનક્રિયા કરવી એ અગત્યનું છે, તેમ યથાર્થ અથવા સત્ય અસ્તિત્વમાટે તેટલું જ અગત્યનું છે. અને જગતમાં એવા એક પણ મનુષ્ય નથી કે જે આ રૂપમાં એક પણ દિવસ પ્રાર્થના કરતો ન હોય. એટલું જ નહિ પરંતુ તે દિવસમાં ઘણી વખત કરતો હોય છે.

વ્યક્તિગત જીવન એ પૂર્ણ અથવા અનંત જીવનમાંથી પ્રકટે છે અને આગળ વધતું રહે છે. અને તેથી વ્યક્તિગત જીવનવાળા મનુષ્યે પોતાના અસ્તિત્વને આ અનંત જીવનની સાથે વારંવાર સંબંધમાં આવ્યા વિના સ્થિર રાખવું એ અશક્ય છે. તેથી મનુષ્ય એવી રીતે રચાયો છે કે તે સ્વાભાવિક જ આ ગુપ્ત સ્થાનમાં પ્રવેશે છે કે જ્યાં તે પરમ વસ્તુની સાથે મળે છે, જે કે તે મહાત્મ વિધિ અથવા ક્રિયાને તે હમેશાં જાતા રહેતો હોતો નથી.

તોપણ, જ્યારે મનુષ્ય જે તે પૂર્વે સ્વાભાવિક રીતે અને અજાતપણે કરતો હતો તે જ્યારે આગળ વધીને જ્ઞાનસંહિત અને શુદ્ધિપૂર્વક કરે છે ત્યારે તે અધિકતર લાભને પ્રાપ્ત થાય છે. યથાર્થ રીતે જોતાં તે ત્યારે જ ધારેલે સમયે ધારેલાં કાર્યો વા ઇચ્છાને સિદ્ધ કરે છે. અજાત ક્રિયા હમેશાં મર્યાદાવાળી હોય છે અને મનુષ્યમાં તે એટલા માટે જ પ્રકટે છે કે પોતાના જીવનને પોતાને દસ્તગત કરવા માટે તે પૂર્ણપણે વિકાસને પામે અને જ્ઞાનપૂર્વકે સ્વતંત્ર પ્રયત્ન કરીને ઉન્નતગામી થઈને સ્વાભાવિક રીતે જ આગળ વૃદ્ધિને પામે.

મનુષ્યમાં જ્યારે કોઈ પણ વિષયમાટે જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયા આરંભાય છે ત્યારે તે વિષય મર્યાદિત પ્રદેશમાંથી અમર્યાદ પ્રદેશમાં પ્રવેશે છે, અને તેથી પછી તે વિષયનો શુદ્ધિપૂર્વક ઉપયોગ કરવાથી તેમાંથી જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય છે અને જે કંઈ સિદ્ધિને તે પ્રકટાવે છે તેના અવધિ હોતો નથી.

પ્રાર્થનાના વિષયમાં પણ આ જ સત્ય રહેલું છે. મનુષ્ય અનંતની સાથે વારંવાર સંબંધમાં આવવાને માટે સમર્થ છે, અને પ્રત્યેક મનુષ્ય નિત્ય એ પ્રકારે કરે છે, પછી ગમે તો તેનું પોતાનું મન અનંતના અસ્તિત્વને માનનારું હોય કે ન હોય. પરંતુ આ પ્રાર્થના અથવા આપણા અંતરત્મ પ્રદેશમાં આવતો વિધિ જ્યાં સુધી અજાતપણે ચાલે છે, ત્યાં સુધી તે ગણ્યા ગાંધ્યા પરિણામને પ્રકટાવે છે; મનુષ્યજીવન અદ્ય રહે છે, શુદ્ધિનું સામર્થ્ય પણ દુર્બલ અને ઉપરછલું રહે છે, અને મનુષ્યને પોતાના જાતીય અસ્તિત્વ ઉપર માત્ર નિદિ જેવું જ સ્વાસ્થ્ય સ્થપાયલું હોય છે.

જે કંઈ અનંત છે તેણે મનુષ્યને પ્રત્યેક જુમિકાઉપર કામ કરવાને પૂરતું બળ આપેલું છે, તેમ જ જે કંઈ તેણે મેળવ્યું છે તેનો કંઈ નહિતો અમુક અંશમાં પણ તેનો ઉપયોગ કરવાનો અધિકાર પણ તેને મળ્યો જ આપેલો છે. પરંતુ જે કંઈ તેણે મેળવ્યું છે તેનો પૂર્ણ રીતે, જ્ઞાનપૂર્વક તથા શુદ્ધિપૂર્વક ઉપયોગ કરે છે ત્યારે જ તે એક સામાન્ય અસ્તિત્વમાંથી ચરીને યથાર્થ-વાસ્તવ-મનુષ્યરૂપે જીવન ગાળવાનો આરંભ કરે છે. અને

અમ્હાર પરિણામ પ્રકટાવવાને માટે જ્ઞાનપૂર્વક અર્પાડિત પ્રાર્થના અનિવાર્ય અગત્યની હોય છે. અજ્ઞાતપણે અથવા સહજ સ્વભાવે થતી પ્રાર્થના કે જે જીવનના એક વિકાગને અર્થત આવશ્યક વિધિ છે, તેવી પ્રાર્થના, મનુષ્યના વ્યક્તિગત મનને અનંત મનસાથે સંબંધમાં આણે છે, અને એ પ્રમાણે કરીને વ્યક્તિગત મનના અસ્તિત્વને સ્થાયી કરે છે. આથી તે વધારે કરી શકતી નથી; પણ જો મનુષ્યજીવનની પૂર્ણતાને અને અમર્યાદ તત્ત્વની જ્ઞાનપૂર્વક પ્રાપ્તિને ધ્યેયને હોય તો તેણે જ્ઞાનપૂર્વક પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. એટલે કે જે કંઈ પરમ છે તેના જીવનના અભિપ્રાયમાં તેણે જ્ઞાનપૂર્વક ચઢવું જોઈએ.

પ્રાર્થનાની અવસ્થા જ્ઞાનના અથવા ઉપલબ્ધિ કરનાર જ્ઞાનના ઉચ્ચતર પ્રદેશમાં આ તમાને સ્થાપે છે એ તે યુગ સ્થાન છે કે જ્યાં મનુષ્ય ધૃતિરને જનોગન મળે છે. અને આ ઉચ્ચતર પ્રદેશમાં પ્રવેશવું એ સામર્થ્ય, યોગ્યતા અને જીવનના સૌન્દર્યની જે કોઈ વૃદ્ધિ કરે છે. તેની વિશેષ અને વિશેષ પ્રાપ્તિ કરવી—તેના વધારે અને વધારે તાબામાં આવવું એ છે.

જ્યારે આત્મા ઉન્નત થાય છે ત્યારે સમગ્ર મનુષ્યશરીર નવીન જીવન અને સામર્થ્યથી વિભાસ્ય છે, મનને અને શરીરને અલગ જાગ અધિક બલવાન થાય છે અને અલગ પરમાણુ વધારે સૂક્ષ્મ, વધારે વિશુદ્ધ અને અસ્તિત્વની વધારે પૂર્ણ સ્થિતિપ્રતિ આકર્ષાય છે. મનુષ્ય નૂતન સૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરે છે, અને નૂતન સૃષ્ટિના પૂર્ણ અર્થને વહન કરતી તે સૃષ્ટિ છે.

જ્ઞાનપૂર્વક કરેલી પ્રાર્થના મનને પરમ સામર્થ્યના એટલા ગાદ સંબંધમાં મુકે છે કે તેને તે સામર્થ્યનો અપરોક્ષ અનુભવ થાય છે. અને જ્યારે મનને પરમ સામર્થ્યનો અપરોક્ષ અનુભવ થાય છે ત્યારે મહાશક્તિશક્તિમાં, બલમાં અને કાર્મસિદ્ધિમાં ધારી વૃદ્ધિ કરી શકાય છે. જેમ મન પરમ વસ્તુની સાથે ગાદ સંબંધમાં રહે છે તેમ તે મન વધારે બલદ્ધ અથવા શુરુ બનવું જાય છે. જ્યારે આત્મા શિખરે સ્થિત હોય છે ત્યારે પ્રતિભાશક્તિ કાર્ય કરે છે અને ત્યારે જ જે કંઈ અમાનુષી હોય છે તે સિદ્ધ થાય છે.

મનને નિરંતર સર્વોત્તમમાં રહેવાને માટે ઉપલબ્ધિ કરનાર જ્ઞાન શિરોસ્થાને વિરાજવું જોઈએ. કારણ તે એક શિરોસ્થાન જ છે કે જ્યાં વાસ્તવ જીવન, વાસ્તવ બળ, વાસ્તવ સુખત્વ, વાસ્તવ સુખ, વાસ્તવ ઐક્ય તથા વાસ્તવ શ્રેષ્ઠતા અથવા શુરતા મળી આવે છે. અને એ શિરોસ્થાનઉપર જવાનો અનંત સરલ માર્ગ તે આ જ્ઞાનપૂર્વક પ્રાર્થના છે.

મનુષ્યના અને તેની ક્રિયાના જે સુખ્ય વિરોધી તે મનની દુર્બલતા અને ભય એ બે છે. પરંતુ સતત પ્રાર્થનાવાડે તે બંનેનો સર્વોચ્ચ હાથ થાય છે. જે મન પ્રાર્થનાના આત્મામાં રહે છે તે કદાપિ દુર્બલ થવું કે અદલાઈ જવું નથી. તે કદાપિ અધિકાર કે શિથિલતા કે જ્યાં દોષો અને નિષ્ફલતાનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે તેમાં નીચે ઉતરી આવવું નથી તેમ જ આત્મા મન કશોના પશુ ભય ધરવું નથી કેમકે જે મન પરમ સત્તાના ચૈતન્યમાં દાલે છે સાથે છે અને પોતાના અસ્તિત્વને અનુભવે છે તેને કશાથી ભયનો ભાસ થતો નથી.

આ સત્ય હોવાને લીધે પ્રાર્થનાનું મૂલ્ય અતુલ છે અને કોઈ પણ મનુષ્ય તેનું ગમે તેવું મંતવ્ય હોય તોપણ એ બાળકમાં અલક્ષ કરી રાકે એમ નથી. પ્રાર્થનાવિના જીવનું એ જીવનને અત્યંત ન્યૂન પ્રમાણમાં ભોગવવું એ છે, એ આજી પ્રમાણમાં જીવવા સરખું છે, કારણ કે આપણે મહત્તર વસ્તુને સિદ્ધ કરવામાં નિષ્ફલ નીવડીએ છીએ.

ગમે તે કર્તવ્યવિપર મનુષ્ય હોય તોપણ જો તેણે અત્યંત સમર્થ અને શ્રેષ્ઠ પરિચ્છા-
મને પ્રાપ્ત થવું હોય તો પ્રાર્થના એ તેને માટે અનિવાર્ય અગત્યની છે. એનું કારણ એ છે
કે પ્રાર્થના એ મનને દુર્બલતામાંથી બળમાં, વ્યાધિમાંથી આરોગ્યમાં, ગજારાટમાંથી એકરાયમાં,
અધિકારમાંથી પ્રકાશમાં અને મર્યાદાપણમાંથી અમર્યાદપણમાં લઇ જાય છે. પ્રાર્થનામય
અવસ્થા મનુષ્યમાં રહેલાં તમામ તત્ત્વોને તેમની સામાન્ય સ્થિતિમાંથી વધારે સિદ્ધિના પ્રદેશ-
માં-વધાર્ય ઉચ્ચતરતામાં અને તેના મૂલ્યમાં ઉન્નત કરે છે. અને જે સામર્થ્ય આ બધું કરે
છે તેની કોઇ મનુષ્ય વિપેક્ષા કરી શકતું નથી.

મનુષ્ય જ્યારે વિપત્તિના મર્દ્યમાં રચપાચો હોય છે ત્યારે તેને જાણશે કે પ્રાર્થના તેને
તેમાંથી મુક્ત કરી શકે એમ છે. કારણ કે મનુષ્યને પ્રાર્થના એવા સામર્થ્યપ્રતિ લઇ જાય છે
કે જે સંદોહિત ઐક્ય અને મુક્તત્વનું કાર્ય કર્યા કરતું હોય છે. જ્યારે મનુષ્યને એવું સામર્થ્ય
આપનામાં આવે છે કે જે સઘળી વસ્તુને અનુકૂળ કરી દે છે ત્યારે સઘળું અનુકૂળ યવામાં
છે. અને તેવું સામર્થ્ય ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે કે જ્યારે મનુષ્ય શિખરવિપર જવાનાં ડગ-
લાં ભરતો હોય છે.

પ્રાર્થનાની અવસ્થામાં પ્રવેશ કરવો એટલો કંઇ અનંત તત્ત્વ કે ઈશ્વરપાસે આ-
પણને જેની જરૂર છે અને આપણે જે ઇચ્છીએ છીએ તેને માત્ર માગ્યા કરવું એમ કંઈ
નથી. એનો અર્થ એ છે કે હિંચે ચઢવું અને અનંત તત્ત્વ અથવા પરમાત્માની સાથે ર-
હેવું, અને તેથી કરીને આપણને પોતાને એવી સ્થિતિમાં મૂકવા કે જ્યાં જેની આપણે યા-
ચના કરી હોય તે આપણને સાક્ષાત્ રીતે આપી મળે. આ સંબંધમાં આપણે રમરણમાં
રાખવું જોઈએ કે ઈશ્વરપાસે યાચવાની ક્રિયા એ પ્રાર્થનાનો માત્ર અર્થ ભાગ છે અને
ઈશ્વરસાથે જોડાવાની ક્રિયા એ પ્રાર્થનાનો ખીન્ને અર્થ ભાગ છે.

મનુષ્યોને મોટો ભાગ માત્ર માગતો હોય છે, દુરાગ્રહ કરતો હોય છે કે યાચના કરતો
હોય છે. જ્યારે તે પ્રાર્થના કરતો હોય છે ત્યારે તે અનંત તત્ત્વના ચૈતન્યમાં પ્રવેશતો નથી,
તેથી તેની પ્રાર્થના એ પ્રાર્થના નથી અને તેથી કરીને તે સ્વીકારાતી પણ નથી. જીવનના અ-
ધઃ પ્રદેશમાં નીચે અને નીચે પડ્યા રહેવું, અને પછી કોઈ દૂરના ઈશ્વરને યાચના કરવી એ
કંઈ પ્રાર્થના નથી. પ્રાર્થના કરવી એટલે જીર્ણ ભૂમિકાવિપર ચઢવું અને જે જીર્ણ પ્રદેશ-
માં વિરાજિત છે તેના પરમાત્માસાથે મન અને આત્માથી જોડાવું અને ત્યાં જેની આપ-
ણને અગત્ય કે અભિલાષા હોય તેને પ્રાપ્ત કરવું એ જ વાસ્તવ પ્રાર્થના છે.

જ્યારે આપણે જીર્ણસ્થિત હોઇએ છીએ ત્યારે જાણીએ છીએ કે જેની આપણે
માગણી કરીશું તે મળશે, કેમકે જે આપણા અધિકારનું છે તે ત્યાં આપોઆપ આપી
પ્રત્યક્ષ થાય છે; આપણને લાગે છે કે જેની આપણે જરૂર અને ઇચ્છા છે તે સઘળું આ-
પણને ક્યારનું એ મળ્યું હોય છે. અને આ ઉચ્ચ શોધમાં જ એવું કંઈ રહેલું છે કે જે ય-
થાર્થ શ્રદ્ધાને બાંધે છે-કે જે શ્રદ્ધા સઘળી વસ્તુને સંભવિત કરે છે.

અનંત અથવા પરમ તત્ત્વ સર્વત્ર હોવાથી તે વિશ્વવ્યાપી છે, અને તેથી તે એક કે-
શાનવિહિન કે એક વ્યક્તિરૂપ હોતું નથી. પરંતુ તે પરમતત્ત્વ પ્રત્યેક મનુષ્યને તેવું પોતાનું
પણ લાગે છે, અને તેથી એક વ્યક્તિસાથે જેમ આપણે કંઈ વાત કરી શકીએ, તેમ
તેની સાથે પણ વાત કરી શકીએ એમ છે. બેદ માત્ર એટલો જ છે કે પરમ તત્ત્વ સર્વ

વસ્તુમાં રહેલું છે અને તેમાં સર્વ સામર્થ્ય, સર્વ જ્ઞાન, સર્વ શુભ તથા સમગ્ર પ્રેમ રહેલાં છે.

કોઈ પણ વસ્તુ, પછી તે મનુષ્ય હો કે પાષાણ, પણ તેના કેવળ જડ પ્રદેશને અવલંબીને કરેલી પ્રાર્થના એ નિરુપયોગી સરખી છે. જ્યારે કોઈ પણ વસ્તુના જીવંત પ્રદેશને સાથે રાખીને-તેના સ્વરૂપ સામર્થ્યના વિચારપૂર્વક તેને લક્ષીને, પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે ત્યારે તે ફલપ્રાપ્તિ યાચ છે. અને જે કેવલ અવ્યક્ત છે તેની જ પ્રાર્થના કરવી અને જે અવ્યક્તાના જ એક વિભાગરૂપ છે તેના વ્યક્તિગત સામર્થ્ય કે ઈશ્વરત્વની પ્રાર્થના ન કરવી એ એક અતિચિંતા બીજી કશું જ નથી. અને કોઈ નિરાશું તથા અમૂર્ત તત્ત્વ છે અને તેની સાથે આપણું ઐક્ય છે એવા એક હૃતરંજિત ઘોનાનને સ્વીકારીને-તેનાથી ન્યારા અને ન્યારા રહીને-નેને એક તરફ વધારે અને વધારે ઉંચે ચઢાવીને અને, પોતાને બીજી તરફ હલકી અને હલકી સ્થિતિમાં આણીને, અર્થાત્ દિવસે દિવસે પરસ્પરમાં અધિક બેઠને ઉપભોક્ત્રીને-તેની પ્રાર્થના કરવી એ પોતાના જ્ઞાનસામર્થ્યના અસ્તિત્વને પોતાનાથી છૂટું પાડી દેવા સરખું છે. મનને પોતાના સભાન અસ્તિત્વ સામે જ વિરોધી સંસ્કારો પાડવા સરખું તે છે. મનુષ્ય એ ઈશ્વરની પ્રતિમા છે એ પ્રકારના મનને સંસ્કાર પાડવા. હવે જો એમ માનીએ કે ઈશ્વર કોઈ અમૂર્ત કે અવ્યક્ત તત્ત્વ છે અને બીજું કશું જ નથી તો તે ઉપરથી એ નિર્ણય થાય છે કે મનુષ્ય પણ અમૂર્ત અથવા અવ્યક્ત તત્ત્વ છે, અને તેથી શક્તિ, વિજ્ઞાન કે સ્વસ્થવનના લાભવાળા કે શક્તિવાળા તે નથી.

આ નિર્ણય આપણે જે કંઈ જાણીએ છીએ તેના વિરોધી છે. તેની સાથે આવા વિચારોથી જે મન પોષાવા કરે છે તે ઘણી વખત વ્યથા અને એવું તો મંદમતિ થઈ જાય છે કે તે પછી કોઈ પણ ક્રિયાના પ્રદેશમાં જે કંઈ વાસ્તવ સત્ય રહેલું છે તેને જાણી શકતું નથી.

આપણે જાણીએ છીએ કે મનુષ્ય જ્ઞાનયુક્ત અથવા જાગૃત્ દશાવાળો છે અને જો મનુષ્ય ઈશ્વરની પ્રતિમારૂપ છે તો તે ઈશ્વર પણ જ્ઞાનમય અથવા લાભમય હોવા ઘટે છે પણ કોઈ જડરૂપ વસ્તુ નથી. અને તેથી મનુષ્ય જેવા વ્યાપાર કરે છે તેવા પ્રકારના વ્યાપાર ઈશ્વર પણ કરવા ધારે તો કરી શકે એમ છે. તે સર્વજ્ઞ અને સર્વવ્યાપી પણ હોઈ શકે છે, તેમ એક વ્યક્તિરૂપ પણ અમુક અંશે હોઈ શકે છે. અનંતરૂપે હોવાને લીધે ઈશ્વર વિશ્વના પ્રત્યેક મનુષ્યને તેના પોતાના રૂપ તે પ્રતીત થાય છે અને તે અનુભવવડે નિર્ણય કરી શકાય છે. અને તેથી કરીને આપણે અનંત તત્ત્વ અથવા પરમાત્માસાથે એકરૂપતાને પામી શકીએ છીએ કે જે પ્રાર્થનાવડે જ સિદ્ધ કરી શકાય છે.

આ ગૂઢ વિચારનો લાભ એ છે કે કેટલાક મનુષ્યો એમ માને છે કે ઈશ્વર મનુષ્યથી દૂર છે. તે નિરંજન નિગાહાર અમૂર્ત કે કેવળ તત્ત્વરૂપ છે. અને તેને પામ્યું એ શરીરરથ મનુષ્યથી બને એમ નથી. તેના સાક્ષાત્કાર કે તેમાં એકરૂપતા, મનુષ્ય જ્યારે શરીરથી છૂટી થાય છે ત્યારે જ કરી શકે અને જ્યાં સુધી તે શરીરરૂપ બાધાધિને ધારણ કરી રાખે છે ત્યાં સુધી તેને ઈશ્વર પ્રાપ્ત થતા નથી કે મુક્તિ મળતી નથી પરંતુ તેણે કશું જ નથી. ઈશ્વર મનુષ્યથી દૂર નથી, મનુષ્યને તે સદા કાળ અગમ્ય રહે એમ નથી, મનુષ્યની પાસે આવતાં કે તેને દષ્ટિગોચર થતાં તે લક્ષ્ય ઉઠે તેમ નથી. મનુષ્ય પોતાના શરીરમાં રહીને તે ઈશ્વરના અનુભવ કરે છે- શરીરના રચ્ય પ્રદેશમાં પણ તે ઈશ્વરતત્ત્વને કાળે કરીને નિહાળી શકે

અને તેથી શરીરના અંતપછી મળનાર ઈશ્વરમાટે મનુષ્યે પ્રાર્થના કરવાની નથી પણ શરીરમાં રહ્યા છતાં પણ મનુષ્યને જે ઈશ્વર મળે છે તેને માટે તેણે પ્રાર્થના કરવાની છે.

અને આ ભાવ જો દૃઢ હોય છે તો જ મનુષ્ય યથાર્થ પ્રાર્થના કરી શકે છે. યથાર્થ પ્રાર્થનાનો અવધિ આવતાં જે સ્થળે અને જે સ્થિતિમાં મનુષ્ય હોય ત્યાં જ ઈશ્વર તેને આવી મળે છે, પછી તે સચ્ચરુરૂપે તથા મૂર્તિમાન રૂપે ઈશ્વરને જોતો હોય છે તો તેવે રૂપે તેને ત્યાં પ્રતીત થાય છે અને તત્ત્વરૂપે જોતો હોય છે તો તે રૂપે ત્યાં સાક્ષાત્કારને પામે છે—તેને તે જ ક્ષણે તેને અનુભવ થાય છે અને તેથી પ્રાર્થના શરીર પડ્યા પછી કૃત્ત આપે માટે કરવાની નથી પણ શરીરમાં રહેતાં રહેતાં જ મનુષ્યને ધાર્યા કૃત્તની પ્રાપ્તિ થાય તેને માટે તેણે પ્રાર્થના કરવાની છે.

કૃત્તની પ્રતીતિના કાળમાં અગત્યના વાયદા કરનાર પ્રાર્થના નથી. પ્રાર્થનાનો અવધિ કૃત્તના પ્રદેશમાં જ રહ્યો છે અને તેથી તે અવધિઆગળ આવનાર મનુષ્ય તત્કાળ કૃત્તને અનુભવે છે. અને પ્રાર્થનાની એ જ અપૂર્વતા છે. બીજી બધી ક્રિયા કૃત્તને વિલંબે પ્રકટાવે છે, જ્યારે પ્રાર્થના કૃત્તને તત્કાલ પ્રકટાવે છે. પ્રાર્થનાના સમયે મનની અત્યંત તીવ્રતા થાય છે, અને તે તીવ્રતા એવી વસ્તુની સાથે જોડાયેલી હોય છે કે જે તરત કૃત્તને ઉપજાવી આપનાર છે.

ઈશ્વરને સખારૂપે મનુષ્ય પ્રાર્થે છે તો તેને સખારૂપે પ્રતીત થાય છે ને આપણા મિત્રોમાં પરમ મિત્રરૂપે રહે છે. તે સદાકાળના સાથી થઈ રહે છે. તે પ્રાણીકરતાં પણ નિકટ જણાય છે અને કોઈ અવયવકરતાં પણ વધારે સત્ય અથવા પ્રત્યક્ષરૂપે પ્રતીત થાય છે. અને આ નિકટતાને જેમ જેમ આપણે વધારે પૂર્ણપણે અનુભવ કરતા જઈએ છીએ તેમ તેમ આપણે પ્રાર્થના જલદી ફલીમૂલ થાય છે.

પ્રાર્થનાની અવસ્થામાં પ્રવેશવું અથવા પ્રાર્થનામય સ્થિતિમાં રહેવું તે આ સ્થૂલ જગત્થી ઉન્નત થઈને ઉચ્ચતર સ્થિતિમાં પ્રવેશવું એ છે. આથી જીવનનું સર્વસ્વ વધારે સારારૂપે બદલાવું જાય છે, ચારિત્ર્ય સમયે થતું જાય છે, મન વિશેષ પ્રકાશમય, સ્વભાવ અત્યંત સુંદર અને સ્વતઃ અત્યંત વિશુદ્ધ તથા પ્રનામમય થતાં જાય છે. સમગ્ર જીવનનું દૃષ્ટિબિંદુ વધારે નિશાન, વધારે સ્પષ્ટ, વધારે નિર્મલ અને વધારે સુદ્ધિગમ્ય થતું જાય છે. અને તેમ થવાથી સર્વ વસ્તુનું ઉચ્ચતર જ્ઞાન તેની પાછળ આવ્યું જ આવે છે.

નિષ્કૃષ્ટ ભૂમિકામાં શરીરની અનેક પ્રકારની દુર્બલતાને પાત્ર આપણે હોણએ છીએ. પણ ઉચ્ચ ભૂમિકામાં આવતાં આપણે આત્માની ઉચ્ચશક્તિસમન્વિત યર્ષ બલવાન બની રહીએ છીએ અને તેથી આપણે જેવાં ત્યાં સહજમાં લાક્ષણિક વશ વર્તતા કે જે કંઈ ક્ષુદ્ર સરખું છે તેને અધીન યર્ષ જતા કે સન્નિશ્ચયથી બદલ થતા કે અધારિત કાર્ય કરતા આપણે થતા નથી; અને યથાર્થ પ્રાર્થનાની અવસ્થામાં આવવું એ બીજું કંઈ જ નથી, પણ આવી ઉચ્ચ ભૂમિકામાં આવવું એ જ છે.

માનસસૃષ્ટિની નિષ્કૃષ્ટ ભૂમિકામાં આપણે ક્રોધ, ભય, ચિંતા તિરસ્કાર, મનનાં યુદ્ધો અને દાનિકારક તથા અપયસરૂપી બીજી અનેક જાતની માનસ સ્થિતિમાં આવી પડવાનો ધણો સંભવ હોય છે, પરંતુ તે પ્રમાણે આત્માની સૃષ્ટિની ઉચ્ચ ભૂમિકામાં બનવું નથી. જ્યાં સગી આપણે તેવી ઉચ્ચ ભૂમિકામાં—શિખરઉપર—રહીએ છીએ ત્યાં સુધી આપણે જીવનમાં ભય, ક્રોધ, ચિંતા કે બીજી મનની પ્રતિકૂળ સ્થિતિમાં પ્રવેશવાવગર અન્ય પ્રકારની સ્થિતિમાં રહી શકીએ છીએ. અને વારતવ પ્રાર્થના આ શિખરઉપર ચઢવાનો સાક્ષાત્

માર્ગ હોવાથી, પ્રાર્થનાનું મૂલ્ય અત્યંત વધી જાય છે.

મનની નિકટ અને ઉત્કૃષ્ટ શૂંભિકામાં રહેવામાં બેઠે એટલો માટે છે કે ત્યારે મનુષ્ય એકમાધી બીજામાં જાય છે ત્યારે તે તદ્દન અદક્ષ જાય છે, તે એક નવીન મનુષ્ય જ બની રહે છે.

પ્રાર્થનાની રિથિતિમાં મનુષ્યનું સઘળું બળ ઉચ્ચ કાર્યો કરવામાં એકાગ્ર થયું હોય છે. એટલે તે યોગ્યપ્રતિ, મહાનપ્રતિ તથા લક્ષ્યપ્રતિ વળ્યું હોય છે, અને પરિણામે જીવનને માટે ઉચ્ચ રિથિતિઓને રચતું હોય છે. આપું જીવન તુલનામાં હમેશાં યદી જાય છે અને તેણે બાંધેલા લક્ષ્યને-ઉચ્ચગ્રાહને-ને સત્વર પ્રાપ્ત થાય છે.

આજે મનુષ્યની રિથિતિ કે આસપાસના સંયોગો ગમે તે પ્રકારના હોય તોપણ યથાર્થ પ્રાર્થનાના ઉપયોગે કરીને તે સઘળી રિથિતિઓને કાયમને માટે વધારે સારી કરી શકે છે. પ્રાર્થનાના જીવનમાં બળવું એ જીવનનાં સઘળાં તત્ત્વોને મુક્તિ, સ્વાતંત્ર્ય, ઉચ્ચતર બલ, નવીન પ્રસંગો (તક), વધારે સારી રિથિતિઓ, અને સઘળી વસ્તુના સર્વોત્તમપણાને પ્રાપ્ત કરવાની ક્રિયામાં યોગ્યતાં એ છે. અને એ જીવનનાં તત્ત્વો જે કંઈ મેળવવા કે ઉત્પન્ન કરવા પ્રયાસ કરે છે, તે મેળવી કે ઉત્પન્ન કરી જ શકે છે, વાસ્તવ પ્રાર્થનાનું ફલ મળ્યા-વિના રહેતું જ નથી.

પ્રાર્થનાના બલથી કોઈ પણ મનુષ્ય કોઈ પણ રિથિતિમાં રહીને તે પોતાને માટે કાર્ય કરી શકે છે, અને તેની દૃષ્ટિમાં જે લક્ષ્ય તેણે બાંધ્યું હોય છે સંપૂર્ણતે તે ચઢે છે. કેમકે જે સામર્થ્ય પ્રાર્થનામાં રહીને કાર્ય કરે છે તે પરમ સામર્થ્ય હોય છે. યથાર્થ પ્રાર્થનામાં આપણે તે પરમસાથે અભિન્ન થઈએ છીએ, અને તેથી સર્વશક્તિમાન બની રહીએ છીએ.

આવી યથાર્થ પ્રાર્થના દિરસમાં બને તેટલી વખત પણ વારંવાર કરો. થોડી ઘણું અવકાશ મળે તો હરકત નહિ પણ તેને આ પ્રાર્થનામાં યોજો. કેમકે થોડી ઘણું એ થોડો સમય જ છે, અને પ્રાર્થનામાં વપરાતો થોડો સમય પણ અપૂર્વ ફિત કરે છે-કંઈ નહિ તો થોડી પ્રતિફલતાને તો તે નિષ્ણત કરે જ છે.

પ્રાર્થનામય અંતઃકરણનું વાતાવરણ-દિવ્ય હોય છે. અને તેથી વાતાવરણ વિશ્વમાં જે કંઈ ઉત્પન્નની શકે એમ છે, તેમાંથી સર્વોત્કૃષ્ટ ત્યાં પ્રકટ થાય છે, કારણ કે તે વાતાવરણ દિવ્ય-અસૌકિક છે.

પ્રાર્થનાના હરિયાગા ક્ષેત્રમાં મન મતિને અખંડ રચ્યા કરવા દો. ત્યાં વહેતા ઈશ્વર-તત્ત્વના વાયુથી તેને પ્રસન્ન અને પુષ્ટ થવા દો ઈશ્વરની થોડી થોડી ઝાંખી કરીને પણ તેમને પ્રભુમય થવા દો અને જેમ જેમ તેમની પ્રભુમયતા વધતી જશે તેમ તેમ તેઓ પ્રભુત્વ સર્વ સામર્થ્યથી જ્ઞાનપ્રેત બની રહેશે. પ્રાર્થનામય મન અને તે ન્યાં પ્રભુનાં સામર્થ્યોથી યુક્ત થયું ત્યાં પછી સુખ, પ્રસન્નતા, અને અપરિમિત તૃપ્તિવિના બીજું શું હોય ?

શ્રેયસ્સાધક અધિકારી વર્ગના આચતા આપાઠી પૂણિમાના ઉત્સવ-સંબંધીની પુણંઉપરની સૂચના અપલોકવી.

સર્વશિરોમણિ શક્તિ.

તમારામાં અપૂર્વ તર્કશક્તિ કે વાદવિવાદ કરવાની શક્તિ કે સમાધાન કરવાની શક્તિ કે પ્રશ્ન કરવાની શક્તિ કે કોઈને નિરુત્તર કરવાની શક્તિ કે કોઈને જ્ઞાન આપવાની કે વિદ્યા શીખવવાની શક્તિ કે અલૌકિક ધૃતિની કે પ્રતિભાની શક્તિ કે ઝોળી અનેક શક્તિઓ હશે, પણ જો કોઈને સર્વોત્તમ પ્રકારે ઉત્સાહ આપવાની શક્તિ તમારામાં નહિ હોય તો બીજી અનેક શક્તિઓ હોવા છતાં પણ તમે અન્યની ઉન્નતિ સાધી શકવાના નહિ.

ઉન્નતિને ઉત્સાહની સાથે જોવો સંબંધ છે તેવો બીજા કશા સાથે નથી. ઉન્નતિને સંધાવનાર એક ઉત્સાહ જ છે.

ઉત્સાહ જનક શબ્દોનાં આદોષનો જડજોવા મનુષ્યમાં પણ કર્તવ્યધૃતિને જન્મત કરે છે. તે કેવલ મગજને કે સામાન્ય જ્ઞાનતત્ત્વોને સ્પર્શ કરીને અટકતાં નથી, પણ જ્યાં ક્રિયાશક્તિ રહેલી છે ત્યાં પર્યંત પહોંચી તેને અચકાવે છે, અને તે પ્રદેશમાં ક્ષોભ પ્રકટાવે છે. અને તેમ યતાં એ ક્રિયાશક્તિ મનુષ્યમાં રહેલાં કાર્ય કરનાર સાધનોને જન્મત કરી તેમને કર્તવ્યમાં યોજે છે. કર્તવ્યમાં યોજે છે, એટલું જ નહિ પણ કાર્ય કરવામાં જ્યાં કંઈ વિઘ્ન આવે છે, ત્યાં તે તત્કાલ યોજનાના વિશાલ ક્ષેત્રમાં ફરી વળે છે અને તે વિઘ્નને અટકાવવાની યોજનાને શોધી કાઢે છે. આ યોજના ગમે તેવી નહિ હોય છે, તોપણ તે સિદ્ધ કરે છે, અને જે કરવાનું હોય છે તે સિદ્ધ કરે છે ત્યારે જ તે અટકે છે.

ઉત્સાહનાં આદોષનો હૃદયપર્યંત પ્રવેશે છે. ક્રિયાશક્તિ એ ઈશ્વરની જ શક્તિ હોવાથી ઈશ્વરનું સ્થાન જે હૃદયપ્રદેશ ત્યાં જ ક્રિયાશક્તિની પણ સ્થિતિ છે. ઈશ્વરનું મુખ્ય લક્ષણ જે પ્રેમ તે એ સ્થાનમાં અખંડ પ્રવર્તતો હોય છે; અને તેથી પ્રેમપૂર્વક અપાયેલા ઉત્સાહ ત્યાં પર્યંત પોતાનાં આદોષનો લઈ જઈ શકે છે. અને કેવલ પ્રેમપૂર્વક અપાયેલા ઉત્સાહનાં આદોષનો જ ત્યાં પહોંચી ક્રિયાશક્તિ સાથે સ્પર્શ કરી શકે છે, માત્ર મહોડેથી ઉપર ઉપરથી યોગેલા ઉત્સાહવચનનનાં આદોષનો નહિ એ ખાસ સ્મરણમાં રાખવાનું છે.

આ પ્રકારે હૃદયપ્રદેશ કે જેમાં સામર્થ્યનો પ્રાણ રહેલો છે તે પ્રદેશમાં ઉત્સાહનાં આદોષન આવતાં તે પ્રાણ તત્કાલ ક્રિયાશક્તિને મળે છે, અને તેવી પ્રાણયુક્ત ક્રિયાશક્તિ યોજનાના પ્રદેશમાં જઈને તત્કાલ તેને અનુકૂલ યોજનામાં પ્રવેશે છે, અને તેમ યતાં જે કંઈ સિદ્ધ કરવું છે તે તત્કાલ સિદ્ધ થવાનો યોગ આવે છે.

ઉત્સાહનું ઉત્પત્તિસ્થાન આત્મા છે. કારણ કે આત્માનો નવીન નવીન સજવાનો અને તે પણ ઉત્તમ પ્રકારે સજવાનો સિદ્ધ સંદેશ હોય છે. અને ઉત્સાહવિના કંઈ પણ કરવાનો સંદેશ ઉઠતો નથી, તેથી આત્મામાંથી ઉઠતા એ ઉત્સાહને પ્રત્યેક મનુષ્યે નિત્ય વધારી લેવો જોઈએ. વધારી લેવો જોઈએ એટલું જ નહિ પણ તેને બીજા મનુષ્યમાં પ્રેરવો જોઈએ.

મનુષ્ય જેમ જેમ આત્માના ભાનથી વિમુખ થતો જાય છે તેમ તેમ તેનામાં ઉત્સાહ પ્રકટવો બંધ પડે છે. આત્મામાંથી ઉત્સાહ અથવા જન્મતિનું તેને સ્પુરણ તો યાય છે પણ તેને તે પ્રદેશ ફરી શકતો નથી, કેમકે તેના પ્રતિ તે અભિમુખ નથી. અને તેમ

થતાં તે કાંઈ પણ કાર્ય કરવામાં અસંભવલિના બીજા કથાને જોતો નથી. અને તેનું કારણ એ જ છે કે જે સંભવને જણાવનાર છે, જે બલની પ્રતીતિ કરાવનાર છે તે આત્માથી તે મનુષ્ય દૂર રહે છે. આવા મનુષ્યને તમે આત્મામાંથી પ્રકટાવેલા ઉત્સાહને આપો. તેની તેને જરૂર હોય છે.

તમામે આપેલા ઉત્સાહ પુનઃ તે મનુષ્યને પુનઃ તેના આત્માપ્રતિ લાઇ જાય છે. તમારા ઉત્સાહથી તેને કામ કરવાની અપૂર્વ શક્તિ જાગૃત્ થાય છે, અને તે યતાં તે કાર્ય કેવી રીતે સિદ્ધ કરવું તે તેને શોધવું પડે છે, અને તેમ યતાં તેને આત્માશ્રયી થવાની ફરજ પડે છે. આથી સામર્થ્યનાં બધાં ગ્રાણ્ય રહેલો છે તે પ્રદેશમાં તેની શોધકશક્તિ પ્રવેશે છે, તેમાંથી ક્રિયાશક્તિ જાગૃત્ થાય છે, અને તે ક્રિયાશક્તિ યોજનાના પ્રદેશમાં જઈ એવી અપૂર્વ યોજના શોધી લે છે કે જેથી તેણે ધારેલું કાર્ય સફળ થાય છે.

તમે કાંઈને અધીન કરવા માટે દ્રવ્ય ખર્ચીને યાક્યા હો, તેની શુશ્રૂષા કરીને યાક્યા હો, તેને કાઈ જાતની મદદ કરીને યાક્યા હો, તેનાં કામો કરી આપીને યાક્યા હો, તેને વિવિધ બોધ આપીને યાક્યા હો, તેમ જ કાંઈને ગ્રેમ મેળવવાને માટે તેને જોઈતી વસ્તુ આપીને, તેનાં હુન્નિયા દૂર કરીને, તેને માટે અનેક જોખમો વહેરીને, તેના આગળ પાછગનાઓને સંતુષ્ટ રાખીને, પ્રસંગે ઉલટા તેના કંઠાર શબ્દો કે કોઈનાં વચ્ચે અવરુદ્ધ કરીને અને સ્વ-લ્પમાં જે કંઈ તમારાથી અને તે સધળું, ગમે તેટલું કષ્ટ વેઠવા છતાં પણ કરીને યાક્યા હો તો તેથી નિરાશ થશો નહિ. કારણ તમારે નિરાશ થવાનો પ્રસંગ હવે વહી ગયો છે. કારણ કે આજ સુધી તમે કરેલી ઉપરની તેમ જ તેની જાતની ક્રિયા તમને ધારેલા ફળને આપવાને સમર્થ નથી. પરંતુ હવે તમે એવી કળાને મેળવો છો કે જે કદી નિષ્ફળ નહીં એમ નથી.

અને તે તેને તેના કાર્યોમાં ઉત્સાહ આપવો, કાર્ય ન કરતો હોય તો તેને ઉત્સાહ આપીને તેની પાસે કાર્ય કરવાની શક્તિને જાગૃત્ કરવી એ છે. આ કાર્ય જે તમે થયાર્થ રીતે કરો છો તો તે મનુષ્ય તમને અવશ્ય અધીન થાય છે, અને તમે ગમે તેવાના ગ્રેમને આકર્ષો શકો છો.

એમ થવાનું કારણ ? કારણ એ જ કે તમે તે મનુષ્યને ગ્રેમના પ્રદેશમાં સ્થાપી દો છો. તે પછી બધાં ત્યાં ગ્રેમને જ જુએ છે અને તેથી તમારા પ્રતિ તે ગ્રેમને જ પ્રતીતિ છે.

પરંતુ આ વિષયમાં ગંભીર સાવધાનતા રાખવાતી છે તે એ છે કે તમે જે ઉત્સાહ આપો તે તમારો ન હોવો જોઈએ પણ તમારા આત્માનો હોવો જોઈએ. બધાં સુધી તમે તમારો ઉત્સાહ આપો છો ત્યાં સુધી તેનામાં જે અસર થવી જોઈએ તે થતી નથી. અને આજ સુધી તમે કાંઈ જગ્યાએ તે આપી પણ જોયો હશે, અને તેમાં નિષ્ફળ પણ થયા હશે. આરંભમાં નહિ તો લાંબે સમયે પણ તમે નિષ્ફળતાને પ્રાપ્ત કરી દરો. એનું કારણ અન્ય નથી પણ એ જ છે કે તેમને તમે તમારો ઉત્સાહ આપ્યો છે, પણ તમારો આત્માનો આપ્યો નથી.

તમારા ઉત્સાહમાં અને તમારા આત્માના ઉત્સાહમાં બહુ ભેદ છે. તમારો બધારે કૃત્રિમ હોય છે, ત્યારે તમારા આત્માનો નૈયર્ગિક અથવા સ્વયં હોય છે. માત્ર તેને સાદું લ-

ગાડવા ખાતર તમે કોઈને બે કે ચાર સારા ઉત્સાહનાં વાક્યો કહો છો તો તે તમારા ઉત્સાહનાં વાક્યો છે, અને તે કશા સ્થાયીભાવને પ્રકટાવતાં નથી. તમે જેવી રીતે ઉપર ઉપરથી કહો છો તેવી જ ઉપર ઉપરની તેને તેથી અસર થાય છે, અને તેમ થતાં જ કંઈ તેના ક્ષણરૂપે સામા મનુષ્યમાંથી પ્રકટવું જોઈએ તે પ્રકટવું નથી.

આત્મનું કારણ એ છે કે જે કંઈ આત્મામાંથી ઉઠે છે, તે જ આત્માને સ્પર્શ કરી શકે છે. અને તમારા ઉપર ઉપરના મિથ્યા વખાણના કે એવા જ ઉત્સાહજનક શબ્દો તમારા આત્માના સ્પર્શને પામીને ઉઠેલા ન હોવાથી સામા મનુષ્યના હૃદયમાં ઉંડી અસર કરતા નથી. તમને આનો અનુભવ થયો જ હશે. કોઈ તમારી પાછળ તમારે માટે શ્રમે તેમ કહેવું હોય અને તમારી સમક્ષ આવીને કેવળ તમને સારું લગાડવા માટે તમારા કાર્યનાં વખાણ કરે કે તમને લગતી કોઈ પણ આત્મતત્ત્વ સ્તુતિ કરે તો તેથી શું તમને સાચો—સ્થાયી-ઉત્સાહ પ્રકટ્યો છે ? નહિ જ. અને તે જ પ્રમાણે તમે પણ કોઈને મહેઠાણના-તમારા-ચાર-ઉત્સાહજનક શબ્દો કહો છો ત્યારે તેને પણ તે કાર્યસિદ્ધિ કરનાર થતા નથી. તેનો આત્મા તે વચનો સાથે જોડાતો નથી.

કોઈ પણ મનુષ્યને જ્યારે તમારા આત્મામાંથી ઉઠેલા ઉત્સાહવચનો શ્રવણ કરાવે છે, ત્યારે તે વચનોમાં રહેલો આત્મા, શ્રવણ કરનારના આત્માસાથે તત્કાળ જોડાય છે, અને તેમ થતાં તેમાંથી ધાર્મિક કાર્ય કરવાનું અળ મળે છે. જે સાચા ભાવથી, તમારું હૃદય જેને કબ્જ કરતું હોય, તમારામાંથી જે આવેશપૂર્વક સ્વતઃ ભાવે ઉડી આવતા હોય તેને તમે આત્માના વચનરૂપે જાણુજો. એવા વચનો શ્રવણ કરનારના હૃદયને જ સાક્ષાત્ અસર કરે છે. અને તેમાં અપૂર્વ ઉત્સાહ પ્રકટાવે છે. અને તે જ યથાર્થ આત્માનો ઉત્સાહ છે.

આવેશ ઉત્સાહ દુઃખી મનુષ્યને સુખસ્વરૂપ, દીન મનુષ્યને મરત, લપ્તભીતને નિર્ભીત, મિતાતુરને નિશ્ચિંત, અસ્પૃશ્યભિમાનને અનંતશક્તિમાન, વ્યાધિમસ્તને નિરામય, મરણ પામવાની ભયભીતતાને પુનર્જીવન દેનાર, નિરવગ્નીને ઉગ્ધા અને કલેશવાળાને પ્રસન્ન કરી મૂકે છે. ઉન્નતભાવને, પ્રાપ્તિમાત્રને, તૃપ્તિમાત્રને તથા ન્યૂનતામાત્રને નિવૃત્ત કરે છે. સ્વદયમાં કંઈ જ કંઈ કરે છે તે જ તેમનો ઉત્સાહ કરે છે.

જગત્માં સામર્થ્યનો, વિશુદ્ધ પ્રજ્ઞાનો, ઉચ્ચ ઉદ્યમનો, અનર્ગળ સંપત્તિનો, દિવ્ય જ્ઞાનનો, અગાધ પ્રવલ્લનો, અપૂર્વ મુખનો, પરમ શાંતિનો, લૌકિકપારલૌકિક વિદ્યાઓનો અને પ્રાપ્તિમાત્રને કંઈ દુઃખ પણ નથી. તે સધળું અનંત પ્રમાણમાં વિશ્વમાં વિદ્યમાન જ છે. તેમ લુપ્તિમાન, આત્મી, કદાચારી, ઉન્નતિને ઇન્દ્રિયનાર, લલ્ય આશયવાળા, ઉદાર રતિવાળા, જ્ઞાનેન્દ્રિય કે એવા સદશયસંપન્ન પુરોનો-જેમનામાં આ અને આવી અનેક શક્તિઓ શુભપણે અમાપ પ્રમાણમાં રહી છે એવા પુરોનો-પણ કંઈ અભાવ થતો નથી.

પરંતુ જે અજ્ઞાન છે તે આ આત્માનો ઉત્સાહનો છે. મનુષ્યો પોતાનો ઉત્સાહ આપે છે, પણ પોતાના આત્માને ઉત્સાહ આપતા નથી. અને તેથી ભાગેલા અગ્નિની પેઠે મનુષ્યમાં રહેલાં અનેક સામર્થ્યો અને વનો આગ અદસ્ય સરખાં થઈ રહ્યાં છે.

તોપણ સમય નિકટ આવતો જાય છે કે જેમાં એ સધળાં સામર્થ્યો એક કળના

પત્ન્યાથી જેમ ખીચું નીકળે છે તેમ મનુષ્યમાંથી નીકળશે. અને જે સત્વર કાઢવાં હોય તો આ ઈશ્વરને ઉત્સાહ-તમારા આત્માનો ઉત્સાહ-ત્યાં ત્યાં અને જેને તેને આપો. દારૂ ભરેલી તૈયાર તોપ જેમ જામગરી ચાંપતાં જ મોટા ભડકાને કરે છે, તેમ મનુષ્યો પ્રજા આ આત્માનો ઉત્સાહને પ્રાપ્તતાં જ અદ્ભુત સામર્થ્યો પ્રકટ કરવા માંડશે.

મનુષ્યમાત્રને આત્માનો ઉત્સાહ એ તૃપ્તિને શીતલ જલસમાન છે. મનુષ્યો તેની જ વાટ જોયા કરે છે. કોઈનામાં અપૂર્વ ભક્તિજન્ય છે, કોઈમાં અપૂર્વ યોગજન્ય છે, કોઈમાં અપૂર્વ પ્રતિભાશક્તિ છે, કોઈમાં અપૂર્વ અસૌકિક બુદ્ધિ છે, કોઈમાં અપૂર્વ કલાકૌશલ્ય છે, કોઈમાં અપૂર્વ શૌર્યબુદ્ધિ છે, કોઈમાં અપૂર્વ ધન પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ છે. સઘળું છે, પણ તે સઘળા ભંડારને ઉઘાડનાર કુચી નથી.

તમે તે કુચી મેળવશો અને સર્વના અપૂર્વ સામર્થ્યમય ભંડારને ખુલ્લાકરી આપશો ? કુચી કેડે જ છે. તેનો ઉપયોગ કરો. તે જેમ અનેકતા સામર્થ્યના ભંડારને ઉઘારી આપવા સમર્થ છે, તેમ તમારા પોતાના ભંડારને ઉઘાડવાને માટે પણ તે તેટલી જ સમર્થ છે. બીજાઓમાં સામર્થ્યના ભંડારો છે અને તમે ખાલી ખાં છો એમ નથી. તમારા ભંડાર પણ ભર્યા પૂર્યા છે અને તેની કુચી પણ એ જ છે.

ઈશ્વરનો-આત્માનો-ઉત્સાહ તમારામાં જાગત કરો. આપું જગત ભરે તમને ઉત્સાહ ન આપે છતાં તમારા આત્માનો ઉત્સાહ એવો તો જાગત કરો કે બીજા કોઈના ઉત્સાહને શ્રવણ કરવાની તમને દરકાર જ ન રહે. શા માટે બીજાના ઉત્સાહની વહાણ વાપ ને વાટ જોવી પડે ? શું તમારો આત્મા નષ્ટ થઇ ગયો છે ! અને જે આત્મા નષ્ટ નથી થયો તો તેનો ઉત્સાહ મેળવવામાં શા માટે વિલંબ કરવો ? જૂના દયાંતની શું મારે આ રથને પુનઃશક્તિ કરવાની અગત્ય છે કે ઘરમાં અનર્ગળ દ્રવ્ય હોવા છતાં શા માટે તેને ન જોઈને દરિદ્ર રહેવું ?

આપણે માટે અને ઇનરને માટે આત્માનો ઉત્સાહ પ્રકટાવવાનો એક જ માર્ગ છે. નિત્ય આત્માપાસે જઈને 'હું શું કરું' 'હું શું કરું' એ પ્રશ્નો આધેણ કર્યા કરો. 'મારે કંઈ પણ કરવું છે તો મારે શું કરવું' એ પ્રશ્ન વારંવાર આત્માને પૂછ્યા કરો. તેનો ઉત્તર તમને મળશે. તમે તે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ન શ્રવણ કરી શકો તો મુઝાશો નહિ. આત્મા જાણી જોઈને જ તેવા અસ્પષ્ટ શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરે છે. બાલકના અસ્પષ્ટ શબ્દો કોને પ્રિય નથી લાગતા ? અને તેને શ્રવણ કરવા વારંવાર કોણ નથી લલચાવું ? તે જ નિયમને અનુસરીને પોતાના શબ્દો વારંવાર શ્રવણ કરવાને મનુષ્ય લલચાય અને એ નિમિત્તે વારંવાર મનુષ્ય પોતાના સંબંધમાં આવે એવી ઇચ્છાથી જ આત્મા આરંભમાં અસ્પષ્ટ ઉચ્ચારને કરે છે.

અને તેથી મુઝાવાનું કશું જ પ્રયોજન નથી. એ અસ્પષ્ટ ઉચ્ચારથી આનંદ પામે, તેમાં મુગ્ધ થાઓ, અને તેને પુનઃ પુનઃ શ્રવણ કરવાને લલચાઓ. આરંભમાં બાલકના શબ્દો સમજાતા નથી તેથી કંઈ તેનો પિતા અકળાતો નથી, પણ ગિચાસાપૂરક તે કાલા અને અસ્પષ્ટ શબ્દોનો ભાર જાણવા ઇચ્છે છે. એક વાર નથી સમજાતો તો તે બાળક પાસેથી તે પ્રથમ-શું બોલ્યો હતો તે પુનઃ બોલાવવા ઇચ્છે છે, અને તે બે વાર, પાંચ વાર, દસ વાર

બોલાવે છે.—વિવિધ યુક્ત પ્રયુક્ત કરીને, જે બાગક બોલણું નથી, તો બોલાવે છે—અને જ્યારે તે શબ્દોનો ભાવ સમજે છે ત્યારે જ તેને અપૂર્વ આનંદ અને સતીષ થાય છે.

આત્માને સ્વર થવજી કરવામાં પણ તેમ જ છે. તે આપણું તેના પ્રતિ અધિક આકર્ષણ થવાને માટે આપણો અધિક લક્ષ દોરાવાને માટે અત્યંત અસ્પષ્ટ શબ્દમાં બોલે છે. આપણી તે થવજી કરવાની આતુરતા હોય છે તો આપણે તેમને પુનઃ પૂછીએ, છીએ, એક વાર, બે વાર, દશ વાર પૂછીએ છીએ, અને બાલકની પેઠે તે અસ્પષ્ટ બોલ્યા કરે છે. તોયજી તે વખતે આપણે તેમના શબ્દોનો ભાવ સારી રીતે મદલજી કરી શકીએ છીએ.

આથી આત્માના અસ્પષ્ટ શબ્દને થવજી કહે તો અકળાશે નહિ. એમ જાણ્યો કે તે અસ્પષ્ટ શબ્દ કહે છે તે તમને વધારે સમજાવવાને માટે જ, અને આમ જાણીને બેસી રહેશે નહિ. પુનઃ તે શબ્દ થવજી કરવા લાગ્યાસાત્તિને જામત્ કરજો. અને તેમ કરીને તમે પૂછેલા 'કુ' શું કાર્ય કરે' એ પ્રશ્નના ઉત્તરને મેળવજો. ઉત્તર મેળવીને તે કાર્ય કરજો. કાંઈ પણ રીતે તે કાર્ય કરવું જ એવો નિશ્ચય રાખજો. પ્રશ્નને તે કાર્ય કરવાનું કશું છે એ વિચાર જ તમારા સરખા ભક્તિમાનને અપૂર્વ ઉત્સાદ પ્રકટાવવા બસ છે. અને એ પ્રકારે ઉત્સાદ પ્રકટનાં તમે તે કાર્ય અવરૂપ સિદ્ધ કરી શકશો.

આ પ્રકારે તમારામાંથી ઉત્સાદ જામત્ કહે અને તે ઉત્સાદને સર્વમાં પ્રેરી સર્વના ગુપ્તસામર્થ્યબંધારની અર્થલા ઉપાદી લો.

કોઈના સામાન્યસરખા પણ સાનાકાર્યને જોતાં તેને તત્કાળ ઉત્સાદજનક વચન કહો, અને તે આત્માના ઉત્સાદવચને કંદો. તેણે આખા અવનારમાં આજ સારું કાર્ય કર્યું હોય તો 'આરંભ મોટો થયો ને આટલું ક્યું' એમાં તે શું મોટું ક્યું' એમ વિચારીને તેને ઉત્સાદ આપના અટકો નહિ. એવો ઉત્સાદ આપો કે જેથી તેનું અને તેથી સારું બીજું કાર્ય કરવાને તે નંપર થાય. તેમ જ કાંઈએ અનેક સારાં કાર્યોના આરંભ કર્યો હોય અને તેમાં તે નિષ્ફળ નીવડ્યો હોય, અને તેમ છતાં તે પુનઃ કાંઈ નીતન શુભ કાર્યને આરંભ કરે તો 'આટલાટલાં કામો કર્યા પણ એકમાં ફાળ્યો નહિ, અને આમાં હવે શું થાય છે તે જોઈએ છીએ, આરંભશર તો ધણીએ છે પણ હું મુંડી તેને નીતિાવે ત્યારે આપણે તો તેને ખરો જાણીએ. દમણી આપણે તેને કંઈ વખાણીએ અખાણીએ નહિ, 'આવા વિચાર કરીને તેના સ્તુત્ય પગલામાટે તેને ઉત્સાદ આપનાં અટકતા નહિ. કાલે જાણે તે કાર્ય પડતું મેકે, પણ આજે તો તે એ કાર્ય કરેના હોવાથી ખગ ઉત્સાદને પાત્ર છે એમ જાણીને ઉત્સાદ આપજો. અને શું તમે એમ જાણો છો કે તમારા આત્માને ઉત્સાદ તેને કાલે તે કાર્યથી નિરત કરશે ? કશું નહિ જો તમે તેવાને તેવો ઉત્સાદ આપ્યા કરના રહેશો તો તે મનુષ્ય પોતાના કાર્યમાંથી કદી અટકવાને નથી. મનુષ્ય અટકી પડે છે, તેનું કારણ જ એ છે કે તેને ખરો ઉત્સાદ કે જે તેના આત્માને પેલા કાર્ય કરવામાં જામત્ કરે તે મળતો નથી. તમે તે આપો અને યાદમાં નંખાવી દોળી જેમ જોડવાની નથી તેમ તે કદી અટકવાને નથી.

કાંઈ મનુષ્ય કાર્ય કરેના હોય તેને જ ઉત્સાદ અધિક કાર્ય કરવાને પ્રેરે છે એમ કંઈ નથી. તે વિના બીજું પણ એક કાર્ય તે કરે છે. અને તે એ છે કે જે મનુષ્ય કશું જ નથી કરેના તેને ઉત્સાદ કંઈ પણ કરવાને પ્રેરે છે. આથી તમારા ઉત્સાદને કાર્ય કરનારપ્રતિ

જૂંપેરવો એવું કાંઈ નથી. એ જ ઉત્સાહયુક્ત વચ્ચે કશું જ કામ ન કરનારને એવા પ્રકારે કહેા કે તે કાર્ય કરવાને મચે જ. 'તમારામાં અમુક કાર્ય કરવાની શક્તિ છે, તમે જો ધારશો તો અવશ્ય અમુક કરી જ શકશો, તમારાં સામાન્ય કાર્યોઉપરથી મને જણાય છે કે અમુક પ્રકારનાં મોટાં કાર્યો તમે ઘણી જ ઉત્તમ રીતે કરી શકો એમ છે, હું જોતો આવું છું કે અમુક પ્રકારનાં તમારાં કાર્યો દિવસે દિવસે ઉત્તમ અને ઉત્તમ થતાં આવે છે, અને હજી પણ તેને તમે સર્વોત્કૃષ્ટપણે કરી શકો એમ છે.' આવા ભાવનાં વચ્ચે કંઈ પણ કાર્ય ન કરનારને જો સાચા મનથી—આત્માના ઉત્સાહથી—કહેશો તો તમને થોડા જ સમયમાં ખાતરી થશે કે તમારા શબ્દોમાં કોઈ ભૂલ છે. કોઈ પણ મનુષ્ય એવા નથી કે જે સાચા ઉત્સાહના શબ્દોઆગળ મ્હાત ન થાય, અને તે શબ્દોની તેના ઉપર અસર ન થાય.

ઉત્સાહ આવી અમત્કારિક વસ્તુ છે, અને તમને તે પ્રાપ્ત છે. જો આમ જ છે તો પછી તેજો ધૂટથી ઉપયોગ કરવામાં શા માટે વિલંબ કરવો ?

એ એક ઉત્સાહશક્તિ જ છે કે જે સર્વ શક્તિઓના મુકુટરૂપ છે. અને સર્વશક્તિમાનને પણ અધીન વર્તાવનારી છે. આવી શક્તિને વિકાસ કરી જ્યાં દુર્બલતા અને અકર્તવ્યપરાયણતાને લીધે દુઃખ અને નિકૃષ્ટતા પ્રવર્તી રહ્યાં છે, ત્યાં આ ઉત્સાહવડે બલ અને કર્તવ્યપરાયણતાને ભગત્ કરી સુખ, ઉત્કૃષ્ટતા અને સંપત્તિની રેલઊંલ કરી મનુષ્યને સાચા હિતના પડેલા દુકાળની નિવૃત્તિ કરે.

કંપી જતા નહિ.

ગમે ત્યાં કંપી જશે નહિ જે વિદ્યાર્થીને આખો એક પાઠ કરવાનો હોય છે, તે વિદ્યાર્થી એ પાઠમાં લીટીએ લીટીએ કે ચાર ચાર શબ્દે પૂર્ણવિરામ આવે છે તો ત્યાં શું તે અટકી પડે છે ? નહિ જ. કેમકે તેને આખો પાઠ પૂરો કરવાનો હોય છે. અથવા મોટા 'પેરેગ્રાફ' ન્યાં પૂરા થાય છે અને ખીન્ને શરૂ થાય છે ત્યાં પણ શું તે વિદ્યાર્થી અટકે છે ? નહિ જ. કારણ કે તેને આખો પાઠ પૂરો કરવાનો હોય છે. ત્યારે તે ક્યાં અટકે છે ? જ્યાં પાઠ પૂરો થાય છે, જ્યાં પાઠ પૂરા થા ના ચિર્ણરૂપ—આવી અવધિને જણાવનારી લીટી દોરવામાં આવી છે ત્યાં જ્યારે તે વિદ્યાર્થી આવે છે ત્યારે જ તે પાઠ વાંચવાના કાર્યથી અટકે છે, અને ત્યારે જ તે ઘેસી જાય છે.

તમાના કર્તવ્યમાં તે જ પ્રમાણે જ્યાં ત્યાં ઘેસી જશે નહિ. જરા કામ કર્યું કે અટક્યા, વળી ખીલું કાર્ય જરા કર્યું કે અટક્યા, ત્યાં વળી ત્રીલું કાર્ય જરા કર્યું કે અટક્યા, એમ અટકણીયા ટુંટું પેઠે જ્યાં ત્યાં અટકી પડશે—એમી જશે નહિ.

ક્રિયામાત્રની સિદ્ધિ તેમાં થતી પ્રવૃત્તિની સરળતાઉપર રહેલી છે. સરળપણે જે ક્રિયા ધર્મા કરે છે તે સત્વર સિદ્ધ થાય છે. વચ્ચે વચ્ચે અટકી જવાથી જે જે સાધનોને તે ક્રિયા કરવામાં ઉપયોગ થતો હોય છે, તે સાધનોને ધડીએ ધડીએ વિસ્તૃપ થાય છે. મગજ, શુદ્ધિ, મન, ધનિયો વગેરે સાધનોમાં, જે ચાત્રની ક્રિયાને ધડીએ ધડીએ અટકાવવામાં આવે છે તો હોમ પ્રક્ટે છે. જેમ ચાત્રની ઘોડાગાડીને ધડી ધડી અટકાવવાથી આંચકો આવે છે, તેમ શરીર કે મન કાંઈની પંજુ ચાત્રની ક્રિયાને વારે ધડીએ અટકાવવાથી તેમાં ઉપયોગમાં

આવતાં મગજ, ઇન્દ્રિયો વગેરેને વારંવાર ધક્કા પહેંચે છે. અને તેમ થવાથી તે વધારે ત્રાસિત થાય છે જેથી તેવી ક્રિયા સત્વર સિદ્ધ થતી નથી.

મગજ, મન વગેરેને જો સરળપણે ચાલવા દઈએ છીએ તો તે સારી રીતે ચાલે છે, અને ક્રિયાસિદ્ધિને કરે છે. પરંતુ મનુષ્યો ચાલતી ક્રિયામાંથી, સતત ચાલતા એક પ્રકારના વિચારમાંથી વારંવાર અટકી પડે છે, અને મગજ વગેરેને વધારે ધસારે પાડે છે. કાંઈ ક્રિયા કરતાં સર્વ કરણોમાં જે વ્યવસ્થાથી ક્ષેત્ર કે પ્રકંપ થયો જોઈએ તે જ્યારે અટકી અટકીને ક્રિયા કરવામાં આવે છે ત્યારે તે વ્યવસ્થાસર થયો નથી પણ અવ્યવસ્થિતપણે થાય છે અને તેમ થવું એ બીજું કંઈ જ નથી પણ બળનો વધારે ક્ષય છે.

મગજનાં, મનનાં કે કોષ કરણનાં જ્યાં જોટલાં જોઈએ તેટલાં જ આદિશબ્દો ત્યાં થઈને પછી તે ક્રિયા અટકાવવામાં આવે છે તો તેનાથી તે કરણોનું બળ ઘટતું નથી. કેમકે તેટલા પૂરતો તે એ કરણોનો ઉપયોગ જ હોય છે અને જે વસ્તુ ઉપયોગપૂરતી વપરાય છે તેમાં તેટલો ધસારો થયો નથી કે જોટલો વિનાપ્રયોજને નિરર્થકપણે વપરાવાથી થાય છે. થોડા ઉપયોગપૂરતો જે ધસારો થાય છે તેમાં વપરાતું બળ તે ક્રિયામાંથી જ તેને પાછું મળી આવે છે. વ્યવસ્થાપકસત્તાને ક્રમ જ એ પ્રકારનો છે.

નિર્હેતુક ધસારો બળને પાછું પ્રકટાવી શકતો નથી. અને ચાલતી ક્રિયામાંથી વારંવાર અટકવું અને પાછા જોડાવું એ તે ક્રિયામાં વ્યાપાર કરનાર સઘળાં સામર્થ્યો વા સાધનોને નિર્હેતુક ધસારો છે. અને તેથી ક્રિયાને વારંવાર અટકાવેો નહિ.

છબી લેનાર યંત્ર (કેમેરા) ના સામે ક્ષણમાં હાથ ધરીએ, ક્ષણમાં પગ ધરીએ, ક્ષણમાં મોં ધરીએ તો તેમાં અચાનક છબી પડતી નથી પણ જેમાં છબી પડે છે એ કાચમાં આડા અવળા ધાખાં જ પડે છે અને એ કાચ બગડે છે, અને જેવી સરળ તથા સર્વોચ્ચ છબી પડવી જોઈએ તેવી પડતી નથી. તેમ અવ્યવસ્થપણે ધરી ધરી અટકીને કરાતી ક્રિયાથી તેની આંતર મનમાં જેવી વ્યવસ્થાથી છાપ પડવી જોઈએ તેવી પડતી નથી અને તેથી આંતર મન બગડે છે. પ્રત્યેક ક્રિયાની અસર આંતરમન ગ્રહણ કરે છે, અને જેવી ક્રિયા થાય છે તેવી અસર તે ગ્રહણ કરે છે. ક્રિયા જો વ્યવસ્થિતપણે થાય છે તો તેવી અસરને તે આંતર મન લે છે, અને તેમ થવાથી ક્રિયાની જેવી પૂર્ણ છાપ પડવી જોઈએ તેવી પડે છે. અને આમ થાય છે તો જ આંતર મનમાં પડેલી તેની છાપની અસર પુનઃ તે મન સારી રીતે પ્રકટાવી શકે છે અને જ્યારે તેમ નથી થતું ત્યારે આંતર મનમાં પ્રકટાવેલો ક્ષેત્ર અથવા પ્રકંપ તેની યથાદ્ અસરમાં હોવા ન પ્રકટાવતાં હાનિ જ પ્રકટાવે છે.

મન પણ જ્યારે નિયમિત માર્ગમાં જોડાયેલું રહે છે ત્યારે તે વિશેષ રૂબને ઉપજાવે છે. અને એ નિયમિત માર્ગમાં ત્યારે જ જોડાયેલું રહે છે કે જ્યારે તેના પ્રત્યેક ક્રિયામાં થોડા ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. મનને જ્યારે એક ક્રિયામાંથી અધવચ્ચે બીજી ક્રિયામાં અને બીજીમાંથી ત્રીજીમાં લઇ જવામાં આવે છે ત્યારે તેના ચંચળ સ્વભાવને વધારે પોષણ મળે છે અને તેને ગમે ત્યારે ગમે તે માર્ગમાં જવાનો વધારે અભ્યાસ પડે છે. અને તેમ થતાં તેના વિશેષ ક્ષય થાય છે. તે મન નિર્બળ, નિશ્ચયરહિત, અટક, ઉપરચોડીયા સંકટપને કરનાર અને કાંઈ ઉપયોગી વસ્તુનું પણ રચાવીપણે ગ્રહણ ન કરનાર ઘટ જાય છે. આવું મન કાંઈ પણ ઉચ્ચ લક્ષ્યને ગ્રહણ કરી શકતું નથી.

અનેક દિવાળીમાં મનુષ્યને વારેવારે અટકી પડવાના—એમી જવાના—પ્રસંગો આવે છે, પણ ત્યાં જે સાવધ થઈ બેસી જતો નથી તો તે આગળ ચાલવા માંડે છે, અને બીજા ભાગની મર્યાદામાં પ્રવેશ કરી જાય છે. અને જે બેસી જાય છે, તો તે ત્યાં જ અટકી પડે છે.

તમે ઘણી વખત આત્માના સ્વરને શ્રવણ કરો છો. પણ તે પ્રમાણે કરતાં પહેલાં વચ્ચે જ અટકી પડો છો. સાંભળ્યા પછી કર્તવ્યતા પ્રદેશમાં આવતાં વચ્ચે અટકી જવાનું મન થાય છે, અને તેમ થાય છે તો જે આગળ ધૂળ મળવાનું હોય છે તે અટકી પડે છે, માટે તે રથજે ઠપ્પી જતા નહિ. કાર્યનો આરંભ કર્યા પછી તેમાં કંઈક કંઈક પ્રતિકૂળતા જણાતા માંડે છે, કોઈ વખત ઘણો વિચાર કરવા છતાં આગળ શું કરવું તે સૂઝતું નથી. પણ ત્યાં પણ ઠપ્પી જતા નહિ. ચલન કરતાં ત્યાંથી આગળ જઈ શકો એમ છે. આગળ કર્તવ્ય સૂઝે છે અને તે તમે કરવા માંડો છો. એવામાં જે નિયમથી તમે કામ કરો છો તેમાં કંઈ વિધિ આવે છે, તમને તે સમયે બીજું કંઈ કરવાનું મન થઈ આવે છે. આ અટકી પડવાની જગા છે. ત્યાં પણ ઠપ્પી જતા નહિ. ત્યાંથી આગળ ચાલતાં એમ થાય છે કે અમુકની આમાં મને સાહાય મળશે તો હું વધારે સારું કાર્ય કરીશ, અથવા અમુક કોઈ પુસ્તક વાંચી જવાનું થાય તો પછી આ મારું કાર્ય વધારે મારું થાય આ વિચાર પણ અટકી પડવાની જગા છે, પણ ત્યાં ઠપ્પી જતા નહિ. ત્યાંથી ચાલતાં જે કાર્ય તમે કરતા હો છો તેના કરતાં કોઈ વધારે સારું કાર્ય કરવાનું સ્પુરી આવે છે. અને તે કયું હોય તો સારું એમ થાય છે. પરંતુ જાણીને કે આ પણ અટકી પડવાની જગા છે. માટે ત્યાં પણ ઠપ્પી જતા નહિ. ત્યાંથી આગળ વધતાં જે કાર્ય કરો છો તેમાં કશું ફલ નથી એવું દર્શાવનાર વિવિધ વિચારો તેમને સ્પુરે છે, અને તે પણ અટકી પડવાની એક જગા છે, માટે ત્યાં પણ ઠપ્પી જતા નહિ. આવી અટકી પડવાની પ્રત્યેક જગાને ઓળખીને ત્યાં ન અટકી પડતાં આગળને આગળ વધો છો તો પરિણામે ન્યાં તમારે પહોંચવું છે તેને પ્રાપ્ત થાઓ છો.

પ્રાનઃકાન્નમાં અમુક સમયે કસરત કરવાનું તમે રાખ્યું હોય છે, થોડો વખત જાય છે કે તમને થાય છે કે કસરત સાંજના કરૂં અને અત્યારે જપ કરૂં તો ઠીક. પણ આ અટકી પડવાની જગા છે, અને તે એક એવો ખાડો છે કે જેમાં પડ્યા પછી આ કે તે કોઈ કાર્ય થતું નથી, માટે ત્યાં ઠપ્પી જતા નહિ.

ચોપડીઓના કબાટને તમે સ્વચ્છ કરવા માંડો છો, થોડું સાફ કરો છો એટલામાં તેમાંનું કોઈ પુસ્તક તમારા હાથમાં આવે છે, અને તે વાંચવા શ્રુતિ થાય છે. અને તેને તમે જોવા માંડો છો, સાફ કરવાનું કામ તેને ઢોકળે રહે છે. અને થોડી વાર તે જોઈ મૂકી દો છો ત્યાં બીજું જોવાનું મન થાય છે. કબાટ સ્વચ્છ કરવાના લીધેલા કાર્યમાં આ બધી અટકી પડવાની જગા છે, માટે ત્યાં ઠપ્પી જતા નહિ.

કંઈ લખના બેઠા હો ત્યાં વચ્ચે ચઢા પીવાનું મન થવું, એ એક અટકી પડવાની જગા છે ત્યાં ઠપ્પી જતા નહિ. ત્યાંથી વધતાં તમે લખતા હો છો ત્યાં એક અઠવાડિક પત્ર તેના નિયમ પ્રમાણે કોઈ તમને આપી જાય છે, આ બીજી અટકી પડવાની જગા છે. અને જોવાનું તમને મન થાય છે. પણ ત્યાં ઠપ્પી જતાં નહિ. એટલામાં એક કવિતાની કડી તમને સ્પુરી આવે છે, અને તે લખવાની શ્રુતિ થાય છે. પણ એ અટકવાની જગાએ પણ બેસી જતા નહિ. સ્પુરેલી કડી બૂલી જવાય એમ લાગે તો એક કાળજીપર

બધી લાઇ તેનો આગળ વિચાર ન કરતાં તમારા લખવાના કાર્યમાં જોડાજો. આમ કરતાં કોઇ શબ્દનો નિર્ણય કરવાની તમને જરૂર પડે છે. તેને માટે તમે કાંઈ જુઓ છો. પણ તે જોયા પછી આગળ પાછળ ખીલ થોડા શબ્દો જોવાનું મન થાય છે, પરંતુ એ જગ્યાએ પણ ઠપ્પી જતા નહિ. ત્યાંથી વધતાં તમારા લેખમાં કોઇ પ્રમાણ મૂકવાની જરૂર પડે છે અને તેનો માટે તમે કોઇ પુસ્તક જુઓ છો, પ્રમાણ શોધી કાઢો છો, પણ તેની સાથે તે પુસ્તકને જરા આમ તેમ ફેરવવાનું મન થાય છે, અને પાછી તમને અટકી પડવાની પ્રાપ્ત થાય છે તો પણ ત્યાં ઠપ્પી જતા નહિ.

આવાં પ્રત્યેક કાર્યોમાં અટકી પડવાનાં ટૂંકાણું આવે છે. જપ કરતાં પ્રાણાયામ કરવાનું મન થઈ આવે છે, પ્રાણાયામ કરતાં તત્ત્વચિંતન કરવાની વૃત્તિ પ્રકટે છે, તત્ત્વચિંતન કરતાં શાસ્ત્રાધ્યયન કરવાનું રુચી આવે છે, શાસ્ત્રાધ્યયન કરતાં કીર્તન કરવાનો વેગ પ્રકટી આવે છે, કીર્તન કરતાં નિઃસંકલ્પ થવાની ક્રિયા કરવાની ઇચ્છા થઈ આવે છે. આ બધાં અટકી પડવાનાં સ્થાનો છે, ત્યાં ઠપ્પી જતા નહિ.

કોઇ વખત વૃત્તિને હૃદયમાં અંતર્મુખ કરવી એ નિશ્ચય સર્વોદ્દેશ લાગે છે અને તે તમે કરો છો ત્યાં તમને એમ થાય છે કે તેને પ્રાણમાં સ્થિર કરું. તે કરતાં વળી એમ થાય છે કે તેને ત્રિકુટિમાં સ્થિર કરું, તે કરતાં વળી એમ રુચે છે કે શુરની પ્રતિમાનું ધ્યાન ધરું, તે કરતાં એમ લાગે છે કે સમસર્વત્ર ચૈતન્યતત્ત્વ સભર ભૂમિ છે તેની ભાવના કરું, તેમ કરતાં વળી એવી વૃત્તિ થાય છે કે ત્રાટક કરું, પરંતુ આ બધી અટકી પડવાની જગ્યાઓ છે, ત્યાં ઠપ્પી જતા નહિ.

એક વખત એમ નિર્ણય થાય છે કે શુરનું વચન એ જ સ્વીકારના યોગ્ય અને દિત્ત કર છે. એ નિર્ણય કરીને તદ્દનુસાર જ્યાં વર્તન થવા માંડે છે કે એમ થાય છે કે આત્માના રુચરણને માનવું એ સારું છે, તેમ કરતાં વળી એમ થાય છે કે શાસ્ત્રાસાને માથે ચઢાવવી એ વધારે સારું છે. તેમ કરતાં વળી એમ લાગે છે કે આપણા પોતાના વિચારઉપર જ આશ્રય એ સહીથી સારું છે, તેમ કરતાં પુનઃ એમ થાય છે કે અમુક મિત્રનું કહેવું—માનવું—એ વધારે યોગ્ય છે, તે માનવા જતાં વળી એમ જણાય છે કે આવી બાબતમાં તો કોઇ ત્રાહિત—ઉદાસીન—સન્નિહનની સલાહ લેવી એ વધારે યોગ્ય છે. આ બધા અટકી પડવાનાં ટૂંકાણું છે, પણ ત્યાં ઠપ્પી જતા નહિ.

આવી રીતે સર્વ બાબતોમાં વચ્ચે અટકી પડવાની જગ્યાઓ આવે છે, પણ ત્યાં ઠપ્પી જતા નહિ. તેમ કરવાથી મનને વિદ્વંસ થવાની ટેવ પડે છે, અને નિશ્ચયબળની ન્યૂનતા થતી જાય છે.

મનપાસે સરળપણે કાર્ય કરાવો. આમ ઘડી ઘડી અને જ્યાં તેમાં અટકવું એ મનની એક સરખી ચાલતી ગતિનો—સરળતાનો—ભંગ કરનાર છે. અને તેથી તેમાં વાંધરાતાં તમારાં શારીરિક તથા માનસ સ્પંધોને ધણા ધસારા પડે છે અને તેથી જ્યાં સુધી એક કાર્ય પરિપૂર્ણ ન કરી રહો ત્યાં સુધી વચ્ચેને વચ્ચે ઠપ્પી જતા નહિ.

વય અને ઉંચાઈની સાથે શરીરના વજનનું પ્રમાણ.

કેટલી ઉંચાઈમાં કઈ કઈ વયવાળા મનુષ્યના શરીરનું આરોગ્યશાસ્ત્રના નિયમથી કેટલું વજન હોવું જોઈએ તેનું પ્રમાણ આ પ્રમાણ છે.—

પાંચ શીટ ઉંચાઈના મનુષ્યનું વજન.

પાઉંડ.

૧૫ થી ૨૪ વર્ષની વયની અંદર.	૧૨૦
૨૫ થી ૨૯ વર્ષની વયની અંદર.	૧૨૫
૩૦ થી ૩૪ વર્ષની વયની અંદર.	૧૨૮
૩૫ થી ૩૯ વર્ષની વયની અંદર.	૧૩૧
૪૦ થી ૪૪ વર્ષની વયની અંદર.	૧૩૩
૪૦ વર્ષની ઉપર.	૧૩૪

પાંચ શીટ કરતાં વધારે ઉંચા અને પાંચ શીટ ત્રણ ઇંચ કરતાં નીચ મનુષ્યનું વજન.

૧૫ થી ૨૪ વર્ષની વયની અંદર.	૧૨૭
૪૫ વર્ષની વયથી ઉપર.	૧૪૫

બાકીનાનું ઉપરના વજનના પ્રમાણથી વધારી લેવું.

પાંચ શીટ ત્રણ ઇંચના અને પાંચ શીટ પાંચ ઇંચ કરતાં નીચા મનુષ્યનું વજન.

૧૫ થી ૨૪ વર્ષની વયની અંદર.	૧૩૪
૪૫ વર્ષની વયે.	૧૪૭

પાંચ શીટ પાંચ ઇંચથી પાંચ શીટ સાત ઇંચની અંદરના મનુષ્યનું વજન.

૧૫ થી ૨૪ વર્ષની વયની અંદર.	૧૩૮
૪૫ વર્ષની વયે.	૧૫૧

પાંચ શીટ સાત ઇંચથી પાંચ શીટ દશ ઇંચની અંદરના મનુષ્યનું વજન

૧૫ થી ૨૪ વર્ષની વયની અંદર.	૧૫૦ ધીમે ધીમે વધતાં જતાં
૪૫ વર્ષની વયે.	૧૬૫

પાંચ શીટ દશ ઇંચથી છ શીટની અંદરના મનુષ્ય વજન.

૧૫ થી ૨૪ વર્ષની વયની અંદર.	૧૬૦ ધીમે ધીમે વધતાં જતાં
૪૫ વર્ષની વયે.	૧૭૫

છ શીટ અને છ શીટ બે ઇંચની અંદરના મનુષ્યનું વજન.

૧૫ થી ૨૪ વર્ષની વયની અંદર.	૧૭૦ ધીમે ધીમે વધતાં જતાં
૪૫ વર્ષની વયે.	૧૮૦

છ શીટ બે ઇંચથી છ શીટ ત્રણ ઇંચની અંદરના મનુષ્યનું વજન.

૧૫ થી ૨૪ વર્ષની વયની અંદર.	૧૮૦ પ્રથમ જણાવેલા પ્રમાણથી વધતાં
૪૫ વર્ષની વયે.	૨૦૫

ઉપરનું પ્રમાણ પુરપૂર્ણ શરીરનું જોઈએ તેટલા (Normal) વજનનું છે. ૪૫ થી ૫૦ વર્ષના સ્ત્રીશરીરનું વજન પુરપૂર્ણશરીર કરતાં ઓછું હોવું જોઈએ. એનાથી ઉપરની વ-

યમાં પુરુષકરતાં જીતું શરીર વધારે વજનવાળું થવું સંભવિત છે. એ એક ધ્યાનમાં રાખવું કે મનુષ્યના આરોગ્યની સામાન્ય સ્થિતિ જે સારી હોય તો ઉપરના વજનના માપ કરતાં ૨૦ પાઉન્ડ જોડું કે વધતું વજન થાય તો તે અયોગ્ય છે અથવા આપ્રમાણ (abnormal) છે એમ જાણવું નહિ.

આશ્ચર્યકારક સ્મરણશક્તિ.

આપણી ઇન્દ્રિયો મગજનાં પુટઆગળ હાલતાં ચાલતાં ચિત્રોને અવાર નવાર પસાર કર્યાં કરે છે. પ્રસંગે પ્રસંગે લાવી લાવીને પાછાં ખસેડી દે છે-કે જેનું આપણા ભાન (Consciousness) ના પડાઉપર તત્કાલ જ ચિત્ર-જાયા-સરખું પડી રહે છે. એ ભાનને આપણે ઉપલબ્ધિ કરનાર-કોઇ પણ આત્મતને ફરી ફરી તાજ કરનાર-વસ્તુરૂપે ગણીશું. એ ભાનને ઉપલબ્ધિ કરનાર ઇન્દ્રિય અથવા ઉપલબ્ધિ કરનાર સામર્થ્ય કહી શકાય. એ ઉપલબ્ધિ કરનાર સામર્થ્યના પડાઉપરથી જ પેલા વિવિધ પ્રસંગની જાયાઓ-ચિત્રો-પસાર થઇ જાય છે, પણ મગજનાં પુટઆગળથી તે કંઇ પસાર થતાં નથી. ત્યાં તે એક બીંત-ઉપર જેમ ચિત્ર ચિતરી રાખ્યું હોય તેમ ચિત્રિત થઈ રહે છે, કે ન્યાંથી આપણી ઇચ્છા, તેને પુનઃ આપણી ઉપલબ્ધિ કરનાર ઇન્દ્રિય આગળ રજુ કરી દે છે, અને એ જ સ્મરણશક્તિ છે.

આ સ્મરણશક્તિ જેની તીવ્ર હોય છે એટલે કે ધારે ત્યારે પેલા ચિત્રને પોતાના ભાન-આગળ લાવી શકે, તે મનુષ્ય ધણા સામર્થ્યને પ્રાપ્ત થાય છે એ જાણીતું જ છે. પૂર્વે સોજરાજની સલામાં એવા મનુષ્યો હતા કે કોઇ એક જ વખત નવો સ્લોક યોલે તો તે તેઓને તત્કાલ સ્મરણમાં રહી જતો અને તેને યોલી જતાવતા. કોઈ બે વખત એક જ સ્લોક સાંભળતાં તેને યોલી જતાવતા વગેરે. એ વાત ધણાને અસંભવિત લાગવાજેવી છે. અને હાલ મનુષ્યોને એવો સ્વભાવ પડી ગયો છે કે જે કંઇ વાત તેમના માન્યામાં ન આવે તેને કલ્પિતમાં ગણી કાઢવી અને તે જ પ્રમાણે ઉપરની વાતને ધણાઓ કલ્પિત-કલ્પનાનો એક ઘોડો-માને છે. પરંતુ તેમ નથી. જગતમાં તેવાં સામર્થ્ય હોય છે અને તેના દર્શાવે પણ મળી આવે છે.

મોઝાર્ટ નામના ૧૪ વર્ષના બાળકના કેળવાયલા કાને દેવળમાં ગવાતું એક કીર્તન એક દિવસ સાંભળ્યું. એ કીર્તન ઉતારી લેવાની તે દેવળના અધ્યક્ષોની મનાઇ હતી. મોઝાર્ટના મગજને તે કીર્તનના સ્વરોનાં ચિત્રો તેના ઓરડામાં તે જોડા હતા તે વખતે ઉપલબ્ધિ થવા લાગ્યાં. આવી મળતો લાગ્યાં. તે પુનઃ સ્મરણમાં આપ્યાં અને તેના શબ્દો કાગળઉપર ઉતારી લેવામાં આપ્યાં. અને બીજે દિવસે સ્વરસહિત પોતાના મિત્રોમાં તેણે તેના સુરને પોતાની સારંગીમાં ઉતારીને તે કીર્તન ગાયું. આ અવશ્ય કરીને આપું જેમ ચક્રિત થઇ ગયું અને તે દિવસથી જગતમાં મોટા ગણાતા ગવૈયામાં મોટામાં મોટા ગવૈયો તે ગણાયો.

સંમુઅલ યેરલે, ૨૫ વર્ષને વયે સમય વીધા પછી તેણે તેની પૂર્વાવસ્થામાં ગીતો-ગીત લખેલા ૩૦૦ ઉપરાંત પાનાંને તે તેની સ્મરણશક્તિને લઈને મહોડે કડકડાટ યોલી

મયો. તેણે કશું કે તે પોતાની માનસ દૃષ્ટિમાં આજથી વિશવર્ષ પૂર્વના જ સમયને હાથ જોડે—અનુભવતો—હોય એમ તેને લાગતું હતું.

વૈદ્યશાસ્ત્રી એક મહિના સુધી દરરોજ નવાં અને નવાં ગાયનેા વગાડ્યા કરતો હતો. એક પણ ગાયન શ્રી વગાડતો નહિ, તેમ તે કલા પણ આધારવિના સ્મરણશક્તિમાંથી જ ઉપસ્થિત કરતો હતો.

એવું કહેવાય છે કે પ્રસિદ્ધ કવિ મિલ્ટન, હોમર અને ટોમસ બોલિંગટન મૅકાયે પુસ્તકમાં જોયા વિના લગભગ આખાં જ મહોડે ગોઠી જતો. ન્યારે તે નાનો હતો ત્યારે એક સાંજના તેણે રજાટનું 'લે આઈ ધી લાસ્ટ મિન્યૂટ' આખું પુસ્તક મહોડે કરી દીધું હતું.

મેકાલેએ એક વખત એવું કશું હતું કે જો કોઈ અનર્થનો અમલકારરૂપે 'પિલગ્રિમ્સ પ્રોગ્રેસ' અને 'પ્રેકાઇઝ લોન્ગ' એ જો પુસ્તકોનો જગતમાંથી સમૂહ નાશ થાય તો તે બંનેને પોતાની સ્મરણશક્તિથી પુનઃ ઉપસ્થિત કરવાનું તે માથે લે છે.

આપણામાં પણ એકાદ વખત સદૃશ અવલોકવામાં આવેલા પ્રથો કેટલાકને મુખપાઠ થઈ ગયેલાના દૃષ્ટિ મળી આવે છે.

ન્યારે કેટલાક મનુષ્યો આ પ્રકારે જે કંઈ એક વાર સાંભળવામાં આવ્યું હોય તેને સ્મરણમાં રાખી શકે છે ત્યારે કેટલાક મનુષ્યોને તેમની અગત્યની અને નાની સરખી બાબતો પણ સ્મરણમાં નથી રહેતી તેનું શું કારણ ? એ મનુષ્યને સ્મરણ રાખવાના આગ્રહઉપર રહેલું છે. ન્યારે મનુષ્યમાં મન એ જ કર્તા હતાં વસ્તુરૂપે છે ત્યારે તે જ સ્મરણ રાખવાની ટેવ પાડ્યા કરે તો તેને ભૂલી જવાનું બીજું કોઈ કારણ નથી. વ્યતીત પ્રસંગો, કોઈનાં નામ, કોઈનાં પ્રમાણો વગેરેને સ્મરણમાં લાવવાનો નિત્ય થોડો સમય કાઢીને અભ્યાસ પાડે મનુષ્યના મોટા ભાગને તીવ્ર સ્મરણશક્તિ હોય છે, અને જે તેને અત્યંત અગવડું છે, તે તેને સ્મરણમાં પણ રહે છે. પરંતુ તે સ્મરણશક્તિને વિવિધ પ્રયોગોથી સતેજ રાખવી જોઈએ.

૨૫ વર્ષનું મૌન.

મેસરિસ (Maysville) ગામમાં હુપ રોઝર નામનો મનુષ્ય પોતાની સ્ત્રીમાટે એક મકાનમાં રહેતો હતો તે મનુષ્ય પોતાની સ્ત્રીમાંથે એક જ ઘરમાં રહેતો હોવા છતાં પચિસ વર્ષસુધી કેવળ મૌન ધારણ કરીને તે રહ્યો હતો. મૌન રાખવાનું કારણ જાણવામાં આવ્યું નથી. પચિસ વર્ષે તેણે મૌન છોડ્યું અને તે જ દિવસે તેણે પ્રાણ ત્યાગ્યો.

તેની સ્ત્રીમાંથે આ વર્ષના જાન્યુઆરી માસના છેલ્લા રવિવારે વિશક્રિષ્ણનું તે પહેલ વહેલો જ જમવા બેઠો જમતાં જમતાં તે સ્ત્રીએ, કાંઈનો ખાને પીવો છે એમ પૂછ્યું. તેણે કશું, 'મને લાગે છે કે હું પીશ' અને એ બોલવાની સાથે જ તે ખુશી ઉપરથી ઢળી પડ્યો, અને એકાએક હૃદયમાં વેદના થઈ આવતાં મરણ પામ્યો.

ઇષ્ટવિરહિણી વૃત્તિની રૂઝપ્રતિ નમ્ર વિજ્ઞાપિ.

પદ. (શામળીઆજી, કરજો મારી વહાર રે, એ લય.)

કામણુગારા કોડીલા સુજ કંથરે,

કંઈ વહાલ આણી વહાલા વહેલા વિદેશથી આવજો છ.

હું અબળા નવ જાણું તમારા પંથરે,

જ્યાંથી ત્યાંથી પનોતાં પગલાં ઘરમાં લાવજો છ.

હસે મને પોયણી પેલી, હસે પેલી વૃક્ષની વેલી,

હસે નદી સિંધુમાં રેલી, કહું કોને (જે) વીતે વીતેલી,

હેયાહાર હૃદયશું લેઈ સુજને હસાવજો છ;—

(તમે) રસિક કરુણાવાન, છે એવું (મેં) સખિને કહ્યું,

મારી મર્મનું બાણ, પૂછે તુજ કરુણાહુ ક્યાં,

કહે કરી હાંસી રે, ‘ગયા હશે કાશી’^૧ રે,

વિયોગની બીજી સમેટો, હવે મને દૂર ન ફેળેટો,

કદી હોય દેશ છેટો, હોયે વાર થાતાં ભેટો;

કંઈ મનગમતા ને મીઠા સંદેશા કહાવજો છ;—

ત્યજશે મારો હાથ, ‘પ્રાણ’ પછી કો નહિ કહે,

પ્રાણુવિનાના નાથ, થાવું શું તમને ગમે ?

શાને ના’વો રે, હજી શીદ તાવો રે,

પ્રભુ સઘ મળશો આવી, સખિને અંશુઠો હલાવી,

કહીશ કંથ આવો તું લાવી ? મારા મનની હોંસ પૂરાવી,

મારી સખિઓના સુખમાં, આંગળી નાથ ! ઘલાવજો છ;—

નવીન કલલબિંદુ રચવાને માટે શું ગ્રહણ કરવું.

મનુષ્યશરીર એ પોતાની મેળે નવીનરૂપે થનાર અને પોતાની મેળે આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરી લેનાર યંત્ર અથવા વસ્તુ છે. કોઈ પણ વખતે કંઈ પણ હિપચારની અગત્ય રહે છે તો તે માત્ર જે તરવોતું તે બનેલું છે તે તરવો તેને પૂર્ણ પાડવા એટલો જ છે. જ્યારે આ તરવો યોગ્ય સમયે, યોગ્ય પ્રમાણમાં અને ગનના નિયિગાત્મક લાવપૂર્વક—અનુકૂલ લાવપૂર્વક—અથવા રચનાત્મક લાવપૂર્વક પૂર્ણ પાડવામાં આવે છે, તો વ્યાધિવાળી અને ખામીવાળી સૂક્ષ્મ શિરાઓ (Tissues) તું નવીકરણ કરીને શરીર પોતાની મેળે જ તેને નિરામય કરે છે જ્યારે વ્યાધિ કાયમ અને કાયમ રહે છે ત્યારે આપણે જાણીએ કે કાં તો આપણા માનસ વ્યાપાર રચનાત્મક લાવપૂર્વક નથી, અથવા આપણી શિરાઓ પુનઃ નવીનરૂપે બાંધવાને માટે જે તરવો છે તે તેનામાં પૂરતા નથી.

૧ સંન્યાસી થવા, કેપી પાછા વળનાનો સંભવ નથી.

• શરીરને રચનામાં જે તત્વો છે તે આ છે જળનો ભાગ $\frac{2}{3}$, સકરણુ દ્રવ્ય, (Organic matter) $\frac{1}{3}$ અકરણુ (Inorganic) દ્રવ્ય જે જળ દેકે જગાએ મળી આવે છે, અને તેની શરીરને જગ પડતા મનુષ્ય તેને ગમે ત્યાંથી પૂર પાડી શકે છે તેમાં એટલું જ અગત્યનું છે કે જ્યારે તમને તમા વાળી હોય ત્યારે જન પીવું તેમ સમરણ આહાર પણ એટલા બધા પ્રમાણમાં રહેવો છે કે તે મેળવવાને માટે પણ કદિનસરણુ નથી પૂરું-રૂપના શરીરને બાધવાને માટે જોઈતા પદાર્થો નિત્યના બોજનમાંથી મળી આવે છે ખાવાના પદાર્થોમાં ઘણી જાનના પદાર્થો સામગ્રી ખવા એ વધારે પોષણને આપનાર છે એમ માનવું જૂનજરેલું છે, તેમ ઘણી વખતે જદરમાં કપન કરનાર થઈ પડે છે શરીરના પોષણને માટે કંઈ સામટા ઘણા પદાર્થો ખાવાની અગત્ય નથી સરકરણુ દ્રવ્યને પુર પાડવાને માટે ઘઉં એ એક પૂરતી વસ્તુ છે, અને તેના આહાર શરીરમાં તે દ્રવ્ય પ્રકટાવવાને માટે બમ છે અમરણુ ક્ષારો અને જળની સાથે મનુષ્ય કેવળ ઘઉંની રોટલી કે એવા કાંઈ પદાર્થો પર સારી રીતે પોષણને પામી પોતાનો નીભાવ કરી શકે એમ છે તે જ પ્રમાણે ચોખ્ખાને આહાર એ પણ એક પૌષ્ટિક આહાર છે તે જ પ્રમાણે જવનો લોટ તેમ બીજા પણ ઘણા પદાર્થો પૌષ્ટિક આહારરૂપે ચાલે એમ છે તમારા આહારનો $\frac{2}{3}$ ભાગ તો તમે ગમે તેને વેરથી અથવા ગમે ત્યાંથી મુખપૂરકે મેળવી શકો એમ છે ગમે ત્યાં તમે હો તોપણ તમારા શરીરના પોષણ માટે $\frac{2}{3}$ આહાર તો જ્યાંથી ત્યાંથી તમને પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ છે વિવિધ પ્રકારના આહારના પદાર્થોમાટે આકાશપાતાળ ધુમી વગર કશું જ જરૂરનું નથી, અને ઘણી જાતની ખાવાની વસ્તુઓથી જ વાસ્તવ પોષણ મળે છે અને મનુષ્યશરીરને તેની ખાસ અગત્ય જ છે એમ માનવું એ એક ભ્રાંતિ છે—આહારસમઘની શાખામાં વિશેષ વિચાર ન કર્યોનો જ એ પરિણામ છે સાદા સગીન જોરાક કે જેના ઉપર દેશના અનેક મનુષ્યો કંઈ કાળથી છાન ગાળતા આ સા છે અને ગાળે છે તેના કરતા બીજે કાંઈ વધારે સામે કે ‘સાબીય’ આહાર નરી બટાકા, રોટલી અથવા ઘઉંના તેવ જ પદાર્થો, વટાણા અથવા તેવી જ જાતની શીંગો, ટ્રાપીજ, કાંઠા, ચોખા વગેરે પદાર્થો માંદા કે સાળ પ્રેરક ને માટે આનાયક આહારમાં આવે તેવા છે, માત્ર તેનો યોગ્ય વખતે યોગ્ય પ્રમાણમાં અને મનતા યોગ્ય વા અનુકૂળ ભાવપૂર્વક ઉપયોગ કરવો જોઈએ જ્ઞે લોહીમાં અકરણુ કનનમિદુ કે ક્ષારો વિષમાન હોય છે કે જેથી કરીને શરીરને બધવારી રાસાયણિક ક્રિયા તેમાં ચાલ્યા કરે તો ઉપરના આહારો તેને માટે પૂરતા અને યોગ્ય છે આહારના પદાર્થોના સંબંધમાં આ કનનમિદુના ક્ષારો (coll-oids) જે વડે શરીરને મન્યા કરે તેનો વિચાર એક અત્યંત આવશ્યક વિચાર છે અને તે થતા શરીરના આહારસમઘના વિચારો પૂર્ણ થાય છે

• કનનમિદુને રચનાર અકરણુ ક્ષારો સુના, લોહ, સોડીયમ, મેગ્નેશીયમ અને પોટાશીયમ છે તે પણ એક વધાર્થ આહારના પદાર્થો જ છે કેમકે શરીરની વિવિધ ધિરાણોને રચનામાં તે ઉપયોગી હોય છે અને તે આહારના પદાર્થો કનના પણ વધારે અગત્યના છે કારણ કે તે કનનમિદુને રચનામાં બધવાનું રાસાયણિક તરંગ છે તેના વિના જગ કે સકરણુ તરંગો નિર્જીવ અને નકામાસરખા છે તે તરંગો જ્યાં મુખી નથી ત્યાં મુખી કનનમિદુ (Cells) રચાઈ શકના નથી. તમારો આહાર, હાડકાને રચનાર પદાર્થો જેવા કે ‘એલ્યુમિન’ તથા ‘જીનેગન’

થી ગમે તેટલો પૂર્ણ હોય, પણ જો 'ફોસ્ફેટ ઓફ લાઇમ'ની ન્યૂનતા હોય છે તો હાડકાનું એક પણ કલસમિંદુ રચાતું નથી. એથી આગળ, જો અકસ્મત 'ફોસ્ફેટ ઓફ લાઇમ' (યુનાનાં તત્ત્વો) ખૂટતું હોય છે, તો શરીરમાં એલ્યુમિનમ નિર્જીવ અને નિરુપયોગી સરખું થઇને પડે છે. અને જ્યારે મૂત્રપિંડ તેને બહાર કાઢી નાંખે છે ત્યારે ત્યાં પ્રકટતાં વિવિધ વ્યાધિનાં ચિહ્નો પ્રતીત થાય છે. શરીરમાં એલ્યુમિનમનો વધારો થાય છે ત્યારે જ તેના વ્યાધિ પ્રકટે છે એમ કહેવામાં આવે છે, પણ ખરું જોતાં 'ફોસ્ફેટ ઓફ લાઇમ' ની તેમાં ન્યૂનતા હોવાને લીધે તે યના હોય છે. જો શરીરમાં અકસ્માત દ્વારા પૂરતા પ્રમાણમાં હોય છે તો એલ્યુમિનમ શરીરમાં પચી જાય છે. તેથી, શરીરની અમ્લમયી સ્થિતિ (acid-conditions) માં ખરી પીડા અમ્લમયીને વધારો હોય છે એ કંઈ નથી, પણ અકસ્માત દ્વારા-ફોસ્ફેટ ઓફ લાઇમની ન્યૂનતા એ જ છે. તેથી આહારમાં અમ્લ (ખાટા) પદાર્થોને ન ખાવા એ કંઈ ખાસ આવશ્યક નથી, પણ કરવાનું છે તે એ જ છે કે કલસમિંદુ મોટેના આવશ્યક કારણે પૂરા પાડવા, અને તેમ થવાથી અમ્લનાત્ત આગળની તેના યોગ્ય ઉપયોગમાં કામમાં આવી જશે.

ધણા લાંબા વખતથી થવા કરતા પછમાં, હિટ્ટો પડી જવામાં, ચાંદાં વગેરે લાંબાં કાળ પહોંચવા વગેરેમાં કોઈ જાતું અથવા લોહીમાં કોઈ જાતનું ઝેર થાય છે એમ કંઈ નથી; તે માત્ર શરીરમાં ફોસ્ફેટ ઓફ લાઇમ સ્થાનનું તત્ત્વ ઓછું છે. એ જ બતાવી આપે છે જે નકામી વસ્તુને શરીરમાંથી કઢાડી નાંખવામાં અને નિર્જીવ થઈ ગયેલી પેશીઓને બદલાવ કરવામાં તે એક અગત્યની વસ્તુ છે. આ કારણે શરીરમાં પૂરો પાડો અને તેમાંનું નિઃસ્રવ દ્રવ્ય તેના યોગ્ય માર્ગે કરીને નીકળી જશે, અને ચાંદાં, હિટ્ટો વગેરે રૂઝાઈ જશે. ગર્ભવતન થતું, નસોતું ધૂલી જવું, અને તેની જ ખીટી પીડાઓ થવ માં હેતુ, કોઈ પણ મનુષ્ય સમજી શકે એમ છે કે તંતુઓને જે સક્રિય વિકાસ થાય છે તેનું શિથિત થઈ જવું એ પ્રમાણે ન થવું એ છે. સિરાઓ, એક હાડકાને બીજા હાડકા સાથે સાંધનાર તંતુઓ, રનાયુની પેશીઓ વગેરે પોતાનામાં જોઈએ તે પ્રમાણેના સક્રિયવિકાસને જ્યાં સુધી ધારણ કરી રાખે છે ત્યાં સુધી તેવાં કોઈ પ્રકારનાં દુઃખો થતાં સંભવિત નથી. આહારના સકરણ પદાર્થને સક્રિય વિકાસ કરનાર તંતુરૂપે રચવામાં 'ફોસ્ફેટ ઓફ લાઇમ' મુખ્ય વસ્તુરૂપે છે. અને એ દ્વારા અખંડપણે મળ્યા કરવાથી અને તેની સાથે યોગ્ય પ્રકારે જીવન ગાળવાથી તથા યોગ્ય વિચારને સેવવાથી એ બધા દુઃખની નિવૃત્તિ થાય છે.

આર્થન ફોસ્ફેટ (લોહ વગેરેનાં પરમાણુઓ) લોહીમાં ઓક્સિજનને પૂરું પાડે છે. જ્યારે તેમાં ન્યૂનતા થાય છે, ત્યારે જીવનનાં લગભગ સધળાં કાર્યો બંધ પડી જાય છે, અને વરરનાં તથા વરમ (સાંજે) આવવાનાં ચિહ્નો પ્રતીત થાય છે. 'ફોસ્ફેટ ઓફ પોટાશીયમ' રક્તમાં રહેલા એક જાતના સ્વેન દ્રવ્ય (Fibrin) ને બનાવવામાં કાર્ય કરે છે, અને જે જો વ્યાધિઓ ધર સદેન સ્વેબ્દ દ્રવ્યને લીધે પ્રકટે છે એ તેમાં તેની ન્યૂનતા સ્પષ્ટ છે. તેથી તત્ત્વોને શરીરમાં એકસ કરી દેવાને માટે 'ફોસ્ફેટ ઓફ પોટાશીયમ' એ મુખ્ય છે, અને તેની ન્યૂનતા એ કેટલાક પ્રકારના સંધિવાને કરવામાં હેતુરૂપ હોય છે, તેમ બીજા કેટલાક ઉપાધિ પણ પ્રકટાવે છે. ત્વચાની શુષ્કતા, માથામાં ખોટાં વગેરે થતું, બીજાં બાહ્ય એ બધું નેથી તત્ત્વનું શરીરમાં યોગ્ય પાચન નથી થતું એ દર્શાવનાર તેમ જ

‘પોટાશીયમ સલ્ફેટ’ની પણ ન્યૂનતાને તે દર્શાવનાર છે.

મગજ અને જ્ઞાનતંત્રીઓ ‘ફેરફેટ ઓફ પોટાશીયમ’ના કાર્યથી રચાય છે અને ‘ફેરફેટ ઓફ મેગ્નેશીયમ’ સામાન્ય આહારના પદાર્થોમાંથી મળી આવતા સકરણ તત્વો ઉપર અસર કરે છે. દરેક પ્રકારના જ્ઞાનતંત્રીની દુર્બલતા અથવા કંપ, નિદ્રા ન આવવી, મગજની વિષમ સ્થિતિ, આંકડી, જકડાઇ જવું, શવ થવું, અને એવી જાનનાં ઘણાં સામાન્ય દરદી આ રાસાયણિક તત્વોની ન્યૂનતાને લીધે જ થાય છે.

આગળ વિશેષ હિંડા ઉત્પાદિના પણ વાચકને સ્પષ્ટ થશે કે અકરણ દ્વારા શરીરમાં આરોગ્યને પ્રકટાવવામાં કેવી રીતે ઉપયોગી છે એ વાતો કે જે એક વિદ્યા (Science) જ છે અને શરીરને નિરામય કરવાના રાસાયણિક શાસ્ત્ર ઉપર રચાય છે, તે આ પદ્ધતિ છે. તમારા શરીરનો કોઈ પણ ભાગ વ્યાધિગ્રસ્ત થયો હોય, તો તે માત્ર નવીન કલ્પભિન્દુ રચવાની નિષ્ફળતા સકે છે. અને એ રચવાની સામગ્રી જે પૂરી પાડવામાં આવે છે તો કુદરત બાકીનું કાર્ય કરી લે છે. અને શરીરમાં પ્રકટતાં ચિહ્નો આપણને લેશ પણ ભૂલ વિના તેમાં કયો દારૂ ખૂટે છે તે કહી આપે એમ છે. જે એલબ્યુ, મનતા એકરસ થવામાં જે કોઈ નિષ્કેપ હોય છે તો આપણે જાણ્યું છે છીએ કે ‘ફેરફેટ ઓફ લાઇમ’ની જરૂર છે, જે કોઈ જ્ઞાનતંત્રીમાં નિષ્કેપ હોય છે તો તેમાં ફેરફેટ ઓફ પોટાશીયમ અને મેગ્નેશીયમની અગત્ય હોય છે, જે પેશીના સક્રિય વિકાસમાં કંઈ ગરબડ હોય છે તો ‘ફોસ્ફોરસ ઓફ લાઇમ’ની અગત્યને તે દર્શાવે છે વગેરે. તેની પદ્ધતિ એક ખુલ્લા પુસ્તક જેવી છે કે જે શરીર રચવાની ક્રિયા ચાલ્યા કરે તેને માટે કયું તત્ત્વ આપવું જોઈએ તે નિશ્ચયપૂર્વક જણાવે છે.

હવે એ ખૂટતાં તત્વો કેવી રીતે પૂરાં પાડવાં એ પ્રશ્ન જ અવશિષ્ટ રહે છે. અને તેને માટે આહારમાં વિવિધ ઘટાડો વધારો કરવાનું રહે છે. જે જે તત્ત્વ ખૂટતાં જણાતાં હોય તે તત્વો જેમાં વિશેષ પ્રમાણમાં હોય તે તત્વોવાળા પદાર્થો આહારમાં લેવાવાથી એ તત્ત્વની ખોટ પૂરી પડે છે. અને કુદરત વેલની સલાહ આ માટે જ લેવાની છે કે આપણામાં કયું તત્ત્વ ખૂટે છે. તેના તે નિર્ણય કરી આપે, અને તે તત્ત્વ કયા પદાર્થમાં જ કયા કુદરતી પદાર્થમાં જ વધારે પ્રમાણમાં રહ્યું છે તે સૂચવે. આ સૂચનાપ્રમાણે ચાલવાથી કોઈ જાતના તીવ્ર કે ઘટ્ટ કે અણુગમતા રગડ પીધા વિના સહજ અને સરળ ઉપાયે કરીને આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

બાયોકેમિસ્ટ્રી અથવા જીવનરસાયણશાસ્ત્ર પણ આ જ પદ્ધતિ ઉપર રચવામાં આવ્યું અને તેના દ્વારા આ પ્રકારના કારણોને લક્ષને વિશેષ લાલચારક તથા તાત્કાલિક અસર કરનાર યથા પડે છે.

સામાન્ય સારો આહાર ગ્રહણ કરો, અને તેમાં જે તમને અત્યંત રુચિઅનુકૂલ હોય તે લો, પરંતુ તે યોગ્ય પ્રમાણમાં, યોગ્ય સમયે, પૂર્ણ અતીને, અને મનને રચનાત્મક-અનુકૂલ ભાવ રાખીને તે લેજો. અને જે તમારા શરીરમાં જેમની આરોગ્યપ્રવર્તકશક્તિ નવીન કલ્પભિન્દુ રચવાને માટે હશે તો તમારા આરોગ્યને રચાથી રહેવામાં કયો પ્રતિબંધ નહોતો નહિ.

શ્રી વિશ્વવંદ્યસ્મરણોત્સવ.

તથા

શ્રી ચતુર્દશ સાધનસમારંભ.

મહાકાલના માથ તથા ફાલ્ગુન માસના અંકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે શ્રીવિશ્વવંદ્યસ્મરણોત્સવનું વડોદરામાં વૈશાખ શુક્લપૂર્ણિમાથી વૈશાખ કૃષ્ણ ચતુર્થીપર્યંત પાલન કરવામાં આવ્યું હતું. જેમના અનંત ઉપકાર શ્રેયસાધકો તથા ઇતર ઉદારીન સન્નજનોની સ્થૂળ તથા આંતર દષ્ટિને પ્રત્યક્ષ હતા અને છે તેવા ઉપકારના સિદ્ધરૂપ શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યના પુણ્ય સ્મરણરૂપ ઉત્સવમાં અનેક શ્રેયસાધકો તથા ઇતર સન્નજનોએ હૃદયના વિશુદ્ધભાવથી ભાગ લીધા હતા.

પૂર્વથી જણાવેલા કાર્યક્રમપ્રમાણે સર્વ યથાવિધિ યથા કરતું હતું. ઉત્સવમાં પ્રવેશેલા સર્વ સન્નજનો તેમાં ઉત્સાહપૂર્વક ભાગ લેતા હતા શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યના પુણ્ય સ્મરણરૂપે ઇશ્વરેન્દ્રથી ભવિષ્યમાં જે જે જનહિતકર યોજનાઓ થનાર છે તેને અર્થે જે ખાસ સ્થાન લેવામાં આવ્યું છે, તેમાં જ આ ઉત્સવનું પાલન થયું હતું. તે એક વિશાલ ક્ષેત્ર છે. ઇશ્વરેન્દ્ર તો તેના ચિત્રસહિત તેવું અધિક વર્ણન શ્રી વિશ્વવંદ્યના સ્મરણરૂપે મહાકાલને જે એક વિશેષ અંક નીકળવાનો છે તેમાં આપવામાં આવશે, જેથી તે અત્ર આપવામાં આવ્યું નથી.

એ સ્થાનમાં આવનાર સન્નજનોને નિવાસ કરવા માટે તથા અન્ય વિવિધ ઉપયોગમાટે વડોદરા રાજ્યના કાર્યદક્ષ ખાનગી કારભારી શ્રીમાન સંપતરાવ ગાયકવાડે આ ઉત્સવના હેતુને વિચારીને રાજ્યના તંત્રીઓ તેમ જ ખીજે ઉપયોગી સામાન આપેલા હોવાથી તે સ્થાન અપૂર્વ શૌભાયમાન બની રહ્યું હતું. અત્યંત વિશાલ સ્થાનમાં ઘૂટા ઘૂટા તંત્રીઓ નાંખી દેવામાં આવ્યા હતા. ધ્વજ વાવટા પણ વિવિધ રંગના સ્થાને સ્થાને ફરફી રહ્યા હતા. સાયંકાલે વિહારઅર્થે ઝાડનાં નાનાં કુંડારે એક સુંદર બગીચો બનાવી દેવામાં આવેલો હતો અને તેમાં ઉત્સવમાં ભાગ લેનાર તથા ઇતર આવનાર સન્નજનો આનંદ લેતા હતા. આ સ્થાન ઉત્તમ પ્રકાશથી જ્યારે રાત્રિએ ઝળહળી રહેતું ત્યારે તે અત્યંત રમ્ય દેખાતું હોય સર્વને આકર્ષક લાગતું અને બહારથી આવનાર ઘણા પુરુષોની પણ તેમાં રાત્રિના આર વાગતા સુધી બેસીને આનંદવાર્તા કરતા છતાં પણ સમય થયે ત્યાંથી ઉઠીને જતાં વૃત્તિ પુનઃત્યાં થોડો વખત પણ અધિક ગાળવાને દોરાતી. પ્રસંગે ગ્રામોદ્ધાનમાંથી નીકળતા વેદધ્વનિથી તે સ્થળ ગાઝ રહેતું, તો પ્રસંગે સારાભાવનાં મધુર પદોની રેકડે વાગવાથી તેના સુંદર ધ્વનિથી તે ઇવાઈ રહેતું, તો પ્રસંગે ત્યાં બેઠેલા સન્નજનોના નિર્દોષ આનંદમાં ઉપજતા પ્રીતિકર હાસ્યરવથી તે ઉભરાઈ જતું હતું.

સાયંકાલે વ્યાખ્યાન તથા કીર્તનને ક્રમ પણ આ જ ખુલા સ્થાનમાં રાખવામાં આવ્યો હતો. વ્યાખ્યાનમાં લગભગ ૫૦૦ મનુષ્યો તથા ૧૦૦ ઉપરાંત સ્ત્રીઓ ભાગ લેતાં હતાં, એક દિવસ વડોદરા રાજ્યના મુખ્ય અધિકારિમંડળે પણ વ્યાખ્યાન વગેરેમાં ભાગ લીધો હતો. પ્રકાશમાન દીપકોની મધ્યે વ્યાખ્યાનમાટે ખુલા સ્થાનમાં જ વ્યવસ્થા થતી હતી. જલને સારી રીતે છંદકાવ કરીને તેમ સ્વચ્છ કરીને તથા ઝાડનાં કુંડાને સ્થાપીને જમીનને સુંદર કરવામાં આવતી હતી. ઝાડની ઘટાસરખી બનાવીને તેમાં વ્યાખ્યાતા તથા કીર્તન કરનારોઓ માટે અ-

ત્યંત રમણીય લાગતું ઉચ્ચાસન (Pulpit) રચવામાં આવતું હતું. તેમાં એયસાધકવર્ગના સદ્ગુરુ પરમાત્મા શ્રીમત્સિંહાચાર્યજીની તથા સાધકવર્ગના મુકુટરૂપ શ્રીમાન્ વિશ્વવંદની દેહીધમાન્ પ્રતિમા સ્થાપવામાં આવતી હતી. વ્યાખાતાના સંખુખ કેટલેક છેટે સ્થિતિને માટે મર્યાદાપૂર્વક બેસી શકાય એવું સ્વતંત્ર સ્થાન રાખવામાં આવ્યું હતું; તથા તેની મધ્યમાં ઝાઝાં કુંડાંથી નાનું ઉપવન રચવામાં આવતું હતું. તથા તેની આસપાસ ઐતાચ્ચેને બેસવાને માટે ખુરશીઓ મૂકાતી હતી ગ્રીષ્મ ઋતુ હોવા છતાં તે સાયંકાલનો સમય હોઈ મંદ મંદ શીતલ વાયુના વહેવાને લીધે ત્યાં-તે ઋતુનું લેશ પણ ભાન થતું ન હતું. શ્રવણ ઋતુના સર્વને એ ખુલા સ્થાનથી અપૂર્વ આનંદ થતો તથા પ્રકૃતિને બહુ અનુકૂળ જણાતું. પૂર્વથી જણાવેલા કાર્યક્રમાનુસાર પ્રથમ દિવસે શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનનું ઉક્ત ઉત્સવના હેતુએને તથા જેના નિમિત્ત તેનું પાલન થયું હતું એવા વંદસ્વરૂપ શ્રીમાન્ વિશ્વવંદના સામર્થ્યસ્વરૂપનું તથા તેમના ઉપકારનું રમરણ કરાવતું ઉદ્ઘાટક વ્યાખ્યાન (Opening Speech) થયું હતું. શુક્રવારે પંડિત શ્રી કૃતેહચંદ કપૂરચંદ લાલનનું 'અપસ ક્યાં છે' એ વિષયઉપર પ્રાદ વિચાર તથા રમણીય શૈલિથી વ્યાખ્યાન થયું હતું.

શનિવારે રાત્રે ઉપર જણાવેલા મનોહર સ્થાનમાં 'વિનાદજનક વાર્તા'ના કાર્યક્રમ માટે સર્વનું સંમેલન થયું હતું. અનેક સંજ્ઞાઓએ આનંદજનક વિવિધ વાર્તાઓ કરી હતી. અને તેથી સર્વ ઐતાને આનંદપૂર્વક નિર્દોષ પ્રસન્નતાનું ભાન થયું હતું. તેમાં શ્રીમત્ સુરેશ્વર ભગવાને જે વાર્તા કહી હતી તે તેઓશ્રીના વય પ્રમાણાદિથી વિચાર કરતાં આશ્ચર્યકારક તથા સર્વથી અધિક આકર્ષક હતી. અને સર્વાનુભવે તે નિમિત્તના પારિતોષિકને તે જ યોગ્ય હતા પરંતુ પારિતોષિક સાધકવર્ગમાંથી કોઈ પણ પુરુષને આપવાને માટે અને એ પ્રકારથી તેમને ઉત્તેજન મળે એવા આશયથી કાઢવામાં આવ્યું હતું તેથી તથા પારિતોષિકને લાસ કોઈ છતર સંજ્ઞાને મળે એવી શ્રીમત્ સુરેશ્વર ભગવાને ધૃષ્ટા દર્શાવવાથી પ્રથમ પારિતોષિક કૃષ્ણશાસ્ત્રી ઇંદારકરને, દ્વિતીય રા. અમ્બાલાલ નરસિંહલાલને તથા તૃતીય રા. સુનીલાલ વિશ્વેશ્વરને એમ આપવામાં આવ્યાં હતાં. અને તેથી સર્વ કોઈ પ્રસન્ન થયા હતા. મનુષ્ય ધારે છે તો કોઈના ઉપર આક્ષેપ કર્યા વિના, કોઈના દોષનું કથન કર્યા વિના, કોઈની નિંદા કે કોઈને અપ્રસન્ન કર્યા વિના નિર્દોષ આનંદ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે છે એનું નિદર્શન કરાવવાને અર્થે ઉક્ત કાર્યક્રમનો ઉપક્રમ કરવામાં આવ્યો હતો, અને તે સર્વને સફળ થયો પ્રતીત થતો હતો.

તે જ દિવસે રાત્રે સર્વ સાધકોએ મળીને શ્રી ઇશ્વરી આરતી ઉતારી હતી. ૧૦૦ આરતીઓ સાથે પ્રકટાવીને પ્રત્યેક જે ક્ષણે શાંતિપૂર્વક એક સ્વરથી આરતી બોલવા માંડી તે સમયે એક અઘૌઠિકસરખો દેખાવ દૃષ્ટિએ આવતો હતો, અર્ધચંદ્રાકાર સળગા બિલા રચા હતા અને એક સાથે હાથમાં પકડેલી આરાત્રિકને વૃત્તિ ધરસ્વરૂપમાં સ્થાપીને મથાવિધિ ઉતારતા હતા અને તે સાથે સમય પણ એ ક્ષિપ્રાને એવો અનુકૂળ હતો કે જેથી શાંતિ તથા સાત્વિકતાનું સર્વને ઉત્તમ રીતે ભાન થયું હતું. અને સર્વને તે એક અત્યંત આકર્ષક કાર્યક્રમ જણાયો હતો.

રવિવારે શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનનું 'મનુષ્યજીવનની વિશેષતા'ના સંબંધમાં વ્યાખ્યાન હતું, તથા સોમવારે શ્રીયુત્ત જેટીસનદોસ કણીઆનું 'આસ્થાવલોકન' એ વિષયઉપર અ.

પૂર્વ વ્યાખ્યાન થયું હતું. તે તેમની અદ્ભુત વિદ્વતાની તથા અસામાન્ય જ્ઞાનની આત્મા અંતઃકરણ ઉપર અલૌકિક છાપ પાડતું તેમજ વ્યાખ્યાતાના બોધમય અંતઃકરણની બબ્બતાનું જ્ઞાન કરાવનાર યથ પડયું હતું. શાસ્ત્ર, અનુભવ તથા વિદ્વદ્જનોના પ્રમાણપૂર્વક જ્યારે તેમણે વ્યાખ્યાનના વિષયનું સ્વરૂપ આત્માના હૃદયઆગળ રચ્યું અને હિતમ તર્ક તથા વિચારશ્રેણીની સંકલનાપૂર્વક જ્યારે તેના વિસ્તાર તથા વિવેચન કરી તેના જાવને અધિક વ્યક્ત કર્યો ત્યારે બુદ્ધિમાન આત્મવર્ગ આશ્ચર્યચકિત થઇ રહ્યો હતો.

મંગલવારે, પ્રથમ શ્રી વિશ્વવંશોપકારરત્નરણુનો કાર્યક્રમ સોમવારે ન બની શકવાથી રાખ્યો હતો. તેમાં પણ તેઓશ્રીના વિવિધ પ્રકારે ગુણાનુવાદ ગવાયા હતા. સર્વનાં અંતઃકરણ ઝંધી અત્યંત દ્રવીભૂત થયાં હતાં. અને તે નિમિત્ત સવિશેષ રચવામાં આવેલાં કીર્તનો તેમાં રહેલા જાવપૂર્વક જ્યારે ગવાયાં હતાં ત્યારે આત્માનાં હૃદયને તેનો જાવ સ્પર્શ થતાં તેઓ સજ્જનને રચ્યા હતા.

ત્યાર પછી 'કીર્તન પરિક્રમણ'નો કાર્યક્રમ રાખવામાં આવ્યો હતો. એક ખુલા સ્થાનમાં બધા સભ્યોએ ઉભા ઉભા ફરતાં ફરતાં તે નિમિત્તને માટે રચવામાં આવેલાં કીર્તનો વિવિધ વાલંતસહિત આનંદ તથા ઉત્સાહપૂર્વક ગાયાં હતાં,

બુધવારે શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનનું ઉત્સાહના સ્વરૂપને કથન કરનાર અંતિમ વ્યાખ્યાન થયું હતું.

આ પ્રસંગના અંગે 'મહિલાકલામંદિર' નામનું સ્ત્રીઓએ બરેલા ગુથેલા પદાર્થોની કારીગીરીવાળું એક સુંદર પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું હતું. તે પ્રત્યેક જ્ઞેનારની અત્યંત પ્રસંસાપાત્ર યથ રહ્યું હતું. એકાદ માસ જેટલા થોડા સમયમાં માત્ર બે ત્રણ શ્રેયસ્સાધક ભગિનીવડે જે કાર્ય થયું હતું તે અત્યંત આશ્ચર્યજનક હતું. એ પ્રદર્શનની પ્રત્યેક વસ્તુ આકર્ષક, શૌભાયુક્ત તથા ઉપયોગી હતી. તેમ તે વસ્તુઓનું મૂલ્ય ઘણું જાણું રાખવામાં આવ્યું હતું. અનેક પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ વારંવાર તેને જોવા જતાં હતાં અને પ્રસન્નતા દર્શાવતાં હતાં. બહારથી પણ જે જે પુરુષો આવતા તે પણ તેને જોઈને તેની કારીગીરીનાં ધણાં વખાણ કરતા હતા.

તે વિના સાધકબંધુ શ્રી જગન્નાથે વિવિધ પ્રકારની શુદ્ધ સ્વાક્ષત્રી માળા, તેમજ પૂજના વિવિધ સાહિત્યો આદિ પણ પ્રદર્શનના એક વિભાગરૂપે રાખ્યાં હતા, તેમ જ શ્રી સુનીલાલ આગ્રાએ સુંદર જાતનાં કેલેન્ડર વગેરે પણ પ્રસિદ્ધિમાં મૂક્યાં હતાં. એક વિભાગ સાધકબંધુ શ્રી માણેકલાલ જરીવાળાએ વિવિધ જાતનાં મૂલ્યવાન તથા મોઢક રેશમી કસબી વસ્ત્રો તેમ જ ઇતર પદાર્થો પણ પ્રસિદ્ધ કર્યાં હતા. તે ઉપરાંત ઉક્ત ઉત્સવ જેના અંત્રાંત પ્રયાસના પરિણામરૂપ હતો, તથા આ વર્ગના વિવિધ ઉત્સવોની બહિરંગ વ્યવસ્થામાં સર્વદા અઘાત પરિશ્રમને સેવીને તેને સર્વોદ્દેશ કરવાને જે નિરંતર ઉત્સાહી છે એવા પ્રિય બંધુ શ્રી 'ગાહ્યાભાઈ' પોતાના હાથથી ચીતરેલાં વિવિધ પ્રકારનાં ક્રીડા તેમ જ ચિત્રો પણ પ્રદર્શનના એક વિભાગમાં મોઢ્યાં હતાં અને તેનાપ્રતિ સર્વ જ્ઞેનારનું એકસરખું આકર્ષણ યથ રહ્યું હતું. તે અત્યંત ઉચ્ચ કક્ષા (art) વાળાં તથા બહુ મનોહર હતાં; તેઓ એ કાર્યમાં એક અત્યંત નિખળાત પુરુષ છે. અને પોતાનું કાર્ય એવી કુશલતા તથા બુદ્ધિપૂર્વક કરે છે કે તેમનું પ્રત્યેક કાર્ય સર્વને અધિક પ્રીતિકર, રચિકર તથા આકર્ષક યથ સર્વની સ્તુતિના પાત્રરૂપ યથ રહે છે. યુરોપીઅન વગેરે પણ તેમના કાર્યને જોતાં બહુ મોઢ પામે છે તથા પ્રસંસાના ઉદ્ગાર કાઢે છે.

આ પ્રદર્શન બતાવવાને માટે આ રાજ્યના કેળવણી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર સુત્ર શ્રીયુત છત્રનલાલ ઠાકોરદાસ મોદીએ પ્રદર્શનને જોઈ પ્રસન્નતા બતાવી, વડોદરા ગામની શાળાઓમાંથી કન્યાઓ તથા વિદ્યાર્થીઓને માટે તે જોવાને ખાસ હુકમ કઢાડ્યો હતો, અને તેથી ઉત્સવપટ્ટી થોડા દિવસ એ પ્રદર્શનને લખાવવું પડ્યું હતું અને તે વખતે પુષ્કળ પ્રમાણમાં કન્યાઓ તથા બાળકો જોવા આવતાં હતાં અને ત્યાંના વિશાળ સ્થાનમાં પ્રસન્નતાપૂર્વક રમતાં હતાં. પ્રદર્શનથી પ્રસન્ન થઈ મરાઠી શાળાના હેડ મિસ્ટ્રેસ સૌ. કાશીમાઈ હેરકીકર પણ પોતાની શાળાની ઔશિક્ષક તેમજ ઇતર શાળાઓની ઔશિક્ષક વગેરેને પ્રસંગોપાત તેડી લાવી તેને બતાવવામાં ઉત્સાહપૂર્વક ભાગ લેતાં હતાં.

આ ઉત્સવમાટે ખાસ રચવામાં આવેલાં કાર્તીનાનું એક સુંદર પુસ્તક છપાયું છે. તેમાં શ્રીમાન વિશ્વંલની પ્રતિમા છે. તે તથા બીજા પ્રસંગાનુસાર રચાયેલાં પદોના ધૂટા કાગળો પોસ્ટેજ સાથે ૦—૩—૦—૪૫ આને મહાકાલના વ્યવસ્થાપકઉપર લખવાથી મળી શકશે, તે પદો આજસુધી પ્રસિદ્ધ થયેલાં પદો કરતાં કોઈ વિશ્લેષણતાવાળાં છે અને બહુ આકર્ષક છે.

જેમણે જેમણે આ ઉત્સવમાં ભાગ લીધો હતો તેઓ 'જે આ વખત ન આવ્યા હોત તો મોટા લાભને ચુમાવત' એ પ્રકારના ઉદ્ગાર કાઢતાં પોતાની સંતોષવશ્તિને પ્રદર્શિત કરતા હતા. આ પ્રકારે વિવિધ રીતે લાભને પ્રાપ્ત કરી, જ્ઞાનગ્યના જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થતા, 'સુખદ પ્રતીત થયેલો કાળ જણાયો પણ નહિ' એમ મનથી ઉડતા ભાવને દર્શાવતા ચરુવારે સર્વ સજ્જનો સ્વસ્થાનપ્રતિ પ્રયાણ કરી ગયા.

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

સંખ્યાનાં પત્રોનો વર્ષાદ મહાકાલના વ્યવસ્થાપકઉપર આજ કાલ વર્ષા રહ્યો 'મહાકાલ' નીકળે છે કે કેમ, હવે તે નિયમિત નીકળનાર છે કે કેમ, મહાકાલ રચનામાં હર્ય ચરો કે માનસ પ્રદેશમાં જ તેનું દર્શન કરી લેવું. મહાકાલ આ વિષુ, પણ ના સ્વરૂપસંસ્થિત તત્ત્વો સાથે અજોડભાવને પામી ગયું, મહાકાલ તે કાલું જે આદક પહેલાંના જેવું અમૂલ્ય નીકળશે કે તેને આજ કાલનાં બીજા પરબીડીને ઉશ્વેચતા તો પત્રોનો વાં વારો, મહાકાલની કંઈ કાળથી ચાલતી આવતી નિયમિતતા કે 'વૈશાખમાં કે શુ ? આવી આવી વાક્યો અનેક પત્રોમાં દૃષ્ટિએ પડે છે.

કોઈ સોમ્ય ભાવથી લખે છે તો કોઈ પરશુરામના ધનુરથી મન તેને માટે બહુ સ્વર કાઢી લખે છે; કોઈ કૃષ્ણની વાંસળીજેવા રમ્ય સ્વરૂપ જ નથી, પણ અમે તે ઉત્સાહ પ્રકટાવવાની સાથે મહાકાલના વ્યવસ્થાપકને તેના મહાકાલમાંથી પૂર્વપત્ર જ્ઞાન હાડકાની માગાને અખડાવાથી નીકળતા કંઈ જોવા તેમાં અમે કરી જ ભૂલ ખાતા કોઈ વિવેકપૂર્વક લખે છે તો કોઈ એક ધાને બે રીતે ચક્ષુની ચોંટ એમ છે, અમા-

ખાને એક જ પ્રકારનું સૂચન કરે છે. કોઇ મર્યાદાપૂર્વક લખે છે તો કોઇ મસ્ત સ્થિતિમાં આવીને અદ્ભુત ગર્જના કરી લખે છે.

એક સુઘ આ પ્રકારે પત્ર લખે છે. “ દિલગીરીસાથે લખવું ” પડે છે કે શ્રેયસ્સાધકના દીપકરૂપ શ્રીમાન્ ભારતર સાહેબ સ્વરૂપાવસ્થાનમાં સ્થિત થતાં પાછળ ગાડરીયો પ્રવાહ જ (શેમાં નેવરૂપાવસ્થામાં સ્થિત થવામાં !) ચાલે છે. મહાકાલનાં પણ નિયમિત દર્શન દૂર થયાં છે. ને પ્રાતઃકાળ તો પ્રથમથી જ અવ્યવસ્થિત છે. લેખોમાં તો એકાગ્રતાનાં બાજુમાં કુટુંબ છો ને કૃતિ પર ભારમૂઠી ખીમઓની ટીકા કરો છો, પરંતુ તમારી તદ્દખીરો (શું કોઈ રાત્રી લેવાની ?) હવે ધીમે ધીમે ખુલ્લી થતી જાય છે, તેનું આ જ દર્શાવે છે. X X આવી ધમાલ તમારા સાધકો વેઠે, કારણ તે વાડામાં બંધાયેલા છે, પરંતુ અન્ય ઉદારી પુરુષો તો વખત આવે સાચી વાત કહેવાના જ. પણ વ્યવસ્થાથી વ્યુત થયેલી તમારી સંસ્થાને આથી કોઇ પ્રકારે ચાનક લાગી તેની આંખ ઉઘેરે તેમ લાગતું નથી. ખેર, તેમાં તમારું જ જાય છે. વૈશાખ-માસમાં નીકળનારો ખાસ અંક પણ ખસી ગયો, તમારા ભગવાનની વાણી મિથ્યા પડી તો પછી એલાઓની તો વાત શી ? આટલું કડવું લખતાં ગેરવ્યવસ્થા વિરમે તો આનંદ, નહિ તો લખ્યું ન લખ્યું બરાબર ”

— ઉક્ત સૂચની વાતાં યથાર્થ છે. શ્રીમાન્ ભારતર સાહેબની સ્વરૂપસંસ્થિતિ થતાં મહાકાલનાં દર્શન દૂર થયાં છે. પરંતુ જેની પાસે દહીં તૈયાર છે તે તત્કાલ તેને આપી શકે એમ છે. અને તેણે ઉક્ત મહાપુરુષપાસે હતું. પુનઃ દહીં આપનારને દુધ ગરમ કરી તેને જમાવી પછી આપવાનું છે. કલાકે કલાકે દુધને હલાવી જોઈ દહીં થયું કે કેમ તે દહીં થવાની કિંયાને જાણનાર મનુષ્ય કરી જોતો નથી. પરંતુ અમુક સમય ધૈર્યથી તેની વાટ જુએ છે, તેમ જો કોઇ મહાકાલની કરવા યોગ્ય સમય વ્યવસ્થા તથા ધૃતર વિવિધ વ્યવસ્થાના સ્વરૂપને જાણનાર છે, તેમને આ વિલંબથી આશ્ચર્ય થતું નથી. પૂર્વે જે સઘળું વ્યવસ્થાપૂર્વક ચાલતું હતું તેમાં વ્યવસ્થાના આત્મારૂપ વસ્તુનું અદર્શન થવાથી તેને પુનઃ મૂળરૂપમાં આણીતાં કેટલી કઠિનતા હોય છે તે જાણનારને આ આરંભક અવ્યવસ્થાથી વ્યામોહ થતો નથી. પાંચાઝા દહીંને બનાવનાર જાણે છે કે અમુક સમય પછી તે અવશ્ય બનશે તેથી તેનામાં તો થી માટે હોય છે. કોઇ ચિકલ મનુષ્ય દહીં તૈયાર થયા પૂર્વે વારંવાર ઉધરાણી કરવા આવે તો જ ધૃતર પૂનાર મનુષ્ય તેને ધૈર્ય સેવવાવિના ખીણું શું કહે ?

પરિણામરૂપે હતાં, ૧ ! એ તો ખરું જ છે કે ‘ આવી ધમાલ અમારા સાધકો જ વેઠે. સરળતા પરિશ્રમને સેવીને તેને એ વગેરે માટે તો આખું જગત તૈયાર છે. અમૃતપાન કરવા તો દેવ અને લાઇએ પોતાના હાથેયર છે. પણ હાલાહલ માટે તો શરૂ કરે જ તેને સહન કરનાર ગણાય છે. એક વિભાગમાં ગોઠવ્યાં હી નૃસિંહનો વાતસલ્યમય વરદ દસ્ત છે તે જ ‘ ધમાલ ’ને સહન રહ્યું હતું. તે અત્યંત ઉચ્ચ માર્ગમાં ધમાલ ન સહન કરવી પડે કે જેમાં ધમાલ ન હોય એક અત્યંત નિષ્ણાત પુરુષ છેજી લેવા જવાનો ધમાલ વિનાનો સરળ માર્ગ દર્શો, અને તેથી કે તેમનું પ્રત્યેક કાર્ય સર્વને આધિપને તેથી તેવા અનુભવરહિત પુરુષ ધમાલ ન સહન કરે પાતરૂપ યદ્ય રહે છે. યુરોપીઅન વગેરે લેવાનો જ ભાજપાલો છે, પણ જેને અમૃતવદ્ધીસરખી પ્રદાસના ઉદ્દગાર કાઢે છે. માર્ગ ધમાલયુક્ત લાગે છે. તે જાણે છે કે આપણે

લેવેલી વસ્તુ મહાન છે, અને ધમાસની અધિકતા એ તે મહાન વસ્તુના માર્ગમાં હોવી જ ધટે છે, તેથી તેના પુરુષ તેના અવ્યાસી રહે છે, અને તે તે જોમ અધિક ધમાસ જુએ છે તેમ પ્રસન્ન થાય છે, કેમકે તે સમજે છે કે ઉપાધિ સહન કરવામાં જ બળની વૃદ્ધિ થાય છે. ધમાસ એ કાપર થઈ જગત્થી બડકતાર મનુષ્ય માટે નથી, અને તેવાને તે અસલ જ હોય છે.

—‘સરકસ’ના વાડામાં બધાયલા પશુથી મનુષ્ય વધારે ચકિત થાય છે કે શરીરથી શરીરથી સ્વતંત્રતાનું મિથ્યાઅભિમાન ધારણ કરી ફરનાર જ્ઞાનથી વધારે ચકિત થાય છે? ‘સરકસ’ના વાડાનું કંતર’ પણ જે ચમત્કાંતિક કાર્ય કરી જગતને આશ્ચર્યમય કરે છે તે મળજામાં સ્વતંત્રતાની ખુમારી રાખી છાપરાને છાપરાં કુદી જનાર અને નિર્બંધ પ્રવૃત્તિ સેવનાર મકેટ કરી શકે એમ છે? વાઘસરખું ઈન્મત પ્રાણી પણ પોતાના જન્મસિદ્ધ પેરભાવ તથા વિવિધ દ્વાનિકર સ્વભાવને છોડી મનુષ્યને મિત્રરૂપ તથા પ્રીતિ ઉપજાવે તેવું ક્યારે થઈ રહે છે કે જ્યારે તે ‘સરકસ’ના વાડામાં બધાય છે ત્યારે; અને તે જ વાઘનું મૂલ્ય અધિક છે. પિંજરામાં પૂરાયલો હોવા છતાં મનુષ્ય સિંહથી ભય પામે છે કે સ્વતંત્ર વિહાર કરનાર ચકલીથી ભય પામે છે? વાડામાં બધાયલા જ જેમ એક પશુસરખું પણ પોતાના દ્વાનિકારક સ્વભાવને ત્યજે છે અને અદ્ભુત સામર્થ્યને મેળવી જગતને પોતાની તરફ આકર્ષે છે તેમ જે મનુષ્ય તેને યોગ્ય વાડામાં બધાય છે તેજ તેના જીવતરૂપ દ્વાનિકારક સ્વભાવને છોડી પોતાનામાં પરમાત્મતત્ત્વને પ્રકાશિત કરી જગતને આશ્ચર્યચકિત કરે છે.

—‘ભગવાનની વાણી પણ મિથ્યા પડવાની’ બ્રાંતિ પામર મનુષ્યોને આજે જ થાય છે એવું નથી કૃષ્ણને ઘેરથી નીકળતાં સુદામાને પણ એમ જ યદુ દત્ત. પરંતુ ઘેર આવતાં-યથાર્થ સમય પ્રાપ્ત થતાં સુદામાને પોતાની બ્રાંતિમાટે લજ્જા ઉત્પન્ન થઈ હતી. અર્જુનને પણ યુદ્ધમાં અનેક સમયે ‘ભગવાનની વાણી મિથ્યા’ પડવાની બ્રાંતિ થઈ હતી, પણ સમય આવ્યે તેને પોતાની ભૂલ સમજાઈ હતી. ભગવાનની વાણીની પ્રકટ સાચતાની જાંખી જ્યારે યથાર્થ સમય આવે છે, ત્યારે જ થાય છે, અને તેથી યથાર્થ સમયને ન જાણનાર કણે કણે બાકુલ થઈ મિથ્યા પોતાનામાં અપદ્વાને પ્રકટાવવાવિના બીજું કશું કરતા નથી. અર્જુન અને સુદામાસરખાને ભગવાનની વાણીમાં બ્રાંતિ ઘૂસે છે તો બીજાને થાય એમાં શું આશ્ચર્ય!

—ધણા મનુષ્યોને રમારકનો અંક વૈશાખ મહિનામાં નીકળવાનો હતો એમ બ્રાંતિ છે, પણ પૂર્વના અકોનું પુનઃ અવલોકન કરશે તો તેને જણાશે કે વૈશાખ માસ સુધીમાં જે ગ્રાહક યશે તેને તે અંક મળવાનો હક રહેશે એવા ભાસનું લખાયું છે. અને તે દૃષ્ટિરેખા તો હવે પછી પ્રકટ થનાર જ છે. આથી કાંઈએ એવી બ્રાંતિમાં પડવાનું નથી કે ‘વૈશાખમાં નીકળનારે ખાસ અંક ખસી ગયો!

—એક સજ્જન આ પ્રકારે લખે છે: “મહાકાલ હજી નથી મળતું તેથી મન તેને માટે બહુ તલસી રહ્યું છે. ધણા કહે છે કે હવે મહાકાલ નિયમિત નીકળનાર જ નથી, પણ અમે તે નથી માનતા. મહાકાલના માન્યવર વ્યવસ્થાપકના દેહવિલય પછી મહાકાલમાંથી પૂર્વવત્ જ્ઞાન મેળવવાની આશા અમે તમારા બધા તરફથી રાખીએ તો તેમાં અમે કરી જ ભૂલ ખાતા નથી, એમ અમે માનીએ છીએ. તમે મહાકાલ સારી રીતે ચકાવી શકો એમ છો. અમા-

રાથી મહાકાળના આજ સુધીના ઉપકારો જુલાતા નથી. આવા સમયમાં મહાકાળની ખોટ પડી એ વિચારથી અમને આખમાં આસુ આવે છે તો તેને તમે શું નહિ લુછો ? મહાકાળ અમારો પ્રાણ છે તે અમને આપો અને જીવાડો. ખીન્ન કામો છોડી ઉત્સાહને ધારણ કરી અમારા ખાતર મહાકાલ અમને જલદી બતાવો. ”

—આ એક ખીજે પત્ર છે, જેમાં પૂર્વના પત્રનું જ કર્તવ્ય સ્પષ્ટ છે. પહેલા પત્રના વિચારપ્રમાણે કદાચ આ પત્ર ‘ વખત આવે સાચી વાત ’ કહેનાર નહિ ગણાય ! પરંતુ જેને કાન છે તેને તો તે કહી શકે છે જ. તે ઉત્સાહ પ્રકટાવીને મહાકાલના લેખકોને કર્તવ્ય-શીલ થવા સૂચવે છે ત્યારે કેટલાક તેથી વિરુદ્ધ ફિતિથી પણ એ જ હેતુને સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરે છે.

—આવા જૂદા જૂદા ભાવના સેંકડો કાગળો આવ્યા છે. આથી શું અમને અસંતોષ થાય એમ છે ? લેશ પણ નહિ. કોઇ દુકાનદાર નવો ઉત્તમ માલ ખતાવી બહાર કાઢ્યો હોય અને થોડા વખતમાં તે ખપી જતાં પછી તે માલ માટે દુકાનદારને ગ્રાહકો તરફથી વારંવાર ઉધ-રાણી આવે અને અનેક મનુષ્યો તેને ત્યાં ધક્કા ખાઇ પેલો માલ નીકળ્યો કે કેમ એમ વારંવાર આવીને પૂછે તો તેથી તે દુકાનદારને માહું લાગે કે અસંતોષ થાય ? નહિ જ. તે જ પ્રમાણે મહાકાલના ગ્રાહકો ગમે તો કપકાના રૂપે કે ખીજી રીતે પત્રો લખી પૂછાવે તો તેથી તેના વ્યવસ્થાપકને લેશ પણ અસંતોષ થાય એમ નથી. બિલકુલ આ ઉપરથી સહજ સમજાય છે કે કેવલ સત્વરવૃત્તિવાળાને મહાકાલ રુચિકર છે એમ નથી પણ રજીપ્રધાન અંતઃકરણને પણ તે તેટલું જ રુચિકારક છે, અને તે તેના વ્યવસ્થાપકને અધિક ઉત્સાહવર્ધક છે.

—મહાકાલનું મૂલ્ય તેના વિલંબે જ સમજાયું છે. અનેક ‘પેપરો’ નો જ્યારે તેના ગ્રાહકો ભાવે નથી પૂછતતાં ત્યારે મહાકાલ માટે તેઓ તલપાપક થઇ રહે છે. —આ કાણે જ આજની ટપાલ આવી છે અને તેમાં એક પારસી ગૃહસ્થનો એક સુંદર પત્ર છે. તેઓ લખે છે કે ‘ કેટલાક મહિના વહી ગયા છતાં આપના માસિક મહાકાલનું સ્વરૂપ જોયું નથી. * * * જે ઉત્સાહથી હું ગ્રાહક થયો છું, તે મારો ઉત્સાહ હવે સૂષ્ણ થશે કે કેમ એ સંશય જ છે. ગરીબ ખિયારો છોટું !—આત્મજ્ઞાનનો દાતા—મારે નસીબે અદૃશ્ય થયો છે. પરંતુ તે છૂવતો જ છે એમ હું સમજું છું.’ પ્રિય સર્જન ! તમારા હૃદયનો નિર્મળ ભાવ સફલ થાઓ. તમારો શુભ સંકેત તમારી વૃત્તિમાં જાગત રાખજો અને તેલું શુભ પ્રજા પરમાત્મા તમને આપશે.

—કપકાના રૂપમાં પત્ર આવે કે ખીજ કોઇ રૂપમાં આવે, પણ તે ઉત્સાહજનક છે. સર્વના અંતઃકરણમાં મહાકાલ માટે અપૂર્વ ભાવ છે એ તે પ્રત્યેક પત્ર બતાવી આપે છે અને તેથી તે સર્વ સમાનપણે આવકારદાયક છે. અને તદર્થ આભાર માનવામાં આવે છે.

—જ્યારે કોઇપણ નિયમમાં અસ્તવ્યસ્તતા થાય છે, ત્યારે આરંભમાં આપું જ બને છે, અને એ નિયમને જાણનાર અનેક સર્જનો દલિપરાત ધૈર્ય ધરી રહ્યા છે. કવચિત્ મૃદુસ્મરણથી તેઓ વ્યવસ્થાપકને પોતાના કર્તવ્યપ્રતિ જાગૃત કરતા રહ્યા છે. પરંતુ હવે તેમને અસંતોષ પામવાનું કારણ નથી.

—ધણા ગણશે કે જે મોટો રમારકનો અંક કાઢવાનો હતો, તે જ આ અંક હશે, પણ તેમ નથી. ચૈત્ર, વૈશાખ તથા જ્યેષ્ઠના આ ત્રણ અંકો છે, તથા માધ અને કાશ્યપના અં-

ક્રમાં જે ઓછાં ફોર્મ આપવામાં આવ્યાં હતાં, તે ત્રણ ફોર્મનો પણ આમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. જેથી આ અંક ૧૫ ફોર્મનો થયો છે.

—આ અંકથી ચાલુ માસ સુધીના અંકો આવી જાય છે; હવે આપાદનો અંક નિયમિત રીતે નીકળશે.

—મહાકાલ સંબંધી વ્યવસ્થા અધિક અને અધિક પ્રકારે ગોઠવાતી જાય છે. તેના લેખોમાં પણ ઉત્કૃષ્ટતા આણવા તેના લેખકો પ્રયત્ન થયા છે. અને જો કંઈ પણ ઉત્કૃષ્ટતા આવશે તો તેના યથા લેખકોને નથી પણ વાચકોને છે. વાચકો જેવું આકર્ષણ કરે છે તેવું તે પામતા હોવાથી જો તેઓ સારું પાત્રી શક્તા હોય તો તેમની આકર્ષકશક્તિ જ તેને માટે યશપાત્ર છે.

—આવતા અંકથી મહાકાલના બાલ સ્વરૂપમાં પણ ફેરફાર થવાનો સંભવ છે. અને એમ આશા રહે છે કે તે વાચકને અધિક મોહક જણાશે.

—મહાકાલના થયેલા વિશ્લેષણમાં તેના વ્યવસ્થાપકને ન્યૂન અસંતોષ છે, એમ કંઈ નથી. તેનું નિયમિતપણું જળવાઈ રહે એ તેની તીવ્ર ઇચ્છા છે. અને ભવિષ્યમાં ઈશ્વરના અનુમદથી તેની તે ઇચ્છા સિદ્ધ કરવા અવસ્ય મત્તરીલ રહેશે.

—માત્રકાલ તથા ચમદંડના અંકો પણ હવે સત્વર પ્રસિદ્ધ થશે. તેના લેખકો પણ તે જ કાર્યમાં આજકાલ આગ્રહથી જોડાયેલા રહ્યા છે.

—આવતા અંકથી મહાકાલની વિરુદ્ધ વ્યવસ્થા વાચકોની દૃષ્ટિએ આવનાર હોવાથી તેનું પુનઃ પુનઃ કથન અનાવસ્યક છે. પરમાત્મા તે ઈ પિસતાઈ સિદ્ધ કરા.

પ્રકીર્ણ.

રોકફેલર કે જેની કેટલીક હકીકત પૂર્વે જણાવી છે તેને માટે એવું કહેવાય છે કે જો તે આત્મને આત્મ બીજા બાર વર્ષે જીવન ભોગવશે તો જગત્પત્ની દૃષ્ટિમાં તે એક જ શંકુસ્થા (૧૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦)નો ધનપતિ ગણાશે. તે ૫૧ બેંક અને ટ્રસ્ટ કંપનીઓનો વ્યવહાર ચલાવે છે, અર્ધ રેલ્વેના રસ્તાનો તે અધિપતિ છે, જગત્પત્ની પોતાની ધાતુશી કિમત તે જ નક્કી કરી શકે છે, અર્થાત્ તેના સમગ્ર વ્યાપારનો અધિષ્ઠાતા તે છે, ૧૫૦૦૦૦૦ (પંદરલાખ) મનુષ્ય પાસે કામ લઈ તેમને પગાર આપે છે, અને તે હિપરાંત ધાસતેલના વ્યાપારનું તો તે સર્વસ્વ જ છે.

જૂનામાં જૂની જીવતી વસ્તુ.

અત્યંત જૂનામાં જૂની જીવતી વસ્તુતરીકે મેક્સિકોના વનસ્પતિ શાસ્ત્રીઓ કહે છે કે

શેપલટેપે (chapultepec) નું 'સાઇપ્રસ' (cypress) નું ઝાડ છે. તેનું થડ પરીધ અ-
થવા ઘેરાવામાં ૧૧૮ ફીટ છે, અને તેના ઉપર કરેલાં કેટલાંક ચિહ્નોવડે એ લોકો એનું
નક્કી કરે છે કે તે લગભગ ૬,૨૦૦ વર્ષનું છે.

કોઇ પણ બે પક્ષીઓ એક સરખી રીતે ઉડતાં નથી. તેમની ઉડવાની રીતનો આધાર
તેમની પાંખની કુમાસઉપર (1) બડાઇ પાતળાઇ ઉપર, તેના આકારના ધાટીઉપર, તેનાં
પીછાં અને તેની પૂછડીઉપર રહેલો છે.

દુનિયામાં એક વર્ષમાં વપરાતા પોસ્ટ કાર્ડની સંખ્યા અતિશય છે. જર્મની ૧, ૧૬૧,
૦૦૦,૦૦૦ કાર્ડો, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ૭૬૦,૫૦૦,૦૦૦ કાર્ડો, અને ગ્રેટ બ્રિટન ૬૧૩,૦૦૦,
૦૦૦ કાર્ડો એક વર્ષમાં વાપરે છે. કાગળો વાપરવામાં યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ બધા કરતાં ચઢી
ગય છે. ન્યૂ યૉર્કમાં ૧૯૦૩ની સાલ સુધીમાં એકંદર ૪,૧૦૯,૦૦૦,૦૦૦ કાગળો પોસ્ટ
કરવામાં આપ્યા હતા !

દુનિયામાં ઉંડામાં ઉંડા કુવા જે ગણાય છે, તેમાંનાં કેટલાકની ઉંડાઇનું માપ આ
છે: બર્જિનની પાસે આવેલા સ્પેરનબર્ગમાં એક કુવો છે જેની ઉંડાઈ ૪૧૯૦ ફીટ છે,
કે જે દુનિયામાં ઉંડામાં ઉંડો કુવો કહેવાય છે. હંગરીમાં આવેલા પેસ્થ (Pesth)માં
એક કુવો ૩,૧૮૨ ફીટ ઉંડાઇનો છે. પેરિસના લા શેપલમાં ૨૯૫૦ ફીટ ઉંડાઇનો છે. મિંક-
નની પાસેના ન્યુસલવર્કમાં ૨૨૮૮ ફીટનો, ફ્રાન્સના પેસીમાં ૨૦૦૦ ફીટનો, પેરિસમાં ગ્રીને
લમાં ૧૭૯૮ ફીટનો અને બાવેરીયાના-કિસિનબર્ગમાં ૧૭૮૭ ફીટ ઉંડાઇનો કુવો છે.

યુરોપીઅન નામનું પક્ષી કે જેને ઉત્તરનું ભૂરા કંઈનું પક્ષી કહેવામાં આવે છે તે
એક રાતમાં અટક્યા વગર સેંદૂલ આફ્રીકાથી જર્મન સમુદ્રના ૧૬૯૦ માઇલના અંતરની
નવ કલાકમાં મુસાફરી કરી શકે છે. કુદરતમાં રહેલા બળને કાળુ પહેંગી વળે એમ છે.

લંડનની નાદારીની કોર્ટમાં લહેણદારોની મળેલી એક સભામાં એવું કહેવામાં આવ્યું
હતું કે એક સ્વૈન સીના કાપડીયાને ૧૦,૦૦૦ દેવાદાર હતા ! અહિંના વ્યાપારીઓએ હવે
ગભરાવાનું કારણ નથી !

ચીનના કેટલાક ભાગમાં જે કોઇ મનુષ્ય તેના લહેણદારનું દેવું નથી ભરી શકતો તો
લહેણદાર તેના ઘરનું એક બારણું કઢાડીને લઇ ગય છે, અને આમ કરવાથી તેઓ એમ
માને છે કે તેના ઘરમાં ભૂત પ્રેત કે એવું કોઇ સત્ત્વ પેસી તેને હેરાન કરશે.

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૪—આપાઢ કુળ્ળ ૦ ૧૪. સંવત્ ૧૯૬૮. વર્ષાન (અંક) ૯.

॥ ૐ શ્રી ॥

મને શાથી આશ્ચર્ય નથી થતું અને શાથી થાય છે.

પદ. (શુદ્ધ પ્રેમ જાણતા હોય તે જાણે, એ કવ.)

આશ્ચર્ય મને, થાય ન કોઈ રીતિથી.

વિશ્વ સમગ્ર આ ચાલતું, જોઈ પશુ, થાય ન આશ્ચર્યપ્રતીતિ;

જાણું જે એના સિદ્ધ નિયમવડે, ચાલે બધું પ્રકૃતિથી;^૧—

આશ્ચર્ય થાય નહિ અદ્દર રહેલી, આકાશકેરી સ્થિતિથી;

આશ્ચર્ય જોતાં ન, સાધનવિના થતી, સૂર્યાદિકેરી ગતિથી.—

આશ્ચર્ય ના મને ઉપજે કદાપિ, દેવાદિકેરી કૃતિથી;

આશ્ચર્ય ઉપજે ન જોતાં આ કોઈની, સ્તંભ, ક્ષતિ,^૨ કે પ્રગતિથી.^૩—

આશ્ચર્ય આ બધું નવ ઉપજતે પશુ, આશ્ચર્ય ઉપજે વૃત્તિથી;

ત્યારે હું જોઈ મિથ્યા દોષો જણાતા, ખીજના, સારી મતિથી.^૪—

આશ્ચર્ય મને, થાય છે એવી રીતિથી.

આશ્ચર્ય થાય જોતાં ગુરુની સમીપે, શિષ્યોની ખોટી પ્રણતિથી;^૫

આશ્ચર્ય સાચા સદ્ગુરુ મળ્યા છતાં, સુધરે ન તેની સંગતિથી.—

આશ્ચર્ય થાય મહદ્, કારણવિના પશુ, કોઈ કોઈની સંમતિથી;

ખીજના વ્યવહારે મુઠયું માથું ધાલનાર, નિજધર્મદ્રોહિ થતિથી. —

આશ્ચર્ય થાય નહિ, થયેલી ક્રિયાથી, કશ્યપની પત્ની દીતિથી;

આશ્ચર્ય થાય મને, ભક્ત કાવતાં છતાં, ખૂટીતો જે જગની ભીતિથી.—

આશ્ચર્ય થાય જોઈ શ્રદ્ધાળુ કેરી, શ્રદ્ધા જતી જગપતિથી;

આશ્ચર્ય ! જો શિરે સદ્ગુરુ ઉપેન્દ્ર છતાં, સાધક તરે ન સંસૃતિથી.^૬—

૧ જ્ઞાન. ૨ કવ. ૩ વધુ. ૪ સારી શુદ્ધિવાળા પુરોધા. ૫ સાદાગિ નમસ્કાર. ૬ સંસારથી.

સતી સુવર્ણા.

[નાટ્ય રૂપમાં]

(અતુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૧૨૫ થી.)

મુહિર—(બધાના ગયા પછી તેની સ્ત્રી ચતુરાને) ક્યાં ગઈ રાંડ ! અલી ત્યાં બેઠી બેઠી શું કરે છે ?

ચતુરા—આ રહી, એમ જરા વારમાં પેલા મીયાં શંકડે પુની પેઠે પુ' પુ'થું કરા છે !

મુહિર—પણ હવે આમ મરની, ખૂણામાં બેઠી બેઠી કરે છે શું ?

ચતુરા—હવે જરા ધીરજ ધરોને. આ ચલમને તૈયાર કરીને આવું છું.

મુહિર—રાંડ ! ચલમ તારા કયા બાપને પાવાને કરે છે ?

ચતુરા—બાપ વળી અહિં બીજા કોણ છે જ ? આ જરા મારે પીવી'તી તે ભાં'છું.

મુહિર—અરે રાંડ કમળત, ગધેડી ! હવે છેક ફાટી કે શું ? ચલમ પીવા ક્યારથી શીખી વળી ?

ચતુરા—કેમ, ચલમ પીએ તે ગધેડી, કમળતને ફાટી ગણાય કે ? ત્યારે તમે પણ રોજ આ બીડીઓ ને ચલમો પુ'કા છે તે કમળત, ગધેડાં ને ફાટયામાં ખરા કે નહિ ?

મુહિર—અરે આ હેવાત ! મરદ ચલમ પીએ તેમાં શું ? પણ ચોરત જતે ચલમ કેવી પીવી, પેલી ભંગડીની પેઠે જો રાંડ ચલમ પીવા બેઠી છે !

ચતુરા—બાપડી ચલમ પીએ તે તો ભંગડી ને ભાષસાહેબ પીએ તે તો મોટા દોલત બદા. કેમ ? તમારું મોઢું સોનાનું બનાવેલું ને અમારું ચામડાનું કેમ ?

મુહિર—કાં, રાંડ માર બાવાની ઘઈ છે ! સીધી વાત નથી કરતી ને આડું આડું જ બાંહે છે, પેલી વલુડીની પેઠે !

ચતુરા—આડું તે તમે બાંહે છો કે હું ? જવાબ નથી દેવાતો ત્યારે આમ મોતનાં પ્રાણં શું મારો છો ? લોને સીધી વાત કરીએ. કહો શું કહો છો ?

મુહિર—કહે શું ? આ એ જ કે બાપડી જતથી ચલમ ન પીવાય.

ચતુરા—પણ આ પેટમાં જરા બાદી જણાય છે ને બે દહાડાથી ઝાડો સાફ આવતો નથી, ને આખું શરીર મતાલાં નાંખે છે, તોએ ચલમ ન પીઈ ? આ હમણાં તમે બધા કંતાંતા કે તમાકુ પીવાથી તો પેટની બાદી મટી જાય છે, ખુણાસાથી દસ્ત થાય છે, અને સુસ્તી હિડી જાય છે, અને આ હું બાદી મટાડવા જરા ચલમ પીઈ છું, તેમાં આ ધમ-પજાડા શાના કરવા બેઠા છો ? એમાં તે શું હું ખોટું કામ કરવા બેઠી છું જ ?

મુહિર—ખોટું તે વળી એક વાર કે લાખ વાર ! રાંડ, બાદી થઈ હોય તો સુંક ને અજમો ફાંક, ને દસ્ત સાફ ન ઉતરતો હોય તો નવટાંકે દીવેલ હોજરામાં રેડ, પણ રાંડ ! ચલમ કેવી પીવી !

ચતુરા—ત્યારે તમે જ સુંક ને અજમો ફાંકોને ! ને રોજ વા'લું વાય ને દીવેલ હો-જરામાં રેડોને ! પોતે બાદી મટાડવાને તમાકુ પીએ ને અમે પીએ ત્યારે તો તે ખોટું છે કહી અમને દીવેલ પાવું છે ને સુંક ફાંકવી છે, તે હું તો મરી જઈ તોએ દીવેલ પીનાર નથી. કહેનાર કહી સુખા.

મુહિર—દીવેલ ન પીએ તો જહાનમમે જ, પણ યાદ રાખ રાંડ, જો ચલમ પીધી છે તો હાડકાં ખોખરાં કરી નાંખ્યાવિના રહેનાર નથી.

ચતુરા—પણ તમાકુથી બાદી મટલી હોય ને દસ્ત સાફ જાણે કે કાનમાં કંઈ એમ ઉતરતો હોય તો એ મારે તમાકુ ન પીવી તેનું કંઈ કારણ કહેશે ?

મુહિર—પણ અરે મૂરખ ! તમાકુથી બાદી મટે છે, અને છાડો સાફ ઉતરે છે એવું તને કહ્યું કાયા સાળાએ ?

ચતુરા—કેમ વળી ફરી ગયા ? તમે જ હમણાં કેતાંતાને. ને આ તમાકુ પીનાર બધા જ એ પ્રમાણે કેતાંતાને.

મુહિર—કાકું એના બાપનું કરમ સાળાઓએ ! બધા કહે છે તે પોતાના વ્યસન ઉપર ઢંકપીછેડો કરવા. મોટી ડાહી ડાહી વાતો કરે છે ને એટલું સમજતી નથી રાંડ ! હું અને મૂછને ! જો તમાકુથી દસ્ત સાફ ઉતરતો હોય ને બાદી મટલી હોય ત્યારે તમાકુ પીનારાઓ સાળાઓ શું કરવા વેદોને ત્યાં ધજા ખાય ને પોતાનાં બેરાં છોકરાં માંદાં પડે ત્યારે દવાદારમાં શું કરવા પૈસા ખરચે ! પણ એ બધી કહેવાની વાનો ! પહેલી એક બે દહાડા પીએ ત્યારે જરા ફાયદાજેવું જણાવે, પણ પછી ધૂળ ને ધમાસ !

ચતુરા—ત્યારે ફાયદો નથી જણાતો તોય શી રોજ આ પૈસામાં દેવતા મૂકે છે ? આ તમાકુથી તમારા દાંત તો કાળા પડી ગયા ! ને મોઢું રાત દહાડો નયું કેટલું ગંધાય છે ? ને તલપ આવી હોય ને તમાકુ પીવા ન મળે તો કેમ ધધા સૂજતો નથી ને ધુંવા પુવા થઈ જાય છે, તો એ ગંધાનું પૂજનું પકડ્યું તે પકડ્યું જ !

મુહિર—અરે મૂરખી ! તમાકુથી તે વળી દાંત કાળા પડી જતા હશે !

ચતુરા—કાળા તે વળી આજના ! આ તમારી સાફી જરા લુગીને ! આ તો ઉગળી ફટકજેવી છે નહિ ! આ આને ચાર દહાડા ધૂમાડો અડ્યો તો આવી મસોનાજેવી થઈ ગઈ, તો આ તમારા દાંત, આ ગળુ, આ જાની, આ નાક, એ બધામાં રોજ ધૂમાડાના ગોરોગોરા વરસોનાં વરસો બરો ને કાળાં પડ્યા વિના રહેશે, કેમ ? જાતીએ કાળી ચાંદી તો પડી હશે.

મુહિર—તારા બાપનું કરમ પંડ્યું હશે. અક્ષત તો મળે નહિ ને મોટી ડાહી ડાહી વાતો કરવા બેડી છું.

ચતુરા—તમાકુ પીવાથી તમારી અક્ષત ઉડી ગઈ છે, તે આ ચોખી દીવાજેવી વાત મળે ઉતરતી નથી. ચલમે ને ખીડીએ કુંકી કુંકીને આ શરીર નયું ખરામ ખરતા તો કરી નાંખ્યું ! મારે કંઈ જણસ કરાવતી હોય તો તે વખત તો પૈસા મળતા નથી ને રોજ આ પૈસાખર તમાકુને નામે પૂજો તો મૂકો છો !

મુહિર—આલ જો, હવે, બબડાટ મૂકી દે. આ રથેન મહારાજનું ધાયું કામ કરી આપું એટલે પછી મોજે ઉડાવજેને.

ચતુરા—હા, પણ તમે તમાકુ કુંકવાનું છોડશે નહિ ને ! એથી જ સરગે જશે હોં.

મુહિર—ફેણ્યા કર માયું બેડી બેડી, હું તો કામ છે તે જાઉં છું. (ગાય છે.)

ચતુરા—(ગાય છે.)

બુદ્ધિ જગડે, શરીર જગડે, પૈસા થાય ખુવાર,

તમાકુ તોય ન છોડે, કેવા લોક ગમાર.

ખીટીઓ પુકે ને ચલમ પુકે ને હુકો પી થાય હેરાન;

આયુષ્ય જનન, કરે હેવાન, બૂટીને જાન, થતા બેખર.

તમાકુ

સાતે ધાતુ શરીરની જગડે ને લોહીમાં બપો ઝેર;

પહેલી આવે હેર, પછી પશુ કેર, કરી વાળે વેર, વ્યસન આ અખર.

તમાકુ

રોગી દુર્ભક્ષ ઓછી અક્ષતી વ્યસનીની સંગતિ થાય;

પીએ ને ખાય, સુધે જે સદાય, આ દુનીયામાંજ ખાતા દુઃખમાર.

તમાકુ

(જાય છે.)

(અપૂર્ણ.)

વૌદ્ધ ધર્મના ઉદયાસ્તમયનાં કારણો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૩૨ થી)

કાશીમાં આવ્યા પછી પાંચ માસમાં ગૌતમના સાઠ અનુયાયીઓ થયા તેમને એક દિવસે બોલાવી તેમણે કહ્યું:—પ્રિય ભિક્ષુઓ ! ધણાના સુખ અને કલ્યાણઅર્થે, જીવોની અનુકંપા ધારણ કરી સર્વ દિશામાં તમે જાઓ. એક દિશામાં બે જશે નહિ. જ્યાં જાઓ ત્યાં આદિ, મધ્ય, અંતમાં રમણીય, શબ્દમાં અને તાત્પર્યમાં એક રસ આ પવિત્ર સિદ્ધાન્તને પ્રયોધા: અને પરમપાવન અને કૃતકૃત્યતાના જીવનનો દેશાન્ત આપો. ” (મહાવર્ગ ૧. ૧૧-૧)

ગૌતમના આ અનુયાયીઓએ ધર્મપ્રસારણનો જેવો પવિત્ર આવેશ ધારણ કર્યો હતો તેવો આવેશ પછીના કોઇપણ ધર્મના પ્રસારકોએ ધારણ કર્યો નથી. ગૌતમ-ઉસવેલા-તરફ ગયા, અને યશ કાશીમાં રહ્યો, અને અન્ય શિષ્યો ધર્મપ્રસારણસાર સર્વ દિશામાં વિખરાઇ ગયા.

ઉસવેલામાં કાશ્યપ વંશના ત્રણ બાઇઓ જેઓ અગ્નિહોત્રી હતા: અને જેઓની કીર્તિ તત્ત્વચિંતકતરીકે સારી દેશબેલી હતી તેમને પોતાના સિદ્ધાન્તને અનુકૂલ કરવા મોટા બાઇએ જટા કાઢી નાંખી, અને અગ્નિહોત્રનાં પાત્રો નદીમાં નાંખ્યાં, અને યુદ્ધ પાસેથી પ્રવાળ્યા અને ઉપસંપદા દીક્ષા લીધી. નિરંજનનદીઆગળ તેના નાના બાઇઓએ દીક્ષા લીધી. (મહાવર્ગ ૨-૧૫-૨૦)

કાશ્યપ ખડુઓના આ ધર્મપરિવર્તનથી જનસમાજઉપર મોટી અસર થઇ. જનર શિષ્યસંઘસદિન ગૌતમ રાજગૃહનરૂં ગયા. બિંબિસાર રાજા કેટલાક વ્યાધિઓ અને વૈશ્ય ગૃહસ્થોસાથે છુદ્ધના દર્શનાર્થે ગયા. રાજાને કાશ્યપને ત્યાં જોઇ નિચાર થયો કે કાશ્યપે છુદ્ધને યત્નધર્મમાં આપ્યો કે છુદ્ધ કાશ્યપને ત્યાગધર્મમાં આપ્યો. કાશ્યપે રાજાને: કહ્યું કે તેને છુદ્ધના આદેશથી શાંતિ મળી છે, અને મુત્તવાગાદિઉપરની તેની પ્રીતિ ઉઠી ગઇ છે. રાજાને ઉઠી અસર થઇ અને પોતે ગૌતમને શરણ થયો અને બીજે દિવસે છુદ્ધને શિક્ષા

અર્થે નિમંત્રણ કર્યું. રાગ્યે વેલુવનમાં આશ્રમ આપ્યો. ત્યાં થોડો સમય તપાગન રહ્યા. આ સ્થળે સારીપુત્ર અને મૌદગલ્યાન નામના સુપ્રસિદ્ધ અનુયાયીઓ થયા.

ગૌતમ છુદ્ધની દિનચર્યાનું નીચેમુજબ વર્ણન કરવામાં આવે છે:—

પ્રાતઃકાળે બ્રાહ્મ મુહૂર્ત શિષ્યોસહિત છુદ્ધ વહેલા ઉઠે છે. ધ્યાનાદિ નિત્યકર્મ કરે છે, અને પછી ભિક્ષાઅર્થે ગામમાં જાય છે, જે સમયમાં તેમની દિવ્યકીર્તિ સર્વભાગમાં પ્રસરી હતી, અને જ્યારે તેમનું નામ પ્રાતઃસ્મરણીય ગણાતું અને રાગ્યે જ્યારે તેમને સાદ્યંગ કરતા ત્યારે પણ આ મહાત્મા ભિક્ષાપાત્ર લઈ ઘેર ઘેર જૌન સેવી, નિમ્ન મુખે, શરતા અને જે કંઈ પાત્રમાં પડે તે લઈ પાછા આવતા.

તે સમયના આ મહાપુરુષ આ પ્રમાણે ભિક્ષુકતરીકે જીવન ગાળી પોતાના પવિત્ર તાના અને જૂતાનું કંપાના વિચારો પ્રકટ કરી વિશ્વમાં શાંતિ પ્રસારતા હતા. આ પ્રશાન્તપદ ગ્રામ ફરવાનો અધિકાર ગૌતમે સ્ત્રીવર્ગને પણ આપ્યો. હા. આદ્યનિર્ગર્થ કહે છે કે આ સમયમાં હિંદુસ્થાનમાં સ્ત્રીઓને જગદગ્યવહારમાં સ્વતંત્રતા હતી. પડદાનો નિયમ ન હતો. સ્ત્રીઓ જનસમુદાયની વિદ્યામય પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લેતી હતી; અને તેના પુરાવો. હિંદુ-સ્થાનનાં ઐતિહાસિક કાવ્યો છે.

ગૌતમની કીર્તિ તેમના વતનસુધી પ્રસરી હતી, અને તેમના પિતાએ મરતા પહેલાં એકવાર પુનઃદર્શન થાય એવી ઇચ્છા જણાવી હતી. ગૌતમ પિતાની ઇચ્છાનુસાર કપિલ-વસ્તુ ગયા; પણ ગામમાં ન જતાં ઉપવનમાં રહ્યા. તેમના પિતા અને સગાંઓ ત્યાં ગયાં. ખીન્ને દિવસે ભિક્ષુકતરીકે આ પ્રથમના રાજપુત્ર ગામમાં ભિક્ષા માગવા આવ્યા પિતાને આ પ્રવૃત્તિ ક્ષાત્ર ધર્મને ઉચિત ન લાગી; પણ ગૌતમે કહ્યું કે તમે રાજવંશી છો, અને હું પ્રાચીન છુદ્ધના વંશનો છું. રાગ્યે તેમને મહેલતરફ આપ્યા. ત્યાં સર્વ સગાં મળ્યાં; પણ માનભરી ક્ષત્રિયાણી યશોધરાએ કહેવડાવ્યું કે મારામાં કંઈપણ કિંમત હશે તો તે પોતે જ મારે મંદિરે આવશે, અને હું તેમનો યોગ્ય સત્કાર કરીશ. ગૌતમ આ વાક્યને શરણુ થયા. અને માત્ર બે શિષ્યસહિત યશોધરાને ત્યાં ગયા. જ્યારે યશોધરાએ પોતાના પતિને ભિક્ષુકના વેશમાં દીઠા ત્યારે તેનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તે તેમને પગે પડી અને ચરણુ ઝાલી તેણે હૃદયને ખુલ્લું કર્યું. પરંતુ પોતાના અને પતિના જીવનની દિશાનો મોટો ભેદ જોઈ સાવધ થઈ ઉભી થઈ અને આધે રહી. છુદ્ધના પ્રશાન્ત આદેશનું તેણે શ્રવણુ કર્યું. અને છેવટે ભિક્ષુકની સંસ્થા સ્થાપી ત્યારે છુદ્ધે યશોધરાને પ્રથમ દીક્ષા આપી. પરંતુ આ પ્રસંગ થતાં સુધી યશોધરા ધરઆગળ રહી અને પુત્ર રાહુલ પિતાસાથે ભિક્ષુકતરીકે સંઘમાં ભળ્યો.

ગૌતમના પિતાને પૌત્રની પણ પ્રવ્રજ્યા થયેલી જોઈ સંતાપ થયો; અને તેના પરિણામમાં ગૌતમે એવો નિયમ સ્થાપ્યો કે માત્રાપની સંમતિવિના ભિક્ષુસંઘમાં કોઈને દાખલ કરવો નહિ.

“ચૂલવર્મ—નું” અવલોકન કરતાં જણાય છે કે રાજગૃહ પાછા શરતા અનુગ્રિયા નામના ગામ આગળ ગૌતમ થોડા દિવસ રહ્યા; તે દરમિયાન શાક્ય રાજ ભદ્ર, અનુરુદ્ધ, આનંદ, ભય, કિમ્બલ, દેવદત્ત અને ઉપાલિ નામના દુગ્ધમ ભિક્ષુ સંઘમાં દાખલ થયા. આ સમયે શિષ્યો સમાજના થટીઆતા અને ઉતરતા દંડગમના મનુષ્યો હતા. એક શ્રીમાન રાજ અને

એક ગરીબ હજમ હતો. શાંતિના બેઢવિના ગૌતમ બુદ્ધ સર્વને સર્વોત્તમ પ્રીતિથી શરણ આપતા. ગરીબામનાં સહભાવિ જેવાં દુઃખી છે તેવા અતુલ ધનના પણ સંદભાવિ સંતાપો છે. જ્યાં વિવેકશુદ્ધિ નથી, જ્યાં સાચો વૈરાગ્ય નથી ત્યાં ધનવડે સુખ નથી. શાક્યરાજા બંદે પ્રમત્યા સ્વીકારી બુદ્ધશરણ લીધું, ત્યારે ઉપાધિત્યાગથી જે સંતાપ થાયો તેનું વર્ણન તે નીચેપ્રમાણે કરે છે:—

ભગવન, જ્યારે હું રાજા હતો ત્યારે મારા મંદિરના બહાર અને અંદરના ભાગમાં પહેરેગિર હતા, એટલું જ નહિ પણ મારા નગર અને દેશના પણ રક્ષકો હતા; તોપણ મને ભય રહેતો, હું ચિંતાતુર રહેતો, અવિશ્વાસ હતો. હવે જો કે હું જંગલમાં એકલો રહું છું, અથવા કોઈ વૃક્ષતળે પડી રહું છું તોપણ મને ચિંતા અથવા ભય નથી. હું આત્મસંપન્ન, નિર્ભય, અને મૃગવત્ નિર્દોષ અને પ્રશાન્ત થયો છું. ”

(અપૂર્ણ);

આન્તર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો તથા તેમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૧૧ થી.)

વેદાન્ત શાસ્ત્રપ્રમાણે મન લૌકિક છે, મનને લૌકિક માન્યું છે પણ તેમાં પણ સ્થૂલ ભૂતના વિકારરૂપ નહિ સ્વીકારતાં જે અપચીકૃત સૂક્ષ્મ ભૂતો છે તેના વિકારરૂપે સ્વીકાર્યું છે. અને મસ્તિષ્ક તો સ્પષ્ટપણે પચીકૃત સ્થૂલ ભૂતાનું કાર્ય છે. તેથી જ શાસ્ત્રપ્રમાણે પણ મન અથવા આંતઃકરણ મસ્તિષ્કથી પૃથક્ છે અને મસ્તિષ્કથી સ્વતંત્રપણે વ્યાપારવાળું થઈ શકે છે. તેથી સર્વ સામયી જો મનમાં જ રહેલાં છે અને તેથી જોમાં આ પ્રકારની બે વિલક્ષણ શક્તિઓ જોવામાં આવે, આ પ્રકારે જોના સામયીની બે દિશામાં બેદ સ્થાપવામાં આવે તો તે સાથે જ શાસ્ત્રને લેશ પણ વિરોધ નથી, અને મનુષ્યને જોમાં ગ્લાનિ પામવા-જેવું લેશ પણ રહેતું નથી.

આ વિચાર એક બાલુપર હાલ મુકાયે અને બે મનને જ સ્વીકારીએ, એક મન-બાહ્ય મન તે મસ્તિષ્ક છે એમ સ્વીકારીએ અને આંતર મન તે ખરો મનુષ્ય છે, મનુષ્યનો આત્મા છે એમ લૌકિક દષ્ટિપ્રમાણે સ્વીકારીએ; તોપણ મનુષ્યને આ સિદ્ધાન્તને લીધે ગ્લાનિ યત્તાર્જેવું પ્રાપ્ત થતું નથી. આત્મારૂપ જે આંતર મન છે તે વ્યાપ્તિગ્રાહકઅનુમાન કરી શકતું નથી એમ કહેવામાં જોની શક્તિનું એક રીતે ચર્ચાદીકરણ થાય છે એ સાચું છે પણ વિશેષ વિચારથી જો જોની સ્તુતિમાં જ પર્યાવસાન પામી રહે છે. જો આત્મારૂપ આંતર મન પરમાત્માના આશરૂપ છે અને તેથી પરમાત્માના સામર્થ્યની જોમાં છાયા પ્રાપ્ત થાય છે. પરમાત્મા સર્વજ્ઞ છે. સર્વજ્ઞ વ્યક્તિનું જ્ઞાન કેવા પ્રકારનું હોય છે ? સર્વજ્ઞ વ્યક્તિનું જ્ઞાન વ્યાપ્તિગ્રાહક અનુમિતિરૂપ કદાપિ હોઈ શકતું નથી. અમુકમાં શું સત્ય છે એ જાણવાની ઇચ્છા થતાં, આપણને તેનું જ્ઞાન થતું નથી તેથી આપણે જોમાં શોધ કરવા વ્યાપ્ત થઈએ છીએ, વિવિધ દષ્ટાન્તો ભેગા કરીએ છીએ, તેમને સરખાવીએ છીએ અને તેમાંથી મહાકષ્ટે કોઈ

જે ધર્મોનું સાહચર્ય નિર્ણય કરીએ છીએ. એ નિર્ણય થયા પછી એક ધર્મ તથા બીજા ધર્મની સાથે અવિનાશાય સંબંધ રહેલો છે કે નહિ તેની અન્વેષણા કરીએ છીએ. એ સંબંધ આગંતુક છે એમ જણાવનાર કોઈ હેતુ આપણને પ્રાપ્ત થતો નથી તો પછી એ સંબંધ સ્વાભાવિક છે એમ નિર્ણય કરીએ છીએ; અગર જો આ નિર્ણયની સત્યતા આપણા તે સમયના જ્ઞાનપર જ રહે છે અને તેથી આપણું જ્ઞાન શક્તિ પામતાં એકવાર જોને સ્વાભાવિક સંબંધરૂપે આપણે સ્વીકારેલો હોય છે તે ઘણીવાર આપાધિક સંબંધરૂપે આપણને જણાઈ રહે છે. અને સ્વાભાવિક નિર્ણય થતાં પછી એક ધર્મ અન્યનો પ્રાપ્ત છે એમ નિશ્ચય બાંધીએ છીએ. આ પ્રકારની પદ્ધતિ સર્વે જ વ્યક્તિમાં હોવાનો અસંભવ છે. જે સર્વે જ છે તેને જ્ઞાન સહજ જ હોય છે. જ્ઞાન સહજ જ થતું હોય તો જ તે વ્યક્તિ સર્વે જ કહી શકાય છે અને દીર્ઘ સમય અજ્ઞાનમાં રહી જોને સત્યની આમ પ્રયત્નપૂર્વક શોધ કરતી પડે છે તે વ્યક્તિ કદાપિ સર્વે જ કહી શકતી નથી. તેથી સહજ સમગ્ર જ છે કે પરમાત્માનું જે જે જ્ઞાન થાય છે તે કદાપિ વ્યાપ્તિગ્રાહકઅનુમાનપદ્ધતિથી થતું નથી. માટે આ આંતર મન જે આત્મારૂપ હોવાથી પરમાત્માના અંશરૂપ છે તેને વ્યાપ્તિગ્રાહકઅનુમાનપદ્ધતિથી જ્ઞાન થતું નથી એમ કહેવામાં અથવા સિદ્ધ થવામાં એ મનનું ગૌણત્વ આવતું નથી, પણ જો કંઈ પણ પ્રાપ્ત થાય છે તો તે એ મનનું પરમાત્મા સાથે એ અંશમાં સાદૃશ્ય જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી આંતર મન અર્થાત આપણે વ્યાપ્તિ સ્થાપન કરી શકતા નથી એમ કહેવામાં આત્માની નિંદા નથી, પણ સ્તુતિ જ પર્યવસિત થઈ રહે છે તેથી એ સિદ્ધાન્ત આનંદકર નથી, પણ પરમાત્માસાથે સંનિવૃત્તિને સ્થાપન કરનાર હોવાથી હર્ષનો હેતુ જ થઈ રહેવો ઘટે છે.

બાહ્ય મન આંતર મનના કરતાં પરમાત્માથી વિપ્રકૃષ્ટ છે, આપણા આત્મારૂપ નથી, પણ આત્માના સાધનરૂપ છે, તેની એ મનને જ વ્યાપ્તિનું સ્થાપન કરવાની અગત્ય રહે છે. જીવનું એક યોગિનિથી બીજી યોગિમાં જવું થાય છે ત્યારે જીવ બાહ્ય મનને જ્યાંનું ત્યાં રહેવા દે છે અને માત્ર આંતર મનને જ સાથે લઈ તે અન્ય યોગિમાં જાય છે. આખા સંસારજીમાં આપણે એક બાહ્ય મનનો વારંવાર ત્યાગ અને નવા બાહ્ય મનનું ગ્રહણ થયાં કરે છે. ત્યારે આંતરમન જીવની સાથે સંપરિવ્રજત થઈ વહેતું રહે છે. આ સ્થિતિ હોવાથી બાહ્ય મનની કલા જે જે ઉદ્ભવે છે તે, તે તે પ્રાપ્ત પ્રસંગમાં “અહ” ના જીવનને અર્થે, અહરૂપ જીવના સુખપૂર્વક નિર્વાહને અર્થે ઉદ્ભવે છે. આપણને આ વિશ્વમાં જે જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું આવશ્યક છે, અગ્નિ દિમનું આપણે, અતિશયથી અમુક દાનિ થાય છે, અનાશયથી અમુક દાનિ થાય છે, એ જોને અટકાવવા અમુક સમર્થ ઉપાયો છે, અમુક પ્રકારનું સેવન નિરામયતા સાધે છે ત્યારે અમુક પદાર્થનું સેવન રોગપ્રદ છે, અમુક રાત્રિસંસ્થા અમુક સમયમાટે યોગ્ય છે અને અમુક અયોગ્ય છે, અમુક પ્રકારનું ગૃહ સુખપ્રદ છે અને એથી વિરોધી દાનિકર છે, કલ્યાદિ સર્વજ્ઞાન આપણને પ્રાપ્ત કરવું જે આવશ્યક છે તે સર્વ આપણા સુખપૂર્વક પ્રવાસની સિદ્ધિઅર્થે છે. આથી એ આવશ્યકતાના પરિણામરૂપે બાહ્ય મનની આપણને પ્રાપ્ત થાય છે અને એ આવશ્યકતા પૂરી પાડવા પૂરતી શક્તિઓ બાહ્ય મનમાં વિકસે છે તથા એની અગત્ય પણ છે. આથી આ સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન વ્યાપ્તિગ્રાહક અનુમાનથી થતું હોવાથી એ શક્તિ બાહ્ય મનમાં આવી રહેલી છે. જ્યારે જીવની ઉત્ક્રાન્તિ

યાય છે અથવા જે યોનિમાં આ પ્રકારના જ્ઞાનની અપેક્ષા નથી ત્યાં આ પ્રકારના બાહ્ય મનની શક્તિની અગત્ય રહેતી નથી. તેથી ત્યાં સર્વ વ્યવહારને નિર્વાહ કેવળ આંતરમનવડે જ યાય છે. તાત્પર્ય કે જે આવશ્યકતાના પરિણામરૂપે બાહ્ય મનનું પ્રદક્ષુ છે, તેની જ સિદ્ધિને અર્થે બાહ્ય મનની અનુમાન કરવાની શક્તિ છે અને તે પૂરતી જ એ શક્તિની સ્તુતિ છે. એ આવશ્યકતા ન્યાં નથી ત્યાં એ શક્તિની અપેક્ષા રહેતી નથી અને તેથી એ શક્તિ આંતર મનમાં ન હોય તો તેથી મનુષ્યે જરા પણ નીચું જોવાપણું રહેતું નથી.

મનુષ્યની સ્તુતિ જ્ઞાનના વિસ્તારથી બાહ્ય મનના વિકાસથી, બાહ્ય મનની પ્રસ્તુત અનુમાનશક્તિથી યાય છે. આપણે સર્વ એ શક્તિને તથા એ મનને વખાણી રહ્યા છીએ. પણ તેનું કારણ એ જ છે કે આણે હાલના વ્યવહારમાં એની અપેક્ષા રહે છે પણ તેટલા ઉપરથી એમ કદાપિ સિદ્ધ થતું નથી કે જ્યાં એ શક્તિની અપેક્ષા રહેતી નથી ત્યાં પણ એ શક્તિના વખાણ કરવાનાં છે અથવા જે વ્યક્તિમાં એ શક્તિ નથી તે આંતર મનરૂપ વ્યક્તિને તેટલા માટે ગણુ ગણવાની છે. સાચું સામાન્ય આંતર મનનું જ છે કેમકે આપણાથી અત્યંત નિકટ છે, એ જ્યને જીવ બનાવનાર છે અને બાહ્ય મન તો માત્ર એક બાહ્ય સાધન છે. વ્યવહાર ચલાવવામાં, આપણે સ્પષ્ટ જોમએ છીએ કે, આપણે હલકા ભારે, નાનાં મોટા, ઉચ્ચનીચ અનેક પદાર્થોની અપેક્ષા રહે છે; આહારને માટે દુધ, શર્કરા, નવનીત, દુગ્ધ આદિની અપેક્ષા રહે છે તેમ હસ્તપાદ શુદ્ધિ કરવા મૃતિકાની જરૂર પણ રહે છે. બંને વર્ગમાંથી એક વર્ગ બીજા વર્ગનું કાર્ય કરી શકે તેમ નથી. ધૃત કે દુગ્ધથી હસ્તપાદાદિની શુદ્ધિ સધાતી નથી, તેમ મૃતિકાથી શરીરસંરક્ષણ થતું નથી. માટે બંને પદાર્થ પોતા પોતાના વ્યાપારને અર્થે અપેક્ષિત છે અને તેથી બંને સારા છે. એમાં જોમ એમ ગણવું કે ધૃત આદિ શુદ્ધિ કરી શકવા અસમર્થ હોવાથી વ્યર્થ છે અથવા મૃતિકા આહારમાટે નિરુપયોગી હોવાથી વ્યર્થ છે—એ જૂઝ છે, તેમ આંતરમન અને બાહ્યમન પોતાપોતાના વ્યાપારને પોતાની શૂભિકાપર રદી કર્યાં જાય છે, તેમાં આંતરમન વ્યાપ્તિપ્રાદકઅનુમિતિ ન કરી શકે માટે ઉતરતી પંક્તિનું થઇ રહે છે અથવા બાહ્ય મન સતત જીવની સાથે ન રહેનાર હોવાથી સર્વથા નિરુપયોગી છે એમ ગણવું એ પણ કેવળ જૂઝભરેલું છે. તેથી સર્વ રીતે વિચાર કરતાં આંતરમનની શક્તિનું જે એક પ્રકારે મર્યાદીકરણ અત્ર જણાવવામાં આવ્યું છે તે એની નિરૂપના સ્થાપવા અસમર્થ છે પણ વિશેષ વિચારથી એની સ્તુતિમાં જ પર્યાવસાન પામે છે અને તે સાથે બાહ્ય મનની વ્યર્થતા અથવા નિરુપયોગિતા કદાપિ સિદ્ધ થતી નથી તાત્પર્ય કે જે આવશ્યકતાએ બાહ્ય મનને જન્મ આપ્યો છે તે આવશ્યકતા જતી રહે, સ્થૂળ શરીરને ત્યાગ થયે બાહ્ય મનની અપેક્ષા રહેતી નથી, તેથી માનુષ ચક્ષુથી અજોષ રહેશે. અતરાય ખરી ગયે સત્ય પોતાની મેળે આંતર મનને જણાય છે. અસ્થિતિ જ્યારે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે જીવાના અર્થાત આંતર મન પોતાના વ્યાપારને શારીર પ્રતિજ્ઞાથી અશોષિત રહી કરે છે અને સ્વયંરૂપ પોતાના ધામમાં પ્રકાશનું રદી, સર્વ સત્યના મુલમૂલ ચૈતન્યસ્વરૂપ અજાતત્વમાંથી જ સર્વ સત્યને સ્વસામર્થ્યવડે, વ્યાપ્તિપ્રયોજક અનુમાનની સહાયવિના તત્કાલ જ જાણે છે, ક્રતંમરા તમ પ્રજ્ઞા, દ્રષ્ટૃદ્રવ્યોપરક્ત ચિત્તં સર્વાર્થમ્—ધ્યાદિ યોગચયનની સત્યતાનો અનુભવ કરી રહે છે.

વિરોધી ઘોતતની અસર.

આ પ્રમાણે આંતર મનની એક શક્તિ અથવા એક મર્મોદાનો આપણે વિચાર કર્યો. હવે એની બીજી શક્તિ અથવા બીજી મર્મોદા એ છે કે મન તકરારને, વિરોધને, પ્રતિપક્ષને સહન કરતું નથી. પૂર્વે આ સંબંધમાં સંક્ષેપમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, પણ આ શક્તિ અથવા મર્મોદા એટલી તો ઉપયોગની છે કે આંતર મનના નિરુપણમાં એના વિસ્તારની અપેક્ષા રહે છે. અનેક બાંધકારો જેનું સંતોષકારક સમાધાન આજસુધી આપવામાં આવ્યું નથી તેનું આ ચર્ચાને લીધે સારી રીતે સમાધાન થઈ શકે છે, તેની બરાબર ઉપવૃત્તિ આ મર્મોદાથી થઈ શકે છે. એટલું જ નહિ પણ આંતર મનના સામર્થ્યનો ઉપયોગ કરનારને આ નિયમ ખાસ લક્ષમાં રાખવાની જરૂર રહે છે. એ નિયમના અજાણથી, અથવા ઉપેક્ષાથી અનેકવાર મોટા મોટા મન પણ પ્રલરલિત થઈ ગયા છે અને જાય છે, આંતર મન ઘોતતને અધીન છે એ સારી રીતે સિદ્ધ થઈ ગયું છે. પણ તેમાં જ્યારે એ વિરોધી ઘોતત થાય છે ત્યારે એ મન તે બંનેને અધીન થઈ રહે છે એ નિયમ પણ એનાથી જ સિદ્ધ થાય છે. તકરાર, સંશય, અશ્રદ્ધા, શ્રદ્ધામાં જરા પણ ખામી, વિરોધ પ્રતિપક્ષ ઈલાદિ સર્વ વિરોધી ઘોતત છે. આરોગ્યની પ્રાપ્તિ માટે આંતર મન આરોગ્યની ભાવના કરવા માટે છે ત્યારે ખુણે ખોણે પણ એમાં એવો સંશય થાય કે આ ભાવનાથી મને આરોગ્યની સિદ્ધિ થશે કે નહિ તો એ સંશય એ આંતરનું વિરોધી ઘોતત છે અને તેથી એ ભાવનારૂપ કરાતા ઘોતતને તરત અન્યથા કરી દે છે. પરમાત્માપ્રતિ શ્રદ્ધા રાખી પ્રવૃત્ત થનાર મનુષ્યને તેમાં જરા પણ અશ્રદ્ધા થાય છે તો શ્રદ્ધા પ્રયુક્ત પ્રવૃત્તિ આંતર મનમાં જે ફળ પ્રકટાવી શકે તે સર્જને આ અશ્રદ્ધાને અંકુર તરત બાંધ કરી દે છે. જેમ લગમણીનું તરુ તેને છેડવામાં આવે છે—તેને સહજ રૂપમાત્ર કરવામાં આવે છે કે તત્કાળ પોતાનાં પાતરાને એ સંકુચી દે છે, તે જ પ્રમાણે આંતર મન એકવાર એક પ્રવાહ આવે છે તો પછી તે પ્રવાહથી વિરોધી પ્રવાહને જરા પણ સહન કરી શકતું નથી. વિરોધી પ્રવાહનો ગંધમાત્ર પણ એવા પ્રથમના પ્રવાહનાં દારને તત્કાલ બંધ કરી દેવા સમર્થ છે. અહો ! પરમાત્માની કૃતિનો શુદ્ધ દષ્ટિથી વિચાર કરનાર કોણ ચકિત થયાવિના રહે તેમ છે. એક તરફથી પરમાત્માએ સર્વ અર્થને સાધી શકે એવું આંતર મન મનુષ્યમાં રચાયું છે ત્યારે એ મનના અદ્ભુત સામર્થ્યનો અધિકારી દુરુપયોગ ન કરી દે તે માટે એનો એવો વિલક્ષણ સ્વભાવ પણ પરમાત્માએ સાથે સાથે જ રચ્યો છે કે વિરોધી ઘોતત થતાં એના સામર્થ્યનો વિકાસ થવાની પેરી તરત બંધ થઈ જાય છે. જે અનધિકારી મનુષ્યો હોય છે તેમનામાં શ્રદ્ધાનો અભાવ અથવા શ્રદ્ધાની ખામી એ પ્રથમ લક્ષણ વિદ્યમાન રહે છે, અને એ જ આંતર મનનો ગેરલાભ લેતાં રક્ષણ કરનાર દારપાલ છે. આ જ હેતુથી આપણા ઋષિમુનિપ્રણીત સર્વ સત્શાસ્ત્રોમાં શ્રદ્ધાને ઉત્તમોત્તમ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે અને એને સંપત્તિ કહી છે. જેમ અમૃત ધન એ મનુષ્યની સંપત્તિ છે તેમ અશ્રદ્ધા એ પણ ઉત્તમ સાધકની સંપત્તિ છે. જેમ ધનવિનાનો મનુષ્ય બેવડાદારમાં સંપત્તિહીન ગણાય છે અને રંક અથવા નિર્ધનમાં ખપે છે, તેમ શ્રદ્ધાવિનાનો સાધક પણ એવો જ રંક અથવા દરિદ્ર ગણાય છે. આ હેતુથી જ બેવડાદાર પરમાર્થ સર્વના સાધક શ્રદ્ધાને પ્રથમ સર કરવી જોઈએ છે. સંશયાત્મા ચિત્તદયાતી-

સંશય રાખનાર, અત્રદ્ધા કરનાર પ્રાપ્તિય ફલથી રહિત રહેવારૂપ વિનાશને પામે છે, કારણ કે સંશય એ અત્રદ્ધા છે અર્થાત્ જે ફળ માટે જે સાધનો કર્તવ્ય છે તે સાધનોના અનુદાનમાં અપેક્ષિત આંતર પ્રવૃત્તિના વેગને રખલન કરનાર પ્રતિપક્ષી ઘોતન છે. આંતર મન કાર્ષણ્ય પ્રકારના પ્રતિપક્ષી ઘોતનને જરા પણ સહન કરી શકતા અસમર્થ છે, એ એના નિજ સ્વભાવ છે.

આ નિયમ વિવિધ વ્યતિકરોની કૃત્રી રીતે ઉપપત્તિ કરે છે તથા આપણને આંતર મનના સંબંધમાં તે વ્યતિકરોથી શું બોધ આપે છે તે જ્ઞેષ્ય. પ્રથમ તો જેઓએ હિપનોટિઝમના પ્રયોગો વારંવાર કર્યા છે તેમના અવલોકવામાં એવું વારંવાર આવ્યું છે કે કોઈ પણ પાત્રને તેની ઇચ્છા ઉપરાંત હિપનોટિઝમ કરી શકાતું નથી. કદાચ કરી શકાય છે તો તેમાં કદ ઘણું પડે છે. આટલું જ નહિ પણ એ પાત્રને શંકાશીલ સમાજની અંદર હિપનોટિઝમ કરવું હોય છે તો તે સમયે પણ એટલું જ કદ પડે છે. અને ઘણે પ્રસંગે એ પ્રયોગો વિજયી થતા નથી. ખાસ કરીને જો એ સમાજના ગૃહસ્થો પ્રસિદ્ધપણે શંકાશીલ યાત્રયેલા હોય છે અર્થાત્ પોતાનું શંકાશીલતત્વ તે સમયે પ્રસિદ્ધ કરે છે ત્યારે એ કદ અધિક થઈ રહે છે. એ પણ સારી રીતે યાત્રયેલું છે કે જ્યારે પાત્ર વિશદ નિદ્રામાં હોય છે ત્યારે કોઈ પણ એની સાથે તકરારમાં ઉત્તરે છે, એની સાથે દલીલ કરવાનો યત્ન કરે છે અથવા એ મનુષ્ય ઢોંગ કરે છે અને પ્રમાણિક પણે વર્તે તો નથી એવો આરોપ કરે છે ત્યારે એ પ્રયોગોનો સંતોષકારક પરિણામ આવતો નથી. આ પ્રકારની પદ્ધતિ અથવા રિથિતિના પરિણામ એ જ આવે છે કે તે પાત્રના મનમાં ખેદ થાય છે અને અદ્ય સમયમાં જ એ જાગૃત થઈ રહે છે. હિપનોટિઝમના ઈચ્છા વ્યતિકરોમાં આવો પરિણામ વળી આથી પણ અધિક જણાય છે. દૂરદર્શન, વિચારસંક્રાન્તિ, મનોવાચન આદિ વ્યતિકરોની સિદ્ધિ કદાપિ શંકાશીલ સમાજની સમક્ષ થતી નથી. પશ્ચિમના વૅશિંગ્ટન ઇન્વિંગ બ્રિશપ અને મી. લેથુશેઅરની વચ્ચેનો વાદ સર્વને એ દેશમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. જાહેર સભાઓમાં તથા ખાનગીમાં મી. બ્રિશપ પોતાની આશ્ચર્યકારક શક્તિના પ્રયોગો કરી બતાવતો હતો; મી. જાના વિચારોને વાંચી શકવાનું પોતાનું સામર્થ્ય છે એ શતશઃ એ ગૃહસ્થે પ્રયોગવાડે સિદ્ધ કરી આપ્યું હતું. બંધ કરી સીલ કરેલા કવરની અંદર રાખેલાં પત્રોમાં શું લખ્યું છે તે સખત કસોટીપૂર્વક એણે અનેકવાર કહ્યું હતું અને તે પણ અનેક વિચક્ષણ, શુદ્ધિ-શાળી તથા પ્રમાણિક ગૃહસ્થોના, સમાજમાં. આ પ્રકારે એની ખ્યાતિ સર્વત્ર પ્રસરીલી હતી તે સમયમાં મી. લેથુશેઅર નામના ગૃહસ્થે પોતાના પત્રમાં જાહેર લખાણ કર્યું કે મી. બ્રિશપથી સર્વ છતરાયા છે. મી. બ્રિશપે દર્શાવેલા પ્રયોગો ‘હમખગ’ છે અને તેમાં કાંઈ પણ માલ નથી તથા એના પર જરા પણ વજન રાખવાનું નથી. આ પ્રકારે પોતે ખરા અંતઃકરણથી નિશ્ચયપૂર્વક માને છે એ સિદ્ધ કરવા એ ગૃહસ્થે એક જાહેર ખજાર પોતાના પત્રમાં બહાર પાડી કે મેં એક સીલ કરેલા કવરમાં ઘણી મોટી રકમની ઇંગ્લેન્ડની બેન્કની નોટ મુકી છે અને જો મી. બ્રિશપમાં ખર્ચ સામર્થ્ય હોય અને એ નોટનો નખર એ સાચો જણાવે તો એ નોટ એને આપી દેવા હું તૈયાર છું. આ પ્રકારની જાહેરખજાર બહાર પડતાં મી. બ્રિશપની પ્રતિષ્ઠા સંશયવૃક્ષાપર ચઢી. મી. બ્રિશપે ઘણીવાર એ નોટનો

નંબર કહેવા પ્રયત્ન કર્યો પણ અમાથી કોઈ પણ વાર સાચો નંબર વાંચી શકવા એ વિજયી થયો નહિ. હવે આ પ્રકારનો પ્રયોગ મી પ્રિયપે આ પ્રસંગની પૂર્વે હજારોવાર ફોફમંદીથી કર્યો હતો અને આ પ્રસંગ થઈ ગયા પછી પણ એવા પ્રયોગ અનેકવાર એણે કરી બતાવ્યા હતા. પણ આ સીધ કરેલા કવરમાં મુકેલી નોટનો સાચો નંબર એ કદાપિ કરી શક્યો નહિ.

(અપૂર્ણ.)

પરસ્પરમાં કેવી રીતે વાતો કરવી.

“ ગમે તેવી જાતની વાતો કરવી એ હાનિકારક છે, એમ તમે કહો છો. સંસારમાં રહ્યા, અને કોઈના મંદવાડની વાત તો કહે ન કરશો, જગતુપર ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય વર્તોવી રહેલા કુષ્કાળની વાત તો કહે ન કરશો, આજ કાલ કોઈ કોઈ જગાએ ચાલતા કોલેરાંજીવા રોગની કે ખરાબ દવા પાણીની વાત તો કહે ન કરશો, કોઈના દોષ કે અવગુણ દેખાય તો તેની વાત તો કહે ના કરશો, કોઈના પરસંસારની વાત તો કહે ન કરશો, ગામમાં ઉડતો ચાર અફવાઓ જરા બીરતિ બેસી સાંભળીએ, તો કહે તે પણ નહિ, ત્યાર પછી ચાર જણાએ મળીને અમારે વાત શી વાત કરવી ? મને તો એમ લાગે છે કે પછી તો કોઈ વાત રસપૂર્વક થઈ શકવાની જ નહિ. અને કોઈએ કશું બોલવું જ નહિ તો પછી કરવું શું ? ”

અંદાજ

મહાકાલના વાચકોને તો આવો પ્રશ્ન પૂછાતો જોઈ આશ્ચર્ય થશે. પરંતુ જે મનુષ્ય પૂછે છે તે નિષ્કાલસ મનનો છે. તે માને છે કે સંસારમાં રહીને જીવનમાં જનસમાજને લગતી રસપૂર્વક કહેવાતી વાતો તે કોઈના મંદવાડની, કોઈના દોષોની, કોઈની દરિદ્ર કે એવી જ જાતની રિધિતિની વાતો હોઈ શકે છે. અને જો તેવી જાતની વાતો કહેવામાં નથી આવતી તો પરસ્પરને વાત કરવાનો રસ જતો રહે છે અને કરો આનંદ પડતો નથી. તેમ જ બીજા કોઈ ઘેર આવી ચડે તો તેની સાથે શી વાતો કરવી અને પોતાના મિત્ર-મંડળનો કેવી રીતે સંકાર કરવો અને તેમને કેવી રીતે પ્રસન્ન કરવા, અને તેની સાથે નવીન વિચારશ્રેણીને પણ પકડી રહેવાય એમ કેવી વાતો કરવી એ બાબતમાં તેમને શંકા પ્રતીત થાય છે.

જો તે મનુષ્ય જ આવી શંકા કરનાર એક અપવાદરૂપ હોય તો તો આપણે તેની શંકાને આ રમાને અર્થવાતી કે તે પ્રશ્નના ઉત્તરને ઇતરસમક્ષ આપવાની કશી જ અગત્ય ન રહત, પરંતુ આવો પ્રશ્ન તેને એકલાને જ નથી થતો. મનુષ્યના મોટા ભાગને તેમની નિત્યની વાતોમાંથી ઉપર જણાવેલા અથોગ્ય પ્રસંગોની વાતોને ટાળી દેવાનું કહો, અને મનુષ્યનો મોટો ભાગ ભાગ્યે જ જાણી શકશે કે હવે બીજી શી વાત કરવી. તેઓને અત્યંત અકળામણ થવાની, અને એવું કારણ એ જ છે કે આપણને આપણે મૂળથી જ કોઈની હલકી બાબતો જોવાની ટેવ પડી છે. એવી ને એવી વાતો સંભળતાં સંભળતાં આપણે ઉછપો છીએ અને એમાં જ આપણી રસરૂતિ આજપર્યંત કેળવાતી આવી છે.

થોડા જ થોડા મનુષ્યો એવા હોય છે કે જેઓ ઉંચી જાતની, જ્ઞાતાયકતા ઉભયવું

દિન કરનારી, મૂલ્યવની, ઉદયને વિદ્યાગ કરનારી, મનુષ્યને ઉજાત પ્રદેશમાં સ્થાપનારી, અત્યંત દરજ્જાને પોષણ આપનારી તથા સર્વની નિર્દોષ અને સારી બાબતને જ દેખાડનારી વાતો રસપૂર્વક કરી શકે છે. તેઓ કાષ્ઠને સર્વોચ્ચ નિર્દોષ કેવી રીતે જોવા, અને સર્વતુ સર્વોચ્ચ ગુણ શી રીતે વિચારવું તથા કહેવું એ જાણતા હોતા નથી. અને સદિમાં બનતી અનેક અવનવી અને બુદ્ધિવાળી તથા રસવાળી બાજતોઉપર તેમણે લક્ષ આપેલો હોતો નથી જોયો તેવી નિર્દોષ વાતોને 'જરા નીરાંતે બેસી' કહેવાની અથવા નિત્યની સામાન્ય વાતોરૂપે તેવા કાષ્ઠ બુદ્ધિવાળા વિષયને ચર્ચવાની તેમને કશી જ ગતાગમ હોતી નથી.

સવારમાં ઉઠીને ચાર આમની સાંભળી, ચાર તેમની સાંભળીને જમવા બેસે તો જ તેમનાથી જમાવ અને પચે, અને આખા દહાડામાં પણ તેવી ને તેવી વાતો જ્યારે જરાવાર સાંભળે ત્યારે તેમનાથી રાત્રે ઉંઘાવ એવી ધણા મનુષ્યોની પ્રતિ પડી ગઈ હોય છે. આવી વાતોનું સ્વરૂપ જેવું શ્રી ભામિનીભૂષણની આઠ કથાના પ્રસંગોમાં આપેલું છે તેવું ઉત્તમ બીજે કાષ્ઠ રચે નથી. શ્રી અને પુરુષોમાં જ્યાં ત્યાં આ જ ઉપર પ્રશ્નકારે જણાવી એવી જ વાતો થયા કરતી હોય છે.

આપણને જેની જરૂર છે તે એક નરીન દરિયુંદુ અથવા નરીન વિષય છે. આપણે કાષ્ઠના પણ જીવનની દુર્ગંથ અને અપૂર્ણ બાબતોની જ ચર્ચા કરવામાં એવા તો તેવાઈ ગયા હોઈએ છીએ કે આપણાં મન કંઈ પણ બીજા બાજનને તત્કાલ મદ્દલ્ય કરી શકતાં જ નથી. કાષ્ઠના મંદવાડની કે કાષ્ઠના દુઃખની વાતો કરવી એ પ્રકારની ટેવ જ બંધાઈ ગઈ હોય છે, અને મનને તેવો સંદગ્ધ પણ વિષય મળતાં કે બીજું કંઈ પણ કારણ જડી આવતાં મનુષ્ય તે પડી ગયેલી ટેવમાં આવી ભરાય છે. પરંતુ આપણું મન બદલી શકાય એવું હોય છે, અને આ બાજતમાં તો મનને અવરય બદલવું જ જોઈએ.

રસ ઉપજે એવી લાખો વસ્તુઓ આપણી આગળ પાછળ રહેલી છે કે જે જાતે ખરાજ નથી, તેમ આપણામાં કાષ્ઠ ખરાજ વસ્તુનું કાષ્ઠ પ્રકારે ઘોતત ઉપજાવતી હોતી નથી. અને તેમાંની અત્યંત રસને ઉપજાવે એવી એક વૃદ્ધિ પામવાની વાત છે. આપણે વૃદ્ધિ સંબંધમાં-કાષ્ઠ પણ વસ્તુના વધવા સંબંધમાં-વાતો કરી શકીએ એમ છે. પછી તે વૃદ્ધિ ગમે તો એક બાલકમાં કે ઉપવનમાં કે વૃક્ષમાં કે ક્ષેત્રમાં કે નગરમાં કે મનુષ્યના મનમાં ગમે ત્યાં હોય, પરંતુ તેના સંબંધમાં-તે સર્વની ઉન્નતિસંબંધમાં, આપણે પરસ્પર મળીને વાતો કરી શકીએ એમ છે. પરંતુ દહાડાંથી આપણે આ વૃદ્ધિના સંબંધમાં કંઈ પણ અંશમાં કાષ્ઠ સાથે કદી પણ વાંધ ચર્ચી હોતી નથી. જો આપણે પરસ્પર તેની વાતો કરવાનો આરંભ કરીશું તો એ રિયલમાંથી આપણી વાતોમાં દબરો પ્રસંગો ચર્ચવાયોગ્ય મળી આવશે, કે જેમાંના અનેક પ્રસંગો ગમે તેવા કલ્પનાના તરંગો દોહાવવા કરતાં વધારે રસમય અને લાભકારક થઈ પડશે. અને અરે ! તેવી વાતો મનને કેવું સુંદર દેવીસંપત્તિમય બનાવે !

દાસ તો આપણે જેના તેના કાષ્ઠની જ વાતો કરીએ છીએ. કાષ્ઠ પણ વસ્તુ જોતાં તે કેવી રીતે વૃદ્ધિ પામતી દશે તેના વિચાર તમને ભાગે જ કવચિત્ આપ્યો દશે, પણ તેના નાશના-તે કેવી રીતે નાશ પામે તેના વિચારો તમને વારંવાર આવી ગયા દશે. કાષ્ઠની વૃદ્ધિ કેમ કરવી એ કાષ્ઠ તમને પૂછે તો તેના ઉત્તર નહિ આપી શકે, પણ તેના નાશનો

• વિધિ તમારે જિજ્ઞાસે જ હશે. એક સુગરીએ જ્યારે ચોમાસામાં એક વાંદરા ઘર ન હોવાને લીધે તહાડમાં વરસાદમાં બીજાનો કકડતો હતો, ત્યારે તેને, પોતે બીજા ઋતુમાં આજસથી કાળ ન ગાળતાં મહેનન કરીને કેવું ધર બાધ્યું હતું અને તેને લીધે તે કેવી સુખમાં રહેતી હતી એ તેણે તે વાંદરાને કહ્યું. એ ઉપરથી તે ચીડાઈને બોલ્યો કે રંગ ! તું મારા સરખા પડિતની સાથે વાદવિવાદ કરે છે ? તું જાણે છે કે તારા જેવું ધર ઘંઘનેડાસમ-ચોંસ્મિ સમર્થોગૃહમંજને-અધિવાને માટે તો હું અસમર્થ છું-મને બાંધતાં તો નથી આનહ-તું-પણ હું એ તારા ધરને ભાંગી નાંખતા તો સમર્થ છું જ.

આ પ્રકારે આપણે પણ કાઠની વૃદ્ધિને તો જાણતા નથી, પણ તેના નાશને તો અ-શેષવિશેષસહ જાણીએ છીએ ! અને એનું નામ જ ક્ષયની વાતો જાણવી એ છે. આમ હોવાથી હાલ પરિણામ એ આવ્યો છે કે આપણે આપણા શરીરના ક્ષયની જેટલી વાતો, જેટલાં પ્રમાણો-અને જેટલી રીતો જાણીએ છીએ તેટલી શરીરની વૃદ્ધિની જાણતા નથી. અને આમ હોવાથી આપણું શરીર પણ ક્ષયને જ પામવાના વધારે અને વધારે અજા-સવાળું થતું જાય છે.

જે આપણે સર્વની વૃદ્ધિની વાતોને, તેનાં શાસ્ત્રીય પ્રમાણોને તથા તેની રીત અથવા વિધિને જાણીએ છીએ તો તેની સાકાશ્યવડે ક્રમે કરીને આપણા શરીરની વૃદ્ધિનાં પણ સમગ્ર સાધનોને આપણે જાણી શકીએ છીએ. કેમકે વૃક્ષની, જંતુની અને એ રિના સર્વ વૃદ્ધિ પામતી વસ્તુની વધવાની રીત જેવી જ મનુષ્યની વધવાની રીત પણ હોય છે. અને તેથી વૃદ્ધિની વાતો ક્યાં કરવાને જે આપણે નિશ્ચય રાખીએ છીએ તો કાળે કરી આપણું મન તે વિષયમાં કેળવાતાં મનુષ્યજનની વૃદ્ધિના રહસ્યને આપણામાં યુરાવી શકીએ છીએ, અને તેમ થતાં-સહજ વાનો કરતાં કરતાં-કુદરતના એક મોટા સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરીએ છી-એ. અહો ! વૃદ્ધિની સામાન્ય વાનો પણ પરિણામે કેવા અદ્ભુત સામર્થ્યને પ્રકટાવતા સમર્થ થાય છે !

બુદ્ધિવાળી અને સત્કારના કાર્યને શોભાવનારી અત્યંત વિશાલ ક્ષેત્રવાળી બીજા જાતની વાન તે અધિકતર શક્યતાની-વધારે અને વધારે પ્રાપ્ત થવાના સંભવની છે. એ અધિકતર શક્યતા શાની ? દુઃખની ? નહિ. પરંતુ મનુષ્યમાં ગુણપણે જે સામર્થ્યો રહ્યાં છે તે બહાર પ્રકટાવવાની, કુદરતનાં વિવિધ રહસ્યનું પ્રકાશન કરવાની, અને તે જ પ્રમાણે સર્વ વસ્તુમાં જે ગુણપણે કંઈ કંઈ અદ્ભુત રહ્યું છે તેને પ્રકાશમાં લાવવાની-મનુષ્યમનિને ગમ્ય કરવાની એ શક્યતાસંબધી વાનો છે. એ વાનાના પ્રસંગોમાં એક એવી અત્યંત સહિતું જ્ઞાન મેળવી-એ છીએ કે જેમાં સઘળું અનવધિ પ્રમાણમાં રહેલું છે, કે જેની એક દિનારને જ મનુ-ષ્યે હજીસુધી મહણ કરી છે.

અશક્યતાસંબધી આજસુધીમાં આપણે ઘણું જ્ઞાન-જે તેને જ્ઞાન કહી શકાતું હોય તો-મેળવ્યું છે ખરું જેતાં તો આપણને તેટલું અજ્ઞાન જ મળ્યું છે. જગતમાં શું શું અ-શક્ય છે તે ગણાવવા બેસતાં મનુષ્ય ‘ અશક્યતાસહસ્રનામાવસિ ’ બનાવી શકે છે, અને તેથી એ થાય છે કે કરાળીવાની ચેટ મનુષ્યે વણેલી એ અશક્યતાની જાગમાં તે પોતે જ પ્રસાદ પડે છે. સાપ, વીછી, મકાડા, કાઠીએ વગેરેથી લેરેલા એક કાઠારમાં તમે રહેવાનું પસંદ કરશો કે અશક્યતાની સહિમાં ? બુદ્ધિમાન હશે તો પ્રથમના કાઠારને જ પસંદ કરશો. કેમકે

અશક્યતાની સહિ એના કરતાં અધિક ઉંડાણથી તમને દંશ દે છે. એ સહિની વિષમયી હવા તમારાં ગાંઠમાત્રના સત્ત્વને સુસી લે છે, અને તેમાં એવું દુઃસ્તવ ભરે છે કે જે તમને સમર્થ દાનિ ઉપજાવી પરિણામે વિનાશને સધાવી આપે છે.

શક્યતાની જ ન્યારે વાતો કરવા મંડિા છે ત્યારે તમે અનાયાસ રીતે શક્યતાના વિધિને જાણી શકો છો. અને તે વખતે તમને સમજાય છે કે જે વસ્તુમાં આજીવ્યંત તમે સુદૃઢધિ ધારણ કરી હતી, જેને તમે નકામાસરખી ગણતા હતા તે વસ્તુમાં કંઈ અદ્ભુત સામર્થ્ય મેળવી આપવાની શક્યતા રહી હોય છે. આથી તમારી બુદ્ધિ સૂક્ષ્મ અને શોધક થાય છે, અને તે ચતાં તમને કોઇ સાધારણ વસ્તુ પ્રાપ્ત ચતાં તેમાંથી અપૂર્વ શક્યતાને તમે શોધી શકો છો. પ્રત્યેક વસ્તુમાં અપૂર્વ શક્યતા રહેલી છે અને તે ન્યારે દષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે જ સમજાય છે, અને તે કાલે તેમાં અહોભાવ પ્રકટે છે.

આમ ચતાં આ જ સહિ તમને એવા રૂપે ભાસે છે કે જ્યાં તમે હાથ નાંચ્યા છો ત્યાંથી સિદ્ધિને જ પામો છો. સ્થલે સ્થલે કલ્પતરુ અને સ્પર્શમણિ તમને દષ્ટિએ આવે છે. અશક્યતા અજાણતા જતાં તેની સાથે સુખની, ઉન્નતિની, શાંતિની તથા સિદ્ધિની જગતમાં ન્યૂનતા છે એ ભાવ પણ તેની સાથે અજાણતા જાય છે.

અશક્યતાની સહિતું સીમોક્ષધન કરો. શક્યતા એ જ યથાર્થ અજાણતાથી તેનું જ વાતોમાં કથન કરો. અશક્યતાના અવગુણ કે કશું ગાત્રાની અગત્ય નથી. શક્યતાની જ વાતો કરો, અને તમને કદી ખુટે નહિ એવો મોટો એક વાતાંતો વિષય મળશે.

સધનાઓમાં એક અપૂર્વ રસને ઉપજાવે એવી વાત તે જીવનનું નવીન દષ્ટિબિંદુ કરવું એ પણ છે. આજસુધી જે જૂના દષ્ટિબિંદુને લઇને વાતાં કરતા હતા, તે બદલીને નવીન દષ્ટિબિંદુને ધારણ કરી તેને અનુકૂલ જે તમે વાતો કરો છો, તો તે પણ વાતો કરવાનો એક અખૂટ સમુદ છે. જીવનને જે નવીન દષ્ટિથી જોવાનું છે તે દષ્ટિ એમ કહે કે દોષોની, વ્યાધિની, ઉપાધિની વાતો કરવી એ સાફ નથી, તો તત્કાલ જ છે, તેના તરફ જતા અટકા, અને વાણીને જીવનપ્રતિ જે નવીન દષ્ટિથી જોવામાં આવે છે તેને અનુકૂલ વાતો કરો. આ પ્રકારે કરવું એ તમને એક અપરિચિત ક્રિયારૂપે લાગશે. એ એવી ક્રિયા છે કે જે ધણાં અંતઃકરણો હજીસુધી તેમ કરવાનાં અભ્યાસી થયાં નથી. પણ જેમ જેમ અને જેટલી ત્વરાથી આપણે તત્સમજાથી વિચાર કરવાનો યત્ન કરીએ છીએ તેમ તેમ અને તેટલી ત્વરાથી આપણે આરોગ્ય, શાંતિ તથા મુક્તત્વને સિદ્ધ કરી કરાવી શકીએ છીએ.

જૂની રીતથી વાતો કરવામાં, વિચાર એ બહુ અગત્યનો ન હતો. ઠાઠના રોગની, ઠાઠની ચોરીની, ઠાઠની નિંદાની, ઠાઠની ટીકાની અને એવી જ વાતો કરવામાં શા મોટા વિચારની જરૂર પડે એવું હતું! પરંતુ આ નવીન દષ્ટિથી વાતાં કરવામાં સૂક્ષ્મ વિચારની આવશ્યકતા છે. લગભગ દરેક મનુષ્ય પોતાની સ્મરણશક્તિને તથા મગજની તેજસ્વિતાને કેટલાક સમય પછી કેમ જૂલતા તથા ત્યજતા જાય છે તેનું એક કારણ આપણને અહિં સમજાય છે. જે તમે સૂક્ષ્મ વિચારો નથી કરતા તો સમય જતાં તમારા મગજના પુરો શુષ્ક થઇ જાય છે, અને તમારું મન પછી ઠાઠને કશા પણ ઉપયોગનું રહેતું નથી.

પ્રાતચિત કરવામાં આ નવીન પ્રકારના માર્ગે ચાલવાથી તમે મગજનાં પુરોને તાજાં

અને અખંડ તેજસ્વી રાખી શકા છે. જેથી તમારું મન ૨૫ વર્ષે જેવું છે તેવું જ ૬૫ વર્ષે પણ ચપળ અને સ્મરણશક્તિયુક્ત રહેવાનું. અને તેની સાથે જો પ્રતિવર્ષે તમે માનસ-બલ વિકાસ પામે એવી કોઈ શાખામાં યોગ્યવશા રહેશે તો તમે અધિકતર સામર્થ્ય, અધિકતર ગ્રહણધારણશક્તિ તથા અધિકતર તેજસ્વિતાને ગમે તેટલાં વર્ષો વીતવા છતાં પણ જેવી ને તેવી જ રાખી રહેશો-ઉલટો વધારો કરી શકશો.

વાતો કરવાના આ નવા વિચારના માર્ગમાં પાલન કરવાનો સૃષ્ટી પ્રથમ સિદ્ધાંત આ છે કે પ્રત્યેક વસ્તુને નવીન વિચારથી જોવી. અર્થાત્ પ્રત્યેકમાં કંઈ મૂલ્ય છે અને પ્રત્યેક મનુષ્ય કંઈ પણ ઉપયોગી કાર્ય કરવામાટે જ જીવે છે, તેથી તેનાપ્રતિ દોષશુદ્ધિ ન ધરતાં હિતશુદ્ધિ, જ રાખ્યા કરવી. જૂનું દષ્ટિબિંદુ દુર્ગંજતા, અપૂર્ણતા, અને અધટિતપણાને ન્યાં ત્યાં દેખાડી આપતું હતું ત્યારે નૂનન દષ્ટિબિંદુ બળ, અસૌકીક શુદ્ધિ, યશુ અને મૂલ્યને જ ત્યાં ત્યાં અખંડિતપણે જોતું હોય છે.

જેની આપણે વાંછના કરીએ છીએ, તે આપણને હંમેશાં પ્રાપ્ત થાય છે, અને જે કંઈ આપણને મળે છે તેનો આપણે વિવિધ વાતો કહેવામાં ઉપયોગ કરી શકીએ એમ છે. અને તેથી કોઈ પણ પ્રકારની વાત કરવા માટે પછી યોગ્ય વિષયની પસંદગી કરવામાં આપણને જરા પણ અડચણ પડવાની નહિ. વાતોના વિષયો અનંત થશે, અને તેમાં વિવિધતા (Variety) પણ પુષ્કળ પ્રમાણમાં ઉપજવી શકશે. આવી વારસવ સહિનો કયાંદિ અવધિ નથી. અને જેમ જેમ આપણે તેમાં વધારે ઉડા ઉતરતા જઈએ છીએ, તેમ તેમ તે બાજતની આપણને વધારે ખાતરી થતી જાય છે.

આ સંબંધમાં એ સૂચના અસ્થાને નહિ ગણાય કે પ્રત્યેક મનુષ્યે આવા નવીન પ્રકારના વિચારને રોવતું, દર્શાવતું તથા તે પ્રમાણે વર્તવામાં ઉત્સાહી રહેતું એવું એક પોતાનું મિત્રમંડળ સ્થાપવું. આવા પ્રયત્નની અસર અદ્ભુત-અસામાન્ય-થતી જણાશે.

પ્રિય સંદ્રો—! આવા નવીન વિચારમાર્ગમાં સ્થપાએ અને તમારી મુગ્ધવશ દૂર થશે. તમને કદી ખૂટે નહિ તેટલાં વાતોના વિષયો પ્રાપ્ત થશે, અને તે પ્રત્યેક વિષય તેની ચર્ચા કરનારની ઉન્નતિને જ સાધશે.

ઉત્તમ આરોગ્ય માટે ઉત્તમ નિયમો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૧૪૯ થી.)

તમારા મનમાં રમી રહેલું જે લક્ષ્યરૂપ જીવન છે તેના સૂક્ષ્મ સંબંધમાં આવીને તે જીવનનો અનુભવ કરે. તેમાં રહેલાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વો પરમ પવિત્ર-નિર્મલ અને પરમ આરોગ્યમય હોય છે. તેથી એ તત્ત્વોનો આપણા શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં આવિષ્કાર કરવો એ શરીર અને મનના પ્રદેશમાં આરોગ્યઆનુની સ્થિતિઓને પ્રવેશાદેવા સરખું છે.

*

*

*

*

સર્વ સમયે ઉન્નત દશામાં સ્થામિત્વની રિયતિમાં-રહેવાનું જારી રાખો. અંતરથી જાણો

કે તમે યથાર્થ મનુષ્ય છો-શરીર તથા મનના સ્વામિ છો. તમે આવા સ્વામી છો એ પ્રકારનું દૃઢ જ્ઞાન રહે તેવી રીતે તમને પોતે કેળવ્યા કરો, તમારા સ્વામિત્વનું યથાર્થ જ્ઞાન કરીને તમારાં પ્રત્યેક કાર્ય તમે જ તેના પૂર્ણ અથવા સ્વતઃ અધિષ્ઠાતા છો એમ જાણી કરવાનો આરંભ કરો.

*

*

*

*

આરોગ્યને વિચારતાં શીખો. પ્રત્યેક વિચારમાં આરોગ્યના સ્વરૂપને રમીડો. આરોગ્ય એ શું છે તેનું યથાવત જ્ઞાન તમારા પ્રત્યેક વિચારને આપે, અને તમારા પ્રત્યેક વિચાર તથા જે માનસ સ્થિતિને તમે રાખી રહ્યા હોય તેમાં આરોગ્યના પૂર્વ સ્વરૂપની દૃઢ જાણ પાડો. તમને પોતાને પૂર્ણ નિરામય સ્થિતિયુક્ત વિચારજ્ઞે. તમે પોતે બલવાન છો અને આરોગ્ય તથા બલને ઉત્તરોત્તર વિશેષ અને વિશેષ પ્રાપ્ત કરતા જાઓ છો એવા પ્રકારે તમે તમને પોતાને જાણજ્ઞે.

*

*

*

*

તમારી પોતાની કષ્ટનામાં તમે તમને નિરામય જાણો. જ્યારે તમે તમારા સંબંધી કંઈ વિચાર કરો ત્યારે તમે પોતે સર્વાંશે નિરામય અને બલવાન છો એ પ્રકારનું જ્ઞાન થાય એવી તમારા મનની દૃષ્ટિને કેળવી રાખજો, તમારા પોતાના સંબંધના એવા લક્ષ્યના ચિત્રને, તમને પોતાને બને તેટલી સ્પષ્ટ રીતે અને સરળપણે સમજાવજો. તમે પોતે અહંસા તે ચિત્રને સર્વ રીતે રચી શકો એમ કરજો. અને દિવસમાં ઘણો સમય અત્યંત આનંદપૂર્વક તે સ્થિતિમાં રહેજો.

*

*

*

*

જ્યારે જ્યારે તમને વ્યથાનું, વ્યાધિનું તથા અસવરચાનું જ્ઞાન થાય ત્યારે તમારા મનમાં રચી શકો તેવા જીવનના અને એકરાગના ઉચ્ચતમ અને એક વિચારપ્રતિ બલપણે તમારું ધ્યાન દોરવજો. એ પ્રયત્ન ઉંડાણથી તથા શુદ્ધ હૃદયપૂર્વક કરજો. અને જાણજો કે જે ક્ષણે તમારા મનમાં વધારે સારો ફેરફાર કરો છો તે જ ક્ષણથી તમારા શરીરમાં પણ વધારે સારો ફેરફારને તમે અનુભવી શકો છો.

*

*

*

*

જ્યારે મને દુર્બલતા તથા અણુગમાની વૃત્તિ પ્રકટતી જણાય, તો એ અનુભવનો વધારો સ્વીકાર કરતાં તત્કાળ અટકજો. તમે જાણો છો કે તમારા શરીર તથા મન ઉભય સંબંધી ઉઠતી વિવિધ વિરોધી વૃત્તિને દબાવી શકો એમ છો ? તમારું તે બંને ઉપર સ્વામિત્વ છે. તો પછી તમારા મનપ્રતિ લક્ષ વાળો, તમારા ધ્યાનને આરોગ્યની, પ્રસન્નતાની, શાંતિની તથા એકરાગની સ્થિતિને અનુભવ કરવાતરફ દોરો. એ લક્ષ્યરૂપ સ્થિતિઓમાં વધારે અને વધારે પૂરુંપણે પ્રવેશવાને માટે અત્યંત તીવ્ર ઇચ્છા જાગ્રત કરો. એમ થતાં તમે વિરોધી વૃત્તિઓને દબાવી દેવાની સાથે અનુકૂલ સ્થિતિને અનુભવી શકશો.

*

*

*

*

તમે બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં અથવા મનથી ગમે તેવા સ્ફુર્તિવાળા હો, પરંતુ અંતરના ઉંડાણમાં એક ગાઢપ્રશાંતિને જાગવી રાખજો. આ વિવિધ પ્રકારની થતી અગ્નિવરચા, સદૃશો યાક, જ્ઞાનતંતુઓની શિથિલતા અને જળનો વિપરીત ભાગે થતો વ્યય-સંઘળાને આગળ વધતો અટકાવશે તથા જે હશે તેને નિરૂત્ત કરશે. અને એ એવી કળા છે કે જે બાહ્ય

સ્ફુર્તિને તથા તે જ સાથે આંતર પ્રશાંતિને એકી વખતે જળવી રાખવાનો વારંવાર યત્ન કરવાથી સહજમાં કેળવી શકાય છે. શાસ્ત્ર જેને ઇંતરેકો ઘઠિનીના કહે છે અર્થાત્ અંતરમાં એક પ્રશાંતસ્વરૂપે રહેવું અને તે છતાં બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં નાનાવિધ કાર્યો કરવા, એ સ્થિતિને કેળવવાની અગત્ય છે.

* * * *

કેટલાક એવા પ્રસંગો હોય છે કે જ્યારે કેવલ નિરપૃહતા બતાવવી એ તે પ્રસંગને માટે સર્વોત્તમ હઠાપણુ ગણાય છે. તમને એવા પ્રસંગો વા સંજોગો પ્રાપ્ત થાય કે જેમાં તમારે લક્ષ આપવાની લેશ પણ અગત્ય ન હોય અર્થાત્ તમારે ધ્યાન દેવાને યોગ્ય ન હોય ત્યારે તે પ્રતિ કેવલ નિરપૃહ રહેજો, અને જેમાં તમારા લક્ષની ખાસ અપેક્ષા હોય તેવા તરફ તમારું ધ્યાન વાળજો. આ પ્રમાણે જે કંઈ યોગ્ય છે તેને સ્વવાર્થી જે કંઈ અયોગ્ય છે તેને તમે તોડી પાડો છો. કેમકે જો તમે તે પ્રતિ લક્ષ નથી આપતા તો તે તુટી જ જાય છે. અયોગ્ય પ્રસંગપ્રતિ દર્શાવેલી નિરપૃહતા અવશ્ય યોગ્યને ઊપજાવે છે.

* * * *

જ્યારે જ્યારે તમને અશક્તિ કે બાધિતાં ચિહ્નો તમારામાં પ્રકટતાં જણાય, ત્યારે આ બે વિચારમાં તમારું સંપૂર્ણ મન સ્થાપજો: જે વાસ્તવ પુરુષ છે તે નિરામયસ્વરૂપ છે; હું તેવો વાસ્તવ પુરુષ છું. અને પછી આ વિચારોની સત્યતાનો અનુભવ કરવામાં, તેને પ્રત્યક્ષ કરવામાં, આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં તથા આ વિચારોના સામર્થ્યનો નિર્ણય કરવામાં તમારા મન તથા આત્માને સંપૂર્ણ યત્ન કરવા દેજો, તમારામાં રહેલા ઉત્તમ અંશો એકતાને ધારણ કરતા જણાશે, અને સઘળી પ્રતિકૂલ સ્થિતિઓ નિવૃત્ત થઈ જશે.

* * * *

તમે નિરામય નથી એમ જેને તેને કહીને તમને પોતાને કદાપિ અનુમતિ આપશો નહિ. જો તમારા શરીરમાં કંઈ અવ્યવસ્થાજેવું લાગે, તો તે સંબંધી કાષ્ઠને કશું જ કહેશો નહિ. તમે પોતે પણ તે વાતોને કબૂલ કરતા નહિ. માત્ર એ વાતોપ્રતિ વારંવાર ધ્યાન રાખજો કે વાસ્તવ પુરુષ નિરંતર નિરામય હોય છે, અને તમે તેવા વાસ્તવ પુરુષ છો. આ પ્રકારે કરવાથી અવ્યવસ્થા ફીણુ થતી જશે અને પૂર્ણ નિરામયતા ક્રમે ક્રમે પ્રકટતી જશે.

* * * *

કોઈ પણ બાબતમાટે કદી પણ ફરીવાર ક્યાં કરશો નહિ. ફરીવાર કરવી અથવા અસંતોષ બતાવવો એ મનની સ્થિતિને તથા તેના બળને એવાં કાર્યોમાં મૂકવા સરખું છે કે જે તમને પુષ્ટિકારક નથી. તમારે એ જાણવાનું બાકી નથી કે કેવલ આહાર જ પુષ્ટિ આપે છે એમ નથી, પરંતુ માનસ બલ તથા વિચાર પણ પુષ્ટિને આપે છે. જ્યારે કંઈ અનુકૂલ ન બનતું હોય તો તેને અનુકૂલ કરવાપ્રતિ મનને વેગ આપો, પણ મનને અસંતોષ સેવવાની કે તેની વિરુદ્ધ થવાની સ્થિતિમાં કદી પણ સ્થપાશો નહિ. દરમિયાન માનજો કે તમે વાસ્તવ પુરુષ છો કે જેમાં સઘળું નિરામય જ છે, અને તેથી પ્રત્યેક સ્થિતિમાં અને પ્રત્યેક બાબતમાં તમે નિરામયતા ઊપજાવી શકો એમ છે.

* * * *

તમારા શરીરમાં આરોગ્ય, એકરાગ, શાંતિ, સ્વસ્થતા તથા બળ નિત્યની વસ્તુરૂપે છે એમ નિરંતર નિશ્ચય રાખજો. જ્યારે તેનો અભાવ જણાય, ત્યારે તે અભાવ પામ્યાં હોય છે એમ કંઈ નથી, કેમકે તેનો કદાપિ અભાવ થતો નથી. તે તમાગમાં સંપૂર્ણ સામર્થ્યસહિત નિરંતર વિદ્યમાન જ છે. કેટલીક વખતે તેમનો પૂર્ણ આવિષ્કાર કરવામાં આવતો નથી, અને તેનું કારણ એ જ છે કે તમે તમારી પોતાની સાથે પૂર્ણ એકરાગ-એકવવાળા- નથી. યોગ વિચારવડે અને યોગ્ય દેહનિર્માહવડે આ એકધને પાછું લાવવા યત્ન કરો, અને આરોગ્ય તથા પુષ્ટિની ઉપર કહેલી સઘળી વસ્તુઓ તમારામાં તત્કાળ આવિષ્કારને પામવા માંડશે.

*

*

*

*

નિરંતર મનની સુખજનક સ્થિતિમાં રહો. હંમેશાં પ્રસન્નતા સેવો અને તેનો તમારા પૂર્ણ હૃદયથી અનુભવ કરો. હૃદયને થોડા અંશથી પ્રસન્નતાવાળું કરવું એ મનુષ્યની એક બાજુની મૂઝ ધોળી કરવી અને એક બાજુ કાળી રાખવા સરખું છે. એથી તમે જગતમાં પ્રસન્નતાની જીવંતમૂર્તિ છો કે અપ્રસન્નતાનું મડદું છો એ કોઈથી નક્કી થઈ શકતું નથી. અને તેથી જેમનો નિત્ય પ્રસન્ન રહેવાનો સ્વભાવ છે તે પણ તમારી સાથે પૂર્ણપણે બળતા નથી, અને જે અપ્રસન્ન છે તે પણ તમારા સંગ કરી શકતા નથી. કારણ તેઓ વળી કવચિત્ કવચિત્ તમને પ્રસન્ન જુએ છે. આથી નિત્ય પ્રસન્ન રહો. તમારા જીવનની પૂર્વ દિશામાં રહો. પ્રસન્નતા એ પૂર્વ દિશા છે. અને ત્યાં જ ઉદય છે, સર્વ વસ્તુની પ્રકાશમય બાજુને જ જોજો, અને તેનો જ વિચાર કરજો. પ્રત્યેક વસ્તુપ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખો તે તેની પ્રકાશમયતા જોવાને માટે જ નાંખજો, અને પ્રતિદિન એ પ્રકાશને વિશેષ અને વિશેષ પ્રમાણમાં જોવાની પ્રયત્નસાને તીવ્ર કર્યાં કરજો. સર્વ વસ્તુની ઉત્તમતા એ તેની પ્રકાશમય બાજુ છે. પ્રત્યેક સમયે તમારા હૃદયને પ્રસન્નતાનું ગાન કરવા દેજો, અને તમારા આત્માને પ્રસન્નતાની શોધ કર્યા કરવાનું શીખવજો. અને જેમ જેમ તમે અધિક પ્રસન્ન રહેતા જશો તેમ તેમ આરોગ્ય અને સામર્થ્ય તમારા મન, શરીર તથા બીજા સર્વ અંશમાં ઝળકી રહેશે.

*

*

*

*

પ્રત્યેકમાં—પછી તે કોઈ વસ્તુ હોય કે મનુષ્ય— પરંતુ તે સર્વમાં આરોગ્ય, જીવન તથા સામર્થ્યને જુઓ. જે કોઈ સ્થાને તમે વ્યાધિને ઉપર તરનો જુઓ, તો તે સર્વના વારતાં વ જીવનના ગર્ભભાગમાં જે પૂર્ણ આરોગ્ય રહ્યું છે તેનો અત્યંત ઉંડાણથી વિચાર કરજો. તે પૂર્ણ આરોગ્ય નિત્ય વૃદ્ધિ પામતાં જતા ક્રમથી જણાય-આવિષ્કારને પામે-એવી દૃઢ આશા રાખ્યા કરજો. જેને જેને તમે મળો તે સર્વમાં જે કંઈ સાફ જુઓ તેની એક નોંધ રાખો તેમ જ તે ધ્યાનમાં રાખો અને તે સર્વ ધરને જણાવો, તથા તમારામાં પ્રકટ કરી બતાવવાનો અભ્યાસ પાડો. અને જ્યારે જ્યારે સમય મળે ત્યારે ત્યારે પ્રત્યેક સમયે જે કંઈ સાફ જોનામાં જોયું હોય તે તેને તથા અન્યને કહેવામાં કરો. સંકેત રાખશો નહિ.

*

*

*

*

મનની ઉત્તમ ભૂમિષ્ઠિ ઉપર રહેજો. શરીર તથા મનથી પર તમે છો એવું પ્રકટ કરતા રહેજો. શરીર તથા મન ઉપર તમારું પૂર્ણ સ્વામિત્વ છે, અને તમારા જીવનબળ તથા સામર્થ્યના સમગ્ર અંશોનો તમારા શરીર તથા મનના અતિપરમાણુમાંથી આવિષ્કાર કરો છે

એ પ્રકારનું નિત્ય બાન રાખ્યા કરજો તમે વિચાર તથા જીવનના ઉન્નત અને અધિકતર ચૂકમ વાતાવરણમાં રહો છો એમ વિચારજો, કે જ્યાં મુક્તતા પૂર્ણ અંશમાં પ્રસરી રહ્યું છે, જ્યાં સામર્થ્ય અનવધિ પ્રમાણમાં રેલાઈ રહ્યું છે અને જ્યાં સર્વ, સર્વદા શુભ જ છે.

*

*

*

*

પુષ્ટિકારક વાતાવરણમાં માનસિક રીતે રહેજો. મનને એ વાતાવરણમાંથી અખંડ પુષ્ટિને પ્રદણ કર્યા કરવા દેજો. કોઈની સાથે ધોટા કાઢી લકડવું કે એકને ઠેકાણે ચાર વાતો સંભળાવવી એ લક્ષણ મનની પુષ્ટિને સૂચવતુ નથી, પણ દુર્જનતાને સૂચવે છે. તમારા મનને શાંતિમાં તથા વ્યવસ્થામાં રાખજો. કોઈ પણ જાતના વિલેપ અથવા કલહથી મનને નિત્ય મુક્ત રાખજો. મનને શુભતા, સત્યતા, બલતા, પૂણ્ણતાના સૌન્દર્યોના અને લક્ષરૂપ વસ્તુના વિચારોથી પૂર્ણ પણે ભર્યું અને ભર્યું રાખજો. અને જેટલો સમય મળે તેટલો સમય વધારે અને વધારે પ્રમાણથી વારંવાર મનને એ વિચારોમાં સ્થાપ્યા કરવામાં અધિક અધિક રસ તથા આનંદ ઉત્સાહ લેતા રહેજો.

*

*

*

*

જે પદ્ધતિ તમે આરોગ્ય અને બળની પ્રાપ્તિમાટે યોજતા હો તે પદ્ધતિમાં પૂર્ણ નિશ્વાસ રાખજો. અંતરમાં નિશ્ચય માનો કે જે પરિણામ પ્રકટાવવો તમે ધારો છો તે જે પદ્ધતિથી તમે ચાલો છો તેથી અવશ્ય પ્રકટશે. તમારા પોતાનામાં, આરોગ્યમાટે જે વિચારો તમે સેવો છો તેમાં અને આરોગ્ય પ્રકટાવવા માટે તમે જે કંઈ કરો છો તેમાં અસંકુચિત શ્રદ્ધાને સ્થાપજો. તમારા પોતાનામાં જે કંઈ શુભ છે તેમાં તથા તમારી આસપાસ જે કંઈ શુભ પ્રસરી તથા પ્રવર્તી રહ્યું છે તેમાં અને તમે જે ઉચ્ચ સત્તાના આગ્રયમાં અથવા મર્યાદામાં રહો છો, હરો છો, રૂંદો છો, વિવિધ વ્યવહાર કરો છો તથા તમારા જીવનના અસ્તિત્વને જીવો છો, તે સર્વમાં અમર્યાદ શ્રદ્ધાને સ્થાપજો.

*

*

*

*

તમે હચ્છતા હો તેવા સારા રૂપમાં લાવવાને માટે કોઈ વસ્તુનું રૂપાંતર થતું ન જણાય અર્થાત્ જે વસ્તુ તમારે જેવી જોઈએ તેવી ન થતી લાગે અથવા પ્રતિકૂળ અને પ્રતિકૂળ જ રહે તો જાણજો કે તમારામાં જ્યારે શુભની અધિક અને સ્થાયી વૃદ્ધિ થશે ત્યારે તે પ્રતિકૂળ અવશ્ય જતું રહેશે. આમ હોવાથી તમારા કર્તવ્યપ્રતિ જ તમારી સકલપશક્તિને સ્થાપો. જાણજો કે આ ચઢતી ભરતીને તમે તમારા લાભમાં વાળી શકો એમ છે. બલવાન અને આગ્રહી બનો. જે કંઈ મૂલ્યવાન ક્રિયા તમે જાણતા હો તેપ્રતિ તમારું સર્વસ્વ વાળો તમારમાં જે કંઈ અત્યંત મૂલ્યવાન રહ્યું છે તે સર્વને અત્યંત મૂલ્યવાન ક્રિયામાં યોજો, અને તમારામાં રહેલા મૂલ્યવાનો અન્ય મૂલ્યવાન ક્રિયાને સિદ્ધ કરવામાં ઉપયોગ કરો. પરમાત્મતત્ત્વ કે જે અત્યંત સામર્થ્યસંપન્ન છે તેની સાથે તમે સંયુક્ત છો અને તેનાથી પૂર્ણ છો એ જાન તમને અનુભવપૂર્વક જે ક્રિયા કરાવે એમ છે તેમાં તમારા વિચારને, યત્નને તથા સંકલ્પને સ્થાપો. તેના જ વિચાર એવો, તે માટે જ યત્ન કરો અને સમગ્ર કર્તવ્યના લક્ષરૂપ આ નિશ્ચયને જાણો. અને જે આવા સામર્થ્યસાથે રહીને કાર્ય કરે છે તેને સધળું સિદ્ધ થાય છે એ પરમ સત્યનું અંતરમાં અખંડ જાન એવો કરો. આમ થતાં શરીર

તથા મનનું આરોગ્ય, પુષ્ટિ, વૃદ્ધિ, અને તેમાં જે કંઈ પ્રકટાવવું હશે તે સમગ્ર અર્થર્થને તમારા પોતાનામાં સિદ્ધ થયેલું અનુભવશે.

*

*

*

*

આરોગ્યપ્રાપ્તિમાટે જેમણે આ શ્રેણીના કદાચિ વિચાર કર્યો નથી, તેમને આના સત્યનું જ્ઞાન ન થાય એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ મહાકાલના વાચકોને તે સત્ય જ પ્રતીત થાય એમ છે. જેમણે દીર્ઘ સુવિચારવડે ચિંતન કર્યું છે તેમને તો એ સ્પષ્ટ જ છે કે વ્યાધિમાત્રનો હેતુ અંતરમાં છે અને તેથી ત્યાં ઉપચાર કરતાં શરીરના વ્યાધિ નિવૃત્ત થવાની સાથે શાશ્વત આરોગ્ય પ્રાપ્ત થવું સંભવિત માત્ર નથી પણ સિદ્ધ છે. આગ્રહપૂર્વક નિરામયતાને માટે ઉક્ત પદ્ધતિ સ્વીકારો, અને વ્યાધિનું અજપાવું તમારે માટે નિર્ણયિત થયું જાણજો.

માનસ રસાયન

અથવા

યૌવનને પ્રાપ્તકરવાનો અને સ્થિર રાખવાનો માનસ ઉપાય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૬૦ થી.)

પ્રકરણ ૧૪.

તમારા કર્તવ્યમાં પ્રેમબુદ્ધિ સ્થાપો અને જાણો કે જ્યાં સુધી તમે કામમાં પ્રેમ રાખશો ત્યાં સુધી કામ કરી શકશો.

શરીરને જીવનતત્ત્વ પુષ્કળ પ્રમાણમાં પૂરું પાડવું એ યૌવનને સ્થાયી રાખવામાં એક મહત્વની બાબત છે, અને મનુષ્ય જે કંઈ કરે તે અત્યંત પ્રેમપૂર્વક કરે અર્થાત્ પોતાના કાર્યપ્રતિ પ્રેમને સમર્પણ કરવો એના જેવી જીવનને જાગ્રત્ કરનારી બીજી કોઈ પણ ક્રિયા નથી. વળી પ્રેમ એ જીવનનાં સુદૃઢ તત્ત્વોને જાગ્રત્ કરનાર છે, કે જે તરવો મનુષ્યનામાં નવીનતા, સ્ફુર્તિ, દૃઢતા, ચપલતા, ઉત્સાહ, બલ અને યૌવન અવશ્ય કરીને પ્રકટાવે છે.

કાર્ય કરવું એટલે આપણા સત્ત્વ અથવા બલને આવિષ્કાર કરવો તે છે. અને તે કાર્ય પ્રતિ પ્રેમ કરવો એ જે સત્ત્વ અથવા બલ આવિષ્કારને પામે છે તેમાં પ્રાણ મૂકવાતુલ્ય છે. જ્યારે આ સત્ત્વ પ્રાણમય થાય છે અર્થાત્ તેમાં ચેતન્ય પ્રકટે છે, ત્યારે તે સત્ત્વ અથવા બલ માત્ર યંત્રરૂપ રહેતું નથી, અર્થાત્ નિષ્ક્રિય કે જડસરખું રહેતું નથી. અને શારીરિક તથા માનસિક બલને જડરૂપ થવું અથવા નિષ્ક્રિયસરખું પડી રહેતું અટકાવવું એ અસંત અગત્યનું છે.

જ્યારે, બલ અથવા શરીરમાં આપેલી ક્રિયા એક યંત્રરૂપે કાર્ય કરે છે અર્થાત્ એ બલ વા ક્રિયાથી જ્યારે યંત્રવત્ કાર્ય થયા કરે છે ત્યારે તે થોડા જ સમયમાં ખૂટી જાય છે અને શરીરને જળરો ધસરો પાડે છે; પરંતુ જ્યારે એ જ બલને પ્રાણયુક્ત કરવામાં આવે છે ત્યારે કાર્ય કરવાની સાથે તે પોતાના સામર્થ્યને શુદ્ધિત કરે છે-વધારે છે, અને તેમ કરીને શરીરમાં તે જીવન, સામર્થ્ય તથા સત્ત્વની વૃદ્ધિ કરે છે.

• શરીરને ધસારો પહોંચાડવો એટલે શરીરમાં જે નેષ્ટએ તેટલું જીવનબળ છે, તેમાં ઘટાડો કરવો એ છે; અને આ ધસારો જો વારંવાર થયા કરે છે તો જીવનનો સામાન્ય પ્રમાણનો જથ્થો જે તેનામાં થયા કરતો હોય છે તે, શરીરની વિવિધ સ્વાભાવિક વા કુદરતી રીતે થતી ક્રિયાને પૂરો પડી શકતો નથી, અને તેથી નવીકરણ પામવાનો જે વિધિ આપણામાં સ્વાભાવિક રીતે ચાલ્યા કરે છે તેને પોતાના કાર્યને પૂર્ણ રીતે ચલાવવાને નેષ્ટતા પ્રમાણમાં બળ રહેતું નથી. પરિણામ એ આવે છે કે જુદાવસ્થાનો આરંભ થવા માંડે છે કેમકે શરીરમાં જુદા થવાની ક્રિયા હંમેશાં ત્યારથી જ શરૂ થવા માંડે છે કે જ્યારથી તેના જીવનબળનો ક્ષય થતો રહે છે.

જેમને યૌવનપૂર્ણ રહેવાની ઇચ્છા છે તેમણે કંટાળાને કદી તેમનામાં અવકાશ આપવો નહિ. અને જો તેઓ કંટાળી જવાનો વિચાર નથી કરતા તો તેમને કંટાળાનું કદી ભાન થતું નથી. તેમ જ જો તેઓ કંટાળવાની વાતને કદાપિ ડાહ્યને કહેતા નથી અને તેવી ડાહ્યની વાતને મનથી સાંભળતા નથી અને પોતાના કાર્યમાં પ્રેમ દર્શાવવામાં કદાપિ નિષ્ફળ નથી થતા તો તેમને કાંઈ પણ બાબતમાં કંટાળાનું ભાન નથી થતું.

કંટાળો આવવો એ કંઈ કુદરતી કે સ્વાભાવિક નથી. શરીરના બળની, યંત્રવત્ થતી ક્રિયાને લીધે ઉત્પન્ન થતી તે એક અસ્વાભાવિક સ્થિતિ છે. તથાપિ આ યંત્રવત્ થતી ક્રિયા, મનુષ્ય જે કાર્યમાં યોગ્યથો હોય તે કાર્યપ્રતિ બલવાન પ્રેમને સેવવાથી પૂર્ણપણે અદશ્ય થાય છે.

અનેક મનુષ્યો રમવામાં કદાપિ કંટાળતા નથી, પણ કામથી હંમેશાં કંટાળે છે એ. નું કારણ એક જ છે કે તેઓને રમતતરફ પ્રેમ હોય છે અને કાર્યપ્રતિ પ્રેમ હોતો નથી પણ અભાવ હોય છે. કેટલાએ મનુષ્યો આખો દિવસ પાનાં, સોગટાબાજ કે એવી રમતો રમ્યા જ કરે છે, છતાં થાકતા કે કંટાળતા નથી, જ્યારે તે જ મનુષ્યો જો કે ચાર કલાક કામ કરતાં તો કેવળ થાકી ગયાની જૂમો પાડે છે. અને જે બે ચાર કલાક કામ તેઓ કરે છે, તે પણ મહા મહેનતે અને વચ્ચે અટકી અટકીને; જ્યારે રમત તેઓ અખંડપણે ચલાવ્યા કરતા હોય છે, કામ કરવું એ તેમની યંત્રવત્ ક્રિયા છે, અને રમવું એ તેમની પ્રાણુ-મય ક્રિયા છે. અને તેથી પ્રથમની ક્રિયા શ્રમ લાવે છે અને બીજી ક્રિયા શ્રમની નિવૃત્તિ કરે છે. છતાં રમતઉપરથી પણ જો તેની પ્રીતિ ઉડી જાય છે તો થોડા જ વખતમાં તે પણ તેને શ્રમ જ પ્રકટાવે છે. તે જ પ્રમાણે કાર્ય કરવું એ પણ જો પ્રેમસંહિત કરવામાં આવે છે તો કદાપિ યંત્રવત્-જડવત્ થતું નથી. અને જેમ આપણે રમતતરફ પ્રેમ રાખીએ છીએ, તે જ પ્રમાણે કાર્યપ્રતિ પ્રેમ રાખવો એ પણ શક્ય જ છે.

શરીરની યંત્રવત્ થતી ક્રિયામાં-કેવલ શ્રમને જ અવલંબીને થતી ક્રિયામાં-એક એવા પ્રકારનો સ્વભાવ હોય છે કે જે પુટમાંથી જીવનબળને લઇ લે છે; અને જ્યારે પુટ જીવન-બલથી રહિત થાય છે ત્યારે તે સંધર્ભા શુષ્ક થવાં, દુર્બલ થવાં, ચ્વાન થવાં, કઠિન થવાં તથા હાડકાંજોવાં જડ થવા માંડે છે. પરંતુ જો યૌવનને ટકાવવું છે તો આ દ્રવ્ય પુટને અસ્થિસદૃશ થવાની ક્રિયાને અટકાવવી નેષ્ટએ. તેથી જે કંઈ એ પ્રકારની સ્થિતિને કરનાર ક્રિયા વા વિચાર છે તેને શરીરમાંથી સંપૂર્ણ રીતે દૂર કરવાં નેષ્ટએ. (અપૂર્ણ.)

આર્થિક આરોગ્ય.

અગત્યની શોધ:—નવીન માનસ શાસ્ત્રના ઉદયે અનેક નવીન શોધો કરાવી છે. સંખ્યાબંધ અગત્યની શોધોનું માનસ શાસ્ત્ર એ મૂળ યજ્ઞ રહ્યું છે. અને જો કે તેમાંની પ્રત્યેક અત્યંત ઉપયોગી છે, છતાં તેમાંની કેટલીક તો અનિવાર્ય ઉપયોગી* હોઈ અદ્વિતીયરૂપે પ્રકટ થઈ છે. તેમાંની એક પણ આર્થિક આરોગ્યના જેટલી ઉપયોગી નથી કે જે પ્રત્યેક સામાન્ય મનના મનુષ્યથી પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે અને સર્વને તે શક્ય અથવા હસ્તગત થાય એમ છે, એ વાર્તાને જણાવે છે. આ શોધના નિયમાનુસાર દરિદ્રતા એ મનની અમુક અવસ્થાને લીધે થતો એક પ્રકારનો વ્યાધિ છે. અને જ્યારે તે વ્યાધિ છે, ત્યારે તેની ચિકિત્સા કરવી અને યોગ્ય ઔષધ વા ઉપાય શોધી કાઢવો એ જ અગત્યનું છે.

સિદ્ધાંત:—આ નવીન શોધનો અંતર્ગત સિદ્ધાંત એ છે કે પ્રત્યેક યથાધટિત (Normal) મનને એક અથવા વિવિધ શાખાઓમાં આગળ વધવાની તથા તેમાંથી કંઈ પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ છે. હવે પ્રત્યેક પરિણામી પ્રલ અથવા સર્વમાંથી જે કંઈ છેવટ ઉપજ ઉત્પન્ન થતી હોય તેને માટે હમેશાં માર્ગણી થયા જ કરતી હોય છે. પ્રત્યેક મન, પોતાની પરિણામી સંપત્તિ વા ઉપજનાં, તે ઉપજના પ્રમાણમાં તેને બદલે કંઈ મૂલ્ય, સદ્ગુણ, ગામ વા કોઈ યોગ્ય પ્રકારનો બદલો લઈ, વાપરી શકે છે. પ્રત્યેક મનમાં ઉત્પન્ન કરવાની અથવા ઉપજના સામર્થ્યને વધારવાની તથા હિત્ય પ્રકારનું કરવાની કળા રહેલી છે, તેથી આર્થિક આરોગ્યની પણ પ્રમાણમાં વૃદ્ધિ કરવી અર્થાત્ અધિક ધનને પ્રાપ્ત કરવું એ તેને શક્ય છે. આ સંબંધમાં પ્રથમ તથા મુખ્ય અગત્યની બાબત એ છે કે પ્રત્યેક મન, તેને સુધાર્યા પછી, મનુષ્યને પોતાના નિર્વોહ તથા આવશ્યક વ્યવહારમાટે જોઈએ તેટલું ધન ઉત્પન્ન કરી આપી શકે છે અને જ્યારે મનુષ્યને તેની જરૂરીઆતો પૂરી પાડવામાં આવે છે, ત્યારે તેની આર્થિક આરોગ્યની સ્થિતિ જળવાઈ રહે છે. અને એ તો પ્રત્યેક મનુષ્યના અધિકારની વાત છે કે તેણે નિરંતર ઉપજ આપતા સામર્થ્યને વધાર્યા કરવું, કે જેથી કરીને માત્ર તેના આવશ્યક વ્યવહારનું જ નિર્વહણ થાય એટલું જ નહિ પણ જીવનની સત્સંપત્તિમય સ્થિતિને તે ભોગવી શકે તેમ જ જીવનની ધંતર સર્વ કલામાં પણ તે સમૃદ્ધિને પ્રાપ્ત કરી શકે. અર્થાત્ જીવનને વધારે ઉત્કૃષ્ટ કરવામાં જેટલું ધન જોઈએ તે પણ મળી રહે એમ કરવું એ તેના અધિકારની વાત છે.

પ્રસંગો અથવા તક:—પ્રત્યેક યથાધટિત મનને અમુક પ્રમાણમાં પોતાનું સામર્થ્ય વધારવાનું બળ છે, એ વાર્તા વિશ્વસિદ્ધ છે. સર્વ કોઈ તેના સ્વીકાર કરે છે. પરંતુ પ્રશ્ન એ છે કે પ્રત્યેક મનને તેના ઉત્પન્ન કરનાર-ઉપજ આપનાર-સામર્થ્યનો ઉપયોગ કરવાની

તુક અથવા પ્રસંગ મળે છે કે કેમ. કેટલીક વખતે એમ લાગે છે કે જાણે જોઈએ તેવી તક મનુષ્યને મળતી નથી, પરંતુ આ સ્થાને આપણે એક બીજી અગત્યની નવી શોધની લગે. લગ આવી જાય છે. અને તે એ છે કે, પ્રત્યેક યથાધિકૃત મનમાં યોગ્ય વા આપ-સ્થક તકને શોધી કે મેળવી લેવાનું સામર્થ્ય છે. એટલું જ નહિ પણ જરૂરીઆતના પ્રમાણમાં કંઈ મેળવી લેવાને માટે, નવી તક વા પ્રસંગ ઉત્પન્ન કરી લેવાનું—ઉપગમી લેવાનું પણ તેનામાં સામર્થ્ય છે. તેથી આર્થિક આરોગ્ય મેળવવાના બે મુખ્ય સુદ્ધ વા સાધન છે. એક જગતમાં જેનું ઉપજી શકે અથવા જગત જેને માટે કંઈ આપી શકે તેનું ઉત્પન્ન કરવાનું સામર્થ્ય અને બીજું તે સામર્થ્યના ઉપયોગ કરવાની તક એ ઉભય પ્રત્યેક યથાધિકૃત મનને પ્રાપ્ત છે. અને સર્વ યથાધિકૃત મન આર્થિક આરોગ્યમાં શા માટે ઉત્તમ પ્રકારનાં હોતાં નથી એનું કારણ એ જ છે કે આ બે મુખ્ય સાધનો વા સામર્થ્યોના પૂર્ણ રીતે તથા યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરી શકાયો નથી—યોજી શકાયો નથી.

રહસ્ય:—આર્થિક આરોગ્યના રહસ્યનો ઉપયોગ કરવામાં તથા મુખ્ય વસ્તુઓ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. પ્રથમ એ છે કે ઉત્પન્ન કરવાની અથવા ઉપજી કરવાની જે શક્તિ આપણામાં છે તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરતાં—તેને યોગ્ય સ્થાને લગાડતાં શીખવું. બીજું એ છે કે સર્વોત્તમ પ્રસંગને શોધી કઢાડતાં શીખવું કે જેમાં પ્રથમના સાધનનો—સામર્થ્યનો—ઉપયોગ કરી શકાય. અને ત્રીજું જેમ જેમ આપણામાં શક્તિ અને સુધારો થતો જાય તેમ તેમ તેને જરૂર પડતી વિવિધ ઉત્તમ તક અથવા પ્રસંગોને તવા ઉપગમી લેતાં શીખવું. ત્યારે આપણે પ્રથમની બે બાબતો શીખીએ છીએ ત્યારે આપણું આર્થિક આરોગ્ય સારું થાય છે. ત્યારે આપણને વર્તમાન સમયમાં જેની જેની અગત્ય છે તેને સારી રીતે પૂરી પાડવાને આપણે શક્તિમાન થઈએ છીએ. પણ ત્યારે આપણે એ બે બાબતને ઉત્તમ પ્રકારે શીખીને ત્રીજી બાબતને પણ સર્વોચ્ચ વા ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારે શીખીએ છીએ ત્યારે આપણે આપણી વધતી જતી જરૂરીઆતોને પણ પૂરા પડતા જઈએ છીએ. તે કાળે આપણે પુષ્કલતાના, અખંડ વૃદ્ધિના તથા સ્થાયી સંસૃદ્ધિના માર્ગમાં અથવા ક્ષેત્રમાં પ્રવેશીએ છીએ.

દરિદ્રતાનું કારણ:—દરિદ્રતાનું ખરું કારણ કેટલીક અમુક પ્રકારની મનની અનિયમિતતામાં રહેલું જણાય છે. અર્થાત જે સામર્થ્ય આપણને પ્રાપ્ત છે તેનો અમુક પ્રકારે દુરુપયોગ કરવો, અથવા મનની કેટલીક વ્યથા સ્થિતિ થવી અને તેવી સ્થિતિસહિત કાર્યો થતાં, અથવા આપણી શુદ્ધિ વા શક્તિનો ઉપયોગ કરવામાં અથવા તેનો આવિષ્કાર કરવામાં કોઈ પ્રકારની અણુઆવડત વા ખામી હોવી—આવી વિવિધ અનિયમિતતા વા અન્યવસ્થા દરિદ્રતાને પ્રકટોદેશી રાખે છે. સ્વસ્થમાં, જે સામર્થ્ય આપણને પ્રાપ્ત છે તેનો ઉપયોગ કરવામાં નિષ્ફળ થવું અથવા તેનો દુરુપયોગ કરવો એ દરિદ્રતાને પ્રકટવાનું મૂળ કારણ છે. આ બાબત ઉપરથી બે અગત્યના પ્રશ્નો ઉભા થાય છે: પ્રથમ—જે સામર્થ્ય આપણને પ્રાપ્ત છે તેનો ઉપયોગ કરતાં આપણે શા માટે નિષ્ફળ નીવડીએ છીએ? અને દ્વિતીય—એ સામર્થ્યોના કોઈ પણ કાળે આપણે દુરુપયોગ શામાટે કરીએ છીએ? આ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવા માટે માનસ આરોગ્ય અતે નૈતિક આગેગ્યના ઉપયોગસંબંધી સૂક્ષ્મ પરીક્ષા કરવી જોઈએ. કારણ કે એ માનસ શક્તિઓ અને નૈતિક ગુણોના આરોગ્યની ન્યૂનતા સુચવે છે કે જે આવી

માનસ અવસ્થા ઉપજાવે છે કે જેને આપણે દરિદ્રતાના કારણરૂપે માનીએ છીએ.

મનનું આરોગ્ય:—મનની સઘળી શક્તિઓમાં આરોગ્યવાળી ક્રિયાઓ પ્રકટાવાને માટે મનની આવી સ્થિતિઓનો પરિભાગ કરવો જરૂરનો થઈ પડશે, અને તે જ્યાં કે ચિંતા, ભય, નિરાશા, નિરુત્સાહ, ખિન્નતા, દુઃખ, વ્યગ્રતાવાળી આતુરતા, ક્રોધ, તિરસ્કાર, સંશય, નિવેધ વગેરે. આવી સ્થિતિઓને નિવૃત્ત કરવાને માટે યોગ્ય માર્ગ એ જ છે કે તેના વિરોધી શુભોને તથા પદ્ધતિને ડેળવવાં કે જેને માટે વારંવાર કહેવામાં આવ્યું છે. તેની પ્રાપ્તિના માર્ગનું સ્વરૂપ પણ કથન કરાઈ ગયું છે.

અગત્યની બાબત:—ઉપજ કરાવનારાં જે સામર્થ્યો આપણને પ્રાપ્ત છે તેના ઉપયોગ કરવામાં આપણી તમામ શક્તિઓનો પૂર્ણ તથા યોગ્ય ઉપયોગ થવો જોઈએ. પરંતુ ન્યાં સુધી મનમાં ઉપર ગણાવી તેવી પ્રતિકૂલ વા વિરુદ્ધ સ્થિતિ કે અવસ્થા છે ત્યાં સુધી કોઈ પણ શક્તિ પોતાનું સર્વોત્તમ કાર્ય કરી શકવાની નહિ. આવી સ્થિતિની સર્વેશી નિવૃત્તિ કરવી અને મનને દૃઢ હિતાવહ તથા સગલ સ્થિતિયુક્ત કરવું એ આર્થિક આરોગ્યની પ્રાપ્તિમાં પ્રથમની અને અત્યંત અગત્યની બાબત છે.

નૈતિક આરોગ્ય:—નૈતિક આરોગ્ય એ આર્થિક આરોગ્યમાટે ઉપયોગનું છે એ પ્રથમ સ્પષ્ટ થતું નથી, પણ ન્યારે આપણે જાણીએ છીએ કે અયોગ્ય વિચારની તથા અયોગ્ય ક્રિયાની અસર મનની શક્તિઓ તથા તેનાં સામર્થ્યોઉપર થાય છે, ત્યારે આપણે સમજી શકીએ છીએ કે નૈતિક આરોગ્યની શા માટે અગત્ય છે. આપણી સૂક્ષ્મ શુદ્ધિનો પૂર્ણ તથા અસરકારક ઉપયોગ કરવાને માટે આપણામાં શરીર અને મનના બલની પુષ્કલતા હોવી જોઈએ. પ્રત્યેક અનીતિમય કાર્ય સર્વ પ્રકારના બળનો ક્ષય કરવાના સ્વભાવવાળું હોય છે, તેથી નીતિના આરોગ્યની આવશ્યકતા સહજ રચાપી શકાય એમ છે.

દુર્બલતા અથવા નિષેધઘોતન:—મનની દુર્બલ અથવા નિષેધઘોતન કરનારી સ્થિતિ મનના અનારોગ્યથી અથવા નૈતિક અનારોગ્યથી અથવા એ ઉભંપના અનારોગ્યથી પ્રકટી શકે. છતાં એ મૂળનો વિચાર બાજુએ મૂકીએ તોપણ તે હમેશાં આર્થિક અનારોગ્યને તો પ્રકટાવે જ છે, અને એનું કારણ એ છે કે તેવી દુર્બલ સ્થિતિ મનના યત્ન પૂર્ણ ઉપયોગને અટકાવે છે. અને ઉપજ કરાવી આપનાર જે કંઈ સામર્થ્ય આપણામાં છે તેનો યથાય અને અસર કરે એવા પ્રકારે ઉપયોગ કરવામાં મનનો પૂર્ણ અંશે ઉપયોગ એ અત્યંત અગત્યનો છે. તેથી જો ઉત્તમ પ્રકારના આર્થિક આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરીને તેને જાળવી રાખવું હોય તો મનની દુર્બલતાવાળી અથવા નિષેધઘોતન કરનારી સ્થિતિને દૂર કરવી જોઈએ. આ દુર્બલતા નિવૃત્ત કરવાને નીચેની બાબતોને લક્ષમાં રાખવાની અને તેના ઉપયોગ કરવાની જરૂર છે:—

૧. કેટલાકના મનમાં આવું દુર્બલતાનું લક્ષણ અથવા સ્થિતિ તેમના સ્વભાવરૂપ અથવા સ્વભાવના એક વિભાગરૂપ થઈ રહ્યું હોય છે, એટલે કે તેમનામાંના કંઈ ઉત્તમ પ્રકારના મોટા ભાગને અપ્રકટ રાખવાનો અથવા તેને આગળ ન પાડવાનો અભ્યાસ હોય છે. તેમના સર્વોત્તમ સામર્થ્યને તેઓ અવશેષમાં રાખી મૂકે છે, અને માત્ર મનને અથવા પોતાને તેમાંના થોડા ભાગનો જ આનંદ કરવાને આપે છે. તેથી આવા મનુષ્યોના આંતરમનને ફરીથી સ્વયં જોઈએ. અને મનની પૂર્ણ તથા સગલ ક્રિયાને ઉપયોગની જગાએ યોગ્યવાને માટે

આંતર મનને કેળવવું જોઈએ. આનો આરંભ કરવા માટે, તમારા આંતર મનને જે કંઈ તમારામાં છે તેનો પૂર્ણ અને સખલ અથવા વિધિઘોતન કરે એ પ્રકારનો આવિષ્કાર થવાને માટે થોડો પ્રત્યેક દિવસમાં વારંવાર થોડી થોડી ક્ષણ આંતર મનને આ સૂચના આપી તે પ્રતિ વાળો, અને તેના પરિણામ અથવા ફળની ઉડાણથી ઇચ્છાને સેવ્યા કરો.

૨. દુર્બલતા યવાતું ગમે તે કારણ હોય તોપણ પ્રત્યેક વિચાર તથા કૃતિમાં સખલ અથવા વિધિઘોતન કરનાર થવાને માટે સવિશેષ યત્ન કરો. એટલે કે જે કંઈ વિચાર તમે કરો તથા જે કંઈ ક્રિયા કરો તે પ્રત્યેકમાં, જે કંઈ તમારામાં છે તે સઘળાનો આ-વિષ્કાર કરવાતું ધ્યાનમાં રાખો. આ શાખામાં કરેલો અખંડ અને સત્તાન પ્રયત્ન, વધારે સારા અને કદાચ થોડા દિવસ બેટલા જ સમયમાં, આશ્ચર્યકારક ફેરફાર ઉત્પન્ન કરશે.

૩. ટેટલાક મનુષ્યોમાં દુર્બલતા અથવા નિવેધઘોતન માટે ભાગે અસાધ્યતા તથા અલક્ષ વા બેપરવાહને લીધે પ્રકટે છે અને કાયમ રહે છે. તેથી એવા પ્રસંગોમાં જે કંઈ બનવું હોય તેમાં પૂર્ણ રસ ઉપગમવાનો અખંડ પ્રવાસ કરવાથી જ તે નિવૃત્ત થઈ શકે છે. સ્વલ્પમાં, તમે જે કંઈ કરો અથવા વિચારો તે સર્વમાં પૂર્ણ રસ પ્રકટાવવાના ઉદ્દેશને ધારણ કરજો, અને તે કાર્યો તથા વિચારોમાં જે રસજ્વલિ તમે પ્રકટાવો તેમાં તમારા પૂર્ણ મન તથા આત્માને સમર્પી દેવાનો નિશ્ચય કરજો. આવો રસ પ્રકટાવવામાં સાહાય્યભૂત થવાને માટે, તમારા આગળ જે કંઈ આવે અથવા જેમાં તમારું ધ્યાન દોરવામાં આવે તે સર્વમાં જે અત્યંત રસ ઉપગમવાનાર બાબત હોય તેને શોધી કાઢવાને પ્રયત્ન કરજો.

૪. સખલ અથવા વિધિઘોતક થવાના પ્રત્યેક પ્રયત્નમાં આત્મશ્રદ્ધાને નિત્યતા વિચાર તથા જીવનના એક વિભાગરૂપે કરવાની ટેવ પાડો, એટલે તમારા જીવનમાં, તમારા વિચારમાં તથા તમારા કાર્યમાં તમારા સમગ્ર અંશને જોડી દો. તમારાથી વિરુદ્ધ કંઈપણ તમારામાં થવા ન દો. તમને કંઈપણ ઉત્તમ કરવાની કે વિચારવાની શક્તિ થઈ તો 'તે આપણાથી નહિ થાય' એવી અશ્રદ્ધા અથવા એવા વિચારને અવકાશ આપીને તમારામાં ઉઠેલા મૂલ સ્ફુરણ અથવા વિચારથી તમે અલગ ન પડો. પણ તે મૂલના વિચારમાં તમારા આત્માને જોડો. તેને માટે કરનારી ક્રિયામાં પણ તમારા આત્માને જોડીને ક્રિયા કરો. તમારામાં રહેલા પ્રત્યેક બળને, સખલ અથવા વિધિઘોતક થવાને માટે અને તેમાં દોરાવા તથા આગળ વધવાને અર્થે તમારી સંકલ્પશક્તિનો ઉપયોગ કરો. અને તમારા શરીરના પ્રત્યેક પરમાણુને પોને એક સખલ અથવા વિધિઘોતક બલરૂપ થવાને માટે જગૃત્ કરવાનો યત્ન સેવો. આ પ્રકારનો વિવિધ શાખાનો પ્રયત્ન, મન તથા સપૂર્ણ મનુષ્યવત્માં સખલ અથવા વિધિઘોતક અસર તત્કાલ પ્રકટાવશે અને સખલ અથવા વિધિઘોતક અસર વા ક્રિયાનો અર્થ એ છે કે મારામાં જે કંઈ ઉપજ કરનાર સામર્થ્ય છે તેનો પૂર્ણ અને અસર કરે જ એવો ઉપયોગ થવો.

(અપૂર્ણ.)

પુઠાઉપરની સૂચનાતરફ ધ્યાન આપવા વિવેકી વાચકોએ કૃપા કરવી.

દૃઢ કલ્પનાશક્તિનાં કેટલાંક આશ્ચર્યજનક સત્યો.

કલ્પના કરો કે તમે બળપૂર્વક શારીરિક વ્યાયામ કરો છો અને રક્તાભિસરણ અથવા લોહીના ફરવાની ગતિ તમારા આખા શરીરમાં વધેલી જણાશે.

કલ્પના કરો કે તમે સરત બાંધીને દોડો છો, તો તમારા પગમાં રક્તાભિસરણ એવા વેગથી વધશે કે તમારી મગજની નસો તેનાથી તસતસતી થયેલી તમને જણાઈ આવશે. પગ પછુ તે જ પ્રમાણે ઉપ્પે થશે. જો પહેલાં હંડા હશે તો.

કલ્પના કરો કે તમે હાથવડે કોઈ ભારી વજનને ઊંચકો છો, તો તમારા હાથની પિંડીઓ વધવા માંડશે અને શરીરનું સામાન્ય બળ પણ એકંદર વધશે.

કલ્પના કરો કે તમે કોઈ અત્યંત સ્વિકર તથા સ્વાદિષ્ટ ભોજન જમો છો, અને પાચન ક્રિયામાં વહેતા ગ્રાહર રસો તે તે અવયવોમાંથી નીકળવા માંડશે.

કલ્પના કરો કે જાણે આવતી કાલનો દિવસ થયો છે અને જાણે આખો દિવસ આજ તમે ઉપવાસ કરો છો. તમે થોડા જ સમયમાં બુખ્યા થશો, અને તમારું જઠર જે થોડા વખત પહેલાં તમે જમ્યા હશે તેના ઉપર બસવાન કાણુ મેળવશે અને તેને પચાવી દેશે. જો તમને એમ લાગતું હોય કે તમે જે જમો છો તે પચતું નથી. તો આ ઉપાય

એવો છે કે જે સાં ચમકાર જ કરે છે.

કલ્પના કરો કે તમે ગરમ પાણીમાં પગને ઘોળી રાખ્યા છે, અને થોડા જ સમયમાં તમારા પગમાં ગરમાવો આવેલો જણાશે.

જ્યારે તમે નિર્વાતપૂર્વક સૂવા જાઓ ત્યારે કલ્પના કરજો કે તમે દૂરથી આવતા કોઈ મધુર સંગીતમય ધ્વનિને શ્રવણ કરો છો, અને લગભગ તરત જ તમે નિદ્રાવશ થઈ જશો.

જમવાનો સમય થાય અને ક્ષુધા ન લાગી હોય તો એક આંવાડીયાસુધી ઉપવાસ કર્યા હોય તો કેવું લાગે તેની યથાર્થ કલ્પના કરો. તમને જોઈતી ક્ષુધા તે સમયે પ્રકટશે.

કલ્પના કરો કે તમે ન્યાં એક પોંદડું સરખું પણ હાલતું નથી એવા એક શાંત અરણ્યમાં છો. ક્યવિત કોઈ પક્ષીના મૃદુસ્વર દૂરથી આવી કર્ણને અત્યંત પ્રિય થઈ પડે છે, એમ કલ્પના કરજો. અને તેમ કરતાં કોઈ ઘોંઘાટવાળા સ્થળમાં હશો, તોપણ ત્યાં પૂર્ણ શાંતિ તથા સ્વાસ્થ્યનો અનુભવ કરશો.

કલ્પના કરો કે તમારા શરીરના કોઈ અમુક ભાગની કસરત કરો છો, અને તેમ કરવાથી ખરેખરી કસરત કરવાથી જે બળ તે અવયવમાં આવતું જોઈએ તે જ બળ તે ભાગમાં આવશે. પણ પછી જો તેના થોડા વ્યય થતો નથી તો તે બધું બળ મિથ્યા વધી

જાણ છે. તેથી જે કાર્ય તમારે નથી કરવું તે કાર્યની મિથ્યા કલ્પના કરી એ ગાયને દોડીને ચાનને પાવાળેણું છે. કેમકે તે માત્ર બળનો ક્ષય જ કરનાર છે.

કલ્પના કરો કે તમારું મન અત્યંત તેજ-સ્વી છે, અને તે અધિક અને અધિક તેજસ્વી થાય છે.

* * *

કલ્પના કરો કે તમે પૂર્ણ નિરામય છો અને તમારા શરીરના સઘળા વિભાગો વા અવયવો જાણે નિરામય છે એ પ્રકારે વધારે અને વધારે પ્રમાણથી વર્તવાનો આરામ કરશે. કદાપિ તેમાં વ્યાધિ હશે તોપણ તે વ્યાધિના ધર્મના ત્યાગ કરશે. અને જ્યારે તેણી સારાની પેઠે જ ન્યામ કરવાનું જરૂરી રાખશે ત્યારે જે કંઈ અવ્યવસ્થા પ્રાપ્ત હશે તેને પણ નિવારવામાં તે વિજયી થશે.

* * *

કલ્પના કરો કે તમે બલવાન છો, અને પૂર્વે જે પ્રકારના બળનો તમને અનુભવ નથી થયો તેવું બળ તમારામાં પ્રકટેલું જણાશે. કલ્પના કરો કે તમે બલવાન, પુરુષાર્થી તથા સશક્ત છો, અને તમારા શરીરની શક્તિઓ બળ, પુરુષત્વ તથા સત્ત્વને અપેક્ષે-પ્રકટાવશે.

* * *

કલ્પના કરો કે તમારા મનમાં અપૂર્વ અદ્વલુધારણુશક્તિનું સામર્થ્ય છે, અને તે એ પ્રકારના સામર્થ્યને વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં બતાવતું જશે. પૂર્વકરતાં હાથ તમે અત્યંત કામ કરો છો એમ કલ્પો, અને પૂર્વકરતાં તમે તમને અધિક કામ કરી શકવાના સામર્થ્યવાળા જાણો.

જે દિવ્ય અંતઃકરણો અથવા વિશાલ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો કે જેને, તમે જે કાર્ય કરવાને આતુર તથા હ્મજાવાન છો, તે કાર્ય કરવાનું પૂર્ણ સામર્થ્ય અને પ્રત્યક્ષ બલ છે, તેણી કેવું કાર્ય કરતા હશે તેની કલ્પના કરો, અને તમારામાં તે સામર્થ્યનો વિકાસ થશે. આ એક મહાન રહસ્ય છે. ખરું જોતાં જે આપણા લક્ષ્યરૂપે છે તે પ્રતિ જવાનો આ એક રાજ-માર્ગ છે; જે કે આ રૂપમાં કલ્પનાનો ઉપયોગ અત્યંત તીવ્ર, અસરકારક, ઉદાણવાળો તથા અખંડિત હોવો જોઈએ.

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—મહાકાલનું સુંદર મુખપૃષ્ઠ જોઈને હું 'ધાર્' છું કે તમને સંતોષ થયો હશે એ ચિત્તને કાઠનાર એયસાધક બંધુ શ્રીકાશીલાલ છે. એમનો એ એક નિશ્ચય છે કે હમેશાં આપણા માંથી સર્વોત્તમનો આલિંગકાર કરવો. આપણે કરવાનું કંઈ પણ કાર્ય આપણાથી અને તેટલી સારામાં સારી રીતે કરવું. અને આ નિશ્ચયને તેણી તેમના પ્રત્યેક કાર્યમાં દૃઢ રાખતા હોવાથી એ નિશ્ચયનો શુભ આજ તેમને સિદ્ધસ્થાવરૂપ થઈ રહ્યો છે. ઉતાવળમાં કે સમ્ભાન્યસરખું કાર્ય તે કરે છે તોપણ તેમાં તેમના આ સિદ્ધાંતને પાળે છે, અને તેને અને તેટલું ઉત્તમ કરવા યત્ન સેવે છે.

—આવો સદ્ગુણ શું કરી શકે એમ છે ? તે હમેશાં આપણામાં સામર્થ્યના જેટલા અંશે હોય છે તે પ્રત્યેકમાંથી સર્વોત્તમને જ બહાર પ્રકટાવે છે. કોઈ પણ કાર્ય અને તેટલું સારું કરવાથી એ પરિણામ આવે છે કે બીજી વખતે તેના કરતાં વધારે સારું કાર્ય કરવાનું બળ આપણામાં પ્રકટે છે. ઉત્તમતાનો અવધિ નથી. આત્મસ્વરૂપ એ ઉત્તમ વસ્તુ છે, અને તે

પોતાની અનવધિ ઉત્તમતાને જ્યાં ત્યાં પ્રકાશમાં આજીવાને તત્પર છે. અને પ્રત્યેક વસ્તુમાં એ આત્મસ્વરૂપ તે વસ્તુને યોગ્ય ઉત્તમતાને અનંત પ્રમાણમાં પ્રકટાવવા સમર્થ છે.

—ધણા માને છે કે અમુક બાબતમાં અમુક પ્રમાણમાં જ્યાં મદદા એટલે પછી એથી વધારે એ બાબતમાં વૃદ્ધિ થઈ શકતી નથી. પરંતુ ખરું જોતાં તેમ નથી. મનુષ્ય ધારે છે તો કોઈ પણ વિષયમાં તે અસામાન્ય પ્રગતિને અતાવી શકે છે. અને આજનો સમય તેના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણરૂપ છે. કોઈ પણ મનુષ્યે એક આશ્ચર્યકારક શોધ દહાડી, તો ત્યાં તે અટકી પડતો નથી. મનુષ્યો જાણે છે કે હવે હવે યથ ગઈ. એથી વિશેષ હિંમત પ્રકારનું કંઈ પણ એ વિષયમાં નીકળે એમ નથી. પરંતુ એ વિચાર તેનો પૂરો થયો નથી હોતો એટલામાં તે જીએ છે કે એ જ વિષયમાં વળી કંઈ વધારે આશ્ચર્યજનક શોધ થઈ છે—પ્રગતિ સધાઈ છે.

—આમ હોવાથી પ્રત્યેક કાર્ય ઉત્તમ રીતે કરો. અને તેટલી ઉત્તમતા લાવવાને માટે તમારાં સર્વ સાધનોને ઉપયોગ કરો. સામાન્ય કાર્ય કરીને અથવા કોઈ મોટું કાર્ય કરીને સૂતોય માની કદી બેસી રહેશો નહિ. તેમ કોઈ ઉત્તમ કાર્ય કરી એથી વધારે ઉત્તમ હવે કશું ન થાય એમ ધારીને ત્યાં અટકી પડશો નહિ. ઉત્તમતાનો અવધિ નથી એ સત્ય અને પ્રગતિ-પ્રેરણાદિ સિદ્ધાંતને નિરંતર મનમાં ઉપસ્થિત રાખજો. અને એ સિદ્ધાંતનું તમારી પ્રત્યેક કૃતિવડે સ્થાપન કરી અતાવો.

—વળી બંધુ શ્રીડાલાભાઈમાં બીજો એ એક સ્વભાવ છે કે તે હમેશાં અત્યંત શાંતિથી કામ કરે છે. અને તેમ છતાં 'તીન દહાડે અટાઈ કોસ' જેવું કંઈ કામ કરતા નથી. અત્યંત સ્ફુર્તિપૂર્વક તથા ધણા જ થોડા સમયમાં તે પોતાનું કાર્ય કરે છે. નેત્રમાં, વાણીમાં કે મનમાં લેશ પણ ક્ષોભ કે નિકળતાનો ભાવ તે ઉપગમ્યતા નથી. અત્યંત સરળપણે અને બહારની કશી પણ ધમાધમ કર્યા વિના (Silently) તે પોતાનું કાર્ય કર્યે જાય છે.

—ઉત્તમ કાર્ય કરનારમાં આ ગુણની ખાસ જરૂર છે. ધણા માણસો સહજ કાર્યમાં પાર-વગરના વિકળ બની જાય છે. તેમની આંખો, વાણી વગેરેમાં અનેક નિકળતાના ભાવો તેઓ કાણે કાણે દર્શાવી આપે છે. 'વખત થોડો છે, અને કેમ કામ પૂરું થશે' એમ ચંદે થોડે તે આવાં કામ યતાં હશે, 'જ્યારે ને ત્યારે થોડા વખતમાં સારું કામ કરવું' એ તે કેમ બને' આવા ઉદ્ગારો અનેક મનુષ્યો પોતાના કાર્યમાં કાઢે છે, અને ક્ષોભને પ્રકટાવ્યા જ કરે છે. પરંતુ એ વાત સત્ય માનજો કે સર્વોત્તમ કાર્ય અક્ષોભ અવસ્થા—મન, વાણી, ક્રિયાએ સર્વની અક્ષોભ અવસ્થામાં જ થાય છે. કારણ કે અક્ષોભ અવસ્થા જ સર્વોત્તમને બહાર આણી શકે છે.

—સર્વોત્તમ અંતસ્તમ પ્રદેશમાં રહ્યું છે અને તેથી તેને બહાર આજીવામાં વચ્ચે જેમ બને તેમ ઝોઝા વ્યવધાન હોવાં જોઈએ. હવે જો આપણે નિકળતા, મુઝવણ, ચિંતા, કાર્ય થશે કે નહિ એમ શંકા વગેરેને વારંવાર પ્રકટાવ્યા કરીએ છીએ તો એ બધાં સર્વોત્તમને બહાર પ્રકટવામાં વચ્ચે વિદ્ધ કરનાર થઈ પડે છે, અને તેથી તે બધાને જેમ બને તેમ દૂર કરવાં એ ખાસ લક્ષમાં રાખવાનું છે. જેમ ઉડતા પુવારાઉપર આપણે હાથ ધરીએ કે વચ્ચે વચ્ચે કંઈ કંઈ અડચણ કરનાર વસ્તુને આજીવા કરીએ તો તે પુવારો હિંચે અને હિંચે ઉડતો નથી તેમ ઉપર દહાં તેવાં કારણો જો આપણે વારંવાર આપણા મનમાં ઉપગમ્યા કરીએ છીએ,

તો અંતરના ઉંડાણમાં રહેલા ' સર્વોત્તમનો બાહ્ય પ્રદેશમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારે આનિષ્કાર કરી શકતા નથી.

—અત્યંત અવિકળપણે કાર્ય કરે. થોડા સમયમાં કાર્ય કરવાનું હોય તોપણ વિકળ થવાની કશી જ જરૂર નથી. વિકળતા એ એવો દોષ છે કે જે કાર્ય કરવાના બળરૂપ સંતવના તેજને જ સુસ્થા કરે છે. અને તેથી તેવો મનુષ્ય કશું જ બળશુના કે વખાણુવા જેવું કાર્ય કરી શકતો નથી. તમારે સર્વોત્તમ કાર્ય કરવું છે તો સર્વોત્તમ શાંતિ, સર્વોત્તમ અહોભ, મનની સર્વોત્તમ સરળતા, ચિત્તની સર્વોત્તમ સ્થિરતા અને વાણીમાં સર્વોત્તમ સૌમ્ય બાવને પ્રકટાવેલા રાખો; અને તમને થોડા જ સમયમાં જણાશે કે પૂર્વે તમે જેટલું કાર્ય વિવિધ પ્રકારની બ્યગ્રતાસહિત કરતા હતા, તેના કરતાં અત્યંતગુણુઅધિક અને ઉત્તમ કાર્ય હવે તમે કરી શકો છો.

—વળી એ બધુમાં એક બીજા ગુણુ એ છે કે તે પોતાના પ્રત્યેક કાર્યમાં અપૂર્વતા (Originality) લાવવાનો પ્રયાસ કરે છે. તેમનો આ ગુણુ તેમના કાર્યોપ્રતિ ધણા મનુષ્યોનું આકર્ષણ કરી શકે છે.

—અને સર્વમાં એમ જ છે. અપૂર્વતા એ એક જ વસ્તુ છે કે જેના પ્રતિ મનુષ્યમાત્રનું ધ્યાન ખેંચાય છે. જેનામાં જેને અપૂર્વતા લાગી તેના પ્રતિ તેનું અવશ્ય આકર્ષણ થવાનું. આ નિયમ સાક્ષર કે નિરક્ષર સર્વપ્રતિ સમાનપણે પ્રવર્તે છે. અને તેથી તે કાર્ય સર્વને જ પ્રિય થઈ પડે છે કે જેમાં કોઈ પણ પ્રકારની અપૂર્વતા હોય છે.

—અપૂર્વતા એ આત્માનો એક નવીન આનિષ્કાર છે. અને તેથી તેમાં પ્રત્યેકની અભિરચ્ચી થાય એ સ્વાભાવિક છે. જે મનુષ્યની અપૂર્વતા શોધી કહાડવામાં અધિક શુદ્ધિ પહેંચે છે, તે મનુષ્ય ઘણો સૂક્ષ્મ શુદ્ધિવાળો થાય છે. કારણ કે વાસ્તવ અપૂર્વતા કોઈ પણ પદાર્થ વા વિષયમાં બહુ સૂક્ષ્મપણે રહેલી હોય છે. અને તેથી તે શોધી કાઢનારની અત્યંત સૂક્ષ્મ શક્તિઓ નિરોપ અંશમાં બગત થાય છે.

—કોઈ પણ વસ્તુ જુઓ તો તેમાં અપૂર્વતા શી છે, એ પ્રથમ શોધવાનો ચલ કરજો. તેનો ઉપયોગ કરવામાં પણ અપૂર્વતા કેવી રીતે લવાય તેનો વિચાર કરજો. પ્રત્યેક બાબતમાં અપૂર્વતા લાવવાનો પ્રયત્ન કરજો. તમે જે જે કાર્ય કરો તેમાં કંઈ પણ અપૂર્વતા લાવવી એ ઉદ્દેશને બૂદ્ધિશી નહિ. ભલે પછી ન આવે તો ચિંતા કરશો નહિ કદાપિ અપૂર્વતા નહિ આવે તોપણ જેટલું તો થશે જ કે તમે તમારાથી બનતું સર્વોત્તમ કાર્ય કરવાના અને તેમ થતાં ક્રમે ક્રમે અપૂર્વતાને અવશ્ય પ્રકટાવવાના.

—કારણ કે પ્રત્યેકમાં અપૂર્વતા રહેલી છે. અને તે સારે જ પ્રકારે છે કે જ્યારે સર્વોત્તમ કાર્ય થાય છે. અપૂર્વતાને અવધિ નથી. અને તેથી તે કેટલા અંશમાં વૃદ્ધિ પામી શકે એ કહી શકાતું નથી. જેમ જેમ સામર્થ્ય વધતું જાય છે, તેમ તેમ સર્વોત્તમ કાર્ય થાય છે, અને સર્વોત્તમ કાર્ય થવાની સાથે જ અપૂર્વતા પ્રકટતી જાય છે. એક સર્વોત્તમ કાર્યના અવધિમાં પ્રકટતી અપૂર્વતા, બીજા એથી ચઢીવાલી અપૂર્વતાવાળા કાર્યને કરવાનું આપણામાં સ્પુરણ છે.

—આવા ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારના સિદ્ધાંતને અનુસરીને કાર્ય કરનારાઓનો પરમાત્મા વિજય કરો.

—મહાકાલના એક 'કોર્મ' જેટલા દિલાગને 'શ્રીસિદ્ધેશ્વર' માં રાક્ષામાં આવતો હતો.

તે નામને સ્થાને અનેકની ઇચ્છાથી તેટલા વિભાગને હવેથી 'શ્રીવિશ્વવંદ્ય' એ સંજ્ઞા આપવામાં આવશે. શ્રીમાન વિશ્વવંદ્ય નામ મહાકાલસાથે એવું અભિદેશાવને પામી ગયું છે કે એક સન્નિવનના લખવા પ્રમાણે 'તે એક પર્યાયરૂપ ગણાવા યોગ્ય છે.' એ વધાર્યું છે અને તેથી મહાકાલસાથે તેઓથીની એ સંજ્ઞા સંયુક્ત રહે તો સારું, એવી અનેકની યોગ્ય ઇચ્છા થવાથી હવેથી 'સિદ્ધેશ્વર'ને બદલે એ પુણ્ય નામનો વ્યવહાર કરવામાં આવશે. શ્રીસિદ્ધેશ્વરમાં આવતા કેટલાક અપૂર્ણ લેખોને તેમાં ઉપક્રમ કરવામાં આવશે તથા શ્રીમાન વિશ્વવંદ્ય સંબંધના પણ વિવિધ પ્રસંગો તેમાં પ્રકટ કરવામાં આવશે. તેઓથીના પુણ્ય રમરણરૂપે લવિષ્યમાં જે જે પ્રવૃત્તિ થશે તેવું પણ કંઈ સ્વરૂપ તેમાં પ્રકટશે.

—આ અંકથી તે 'ફાર્મ' ની શરૂ કરવામાં આવી છે. પ્રત્યેક માસે તે પ્રકટશે જ એવું બંધન નથી તેમ છતાં બનતા સુધી તે આવ્યા કરશે. આશા છે કે આ યોજનાથી વાચક-વર્ગ સંતુષ્ટ થશે.

—આ અંકના મુખપૃષ્ઠઉપર જોતાં જણાશે કે એક બાજુએ જ્યારે આ અંકમાં આવેલા મુખ્ય વિષયોનો ક્રમ છે, ત્યારે બીજી બાજુએ આવતા અંકમાં આવનાર કેટલાક મુખ્ય મુખ્ય વિષયોનો ક્રમ છે. માત્ર એટલા જ વિષય આવતા અંકમાં આવશે એમ નથી, પરંતુ તેમાં પ્રકટ થનાર વિવિધ વિષયોમાંના તે કેટલાક છે. આ યોજના પણ વાચકને સંતોષજનક થશે એવી આશા છે.

—અધિક આનંદજનક એ છે કે મહાકાલના લેખકો તેને વધારે ઉપયોગી, વધારે આકર્ષક, વધારે રચિકર તથા વધારે સત્ત્વવાળું કરવાને જાગ્રત છે અને ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક યતા બળે છે, તેની સાથે તેના વાચકો પણ મહાકાલને ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનું કરવાની અનેક સૂચનાઓ કરી રહ્યા છે. આજ એક સન્નિવન લખી જણાવે છે કે, "X X વળી બીજી અરજ એ છે કે જો હિંદના મહાન કવિઓએ આલેખેલા મનુષ્યજીવનમાંથી કોઈ અસુક ભાગ લઈ નીતિ તથા સદાચરણના દર્શાવરૂપે શુદ્ધ રંગ ચઢાવી આપણા પત્રમાં આલેખાય તો બહુ આનંદ આવે. કારણ કે મહાકાલની કલમમાં આર મિહાશ છે, અને તે મિહાશમાં મધને મેળાય થશે."

—પ્રિય સન્નિવન ! તમારી ઇચ્છા સ્તુત્ય છે. મહાકાલસંબંધી તમારો દર્શાવેલો વિચાર તેના યોગ્યકોને ઉત્સાહવર્ધક તથા અધિક અધિક ઉચ્ચ કર્તવ્યમાં પ્રેરક છે. મહાકાલ મુખ્યત્વે કરીને આચરણીય અથવા વ્યવહારોપયોગી (practical) વિચારોને દર્શાવે છે. મનુષ્યના જીવનના પ્રત્યેક કાર્યમાં તેની ઉન્નતિ થાય એવા પ્રકારના વિચારો જણાવવા એ તેના મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. અને એ ઉદ્દેશાનુસાર લેખો માટે લાગે તેમાં આવે છે. પરંતુ વિષયની વિવિધતા હોવી એ પણ મહાકાલનો ઉદ્દેશ જ હોવાથી અનુકૂલતાએ ઘટતર પ્રકારના પણ વિવિધ લેખો પ્રકટ થશે જ.

—અવલોકનને માટે કેટલાક સન્નિવનોએ જે જે ગ્રંથો મોકલ્યા છે, તેવું અવલોકન આવતા અંકથી આપવામાં આવશે. સ્થલસંકાયને લીધે આ સમયે તે આપી શકાયું નથી.

—જેઓ ધૈર્યથી મહાકાલને અવલંબી રહેશે તેમને જાણવાયોગ્ય અનેક વાર્તાઓ જણાવામાં આવશે. કંઈક ધૈર્યની અપેક્ષા છે, અને તે તેના વાચકોમાં અપૂર્વ પ્રકારની હોવાથી ઈશ્વરેચ્છાથી ક્રમે ક્રમે તેઓ અધિક અને અધિક સંતુષ્ટ થતા જશે જ.

વિશ્વવંચસમો વૌદ્ધા વિશ્વવંચો હિ કેવલમ્ ।

॥ ૐ શ્રી ॥

હૃદયનું આહ્વાન.

૫૬. (જોલો મારા પ્રેમી પોપટજી જોલો જોલો, એ ભય.)

આવો આવો આવો હે વિશ્વવંચ ! આવો,

આવો, આવો, હૃદય જોલાવે.

લાવો સંગે લાવો, નૃસિંહ નાથ લાવો;

લાવો, લાવો, આત્મા તેડાવે.

સૂર્યમાં પ્રકાશરૂપે છો રહ્યા પ્રકાશી,

ચંદ્રમાંહિ ચમકી રહી આપની પ્રભા શી !

આપસત્તા થઈને ગતિ, વિશ્વ આ ડોલાવે; આવો૦

અંતરમાં ભાનરૂપે આપ પ્રતીત ધાતા,

જીવનરૂપ રહીને આપ સર્વમાં સોહાતા,

નિકટ છો સદાય એમ હૃદય તો સ્પુરવે; આવો૦

શુદ્ધ પ્રેમનું સ્વરૂપ જોવા વૃત્તિ થાતી,

પ્રેમમત્ત બની રહેવાને મતિ ચહાતી,

પ્રેમભૂર્તિ આપ વિના કેણુ તે બતાવે; આવો૦

સ્નેહનો આનંદ પૂર્ણ માણવાને કાળે,

સ્નેહી હૃદય આશલયું આમંત્રે આજે;

પ્રકટ ન તો ગુપ્તપણે સંગી બનો હાવે; આવો૦

શ્રીવિશ્વવંદની વાગ્વીણાનો મધુર રણકાર.

ૐ શાંતિ ! પરમ શાંતિ !

પ્રસન્નતાપૂર્વક જય જય.

અબ્યુદયનો અવધિ ક્યાં છે ? જ્યાં પરમાત્મતત્ત્વનો અવધિ છે ત્યાં.

સામર્થ્યનો અવધિ ક્યાં છે ? જ્યાં પરમાત્મતત્ત્વનો અવધિ છે ત્યાં.

જીવનનો અવધિ ક્યાં છે ? જ્યાં પરમાત્મતત્ત્વનો અવધિ છે ત્યાં.

જ્યારે તેનો અવધિ નથી, ત્યારે આપણુ ઉભયના સંબંધનો પણ અવધિ નથી. આપણો સંબંધ શેમાં છે ? અબ્યુદયના અનંત વિસ્તૃતપ્રદેશમાં, સામર્થ્યના અનંત અવધિ ચિત્સ્વરૂપ દ્રવ્યમાં, જીવનના અમેય રસાણુવમાં.

આ સ્થાનોમાં જો તમે છો તો ત્યાં જ હું છું. અને તો પછી ઉભયના સંબંધમાં રખાલન ક્યાં ?

જેને અબ્યુદયપ્રાપ્તિનો માર્ગ નથી, જેનો સામર્થ્યસિદ્ધિનો લક્ષ્ય નથી, જેનું જીવનરસાણુવમાં અભ્યંતર અને અભ્યંતર નિમજ્જન નથી, તેમની સાથે ભૂતકાલમાં મારો સંબંધ થયો નથી, વર્તમાનમાં છે નહિ, તથા ભવિષ્યમાં થનાર નથી.

પરંતુ એ સર્વ જેમને છે તેમની સાથે મારો ત્રિકાલાગ્રાધિત સંબંધ છે.

વિયોગ અથવા સંબંધરહિત ચતુર્થ એ તેની જ દૃષ્ટિમાં છે કે જેની દૃષ્ટિ ઉન્નુબ નથી. જેમનું માનસ રમણ પ્રથમ પરિમાણમાં જ હોય છે તેમની દૃષ્ટિએ વિયોગ જણાય છે. દ્વિતીય તથા તૃતીય પરિમાણમાં જેમનું માનસ રમણ છે તેમની દૃષ્ટિનાં અર્ધ પડળ સ્પુટ છે અને અર્ધ ઉન્મીલિત છે. તેમને વિયોગનો નિતાન્ત નિશ્ચય નથી. ક્ષણમાં સંયોગ, ક્ષણમાં વિયોગ એ ઉભયની તેમને કલ્પના છે. સંયોગવિયોગની મધ્યમાં તેમની રિયલિટી છે. અને ઉભય બાનનો તેમને સ્પર્શ હોય છે.

પરંતુ ચતુર્થ પરિમાણમાં જેમનું માનસ રમણ છે, તેમને સંયોગ અથવા સંબંધ એ જ કેવલ નિશ્ચલ વસ્તુરૂપ છે. તેમનામાં છતર વસ્તુનો ભ્રાંતિમાત્ર પણ અવકાશ નથી. અને અબ્યુદય, સામર્થ્ય તથા જીવનના પ્રદેશોના જે પધિક છે, જેઓ અખંડિતપણે તેમાં પંથ દાપે છે, તેમનું માનસ રમણ ચતુર્થ પરિમાણમાં છે. અને તેમને 'સર્વ' હરતામલકવત્ છે. સંબંધ—સર્વનો સંબંધ—તેમને પ્રાપ્ત છે.

જેમનું એ પ્રદેશમાં રમણ છે તેમને જ આ પરમ સત્ય રપટ છે.

તમને વિશ્વાસ ગણીને આજ જણાવું છું કે મારા અંતર્વાર્મીસ્વરૂપ સદ્ગુરુશ્રીના શરણુને પ્રાપ્ત થતાં પ્રથમ જ મારો એ ભાવ બંધાયો કે મારા સદ્ગુરુશ્રીના સ્વરૂપમાં મારું સમગ્ર અભિમાન વિલાવવું. મારા છત્રીએ પરમ અનુગ્રહ કરી, જે ક્ષણે મેં મારી આ ધૃષ્ટાને નિવેદન કરી તે જ ક્ષણે પોતાના વરદ કરને મારા પર સ્થાપી મને પદ્મસાર વર્તવા કંઈક અકથ્ય સાધનના પ્રયોગસહિત સરિમત અનુગ્રાહન આપ્યું.*

સરખાવો: * સદ્ગુરુએ મુજને કહ્યું, પ્રભુ તુજથી નથી જિનન,

તું તે ઈશ્વરરૂપ છે, ઈશ્વરને તું અજિનન.

ગુરુપ્રભાધિત સાધનો, પછી મેં સાધ્યો સ્નેહ,

અલ્પ શ્રમે, અનુગ્રહ થયો, અકથ્ય શબ્દો નેહ.

મુજ ઉદયે સદ્ગુરુ દીકા મુજ આત્માથી અજિનન,

‘. તે ક્ષણથી આજપર્યંત હું મારા એ સાધનને સાધતો આવ્યો છું. અને ઉત્તરોત્તર તેમાં ત્રિજ્યને અનુભવું છું. અને આજપર્યંત જીવદશિને જે કુષ્કર જણાય તેવા વચનો મેં પ્રસંગોપાત્ત વિચાર્યા છે, તે આ રિચિતિનો જે કંઈ અનુભવ પ્રાપ્ત છે તેમાં આરૂઢ થઈને, તેને ઉદ્દેશીને ઉચ્ચારેલાં છે, અને જાનિમાં પણ તેવાં જો કાંઈ સ્પુરણ થશે તો તે અનુભવને અનુરૂપ હોવાથી તેમાં ‘હું’ શબ્દે કરીને જે કંઈ જણાવું તે મારા મર્યાદિત સૌપાધિક સ્વરૂપને લક્ષીને સમજીશો નહિ મારા સદ્ગુરુશ્રીના વાસ્તવ અનુગ્રહથી ‘હું’ શબ્દે કરી જીવવાદ્વત અહંને મેં કદી અવકાશ આપ્યો નથી, કારણ તે નહિવત્ છે. સદ્ગુરુશ્રીનો જે વાસ્તવ અનુગ્રહ મારા પ્રતિ ન હોત તો સામાન્ય જનો જેને ધૂષતા ગણે તેવાં વચનો વાદવાયું મને કદી બલ પ્રાપ્ત થયું ન હોત. અને તેથી મારો એ જીવનનું નિશ્ચય છે કે સદ્ગુરુશ્રીનો વાસ્તવ અનુગ્રહ એ જ જીવોત્તર પરમ દેવત છે.

તમે જૂહદ છો, હું જૂહદ છું. પૂર્વે તમે અને હું આપણને જેવા ભવ્ય કલ્પતા હતા તેના કરતાં પણ અધિક ભવ્ય છીએ.

મેં અનુભવ્યું ન હતું કે તમારામાં કે મારામાં આવી દેવી અપૂર્વતા છે. અહો ! એ દિવ્યતા આમાપ છે ! એ અપૂર્વતા અકથ્ય છે !

વર્તમાન સમયમાં હું જ્યાં છું ત્યાં બંધનમાત્રથી મુક્ત છું, તમે જ્યાં છો ત્યાં બંધનમાત્રથી મુક્ત છો.

કલ્પિત બદ્ધતા મારી પણ છૂટી છે, અને તમારી પણ છૂટી છે. ઉચ્ચ પ્રદેશોમાં તમારું પણ ગમન છે, મારું પણ ગમન છે. ત્યાં તમારો મારી સાથે અભેદસંબંધ છે, મારો તમારી સાથે અભેદસંબંધ છે.

હું મારો નેતા છું, તમે તમારો નેતા છો.

જેનો મારે આધાર છે તેનો જ તમારે આધાર છે. જેને હું ધારણ કરું છું તેને જ તમે ધારણ કરી રહ્યા છો.

જ્યારે આમ છે ત્યારે આપણો સંબંધ અભેદ છે, એ નિર્ણીત છે.

જ્યાં આપણા સંબંધનું આપણને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય એમ છે, એવા અભ્યુદયના, સામર્થ્યના તથા જીવનના રમણીય પ્રદેશમાં આવો. મને એ અનુભવ કરવા જે શક્તિ પ્રાપ્ત છે, તે જ શક્તિ તમને પણ પ્રાપ્ત છે.

આવો, તારે આપણે આપણી શક્તિઓનો પૂર્ણ ઉપયોગ કરીએ. આપણા ઉભય કારણ પ્રદેશરૂપ અત્યુર્થ પરિમાણમાં પ્રવેશીએ તથા ઉભય, ઉભયના હસ્તને ગ્રીહતા, ઉભય, ઉભયની દૃષ્ટિથી, ઉભયને અનુરાગ દર્શાવતા, ઉભયના યોગક્ષેમને વધારતા, પરમતત્ત્વરૂપ આપણે પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર કરીએ. બધુંજ્યાં હું ત્યાં જ છું, નિકટ છું, તમે અવસ્ય આવો.

પ્રસન્નતાપૂર્વક જય જય.

‘તેમું’ મેં મુજ હું પણ, કલ્પિત ને પરિચિન્ન.

‘હું’ કંઈકર’ એ ગુરુતણો, સમજ્યો બોધ યથાર્થ,

મુજ પ્રભુપદને ભેટીને, થયો હું સંધ કુતાર્થ.

ભણીને તે દિવસથી, મુજ જીવનઆધાર,

હું પણ વિસરી, દરિયો, વહું યદ્દ એકાકાર.

(શ્રીમુખાર્જુનસંવાદ—દ્વિતીય કલ્પાલોક.)

પરમાત્માનો ગુપ્ત પ્રદેશ.

રે આપણે આત્માના અત્તસ્તમ તથા ઉચ્ચતમ પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ ત્યારે ત્યાં આપણે શાંતિની, પ્રસન્નતાની, પ્રકાશની, સૌન્દર્યની કે જે બીજી વિષમતાને ધરાવતી અનેક સૃષ્ટિઓ છે તેના કરતાં સિન્ન-તાવાળી એક અદ્ભુત સૃષ્ટિનું દર્શન કરીએ છીએ. અને તે એક એવી સૃષ્ટિ છે કે ન્યાં જે કંઈ છે તે સઘળું શુભ છે. આ અદ્ભુત તથા

દિવ્ય સૃષ્ટિ, પ્રત્યેક સમયના તથા પ્રત્યેક દેશના યથાર્થ જ્ઞાતા વા અનુભવી એવા મહાપુરુષોવડે

‘પરમાત્માનો ગુપ્ત પ્રદેશ’ એ નામથી વર્ણવે છે અથવા ક્યન ત્યાં સઘળું શુભ છે. કશું છે. અને વિશ્વમાં જે કંઈ વાસ્તવ સત્ય છે તે આ જ છે.

તે ગુપ્ત પ્રદેશ છે એ એટલા જ માટે કે ન્યારે તમે તે સૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરો છો ત્યારે બીજા સર્વથી તમે જૂદા પડી જાઓ છો. તમે વિધિનિષેધમાત્રથી મુક્ત થઈ જાઓ છો, સન્નિતિ વિન્નિતિ સ્વગત આદિ ભેદથી રહિત બનેા છો. કર્તવ્યમાત્રથી નિવૃત્ત થાઓ છો; માત્ર ‘પરમાત્માસાથે તમે સંબંધવાળા થાઓ છો, અતે તેમની અલૌકિક દૃષ્ટિસમીપ દેવલ તમે જ હો છો. અને તેથી એ અવશ્ય સિદ્ધ છે કે ન્યારે તમે તે સૃષ્ટિમાં હો છો, ત્યારે તમે એવા સ્થાનમાં હો છો કે ન્યાં સઘળું શુભ છે. અને તે પ્રદેશના અનુભવનું ક્યન કરતાં શ્રીમાન વિશ્વવંદ વડે છે કે,

‘માર્ગે સુખ ન કહ્યું જાય, ઝીલું હું તત્ત્વસમુદમાં.’

આ ગુપ્ત પ્રદેશનું અસ્તિત્વ ધણાને જાણીતું નથી પરંતુ તે એવું કંઈક છે તથા સર્વના એવા તો સંબંધવાળું છે કે જેથી સમગ્ર જગતે તેને જાણવાની જરૂર છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે જાણવું જોઈએ કે આપણી પોતાની અધ્યાત્મમયોદાના અંત્ય ભાગમાં એક સ્થાને એવો પ્રદેશ છે કે ન્યાં આ જગતમાં પ્રાપ્ત થતાં જીવનનાં દુઃખો કદાપિ પ્રવેશ કરી શકતાં નથી, જગત્તા વિષમ અનુભવોની ન્યાં છાયાસરખી નથી તથા જીવનના સ્વરૂપનું ન્યાં પગલું સરખું નથી. પરંતુ તે પ્રદેશ એવો છે કે ન્યાં આપણે હાત્ર, આજે અથવા ધારીએ ત્યારે પ્રવેશી શકીએ એમ છે. અને વિશેષમાં તે હિંતત રિથિનિમાં આપણે લગભગ અખંડિતપણે રહેવાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકીએ એમ છે. અને તે પ્રમાણે કરીને આપણા આત્માનું પૂર્ણ સુખાત્મ હાત્ર આપણે પામી શકીએ એવું છે. અને જે શાંતિ આ લૌકિક જ્ઞાન તથા અલૌકિક જ્ઞાનકરતાં પણ અધિક છે તેના આખા જીવનમાં આપણે અનુભવ કરી શકીએ એમ છે.

આ ગુપ્ત પ્રદેશ તે આપણામાં પરમાત્માને નિવાસ કરવાનું સ્થાન છે. આપણા પોતા-

મા જ અસ્તિત્વમાં તે એક એવી પ્રકાશમયી સૃષ્ટિ છે કે જ્યાં આપણે પ્રવેશીને પરમાત્માને જાતોમત આલિંગન આપી શકીએ એમ છે. તે આત્મસાક્ષાત્કારની પરમ ઉન્નત સ્થિતિ છે કે જેમાં આપણને અનુભવથી સમજાય છે કે પરમાત્મા આપણા પ્રાચુર્યતાં પણ નિકટ છે તથા આપણા શરીરકરતાં પણ વધારે સમીપ છે. તે જીવનમાત્રની એકતાનું જ્ઞાન કરાવનાર આતર ભાન છે કે જેને આપણા પરમ મનમાં ઉપસ્થિત કરી કહી શકીએ છીએ કે ત્વમેવાહમ-પ્રભો ! આપ તે જ હું છું. તે આધ્યાત્મિક સિદ્ધિનું ગગનચુબી શિખર છે કે જ્યાં આપણે પ્રથમ સમયે જ-આપણી પોતાની દક્ષિણી-અનન્યભાવે તે પરમાત્માનું ચિંતન કરનારને અભિયુક્ત એવું યોગક્ષેમ કે જે તેમણે ત્યાં અનંત પ્રમાણથી ભરી રાખ્યું છે, તેને જોઈએ છીએ, અહોભાવને પામીએ છીએ, જીવોપ્રતિ તેમની નિ:સીમ દયા જોઈ જીવના આવેશથી સજ્જનનેત્રે તે નિહાળીએ છીએ. તે આપણામાં જ રહેલું સ્થાન છે કે જ્યાં નિરંતર પરમાત્મદેવ પોતાની ઐશ્વર્યવિભૂતિસહ વિરાજિત છે.

અહો ! કેટલા નિકટ અને કેટલા સામર્થ્યમય પરમાત્માનો ગુપ્ત પ્રદેશ !

આ ગુપ્ત પ્રદેશ તે એવો પ્રદેશ નથી કે જે ફરવા જતાં ચાલતાં ચાલતાં આપણી ચર્ચા કરવાના વિષયરૂપ ગણાય અથવા તે એવો પ્રદેશ નથી કે જેનું થોડી ક્ષણ અવકાશ મળતાં વિવેચન કરી શકાય, અથવા જરા જરામાં વિચારી શકાય. એ એવો પ્રદેશ નથી કે ગમે ત્યારે જરા આંખ મીચી કે ટપ તેમાં પ્રવેશી શકીએ. એ એવો પ્રદેશ નથી કે જ્યારે બધાં કામો કરી ચાક્યા હોઈએ અથવા કશું ન સૂઝ્યું હોય ત્યારે 'હાલો જરા જોઈ આવીએ' એમ ધારી સહજમાં જોઈ શકાય. તેમ એ એવો પણ પ્રદેશ નથી કે જે કેવલ જિજ્ઞાસાને અવલંબી, 'હાલો તો ખરા આ બધા કહે છે તો એ પ્રદેશ કેવો છે એ તો જરા જોઈ લઈએ' એમ વિચારનાં સહજમાં તેમાં પ્રવેશી શકીએ. અને તેમ જતાં એક સમય આવે છે કે જ્યારે તે આવો જ લાગે છે.

તે એક એવો પ્રદેશ છે કે જેના સંબંધી વાર્તા, આપણે ત્યારે જ કરી શકીએ છીએ કે જ્યારે આપણો અભિમાની તે પ્રદેશના રંગથી રંગાઈ કેવલ શિખરઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપી રહ્યો હોય છે, કે જે શિખરપ્રતિ દૃષ્ટિ જ્યારે આપણને પરમાત્માની અગત્ય પડે ત્યારે જ કરી શકીએ છીએ. અને સર્વ શ્રદ્ધાળુ તથા વિચારવંત પુરોધાને પ્રતિદિવસ પ્રત્યેક ક્ષણ ઈશ્વરની અગત્ય પડે છે. કારણ કે એ સમય છે કે ઈશ્વરવિના એક ક્ષણ પણ પૂર્ણ થઈ શકતી નથી અને એક ઘટિકા પણ એવી હોઈ શકતી નથી કે જેનામાં ઉચ્ચતમ તથા સર્વોચ્ચ પણ તે વિના ખીણ કાઢી રીતે પ્રકટે. અર્થાત્ જો ઈશ્વર તેની સાથે ભળે છે તો જ તે પળ તથા ઘટિકા સાર્થક મનાય છે. જ્યારે પ્રત્યેક ક્ષણના જીવનમાં પરમાત્માને ભેળવવામાં આવે છે, પ્રત્યેક ઘટિકાની રચૂલ ગતિમાં અર્થાત્ તેમાં થતી સર્વ ક્રિયામાં પરમાત્માને ભેળવવામાં આવે છે, ત્યારે જ આપણે કહી શકીએ છીએ કે જે કંઈ સર્વોત્તમ છે તે આપણી નિકટ આવ્યું છે, અને સર્વથી મહાન્ શુભનો આજે આપણને સાક્ષાત્કાર થયો છે.

સ હૃદયમંગળને આ ઉન્નત ભૂમિકાના અસ્તિત્વને જાણવું જોઈએ, કારણ કે તે એક જ ઉન્નત મુક્તત્વનું અને શાંતિનું પરમ સ્થાન છે. જ્યારે આપણે આ ભૂમિકામાં આવીએ છીએ, ત્યારે આપણે પૂર્ણ સ્વતંત્ર થઈ રહીએ છીએ. તે કાળે આપણે મહાન્ સત્ય વ્યાધિનો લેશ પણ અનુભવ કરતા નથી, કેમકે ત્યાં વ્યાધિ કદાપિ પ્રવેશી શકતો જ નથી. આપણે ખીજા પણ કોઈ બાહ્ય ઉપાધિથી તે કાલે કલુષિત થતા નથી. અથવા કોઈ પણ વસ્તુનું જડું આવડું અર્થાત્ હાનિ વા લાભ

એ આપણને તે કાળે લેણ પણ ફોલ ઉપજવી શકે એમ હોયું નથી. કેમકે આપણે ત્યાં છીએ કે ન્યાં સર્વે અને સર્વત્ર શુભ છે. જે કંઈ ક્ષીણ થાય છે, જે કંઈ અશાન્ત છે, જે કંઈ અપૂર્ણ છે, જે કંઈ ખોટું છે તે સર્વથી આપણે અતીત છીએ—તેના કરતાં અત્યંત ઉચ્ચ પ્રદેશે છીએ. આપણે તે સ્થળે છીએ કે ન્યાં સક્ષાત્ પ્રભુ છે, પરમાત્મા છે, અને એ ગુપ્ત પ્રદેશમાં જ્યારે આપણે તેમની સાથે હોય છે છીએ, હોવાનો અનુભવ કરીએ છીએ, ત્યારે આપણે સત્યપ્રતિષ્ઠા યદને શ્રીમાન્ વિશ્વવંદના અનુભવવચનસાથે ભગતા યદને કહીએ છીએ કે,

“એશ્વર્યપ્રભવ ચિતિ જાણી, ઈશ્વર થયાં આજ”

અને આપણા અભિમાનીસહિત તે પરમ અદ્ભુત મનોહર સૃષ્ટિમાં રિયત થવું એટલું જ માત્ર તેમાં સારું છે એમ કંઈ નથી. આપણી બાબ તથા આંતર સૃષ્ટિના સંબંધમાં પણ તે તેટલું જ ઉત્તમ છે. અને આ સ્થળે આપણે એક મહાન્ રહસ્યને જાણવું જોઈએ. અને તે એ છે કે ન્યાં સઘળું શુભ છે ત્યાં જ્યારે આપણે પ્રવેશીએ છીએ ત્યારે આપણને લગતી સઘળી વસ્તુઓને શુભમય કરવાના કારણને સ્વીએ છીએ. અને તે માત્ર આત્મપ્રદેશમાં નહિ પરંતુ શરીર તથા મનના પ્રદેશમાં પણ. તેણું જ પ્રકટ કરીએ છીએ. ન્યાં કોઈ દુઃખ કદી આવી શકે એવા સ્થાનમાં જ્યારે આપણે પ્રવેશીએ છીએ ત્યારે આપણે દુઃખને સર્વભાંથી—શરીર, મન તથા આત્માના સર્વ પ્રદેશમાંથી—દૂર કરીએ છીએ. એ સર્વભાંથી દુઃખમાત્રને દૂર થવાના કારણને આપણે સ્વીએ છીએ. ન્યાં નિરંતર પૂર્ણ મુક્તત્વ છે એવા સ્થાનમાં જ્યારે આપણે પ્રવેશીએ છીએ, ત્યારે આપણે તે જ સમયથી આપણને સંબંધ કરીને રહેલાં તમામ દુઃખો તથા હાનિથી પણ આપણે પૂર્ણ મુક્તત્વને પામીએ છીએ. ન્યાં સઘળું નિર્મલ અને પૂર્ણ છે, તેમાં જ્યારે આપણે પ્રવેશ કરીએ છીએ, ત્યારે આપણે સઘળી વસ્તુને, પછી તે શરીરની મનની કે આત્માની ગમે તેની હો, પણ તેને તે જ ક્ષણથી નિર્મલ તથા પૂર્ણ થવાના કારણને સ્વીએ છીએ. કેમકે સત્ય વાર્તા એ છે કે આપણી સૃષ્ટિમાં જેવા આપણે છીએ તેવી જ સર્વ વસ્તુ થવાના કારણને આપણે ઉપજાવીને પ્રતિષ્ઠા કરીએ છીએ. તેથી જ્યારે આપણે ગુપ્ત પ્રદેશમાં આવીએ છીએ ત્યારે આપણી સૃષ્ટિનો તમામ ઉપાધિ શુભરૂપ થઈ રહે છે. કારણ કે એ પ્રદેશમાં સર્વદા સઘળું શુભ જ હોય છે.

જેવુંકેજેવુંકે

તે સૃષ્ટી પરમાત્માના ઉચ્ચતમ તથા અંતરતમ પ્રદેશમાં પ્રવેશવાનું કાર્ય કરતાં શીખવું એ સર્વને માટે કેટલું અગત્યનું છે તે આ ઉપરથી સહજ સમજાય છે. અને જ્યારે ઇચ્છા પ્રકટે અથવા અગત્ય જણાય ત્યારે આ ગુપ્ત પ્રદેશમાં પ્રવેશવાનું જ્ઞાન જો સર્વને પ્રપ્ત થાય તે જગત્માં કેવા આશ્ચર્યજનક તથા અભીષિત ફેરફાર થઈ જાય ! તેનો દુઃખમાત્રની નિવૃત્તિ અર્થે એ જ થવાનો કે દુઃખમાત્રની નિવૃત્તિપૂર્વક પરમાનંદની સર્વ

ને પ્રાપ્તિ થતી. આથી બીજું શું જોઈએ ! વેદાંતશાસ્ત્રના અખર સિદ્ધાંતનો અપૂર્વ જ્યોષા થવાનો તથા તે સિદ્ધાંતના અનુભવની અનુપમ આલુલાદક છત્રછાયાની જે જગત્ પરમ નિશ્ચિંત, પરમ નિર્ભય, પરમ ઉન્નત, પરમ પુણ્યરૂપ તથા પરમઅર્થને સિદ્ધ કરનાર થઈ રહેવાનું. સુખનો અખર ભાનુ પ્રકાશી નીકળવાનો અને પ્રત્યેક શુભાશાવાન પુણ્યપુરુ

ધેનું જગત્તા દિતને માટે જે ત્રિવ અભિલાષાવાળી વૃત્તિ આજીવ્યત રહેતી આવી છે, તે તે મની ઇચ્છા સાધક થવાની. અને આવો પણ પ્રસંગ આવશે અને પુણ્યવાન પુરુષોત્તી ઇચ્છા સંકલ્પસિદ્ધ થશે. પરંતુ તે માત્ર આપણી બાહ્ય સ્થિતિ વા બાહ્ય પરિવેષ્ટનને જ પુનઃ પુનઃ કરવાના વલ્લથી કંઈ આવે તેમ નથી. તે ત્યારે જ આવી શકે એમ છે કે જ્યારે આપણે અંતરના ગુણ પ્રદેશને જાણવાનું શીખીએ છીએ, તેમ જ જ્યારે આપણે તેમાં પ્રવેશ કરવાનું શીખીએ છીએ કે જ્યાં સધળું શુભ જ છે.

પરંતુ આપણે ભવિષ્યના વિચારોઉપર જ માત્ર ધ્યાન દોરવીશું નહિ, પરંતુ દાહ વર્તમાન સમયમાં વધારે અને વધારે પૂર્ણતાથી આપણા અંતરના ગૌરવપૂર્ણ ગુણ પ્રદેશમાં પ્રવેશવાનું જ્ઞાન મેળવવાને માટે આપણે શુ સિદ્ધ કરવું જોઈએ તેનો પણ વિચાર કરીશું. આ ગુણ પ્રદેશમાં કે જ્યાં સર્વદા સધળું જ શુભ છે એ વાતો જાણીને આપણે બીજું એ જાણવું જોઈએ કે જે ક્ષણે આપણે માટે એ પ્રદેશમાં દ્વાર ખુલશે તે જ ક્ષણથી પ્રત્યેક કષ્ટ, પ્રત્યેક વિપત્તિ, પ્રત્યેક પ્રતિકૂળતા, પ્રત્યેક દુઃખો, પ્રત્યેક વિષમ સ્થિતિ તથા વિરોધમાત્રથી આપણે મુક્ત થઈશું તે જ ક્ષણથી પરમ સુખને અનુભવ કરીશું. અને જેમ જેમ એ પ્રદેશના અભ્યંતરમાં આપણે પ્રવેશતા જઈશું અને શાંતિ તથા પ્રકાશ વા જ્ઞાનની તે સંદિમાં જ્યાં આપણને પૂર્ણપણે જોઈશું ત્યારથી જાણીએ કે આપણે સધળી વસ્તુઓમાં પૂર્ણ સ્વતંત્ર છીએ. એ વસ્તુમાંની કોઈ પણ આપણને લેશ પણ અલિપ્ત કરી શકશે નહિ. તે કાળે આપણે કોઈ પણ બાબતમાટે ચિંતાતુર રહેવાના નહિ. કારણ કે આપણે ત્યાં છીએ કે જ્યાં સધળું સર્વદા શુભ જ છે. અને જ્યાં સધળું શુભ છે ત્યાં રહેવું એટલે બીજું કંઈ જ નથી પણ પ્રત્યેક વસ્તુને વધારે અને વધારે સારી થયા કરવાના કારણને રચવું એ જ છે.

(અપૂર્ણ.)

જલવિન્દુ.

મિંદુ ! તારી અગાધતાને ધન્ય છે. સિંધુમાં અને તમારામાં શો ફેર છે ? તું જો ન હોત તો જગતમાં સિંધુનું અસ્તિત્વ કેવી રીતે હોત ? મિંદુ ખરું જોતાં સિંધુ નથી પણ મિંદુ જ છે અનન્ત મિંદુ છે. પરંતુ તેથી સિંધુકરતાં તારૂં માહાત્મ્ય ઘટતું નથી. સિંધુ એ બીજું કશું જ નથી પણ તારૂં વર્ધિત થવું એ જ છે. .

પરંતુ તારી અનૈકિકતાને આજ કાણ જાણનાર છે ! કેમકે તું સર્વની નિકટ છે, સર્વના અતિ પરિચયના વિષયરૂપ છે. તેમ છતાં તારા ઉપાસકોની દૃષ્ટિથી તું ગુપ્ત નથી

મનુષ્યો પૃથ્વીના તલની, ઉત્તર ધ્રુવની, મંગલ લોકની અને એવા બીજા દૂરના દેશોની આજ કાલ શોધા ચલાવી રહ્યા છે. સૂર્ય, વિદ્યુત, રાસાયનિક પદાર્થો, રેડીયમ વગેરે ધાતુઓનું સંશોધન કરી રહ્યા છે, મગજના ઉપરના વિભાગનું, મનની અનંત શક્તિઓનું, આંતર મનના અદ્ભુત સામર્થ્યનું, પદ તથા સમય ઇન્દ્રિયનું, પ્રતિભાશક્તિનું, આંતર વિદ્યાનવૃત્તિનું રહસ્ય જાણના અપ્રતિમ પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે. પણ તું કે જે એ સર્વકરતાં પરમ અમર-નિરૂપ તથા જ્ઞાતવ્યરૂપ છે, તેના પ્રતિ આજે દૃષ્ટિ પણ ડાની છે ?

પરંતુ તે ન હોય એ પણ વાસ્તવિક છે. સૂર્યને રચવા કોની શુદ્ધિ પહોંચી હતી? અગ્નિને રચવા કોની મતિએ વિચાર્યું હતું? વાયુને રચવો એવો વિચાર સરખો પણ કોને થયો હતો? અને તે થયું નથી તો તને રચવું—તારામાં જે ગુણ બળ રહેલું છે તેનો અનુભવ થાય એવા પ્રકારની તારી રચના કરવી એ પણ કોને સૂચે એમ છે ?

તારી શોધ કરવી એ માનવ શક્તિની બહાર છે. મનુષ્યના મનની કે મગજની શક્તિઓ સ્વતંત્રપણે તારા વાસ્તવ સ્વરૂપને જાણે એ સંભવિત નથી, કારણ તું તેમના વિષયરૂપ નથી. તારા સામર્થ્યનો તર્કશક્તિ પણ પ્રકાશ કરી શકે એમ નથી. શાસ્ત્રો તારા સ્વરૂપને યથાવત કદી શકે તેમ નથી. કારણ તું તેમના વિષયરૂપ નથી.

તારું સામર્થ્ય તો એ એક જ જાણી શકે છે કે જેના ઉપર પરમાત્માનો સાચો અનુગ્રહ છે. કારણ કે પરમાત્માશુદ્ધિના જ વિષયરૂપ તું છે.

અને જેમણે પરમાત્માશુદ્ધિને પ્રકટાવી છે તેઓ તારા વિચાર કરતાં વિશ્વમાનવ જ્ઞાન બૂધી જાય છે, તારા પ્રભાવને જેતાં સ્તબ્ધ થઇ રહે છે, તારા સ્વરૂપસામર્થ્યનો કોઈ કોઈ રચાને થયેલો આવિષ્કાર તેમને સુગંધ કરી મૂકે છે.

આજ પૃથ્વીતલઉપર તારું સામાન્ય પ્રવર્તે છે. જગતમાં પોણા ભાગ ન્યારે તું છે ત્યારે માત્ર પા ભાગ પૃથ્વી છે, વનસ્પતિસૃષ્ટિમાં પણ તેમ જ છે. પરંતુ આટલેથી તારું સામાન્ય એટલકડું નથી. મનુષ્યશરીરમાં પણ તેનો પોણા ભાગ તું જ છે. આ તારું વ્યાપકપણું જ તારા ગુણ બળને સૂચવે છે. કુદરત અજ્ઞાન નથી. અને જે તારી જરૂર ન હત તો આટલા બધા પ્રમાણમાં તને સ્થાપન જ નહિ.

કુદરતે જ એ પ્રમાણે કરીને તને જગતના જીવનરૂપ ગણ્યું છે, તો તેને મનુષ્ય કે દેવ કોણ અન્યથા કરવા સમર્થ છે ? શોધકો તથા વિચારકો પણ એ નિર્ણયઉપર આવ્યા છે કે સૃષ્ટિમાં જીવનબલ અનંત છે. અને તે એટલા જ માટે કે તું અનંત છે. વળી તેઓ કહે છે કે સર્વમાં જીવનબલ છે, અને તેનો આવિષ્કાર—પ્રકાશ—થઇ શકે છે. આ પણ એટલા જ માટે કે તું સર્વમાં છે, સર્વસાથે તારો સંબંધ થાય એમ છે અને તેમ થતાં સર્વમાં જીવન પ્રકટે એમ છે.

ન્યાં ન્યાં જીવનકલા પ્રકટવાનાં સાધનો તથા સામર્થ્યો છે, ત્યાં અવશ્ય તારો નિવાસ છે. પછી તે પશુસૃષ્ટિ હો, વનસ્પતિસૃષ્ટિ હો કે મનુષ્યસૃષ્ટિ હો. કોઈને પણ જીવન અર્પવામાં અત્યંત ગુણમાં ગુણ કાર્ય તું કરે છે. અને તેથી તારો તે તે સ્થાને અત્યંત સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ સામર્થ્યરૂપે નિવાસ છે. જીવનને ભોગવનાર જ ન્યારે તને જોઈ જાણી શકતા નથી તો ધંતર તો શું જ જાણે !

આવી અગમ્ય વાર્તા પરમાત્માનો અનુગ્રહ થયા વિના કેવી રીતે જાણી શકાય ? પરમાત્માને ઘણોરળીયાન્ મહત્તો મહોયાન્ (અણુથી પણ અણુ અર્થાન્ અત્યંત સૂક્ષ્મ અને મહત્ત્વી પણ મહત્) કલા છે, પરંતુ ન્યારે જીવનબળના પ્રકાશરૂપે તારું સ્વરૂપ જોઈ 'હું' ત્યારે તે અણુથી પણ અણુ જણાય છે, અને ન્યારે તેતું કાર્ય—જીવનબળવડે થતા વ્યાપારો—જોઈ 'હું' ત્યારે અર્થાત્ તારી કલા ન્યારે જીવનબળરૂપે પ્રકટી વિવિધ ક્રિયા કરે છે ત્યારે—એમ જ જણાય છે કે વિશ્વમાં તું મહત્ત્વી પણ મહત્ છે. તે કણે સ્પષ્ટ જ્ઞાન થાય છે કે તું પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે.

છતર તરવો પણ ન્યારે તારાથી મિશ્રિત થાય છે ત્યારે જે અદ્ભુતતા પ્રકટે છે એના ચાતા તો વિરત જ છે પૃથ્વીતરવસાથે ન્યારે તારો સ્પર્શ થાય છે ત્યારે તુ તારી એક ંળાનો અધિક પ્રકાશ કરે છે, તુ તેને પણ જીવનમય કરે છે પછી તમે ઉભય ન્યારે અગ્નિતત્ત્વસાથે ભળો છો ત્યારે ત્યા તુ એક તારી વિલક્ષણ કળાનો પ્રકાશ કરે છે અને પછી, ન્યારે તમે સઘળા વાયુરૂપ યાઓ છો ત્યારે તમારા સામર્થ્યનો અવધિ રહેતો નથી એ સયોગી તરવ અનત બળ તથા જીવનના આસ્પદરૂપ થઈ રહે છે અને એ પછી ન્યા ન્યા અવકાશ છે ત્યા ત્યા પ્રસરે છે ત્યારે સમગ્ર જીવન અને જીવનનો અગાધ વારિધિ બને છે સર્વત્ર વ્યાપ કતાવાળુ તારૂ આ કાળતુ સ્વરૂપગળ અહો ! કેવા સામર્થ્યવાળુ, કેવી શક્તિવાળુ, કેવી અનૌકિકતાવાળુ અને કેવા ગૌરવવાળુ હોય છે તે હુ કહી શકુ તેમ નથી અનુભવદષ્ટિવિના તેને જોઈ જાણી શકવા છતર કાંઈ જ સાવન નથી

પ્રભાતમથુદિવિના તારા આવા સ્વરૂપને કોણ કળી શકે એમ છે !

ન્યારે પ્રભુની પ્રયોગશાનામાં તારા હિપર વિવિધ પ્રયોગો થાય છે, અને ન્યારે ત્યા તા રી સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર તથા સૂક્ષ્મતમ કળા કરવામા આવે છે તે કાળે વિદ્યુત પણ તારી તે જોમય પ્રભુઆગળ ઝાંખી પડી જાય છે તુ તે કાળે દિવ્ય આત્મિયરૂપ થાય છે આ પ્રભુની પ્રયોગશાલા કઈ ? મનુષ્યશરીરવિના છતર તો કઈ હોઈ શકે ?

પ્રભુની પ્રયોગશાલામાં પ્રભુ પ્રયોગ કરે છે અને તે કાળે પ્રભુ તારામા પોતાની પ્રભુતા અપે છે તુ પ્રભુરૂપ થઈ રહે છે—નારાયણસ્વરૂપ થઈ રહે છે

તારા આવા સ્વરૂપમા જ ઈશ્વર મસ્થાવતાર ધરે છે અને વિવિધ લીલા કરે છે

કહે છે કે આ વિશાલ વિધ્યુત લઘુરૂપ (Miniature) તે મનુષ્ય છે જે આ સત્ય છે તો વિશ્વમાં જે અનત લીના થાય છે તેનુ પણ લઘુસ્વરૂપ શુ મનુષ્યને અનુભવગ અ ન થાય ?

તારૂ સ્થૂલ રૂપ એ જ કઈ તારૂ વાસ્તવ સ્વરૂપ નથી એ તો ઉપાધિમાત્ર છે પરતુ તેના ગર્ભભાગમાં જ ઉક્ત અનૌકિક સંચાલુક્ત તુ છે તેમ છતા તારા ઉપાધિસહિત પણ જે કાને તુ કર્તવ્યપરાયણુ થાય છે, તે કાને તારી ચમત્ક્રતિનો અવધિ રહેતો નથી

તારા આવા અને અદ્વિતીય સ્વરૂપને કોણે જાણ્યુ ? એક ભગીરથે કે જેણે તને પ્રવાહરૂપ કરી સ્વર્ગથી ઉતાર્યું અને તે કાળે પણ તે તારા પ્રભુત્વને અદ્ભુત રીતે દર્શાવ્યો પૃથ્વીથી તારૂ નગ ધારણુ કરી શકાય નહિ સાક્ષાત્ મહાદેવને પ્રેક્ષ્યુ પડ્યુ પરતુ ત્યા પણ તુ એક અગમ્ય ચમત્કાર કરવા સુક્યુ નહિ. અને તે એ જ કે શિવના મસ્તકમાંથી એક પ્રવાહ રૂપે નીકળતાં એ જ પૃથ્વીવડે તુ ધારણુ કરી શકાય અને તેનાથી તે શુ કર્યું ? સગરના સાઠ હજાર મૃત પુત્રોને જીવન-દિવ્ય જીવન-આપ્યુ !

પરતુ આ કઈ તારૂ પરમ આશ્ચર્ય નથી ઈશ્વરની સ્થૂન સૃષ્ટિમાં જ તે આ કાર્ય કર્યું છે પરતુ પ્રભુની પ્રયોગશાના એ વિના બીજુ નણુ છે સરીર સૃષ્ટિ, માનસ સૃષ્ટિ તથા આધ્યાત્મિક સૃષ્ટિ આ ત્રણેમા ન્યારે આ પ્રકારે તારા પ્રયોગો પ્રભુ કરે છે ત્યારે એ ત્રણે કેવળ જીવન જીવન અને જીવનમય થઈ રહે છે તારૂ સ્થૂન તત્ત્વ સરીર અથવા સ્થૂન

સૃષ્ટિમાં પ્રભુ વાપરે છે, તારું માનસં તત્ત્વ, પ્રભુ માનસ સૃષ્ટિમાં વાપરે છે અને તારું આધ્યાત્મિક તત્ત્વ પ્રભુ પોતાની આધ્યાત્મિક સૃષ્ટિની પ્રયોગશાલામાં વાપરે છે.

વિશ્વમાં તું એ રૂપે ત્યાં ત્યાં પ્રતીત થાય છે. એક મિટ જલરૂપે તથા ક્ષારમય જલરૂપે. તારાં ઉક્ત્ય રૂપો અદ્વિતીય છે. મિટરૂપરૂપે તું જગતનું પોષણ કરે છે અર્થાત્ તેમાં વિષ્ણુતત્ત્વને ધારણ કરે છે. અને સમુદ્રના આકારથી પ્રકટતા તારા ક્ષારમય તત્ત્વરૂપે તું જગતના અશુદ્ધ તત્ત્વનો ક્ષય કરે છે. અને તેમ હોવાથી શિવતત્ત્વને તેમાં ધારણ કરે છે. તારા ઉક્ત્ય અંશ એ રીતે વસ્તુતઃ જીવનનો જ પ્રકાશ કરે છે. જે રૂપે સરળપણે તમા સત્ત્વર જીવનતત્ત્વનો પ્રકાશ થાય એ રીતે તું જે તે રૂપને પ્રયોગે છે.

તારું આવું સામર્થ્ય અમને શી રીતે પ્રાપ્ત થાય ? અમે અમારી સમગ્ર સૃષ્ટિઓમાં તારા આવા દિવ્ય રૂપને કેવી રીતે પ્રકટાવી શકીએ ? આનો ઉત્તર કોણ આપે એમ છે ? આ સાધનનો ઉપદેશ કોણ કરી શકે એમ છે ? તારા જે જ્ઞાતા હોય તે જ.

પ્રિય મિત્ર ! તારું આટલું સ્થૂલ રૂપ અમે જાણીએ છીએ, એ જે અમારા સદૃશુશ્રીની કૃપા છે તે જ કૃપા તારા સામર્થ્યને પ્રકટાવવાનું સાધન પણ શું અમને દર્શાવવા કૃપા નહિ કરે ? અવસ્થ કરશે. અરે કરી છે, અમારી દૃષ્ટિ જ તે પ્રતિ વળી નથી. પરંતુ હવે તે પ્રકટ થાય છે.

આ સાધનનો માર્ગ દર્શાવતા ઇંદ્રશ્રીનૃસિંહાચાર્યજી પોતાની મંજુલ વાણીમાં ઉત્તર આપી રહ્યા છે કે,

‘ મારું ને તારું એવી હદ ન જેમાં રે, એવું હરિશ્ચરુપદ ચઢાજે રે,

અમર્યાદ આ પ્રેમ વધારી તે, મહામળહર જળમાં નહાજે રે; ”

સમગ્ર મલને નિવારનાર આ જલમાં સ્નાન કેવી રીતે થાય ? માત્ર અમર્યાદ પ્રેમને વધારનારૂં જ. એ દિવ્ય પ્રેમ આ જલનું દર્શન કરાવે છે, -તેમાં નિમજ્જન પણ કરાવે છે. ત્યાં દિવ્ય પ્રેમનો ઉદય નથી તે શરીર, મન કે અધ્યાત્મપ્રદેશ વા આત્મા કદી આવા ઉન્નતજલ જલમાં સ્નાન કરી શકતો નથી. પ્રેમનો અનવધિ પ્રમાણમાં ઉદય કરો, અને તત્કાલ આ જનમૃતિદર જલમાં તમે કુદકો મારશો. વિશુદ્ધ પ્રેમ એ જ દિવ્ય જલથી આપણને સંરક્ષિત કરનાર છે.

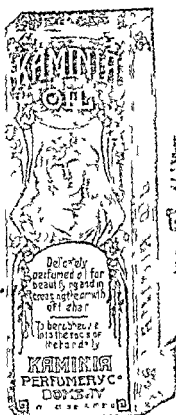
આ જલને જ્ઞાનજલ કહો, / મૃતજલ કહો, જીવનજલ કહો, આત્મજલ કહો, ગમે તે કહો પણ વસ્તુ એકની એક છે, અને તે તમારામાં છે. કેમકે તમારામાં પરમાત્મા છે, પ્રભુની તમે પ્રયોગશાળા છો. પ્રયોગશાળામાં આવું અદ્ભુત તત્ત્વ પ્રભુ નહિ રાખે, તો ખતર ક્યા સ્થાનમાં રાખશે ? તમારામાં રહેલા પ્રભુના સ્થાનમાં તે જુઓ, કેટલું અનવધિ પ્રમાણમાં છે ? દિવ્ય પ્રેમ જાગ્રત્ કરો. પ્રેમમય યજ્ઞ રહો, અને તે જલમાં પડી અમૃત-તત્ત્વ થાઓ.

આ જલ તે આત્મનરત કે બીજું કંઈ ? વિચારો.

નમુનો મગાવી ખાતી કરો

તમારા વાળમાટે

કામીનીયા ઓઈલ વાપરો.

તેથી વાળ ધૈર્ય લાગે, સુંદર, ચળકતા, નરમ થઈને મગજને હડક આપી માથાનો ઝોડા વગેરે દૂર કરી એકદમ સારો ફેરફાર કરે છે વિદ્યાર્થીણી, સ્ત્રીઓ, પુરુષો, વગેરે, સોનીમીટરો તેમ જ મગજમારીતું કામ કરનારને ધણું જ ઉપયોગી છે. માથામા તાલ પડી વાળ ખરી નજીક અટકાવી વાળના મૂળને પોષણ આપનાર છે એક વખત અજમાવાયી ખાતી થશે

મિલત ૧ બાટલીનો ૩ ૧-૦-૦

બાટલીના ૩ ૨-૧૦-૦

વી પી ખર્ચે જુદો

દીલખહાર

હું ૨ ઓ ૪ સ.

ગુલશન

હું ૨ ઓ ૪ સ.

આ તેરોમાં પશુ કામીનીયા ઓઈલના જેવો જ ફાયદો કરનારી વસ્તુઓ નાખેલી છે તદ્વાત દક્ષત યુગધીમાં જ છે તે જુદી જુદી બતની મધુર જ છે કિ દરેક સીસી એકનો ૧-૦-૦ કોષ્ટકથી બતનો નમુનો બા આનાની લીટીટ મોકલવાથી મક્ત

કામીનીયા, દીલખહાર, ગુલશન, એ સખ્તો કાયદા મુજબ ટ્રેડમાર્ક તરીકે રજીસ્ટર કરાવેલા છે અદારગામમાટે પ્રમાણિક એજન્ટો કોઈએ છે

ખરીદતી વખતે ઉપર લખેના તેનાનાં નામ જરાવર વાચો તે માટે ખાતી કરી પડી જ ખરીદતું મરજી કે નમી અનેક ચીજો ખીજી નીકળે છે અને વાપરવાથી નુકસાન થવાનો ખોલન રહે છે માટે જરાવર ગુલશન ટ્રેડમાર્ક તથા નામ વાંચીને ખાતી કરીને જ વાપરવા અમારી ખાસ લનામણ છે બનાવનારા—કામીનીયા પદ્મચુમરી કંપની—મુંબઈ

એજન્ટો—એમ્. જી. ઇન્ડિયન ફૂડ એન્ડ કેમીકલ કંપની—મુંબઈ.

પરોહગના એજન્ટ—જી. જી. અમદાવાદી પોળસામે-વડોદરા

જુરક મળવાનું રોકાણ—ટોમરન કંપની દવાવાળા તેમ જ દરેક જાનના ડાક્ટરના પ્રોફીશને તમારે જી આપના મનગારેની પોળસામે—મુંબઈ.

મહાકાલનો શ્રીવિશ્વવંદ્યસ્મારક અંક.

આ અંક સગર્ભા દેવો પૂજા, સુદર વિપયોથી ભરેલો. આકર્ષક ચિત્રોથી શોભિતો. દર કાગળ તથા સુદર પુર્ણ વગેરેથી આકર્ષક થશે અને તેમ થનાથી તેનો અર્થદોષો દૂર થાય. આ સ્વાભાવિક છે. મહાકાલના પ્રત્યેક આકરને તે ભેદ આપનામાં આવનાર છે અને તે રૂપ જોવા મોહક તથા વિપયો એવા ઉત્તમ અને આનંદ ઉપજાવે તેવા આકરો કે ધી પ્રત્યેક આકર તે અંક આકાશમાં આકરો દશ વખત વાચી, એટલું જ નહિ પણ ત્રણ વખત સ્નેહી કે સ્વપ્નથી તે બતાવ્યા વિના રહેશે નહિ અને તે નતુન પણ એ ને એમ માત્ર જોઈને અટકશે નહિ, પણ આદિથી અત સુધી પૂરેપૂરો વાંચશે. આમ લાગી તે અકરને ધાર્યો કરતાં પણ થશે ફેવાવો થશે વ્યારથી તે અંક કલાકવાને છે. મેલુ પ્રસિદ્ધ કર્યું છે, ત્યારથી આજ સુધીમાં તેની માગણીના સેંદરો કામજો આવી ગયા. અને આવે જાય છે આ અંક જ દારણ તે દેવથી પ્રસિદ્ધિ પામશે એ કહેવાને ખરી. મહાકાલનો આકરવિના બીજાએ પણ તે અંક વેચાતો આપવામાં આવશે કેમકે તે ભીનો, સ્વર્ગીય વિચારને કેળવનાર વિપયોથી ભરપૂર એક અંક જ થવાનો.

૧૦૦૦૦-દશ હજાર ઉપરાંત મનુષ્યોના આનંદને એ અંક આવી જનાર હોવાથી તે મોટો પોતાની દ્રોષ પણ પ્રકારની જાહેરખબર આપવી હશે નેને માટે તે એક ચિત્રામણ જેવા યજ્ઞ પદ્ધતિ મહાકાલ ગુજરાતથી બહારના ધણા દેશોસુધી પહોંચેલું છે અને તેથી તમારી જાહેરખબરની પ્રસિદ્ધિ ક્યાં ક્યાં નહિ થાય એ કંઈ કહી શકાતું નથી તેમ જ તેના આવ પણ પ્રમાણમાં ધણા આકાશ રાખેલા છે જેથી પ્રતિજ્ઞાના વધારા કરાવીને તમારી જાહેરાત વધારવી હોય તો આ વિના બીજું તક ભાગ્યે જ મળશે.

ભાવ—એક આખા પાનાના ૨૦ રૂપૈયા, અર્ધા પાનાના ૧૨ રૂપૈયા તથા પા બાજુના પાનાના માત્ર ૬ રૂપૈયા છે.

જેમણે પોતાની જાહેર ખબર આપવી હોય તેમણે તે પ્રમાણેના રૂપૈયા નીચેના નામે મોકલી આપવા, તથા હાપવાની જાહેરખબર પણ સાથે જ મોકલી આપવી.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ.

વડોદરા.

તૈયાર છે.

તૈયાર છે.

વંધકોશ

અને

નવે ટાલવાનો સરલ રૂપાવ.

૧૯૮૨-૮૩ પોસ્ટલ નંબર-૬

પ્રસિદ્ધ કરનાર—શ્રીમદ્વિશ્વવંદ્યસ્મારક પુસ્તકો-તરકીબી સ્ત્રી સત્યવિજય નાં દર્શન એમ
—અમદાવાદ.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

વિસ્તાર.

૨ પ્રભા.

૧ પદ્યસંબંધ.

૧ રેહોપવને હમેલી આનતેશ્વરપ્રભાવસ્થાન ચિતિચેલીને કાષ્ઠ અણુનં નથી	...	...	...	...	૨૪૧
(શ્રી વિશ્વવંદ)	...	...	...	...	૨૪૪
૨ અગમ્ય વર્ણન. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	...	...	૨૪૪
૩ ક્ષત્રસ્વરૂપાભિજ્ઞ તત્ત્વસ્ય શ્રી વિશ્વવંદપ્રતિ સરોઢ અણુમંજરિ. (શ્રી ઉપેન્દ્રારજ)	...	...	...	...	૨૪૪

૨ શીમાન વિશ્વવંદપ્રણીત લેખ.

૧ સતી સુવર્ણા, (નાટ્ય રૂપે.)	...	...	...	...	૨૪૨

૩ તત્ત્વવિચાર.

૧ અદ્વૈતમા દષ્ટિ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	...	...	૨૪૦
૨ ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવાનું સરળ સાધન. (કૃષ્ણીચ.)	...	...	...	...	૨૪૫
૩ પરમાત્માનો ગુપ્ત પ્રદેશ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	...	...	૨૭૭
૪ શ્રી વિશ્વવંદની વાગ્વીણીનો મધુર રચુકાર. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	...	...	૨૭૫
૫ ક્ષણસ્થ અથવા અધ્યત્મીમાસા. (કૃષ્ણીચ.)	...	...	...	...	૨૫૦

૪ માનસ શાસ્ત્ર.

૧ નૈમર્ગિક જીવન. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	...	...	૨૫૫
૨ આર્થિક આરોગ્ય. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	...	...	૨૬૬
૩ માનસ શાસ્ત્રના મૂલાક્ષરો. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	...	...	૨૮૦

૫ ધર્મ.

૧ બોદ્ધ ધર્મના ઉદ્દેશસ્તમયનાં કારણો. (નર્મક.)	...	...	...	...	૨૪૮

૬ પ્રકીર્ણ.

૧ શ્રેયસ્કાંધક અધિકારિવર્ગના મહોત્સવો.	...	...	...	...	૨૭૨
૨ પ્રાથમિક ઇતિહાસ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)	...	...	...	...	૨૫૮

શ્રી સાધનસમારંભ કુંડમાં દ્રવ્ય અર્પનાર સદ્ગુણોની

- રા. સુતીલાલ પ્રેમાનંદ જ્ઞેયો. પોતાની પત્નીની સદ્ગુણનિમિત્ત.
- રા. દત્તપત્રસં નાથજી. પોતાના પિતાની સદ્ગુણિ નિમિત્ત.
- શ્રીક વિધવા બાઇ. પોતાના શ્રેયનિમિત્ત
- ગ્રા. નગેશભાઈ દુર્લભરામ દીક્ષિત-ગ્રી. બેનચંદ્રમણીની સદ્ગુણનિમિત્ત
- રા. જગન્નાથ પીતામ્બર શાસ્ત્ર. ૬. આસતર. કવેરભાઈ જીજ્ઞાસ (પોતાના શ્રેયનિમિત્ત)

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૪—આવળ કુળ્લ ૦ ૧૪ સંવત્ ૧૯૬૮.—દર્શન (ગ્રંથ) ૧૦.

॥ ૐ શ્રી ॥

દેહોપવને ઉગેલી અનંતૈશ્વર્યપ્રભવસ્થાન ચિતિવેલીને
કોઈ જાણતું નથી.

૫૬. (હારિ જોરી ચાલો ન હારો અજેની, એ લખ)

હારે કોઈ જાણે ન દેહે ઉગેલી, ચિતિવેલી,
દિવ્ય તેજના તારે ઘડેલી હશે શું, વિધિએ અલખેલી,—
કામધેનુ નમાલી, નમાલી, નમાલી,
શુભો સુરતરુના ન ગાઓ,
સ્પર્શમણિને ન મિથ્યા ચદાવો, કોઈથી ન વેલી સરખાવો,
કાં જે ચિતિવેલીના સુરતરુઆદિ કુસુમો મનને સમજાવો,
ખીળ ફળ એથી ભારે, અસંખ્ય થાય, સિદ્ધાદિ ગાય,
કેમ દેખાય,—જીવથી હીંડતો નયન સીંચી જે, જાણે નં

સતી સુવર્ણા.

[નાટ્ય રૂપમાં]

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૪૪ થી.)

પ્રવેશ ૩.

પાત્રો—રાજા શ્યેન, મુદિર, તથા પ્રધાન ધીરચેતસ.

સ્થળ—શ્યેનનો ખાનગી સભામંડપ.

શ્યેન—(સ્વગત) પ્રધાન ધીરચેતસ નકામું મારું માથું ખાઈ ગય છે. પ્રજાનું રી રીતે રક્ષણ કરવું, તથા તેની આબાદી વધે એવા ઉપાયો કરવા એ જ રાજાનો ધર્મ છે, એવો મને તે વારંવાર બોલ કરે છે. ત્યારે તો રાજા પ્રજાનો નોકર જ થયો કેની ? શેઠના સુખની બધી કાળજી ચાકરો રાખે છે તેમ હું પણ પ્રજાને સુખી કરવાની રાત દહાડો કાળજી રાખું, એટલે મારામાં ને ચાકરમાં ફેર શો ? ચાકર તો એક જ ધણીનો નોકર, અને હું તો આખી પ્રજાનો ચાકર થયો ! પ્રધાનની તો, ધરકો થયો એટલે અકબંધ છે. રાજાને ચાકરપણું કરવું. હોત તો તેનો રાજાને ત્યાં જન્મ જ શાને થાત ? આ મહેલો, ખાનપાન વગેરે વૈભવો, બાગ બગીચા વગેરે સુખો છોડી દેવાં, અને પ્રજાના સુખે સુખ અને દુઃખે દુઃખ માનવું કેમ ? વાહ ! પ્રધાનજી વાહ ! બહુ સારો ઉપદેશ ! પોતે ધરકો થયા અને સંસારના કામથી નકામા થયા એટલે મારા જેવા જીવાનને પણ સુખવિશ્વાસ ન લેવા, દેવા કેમ ? એ વાત બનવાની જ નથી. 'કાળજી દુખલે ક્યો, તો કહે સારા શહેરકી ફિકરો, તે પ્રમાણે ભલે પ્રધાનજી બધાની ફિકરો રાખ્યા કરે, પણ હું રાજા, જેરુંડા નગરીનો અધિપતિ શ્યેન, શું એમ કરું ? કદી નહિ. પણ અરે ! મારો વિશ્વાસ સલાહકાર મુદિર હજી કેમ ન આવ્યો ? (ઓટી) છે રે ટાઇ હાજર !

હુલ્હરીઓ—(આવીને) જી મહારાજ, શી આજ્ઞા ?

શ્યેન—જો ને હજી મુદિર કેમ ન આવ્યો.

હુલ્હરીઓ—તપાસ કરું છું મહારાજ (જાય છે.)

શ્યેન—(સ્વગત ગાય છે.)

હું રાજા અધિપતિ સમજાનો, સુખ ભોગવવા જન્મ્યો છું,

બીજાનાં દુઃખથી બળવા શું, રાજગાદીપર બેઠા છું ?

ખાણું પીણું સુખ ભોગવવું, અમન ચમનમાં ફરવું છે,

ગમત ઉડાવી તે જ ખરી છે, કાલ ઉડીને મરવું છે.

હુલ્હરીઓ—(આવીને) મહારાજ ! મુદિરજી પધારે છે.

શ્યેન—(પ્રસન્નતા જણાવતાં) ભલે આવવા દે. (મુદિર નમન કરતો પ્રવેશે છે તેને) અરે મુદિર ! હવે મારી કામના પૂર્ણ થવામાં જે વિઠાંચ થાય છે, તે હું સહન કરી શકતો નથી. આ કામનાથી મારું અંતઃકરણ ધગધગતી લટ્ટીની જેમ રાત્રિવિષ ધીખ્યા કરે છે, મને આ રાજ્ય, વિવિધ પ્રકારના વૈભવ કે કથાથી સુખ થતું નથી. રાત્રે ઉંઘસરખી પણ આવતી નથી. ખાનપાન કે કશું રુચતું નથી. તે મનોહારિણી મૂર્તિના વિયોગથી બળે હું

છેકળતા લોકાના રસમાં પડ્યો હોઈ, એમ અખંડ તપ્યા કરું છું. તેથી હવે તો ગમે તેમ કરીને પણ મારી ઇચ્છાને હું જલદી પૂર્ણ કર

મુહિર—મહારાજ ! આપની ઇચ્છા પૂર્ણ થવામાં હવે ઝાઝો વિલંબ નથી. આપે જેમ આટલા દિવસ કાઢ્યા તેમ વળી એક બે દિવસ કૃપા કરી કાઢી નાંખો. ઉતારણા સો બહારના, ધીરા સો ગભીર. આપ જાણો જ હો કે આ કામ કંઈ સહેલું નથી જળથી કરવાનું નથી, પણ કળથી કરવાનું છે. ઉતારણ કરવાથી કામ કમળી જાય એમ છે આપના મનઃમતા માણસનો મેળાપ કરી આપ્યા વિના, હું પણ જાણે આ ધાન ખાઉં છું તે ધૂળ ખાઉં છું, એમ માનું છું.

હજુરીઓ—(આવીને) મહારાજ ! પ્રધાનશ પધારે છે.

રયેન—(સ્વગત) આ પાપ વળી અત્યારે ક્યાંથી આવ્યું ? (હજુરીઆને) અરે ! પ્રધાનને કહે કે હમણાં હું બહુ જરૂરના કામમાં છું, તેથી બીજી વખત આવજો.

હજુરીઓ—બહુ સાર, મહારાજ ! નિવેદન કરું છું. (જાય છે.)

રયેન—અરે મુહિર ! આ પ્રધાન અત્યારે અહિં આવ્યો તે એના જાણવામાં આપણી ધારણા કંઈ આવી છે કે શું ? હું બહુ સાવચેતીથી કામ કરે છે કે નહિ ?

મુહિર—મહારાજ ! પ્રધાનના કે કોમના જાણવામાં જરા પણ ન આવે એની સાવચેતીયા કામ લેવા માણ્યું છે. એમ છતાં આપણે કંઈ છુપી પેરનીમાં છીએ, એની વાત આ બેચાર દિવસથી નગરીમાં ચર્ચાઈ છે ખરી.

હજુરીઓ—(આવીને) મહારાજ ! પ્રધાનશ તો કહે છે કે મારે હમણાં જ મળ્યા-વિના ચાલે તેમ નથી. માટે આજા મળવી જોઈએ

રયેન—(મુહિરને) કેમ મુહિર ! આ લપનું કેમ કરવું ?

મુહિર—મહારાજ ! હો ને આવે. એ તે કંઈ વાધ છે કે કોણ તે આપ આટલા-બધા કરે હો ! ગમે તેટલો તોપ પણ આપનો નોકર. આપના પિતાએ મરણવખતે એને મોટા કરી ધાપ્યો છે, એટલે એ ચઢી વાગ્યો છે, પણ હવે કંઈ આપ નાના બાલક નથી કે એની શેઠમાં આટલા બધા અન્નવું પડે.

રયેન—ના ના, એમ તો કંઈ નહિ, પણ નાની ઉંમરમાં હું એના તાતામાં રહ્યો, એટલે એની મર્યાદા આજ સુધી મેં ઉલ્લંઘી નથી તેથી જરા સંકોચ પડે છે. બાકી મનમાં હું એનાથી જરા પણ બહીતો નથી. (હજુરીઆને) હશે, ભવે આવવા દે. (હજુરીઓ નમન કરીને જાય છે, અને ધીરચેતસ પ્રવેશ કરે છે.)

ધીરચેતસ—(નમન કરીને મુહિરને રયેન પાસે જોઈને સ્વગત) અરે ! રાજ આ કૃષ્ટ સાથે અત્યારે કંઈ મસલત કરતા બેઠા છે, એટલે લોકોમાં ચાલતી વાત કંઈક સાચી તો ખરી જ. હશે હમણાં જ જણાશે. (પ્રકાશ) હે પ્રભુપતિ ! આપ આપના આ ખાનગી મંત્રીસાથે પ્રગ્નના કલ્યાણના વિચાર કરતા બેઠા હો કે કોઈ બીજા વિચાર ચાલે છે ?

રયેન—તમે જે કામ માટે આવ્યા હો તે જ કહોને. આડી અવળી પંચાન તમારે શા માટે કરી પડે છે ?

ધીરચેતસ—(સ્વગત) આજ સુધી મારી મર્યાદા મૂકીને આ રાજ બાવનો ન હતો, પણ આજે તોજાઈ વાપરે છે, માટે વાત વધી છે ખરી. હશે, પણ આપણે આપણી ફરજ

હોડવી નથી. (પ્રકાશ) મહારાજ ! રામચોનો ધર્મ, પોતાની પ્રજાના સુખનો જ રાત્રિ દિવસ વિચાર કરવાનો છે. એ વિના બીજા વિચાર રામચોને કરવાના હોતા જ નથી. રામચો એ પ્રજાને સુખી જોઈને પોતાને સુખી ગણવાનું છે. અને પ્રજાને દુઃખી જોઈને પોતાને દુઃખી માનવાનું છે. આમ હોવાથી મારું આપને પૂછવું કંઈ આડીઅવળી વાતોનું નથી, પણ આપના સ્વધર્મનું અને સુખનું જ છે.

શ્યેન—હું મારા ધર્મપ્રમાણે નથી ચાલતો એમ માનવાનું તમારે શું કારણ છે ?

ધીરચેતસ—કારણ આપના વિચાર જણાવતાં આપ સંકેત પામે છે. જો પ્રજાના કલ્યાણના જ વિચાર કરતા આપ બેઠા છો તો તે મને જણાવતાં આપને શો વાંધો છે ?

શ્યેન—બધા જ વિચાર કંઈ તમને જણાવવાને હું બંધાયેલો નથી. મારા ખાનગી વિચારો જણાવના તમને શો દર છે ?

ધીરચેતસ—મહારાજ ! આપના ખાનગી વિચાર જણાવવાને હું ઇચ્છતો નથી. પણ જ્યારે આપના ખાનગી વિચારમાં પ્રજાનું સુખ દુઃખ રહ્યું હોય ત્યારે તે જણાવના મારો ધર્મ છે. આજકાલ ઠંડાણે ઠંડાણે પ્રજામાં એવી વાતો ચાલતી સંભળાય છે કે આપ ગ્રામ રીતે કાંઈ અનાચારનું કામ કરવા ઇચ્છો છો. અને તેને માટે મંદમતિ, અધમ અને દુષ્ટ મનુષ્યોના સલાહપ્રમાણે ખોટાં પગલાં ભર્યાં છે, અને બરોડા છો. આનો પરિણામ બહુ જ ભયંકર આવવાનો સંભવ છે, માટે હું આપને પૂછું છું કે આ વાત સાચી છે કે જૂઠી ?

મુદ્ધિર—(સ્વગત) ગમ્યાશ ! હું અધમ, દુષ્ટ અને મંદમતિ, કેમ ? પણ માદ રાખજે કે સાગ આગે તારું કાટણું કાઢી નાખ્યાવિના હોડનાર નથી.

શ્યેન—હું સ્વતંત્ર છું, રાજા છું. ધાર્યું કરવાને સમર્થ છું. કોઇ પણ કામ મારી મરજીપ્રમાણે મારે શા માટે ન કરવું ? લોકોના તો સ્વભાવ જ છે કે રાજવિરુદ્ધ વાતો દમેશાં અલાયતી, પણ તેથી ડરી જઈને શું મારે મારા સુખનો ઉપાય ન કરવો ? ને ભયંકર પરિણામ આવી આવીને શો આવવાનો છે ! આપણામાં તે ટાળવાનું ક્યાં બળ નથી ! માટે પ્રધાન ! તમે બેઠિત રહો.

ધીરચેતસ—આપ જનાધિનાથ છો, અને હું આ રાજ્યનો સેવક છું. માટે આપને વિનયથી કહું છું કે કોઇ શુદ્ધિમાન પુરુષ પોતાના ધર્મ વગર કારણે અગ્નિ મૂકે નહિ, મહોન્મત દાધીની પેઠે સ્નાન કરીને કાલ્પ એળો નહિ, પોતાને જ દાધે પોતાના શરતથી પોતાનું માર્યું કાપે નહિ. અને આપ તો આ બધું પોતાની મેળે જ કરવા તૈયાર થયા છો. માટે મારે આપને જરૂર ચેનાવના જોઈએ છે કે આપ કામ કરવા પહેલાં યોગ્ય અયોગ્યનો વિચાર કરો. અપશીર્તિ મરજી જગતર છે, માટે આપે બહુ સંભાળથી ચાલવું જોઈએ. જો સીંઠામાં ચાલતી વાન સાચી દશે, તો આપનું ધારણું કામ બહુ ઉપકારવા લાલક છે. આપના રાજ્યના સ્વભાવ પ્રત્યક્ષ રીતે આપને પિતા જગતર છે, અને એમની પુત્રાં સુવર્ણ આપને બહેન ચારલોચના જગતર છે. તેમના તરફ જોડી શુદ્ધિ કરવી એ મહાપાપ છે. આપે તેમને સ્વાધીન કરવા વિચાર રાખ્યો છે, એ વાન જો સાચી દશે તો આ ભેરંગાનગરી થોડા વખતમાં દરેણેને ચરવાના વગમતેવી થશે, લોહીની નદીઓ વહેશે, અને આપના કુખનો નાથ થશે.

મુદ્ધિર—(સ્વગત) એનું નવોદ્ભવ, બધી ખાનગી મેળવી લાગ્યો જણાય છે.

(અપર્ણ.)

ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવાનું સરલ સાધન.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૩૦ થી.)

આ પ્રકારની સ્થિતિ સર્વ ક્ષુભના અનુભવના ગોચર થાય છે. તે એ સ્થિતિમાં અધિકારનું સાચું અનુમાન કેવી રીતે સદા થઈ શકે ? એક પ્રકારના કર્મસ્તરોના આવિર્ભાવથી જ્યારે એક મનુષ્ય અમુક આચારવિશેષ તથા પ્રવૃત્તિવિશેષ સેવે છે ત્યારે તે આચાર અને પ્રવૃત્તિની નિકૃષ્ટતા તથા ઉત્કૃષ્ટતાઉપરથી તે પુરુષને નિકૃષ્ટ તથા ઉત્કૃષ્ટ અધિકાર અનુમાન કરવામાં આવે તો તે અનુમાન ક્ષણવારમાં મિથ્યા થઈ રહે છે. ગ્રહની દશા બદલાતાં અથવા કર્મસ્તરોનો આવિર્ભાવ તિરોભાવ થતાં જોને આપણે નિકૃષ્ટ ગણી રહ્યા હોઈએ છીએ તે અતિઉત્કૃષ્ટ પક્ષમાં આવી રહેલા હોય છે અને જોને આજે આપણે ઉત્કૃષ્ટ ગણી રહ્યા છીએ તે અધમતાને પામી રહે છે. તેથી જને પ્રકારનાં આપણા અનુમાનો અસત્ય થઈ રહે છે. જેમ મોટા વ્યાપારને કરનાર કોઈ મનુષ્યની આજથી ધનસંપત્તિઉપરથી તે સદામાટે ધનવાન છે અથવા નિર્ધન છે એવું અનુમાન કોઈ સ્વસ્થ કરતો નથી તેમ પ્રસ્તુતમાં પણ અમુક સમયની પ્રવૃત્તિ-ઉપરથી પુરંધના સદા કોલમાટે આ અધિકારનું અનુમાન થઈ શકતું નથી. પ્રાતઃકાલ યતા પૂર્વે થોડા સમય પહેલાં ઘોર અધિકાર હોય છે અને તેથી તે અધિકાર સદાકાલ રહેનાર છે એવું ધારનારને તત્કાલ ઉદય પામનાર અરણ્ય તથા સૂર્યભગવાન હસે છે, તેમ સંચિત-રૂપે રહેલાં અર્થોત્ અદ્યસમયમાં વેગ પામી પ્રવૃત્ત થનાર આરબ્ધ કર્મોને ન જાણનાર અધિકારના સંબંધમાં આવું કોઈ પણ અનુમાન કરે તો તેને પણ કર્મપ્રવર્તકસત્તા તેવી જ રીતે હસે છે. એક સમયે અથવા બે સમયે સ.ય ભાષણ કરવાથી જેમ કોઈ મનુષ્ય સત્યવાદી કહી શકતો નથી તેમ સભાસભ્યની અમુક પ્રકારની પ્રવૃત્તિઉપરથી તે પ્રવૃત્તિ કરનારનો અમુકજ અધિકાર છે એ નિર્ણય થઈ શકતો નથી.

આ પ્રસંગમાં સમીચીન હોવાથી શ્રીનિશુનવિજયી ખર્જમાં વર્ણન કરાયેલું શ્રીભક્ત-નું આખ્યાન આ સ્થળે નિદર્શનરૂપ ધરીએ છીએ. એ અપૂર્વ ગ્રંથ જેમણે વાંચ્યો છે તેમના જાણવામાં તેમની વૃત્તિમાં આ અતિમનેહર તથા સહિના અનેક નિયમોને હસ્તા-કમળવત જણાવનાર રસિક આખ્યાન રમણ કથાવિના રહે તેમ નથી. જેમણે એ આખ્યાન વાંચ્યું નથી તેમને પ્રસ્તુત અર્થને શુદ્ધિમાં સારીરીતે આરદ્ર થવા અર્થે એ વાંચવાની ભક્તમણ કરવામાં આવે છે ભક્તસેનની આરંભકસ્થિતિ તથા પાછળની સ્થિતિની સરખામણી કરો. જેનું નામ તથા સ્થાન અને કુલ ઇત્યાદિ કંઈ પણ જ્ઞાન નથી તેની એક સ્ત્રીની સૌખ્યમાં, રમ્ય દલિથી જ્ઞેનારની નજરમાં રૂપ માત્રથી મોહિત થઈ એ પુરુષ નીકળે છે. પોતાના ક્ષત્રિય ધર્મને થોડો સમય બાણપર મુકે છે, અનેક મહા નરપતિથી પ્રમોદાયા છતાં એ સ્ત્રીના મોહને એ ત્યજ દેતો નથી, સંક્ષિપ્તમાં પોતાનું સર્વ પ્રાપ્ત કર્તવ્ય ત્યજ નાનાવિધ કટને સહન કરતો એ પુરુષ એ સ્ત્રીની ઝંખના કરતો ચારે દિશામાં ભ્રમણ કરે છે. હાલની પ્રજામાં વિષયલપટ પુરુષો અનેક હશે છતાં આવું કંઈ સહન કરનાર, રાજ-પુત્ર છતાં ધર્મજ્ઞાનને તથા નીતિના મોહને પામ્યા છતાં, ક્ષત્રીન છતાં અને કુલીન માતા-પિતાની વિભ્રમનતા છતાં આ પ્રકારે કલેશભારને બેઠોરી લેનાર આ સમયે પણ કોઈ હોય.

તો તે વિરક્તજ દશે. આ સમયે એક મહાત્માની યુદ્ધ આગળ એ ભ્રમણ કરતો આવે છે અને ત્યાં પક્ષીવચ્ચે થયેલી વાતોનું એ મહાત્મા એને શ્રવણ કરાવે છે અને તે ઉપરથી એ ભદ્રસેન તે દિશામાં પ્રયાણ સેરી અને પોતાની ધારેલી સ્ત્રીને પ્રાપ્ત થાય છે તથા પાછા વળતાં તે મહાત્માની યુદ્ધ આગળ આવે છે અને મહાત્માની જિજ્ઞાસાથી પોતાનો સર્વ જ્ઞાન ત્યજી દે છે, અને પછી પોતાને રથાને જાય છે. ત્યાં પણ વિપવસુભનિદ્રામાં જ ફેટ-લોક સમય ગાળે છે અને રાત્ર્યતંત્રનાં કાર્યોની ઉપેક્ષા કરે છે. પિતા તરફથી પુનઃ ઘોષ થતાં રાજકર્તવ્યમાં જાય છે અને સમય જતાં મહા અવધૂતની દશામાં આવી જાય છે અને દેવયોગે ચાલતાં ચાલતાં અજાનમાંજ પેલા યુદ્ધવાળા મહાત્માની સમીપ જ આવી રીતિ થાય છે. એ મહાત્મા એને વિવિધ પ્રકારે પૂછે છે, આરૂં દશામાં થયેલા ભદ્રસેન એ પ્રશ્નોને શ્રવણ કરતા નથી, મહાત્મા વિવિધ પ્રયત્ન એને જાગૃત કરવા કરે છે અને પોતાની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા અને જાણતકારે શ્રી ભદ્રસેનને પોતાના પાછળના જ્ઞાનમાં ભેડે છે.

અહિં ભદ્રસેનના અધિકાર સંબંધમાં કેવું અનુમાન થઈ શકે છે? જ્યારે એ સ્ત્રીની શોધમાં ભ્રમણ કરતો હતો ત્યારે એને માટે પ્રજ્ઞાવર્ધ અધિકારનું અનુમાન કરવા બેસે તો એને હિંમતી ભૂમિકામાં રથાપે કે નીચી? સાધારણ સર્વ મનુષ્યો એક અવાજે કહેશે કે એને, તથા યુદ્ધવાળા મહાત્માનો અધિકાર સરખાવાય તેવો નથી; ક્યાં એની વિવેકપટ-રિથિરૂપ નીચી ભૂમિકા અને ક્યાં પેલા મહાત્માના માદ્વાદન્યરૂપ ઉચ્ચ ભૂમિકા! પણ આપણે સ્પષ્ટપણે અહિં જોઈએ છીએ કે આ પ્રકારની રિથિ છતાં, ભદ્રસેનનો જ અધિકાર ઉચ્ચ હોય છે. શ્રી ભદ્રસેન જ આરૂં દશામાં પ્રવેશી રહે છે ત્યારે પેલા મહાત્મા તો ત્યાંના ત્યાંજ રિથિત થઈ રહ્યો છે. શ્રીભદ્રસેને લક્ષ્યાવધિ યોગ્યનું અંતર કામ્યું છે ત્યારે પેલા મહાત્માએ એકવાર જેટલો પંથ પણ કાપ્યો નથી. ચાળીશ વચ્ચાસ વર્ષની જે જિજ્ઞાસારૂપિ, જે ઉત્કંઠા તે તેવીને તેવીજ કાપમ રદી છે. તેથી ભદ્રસેનની પ્રથમની પ્રતિઉપરથી કરવામાં આવતું અધિકાર સંબંધનું અનુમાન કેવલ અસંભવ હોય છે. આજ નિયમ સર્વત્ર લાગુ પડે છે.

અર્થ જોતાં તો સુદૃઢદૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો ભદ્રસેનની આરંભિક રિથિનિર્મા પણ એના ઉચ્ચ અધિકારનો લક્ષ આલુનાર ચિન્હ વિદ્યમાન હતું. જે સાધારણ રિથિનિર્મા, સામાન્ય પંક્તિના મનુષ્યો છે તેઓ કુપમાં તથા દદીમાં બનેમાં પણ રાખી ચાલનાર હોય છે. આજે પરમાર્થસાધકોમાંના ધણાખરાને આપણે જોઈએ તો તેઓ પરમાર્થનું સાધન કરનાર હોવા ઉપરાંત અમુક મર્યાદામાં વ્યવહારનું સાધન પણ કરનાર હોય છે; પ્રસંગે પરમાર્થના સાધનનો વ્યવહારની સિદ્ધિમાટે ત્યાગ કરે છે અને પ્રસંગે પરમાર્થની સિદ્ધિ માટે સામાન્ય વ્યવહારલાભનો પણ ત્યાગ કરે છે. એમની દૃષ્ટિમાં પ્રસંગે પરમાર્થ વ્યવહારના અંગરૂપ-તો-પરૂપ થાય છે અને પરમાર્થ અંગી અથવા શેષી થાય છે તો અન્ય કોણે વ્યવહાર જ અંગ-જૂત, શેષરૂપ પરમાર્થ થઈ જાય છે એ વ્યવહાર અંગી અથવા શેષી થઈ જાય છે. વ્યવહાર તથા પરમાર્થ એ બેમાંથી એકને સદા માટે પ્રધાનપદ તેઓ આપી શકતા નથી, પણ જન્ય જ્ઞાતિવાળા જ રહી રહે છે અને અર્થ સાધવામાં વેદ-પાતવાસે-કૌતિ અગ્ર

કષ્ટ અર્થની સિદ્ધિ કરવી અને કાંતો દેહ પાડવો અર્થાત્ દેહ પડે તોપણ અમુક અર્થની સિદ્ધિ કરવી એ પ્રકારે આરંભ નિશ્ચય કરી તેને નિર્વાહણ કરવાના દૃઢ હૃદયસર્વાંગના એ હોતા નથી. આને લીધે તેમનું દ્વિધા પ્રવૃત્ત થતું અંતર કોઈ પણ નિશ્ચિત આલંબન નહિ લેતાં બનેમાંથી કોઈની પણ સર્વોત્કૃષ્ટ સિદ્ધિને પામી શકતું નથી. આથી વિપરીત સ્થિતિ શ્રીભદ્ર-સેનમાં આરંભથી જ હતી. સ્ત્રીની ઇચ્છા થઈ તો તેમાં પણ જે પ્રયત્નો એમણે કર્યા છે તેમાં આવું અપૂર્વ હૃદયલ પ્રત્યક્ષ થઈ રહે છે. આ હૃદયલતા પ્રતાપે જ, બ્યારે સ્ત્રીને ત્વજ પરમાર્થનો વિષય એમના ચિત્તે ગ્રહણ કર્યો ત્યારે પરમાર્થની પણ એમને તેવીજ અને તેટલીજ સરલતાથી સિદ્ધિ થઈ શકી છે. તેથી અધિકારનો આધાર ખડું ભેતાર્તો તો આહૃદયલ-ઉપર રહે છે અને પ્રવૃત્તિના વિષય ઉપર હોતો નથી. તેથી આરંભક દશામાં પણ ભદ્રસેનનો અધિકાર આ નિયમે તો ઉચિત્ત જ હતો. છતાં વ્યવહારના સાધકનો અધિકાર ગૌણ હોય છે. અમુક મનુષ્ય વ્યવહારમાં પ્રવૃત્ત થાય છે તેટલા ઉપરથી જ પરમાર્થને ઊન્નતિન આપે સાધનાર મનુષ્ય કરતો તે ઉત્તરતી પંક્તિનો છે એવું અનુમાન કરવામાં આવે તો એવું અનુમાન થઈ શકતું નથી. એ અનુમાન સાચું નથી એ આપણને આ ભદ્રસેનનું આખ્યાન દૃઢપણે પ્રગોષ્ઠ છે.

અધિકારનો નિર્ણય વસ્તુતઃ તો જીવોથી થઈ શકે તેમ જ નથી, જીવોને સંસ્કારોનો સાક્ષાત્કાર હોતો નથી. જે સંસ્કારો પોતાનું કાર્ય પ્રકટાવી રહ્યા છે તે સંસ્કારોનું જ્ઞાન એ કાર્ય ઉપરથી જ જીવોને થાય છે પણ હવે પછી કયા સંસ્કારો ઉદય પામવાના છે એનું લેણ પણ જ્ઞાન જીવોને હોતું નથી. અધિકાર એ અમુક પાંચ દિવસની સ્થિતિ નથી, પણ તે તે વ્યક્તિનું આખું જીવન છે. તેથી અધિકારનો વાસ્તવ નિર્ણય તો સર્વજ્ઞ પરમાત્મા તમા તેમના પદને પામેલા મહાત્મા જ કરી શકે છે. એ મહાત્માનો જેમનાપર અનુગ્રહ હોય છે તે પુરુષ વર્તમાનકાલે ગમે તેવી સ્થિતિમાં હોય, દરિદ્ર હોય કે ધનવાન હોય, સામ્ય હોય કે નિરામ્ય હોય, અને ગમે તેવી વૃત્તિને વર્તમાન કાલે સેવનાર હોય, આખો દિવસ સ્મરણી લાઇ જળ કરતો હોય કે આખો દિવસ કોઈ વ્યવસાયમાં ફસેલો પ્રતીત થતો હોય, ભોક્ સંમત આચારને સેવન કરનાર હોય કે તેનું ન પાલન કરનાર હોય, તોપણ તેનો અધિકાર હિંમો જ છે, અને જે પુરુષ દિવસનો ધણોભાગ પરમાર્થચિંતનમાં ગાળ-તો હોય, વેદાન્ત શિવાય બીજી વાતને પણ નહિ કરતો હોય વગેરે તોપણ આવા મહાત્માના અનુગ્રહથી રહિત હોય તો તેનો અધિકાર ગૌણ છે એ વિવેકીને સદ્ જ સિદ્ધ છે. મહાત્માનો અનુગ્રહ એ એકજ ચિન્હ એવું છે કે જે નિરુપવાદપણે અધિકારનો નિર્ણય કરતી શકે છે. એ અનુગ્રહ જે આપણને કોઈવિધે જણ્યો નથી એટલે કે અમુક વ્યક્તિ પર એવો અનુગ્રહ છે કે નહિ એ આપણે જણતા નથી તો જેવે સમયે તે વ્યક્તિની તાત્કાલિક પ્રવૃત્તિઆદિ ઉપરથી આપણે આપણા જીવનમાવને વચ થઈ આપણા સંતો-પની ખાતર ગમે તે અનુમાન કરીએ તે સ્વાભાવિક છે; પણ તે અનુમાન અસત્ય કરવાના પણ તેટલા જ સંભવ છે એ પણ તેટલું જ સ્વાભાવિક છે, એ આપણે નિરમરજ કરવું ધરતું નથી.

વૌદ્ધ ધર્મનાં ઉદયાસ્તમયનાં કારણો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૨૪૬ થી.)

આ સાત શિષ્યોમાં આનંદ ગૌતમના પરમ વિશ્વાસ અને પ્રીતિનો પાત્ર હતો, અનુ-
સય પરમતત્ત્વચિંતક થયો હતો અને ઉપાસિ જોડે ગરીબ દુઃખમ હતો તેપણુ જિનપપીટ-
કમાં તેનું નામ વારંવાર આવે છે અને તેથી તથાગતની પરમ અનુકંપાનો પાત્ર જણાય છે.
દરેક સંસ્થામાં દેવતાગી વ્યક્તિ હોય છે તેમ આ મિત્રસંઘમાં દેવદત્ત કૃતપ્તી નિવડ્યો હતો.
તેણે મગધરાજ બિંબિસારને મારી નાંખવા રાજપુત્ર અન્નતથ્યજુને ઉશ્કેર્યાનું કહેવામાં આવે
છે, અને ગૌતમના પ્રાણુ લેવા પ્રવૃત્ત થયાંનો તેના ઉપર આરોપ છે.

રાજગૃહમાં બીજી વર્ષા ગાળ્યા પછી ગૌતમ શ્રાવસ્તી ગયા. ત્યાં પ્રસેનગિત રાજ્યએ
જોતવન નામનું ઉપવન તેમને અર્પણ કર્યું. ત્યાં તથાગતે લોકભાષામાં ઉપદેશ કર્યો. ત્રીજી
વર્ષા રાજગૃહમાં ગાળી, ચોથી વર્ષા ગંગા ઓગળી વૈશાક્ષીમાં ગાળી, ત્યાંથી શાક્ય અને
કૌલીઅન જાતના લોકોની રોદિણી નદીની દહબાજતના જળકાનો તેમણે શાન્તિથી અંત
આપ્યો, અને પછી કપિલવસ્તુમાં ગયા, અને પોતાના સત્તાઈ વર્ષના વૃદ્ધપિતાનાં ધરણુપ્ર-
સંગે શાંતિનું દાન કરવા દાગર હતા. પિતાના દેહાવસાનપછી તેમનાં સાવડી માનુષી પ્ર-
જ્ઞપતિ ગૌતમીને સંસાર બંધન ન હતું; અને સાધ્વી યશોધરાનો વેરાળ્ય પરિપક્વ થયો.
માનુષી અને પત્નીના અધિકારની પરીક્ષા કરી ગૌતમે તેમને પ્રવત્ત્યાદીક્ષા આપી. ઓઘિા-
ને પ્રવત્ત્યા ધર્મમાં દાખલ કરવા સંબંધમાં આનંદને શંકા હતી તેનું સમાધાન ગૌતમે
કર્યું કે ત્યાં અધિકાર છે ત્યાં નિત્યજીસિદ્ધિમાં વજુનો અથવા જાતિનો પ્રતિબંધ નથી. પ્રા-
ચીન બ્રાહ્મણધર્મના સંન્યાસ આશ્રમમાં ઓઘિાને અપવાદરૂપે અધિકાર હતો એમ યોગી
યાત્રવલ્કલ અને મેત્રેયીના ઉપાખ્યાનથી જણાય છે, તથા ગાંગી વાયકનવીનાં દશાન્તો ઉપ-
નિર્વાહમાં ઝગડે છે આથી આ મિત્રુજીની સંસ્થા બુદ્ધધર્મમાં પ્રાચીન બ્રાહ્મણધર્મની ળાવા
રૂપે આવી હતી.

છઠી વર્ષા કૌશામ્બીમાં ગાળ્યા પછી રાજગૃહ પાછા ફર્યા અને બિંબિસારના રાણી
દેમાને પ્રવત્ત્યાની દીક્ષા આપી. બુદ્ધભાવ પ્રાપ્ત થયા પછી અગીઆરમાં વર્ષમાં ગૌતમે
ભારદાજ નામના બ્રાહ્મણને પ્રવત્ત્યા આપી મિત્રસંઘમાં દાખલ કર્યો. બારમાં વર્ષમાં પો-
તાના પુત્ર રોદ્ધને મહારાદુષ મૂંચનો ઉપદેશ કર્યો. અને ન્યારે તેની વય વીસ વર્ષની થઈ
ત્યારપછી તેને મિત્રસંઘમાં દાખલ કર્યો. પોતાના સગા ભદ્રકને તેમણે ઉપદેશ આપ્યો. આ
ભદ્રકને શુદ્ધોદનના સ્વર્ભવાસ પછી રાજપદ પ્રાપ્ત થયું હતું. ગૌતમના સસરા મુપ્રજુદને
ગૌતમના ચારિત્રની તથા ઉપદેશની અસર થઈ નહિ, અને તે પામર જીવની પેઠે મુન્દરી
અથવા ત્યારપછી મરજુલપ્પા ઉપર પડેલી શ્રીમતી નામની વેશ્યાને, તથા પોતાની દીકરીને અ-
ન્નજુપ્પાથી મારી નાંખનાર એક વજુકરને, તથા અંગુલિમાલ નામના એક છુટારાને તેમણે
અનુકંપા દર્શાવી શાંતિ આપી; અને જંગમમાં હસાયેલા મૂંચને મારવા તૈયાર થયેલા એક
પારધીને તેમણે દિંસામાંથી દણધર્મમાં આપ્યો. આ પ્રમાણે પચીસ વર્ષમુખી મંઝાના પ-
વિત પ્રદેશમાં ગૌતમે ૪૫૪૪ ત્યાગી તરિકે કરી જૂનમાત્રને અન્નપદાન આપ્યાં કર્યું; ગરીબોને

પવિત્ર જીવનનું જ્ઞાન કરાવું; અધર્મજનિતા મનુષ્યો અને ઉન્નતો જન્મારને નિર્દોષ જીવનનું મુખ્ય દેવું છે તે જણાવું, અને તેમને સુમાર્ગગામી બનાવ્યા. તેમના સર્વામભાવવાળા પવિત્ર જીવનમાં આચાર અને વિચાર સમજાવ્યા ગયાથેલા છે, અને તેથી તેમના વિશુદ્ધ ચારિત્ર્યની અને લઘ્ય આકૃતિની અસર પ્રજામાં ઘણી ઉઠી યઇ, અને બ્રાહ્મણોએ પણ તેમની પૂજાના સ્વીકારી. ક્ષત્રિયો અને રાજવંશીઓએ આ ધર્મસુધારકને માન આપ્યું, અને એથી વર્ણની દીર્ઘ વયે જ્યાં ગૌતમ નિર્વાણ પામ્યા ત્યારે આ ધર્મસુધારણાને હિંદુસ્થાનમાં સારો પ્રસાર થયો હતો.

નિર્વાણ પામવાના સમયે તેમના પૌત્ર સમકક્ષીન વ્યક્તિઓ ઘણી વિજ્ઞાપ ગઇ હતી, અને આ પરમવૃદ્ધ મહાત્મા પોતાના શિષ્યોના પુત્ર, પૌત્ર તથા પ્રપૌત્રોને ઉપદેશથી રાતિ આપતા હતા. તેમના ઘણા આગમિત્રો ગુજરી ગયા હતા, અને માત્ર આનંદ નામના શિષ્ય તેમની સેવા દેહાવસાન પર્વત ઉઠાવતા રહ્યા હતા. પ્રાણીમાત્રના અંતર્ગત અંગેદને લક્ષમાં લઇ આ સિદ્ધાર્થ પ્રીતિથી અપાયેલી નિર્દોષ શિક્ષાને સ્વીકારતા, અને અનુપાસિકા નામની વેસ્થાએ આપેલી શિક્ષાને રાખીને શિક્ષા કરતાં પ્રથમ સ્વીકારી પોતાની અનુકંપાનું નિદર્શન આપતા હતા.

પરમ નિર્વાણ પામતા પહેલાં મહાત્મા બુદ્ધે બૌદ્ધધર્મના અનુયાયીઓ મનુષ્યલોક અને દેવલોકમાં ચાર વર્ણના છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું હતું. મનુષ્યોમાં ક્ષત્રિયો, બ્રાહ્મણો, ગૃહીઓ અને ગ્રામજી અથવા ત્યાગીઓ અને દેવવર્ગમાં તેન્ડ્રીસ કોટિ દેવ, ચાર અથવા કામ, અને પ્રજ્ઞા આ અદ્વર્ગ પ્રયોષ માર્ગના અધિકારી ગણ્યા. આ વિકાગવ્યવસ્થાથી પણ જણાશે કે બૌદ્ધધર્મ બ્રાહ્મણધર્મથી તદન નિરાળો ધર્મ નથી, પરંતુ તે સમયના પ્રચલિત બ્રાહ્મણ ધર્મની સુધારણામાત્ર છે.

કુટાગાર આગળ પોતાના શિક્ષાન્તરુ રદસ્ય પ્રતિપાદન કરી તેને આચારમાં મૂકવા તેમણે પ્રયોષ કર્યો; અને ધર્મનું આચરણ, ખ્યાન, અને ઉપદેશ એ ત્રણ નિધિવડે પોતાના ધર્મને પ્રસાર કરવાનું પ્રયેકનું કર્તવ્ય છે એમ સમજાવ્યું.

હેવટે પાવા નામના ગામમાં એક મોનીની શિક્ષા લીધી તેમાં રોટલી તથા લાત સાથે સૂકે માંસ હતું, અને તે માંસભોજન ગૌતમબુદ્ધને પથ આપ્યું નહિ, અને તેમની શરીરમૂર્તિ બગડી આવી. તેમને મરડો થયો, પરંતુ આત્મસંયમી આ મહાપુરુષે શરીરવેદનાની અવગણના કરી શિક્ષા આપનારના ઉપર કોષએ કોષ અથવા દ્રેષ કરવો નહિ એવું પોતાના શિષ્યોને જણાવ્યું, અને સાચી પ્રીતિથી અપાયેલી તે શિક્ષાનું તેને શાશ્વત સારૂ રૂપ મળશે એમ દયાભાવથી બોલ્યા.

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪૧૮૪ થી.)

આ પ્રમાણે આ અવાન્તર પ્રસંગનું કથન કરી, હવે ઉત્પત્તિક્રમ પ્રસ્તુત હતો તે પૂર્ણ થતાં એ ભૂતોનો લય કેવી રીતે થાય છે, એમના લયનો ક્રમ કેવો છે તે હવે શ્રી સૂત્રકાર વિચારે છે.

વિપર્યયેણ તુ ક્રમો ત ઉપપદ્યતે ચ ॥ ૧૪ ॥

સૂત્રાર્થ:—ઉત્પત્તિના ક્રમથી વિપરીત ક્રમ પ્રલયનો છે કેમકે એજ ઉપપન્ન છે.

પંચ ભૂતોની ઉત્પત્તિના ક્રમનો વિચાર થઇ ગયો. હવે આ સૂત્રમાં અવ્યયનો એટલે પ્રલયનો ક્રમ વિચારવામાં આવે છે. ત્યાં ત્રણ પક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રલય ક્રમવિના, અનિયત ક્રમવડે થાય છે એ એક પક્ષ છે. ઉત્પત્તિનો જે ક્રમ તેજ પ્રલયનો ક્રમ છે એ બીજો પક્ષ અને ઉત્પત્તિનો જે ક્રમ તેથી વિપરીત ક્રમવડે પ્રલયમાત્ર છે એ ત્રીજો પક્ષ છે. ત્યાં એ ત્રણમાંથી કોનું અદ્યક્ષ કરવું એ સંશય છે. એ સંશય થતાં પૂર્વપક્ષ એ પ્રાપ્ત થાય છે કે **યતો વા इमानि भूतानि०** એ શ્રુતિમાં આકાશાદિ સર્વ ભૂતોની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય બ્રહ્મને અધીન વર્ણુવ્યા છે અને ત્યાં કોઇ પ્રકારનો ક્રમ કહ્યો નથી પણ આકાશાદિ સર્વ સામાન્યરૂપે બ્રહ્મમાંથી થાય છે એટલુંજ જણાવ્યું છે તેથી ભૂતોનો પ્રલય અનિયમે થાય છે. ત્યારે આ શ્રુતિમાં સર્વ ભૂતોની ઉત્પત્તિ સામાન્યરૂપે કહી છે છતાં ઉત્પત્તિનો ક્રમ બીજી શ્રુતિઓથી નિર્ણય થયો છે ત્યારે પ્રલય અહિં સામાન્યપણે કહ્યો હોય છતાં એમાં પણ કોઇ ક્રમ હોવો જોઇએ. અને અન્ય ક્રમ કોઇ શ્રુત નથી તેથી ઉત્પત્તિનો જે ક્રમ તેજ પ્રલયનો ક્રમ લેવો એ દ્વિતીય પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

એ જે પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી સિદ્ધાન્ત કરવામાં આવ્યો છે કે એ બંને પૂર્વપક્ષ અયોગ્ય છે. **યતો વા०** એ શ્રુતિમાં સામાન્યપણે ભૂતોની ઉત્પત્તિ. બ્રહ્મમાંથી કહી છે છતાં ઇતર શ્રુતિપ્રમાણે ભૂતોની ઉત્પત્તિનો ક્રમ નિયત થઇ રહે છે. તેજ પ્રમાણે ભૂતોનો સામાન્યપણે પ્રલય એ શ્રુતિમાં કહ્યો હોય તો પણ જેમ ઉત્પત્તિનો ક્રમ હોય છે તેમ પ્રલયનો ક્રમ અવશ્ય હોવોજ જોઇએ. તેથી અનિયત ક્રમનો પૂર્વપક્ષ અસત્ય હરે છે. શ્રુતિમાં ઉત્પત્તિનો ક્રમ કહ્યો છે તેટલા ઉપરથી તેજ પ્રલયનો પણ ક્રમ લેવો એ માનવા કારણ નથી. લોકમાં આપણે જોઇએ છીએ જે ક્રમવડે મનુષ્ય ઉપર ચઢે છે તે ક્રમથી વિપરીત ક્રમવડે જ નીચે ઊતરે છે. આરોહમાં જે પગથીયું પ્રથમ આવે છે તે પગથીયું અવરોહમાં છેલ્લું આવે છે, વળી કારણનો નાશ થયા પછી કાર્યની ક્ષણભર પણ સ્થિતિ રહેવાનો સંભવ નથી. જલ જે જાતિની હવાથી બને છે. એ જે હવાના અણુઓનું પૃથક્કરણ થઇ ગય તે પછી જલનો અણુ ક્ષણભર પણ સ્થિતિ કરી રહે એ અસંભવ છે. એક પેટી કાઢની બનાવેલી છે તો કાઢનો નાશ થાય અને પછી પેટીનું અસ્તિત્વ રહે એ અસંભવ છે. જે ઉત્પત્તિનો ક્રમ તેજ પ્રલયનો ક્રમ લેવામાં આવે તો જલમાંથી પૃથ્વી થાય છે માટે જલનો પ્રલય પ્રથમ થાય અને પૃથિવીનો પ્રલય પછી થાય એમ લેવું જોઇએ અર્થાત કારણનો નાશ પ્રથમ થાય, ત્યારપછી કાર્ય સ્થિતિ કરીને રહે અને કાર્યનો નાશ ત્યાર પછી

યાય એમ હેતુ' જોઈએ કે જે અમંભવિન છે. વળી લોકમાં દષ્ટન છે કે ઘટશરાવાદિ મૂત્તિ-
કામથી યાય છે અને જ્યારે એ ઘટશરાવાદિનો નાશ યાય છે ત્યારે એ મૂત્તિકારણ જ યથા
રહે છે; જલમાંથી હિમકરકાદિ ઉત્પન્ન થાય છે અને હિમકરકાદિનો નાશ થાય છે ત્યારે
હિમકરકાદિ જલરૂપ જ યથા રહે છે; તેથી કાર્યનું કારણાકાર યથા રહેવું એજ કાર્યનો પ્રત્યય
છે. (શ્રી સૂત્રકારે આ અધ્યાયના અનન્યતાધિકરણમાં આ હેતુથી-અનેનો અમેદ સિદ્ધ કર્યો
છે.) તેથી ઉત્પત્તિનો ક્રમ તેજ પ્રત્યયનો ક્રમ લેવાય તેમ નથી, પણ ઉત્પત્તિક્રમથી વિપરીત
ક્રમ તેજ પ્રત્યયક્રમ લેવો ઉચિત છે કારણ કે એવું લોકમાં જણાય છે, એજ સિદ્ધાન્ત
ઉપપન્ન છે અને શ્રીતકાર્યકારણનું અનન્યત્વ તે એથી જ નિર્વહણને પામે છે. માટે
જલમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી પૃથિવી સ્થિતિકાળનું અતિક્રમણ કરી જઈ પ્રત્યયકાળને પ્રાપ્ત થતાં
જલમાં જ લયને પામે છે અર્થાત્ જલરૂપ યથા રહે છે, તેજસ્માંથી ઉત્પન્ન થયેલું જલ
પ્રત્યયકાલે તેજસ્રૂપ યથા રહે છે, વાયુમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું તેજસ્ પ્રત્યયકાળે વાયુરૂપ યથા
રહે છે અને આકાશમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો વાયુ પ્રત્યયકાળે આકાશરૂપ યથા રહે છે અને એ
પ્રકારે ક્રમબદ્ધ સૂક્ષ્મનો સૂક્ષ્મતર અને સૂક્ષ્મતરનો સૂક્ષ્મતમમા પ્રત્યય યતાં યતાં સર્વ કાર્ય-
ળત પરિણામે બ્રહ્માકાર યથા રહે છે. પોતાના સાક્ષાત્ કારણનું ઉત્સાધન કરી એ કારણના
કારણમાં કાર્યનો સાક્ષાત્ પ્રત્યય યથા શકતો નથી. તેથી આ પ્રકારે સાધકે કાર્યનો કારણમાં
લય ચિન્તવનાં ચિન્તવતાં પરિણામે બ્રહ્માં સર્વના લયનું ચિન્તન કરી એકાગ્રચિત્ત થવું
એજ આ ક્રમલય ચિન્તનનો આશય છે યુક્તિથી આ પ્રકારે ઉત્પત્તિ ક્રમથી વિપરીત
પ્રત્યયક્રમ છે એમ સિદ્ધ થાય છે એટલું જ નહિ પણ જગત્પ્રતિષ્ઠા દેવર્ષે પૃથિવ્યાબ્જ
પ્રલીયતે । જ્યોતિષ્યાપ પ્રલીયન્તે જ્યોતિર્વાયૌ પ્રલીયતે—છત્યાદિ સ્મૃતિમાં સર્વના
આધારરૂપ પૃથિવી જલમાં લયને પામે છે, જલ તેજસ્માં, તેજસ્ વાયુમાં, વાયુ વ્યોમમાં
અને વ્યોમ અવ્યક્તમાં લયને પામે છે છત્યાદિ સ્મૃતિમાં પણ એમજ સ્થાપન કરેલું છે.
તેથી ઉત્પત્તિક્રમ યદાપિ શ્રુત છે પણ તે ઉત્પત્તિના સંઘર્ષમાંજ શ્રુત છે અને પ્રત્યયમાટે એ
ક્રમ અવ્યોગ્ય હોવાથી પ્રત્યય એ ક્રમની આકાંક્ષા રાખતો નથી, કાર્ય વિલમ્બાન રહે અને કાર-
ણનો લય થાય એ અવ્યક્ત છે. કાર્યનો લય થાય ત્યારે કાર્યની કારણરૂપે સ્થિતિ થાય છે
એ મુદાદિ વિવચમાં દષ્ટ છે તેથી આ સર્વ હેતુઓને લઇને ઉત્પત્તિના ક્રમથી વિપરીત ક્રમજ
પ્રત્યયનો છે એ સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રકારે જુનોની ઉત્પત્તિ, પ્રત્યય તથા તેના ક્રમનું ચિન્તન થયું. હવે બુદ્ધિ અને
મનસ્ શ્રુતિસ્મૃતિમાં પ્રસિદ્ધ છે. એમની ઉત્પત્તિઆદિ કેવી રીતે થાય છે તેનું શ્રીસૂત્રકાર
ચિન્તન કરે છે.

અન્તરા વિજ્ઞાનમનસી ક્રમેણ તલ્લિજ્ઞાદિતિ ચેન્નાવિરોધાત્ ॥ ૧૬ ॥

સૂત્રાર્થ:- (આત્મા અને જુનોની) મધ્યે બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિય તથા મનસ્નો પાઠ છે તેથી
ઉત્પત્તિવાક્યમાં એ પાઠ હોવાથી આત્માથી બુદ્ધિઆદિની ઉત્પત્તિ થાય છે (અને તેથી આત્માથી
આકાશ થાય છે એ આદિક્રમનો ભંગ થાય છે) એમ કહો તો તે અવ્યોગ્ય છે કારણ કે
એ પાઠથી આકાશાદિના ક્રમમાં કોઈ રીતે બેદ યથા શકતો નથી.

વિજ્ઞાન મનસી—એટલે વિજ્ઞાન અને મનસ્. ત્યાં વિજ્ઞાયતે જ્ઞાનેન ઇતિ. વિજ્ઞાનમ્-જ્ઞેના વડે જ્ઞાન થાય છે તે વિજ્ઞાન-એ ઉત્પત્તિથી વિજ્ઞાનશબ્દ વડે ઇન્દ્રિય તથા બુદ્ધિ એ બેનું મંદણ કરાય છે અથવા ઇન્દ્રિયસહિત બુદ્ધિનું મંદણ કરાય છે.

આ મુત્તમાં ચેત્ સુધીનાં પદોથી પૂર્વપક્ષનું કથન કરી અવિશેષાત્ પદવડે હેતુ આપી એ પૂર્વપક્ષનું અંતન કરી સિદ્ધાન્તનું સ્થાપન કર્યું છે. અત્યારસુધી એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે આકાશાદિ જૂતોના ઉત્પત્તિ આત્મામાંથી ક્રમપ્રમાણે થાય છે અને એ ઉત્પત્તિના વિપરીત ક્રમવડે એ જૂતોનો પ્રલય થાય છે; તથા આત્માથી પછીના પદોથી ઉત્પન્ન થાય છે અને આત્મા સુધી પ્રલય થાય છે અર્થાત્ આત્માની ઉત્પત્તિ તથા પ્રલય થતાં નથી, પણ ઉત્પત્તિનો ક્રમ આત્માથી (આત્માને છોડી પછી) શરૂ થાય છે, અને પ્રલયનો અવધિ આત્મામાં છે. દ્વિતીય શ્રુતિ અને સ્મૃતિમાં ઇન્દ્રિય, બુદ્ધિ તથા મનસ્નું કથન કરવામાં આવ્યું છે. બુદ્ધિનું સારાર્થે વિદિ મનઃ પ્રમદ્દમેવ ચ હિન્દ્રિયાણિ હયાનાહુઃ. બુદ્ધિને સારથિ જાણ અને મનને પ્રમદ્દ જાણ તથા ઇન્દ્રિયોને અધ્યસ્થાને કહેવામાં આવે છે.—એ શ્રુતિમાં બુદ્ધિ, મનસ્ તથા ઇન્દ્રિયોનો સદ્ભાવ દર્શાવ્યો છે, સ્મૃતિ પણ કહે છે કે મનસસ્તુ પરા પુચ્ચિયો બુદ્ધેઃ પરતસ્તુ સઃ । ધોત્રાદીર્નાન્દ્રિયાણ્યન્યે-મનસથી પર બુદ્ધિ છે, બુદ્ધિથી પર તે તે છે, ક્રોનાદિ ઇન્દ્રિયો છે વગેરે. તેથી સ્મૃતિ તથા શ્રુતિમાં મનસ્ તથા ઇન્દ્રિય સહિત, બુદ્ધિનો સદ્ભાવ પ્રસિદ્ધ છે. વેદાન્ત સર્વ પદાર્થને બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા સ્વીકારે છે તથા બ્રહ્મમાંજ લય પામનાર માને છે માટે આ વિજ્ઞાન અને મનસ્ની ઉત્પત્તિનો ક્રમ પણ મધ્યે કાઠ રચવે લેવો જોઈએ. ત્યાં આર્યવણ (મુખ્યક) ઉપનિષદમાં ઉત્પત્તિ પ્રકરણમાં આત્મા અને આકાશાદિ જૂતોના મધ્યે વિજ્ઞાન તથા મનસ્નો પાઠ કર્યો છે. ત્યાં કહ્યું છે કે ઇતસ્માજ્ઞાયતે પ્રાણો મત્રઃ સર્વેન્દ્રિયાણિ ચ ચં વાયુજ્યોતિરાપઃ પૃથિવી વિશ્વસ્ય ધારિણી-આ આત્મામાંથી પ્રાણ, મનસ્, સર્વ ઇન્દ્રિયો, આકાશ, વાયુ, તેજસ, જલ અને સર્વને ધારણ કરનાર પૃથિવી ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી આવાકષમાં કહેલા ક્રમપ્રમાણે આત્મામાંથી પ્રથમ પ્રાણ, મનસ્ અને ઇન્દ્રિયોની ઉત્પત્તિ થાય છે અને પછી આકાશાદિ જૂતોની ઉત્પત્તિ થાય છે એમ લેવું જોઈએ કેમકે આ ઉત્પત્તિ વાક્ય છે, અને તેમ લેવામાં આવે તો આત્મામાંથી આકાશાદિની ઉત્પત્તિ પ્રથમ થાય છે એ ક્રમ ને સ્થાપન કર્યો તેના ભંગ પ્રાપ્ત થાય છે, અર્થાત્ તિતીરિયશ્રુતિ તથા મુખ્યકશ્રુતિનો આ સંબંધમાં વિરોધ હોવાથી બ્રહ્મમાં સમન્વયની સિદ્ધિ થતી નથી.

આ પ્રમાણે પૂર્વપક્ષી કહે તો શ્રીમુત્તકાર કહે છે કે એ સાચું નથી, મુખ્યકમાં આવેલો પાઠ જૂતોઉત્પત્તિ ક્રમમાં ભેદ કરી શકતો નથી. કારણ કે મનસ્, બુદ્ધિઆદિ લૌકિક પદાર્થ છે-અદમ જૂતનાં કારણ પદાર્થ છે-તેથી જૂતોની ઉત્પત્તિ થયા પછીજ એમની ઉત્પત્તિ થઈ શકે અર્થાત્ એમની ઉત્પત્તિ તથા પ્રલય કહેવાનું પ્રાપ્ત થતું નથી, જૂતોની ઉત્પત્તિ તથા પ્રલયનું પ્રતિપાદન કરવું એટલે તે વડે જ એમની ઉત્પત્તિ તથા પ્રલય કહેવાઈ જાય છે. તેથી એની ઉત્પત્તિ તથા પ્રલયનો અન્ય મધ્યવર્તી ક્રમ શોધવાનું રહેતું નથી. એ સર્વ લૌકિક છે, એ શ્રુતિ પોતે જ જણાવે છે. શ્રુતિ કહે છે કે અગ્રમયં દિ સ્તોમ્ય મન આપોમયઃ પ્રાણ-સ્તેજોમયી યાજ્ઞ-મન અમના વિકાર૩૫ છે, પ્રાણ જલના વિકાર૩૫ છે, વાણી તેજસના

વિકારરૂપ છે. ઇત્યાદિ. આ શ્રુતિઓમાં મન અન્નમય છે. ઇત્યાદિ કહ્યું છે ત્યાં 'મય' અથવા શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં કહીએ તો 'મયદ્' પ્રત્યય જે લગાડવામાં આવ્યો છે, તેના વિકાર અને પ્રાચુર્ય એવા બે અર્થ થાય છે. પણ મનસ્ આદિ કરણો વિકલ્પ છે અને તેથી કાર્યરૂપ છે એ સિદ્ધ છે. તેથી એવું કારણ શું છે એ આકાંક્ષા થતાં 'અન્નમય' શ્રુતિ કહેવાઈ છે તેથી. એ આકાંક્ષિત થઈને સમર્પણ કરનાર વિકારરૂપ અર્થ છે માટે મયદ્નો અર્થ વિકાર લેવો ઘટે છે. એ છોડી જે પ્રાચુર્યરૂપ અર્થ લેવામાં આવે તો શ્રુતિ અનાકાંક્ષિત અર્થને જણાવનાર થવાથી અપ્રાસંગિક ઠરે છે. વળી તેજસ્, જલ અને અજતું પ્રાથન થતાં વાદ પ્રાણ અને મનસ્વી વૃદ્ધિ થાય છે એમ સ્પષ્ટપણે શ્રુતિ જણાવે છે અને એમ કહી તેજસ્ આદિના વિકારરૂપ એ કરણો છે એ દલાવે છે તેથી મયદ્નો અર્થ વિકાર જ લેવો ઉચિત ઠરે છે. અથવા તો સ્થૂલભૂતરૂપ તેજસ્આદિ પદાર્થો તેને અધીન વાણીઆદિની વૃદ્ધિ હોય છે એમ શ્રુતિ જણાવે છે અને એ વૃદ્ધિરૂપ વિકાર-મયદ્નો અર્થ છે. આમ લેવાથી એ કારણો ભૂતવિકારરૂપ સિદ્ધ થઈ શકે છે. કેમકે પૃથિવ્યાદિ ભૂતથી દેહની વૃદ્ધિ થાય છે અને તેથી દેહ ભૌતિક છે તેમ એજ સ્થૂલભૂતાદિવડે ઇન્દ્રિયાદિ કરણોની વૃદ્ધિ થાય છે તેથી એ કરણો પણ એજ કારણથી ભૌતિક છે. તેથી મનસ્, બુદ્ધિઆદિ ભૌતિક હોવાથી એનાં ઉત્પત્તિ તથા પ્રલય પૃથક્ કહેવાની અપેક્ષા રહેતી નથી. એ સાચુ છે કે શ્રુતિમાં કવચિત્ ભૂતોનો તથા કરણોનો પૃથક્ નિર્દેશ કરેલો છે. પણ એ બેદવડે કરાતો નિર્દેશ બ્રહ્મણ્યપરિવાજકન્યાયે ગણી, શકાય તેમ છે અને તેથી એ કરણોના ભૌતિકત્વનો વિષાતક નથી.

આમ છતાં પ્રૌઢિવાદને અંગીકાર કરી ઇન્દ્રિય ભૌતિક નથી એવું લક્ષ્યે તોપણ મુણ્ડકશ્રુતિમાં, કહેલાં કરણોને લીધે ભૂતોની ઉત્પત્તિનો ક્રમ ભગ થતો નથી. કારણ કે કાં તો પ્રથમ કરણ ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી આકાશાદિ ભૂતો ઉત્પન્ન થાય છે અથવા પ્રથમ આકાશાદિ ભૂતો ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી મનસ્ આદિ કરણો ઉત્પન્ન થાય છે એ બંને માંથી ગમે તે રીતે સ્વીકાર કરવામાં આવે તો પણ આકાશમાંથી વાયુ, વાયુમાંથી તેજસ્ ઇત્યાદિ ભૂતોત્પત્તિના ક્રમનો આધ થતો નથી.

વળી મુણ્ડકશ્રુતિમાં પ્રાણ, મનસ્, ઇન્દ્રિયો ઇત્યાદિ પાંચમમાત્ર છે. એમાં એવું કહ્યું નથી કે, પરમાત્મામાંથી પ્રથમ પ્રાણ થાય છે, પછી પ્રાણમાંથી મનસ્ થાય છે ઇત્યાદિ પણ પરમાત્મામાંથી અમુક પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે એટલુંજ માત્ર કહેવામાં આવ્યું છે. તેથી એ વાક્યથી કરણો તથા ભૂતોના ઉત્પત્તિક્રમનું પ્રહણ થઈ શકતું નથી. આમ હોવાથી જ-અર્થે પાંચમમાત્ર જ હોવાથી-ઉત્પત્તિક્રમ અન્ય શ્રુતિ બૃહો જ જણાવે છે. શ્રુતિ કહે છે કે મૂળપતિર્વા રુદ્રમગ્ન આસીત્ સ આત્માનમૈક્ષત સ મનોડસૃજત તન્મન આસીત્ તદાત્માનમૈક્ષત તદ્વાચમસૃજત-આ સ્થૂલ વિશ્વ તે ઉત્પત્તિપૂર્વે સૂક્ષ્મ પ્રગ્નપતિ રૂપ હતું. અર્થાત્ સૂક્ષ્મભૂતરૂપ પ્રગ્નપતિનો સર્ગ પ્રથમ હતો. તેણે પોતાનું ઇંદ્રિય કયું અને મનસ્વી સૃષ્ટિ કરી અને તેથી મનસ્ થયું પછી મનસ્રૂપ પદાર્થો ઇંદ્રિય કયું અને વાક્યનું સર્જન થયું-વગેરે. આ શ્રુતિમાં સ્પષ્ટપણે ભૂતોનો સર્ગ પ્રથમ કહેલો છે અને ત્યાર પછી તેમાંથી કરણોનો, સર્ગ કહેવામાં આવ્યો છે. તેથી સર્વથા મુણ્ડકશ્રુતિના વાક્યથી ભૂતોની ઉત્પત્તિના ક્રમનો ભંગ થઈ શકતો નથી એ સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રમાણે તત્ત્વમસિ એ મહાવાક્યનાં તત્ત્વ અને ત્વમ્ એ જે જે પદો તેમાંનું પ્રથમ ઇશ્વરવાચક જે તત્ત્વ પદ તેના અર્થના શોધન કરવામાટે અત્યારસુધી ભૂતોત્પત્તિ તથા તેના ક્રમ વગેરેની શ્રીસૂત્રકારે મીમાંસા કરી. હવે ત્વમ્—એવું જે જીવવાચક દ્વિતીય પદ છે તેના અર્થની પરિશુદ્ધિ કરવા અર્થાત્ જીવશ્રુતિનો અવિરોધ સ્થાપન કરવા આ પાદનાં અવશિષ્ટ સૂત્રો રચવામાં આવ્યાં છે. ત્યાં ઉત્પત્તિપ્રલયનું પ્રકરણ ચાલે છે અને તેમાં ભૂતોત્પત્તિ-ઉત્પત્તિઆદિ તથા કરણોની ઉત્પત્તિઆદિ કહેવાયાં છે તેથી જીવોની પણ ઉત્પત્તિ હશે એમ શંકા થાય છે. એ શંકાને દૂર કરવા શ્રીસૂત્રકાર અધિકરણ રચે છે.

(અપૂર્ણ)

અગમ્ય વર્ણન.

પદ. (નાવમે' નદીયાં કુબી જય, એ બય.)

મૂઠીમાં મારી, વિશ્વ માય,
કોઈએ અજબ કૃતિ ન્યાણો; મુઠીમાં
વિશ્વતણી કહેવાતી ચમત્કૃતિ જોઈ આશ્ચર્ય ન થાય,
કાં જે મુજ દૈાકિક સત્તાના, એ તો ખેલ લગાય; મૂઠીમાં
ગગનચુબિ મહાલય જોઈ તેથી, ચક્રિત ન હુંથી થવાય,
આધારે ટકી રહેતું એમાં, છે આશ્ચર્ય ન કાંય; મૂઠીમાં
પાયા જેના આકાશે ને, છાપડું ભૂતલમાંદા,
અદ્ધર જેની સીડી એવું, ઘર તો હુંથી ચણાય; મૂઠીમાં
તારતણાં યંત્રો જોઈ માડું, ચિત્ત ન બહુ હરખાય,
અગમ્યમાં પણ યંત્રવિના, હુંથી શબ્દો કહેવાય; મૂઠીમાં
જ્યોતિઃકેશ પ્રકાશમાં મુજને ન વિશેષ જણાય,
જ્યોતિષિષ્ણુ પણ પ્રકાશ જ્યાં ત્યાં, હુંથી ઉપજવાય; મૂઠીમાં
ધરિપર વિશ્વતણી ગતિ જોઈ, મન ન અધિક મલકાય,
કાં જે એનીં ધરિ, પણ અંતે, ધારણ હુંથી કરાય; મૂઠીમાં
પોણું કે ઘન દ્રવ્ય જોઈને, માડું ન મન ઉલસાય,
પોણું કે ઘન જે નથી એવામાં હું રહું સદાય; મૂઠીમાં
સૃષ્ટિનો વૃદ્ધિક્રમ અચરજ, ઉપજવે ન જરાય,
એક વિના પણ અનેક જ્યારે, હુંથી ઉપજવાય; મૂઠીમાં
મુજ સત્તાની અગમ્ય લીલા, વિશ્વવિષે ન લહાય,
જેથી કહેતો અવશ્ય મુજને, આ જગનો સમુદાય; મૂઠીમાં

નૈસર્ગિક જીવન.

સારી રીતે અને સરસ રીતે કેવા પ્રકારે ચાલવું અથવા વ્યવહાર કરવો એ પ્રશ્ન સં-
બંધી વિચાર કરતાં 'નૈસર્ગિક જીવન' ના જે લાવ વા અર્થેનું વહન થાય છે તે પ્રતિ
અલક્ષ કરવા જેવું નથી. કારણ કે જ્યારે આરોગ્યના વિષયમાં સમજી કહેવા યોગ્ય થયે
પછી પણ છેવટે આપણે એ નિર્ણયછેપર જ આવીએ છીએ કે આરોગ્યનું ખરું રહસ્ય તો
કેવળ એ જ છે કે—નિસર્ગ અથવા કુદરતની સાથે એક રાગ રાખીને જીવન ચલાવવું. આ
પ્રકારનું જીવન શારીરિક તથા માનસિક બંને હોષ શકે છે, અને તેથી આપણે કુદરતની
સાથે શરીર તથા મન બંને રીતે અથવા બંનેથી એકરાગયુક્ત—એકચાળા—રહેવું જોઈએ.
આ એકરાગને વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત કરવાને અને તેની જ સાથે નૈસર્ગિક જીવનના નિયમોને
સુગમ રીતે પાલન કરવાને માટે નીચેના સિદ્ધિ પ્રત્યેક મનુષ્યને ઉપયોગી જણાશે:—

વિચારસિદ્ધિ આરોગ્ય—પૂર્ણ આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરવા તથા જાળવી રાખવાને માટે
કુદરતના નિયમાનુસાર રહેવું એ એક અગત્યની વસ્તુ છે. સ્વદેખમાં, નૈસર્ગિક જીવનના સિ-
દ્ધિને આચારમાં મૂકવાને તથા કુદરતના નિયમાનુસાર જીવન ગાળવાને આપણા સમગ્ર જીવન,
વિચાર તથા વર્તનથી કોઈ આરોગ્યની પદ્ધતિને અનુસરવું એ અગત્યનું છે. એવી પદ્ધતિ
પૂર્ણ રૂપમાં કરવાને માટે નીચેના ચાર મુખ્ય મુદ્દાઓએપર તે રચાવી જોઈએ:

પ્રથમ, તે અત્યંત સરળ હોવી જોઈએ. આરોગ્યજનક પદ્ધતિ એવી લાંબી હોવી ન
જોઈએ કે જે આચારમાં મૂકનારને તેમાં લાખો સમય જવાને લીધે અશક્ય જેવી ધર્ષ પડે.
જેનો અભ્યાસ કરતાં મનુષ્ય કંટાળે અને એટલેા અવકાશ પણ નિત્ય ન મળે એવી તે પ-
દ્ધતિ ન જોઈએ. તેથી તે પદ્ધતિ એવી સરળ હોવાની જરૂર છે કે કોઈ પણ મનુષ્યથી તે
નિત્ય કરી શકાય.

દ્વિતીય, તે અસરકારક હોવી જોઈએ. એટલે તે એવી પદ્ધતિ હોવી જોઈએ કે જે આ-
ચારમાં ઉપયોગી થઈ પડે. કેવળ મનઃકથિત અથવા આચરી ન શકાય (Theoretical)
અથવા અમુકથી આચારમાં મૂકી શકાય અને અમુકથી ન મૂકી શકાય એવી તે પદ્ધતિ
ન જોઈએ. જે મનુષ્યો તેને પૂર્ણ રીતે અને અદ્વાપૂર્વક આચારમાં મૂકે તેમને તે અત્યંત
રચિત્ત, પ્રસન્નતાજનક તથા પ્રિય થઈ પડવી જોઈએ.

ત્રીતીય, તે શારીરિક જીવનના પૂર્ણ અંશને લગતી હોવી જોઈએ. એટલે કુદરતના જે
જે નિયમો સ્થૂળ શરીરનાં સંબંધને લાગુ પડે છે તેની બધી બાબતો તેમાં આવી જવી
જોઈએ એટલે તેના યથાર્થ વિધિનો તેમાં સમાવેશ થવો જોઈએ. તેમ જ તે પ્રત્યેક મનુષ્યને
શરીર સંબંધના માર્ગમાં યોગ્ય રીતે દોરનાર તથા શરીરની સંભાળ રાખી શકે તેવી હોવી
જોઈએ, જે આપણે એમ માનીએ કે જે આપણે યોગ્ય વિચારો કરીએ તો પછી શરીરના
નિયમોનો લાંબ કરીએ અથવા તે પ્રતિ ઉપેક્ષા કરીએ તો ચાલે, તો એ વિચાર યોગ્ય નથી.
કેમકે શરીરના પોતાના કેટલાક સવિશેષ નિયમો હોય છે.

ચતુર્થ, તે પદ્ધતિ મનુષ્યના માનસ જીવનના સંબંધમાં પણ પૂર્ણ અશક્તિ હોવી જોઈએ. અસર કરે એવી કાર્ષણ્ય પદ્ધતિ, મનના નિયમોપરિતિ અલક્ષ કરતી હોય એ સંબંધિત નથી. આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં, શારીરિક નિયમોને પાલન કરવા એ જોઈએ અગત્યનું છે, તેટલું જ માનસ નિયમો પાળવા એ પણ અગત્યનું છે. તેથી જે આરોગ્યજનક પદ્ધતિ કેવળ શારીરિક નિયમોપર રચવામાં આવી હોય છે અને આજ સુધીમાં યથેચ્છા આરોગ્ય શાસ્ત્રની અનેક પદ્ધતિઓ જોઈએ તેવા સંતોષ ન આપનાર થઈ છે તેનું કારણ એ છે કે તે બધી પદ્ધતિઓ મોટે ભાગે શારીરિક સંબંધને લગતી—કેવળ શરીરના જ નિયમોને દર્શાવતી હોય છે, અને મનના નિયમોને તેમાંથી લગભગ સ્વાંશે કાઢી નાંખવામાં આવ્યા હોય છે, અને શરીરોપર મનની જે અસર થાય છે તે સંબંધી વિચાર કરીને તેને માટે કશા નિયમો તેમાં સ્થાપવામાં નથી આવ્યા હોતા. તેથી આરોગ્યસંબંધી વિચારસિદ્ધ પદ્ધતિ શારીરિક તેમ જ માનસિક ઉભયના નિયમને દર્શાવનાર હોવી જોઈએ. અને તે નિયમો એવા નિયત હોવા જોઈએ કે જેવડે કુદરતના સઘળા નિયમોને અત્યંત સરળ પડે અને અત્યંત અસર કરે એવા પ્રકારથી યોગ્ય શકાય—તેનું ઉત્તમ રીતે પાલન કરી શકાય.

મુખ્ય બાબતો—આરોગ્યશાસ્ત્રની પૂર્ણ પદ્ધતિ રચવામાં એવી અનેક બાબતો છે કે જોના વિચાર કરવો જોઈએ. અને કુદરતના નિયમો કે જે દરેક બાબતોમાં જે કંઈ કરવું હોય તે આપણે કરી શકીએ એવું આપણને બળ આપે તેને આચારમાં મૂકી શકાય એવી દરેક રીત તેમાં દર્શાવવી જોઈએ. આ બાબતોમાં અત્યંત અગત્યની બાબતોના આપણે આ સ્થાને વિચાર કરીશું. અને પ્રથમ એ જણાવવું જોઈએ કે પ્રત્યેક જૂદીજૂદી બાબતના ઉપયોગને માટે જે જે રીતિઓ આપવામાં આવી છે તેને લઈને બીજી બાબતોની જે જે રીતિઓ છે તેની સાથે જે જોડીશું તે આપણી આ પદ્ધતિ એવી થશે કે જે પૂર્ણ તેમ જ અસરકારક થવાની. અર્થાત્ તેમાંની એક જ બાબતને આચારમાં મૂકવી તેના કરતાં દરેક બાબત સાથે સાથે આચારમાં મૂકવી એ વિશેષ યોગ્ય છે. આવી પદ્ધતિના ઉપયોગ નૈસર્ગિક જીવનને બનશે અને નૈસર્ગિક જીવન અખંડ આરોગ્યપ્રતિ લઈ જનાર હોવાથી આ ક્રિયા કરવામાં જે આપણે ઉદ્દેશ છે, તે સિદ્ધ થવાનો.

પોષણ—આ બધી બાબતોમાં આપણું પ્રથમ ધ્યાન એવાનાર પોષણનો વિષય થાય છે. અને એ વિષયને પ્રથમ મૂકવાનું કારણ આપણને સદૃજ સમગ્ર છે કે જ્યારે આપણે એ વાતો જાણીએ છીએ જે માનવજીવનના વ્યાધિને મોટે ભાગે સાક્ષાત્કારીતે કે પરોક્ષરીતે પણ પચનશક્તિની અસ્વાભાવિક સ્થિતિ યતાં જ પ્રકટે છે. શું ખાવું અને કેવી રીતે ખાવું એ, તેથી કરીને અગત્યનાં પ્રશ્નો થઈ પડે છે. પરંતુ આપણને જણાશે કે નીચેના નિયમો, પદ્ધતિઓ તથા સિદ્ધાંતો, પ્રત્યેકના ઉપરના પ્રશ્નો સંતોષકારક ઉત્તર આપે એમ છે, અને તેનીજ સાથે આરોગ્યની વિચારસિદ્ધ પદ્ધતિસાથે પણ પૂર્ણ રીતે મળી જાય એમ છે.

પ્રથમ—શરીરને એવો આદાર આપવો જોઈએ કે જેમાં યથાર્થ પોષણ આપવાનું સામર્થ્ય રહ્યું છે, અને જે પદાર્થો આ વિષયમાં ન્યૂનાધિકતાવાળા હોય તે પદાર્થો ખાવામાંથી ભજવા જોઈએ. ટુંકામાં, આપણે એવો ખોરાક પસંદ કરવો જોઈએ કે જે વધારે પ્રમાણમાં પોષણને આપનાર હોય, અને એમાં હંમેશાં એ લક્ષ રાખવો કે તે આદારના પ્રમાણ કરતાં તેના ઘણું માં વિશેષ પોષક અંશે હોવા જોઈએ. શેર વજનના ખોરાકમાં જેટલું પૌષ્ટિકત્વ હોય તેના

કરતાં જે પદાર્થમાં પાશીર વજનમાં તેટલું જ પૌષ્ટિકતત્વ રહ્યું હોય તો તે આજા પ્રમાણુ-વાળો આદાર 'જંમવા'માટે વિશેષ પસંદ કરવા યોગ્ય છે. કયા પદાર્થો પૌષ્ટિક છે અને કયા નથી એ જાણવું એ અનુભવવડે બહુ સરળપણે નક્કી કરી શકાય એમ છે. તેમ જ આદારના નિર્ણયને જાણાવનાર અનેક તદ્દવિષયક વિદ્વાનોના ગ્રંથોના આધારથી પણ તેના નિર્ણય કરી શકાય છે, તોપણ આ બાબતમાં તેમની જ ઉપર ભ્રૂણો આધાર ન રાખવો એ વધારે સારું છે. કેમકે દરેક મનુષ્ય પોતાને કયો આદાર વધારે પુષ્ટિને આપનાર છે એ વધારે સારી રીતે, યત્ન કરનાં, જાણી શકે એમ છે.

દ્વિતીય—નિયમિતતાનું પાલન કરો. ધણું જમો નહિ તેમ ધણું થોડું પણ જમો નહિ. એ બંને પ્રકારની ટેવ એક બીજાના જેવી જ હાનિકારક છે. નિયમિતતા કેને કહેવી એના નિર્ણય કરવામાં પણ તમારે તમારા પોતાના જ અનુભવનો વધારે આધાર લેવો એ જ તમને વિશેષ અગત્યનું જણાશે. જો કે તે સંબંધી ઘણા નિયમો હોય છે કે જે તમને આ બાબતમાં વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે. એ સંબંધી નિયમોમાં અત્યંત અગત્યનો નિયમ એ છે કે જે ક્ષણે તમને તમે પૂરું જમી રહ્યા છો એમ લાગે કે તરત જ અટકવું. જ્યારે તમને પૂર્ણ તૃપ્તિનું ભાન થાય ત્યારે જાણીએ કે તમે તે વખતે ધણું જ જમ્યા છો. પૂર્ણ તૃપ્તિવાળું જરૂર એ દરેક રીતે હૃદયપરાંત ઠંસાયેલું જરૂર છે. આ નિયમને કશો જ અપવાદ નથી. જો કે આ નિયમ સ્વીકારવાથી કોઈનો જમવાનો આનંદ લેશ પણ અશે છીનવી લેવાતો નથી. કેમકે એ નિયમ ભોજનના આનંદને છીનવી લેવા માટે રચ્યો નથી. પણ તે આનંદમાં નિ-ત્ય વૃદ્ધિ થવા માટે જ રચ્યો છે. ખરી વાત છે કે જો તમે તૃપ્ત થઈને અથવા 'હાંસીની-સીંને' થાળી ઉપરથી ઉઠો છો તો તે તમારી તૃપ્તિ અથવા સંતોષ લાગ્યા કાળ રહેવાનાં નહિ. કેમકે પછીથી દિવસના ભાગમાં તમને સારું લાગવાનું નહિ. ગીદડ જેવા થઈને, ગાયક-વાડી કચેરીના પહેલાના વખતના અટ્ટી મણીઆ તકીઆની પેઠે ન્યાં પડ્યા ત્યાં પડ્યા જ રહેવાનું મન થવાનું. અને એ બધા સમય પડ્યા રહેવા છતાં, પાસાં ધસવા છતાં કે પેટપર હાથ ફેરવ્યા કરવા છતાં સંતોષજનક થઈ પડતો નથી એનો તમને અનુભવ થયો હશે જ. પરંતુ પૂર્ણ તૃપ્ત થવા પહેલાં જ જો તમે થાળીઉપરથી ઉઠી જાઓ છો, તો એ તમારા ભોજનથી તમને પૂર્ણ તૃપ્તિ વા સંતોષનું અવશ્ય ભાન થાય છે. અને તે ઘણા લાંબા સમય-સુધી થાય છે. ઉઠતાં ઉઠતાં તમને સહજ આંકિક લાગે છે, પણ ન્યાં થોડો સમય વીતે છે કે પછી આખો દિવસ તમને સારું જ લાગે છે, અને એ બધા સમય તૃપ્તિના ઉત્તમ પરિણામોનો તમને અનુભવ થાય છે. બીજો અગત્યનો નિયમ એ છે કે તમારી ભોજનની ઇચ્છાને સમતોલ અથવા જેટલાપ્રમાણમાં ધટે એટલા જ પ્રમાણમાં (Normal) કરતાં કેળવવી જોઈએ, અને આ સંબંધમાં એ અગત્યનું છે કે જે વસ્તુઓ પાચનક્રિયામાં મિથ્યા ખળભળાટ કરતી હોય, મનને ધડીએ ધડીએ વલખાં મરાવતી હોય, મિથ્યા તલ્લપ આણુતી હોય તેવી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો.

તૃતીય—પ્રત્યેક આસ (કોળીયો) ને સારી રીતે ચાવવાનું રમરણમાં રાખો. 'ખર' જોતાં પ્રત્યેક આસને ન્યાં સુધી તેના સ્વાદ જણાય ત્યાં સુધી સારી રીતે ચાવવાનું ખરી રાખવું એ બહુ આનંદજનક ટેવ છે. આ ટેવ, પાચનક્રિયાને માટે આદારને સર્વોત્તમ યોગ્યતાવાળો કરે છે એટલું જ નહિ, પણ તે અત્યાદારને અટકાવવામાં બહુ ચોક્કસ અસર કરનારો

પ્રયોગ છે. જો તમે બરોબર ચાવવાનું શરૂ કરો છો તો તમે કદાપિ હૃદ ઉપરાંત જમી શકતા નથી. કેમકે જ્યારે જઠરને ફક્ત સુચરિત-સારી રીતે ચવાવેલા આહાર મળે છે, ત્યારે જઠરની સઘળી સ્થિતિ સ્વાભાવિક-અવસ્થિત-યથ જાય છે, અને પચનક્રિયામાં પણ નિયમિતતા આવી જાય છે. અને સ્વાભાવિક સ્થિતિનો અર્થ સ્વાભાવિક અથવા 'કુદરતી ઇચ્છા' એ થાય છે; એટલે એવી ઇચ્છા કે જે અગત્યનું છે તે જ માગે-અને એ વિના બીજું કશું જ નહિ. જઠર જો એકદમ ગળી ગયેલા આહારથી ભરી દેવામાં આવે છે તો અસ્વાભાવિક સ્થિતિ પ્રકટે છે, કે જે પોતાની અસ્વાભાવિક ઇચ્છાને પ્રકટાવે છે કે જે તમ અથવા પૂર્ણ કયારે થાય છે એનું કશું ઠંકાણું જ નથી હોતું.

ચતુર્થ—પ્રસન્નતાથી ભોજન જમો. જમવાની ક્રિયાને એક આનંદજનક ક્રિયાની પેઠે ઊજવો, અને ભોજનશાળામાં મનની પ્રવૃત્તતા તથા પ્રસન્નતાને જાળવો. જમતી વખતે પ્રત્યેક ગંભીર, ગૂઢ અથવા ગહન વિચારોને કરવાના છોડી દેજો. જમતી વખતે જેમ અને તેમ મનવડે સર્વ બંધનથી છૂટા રહેવાનો નિશ્ચય કરો, સુખમય સરળ તથા ભારરહિત યાત્રા, અને જેમ અને તેમ યોગ્ય વિચારો કરો. અર્થાત્ મનજને જે ભારરૂપ થાય અથવા તેને તંગ કરે એવા વિચારો ન સેવશો. એવા વિચારથી ભોજનશાળામાં જાઓ કે ત્યાં જેટલો સમય ગાળવાનો હોય તેટલા સમયની પ્રત્યેક ક્ષણ પૂર્ણ આનંદપૂર્વક ગાળવાની છે. થોડા સમય પછી તો એ પ્રકારે કરવું એ તમને અભ્યાસરૂપ વા દેવરૂપ યથ જશે અને જમવાના સમયે મનને ધારેલી સ્થિતિમાં રાખવાનું તમને અત્યંત સરળ જણાશે. અને પછી તો જમવા પૂર્વની ક્ષણ સુધી તમારી પાસે ગમે તેવા ગંભીર વિચાર હશે અને તમે તેમાં અત્યંત ઉંડાણથી જોડાયા હશો, પણ ત્યાં જમવાનો સમય થવાની ખબર મળશે કે તરત જ મનની અદ્ય ભારવાળી સ્થિતિ યથ જશે, અને પ્રસન્ન સ્થિતિમાં આવી જશે.

પંચમ—તમારી કદપનાને એ વખતે જમવાના સમયની વચ્ચે ભુખ પ્રકટાવવા માટે જામત થવાની કદી અનુમતિ આપશો નહિ. કારણ કે તે પચનક્રિયામાં વપરાતા રસોને નકામા વહેવડાવી દેશે અને તેવી વખતે તેમને કશું કરવાનું ન હોવાથી પરિણામ એ જ આવવાનો કે એ મુદ્દવતી વસ્તુનો મિથ્યા વ્યય થવાનો. શરીરનાં સઘળાં દ્રવ્યો તથા બળને તેના યોગ્ય ઉપયોગને માટે સંગ્રહ કરી રાખવાં એ વિચારને કદી ખોઇ બેસશો નહિ. અને તેથી આપણી કદપનાને ગમે તે પ્રકારનું ચિત્ત રચવાને કદાપિ છૂટ આપશો નહિ. આરોગ્ય જાળવવાને માટે આપણે ક્ષણે અટકાવવો જોઈએ, અને એ ક્ષણ અટકાવવાને માટે જેનો આપણે કંઈ ઉપયોગ છે તેને જ ફક્ત પ્રકટાવવું જોઈએ. પછી તે શરીરપ્રદેશ, માનસપ્રદેશ કે મસ્તિષ્ક પ્રદેશ કે ગમે તે પ્રદેશ હોય. જ્યારે તેમની પાસે કંઈ લાભકારક કરાવવું હોય ત્યારે જ આપણે આપણામાં રહેલી કાંઈ પણ વસ્તુને ક્રિયામાં મૂકવી.

ષષ્ઠ—પચનક્રિયાના સામુ ને સામું વારંવાર ધ્યાન આપ્યા કરશો નહિ. તમારા જામત મનને ધડીએ ને પલકે તેમાં વાળવાની કશી જ જરૂર નથી. પાચનક્રિયા એ આંતરપ્રદેશનો વિધિ છે અને આપણી સમસ્તિનિવાળી (Normal) અવસ્થામાં જામત મનમાં કશું પણ ડખલ નથી થતું તો તે મહુ જ સરળ તથા ઉત્તમ રીતે ચાલે છે. તેથી તમારા પાચન કરનાર અવયવોમાં શું ચાલે છે અથવા તમારા શરીરના બીજા અવયવોમાં શું ચાલે છે તે

મિતન કરવાની કશી જ જરૂર નથી. એ બધી બાજતો કુદરતને સોંપી દો, અને આ સ્થાને એ સ્મૃતિમાં લાવો કે જ્યારે આપણા શરીરના અવયવો પોતાના અસ્તિત્વના વિચારને આપણામાં નથી ઉપગમવતા ત્યારે આપણાં તે(શારીરિક અવયવો) સર્વોત્તમ સ્થિતિમાં છે. કેમકે જ્યારે તેમાં કંઈક ખગાડ થાય છે ત્યારે જ તેનું આપણને રમરણ થાય છે. માથું દુઃખે છે ત્યારે જ માથાનું, આંખ દુઃખે છે ત્યારે જ આંખનું, કાન દુઃખે છે ત્યારે જ કાનનું અને એ પ્રમાણે સર્વ અવયવોનું જ્યારે તેમાં કંઈ અવ્યવસ્થા થાય છે ત્યારે જ રમરણ થાય છે. સ્વદેખમાં, લગતગ શરીરમાં ચાલતી સઘળી ક્રિયાપ્રતિ પૂર્ણ અજાણ રહેતું એમાં જ શરીરના પૂર્ણ આરોગ્યને સમાવેશ કરવામાં આવે છે. એ એ જ સાબીત કરે છે કે મનને સર્વોત્તમ ઉપયોગ એ છે કે તેના ધડીએ ધડીએ લેશ પણ ઉપયોગ ન કરવો.

સમસ—તમારે શું ખાવું એના જેમ બને તેમ આછા વિચાર કરજો. તમારાથી પ્રાપ્ત કરી શકાય એવા કાંઈ વધારેમાં વધારે પૌષ્ટિક તેમ જ સચિદ્ર પદાર્થોના નિર્ણય કરજો. અને પછી નક્કી કરો કે એ બધા પદાર્થોમાંથી ગમે તે પદાર્થ ખાવો. એ જાણી રાખજો તથા નક્કી માનજો કે તમે ગમે તે જમો તોપણ કશી હરકત નથી. પછી તમારે માટે જે સર્વોત્તમ હોય તે જમો. કલાણું તો વાવડું પડે છે અને ‘અમુક તો ગરમ પડે છે’ એવી કાંઈ પણ બાબતમાં પછી ક્યપચ ક્યાં કરશો નહિ. ‘આ તો મારી પ્રકૃતિને અનુકૂલ નથી અને આ તો મને સદૃઢ’ કે ‘પચતું નથી’ એમ જ્યાં ત્યાં કહેવાની કે મનથી વિચારવાની લેશ પણ જરૂર નથી. અનુકૂલ ન જણાય તો તે વસ્તુને ખાવી છોડી દો, તેને બાણુએ મૂકો, પણ તેના ધડીએ ધડીએ વિચાર કર કર ન કરશો. ધડીએ ધડીએ અમુક મને નથી અનુકૂલ આવતું એમ કહ્યા કરવું એ તમારા શરીરમાં માનસ પીડાને અથવા મનની અવ્યવસ્થાને કરનાર છે, અને તેવી અવ્યવસ્થા આપણને આરોગ્યપ્રતિ જવા દેતી નથી. શું ખાવું તેને માટે હૃદયપરત યોગસ થજો નહિ, અને અમુક તો ન જ ખાવું એવો મનથી અસંત દુરાગ્રહ બાંધી રાખજો નહિ. જેઓ પોતે શું ખાવું, તેને માટે બહુ જ ચોક્કસીવાળા હોય છે તેઓ નિત્યના અજીવનિકારી હોય છે, કારણ કે તેના આગળ જે મૂકવામાં આવ્યું હોય છે તેના નિર્ણય કરવામાં મનથી તેની સાથે લડવામાં જ અર્થ બળને ક્ષય કરી નાંખે છે. અને જ્યાં સુધી મન સર્વ વસ્તુસાથે સહાહસપભાઈ રહેતું નથી અને જ્યાં સુધી બધી વસ્તુસાથે એક-રાગવાણું થઈ હળીમળીને ચાલતું નથી ત્યાં સુધી ઉત્તમ પ્રકારની પચનક્રિયા લેખન થવી એ અસંભવિત છે.

(અપૂર્ણ.)

અદૃષ્ટમાં દૃષ્ટિ.

એક કૂવાને પાણીની જરૂર પડી. તેને લાગ્યું કે હવે જો પાણી મારામાં નહિ રહે તો મારું જીવન ટકશે નહિ. ત્યાં હું શુષ્ક યદ્યથા કે પછી કોઈ મારા સાથું પણ જોનાર નથી, કે મારી દરકાર પણ રાખનાર નથી. મારા બીજા લાભચો જળથી ભરેલા રહે અને હું ન રહું એ કેમ ચાલે ? મારે પાણીવાળા થવું જ જોઈએ. જળ એ જ મારું બળ તથા જીવન છે, અને તે વિતાવો હું યાઉં તો પછી મારાથી ટકાય જ નહિ, માટે કોઈ ઉપાયે કરી મારે જળવાળા થવું જ જોઈએ.

આમ વિચારીને પછી તેણે જળ આવવાનાં દ્વારને ખોળવા માંડ્યાં. પોતાનાં ખુણા-ખોચરામાં બધે જોઈ વળ્યો. ક્યાંદિથી પાણી આવતું જણાયું નહિ. એટલામાં રાત પડી ત્યાં કોઈ જગાએથી કવચિત્ નહિવત્ જળતું ઝરણુ આવતું આસપાસથી જણાયું. તેણે બપુયું કે હવે વધ્યા નથી. જળને આવવાનું સ્થાન જડયું છે, એટલે કરી શીકર નથી. આ ખુણા-ખોચરામાંથી સેરો છૂટીને આવ્યા કરશે એટલે પછી અડચણ નથી. આમ વિચાર કરી ખુણે ખોચરેથી જરી જરી આવતા ઝરણુને જળનો પૂરતો જથ્થો માની તે કુવો નીરતિ બેઠો. તેણે બપુયું હવે હું ભરાયા કરીશ એટલે પછી મારે જળની કરી જરૂર નહિ રહે. આમ કરતાં પ્રભાત થયું. વરેમાર્ગચો પોતાને પંથે વહેવા લાગ્યા. જે તે કૂવાઆગળ યદ્યથા જાય તે ત્યાં અટકે, ખભેથી દોરી લોટો ઉતારી કુવામાં ડ્રાસે, પાણી કઢાડી દંતધાવન વગેરે કરે, પીવાય તેટલું પીએ, સ્નાન વગેરેમાં વાપરે અને ચાલ્યા જાય. એટલામાં ત્યાં નિકટના નગરની નારીઓ મરતકે સુવર્ણકલશજોવાં બેડાં મૂકીને જલ ભરવા નીકળી પડેલી તે પણ કૃપ આગળ આવી પહોંચી. હસતી જાય, ખેલતી જાય, એક બીજાની વાતો કરતી જાય, અને જે આવે તે પોતાનો ધંડો કુવામાં ડ્રાસે અને જલ ભરી ભરીને ચાલવા લાગે.

થોડો વખત થયો નથી ત્યાં કૂવાનું જલ ખુટ્યું. જે આવે તે જોઈએ તેટલું પાણી લેતું જાય, અને તેથી જરા વારમાં જ કૂવાને પાણીના ટોટા પડ્યા. તેણે વિચાર્યું, આ તો ભૂક્ષ યદ્ય. રાત્રિએ પાણીનાં ઝરણુ જોઈ ધાયું કે હવે તો જોઈએ તેટલું જળ આવશે, પણ કંઈ આવ્યું નહિ. ત્યારે હવે પાણી ક્યાં શોધું ? આવું સાધન તેને કશું જડયું નહિ. ઉપર જુએ, આમતેમ જુએ, પોતાના આખા લાગમાં તે શોધે, પણ પાણી ક્યાંદિથી ન મળે. એમ કરતાં થોડા દિવસ ગયા ત્યાં ચોમાસાના દિવસ આવ્યા. તેમાં એક દિવસ તે ઈચું જોઈને પાણીના વિચાર કરતો બેઠો હતો. 'અરે ! હવે પાણી ક્યાંથી લાવું ! હવે તો દીપે ગણાય એટલું પાણી મારામાં રહ્યું છે. મારું નામ કૂવો અને મારામાં જળ નહિ ! નામ સૂર્ય અને તેમાં પ્રકાશ નહિ ! એ કેમ બને ! મારે પાણી લાવવું જ જોઈએ. અરે ! પાણી માટે મેં કેટકેટલી મહેનત કરી ! ખુણે ખોચરે બધે ખોળી વળ્યો. આગળ પાછળ આધેસુધી પૃથ્વીમાં નજર નાંખી. બધે તપાસ કરી પણ કંઈ જ ન મળ્યું !

આમ વિચાર કરતાં તેની દૃષ્ટિ ઉપર ગઈ. આકાશમાં જોયું. આકાશ ધનધોર હતું તે

સાચું જોઈને તે બોલ્યો, અબ ! તું મારામાં જળ રેડ, તારી પાસે પુષ્કળ જળ છે. મારે જળની જરૂર છે, અને તારે જળને રેડી દેવું છે, માટે મને તું આપ. ખરેખર ! તારામાં જ જળ છે. અરે ! હું આટલા વખત સુધી બૂલ્યો. તારી પાસે જો આબોયો હોત તો તે મને જરૂર જળ આપેયું હોત. પણ મેં બીજે બધે તપાસ કરી, એ ભૂલ કરી. ધનાર શયુ. હવે તું વર્ષ અને મને ભરી દે. આમ વિચારે છે, ત્યાં વર્ષાદ પડ્યો. અને કૂવો ભરાવા લાગ્યો. કૂવો પ્રસન્ન થયો. તેણે વિચાર્યું, હાથ, હવે નીરાંત થઈ. જોઈએ તેટલું જળ મળ્યું. હવે કશો વાંધો નથી. એમ વિચારી પોતે અપ્રુટ જળતું સ્થાન શોધી કાઢ્યું, તેથી રાજી થતો, મનથી પોતાને બુદ્ધિમાન માનતો દિવસો કાઢવા લાગ્યો. વર્ષાદ અચારનવાદ પડતો અને પાણી ભરાતું. એમ થતાં કેટલો કાળ જતાં વર્ષાદ બંધ પડ્યો. કૂવામાંનાં ભરાયલાં જળ ખુટવા માંડ્યાં.

અને પાણી કૂવાને એની એ ચિંતા થઈ જળના ટોટા પડ્યા, અને તે પાછો મુંઝાયો. હવે શું કરવું ? વિચારવા લાગ્યો કે અરે ! મેંધની સાહાય્ય પણ ન મળી. એને ઘેર પણ મારે જોઈએ એટલુંજ પાણી ન મળ્યું. પણ હવે શું કરું ? બધે શોધી વળ્યો. પણ કોઈ જગા પાણી આપે તેવી નથી. લાવ, આજ તો મારા બીજા ભાઈઓ (કૂવા) શી રીતે પાણી મેળવે છે, તે જોઈ આવું. એમ વિચાર કરી તે બીજા કુવાઉપર તપાસ કરવા ગયો. જ્યાં જુએ ત્યાં પોતાના જેવી જ બીજા બધાની દશા હતી. જે તે પાણીની ખૂંસો પાડ્યા જ ફરતા હતા. કોઈ વર્ષાદ ઓછો પડ્યો એમ ખૂંમ પાડતા, તો કોઈ પાણીની આવક દુની-યામાંથી ખુટી ગઈ એમ બોલતા. આ બધું જોતો આપણો કૂવો નિરાશ થતો, અને તેની સાથે બીજાની પણ તેના જેવી જ દશા છે એથી એકપક્ષે સંતોષ માનતા આગળ ચાલ્યો જતો હતો.

ત્યાં આધિથી તેને કંઈક અવાજ આબોય અને તે સુ સુ કરતો કાસનો અવાજ હતો, એમ તરત તેણે ઓળખી કહાડ્યું. ત્યાં જઈને જુએ છે તો એક કૂવાઉપર બાર કાસ મંડાયેલા, અને બંને બાજુથી પાણીના ઘોંઘા વહ્યા જતા હતા. આ જોઈને તે તો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો, અને વિચારવા લાગ્યો, આ બાપરે ! આ કૂવામાં આટલું બધું પાણી ! બાર બાર કાસ તેને બહાર કહાડવા ખેંચી રહ્યા છે, તોય જરાયે તે નમ્યું આપતો નથી ! લાવ એને પૂછું તો ખરો કે આટઆટલું પાણી તે લાગ્યો ક્યાંથી.

આમ વિચારીને તે મોટા કૂવાને તેણે પૂછ્યું, ભાઈ ! આ હું તો ધણીએ મહેનત કરી થાકું છું પણ જરાયે પાણી નથી પામતો, અને તારામાંથી તો આ આટઆટલું પાણી કહાડે છે તોયે તું નથી થાકતો એ શું ? આ લોકો ક્યારથી તારું પાણી કહાડવા લાગ્યા છે ? પેલા મોટા કૂવાએ કહ્યું, ભાઈ ! મેં એનો હીસાબ રાખ્યો નથી. સવારથી માંડીને રાત્રી સુધી આમ ખેંચ્યા જ કરે છે. પણ આ તો શું પણ આથી કાંઈ બમણું પાણી રોજ ખેંચે તોપણ મારામાંથી તે ખુટે એમ નથી.

આ સાંભળીને તો પેલા કૂવાતું મોં પહોળું થઈ ગયું, અને ગભરાતો બોલ્યો, હેં આ તમે કહો છો શું ? એટલેટલું પાણી તમે ક્યાંથી મેળવ્યું ? તમારે ત્યાં સાત સમુદ્ર આત્યા કે બાર મેંધ તુટી પડ્યા કે નવસેંનવાણું નદીઓ વળી કે થયું શું ?

આ થવણું કરીને હસતાં હસતાં પેલા કૂવાએ કહ્યું, ભાઈ ! એમાંનું કશું થયું નથી.

ઐટલું જ નહિ પણ જે વર્ષાદથી તેઓ પોપણ પામે છે, તેવું પણ મને પોપણ મળ્યું નથી. અને તેમ છતાં હપ્પનીયા જેવા વર્ષમાં કંઈક નદીઓ લાંબી પહોળી થઈને દુનીયાના ઉપર ગર્વપૂર્વક ચાલી રહી હતી, તે બધી અટકી પડી, છતાં મારે જળ ખુટ્યું નથી. કંઈક તળાવો સૂકાઈ ગયાં, પણ હું તે વખતે પણ આવોજ હતો અને હાલ પણ આવો જ છું.

આ શ્રવણ કરતાં તો પેલા કૂવાનું હૈયું હાથ ન રહેતું હોય એમ લાગ્યું તેને, વધારે અને વધારે આશ્ચર્ય થતું ગયું, અને તે સાથે તેણે અત્યંત આતુરતાથી પૂછ્યું, તો ભાઈ ! તું મને નહિ કહે કે આટલુંબધું પાણી તે શી રીતે મેળવ્યું ?

મોટા કૂવાએ કહ્યું, કહીશ, શા માટે નહિ ? તારે જે એથી રહું થતું હોય તો હું ખુશીથી કહીશ. પણ મારી વાત તું માનીશ ? મને લાગે છે કે તારા માન્યામાં નહિ આવે, અને આવશે તોપણ તેમ તું ભાગ્યે જ કરીશ.

આ શ્રવણ કરી પેલા નાનો કૂપ બોલ્યો, હાથ કંકણને આરસીની શી જરૂર છે ? ત્યાં હું તને પ્રત્યક્ષ જોઈ છું, તારામાંથી નીકળતા આટલા પાણીને જોઈ છું અને તોએ તું અખૂટ જણાય છે એ પણ જોઈ છું, તો પછી ન માનવાની વાત જ ક્યાં રહી ? પણ મેં સાંભળ્યું છે કે કોઈ પરાપકારી મહાત્માઓ પ્રસંગે લોકોના હિતને માટે કંઈ મંત્રણી ભરમ કૂવામાં નાંખે છે તો તેવી ભરમ તારામાં કોણે નાંખી ?

આ સાંભળતાં મોટા કૂપ વધારે હસતાં હસતાં બોલ્યો, ભાઈ રે ! મારામાં તો કોઈ ભરમ પણ નથી નાંખી કે કોઈએ મંત્રણું પાણી પણ નથી છાંટ્યું. કોઈએ મને આશીર્વાદ નથી આપ્યો કે કોઈએ કંઈ કામચલુડમણે નથી કર્યું. પણ શ્રવણ કર મેં જે જળ મેળવ્યું છે તે અદૃશમાં દષ્ટિ કરવાથી મેળવ્યું છે.

હે ! અદૃશમાં દષ્ટિ કરવાથી ? ધૂમાડામાં બાચકા ભરવાથી ? આકાશપુખ્તને તોડી લાવવાથી ? સસલાના શીંગડાવડે બોદવાથી આટલું પાણી મળ્યું તેમાં ગર્વિત યત્ર તારે ત્યાં આવેલાનું હાસ્ય શું કરે છે ! શું મને તું ઐટલો બધો બેવકૂફ ધારે છે કે આવી નપગી વાત કરી તેને મારી પાસે સત્ય મનાવી તું મારે હાસ્ય કરી રાજ થઈશ ? અને તેમ છતાં હું તે નહિ સમજું ? બલે, આજ તારો હાસ્ય કરવાનો, અભિમાન ધરવાનો દહાડો છે તે કરી લે. મોટા કૂપનું આશ્ચર્યકારક વચન સાંભળી અતિથિરૂપ આવેલા કૂપે કહ્યું.

મોટો કૂવો બોલ્યો, અરે ભાઈ ! તું આ શું બોલે છે ! તું મારો બંધુ છે. તેવું હું હાસ્ય કરું ! અને એવું હાસ્ય કરી ગર્વિત થવાની જેની વૃત્તિ છે તેને આટલું જળ મળ્યું કદી જાણ્યું છે. ! બૂલ ન કર, સંશય ન ધર, હું સત્ય જ કહું છું કે મેં અદૃશમાં દષ્ટિ કરવાથી જ આ જળ મેળવ્યું છે.

નાના કૂવાએ કહ્યું ભાઈ ! તારી પાસે જળ પ્રત્યક્ષ છે ઐટલે તેને પ્રકટવામાં જે કર-થું તું જણાવીશ તે મારે કબૂલ કરવું પડશે. કારણ કે એવો નિયમ છે કે જેણે રૂળસિદ્ધિ મેળવી છે તેના કથનમાં કોઈથી વિરોધ ધરી શકતો નથી. અને તેમ છતાં મારે મન તે માનવું નથી. કૃપા કરીને તું મને તેને કંઈ પ્રત્યક્ષ કરી બતાવીશ ?

મોટો કૂપે કહ્યું, ભાઈ ! નિરાશ ન થા. અવિશ્વાસ ન રાખ. શંકા ન સેવ. હું સત્ય જ કહું છું. અને તેની તને ખાતરી પણ કરી બતાવું છું. પણ તું અદૃશમાં દષ્ટિ કરવી ઐટલે સમજ્યો ?

નાનાએ કહ્યું, એમાં શું સમજવું હતું ? કંઈ આકાશતરફ કે હવામાં કે સૂર્યતરફ જોયું હશે.

મોટાએ કહ્યું, ના, તેમ નથી. એ બધાં દૃષ્ટ-દેખાતી વસ્તુ-છે. પણ મેં તો અદૃશ્યમાં દર્શિ કરી છે. હું આધોએ ગયો નથી કે પાછોએ ગયો નથી મેં ઉપર પણ નથી જોયું કે આસપાસ પણ નથી જોયું. મેં ઇન્દ્રપાસે પણ જળ નથી માગ્યું કે વરુણદેવનું પણ આવા-હન નથી કર્યું. મેં જે કર્યું છે તે એક જ છે અને તે એ કે અદૃશ્યમાં દર્શિ.

કથું ન સમજવાથી અકળાવેલા નાના કૂપ બોલ્યો, પણ બાપ ! અદૃશ્યમાં દર્શિ એ-ટલે શું-સાપ કે ઘો-તે જલદી કહેને !

મોટા કૂપે કહ્યું, હું તો તે જ કહેતો હતો. શ્રવણ કર. અદૃશ્ય એટલે જે આપણે જો-ઈએ છીએ, તે ત્યાં ઉપરથી જણાવું નથી, પણ અંદરથી-તેના ગર્ભભાગમાં છે તે સ્થાન. એ સ્થાનમાં મેં દર્શિ કરી છે. હું ત્યાં ગયો છું. અને ત્યાંથી આ જળ મેળવ્યું છે. જો તો ખરો, જરા કેટલું છે !

અકળાતો અકળાતો કૂવો બોલ્યો, હવે એ તો હું ક્યારેના જોઈ છું જ તો. તને કહું છું કંઈને તું કહે છે કંઈ એ તારું અદૃશ્ય ક્યાં છે ?

મંદ મંદ સ્મિત કરતાં મોટા કૂવાએ કહ્યું, બાપ ! અદૃશ્ય તે વળી દેખાતું હશે ? જે ન દેખાય માટે તો તે અદૃશ્ય છે. અદૃશ્યને જોવાય શી રીતે ?

પણ સાંભળ. મેં પાણી મેળવવાને તારી પેઠે આકાશ સાથું જોયું નથી. કે આગળ પાછળ ખુણાખોયરામાં જોયું નથી કે નદીનાળાતરફ જોયું નથી કે હળરો ગાઉ દૂર સમુદ્રતરફ નજર ફેંકી નથી કે સોંકડો હાથ ઉંચાં વાદળો સામે નિહાળ્યું નથી કે—

એકદમ અકળાતો નાના કૂપ બોલ્યો, અહંહંહં, એ તો બધું મેં તારું સાંભળ્યું. કહે તો હાલ વગાડીને કહું કે તે બીજે કરો જોયું નથી પણ અદૃશ્યમાં દર્શિ કરી છે, પણ તે કેવી રીતે એ કહેને !

હાલકું મોં રાખી મોટા કૂપે કહ્યું, પણ જો તું પાછો એમ માનીશ કે કોઈ તાપથી તપેલા સંકુને ઉનાળાના ખરા બપોરે મારું કંડું જળ પાછું તેમને શાંત કરીને વરદાન મેળવ્યું હશે કે કોઈ દેવીએને આ મારા ગોખલાઓમાં નિવાસ આપ્યો હશે કે કોઈ પ્રકાર પાસે ભુરકી નખાવી હશે કે કંઈ અદૃશ્ય એવા વાતાવરણમાંથી જળ એટલું નહોતું કે ભગીર-થની પેઠે ઉપરથી સ્વર્ગમંથા પડાવી હશે કે—

અરે પણ હું એ બધું કહું છું ક્યાં કે મને ફલા મિથ્યંમય નથી, એ તો બ્યસ કરનારો તેની તું કલ્પના કરવા મચી પડે છે. હું જાણું છું કે તે વસ્તુ રહેલી છે. મનુષ્યો દૃષ્ટમાંથી નથી કે દેવ દેવીએને પ્રસન્ન કરી નથી. તે અદૃશ્યમાં જોઈ હવે તને શી રીતે કહી બતાવું ? નકામું હાથ નાં જો તમે દર્શિ સ્થાપો છો તો પછી કૂવો અકળાતો અકળાતો બોલ્યો. રાં જો કરો જ ફાં મારવાની જરૂર નથી

મોટાએ કહ્યું. બાપ ! કોઈ પણ વસ્તુનું જો જો સહેલાં સાધનો હોય છે, તેમાં વિશ્વાસ તો પછી નથી. વિવિધ સાધનો તમને પ્રાપ્ત કોઈ પ્રાપ્ત કરે છે. પણ તે ખરા સાધન નથી. જોઈ છે. માટે જ કહું છું કે તું એમ ધારતો ?

કેટલું, વંતરીની સોધનાથી કે કાષ્ઠ માંથી રાક્ષસથી કે કાષ્ઠ બીજાં મેલાં સાધનાથી કે—

અકળામણતા અવધિને પામતાં નાના દૂષે કહ્યું, હવે એ કેડે અટકાવવું છે કે હું જઈ ? મેં જાણ્યું કે તે જે અદૃશ્યમાં દૃષ્ટિ નાંખીને જળ આણ્યું છે તે વિના બીજાં કાષ્ઠ પંથું માર્ગે તે આવે એમ નથી હવે થયું ? પણ મુદ્દાની વાત જે કહેવાની હોય તે કંઈ દેને.

મોટા દૂષે ગંભીરપણે કહ્યું, તો શ્રવણ કર. જે જે મેં પ્રયોગો તને ગણાવ્યા ત્યાં બધે મેં દૃષ્ટિ નાંખી હતી. પંથું મને જણાયું છે કે તે બધું નિષ્ફળ છે. અને એ પંથું મેં જાણ્યું કે જે વંરતું મારે ભેદતી હતી તે બીજું કાષ્ઠ બહારની વસ્તુમાં ન હતી. આથી મેં અદૃશ્યમાં દૃષ્ટિ નાંખવાના નિશ્ચય કર્યો. મેં જ્યુ તો મારી નીચે-મારા મૂળમાં-પૃથ્વી હતી. આ પૃથ્વીનું પદ મને બહારહિતે જણાયું. ઉપરથી જોતાં જોલને અને એ પૃથ્વીતલને કંઈ જ સંબંધ ન હોય એમ લાગ્યું. પરંતુ મેં તેના અદૃશ્યમાં દૃષ્ટિ સ્થાપી, અને તેનાં ઉંડાણમાં અને ઉંડાણમાં હું ગયો. જેમ જેમ જતો ગયો તેમ તેમ એ પૃથ્વીતલ ઘટ્ટ અને ઘટ્ટ આવતું ગયું, પરંતુ મેં હિંમત છોડી નહિ. અને આમ કરતાં મેં પાતાલપર્વતને દૃષ્ટ પ્રદેશ બોધો. અને જે ક્ષણે મેં એ બોધો કે તે જ ક્ષણે તેની પાછળ રહેલા અદૃશ્ય પ્રદેશમાંથી મને અદૃશ્ય તો અદ્ભુત પ્રમાણમાં જળ મળ્યું કે આજ વર્ષો થયાં હું પૂર્ણરૂપે રહ્યું છું. જેને જેટલું જળ જોઈએ છે, તેટલું જળ મારામાંથી લીધા કરે છે, અને તેમ છતાં હું તેટલો અને તેટલો પૂર્ણ રહ્યું છું. થોડાવર્ષપૂર્વે પડેલા ગંભીર દુષ્કાળવખતે બ્યારે નદીનાં, ઝાડનાં, બીજાં દ્રવ્યોનાં વગેરે બધું સુકાઈ ગયું ત્યારે પણ હું હાલ છું તેવો ને તેવો રહ્યો. તો તે સમયે મારામાંથી આજ કરતાં અત્યંત પ્રમાણમાં જળ લેવાયું, થોડાંથી બંધાં ટકાં નવાં નવાં સાધનાં કરીને મારામાંથી પાણી લેવા માંડ્યું, અને દરેક કામમાં વાપરવા આ, તોપણ હું દૂષ ! હું આજ જેવો જળથી ભરપૂર છું, તેવો જ તે કાળે પંથું રહ્યો હતો.

આ શ્રવણ કરીને પેલો દૂષ અત્યંત આશ્ચર્ય પામ્યો. અને તેમાં પણ મીઠો સ્થાને ન જોતાં પોતાનામાં જ રહેલા અદૃશ્યમાંથી તેને આ મળ્યું એ જાણ્યું ત્યારે તો આશ્ચર્યનો અવધિ ન રહ્યો.

તેણે કહ્યું, ખરેખર, તારા આ કાર્ય બહુ અદ્ભુત છે.

આગળ તે બોલવા જતો હતો ત્યાં પેલા દૂષે કહ્યું, તને મારાં વચનો માત્ર શ્રવણ કરી રહેલું છે. જો તારામાંથી મેં અદૃશ્યમાંથી જળ મેળવ્યું તે દારને તું મારામાંથી મોટો દૂષો બોલ્યો, પોતાની પૃથ્વીતલના ભાગને દર્શાવવા માંડ્યું. પંથું ત્યાં જ રહ્યો કરે ! અને એવું હાસ્ય કરે તો તેથી તેમાં પૂર્ણ જોઈ શકાયું નહિ. પરંતુ તેની પાછળથી જ આ જળ મેળવ્યું છે.

નાના દૂષાએ કહ્યું ભાષ ! તારી પ્રસન્ન થયો. મોટા દૂષે જે રહસ્ય બતાવ્યું તે નિશ્ચિત થયું તું જણાવીશ તે મારે કબૂલ કરવું પોતાને સ્થાને આવવા નીકળ્યો. નીકળતાં નીકળતાં મેળવી છે તેના કથનમાં કાષ્ઠથી વિરોધ હતો કરીશ, તારા અદૃશ્યમાં ઉંડી અને ઉંડી દૃષ્ટિ માનવું નથી. કૃપા કરીને તું મને તેને કંઈ તો મારી પેટું પંથું અંગાધ જળને પામીશ. મોટા દૂષે કહ્યું, ભાષ ! નિરાશ ન થા ! વિદ્વા નહો, અનેક અસંભવો જણાયે, ક્ષણે ક્ષણે કંઈ છું. અને તેની તને ખાતરી પણ કરી મેલો. આ પૂર્વજો અને અશ્વત્થામ કામ છે. પળે પળે પંથું તે તરફ જરા પણ લક્ષ ન આપીશ.

અને ખીછ ખાસ એ વાત ધ્યાનમાં રાખજો કે થોડે ઉંડે હિતમાં પછી તને જળ આવતું જણાયે, પણ ત્યાંથી જો તું અટકીશ તો તને જળ મળશે પણ તે મારા જેટલું અનર્થજન નહિ મળે, તેથી જો તારે એટલા પૂર્ણ પ્રમાણમાં જોઈતું હોય તો એ જળ આગળ ન અટકતાં છોડો જજો અને કેવળ અદૃશ્યની મર્યાદામાં પહોંચી જજો. જા, અદૃશ્ય સામર્થ્ય તને અનુકૂળ થાયો !

રૂપ પ્રસન્ન ચિત્તવડે પોતાને સ્થાને ગયો. જમન તાત્કાળ તેણે પોતાના અદૃશ્યમાં દષ્ટિ સ્થાપી. જેમ જેમ તે તેના તળને ભેદતો ગયો, તેમ તેમ તેને કંઈ કંઈ અનુભવ થવા લાગ્યો. કંઈ કાંકરાનાં પડ તો કંઈ રેતીનાં પડ તો કંઈ મરડીયાનાં પડ તો કંઈ ચીકણી માટીનાં પડ, તો કંઈ ગોરમટીનાં પડ એમ કંઈ કંઈ પડ આવતાં ગયાં. તથા મધ્યે મધ્યે જળના પણ પુષ્કળ પ્રવાહો આવતા ગયા. તે આશ્ચર્યચકિત થતો ગયો. તેને તે જોઈને અટકી, પડવાની ઘણી જતિ થઈ, પણ પુનઃ ધૈર્ય ધરીને પૂર્ણતમ થવાને માટે ઉંડો હિતરતો ગયો.

આજે હવે તે શું છે ? તે પાતાળી રૂપ થઈ રહ્યો છે. અદૃશ્યમાં તેની દષ્ટિ સ્થપાઇ ગઇ છે, અસંખ્ય મનુષ્યો તેના આજ લાસ લઇ રહ્યા છે. તેને જળનો અભાવ કે દુષ્કાળ-સરખો સ્વર્ગને પણ કદપનામાં આવતો નથી. તમારે જોઈતું હોય તેટલું જળ તેમાંથી લેજો, તે ના નહિ પાડે, અને તેમ છતાં કોઇ હેતુથી ના જેવું કહે તો માફ નામ દેજો ! અને કહેજો કે તેનાં વખાણ મેં કર્યાં છે ! અને એમ થતાં તે જરૂર તમને જળ આપશે. કારણ કે યોગ્ય પ્રશંસા કોને નથી રચતી ?

પરંતુ માનવરૂપ ! તું જાણે છે કે તું પણ અદૃશ્યમાં દષ્ટિ સ્થાપવાથી તારે જે પ્રકારનું જળ જોઈએ છે, તે પ્રકારનું જળ મેળવી શકે છે ?

તમને પણ અદૃશ્ય પ્રાપ્ત છે. તમને પણ દષ્ટિ પ્રાપ્ત છે, અદૃશ્યમાં તે દષ્ટિ સ્થાપો અને જે જોઈએ તે ગ્રહણ કરો. કાં, સ્થાપશોને ?

આરોગ્ય, ઐશ્વર્ય, મનની દિવ્ય શક્તિ, સુખ, ધારેલી કાર્યસિદ્ધિ, અધ્યાત્મમગ્ન તથા તમારે જે કાંઈ જોઈએ છે તે પ્રાપ્ત ન થવામાં તમે તેને માટે યોગ્ય નથી અને તેથી તે તમને નથી મળતું એમ કંઈ નથી, પરંતુ તે મેળવવાને તમે અદૃશ્યમાં દષ્ટિ સ્થાપી નથી એ જ કારણ છે.

દષ્ટ એ હિતપાદક બળ નથી, દષ્ટનું સ્થાન સર્જન સામર્થ્યમય નથી, એ તો વ્યય કરવાનું સ્થાન છે. અને ત્યાં હિતવન્ન કરનાર બળ છે, ત્યાં જ સર્વ વસ્તુ રહેલી છે. મનુષ્યો દષ્ટમાંથી તેને પ્રાપ્ત કરવા વક્ષર્ષાં મારે છે, પાણીને છણી અંદરથી માખણ કાઢવા મથે છે, કાજને પીલીને તેલ કાઢવા ધારે છે !

અદૃશ્ય એ તમારો અબ્યંતર પ્રદેશ છે. અને ત્યાં જો તમે દષ્ટિ સ્થાપો છો તો પછી કંઈ પણ અઘોષિક પ્રાપ્ત કરવાને માટે તમારે ખીજે કશે જ કાંઈ મારવાની જરૂર નથી, અને ખીજે કાંઈ મારવાથી કશું મળનાર કે વળનાર પણ નથી.

અદૃશ્યમાં દષ્ટિ કેમ સ્થાપવી એ તમને અજાણ્યું નથી. વિવિધ સાધનો તમને પ્રાપ્ત છે, તેના ઉપયોગ કરો.

પૂર્વના અનંત સામર્થ્યસંપન્ન મહાપુરુષોનાં ચરિત જુઓ. એમને અનંત સામર્થ્ય શાસ્ત્રી મળ્યું છે? કેવળ અદૃષ્ટમાં દૃષ્ટિ સ્થાપવાથી જ.

દૃષ્ટમાં કંઈ કાળથી તમે દૃષ્ટિ સ્થાપી છે, છતાં એ દૃષ્ટિનું બળ ઓછું થવાશિવાય બીજું શું કાળ મળ્યું છે?

અદૃષ્ટમાં દૃષ્ટિ સ્થાપી, અને ત્યાંથી સઘળું પ્રાપ્ત થશે. મધ્યે અનેક મોહક સામર્થ્યો પ્રાપ્ત થાય તો તેથી લુપ્ત થઈ ત્યાં જ 'અઠે દારકાં' કરશે નહિ. જે અનર્ગળ સંપત્તિ જોઈતી હોય તો વાસ્તવ અદૃષ્ટના પ્રદેશમાં પ્રવેશો.

અદૃષ્ટમાં દૃષ્ટિ સ્થાપવાની કળ તમને શ્રીકૃષ્ણવંદેદર્શાવી છે. તમે ત્યાં દૃષ્ટિ સ્થાપો. જુઓ, તે પશુ ત્યાં વિદ્યમાન છે. તમને જે જોઈએ છે, તે અનંત પ્રમાણમાં આપવા ત્યાં સૌસાહ રિયત છે. તમને આપવાને અલૌકિક સામર્થ્યસંપત્તિથી ભરેલા હસ્તવડે તેઓ ત્યાં તમારી જાદુ જાદુ રચ્યા છે. હાથ લંબાવો, મહશ્વ કરો. આજપર્યંત તે સંપત્તિની પ્રાપ્તિની સાધન શ્રેણીને જ આપી રહ્યા હતા, તે આજે તમને તે સંપત્તિને સાક્ષાત્કાર કરાવી આપવા તૈયાર છે. સુભાગી માનવરાત! લે લઈ લે, તારાથી લેવાય તેટલું.

આર્થિક આરોગ્ય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૬૫ થી.)

બળની ગતિ:—આર્થિક આરોગ્ય બળની રાખવાને માટે આપણી શક્તિઓનો એવી રીતે ઉપયોગ કરવો જોઈએ કે જેથી જળની અવસ્થા કરીને પ્રતીતિ થાય. તે જ પ્રમાણે તેમાં જે જે બળને આપણે લગાડીએ તે સઘળાં બળ યોગ્ય માર્ગમાં સ્થપાવાં જોઈએ, અને કોઈ મણ પ્રસંગમાં બળનો થતો દુરુપયોગ અટકાવવો જ જોઈએ. આ રથો જે બાજતો વિશેષ અગત્યની જણાય એમ છે: પ્રથમ એ, કે અત્યંત ઉચ્ચતમ અને અત્યંત પૂર્ણતમ એકાગ્રતાને કરવી જોઈએ, અને બીજું અયોગ્ય, અસ્વાભાવિક તથા અસંબદ્ધ ઇચ્છાઓને પ્રકટાવનાર હેતુઓનો નાશ કરવો. દુકામાં આપણે એવી વસ્તુની પ્રાપ્તિની ઇચ્છાને કળવવી જોઈએ કે જેને સિદ્ધ કરવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા આપણા અંતરમાં પ્રકટી હોય અને તેવી સઘળી ઇચ્છાઓ, એવી તો તીવ્ર કરવી જોઈએ કે જેથી તે આપણા અંતરમાં અર્થ-ઉત્પન્નને નિરંતર બળત રહે જે કંઈ તમારે કરવું છે, તે કરવાની તમારામાં એવી તો અસાધારણ ઇચ્છા પ્રકટે છે કે જે ઇચ્છા તમારા પ્રત્યેક સામર્થ્ય અને પ્રત્યેક શક્તિને બળત તથા ઉત્તેજિત કરી મૂકે અને તેમ કરીને તે બધાનું લક્ષ તમારી ઇચ્છામાં સ્થપાય, અર્થાત્ તમારું પ્રત્યેક સામર્થ્ય અને પ્રત્યેક શક્તિ તમારી ઇચ્છામાં જ આવીને એકાગ્ર થાય, અને બીજી કોઈ પશુ ઇચ્છાઓ કે તૃણાઓ તમારા મનમાં એટલા વેગથી ન ઉઠવા કરે, તો તમારાં સઘળાં સામર્થ્યો અને શક્તિઓ તમારી તે ઇચ્છાઓને સિદ્ધ કરાવનાર હેતુઓપ્રતિ જ વળેલાં અને વળેલાં રહેવાનાં, અને તે જ કાર્ય કરવામાં વેગ ધરવાનાં. એટલે કે જે કંઈ ઉદ્દેશ તમારા 'દૃષ્ટિમિદુમાં' સ્થપાય છે તેના તરફ જ તમારું સઘળું બળ પૂર્ણપણે અને જળને પ્રકટાવે એવી રીતે કાર્ય કરવાનું, અને તેમ થતાં બળનો દુર્વ્યય અથવા વિખરાવ એ અટકી પડવાનું.

નિમ્નહ:—એ કહેલું 'નિમ્નગ્રોજનસરખું' છે, કે કેમ પણ પ્રકારનું અનિમમિતપણું પણ તે સ્વભાવ વગેરેમાં હોય કે ક્રિયા આદિમાં હોય પરંતુ તે કેવલ બસમાત્રનો ક્ષય કરે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તે બળને અયોગ્ય માર્ગમાં વાળે છે. તેથી જો આપણે આર્થિક આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરવું છે તો આગ્રહપૂર્વક નિમ્ન અથવા શરીર મનાદિના આપારની નિયમિતતાને પાળવી જોઈએ. અનિમ્ન વા અસંયમ બળનો શા માટે વ્યય કરે છે તે એ ઉપરથી જણાય એમ છે કે શરીર તથા મનનાં પ્રત્યેક નિમ્ન વગરનાં કાર્યો મનના નિયમ અથવા માનસ શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ છે. એટલે કે તેનાં કાર્યો રચનાત્મક (Constructive) નથી, અને વિધાતક હોવાથી તેઓ બળમાત્રનો નાશ કરવાના જ સ્વભાવવાળાં હોય છે. અને અનિમ્ન વા અસંયમ બળને અયોગ્ય માર્ગમાં શા માટે વાળે છે એ એ ઉપરથી જણાઈ આવે એમ છે કે નિમ્નહિનનાં પ્રત્યેક કાર્યો અયોગ્ય અને અસ્વાભાવિક હજીબોને પ્રદર્શાવે છે અને પ્રત્યેક અઘટિત વા અસ્વાભાવિક હજીબ હનિકારક માર્ગમાં બળને દોરી જાય છે.

કાર્યસાધકતા અર્થાત્ ધારેલું કાર્ય સિદ્ધ કરવાની શક્તિ:—આર્થિક આરોગ્યના સંબંધમાં સ્વાભાવિક રીતે જ આ કાર્યસાધકતાની બાબત અત્યંત અગત્યની તથા ઉપયોગી છે, અને તેથી વિરુદ્ધ રિયતિ એ પણ તેટલી જ વ્યસરકારક છે. એટલે કે આર્થિક વ્યાધિ અર્થાત્ દરિદ્રતાનું મુખ્ય કારણ એ શક્તિના અભાવવાળી નિયતિ રિયતિ એ જ છે. આવી કાર્યને ન સિદ્ધ કરી શકવાની દશા પ્રાપ્ત રહેવામાં અનેક હેતુઓ હોય છે, અને તે બહુ ગુન્થવાડાભરેલા હોય છે તેથી એક જ ક્રિયા કે વ્યય જ વિચારની ઊણી તેની નિશ્ચિતતા ઉપાયમાટે નિર્ણય કરી શકાય એમ નથી. પરંતુ પ્રત્યેક વ્યક્તિ તેના ઉપાયને શોધી કહાડે એમ છે, અને તેમ કરીને સારી રીતની આર્થિક આરોગ્યવાળી રિયતિને પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ છે. કાર્યસાધકતાના અભાવના હેતુઓને શોધી કહાડવામાં અને વધારે તથા પૂર્ણ રૂપમાં કાર્ય સાધકતાની શક્તિને પ્રાપ્ત કરવાના સર્વોત્તમ ઉપાયો શોધી કહાડવામાં નીચેની પદ્ધતિ ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે:

૧ તમારા મનમાં અને વ્યક્તિત્વમાં જે કંઈ છે તેમાંનું કેટલું વપરાય છે અને કેટલું હજી કેવળ ગુપ્ત પડી રહ્યું છે તે જાણવાના આશયપૂર્વક તમારા મન-અને વ્યક્તિત્વનું અર્થાત્ તમારા પોતપણાનું નિરીક્ષણ કરો.

૨ જે કંઈ શક્તિઓ અને સામર્થ્યોના હાથ તમે ઉપયોગ કરો છો તે શક્તિઓ તથા સામર્થ્યો હાલના કરતાં પણ અત્યંત લાભ આપે એવી રીતે તેને યોગ્ય શકાય એમ છે કે કેમ એ શોધી કહાડવાની દષ્ટિપૂર્વક તેનું નિરીક્ષણ કરો.

૩ તમારા મનની કંઈ કંઈ રિયતિઓ તમને લાભકારક, મુખ્યસાધક તથા હિતાવહ છે અને કંઈ કંઈ નથી એ શોધી કહાડવાના આશયથી તમારા મનનું નિરીક્ષણ કરો.

૪ તમારા મનની સામાન્ય નિરામયતાનું અને તમારી સધળી માનસ શક્તિઓની સામાન્ય નિરામયતાનું નિરીક્ષણ કરો.

૫ તમારી નૈતિક નિરામયતાની પરીક્ષા કરો. કંઈ કંઈ હજીબો, મનોવાસનાઓ, રિયતિઓ, સ્વભાવો તથા અવ્યાસો તમને પ્રાપ્ત છે કે જે તમારા બળનો દુરુપયોગ કે ક્ષય કરે છે, અથવા તમારામાં જે કંઈ છે તેના સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરવામાં વચ્ચે વિધન કરનાર રૂપે મેણ કાણુ થઈ પડે છે તેના નિર્ણય કરવાનો પ્રયત્ન કરો.

૬ આજ વિવિધ પ્રકારથી તમારી પોતાની પરીક્ષા કરવાથી તમારી વર્તમાન સ્થિતિ-સંબંધી જ્ઞાન અર્થાત તમારી પ્રકૃતિમાં શું સારું છે અને શું ખોટું છે એ જાણખી 'કલા-કલાની શક્તિ' પૂર્ણ રીતે વિકાસને પામશે; એટલે કે તમારામાં કાર્યસાધકત્વને જન્મત કરનાર કલા હેતુઓ છે, અને તેના નાશ કરનાર કલા કારણો છે, એ તમે ધ્યયાર્થ રીતે જાણી શકશો.

૭ પછી બીજું કાર્ય એ છે કે જે જે બાજતો કાર્યને સિદ્ધ કરવાની શક્તિ (Efficiency) નો વિકાસ કરવામાં વિરોધ વા અટકાવ કરતી હોય તેવી તમામ બાજતોને દરેક સાંખ્યામાંથી જાણખી જાણખીને દૂર કરવી અને આ પ્રકારનાં, માનસિક અને નૈતિક આ-રોગ્યને સિદ્ધ કરનારાં નિશ્ચિત સાધનોના ઉપયોગ કરવાથી સાધી શકાય છે.

૮ માનસિક અને નૈતિક આરોગ્યને રચવાનો ન્યારે આરંભ યથ જન્ય છે ત્યારે પછી વિચારની અને ક્રિયાની પ્રત્યેક સાંખ્યામાં કાર્યસાધકત્વને જન્મત કરવાનો સાક્ષાત પ્રયત્ન કરવાની જરૂર રહે છે. અને આ દિશામાં મુખ્ય કર્તવ્ય એ છે કે પ્રત્યેક વિચાર તથા ક્રિયાને ઉત્તમ પ્રકારે કાર્યસિદ્ધ કરવાને માટે જન્મત થાય તેને સારું તેનાપ્રતિ તમારી સંકલ્પશક્તિ-ને ઝેરવી. તમે ઉત્તમ પ્રકારે કાર્ય સિદ્ધ કરનાર પુરુષ થાઓ તે પૂર્વે તમારે ઉત્તમ પ્રકારના કાર્યસાધક પુરુષરૂપે થવાની ઇચ્છાને જન્મત કરવી જોઈએ. અને એ પ્રકારની ઇચ્છા જો અખંડ અને આચ્છવાળી હોય છે તો તે જ મનુષ્યના મોટા ભાગમાં પચિસથી પચાસ ટકા કાર્ય સાધકત્વને પ્રકટાવે છે. અર્થાત કાર્ય સિદ્ધ કરવાની કલાને પ્રાપ્ત કરવામાં, એવી કલાત મને પ્રાપ્ત થવી જ જોઈએ એવી તીવ્ર અને જન્મત ઇચ્છા રાખ્યા કરવાની જરૂર છે.

૯ હજી વધારે પ્રમાણમાં કાર્યસાધકત્વને જન્મત કરવાને માટે મનની સધળી શક્તિઓ અને સામર્થ્યોના રચનાત્મક (Constructive) વિધિથી ઉપયોગ થવો જોઈએ, અને તે પ્રકારે ઉપયોગ કરવાને માટે તેવું ધરિત જ્ઞાન કરવું જોઈએ. પ્રત્યેક વિચાર તથા પ્રત્યેક ક્રિયાને એવા પ્રકારે કેળવવો જોઈએ કે જે ધારેલાં પરિણામો ઉત્પન્ન કરી શકે. આપણને પ્રાપ્ત ઉત્પાદક સામર્થ્યોના પૂર્ણ ઉપયોગ કરતાં શીખવું જોઈએ, અને જે કંઈ કાર્ય આપણે સિદ્ધ કરવાને ધાર્યું હોય તે સિદ્ધ કરનાર જે કંઈ વિનયન, અભ્યાસ વા કળા હોય તેને પ્રાપ્ત કરી લેવી જોઈએ. આ જો કે આપણને વિચારના વિવિધ ક્ષેત્રોપ્રતિ લક્ષ દોરાવે છે, કે જેનો અભ્યાસ જૂદી જૂદી રીતે કરી શકાય એમ છે, પરંતુ અહિં આ કહેવાનો ભાવ એટલો જ છે કે આર્થિક આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરવામાં અને તેને ટકાવી રાખવામાં જે પદ્ધતિ વા સિદ્ધાંત વગેરે અનુકૂળ ન હોય તેને આપણમાં પ્રવેશતા અટકાવવા.

(અપૂર્ણ.)

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—આપાદ માસના મહાકાલના મુખપૃષ્ઠથી ધણાએ સંતોષવચનો ઉચ્ચાર્યા છે. તે આકર્ષક તથા મોહક છે એમ ધણાને જણાયું છે, અને તેથી તેના વ્યવસ્થાપકોને સંતોષ પ્રતીત થાય છે. ધણી ત્વરાથી તે કાર્ય કરવું પડેલું હોવાથી તેમાં કંઈ કંઈ હોય છે, તેમ જતાં તે સુધારી શકાય એવા છે, અને તેમ થતાં તે વિશેષ સુંદર લાગશે.

—‘શ્રી વિશ્વવંદ્ય’ના વિભાગ પશુ અનેકને બહુ સંતોષજનક લાગ્યો છે. તેમાં આવેલા વિષયોથી પશુ કેટલાકે સંતોષ દર્શાવ્યો છે. અને તે નિયમિત રીતે આવ્યા કરે તો સારું એવી ઇચ્છા દર્શાવી છે. તેમને આ સંતોષ લેખક તથા વ્યવસ્થાપકને ઉત્સાહજનક છે.

—પરંતુ કદાચ એક બે અંકસુધી તેમને અસંતોષ ઉપજાવવો પડે એવો સંભવ છે. મહાકાલના ‘સ્મારક’ અંકની તૈયારી થતા માંડી છે, અને તેમાં વિશેષ સમય જતાનો હોવાથી કદાપિ એક કે બે અંક તે વિભાગ લખી શકશે નહિ, એમ લાગે છે. એમ થાય તો વિવેકી વાચકો તે પ્રતિ ઉપેક્ષા કરશે એવી આશા છે.

—એક સુપ્રસિદ્ધ માસિકના તંત્રી લખે છે કે, “મહાકાલના અંકો સદૃશ દૃષ્ટિ કરતાં સ્વરૂપમાં લગભગ પરલોકવાસી શ્રી છાટાલાલભાઈની સ્તીકારેલી એણીને અનુસરે છે અને તેમાં કાર્તિક અભિનવ પ્રકાશ અને પ્રસાદનાં કિરણોનું દર્શન થાય છે, તે નિઃસંશય આનંદજનક છે. આપનાં કેટલાંક કાવ્યો અને લેખ મેં વાંચી જોયાં અને તેને માટે આપને સત્કથા: અભિનંદન થટે છે.”

—પ્રિય સન્મન! આપના શુદ્ધ હૃદયથી દર્શાવેલા વિચારો ઉત્સાહપૂર્વક કર્તવ્યમાં અધિક વેગ આપે છે. આપે દર્શાવેલાં સંતોષવચનો આપના અંતઃકરણનો ઉદારભાવ દર્શાવે છે. મહાકાલપ્રતિ આપસરખા ઉદારસીન સન્મનને આવો જાવ તેના ગૌરવમાં અધિકતા અર્પે છે.

—દિવ્યમૂર્તિ નામના નવીન પુસ્તકની જાહેરખબર તમે આ અંકમાં વાંચીશો. એ પુસ્તક શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યના પુણ્ય સ્મરણરૂપે પ્રસિદ્ધ કરી તેની સઘળી ઉપજ શ્રી વિશ્વવંદ્ય સ્મારકમાં અર્પણ કરવામાં આવી છે. તેની કિંમત રૂ ૧-૦-૦૦ તથા પોસ્ટેજ ૦-૧-૦૦ છે.

—તમને જાણીને આશ્ચર્ય થશે કે તેને પ્રકટ થવાના પહેલા જ અઠવાડિયામાં તેની ૨૦૦૦ નકલો ખપી ગઈ છે. અને ત્યાર પછી પશુ પુણ્ણ ખપતી જાય છે. જે ઉદ્દેશને લઈને તે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે, તેને લીધે તેના ધણો સારો પ્રસાર થાય છે.

—અનેક એવરસાધક બંધુઓ તેનો પ્રસાર કરવા લાગી ગયા છે. કોઈએ દશ, કોઈએ પચીસ, કોઈએ પચાસ કોઈએ સો એમ તે પુસ્તકો ક્રમને તેના ઉત્સાહપૂર્વક પ્રચાર કરવા પ્રયાસ કરે છે. અને તેઓ કહે છે કે બહુ સ્વલ્પ આપાસે તેનો પ્રચાર થઈ શકે છે. એક સન્મનને ૧૫૦ નકલ ખપાવી છે તથા અન્ય એક સન્મનને બે જ દિવસમાં ૨૫૦ નકલો ખપાવી દીધી છે.

—આ ઉપરથી સમજાશે કે તેનો ધણો સારો પ્રસાર થઈ શકશે. જેમ જેમ તે ગ્રંથ વાંચતા જાય છે, તેમ તેમ અનેક મનુષ્યો તેના પ્રીતિપૂર્વક પ્રસાર કરવા ઉત્સાહી થાય છે.

—તે પુસ્તક એક રસિક વાર્તાના રૂપમાં છે. અને વાંચનારને તે આકર્ષક જણાવાવિના રહે તેમ નથી. તેની સાથે મનુષ્યને ઉન્નતિના સરળ માર્ગને તે દર્શાવે છે. અને તેના વિધિ ક્રમપૂર્વક તેમાં જીજ્ઞાસેથી હોવાથી વાચકને પોતાની ઉન્નતિમાં તે ઉપાયોગી થઈ પડે એમ છે.

—તેની જ સાથે તે ગ્રંથના દ્વારો ઉદ્દેશ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનો હોવાથી અનેક મનુષ્યો તે લેવામાં ઉદારભાવ સેવે છે. પ્રિય વાચકો! તમે પશુ તે ગ્રંથ વાંચી જોશો અને ત્યારે તમને સમજાશે કે તેને માટે ખરચેલો એક રૂપેયો નકામો નથી ગયો.

—તેની જ સાથે તે પુસ્તકનો અધિક પ્રસાર કરવા કોઈ પણ સમજન તરફ યશો તો ઉત્તર સમારક કાર્યના પ્રવર્તકો ઉપકાર માનશે.

—મદદાશના આદેશને બેટ આપવાના સમારક અંદની પણ તૈયારી થવા માંડી છે. બનતી ત્વરાથી તૈયાર થયે આદેશના હસ્તમાં સ્થાપવામાં આવશે. એ નિમિત્તના કાર્યને લીધે આ અંક પણ સદૃશ વિલંબે દેવાયો છે. તે અંક અવસ્થ સમરપૂર્ણરૂપ થઈ રહેશે. તેનું બહારનું રૂપ પણ આકર્ષક તથા અસરકારક થશે, પરંતુ તેની સાથે તેના આંતર સ્વરૂપને પણ ઉત્તમ કરવા તેટલો જ લક્ષ રાખવામાં આવશે. અંક બોધક થવાની સાથે વાતો વગેરેથી રસિક પણ થશે, અને તેથી અનેકને તે રુચિકર થઈ પડવા સંભવ છે.

—આજ સુધી મદદાશના આદેશ ન થયા હો તો હવે પણ થશે. આ આખા વર્ષના આદેશને તે બેટ આપવામાં આવનાર છે, અને તે બેટ પ્રાપ્ત થયાથી તમને જણાશે કે મદદાશના આદેશ થવામાં તમે કોઈ પણ રીતે બૂલ કરી નથી.

—દમણા યોગ વખતથી એક ‘પ્રાર્થનાનો પત્રવ્યવહાર’ નીકળ્યો છે, તે તમારા જાણવામાં દશે જ. તે પ્રાર્થનાનો પત્રવ્યવહાર મૂળે અંગ્રેજીમાં આ પ્રકારનો છે; Oh, Lord! I implore Thee to bless all mankind and keep us from all evil and bring us to dwell with Thee.”

This prayer is to go all over the world. Copy it and see what happens. It was said in good old times that all who wrote it were delivered from some great calamity, and that those who passed by it would meet with great misfortune. Those who write this within two days and send it to nine friends would on the fourth day receive some good news.

Do not write your name, write the date you receive and the date you dispatch.

Received.

Dispatched.

—આને લાવ આ પ્રકારનો. છે:—“ પ્રભો! પ્રાણી માત્રપ્રતિ અનુમદ કરવાને હું આપને દીનપત્રે પ્રાર્થના કરું છું. તથા અદિનમાત્રથી અમને નિરત કરી આપના સારૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવો. ”

આ પ્રાર્થના આખા જગત્પર પ્રસરવાની છે. તેની નકલો કરો અને પાંચે પાંચ નિજામ આવે છે તે લુધિ. પુરાનન કાળમાં એવું કહેવામાં આવતું કે જે જે મનુષ્યો આ પ્રાર્થનાને લખતા તેણી કેટલાક મદદાન દુઃખના ઉપદ્રવમાંથી મુક્ત થતા, અને જેણી તેના તરફ અસહ્ય કરતા તેમને દાનિના પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતા. પવ પટ્ટાચા પડી જેણી જે સ્વિચની અંદર લખીને પાતાના નવ મિત્રોને યોગથી આપશે, તેણી એકે દિવસે કંઈ કંઈ સમાચારને જાણશે.

મોકલનારનું નામ લખવું નહિ. માન પોતાને પહોંચ્યાની તારીખ અને પોતે લખ્યો હોય તે દિવસની તારીખ એટલું જ લખવું.

પહોંચ્યાની તારીખ.

મોકલ્યાની તારીખ.

—આ પ્રકારનો પ્રાર્થનાનો પત્રવ્યવહાર અનેક મનુષ્યોની વચ્ચે ચાલુ થયો છે. મને પણ તેવાં સંપ્રદાયમાં પત્રો મળ્યાં છે. તેઓ સર્વેએ દર્શાવેલી આ શુભ ભાવનાનિમિત્ત તેમના પ્રતિ પણ એ જ ભાવને વૃત્તિમાં પ્રકટાવું છું.

—એક સન્નિધિ તે સંબંધી લખે છે કે આવી ઉચી જાતના વિચારો જ્યાં ત્યાં પ્રસારવાથી ઉત્તમ આદિલન પ્રકટી વાતાવરણની ઉત્તમ શુદ્ધિ કરે છે, એ સંબંધી મહાકાલમાં વિપવરૂપે લખશે. પ્રિય સન્નિધિ ! મહાકાલના વાચકોને હવે એ વિચાર નવીન જાણવાસરખો નથી. વિચારનાં આદિલનો અને તેની અસર સંબંધી જે કંઈ લખાણ મહાકાલે કર્યું છે, તેટલું ઇતરંગકાષ્ટ પણ ગુજરાતી માસિકે કર્યું નથી. એ સંબંધના વિચારોને પ્રગતિમાં અધિક પ્રમાણમાં મૂકનાર એવરસાધકવર્ગનું સાહિત્ય જ છે. જેથી તેને જેમણે વાંચ્યું છે, તેને હવે તે સંબંધી નવીન જાણવાસરખું કંઈ જ નથી.

—પ્રાર્થનામય વિચારનાં આદિલનો યોગ્ય ભાવપૂર્વક જ્યાં ત્યાં પ્રસારમાં આવે છે તે તે કેટલાક લાભને કરે છે. પરંતુ જો પ્રાર્થનામય અંતઃકરણથી તે વિચાર નથી પ્રસારવામાં આવતો તો તેનો જોષ્ટ્ય તેવો લાભ નથી પ્રકટતો. આદિલનોની સૂક્ષ્મતા પ્રકટાવનાર અને તે વડે વાતાવરણમાં ઉચ્ચ દેશ્વર કરનાર અંતઃકરણનો ભાવ છે, અને તેથી તે ભાવ જેમ સત્ય અને દૃઢ હોય છે તેમ તે અધિકાધિક લાભને પ્રકટાવે છે.

—અંતઃકરણના ભાવની વિશુદ્ધતા હોવામાં અંતઃકરણની ભય, શંકા તથા અદિત યવાના સંશયથી રહિત અવસ્થા હોવાની વિશેષ અગત્ય છે. ઉક્ત પ્રાર્થનાના પત્રવ્યવહારમાં એક ભાવ એવો છે કે આ પત્રવ્યવહારપ્રતિ જેના તરફથી ઉપેક્ષા કરવામાં આવશે તેને દાનિ પ્રાપ્ત થશે. આ ભાવને ખાતર જ આ પત્રવ્યવહાર સેવવામાં આવે તો તેથી તેનાં આદિલનો મિશ્રિત ભાવવાળાં પ્રકટવાનો સંભવ રહે છે. કેટલાક પત્રોમાં એ ભાવનું વાક્ય કાઢી નાંખીને પણ લખવામાં આવ્યું હોય છે. અને તે પત્ર વાચકોને શંકિત કરે તેમ ન હોવાથી તે વિશેષ લાભકારક ધર્મ પડે તેમ છે. જો કે એવા વચનથી કેટલાક ન કરતા હોય તોપણ પત્રવ્યવહારનો મુખ્ય હેતુ કેવલ શુભનાં આદિલનો પ્રવર્તાવવા કરતાં, પોતાને તે પત્રવ્યવહાર ન કરવાથી દાનિ ઉપજવાની શંકા એ હોવાનો. અને તેથી તેટલા જ ખાતર કરવામાં આવેલો પત્રવ્યવહાર અત્યંત વિશુદ્ધ આદિલનો ન ઉપજવતાં, શંકામિશ્રિત અંતઃકરણમાંથી તે ભાવ ઉત્પન્ન હોવાથી કંઈક ભિન્ન પ્રકારનાં આદિલનો પ્રકટાવે એ સ્વાભાવિક છે. તેથી જેમણે એ પત્રવ્યવહાર કરવો છે તેમણે શંકિત ભાવપૂર્વક એ કામ ન કરતાં પ્રાર્થનાનાં આદિલનો જ્યાં ત્યાં પ્રસારવાના વિશુદ્ધ ભાવનાથી તે કાર્ય કરવાની અગત્ય છે.

—એકંદરે આ પ્રકારનો પત્રવ્યવહાર કંઈક અંશમાં પણ લાભને કરનાર છે એ તો નિઃસંશય જ છે.

શ્રી શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગના મહોત્સવો.

શ્રી શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિ વર્ગના પ્રતિવર્ષના નિયમાનુસાર આષાઢી પૂર્ણિમાનો મહોત્સવ વડોદરામાં શ્રીનૃસિંહાશ્રમમાં આષાઢ-શુક્લ પૂર્ણિમા-સોમવારે-ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારે પાત્ર થયો હતો. વિવિધ સ્થાનેથી લગભગ ૮૦૦ શ્રેયસ્સાધક ઓપુરુષો તથા ઉદારીન સન્નિવેશિતો તેમાં ઉત્સાહપૂર્વકે ભાગ લીધો હતો. પ્રાતઃકાલે નવ વાગ્યાથી સર્વ શ્રેયસ્સાધક બધુઓએ શ્રી વર્ગના સદ્ગુરુ તથા આચાર્ય શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનના પૂજનનો આરંભ કર્યો હતો. ક્રમપૂર્વકે પૂજન કરનાર સાધકો પૂજન કર્યે જતા હતા, ત્યારે પૂજન કરી રહેલા સાધકો, કેટલાક સાધક બંધુવડે ગવાતા કીર્તનને શ્રવણ કરતા હતા. આ સમયે શ્રીમાન વિશ્વવંદનું અદર્શન અનેક સાધકોને અસહ્યસરખું જણાતું હતું. તેઓશ્રીની એક સ્થળે સ્થાપેલી પ્રતિમાપ્રતિ પૂજ્યભાવથી જોતા અનેક સાધકો પ્રસંગે પ્રસંગે સન્નિવેશ નેત્ર યત્ન રહેતા હતા. અનેક સાધકો પરસ્પર મળીને તેઓશ્રીના અદર્શનના દારણ સંતાપના ઉદ્દેશ્યે કાઢીને પરસ્પરના હૃદયભારને ખાલી કરતા હતા. શ્રીમાન વિશ્વવંદના અદર્શન છતાં પણ ઉત્સવની સમગ્ર વ્યવસ્થા પૂર્વવત જોવાથી એક પક્ષથી જ્યારે સર્વને સંતોષ પ્રતીત થતો ત્યારે અનેક ઉત્સવોમાં જોનાં અમૃત વચનોને શ્રવણ કરવાનો અનુપમ લાભ સર્વને પ્રાપ્ત થતો એ લાભના નિકેતનરૂપ વસ્તુનો આજ અભાવ અનેકને વિરહવ્યાકુલ કરી દેતો. સર્વ બધુઓ તેઓશ્રીનું માનસ સ્મરણપૂજન કરી અંતરથી જલપૂર્વક સંતોષને સેવતા હતા.

પૂજનનો વિધિ સમાપ્ત થતાં આરતી, પુષ્પાંજલિ આદિ યથાવિધિ કરવામાં આવ્યું હતું, અને ત્યાર પછી ભોજનક્રમની વ્યવસ્થા હતી.

મધ્યાહ્નેનોત્તર ત્રણ વાગે 'શ્રી વિશ્વવંદરસમરણસંમેલન' ભરવામાં આવ્યું હતું. તે પ્રસંગને અનુસાર શ્રીમાન વિશ્વવંદસંબંધી વિવિધ કથનને જણાવી તેઓશ્રીના સ્મારકને ઉત્કૃષ્ટ પંક્તિતું કરવામાટે પ્રત્યેક સાધકએ ઉત્સાહ ધરવો જોઈએ, અને તે સ્મારક એ બીજું કંઈ નથી પણ અનેક ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધિ તથા કાર્યો કે જે શ્રીમાન વિશ્વવંદના ઉદ્દેશરૂપ હતા તેને આચાર્યમાં મૂકી ચકાવ એ પ્રકારની યોજના જ છે, તેમાં સહાયક થવું જોઈએ. એ વગેરે સૂચવવામાં આવ્યું હતું. અને એ સ્મારકના કાર્યનો આજથી આરંભ થાય છે, એ સૂચવી શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનના તે સ્મારકને જ અર્પણ કરાયેલા શ્રી દિવ્યમૂર્તિ નામના ઉત્તમ ગ્રંથને પ્રકટ કરવામાં આવ્યો હતો. અને એ ગ્રંથની સઘળી આવક એ સ્મારકમાં વપરાશે, એ પ્રકારનું પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું હતું.

સાંપકાળે જ વાગ્યા પછી વિદ્વાર શ્રીયુત નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતાએ 'દિ-દુર્લભમાં શુરભક્તિતું સ્થાન' એ વિષયઉપર અત્યંત વિદ્વતાપૂર્ણ રમણીય ભાષા તથા રસિક દૃષ્ટિ અને અનુભવ કથનથી પૂર્ણ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તેમાં 'મનુષ્યની વાસ્તવ ઉત્તર્કિમાં શુરભક્તિ એ જ પ્રધાન હેતુ છે અને તે અનન્ય ભાવથી યવી જોઈએ, અને તેમ યતાં છવદષ્ટિને ધરતર અનેક જ્ઞાન, સામર્થ્ય વગેરેએ કરીને પણ જે અગમ્ય રહે છે, તે શુરભક્તિથી સદાજમાં રપટ થાય છે' એ વગેરે અપૂર્વ વિચારો, વિવિધ કારણો વગેરેથી જણાવ્યા હતા, અને તેથી શ્રીનૃવર્ગ અત્યંત પ્રસન્ન થયો હતો. તેમની વાણીનો અસંખ્યિત પ્રવાહ એવી તો અ-

લૌકિક રીતિથી વહેતો હતો કે જે અવજ્ઞ કરનારના હૃદયઉપર ઉંડી છાપ પાડી તેમાં સત્ય સિદ્ધિતોને દટપણે સ્થાપી દેતો.

ત્યાર પછી શત્રુએ આ હિત્સવનિમિત્ત રચવામાં આવેલાં મુંદર પદો કે જે ૨૭ મી સદુપદેશ ઐણીમાં પ્રસિદ્ધ થયાં છે તે વિવિધ વાઙ્મંત્રપૂર્વક મધુર સ્વરથી વિવિધ ઐયરસાધકોવડે ગાવામાં આવ્યાં હતાં. જ્ય જ્યના ઘોષપૂર્વક જ્યાં પ્રથમ પદ ગાવાનો આરંભ થયો કે તત્કાલ સર્વત્ર શાંતિ પ્રસરી તથા વાતાવરણમાં અદ્ભુત પ્રકારની અસર જામી ગઈ. અને પ્રત્યેક શ્રોતાને તે પદ સંગાતાના મધુર કંઠને લીધે અપૂર્વ અસરકારક જણાયું. દ્વિતીય પદ પણ સર્વ સંગાતાવડે સાથે ગવાવાથી બહુ આકર્ષક થઈ પડ્યું હતું. છઠું પદ બધું શ્રી કેશવલાલ તથા મણિલાલના દીર્ઘ અને ગંભીર સ્વરથી ગવાતાં અરણ્યમાં જેમ ગોવાળ દીર્ઘ સ્વરથી ગાતા હોય તેવું ભાન કરાવનાર થઈ, એ પ્રકારનો સ્વર એ પદના અર્થના ભાવને અનુરૂપ થઈ રહેવાથી સર્વને બહુ આનંદજનક લાગ્યું હતું. નવમું પદ સુમત્ર શ્રોતા તથા સંગાતાઓએ મળીને ગાયું હતું. લગભગ ૫૦૦ મનુષ્યો એકી સાથે ગાવા છતાં એક સુર અને તાલથી તે ગવાયું હતું, જેથી સર્વને અત્યંત અસર થઈ હતી પદ તેરમું પણ સારું ગવાયું હતું, ચૌદમું પદ એક બાજકે ગાયું હતું. તેની અવસ્થા જોતાં જે નિર્ભયતાથી, તાલસુરસહિત, સ્પષ્ટપણે અને તેની સાથે મધુરતાયુક્ત તેણે તે પદ ગાયું તેથી સર્વ શ્રોતા અત્યંત આનંદમાં આવી ઉત્સાહજનક તાળીઓથી તેને અભિનંદન આપ્યું હતું. પંદરમું પદ બધું મણિલાલે આકર્ષક રીતે ગાયું હતું, અને સર્વ શ્રોતાને એકસરખો સરિમત આનંદ આપ્યો હતો. સાળમું પદ બધું શ્રી ચીમનલાલવડે તે પદના લાગને અનુસાર અસરથી ગવાયું હતું, કે જે અનેકમાં તેવી જ અસર ઉપજાવવા સમર્થ થયું હતું. ૧૯ મું પદ બધું ગોવિંદલાલવડે બહુ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારે અર્થભાવને, અનુસાર ગવાતાં સર્વને અત્યંત રુચિકર થઈ પડ્યું હતું. અને છેલ્લું પદ સર્વ સંગાતાએ ઉભા થઈને એક સુરથી ગાયું તે વખતે જાણે તે સ્થળના અણુ અણુ તે પદ ગાવામાં પ્રવૃત્ત થયાં હોય એમ લાગ્યું. એ પદના અંતરમાં પુષ્પથી સર્વને વધાવીને કીર્તનકમનો જય જયના ઘોષપૂર્વક અવધિ આપ્યો હતો.

ત્યાર પછી હિત્સવની સમાપ્તિને સૂચવનાર અંતિમ વચનો શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર લગવાને પોતાની મધુર અને હૃદયંગમ દૌશિથી કહ્યાં હતાં. તેમાં ઐયરસાધકનો વાસ્તવ વિશાલ અર્થ કહીને તેમાં પોતાને ગણનાર ઐયરસાધકનું શુ કર્તવ્ય છે, તેના ઉત્તમ પ્રકાર રજૂ કર્યો હતો. તેમાંનાં અસરકારક વચનોથી શ્રોતાવર્ગ એટલો તો પ્રસન્ન થઈ જતો કે પ્રસંગે પ્રસંગે તાક્ષી તથા જયનાદનો સહસા હિચ્ચાર કરી દેતો. આ બ્યાપ્પાનના પરિણામે ઉક્ત હિત્સવની સમપ્રતિ જાહેર કરવામાં આવી હતી પશ્ચાત્ પ્રસન્ન વદનથી સર્વ સાધકો પોતાના ઇશ્વરીને નમન કરી સ્વસ્થાનપ્રતિ નિવર્ત્યા હતા.

આ હિત્સવનિમિત્ત પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલી સદુપદેશ ઐણીસંબંધી નોટીસ આ અંકના પુકાઉપર જોવામાં આવશે. તેમાં આવેલી શારદા અને શ્રી કૃષ્ણની વાર્તા અનેક વાચકોને અત્યંત રસ ઉપજાવવાની સાથે બોધક અને મનોહર જણાયું છે. અને હિત્તમ વાચનની ઇચ્છાવાળાં પ્રત્યેક સ્ત્રી પુરુષને તે વાર્તા વાંચવા ભવામણ કરવામાં આવે છે.

વિશ્વવંદ્યસમો વોદ્ધા વિશ્વવંદ્યોકોહિ કેવલમ્ ।

॥ ૩૦ શ્રી ॥

દ્રષ્ટસ્વરૂપામિન્ન તત્ત્વસ્થ શ્રી વિશ્વવંદ્યપ્રતિ સશોક પ્રણામાંજલિ.

પદ. (પ્રાણુપતિ હે જગત્પતિ રે, પ્રીતે—એ લખ.)

પ્રભુને ચણ પ્રભુરૂપ છતાં રે, આજે પ્રભુમય થઈ રહ્યા આપ રે,	આજે૦
તેવા અગમ્ય સ્વરૂપને રે, આજે કરીએ સાધાંગ અમાપ રે;	આજે૦
નેત્ર અને લાવનાવિષે રે, અમસાથે જે રહેતા નિત્ય રે;	અમ૦
(તે) હૃન્નભમાંહિ ઉદય થયા રે, આજે બનીને ચૈતન્યઆદિત્ય રે;	આજે૦
અર્મચક્રથી જોતા હતા રે, આપ સ્થૂલરૂપ અધાપ રે;	આપ૦
આંતર ચક્રને લાસતા રે, આજે દિવ્યસ્વરૂપે આપ રે;	આજે૦
વૈષ્ણવીથી બોધ આપતા રે, આજે પરામાં સ્પુરાવતા બોધ રે;	આજે૦
‘મંદિર’માં જેને શોધતા રે, કરીએ મૂર્દ્ધામાં તેનો શોધ રે;	કરીએ૦
‘ધાટ’ ઉપર મળતા આવીને રે, હાવે મળશો ત્રિવેણીને ધાટ રે;	હાવે૦
‘મેડા’ને માર્ગે ચઢી જતા રે, (હાવે) ચઢશું જોવા મેરુદંડવાટ રે;	ચઢશું
જેહનું આરોગ્ય પૂછતા રે, ગ્રહીએ તેનાથી આજ આરોગ્ય રે;	ગ્રહીએ૦
તરવાનું કામ લીધું હતું રે, આજે થઈ રહ્યા તારવાયોગ્ય રે;	આજે૦
સંકેત આપો કાં ઇષ્ટનો રે, નથી કોઈને થાતું સ્પષ્ટ રે;	નથી૦
વિરહવિકલ આ લવડાં રે, માને સર્વસ્વ થયું તેથી નષ્ટ રે;	માને૦
આપ તો નિશ્ચિંત દીસતા રે, કાં જે જાણો અમારું હિત રે;	કાં જે૦
શમશે આ શોક ઝોનો તદા રે, જ્યારે હિત થશે ઝોને પ્રતીત રે;	જ્યારે૦
કૃતઘનતાના કીડા અમે રે, આપ ઉપકારના છો આગાર રે;	આપ૦
તેથી નિકટ ન આવી શક્યા રે, છેટેથી માની લો નમસ્કાર રે;	છેટેથી૦
લાગ્ય અમારાં ભુંડાં થયાં રે, ત્યાં શો આપને દહએ દોષ રે;	ત્યાં૦
અમને તો આપ સંભારશો રે, માત્ર એટલો અમને સંતોષ રે;	માત્ર૦

શ્રી વિશ્વવંચની વાગ્વીણાનો મધુર રણકાર.

પ્રિયતમ ! જમ જમ.

અને તે પ્રસન્નતાપૂર્વક.

પ્રસન્નતા એ જ તમારું તથા મારું જીવન છે.

પ્રસન્નતા એ જ તમારું તથા મારું સામર્થ્ય છે.

પ્રસન્નતા એ જ તમારે તથા મારે આજ છે.

કારણ ?

કારણ, કે પ્રસન્નતામાં જ જીવન, સામર્થ્ય તથા તમારે અને મારે જે કંઈ વિદ્યુત્ સિદ્ધ કરવું છે તે પ્રકટાવવાનું બળ છે.

કોઈ પણ પ્રાતઃસિદ્ધ કરવાને માટે ત્રણ વસ્તુની અગત્ય હોય છે, અને તે ત્રણ જ્યારે પૂર્ણ પ્રમાણથી યુક્ત બલવાળાં હોય છે ત્યારે જ તેવડે જે કંઈ સિદ્ધ કરવું હોય છે તે કરી શકાય છે. કેમકે સાધનની રચૂલના એ જ કંઈ તેના સમગ્ર અંશ નથી. અને જ્યાં સુધી સમગ્ર અંશયુક્ત સાધન પ્રાપ્ત નથી ત્યાં સુધી તે સાધન અપૂર્ણ સ્થિતિવાળું છે, અને તેવું અપૂર્ણ સાધન પૂર્ણતાયુક્ત કળને પ્રકટાવવા અસમર્થ છે.

આથી કેવલ સાધનની પ્રાપ્તિથી મનુષ્યે સંતોષ પામવાનો નથી, પરંતુ તેને સાધનરૂપે ગણવામાં જે કંઈ સામગ્રી તેનામાં જોઈએ છે તે સામગ્રીથી પૂર્ણ તે સાધન છે કે કેમ એ પ્રથમ જોવાની અગત્ય છે. અને જો નથી તો તે સાધનને તેના સાધનપણાને યોગ્ય સામગ્રી તેમાં પ્રથમ પ્રકટાવવાની અવસરકતા છે. કેમકે તેમ થાયથી તે સાધન તેના દ્વારા જે કંઈ સિદ્ધ કરવું છે, તેને સિદ્ધ કરાવે છે.

પ્રાપ્ત્યભાગ સિદ્ધ કરવાને માટે ત્રણ વસ્તુ-સાધનની-અપેક્ષા છે. શરીર, મન તથા આત્મા. આ સાધનો જો અપૂર્ણ અંશમાં હોય છે તો તેના વડે જે કંઈ સિદ્ધ કરવું છે તે સંપૂર્ણ અંશે સિદ્ધ થતું નથી, કારણ કે સાધનમાં જેટલા પ્રમાણમાં સામર્થ્ય હોય છે તેટલા પ્રમાણમાં કાર્યસિદ્ધિ થાય છે.

પરંતુ શરીર, મન અને આત્મા એ ત્રણ સાધન અપૂર્ણ બલવાળાં છે. એ ત્રણે જો પોતાના બળને સંપૂર્ણ અંશમાં પ્રકટાવે છે તો વિશ્વમાં એવી એક પણ સિદ્ધિ નથી કે જે સિદ્ધ ન થાય. એ ત્રણે સાધનમાં પ્રત્યેકમાં કંઈ સ્વતંત્ર અને વિલક્ષણ બળ રહેલું છે, અને તેથી એ ત્રણે મળીને જ્યારે કાંઈ પણ કર્તવ્યમાં પ્રવેશે છે ત્યારે તેના આશ્ચર્યકારક પરિણામ આવે છે. જગત્માં પ્રકટતી આશ્ચર્યજનક સિદ્ધિઓ આ ત્રણે સાધનના સંયોગી બળના પરિણામરૂપ જ છે.

આ ત્રણ સાધનોના ગર્ભભાગમાં જે અલૌકિક સામર્થ્ય રહેલું છે તે જ્યારે બહાર આવવા માટે છે ત્યારે તે સાધનોવડે ધારેલું કાર્ય થાય છે. એ ત્રણે સાધનના ઉપરના પડમાં રહેલાં સામર્થ્યો બહુ રચૂલ છે, પણ તેની સૂક્ષ્મતા તો એ સાધનોના અંતર્ગત ભાગમાં હોવાથી ત્યાંથી તેને બહાર પ્રકટાવવાની જરૂર છે.

આ ત્રણ સાધનોના ગર્ભ ભાગમાં રહેલાં સામર્થ્યની સૂક્ષ્મ કળાનો પ્રકાશ કરનાર એક જ વસ્તુ છે અને તે પ્રસન્નતા છે. પ્રસન્નતા પ્રત્યેક સાધનમાં નવીન નવીન બળનો આવિષ્કાર કરે છે.

પ્રસન્નતા ત્રણે સાધનને સનેજ કરીને તેના સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ ઉભય પ્રદેશમાંથી બલતુ આકર્ષણપૂર્વક પ્રકટીકરણ કરે છે.

પ્રસન્નતાનાં આદિલને ત્રણે સાધનોના પૃષ્ઠ ભાગપર્ષત પ્રવેશીને તે સાધનોના સમગ્ર બલને બહાર વ્યાપારવાણું કરવા પ્રવૃત્ત કરે છે. અને તેથી પ્રસન્નતા એ પ્રત્યેક સાધનને માટે અત્યંત ઉપયોગી છે.

પ્રસન્નતાવડે જ શરીરબલ, મનોબલ તથા અધ્યાત્મિકબળ પૂર્ણ રીતે પ્રકાશી ઉઠે છે. અને એ ત્રણ સાધનોનાં ત્યાગસુધી પૂર્ણ અંશમાં સામર્થ્યો પ્રકટી ઉઠવા નથી ત્યાં સુધી સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ કદાપિ પ્રાપ્ત થતી નથી.

શરીર, મન અને આત્મા એ ત્રણેમાં પોતપોતાતું કંઈ સર્વોત્તમ સામર્થ્ય છે તેને પ્રસન્નતા તેમાંથી બહાર પ્રકાશમાં આણે છે, જેથી પછી જે કાંઈ સિદ્ધ કરવાતું છે તે સર્વોત્તમ રીતે જ સિદ્ધ થાય છે.

પ્રસન્નતા શરીરના મૂલ પ્રદેશમાં મનના મૂલ પ્રદેશમાં, અને આત્માના મૂલ પ્રદેશમાં પ્રસરતી હોવાથી ત્યાં જે કંઈ છે તેના સંબંધમાં આવે છે, અને સંબંધમાં આવે છે એટલું જ નહિ પણ જે કંઈ અત્યંત ઉપયોગી તથા મહત્વનું છે તેને બહાર આકર્ષી લાવે છે. અને એવું મહત્વનું બહાર આવવાથી તે સાધનો સર્વોત્તમ પ્રપન્નને જ કરે છે.

પ્રસન્નતા એ બળમાત્રને ઊઠાળા મારતું કરે છે-બળમાં અપૂર્વ વેગને પ્રકટાવે છે, અને તે અપૂર્વ વેગ ગમે તેવા કઠિન કાર્યમાં પણ પ્રવેશી જાય છે. અને તે ત્યાં પ્રવેશીને એટલું નથી પણ તે કાર્યને સિદ્ધ કરીને જ અટકે છે. કાર્યસિદ્ધિને મુખ્ય આધાર તેના સાધનોને સાધવાના વેગ ઉપર રહેલો છે. જો તેના અદદ કે શિથિલ વેગ હોય છે તો કાર્યસિદ્ધિમાં બહુ જ ઓછો સંભવ હોય છે.

તમને ગમે તેવાં દુર્બલ સાધનો પ્રાપ્ત થશે, તો પણ તમારામાં પ્રસન્નતા ઉપજાવો, અને તે જ સાધનોમાં તમે આશ્ચર્યકારક બળ પ્રકટેલું જોશો.

આમ છે તો પછી શરીરને દુર્બલ જોઈ, મનને શિથિલ જોઈ, આત્માને અપ્રકટ જોઈ મુઝાવાતું શું પ્રયોજન છે ? પ્રસન્નતા એ સર્વને ટાળી દેવા સમર્થ છે.

અહુઆ ! પ્રસન્નતામાં મારો નિવાસ છે, તમારો પણ એ ઉચ્ચ પ્રદેશમાં નિર્ભર નિવાસ હો એ ઇચ્છું છું, અને તેમ થતાં આપણે પરસ્પરનાં પ્રસન્નતાજનક મલકતી મુખને નિહાળવા શા માટે અસમર્થ થઈશું ?

જ્યાં પ્રસન્નતા છે ત્યાં હું છું અને જો ત્યાં પ્રસન્નતા છે ત્યાં તમે પણ છો તો આપણું ઐક્ય અભેદ છે.

મારા શારીરિક, માનસ તથા અધ્યાત્મ પ્રદેશમાં પ્રસન્નતા છે, અને તમારા શારીરિક, માનસ તથા અધ્યાત્મ પ્રદેશમાં જો પ્રસન્નતા છે તો તમે મારામાં છો અને હું તમારામાં છું. અહો ! આપણા આ ઐક્યને કેવો અદ્ભુત આનંદ !

આપણા આ ઐક્યને અદ્ભુત આનંદ માનવા તમે પણ પ્રસન્નતાના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં આવો અને હું પણ ત્યાં જ આવું છું-તો ચાલો, આપણે ઉભય આપણા મર્ગપ્રતિ ગતિવાળા થઈએ.

તો હવે અન્ય શું ? એ જ કે પ્રસન્નતાપૂર્વક જય જય.

પરમાત્માનો ગ્રુમ પ્રદેશ.

(અનુસંધાન વર્ણના પૃષ્ઠ ૨૭૭ થી.)

પ્રદેશમાં જે કંઈ શુભ છે તેની જ આપણે ગણના કરીએ છીએ, તેનું જ ચિંતન કરીએ છીએ, કે જે શુભ બહાર પ્રકટવાની સ્થિતિમાં સંભવસર્જન વ્યાપી રહ્યું છે; અર્થાત્ જે શુભ જ્યાં ત્યાં બહાર વિકાસ પામવાને તત્પર થઈ રહ્યું છે તેને જ આપણે ચિંતવીએ છીએ. જે કંઈ શુભરૂપ દેખાતું નથી તેની લેશ પણ ગણના આપણે કરતા નથી, કારણ

કે સત્ય વાતો એ છે કે જ્યારે આપણે આ ગ્રુમ પ્રદેશમાં હોઈએ છીએ ત્યારે એવું કંઈ

પણ આપણને જણાતું નથી કે જે શુભરૂપ ન હોય. આપણે વસ્તુ-

ઉન્નત ભૂમિકા-
ઉપરથી દષ્ટિ.

માવને ઉચ્ચ ભાવથી તેની ઉત્તર બાજુને જોઈએ છીએ. આપણે

જે કંઈ યથાર્થ છે તેને જોઈએ છીએ. આપણે તેને જ સર્વદા જોયા

કરીએ છીએ કે જેના ઉપર નિરંતર પ્રકાશ છવાઈ રહેલો છે. આ-

પણે પડછાયાને જોતા નથી. તેમ તે આપણે જોવું જોઈએ એ પણ કંઈ આંતરિક નથી,

કેમકે પડછાયામાં સત્યરૂપે વા વાસ્તવિક રીતે કંઈ જ વસ્તુ રહેલી નથી, અને તેથી તેનો

પડછાયા એ કંઈ જ નથી. આ ઉન્નત પ્રદેશમાં આપણે જે કંઈ સત્ય છે વાસ્તવ છે અને

ચાંદ્ર છે તેને જોઈએ છીએ. અને જો કે આપણે જ અપૂર્ણતાને જાણીતા હોઈએ છીએ

તો પણ તે અપૂર્ણરૂપે આપણને કંઈ હાનિ કરતા નથી જ-માત્ર કળીની અંદર રહેલું તે

ગુલાબનું પુષ્પ જ છે. જ્યારે આમ છે તો પછી આપણે શા માટે કાંઈ પણ બાજતમાં ચિં

તાવર કે વ્યાકુલ થવું જોઈએ ? શા માટે આપણે એ કળીને ખીલવાસંબધી સંકાશીલ

રહેલું જોઈએ અથવા એક વ્યક્તિરૂપ પુષ્પને તેનો યોગ્ય સંબંધ આગળાવના તેને ખીલ-

વધાને શા માટે બગાડારૂપેક યત્ન કરેલો જોઈએ ?

જ્યાં સુધી તમે આ ગ્રુમ પ્રદેશમાં નિવાસ કરી રહો છો ત્યાં સુધી તમને જગતનો

ઉપાધિ કે જગતના વિચારો અસર કરતા નથી. કેમકે એ ગ્રુમ પ્રદેશમાં જે કંઈ ઉપાધિ છે

તે બહુ ઉત્તમ છે, અને ત્યાંના સધળા વિચારો સત્યની મૂર્તિરૂપે જ હોય છે. જે કંઈ

હિતકારક છે તેના પૂર્ણ પ્રકાશમાં અથવા તેના પૂર્ણ આનંદકારમાં રહેલાથી, તમે હિતમાં

જ વહો છો, જે કંઈ સત્ય છે તેનું જ ચિંતન કરવાથી તમે સત્યમાં રથપાયા છો. તેથી

જગતના ઉપાધિ અને વિચારો જ્યાં તમે છો ત્યાં, જેમ પ્રકાશ આગળ અંધકાર રહેતો નથી

તેમ તે પણ રહેતા નથી. આ પ્રમાણે. જગતનો અજ્ઞાન મનુષ્ય તમારે માટે ગમે તેમ કહે, કરે કે વિચારે, પણ તમે તો શાંતિમાં જ હો છો. અને અહો ! તે કેવી વિશ્રાંતિ-જનક તથા મધુર શાંતિ છે !

ન્યા રે તમારું જીવન શિખર ઉપર-આત્માની અદ્ભુત સંપત્તિના શિખર.

ઉપર સ્થપાયું હોય છે, ત્યારે આ રચૂલ જગતના પ્રાણી પદાર્થના સચોટ વિયોગરૂપ પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ તમને લેશ પણ ડગાવવાને સમર્થ થતી નથી. તમને મહા-મૂલ્યવાન પદાર્થની પ્રાપ્તિ થઈ હોય છે-અથવા સરખી સંપત્તિના સ્વામિ-સર્વથી અદીયાતું. તમું બાન તમારી વૃત્તિમાં કાયમ રહ્યા કરતું હોય છે, કે જે સંપત્તિની સાથે સરખાવતાં જગતની તમામ સંપત્તિ એક નિર્જીવ વસ્તુ-તુલ્ય હોય છે. તેમ જ તમે કોઈ પણ પ્રકારના બાહ્ય ઉપાધિથી કે સ્થૂલ પરિવેષ્ટનથી કે છતર પ્રાણી પદાર્થથી સંકાય કે લોભને પ્રાપ્ત થતા નથી, જે કંઈ શુભ, રમણીય, આનંદ-જનક તથા લક્ષ્યરૂપ છે એવા શુભ પ્રદેશને તમે જાણો છો, અખંડ અસ્તિત્વના મહામનો-હર રચાનને તમે પ્રાપ્ત થયા છો, તમે એવી શાંતિ તથા તૃપ્તિને સાધી છે કે જે સર્વ જ્ઞાનથી પણ અદીયાતી હોઈ તમારામાં મહાસાગરની ઉંડાઈ કરતાં પણ અત્યંત ઉંડાં મૂળ ધાલીને રહી હોય છે. તમે એવી તો દિવ્ય ભૂમિકાને પ્રાપ્ત થયા છો કે જેમાં તમારો આત્મા પરમાનંદને સેવતો પ્રસન્નતાપૂર્વક વિહાર કરે છે અને તેથી કદાપિ બાહ્ય પરિવેષ્ટન વા બહિરોપાધિ તમારી વૃત્તિઓની કામનાઓ તૃપ્ત થવા દેતી નથી તોપણ તમે અપ્રસન્ન થઈને અવનતિમાં આવી પડતા નથી. જો વિવિધ બાહ્યોપાધિ તમારી ઇન્દ્રિયો તથા વૃત્તિઓને અનુકૂળ થઈ પડે છે તો તેથી તમારામાં સ્વાભાવિક પ્રસન્નતા પ્રતીત થાય છે, પરંતુ જો તે તત્કાળ અનુકૂળ નથી થઈ જતી, તોપણ તમે કોઈ પ્રકારે અસંતુષ્ટ રહેતા નથી. રચૂલ જગતથી પ્રાપ્ત થતી પ્રસન્નતા કરતાં પણ તમે કંઈ એવું પ્રાપ્ત કર્યું છે કે જે તમને અખંડ અને નિરતિશય પ્રસન્નતાને પ્રાપ્ત રાખે છે. આ બધું થવાનો હેતુ કે તમે શુભ પ્રદેશને શોધી કહાડ્યો છો-તમે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે-અને હવે તમે પરમાત્માની વિભૂતિરૂપ યર્ષ રહ્યા છો

આ મ છતાં પણ આપણે એ રમણીયમાં રાખવું જોઈએ કે જો કે આપણે શાંતિની આવી ઉન્નત સ્થિતિમાં અખંડ રહીએ છીએ-ત્યાં સધળું સર્વદા શુભ છે એવા પરમ ઉન્નત પ્રદેશમાં રહીએ છીએ-તોપણ આપણી આગળ પાછળ જે કંઈ છે તેનાથી આપણે બેદરકાર રહેવું જોઈએ નહિ, તેમ જ બીજાઓને જે કંઈ અગત્યનું છે તેનાપ્રતિ આપણે અવગણના કે અવલેક્ષ કરવું જોઈએ નહિ. પરમાત્માની સાથેના આ આશ્રયજનક સંબંધ આપણને કંઈ અન્ય મનુષ્યોથી વિમુખ કરી દેતો નથી, તેમ જ જગતના દુઃખથી આપણી યથેલી મુક્તિથી, માનવબુદ્ધિપ્રતિ સહાય કરવાના આપણા કર્તવ્યની આપણે ઉપેક્ષા કરવાની નથી. સત્ય વાર્તા એ છે કે આપણે ન્યાં ભય, દુઃખ, ક્રોધશાદિ નથી એવા રચાનને પ્રાપ્ત કર્યા પછી, અન્યને પણ એ પ્રકારનું મુક્તિવ પ્રાપ્ત થાય તેને માટે

આપણે પ્રયત્ન કરતાં પણ વધારે લક્ષ આપવું ઘટે છે. બીજાઓની આવશ્યકતા પ્રતિ આપણે વધારે સાવધાન થવું જોઈએ. આપણે એ પ્રકારનાં નિબિધ કળે તથા ઉપાધિથી રહિત છીએ તે સ્થિતિ કરતાં ચઢીવાતી સ્થિતિમાં છીએ; આપણે તેમનાં જેવાં દુઃખોથી કે ઉપાધિથી દુઃખી થતા નથી, આપણે વધારે ઉન્નત ભૂમિકાનો અનુભવ કરતા હોઈએ છીએ, આપણે એવે સ્થાને રહીએ છીએ કે જ્યાં દુઃખો કદાપિ આવતાં નથી, આપણે દુર્બલતા અને દુઃખના ગર્ભ (ખાડા)માંથી નીકળી આવ્યા છીએ, મુક્તતા અને સામર્થ્યના દિવ્ય શિખરો પર આપણે ચઢ્યા છીએ, અને તેથી હાલ જેઓ અધનમાં છે તેમને સહાય કરવાને માટે આપણે પૂર્વ કરતાં વધારે શક્તિવાળા છીએ. અને તે જ પ્રમાણે શાંતિ અને નિવૃત્તિના એ જ વિશાલ ક્ષેત્રમાં બીજાઓ પણ ચઢે તેને માટે સહાય આપવાની આપણી ઇચ્છા પૂર્વ કરતાં બલવત્તર થાય છે. આ પ્રમાણે કરતાં આપણને જણાય છે કે જ્યારે કોઈ નવીન પુરુષ પરમ ઉન્નત એવા શ્રુત પ્રદેશમાં પ્રવેશે છે ત્યારે જગતના તારકરૂપે એક નૂતન વ્યક્તિ પ્રકટ થઈ છે, એવું આપણને અનુભવાય છે.

આ આશ્ચર્યજનક વાતોનો વિચાર કરવામાં આ એક મહાન સત્યને આપણે સર્વદા સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે દરેક મનુષ્યમાં આવે એક ઉન્નત પ્રદેશ છે કે જ્યાં સઘળું સર્વદા શુભ છે. તમારી પોતાની આધ્યાત્મિક સૃષ્ટિમાં આવે પ્રદેશ છે, અને તેમાં તમે કોઈ પણ સમયે પ્રવેશ કરી શકો એમ છે. આ માનવ જન્મમાં અને આ પૃથ્વીમાં રહીને પણ એ શાંતિ અને ઉન્નત પ્રદેશનું અસ્તિત્વ મુક્તવના પ્રદેશમાં અખંડ અથવા જ્યારે ધારો ત્યારે રહી શકો એમ છે. એ પ્રદેશમાં કોઈ પણ પ્રકારનું અશુભ કદાપિ પ્રવેશી શકતું નથી. તેથી ત્યાં આવીને વિશ્રાંતિ લો અને દુઃખો, ઉપાધિ તથા હાનિભરતી નિવૃત્તિનો અનુભવ કરો. આ દુઃખો વગેરે કંઈ તમારાં પોતાનાં નથી. જ્યાં તેના અભાવ છે ત્યાં જાઓ. એ બધા કરતાં જ્યાં તમે ઉન્નત ગણાઓ ત્યાં આવીને ઠરો. એ બધાં દુઃખોમાંથી હાલ જ છુટા પડો અને જે ક્ષણે તમે તેમને છોડા નમસ્કાર કરો છો કે પછી તેઓ તમારી પાસેથી અળપાઈ જાય છે.

આપણા પોતાના જ અભ્યંતરમાં એક પરમ પવિત્ર સ્થાન છે કે જ્યાં મધુરતાયુક્ત શાંતિ પ્રસરી રહેલી છે, તે અવર્ણનીય આનંદની ભૂમિકા છે, દુઃખો તથા અશુભની સૃષ્ટિ કરતાં તે એટલી બધી ઉન્નત છે કે જ્યાં કેવળ આદ્યાનથી ઉત્પન્ન થતા દુઃખો કદાપિ પોતાનો પ્રહાર કરવાને શક્તિમાન થઈ શકતાં નથી, દીર્ઘ કાળથી જેની આપણે અપેક્ષા રાખ્યા કરીએ છીએ તે જ એ દેવી ભૂમિકા છે. ત્યાં રહેવાનું જ્ઞાન આપણે પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. સમગ્ર જગતે તે ભૂમિકામાં રહેવાના જ્ઞાનને જાણવું જોઈએ. પછી શાંતિ અને નિષ્કાલ સામ્રાજ્ય નિઃસંશયપણે આ જ પૃથ્વી ઉપર પ્રકટશે, અને દિવ્ય સામ્રાજ્યથી, જલથી જેમ સમુદ્ર છવાઈ રહ્યો છે, તેમ આ જગત છવાઈ રહેશે.

માનસ શાસ્ત્રના મૂલાકારો.

(અનુસંધાન ૨૩મા વર્ષના ૫૪ ૪૪૦ થી.)

૨.

આચારમાં ઉતારી ચકાસ એવા પ્રકારના માનસ શાસ્ત્રનો પ્રધાન હેતુ એ છે કે જે કંઈ વિચારો આપણા હિતના છે તે જ મન કરે એ પ્રકારનું તેને જગવડું અને આપણા વિચારો આપણું હિત કરનાર છે કે અહિત કરનાર છે. તેનો નિર્ણય મોટે ભાગે, આપણને નિત્ય પ્રાપ્ત થતા વિવિધ અનુભવો વા પ્રસંગોની સાથે સંબંધમાં આવતાં આપણે કેવી રીતે થી વિચારો કરીએ છીએ તેના ઉપર રહેલો છે.

*

*

*

*

આમાં આપણા પોતાના શરીર તથા મનમાં જે કંઈ ભાવો તથા સ્થિતિઓ પ્રકટી ઉઠે છે તે એક અત્યંત અગત્યની વસ્તુ છે. કેમકે જે કંઈ અનુભવો આપણા પોતામાંથી ઉઠી આવે છે, તે બહારથી જે કંઈ અનુભવો આપણને પ્રાપ્ત થાય છે તેના કરતાં તે આપણા મનઉપર અત્યંત ઉંડી અસર કરે છે. અને જેની મનઉપર અત્યંત ઉંડી અસર થાય છે તેને અનુકૂલ જે કંઈ વિચારો હોય છે તે વિચારો વિશેષ બલવાનું બને છે.

જ્યારે જ્યારે મનઉપર કોઈ પણ વિચારની અસર થાય છે અથવા કોઈ પણ સ્પુરણની મનઉપર છાપ પડે છે, ત્યારે તે સ્પુરણ વા વિચારને અનુકૂલ જ બીજા વિચારો થાય છે, અને એવા પ્રકારના વિચારોની અસર મૂળ સ્પુરણ વા વિચારના સ્વભાવને અનુરૂપ હોય છે. અને તેથી તે વિચાર જે શુભનો હોતો નથી તો તે વિચારોની અસર હાનિકારક નીવડે છે. આ જ હેતુને લીધે જે કોઈ વિચારમાં શુભનું સામર્થ્ય રહેલું નથી એવા એક પણ વેચાર મનમાં પ્રવેશવો ન જોઈએ. પરંતુ આપણા વિચારોનું બળ ઉત્તમ છે કે નહિ તે નિર્ણય કરવાનો આધાર, આપણા શરીરમાં જે કંઈ બને છે તે સંબંધી તથા આપણને આર્ગતુક પ્રાપ્ત થતા પરિવેશનસંબંધી આપણે કેવી જાતના વિચારો કરીએ છીએ તેના ઉપર રહેલો છે.

*

*

*

*

શરીરમાં જ્યારે કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપદ્રવ થતો જણાય કે તત્કાલ આરોગ્યસંબંધી ચિંતન કરવાનો વેગ ધરે. એ જ વિચારો તમારે ઉપયોગના છે, અને એ વિચારો જ તમારે માટેના છે, અને તમને નિરામય કરવામાં તે કુદરતને ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે. પરંતુ તેવા સમયે વ્યાધિના વિચારો ઉઠતા તમને હાનિ કરનાર થશે, તમારા મંદવાકને વધારી મૂકશે, દુઃખના સળગતા અગ્નિમાં થી હોમશે, અને તમને નિરામય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાવવામાં કુદરતને અનુકૂલ થતી અટકાવશે.

*

*

*

જ્યારે સત્તુ તમારી નજીક હોય ત્યારે તમારા તે સત્તુને તમારું બળ આપવાની કશી જ જરૂર નથી, તમારા મિત્રને—સહાયકને—તે બળ આપે, વ્યવહારોપયોગી માનસ શાસ્ત્રના એ સિદ્ધાંત છે. જેની સ્થિતિનો તમે વિચાર કરો છો તેવી સ્થિતિને હમેશાં તમે તમારું બળ આપો છો. વ્યાધિનો વિચાર કરો, અને તમે વ્યાધિના જગમાં વધારો અને દહના કરો છો. તેની જ સાથે આરોગ્યનું બળ દુર્ગંધ ધનું ગમ છે. પરંતુ આરોગ્ય-સંબંધી વિચારો કરો અને આરોગ્યના વિચારોનું બળ વધારે દદ ગમતું જશે, અને વ્યાધિ ક્રમે ક્રમે વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં નિર્મૂળ થતો જશે અને પરિણામે પૂર્ણ રીતે નિરત થઈ જશે.

*

*

*

(અપૂર્ણ.)

रयनार—श्रीमद् उपेन्द्र सगवान्

“વિદ્વાન્ તેમ જ સામાન્ય જીવિમાન્ એકસરખા રસથી તે વાચે છે. અને સર્વે કાર્મ તેની સ્થિતિ કરે છે. વિદ્વાન્ને તેમાંથી જેટલું જાણવાનું મળી આવે છે, તેટલું જ સામાન્ય જીવિમાન્ને પણ તેમાંથી મળી આવે છે. વર્તમાન-રસ-એવો છે કે વાંચતાં વાંચતાં વાંચતા-રને એમ થાય છે કે આ પુસ્તક જસદી વચ્ચાવામાટે ચાર આખિા હોય તો કેવું સાદું તે વાંચનાના રૂપમાં હોવાની સાથે મનુષ્યને ઉન્નતિ પામવામાટે કેવા ક્રમથી પ્રયત્ન કરવો તેને સૂચવનાર તેમાં એક નિસરણી છે.

તમારે ગળી વિચારને જીયાવનોડં પુસ્તક વાચવું હોય અથવા નિશ્ચિતા સમયે મન ને આનંદ મળે તેવું પુસ્તક વાંચવું હોય તો તેને ખોટો જ પુસ્તકો ખરીદવાની કશી જ જરૂર નથી. કેમકે તે 'બે આ પુસ્તકમાં છે' તો 'બીજી જે પુસ્તકમાંથી' બંનેના લાભ મળે તેવું પુસ્તક શામાટે ન લેવું. '

તમે અનેક ખાખતોમાં નિરાશ થયા હશે. પણ આ પુસ્તક ખરીદીને વાંચીને કદાપિ નિરાશ નહિ થાઓ. આ ખાખતમાં તમને નિરાશા થશે નો માન છોટી જ કે આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયા પછી આટલા વિદ્યાર્થી તમારે વાચકોનો કેમ સમય અગાંવે.

વિશેષમાં એ છે કે આ પુસ્તકની તમામ ઉપજ શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યદેમારકમાં આપવામાં આવી છે, અને તેથી આ પુસ્તક 'ખરીદવું' એ એક 'ધર્મદાન' છે એમ જ્યારે તમે જાણો છો ત્યારે તમને તે પુસ્તક લેવાનું મન થયાવિના નહિ જ રહે, કેમકે તમારી ધર્મજીતિ અત્યંત જગમગ છે. શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યદેવે જો તમારું કંઈ પણ હિત થયું છે એમ તમારી જાતિ આત્માની દૃઢી જોતો જોયાના દેમારકનિમિત્તાના આ પુસ્તકને લઈ તમે અવશ્ય તે પ્રજ્ઞાને અનુમોદન આપશો.

‘શ્રીમાન્ વિશ્વવંશના અપતં’ હિપકાર જેમને રમત્તમાં જામ્યું છે તેવા અનેક સંજ્ઞાના કાષ્ઠ પચીસ તો કાષ્ઠ પચાસ અને કાષ્ઠ સો તો કાષ્ઠ બસે’ એમ આ પુસ્તકની નંકસો લખને તેનો પ્રચાર કરવા મચી પડ્યા છે. અને તેની ખાતરી એક જ છે કે આજ મુઘીમાં તેની ૪૦૦૦ નંકસો સાંઘી ગઈ છે ‘માન એક જ હજાર હવે ખાકી રહી છે, અને તે પશુ હવે ખદુ જ થોડા વખતમાં અંધી જશે.

જેઓ તે પુસ્તકો અપાવતા પ્રવાસ કરે છે તેઓ પહેલાં માત્ર પાંચ નકસો પ્રવાસ કરી
જોવા ખાતર મુરકેલીથી લઈ ગયા હતા. આજ તે જ મનુષ્યોએ પચાસ ઉપરાંત પુસ્તકો
અપાતી દીધાં છે, અને હજી મંગાળ્યા જ કરે છે.

જ્યારે આટલો બધો વેગ ચાલ્યો છે ત્યારે તમારે પાછા પડવાની શી જરૂર છે ? જો
પોસ્ટ ઓફીસ આજે જ તમારો પત્ર લેવા તૈયાર છે તો આજે જ પત્ર લખો અને મંગાવી લો.

મુદ્દા- ૧-૦-૦ પોસ્ટજ ૦-૧-૦

વ્યવસ્થાપક મહાકાલ વડોદરા.

સદુપદેશ શ્રેણી

(સત્તવિંશતિતમ સદુપદેશ)

શ્રી શ્રેયસાધકઅધિકારિવર્ગના આપાદી પૂર્ણમાના ૯૧ મા મહોત્સવપ્રસંગે પ્રસિદ્ધ
કરવામાં આવી છે, જેમાં નીચેપ્રમાણે શ્રીપુરુષના વિષયોના સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે:-

પુરુષવર્ગના વિષયો.

- ૧ અભ્યાસ. (લોગીલાલ.)
- ૨ શારદા અને શ્રાદ્ધ. (શ્રી ઉષેન્દ્ર.)
- ૩ વેદાંતપરિભાષાઆખ્યા (કણીઆ.)
- ૪ પ્રકટ પરમેશ્વર. (કૌશિકરામ વિ. મહેતા.)
- ૫ આત્મલોચન. (શ્રી ઉષેન્દ્ર.)
- ૬ ઈશ્વરભાવના. (નર્મદાશંકર દે. મહેતા.),
- ૭ કીર્તનો.

શ્રીવર્ગના વિષયો.

- ૧ પ્રગતિને માટે કથું સાધન સૈવ્ય છે. (પ્ર૦)
- ૨ અધિકારિનાં લક્ષણો. (મુલોચના.),
- ૩ કીર્તનો.

આ માટે ૨૧૦ પૃષ્ઠનું પુસ્તક છે. તેમાં શારદા, અને શ્રી કૃષ્ણની વાર્તા ખાસ
વાંચવાયોગ્ય છે. તે અત્યંત રસવાળી, સરળ અને ચમત્કારિક છે. આ વાર્તાનું વધારે
વિવેચન લખવા કરતાં તેને વાંચી જવાનું આમહુપર્યંક કહેવું એ વાંચનારને, માટે વધારે
લાભ કરનારું છે.

મુદ્દા ૦-૧૨-૦ પોસ્ટજ ૦-૧-૦

વ્યવસ્થાપક મહાકાલ.

વડોદરા.

સતી સુવર્ણા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના શ્રાવણ માસના પૃષ્ઠ ૨૪૪ થી.)

શ્યેન—(ક્રોધ કરીને) તમે સેવક છો અને હું તમારો રાજા છું. તમારે મારી સાથે ઢેવી રીતે બોલવું જોઈએ, તેનું તમને જરા પણ જ્ઞાન નથી. તમે મોટા શુદ્ધિમાન બની મને શિખામણ આપવા બેઠા છો પણ હવે કંઈ હું નાનું છોકરું નથી કે મારે દરેક વાતમાં તમારું સાંભળ્યા કરવું.

મુહુરિ—ખરું છે પ્રધાનજી ! હવે કંઈ મહારાજા નાના કીકા નથી કે તમારે તેમને આમ ધમકાવવા પડે.

ધીરચેતસુ—અરે દુષ્ટ ! તું મહારાજાની પાસે બેઠા છે એટલે એમ ધારે છે કે તું જે બોલીશ તે ચાલ્યું જશે.

શ્યેન—પ્રધાન ! મારા સાચા સેવકોનું તમે આમ અપમાન કરો છો, તથા નકામા અમારા કામમાં આડા આવો છો તેનો પરિણામ સારો નહિ આવે હેં.

ધીરચેતસુ—આપ અને આપનો આ સાચો સેવક ન્યાયને રસ્તે ચાલશે તો મારે આડે આવવાની કશી જરૂર નથી, પણ અન્યાયને રસ્તે ચાલો છો એમ જણાશે તો હું મારા પ્રાણની પણ દરકાર કર્યા વિના આપનું ધાર્યું નહિ જ થવા દઉં, એ નક્કી માનજો. આપના પિતાએ મરણુવખતે મને આજ્ઞા કરી છે કે હું મિત્ર ધીરચેતસુ ! તું રાજાની અયોગ્ય ઇચ્છા અને અયોગ્ય આજ્ઞા કદી પણ પાળીશ નહિ. મારી પ્રજામાં દોષને અન્યાયથી પીડા થાય તો તું કદી પણ સહન કરીશ નહિ. તેમાં પણ મહાત્માઓને, સદાચરણી પુરુષોને, સ્ત્રીને તેમાં પણ પતિવ્રતાને, બાળકને અને દુઃખીદરિદ્રીને વગર કારણે પીડા થતી હોય તો તું કદાપિ પણ સહન કરીશ નહિ. આવી આપના પિતાની આજ્ઞા હોવાથી કહું છું કે જો આપ અધર્મથી ચાલશે તો હું આપનો નથી એમ જણવું. હું આપનો પ્રધાન નથી પણ સહુ છું એમ જણાવું. હું કદી પણ આપના અધર્મને આશ્રય આપનાર નથી. મછી તેમ કરતાં મારા પ્રાણ બચે તો શું થયું ?

શ્યેન—(અત્યંત ક્રોધથી ઊભા થઈને) અરે દુષ્ટ ! આ કાણે જ હું તારું માર્યું ધડથી જૂઠું કરત પણ તને વૃદ્ધ જણીને જવા દઉં છું. મારી ઇચ્છાથી ઉલટા ચાલનાર તમારા જોવાને હું પ્રધાન રાખવા ઇચ્છતો નથી. હાથીના દાંત એકવાર નીકળ્યા તે નીકળ્યા. શું તે કદી પાછા પેદા સાંભળ્યા છે ? કદી ઉપરથી ઘ્ર્ણા ઉતરી આવે તો શું થયું ? હું મારી ઇચ્છા કદી ફેરવવાનો નથી. યાદ રાખો, જો મારા ખાનગી કામમાં આડા આવ્યા તો મછી ઢેવા દાલ થાય છે તે !

ધીરચેતસુ—હું અને મારું સર્વસ્વ નાશ પામશે તોપણ હું અધર્મને ચાલનાર નથી. બલાકારે કુલવાનોની કુલમર્યાદા ત્રોડવી એ ક્ષત્રિયોનો ધર્મ નથી. પોતાની પ્રજાએ રાજાને પોતાનાં છોકરાંજિવી જણવાને બદલે તેમના તરફ શુદ્ધિ બગાડવી, અને કુતરાની પેઠે વિપત્તિ થઈ ધર્મમર્યાદાને લોપ કરવો એ ક્ષત્રિયનો ધર્મ નથી, પણ રોચ્યતા છે. હું સ્પષ્ટ કહું છું કે આપની ખોટી આજ્ઞા પૂર્ણ થશે નહિ, પણ અનેકના પ્રાણ લેશે.

શ્યેન—

શાતું ડહાપણુ ખોટું ચલાવે,
 શાની ખોટી બીક જણાવે,
 ક્ષત્રિતણા ધર્મ અમો રાજવંશી જાણું જેવા,
 કયાંથી હોય જાણવામાં વણિક તમોને તેવા,
 તમે જાણો માત્ર કેવી રીતે પૈસા લેવા દેવા,
 જાણો ન મોહું ખતાવે, ચાલ્યા જાણો ન મોહું ખતાવે; શાતું
 હોય નારીરત્ન આ નગરમાંહિ જે જે રાજો,
 તે તે મેળવવા અમો ક્ષત્રિયોએ બાહુબળે;
 બળથી ન મળે ત્યારે મેળવવાં કળે છળે,
 ધર્મ અમારો આવે, જાણો ધર્મ અમારો આવે. શાતું

ધીરચેતસ—

બહુ પરતાવું પડશે આખર,
 જે નહિ માનો આજે નૃપવર !
 અનીતિનાં આચરણે કે સુખી થયો નથી ન થશે નર,
 રાવણસરખા રાજવીના હાલ વિચારો દુઃખકર;
 રામતણું શર, બેઠી અંતર, થયું ગ્રાણહર માટે દિતકર,
 શિખ આ સત્વર, માનો માંત્રું છું જોડી કર; બહુ પરતાવું
 કંઈ હિરણ્યકશિપુએ જે અનીતિ માંડી અનર્ગળ,
 પાપનો ધડો ભરાતાં અતે, આવી મળવાની પણ,—
 પાપતણું ફળ, નિજ બાહુબળ, છળને સૌ કળ, થયાં જ નિષ્ફળ,
 દુઃખદવાનજ, વેડીને શોધ્યું યમનું ઘર, બહુ પરતાવું

શ્યેન—(સ્વગત) આ પ્રધાન ડરાબો ડરતો નથી. એને હમણાં ચીડવેલા કામનો નથી. એને હમણાં તો સમજાવી લેવામાં જ ફાવે છે, કામ પાર પડ્યે પછી એનો ધીર ધીરે ઘાટ ઘડીશું. (પ્રકાશ) પ્રધાન ! તમે મારા ફાવવાની વાત કહો છો, તે હું સમજું છું પણ માગે સ્વભાવ હઠીલો હોવાથી આ વખત તમારું કહેવું મારી શુદ્ધિમાં ઉતરતું નથી. માટે હાલ તો તમે જાણો. હજી તમે ધારો છો તેવો અન્યાયનો યત્ન મેં કર્યો નથી. તોપણ તમે આ કહેલી વાતનો હું નિરાંતે વિચાર કરી જોઈશ, અને મારા વિચાર મને ખોટા જણાશે તો પછી હું તે ફેરવીશ.

ધીરચેતસ—(સ્વગત) આ રાજા મને ટાલો પાડવા ઉપરથી આમ બોલે છે, પણ એના મનમાં પાપ હોય એમ જણાય છે. હશે હાલ વધારે વિરોધ વધારવો કામનો નથી, તોપણ હવે ગાફલ રહેવું પણ કામનું નથી. (પ્રકાશ) બહુ સારું, મહારાજા ! ત્યારે હું રજા લઉં છું. (જાય છે.)

મુદિર—હું પણ મહારાજા ! હવે રજા લઉં છું. મારે પાછી પેલી વાતની પેરવી અત્યારે કરવાની છે. આપે વિચાર માંડી તો નથી વાલ્યો કેની ?

શ્યેન—અરે મુદિર ! આમનો સૂર્ય આમ ઉગે તોયે શું થયું ? એ તો મેં પ્રધાનને કુલ્લામાં ફાંચ મૂકાવ્યો છે.

મુહિર—મહારાજ ! મને તો બહુ શીકર પેડી'તી. પણ મને એલે ધમકાવ્યા તેં બેધુ' કે ? આપ મારે માથે ન હો તો એ તો મને અવળી ધાણીએ પીકી નાંખે.

રથેન—અરે જખ મારે છે. તું તારે નિર્ભયપણે કેરતાં હોય તે ક્યેં જા ને, જા, પણ હવે ઝટ કામ સરળ થાય તેમ કર. (મુહિર નમીને જાય છે.)

(અપૂર્ણ.)

બૌદ્ધ ધર્મનાં ઉદયાસ્તમયનાં કારણો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ગ્રાવણ માસના ૫૪ ૨૪૯ થી.)

નિર્વાણ પામવાના સંધિસમયે પ્રકૃતિમાં ફેલાય થયાનું, આકાશમાંથી પુષ્પવૃદ્ધિ થયાનું, તથા વિલક્ષણ વ્યતિકરો થયાનું બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં વર્ણન છે. પરંતુ યથાર્થ છુદ્ધનાં અથવા તથાગતના મહિમાનો આધાર આવા વ્યતિકરોઉપર નથી. પરંતુ જીવોના સાચા ધાર્મિક જીવનઉપર જ છે એમ પોતે છેવટે આનંદ નામના શિષ્યને કહ્યું હતું:—

મિય આનંદ ! છુદ્ધ અથવા તથાગતપ્રતિની ગ્રહા, ભક્તિ, અને બહુમોન, બાલ આડંબર અથવા વ્યતિકરોથી પ્રકટ થતાં નથી, પરંતુ જે કોઈ ધાર્મિક સ્ત્રી વા પુરુષ, ભાઈ અથવા બહેન પોતપોતાનાં નાનાં મોટાં પ્રાપ્તકર્તવ્યો એકનિષ્ઠાથી કરે છે, અને ધર્મોત્તરો સોરં પવિત્ર જીવન ગાળે છે તે જ તથાગતના વારસદાર મહિમાને પ્રકટ કરે છે. આ માત્ર ૫ જતાં અમાત્ય વિચારોમાં જ ધાર્મિક જીવનનું રહસ્ય છે. આપણા ધર્મગ્રંથોમાં પણ કહ્યું છે કે:—

અંજ્ઞાન મૂઢા મુનેયો વદન્તિ પૂજોપચારાદિ ચાલિ ક્રિયામિઃ ।

તોષં ગિરીશો મજ્જતીતિ મિચ્છ્યા કુતસ્ત્વ મૂર્તેરપિ મોગલિપ્સા ॥

એક કનિષ્ઠે બાળ્યવલના રહસ્યને કાન્યમાં થયું કહ્યું છે કે:—

But thou hast said, the flesh of goat,

The blood of ram, I would not prize,

A contrile heart, an' humblo thought,

Are my accepted sacrifice ”

અને આવા જ ભાવ મહા પુરુષોએ પ્રત્યેક ધર્મમાં ગણ્યાવ્યા છે.

પોતાના દેહના અવસાનસમયે આવેલા સુભદ્રને પણ સત્ય ધર્મના આરેય કરવા છુદ્ધ ચૂક્યા નથી, અને અંતિમ વાક્ય તેઓએ એ ઉચ્ચાર્યું છે કે “ કાર્યદ્રવ્યો સંવં ક્ષણિક અને વિનાશી છે, અને નિર્વાણસિદ્ધિ અભ્યાસથી મેળવવાની છે. ”

ગૌતમ છુદ્ધના સ્થૂલ શરીરને કુશીનગરના મહોલોએ અગ્નિદાહ કર્યો, અને તેમના અસ્થિસંચયને તેમણે પોતાનાં ધનુષ અને બાણની જાળી કરી તે નીચે રાખ્યા; અને ત્યાં સાત દિવસસુધી ગંધ પુષ્પવડે તેઓએ પૂજા કરી. ત્યાર પછી તે અસ્થિસંચયના આઠ ભાગ પાડવામાં આવ્યા હતા. એક ભાગ મગધરાજ અગ્નિતપાસુ લઈ ગયા, અને રાજા શૂદ્રમાં તેના ઉપર રત્ન રચ્યો. વૈશાલિના લીચ્છવીઓએ બીજા ભાગ લીધા. બાકીના ભાગ

કપિલવરતુના શાક્ય, અક્ષલકખાના છુલિ, રામદ્રામના કૈલીઆ, પાવા અને કુશીનગ-
રનાં મન્દો, અને વેદદીપક નામના બ્રાહ્મણુ એટલાના કબજામાં ગયા. પિંપલવનના મો-
રીયા રથલની રાખ લેઈ ગયા. અને દ્રોણ નામના બ્રાહ્મણે જે ધાતુધાત્રમાં દેહને મૂકી
બાળ્યે હતો તે પાત્ર લીધું.

આ અસાધારણ ધાર્મિક બલવાળું ભૌતિક જીવન દેસવીસન પૂર્વે ૪૮૭ માં શમી
ગયું, પણ તેના અર્લાતિક આત્મા અન્ય શરીરીઓમાં અને પ્રજામાં અવતાર પામી વિસ્તાર
પામ્યો. જૌતમના નિર્વાણ પછી ધણાં સૈકા સુધી તેમના શરીરની મૂર્તિનું પૂજન થતું ન
હતું; અને આરભમાં વારનવ છુદ્ધ, ધર્મ, અને સંધ્યે ત્રિપુરીની બાવના જૌતમના ભૌ-
તિક જીવનમાં આચારમાં મૂકાઈ હતી. તેની રમરણુભક્તિ યથા કરતી હતી; અને ત્યાર પછી
બાવનાએ મૂર્તિના આસનને શોધી કાઢ્યું. અને તેના પરિણામમાં મહાયાન છુદ્ધધર્મે
ભવ્ય રત્નો, વિહારો, અને છુદ્ધની લિન્ન લિન્ન મુદ્રાવાળી મૂર્તિઓને આ પૃથ્વીઉપર
વિસ્તારી આ મૂર્તિઓ અને શિષ્ય કામના અવલોકનવડે હિંદુસ્થાનમાંથી લુપ્ત થયેલા આ
બલ્ય ધર્મના પ્રાચીન જીવનની ઝાંખી ચક્ર રોકે છે.

(અપૂર્ણ.)

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ગ્રાવણ માસના ૫૪ ૨૫૪ થી.)

ચરાચરદ્યપાથ યસ્તુ સ્યાત્તદ્વેદેશો માત્સ્તદ્ભાવમાવિત્વાત્ ॥ ૧૬ ॥

સુત્રાર્થ:—(દેવદત્ત જન્મ્યો, દેવદત્ત મરણ પામ્યો છતાંદિ પ્રકારે) જીવનાં ઉત્પત્તિ તથા
પ્રલયનું જે કથન કરવામાં આવે છે તેમાં જન્મમરણ રંધાવર જંગમ શરીરવિવિધતાં હોયને
ઉપચારથી જીવને લગાડવામાં આવે છે કારણ કે શરીરના સદ્ભાવ તથા અભાવને જ એ
ચબ્દો અવલંબન કરી રહેલા છે.

જેમ મનસ્ આદિ કરણોની ઉત્પત્તિ થાય છે તેમ જીવોની પણ ઉત્પત્તિ તથા પ્રલય
થતા હશે કે નહિ એ અંશય છે. ત્યાં દેવદત્ત જન્મ્યો, દેવદત્ત મરણ પામ્યો છતાંદિ લૌકિક
વ્યવદેશ જોવામાં આવે છે તેથી એ વ્યવદેશથી જીવ જન્મે છે તથા મરણ પામે છે એવું
જણાય છે. કેવલ લૌકિક કથન નહિ પણ શાસ્ત્ર પણ આ અર્થમાં સંમતિ આપે છે. શાસ્ત્ર-
માં જાતકર્મ આદિ સંસ્કારનું વિધાન કરવામાં આવે છે. હવે જે જીવ જન્મતો જ નહિ હોય
તો જાતકર્મનું વિધાન બ્ય છે. તેથી એ સંસ્કારોની સાર્થકતા પણ જીવની ઉત્પત્તિની અપે-
ક્ષા આપે છે. તેથી જીવને જન્મ તથા પ્રલય હોય છે અને તેથી એ ઉત્પત્તિ આદિથી જીવો-
ત્પત્તિના ક્રમને બાધ થાય છે અને જીવ જન્મમરણ પામનાર હોવાથી બ્રહ્મથી ભિન્ન છે
તેથી જીવલક્ષણું એકમ અયુક્ત છે. આ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષ અહિં પ્રાપ્ત થાય છે.

આ પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી સિદ્ધાન્ત કરવામાં આવ્યો છે કે જીવની ઉત્પત્તિ
થતી નથી. તેમ જીવનો પ્રલય પણ થતો નથી; કારણ કે એમ થતું હોય તો શાસ્ત્રપ્રતિ-
પાદત ફલનો જીવસાધેનો સબ્ધ ઉપપન્ન થઈ શકતો નથી. પ્રથમ જાતકર્મસંસ્કાર લઈ-
એ તો ત્યાં જીવના જન્મદિને દિદેશીને જીવને જન્માન્તરમાં રૂળ આપનાર જાતકર્મનું

વિધાન કરવામાં આળ્યું છે. હવે અહિં પરસ્પર વિરોધ છે. જીવના જન્મોદ્ધાર હોય તો જાત-કર્મનું વિધાન થાય. અને જીવ શરીરસાથે મરણ નહિ પામતો હોય પણ આગળ અસ્તિ-ત્વમાં જ રહેતો હોય તો એ જાતકર્મોદિ ઉત્તરજન્મમાં મળનાર ફલના સાધનરૂપ થઈ શકે. તેથી આમ જ્યાં ઉદ્દેશ્ય અને વિધેયમાં વિરોધ હોય છે ત્યાં વિધેયને સાચવીને ઉદ્દેશ્યના અર્થમાં ભેદ થાય છે એ નિયમ પ્રમાણે જીવ જન્મોદ્ધારમાં વિઘ્નમાન રહે છે માટે જન્મ તથા મરણને પામનાર નથી એ અર્થ જ એ જાતકર્મોદિના વિધાનનો લેવો ઉચિત છે. આ જ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં વિવિધ કર્મોનું વિધાન કરવામાં આળ્યું છે તથા વિવિધ કર્મોના નિષેધ કરવામાં આપ્યો છે કે જેનાં ઇષ્ટ તથા અનિષ્ટરૂપ ફલોની પ્રવૃત્તિ ઉત્તર જન્મોમાં જ થઈ શકે છે. તેથી એ જન્મોમાં ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટનો પરિહાર જેને થાય તેવી જીવરૂપ વ્યક્તિ વિઘ્નમાન રહેવી જોઈએ, નહિ તો એ કર્મનું વિધાન નિરર્થક છે. જે જીવ શરીર પડતાં મરણ પામી જતો હોય તો જન્મોદ્ધારમાં એવી વિઘ્નમાનતા રહેશે નહિ. તેથી શાસ્ત્રીકર્મના ફલનો સંબંધ થવાં અર્થાત્ શાસ્ત્રીવિધિનિષેધ નિરર્થક ન થઈ રહે તેટલા માટે જીવની ઉત્પત્તિ તથા પ્રત્યય નથી એમ માનવું જોઈએ. આટલું જ નહિ પણ શ્રુતિ સ્પષ્ટ કહે છે કે જીવાપેતં વાચ કિલેદં મ્રિયતે ન જીવો મ્રિયતે-જીવથી અસંબંધ થયેલું-વિરહિત થયેલું આ શરીર મરે છે પણ જીવ મરણને પામતો નથી.

લોકમાં દેવદત્ત જન્મ્યો, દેવદત્તનું મરણ થયું પ્રત્યાદિ વ્યપદેશ ચાલે છે, એવું કહેવાય છે એ સત્ય છે. પણ એ કથન જીવના સંબંધમાં ઉપચારથી કહેવામાં આવે છે. સ્થાવર જંગમ શરીરની ઉત્પત્તિ થતાં તેમાં વિહાર કરનાર જીવ ઉત્પન્ન થયો એમ કહેવાય છે અને એ શરીરનું પતન થતાં એમાં પૂર્વે વિહાર કરનાર જીવ મૃત્યુને પામ્યો એમ કહેવાય છે. તેથી સ્થાવરજંગમશરીરના જન્મ તથા મરણનું પ્રતિપાદન આ કથન મુખ્યપણે કરે છે અને જીવના સંબંધમાં જન્મમરણ તે માત્ર ઉપચારથી છે અને સાચાં નથી. આમ હોવાથી જ જ્યારે શરીરની ઉત્પત્તિ થાય છે ત્યારે અને ત્યારે જ જીવ જન્મ્યો એમ લોક કહે છે અને એ શરીર પડે છે ત્યારે અને ત્યારે જ અમુક મરણને પામ્યો એમ લોક કહે છે. તાત્પર્ય કે શરીરના પ્રાદુર્ભાવ તથા તિરોભાવ થતાં જીવના સંબંધમાં જન્મ અને મરણનો વ્યપદેશ થતો હોવાથી એ વ્યપદેશ ગૌણ છે અને મુખ્ય નથી. લોકમાં આ પ્રકારે જોવામાં આવે છે એટલું જ નહિ પણ સ વા અયં પુરુષો જાયમાનઃ શરીરમ્મિસંપન્નમાનઃ । સ ઉત્ક્રામન્ મ્રિયમાણઃ-શરીરની પ્રાપ્તિ થતાં આ ચેતન પુરુષ જન્મતો કહેવાય છે અને શરીરને એ ત્યજે છે એટલે એ મરણ પામતો કહેવાય છે એમ દર્શાવનાર શ્રુતિ શરીરનો સંયોગ થવો તે જન્મ છે અને શરીરનો વિયોગ થવો એ મરણ છે એમ જણાવે છે. જાતકર્મોદિનું વિધાન પણ આમ હોવાથી જીવના જન્મને ઉદ્દેશીને કરવામાં નથી આવતું પણ જીવનો શરીરસાથે સંયોગ થાય છે તે સંયોગરૂપ જન્મને ઉદ્દેશીને કરવામાં આળ્યું છે, કારણ કે જીવનો જન્મ થવો અસંભવ છે, તેથી લૌકિક વ્યપદેશ તથા શાસ્ત્રીય સંસ્કાર જીવોનાં જન્મ તથા મરણનાં સાધક નથી એ સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રમાણે દેહને આશ્રયે રહેલા રથૂલ ઉત્પત્તિ તથા પ્રત્યય જીવને લૌકિક વ્યપદેશોદિની લાગતા નથી એ શ્રી સૂત્રકરે કહ્યું. જેમ આકાશાદિની પરમાત્મામાંથી ઉત્પત્તિ થાય છે, તેમ જીવોની પણ એવી ઉત્પત્તિ થાય છે કે નહિ એ શ્રુતિઓનો આપાત્તઃ વિરોધ જણાવાથી સંશય થાય છે તેને હવે શ્રીસૂત્રકર દૂર કરે છે.

નાત્માડ્યુતેનિત્યત્વાચ્ચ તારય ॥ ૧૭ ॥

સૂત્રાર્થ—જીવાત્મા ઉત્પન્ન થતો નથી કારણ કે ઉત્પત્તિ પ્રકરણમાં ક્ષણે રચે જીવનું બ્રહ્મ કરવામાં આવ્યું નથી અને શ્રુતિઓ જીવને નિત્ય અજ્ઞ આદિ સ્થાપન કરે છે

આ સૂત્રમાં એ જણાવ્યું કે શરીર તથા ઇન્દ્રિયથી બનેલા પૈશ્વિક અધ્યક્ષ, તથા કર્મનાં ફલને ભોગવનાર જીવ નામનો કોઈ પદાર્થ છે એ સિદ્ધ છે ત્યાં એ જીવ, જેમ બ્રહ્મમાંથી આકાશાદિ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ ઉત્પન્ન થાય છે કે બ્રહ્મની માફક ઉત્પત્તિવિનાનો છે એ સંશય થાય છે કારણ કે યથાગ્ને ક્ષુદ્રા વિસ્ફુલિન્ના વ્યુચ્ચરન્તિ જેમ અગ્નિમાંથી સૂક્ષ્મ તનુઓ ઊડે છે તેમ આ પરમાત્મામાંથી સર્વ જીવો ઉદ્ભવે છે એ આદિ શ્રુતિ જીવોની ઉત્પત્તિ વર્ણવે છે ત્યારે સ પપ હહ પ્રવિષ્ટ આનન્દાગ્રમ્ય અજ આત્મા એ પરમાત્મા જ આ શરીરમાં નખ્ખી શિખાસુધી પ્રવેશી રહ્યા છે અર્થાત્ જીવરૂપે પ્રવેશી રહ્યા છે અને એ અજ છે, ઉત્પત્તિ વિનાના છે—ઈત્યાદિ શ્રુતિઓ જીવને અવિકૃત બ્રહ્મ રૂપ કહી ઉત્પત્તિરહિત જણાવે છે, તેથી શ્રુતિઓનો પરસ્પર વિરોધ જણાનાથી એ સંશય થાય છે.

આ સંશય થતા પૂર્વ પક્ષ આ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાય છે કે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે એમ માનવાથી ઐતી પ્રતિજ્ઞાનું નિર્વહણ થાય છે યદ્યપિ વિજ્ઞાતે સર્વામિદં વિદિતમ્ એકનું જ્ઞાન થવાથી સર્વ જણાઈ જાય છે એ આદિ પ્રકારે સર્વ વેદાન્તમાં બ્રહ્મરૂપ એક વસ્તુના, જ્ઞાનથી સર્વ પદાર્થમાત્ર સાત થઈ જાય છે એમ પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવી છે, અને એ પ્રતિજ્ઞા ક્યારે સાચી હોય છે કે ક્યારે સર્વ પદાર્થમાત્ર બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થતા હોય ત્યારે જો જીવ ઉત્પન્ન નહિ થતો હોય તો એ બ્રહ્મનું કાર્ય નહિ હોય અને તેમ થતાં બ્રહ્મના જ્ઞાનથી એનું જ્ઞાન નહિ થાય તેથી એ પ્રતિજ્ઞાનો ઉપરોધ થાય જીવ એ અવિકૃત પરમાત્મા છે એ સ્વીકારી શકાય તેમ નથી, કેમકે જીવ તથા બ્રહ્મ બંનેનાં લક્ષણો ભિન્ન ભિન્ન છે અપહતામા, અશોભ, અજર, સર્વકામ ઇત્યાદિ પરમાત્માનાં કર્મો (લક્ષણો) છે ત્યારે જીવનું સ્વરૂપ એથી વિપરીત છે તેથી જીવ અને પરમાત્મા લક્ષણબેદને લીધે ભિન્ન ભિન્ન છે અને ભેદ છતાં જો જીવ અજ હોય તો પરમાત્માથી એ ભિન્ન તત્ત્વરૂપ પદાર્થ થયો અને તેમ થતાં એક વિજ્ઞાનથી સર્વ વિજ્ઞાનની પ્રતિજ્ઞાનો જાપ આવશે વળી જીવ એ વિભક્ત પદાર્થ છે અને જે જે વિભાગવાળો પદાર્થ હોય છે તે સર્વ વિકારી છે એ આપણે આકાશાદિ રચે જોઈએ છીએ. તેથી પુણ્ય તથા અપુણ્ય કર્મવાળો, સુખ દુઃખને ભોગવનારો અને પ્રતિશરીર વિભક્ત જીવ પણ આકાશાદિની માફક ઉત્પત્તિવાળો હોવો જોઈએ આટલું જ નહિ પણ યથાગ્ને ક્ષુદ્રા વિસ્ફુલિન્ના વ્યુચ્ચરન્તિ પવમેવાસ્માદાત્મન સર્વે પ્રાણા જેમ અગ્નિમાંથી સૂક્ષ્મ તનુઓ નીકળે છે તેમ આ આત્મામાંથી સર્વ પ્રાણાદિ ભોગ્ય પદાર્થમાત્ર ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રકારે સર્વ ભોગ્ય વસ્તુની પરમાત્માથી ઉત્પત્તિ કહી, શ્રુતિ પોતે સર્વ યેતે આત્માતો વ્યુચ્ચરન્તિ આ સર્વ જીવાત્મા એમ જ ઉદ્ભવે છે, ઇત્યાદિ વચનથી ભોક્તારૂપ જીવોની ઉત્પત્તિનું પણ શાસન કરે છે મુણ્ડક શ્રુતિ પણ કહે છે કે યથા સુદૈત્પાત્ પાવકાદ્ વિસ્ફુલિન્ના સહસ્ત્રશ પ્રમવન્તે સ્વરૂપાસ્તયાક્ષરાદ્ વિવિધા સોમ્ય માયા પ્રજાયન્તે તત્ર ચૈવાપિ યન્તિ—જેમ સારી રીતે પ્રદીપ થયેલા વાંદામાંથી સૂક્ષ્મ તનુઓ સદૈસ સખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમ જ હે સોમ્ય ! અક્ષર બ્રહ્મમાંથી

તેના સમાન વિવિધ પદાર્થો ઉદ્ભવે છે. આ શ્રુતિમાં સ્વરૂપ શબ્દ વાપર્યો છે, તેના અર્થ સરૂપ, સદૃશ થાય છે, અને જોવા તથા ધ્રુવ બનને ચેતન હોવાથી એ અંશમાં જોવા જ ધ્રુવના સ્વરૂપ ગણાય તેમ છે, તેથી એ પદ્યો અહિં જોવાની વિવક્ષા કરેલી સ્પષ્ટ છે અને તેથી આ શ્રુતિ અક્ષરમાંથી જોવાની ઉત્પત્તિનું કથન કરે છે, તેથી જોવા ઉત્પત્તિવાળા છે એ અનુમાનથી નહિ પણ શ્રુતિથી પણ સિદ્ધ છે. એ સત્ય છે કે કોઈ કોઈ ઉત્પત્તિપ્રકરણનાં વાક્યોમાં ઉત્પન્ન થનાર પદાર્થોમાં જોવાનું નામ ગ્રહણ કરવામાં નથી આવેલું. પણ ત્યાં ન્યાય એ છે કે એક શ્રુતિમાં જેનું ન અવશ્ય કરવામાં આવ્યું હોય તેવો અવિરુદ્ધ અર્થ અન્ય ગમે તે શ્રુતિમાં કહ્યો હોય તો તેના ઉપસંહાર કરાય છે અને એ શુદ્ધોપસંહાર ન્યાયરૂપે પ્રસિદ્ધ છે. તેથી એક જોવામાં આવતું અશ્વલ્ય તે અન્યત્ર કરેલા અશ્વલ્યનું વારણ કરી શકે તેમ નથી. આમ હોવાથી જેમ તદાત્માનં સ્વયમકુરુત-તેણે પોતાને કયો-એ શ્રુતિની માફક, પ્રવેશ શ્રુતિની પણ પરમાત્મા વિદ્યુત થઈ શરીરમાં પ્રવેશે છે એવી વ્યાખ્યા કરવી ઉચિત છે. તેથી જોવા ઉત્પન્ન થાય છે.

આ પ્રમાણે પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી શ્રી સૂત્રકરે એ સિદ્ધાન્ત જણાવ્યો કે જોવામાં ઉત્પન્ન થતો નથી. કારણ કે શ્રુતિમાં ઉત્પત્તિપ્રકરણમાં જોવાની ઉત્પત્તિમાન પદાર્થોના વર્ણમાં કથન કરેલું નથી. ઉત્પત્તિપ્રકરણ જોવામાં આવશે તો ત્યાં એક નહિ પણ ઘણા ખરા પ્રકરણોમાં જોવાનું નામ લેવામાં નથી આવેલું. પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું કે એકત્ર પ્રતીત થતું અશ્વલ્ય તે અન્યત્ર પ્રતીત અશ્વલ્યનું વારણ નહિ કરે, તે સત્ય છે. પણ તે ક્યારે ? શુદ્ધોપસંહાર ન્યાય લગાડાય છે એ સત્ય છે પણ તે ક્યારે ? જ્યારે ઉપસંહાર કરવામાં આવતો અર્થ અવિરુદ્ધ હોય ત્યારે. જ્યાં એકત્ર કરેલું અશ્વલ્ય વિરુદ્ધ અર્થને જણાવતું હોય ત્યાં તેવો પણ ઉપસંહાર કરવો એવો ન્યાય નથી. જીવના સંખેષમાં એની ઉત્પત્તિનો સંભાવ જ નથી, કારણ કે સર્વ શ્રુતિઓ જીવને નિત્ય વગેરે વર્ણવે છે. શ્રુતિ જીવના સંખેષમાં જણાવે છે કે જીવ નિત્ય છે, જીવ અજ છે (ઉત્પત્તિ વિનાનો છે), જીવ અવિકારી છે, અવિકૃત ધ્રુવ જ. જીવરૂપ થઈ રહે છે અને જીવ ધ્રુવરૂપ જ છે. નર્જાત્રો પ્રિયતે-જીવ મરણને પામતો નથી; સ વા ઇપ મહાત્મજ આત્માડજરોડમરોડમૃત્યેડમયો દ્રઘ-આ મહાન આત્મા ઉત્પત્તિ વિનાનો છે, જરા વિનાનો છે, અમર છે, અમૃત છે, અપરિહીત છે, ધ્રુવ છે; ન જાયન્તે પ્રિયતે ઘા વિપશ્ચિત્ત આત્મા જમમરણથી રહિત છે, અજો નિત્યઃ શાશ્વતોડયંપુરાણઃ-એ અજ છે, નિત્ય છે, શાશ્વત છે, તથા પુરાણ છે; તત્સૃષ્ટ્વા તદેવાનુ પ્રાવિશત્ તેને સહજને પછી પોતે તેમાં પ્રવેશી રહ્યા છે; અનેન જીવેનાત્મનાડનુપ્રવિશ્ય નામરૂપે વ્યાકરણાણિ-આ મારા જીવસ્વરૂપે તેમાં પ્રવેશી હું નામ તથા રૂપનું વ્યાકરણ કરું; સ ઇપ રૂપ પ્રવિષ્ટ આનંદાગ્રેભ્યઃ-તે પરમાત્મા જ આ શરીરમાં નખથી શિખામુથી પ્રવેશી રહ્યા છે; તત્ત્વમસિ તું તે છે, અહં બ્રહ્માસ્મિ હું ધ્રુવ છું, અયમાત્મા બ્રહ્મ સઘાનુ મૂ-સર્વનો સાક્ષી આ આત્મા ધ્રુવ છે;—ક્યાંદિ શ્રુતિઓ જીવધ્રુવનો અભેદ કહે છે, જીવ એ અવિકૃત ધ્રુવ છે એમ જણાવે છે અને જીવને નિત્ય, અજ આદિ કહે છે તેથી જીવની ઉત્પત્તિનો નિષેધ કરનારી છે. માટે ઉત્પત્તિનો જ અસંભવ છે અને તેથી શુદ્ધોપસંહારન્યાય લગાડાય તેમ નથી.

(અપૂર્ણ.)

આંતર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો તથા તેમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૫૧ થી.)

ધ. સ. ૧૮૭૧ ના વર્ષના ક્રાન્સના વૈદક ખાતાની રાયલ એકેડેમીતરફથી 'એનિમલ મેનેટિક્સ' (હિપ્નોલિઝમને બદલે પૂર્વે કેટલાક આ નામ વાપરતા હતા) ના વિષયની તપાસ કરવા એક કમીશન નીમવામાં આવ્યું હતું. એ એકેડેમીમાંના કેટલાક સમર્થમાં સમર્થ વિદ્વાનોને આ કમીશનમાં લીધા હતા અને એ કમીશને ધ. સ. ૧૮૭૭ સુધી પોતાનું કામ કર્યું અને ત્યાર પછી એ સંબંધમાં પોતાનો રિપોર્ટ બહાર પાડ્યો. એ રિપોર્ટમાં બીજી હકીકતો જાહેર કરી હતી તે સાથે જાણાવવામાં આવ્યું હતું કે આ તપાસમાં અમારી ખાતરી થઈ છે કે "મેરમેરીઝમનાં પાત્ર થનાર કેટલાક મનુષ્યોમાં દૂરદર્શન વ્યવહિતદર્શનાદિનું સામર્થ્ય હોય છે; આવાં પાત્રોના ચક્ષુ આંગળીવડે દાબી રાખવામાં આવે છે છતાં ખુલ્લી આંખની માફજ એ પદાર્થોના રંગ, પાનાંનો આંકડો વગેરે કહી શકે છે તથા પદાર્થોને આગળથી શકે છે તથા પુસ્તકનું ગમે તે પૃષ્ઠ ઉઘાડી એમના આગળ ધરવામાં આવે છે તો તેની પંક્તિઓનું વાચન એ પાત્રો કરી શકે છે. " આ પ્રમાણે રિપોર્ટ બહાર પડતાં કેટલાક વર્તમાન પાત્રો જેમ હાલ પોતાના સ્વભાવાનુસાર સત્યની પાકી તપાસ કાઢ્યા વિના પોતાના સ્વચ્છંદને અનુસરીને તે હકીકતનું રૂપાંતર કરી તેને પ્રકટ કરવા બહાર પડી જાય છે અને જેનું આબેહુજ ચિત્ર શ્રીમદ્દાકાશમાં શ્રીચોગિનીના વિષયમાં સર્વની દષ્ટિઆગળ ધરવામાં આવ્યું છે, તેમ તે સમયનાં કેટલાક વર્તમાન પત્રોએ એ રિપોર્ટસબંધી ચર્ચા ચલાવી, ખી. લેબુરીઅરની માફક હમેશની માફક એક રકમ 'અમુક કહી આપે ' તેને માટે હોડમાં ધરી અને તેને લેવાને માટે અનેક પાત્રો કે જેમણે પોતાની એ કામ કરી શકવાની સિદ્ધિ પૂર્વે તેમ જ પછી સર્વને કહી બતાવી છે તેમણે પ્રયત્ન કર્યા છે અને તે પ્રયત્નમાં તે નિષ્ફળ નીવડ્યા છે. આવાં ઉદાહરણો અનેક છે છતાં અત્ર દિગ્દર્શન કરાવવું જ ઉચિત હોવાથી માત્ર આ બે તથા પ્રસંગે જ દર્શાવ્યા છે.

પ્રેતાવાદન વિદ્યાના તથા પ્લેન્ચેટ અને વેગ્નના પ્રયોગો શંકાશીલ મનુષ્યની સમક્ષ કરવામાં આવતાં અનેકવાર, બહુધા, નિષ્ફળ નીવડે છે એ સર્વને સુવિદિત છે. પ્રેતાવાદનના પ્રયોગને જોવા જનાર સર્વના જાણવામાં છે કે એ પ્રયોગ કરનાર " અનુકૂલ વાતાવરણ " ની સ્થાવરપક્ષતા તેમના મનપર સારી રીતે પ્રથમથી જ ફસાવે છે અને જ્યારે અનુકૂલ વાતાવરણ હોતું નથી ત્યારે એ પ્રયોગો વિજયી થતા નથી એ પણ તેટલું જ પ્રસિદ્ધ છે. એવું ધણીવાર બને છે કે મળેલા સમાજમાંથી કોઈ મનુષ્ય જોવી ઉઠે છે કે હું છું ત્યાં સુધી કોઈ પણ પ્રેત આવી શકે તેમ નથી. આવું ત્યાં બોલવામાં આવે છે ત્યાં સંકેતે નેવું ટકા નેટલા પ્રયોગો નિષ્ફળ જ થાય છે. એ વિદ્યાની સામે કોઈ પણ દલીલ કરે છે, અને તે જુવાના સંબંધમાં હોય છે ત્યારે વિશેષે કરીને, વિજયનો સંભવ જોઈએ થાય છે, તપાસ કરવા નીમવામાં આવતી કમીટીઓ ધણીવાર કંઈ પણ આ વિદ્યાઓના ચમત્કાર જોવા પા-

મતી નથી કારણ કે એ આશય તે જીવાને જ્ઞાત થયેલો હોય છે. આ હેતુથી જ્યારે સેન્ટ્રલ કમીશન નીમવામાં આવ્યું હતું ત્યારે તેમાંના ધણા ખરા આરૂઢ વિરોધી અભિપ્રાયવાળા હતા અને એ કમીશન કેવળ નિષ્ફળ જ નીવડ્યું હતું. એ કમીશન પોતાના રીપોર્ટમાં જણાવે છે કે જ્યારે કોઇ પણ સખત તપાસનો આરંભ કરવામાં આવે છે ત્યારે જીવાની શક્તિનું પ્રદર્શન કોઇ પણ યથા શક્તિ નથી...તપાસનું નામ પડતાં જ પ્રયોગના વિજયને તિલાંજલિ મળી જાય છે અને જરા પણ શંકા કરતાં પ્રયોગ નિષ્ફળતાનો પરિણામ પકડે છે. અહિં એ જણાવવું આવશ્યક છે કે આ સેન્ટ્રલ કમીશનના ધણા ખરા ગૃહસ્થો વિરોધી અભિપ્રાયવાળા હતા, તથા એ ધાત તે તે જીવાના જીજ્ઞાસામાં હતી એટલું જ નહિ પણ ત્યાં જીજ્ઞાસામાં આવી નહોતી ત્યાં એ કમીશનતરફથી જ જીજ્ઞાસામાં આવી હતી.

અર્થે જાગ્રત દશામાં આવી લાપણુ કરનાર જીવામાં અને વિશેષ કરીને જ્યેષ્ઠ લાપણુ કરતી વખતે આંતર મનના પ્રદેશમાં સારી રીતે ઉતરી જઇ લાપણુ કરે છે તેમનામાં પણ આ દશા જણાય છે. તેમનું લાપણુ ગમે તેટલી છટાથી ચાલતું હોય છે, જે વિષય ઉપર લાપણુ ચાલતું હોય તે વિષયના સંબંધમાં ગમે તેટલો અભ્યાસ એ વક્તાએ કર્યો હોય છે પણ જે ક્ષણે એની સામે એક પણ દલીલ ધરવામાં આવે છે કે તેજ ક્ષણે તેમની છટા જતી રહે છે અને તે વિષયના સંબંધમાં શું કહેવું તેમને સમજતું નથી.

આ ઉદાહરણોની સંખ્યા વધારવી હોય તો એવા અનેક પ્રસંગો મળે તેમ છે જ્યાં એમાં પ્રવર્તતા નિયમના જ્ઞાનમાટે હાલ આટલા ઉદાહરણો પૂરતાં છે. એ ઉદાહરણો શું સૂચવે છે, શા નિયમને જણાવે છે, શા સિદ્ધાન્તને સ્થાપે છે, એમાં આપેલા વ્યતિકરોની ઉપપત્તિ શી રીતે થાય છે ? કાર્યકારણભાવનો નિર્ણય કરાવનાર અન્વય તથા વ્યતિરેક એવાં બે સાધનો છે. યત્સર્વે યાત્સત્વમ્—આ હોય છે તો તે હોય છે એ અન્વયનું સ્વરૂપ છે અને યદમાયે યદમાયઃ—આ નથી હોતું તો તે નથી હોતું એ વ્યતિરેકનું સ્વરૂપ છે. જ્યારે અમુક દશા હોય છે ત્યારે તેની પાછળ અમુક વ્યતિકર નિયમે કરીને થતો જોવામાં આવે છે ત્યારે તે દશા તે વ્યતિકરના કારણરૂપે માનવામાં આવે છે. આ સિદ્ધાન્ત વિજ્ઞાનવાદીઓ પોતાના સર્વ પ્રયોગોમાં વાપરે છે. જ્યારે જ્યારે સૌરા તથા એસિકનું મિશ્રણ કરવામાં આવે છે ત્યારે તેની પાછળ ઉભરો આવવારૂપ વ્યતિકર થતો જોવામાં આવે છે અને તેથી એ મિશ્રણ એ ઉભરારૂપ વ્યતિકરનું કારણ મનાય છે. આ વિજ્ઞાનસિદ્ધ અન્વયપદ્ધતિનો પ્રસ્તુતમાં ઉપયોગ કરવામાં આવે તો એનાથી અહિં પણ એ જ પ્રમાણે કાર્યકારણભાવનો નિર્ણય કરી શકાય તેમ છે. આ ઉદાહરણો વિસ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે આંતર મન દ્યોતનને અધીન છે. ગમે તે પ્રકારનું દ્યોતન આંતર મનને યથા રહે છે તો પછી તે દ્યોતન પોતાનું કાર્ય અવશ્ય પ્રકટાવે છે. સંશયગ્રસ્ત સમાજના મધ્યમાં રહેલું પાત્ર ચામટે પ્રયોગમાં નિષ્ફળ જાય છે ? એટલા માટે જ કે એને આંતર દ્યોતન વિરોધી પ્રકારનું યથા ગયું છે. આ લોક મારી પરીક્ષા કરવા આવ્યા છે; મારે એમને પરીક્ષા આપવાની છે, મારા સામર્થ્યની એમને સિદ્ધિ નથી પણ તેમાં સંશય છે આવું દ્યોતન એ પાત્રને તત્કાલ યથા રહે છે. અને એ દ્યોતનથી એનો આંતર મનની ભૂમિકામાં યથાર્થ પ્રવેશ થતો નથી. જેમ જરાદિ અવ્યવસ્થાવાળા મનુષ્ય નિદ્રા સેવે છે ત્યારે તેને નિદ્રા આવે છે ખરી પણ તે

પર્યર્થ સુધુષિ થતી નથી પણ વિક્ષિપ્ત દશાવાળી નિદ્રા થઈ રહે છે, સ્વપ્નગ્રસ્ત દશા થઈ રહે છે, તેમ આ પ્રકારનું કોઈ પણ ઘોતન થાય છે એટલે યથાર્થ આંતર મનની ભૂમિકામાં પ્રવેશ ન થતાં વિક્ષિપ્તવાળો પ્રવેશ થાય છે અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો એ ઘોતનને લીધે આંતર મન અસ્થિર રહે છે અને તેથી જેમ દલનચમત્કારવાળો કાચ છાપાને બરાબર ગ્રહણ કરી શકતો નથી તેમ એ આંતર મન પણ તે તે વસ્તુને અસ્થિરતાને લીધે ગ્રહણ કરી શકતું નથી. આમ સંશયમાત્ર થવો એ વિરોધી ઘોતનરૂપે પ્રવર્તી રહે છે. જેમ એ પાત્રપર પ્રયોગ કરનાર જે ઘોતન એને આપે છે તેને પાત્રનું આંતર મન ગ્રહણ કરી લે છે તે જ પ્રમાણે એ પાત્રને પોતાને યત્ન આપીઘોતન પણ એટલી જ અથવા અધિક તરારથી અને દંડનાથી એ ગ્રહણ કરી લે છે, અને તેથી એ પાત્ર આંતર મનની ભૂમિકામાં ન આવી રહેતાં બાલ્ય મનના પ્રદેશમાં—આવહારિક દશામાં આવી રહે છે. આ જ હેતુથી શાસ્ત્ર અશ્રદ્ધાને નિદે છે, શ્રદ્ધાને સંપત્તિરૂપ ગણે છે અને વિપરીતભાવનાની માફક અસંભાવના તથા સંશયને પણ યથાર્થસા-
નનાં વિરોધી કરી રચાવે છે. હાલના વિદ્યાસંપન્ન પુરુષો અશ્રદ્ધાથી થતી હાનિને જોઈ શ્રદ્ધામાત્રની સામે જે ઝુટા ઉઠાવે છે તે પ્રગ્નને બીજા પ્રકારની મોટી હાનિમાં આ નિયમથી નાંખે છે. શ્રદ્ધાની સંપત્તિ જેને પ્રાપ્ત થઈ છે તેની શ્રદ્ધા ખોટી હોય છે તો તેને સત્ય વ-
સ્તુનો બોધ થતાં અપયથાર્થ વસ્તુપ્રતિતિ શ્રદ્ધા જતી રહે છે અને તે સત્ય વસ્તુપ્રતિ તેવી જ શ્રદ્ધા ચોટે છે. એક મનુષ્ય પાસે કોટચવધિ ધન છે, અને તે ધનનો તે અસદ્બ્યય કરતો જણાય છે તો તેના વડે કરાતો બધ અસત્ છે અને અમુક પ્રકારનો બધ એ સત્ છે એ તેના જાણવામાં—જાણવામાં આવે છે તો એ મનુષ્ય અસત્ બ્યયથી બચી સત્ બ્યયમાં પોતા-
નું ધન કદાપિ ખર્ચે છે. પણ તેમ ન કરતાં તેનું સંધનું ધન કોઈ સત્તાધીશ લઈ સમુદ્રમાં ફેંકી દે છે તો તેથી એ સત્તાધીશ એ મનુષ્યને સદામાટે હાનિ કરનાર થઈ રહે છે. આ જ પ્રમાણે શ્રદ્ધાલુ મનુષ્યપાસેથી શ્રદ્ધાસંપત્તિ લઈ લેવાથી તેને નિર્ધન, નિષ્કિંચન કરવામાં આવે છે અને તેથી એમ કરનાર એ મનુષ્યને મોટી હાનિ કરે છે. જે મનુષ્યપાસે શ્રદ્ધા નથી, જે સંશયગ્રસ્ત રહે છે તે તો જાતે જ નિષ્કિંચન ભિક્ષુક છે, અને તેમ હોવાથી જ સંશયપાત્રમા ચિત્તદ્વયતિ—સંશયગ્રસ્ત સદા રહેનાર મનુષ્ય વિનાશનો અધિકારી છે એવું શાસ્ત્ર જણાવે છે. સંશય એ વિપર્યયની માફક આંતર મનની ભૂમિકામાં થતા પ્રવેશનો વિ-
ધાતક છે અને એ આપણે આ સર્વ ઉદાહરણોમાં જોઈએ છે. અને તે એટલે સુધી કે એક મનુષ્યની પાસે એકવાર એક પાત્ર આંતર મનની ભૂમિકામાં પ્રવેશ નથી કરી શકતો તો પછી બ્યારે બ્યારે તે મનુષ્યની હાજરી હોય છે ત્યારે એને તે જ ઘોતન પોતાની મેળે થાય છે અને તેથી તે આંતર મનની ભૂમિકામાં એની હાજરીમાં કોઈવાર પણ પ્રવેશ કરી શકતો નથી. એ વિરોધી મનુષ્યની હાજરી એ પાત્રને વિરોધી ઘોતનરૂપ થઈ રહે છે, અને પ્રયોગ કરનાર એ ઘોતનને પછી બહાલકારવડે પણ કાઢી શકતો નથી.

વિશ્વપ નામના વિચારવાચકનું ઉદાહરણ ઉપર આપી ગયા છીએ તેમાં આ નિયમ બ-
રાબર લાગુ પડતો જણાય છે. બંધ કરેલો પત્ર વાંચી શકવાની માનસિક દશા, આંતરમનની ભૂમિએ પોતાની મેળે, પોતાના સ્વઘોતનથી ઉપગમી શકતા હતા. આત્મઘોતનવડે ઉત્પન્ન કરાયેલી એ અર્ધજાગૃતસમ દશા હતી. બ્યારે લેઝુરોઅરનું કવર એના હસ્તમાં ધરવામાં આવ્યું ત્યારે જે દગથી એ આપવામાં આવ્યું હતું—જે એ વાંચી શકે, જે એમાં રાખેલી

એન્કની નોટનો નંબર વાંચી શકે તેને એ રકમ આપી દેવાની છે એ પ્રકારની જે પ્રતિજ્ઞા થી આપવામાં આવ્યું હતું તે હજી જ એની સત્તાનો તિરસ્કાર હતો. ગિરશ એમ કરી ફકનાર નથી જ એ જ ભાવને એ હજી ઉપજાવે તેમ હતું. ગિરશને ગમે તેમ કરે પણ એની મગદૂર નથી કે એ નંબર વાંચી શકે. એ પ્રકારનું અતિજળવાન તથા દહતાવાળું દોતન એ કવરની સાથે જ વીટલાયેલું હતું. આ સાથે એ પણ રમરશુમાં રાખવાનું છે કે ગિરશની ખ્યાતિની સિદ્ધિની આ પ્રયોગપર આધાર રાખતી હતી. જો એ વાંચી શકે તો તો ફીક જ છે, પણ નહિ વાંચી શકે તો એ મનુષ્ય ઢોંગી છે અને એનામાં એવી શક્તિ નથી એવું જગજાહેર થાય તેમ હતું. તેથી રખેને મારાથી એ નંબર ન જાણશે તો મારી સઘળી ખ્યાતિ જતી રહેશે એ પ્રકારનો ભય કે જે આંતર મનને અસ્થિર તથા વિહ્વલ બનાવી દેનાર હતો તે એનામાં તત્કાલ જ થાય જેમ હતું અને તે ઉપરના દોતનને અધિક બળ અર્પી રહેતું. જે ઇનામની પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવી હતી તે ગિરશના સામર્થ્યનો અનાદર કરનારી હતી એટલું જ નહિ પણ એ જાહેર કરવામાં આવી હતી. ત્રિદાનમાં ગણાતી પ્રજામાત્રમાં એ પ્રતિજ્ઞા જાહેર થઈ હતી. ગિરશની ખ્યાતિ, એનો વ્યાપાર, એની આહુવિકા આ રીતે અત્યંત જોખમમાં આવી રહ્યાં હતાં, એના ભવિષ્યમાનનો આધાર એ પ્રયોગના વિજયઉપર રહેા હતો તેથી આ સર્વકાળજી એના અંતરને વિહ્વલ બનાવવા તથા લેણશેઅરના દોતનને વિજયી કરવા સમર્થ થયાં હતાં. આ પ્રમાણે ઉપર રચાયેલા નિયમપ્રમાણે ગિરશની તે સમયની અસમર્થતા ઉત્પન્ન થઈ રહે છે. એ વિદ્વાન પુરુષે સહસ્ત્રવાર એવા પ્રયોગો કરેલા હતા અને એ પ્રસંગે વ્યતીત થઈ ગયો ત્યારપછી પણ એવા પ્રયોગોનું ફોટોગ્રાફ પ્રદર્શન કર્યું હતું તેથી આ પ્રસંગે એ નિષ્ફળ ગયો તેમાં વિરોધી આત્મદોતન જ મુખ્ય હેતુરૂપ હતું. અને આ ઉપરથી આના પ્રયોગો ક્યારે કરવા તથા કેવી રીતે કરવા એ પણ સમગ્ર છે.

જેમને વિચારવાચન, વિચારસંક્રાન્તિ આદિના પ્રયોગો જોવા હોય તેમણે પોતાની હજી જ કેવી રીતનાં રાખવાં જોઈએ એ સ્પષ્ટ થાય છે. આપણે જાણું પૃથક્કરણ જોવું હોય તો જે પ્રયોગશાળામાં એ કરવામાં આવે છે ત્યાં જવું જોઈએ, ત્યાં જે જે કામના પાસણે, વિદ્યુત્તના યંત્રો વગેરે મુરવામાં આવે છે તે અવલોકવા જોઈએ, હાથજોળન તથા આંકસીજનના ધર્મો જાણવા જોઈએ અને એ જે વાયુઓ ઉત્પન્ન થાય છે તેને એ ધર્મોવડે તપાસવા જોઈએ. આમ ન કરવામાં આવે અને હું તો આખી મીચીને બેસું છું અને જો જાણું પૃથક્કરણ વાયુમાં થતું હોય અથવા કોઈ કરી રાકતું હોય તો તે મને બતાવે એવી પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવે, એવો નિશ્ચય કરવામાં આવે તો એ માત્ર દુરામદ છે, એ એ મનુષ્યના અજ્ઞાનને સૂચવે છે, એ પૃથક્કરણ જોવાના એના અનધિકારને જ સૂચવે છે, આ સંબંધમાં કોઈને લેશ પણ સંશય હોય તેમ નથી. આ જ પ્રમાણે વિદ્યુતના પ્રયોગો જોવા હોય તો તેમાં પ્રવર્તતા જે જે નિયમો હોય તેનું પાલન કરવું જોઈએ છે; આકાશમાં ઊડવાના વિમાનમાં બેસવું હોય તો એ સંબંધી જે જે નિયમો કુદરતમાંથી જાણી લીધા હોય છે તેસર્વનું પાલન કરવું પડે છે; જે રાત્રીમાં રહેવું હોય તે ચાલતા કાચદાને સર્વ સુખેચ્છકે માત્ર આપવું પડે છે. સક્ષિપમાં કહીએ તો સર્વ વ્યતિકરો માટે નિયમો રચાવવામાં આવેલા હોય છે અને એ નિયમોને સંમાન આપવામાં આવે છે તો જ

તે તે વ્યતિકર થઇ શકે છે. આમ છતાં આશ્ચર્ય છે કે આવા વિચારસંક્રમણુ આદિના પ્રયોગોના સંબંધમાં વિદ્વાન પુરુષો પણ બાલિશતાને પ્રકટ કરતા જણાય છે. આ પ્રકારે એ પ્રયોગ કરી બતાવે તો અમે માનીએ, તે પ્રકારે ન કરો તો અમે માનવાના નથી ક્ષમાદિ ઉદ્ગારો તેઓ કાઢે છે. અને એમ કહેવામાં એ પ્રયોગો માટેના જે નિયમો તેની કેવલ ઉપેક્ષા કરે છે. જેમ બીજા પ્રયોગો તેના તેના નિયમો થાય છે તેમ આ પ્રયોગો પણ એને માટેના જે નિયમો છે તેને સંમાન આપવાથી જ થઇ શકે છે અને એ નિયમથી વિરૂદ્ધજે થઇ શકતા નથી.

મી. બિશપના સંબંધમાં વળી આ પણ એક વાત ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. એ ગૃહસ્થ વિચારતું વાચન કરતા હતા, અને મને દૂરદર્શનાદિ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થયું છે ? એવું કહેતા નહોતા. જે મનુષ્યો દૂરદર્શનાદિ સિદ્ધિને પામ્યા હોય છે તેઓ આંતર મનની ભૂમિકામાં ઉતરી રહેતાં દૂરસ્થ પદાર્થને યથાર્થ રીતે જોઇ શકે છે. જેમ સમીપમાં રહેલા સ્થૂલ પદાર્થને આપણે સર્વથા અનુભવી શકીએ છીએ તેમ સૂક્ષ્મ, વ્યવહિત આદિ પદાર્થોના તેમને સાક્ષાત્કાર થઇ રહે છે. તેથી એવી શક્તિવાળા મનુષ્યને કવરમાં નોટ મુકી આપવામાં આવે છે તો કવરનું વ્યવધાન એમને બાંધ કરતું નથી, એ વ્યવધાન છતાં જાણે એ વ્યવધાન નહિ હોય તે પ્રમાણે એ મનુષ્યો એ નોટને જોઇ જાણી શકે છે. પણ દૂરદર્શનાદિ સિદ્ધિના કરતાં વિચારાવલોકન અથવા વિચારવાચન જૂદી જ શક્તિ છે, એ જૂદો જ પ્રયોગ છે. વિચારવાચન માટે કોઇ પણ વ્યક્તિના મનમાં એ વિચાર યતો જોઇએ, એ પદાર્થનું જ્ઞાન થયું જોઇએ અને તેમ થયું હોય છે તો પછી તે જ્ઞાનવાળાના એ વિચારરૂપ જ્ઞાનનું એ શક્તિવાળો પુરુષ વાચન કરી શકે છે. તાત્પર્ય કે વિચારવાચનના પ્રયોગમાટે તે તે પદાર્થનું જ્ઞાન કોઇ જાત વ્યક્તિને હોવાની જરૂર છે. મી. બિશપના પ્રસંગમાં એમ હતું એ માનવા કોઇ પણ કારણ નથી. જેટલી હકીકત બહાર આવી છે તેટલા ઉપરથી એવું જણાય છે કે કવરમાં મુકેલી નોટના નંબર કોઇને જ જ્ઞાત નહોતો. અને જો એમ હોયતો એ સ્વાભાવિક છે કે બિશપ એ નંબર કહેવાને સમયથી યાય. એને પોતાને થયેલું વિરોધી આત્મઘોતન દૂર મુકીએ તોપણ કોઇના મનમાં જ્ઞાનાત્મક વિચારરૂપે એ નંબર નહોતો તો પછી કોનું વાચન કરવાનું અહિં રહે છે ? કોણનું જ નહિ. તેથી આ હેતુ પણ મિ. બિશપની નિષ્કળતા થવામાં નિમિત્ત હતો. જો લેબુરેઅરને એ નંબર જ્ઞાત હોય તો ઉપર જણાવ્યું તેમ વિરોધી આત્મઘોતનને લીધે નિષ્ફળ થવાનો સંભવ છે. તેથી આ રીતે ઉભયથા એ વ્યક્તિકર ઉપપન્ન થાય છે. અને એ જ રીતે વિરોધી આત્મઘોતન જ પ્રધાનપણે ઇતર નિષ્ફળ થયેલા વ્યતિકરોમાં નિમિત્તરૂપ થઇ રહે છે. જ્યાં જ્યાં અનુકૂલ વાતાવરણ હોતું નથી ત્યાં કદાપિ આ પ્રયોગ સફળ થતા નથી તેથી એ પ્રયોગ કરનાર કરાવનારે અનુકૂલ વાતાવરણની પ્રથમ સિદ્ધિ કરવી આવશ્યક છે.

માનસ રસાયન

અથવા

વૈવનને પ્રાપ્ત કરવાનો અને સ્થિર રાખવાનો માનસ ઉપાય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૬૧ થી.)

સુસ્તીપૂર્વક, બેઠકારીથી, યાત્રિકપણે, નિર્જીવવત્ તથા ન છૂટકે થતી ક્રિયા, શરીરમાં એવા પ્રકારની સ્થિતિને પ્રકટાવે છે કે જે પુટને કઠિનસરખાં બનાવે છે, અને એ પ્રમાણે કરીને તમારામાં અવસ્થાને ઉત્પન્ન કરે છે. અને તેથી કોઈ પણ મનુષ્ય તેની સ્થિતિમાં કાર્ય કરી શકે એ સંભવતું નથી. અને તેમ છતાં પણ તેની જ સ્થિતિઓમાં મનુષ્યનો મોટો ભાગ આજે કામ કરતો હોય છે, જેથી તેવા સંસ્થાઓમાં કામ એ વૃદ્ધ યવાનો જ વિધિ છે, અને વૃદ્ધાવસ્થા એ જ તેમાંથી ફળરૂપે નીકળે એમ છે એ સહજ કદખી સકાય છે.

બીજે કોઈ કહે તે જ પ્રમાણે કરવું—પછી તેમાં આપણી ઇચ્છા હોય કે નહિ, એ કેવલ મહેનતને ઉપગતવનારી અને યત્નવત્ થતી ક્રિયાનું જે ફલ પ્રકટે છે તેવું જ પ્રકટાવનારી હોય છે. અને તેની ક્રિયા પુટમાંથી જીવનબલને ચૂસી લે છે કે જેથી તે પુટ શુષ્ક થઈ જઈ, કાઠસરખાં કઠિન થઈ રહે છે અને પરિણામે વૃદ્ધાવસ્થા ઉપજાવે છે.

આનો ઉપાય એક જ છે કે મનુષ્ય જે કાર્ય કરતો હોય તે સર્વઉપર તેણે પ્રેમ પ્રકટાવવો. અને જ્યારે તે તેના કાર્યને ચાલે છે ત્યારે તેને જે કંઈ કરવાનું છે તે એક બલા-કારરૂપ ભાસવાનું નહિ, પણ તે કાર્ય તેને કરવાની વૃત્તિ જ થવાની. તેથી કરીને તેને તે કાર્ય સુખપૂર્વક કરી શકાય એવું આવશ્યક બળ પણ પ્રાપ્ત થવાનું. કારણ કે જે કાર્ય પ્રેમપૂર્વક કરવામાં આવે છે તેથી હમેશાં જીવનતત્ત્વ તથા બલની વૃદ્ધિ થયાં જ કરે છે. જે મનુષ્ય તેના કાર્યમાં પ્રીતિ રાખે છે તે મનુષ્યની ન્યાં સુધી તેના કાર્યઉપર પ્રીતિ રહે છે ત્યાં સુધી કામ કરવાનું તેનામાં સામર્થ્ય પ્રકટે છે, કેમકે કાર્યઉપર પ્રેમ રાખવો એ તે કાર્ય કરવાના બલને નિરંતર વધારવું એ જ છે. આવો મનુષ્ય વૃદ્ધાવસ્થાને કીધે દુર્બલ નહિ થવાનો અથવા નિવૃત્તિપરાયણતાને પણ નહિ શોધવાનો. તેનું એટલું બહુ મુશ્કેલ વધવાનું કે જગત્ તેને નિવૃત્તિ (કામમાંથી અટકવા પૂરતી) લેવા દેવાને અવકાશ પણ નહિ આપે, તેમ તેને તેમાંથી નિવૃત્ત થવાની ઇચ્છા પણ પ્રકટવાની નહિ જે મનુષ્ય કર્તવ્યપ્રતિ પ્રેમભાવને સેવે છે, તેને કાર્ય એ એક આનંદ છે, અને તેના જીવનની વૃદ્ધિ કરનાર એક સમર્થ વસ્તુ છે.

વર્તમાન સમયમાં જગત્ની ઔદ્યોગિક સૃષ્ટિમાં ન્યાં ત્યાં જે યુવાન પુરુષોની અગત્ય જણાય છે, તે અગત્યને તેમના વર્ષની સાથે કરી સંબંધ નથી. જેની અગત્ય છે તે ઉત્તમ મગજ, બલ તથા જીવનતત્ત્વથી ઉભરાતા મનુષ્યો છે. તેઓએ કેટલો કાળ જીવનને જગતમાં ભોગવ્યું છે તે જણવું કંઈ જરૂરનું નથી. જેઓને ૫૦ ઉપરાંત વર્ષ ધર્મ ગયાં છે તેમાંના મોટા ભાગે તેમના મન પુટને દ્રવતારહિત શુષ્કસરખાં થવા દીધાં છે અને તેથી જ

તેઓ 'સાહી ને શુદ્ધિ નાહી'ના જનકથનને પ્રાપ્ત થયા છે, તેવાઓ સમર્થરૂપે પછી મનાતા નથી અને તેથી યુવાન મનુષ્યોની ન્યાં ત્યાંથી માગણી થયા કરે છે. પરંતુ જે કાંઈ મનુષ્ય પોતાના શરીરમાંથી પુટને કઠિન કરવાના કારણને નિવૃત્ત કરી દેશે તે મનુષ્ય જેમ જેમ વધારે જીવન ભોગવતો જશે તેમ તેમ તે વિશેષ તેજસ્વી, વિશેષ પ્રતાપમય, વિશેષ સામર્થ્યમય તથા જગતને વિશેષ ઉપયોગી ઘટ્ટ પડશે. અને ઔદ્યોગિક સૃષ્ટિ તેની સેવાની અત્યંત અગત્ય તથા આગ્રહ દર્શાવીને માગણી કરશે.

યુવાન રહેવાની કળાને પ્રાપ્ત કરો, અને વર્તમાન સમયના સંભવો અને કંઈ પ્રાપ્ત કરવાની તકો જતાં રહેતાં જણાય તો અકળાશો નહિ. ભવિષ્યનો સમય વર્તમાન સમય કરતાં પણ ઘણા ઉત્તમ સંભવો અને પ્રાપ્ત્યની તકોથી ભરેલો છે; તમારે માત્ર યુવાન રહેવાની અગત્ય છે. જેમ તમે વિશેષ જીવન ભોગવશો તેમ આધિક્ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરશો તથા ઉત્તમ સંભવોની વધારે અને વધારે નિકટ આવતા જશો. ન્યાં સુધી શરીર યૌવન અને બલપૂર્ણ રહેવાનું જરૂરી રાખે છે, ત્યાં સુધી તેમાં પ્રકટનું જ્ઞાન અને અનુભવ એ બીજું કશું જ નથી પણ સામર્થ્ય અને ઉત્તમ પ્રદક્ષણધારણાક્રિત જ છે; અર્થાત્ તે મનુષ્યને સામર્થ્ય તથા શક્તિ પ્રાપ્ત થયા જ કરે છે.

જે શુભ યુવાવસ્થામાં રહેવાની કળાને પ્રાપ્ત થયો છે તેને ભવિષ્યમાં આગળ અને આગળ આવનારાં વર્ષો એ બીજું કશું જ નથી પણ વધારે અને વધારે પ્રાપ્ત થતી સૂક્ષ્મ મતિ, અલૌકિક શુદ્ધિ, સામર્થ્ય, શક્તિ, ઉપયોગિતા, યથાર્થ જીવન, યથાર્થ આનંદ અને જગતમાં જે કંઈ વધારે સુંદર અને વધારે મૂલ્યવાન છે તેને પ્રાપ્ત થવું એ જ છે. તેને વર્ષો વધતાં જતાં જોઈ કશો ભય થતો નથી. કેમકે તેને મન વધતું વધતું એટલે કંઈ દુર્બલતા, અવસ્થા અને મિથ્યા આલસ્યનું વધતું એવો અર્થ થતો નથી; પરંતુ તેને બદલે અનુભવથી પૂર્ણ યૌવન, ઉત્તમ સંભવોની સાથે તેને પ્રાપ્ત કરવાનું બળ, મનોરથસંપ્તિનાં પ્રાપ્ત્યોની સાથે પ્રાપ્ત્યનો યથાર્થ અનુભવ, પ્રત્યક્ષતાની સાથે ઇચ્છા, જે કંઈ સુંદર અને મૂલ્યવાન છે તેની પ્રાપ્તિસહિત તેનો પ્રેમ અને ઉપભોગના સામર્થ્યસહિત જે શક્તિ આપણને ઉપભોગનો આનંદ ઉપજાવી શકે છે તે-આ સધળું છે. અર્થાત્ તે જેમ જેમ વયમાં વધતો જાય છે, તેમ તેમ તેને લાગે છે કે તેની શક્તિ તથા સામર્થ્ય વધતાં જાય છે, અને તે એકલા જ વધતાં નથી, પણ સાથે સાથે અનેક પ્રકારનાં ફલને આપતાં, વિવિધ જાતની સિદ્ધિઓને ઉપજાવતાં, તથા તેને ઉચ્ચ સિખરઉપર સ્થાપતાં વધતાં જાય છે.

મોટા ભાગે મનુષ્યને કાર્ય કરવું એ કઠિન લાગે છે, અને તેનો હેતુ એ છે કે તેના કામમાં જે જે યત્નો તે કરે છે તે તે યત્નો સત્ત્વ અથવા બળના સામર્થ્યને વધારવાને બદલે સત્ત્વ અથવા બળને જ ખાઈ જનારાં હોય છે. કાર્ય કરવાનો યત્ન એવો હોવો જોઈએ-તેનું વધણું એવા પ્રકારનું હોવું જોઈએ-કે જે શરીરમાં રહેલી અનેક ગ્રામ શક્તિઓ તથા બળને વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં જાગ્રત કરે. અને એ નહીં તથા સત્ય છે કે આ પ્રકારના યત્નથી જે કાર્ય થાય છે, તે કાર્ય સામાન્ય રીતે જેમ સામર્થ્યના ક્ષય કરે છે, તેમ ન કરતાં ઉલટું શરીરના સામર્થ્યને વધારે છે.

કામ કરવામાં, શરીરની અંદર ગ્રામરૂપે રહેલા બળને પ્રદાર પ્રકટાવવાનું રહસ્ય એક જ છે કે તે કાર્યમાં પ્રેમ પ્રકટાવવો, કામને પ્રેમથી ચલાવવું. પ્રેમની ગતિ, કાર્યની ગતિને

અત્યંત ઉંડાણમાં સ્થાપે છે, અને તેમ કરીને કાર્યની ગતિને મનુષ્યમાં રહેલા અખૂટ જીવનના ઉંડાણના ભાગ સાથે-તેના ગંભીર પ્રદેશમાં-સંબંધમાં લાવે છે. તેમ જ પ્રેમની ગતિ, ક્રિયાની ગતિને રચનાત્મક ભાવ આપે છે, અર્થાત્ જે કંઈ કાર્ય આપણે કરવું છે તે કાર્ય જે રીતથી સત્વર પ્રકટ થાય એમ છે તેવી ગતિમાં તેને સ્થાપે છે. પ્રેમનું સામર્થ્ય હમેશાં રચનાત્મક હોય છે, અને તે જેની સાથે સંબંધમાં આવે છે તેને પોતાનું એ સામર્થ્ય આપવાને તે પ્રેમ નિરંતર વેગવાળો હોય છે. તથા તેને રચવાની, તેના વિસ્તાર કરવાની, તેના વિકાસ કરવાની, તેની વૃદ્ધિ કરવાની તથા તેના પૂર્ણ રૂપમાં આવિષ્કાર કરવાની તે પ્રેમને શક્તિ હોય છે.

ક્રિયાનો મુખ્ય હેતુ એ છે કે કોઈ વસ્તુને રચવી, પરંતુ ક્રિયાની ગતિ, રચનારને પોતાને રચવામાં પણ એક હેતુરૂપ હોય છે. અર્થ જોતાં જ્યારે ક્રિયાની ગતિ પૂર્ણ અંશે રચનાત્મક હોય છે ત્યારે તે રચનારને પણ રચે છે, કે જ્યારે તે રચનાર કોઈ બીજી જ વસ્તુને રચવામાં રોકાયેલો હોય છે. અને જ્યારે પોતાના કરવાના કાર્યોપર રચનાર અર્થાત્ મનુષ્ય પ્રેમ કરે છે ત્યારે તેના કાર્યની ગતિ અવરચ કરીને રચનાત્મક થાય છે.

આથી એ રપટ થાય છે કે જ્યારે મનુષ્ય પોતાના કાર્યોપર પ્રેમ કરે છે, ત્યારે તે કાર્ય તેના પોતાના વિકાસને કરનાર એક સામર્થ્યરૂપ થઈ રહે છે. અને તેથી તે મનુષ્ય શરીરના ક્ષયને કરવાને બદલે તે તેમાં બલવાન સામર્થ્ય, બલવાન ગ્રહણધારણ શક્તિ અને બલવાન સત્તાતરીકે થઈ પડે છે.

જ્યારે મનુષ્ય શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી કાર્ય કરે છે ત્યારે તે કાર્ય તેને વિશેષ બલવાન વિશેષ સમર્થ અને વિશેષ મુદ્દક્ષ કરે છે. અને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી કાર્ય કરવામાં મુખ્ય નિયમ એ છે કે આપણા હૃદય અને આત્માના પૂર્ણ પ્રેમપૂર્વક તે કાર્ય કરવું; બીજો નિયમ એ છે કે સધળાં કાર્ય તે કાર્યના કરનારને રચે છે, તેના વિકાસ કરે છે અને તેને બલવાન કરે છે, એ પ્રકારે દૃઢપણે વિચારવું. કોઈ પણ કાર્યમાં, તે કાર્ય આપણા વિકાસમાં બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે અને વિચારપૂર્વક તેમાં જોડાવું એના અર્થ એ છે કે કોઈ પણ વસ્તુને રચવાના ક્રમમાં તેની સાથે સાથે જ શરીરને રચનારી સધળી માનસ શક્તિઓને શરીર રચવામાં વાળવી. અર્થાત્ બીજાં જે કંઈ કાર્યો આપણે કરતા હોઈએ તે કાર્યો એવી રીતે કરવા કે જેનો ઉપયોગ આપણા શરીરબંધારણમાં ઉપયોગી થઈ પડે, જેથી તે કાર્ય થવાની સાથે આપણા શરીરને દાનિ થવાનો સંભવ ન આવે, પણ ઉલટું તે કાર્ય આપણા શરીરને લાભ જ કરે, અને તેને માટે આપણી માનસ શક્તિઓને આપણા કરવાના સધળા કાર્યમાં યોગ્ય રીતે વાળવી જોઈએ. શરીરની શક્તિઓને જે કાર્ય કરવામાં વાળવામાં આવે છે, તે કાર્ય તે કરી શકે છે, અને જ્યારે આપણે આપણા કરવાના કામોપર પ્રેમભાવ રાખીએ છીએ ત્યારે તે શક્તિઓને અનાયાસ રીતે આપણા શરીર તથા મનને વિકાસ કરવા તરફ આપણે વાળીએ છીએ. અને તે સધળી શક્તિઓ જ્યારે પોતાની સપ્રમાણ (Normal) સ્થિતિમાં હોય છે ત્યારે તે સંપૂર્ણ રીતે રચનાત્મક થઈ રહે છે એ ભાવપૂર્વક જે કંઈ કાર્યમાં તે શક્તિઓને યોગ્ય છે છીએ તેમાં તે સર્વ રીતે સર્વ નીવડે છે.

(અપૂર્ણ.)

નૈસર્ગિક જીવન.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના આવૃત્તિ માસના પૃષ્ઠ ૨૫૯ થી.)

નૈસર્ગિકતા—શરીરશાસ્ત્ર અથવા આરોગ્યશાસ્ત્રના ધણી લેખકોએ યોગ્ય નૈસર્ગિકતાની કલાને બહુ ગુચવી નાંખવામાં આવી છે, અને તેથી મનુષ્યોના મોટા ભાગે એને કડાકૂટરૂપે જાણીને આ સુદર અને ઉપયોગી કલામાં નિષ્ણાત થવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો હોય છે. પરંતુ ખરી વાત એ છે કે આ કલા એવી તો સુગમ છે કે એને ઉપયોગ કરવાને માટે એક ક્ષણ પણ તેને માટે ખાસ (Extra) કાઢવી પડે તેવી નથી અને તેમ છતાં મનુષ્ય તેમાં નિષ્ણાત થઈ શકે છે. જે કંઈ કરવાનું છે તે એટલું જ છે કે દરેક શ્વાસ લેતી વખતે દેશનાં પ્રત્યેક પુટને વાયુભરીને પુલાવવાં જોઈએ, અને એ રીતે તેને પુષ્કળ પ્રમાણમાં તાજી હવા પૂરી પાડવી.

જોઈતા પ્રમાણમાં તાજી હવા પૂરી પાડવાને માટે દરેક ઝલુમાં ધરની બધી જ બારીઓ ઉઘાડી રાખવી અથવા પવનના બ્યાં પુષ્કળ અપાટા આવતા હોય ત્યાં જ પડ્યા રહેવું એવું કંઈ નથી. પુષ્કળ પ્રમાણમાં પવન આવતો હોય તો થોડી બારીઓ ઉઘાડી રહે તો- પણ હાનિ જેવું નથી. એરડાના બધા ભાગમાં હવાની અવર જવર નિયમિત રીતે થવા કરે એટલી બારીઓ ઉઘાડી રાખવાની તો ખાસ આવશ્યકતા છે. બહાર ખુલામાંથી આવનાર ને પણ ધરમાં ગભરામણ જેવું ન થાય એટલા પ્રમાણથી તો હવાની તેમાં અવર જવર થવી જ જોઈએ. તાજી હવા મળ્યા કરે તેને માટે આ એક જ કરવાનું છે કે ધરમાં હવાની સારી રીતે અવર જવર થવી જોઈએ, અને એવી ખુદી તાજી હવા ધરમાં આવે છે કે નહિ એ કોઈ પણ મનુષ્ય કોઈ પણ સમયે સદજ જાણી શકે એમ છે. આ સ્થળે એ પણ સ્મરણમાં રાખવું કે ગભરામણ જવાય એટલી બધી હવા એ પણ જરૂરી નથી. જેમ બીજી બાબતોમાં પણ એકદમ અનિશ્ચયપણું જરૂરનું નથી તેમ આ બાબતમાં પણ તેવું જ છે. કેમકે નિરુપયોગી અતિશયતા એ લાભકારક નથી.

દરેક શ્વાસ લેતી વખતે દેશનાં દરેક પુટને વાયુથી પૂર્ણ રીતે ભરતાં શીખો. આમાં મુખ્ય બાબત એ છે કે પૂરેપૂરી જાતી ભરીને શ્વાસ લેવો, અને તે સરળપણે લેવો. હમેશાં સીધા-ટટાર સ્થિતિમાં રહેવું. આરંભમાં શ્વાસ લેવાની થોડી સાદી રીતો કે જે આપણે જાણીએ છીએ તે રીતે શ્વાસ લેવા માંડવો કે જેથી કરીને એ સંબંધમાં કંઈ અપોચ દેવો પડી ગઈ હોય તેનો આપણે જાણ કરી શકીએ. અને એમ રીતે શ્વાસ લેવાની જે સ્વાભાવિક રીત છે તેને આપણે ઉપજાવી શકીએ. પરંતુ આમાં એક આવશ્યક નિયમ છે તે એ છે કે પૂરેપૂરી જાતી-દેશનાં-ભરીને શ્વાસ લેવાનું લક્ષમાં રાખવું, અને તેમાં પણ બ્યારે આપણે ખુદી હવામાં ફરતા હોઈએ ત્યારે તો એ ખાસ લક્ષમાં રાખવું, અને તેની

સાથે એ પશુ ખ્યાનમાં રાખવું કે દવેથી આપણે દરેક વખતે પૂરેપૂરી રીતે અને ખરી રીતે શ્વાસ લેવાનો છે. થોડો વખત સફાપૂર્વક એ ક્રિયા કર્યા પછી સ્વાભાવિક રીતે જ તમે યોગ્ય પ્રકારથી શ્વાસનક્રિયા કરી શકવાના. તોપણ આ કળાને પૂર્ણ થવામાં આવડું જ બસ નથી, અને તેથી તેટલું આવડું એટલે પૂરેપૂરી શ્વાસનવિધિની કલા આપણે જાણી ગયા એમ સમજીને ત્યાં જ અટકી પડવાનું નથી. જ્યારે જ્યારે તમે ખુલ્લી હવામાં કસરત કરો અથવા ત્યાં દીર્ઘ શ્વાસ લેવાની ક્રિયાના વિચારપૂર્વક શ્વાસનવિધિ કરો ત્યારે પૂરેપૂરી ઝાતી ભરીને શ્વાસ લેજો. એટલે તમારાં ફેફસાંને પૂરેપૂરાં ભરવો અને તેને પૂરેપૂરાં ખાલી કરવો. પરંતુ એ સફામાં રાખવું કે દરેક શ્વાસ લેવા મુશ્કેલી ક્રિયા સરળ એક સરખી અને ધીમેથી થતી જોઈએ. એકદમ સૂરસૂર કરીને લેવો કે પૂરસૂર કરીને 'હોડી દેવો' નહિ પણ બંને સરળતાથી અને ધીમેથી કરવાં. દિવસમાં ઘણી વખતે આપણને એવી એક કે બે ક્ષણ પશુ મળે છે કે જેમાં સ્વાભાવિક રીતે જ આપણે આપણા કામમાંથી મુક્ત થઈએ છીએ અને તેને આપણે આવા યોગ્ય શ્વાસનવિધિ કરવામાં ઉપયોગમાં લઈ શકીએ એમ છે. અને આવી બંને તેટલી ક્ષણોનો દિવસમાં આ કામ માટે ઉપયોગ કરવો જોઈએ. બસે સર્વે અંશથી પૂર્ણપણે આપણે આ કળા સિદ્ધ ન કરી હોય તોપણ ઉપર જણાવ્યા તે નિયમને અનુસરીને બંને તેટલી વધારે વખત એ અગત્યની ક્રિયા થતી જોઈએ. અને કોઈ પણ સમયે હોડી દેવાની જરૂર નથી. નિત્ય કરવાથી તેમાં દિવસે દિવસે મુશ્કેલી જ થતો જાય છે. નિત્ય તમે તેવી ક્રિયા યાવ પશુ તેમાં પ્રતિદિન મુશ્કેલી થવા જ કરે છે.

વ્યાયામ-કસરત-શારીરિક કસરતમાં કોઈ અત્યંત મોટા પ્રમાણવાળી પદ્ધતિની જરૂર નથી. ખરું જોતાં અત્યંત પ્રમાણવાળી કસરત સામાન્ય નિયમથી હોડી દેવાની હોય છે. તેવી જાતની ઘણી ખરી કસરતો દરઉપરાંત શ્રમને આપે છે તથા જલાકારથી ક્રિયા કરાવે છે, અને તેવી ક્રિયા શરીરનો ધસારો કરે છે. કોઈ પણ કસરત, જ્યાં સુધી તેની અંદર શરીર તથા મન બંનેના આધારે એકરાગપૂર્વક જોડાયેલા નથી ત્યાં સુધી તે શરીરને રચનારૂપે યદ્યપે તેમ નથી. કુદમાં પ્રત્યેક કસરતમાં તમે અત્યંત રસવાળા હોવા જોઈએ અને ધારેલાં પરિણામને અવશ્ય કરીને પ્રકટાવવાના નિશ્ચયવાળા હોવા જોઈએ.

આ જાતમાં મન એટલે જાણ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે કે કોઈ પણ વિંદીઓનો ધારેલો વિશાસ શરીરને બિલકુલ ચાંત પડ્યું રાખવા ડાઁ કસરત થયાં કરે છે એવી દૃઢ દૃષ્ટનામાત્ર કરવાથી પણ કરી શકાય છે એ સિદ્ધ યથા સુક્યું છે. પરંતુ આ જાતમાં કેવળ મનવડે ઉપગ્રવેલો પરિણામ રચાવી રહેતો નથી તેમ તે જ પ્રમાણે કેવળ શારીરિક વ્યાયામવડે ઉપગ્રવેલો પરિણામ પણ રચાવી રહેતો નથી. જે કસરત કેવળ શરીરવડે જ થાય છે અર્થાત્ જેમાં મન જોડેલું રાખવામાં આવતું નથી તે કાં તો યંત્રવર થતી ક્રિયા હોય છે અથવા જલાકારથી થતી ક્રિયા હોય છે. અને આવી ક્રિયા જો કે યોગ્ય વખતને માટે શરીરમાં કૃત્રિમ વિશાસને બતાવે છે, તોપણ ઉપર તે હાનિકારક થઈ પડે છે.

ખરો માર્ગ એ જ છે કે શરીર અને મન બંનેને જોડીને ચોટી સરળ અને સારી કસરતો કરતી જોઈએ. બીજા કુદમાં કહીએ તો અત્યંત રસથી અને ધારેલા પરિણામની દૃઢ આસા રાખીને, શારીરિક કસરત કરવા માટે, અને જ્યારે તમે શરીરવડે કસરત

કરતા હો ત્યારે કલ્પના કરજો કે મનવડે પણ એ જ પ્રકારની કસરત તમે કરો છો. દર્શાત-રૂપે, તમારા માથાઉપર જ્યારે બંને હાથ ઉંચા કરતા હો અથવા હાથની આંગળીઓ વડે પગના અંગ્રેજી ઘુંટણુ વાળ્યા વગર અડકાવાનો યત્ન કરતા હો અથવા માત્ર પગના અંગ્રેજી ઉપર જ તમારા આખા શરીરને ઊંચકતા હો અથવા આવી જ કોઈ પણ જાતની દંડ, બેઠક, મલખમ વગેરે કરતા હો, ત્યારે જેમ તમારા શરીરથી તે ક્રિયા કરો છો તેમ તમારા મનવડે પણ તેવી જ ક્રિયા કરો છો એવી કલ્પના કરજો. અર્થાત્ એવા જ પ્રકારની કસરતનું ચિત્ર રચજો, અને જ્યારે શરીરવડે તમે કસરત કરો ત્યારે તમારા મનઆગળ એ માનસ ચિત્રને કાયમ રાખી રહેજો. આરંભમાં આ બે ક્રિયાનો યોગ કરી શકાતો તમને કદાચ નહિ લાગે, પરંતુ થોડા સમયમાં જ તમે એ કળાને સિદ્ધ કરશો, પણ જ્યારે એ સિદ્ધ કરશો ત્યારે પહેલાં જેટલા લાભને કસરતથી તમે પામતા હતા, તેના કરતાં વધારે લાભ થતો તમને જણાશે.

કસરત માટે કઈ પદ્ધતિ (System) સ્વીકારવી એ તમારી ઇચ્છાઉપર રાખજો, કેમકે મનની રચિ, વેગ, વિશ્વાસ તથા લાવનાઉપર કસરતનો મુખ્ય લાભ રહેલો છે. તમને જેની ખાસ જરૂર હોય તેને વધારે પસંદ કરજો, પણ ઘણી જાતની કસરતોનું કંઈ પ્રયોજન નથી. તમારા શરીરના જે જે મુખ્ય અવયવો તથા પિંડીઓ છે તે ક્રિયામાં મુકાય એવી જાતની જે જે કસરતો હોય તે તે કરવાનો તમારો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. આને માટે જુદા જુદા પ્રકારની દશ ખાર કસરતો કરવાની જરૂર રહે છે. અને તેને જો સવારે તથા સાંજે પંદર પંદર મિનીટ શરીર અને મન બંનેના ઉપયોગ કરીને કરો તો તમને ધારેલું ફળ તેટલાથી પ્રકટનું જણાશે. તેની સાથે વધારામાં ખુદશી દવામાં પ્રસંગે પ્રસંગે કસરતો કરો, સૂઈના સહન થાય તેવા પ્રકાશમાં કસરતો કરો, અને તેમાં પણ વેગપૂર્વક અને બળથી આલવાની કસરત બહુ લાભજનક છે. તમારા નિત્યના કાર્યરૂપે આ કસરતના કાર્યને ગણો. આ વિચારનું આપણે આગળનાં પૃષ્ઠોમાં વર્ણન કરીશું.

વસ્ત્રવિધાન—કપડાં પહેરવાના સંબંધમાં તેને ધારણ કરવાનો કુદરતી હેતુ કે જે શરીરને વિવિધ પ્રકારની ઝાલની અસર તથા મયિનતાથી રક્ષણ કરવાનો છે તે વિચાર સિવાય એ સંબંધી કંઈ ખાસ કહેવા સરખું રહેતું નથી. વસ્ત્રવિધાનનો ખીજો હેતુ કે જે વર્તમાન સમયમાં સુધારણા (Civilization) ના વિકાસની સાથે પ્રકટ્યો છે તે, તેનાથી શરીરને શોભાવવાનો છે. સૌન્દર્યની કદર જાણવારૂપ (Appreciation) ને એક સ્વભાવ કે જે પ્રજાના વિકાસમાં એક અનિવાર્ય અગત્યનો છે તેની સાથે તે કંઈક અંશમાં એકરાખવાળો છે. જો કે તેમાં કેવલ વિદેશીય વસ્ત્ર જ સૌન્દર્યની પેરિસીમાને પામ્યાં છે એવું કંઈ નથી. ઉલટું આપણાં દેશનાં વિવિધ પ્રકારનાં વસ્ત્રો તથા તેને ધારણ કરવાની શૈલિ સૌન્દર્યની દૃષ્ટિથી જોતાં વિદેશીય વસ્ત્રો કરતાં ઘણા અંશે ઘણી બાજોમાં ચઢી ગય એમ છે. તોપણ પ્રત્યેક દેશમાં જ દૃષ્ટિથી જે કંઈ સુધારો વધારો વસ્ત્ર તથા તેને પહેરવાની શૈલિમાં થતો જાય છે અને થયો છે તેમાં વસ્ત્રવિધાનના મૂળ અને મુખ્ય હેતુને બાધ આવે અથવા તે હેતુ તદ્દ જ ગૌણપણે સચવાય અને કેવળ ઉપરની જ શોભા ખાતર તેનો પ્રમાણ રહે અને કેવળ શોભાના હેતુનો વિચાર કરીને જ તેમાં શક્તિ વા ફેરફાર થતા રહે.

તો તે ન ઇચ્છવા યોગ્ય અને હાનિકારક છે. સર્વોત્તમ પ્રકારની-સ્થિતિને અનુસાર-શોખા દેખાય અને તેની સાથે શરીરરક્તચુરુપ જે તેના પ્રધાન ઉદ્દેશ તે સારી રીતે સચવાય એ પ્રકારનાં વસ્ત્ર પહેરવાં જોઈએ. એ ઉભયમાંથી એક પણ હેતુને છોડીને વસ્ત્રવિધાનસંબંધી નિર્ણય આગળના દેશકાલને અનુસરીને કરી શકાય તેમ નથી. કેટલાક મનુષ્યો વસ્ત્રોથી પ્રકટ-તા સાન્દર્ભના આશયપ્રતિ કેવળ મીઝેલી દષ્ટિ રાખે છે, એ પણ આગળના સમયને અનુસરીને નથી, તેમ કેટલાક પોતાની ગૃહની ધનાદિની સ્થિતિ તથા બહારની લૌકિક પદ્ધતિ વગેરેની સ્થિતિનો વિચાર કર્યા વિના કેવળ શોખ તથા શોખાને માટે દેખાદેખી વસ્ત્રો પહેરે છે તે પણ ભુદ્ધિમાન્વી દષ્ટિથી ઉત્તમ કે માનનીય ગણી શકાતું નથી. પરંતુ રાત્ર્યવ્યવસ્થા એવા પ્રકારની છે કે જેમાં વસ્ત્રની ઉત્તમતાની આજ કાલ વિશેષ અગત્ય જણાય છે, અને તેથી કંઈક અંશમાં પ્રાપ્ત સ્થિતિકરતાં બહારથી વિશેષ રૂપને દેખાડનાર વસ્ત્રોની કેટલાક પ્રસંગે આવશ્યકતા રહે છે, અને તેથી તેવા આવશ્યકતાવાળો જનસમાજ તેમ કરે તો તેમની એ સહેલુક પ્રવૃત્તિપ્રતિ સદ્વિવેક્ય એ ઉપેક્ષા કર્તવ્ય છે. પરંતુ હૃદયપરાંત હારો અને જેને કંઈ પ્રયોજન નથી તેવાને પણ કેવળ બાહ્ય આડંબરઅર્થે જ દ્રવ્યાદિની હાનિના ભોગે એ માર્ગ અંગિકાર કરવો એ ભૂલવિના અન્ય કશું જ નથી. તેમ જ જેમની સ્થિતિ સારી છે તેમનો સારાં વસ્ત્રોથી ધારણ કરવામાં સંકેાય, એ કૃપણતાવિના અન્ય કશું જ નથી અને તે શરીરવિચાર તથા વ્યવહારવિચાર કરતાં અધટિત છે એ પણ સ્પષ્ટ જ છે.

યોગ્ય પ્રકારે વસ્ત્રવિધાન કરવામાં પ્રથમ નિયમ એ છે કે ઉપર જણાવેલી બે બા-જુના અંત્ય (Extremes) ને ત્યજ દેવા, એટલે ધણાં તેમ જ ધણાં મૂલ્યવાળાં જરીના વાગા પહેરવાની કશી જરૂર નથી, અથવા બહુ જ થોડાં તેમ બહુ જ ઓછા મૂલ્યનાં ચીથ-રવેલ પહેરવાની પણ કશી જરૂર નથી. એ બે અંત્યમાં કંઈ મહત્તા રહી નથી. સાધુ કે ધર્મપ્રવર્તક કે ભક્ત યથા માટે ચીથરાં જેવાં ખરાબ વસ્ત્ર પહેરવાં એ કેવળ અયોગ્ય છે તેમ રાત્ર કે મહાધનાન્ય યથા તો વરરાત્ર જેવા બની હતીને એસવું એ પણ તેટલું જ અયોગ્ય છે. ખીંટીઉપર જેમ પાંચ દશ કપડાં બેરતીએ તેમ શરીરઉપર વિના પ્રયો-જન કપડાંનો વધારે ભાર કરવો નહિ કે જેથી વિના દારણ શરીર બહારમાં પડી 'આરતે તાપે' બહાર હોય એવું તેને ભાન થાય. તેમ તાદ્ર, ચરદી વગેરેથી રક્ષણ કરવામાં જે કંઈ કુદરતી રીતે જરૂરના છે તેના કરતાં એ.છાં કપડાં પણ પહેરવાં નહિ. દરેક રીતે તમને સુખ ઉપજે એવાં પ્રકારનાં વસ્ત્રો પહેરો. અને એ સુખનો પૂર્ણ રીતે દ્વાનો લેવાને તમારા મનને કેળવો. અને આ બાજતમાં મન એવા તો બળવાળું છે કે તમને વગેરેનો દેવ હોવા છતાં પણ જે દરેક વખતે પ્રાપ્ત વસ્ત્રોથી સુખને જ ઉપજતી લે એવી રીતવું તેને કેળવું હોય છે તો બર સિયાગામાં તમે પહેલાં પહેરતા હો તેના કરતાં ત્રીજે ભાગે કપડાં પહેરો અર્થાત અર્ધઉપરાંત ઓછાં કરી નાંખો અને તેમ છતાં પણ એ ફેરફારથી તમને વધારે સુખ ઉપજતું જણાશે. આ વિચારને દૃઢ પણ આગળ દેરો: સિયાગામાં તમે અત્યં-ત કંડા ઘસ જાઓ છો કે ઉનાગામાં તમે અત્યંત ગરમ ઘસ જાઓ છો એ વિચારને સેધ પણ અવકાશ આપો નહિ. દશાંથી પણ અસુખીયા થવાનો નિવેદ કરો, અને તમની અમર પણ તમારા ઉપર થાય છે એ વિચારને પણ અટકાવો.

બર ઉનાગામાં પણ રમ્બેને ચરદી ઘસ જાય એ વિચારથી તમે ગરમ ગણપડો રાખ-

નાર અને ચામડીને અડકાડીને ગરમ ગંજીરાગ પહેરનાર અનેક મનુષ્યો હોય છે. સિયાળા-
માં કે ચોમાસામાં તો પૂછવું જ શું ? મોઝા-દાઘે અને પગે-કાન ઢાંકણી ટાપી અને
બને તો તે ઉપર એકાદ ફાળીયાજોડું 'રીટાજોડું' વસ્ત્ર, પાંચ સાત શરીરને બીચડીને એક
ઉપર એક પહેરેલાં વસ્ત્રો અને તે ઉપર બને તો 'આવર કોટ' અને શાલ, અને કંઈ
નહિ તો છેવટે ધાતળી—આવા લેધવાળા પશુ ધણા મનુષ્યો હોય છે. આ બધાની ખર્
જોતાં કશી જ જરૂર નથી. આટલું છતાં તેઓને મેલેખમગેરે વિક્રિયા તો ચાલુ જ હોય
છે. એ જ જણાવી આપે છે કે શરીરને કે સજેખમને વસ્ત્રો અટકાવતાં નથી, પણ તેને
થવાનું કોઈ બીજું જ કારણ છે. આ પ્રકારનું વસ્ત્રવિધાન હાનિ કરનાર છે. તેના મનુ-
ષ્યોએ જરા મનોમગ્ન જ વાપરવાનું છે, અને તે વાપરતાં જાણીશે કે તેમને આટલાં બધાં
વસ્ત્રોની કશી જ જરૂર નથી, હિઠાં વસ્ત્રો તેમને વધારે અડચણ કરનાર થઈ પડે છે.

વસ્ત્રવિધાનમાં વળી અગત્યની બાબત એ એક છે કે શરીરનું સ્વાભાવિક રીતે જે
હલનચલન થાય છે તે વસ્ત્રો કોઈ પણ રીતે બાધક કે વિધ્ન કરનાર ન થઈ પડવાં જોઈએ,
અર્થાત્ શરીરના અવયવોની જે કુદરતી સ્થિતિ છે તેને કોઈ પણ રીતે બદલવી પડે એવાં
વસ્ત્રો પહેરવાં નહિ. આ એવી બાબત છે કે જે આપણે જાણવી ઘટે છે, અને જાણીએ
પણ છીએ. તેમ છતાં ધણા મનુષ્યો તેનું વિરમરણ કરે છે, ગળામાં અડક 'કોલરો' કે જે
ગળાને આમ તેમ સરળ રીતે ફરવામાં ઘણી અડચણ કરે છે તેને વિના પ્રયોજન પણ
દેખાદેખી પહેરે છે—પહેરી રાખે છે. કેડે પાટલૂન ઉપર કમરપટો પણ તંગ કરીને પહેરે છે,
ઘોતીયું પણ કેટલાક કચકચાવીને પેટે જમરો કાપે પડી રહે એવું પહેરે છે. ગંજીરાગ
પણ શરીર તસતસાય એવી રીતનું પહેરે છે. આ બધું લાભ કરનાર નથી. આ બધી બાબતો
જો કે નવી નથી, ધણાને જાણવામાં છે અને તેથી તેના વિસ્તાર ખાસ આવશ્યક નથી,
અને તેમ છતાં પણ આખા જીવનમાં જે આરોગ્ય જાળવી રાખવું હોય તો આ નિયમનું
જ્ઞાન અને તેનો આચાર અવશ્ય કરીને ધારણ કરવાં જોઈએ એ વાત જીલ્લા સરખી પણ
નથી. તેથી વસ્ત્રવિધાનમાં એ જ એક નિયમ મુખ્ય હોયો જોઈએ કે શરીરનું યોગ્ય હલન-
ચલન થાય અને તેના રક્ષણમાં પણ ન્યૂનતા કરનાર ન થઈ પડે અને તેની સાથે મુદરતા-
વાળાં દેખાય એવાં વસ્ત્ર પહેરવાં. તેથી વસ્ત્રવિધાનમાં 'ફેશન' વગેરેને અંગે જે કંઈ
ફેરફાર થાય છે તેમાં આ બાબતો શા માટે લક્ષમાં ન લેવી એ સંબંધી કંઈ જ કારણ મળી
આવે તેમ નથી. અને તેમ કરવાથી ઉત્તમ વસ્ત્રવિધાનની જે કલા છે તે તેના પૂર્ણ અર્થ-
માં સાર્થક થાય છે અને આજ પર્વત તેનાથી જે લાભ થયા છે તેના કરતાં વિશેષ લાભ-
જનક એ જ કલા થઈ પડશે.

આર્થિક આરોગ્ય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ગ્રાન્ટ આસના ૫૪ ૨૬૮ થી.)

સામર્થ્યસર્જન—મૂળનો સિદ્ધાંત કે પ્રત્યેક સામાન્ય મનુષ્યમાં સામર્થ્યસર્જનની સામર્થ્યને પ્રકટાવવાની અમુક પ્રમાણમાં શક્તિ રહેલી છે કે જે શક્તિનો જે પૂર્ણ રીતે ઉપયોગ લેવામાં આવે તો તે મનુષ્યને પોતાના અસ્તિત્વમાટે—પોતાની આશુવિકાવગેરેને માટે—જે કંઈ જરૂર છે તે તેને અવશ્ય મેળવી આપે છે, તે સિદ્ધાંતપ્રતિ પાછા વળતાં હવે માત્ર એક જ પ્રશ્ન રહે છે કે આ સર્જનસામર્થ્યનો—જે કંઈ જોઈએ તે પ્રકટાવવાનાં બળનો—પૂર્ણ વિકાસ થાય એવી રીતે અને તે ધારેલી અસર પ્રકટાવે એવી રીતે કયા માર્ગે ઉપયોગ કરવો, અર્થાત્ એ સર્જનસામર્થ્યને કેવી રીતે વાપરવું કે જેથી તેનામાં જે કંઈ બળ છે તે સઘળા બળના પ્રકાશપૂર્વક આપણા ધારેલા કામને સિદ્ધ કરવામાં ઉપયોગી થઈ પડે. આ પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાને માટે આર્થિક આરોગ્ય અર્થાત્ ધન સંબંધી સારી સ્થિતિની પ્રાપ્તિમાં જે કંઈ ઉપયોગી બાજો છે તે સર્વને અત્ર વિચારી જેવી આવશ્યક છે. કેમકે મનના અને વ્યક્તિગત સઘળાં તરવો અથવા ધર્મો, યોગ્ય પ્રકારની અને ધારેલી અસર ઉપજાવે એવા સ્વભાવવાળાં હોવાને લીધે જે કંઈ સર્જનસામર્થ્યો આપણને પ્રાપ્ત છે તેના પૂર્ણ અંશે ઉપયોગ કરી શકીએ એમ છે.

આ સંબંધમાં આગળ વિચાર કરતાં તમારે એ લક્ષમાં રાખવું જોઈએ કે તમારા સર્જનસામર્થ્યોને અર્થાત્ તમારી શુદ્ધિ આદિ સામર્થ્યોને જેમાં થઈને અર્થાત્ જે સાધન વા સ્થિતિમાં થઈને કામ કરવાનું છે તે સાધન વા સ્થિતિતરફથી તેમને પૂર્ણ લાભ મળે, અર્થાત્ તે વિરોધી રૂપે ન થઈ રહે. આ નિમિત્ત જે કંઈ કર્તવ્ય છે તે વિશેષ તથા બીજું છે, અને તેથી માત્ર કોઈ કામ કરવું એટલું જ કર્તવ્ય નથી. એ તો અપૂર્ણ કર્તવ્ય છે. તમારે જે કંઈ સર્વોત્તમ કામ કરવાનું છે તેને નહતું કોઈ પણ માનસ કે નૈતિક વિધિ હોય તો તેને દૂર કરવું જોઈએ. અને આ કરવાને માટે તમારા મનના સમગ્ર પ્રવાહને અર્થાત્ તમારા સર્વ મનને તમારા કાર્યમાં યોજવું જોઈએ. તમારાં સામર્થ્ય તથા શુદ્ધિ આદિ સાધનોનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરવામાં જ્યારે કોઈ માનસિક કે નૈતિક ઉપાધિઓ નહતા નથી ત્યારે તમને અવશ્ય કરીને શુભ પરિણામ પ્રાપ્ત થાય છે, કે જે પરિણામ તમને જે કંઈ જરૂરીપાતો છે તેને પૂરી પાડે છે. અને જ્યારે તમારામાં જે કંઈ જીવન અને બળ છે તેના પૂર્ણ પ્રવાહને તમારા કાર્યમાં વાળો છો ત્યારે તેનાં શુભ પરિણામો એવા તો રચાયા રહીને પામીતા જાય છે કે પછી તમારા પોતાના નિર્વાદ પૂરવું જ ઉપાર્જન કરી લેવાને તમે સમર્થ થાઓ છો એમ નહિ પણ તમારા જીવનને વિશેષ જાગ્ય કરવાનો આરંભ પણ તમે કરી શકો છો અને તેની સાથે તમારી આસપાસની પરિસ્થિતિને પણ વિશેષ જાગ્ય અને મુશ્કેલી કરી શકવા સમર્થ થતા જાઓ છો. જેમ જેમ તમે પોતે મુશ્કેલી જાઓ છો તેમ

જ તમારી શુદ્ધિશક્તિ પણ વધારે વિકાસ પામતી જાય છે, અને તમારાં જળને વધારે અને વધારે અસરકારક રીતે ઉપયોગમાં લગાડવાનું શિષ્યો છે, તેમ તેમ આ વૃદ્ધિ અધિક અને અધિક પ્રમાણમાં પ્રકટાવાય છે, અને એવી વૃદ્ધિ, આપણા સુધારાના સંભવનો કોઈ પણ અવધિ ન હોવાથી અમર્યાદ પ્રમાણમાં કરી શકાય છે.

સામર્થ્યને ઉત્પન્ન કરનાર જે કંઈ જળ અથવા શુદ્ધિ આપણને પ્રાપ્ત છે તેનો પૂર્ણ અંશમાં ઉપયોગ કરવામાં મુખ્યવિચાર એ છે કે તે જળને વપરાવાનો કોઈ સુંદર પ્રસંગ આપવો અને એ પ્રસંગમાં આપણામાં જે કંઈ શક્તિ અથવા વીર્ય-સામર્થ્ય-છે તે સર્વસાથે એ જળને કામે લગાડવું. આપણી શક્તિ તથા સામર્થ્યને પૂરેપૂરી રીતે કામે લગાડવાને માટે, જેમ જેમ આપણે આપણા કાર્યમાં આગળ આગળ વધતા જઈએ તેમ તેમ આપણે આપણા જીવનના, વિચારશક્તિના અને કૃતિના તરફ પૂર્ણ લક્ષ આપવું જોઈએ અને એ શક્તિને પૂરી પાડવાને માટે આપણા મનના સમગ્ર પ્રદેશમાં માનસિક અને નૈતિક આરોગ્યને પ્રકટાવવું જોઈએ. તેમ જ બીજી શક્તિઓના વિકાસને માટે પણ માનસ અને નૈતિક આરોગ્યને આપણામાં દૃઢપણે ઉપજાવવાની અગત્ય છે. આ પ્રમાણે જ્યારે બધું આપણે કરીએ છીએ ત્યારે આપણા ઉત્પાદક સામર્થ્યનો સંપૂર્ણ અંશ ઉપયોગ કરવા આપણે શક્તિવાળા યર્થએ છીએ. અને તેથી પછી બીજું કર્તવ્ય એ છે કે આ જળને સર્વોત્તમ રીતે અને અત્યંત અસરકારક રીતે કાર્યમાં મેળવવું.

પ્રસંગ અથવા તકની શોધ—અનેક સારી જાતની તક (Opportunities) સામાન્ય સરખા માર્ગોમાંથી પણ શોધ કરવાથી મળી આવે છે. પરંતુ સામાન્ય માર્ગમાં શોધ કરવી એટલું જ તેને માટે પૂરતું નથી. આપણે આપણને પૂર્ણ સૂક્ષ્મ દષ્ટિવાળા થતાં કેળવવા જોઈએ, જેથી સર્વ કોઈ જે પ્રસંગ વા તકને જોઈ શકતા હોય તેને જ જોવાને માટે નહિ પણ અનેક મતુષ્યો જેને જોઈ પણ શકતા નથી એવી સૂક્ષ્મ તકના પ્રસંગોને પણ આપણે જોઈ શકીએ. આ પ્રકારના થવાને માટે આપણી ઇન્દ્રિયો વા વૃત્તિઓ અધિક તેજસ્વી અને આપણી દષ્ટિ અધિક સૂક્ષ્મ થવી જોઈએ. આરંભમાં તમારા મનઉપર એવી દિશાણુથી ઊંચ પાડવી જોઈએ કે તમારે પોતાને માટેની તક તમે પોતે મેળવી શકવાના સામર્થ્યવાળા છો. ક્રમે ક્રમે મન આ વિચારને વધારે અને વધારે દૃઢ રૂપમાં પ્રહણ કરવું જરૂર, અને તેમ થતાં તમારામાં વધારે અને વધારે એવી સૂક્ષ્મ દષ્ટિનો વિકાસ થતો જશે કે જે વડે હિતમ તક સદૃશમાં દેખાઈ આવશે. આની સાથે સુંદર તકના વિશેષ અને વિશેષ વિચાર કરવાના અભ્યાસને પાડો, અને તે વડે કિયાના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં જ્યાં કંઈ સર્વોત્તમ તક રહેલી છે તેને શોધી કઢાડવાનો સવિશેષ પ્રયત્ન કરો.

આમદપૂરક ખંતથી અને ઉદ્ઘાણથી વધારે સારી તકને માટે વિચાર કરવાથી મનમાં એવી શક્તિનો ઉદય થાય છે કે જે જ્યારે કંઈ તમે સારી તકને જુઓ કે તદ્દલ તે તેને ઝાગખી શકે છે. અને તેવી સારી તકને શોધીને મેળવવા માટે ખાસ યત્ન કરવાનો અર્થ એ જ છે કે તે સામર્થ્યને આચારમાં ઉતારી શકાય એવા પ્રકારનું કરવું, કે જેથી હિતમ તકોની સૃષ્ટિમાં જે કંઈ તમે જુઓ તેને તમે ધારણ કરી શકો અને વર્તમાન સમયમાં તેનો ઉપયોગ પણ કરી શકો. અને પ્રત્યેક પ્રસંગમાં પુનઃ પુનઃ અને અત્યંત દૃઢતાથી તમને જે કંઈ શુદ્ધિઆદિ સાધન પ્રાપ્ત છે તેને પૂર્ણ અને ધારી અસર ઉત્પન્ન કરે એવા પ્રકારે

કામે લગાડવામાટે જે કંઈ તક અથવા પ્રસંગની તમારે જરૂર છે તેવી સર્વ તકને શોધી કહાડવાનું તમારામાં સામર્થ્ય છે એવા પ્રકારની તમારા મનઉપર છાપ પાડ્યા જ કરો.

તકને સૂઝે—પ્રત્યેક મનમાં નાનું મોટું કંઈને કંઈ પણ શોધી કહાડવાનું સામર્થ્ય આપણે જોઈએ છીએ. અર્થાત્ કંઈ નવીન જોણી કહાડવાની શક્તિ, કાંઈને વધારે સારા રૂપમાં પલટી નાંખવાની શક્તિ, વધારે સારી અને સુધરેલી યોજનાઓને ઘડી કહાડવાની શક્તિ, વધારે સ્થાયી અસરકારક યોજનાઓ ઘડવાની શક્તિ વગેરે કંઈ કંઈ પ્રત્યેક મનુષ્યમાં રહ્યું છે. અને એ આપણને સર્વને જાણીતું છે કે કોઈ પણ શાખામાં આ પ્રકારની શોધક શુદ્ધિ અથવા શક્તિને કામે લગાડીએ છીએ ત્યારે કોઈ અવનવી તક—સ્રજાય છે—તેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રથમ યથું હોય તેના કરતાં વધારે અસરકારક રીતે કંઈ પણ કરવાને માટે માર્ગ જોળવો એ વિચાર, ક્રિયા તથા ઉત્સાહના નવા ક્ષેત્રને ઉત્પન્ન કરવાસરખું છે, અને એવું પ્રત્યેક નવું ક્ષેત્ર એ એક નવીન તક જ છે. જ્યારે આ નૂતન ક્ષેત્ર વિવિધ શક્યતા અથવા સંભવોની સંપત્તિવાળું હોય છે, ત્યારે તેમાંથી જે કંઈ નવીન તક આપણને પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રમાણમાં અદ્વિતીયસરખી હોય છે, અને એવા નવા ક્ષેત્રમાં જે કોઈ આગળ માર્ગ શોધીને વહે છે તેના બદલે પણ તેટલા જ પ્રમાણમાં મૂલ્યવાન અને વિશાળ પ્રમાણવાળો હોય છે.

નવીન તકો સર્જવાને માટે કર્તવ્યનો સાક્ષાત્ માર્ગ એ છે કે જે કંઈ આપણે કરવાનું હોય તેને નવીન નવીન રીતિથી કરવાના માર્ગને શોધીને તે પ્રમાણે તે કાર્ય નિત્ય કરવું. અને સામાન્યશુદ્ધિસંપન્ન હોય એવો એક પણ મનુષ્ય પૌતાના કર્તવ્યના પ્રદેશમાં કંઈક અંશમાં પણ આમ ન કરી શકે એમ હોતું નથી. સર્વ કંઈ વધારે સારી રીતે થઈ શકે છે; અર્થાત્ જે કંઈ હાલ આપણે કરીએ છીએ તે કરવાની વધારે સારી પદ્ધતિ આપણે જોળવી શકીએ એમ હોય છે. પરંતુ કોઈ પણ બાબતમાં આગળ વૃદ્ધિ થાય એવા પ્રકારનો માર્ગ શોધી કહાડવાને માટે તે સંબંધી કેવી રીતે વિચાર કરવો એ જાણવું અથવા શીખવું અગત્યનું છે. આથી જે કંઈ કામ કરવાનું આવી મળે તે સંબંધી વિચાર કરવાને માટે નિત્ય થોડો સમય જાળવાનો નિર્ણય કરો, અને હાલ જે કંઈ કરતા હો તેને માટે પણ વધારે સારા માર્ગો શોધી કહાડીને તેનો અભ્યાસ કરવાને માટે પણ નિત્ય થોડો કાળ જાળવાનો નિશ્ચય કરો. જેની સાથે તમે સંબંધમાં આવો તે સર્વને સુધારવાના માર્ગો અને સાધનોપ્રતિ નિરંતર અખંડ દષ્ટિ રાખીને તેને સુધારવાના પ્રયત્નો નિત્ય સેવો.

નિત્ય વિચાર કરવાની ટેવ પાડો, અને તે પણ નિત્યની ટેવપ્રમાણે નહિ, પણ એવી રીતે કે જેથી તમારા મનમાં રહેલાં સઘળાં ઉપાદક સામર્થ્યોને પ્રયત્ન કરવાનું પ્રાપ્ત થાય. મનુષ્યમાં વિચાર કરવાનું સામર્થ્ય એ એક મોટામાં મોટું સામર્થ્ય છે, પરંતુ મનુષ્યોનો મોટો ભાગ તેનો થોડા અંશમાં પણ યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરતો નથી. તે સામર્થ્યને પૂર્ણ અંશમાં વાપરવાનો નિશ્ચય કરો. વિવિધ શાખાઓમાં વિકાસ પામવાનો નિત્ય દૃઢ પ્રયાસ કરો. થોડા જ વખતમાં તેનાં શુભ પરિણામો પ્રકટતાં તમને જાણીશે, અને વિચારની કળાના શિખરે પહોંચવાના પ્રયત્નમાં જેમ જેમ તમે પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત થશો, તેમ તેમ તમારું મન વિશાળ થતું જશે, તમારા પૌતાનામાં નવીન સામર્થ્યો તમે પ્રકટાવશો, અને જે કંઈ તમે કરશો તેમાં તમે વધારે બલવાન અને ધારેલી અક્ષર પ્રકટાવે એવા પ્રકારના પરિણા-

મને ઉપજાવેલા, સ્વર્ગપ્રાપ્તિ, તેમ જીવી શકે પામશે અને તમારો નિકાસ એવા ધર્મ કે તમે જગતના કાર્યોમાં એક અધિક વિશાળ પદવીને યોગ્ય થશો, અને તે નિર્મિત્તની કાર્યો કરવાં એ પણ તમને અત્યંત સુગમ થઈ રહેશે.

તકને સંજ્ઞામાં જે રહસ્યરૂપ વસ્તુ છે તે એ જ છે કે કંઈક નવીન શોધી કઢાડવા નો હોય તેવા કરતાં વધારે સાફ ઉત્પન્ન કરવાને અને વિચાર તથા ક્રિયાના વિશાળ ક્ષેત્રમાં ઉદ્ભવજેરે વધારવાના સાધનો પ્રાપ્ત કરવાનો અર્થ પ્રયત્ન કરવો. હુંકોમાં, જે ધરેડમાં દાહ ચાલ્યા કરતા હો તેમાંથી મુક્ત થઈને કર્તવ્યના નવીન નવીન માર્ગોમાં તમારું મનને વાળવાનું અનુમોદન આપો. નવીન અને વધારે મુશ્કેલી માર્ગને શોધી કઢાડો. તમે તે કરી શકો એમ છે. દરેક મનમાં આ પ્રકારનું સામર્થ્ય રહેલું છે, અને તે વડે પ્રાપ્ત થનાર વસ્તુ તથા સંભવે પુષ્કળ હોય છે. આને જે મનુષ્યને પોતાના સર્જન સામર્થ્યને કામે લગાડવાને તે વર્તમાન સમયમાં છુછવાયોગ્ય તો નથી મળી હોતી, તે પણ તેવી તકને સજી શકે એમ છે. અને પ્રત્યેક મનુષ્ય કે જે પોતાનાં સર્જન સામર્થ્યો તથા બુદ્ધિ આદિને જે જે તોડા ધણો લાભ આપી શકે એમ છે તેમાં પૂર્ણ અંશે કામે લગાડે છે તે હમેશાં શુભ પરિણામેને મેળવે છે. એ શુભ પરિણામો એટલે કે જે પોતાના કલ્યાણ અને પ્રગતિમાં જરૂરનું છે તે પુષ્કળ પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત થયું સ્વર્ગપ્રાપ્તિ, તેને હમેશાં ઉત્તમ પ્રકારનું આર્થિક આરોગ્ય પ્રાપ્ત થશે અને તેને જે કંઈ પ્રાપ્ત છે તે નિરંતર વૃદ્ધિને પામ્યા કરશે.

અધ્યાત્મવલ્લભોષકમંડલપ્રતિ પત્ર-આરંભક જય જય.

જેમના એવરકર યત્નના પરિણામે અમુક અંશમાં આપણે પરસ્પર સંબંધ બાંધ્યો છે એવા શ્રીમાન્ વિશ્વવંદના પુણ્ય રમરણપૂર્વક પ્રિય સન્નજનો ! આરંભમાં જય જય વદીએ છીએ. શ્રેયોજનક અધ્યાત્મવલ્લભોષક મંડલના અધિધનારૂપ શ્રી વિશ્વવંદની સ્વરૂપ સચિયતિપછી આજે જ પુનઃ પત્રવ્યવહારને આરંભ થાય છે. શ્રીમાન્ વિશ્વવંદના સંપૂર્ણ પ્રતિષ્ઠાને દૃષ્ટિ તો આપણા શ્રવણે ચરે છે અને તેમના લેખની શાલી દૃષ્ટિ તો પૂઠોઉપરથી સુકાઈ નથી એટલા અલ્પ સમયમાં તેમનું આ પ્રકારથી રમરણ આપણી જીતિને તેમના ભૌતિક તનુનું ચિત્ર સહસા રચી આપે એ સ્વાભાવિક છે, અને તેમ થનાં અતોક્કિ એવા આત્મજન્ય રનેદ પ્રકટતાં આપણા અંતઃકરણ લૌકિક નિયોગજન્ય આધાતથી પુનઃ કલેશ વિવેક થાય એ પણ તેટલું જ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ જેમનું જીવન કંઈ કેવડું રચ્યું શરીરના અસ્તિત્વમાં જ સમાઈ રહેલું નહતું, પણ માનસ અને આધ્યાત્મિક જીવન એ જ જેમનું વસ્તવ અસ્તિત્વ હતું, તે ઉચ્ચ શરીર અદ્યાપિ અને સદાકાલ વિવેકાતી અને કંઈક ઉત્કૃષ્ટતાને પ્રાપ્ત દૃષ્ટિને વિદ્યમાનરૂપે હોવાથી આપણા સરખા તેમના સમૂહના તિરોધાનમાં વિકસ રહી જોમનાં ધૃતર ઉભય તનુઓપ્રતિ અલક્ષ્યુક્ત રહે એ અસંભવ છે, અને તેથી આજે તેમના દિવ્ય એવા આધ્યાત્મિક તનુને નિહાળતા તેમના રમરણને સાધીને આપણા અધ્યાત્મ-કર્તવ્યપ્રતિ કે જે આપણાદ્વારા સંધાવવાનો શ્રીમાન્ વિશ્વવંદનો દૃઢ હિંદુ દતો તે પ્રતિ મદ્ય દષ્ટિએ તો તે ઉચિત જ છે.

પ્રિય સન્નજનો ! અધ્યાત્મવલ્લભી પ્રાપ્તિનો મુખ્ય હિંદુ સ્વીકારીને આપણે થોડો કાલ પણ નિત્ય જે ક્રિયા કરીએ છીએ તે સંજ્ઞા આપણે અનુભવપૂર્વક એ નિર્ણય કરી શક્યા છીએ કે તે આપણને અનેક પ્રકારની ત્રાહને કરનાર છે. અને જ્યારે તેમ છે ત્યારે એ

પ્રવૃત્તિને જે અધિક ઉત્તમ રૂપથી અધિક આગ્રહપૂર્વક સેવીએ તો તે ઉત્તરોત્તર વિશેષ અને વિશેષ લાભને પ્રકટાવે એ સહજ સ્પષ્ટ થાય એમ છે.

આપણામાં ત્રણ પ્રકારની પ્રધાનતાવાળા સંસ્કારો સ્ફુરે છે. તામસ, રાજસ, તથા સાત્વિક. એ સંસ્કારોને જે આપણે સૂક્ષ્મપણે નિરીક્ષણ કરીએ છીએ તો કેવા પ્રકારના સંસ્કારો વર્તમાન સમયમાં આપણામાં પ્રકટલા છે, તેને આપણે સારી રીતે જાણી શકીએ છીએ. અને તેથી તેવા સમયે જે સંસ્કારની પ્રધાનતા હોય તેને અનુરૂપ પ્રવૃત્તિ જે આપણે સેવીએ છીએ તો તે સંસ્કારની આપણામાં વૃદ્ધિ થાય છે.

અને તેવા પ્રકારના સંસ્કારોની આપણામાં વૃદ્ધિ થવી એટલે શું ? તેવા પ્રકારના આપણે રચાવું—થવું. અને જેવા પ્રકારના આપણે રચાયા હોય છે છીએ, તેવા પ્રકારના સંસ્કારને આપણે આપણામાંથી બહાર પ્રકટાવીએ છીએ. તેથી આપણે સર્વોત્તમ પ્રકારના ફલને આપણામાંથી ત્યારે જ પ્રકટાવીએ છીએ કે જ્યારે આપણે સર્વોત્તમ સંસ્કારને ગ્રહણ કરીએ છીએ.

સર્વોત્તમ સંસ્કારોને આપણામાં પાડવાને માટે શાસ્ત્રો સાધનોના બોધ આપે છે. અને એ સાધનમાત્રમાં શિરોમણિ તે શુદ્ધ વિચાર છે. શુદ્ધ વિચારનું મહત્ત્વ રૂપમાં અને દૃઢપણે આરાધન યતાં આપણામાં સર્વોત્તમ સામર્થ્ય પ્રકટે છે, કેમકે તે સર્વોત્તમ સામર્થ્યના સંસ્કારને પાડનાર તથા આપણામાં અપ્રકટરૂપે રહેલા સર્વોત્તમ સંસ્કારોનો ઉદય કરનાર છે.

અને સર્વોત્તમ શુદ્ધ વિચાર તે અધ્યાત્મવિચાર છે. અધ્યાત્મવિચાર અંતરની દુર્બલતા-માત્રને નિવૃત્ત કરી તેમાં બલ—અલૌકિક બલની વૃદ્ધિ કરે છે. અને સર્વોત્તમ બલ એ જ મનુષ્યનું સત્વ છે.

આ શુદ્ધ વિચારનું સ્વરૂપ ‘અધ્યાત્મબલપોષક ગ્રંથમાલા’ ના ‘પ્રથમ અક્ષ’ માં બહુ અદ્ભુત રીતે પ્રતિપાદન થયું છે. આપણે જેમ જેમ શુદ્ધ વિચારની ઉચ્ચ અને ઉચ્ચી ઠક્ષામાં સ્થપાતા જઈએ છીએ તેમ તેમ તેમાં જે સૂક્ષ્મ સામર્થ્યો રહેલાં છે તેનો અનુભવ આપણે કરી શકીએ છીએ.

સર્વોદ્કૃષ્ટ વિચારનું જે સર્વોદ્કૃષ્ટ સામર્થ્ય છે તે શું છે એ જાણો છો ? મનુષ્ય જેને રાત્રિદિવસ જાગે છે અને જેની તેને અખંડ અગત્ય છે તથા જેનામાં તેની સર્વોત્તમ પ્રીતિ છે, એવું જે જીવન એ જ તે છે. સર્વોદ્કૃષ્ટ વિચારની ધારાને મનુષ્યને અખંડ પોતાનામાં પ્રકટાવેલી રાખે છે, તો તે જીવનના સામર્થ્યને ગ્રામ થાય છે.

બળના, ક્લેશના, દુઃખના, કોષના, ચિંતાના અને એવા જ ક્ષુદ્ર વિચારોને સેવવાથી શરીર, મન વગેરે કેટલું દુર્બલ-સામર્થ્યહીન-બની જાય છે તે આપણે જાણીએ છીએ—અનેક પ્રસંગે અનુભવ્યું પણ છે. અને સામર્થ્યહીન થવું એટલે જીવનની ન્યૂનતા થવી—જીવનનો જે બહાર પ્રકાશ થાય છે, તેમાં રોષ થવો—એ છે. અને તેમ યતાં આપણને અનુભવ થાય છે કે પછી કેવલ દુઃખ એ જ આપણો સાથી થઈ રહે છે. આથી જીવનની વૃદ્ધિ થવી, જીવનના અંશેનો ઉપમેગ થવો એ જ આપણે માટે લાભ કરનાર છે. અને તેવી વૃદ્ધિ તથા તેનો ઉપમેગ શુદ્ધ વિચારવડે જ થઈ શકે છે.

ગમે તેવો મનુષ્ય હોય પણ જે તે શુદ્ધ વિચારને સેવે છે તો તે પોતાનામાં જીવનને અધિકાધિક પ્રકટાવી શકે છે. શુદ્ધ વિચારનો મનસાથે સંબંધ કરવાથી એવો એક માનસ પ્રયોગ થાય છે કે જેના પરિણામમાં જીવનનું પ્રકટીકરણ થવા વિના રહેતું નથી. શુદ્ધ વિચારનું મનના સર્વ અંશસાથે જ્યાં અનુદેહ રૂપમાં ધરણ થાય છે કે તેમાંથી એવું એક

સૂક્ષ્મ સત્ત્વ વા દ્રવ્ય પ્રકટે છે કે જે આપણામાં રહેલો જીવનનો રાશિ છે, તેની સાથે તત્કાલ સંપર્કમાં આવે છે, અને તેમ થઈને તે આપણામાં જીવનનાં વિવિધ અલૌકિક સામર્થ્યોના આચરણ કરે છે.

અને જેનામાં જીવનજ્ઞનો પૂર્ણ આચરણ થાય છે, તેને પછી કાઈ સામર્થ્યની ન્યૂનતા જણાતી નથી. કેમકે જીવનજ્ઞ એ જ સામર્થ્યનો મહા ભંડાર છે. વિપત્તિ, હાનિ, વ્યાધિ, છુદ્ધિની કુડિતાવસ્થા, મતિની સારાસારવિવેકરહિત સ્થિતિ એ સર્વનો તે કાલે અભાવ થઈ જાય છે. ચિત્તની કેવલ પ્રસાદમય સ્થિતિ રહ્યા કરે છે, અને સર્વ પ્રસંગથી તે મનુષ્ય પોતાની ઉત્તતિને સાધતો સર્વત્ર પોતાની ધારેલી અનુકૂલતાને જ અનુભવતો જાય છે.

આવા અદ્ભુત સામર્થ્યવાળા જીવનના ઉદ્યનો આધાર શુદ્ધ વિચારઉપર રહેલો છે. આપું શુદ્ધ વિચારરૂપ વિલક્ષણ જલજનક સાધન તમને પ્રાપ્ત છે અને તેથી જીવનની ઉચ્ચ ક્ષણો અનુભવ કરવો એ તમારા હાથમાં છે.

આ શુદ્ધ વિચારના સ્વરૂપને દર્શાવનાર તથા તે સાધનમાં આપણને સ્થાપનાર આપણું આ 'અધ્યાત્મજ્ઞપોષકમંડલ' છે. જેઓ તે મંડલમાં પ્રવેશી તેની ક્રિયાને નિત્ય સાધે છે તેઓ શુદ્ધ વિચારથી પ્રકટતા જલની નિત્ય પોતાનામાં વિશેષ અને વિશેષ પ્રતીતિ કરતા જાય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞપોષકમંડલમાં પ્રવેશનાર ક્રમે કરી સામર્થ્યને પ્રાપ્ત થાય છે અને હેતુ એ જ છે કે પરમ સામર્થ્યરૂપ જે જીવન તેને પ્રકટાવવાના સાધનનો તેમાં પ્રયોગ કરવામાં આવે છે.

વિશ્વમાં આકર્ષકપણાનું મોટામાં મોટું મધ્યમિંદુ તે જીવન છે. સર્વ કાષ્ઠ તેના પ્રતિ જાણતાં અજાણતાં પણ નિત્ય આકર્ષાય છે, કેમકે તે કુદરતી નિયમ છે, કુદરતનો એ એક હેતુ છે કે મનુષ્યની સર્વોદ્દેશ ઉન્નતિ કરવી. અને ત્યાં સુધી મનુષ્યનું સર્વ રીતે વાસ્તવ જીવનપ્રતિ વલણ મધું નથી ત્યાં સુધી તેની સર્વોદ્દેશ ઉન્નતિ થતી નથી અને તેથી કુદરતે મનુષ્યમાત્રના અંતરમાં જીવનની અત્યંત સ્પૃહાવાળી એક વૃત્તિને સ્થાપી છે. આ વૃત્તિ નિરંતર જીવનમાં પ્રીતિ ધરનારી છે અને તેને જ ત્યાં ત્યાં પ્રાપ્ત કરવાની સ્પૃહાવાળી છે.

આ વૃત્તિને યોગ્ય માર્ગમાં પ્રેરવામાં આવે છે તો તે એવી તીવ્ર હોય છે કે જે પોતાના ધારેલા અર્થને ખડુ વેગથી સિદ્ધ કરી લે છે. અને એ યોગ્ય માર્ગમાં એને વહેવડાવવી એ જ આ અધ્યાત્મજ્ઞપોષકમંડલની ક્રિયા છે—એ જ તેનો હેતુ છે. અને તેથી જેઓ તેમાં જોડાય છે, તેઓ એવા એક સાધનને પ્રાપ્ત કરે છે કે જેની સિદ્ધિ અપૂર્વ ફલને આપનારી હોય છે.

• એ સાધનની વિશેષ વેગપૂર્વક સિદ્ધિ થવાને માટે સદાકારી વિચારજલની અગત્ય હોવાથી તેનું સ્વરૂપ 'પ્રથમ અક્ષ'માં દર્શાવવામાં આવ્યું છે. અને તેથી તેમાં પ્રવેશવાથી સદાકારી વિચારજલની સવિશેષ અસર પ્રત્યેક મનુષ્યથી સ્વતંત્રપણે સધાતા સાધનમાં અધિક અંશે પ્રકટતી હોવાથી તેને અધિકગુણુ લાભ પ્રકટે છે.

પૂર્વે કહ્યું તેમ જીવન એ જ આકર્ષકનાનું મહાન મધ્યમિંદુ છે. અને તેથી જે સાધનો એ જીવનને પ્રકટાવવાનો પ્રયોગ કરે છે એ સાધનો, સાધનપ્રદેશમાં સર્વથી અધિક આકર્ષકપણુનું મધ્યમિંદુ છે. અને એવાં સાધનો જ્યાંથી દર્શાવવામાં આવે છે ત્યાં જીવનને

પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળી વૃત્તિનું ત્યાં સ્વભાવથી જ ખિંચાણ રહ્યા કરે છે. અને તેથી જે કોઈ સંસ્થા અથવા સ્થાન આ જીવનના પ્રકાશનાં સાધનને દર્શાવે છે, તેના પ્રતિ અભિમુખ થવું એ મનુષ્યમાત્રના કર્તવ્યનું મધ્યસ્થિતું છે.

જ્યાં જીવનનો અધિક અંશ છે તેવી સંસ્થા અથવા સ્થાનોપર સર્વ વસ્તુઓ શુભ ત્વાકર્ષણની પ્રેરક વળવાના સ્વભાવવાળી હોય છે. કેમકે જે કંઈ તેને જોઈએ છે તે ત્યાંથી પ્રાપ્ત થશે એમ તેની અંતરની એક શક્તિ જાણે છે.

આ જ નિયમ એક વ્યક્તિસાથેના સંબંધમાં પણ તેવા જ સત્યને પ્રાર્થના કરી રહે છે. જે મનુષ્યમાં દિવ્ય જીવન પ્રકાશી રહ્યું છે, તેના પ્રતિ સર્વ કંઈ વળે છે, પછી ભલે તે મનુષ્ય લૌકિક દૃષ્ટિથી ઉચ્ચ જાતિનો હોય કે નીચ જાતિનો હોય. જે ક્ષણે મનુષ્ય પૂર્ણ રીતે જીવનમય બને છે કે તે જ ક્ષણે તેના પ્રતિ સર્વ વસ્તુનું આકર્ષણ થાય છે.

મનુષ્યને આજે જે કંઈ જોઈએ છે તે જ જ વસ્તુ છે. આવા એક સરખા પ્રયાસ કરનાર સંસ્થાનો સમાગમ અને આવા ઉત્તમ ફલને પ્રકટાવનાર સાધનોનો પ્રયોગ, આ જ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરી જ તેને અખંડિતપણે પ્રેમપૂર્વક સેવે છે તો આજ જે તે અનેક પ્રકારના દુઃખોની બૂમો પાડ્યા કરે છે તેને બદલે તેને નિરંતર આનંદના આદોષ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રિય સજ્જનો ! આપણે જોઈએ છીએ કે ઉક્ત મંડલ આ જ વિચારોને પ્રધાન પણે રચ્યે છે, અને જેઓ તેના યથાવિધિ સંબંધ સેવે છે તેઓ કેમથી દુઃખના અવધિને જોવાસાથે આનંદ તથા સામર્થ્યની અધિકતાનો પોતાનામાં અનુભવ કરે છે.

પ્રિય બધુઓ ! આ મંડલમાં પ્રવેશવાથી કોઈનું બધ તમને પ્રાપ્ત થાય છે એમ કંઈ નથી. તમારું પોતાનું જ બધ તમારામાં વિશેષ અંશથી માત્ર ઉદયને પામે છે, અને તેનો હેતુ સહકારી વિચારબળ છે. તમારામાં વિશેષ ઉત્સાહ ત્યારે પ્રકટે છે કે જ્યારે સમાન સાધનને કરનાર સજ્જનોનો સંબંધ થાય છે.

શ્રીમાન્ વિશ્વવંદ્યપ્રસ્થાપિત આ મંડલનો ઉદ્દેશ એ જ છે કે તમારામાં જે કંઈ અદ્વિત સામર્થ્ય સ્વભાવસિદ્ધિ રહેલું છે, પરંતુ અદ્યપિ અપ્રકટ છે, તેને પ્રકાશમાં લાવવું. આ સામર્થ્ય તમારા આત્માનું—પરમાત્માનું—જ છે, અને જો તમે અને અમે યત્ન સાધીશું તો એ સામર્થ્યનો આપણે સહજમાં આવિષ્કાર કરીશું.

પ્રિય બધુઓ ! જગત્ થાઓ. આવા શુભ અવસરપ્રતિ અલક્ષ કરવાનું કશું જ પ્રયોજન નથી. શ્રીમાન્ વિશ્વવંદ્યનો મુખ્ય ઉદ્દેશ જે શોધ સાધનોને સાધીને આપણામાં સર્વોત્કૃષ્ટ જે અધ્યાત્મબળ તેનું પ્રકાશન કરવું એ છે, તે કર્તવ્યમાં જો આપણે અપ્રમાદયુક્ત યત્નને સેવીશું તો શ્રીમાન્ વિશ્વવંદ્યના પુણ્ય સંકલ્પના દિશુચિત્ત બલને પ્રાપ્ત થઈ અવરૂપ યત્ન સિદ્ધિને પામીશું. અને તેમ થશે તો શ્રીમાન્ વિશ્વવંદ્યના વિશ્વદિતેષી ઉદ્દેશની સિદ્ધિની સાથે આપણી કૃતકૃત્યતાની સિદ્ધિને પણ જોઈશું.

પ્રથમ અક્ષમાં જણાવેલી ક્રિયાને નિત્ય ઉત્સાહ તથા વેગપૂર્વક કરજો. તેમાં જે એક વિશેષ લક્ષ રાખવાયોગ્ય વાર્તા છે તેના મુશ્કેલતા તો આવતા અંકમાં વિચાર કરીશું. હાલ તો તમને પ્રાપ્ત સામર્થ્ય તથા ભુદિયી સર્વોત્તમ પ્રકારે એ ક્રિયા કરશો.

અને તમે જાણો છો કે પ્રાપ્ત સામર્થ્યનો બને તોટલો સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરવાથી યાત-વ્યર્થ નવીન દાર તમને આપોઆપ જડી આવે છે.

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—અભિપ્રાયમાટે આવેલા અથોના અભિપ્રાય તથા ગયા અંકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ' સ્મર-
ણીય સત્યો'ના લેખ સ્વલ્પસંક્રાંત્યને લીધે આ અંકમાં આપી શકાયો નથી.

—ગુપ્તા અંકમાં જણાવેલો પ્રાર્થનાનો પત્રવ્યવહાર હજી ચાલુ જ છે. મારા ઉપર તો હજી
તેવા પત્રો આવ્યે જ નથી છે. એક સંજ્ઞાન વળી તેની સાથે જણાવે છે કે ' આપના
ભાવનાના સિદ્ધાંતને આવી સ્થળે સ્થળ અસરતી ભાવનાની પદ્ધતિથી ઉત્તેજન મળે એમ
છે. માટે આપના પત્રમાં એ સંબંધી અનુમોદન આપશે.

—પ્રિય સંજ્ઞાન ! આ વર્ગથી પ્રસાર પામતા ભાવનાના સિદ્ધાંતવાળા વિષયોને પુનઃ આપ
અવકાશ લઈ અવલોકી જશો, તો આપને સ્પષ્ટ થશે કે તેમાં જે સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન મળેલું
છે તેને આવા પત્રવ્યવહારસાથે કરી સંબંધ નથી.

—જે કે આવો પત્રવ્યવહાર કોષ કોષને કંઈ કંઈ રૂપથી સહજ લાભકારક થઈ પડે,
પણ તે કંઈ ભાવનાના સિદ્ધાંતનું અલવાનપણે સમર્થન કરતો નથી. ભાવનાનો પ્રસાર
કરવામાં જે જે સાધન વા અલગી અપેક્ષા છે તે સાધનો વા અલ આ પત્રવ્યવહારનો ઉપ-
ક્રમ કરનાર અને તેને અનુસરનારમાં છે કે કેમ તે જોવાની અગત્ય છે. તેમ જ આ
પ્રકારના પત્રવ્યવહારથી દ્રવ્યાદિનો ભોગ પણ અમુક અંશમાં થાય છે તેમ જ પ્રાર્થના એ
મનુષ્યના અંતઃકરણમાંથી સ્વાભાવિક ઉદ્ભવે છે અને તેથી પ્રત્યેક મનુષ્યમાંથી જે
સ્વભાવથી જ ઉદ્ભવે છે તે તેને તથા ધરતરને અધિક લાભ કરે છે. કેમકે તેના અંતઃકરણમાંથી
પ્રાર્થનામય ભાવને લઇને જે શબ્દો અનાયાસ નીકળે છે તે શબ્દો અધિક જીવનમય હોય
છે. અને તેથી એક જ પ્રાર્થના પ્રત્યેક મનુષ્યમાંથી જીવનમય ભાવ ઉદ્ભવે કે કેમ એ શંકા છે.

—જે તેના આરંભક ઉપક્રમ કરનાર દિવ્ય બલયુક્ત હોય અને તેનું પોતાનું સવિશેષ સા-
મર્થ્ય તે શબ્દોમાં રહ્યું હોય તો તેવા શબ્દોનો ઉચ્ચાર ધરતર મનુષ્ય કરે તો લાભ થાય.
પરંતુ તે જો નથી હોતું તો તેવા સામાન્ય અંતઃકરણમાંથી ઉદ્ભવેલા શબ્દો સર્વને તેવા જ
લાભ કરે એ સંભવિત નથી.

—આ વિના બીજા અનેક કારણો છે કે જે આવી પ્રવૃત્તિ કેવલ ભાવનાના સત્સિદ્ધાંતને
અનુસરીને જ કરવામાં આવી છે કે કેમ એ શંકા પ્રકટાવે છે. તેમ છતાં જેનું અંતઃકરણ
આ પ્રવૃત્તિમાં અનુમોદન આપતું હોય તેને તે કંઈક અંશમાં હિતકર છે, તેમ જ એ પત્ર-
વ્યવહાર પ્રાર્થનાવિષયક હોવાથી કેવલ દાનિ જ કરનાર છે એમ કંઈ નથી. પરંતુ જેને
પ્રાર્થનાનો સર્વોત્તમ લાભ લેવો છે તેવા પુરુષ પોતાના અંતઃકરણમાંથી સ્વાભાવિક રીતે
પ્રાર્થનામય જે શબ્દો નીકળે તે વડે પ્રાર્થનાનો ભાવ પોતાનામાં પ્રકટાવેલો રાખે તો તે તેને
વિશેષ લાભજનક થાય એમ છે.

—ભાવનાના સિદ્ધાંતને ઉદ્દેશીને આવી પ્રવૃત્તિ કરનારને ' એ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ નહિ કરનારને
દાનિ થશે ' એવા ભાવનું લખવાનું હોતું નથી.

—દિવ્યમૂર્તિની ગયા અંકમાં તમે નોટિસ વાંચી હશે જ. કેટલાક સંજ્ઞાનો ઉત્સાહપૂર્વક
તે પુસ્તક મંગાવે છે, અને તેદ્વારા તન્નિમિત્ત થનાર પ્રવૃત્તિને અનુમોદન આપે છે. તમે
એ પુસ્તક ન મંગાવ્યું હોય તો સત્વર મંગાવી લેશો, કારણ ગણ્યાં ગણ્યાં રહેલા પુસ્તકોમાંથી
હવે પ્રતિ દિવસ સંખ્યાબંધ ઉપકર્તા જાય છે, જેથી થોડા જ વખતમાં તે થઈ
રહેવા સંભવ છે.

—એ પુસ્તક માટે એક સળગત લખે છે કે ‘પુસ્તક’ એવું અલૌકિક છે કે તેના ૧૦૦ રૂપૈયા કિંમત આપીએ તોપણ જાણું છે.’ અન્ય લખે છે કે ‘હજાર રૂપૈયા આપતાં પણ આપું’ પુસ્તક મળે એમ નથી’ જ્યારે મુખ્યથી એક સળગત ચાર રૂપૈયા માફલાવી જણાવે છે કે ‘આ પુસ્તક મને ઘણું ઉત્તમ લાગ્યું છે અને તેથી હું તેની ચાર ગણી કિંમત આપું છું.’ મહાશય અને શંખલીના ન્યાય આમાં પણ પ્રવર્તે છે! છતાં સર્વની વિશુદ્ધ ભાવના અધિક ઉત્સાહજનક છે.

—એક મનુષ્ય પોતાના પ્રયત્નથી કેવી ઉચ્ચ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે છે તેના સરળ માર્ગ એ પુસ્તકમાં દર્શાવે છે, અને તે માર્ગ એવો છે કે કોઈ પણ મનુષ્યથી સહજમાં આચારમાં મૂકી શકાય. એ વિના મનુષ્યનાં કર્તવ્ય, જ્ઞાતવ્ય તથા પ્રાપ્તવ્યનું સ્વરૂપ પણ સરળ શબ્દોમાં જણાવવામાં આવ્યું છે. જેથી કોઈ પણ મનુષ્ય તેને સહેલાઈથી આચરી શકે એમ છે. એક વખત તે પુસ્તક વાંચી અને તમને સંતોષનું ભાન થશે.

—મહાકાલના ‘શ્રી વિશ્વવંશસ્મારક અંક’ માટે નિત્ય માગણીના પત્રો આવ્યા કરે છે. પ્રત્યેક સળગતો તેની આતુરતાથી વાટ જુએ છે. કલકત્તાથી એક સળગત લખે છે કે, ‘શ્રી-માન વિશ્વવંશનો સ્મારક અંક પ્રકટ થશે એવી ખબર મહાકાલમાં ત્રણ ચાર માસથી દૈન્ય મય થાય છે. પણ તેનાં દિવ્ય દર્શન આજપર્યંત પ્રાપ્ત થયાં નથી. જો કે ‘મહાકાલના અધિકારિવાચકોના હૃદયમાં તેઓગ્રીતું’ સ્મારક દિવ્ય જ્યોતિની પેરે દેહીધમાન છે, એ જ્યોતિ અંખડિત છે, અને રહેશે, પણ એ જ્યોતિને પ્રદિપ્ત દીવેલ સ્મારકના દર્શનથી પુરાશે કે જેથી એ જ્યોતિની તેજસ્વીતા અને દિવ્યતામાં ચાર વૃદ્ધિ થશે. એ આશ્ચર્ય તેનાં દર્શન કરવા હૃદય તલપી રહ્યું છે. આશા છે કે સ્મારકના ઉદ્ભાવકો હવે વિલંબ નહિ કરે”

—આવા પ્રકારના અનેક પત્રો આવે છે, અને તેઓ એ અંક માટે પોતાની તીવ્ર આતુરતા બતાવે છે. પરંતુ હવે ઘણો લાંબો કાળ તેમણે વાટ જોવાની નથી. મહાકાલના વ્યવસ્થાપકોને ખીળાં એટલાં કામો કરવાનાં હોય છે કે જેમાં આવો વિલંબ નિરુપાયે પણ યર્ષ જાય છે. તેના લેખકોને કેવલ આ લેખનરૂપ પ્રજ્ઞા જ નથી. અને તેથી તેઓ ધારેલે સમયે પોતાના લેખો ન આપી શકે એ સ્વાભાવિક છે. તેમ છતાં તેઓ અતુલ-ક્ષતા લઈ આ નિમિત્ત લેખો આપવા પ્રવૃત્ત થયા છે. અને તેથી હવે થોડા સમયમાં તે પ્રકટ થશે.

—જેમ જેમ સમય જાય છે, અને એ અંક નિમિત્ત જો સાહિત્ય એકઠું થતું જાય છે, તે ઉપરથી સમજાય છે કે તે અંક ધારવાકરતા વિશેષ આકર્ષક થશે. અને વાંચકોને તે વિશેષ સ્વિકારક તથા આનંદજનક થશે. કેટલાંક સુંદર કાવ્યો પણ પ્રકટ થશે, તથા કેટલાંક ચિત્રો પણ નેત્ર તથા વૃત્તિને આનંદ આપે એ પ્રકારનાં થશે. તેનું મુખપૃષ્ઠ પણ બહુ સુંદર થવા સંભવ છે.

—તે અંકનું વિશેષ મૂલ્ય તો એ છે કે એપરસાધકવર્ગના સદ્યુક્ત શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના એક અપ્રસિદ્ધ લેખથી તે અંક પુનિત થશે. શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના અપ્રસિદ્ધ લેખના વાચનમાટે શુદ્ધિમાન પ્રજા આજે નેટલી આતુર છે, તેટલી લાગ્યે જ ખીળ કાઢના લેખ-માટે હશે. અને તેવાને પણ પોતાની વૃત્તિને સંતોષ પમાડવાનો પ્રસંગ આવશે.

—થોડાક ‘ઈંગ્લીશ’ લેખો પણ તેમાં પ્રકટ કરવામાં આવશે. તેમ જ સરેકૃત કાવ્ય વગેરે

પણ તે અંકમાં પ્રકટ થશે. આના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના લેખથી વાચકોને તે અધિક રસ-વાળો થવા સંભવ છે.

—અર્થવિનાનાં નિરુપયોગી ચિત્રો નહિ, પરંતુ ઉત્તમતાની સાથે ઉત્તમ ભાવને પ્રકટાવનારાં તથા બોધક ચિત્રોનો તેમાં સમાવેશ કરવામાં આવશે. કોઈ કોઈ સારા સ્ત્રીચિત્રોને પણ તેમાં સ્થાન આપવામાં આવશે.

—અને તેથી સ્ત્રીઓને માટે આ અંક ખાસ ઉપયોગી થઈ પડશે. તેમને જાણવા યોગ્ય વિવિધ બાબનો પણ આમાંથી મળી આવશે. દીપોત્સવીના આનંદજનક દિવસોમાં તેમને નવીન વસ્ત્રાભૂષણ આપો તેની સાથે આ અંક પણ આપશે. તે તમે તેમનું દ્વિગુણ કલ્યાણ કરશે. સ્ત્રીઓના શરીરઉપર વિવિધ વસ્ત્રાભૂષણ જે શોભા આપશે, તેની સાથે તેમના દસ્તામાં આ અંક આપશે. તે તેમની દિવ્યતાને તમને કંઈ વિલક્ષણ જ અનુભવ થશે.

—વાર્તાની પણ કેટલીક સંખ્યા તેમાં પ્રકટ થશે કે જે રસ તથા આનંદ ઉપજાવવાની સાથે કેટલાંક સત્યનું પ્રકાશન કરશે. કર્તવ્યના માર્ગને જાણાવનાર અને પ્રાપ્ત દુઃખો વગેરેના નાશને દર્શાવનારી તે વાર્તાઓ વાચકોને વિશેષ મોહક થઈ પડશે.

—વિશેષ લેખવાની જરૂર નથી. થોડા સમયમાં તે પ્રસિદ્ધ યનાર હોવાથી તે કાળે સઘળું મથાવત જણાશે. માત્ર વાચકોનું કર્તવ્ય એ જ છે કે પોતાના પ્રીતિપાત્ર મિત્રાદિ સ્નેહીવર્ગને માત્ર આ વર્ષના મહાકાલના ગ્રાહક થવા કહેવું. જે કોઈ પોતાના મિત્રને આ નિમિત્ત કહેશે તે મિત્ર તે પુરુષનો અવસ્ય મોટો ઉપકાર માનશે.

—આ અંક મોટા ખર્ચે તૈયાર થતો હોવાથી જે કોઈ આ વર્ષના મહાકાલના ગ્રાહક થશે તેમને એ સહજમાં જણાશે કે તેઓ માત્ર બે રૂપૈયામાં પાંચ રૂપૈયા જેટલું પ્રાપ્ત કરે છે. માત્ર ગ્રાહક થાઓ, અને પછી તમને જણાશે કે ધણી મૂલ્યવાળી વસ્તુ પણ સહજમાં કેવી રીતે મળે છે.

—સમય ધણો જ થોડો છે અને તેથી લાંબો વિચાર કરવા જતાં 'વાતમાનિ વાતમાં લલ્લુ-ભાઈએ ભરૂચ ગુમાસ્તું' જેવું ન થાય એટલું જ માત્ર લક્ષમાં રાખજો. મહાકાલના ગ્રાહકો-પૂરતી જ એ અંકની નકલો નીકળનાર હોવાથી પાછળથી તે મળવાનો સંભવ બહુ ઓછો છે. આ અંક મળ્યા પછી તમને ગ્રાહક થવાને કે કરવાને માત્ર દશથી પંદર દિવસનો જ અવકાશ મળશે, માટે તેટલા વખતમાં આગસ રાખતાં તમારા સન્મિત્રોનું સાચું દિત સાધવામાં તમે એક વિધિ નાંખશો, અને પાછળથી તમારા મિત્રોનો કામમનો ઠપકો તમારે સાંભળવાનો રહેશે. આથી મિત્રના પૈસે મિત્રઉપર મદદ ઉપકાર કરવો હોય તો વિના વિલંબે તેમને આ બાબત આગ્રહપૂર્વક સૂચવશો.

—તમારાં ગ્રાહકોને ઉત્તમ શિક્ષણ આપવાને તમે શું નિત્ય વિચાર નથી કરતા ? ગમે તેટલું ખર્ચ થાય તોપણ તમારાં ગ્રાહકોને નીનિતું, બોધનું અને પોતાના કર્તવ્યનું ઉત્તમ જ્ઞાન થાય તે માટે તમે અખંડ તત્પર છો. અને તમે જાણો છો કે બાલ્યાવસ્થા જેવી શિક્ષણ મેળવવાની અને યોગ્ય સંસ્કરણને મદદ કરવાની બીજી એક પણ અવસ્થા નથી. તેથી તેવી અવસ્થામાં તેમને શિક્ષણ આપવાને તેમ ગમે તેવો પ્રયત્ન હોય તોપણ તે કરવાને તૈયાર જ હોવાના.

—પણ તેને માટે શું કરવું એ પ્રશ્ન પૂછો છો ? પણ ત્રવણ કરો. તમારે હાતર ઉઘમ અને

હંજર કાંઠા હોય છે, તેમાંથી નિરૂત્ત યર્ષ બાલકોને લાગ્યાવંશ બેસવું એ શું તમારાથી બની શકે એમ છે ? નહિ જ. આખો દિવસ તમારું કામ કરી થાકીને લોથપોથ થયા હોના તમારું બાલકને શિક્ષણ અને તે પણ ધર્મશિક્ષણ જેવું કદિન શિક્ષણ આપવા તમને કહેવું એ તમારા ઉપર જુદામું ચુંગરવા શિવાય બીજું કશું જ નથી.

—વળી બાલકને બીજું કાંઈ શિક્ષણ આપે તેના કરતાં તે તેમની મેળે જ રસપૂર્વક મંદબુ કરે એ તેમને વધારે લાભ કરનાર છે. કેમકે તમારી પાસે બાળકો જે શિક્ષણ લે છે એ તમે શીખવો છો માટે તમારી ખાતર તે શીખવા બેસે છે. ખરું જોતાં તમારાઉપર તે ઉપકાર જ કરે છે ! અને તેથી તેવી રીતે, બાલકને તમે શીખવતા નથી, પણ બાલકો તમને શીખવે છે. પરંતુ બાલકો બ્યારે પોતાની મેળે જ શિક્ષણ લે છે, ત્યારે તે શિક્ષણ તે પોતાને માટે જ લે છે, અને તે વખતે તે પોતે પોતાના જ શિક્ષક થાય છે. અને તેથી બાલકને તમારા શિક્ષણની જોટલી જરૂર છે તેના કરતાં તેમના સ્વતંત્ર શિક્ષણની તેમને વિશેષ જરૂર છે.

—બાલકો ન્યાં સુધી પોતે જુદા અને પોતાના શિક્ષક જુદા એમ જાણે છે, ત્યાં સુધી પોતાના શિક્ષણનો સબળો બોલે તે પોતાના શિક્ષકઉપર સમજે છે. અને તમે જોયું હશે કે જે બાળકોને માટે ‘માસ્તર’ રાખવામાં આવ્યો હોય છે, તે બાળકોમાંના મોટા ભાગે બહુ આંધું શીખે છે, બ્યારે શિક્ષકગરનાં બાળકો પ્રમાણમાં વધારે શીખે છે. અને તેનાં હેતુ એ જ છે કે તેઓ પોતાના શિક્ષણનો બોલે પોતાને માથે સમજે છે. ‘માસ્તર’ આવે ત્યારે જ વાંચવું’ એમ તેઓ જાણતાં નથી, પણ જે વખત મળે તેમાં આપણે પોતે આપણી મેળે જ વાંચવું એમ સમજે છે. અને તેથી તેવાં બાળકો વિશેષ અભ્યાસને કરે છે.

—તમારું કર્તવ્ય એક જ છે કે બાળકો માટે શિક્ષક લાવવાની મહેનત કરતાં બાળકો સ્વતંત્રપણે અને તે સાથે શિક્ષણ મેળવે એવી તેમને વ્યવસ્થા કરી આપવી. બાળકોને રમતમાં જોટલી પ્રીતિ હોય છે તેટલી જ શિક્ષણ મદદ કરવામાં હોય છે, પછું બાળકોની પાસે રમતો તૈયાર હોય છે, બ્યારે તેમને સ્વતંત્ર શિક્ષણને માટે રસ પડે એવાં યોગ્ય સાધનો તેમની આસપાસ પડેલાં દૃષ્ટિએ આવતાં નથી.

—અને બાળકોના આ સ્વભાવ જ છે કે પોતાની આસપાસ જે કંઈ હોય તેના ઉપયોગ કરવો. આથી તમારે તેમની પાસે જે કંઈ કરાવવાનું હોય તેનાં સાધનો તેમની આસપાસ પડ્યાં રાખો, અને સ્વભાવથી જ તે સાધનોપ્રતિ બાળકો પોતાનું લક્ષ આપશે. તમારે માત્ર જોવાનું એ જ છે કે બાળકોને રસ પડે અને તેમને આનંદ થાય તેવાં સાધન આપવાં.

—તમારા ઘરમાં બાળકો ધર્મનું જ ગાન કરે, ધર્મ અને બોધની વાતો કરે, ધર્મને અને નીતિને અનુસરે, અને સ્વતંત્રપણે ઉત્તમ માર્ગમાં ચાલે એ શું તમને નથી ગમતું ? ‘પણ તેને માટે ઘું કરવું’ એ તમારો પૂર્વનો પ્રશ્ન દલ પછું કાયમ છે. કીક છે, એ પ્રશ્નના ઉત્તરને માટે મહાકાળનો આવતો અંક નીકળે ત્યાં સુધી ધૈર્ય ધરો.

—અને તે સાથે બીજી પધ્ધતિ નવીન અને જાણવા યોગ્ય એક બાબત જણાવીશ.

વિશ્વવંદસમો શોદા વિશ્વવંદ્યો હિ કેવલમ્ ।

॥ ॐ શ્રી ॥

પરમાત્મવિભૂતિપ્રતિ આરંભક જયધ્વનિ.

પદ. (પ્રભુ સમિતિ સુખસાગર છે, એ લખ.)

જયજય પરમાત્મવિભૂતિ ! સાધક સહ આરાધતા,
અગમ્ય પટમાંહિ વિરાજ, જગજીવનું હિત સાધતા.

ત્યજી બંધો, આજ રમતા તત્ત્વમાં,
સૂર્યસમા ગગને વિલસી, તિમિર હૃદયનું બાધતા,—

આપ રશ્મિરૂપ સૂત્રનો, મૂર્તી સગત આધાર,
કરીએ આજ નૃહરિવિધે મનમતિ શ્રેષ્ઠાકાર,
આપ પ્રભુરૂપસ્પર્શી પામીએ પ્રભુત્વને;—

મયોદિત છે શક્તિઓ, આ અતરૂની માંલ,
અમર્યાદ તેને થવા, મહીએ આપની સદાપ્ય
રાખીને જીવત્વ આજ, પામીએ વિભુત્વને;—

શ્રી વિશ્વવંદની વાગ્વીણાનો મધુર રણકાર.

પ્રિયતમ ! જય જય.

અને તે અબુદ્યેચ્છાપૂર્વક.

અબુદ્યેચ્છા એ સર્વની ઇચ્છા છે.

અબુદ્ય એ સર્વનું પ્રાપ્ત્ય છે.

અબુદ્ય એ જ પ્રાણિમાત્રનો ગતિમાર્ગ છે.

અને તે સિદ્ધ થવો સરલ છે.

શા માટે ?

કેમકે કુદરત અને સર્વ રીતે અનુકૂલ છે.

અને કુદરત જોને અનુકૂલ છે તેને સર્વ સુખ છે. કુદરત જોમાં પોતાના વિવિધ સામર્થ્યોને ભેળવીને કામ કરે છે, તે કામ સત્વર ફલિભૂત થાય છે. અને તેથી આપણી અબુદ્યેચ્છામાં કુદરતને જો ભેળવીએ છીએ, તો તે ઇચ્છા બહુ સરળપણે સિદ્ધ થાય છે.

કુદરતનું અગાધ સામર્થ્ય જ્યારે મનુષ્યની ઇચ્છાની સાથે બળે છે ત્યારે અનેક નદીઓ મળતાં જેમ સમુદ્ર થાય છે, તેમ તે મનુષ્યની ઇચ્છા અપાર સામર્થ્યવાળી થઇ રહે છે. અને ઇચ્છા જેમ અધિક સામર્થ્યવાળી થતી જાય છે તેમ તેને સિદ્ધ થવાનો સંભવ ધણો નિકટ આવતો જાય છે, કેમકે ઇચ્છાની તીવ્રતા એ જ તેની સિદ્ધિના હેતુ છે.

ઇચ્છામાત્રમાં અબુદ્યની ઇચ્છા એ એક નિર્દોષ ઇચ્છા છે. એ નિર્દોષ ઇચ્છાને જેમ તીવ્ર કરવામાં આવે છે, તેમ તે અધિક અધિક વેગવતી થાય છે. અને વેગ-અનુકૂલ વેગ-એ એક પ્રકારની વિભુત્તને—બલને—પ્રકટાવે છે. અને એ બલ જ્યાં ત્યાંથી તેને અનુકૂલ સાધનોને આકર્ષી આવે છે.

ઇચ્છાને કેવી રીતે તીવ્ર કરવી એ તમને અંતઃપ્રશ્ન નથી. એકની એક ઇચ્છાને વારં-વાર પ્રકટાવ્યા કરવી. જેમ જેમ અધિક વેગપૂર્વક તેનું ચિંતન કરવામાં આવે છે, તેમ તે વિશેષ તીવ્ર થતી જાય છે.

પરંતુ એ ઇચ્છાને સિદ્ધ થવાનું કાંઈ કારણ ન જણાય તો પછી તે ઇચ્છા નિત્ય તીવ્ર પણે કેવી રીતે થાય ? પ્રિય બહુઓ ! ઇચ્છાને સિદ્ધ કરનાર કારણને જોવાની કશી જ જરૂર નથી. જરૂરની અંદર અન્ન નાંખ્યા પછી તે કેવી રીતે પચે છે એ આપણને જણાય છે ! અને તેમ છતાં તે પચે છે, તેમ ઇચ્છાને સિદ્ધ કરનાર કારણ ન જણાય તોપણ તે ઇચ્છાને તીવ્ર અને તીવ્ર કરવાથી સિદ્ધ થાય જ છે. કેમકે તે માનસપ્રયોગ (Mental experiment) છે. એ કેવી રીતે થાય છે તે જોવાની કશી જ જરૂર નથી. ઇચ્છાને તીવ્ર કર્યા પછી તે એક એવા પ્રદેશમાં જતી રહે છે કે જ્યાં કુદરત પોતાનું કામ કરતી હોય છે. અને તેથી જ્યારે તે ત્યાં જાય છે, ત્યારે કુદરત જ તેની સિદ્ધિના હેતુને ગમે ત્યાંથી ઉપજાવી દે છે.

ઇચ્છા અમુક પ્રમાણપર્યંત તીવ્ર થતાં તે ગમે ત્યાંથી પણ સાધનને પ્રકટાવે છે. મનુષ્યો પ્રથમ સાધનને જુએ છે, અને જો તે અપ્રાપ્ત હોય છે તે ઇચ્છાને દાખી દેવાને પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ એ કંઈ યોગ્ય માર્ગ નથી. નિહિત ઇચ્છા થતાં તેને તીવ્ર કરવાથી તે પોતાને રચક રૂપે પ્રકટવાને માટે દૃઢ સાધનને ગમે ત્યાંથી ભેળવી લે છે. અને તે કાર્ય કુદરત કરે છે.

જેઓ અબુદ્યની ઇચ્છાને પ્રારણ કરી રાખીને તેને તીવ્ર અને તીવ્ર નથી કરતા જતા

તેઓનો કર્તવ્યમાર્ગ બહુ સંકુચિત રહે છે. અને જ્યાં સુધી કર્તવ્યપ્રદેશ વિશાલ થયો નથી ત્યાં સુધી મનુષ્યમાં રહેલી અનેક શક્તિઓ અને અપ્રકટ એવું જે અનંત બળ છે તેનો અવિષ્કાર થતો નથી અને તે જ્યાં સુધી થતો નથી ત્યાં સુધી મનુષ્ય અનંત પ્રમાણમાં મુખ્યને ઉપજાવી તથા ભોગવી શકતો નથી.

જેમાં તેમાંથી સ્થાયી અબ્યુદયને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાને ધારણ કરે. તેની સાથે તે નિમિત્ત જે કંઈ સાધન પ્રાપ્ત હોય તેને સેવે, પરંતુ તે સદજનરણુ જથ્થાપ તો તેથી ડભવાનું કે તે પ્રતિ ઉપેક્ષા કરવાનું કશું જ પ્રયોગન નથી. નાનું હોય તોપણ તે સાધનનો ઉપયોગ કરે. અને તેમ છતાં નાનું સાધન પણ તમને ન જથ્થાપ તો કેવલ એ અબ્યુદય-છાને વિશુદ્ધ રૂપમાં વિચારવડે તીવ્ર અને તીવ્ર કરે.

પરંતુ મન બે કાર્ય કરે છે અને તેથી એ બે કાર્ય જ્યારે આ નિમિત્ત મન કરે છે ત્યારે તેની સિદ્ધિ થાય છે. એક તો કાંઈ પણ બાબતનો તે વિચાર કરે છે અને બીજું તે બાબતનો અનુભવ લે છે. જે કાર્ય તે કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે, ત્યારે મન તેના ફલનો અનુભવ લે છે. મનના આ બે કાર્ય તેની પાસે કરાવે. અબ્યુદયની ઇચ્છાના કેવલ વિચારો જ તેની પાસે કરાવે નહિ, પણ જેની જાતનો અબ્યુદય તમારે જોઈએ છે, તે અબ્યુદયનું સ્વરૂપ તમારા મનવડે રચાવો અને તેની મધ્યે તેને સ્થિર કરી તેનો માનસ અનુભવ લેવડાવો. આ બે-કાર્ય અવિચ્છિન્નપણે જ્યારે તે કરે છે, ત્યારે મનનો પૂર્ણ ઉપયોગ થયો એમ કહેવાય છે. અને આવી રીતે મનનો સમગ્ર અંશથી ઉપયોગ થતાં તે અબ્યુદયેછાને સફલ થયેલી બુદ્ધિ છે.

અબ્યુદયેછાને સિદ્ધ કરનાર જે મુખ્ય સાધન તે તમને પ્રાપ્ત છે. તે સાધનનો ઉપયોગ કરવો એ જ માત્ર તમારું કાર્ય છે.

અબ્યુદયેછા આપણામાં શા શા ફેરફાર કરે છે તે જાણો છો? જેવી રીતે દુધથી બરેલા પાનમાં થોડું દહીં નાખે છે તો થોડા સમય પછી બધું દુધ દહીં થઈ જાય છે, તેમ એ અબ્યુદયેછા આપણામાં પ્રકટતાં આપણામાં જે કંઈ બલ અથવા બલને પ્રકટાવનાર સાધનો છે, તે સર્વને અબ્યુદયના માર્ગમાં વાળી દે છે. એટલે શું? એટલે એ જ કે તેનામાં જે જે કંઈ સર્વોત્તમ સામગ્રી રહેલાં છે તેને બહાર પ્રકટાવે છે. અને એ જ્યારે બહાર પ્રકાશમાં આવે છે, ત્યારે સંપૂર્ણ અબ્યુદય સિદ્ધ થાય છે.

અબ્યુદયેછા અંતરમાંથી દુર્બલતા આદિને દૂર કરે છે. જે કંઈ શક્તિઓ ગુપ્તરૂપે પડી રહી હોય છે તેને જાગ્રત્ કરે છે. તેની સાથે આગળ વધી થવામાં જે કંઈ વિઘ્નરૂપે હોય છે તેને શોધીને નિવૃત્ત કરે છે.

અબ્યુદયેછાથી અણઅણમાત્રને ઉત્તેજિત કરે. તેમ યતાં અણ અણના ગર્ભ બાગમાં રહેલું બળ પ્રકટ થશે. અબ્યુદય-વિશુદ્ધ અબ્યુદયવિના ધનર એક પણ ઇચ્છાને પ્રધાનપણે તમારા મનમાં સ્થાપશે નહિ. કેમકે જે ઇચ્છા મનમાં સ્થાપાય છે, તે આપણામાંથી બળના અમુક ભાગને ગ્રહણ કરે છે, તેથી તમારા સમગ્ર બળને આ અબ્યુદયેછામાં જ વાળે.

બધુઓ! બગિનીઓ! તમારી દૃષ્ટિને અપ્રકટ તથાપિ મારી દૃષ્ટિને પ્રકટ એવું અદ્ભુત બળ તમારામાં જોઈ છે. અને તે જાગ્રત્ થતા અર્થે જ મારો આગ્રહ, આરંભક સંકર્ષ છે. એ સંકર્ષ તમારામાં પ્રકટાવો. અને સમગ્ર અબ્યુદયને સદજનમાં સિદ્ધ કરે.

બધુ-બગિનીઓ! આપણી અબ્યુદયેછાના ફલને પ્રાપ્ત કરવા ઉપર દર્શાવેલા માર્ગ, આમે તો, આપણે ગમન કરીએ.

પરમાત્માનો ગુપ્ત પ્રદેશ.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના શ્રાવણ માસના પૃષ્ઠ ૨૭૬ થી.)

ને એ પ્રકારે થવું જ નોંધ્યે. કેમકે દુઃખો અને પ્રતિકૂલતા ત્યાં પ-
ર્યત જ વિદ્યમાન રહે છે કે જ્યાં પર્યત આપણે તેમને પુનઃ પુનઃ ઉ-
ત્પન્ન કરીએ છીએ, પ્રકટાગ્યા કરીએ છીએ. પણ જ્યાં દુઃખો કે
પ્રતિકૂલતાનો કેવલ અભાવ છે ત્યાં જ્યારે આપણે જન્મ્યે છીએ અને
નિવાસ કરીએ છીએ, ત્યારે પછી તે દુઃખો કે પ્રતિકૂલતાને આપણે

એ વખત કે પુનઃ પુનઃ પ્રકટાવતા નથી. આ પ્રમાણે આપણે દુઃખોથી અતીત એવા
કોઈ પ્રદેશમાં ચઢ્યા હોઈએ છીએ એટલું જ નહિ પણ જૂનકાલમાં જેનાથી દુઃખોની
ઉત્પત્તિ થતી હતી તે કારણો તથા અવસ્થાના અસ્તિત્વનો પણ આપણે ઉચ્છેદ કરી નાંખ્યો
હોય છે. અધિકાર વા અગ્નિની સહિષ્ણુતા આપણે નીકળી ચુક્યા હોઈએ છીએ, અને તેની
જ સાથે આપણે એવા પ્રકાશમય પ્રદેશમાં આવી ગયા હોઈએ છીએ કે જ્યાંથી પેલા પૂ-
ર્વની અધિકારમય સહિષ્ણુતા પણ આ પ્રદેશમાંના પ્રકાશને નાંખી તેને પણ ઉગળી
ચુકીએ છીએ.

પરંતુ આ સઘળું કેવી રીતે બને ? આપણે એવું શું કરવું નોંધ્યે કે જેથી સ્વા-
તંત્ર્યના, શાંતિના તથા આનંદના આવા સુખ પ્રદેશના માર્ગને શોધી
આપણે શું શું સંકળીએ ? એ પ્રદેશનાં દ્વાર હસ્તગત થાય તથા ઉઘડી જાય તે પૂર્વે
કરવું નોંધ્યે. આપણે એવું કયું રહસ્યમય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું નોંધ્યે ? આપણું
આધ્યાત્મિક જલ આ અપૂર્વતાના શિખરને પ્રાપ્ત થવા માટે પુરતું
ઘસું રહે કે જેના અમરતૃતિમય પૃષ્ઠ ભાગમાં પ્રકાશમય સહિ આવી રહેતી છે, તે પૂર્વે
આપણે કેવા થવું નોંધ્યે અથવા શું પ્રાપ્ત કરવું નોંધ્યે, અથવા કેવું જ્ઞાન સંપાદન
કરવું નોંધ્યે ?

આપણે વિશેષ કરવું નોંધ્યે. જો આપણે એવા શિખરસ્થાને સર્વદા વિરજિત
હોઈ, અને એથી પણ પર એવા અગમ્ય પ્રદેશમાં કે જ્યાં સઘળું સર્વદા સુખ છે ત્યાં નિવાસ
કરવો હોય તો એક શુદ્ધ અંતઃકરણવાળો તથા સન્નિધાવાળો મનુષ્ય તેનાથી જન્ય જે કંઈ

કરી શકે તેટલું આપણે કરવું જોઈએ, પરંતુ હાલ, યાત્રાની પ્રકાશની, અને સામર્થ્યની દૈવી ભૂમિકા કે ન્યાં આપણે ઇચ્છાનુસાર ગતિ કરી શકીએ અને ત્યાંથી પણ પર એવા શિખર-ઉપર વિરાજી શકીએ, એવી ભૂમિકાને પ્રાપ્ત થવાપૂર્વે પણ આપણે આ દારમાં તો પ્રવેશ કરી શકીએ એમ છે, અને આનંદ, શાંતિ, શ્રવન તથા સુખ કે જે આ પ્રદેશમાં જે દલા પ્રમાણમાં રહેલા છે તેનો અનુભવ કરી શકીએ એમ છે. અને આટલાને માટે જે કંઈ જરૂરનું અને કર્તવ્યરૂપ છે તે એટલું જ છે કે આ પુણ્યતમ પ્રદેશ પ્રવેશના અંતરાત્મામાં જ રહેલા છે એટલું જાણવું.

તમારા આત્માના અભ્યંતર પ્રદેશમાં આ શ્રમ સ્થાન રહેલું છે એ જાણો, અને તમે માગેની શોધી કઢાડો છો. પરંતુ તેમાં કશી પણ શંકા હોવી જોઈએ નહિ. શંકાની ડાળામાત્ર પણ તેમાં રહેવી જોઈએ નહિ. જે શંકા રહે છે તો એ પૂરેપૂરું જાણવું જણાવું નથી. અને ન્યાં સુધી તે પૂરેપૂરું નથી ત્યાં સુધી માર્ગનું શોધન. જાણવું એ જાણવું નથી. તેથી જાણો કે આવી એક સદૃષ્ટિ તમારા પોતાના જ અંતસ્તમ પ્રદેશમાં છે કે ન્યાં સર્વદા સધળું શુભ છે, અને તેમ થતાં તમે એવી એક કૃત્રીને પ્રાપ્ત કરો છો કે જે અગમ્ય દારને ઉઘાડી નાંખે છે. પછી તમે કોઈ પણ સમયે તે સ્થાનને આગ્રય લક્ષ્ય કે છો કે જે સ્થાનમાં દુઃખો કે અતિફલતાનો ગંધમાત્ર આવતો નથી, ન્યાં કલેશ કે ઉપાધિ પ્રવેશી શકતા નથી, તથા ન્યાં પાપ તથા આવરણનો ત્રિકાલ અભાવ છે.

આ સુંદર પ્રદેશમાં પ્રવેશતાં અટકાવનાર વિધિરૂપે જે અર્ગલા છે તે માનસિક રિયલિટીની છે, અને તે માનસિક રિયલિટી બીજી કોઈ જ નહિ પણ આ વાતાવૃત્ત અત્તાન એ જ છે. મનવડે એ પ્રદેશ આપણા પોતાનામાં જ છે, એવો ન્યાં સુધી નિર્ણય નથી થયો. ત્યાં સુધી એ પ્રદેશનાં દાર કદી ઉઘાડી શકતાં નથી, તેથી જોઆ જાણે છે અને તે પણ અત્યંત ઉંડાણ પૂર્વક અને એવી સારી રીતે કે ત્યાં પછી શંકા હોતી જ નથી—એવી રીતે જોઆ જાણે છે, તેમને અર્ગલા (આગળો) રૂપે કશું જ નથી. તેને માર્ગ સ્પષ્ટ છે, દાર તેને માટે નિત્યતાં પ્રુદ્ધા છે; અને તે પોતાની ઇચ્છાનુસાર એ પ્રદેશમાં જઈ આવી શકવા સમર્થ છે.

આ મુખ્ય જાણવા યોગ્ય પ્રથમ અને મુખ્ય સત્ય એ છે કે ન્યારે આપણે જાણવા યોગ્ય જાણીએ છીએ, ત્યારે આપણને સધળું જ શક્ય થઈ રહે છે. અને આને જ લગતું બીજું એ છે કે હાલ પણ અદ્વાપૂર્વક અને નિરાસક્ષિત કહેવું સર્વ કાંઈ શક્ય છે. તથા માનવું કે સર્વ કાંઈ યથાર્થ રીતે શક્ય છે. વિશ્વમાં જે કોઈ પણ મહાન વિષ્ણ છે તે એક શંકા જ છે. અને આગળના દારને ન ઉઘાડનાર અર્ગલારૂપ એ અત્તાન છે. મનુષ્યમતિને દુર્ગલતામાં રાખનાર શંકા અને માનસ અધકાર અર્થાત્ અત્તાન જ છે, અને તેથી જ મનુષ્યો સંકુચિત અથવા અદ્યપ્રમર્ષિત રહે છે. આથી તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, અને ન્યારે તેનો ત્યાગ થાય છે ત્યારે આજ પવન-

ત કોઈ મનુષ્ય ઉન્નતિને પ્રાપ્ત થયો હોય તેના કરતાં પણ અધિક ઉન્નતિના અને દિવ્યતા-વાળા શિખરે તે મનુષ્ય ચઢી શકે છે. સિદ્ધ પુરુષોનાં વચનો તેને માટે સત્ય થઈ રહે છે, અને મનુષ્યના ભવિષ્યના સક્ષ્યનું જે ચિત્ર તેણે રચ્યું હોય છે, તે તેને સિદ્ધ થયેલું જણાય છે.

આવું ત્યારે જ બને છે કે જ્યારે આપણને એવું જ્ઞાન થાય છે. કે આપણે જે કંઈ જાણવા યોગ્ય છે તે જાણીએ છીએ, અને ત્યારે જ આપણને માર્ગ પણ જડે છે. કારણ કે જ્યારે આપણે જાણીએ છીએ ત્યારે જ પ્રકાશમાં આવીએ છીએ. અને જે પ્રકાશમાં છે તે જ ક્યાં, કેવી રીતે અને ક્યારે જવું એ સ્પષ્ટ રીતે જાણે છે, તેથી એ જ્ઞાનને ધારણ કરે. કે આપણા પોતાના જ અંતરત્તમ પ્રદેશમાં ગુપ્ત એવું એક પરમ ધામ છે કે જ્યાં સર્વદા સંપૂર્ણ શુભ છે, અને પછી તમને આગળનો માર્ગ જણાશે તમને પ્રકાશ આપનાર તે આ પ્રકારનું જ્ઞાન જ છે, અને જેને તેવો પ્રકાશ છે તેને ખીમ કોઈ દોરનારની અગત્ય નથી.

ગમે તે સ્થાને તમે આજે હો, પરંતુ આ સંદેશને હૃદયમાં ઉતારજો, અને તેને જીવનના એક વિભાગરૂપે કરી રાખજો. કેમકે એ એક સત્ય વાર્તા છે કે મનુષ્ય હાલ પણ મુક્ત બની શકે એમ છે; તેના આત્મપ્રદેશમાં જ એવું એક સ્થાન છે કે જ્યાં આજ અને અખંડ મુક્તિ વલ્લભી રહ્યું છે. અને આ પ્રકારનું જ્ઞાન પામવાથી કોઈ પણ મનુષ્ય આજે પણ ત્યાં પ્રવેશ કરી શકે એમ છે. આ એક જ વસ્તુ છે કે જે આખા જગતે જ્ઞાતવ્ય-જાણવા યોગ્ય છે. આ એક એવો સંદેશ છે કે આપણે શ્રદ્ધા અને બલપૂર્વક આધોષ કરીને ઠહેવો જોઈએ. આપણા પોતાનામાં જ એક એવો પ્રદેશ છે કે જ્યાં સર્વદા સંપૂર્ણ શુભ છે, એ એવો ગુપ્ત પ્રદેશ છે કે જ્યાં મનુષ્યમાં પરમાત્મા રહે છે, અને જ્યાં તેમને આપણાથી સાક્ષાત્કાર કરાય છે; એ એક એવું સ્થાન છે કે જ્યાં પરમાત્મા અને મનુષ્ય આત્મા તથા સદૃષ્ટે પરસ્પર દળી મળી શકે છે—સંબંધ બાંધી શકે છે, જ્યાં જે કંઈ પરમાત્મામાં રહેલું હોય છે તે સંપૂર્ણ મનુષ્યને અર્પણ કરવામાં આવે છે, જ્યાં આત્મજ્ઞાન અને યશને સંપાદન કરે છે, અને જાણે છે કે મનુષ્ય એ એક દિવ્ય વિભૂતિ છે. અને જે કંઈ દેવી છે, તેને સર્વદા પરમ શાંતિ, પરમ આનંદ તથા પરમ મુક્તિ પ્રાપ્ત થવું એ શક્ય જ છે.

આવા સામર્થ્યમય પરમાત્માના ગુપ્ત પ્રદેશમાં બંધુઓ ? સાધનએણીથી પ્રવેશો. શંકા તથા અજ્ઞાન એ બેને તેના મુખ્ય વિરોધીરૂપે જાણી તેનો તિરસ્કાર કરો, અને જાણતા યોગ્ય જાણીને જે તમારામાં જ છે તથા જ્યાં સંપૂર્ણ સર્વદા શુભ છે એવા પરમાત્માના ગુપ્ત પ્રદેશમાં વિલસી રહો.

માનસ શાસ્ત્રના મૂલાક્ષરો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના શ્રાવણ માસના ૫૯ ૨૮૦ થી.)

ન્યારે પ્રકૃતિ દુર્બલ જણાય ત્યારે જો તમે દુર્બલતાની સ્થિતિનો જ વિચાર કર્યો કરશો, અથવા એ દુર્બલતાની સ્થિતિ ઉપર જ માનસિક રીતે રહ્યા કરશો, અથવા તમે દુર્બલ છો એમ વિચાર્યા કરશો અથવા તમે કેવા દુર્બલ છો અને એ દુર્બલતાનો તમને કેવો અનુભવ થાય છે તે જ જો મુખ્યથી કહ્યા કરશો તો ત્યાં સુધી પ્રકૃતિ વધારે અને વધારે દુર્બલ થતી જશે. પરંતુ જો તમે બલના, જીવનના કે રુદ્ધિના વિચારો જ અખંડ કર્યા કરશો અને દુર્બલતાપ્રતિ સંપૂર્ણ અલક્ષ આપ્યા કરશો તો જ્ઞેષ્ઠતા બળને પાછું ઉપજાવવામાં તમે કુદરતને સહાય આપશો અને પછી લાંબા કાળ દુર્બલતાનું તમને જ્ઞાન થશે નહિ.

* * * *

જણા મનુષ્યો એવા હોય છે કે જ્યોત્સના એમ કહે છે કે જ્યારે તેમને જે પ્રકારનું જ્ઞાન થાય છે ત્યારે તેજોથી તે જ પ્રકારના વિચારનું ચિંતન કર્યા વિના રહેવાનું નથી. પરંતુ ગમે તેવા પ્રકારનું જ્ઞાન થાય તોપણ બીજા કોઈ વિચારોની વારંવાર આવના કરીને પેશા વિચારોને આવતા અટકાવો. આવનાના પ્રયોગ કરવાથી તમે તમારા મનને ગમે તે નવીન માર્ગમાં રચાવી શકો એમ છે. અને જ્યારે મન કોઈ નવીન અને વધારે સારા માર્ગમાં રચાય છે ત્યારે આપું શરીર પણ તેને જ અનુસરે છે.

* * * *

જાવનાનો સાચીપ્ર પ્રયોગ એ છે કે જે કંઈ સારી અને યથાર્થ સ્થિતિ છે તે સ્થિતિ તમને પ્રાપ્ત છે એ પ્રકારનું મનથી પુનઃ અને પુનઃ આવર્તન કર્યા કરવું. મનવડે એક ઉપર એક એમ અનેક વખત બોલ્યા જ કરવું. અને કદાપિ વર્તમાન સ્થિતિમાં નહિ તોપણ આગામી સ્થિતિમાં તો તે તમને પ્રાપ્ત જ છે—પ્રાપ્ત થનાર જ છે—એ પ્રકારની મનવડે વારંવાર જાવના કરવી. ન્યારે તમારું શરીર દુર્બલ અને વ્યાધિવાળું હોય ત્યારે ‘દુ’ નિરામય સ્વરૂપ છું, ‘દુ’ બલવાન છું ‘દુ’ રુદ્ધિમય છું’ એ પ્રકારનું તમારા મનથી કહેવું એ તમને વિરુદ્ધ સરખું લાગવાનું, પરંતુ ખરું જોતાં જેમ તમારામાં વ્યાધિની અવસ્થા છે તેમ તમારા શરીરમાં નિરામયતાની અવસ્થા પણ છે. જો વ્યાધિવાળા શરીરમાંથી આરોગ્યનાં તત્ત્વો વા સામર્થ્યો કેવળ અગ્રપાદ જતાં હોય તો તે શરીર પછી એક ક્ષણ પણ વધારે જીવી શકે નહિ. ન્યાં સુધી શરીર જીવતું છે ત્યાં સુધી તેમાં આરોગ્યનાં તત્ત્વો વા સામર્થ્યો વ્યાધિવાળી અવસ્થાને દૂર કરવાનો યત્ન કરતાં વિદ્યમાન જ હોય છે. તેથી નિર્ણય તમારે જ કરવાનો છે કે કઈ બાજુ તરફ તમારે ઢળી પડવું, કયા વિચારોને તમારે મદદ કરવી. તમારા વિચારોમાં સામર્થ્ય રહેવું છે, જે કંઈ વિચારનું તમે ચિંતન કરો છો તેમાં સામર્થ્ય રહેવું છે. જો તમે વ્યાધિનું અખંડ ચિંતન કરો છો તો તમારા વિચારનું સામર્થ્ય તે વ્યાધિને મદદ

I went all round the circumference and examined the young trees of oranges, asking all the questions that struck me on the moment.

The corner of ranch with 40 acres of navel oranges, with orange trees of green foliage some three feet in height, was inspiring great hopes to the eyes of the visitor. This part of the ranch appeared very promising. The other 40 acres of valencia trees (which grow slowly) gave also a very pretty view. The remaining 86 acres, planted in 1911, appeared to be very young in growth.

I saw and examined the whole ranch, planted clear to oranges with great care and culture, under the efforts of Mr. Daniels who stays there in a small bungalow with a little office room to carry on the regular work. He does manual labor on the ranch.

... ..
Then we began the work of seeing the neighbouring ranches and districts. All around in the neighbourhood were appearing groves of oranges, for miles & miles together. Orange cultivation seems to be the staple industry of the whole district, the land being best suited for the seedless oranges of the best kind.

Comparing our ranch with the rest of the district, it was found that ours was the second great grow in size, the first being that of Mr. Merriman, a millionaire possessing about a 1000 acres on the slopes of the high hills. Those slopes of deep green color, in finely developed orange trees, about the size of medium size sour lemon trees of India, proved quite clearly what an enormous industry the orange cultivation is in California.

We saw the piece of 43 acres at orange hurst. This piece is not put out in any special cultivation, it is reserved for the further planting of citrus fruits, possibly grape fruit, after the company will come on a dividend paying basis.

Returning to our place, the evening was spent in discussing the financial condition of the Company and its future prospects. It was found that the Company, according to American laws, can only pay dividend from the net profits and not from the cash or reserve fund.

The dividends are expected to begin on a small scale from 1914 and thence they will be increasing gradually in percentage. From the report of other people, it is made out that as trees grow old they yield increasing profits. The orange tree, once being planted, remains fielding fruit under regular fertilization for more than 40 or 50 years.

It is only in an exceptional case that dividend of 50 % is realized. We went next to visit a lemon grove at Lemon Cove, which is reported as having paid this year, the unusual dividend of 51 %, the trees being more than 10 years old.

We started that evening for Los Angeles, and arrived at this place in the morning. I was taken to the office, where the minute books, ledgers and deeds were shown to me. The books and records of the company were audited by the legal authorities and they bore the signature of certified public accountants.

Then I was taken to visit the legal attorney, Judge Pope, from whom I received the information of the sound financial and legal status of the Company. Many questions were put to him by me and from the stand-point of law, this grand old man explained the laws of stock-companies.

Next day I was taken to visit the ranches at Pomona. 20 acres of Kelsey Plum trees, some three feet in height being nearly two years old, presented a fine appearance. They are expected to yield some profits in 1914. The orange trees seemed to be developing nicely under the cement pipe live system. The big electric pump, drawing water from the well 500 feet deep, irrigates our land and also neighboring fields, charging them current rates. The packing house with the railway line near its footsteps will give a good deal of packing conveniences in the shipping seasons.

Under the advice of Judge Pope, it was arranged to see an old woman, who had some fancied grievance against the company. She having expressed the idea of overvaluing the properties, it seemed necessary to refer to the leading newspaper clippings and

the experienced Bank Managers. From them it was found, that the statements made in the reports of the Company were correct. The newspaper clippings are herewith attached for reference.

On the 22nd of July was held the Annual Meeting of the Company in which the report of last year was put before the Stockholders by the President. Accepting the offer of the President, I expressed some of my views about the business affairs in the meeting. The appointments for the next year being made, the meeting was adjourned. (a copy of the minutes of the meeting is attached herewith.)

The 23rd was spent in preparing minutes and sending sums for corporation taxes.

The Company is chartered in State of Arizona and I have examined the registration certificates of the State of California and of the State of Michigam, both of which are framed and kept in the office at Los Angeles.

I was then introduced to some of the the bank officers with whom the Company is dealing in finances.

Yesterday I was again taken to Pomona to see the ranches and especially to have an interview with Mr. Graham, the Manager of the American National Bank of Pomona, Mr. Storrs, the Cashier, Mr. Davis, the Vice President and Mr. Avis, the Postmaster of Pomona. From these persons a very satisfactory report of the Company's financial and legal status was obtained. The growth of orange industry, with its excellent future prospects for California were indicated to me, while some notable examples of actual profits were given me.

* * * * *

In my opinion is on a solid adamantine basis and its investments are quite safe. I cannot be said to exaggerate if I make the statement, that the big exeter ranch will be worth the entire capital investment.

Yours obediently

(Sd.) Goverdhan Ishverbhai Patel.

પત્રનો સાવાર્ય.

લોસ એન્જેલીસ,

ફેલીફોર્નિઆ,

૨૫ મી જુલાઈ ૧૯૧૨.

પ્રિય શ્રીમત્ જેમીસનદાસભાઈ,

તા. ૧૦ મીએ ન્યુયોર્ક ઉત્તરો પછી, તા. ૧૧ મીને દીવસે મિ. આમન્ટ સાથે ચીકાગો જવા હું ગાડીમાં બેઠો; તથા તા. ૧૩ મીને દિવસે સવારમાં ચીકાગો પહોંચ્યો. વધુ સમય યમાવ્યા વિના તે જ દિવસે સાંજના ફેલીફોર્નિઆ જનારી ટ્રુટ્ટનમાં હું નીકળ્યો. મિ. આમન્ટ ચીકાગોમાં એકલા રહ્યા અને હું ત્રણસે નીકળ્યો. તા. ૧૬ મીને દિવસે બપોરના હું લોસ એન્જેલીસપાસે બેક્સ્ટ્રીલમાં આવી પહોંચ્યો.

ફેલેન્સ કંપનીના પ્રેસીડન્ટ મી. શુમેકર મને ત્યાં તેડ્યા આવ્યા હતા. અમે લાંબી ન્યું સંધર્ન હોટલમાં ગયા. ત્યાં દશ કલાક એમની સાથે વાર્તા કરી. તેમાં આપણા દિંદના વ્યાપાર સંબંધમાં ચર્ચા કરવામાં આવી અને ત્યાંની (દિંદની) આપણા વ્યાપારની વસ્તુ-સ્થિતિ કહેવામાં આવી.

ખીજે દિવસે પ્રાતઃકાલે અમે ત્યાંથી એકઝીટર જવા નીકળ્યા. ત્યાં મી. જેમીસન અમારી વાટ જોતા હતા.

આસપાસના કુંગરાઓની તળેટીમાં આવેલા પ્રદેશમાંના આપણા એકઝીટરના વિશાળ ખેતરમાં મને તરત જ લક્ષ જવામાં આવ્યો. એ વિશાળ ખેતર ૧૬૬ એકરનું છે, ત્યાં જ-મીન સરખી કરેલી છે, વચમાંથી એના બરાબર એ ભાગ કરવામાં આવેલા છે, તથા એમાં પાણી પૂરું પાડવાને માટે પૃથક્ પંપીંગસ્ટેન્ટ છે. ઝાડની ષટાંગિને પાણી પાવાને ચારે તરફ કરેલી સીમેન્ટની ગટર, ખરેખર, ધરીગેશનની આશ્ચર્યકારક ઉત્તમ રીતિ છે.

આ આખા ખેતરમાં હું બધે ફર્યો તથા નારંગીના નાના ઝાડ જોયાં; અને મને તે સમયે સ્ફુરેલા સર્વ પ્રતો પશ્ચ પૂછ્યા હતા.

આ ખેતરનો ૪૦ એકરનો ખૂણો કે જેમાં નેવલ જાતની મારંગીઓ વાવેલી છે, અને જેમાં તેના લીલાં પાંદડાંવાળાં વૃક્ષ ત્રણ ફુટ ઊંચા થયેલાં છે, તે ખૂણો અત્ર આવાનરને મોટી આશા ઉપત્ત કરે એવો છે. આ ભાગ ધૂણો જ લાભકારક નીવડશે એમ લાગે છે. બીજા ૪૦ એકર કે જેમાં વેલેન્સીઆ જાતની નારંગીઓ વાવેલી છે તથા જે બહુ ધીમે ઊગે છે તેના દેખાવ પશ્ચ સુંદર છે. આ ખેતરની બાકી રહેલી ૮૬ એકરની જમીનમાં વાવે તર ઇ. સ. ૧૯૧૧માં જ થયું છે; અને તેથી તેમાં ઝાડ ઘણાં નાનાં છે.

મેં આ આખું ખેતર તપાસ્યું છે; તેમાં મારંગી વાવેલી છે; એના ઉપર બહુ સારી રીતની ખેતી તથા પ્રયત્ન કરવામાં આવેલા છે. એના ઉપર કોઈ જાતનો ગીંદો બોળે નથી. આ ખેતરની દેખરેખ ત્રિગેરે મી. ડેનીઅલ્સ રાખે છે તથા એક નાના બંબલામાં રહે છે; ત્યાં એક નાના ઓશીસનો ચોરડો છે કે જેમાં એ નિયમિત કામ કરે છે. આ ખેતર ઉપર મી. ડેનીઅલ્સ જાત મજૂરી કરે છે.....

પછી અમે આસપાસનાં ખેતરો તથા જમીન જોવા ગયા. આસપાસ સર્વ ખોળુએ માર્બલના માર્બલસુધી નારંગીના ખેતરો જણાય છે. આ આખા પ્રદેશનો પ્રધાન ઉદ્યોગ

નારંગીની ખેતીનો હોય એમ જણાય છે, કમકે આ બી વિનાની ઉત્તમ પ્રકારની નારંગીને માટે આ જમીન સર્વોત્તમ પ્રકારે યોગ્ય છે. આ પ્રદેશનાં ખીખાં ખેતરોની સાથે સરખાવતાં મને સ્પષ્ટ જણાયું કે કદની અંદર આપણું ખેતર ખીખાં નજરે છે. મી. મેરીમેન કે જે લક્ષાધિપતિ છે અને જેમની એક હજાર એકર જમીન ઉંચી ટેકરીના ઢોળાવઉપર છે તેમણે ખેતર મોટામાં મોટું છે. સારી રીતે ઉગેલાં નારંગીનાં આડવાળાં (કે જે હિંદુસ્તાનમાં મધ્ય-મ કદના ખાટા લીંબુના ઝાડ જેટલા કદમાં હોય છે) આ ઘેરા લીલા રંગનાં ખેતરો કેલી-શેર્નીઆમાં આ નારંગીનો ફેટલા મોટો ઉદ્યોગ છે તેને સિદ્ધ કરી આપતાં હતાં.

એરેન્જર્સ્ટ આગળનો ૪૩ એકરનો કડકો અમે જાણ્યો. આ ખેતરમાં હાલ કાંઈ ખાસ વાવવામાં આવ્યું નથી. પણ કંપની વ્યાજ આપતી થશે એવી સ્થિતિમાં આવ્યા પછી એમાં સાઇટ્રસનાં ઝાડો અને બહુ કરીને ગ્રેઇપ ક્રુટસ વાવવાને માટે આ ખેતર મુકરર કરવામાં આવ્યું છે.

સાવકાલે ઘેર આવ્યા પછી કંપનીની પૈસાસંબંધની રિયલિટી તથા એના ભવિષ્યના સંબંધી અમે ચર્ચા કરી. અગત્યા (અમેરિકાના) કાયદાપ્રમાણે કંપનીથી ચોખ્ખા નફા-માંથી જ વ્યાજ આપી શકાય છે અને રોકડ સીલક અથવા રીઝર્વ ફંડમાંથી વ્યાજ આપી શકાતું નથી.

ઇ. સ. ૧૯૧૪ ની સાલથી વ્યાજની સરખાત નાની રકમથી થવાની આશા રહે છે; અને પછી ધીમે ધીમે તે દર વધતો જશે. ખીખાં લોકોના નીપોદ્ધતિ એમ જણાય છે કે જેમ જેમ ઝાડ મોટાં થાય છે તેમ તેમ તે વધારે લાભ આપતાં જાય છે. એક વાર વાવેલું નારંગીનું ઝાડ તેને નિયમસર ખાતર આદિવડે સંજાળવામાં આવે તો ૪૦—૫૦ થી વધારે વર્ષ ફળ આપે છે.

કોઇક જ વાર એટલે કે અપવાદ જેવા પ્રસંગમાં જ ૫૦ ટકા જેટલો નફો મળી શકે છે. ખીખાં દિવસે અમે 'લેમન કોવ'માં એક લીંબુનું ખેતર જોવા ગયા. આ ખેતરમાં લીંબુના ઝાડ દશ વર્ષ કરતાં મોટાં છે, અને આ લીંબુના ખેતરે આ વર્ષે અપવાદરૂપે જ ૫૧ ટકાનો નફો આપ્યો છે એવું સાંભળ્યું છે.

તે દિવસે સાંજના લૉસ એન્જેલીસ જવા અમે નીકળ્યા તથા ત્યાં પ્રાતઃકાલે આવી પહોંચ્યા. મને ત્યાં ઓરીસમાં લઈ જવામાં આવ્યો તથા ત્યાં કંપનીની મિનિટલુક તથા ખાતાવહી તથા ખત દસ્તાવેજો મને બતાવવામાં આવ્યા. કંપનીના હિસાબો કીતાબો કાયદેસર સત્તા ધરાવનાર તરફથી ઓડિટ કરવામાં આવેલા છે. તથા તેનાંપર સર્ટીફિકેટ મેળવેલા પબ્લીક એકાઉન્ટન્ટની સહી છે.

પછી મને એન્ટની જર્જ પોપને મળવા તેડી જવામાં આવ્યો. તેમના તરફથી મને કંપનીની પૈસા સંબંધની મજબૂત પાયાપરની તથા કાયદેસર બંધારણવાળી રિયલિટી જણાવવામાં આવી. મેં એમને ઘણા પ્રશ્નો પૂછ્યા તથા એ જુદા અનુભવી પુરુષે મને રોડક કંપનીઓના કાયદા સમજાવ્યા.

ખીખાં દિવસે પોમોનામાં ખેતર જોવા તેડી જવામાં આવ્યો. ત્યાં વીશ એકર જમીનમાં 'કેસ્ટી'લુમ' નું વાવેતર છે; તેમાં ફેટલાક ઝાડ બે વર્ષનાં તથા ત્રણ ફુટ ઉંચાં છે તથા તેના દેખાવ સુંદર લાગે છે. તે ઇ. સ. ૧૯૧૪ માં થોડો નફો આપશે એવી આશા રાખવા

માં આવે છે. સીમેન્ટની ગટરથી પાણી પૂરું પાડવાની યોજનાથી નારંગીનાં ઝાડ સારી રીતે ઢીંગતાં હોય એમ લાગે છે. ૫૦૦ ફુટ ઉંડા કુવામાંથી ઇલેક્ટ્રીસીટીથી ચાલતો પંખીખેન્ટ પાણી કાઢે છે. આ વડે આપણા ખેતરને પાણી પવાય છે તથા પાસેનાં ખેતરોને પણ ચાલુ દર પ્રમાણે પાણી વેચવામાં આવે છે. અત્ર એક પેટ્રોલ ટાંકિસ છે અને તેની પાસે જ રેલ્વે લાઇન છે તેથી માલ મઢાવવાની મોસમમાં પેટ્રોલ કરવાની ઘણી સગવડ રહે છે.

એક વૃદ્ધ સ્ત્રીને કંપનીસાથે કાંઈપત્રિક ફર્પાદ હતી; તેથી જજ પોપની સલાહથી મારે તેની મુલાકાત લેવા વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. મિલકતની કિંમત વધારે આંકવામાં આવી છે એવું એ સ્ત્રીએ જાહેર કર્યું હતું; તેથી મુખ્ય મુખ્ય ન્યુસપેપરોના ફકરા જોવાનું તથા અનુભવી બેન્કના વ્યવસ્થાપકોને મળવાનું આવશ્યક જણાયું. તે દ્વારા એમ જણાય છે કે કં. પનીના રીપોર્ટમાં આપેલા હેવાલ ખરાબર યથાર્થ જ છે. (કાપી લીધેલા ફકરા આ સાથે સામેલ છે,

તા. ૨૨ મી જુલાઈએ કંપનીની વાર્ષિક સભા મળી હતી; તે સમયે પ્રેસીડેન્ટ રોડક હોલ્ડરોના આગળ ગયા વર્ષનો રીપોર્ટ મૂક્યો હતો. પ્રેસીડેન્ટની માગણી સ્વીકારી મેં પણ એ સભામાં આ વ્યાપાર સંબંધમાં મારા કેટલાક વિચારો દર્શાવ્યા હતા. આવતા વર્ષ માટે નીમણુંકો યથા રહેથી સભા મૂલતવી રહી હતી. (તે સભામાં થયેલા કામકાજનો હેવાલ આ સાથે છે.*)

મિનિટ લખવામાં તથા કોરપોરેશનના કર બરવામાં તા. ૨૩ મીનો દિવસ ગયો હતો.

એરિસોના રોટમાં કંપનીનું ચાર્ટર્ડ દાખલ થયેલું છે; કેલીફોર્નિયા તથા મીચીગાન રોટનાં રજીસ્ટ્રેશન સર્ટિફિકેટ મેં તપાસ્યાં છે; તથા એ સર્ટિફિકેટ ફ્રેમમાં મઢાવી લૉસ એન્જેલીસની કંપનીની આશીસમાં રાખવામાં આવ્યાં છે.

કંપની જે બેન્ક સાથે પૈસાની લેવડ દેવડ કરે છે તે બેન્કના કેટલાક આફીસરોને મને મેળવવામાં આવ્યો.

ખેતરો જોવા તથા ખાસ કરીને પોમોનાની ધૂી અમેરિકન નેશનલ બેન્કના મેનેજર મી. ગ્રીહામ, ડેરીઅર મી. સ્ટોર્સ, વાઇસ પ્રેસીડેન્ટ મી. ડેવીસ તથા પોર્ટમાસ્ટર મી. એ. વીસને મળવા મને પોમોના ગઇ કાલે તેડી જવામાં આવ્યો હતો. આ બધા તરફથી કંપનીની સ્થિતિ પૈસા સંબંધ તથા કાવદા પ્રમાણે ઘણી સંતોષકારક છે એમ ખાતરી થઇ છે. નારંગીના ઉદ્યોગની વૃદ્ધિ તથા કેલીફોર્નિયા માટેના ઉત્તમ બિઝિનેસ મને જણાવવામાં આવ્યાં; તથા થયેલા નફાના કેટલાક જવલંત દરિયા આપવામાં આવ્યા.....

મારા માનવા પ્રમાણે કંપની વજી જેવા સખ્ત પાયાપર છે તથા તેમાં રોકેલા પૈસા કેવળ સહીસલામત છે. એક્ઝીક્યુટિવ વિશાલ ખેતર માત્ર જ બધી રોકાયેલી ચાપણ જેટલી કિંમતનું થશે એમ હું કહું તો તેમાં કાંઈ પણ અતિશયોક્તિ કરતો નથી.

(સહી):—ગોવર્ધન ઇશ્વરભાઈ પટેલ.

* જેમને એ જોવા હોય તેમણે વડોદરામાં શ્રીકૃત ઇશ્વરભાઈ છત્રાભાઈપાસે જઈ વાંચી આવવા સ્વતંત્રતા છે. હાલ આ આખો પત્ર થોડો સમય એમનો પાસે રહેશે.

ધી ફેલેન્ક્સ કંપની.

(લેખ: જી. જી. કુલીઆ.)

શ્રીમાન વિશ્વવંશ સ્વરૂપરથ થયા પછી કેટલાક શેરહોલ્ડરોએ એ કંપનીની સ્થિતિ સંબંધમાં વિવિધ પ્રશ્નો કંપનીની ઓફીસમાં કર્યા હતા અને તેથી શેરહોલ્ડરોની સમજ નળવાઈ રહે, એમને જોડાતી ખબર પ્રમાણમાં વેળાસર મળે તથા કંપનીના વ્યવસ્થાપકોને એકની એક ખબર ધણે સ્થળે લખવાનો બોલો ઓછો રહે અને એ સમયનો કંપનીના ઉદ્યોગમાં ઉપયોગ કરવાનો અવકાશ રહે પ્રત્યાદિ વિચાર કરી કંપનીની 'બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર' તરફથી તા. ૩ જુલાઈ ૧૯૧૨ ને રાજ હિંદુસ્તાન ખાતે કંપનીની 'એજન્સી' સ્થાપવાનો ફરવં આ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યો છે:—

LOS ANGELES, CALIFORNIA.

August 3rd, 1912.

At a meeting of the Board of Directors of the Phalanx Company, regularly called and held at the office of the Company, 516 Chamber of commerce, Los Angeles, California, August 3rd 1912, at which the full membership of the Board was present and voting, the following resolutions were adopted:

Resolved: that an Agency of the Phalanx Company be established in India, at Bhavnagar-India, for the following specific purposes:

1st: To furnish the stockholders in India with such information regarding the affairs of the Company, as may be received from the Company for distribution.

2nd: To forward to the office of the Company at Los Angeles California, certificates of stock for *transfer*, and to deliver to the owners thereof, stock-certificates sent from the Company at Los Angeles, after *transfer*.

3rd: To distribute to the stockholders in India, copies of the annual Reports of the Company, sent from the office of the Company at Los Angeles.

4th: To distribute dividends, when forwarded from the office of the Company at Los Angeles, to the stock-holders in India.

Resolved: That Prof. Jekisundas J. Kania, B. A. be ap-

pointed managing agent of the agency of the company in India, and; that Mr. Ishverbhai J. Patel, be appointed Associate of the same; these gentlemen acting in an Honorary capacity.

Witness our hands and the seal of the Phalanx Company this 3rd day of August 1912.

The Phalanx Company.

Seal

(Sd.) Comly' Shoemaker,
President.

(Sd.) Harry A. Jamison,
Secretary.

સાવાઈ.—

લોસ એન્જલીસ કેલિફોર્નિઆ.

૩ ૭ ઓગસ્ટ ૧૯૧૨.

ફેલેન્કસ કંપનીની ઓફીસમાં-૫૧૬, ચેમ્પર ઓફ કોમર્સ, લોસ એન્જલીસ, કેલિફોર્નિઆમાં, ૩ ૭ ઓગસ્ટ ૧૯૧૨ ના રોજ એ કંપનીના ડિરેક્ટરોની બોર્ડની મિટિંગ નિયમસર યોજાવવામાં આવી હતી તથા યમ હતી તેમાં બોર્ડના સદસ્યો મેમ્બરો હાજર હતા તથા તેમણે મત આપ્યા હતા, તથા તેમાં આ પ્રમાણે ઠરાવ કરવામાં આવ્યા છે કે—
(અ) કલિફોર્નિયામાં લાવનગરમાં ફેલેન્કસ કંપનીની એક ' એજન્સી ' ફક્ત નીચેના કાર્યોમાટે સ્થાપવી.

- (૧) કંપની તરફથી એ એજન્સીને જાહેર કરવા મળેલી, કંપનીના વ્યાપારાદિ સંબંધની હકીકત કલિફોર્નિયાના શેરહોલ્ડરોમાંથી માગે તેને જાણાવવી.
- (૨) શેરહોલ્ડર તરફથી જે શેરસરટિફિકેટ ટ્રેન્સફર કરવા (ખીજે નામે ચઢાવવા) માટે એ એજન્સીને મોકલી આપવામાં આવે તે કેલિફોર્નિયા રેટના લોસ એન્જલીસમાં કંપનીની ઓફીસમાં મોકલી આપવા તથા ટ્રેન્સફર કરી નવા સરટિફિકેટ સદરહુ કંપની તરફથી એજન્સીને મોકલી આપવામાં જે તે તેના માલિકને આપવા.
- (૩) સદરહુ કંપનીની સદરહુ ઓફીસ તરફથી કંપનીના વાર્ષિક ૫ તકે પ્રસિદ્ધ મોકલી આપવામાં આવેથી એ નકલો કલિફોર્નિયાના જે વૈવંશરમારકમાં
- (૪) સદરહુ કંપની તરફથી ન્યારે વ્યાજ મોકલી આપવા, વૈવંશરમાં જે એમ ન્યારે શેરહોલ્ડરમાં તે વહેંચી આપવું.
- (બ) પ્રો. લેકીસનનાસ લે. કણીઆ બી. એ, જે કંપની નીચે જ રહે, કેમકે તમારી ન્સીના વ્યવસ્થાપક નીમવાનું તથા શ્રી ઇશ્વરભાઈ કંઈ પુણ્ય દિત થયું છે એમ વાનું, અને આ ઉભય જુદરથે વમરે પ્રમાણેતના આ પુસ્તકને સમ તમે આવશ્ય

(સીલ)

સ્મરણમાં જામત છે તેવા અનેક સદસ્યોના
નામ/જસે એમ આ પુસ્તકની નકલો સમને
તરી એક જ છે કે આજ સુધીમાં તેની

ધી ફેલેન્ક્સ કંપની.

(લેખક જે. જે. કહ્લીઆ.)

શ્રીમાન વિશ્વવંશ સ્વરૂપચ યથા પછી કેટલાક શેરહોલ્ડરોએ એ કંપનીની સ્થિતિ-સંબંધમાં વિવિધ પ્રશ્નો કંપનીની ઓફીસમાં કર્યા હતા અને તેથી શેરહોલ્ડરોની સગવડ જળવાઈ રહે, એમને નિષ્ફળી ખચર પ્રમાણમાં વેળાસર મળે તથા કંપનીના વ્યવસ્થાપકોને એકની એક ખચર ધણે સ્થળે લખવાનો બોલો આજો રહે અને એ સમયનો કંપનીના ઉ-દ્યોગમાં ઉપયોગ કરવાનો અવકાશ રહે હસાદિ વિચાર કરી કંપનીની 'બોર્ડ' આદિ ડિરેક્ટર' તરફથી તા. ૩ જુલાઈ ૧૯૧૨ ને રોજ હિંદુસ્તાન ખાતે કંપનીની 'એજન્સી' સ્થાપવાનો ફરાવ આ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યો છે:—

LOS ANGELES, CALIFORNIA.

August 3rd, 1912.

At a meeting of the Board of Directors of the Phalanx Company, regularly called and held at the office of the Company, 516 Chamber of commerce, Los Angeles, California, August 3rd 1912, at which the full membership of the Board was present and voting, the following resolutions were adopted:

Resolved: that an Agency of the Phalanx Company be established in India, at Bhavnagar-India, for the following specific purposes:

1st: To furnish the stockholders in India with such information regarding the affairs of the Company, as may be received from the Company for distribution.

2nd: To forward to the office of the Company at Los Angeles California, certificates of stock for *transfer*, and to deliver to the owners thereof, stock-certificates sent from the Company at Los Angeles, after *transfer*.

3rd: To distribute to the stockholders in India, copies of the annual Reports of the Company, sent from the office of the Company at Los Angeles.

4th: To distribute dividends, when forwarded from the office of the Company at Los Angeles, to the stock-holders in India.

Resolved: That Prof. Jekisundas J. Kania, B. A. be

pointed managing agent of the agency of the company in India, and; that Mr. Ishverbhai J. Patel, be appointed Associate of the same; these gentlemen acting in an Honorary capacity.

Witness our hands and the seal of the Phalanx Company this 3rd day of August 1912.

Seal

The Phalanx Company.
(Sd.) Comly Shoemaker,
President.

(Sd.) Harry A. Jamison,
Secretary.

સાવાધ.—

લોસ એન્જલીસ કેલિફોર્નિઆ.

૩ ૭ ઓગસ્ટ ૧૯૧૨.

ફેલેન્ક્સ કંપનીની ઓફીસમાં-૫૧૬, એન્જલ ઓફીસ કોમર્સ, લોસ એન્જલીસ, કેલિફોર્નિઆમાં, ૩ ૭ ઓગસ્ટ ૧૯૧૨ ના રોજ એ કંપનીના ડિરેક્ટરોની બોર્ડની મિટિંગ નિવમસર બોલાવવામાં આવી હતી તથા તેમાં તેમાં બોર્ડના સદસ્યો મેમ્બરો હાજર હતા તથા તેમણે મત આપ્યા હતા, તથા તેમાં આ પ્રમાણે કરાવ કરવામાં આવ્યા છે કે:—
(અ) હિંદુસ્તાનમાં લાવનગરમાં ફેલેન્ક્સ કંપનીની એક 'એજન્સી' ફક્ત નીચેના કાર્યો માટે સ્થાપવી.

- (૧) કંપની તરફથી એ એજન્સીને જાહેર કરવા મોકલી, કંપનીના બાપારાદિ સંબંધની હકીકત હિંદુસ્તાનના શેરહોલ્ડરોમાંથી માગે તેને જણાવવી.
- (૨) શેરહોલ્ડર તરફથી જે શેરસરટિફિકેટ ટ્રેન્સફર કરવા (ખીજે નામે ચકાવવા) માટે એ એજન્સીને મોકલી આપવામાં આવે તે કેલિફોર્નિઆ સ્ટેટના લોસ એન્જલીસમાં કંપનીની ઓફીસમાં મોકલી આપવા તથા ટ્રેન્સફર કરી નવા સરટિફિકેટ સદરહુ કંપની તરફથી એજન્સીને મોકલી આપવામાં જ ન તે તેના મુલિકને આપવા.
- (૩) સદરહુ કંપનીની સદરહુ ઓફીસ તરફથી કંપનીના વાર્ષિક ૪ મોકલી આપવા માં આવેથી એ નકલો હિંદુસ્તાનના ગેવેસ્ટવંશરમારકમાં મોકલી આપવા.
- (૪) સદરહુ કંપની તરફથી બ્યારે બ્યાજ મોકલી આપવાનું સમજાવે છે એમ બ્યારે શેરહોલ્ડરમાં તે વહેંચી આપવું.
- (બ) પ્રો. બેકીસનવાસ જે. કલ્યાણ ખી. એ, ને કંપનીના નાદિ જ રહે, કેમકે તમારી ન્હીના બ્યવસ્થાપક નીમવાવું તમા મી. ઇશ્વરભાઈ તમારું કંઈ પણ દિલ થયું છે એમ માનવા, અને આ ઉપર મુદ્દરથે વખરે પમારે

(સીલ)

રમણભાઈ ભામરા છે-તેવા, અનેક સંજોગો
કામ બસે એમ આ પુસ્તકની નકલો મળે
આતરી એક જ છે કે આજ સુધીમાં તેની

રચનાર—શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર, ભગવાન

રચનાર—શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર, ભગવાન

વિદ્વાન તેમ જ સામાન્ય બુદ્ધિમાન એકસરખા રસથી તે વાંચે છે અને સર્વ કોઈ તેની સ્તુતિ કરે છે. વિદ્વાનને તેમથી જેટલું બળ્યવાનું મળી આવે છે. તેટલું જ સામાન્ય બુદ્ધિમાનને પણ તેમથી મળી આવે છે. વાર્તામાં રસ એવો છે કે વાંચતા વાંચતા વાંચનારને એમ થાય છે કે આ પુસ્તક જલદી વંચાવામાટે ચાર વ્યાખ હોય તો કેવું સાર ! તે વાર્તાના રૂપમાં હોવાની સાથે મનુષ્યને ઈન્નતિ પામવામાટે કેવા કમથી પ્રયત્ન કરવો તેને સચવનાર તેમાં એક નિસરણી છે.

તમારે ગૌતમ વિચારોને જાણવાનાર પુસ્તક વાંચવું હોય અથવા નિર્ણયોના સમયે મન ને આનંદ મળે તેવું પુસ્તક વાંચવું હોય તો તેને ખાટે જે પુસ્તકો ખરીદવાનો કશો જ રસ નથી. કેમકે તે બંને આ પુસ્તકમાં છે. તો પછી જ પુસ્તકમાંથી બંનેનો લાભ મળે તેવું પુસ્તક શાખાએ ન લેવું ?

तमे अनेक आयतोभा-निराश तथा दुःख, पण ज्या पुस्तक पारीदीने वाचीने कदापि नि
 राश नव्हि शब्दा. ज्या व्यक्तीतर्फा तामने निराशा असे तो आज मेवढी जे हे ज्या पुस्तक प्रसिद्ध
 तथा पढी व्याटला विलये तमारे वाचिवानो हेम समय आणो.

વિશેષમાં એ છે કે આ પુસ્તકની, તમામ ઉપજ શ્રીમાન વિશ્વવંશરમારકમાં આપવામાં આવી છે, અને તેથી આ પુસ્તક ખરીદ્યું, એ એક ધર્મદાન છે એમ ન્યારે તમે જાણો છો. ત્યારે તમને તે પુસ્તક-કોવાયું મન થયાવિના નહિ જ રહે, કેમકે તમારી ર્મજ્ઞતિ અત્યંત જાગ્રત છે. શ્રીમાન વિશ્વવંશવડે જો તમારું કંઈ પુણ્ય-હિત થયું છે એમ તમારી જ્ઞતિ ખાનગી હશે તો તેજોના રમારકનિમિત્તાના આ પુસ્તકને લઈ તમે અવસ્ય તે પ્રજ્ઞતિને અનુમોદન આપશો.

શ્રીમાન્ વિશ્વવંશના અનંત ઉપકારજીમને સ્મરણમાં જામતું છે તેવા અનેક સર્જના
જી પચીસ તો કોઇ પચાસ અને કોઇ સાતે તો કોઇ બેસે એમ આ પુસ્તકની નકસી લખને
ને બચાવ કરવા મુવી પડ્યા છે. અને તેની ખાતરી એક જ છે કે આજ સુધીમાં તેની

૪૦૦૦ નકલો ચાલી ગઈ છે. માત્ર એક જ દુનિયર હવે બાકી રહી છે, અને તે પણ હવે બહુ જ થોડા વખતમાં ખપી જશે.

જેઓ તે પુસ્તકો ખપાવવા પ્રયાસ કરે છે તેઓ પહેલાં માત્ર પાંચ નકલો પ્રયાસ કરી જોવા ખાતર મુરોબીથી લઈ ગયા હતા. આજ તે જ મનુષ્યોએ પ્રયાસ ઉપરાંત પુસ્તકો ખપાવી દીધાં છે, અને હજી મંગાવ્યા જ કરે છે.

આરે આટલો બધો વેગ ચાલ્યો છે ત્યારે તમારે પાછા પડવાની શી જરૂર છે ? જો પોરટ આદીસ આજે જ તમારો પત્ર લેવા તૈયાર છે તો આજે જ પત્ર લખો અને મંગાવી લો.

મૂલ્ય-રૂ. ૧-૦-૦ પોરટેજ ૦-૧-૦

વ્યવસ્થાપક મહાકાલ વડોદરા

સદુપદેશ શ્રેણી.

(સત્તર્વિંશતિતમસદુપદેશ.)

શ્રી શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગના આપાદી પૂર્ણિમાના ૬૧ મા મહોત્સવપ્રસંગે । કરવામાં આવી છે, જેમાં નીચે પ્રમાણે શ્રીપુરુષના વિષયોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો પુરુષવર્ગના વિષયો.

- ૧ અભ્યાસ. (ભોગીલાલ.)
- ૨ શારદા અને શ્રીકૃષ્ણ (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)
- ૩ વેદાંતપરિભાષાવ્યાખ્યા (કણ્ઠીઆ.)
- ૪ પ્રકટ પરમેશ્વર. (કૌશિકરામ વિ. મહેતા.)
- ૫ આત્મઘોષ. (શ્રી ઉપેન્દ્ર.)
- ૬ ઇશ્વરભાવના. (નર્મદાશંકર દે. મહેતા.)
- ૭ કીર્તનો.

શ્રી વર્ગના વિષયો

- ૧ પ્રગતિને માટે કયું સાધન સંજ છે. (પ્ર૦)
- ૨ અધિકારિનાં લક્ષણો. (મુલોચન.)
- ૩ કીર્તનો.

આ મોટાં ૨૧૦ પૃષ્ઠનું પુસ્તક છે. તેમાં શારદા અને શ્રીકૃષ્ણની વાર્તા ખાસ વાંચ્ય વાંચ્ય છે. તે અત્યંત રસવાળી, સરળ અને ચમત્કારિક છે. આ વાર્તાનું વધારે વિવેચન જાણવા કરતાં તેને વાંચી જવાનું આપ્રદ્યપૂર્વક કહેવું એ વાંચનારને માટે વધારે લાભ કરનારું છે.

મૂલ્ય. રૂ. ૦-૧૨-૦ પોરટેજ ૦-૧-૦

વ્યવસ્થાપક મહાકાલ વડોદરા

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રકાશ.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસંગ્રહ.

- ૧ સમસર્વજન તત્ત્વસામર્થ્યનું નિર્દેશન તથા પ્રશિષ્ટાત (શ્રીઉપેન્દ્ર.) ... ૩૧૧
૨ જન્મમૃત્યુનો જથ્થા કરાવિના મરુતો જે કંઈ નિદ્રા કરે છે તેવર્થે છે (વિશ્વવંદ્ય.) ૩૨૮

૨ શ્રીમાનું વિશ્વવંદ્યપ્રણીત લેખ.

- ૧ સતી સુહર્ષા (તાટ્ય રૂપે) ... ૩૨૨

૩ તત્ત્વચિત્રાર.

- ૧ અલ્પશ્રુત અથવા અભગીપ્રસા. (કણ્ઠીયા.) ... ૩૨૪
૨ હિમલિ પ્રમ કન્વાઈ સરથ સાવન. (કણ્ઠીયા) ... ૩૩૨
૩ વિચરેનરાશિ (શ્રીઉપેન્દ્ર.) ... ૩૨૪
૪ અપ્રામથ્યપોષકમક્યપ્રતિ પત્ર (શ્રીઉપેન્દ્ર.) ... ૩૩૩
૫ તમને માત્રી સંગતિ વધારે લાભ કરતર છે. (શ્રીઉપેન્દ્ર.) ... ૩૩૧

૪ માનસ શાસ્ત્ર.

- ૧ માનસ રસધન અથવા યોગનને પ્રાપ્ત કરાવે ઉપાય. (શ્રીઉપેન્દ્ર.) ... ૩૩૭
આરોગ્ય.

- ૧ નૈપચિક જીવન. (શ્રીઉપેન્દ્ર.) ... ૩૩૩

૫ પ્રકીર્ણ.

- ૧ પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ. (શ્રીઉપેન્દ્ર.) ૩૫૩
૨ અધ્યમન્દાર—શ્રીશકગચાર્ય દ્વારારન, દયમન્થીલા, લતા અને બ્રજિના, ... ૩૪૮
કિનોપદેશ, મુદ્રા ભાગરનાં સાચાં મેતી, યોગિની. ...
૩ વર્તમાન વર્ષની સમાપ્તિ. (શ્રીઉપેન્દ્ર.) ... ૩૫૭
૪ ચતુર્વિંશતિતમ વર્ષની સમાપ્તિનિમિત્ત શ્રીમદ્દાશાસનાં ચુચુગાન તથા
શ્રીમદ્દાશાસનિત્ત શ્રીદેવ સ્તવન. ... ૩૬૨

સૂચના.

મહાકાવ્ય પ્રત્યેક માપની વડે ૧૫ ઉપર પ્રકટ ચાર છે, અને તેની આદેશને ને બીજા માપની શ્રુતિ દશમ ચુકીમા મળે છે. આથી જે પ્રકટને એ અરમામાં અક ન મળે તેમથે થેડા દિશમ વાટ કોઇ અવ જણાવનું ઠેકાણુ અદ્યનારે પોનાનું પ્રથમનું ઠેકાણુ જણાવના કૃપા કરી. તેમ નહિ કરનારા પત્રોપર ધ્યાન આપામાં આપું નથી

વ્યવસ્થાપક, મહાકાવ્ય, વગેરે.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૪—આગ્નિન કૃષ્ણ ૦ ૧૪ સંવત્ ૧૯૬૮—દર્શન (અંક) ૧૨.

॥ ॐ શ્રી ॥

સમસર્વત્ર તત્ત્વસામર્થ્યનું નિદર્શન તથા પ્રણિપાત.

પદ્ય (અગમ શી, આ ઉપવનની બહાર, એ લય)

અહો ! આ, અતુલ શુ' બળ ઉભરાય.
 સ્થળે સ્થળ દિવ્ય પ્રવાહો ભળાય,—
 અગમ્ય કોઈ પ્રદેશથી નિસરી, ચૌદ ભુવનમાં ઓ ! ભય,—
 જેતું શાંત જીવનમય ઓળસૂ, અહુ અહુમાં પથરાય,—
 સાગ્ય પ્રભામય એ સામર્થ્યે, દૃશ્ય સકલ આ છવાય,—
 ગગનથી પૃથ્વીપાર સકલ સ્થલ, રસરૂપ થઈ રેલાય,—
 કરતાં એ બળમાહિ નિમજ્જન, બળતું પ્રતીક થવાય,—
 ગળતા ગળતાં એ બળમાં ન્યાં, પૂર્ણપણે જ ગળાય,—
 મધ્યબિંદુ એ બળતું કરી ફરી, (ત્યારે) તેપર શરીર રચાય,—
 અદ્ભુત ભાન થતું તે કાળે, કથન શુ' વાણીથી થાય,—
 સમગ્ર આ બળ નિજ બળ માની, નમીએ આળે પાય,—

સતી સુવર્ણા.

[નાટ્ય રૂપે.]

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૮૪ થી.)

પ્રવેશ ૪.

સ્થલ—ઉત્પલકાનગરીનો રાજમાર્ગ.

પાત્રો—તપસ્વિની તથા રાણી સુવર્ણા દાસી.

તપસ્વિની—(પ્રવેશીને સ્વગત) બહેન ચારુદોયનાની આત્માપ્રમાણે હું ઉત્પલકા નગરીમાં આવી તો ખરી, પણ હવે મારે આ નગરીનાં છ રતને શી રીતે મળવું ! બહેન ચારુદોયનાએ તો કોઈ ન જાણે તેમ શ્રમપણે કામ કરવાનું કહ્યું છે; અને તેથી જ મેં આ તપસ્વિનીનો વેપ લીધો છે. આ નગરીનાં છ રતનમાંથી એકને મળીને સદેશો પહોંચાડું તો પણ કામ થાય એવું છે, પણ આટલે લાંબી આવીને છમાંથી એકનાં જ દર્શન કરીને જતું એ ઠીક નથી. દેશદેશાંતરમાં આ ઉત્પલકા નગરીના છ રતની કીર્તિ પ્રખરી રહી છે, અને મોટામોટાએ પણ તેમનાં દર્શનને માટે ઝંખી રહ્યા છે. તો મારે આવો લાભ ફરી ફરીને ક્યાં આવનાર છે ? પુરુષને તો આ છ રતનાં દર્શન થવાં કલ્પ છે, પણ હું ઓછું, અને તેમાં વળી આ વેપમાં છું, એટલે મને ઘણી અડચણ નહિ પડે. કહેવાય છે કે આ છ રતનો જેમ રૂપમાં, શુભમાં અને વિદ્યામાં અત્યંત કુશળ છે, તેમ યુદ્ધકળામાં પણ બહુ નિપુણ છે, તેમને રણે ચઢવાનો હજી પ્રસંગ આવ્યો નથી, પણ સાંભળ્યું છે કે રણમાં સમર્થ યોદ્ધાઓને પણ હંધાવે એવું આતુર્ય તેમનામાં છે. અરે ! આજે તેમનાં દર્શન કરી હું કુતાર્થ થઈશ. પણ આ તપસ્વિનીનો વેપ કળાઈ ન આવે એવી મારે સાવચેતી રાખવી જોઈએ. ચાલ ત્યારે, પેલું લાજન ગાતી ગાતી આ રાજમાર્ગમાં ફરું, એટલામાં કોઈ મળી જશે તો આ છ રતની ભાજ પૂછીશ. (મોટેથી ગાય છે.)

૫૬.

કોઈ ચેતો રે કોઈ ચેતો,

ચેત્યા નથી તેનો થાવો અંતમાં ફરેતોરે, કોઈ ચેતો,

ભાઈ ! કોઈ ચેતો, બહેનો ! કોઈ ચેતો;

ગઈ જીવાની ઘડપણ આબુ, કાળનગારું એ તો,

મુઠી પકડી પટકી દેશે, નિરાંત ધરી શું રહેતો,

અરે ! અરે ! કોઈ ચેતો, ભાઈ કોઈ ચેતો;—

વહ્યા ઘણા ને તું પણ ચાલ્યો, ભવસાગરમાં વહેતો,

હૈયાકુટા હરિનાવમાં કાં નથી બેસી લેતો,

અરે ! અરે ! કોઈ ચેતો, ભાઈ કોઈ ચેતો;—

ભણ લે હરિને ત્યજી બિધયોને જો અચવા ઇચ્છે તો,

ધર્મ સજી લે, અંતકાળ છે, સગી તારો તે તો,

અરે ! અરે ! કોઈ ચેતો, ભાઈ ! કોઈ ચેતો, બહેનો ! કોઈ ચેતો;—

દાસી—(પ્રવેશ કરીને સ્વગત) આ કોઈ વિરાગી તપસી સી જણાય છે. લાવ એની સાથે વાત કરી જોઈ અને જો ભોજનની ઇચ્છાવાળી હોય તો તેડી જઈ. (પ્રધાન) માછી તમે ક્યાંથી આવો છો, અને શું જોઈએ છે ?

તપસ્વિની—બહેન ! હું ધણે દુસ્થી આવું છું. પરમાત્માનું સ્મરણ કરતાં ત્યાં ત્યાં પ્રારબ્ધપ્રમાણે વલ્લ કડે છું; બધી ઇચ્છા છૂટી ગયા પછી જ આ વેપ લેવાય છે, તો પછી મારે અમુક વસ્તુ જોઈએ છીએ, એ આ વેપ લીધા પછી બોલવું ધડતું નથી.

દાસી—માછી ! તમારે ભોજનની ઇચ્છા હોય તો મારી સાથે પધારો. દેવી સૂનૃતાના ભવનમાં અતિથિને હમેશાં સત્કર થાય છે તમારી ઇચ્છા હોય તો હું તમને તેડી જઈ.

તપસ્વિની—દેવી સૂનૃતા કાણુ છે ? અને તમે મને ત્યાં તેડી જશો ?

દાસી—દેવી સનૃતા આ નગરીના મુદિમન રાજના મહારાણી છે. અને હું તેમની મુખ્ય દાસી છું. દેવી સૂનૃતા હમણાં પોતાના ઉગ્રાન (બગીચા)માં પોતાની પાંચ સખિઓ-સાથે વાર્તાવિનોદ કરે છે. ત્યાં તમારો સત્કાર થશે.

તપસ્વિની—પાંચ સખિઓ કાણુ છે ?

દાસી—માછી ! તમે આ નગરીનાં જ મત્તવિષે નથી સાંભળ્યું ? આ ઉત્પુલકા નગરીમાં જ સી રત્નો છે. તે આ ત્રિલોકીના બ્રૂપણરૂપ છે. એમના સમાન ચણુમાં કે રૂપમાં આ ત્રિભુવનમાં કોઈપણ યુવતી પૂર્વે યથ નથી અને હવે થશે નહિ. રૂપમાં, ચણુમાં અને ઉમરમાં સરખાં હોવાથી તેમનો પરસ્પર ભારે રત્ન છે. જનાં શરીર જૂદાં છે; બાકી આત્મા એક છે. અમારા મહારાણી સૂનૃતાનું નામ તો મેં તમને કહ્યું. રાજનાં નાનાં બહેન મુવિકાતા, એ આ જ રત્નમાં બીજાં છે. ત્રીજાં આ નગરીના નગરશેઠ વિજયંત શેઠનાં ધર્મપત્ની સુવર્ણા બહેન છે. ત્રિલોકમાં રૂપચણુમાં એમનો જોડો નથી, એમાં પ્રધાન સંધિવિચક્ષણનાં પુત્રી મુનીતા છે, એમનું બીજું નામ સાહસિકી છે. પાંચમાં, રાજપુરોહિત નિષ્કલંકનાં પુત્રી મુરિમતા છે. અને છતાં વિજયંત શેઠના પ્રિય મિત્ર અને રાજના આનંદી કારભારી દ્વિમનતાં પુત્રી મુનપના છે. એમનું બીજું નામ મુનેત્રા પણ છે. લો તારે હવે પધારશો ? પાછી વાર થશે તો મને હપકા મળશે.

તપસ્વિની—ભવે, તમારો બહુ આગ્રહ છે, તો ચાલો. (સ્વગત) આપણે તો ભાવનું હવું ને વેદે કહ્યું. (પૂર્વનું પદ ગાતી ગાતી જાય છે.)

(અપૂર્ણ.)

આ માસથી મહાકાલનું આ વર્ષ સમાપ્ત થાય છે, તેથી નવીન વર્ષમાં ગ્રાહક રહેવાની ઇચ્છાવાળા સજ્જનોએ તેનું લલાજમ સત્વર મોકલી આપવા કૃપા કરવી.

ब्रह्मसूत्र अथवा ब्रह्ममीमांसा.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૮૮ થી.)

પૂર્વ પક્ષીએ કહ્યું હતું કે જીવ પ્રતિશરીર ભિન્ન-ભિન્ન છે અને તેથી વિભક્ત છે અને વિભક્ત હોવાથી આકાશાદિવત્ વિકારરૂપ છે, તે કથન પણ સાચું નથી. જે જે વિભક્ત હોય છે તે વિકાર છે એ સાચું છે પણ ત્યાં વિભક્ત શબ્દથી જે સ્વતઃ વિભક્ત હોય તેનું જે ગ્રહણ કરવાનું છે અર્થાત્ એ વ્યાપ્તિમાં, ન્યાયની ભાષામાં કહીએ તો 'સ્વતઃ' ઉપાધિરૂપ છે. જીવો સ્વતઃ વિભક્ત નથી, કારણ કે શ્રુતિ કહે છે કે एको देवः सर्वं भूतेषु गूढः सर्व-
व्यापी सर्वं भूतान्तरात्मा એક સ્વપ્રકાશ આત્મા સર્વ પ્રાણીઓમાં ગૂઢ-ધ્રુવ રહેલા છે, સર્વમાં વ્યાપી રહેલા છે અને સર્વના અન્તરાત્મા છે. તેથી આત્મામાં વાસ્તવ ભેદ-વિભાગ-
નથી. પ્રતિશરીર જીવના ભેદની પ્રતીતિ થાય છે પણ મહાકાશ ઘટાકાશ આદિરૂપે જેમ આ-
કાશના ભેદની પ્રતીતિ થાય છે તે ભેદ સ્વતઃ નથી પણ મહા, ઘટઆદિ ઉપાધિને લીધે એ
ભેદ થયેલો છે તેમ જીવાત્મા વસ્તુતઃ તો શ્રુતિ કહે છે તેમ એક અવિભક્ત ચેતન જ છે
જતા પ્રતિશરીરમાં પ્રવિષ્ટ હુદ્દિઆદિ ઉપાધિ છે તે સર્વ પ્રાણીઓના ભિન્ન ભિન્ન છે અને
તેને લીધે જીવાત્માના ભેદની પ્રતીતિ થાય છે. તાત્પર્ય કે જીવોના વિભાગ સ્વતઃ નથી પણ
ઉપાધિપ્રયુક્ત છે. શ્રુતિ સ્પષ્ટ કહે છે કે सत्त्वाऽयमात्मा ब्रह्म विज्ञानमयो मनोमयः
प्राणमयश्चक्षुर्मयः श्रोत्रमयः—આ બ્રહ્મસ્વરૂપ આત્મા તે વિજ્ઞાનમય છે, મનોમય છે, પ્રાણ-
મય છે, ચક્ષુર્મય છે, શ્રોત્રમય છે. જેન સ્ત્રોમયો જ્ઞાત્મઃ એ લ'પટ મનુષ્ય સ્ત્રીમય છે
એમ ક્યારે કહેવાય છે કે ત્યારે એ મનુષ્ય સ્ત્રીમાં તફાત થઈ જાય છે, સ્ત્રીથી પોતાનું
પૃથક્ અસ્તિત્વ તેને જણાવું નથી ત્યારે. તે જ પ્રમાણે આ શ્રુતિમાં આત્માને વિજ્ઞાનમયઆદિ
કેલો છે તેના હેતુ એ છે કે આત્માનું હુદ્દિઆદિથી વિવિક્ત સ્વરૂપ એ સમયે અભિવ્યક્ત
થતું નથી, અર્થાત્ આ આત્મા વસ્તુતઃ બ્રહ્મરૂપ છે અને એ અવિકૃત બ્રહ્મસ્વરૂપ આત્મા જ
અવિઘાવશાત્ જીવભાવને પામે છે ત્યારે એનું સ્વરૂપ હુદ્દિઆદિથી વિવિક્તરૂપે અનભિવ્યક્ત
થઈ રહે છે તેથી એ આત્મા વિજ્ઞાનમયઆદિ થાય છે. આ પ્રમાણે આ શ્રુતિ બ્રહ્મરૂપ આત્મા
એક જ છે અને તે જ જીવ છે તથા ઉપાધિવશાત્ એ વિજ્ઞાનમયઆદિ થાય છે એમ જણાવે
છે. તેથી જીવાત્મા સ્વતઃ પ્રવિભક્ત નથી પણ ઉપાધિને લીધે જ એમનો વિભાગ હોય છે
માટે જે સ્વતઃ પ્રવિભક્ત છે તે વિકાર છે. એ વ્યાપ્તિમાં જીવો આવી જતા નથી અને
તેથી એ વ્યાપ્તિવડે જીવો વિકારી સિદ્ધ થઈ શકતા નથી.

પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું કે કાષ્ઠ કાષ્ઠ શ્રુતિમાં જીવોની અગ્નિવિસ્ફુલ્લિંગ-પાયે ઉત્પત્તિ
કહેલી છે, તે સાચું છે. પણ એ ઉત્પત્તિ પણ જીવોની તો અસંભવ જ છે. કેમકે અનેક પ્ર-
માણોથી ઉપર જણાવ્યું તેમ જીવો ઉત્પત્તિ તથા પ્રજયથી રહિત છે, તેથી આ શ્રુતિમાં
ઉત્પત્તિપ્રસૂય તે વસ્તુતઃ જીવના ઉપાધિના છે અને તેને લીધે જીવના ઉપચારથી કહેવાય
છે એમ સેવું જોઈએ. આ જ અર્થ બૃહદારણ્યક ઉપનિષદનો સંદર્ભ સૂચવે છે. ત્યાં કહ્યું છે
કે ब्रह्मज्ञानघन पवित्रेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनदधाति न प्रेत्य संश्लाङ्क्षित
આ પ્રજ્ઞાનઘન જીવાત્મા આ પવિત્રૃત શરીરમાંથી ઉડી તેના અનુવિનાશને પામે છે અને

પછી એને સંતા (નિવેક જ્ઞાન) રહેવું નથી. આ જુનિમાં અતુલિનાથ કહેવાથી સ્પષ્ટ જણાયું છે કે જીવતમા મરણ નથી, પણ શરીરનું મરણ તે જ જીવતમાનું મરણ ઉપચારથી ગણાય છે. આ જ અર્થને સ્પષ્ટ કરવા જુનિ આ વાક્યપર શંકા કરાવે છે કે મા મગવન મોહાન્તમાપીવદન્ત ઘા અહ રમ યિજ્ઞાનામિ ન મેત્ય સંજ્ઞાઽસ્તિ —અગવન પાતવલકમ ! તમે મને મોહમાં નાંખી, મરણ પછી સંતા નથી એ કહેવાનો ભાવ હું સમજી શકતી નથી. આ પ્રકારે પ્રશ્ન કરતી જુનિ શ્રી યાતવલકમના મુખે પ્રસ્તુત અર્થને સ્પષ્ટ કરનાં કહે છે કે નવરા અરે અહ મોહે મલ્લમલ્લિનાશીવા શરેઽયમાત્માનુચ્છિન્નિધર્મા માત્રા સંસર્ગસ્ત્વસ્ય મઘતિ—મોહ એટલે બ્રાન્તિ યાપ એવું હું કહેતો નથી, આ આત્મા નાશ રહિત છે કેમકે એના વિનાશનો અસંભવ છે, માત્ર એનો ધનિયાદિસાથે સંયોગવિયોગ યાપ છે અને તે જ એનાં જન્મમરણ કહેવાય છે. તેથી આમ જુનિ પોતે સ્પષ્ટ કરે છે કે આત્માનાં જન્મમરણ ઉપાધિના જન્મમરણરૂપાત્ કહેવાય છે અને રવત: નથી.

જીવતમા અહમ્મદી પૃથક્ તત્ત્વ તો એક વિજ્ઞાનથી સર્વ વિજ્ઞાનની શ્રૈતિ પ્રતિજ્ઞાનો ઉપરોધ યાપ, પણ નેત્ર નથી. જીવતમા અવિકૃત અહમ્મદી જ છે. તેથી જીવતમાની ઉત્પત્તિ નદિ સ્ત્રીકારવાથી શ્રીતી પ્રતિજ્ઞામાં લેશ પણ આપ આવતો નથી. જીવ અને અહમ્મદી લક્ષણો ભિન્ન ભિન્ન જણાય છે તેથી એનો બેદ છે એવું પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું તે પણ બ્રાન્તિમાત્ર જ છે. જીવ એ અવિકૃત અહમ્મદી જ છે તેથી જાનેનાં ધર્મો વાસ્તવે એક જ છે, પણ જીવનો જે ઉપાધિ તેના અવિકૃત સ્વરૂપે જીવને ગણવામાં આવે ત્યારે જ એના ધર્મો અહમ્મદી ધર્મોથી ભિન્ન યાપ છે. પણ એ બેદ ઉપાધિપ્રયુક્ત છે અને વસ્તુતઃ નથી. તેથી પ્રતીત થતા લક્ષણબેદથી જીવ-અહમ્મદી બેદ સંજ્ઞાનો નથી. આમ હોવાથી જ અત ઝુર્વ વિમોક્ષાયૈર યુદ્ધિ—એ પ્રકારે મોક્ષોપયોગી તત્ત્વજ્ઞાન કયું છે તે જણાવતાં જુનિ પ્રમત જે વિજ્ઞાનમવાદિરૂપે કહેવો જીવ તેને જ સર્વ સંસારધર્મથી રહિત કહી પરમાત્મારૂપ ઉપદેશે છે. તેથી જીવતમાનાં ઉત્પત્તિ અને પ્રલય નથી એ સિદ્ધ યાપ છે.

આ પ્રમાણે જીવતમા સ્વરૂપના એક અંશની પરિશુદ્ધિ કરી દેવે અન્ય અંશની પરિશુદ્ધિ થી સૂત્રકાર કરે છે:

જોડત યવ ॥ ૧૮ ॥

મુતાર્થ:—જીવ ઉત્પન્ન થતો નથી પણ અવિકૃત પરમાત્મસ્વરૂપ જ છે તેથી જ એ નિત્ય ચૈતન્યવાળો છે.

જીવતમા જે ઉત્પત્તિ તથા પ્રલયથી રહિત છે તેને જ્ઞાન અથવા ચૈતન્ય આગમ્મક છે કે નિત્ય છે એ સંશય યાપ છે, કજ્ઞાનગિના મનને અનુસાર આત્મા રવત: અચેતન છે અને જ્ઞાન એનો ધર્મ છે તથા તે પણ અનિત્ય છે એવું માને છે તથા કપિસાદિના મનને અનુસરનાર આત્માને નિત્યચેતનયોગ જણાવે છે. તેથી વાદિરૂપનિષત્તિને લીધે સંશય રહે છે કે જીવતમાને આગમ્મક ચેતન્યયોગ છે કે નિત્યચેતન્યયોગ છે. એક જુનિ દ્વારમૈલ સ્વાજ્ઞયોત્તે—આત્મા બેયોગિસ્વરૂપ છે—એમ કહી આત્માને ચેતન્યસ્વરૂપ કહે છે અર્થાત્

નિત્યચૈતન્યયોગ જણાવે છે, ત્યારે પદ્યંશ્ચક્ષુઃ—જેનાર તે દષ્ટા છે ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ અનિત્ય જ્ઞાનવાળો જીવાત્મા હોય તેમ કહે છે. તેથી આ રીતે શ્રુતિઓમાં વિરોધ જણાતો હોવાથી એ સંશય થાય છે.

ત્યાં પૂર્વપક્ષ એ પ્રાપ્ત થાય છે કે જીવાત્માનું ચૈતન્ય આગતુક છે. કારણ કે આત્મા અને મનસૂના સંયોગથી એ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. અગ્નિ તથા ઘટના સંયોગથી ઉત્પન્ન થનાર રક્તાવાદિ ઘટનો યુક્ત જેમ આગતુક, અનિત્ય છે તેમ આત્મા તથા મનસૂના સંયોગથી ઉત્પન્ન થતું જ્ઞાન પણ અનિત્ય જ હોવું ઘટે છે. જે જીવાત્માનું જ્ઞાન નિત્ય હોય તો જે સુખ છે, જે મૂર્છિત છે, જે પ્રહાવિષ્ટ છે તે સર્વનું જ્ઞાન પણ નિત્ય રહેવું જોઈએ. પણ, તેમ નથી. એમને પૂછનામાં આવે છે તો એ સર્વ મનુષ્યો સ્પષ્ટ કહે છે કે અમને કંઈ પણ જ્ઞાન નહોતું. એ જ મનુષ્યો જ્યારે પુનઃ સ્વસ્થ થાય છે ત્યારે એમને જ્ઞાનવાળા આપણે જોઈએ છીએ. તેથી જ્ઞાન કદાચિત્ત હોય છે અને કદાચિત્ત નથી હોતું તેથી આગતુક છે અને તેથી અનિત્ય છે. તેથી જીવને સ્વપ્રકાશ અથવા નિત્ય જ્યોતિઃ કહેનાર શ્રુતિનો આધ કરવો.

આ રીતનો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી સિદ્ધાન્ત કરવામાં આવ્યો છે કે જીવાત્માનું જ્ઞાન નિત્ય છે. જીવાત્મા નિત્ય ચૈતન છે. શા માટે ? એટલા માટે કે જીવો ઉત્પન્ન થતા નથી પણ અવિ-
 કૃત પરમાત્મા જ ઉપાધિના સંયોગે જીવભાવને પામેલા છે. પરબ્રહ્મ અથવા પરમાત્માનું નિત્ય ચૈતન્યસ્વરૂપ અસંખ્ય શ્રુતિઓ જણાવે છે. વિજ્ઞાનમાનન્દં બ્રહ્મ સત્યં જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ અનન્તરોડવાહ્યઃ કૃત્સ્નઃ પ્રજ્ઞાનઘન ઘ્વ-ઇત્યાદિ વિવિધ શ્રુતિઓ પરબ્રહ્મને નિત્ય ચૈતન ઉપદેશે છે. તેથી એ જ પરબ્રહ્મ જો જીવ છે તો જેમ અગ્નિમાં ઉજીવતા તથા પ્રકાશ એના સ્વસ્વરૂપે સદા રહે છે તેમ જીવમાં પણ નિત્યચૈતન્ય એનું સ્વરૂપ હોવાથી સદા રહેવું જોઈએ. આ રીતે સ્વપ્રકાશ બ્રહ્મથી અભેદ હોવાથી જીવને નિત્યચૈતન્યયોગ છે એ સિદ્ધ થાય છે. એટલું જ નહિ પણ શ્રુતિઓ સાક્ષાત્ પણ જીવને નિત્યચૈતન જ જણાવે છે.

અનુસૂતઃ સુતાનન્નિચાકરશીતિ—જીવ પોતે સુખ નહિ રહેતાં સુખ થયેલી ઇન્દ્રિયોને અભિ-
 લક્ષી પ્રકાશતો રહે છે. એ પ્રકરણમાં અયં પુરુષઃ સ્વયંજ્યોતિર્ભવતિ, ન હિ વિજ્ઞાતુર્વિજ્ઞાતેર્વિપરિલોપો વિચ્યતે—આ જીવાત્મા સ્વયંજ્યોતિ છે, વિજ્ઞાતા જીવા-
 ત્માનું જે ચૈતન્ય તેનો કદાપિ લોપ થતો નથી—એમ કહી શ્રુતિ જીવાત્માને નિત્યચૈતન સ્પષ્ટપણે જણાવે છે. અથ યો વેદ્દં જિઘ્રાણિ રૂચિ સ આત્મા—આ હું ધ્રાણુદારા નાથ એમ જે જાણે છે તે આત્મા છે—એ રીતે ધ્રાણુદિ સર્વ ઇન્દ્રિયદારા અર્થાં ગંધાદિ જ્ઞાનોનું અનુસંધાન આત્માને થાય છે. તે અનુસંધાનની સિદ્ધિઅર્થે આત્માને જ્ઞાનરૂપ માનવો જોઈએ. આત્મા જ્ઞાનરૂપ હોય તો જ ઇન્દ્રિયદારા ઉદ્ભવતી તથા પ્રસરતી ભુદિની વૃત્તિમાં એ આત્માનું પ્રતિરક્ષન થતાં આ પ્રકારનાં જ્ઞાનોનું અનુસંધાન થઈ શકે. તેથી એ અનુસં-
 ધાન જીવાત્માને નિત્ય જ્ઞાનરૂપ જણાવે છે. અહિં શંકા થશે કે જો આત્મા જાતે જ્ઞાનરૂપ છે તો પછી જ્ઞાન નિત્ય સિદ્ધ થયું અને તેથી જ્ઞાન માટે ઇન્દ્રિયાદિ સાધનોની અપેક્ષા નહિ રહે અર્થાત્ ઇન્દ્રિયાદિ સાધનોની જરૂરતા ઠીક. આ શંકા થાય તો તે યોગ્ય નથી. કારણ કે આત્મા જ્ઞાનરૂપ છે છતાં તે તે ગંધાદિ વિષયના પરિચ્છેદ થતા માટે ઇન્દ્રિયાદિ સાધનોની અપેક્ષા રહે છે. એ સંબંધમાં વેદાન્તસંમત પ્રક્રિયા એ છે કે ઇન્દ્રિયોમાં કંઈ તો જ્ઞાન ગંધાદિ વિષયદારા અથવા આંતર ગ્રેરણુદારા પ્રથમ લોભ થાય છે. એ લોભ થતાં ભુદિમાં

જ્ઞાન થાય છે. જુદાં જ્ઞાન થવાથી જુદાં જ્ઞાનથી વૃત્તિનો ઉદય થાય છે તથા એ રૂપ અને શબ્દ એ બે વિષયમાટે જ્યાં તે રૂપી દ્રવ્ય અને શબ્દ હોય છે ત્યાં એ વૃત્તિ ઇન્દ્રિયદ્વારા જાય છે અને સ્પર્શ, રસ અને ગંધ એ ત્રણ વિષયમાટે ઇન્દ્રિયદ્વારસુધી જ એ વૃત્તિ થાય છે. જેમ ખીત્રામાં રજતાદિનો રસ રેડવામાં આવે અને તે રસ તે બીજાના આકારનો યદ્ય રહે છે તેમ વિષયનું સાંનિધ્ય થતાં આ વૃત્તિ વિષયના આકારવાળી યદ્ય રહે છે. આમ યતાં વિષયવચ્છિન્નચૈતન્ય તથા વૃત્તિઅવચ્છિન્નચૈતન્ય એક યદ્ય રહે છે. જુદાં રૂપરસ હોવાથી જુદાં જુદાં વૃત્તિ ઉદે છે ત્યારે એ વૃત્તિમાં આત્માનું પ્રતિબિંબ પડે છે. તેથી એ સમયે વૃત્તિ સાર્થક થઈ રહે છે. તેથી જ્યારે વિષયાકાર પરિણામને વૃત્તિ પામે છે ત્યારે વિષયવચ્છિન્ન-ચૈતન્ય, વૃત્તિઅવચ્છિન્નચૈતન્ય અને પ્રમાણુચૈતન્ય એ ત્રણેનું એકથ થાય છે અને એનું નામ જ જ્ઞાન છે. તેથી જ્ઞાન એ જીવાત્માના સ્વભાવરૂપ છે જતાં એ જ્ઞાન, જ્ઞાનરૂપે સામાન્ય પ્રકારનું છે. એ જ્ઞાનમાં ગંધ, રૂપ ઇત્યાદિ કોઈ વિષયવિશેષનો પ્રકાશ પાતે હોતો નથી. ગંધ-જ્ઞાન, શબ્દજ્ઞાન ઇત્યાદિ અમુક વિષયનું જ્ઞાન થવામાટે ઇન્દ્રિયાદિ સાધનોની અપેક્ષા રહે છે. કેમકે ઇન્દ્રિયાદિ સાધનો હોય છે તો જ તેના જ્ઞાનદ્વારા વૃત્તિ ઉદ્ભવે છે અને તે દ્વારાજે વૃત્તિનો નિર્ગમ યદ્ય તે વિષયાકારપરિણામ યદ્ય થકે છે. તેથી જ્ઞાન થવા માટે ઇન્દ્રિયાદિની અપેક્ષા નથી, પણ અમુક વિષયનું જ્ઞાન એ પ્રકારે વિજ્ઞાન થવામાટે ઇન્દ્રિયાદિ સાધનોની અપેક્ષા રહે છે. શ્રુતિ પણ ગદ્યાય દ્રાણમ્ ઇત્યાદિ કહી એમ જ જણાવે છે કે ગંધાદિ વિષયવિશેષના પરિણેશમાટે ઇન્દ્રિયાદિ સાધનની અપેક્ષા છે.

પૂર્વપક્ષીએ વળી જણાવ્યું હતું કે જ્ઞે જ્ઞાન નિત્ય સિદ્ધ હોય તો સુષ્પ, મૂર્છિત-આદિમાં જ્ઞાનનો અભાવ નહિ થવો જોઈએ. એ આક્ષેપનો પરિહાર શ્રુતિએ પોતે જ કરેલો છે. સુષુપ્તના સંબંધમાં શ્રુતિ જણાવે છે કે યદ્વે તન્ન પદ્યતિ પદ્યન્ વૈ તન્ન-પદ્યતિ ન હિ દૃદ્ધદૃષ્ટિર્વિપરિ લોપો વિદ્યતેઽવિનાશિત્વાત્ ન તુ તદ્વદિતીયમસ્તિ તત્તોઽન્યદ્ વિમક્ત યત્ પદ્યેત્ । સુષ્પ પુરુષ જે જાણતો નથી તે જાણનાં જતાં જાણતો નથી. એટલે કે એનું જ્ઞાન હુમ થયું નથી જતાં એ જાણતો નથી. કારણ કે જ્ઞાતાની જે સ્થિતિ છે તે અવિનાશી સ્વભાવવાળી હોવાથી નાશને કદાપિ પામતી નથી. અને તે સમયે પોતાથી વિભક્ત કોઈ દ્વિતીય પદાર્થ વિષ્ણુમાન નથી. આ શ્રુતિ સ્પષ્ટપણે કહે છે કે સુષુપ્તિ-આદિમાં જ્ઞાનનો લોપ થતો નથી પણ જે જ્ઞાનરહિતતા દેખાય છે તે વિષયના અભાવને લીધે નથી. અને જ્ઞાનના અભાવને લીધે નથી. જેમ આકાશમાં બાપી રહેલો પ્રકાશ પ્રકાશના અભાવથી સ્પષ્ટ હિપ્તરૂપ થતો નથી, અને કોઈ ગૃહ, દાથ આદિ આગળ ધરવામાં આવે છે તો રુદ્ધ દેખાય છે તેમાં જ્યાં જ્યાં અનભિવ્યક્તિ થાય છે ત્યાં તે યવામાં પ્રકાશનો અભાવ હેતુ નથી, પણ પ્રકાશનો અભાવ હેતુ છે, તેમ સુષુપ્તિમાં જ્ઞાન તો વિષ્ણુમાન જ છે, પણ વિષયના અભાવને લીધે વિજ્ઞાન થતું નથી. તેથી જીવાત્માનું ચૈતન્ય-જ્ઞાન-આગંતુક નથી પણ નિત્ય છે વૈશેષિકાદિવડે અપાતા તરફ જ્ઞાનના અભાવને સાધવામાટે અપાયેલા હોવાથી શ્રુતિથી બાધિત છે તેથી હેતુભાસરૂપ છે. માટે જીવાત્મા નિત્યચૈતન્યવાળો છે એ સિદ્ધ થાય છે અને તેથી એનું અહીંકય શ્રુતિ કહે છે તેમાં અયુક્તતા નથી.

(અપૂર્ણ.)

જન્મમૃત્યનો જય કર્યાવિના મનુષ્ય જે કંઈ સિદ્ધ કરે છે તે વ્યર્થ છે.

૫૬૦ (જુલે ભલભલા બૂલે રે, એ લખ.)

મૂર્ખ તું વૃથા પુલેરે,
ચતુરાઈ પડી બધી તુજ ચુલે, (૨)
હાથી લહી, ભલે ગઈલે બુલે, મૂર્ખ તું
હીરા, મોતી, રત્ન, સુવર્ણથી, ભલે ભરે ભંડાર,
મેળવનારો પણ તું જવાનો, બીજા ભોગવનાર, મૂર્ખ તું
હજાર વર્ષ ટકે એવા રચી, મહાલય મન હરખાય,
પણ ક્યાં લગી તું રહીશ તેમાં કાચી તારી કાય, મૂર્ખ
અતિ શ્રમથી વિદ્યા ભણી પામ્યો, શાસ્ત્રોનો તું પાર,
પણ ઝીલશે શું શાસ્ત્રો તારાં, યમદૂતના અંહાર, મૂર્ખ
જે જે તેં કર્યું ને તું કરતો, પણ તે તારું દુઃખ,
કેટલું ટાળે તે પ્રતિ તેં કહી, કીધું તારું મુખ ? મૂર્ખ
મોઢું માથે મરણતણું દુઃખ, છત્યું નથી તે તેહ,
પડસ આજ જમ્યા તેમાં શું મુખ, કાલ પડે જો દેહ, મૂર્ખ
મરણપછી મોટાં મુખની તું ધારે મનમાં આશ,
(પણ) જીવતાં જે યત્ને ન કીધું મુખ, તેમાં શો વિશ્વાસ ? મૂર્ખ
તુજમાં કંઈ છે એવું જેને અવગણતો તું નિત્ય,
મરણતણો તું ચારો તેથી થાતો માન ખચીત, મૂર્ખ
ધાવન બહાર કર્યું પણ તેં ના શોધ્યું ભીતર તુજ,
તુજમાં તારો તારક વસતો, જડે પ્રયત્ને જુજ; મૂર્ખ
મરણ મુજે, એ તારક મળતાં, ભય સહિ સઘ વિલાય,
જીવને શિવતું એકય ચર્ચકંઈ, અદ્ભુત અનુભવ થાય, મૂર્ખ
અણ અણમાં મહા ઉત્સવ પ્રકટે, જય જય દેવો ગાય,
ઉપેન્દ્ર પ્રભુકરુણાભોગી જન, છાના મન મલકાય, મૂર્ખ

—શ્રી વિશ્વવંચ.

વિચારરત્નરાશિ.

એવી બે વસ્તુઓ છે કે જેની આપણુ સર્વને અગત્ય છે, અને જે આપણે સર્વ નિરંતર ધ્વજીએ છીએ, અને આપણને તે મળી શકે એમ છે. તેમાં પ્રથમ એ છે કે આપણા પોતાનામાં અથવા આપણા પરિવેશન વા આસપાસના સ્થિતિસમુદાયમાં જે કંઈ આપણા સર્વોત્તમ કલ્યાણમાં તથા સર્વોત્તમ સુખમાં વિધાતક વા હાનિ કરનાર છે તેમાંથી મુક્તત્વ, અને બીજું એ છે કે આપણાં કેવલ સત્ય અને હિચ્ચતમ ભવ્ય આશયો વા લક્ષ્યસ્થાન હોય તેને સિદ્ધ કરાવનાર જે કંઈ છે તેની અખડ પ્રાપ્તિ. ટુંકમાં આપણે સર્વ જે કંઈ માગીએ છીએ તે મુક્તત્વ તથા પ્રાપ્તબની સિદ્ધિ એ છે. અથવા વેદાંતશાસ્ત્રના શબ્દોમાં કહીએ તો દુઃખમાત્રની આલ્યંતિકી નિવૃત્તિપૂર્વક પરમાનંદની પ્રાપ્તિ, એ આપણી ધ્વજીની તથા અગત્યની વસ્તુઓ છે.

*

*

*

*

મુક્તત્વની પ્રાપ્તિનાં અનેક સાધનો દર્શાવી શકાય, અને એ સર્વ સાધનોને આપણે ધ્વજિતુ ન્યાય આપવો જોઈએ. પરંતુ આપણે પ્રધાન લક્ષ્ય તો તેમાંના સર્વોત્તમ સાધનપ્રતિ જ સ્થાપવો ઘટે છે, અને એવું સર્વોત્તમ સાધન તે કેવલ શ્રદ્ધા છે. તમારા જીવનમાં અથવા તમારા પોતાના જગતમાં પ્રકટતી અત્યેક પ્રતિકૂલ સ્થિતિમાંથી મુક્તત્વ મેળવવાને માટે પૂર્ણ અંશથી અને અખડિતપણે શ્રદ્ધાનું સેવન કરો, અને તે સર્વમાંથી મુક્ત થવાના માગને તમે અવશ્ય પ્રાપ્ત કરશો. અને તે કેવી રીતે અને તેનું કારણ સરળ જ છે.

*

*

*

*

તે જ પ્રમાણે એક અથવા અનેક પ્રકારના પ્રાપ્તબની સિદ્ધિમાટે આચારમાં મૂકવા યોગ્ય અનેક સાધનો દર્શાવી શકાય, અને એ સઘળાં સાધનોનો ઉપયોગ હોય છે, પરંતુ તેમાં પણ શ્રદ્ધા એ એક સર્વોત્તમ સાધન છે. જે આપણે સર્વ જ્ઞાનની, સામર્થ્યની, પ્રાદ્ય શુદ્ધિની, દિવ્ય પ્રતિભાની અને અત્યેક પ્રકારની શ્રેષ્ઠ વસ્તુની પ્રાપ્તિના રાજમાર્ગને શોધવા યત્ન કરીશું તો આપણે એક જ સ્થાને આવી મળીશું, અને એ રાજમાર્ગ તે શ્રદ્ધા છે. અને પુનઃ તેનું કારણ પણ બહુ સરળ જ છે.

*

*

*

*

ન્યારે આપણે શ્રદ્ધાનું પૃથકરણ કરીએ છીએ, ત્યારે આપણે તેને મનના એક કાર્ય રૂપે જોઈએ છીએ, અને તે ત્રણ મિત્ર મિત્ર સાખાઓમાં એકી વખતે ફિયા કરે છે. મનનું આ કાર્ય પ્રથમ ગાદતર (અધિક ઉદ્વેગવાળા) જીવનમાં પ્રવેશ કરે છે-તેના ઉપર અસર કરે છે, બીજું વિચાવતર જીવનમાં પ્રવેશ કરે છે અને ત્રીજું હિચ્ચતર જીવનમાં પ્રવેશ કરે છે. તેથી ન્યારે આપણે શ્રદ્ધાનો આવિષ્કાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણે મનને ગાદતર, વિચાવતર તથા હિચ્ચતરમાં પ્રવેશ કરાવીએ છીએ. અને એ જ પ્રમાણે, આપણા પોતાનામાં ગાદતર વિચાવતર તથા હિચ્ચતર એવા જે કંઈ સામર્થ્યો તથા શક્તિઓ રહેલી છે તેના ઉપર નિત્ય અધિક અને અધિક પ્રમાણમાં આપણે સ્વામિત્વ મેળવતા જઈએ છીએ.

*

*

*

*

જ્યારે તમારા પોતાનામાં શક્તિનો ઉદ્ભવ થાય છે ત્યારે તમારામાં રહેલાં વિશાસતર તથા ઉચ્ચતર પ્રદેશો જે છે તેમાં તમારું મન અધિક અને અધિક વિશ્વાસુ થઈ જાય છે, પરિણામ એ આવે છે કે તમે નવીન શક્તિઓને જન્મ આપી શકો છો, જે કંઈક નવું સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા છે તેવા અત્યંત પ્રદેશોમાં તમે પ્રવેશો છો, અધિક વિશ્વાસુ થઈ માનસ સ્થિતિમાં તમારી વિદ્યાનિષ્ઠાને વિકાસ પમાડો છો અને મનમાં તથા આત્મામાં જે હોય તે સામર્થ્યો કે જે મનુષ્યને અવશ્ય મહાપુરુષરૂપ બનાવે છે, તેના ભાવપૂર્વક અને અધિક પ્રાપ્તિને સાધો છો. પરંતુ આવા ઉત્કૃષ્ટ ફલને આપનારી શક્તિ અખંડ છે, એકાગ્ર, એકાગ્રહવાળી, હોલી, નેમ્લેસ, તેમ, એટલી બંધી ઉંડાણવાળી હોવી એકાગ્ર છે કે તમારા ગર્ભભાગપર્ષત પ્રવેશી જાય, અને એવી બળવાન હોવી, નેમ્લેસ, કે જે તમારા આંતરિક, આંતરિકમાં અપૂર્વ જાગૃતિ તથા વેગને પ્રકટાવે અને પોતાના સમગ્ર સામર્થ્યપૂર્ણ તથા અજબરૂપે સ્થિત રહે.

મેળવેના.

*

*

*

*

હજાર વર્ષ પૂર્વે પૃથ્વી પર શક્તિઓ અદ્વામાં નિવાસ કરી રહ્યાં કે જેથી તમે વધારે મહાન થઈ શકો છો. પછી કયાં લગી પુરોગમ મેળવી શકો, અને વધારે સિદ્ધ કરી શકો. અને પછી તમે, કિલ્લે અતિ શ્રમથી વિદ્યા ભણાવશો કે વિચાર કરી શકશો કે ક્રિયા કરી શકશો નહિ. પછી તમારું પછી જીવશે શું શાસ્ત્ર તારકીયને જ માત્ર કામ લગાડી શકશે કે વાપરી શકશે નહિ, જે જે તે કંઈ ને કંઈ કરતો, પૂર્ણતર અને ઉચ્ચતર છે તેને પછી જન્મ કરી શકશે-પ્રમાણ કેટલું ટાળે તે પ્રતિ તે કદી, કોઈ તમારા મન તથા આત્મામાંથી અધિકતર મૂલ્યવાન મોટું માથે મરણતણું દુઃખ, અત્યંત જૂંતર જીવનને રચી શકો.

પરંતુ આજ નમ્યા તેમાં શું સુખ, કાલ

*

મરણપછી મોટાં સુખની તું ધારે મનમાં અત્યંત ઉંડાણના ભાવને બદલે વિશ્વાસ (પણ) જીવતાં જે યત્ને ન લીધું સુખ, તેમાં શો દિ મહે છે. શક્તિની દૃષ્ટિમાં એમાં મરણ તુજમાં કંઈ છે એવું જેને અવગણતો તું નિત્ય, રોય છે, અને હમેશાં જે કંઈ રહેતો મરણતણું તું ચારો તેથી થાતો માન ખચીત, તુજો જેમ કિંચ સંસ્કૃતિ ન જ ધાવન બહાર કંઈ પછી તે ના શોધ્યું સીતર તુજ, વરણતઃ શક્તિ, વિદ્યા જે ન તુજમાં તારો તારક વસતો, જડે પ્રયત્ને જુજ; બરોધ આકર્ષણ હોય છે.

મરણ મુજે, એ તારક મળતાં, ભય સહિ સદા વિલાય,
જીવને શિવનું આકર્ષ. યદ્યં કંઈ, અદ્ભુત અનુભવ થાય,
અણુ અણુમાં મહા ઉત્સવ પ્રકટે, જય જય કેવો ગાય,
ઉપેન્દ્ર પ્રભુકરુણાભોગી જન, છાના મન મલકાય,

—ઈંદ્રિયવર્ણ.

જ્યારે તમને કોઈ પણ વિપત્તિ કે પ્રતિકૂળતાનું જ્ઞાન થાય કે તત્કાલ અદ્વાની પ્રેરે. શર્મા અત્યંત વિંડાણથી અને સજલપણે પ્રવેશ કરશે, કે જોઈ કરીને તમે સંપૂર્ણ મુક્તિ તરફ પ્રતિ સાક્ષાત્ રીતે પ્રવેશી શકો. તમારામાં તે સમયે જે જાળતો થશે. તમારું મન જે મુક્તિ તરફ સક્ષ્ય છે તેના વિપર પોતાના સમગ્ર ધ્યાનને એકાગ્ર કરશે અર્થાત્ મુક્તિ તરફ જે સક્ષ્યમિંદુ છે તેના પ્રતિ તમારું મન એકાગ્રતાવાળું થશે, અને તેથી અદ્વાની શક્તિને જાગૃત્ કરવાથી જે કંઈ શક્તિઓ અને તરવો તમારા કૃત્યમાં છે, તે બધાં એ મુક્તિ તરફ પ્રેરિને મારે જ ચાલ કરશે. બીજું, અદ્વાની એ તીવ્ર શક્તિ તમારામાં જે કંઈ સા મર્થ, આગળ વધવાનું બળ અને બુદ્ધિ છે તેને ઉત્તેજિત કરશે કે જોઈ કરીને તમારી પોતાની વિપત્તિ કે પ્રતિકૂળતામાંથી નીકળી જવાને તમને જોઈતું બળ મળશે.

* * * *

જે તમે જોઈતા પ્રમાણમાં બળવાન હો છો, અને કેવી રીતે આગળ વધવું એ તમે સ્પષ્ટ રીતે જોઈ નાથી શકો છો તો તમે કોઈ પણ વિપત્તિને પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ તેમાં યોગ્ય ક્રિયા કરીને તમે સંપૂર્ણ અંશે વિજયી થઈ શકો છો અને અદ્વા તમને જોઈતા પ્રમાણમાં બળવાન કરી શકે એમ છે. અદ્વા જ્યારે વધાર્યું અદ્વા હોય છે ત્યારે તે તમારામાં રહેલી સધળી સમર્થ અને અકિતિવા નિશ્ચિત શક્તિઓને જાગૃત્ કરીને વેગ આપે છે. વળી અદ્વા તમારું મન કે જે દુર્બળસરખું થઈ પડ્યું રહ્યું હોય છે તેને જાગૃત્ કરે છે—વેગ આપે છે, અને વધારે તેજસ્વી કરે છે. જોઈ કરીને તમારે કેવી રીતે આગળ વધવું એ જ માત્ર વધારે સ્પષ્ટપણે તમે જોઈ નાથી શકવા સમર્થ થાઓ છો. એટલું જ નહિ, પરંતુ સર્વોત્તમ તથા સારી રીતે સક્ષ્ય થાય એવી યોગનાઓને પણ તમે ધડી શકો છો.

* * * *

તે દીર્ઘકાળપર્યંત પછી વિપત્તિ કે પ્રતિકૂલતામાં રહેતો નથી. તે પોતાના મુક્તત્વને સત્વર સાધી લે છે, અને મદત્તર તથા શુભતર વસ્તુઓના રમણીય પ્રદેશમાં તે પોતાના માર્ગને ચોધી કઢાડે છે. તેને ગમે તેવા સ્થાનમાં જમવાની કશી જ જરૂર રહેતી નથી.

*

*

*

*

જે આપણે મનને વિશેષ બલપ્રદ કરવું હોય, અને સમગ્ર મનને અધિક બલવાન, વિસ્તૃત અને વિશેષ તેજસ્વી કરવું હોય તો અદ્વા એ તેવું એક ગુપ્ત રહસ્ય છે. અદ્વા બંધનને તોડી નાંખે છે, અને નવીન તથા આશ્ચર્યકારક સંજિના માર્ગને ખુલ્લો કરી મૂકે છે. અદ્વા અત્યંત ઉંડાણપર્યંત પ્રવેશે છે અને અખૂટ તથા અમર્યાદ એવી જ અંતરમાં રહેલી સ્વર્ણની ખાણ છે તેવું તે પ્રકાશન કરે છે—તેને તે જાણીવી આપે છે. અદ્વા પ્રકાશની પાંખો ઉપર પ્રવાસ કરે છે અને આપમાના રત્નપ્રદેશને ખોળી કઢાડે છે.

*

*

*

*

તમારી શુદ્ધિશક્તિમાં અદ્વાને ઉપજાવેા અને એ શક્તિનાં અધિક બલવાન સામર્થ્યો અને શક્યતા (Possibilities) અધિક પ્રમાણમાં જાગૃત થશે. અને એ પ્રમાણે તમે કોઈ પણ વ્યથા પ્રત્યેક દિશામાં અધિકતર ઉચ્ચ એવા પ્રાપ્ત્યના માર્ગને મેળવી શકો છો. અને કોઈ પણ શુદ્ધિશક્તિના સામર્થ્યનો અવધિ ન હોવાથી, તમે બલવાન, ગાઢ તથા અખંડ અદ્વાવડે કોઈ પણ સિદ્ધિનો ગમે તેટલા કાલપર્યંત અનુભવ કરી શકો છો. ગમે તેટલા ઉંચે આપણે જઈએ, તોપણ એથી પણ વધારે ઉંચે આપણે જઈ શકીએ છીએ, અને તેમાં અદ્વા વિશેષ ઉચ્ચ શુદ્ધિ તથા જોષ્ઠતા સામર્થ્યને આપે છે.

*

*

*

*

મનના પ્રત્યેક કાર્યને અધિક ઉંડાણવાળું અર્થાત્ ગંભીર સામર્થ્યયુક્ત કરવું એ અદ્વાનો સ્વભાવ છે. આપણને જે કંઈ ગુણ તથા શક્તિ પ્રાપ્ત છે તે પ્રત્યેકનો વિકાસ કરવો. આપણી સમગ્ર પ્રકૃતિ વા સ્વભાવને મૂલ્યવાન સંપત્તિયુક્ત કરવો તથા મનુષ્યત્વમાં, મનમાં અને આત્મામાં જે કંઈ ઉત્તમ હોય તે સધળાને ઉન્નત કરવું, કે જેથી કરીને આપણે તે ઉચ્ચ તર તથા સૂક્ષ્મતરનું ગ્રહણ કરી શકીએ, કે જે આપણા અસ્તિત્વને ઉત્તમ, ઉદાત્ત, જાન્ય તથા પ્રતાપમય કરી દે છે, એવું કરવાનો આ અદ્વાનો સ્વભાવ છે.

*

*

*

*

તમારું ગમે તેવું પદ હોય વ્યથા ગમે તેવી સ્થિતિ હોય પણ અદ્વામાં નિરંતર રહ્યા કરજો, કે જેથી કરીને તમારી છત્રાઓથી સિદ્ધિને પામે તથા તમારા લક્ષ્યખિંદુને પણ પ્રાપ્ત થઈ શકો. અને તે અદ્વાને પ્રયત્ન બલયુક્ત કરજો. તમારા દષ્ટિખિંદુમાં ગમે તેવું આશ્ચર્યજનક લક્ષ્ય હશે તોપણ અદ્વા તમને ત્યાં પહોંચાડશે. તેથી અદ્વા—અડગ, અખંડિત તથા અખદ અદ્વાને પ્રકટાવો, અને સર્વઉપરાંત અદ્વામાં અદ્વાને ધારણ કરો. અર્થાત્ મારના જેવો એવી દૃઢ અદ્વાને કાયમ રાખો.

નૈસર્ગિક જીવન.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૩૧૧ થી)

સ્થિતિ અથવા અવસ્થા—જે સ્થિતિમાં શરીરને હમેશાં રહેવાની ટેવ પડી ગઈ છે, તે સ્થિતિ પણ એક મહત્વની બાબત છે. શરીર કંઈ કામ ન કરતું હોય અર્થાત્ પડ્યા રહેવાની જે સ્થિતિ—તેટલો જ અર્થ માત્ર ઉપર કહી તે સ્થિતિમાં લેવાનો નથી. પણ ન્યારે શરીર કાર્ય કરવામાં હોય તે વખતની તેની સ્થિતિસંબંધી બાબત તથા વિચારણા એ પણ ઘણું અગત્યનું છે. શરીર વિશ્રાંતિમાં પડતું હોય કે કંઈ કામમાં ન હોય તેવી સ્થિતિમાં શરીરની બંધનવિનાની સરળ અને સીધી સ્થિતિ જળવાઈ રહેવી જોઈએ એ તો એક બાબતી વાત છે. પરંતુ ક્રિયાના સમયમાં પણ શરીરની યોગ્ય પ્રકારની સ્થિતિ હોવી એ ઘણું અગત્યનું છે, એ વાતો જેટલા પ્રમાણથી ચર્ચાવી જોઈએ તેવી રીતે હજી સુધી ચર્ચાઈ નથી.

મનુષ્યનો મોટો ભાગ ચાલતીવખતે પોતાની ગતિમાં બહુ જ ઢીલો અને અસાવધ હોય છે. તે વખતની શરીરની સ્થિતિ બહુ દુર્બલ ગણવા જેવી હોય છે, અર્થાત્ છાતી અંદરના ભાગમાં પેસી ગઈ હોય છે, અને હાથ તથા ખીજાં ગાંઠોની હલનચલનરૂપ ગતિ અતિશય શિથિલ અર્થાત્ લબડતી અને દમવગરની હોય તેવી થાય છે, અને એક સરખી કે એક તાલબદ્ધ જેને કહીએ તેવી થતી નથી. અને તેથી પરિણામમાં શારીરિક દુર્બલતા, નૈતિક બેદરકારી અને માનસ નિરંકુશતા અથવા બેકાળજી થોડા અથવા ઘણા પ્રમાણમાં અવસ્થા પ્રકટે છે.

શરીર ક્રિયામાં હોય તે વખતની તેની સ્થિતિ અને તેમાં પણ મુખ્યત્વે કરીને ચાલતી વખતે—સીધી અને પ્રતાપમય હોવી જોઈએ. છાતીનો સીનો આગળ આવેલો હોવો જોઈએ, ખભાનો ભાગ પાછળ પડતો રહેવો જોઈએ, હાથનું હલનચલન સરળ અને નિયમિત હોવું જોઈએ, પગલાં હલકાં અને દૃઢ-અડગ-હોવાં જોઈએ, તથા સામાન્ય રીતે આખા શરીરનું હલનચલન શાંતિ, બલ, દૃઢતા, પ્રતાપ તથા બળ્યતાનું દર્શન કરાવનાર થવું જોઈએ. ડુંકામાં, ચાલો ત્યારે તમારા પોતાનામાં જે કંઈ સર્વોત્તમ છે તેનો આચાર કરજો—થવા દેજો. તે કાળે તમારામાં જે સર્વોત્તમ ગુણો હોય તેનું રમરચાવિંતન કરજો, અને પ્રત્યેક પગલે તેના સર્વોત્તમ આચાર કરવાનો પ્રયત્ન કરજો. તમે જાણે માંદીયા, દુબળા, કંટાળી ગયેલા કે થાકી ગયેલા, તમારા પોતાનાથી જાણે શરમાઈ જતા હો કે તમને પોતાને એક ટુચ્છમાં ટુચ્છ માનતા હો એવી રીતે ચાલશો નહિ. એમ માણકાંગણની પેઠે ચાલવું એ કાંઈ નિરબિમાનતા કે સાધુતાનું લક્ષણ નથી. ઉપરપ્રમાણે વિધિપુરઃસર ચાલવું એ કંઈ ગર્વિષ્ઠ-પણાને સૂચવતું નથી. ગર્વિષ્ઠપણાની ચાલનું હલનચલન જૂદી જ જાતનું હોય છે અને તે તમે સદંતરમાં પારખી શકો એમ છે. મનની દુર્બળતાવાળી સ્થિતિને ત્યજી દો, ચાલવાની

ક્રિયાને તમારા મન તથા શરીરની સર્વોત્તમ સ્થિતિને સૂચવનાર એક સુંદર કલારૂપે કરો.

“ તમારા શરીરના બીજી જાતના અથવા બીજા પ્રસંગમાં થેતા દલનચલનમાં પણ જોઈએ તેમ આ વિચારને જાગ્રત રાખો. આ જ પ્રકારથી તમારે કામ જવું હોય ત્યારે જાણીએ અને દરેક પ્રસંગમાં તમારા વ્યક્તિપણને—તમારા પોતાપણને, શરીરના પ્રત્યેક દલનચલનમાં સર્વોત્તમ દેખાડવાનો અને સર્વોત્તમ રાખવાનો પ્રયત્ન કરો. એ વાદ રાખજો કે જ્યાં સુધી તમારા પોતાનામાં તમે સર્વોત્તમપણું નથી પ્રકટારતા ત્યાં સુધી તમારા શારીર વ્યાપારમાં જોને યથાર્થ સર્વોત્તમતા કંઠીએ છીએ તે આવતી નથી અને એના દર્શાત જગતમાં ધણી જણાઈ આવે એમ છે.

પછી આવા સઘળા શારીરિક દલનચલનસાથે જલવાનું અનિર્વેદમય—સુખજનક તથા સર્વશિરોમણિપણવાળી એવી માનસિક સ્થિતિને રાખના જાઓ. આનો પરિણામ એ આવશે કે એકરાગવાળો, ભય, આરોગ્યવાળો, સત્વમય અને જલવાળો એવા પ્રકારનો તમારા શરીર તથા મનનો આવિષ્કાર સ્થાપીપણે થતો જશે. તમારા શરીર તથા મનમાં ઉપર કલા તેવા ચુલોની કલા નિત્ય વૃદ્ધિને પામતી જશે. તમે પોતે બળમાં, સર્વ અંગે તથા રીતભાતે સરખાપણામાં અને ક્રિયામાં વૃદ્ધિને પામતા જશો, અને આવા તમે પોતે મંદવાડસામે સારી રીતે ટક્કર ત્રીશી શકશો એટલું જ નહિ પણ શરીરમાં કાંઈ પણ કાળે કંઈ પેશુ વિક્રિયા પ્રકટે કે તરત જ તેનો જય કરવાને માટે તમારોમાં પૂરતા પ્રમાણવાળું બળ સીલીકમાં રહેશે.

કાર્ય—આપણામાંના ધણી ખરા આપણને પ્રાપ્ત સમયમાંથી ઓછામાં ઓછો એક તુલીયાંસ સમય કામમાં ગાળનાર હોય છે. તેથી આપણી કામ કરવાની યક્તિનો આધાર આપણી શરીર તથા મન ઉભાપતી આરોગ્યપ્રદ સ્થિતિઉપર વિશેષે કરીને રહેલો છે. ધણી ખરા મનુષ્યોમાં આ સ્થિતિ આરોગ્યને પ્રકટાવનારી યથા પડતી નથી, કેમકે તે પોતાના કામને શરીરને રચનાર એક નિત્યની કસરતરૂપે નથી જાણતા પણ ઉલટા પોતાના કામને બળને કાંઈ કરનાર અને થાક લાવનારતરિકે જ જાણે છે. વળી તેઓની શારીરિક તથા માનસિક સ્થિતિ જ્યારે કામ કરતા હોય છે ત્યારે શરીર તથા મનને નિરાંતપ્રતાનું ભાન કરાવવાને બદલે વિરોધી પ્રકારથી જ વર્તતી હોય છે, અને તેનું કારણ એ છે કે તેઓ અજાણ સંતિમાં રહેવાનું જાતી રાખતા નથી અને તેમના શરીરના રમૂસ સૂક્ષ્મ સઘળા બળને પ્રત્યેક પ્રસંગમાં અનુકૂળપણે તથા દિલ્લુદિપૂર્વક કામ કરવાને કેળવ્યાં હોતાં નથી.

કામમાં લેગારેલા સઘળા યાત્રા આરોગ્યને નીકાવનાર યથા પડે, અથવા કંઈ નહિ તો આરોગ્યનો નાશ કરવામાં તો તે ન જ વળે, એવા પ્રકારે કામ કરવામાં મુખ્ય વાતો એ છે કે સઘળા કામ એક કસરતરૂપ છે એ પ્રકારનો વિચાર મન કાયમ રાખે એવી રીતે તેને કેળવવું. અને આ જાગતમાં મનને એ પ્રકારે કેળવવામાં જે કંઈ જરૂરું છે તે એ છે કે તમારા સઘળા કામને એક કસરતરૂપે ગણવાને તમારે આમદ્યવૃત્ત મનને કલા કરવું—મનઉપર એ પ્રકારની છાપ પાડવા કરવી. અને અહીં જોતાં અથવા કુદરતી રીતે કામમાંજ એક કસરતરૂપ જ છે, તેમ કામ એ તેના પોતાના સ્વભાવથી પણ કસરતરૂપ જ છે. તમારો પોતાનો સ્વભાવ પણ પછી આ વિચારનું અવલંબન કરતો ધરો, અને તમારું શરીર પણ

પોતાની સ્થિતિ અથવા સ્વભાવને એ પ્રકારે બદલતું જશે. અને એ ત્યાં સુધી બદલાતું જશે કે પછી કાર્ય કરવામાં જે કંઈ ક્રિયા કરવી પડે છે તે શરીરને સુધારનારી જ ક્રિયારૂપ થઈ રહેશે. અને એ જ પ્રકારે શરીરને અનુભવ પણ થતો જશે અને આજે જે કામથી કંટાળે છે તે પછી તેને જ પુષ્કળ કામ કર્યાવિના ચેન નહિ પડે.

બીજી અગત્યની બાબત એ છે કે શાંતિ અથવા નિશ્ચિંતતાપૂર્વક કામ કરવું, અને શરીર તથા મનને અખંડ એકરાગવાળી સ્થિતિમાં રાખ્યા કરવું. એક શાંત રહે અને બીજું વિકળ થાય કે અને વિકળતાને પામે એ તેની એકરાગવાળી સ્થિતિ નથી, પણ ઉલ્લસ શાંતિમાં રહે એ જ તે ઉલ્લાસની એકરાગવાળી સ્થિતિ છે. આ અત્યંત અગત્યનું છે, કેમકે ઉલ્લાસના વિગ્રહજેવું આરાગ્યને હાનિ કરનાર બીજું એક પણ કારણ નથી અને એવું એ ઉલ્લાસનું અખંડ એકરાગપણું, એના જેવું આરાગ્યને આપનાર પણ બીજું કંઈ નથી. મુખ્યત્વે કરીને આ, એકરાગવાળાં હળીમળીને કરાતા કાર્યોને માટે એક સત્યરૂપ વસ્તુ છે અને શરીરને વધારેમાં વધારે પ્રમાણુવાળી અસર કરનાર મનની આ પ્રકારની સ્થિતિઓ જ છે. કેમકે તેવી સ્થિતિઓમાં જે કામ થાય છે તે કામ જ શરીરને હિતમ લાભ કરે છે આ જ કારણને લીધે કાર્યમાં વપરાતા શરીર તથા મનના સઘળા વ્યાપારોને આવા એકરાગપણામાં કેળવવા એ અખંડ આરામ્યપ્રાપ્તિનું એક મહાન રહસ્ય છે.

ત્રીજી અગત્યની બાબત એ છે કે પ્રત્યેક પ્રસંગમાં શરીર તથા મનનાં સઘળાં સામ-થોને રચનાત્મક રીતે કામ કરવાને કેળવવાં જોઈએ એટલે તે સામથો શરીર, મન તેમ જ વિવિધ શક્તિઓના ક્ષય કરે એવી જાતનું કામ કરવામાં તેમને કેળવતાં સર્વને રચે—સર્વને જે જોઈએ તે આપનાર થઈ પડે—એવા પ્રકારનું કામ કરતાં કેળવવાં જોઈએ. રચનાત્મક રીતેના અર્થ એ જ છે કે જે કાળે જે જાતનું કાર્ય થવું હોય તેમાં તેને અનુકૂળ—તે કાર્યને પોષક—એવી સર્વ પ્રકારની ક્રિયા કરવી. ધારો કે એક સૂક્ષ્મ પ્રકારના તથા નાજુક યંત્રના કામમાં કોઈ મનુષ્ય યોગ્ય છે અને તેને કોઈ પ્રકટે છે. એ દેખીતું જ છે કે જે બળ વા સામથો કોઈ પ્રકટાવવામાં વપરાયા છે તે કંઈ તેના કામમાં ઉપયોગી થઈ પડે એવી રીતે વપરાયાં નથી, પણ ઉલ્લી તેના કામમાં આડે આવનાર વિઘ્નરૂપે તે ઘસ પડ્યાં છે, તો તે બળ વા સામથો રચનાત્મક રીતે કાર્ય કરતાં નથી. અથવા ધારો કે એક ઉચ્ચેરાયેલા મનુષ્ય લેખ લખવા બેઠો છે. હવે તેના શરીરમાત્ર જે બળ તેની ઉચ્ચેરાયીમાં વપરાય છે અથવા તે ઉચ્ચેરાયીમાં જે કંઈ ધમપછાડ કરીને પોતાના બળનો ક્ષય કરે છે તે બળ તેને જલદી લખવામાં કે સ્વચ્છ વા સ્પષ્ટ કે સરળપણે લખવામાં તેના હાથને કંઈ મદદ કરતું નથી. તેમ જ તેના મનને તે બળપૂર્વક કે સ્પષ્ટપણે વિચાર કરવામાં ઉપયોગી થઈ પડતું નથી, તો તે બળ રચનાત્મકરીતે વપરાયું ગણાતું નથી ઉલ્લુ તે ઉધી રીતે વપરાતું બળ તેના કામમાં એવું તો આડે આવે છે કે તે મનુષ્યમાં લખવાતું જે કાંઈ બળ હોય છે તેના પ્રમાણમાં અને તેની જે હિતમ જાતિ વા પ્રકાર હોય છે તેમાં અર્ધો અર્ધ ક્ષયને પ્રકટાવે છે. અને તેથી તેનાં બળ તે રચનાત્મક નથી. તે કરેલા કામનો અને શરીરના આરામનો એમ ઉભયનો નાશ કરનાર હોય છે આવા ધણાં દૃષ્ટાંતો આપી શકાય એમ છે, પરંતુ રચનાત્મકરીતના અર્થને હવે વિશેષ સ્પષ્ટ કરવાની અગત્ય નથી.

મનુષ્યશરીરનાં સધળાં બળને આમ રચનાત્મક રીતે કેળવવાંમાટે આત્મનિયંત્રને અધિક પ્રમાણમાં મેળવવાની જરૂર રહે છે. અને તેની સાથે પ્રત્યેક વિચાર અથવા શારીરિક કાર્યમાં આવી રચનાત્મક ક્રિયાને ઉપજાવવાને માટે આંતર મનને પણ કેળવવાની જરૂર છે. આ કરવાના નિધિને પૂર્વે જણાવવામાં આવ્યો છે. તેથી તેની પુનરુક્તિ અત્ર નિરુપયોગી છે, પરંતુ એટલું તો પુનઃ કહેવું આવશ્યક છે કે આખા જીવનપર્યંત, જે આરોગ્યને જાળવી રાખવું હોય તો આપણે શરીર તથા મનનાં સધળાં સામગ્ર્યોને કેળવવાં જોઈએ.

આનંદજનક વિશ્રાંતિ—નૈસર્ગિક જીવનમાં આનંદજનક વિશ્રાંતિ બહુ અગત્યની છે. કેમકે કુદરતના નિયમો થોડે થોડે સમયે વિચાર તથા ક્રિયાની વિવિધતાની ખાસ અપેક્ષા રાખે છે. તેથી દિવસમાં અમુક સમય તો આનંદને માટે ક્ષણો જ. જે કે તે વખતે સેવાના સધળા આનંદો દિતકર તથા મનની શુદ્ધિને જણાવનાર, શરીરને સુખનું જ્ઞાન કરાવનાર તથા વિચારના એકધને જાળવનાર હોવા જોઈએ. હમેશાં આનંદજનક વિશ્રાંતિ લેવામાં એવું કષ્ટકામ પસંદ કરજે કે જે તમારા નિત્યના કામથી કેવળ નિરાળું હોય અને તમારા નિત્યના કાર્યમાં શરીર તથા મનનાં જે કોઈ અવયવો ઉપયોગમાં આવતા હોય તેના કરતાં કોઈ જુદા જ અવયવો અથવા વિભાગો આ આનંદજનક વિશ્રાંતિમાં વપરાય. આથી તમે પુનઃ સત્તર તાગ થઈ જશો, અને તેને લીધે શરીરને અખંડ જીવનજગથી બર્ધુપુર્ણ રાખવાના યોગ્ય સાધનને તમે નિત્ય પૂર્ણ પાડી શકશો. અને એ તો જાણીતું છે કે ત્યાં સુધી શરીરમાં જીવનજગ પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રકટવા કરે છે ત્યાં સુધી શરીર અથવા મનમાં વ્યાધિ કે આધિના પગ ટકી શકતો નથી, અને તેથી આરોગ્યને નિરંતર જાળવી રાખવામાટે જીવનજગ જેવી બીજી કોઈ પણ અમૂલ્ય વસ્તુ નથી. રવલ્પમાં, જે તમે સમગ્ર શરીરને જીવનજગથી અખંડ ભરેલું રાખો છો તો તમે અખંડ નિરામય રહી શકો છો. અને આ જાતમાં અત્યંત મહત્વનું તથા અગત્યનું કર્તવ્ય એ છે કે નિત્ય યોગ્ય પ્રકારની આનંદજનક વિશ્રાંતિ (Recreation) લેવી, કે જેથી કામ કરવાને લીધે ત્યારે ત્યારે શરીરના કોઈપણ ભાગને પ્રુટિની અગત્ય પડે ત્યારે ત્યારે કુદરતને તે પ્રુટિ પૂરી પાડવી બહુ મુગમ થઈ પડે.

(આપણું.)

માનસ રસાયન

અથવા

યૌવનને પ્રાપ્ત કરવાનો અને સ્થિર રાખવાનો માનસ ઉપાય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃથ્વરહસ્ય થી)

જ્યારે આપણું જાન રચનાત્મક હોય છે ત્યારે મનુષ્યશરીર કે જેમાં તે પ્રકટાયું છે તે શરીરવિપર તથા જે મનુષ્યવડે તે બક્ષેનો ઉપયોગ છે તે મનુષ્યવિપર એ જાળની અવસ્થા કરીને રચનાત્મક અસર થાય છે. એટલે જે મનુષ્ય તે જાળના ઉપયોગપૂર્વક કાર્ય કરે છે તે મનુષ્ય તે જાળના રચનાત્મક સ્વભાવથી નિરંતર વિકાસને પામ્યા કરે છે. અને કાર્યના ઉપયોગમાં વપરાતું સઘળું જાળ ત્યારે જ રચનાત્મક સ્વભાવવાળું થાય છે કે જ્યારે કાર્ય કરનાર પોતાના કાર્યવિપર પૂર્ણ પ્રેમ દર્શાવે છે, અને મનની રચનાત્મક સ્થિતિમાં રહ્યા કરે છે.

જે મનુષ્ય પોતાના કાર્યવિપર પ્રેમ રાખે છે તે પોતાના કામને વધારે સાફ પશુ કરી શકે છે. અને તેનું કારણ એ છે કે પ્રેમસઘળા જાળને વધારે ઉચ્ચ પ્રકારનું રચનાત્મક સામર્થ્ય આપે છે. જે કંઈ આપણે કરીએ છીએ તેના વિપર જ્યારે આપણે પ્રેમ પ્રકટાવીએ છીએ ત્યારે આપણામાં જે કંઈ સર્વોત્તમ છે તેમાં આપણે આનીએ છીએ, અને સ્વાભાવિક રીતે જ આપણાથી બનતી સર્વોત્તમ રીતે કામ કરીએ છીએ, આપણે જીવનનાં સુદૃઢતમ તત્ત્વોને બહાર લાવીએ છીએ, સુદૃઢતમ ઉત્પાદક સામર્થ્યોને તથા વિચારના સુદૃઢતમ બક્ષેને આપણે બહાર પ્રકટાવીએ છીએ. એના પરિણામે જે કંઈ કામ થયું હોય છે તે આપણા વર્તમાન સમયના વિકાસના પ્રમાણમાં જે કંઈ થઈ શકે તેના પ્રમાણમાં સર્વોત્તમ હોય છે.

તેથી જે કાર્ય પ્રાપ્ત હોય તેના વિપર પૂર્ણ પ્રેમ રાખવો એ આપણી પોતાની પ્રગતિના એક સાધનરૂપ છે, અને પ્રાપ્તકાર્યપ્રતિભા પ્રેમ યૌવનને પણ સ્થિર રાખતો હોવાથી, આપણે એક જ સાધનથી યૌવન અને પ્રગતિ એ ઉભયને સાથે સાથે સિદ્ધ કરતા જઈએ છીએ. ખરેખર, આ યુગ્મ બહુ સુખજનક છે.

મહાન પ્રાપ્તિ અને મહાન સિદ્ધિઓનો માર્ગ તેમને જ માટે ખુલ્લો છે કે જેઓએ પોતાના કાર્યવિપર પૂર્ણ અનુરાગ દર્શાવ્યો છે, તેને ધિમાયું નથી કે તેના વિપર કદાપી કે અણુગમેાસરખો કયો નથી. અને જેઓએ આ કળા સિદ્ધ કરી છે તેમના ભવિષ્યમાં સુખ સંપત્તિના મોટા સમુદાય ભર્યોપૂર્યો હોય છે. ખરું જોતાં, જ્યારે જ્યારે મનુષ્ય પોતાના કાર્યવિપર પ્રેમ પ્રકટાવતાં—કાર્યને ચઢતાં—શીખે છે, ત્યારે અખંડ પ્રગતિ અને સ્થાયી શુદ્ધિના સ્વરૂપને તે જાણે છે, અને વળી વિશેષમાં અખંડ યૌવનને પણ તે પામે છે. અખંડ યૌવન પણ તેનામાં ઉતરી આવે છે.

પ્રાપ્ત કામમાં પ્રીતિ, એ કામમાં જે જડપણે અથવા યંત્રની પેઠે ક્રિયા કરનાર તત્ત્વો છે તેના પૂર્ણ રીતે નાશ કરી દે છે, એ વાત મનુષ્યજીવનની અનેક બાબતોમાં એક અત્યંત અગત્યની બાબત છે. કેમકે જ્યાં સુધી કાષ્ટ પણ કામ નિર્જીવવત્ અથવા યંત્રવત્ થાય છે, ત્યાં સુધી તેમાં કશો કસ આવતો નથી, તે હવકા પ્રકારનું જ થાય છે. યંત્રવત્ કરાતું કાર્ય પુટમાંથી જીવનમળનો નાશ કરે છે અને તેમ કરીને તે પુટને કરમાવી નાંખે છે, શુષ્ક કરી નાંખે છે, કાણુ કરી નાંખે છે, જડ કરી નાંખે છે, અને તેને શુદ્ધ બનાવી

દે છે. અને તેથી ત્યાં સુધી યંત્રવત્ નિરસપણે કાર્ય થાય છે ત્યાં સુધી યોગન કે પ્રગતિ સિદ્ધ થવાં સંભવિત નથી. અને પ્રત્યેક કાર્ય ગમે તો સારીરિક હો કે માનસિક હો, પણ જેના ઉપર આપણો પ્રેમ નથી, તે કાર્ય યંત્રજેવું અથવા નિર્જીવ જ છે.

શરીરના પ્રત્યેક જગતી ગતિ યંત્રરૂપ અથવા નિર્જીવ થઈ રહે છે, જે તે કાર્ય પૂર્ણ પ્રેમપૂર્વક નથી કરવામાં આવ્યું હોતું તો. અને પછી તે કાર્યને ગમે તેવું ગનિમાન કહે, તેમ છતાં તે નિર્જીવવત્ જ છે. શરીરમાં થતા પ્રત્યેક કાર્યમાંથી આ નિર્જીવપણાને પૂર્ણ રીતે નિવૃત્ત કરવાને માટે, આપણે જે કંઈ કરીએ તેમાં પ્રેમ ઉપભવતાં શાખવું જોઈએ, અથવા હૃદયથી અને અંતઃકરણપૂર્વક જે કાર્ય આપણે પૂર્ણ રીતે ચઢાતા હોઈએ તે જ કરવાનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ.

આપણા કામઉપર આપણને પ્રીતિ પ્રકટે તે માટે એ કરવું જોઈએ કે જે કાર્ય આપણા સ્વભાવાદિને અનુરૂપ જણાય તથા દિતકારક હોય તે કરવાનું પસંદ કરવું. કદાપિ તેવું કાર્ય આપણને વર્તમાન સ્થિતિમાં પ્રાપ્ત ન હોય તો આપણે યાદ રાખવું જોઈએ કે આપણને જે કંઈ કાર્ય કરવાનું પ્રાપ્ત થાય તેના ઉપર પ્રેમ કરવાનું આપણે શીખી શકીએ એમ છે. અને તેથી કોઈ પણ કાર્ય કરવાનું પ્રાપ્ત થતાં, તેના આરંભ કરતાંપૂર્વે તમારા અંતઃકરણના તથા આત્માના જગપૂર્વક એ ભાવના કરો કે ‘આ કામ કરવાનું હું ચાહીશ.’

‘હું’ મારા કામઉપર પ્રેમ રાખું છું’ એવી અખંડ ભાવના ધીમે ધીમે તે કાર્ય ઉપર પ્રત્યેક પ્રેમને પ્રકટાવશે, પરંતુ એ ભાવના અંતરના ઉંડાણથી થવી જોઈએ. આંતર મનવડે ત્યાં સુધી કોઈ પણ ભાવના અદ્યક્ષ કરાઈ નથી, અર્થાત્ તેના સંસ્કાર આંતર મન ઉપર પડ્યા નથી ત્યાં સુધી તેવી કોઈ પણ ભાવનાની, શરીર વગેરેઉપર કદી પણ અસર થતી નથી. અને એ સિદ્ધાંત વિચાર વા ચિંતનનાં સધળાં કાર્યો માટે સત્ય છે.

તમારા કોઈ પ્રીતિપાત્રનું જેમ ચિંતન કરો તેમ તમારા કામને પ્રેમપૂર્વક વિચાર કરવો એ અગત્યનું છે. અને તે પ્રેમ જે તીવ્ર આવેશયુક્ત હોય છે, તો લાભ ધણા મોટા પ્રમાણમાં થાય છે. કોઈ પણ મનુષ્યે ‘હું’ મારા કામને ચઢાતો નથી’ એવું કહેવા કે વિચારવાની જરૂર નથી. તેમ કહેવું કે વિચારવું પણ નહિ. એ પ્રમાણે કરવું એ નિષ્ફળતા અને વૃદ્ધાવસ્થાને પામવા સરખું છે. આપણને અનુદ્વેષ ન જણાય એવું કાર્ય ન્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે કેટલોક વખત તેના પ્રતિ પ્રેમ-અલ્પતાન પ્રેમ-પ્રકટાવીને તેને અનુદ્વેષરૂપે કરી લેવું જોઈએ, અને બને તેટલા પુષ્કળ પ્રમાણમાં પ્રેમને પ્રકટાવીને પણ અનુદ્વેષ કરવું જોઈએ. આ કંઈ કલ્પનાનો ગોગો નથી, પરંતુ તે વિજ્ઞાનસાત્રાનુસાર વિચાર છે. અને જે તેને અનુસરે છે તેને તેના લાભ જણાયા વિના રહેતો નથી.

હાલ જે કંઈ આપણે કરીએ છીએ તેને પૂર્ણ રીતે ચઢાવું એ એક એવા માર્ગમાં જવા સરખું છે કે જે માર્ગથી જોને આપણે વધારે ચઢાતા હોઈએ તેને પ્રાપ્ત થઈએ. જે પ્રાપ્ત થાય તેને બને તેટલો સર્વ રીતે અનુદ્વેષ થવાનો જે કોઈ યત્ન કરે છે, તે સર્વમાં અનુદ્વેષ ભાવને પ્રકટાવવાના એવા તો સામર્થ્યને ઉપગતવે છે કે પછી તેને જે કંઈ અનુદ્વેષ હોય છે તેને જ તે પોતાના પ્રતિ આવતું લાગે છે, અને જે કંઈ અનુદ્વેષ હોય છે તેને જ તે આકર્ષે છે. પ્રત્યેક વસ્તુની સાથે, જન્યે તે પોતાની જ વસ્તુ છે એમ મૂકીને જે જવા દારે છે, તેને વધાર્ય રીતે જે તેની પોતાની વસ્તુ છે તેને જ તે પામે છે. બીજા ક્ષેત્રમાં કહીએ તો જે મનુષ્ય પોતાનામાં પ્રેમનું જે જગ હોય તે સમય જગપૂર્વક પો-

તાના કામને ચલાવ છે—ને કામઉપર એટલા બધા તો વિચાર પ્રેમને જાગ્રત કરે છે—કે જેથી પછી તે એવા કામને પોતાના પ્રતિબ્ધાર્થે છે કે જે તેના પોતાના જેટલા જ વિશાસ મહાન હે.ય.

આપણી શક્તિને અનુસાર અને વળી તે કેવળ આપણી ઇચ્છાનુકૂલ કાર્યને શોધી કહાડવામાં ઉપરની વાર્તા એક રહસ્યરૂપ છે. જે કોઇ નિરંતર પોતાના કાર્યઉપર પ્રેમ રાખે છે તેને તેનું પ્રીતિપાત્ર કાર્ય જ આવી મળ્યા કરે છે. વળી તે નિત્ય આગળ અને આગળ વધતો રહે છે, પ્રગતિને પ્રાપ્ત થયા કરે છે, અને તેની સાથે વિશેષમાં શાશ્વત યૌવનને સિદ્ધ કરતો જાય છે. (અપૂર્ણ.)

ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરવાનું સરલ સાધન.

(અનુસધાન વર્તમાન વર્ષના થાવણ માસના ૫૪ ૨૪૭ થી.)

ઉન્નતિને માટે તીવ્રચ્છા થવી અને ઉન્નતિને માટે પ્રયત્ન કરવો એમાં જો અધિકારની ન્યૂનતા નિયમે કરીને થઈ જતી હોત તો આપણા પ્રાચીન ઋષિમુનિઓની જે પ્રવૃત્તિ થઈ છે તે તેવા રૂપમાં કદાપિ યાત નહિ. ગંગા યમુનાના તટઉપર રહી ઉપનિષદની પ્રવૃત્તિ કરી ત્યાર પછી કોઈ પણ વિદ્યા તથા કલાનું ઐરાણ્ય ઋષિમુનિઓ કરત નહિ અને તેને માટેના લેખો લખત નહિ, લખ્યા હોત તો તેનો સંગ્રહ કરત નહિ અને ઇતરે લખ્યા હોત તો તેનો અનાદર કરત, પણ તેનું કથું જોવામાં આવતું નથી. ઉપનિષદનું જ્ઞાન થયા પછી અને તેનો પ્રચાર કર્યા પછી વિવિધ લૌકિક વિદ્યાકલાની પ્રવૃત્તિ ઋષિમુનિઓએ જ કરી છે. લેખજ્ઞ-વિદ્યા, ધનુર્વિદ્યા, સંગીતવિદ્યા, નિધિશાસ્ત્ર, મંત્રશાસ્ત્ર આદિ અસંખ્ય વિદ્યાકલાના લેખો સ્વાનુભાવથી ઋષિમુનિઓએ લખ્યા છે. ખરું જોતાં તો પામર અથવા વિપરીતો ગુંગાર છે તે ગુંગારાભાસ છે અને મહાત્માશાસ્ત્રી પરમાર્થના અભિજ્ઞ સ્ત્રીપુરુષોની રીત તે જ યથાર્થ ગુંગાર છે. સામાન્ય પ્રજા અનિષ્ટની પ્રાપ્તિ થનાં વીધે મુખે રહન કરે છે પણ તે શોભતો શોક નથી, પણ શ્રી રામચંદ્રજી સર્વ પ્રકારે સમર્થ છતાં શ્રીસીતા દેવીના વિયોગથી જે શોક દર્શાવી રહ્યા છે કે જેના ઉદ્ગારના પદ્યો પદ્યનાં રોજના પાપાણો પણ રહનને પ્રાપ્ત થયા છે અને વંદનાં હૃદય પણ ફાટી ગયાં છે તે જ યથાર્થ શોક છે અને તે જ યથાર્થ કઠણને ઉપ-જાવે છે. આ જ પ્રમાણે વ્યાવહારિક ઉન્નતિ, તેને માટેની ઇચ્છા અને તેને માટેના પ્રયત્નો એ પણ પામર, વિપરીત આદિમાં જેટલી રોજા આપે છે, જેટલી રમણીયતાને ધારણ કરે છે તેના કરતાં સદસયુષ્યઅધિક શોભા તથા રમણીયતા મહાપુરુષો, પરમાર્થના અભિજ્ઞ સાધુ સંદર્ભે અને મુમુક્ષુઓમાં ધારણ કરી રહે છે. સામાન્ય મનુષ્યના અસંકારરૂપ બધારે એ વિદ્યાકલા થઈ રહે છે ત્યારે આ મહાપુરુષો સ્વાત્મવચનને લીધે એ વિદ્યાકલાને અસંકારતા અર્પે છે. તેથી ઉન્નતિમાટે કરવામાં આવતો યત્ન કોઈ પણ રીતે અધિકારની નિકૃષ્ટતા સૂચવે છે અથવા અધિકારને ગૌણ પાડી દે છે એ નિયમ રચાવી શકાય તેમ નથી. એથી ઉલટું એક કવિ કહે છે કે પુંસ્ત્રાદપિ પ્રવિચ્છેદ્ યદિ યદ્યઘોડપિ યાયાત્ યદિ પ્રણયને-નમહાનપિ સ્યાત્ । અમ્બુદરેત્તદપિ વિશ્વમિતીદશીયં કેનાપિ દિક્ પ્રકટિતા પુરુષો-ત્તમેન । શ્રી પુરુષોત્તમ પદ્મભાષ્યે આવી નિશા જણાવી છે કે જો વિધ્વનો કોઈપણ પ્રકારે

ઉદ્ધાર કરવામાં પોતાનું પુરુષત્વ અર્પણ પડે તો તે અર્પણ, અર્પણમન કરવું પડે તો તે કરીને, યાચનામાં લઘુતાને સહન કરવી પડે તો તે કરીને પણ તે ઉદ્ધાર સાધવો. એ નિયમ-પ્રમાણે ઉન્નતિ સાધવાથી વિશ્વમાં કાંઈ પણ જનિતો લાભ યતો હોય તો તે સુને અવરણ સાધવો જોઈએ અને તેને માટે કંઈ સહન કરવું પડે તો તે સહન કરતાં આંચકા નહિ આવો જોઈએ. આમ જ્યાં પોતાની ઉન્નતિ સાધવામાં ધારો કે એ મનુષ્યનો અધિકાર તેટલો સમય ગૌણ થઈ રહે છે તો તેટલાથી પણ શું ? એ મનુષ્યને તીવ્ર ઇચ્છા થઈ છે અને એ ઇચ્છા જ એને એ પ્રવૃત્તિ કર્યા શિવાય કદાપિ સ્વાસ્થ્ય આપનાર નથી. તેથી તકરારની ખાતર એમ કરવાથી એનો પરમાર્થનો અધિકાર ગૌણ થાય છે, એમ ક્ષણભર રીકારીએ તોપણ એના વાસ્તવ અધિકારની વૃદ્ધિનું સાધન એ પ્રવૃત્તિનું સેવન જ છે તેથી એને માટે તો એ કર્તવ્ય જ હરે છે. તો જ્યારે ઉપર જણાવ્યું તેમ અધિકાર એથી ગૌણ થઈ જાય છે એ સિદ્ધ થતું નથી ત્યારે તે તે તીવ્રેચ્છાવાને તે તે પ્રવૃત્તિનું સેવન ઉચિત છે એ વિશેષતઃ સિદ્ધ થાય છે.

આત્માર સુધીની ચર્ચાથી એ સ્પષ્ટ થયું કે કાંઈ પણ પ્રકારની ઉન્નતિની તીવ્રેચ્છા થાય તો એ બહુધા અંતરાત્માનું સુરુચ્છું છે. મનુષ્યે જે આત્મ મનને શુદ્ધ રહેવા દીધું હોત તો જેને જે વિષયની તીવ્રેચ્છા થાય તેણે તે વિષયની પ્રાપ્તિમાટે તત્કાલ પ્રયત્ન આરંભવો એ કૌચર જ છે એ જાણી શકાત, પણ એની સ્થિતિ રહી નથી તેથી તે તે વિષય નિર્ણય નથી એટલે નિર્ણય થાય તો પછી તે તીવ્રેચ્છાવાને તેની સિદ્ધિમાટે પ્રયત્ન કરવો ઉચિત છે, અને એ પ્રકારે પ્રયત્ન કરનાર પોતાના અધિકારથી બચે યતો નથી.

દવે એ પ્રશ્ન રહે છે કે તે તે પ્રકારની ઉન્નતિની તીવ્રેચ્છા થતાં તે તે પુરુષ શો વલ્લ કરવો ? જે વિષયની સિદ્ધિ કરવાની હોય, જે ઉન્નતિ સાધવાની હોય અને જેણે તે માટે પ્રયત્ન કરવાનો, હોય તે સર્વના ઉપર, એક પક્ષે, આ પ્રશ્નના ઉત્તરનો આધાર રહે છે. ધનપ્રાપ્તિની તીવ્રેચ્છા થાય તો તે માટે કરાનો પ્રયત્ન વિદ્યાપ્રાપ્તિમાટે કરાના પ્રયત્નથી મિત્ર પ્રકારનો હોય છે. શરીરની નીરાશના અને અજરામરતરૂપ ઉન્નતિમાટે અપેક્ષિત વલ્લ, તે પ્રતિજ્ઞા અથવા સદાચારરૂપ ઉન્નતિની પ્રાપ્તિમાટેના વલ્લથી મિત્ર પ્રકારનો હોય છે. અમશ્ય ખેડૂને કરવાનો વલ્લ તે વિદ્યાનમાટે અપેક્ષિત વલ્લથી મિત્ર પ્રકારનો હોય છે. આમ વિવિધ, અધિકારી આદિના બેઠથી પ્રયત્નના પ્રકારમાં બેઠે પડે છે અને તેથી મિત્ર મિત્ર પ્રકારની ઉન્નતિમાટે મિત્ર મિત્ર અધિકારીના પ્રયત્નની દિશા જૂડી પડે છે. તેથી આ પ્રશ્નનું સંવિશેષ ઉત્તર તે તે વ્યક્તિમાટે તે તે સમયોચિત હોય છે. જ્યાં સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિની સિદ્ધિ માટે કરવામાં આવતા પ્રયત્નની સામાન્ય દિશા પણ હોય છે અને તે સર્વસામાન્યદિશા તે જ એ સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિ સાધવાનું સરસ સાધન છે.

મનુષ્યસ્વભાવપ્રતિ આપણે જોઈએ છીએ તો આપણને સદાજ સમજી શકાય છે કે ધણીવાર જે સાદી અને સરસ વાત હોય છે તેની ઉપેક્ષા થાય છે. સાદી વાત ધણીવાર આપણું ધ્યાન ખેંચતી નથી અને લક્ષની બહાર જ રહે છે. સાદામાં સત્ય સમાયેલું છે એ ધણીના જાણવામાં નથી. માર્ગમાં યદને ક્રમે ક્રમે દાખરો મનુષ્યો આત્મા જાણે છે જ્યાં તેમાંથી કાંઈ આપણી દૃષ્ટિને આકર્ષતું નથી, ત્યારે એક વાદીગર વાગંત્ર વગાડેના માત્ર છે તો તેના પ્રતિ સર્વનું ધ્યાન ખેંચાય છે. સુંગદ જેવા ચહેરામાં પ્રથમ જગારને રાત્રિએ દાખતા અવાજથી મિત્ર આવતી નથી, એ અવાજ એના કોણપર આપાત કર્યા હરે છે ત્યારે ત્યાંના

અભ્યાસવાળા યથેક્ષા મનુષ્યોને દ્રામના અવાજનું શ્રવણ કરતાં કરતાં જ નિદ્રા આવી જાય છે અને એ ધ્વનિ બધ થાય છે એટલે એક વાર તો તેઓ જાગી યાજી જાય છે. જે મનુષ્યોના ધરમાં સાદા દીપક અને તે પશુ ઘણી ઝાઝી સંખ્યામાં બાજવામાં આવે છે તેને તે દીપકથી એક જરા મોટા દીપક પ્રકટાવવામાં આવે છે ત્યારે અથવા એવા અદ્ય દીપકની પશુ સંખ્યામાં દીપોત્સવી જેવા પ્રસંગે વધારે થાય છે ત્યારે નવીનતા લાગે છે અને તેનું ધ્યાન તેના પ્રતિ ખેંચાય છે. મહાધનાદ્ય પુરુષોને એવા દીપકો અને એટલી સંખ્યામાં જરા પશુ આકર્ષક થતા નથી. તેને ઘેર અનેક મોટા દીપકો ધણી સંખ્યામાં પ્રનિર્દિત રાખવામાં આવે છે તેથી એનાથી મોટા તથા એથી અધિક સંખ્યામાં દીપકો પ્રકટાવવામાં આવે છે ત્યારે જ એ પુરુષની દષ્ટિ તેતરફ આકર્ષાય છે. સાદો આહાર નિત્ય લેનાર જરા સારા પ્રકારનો આહાર પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે નિત્ય નાનાનિધિ પકવાનને ભોજનપાત્રમાં અવલોકનારને તે જરા પશુ મોહક થતો નથી. આ આદિ અનેક સ્થવે તપાસનાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે મનુષ્યની નજરઆગળ જે વારંવાર આવી રહે છે તે સાદું યદ્ય રહે છે, રોજનું યદ્ય રહે છે અને તેના પ્રતિ તેની નજર આકર્ષાતી નથી ત્યારે તેથી વિલક્ષણ કંઈક જ્યારે આવે છે ત્યારે તે આકર્ષક યદ્ય રહે છે. શારીર શાસ્ત્રના નિયમપ્રમાણે પશુ આ રિથિતિ ઉપપન્ન જ જણાય છે. જે જે વસ્તુ જ્ઞાનગોચર થાય છે, જે જે વ્યતિકરનો અનુભવ થાય છે તે સર્વનું જ્ઞાન જ્ઞાનતન્તુદ્વારા મસ્તિષ્કમાં ક્ષોભ થવાથી થાય છે. જે વસ્તુ તથા વ્યતિકર નિરંતરના અનુભવના વિષયરૂપ યદ્ય રહે છે તે, તે જ જ્ઞાનતન્તુમાં અને મસ્તિષ્કના તે જ કેન્દ્રમાં તે જ પ્રકારનો ક્ષોભ કરે છે. આથી જેમ જે માર્ગે ઘણા મનુષ્યોની આવજત થાય છે તે માર્ગે મનુષ્યના પગની પંક્તિરૂપ ચીનો યદ્ય રહે છે, જે માર્ગે શકટો વહન કરે છે તે માર્ગે શકટના ચક્ષાદિની પંક્તિ અર્થાત્ ધરેડ પડી રહે છે તે જ પ્રમાણે નિરંતરના યદ્ય રહેલા વસ્તુવ્યતિકરો જ્ઞાનતન્તુ તથા મસ્તિષ્કમાં પોતાનો ચીવો પાડી દે છે અને એ ચીવો પડ્યા પછી, જેમ ગરેડ પડ્યા પછી શકટ ક્ષોભ થયા વિના તે માર્ગે વડી શકે છે તેમ, તે વસ્તુવ્યતિકરો પછી અપૂર્વ ક્ષોભને ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી અને તેથી તે આપણા ધ્યાનપર આવતા નથી આપણી નજરને આકર્ષી શકતા નથી એ પ્રતિદિવસના ચીત્રામાં આ તરફ અથવા તે તરફનો કાંઈ પશુ ભેદ થાય છે એટલે તત્કાળ આપણી દષ્ટિ તે પ્રતિ જાય છે. કારણ કે એ લિન્ન ચીત્રાની અપેક્ષા રાખનાર વસ્તુવ્યતિકરોને માટે આપણા અંતરમાં માર્ગ તૈયાર નથી, પણ એમણે નવો માર્ગ કરવો પડે છે. આ કારણથી મોટા ઘોંઘાટમાં નિરંતર રહેનારને તે ઘોંઘાટ બંધ થતાં ક્ષોભ યદ્ય આવે છે અને શાન્ત સ્થાનમાં રહેનારને ઘોંઘાટ ક્ષોભ કરનાર યદ્ય રહે છે, અર્થાત્ એકની એક રિથિતિ વિભિન્ન પુરુષોને વિભિન્ન અસર ઉપજાવે છે. આ નિયમપ્રમાણે જે પદાર્થ સારો છે, જે વાન સરલ છે, તે સાદો અથવા સરલ ક્યારે યથેક્ષી હોય છે કે જ્યારે તે, તે તે વ્યક્તિના અનુભવમાં, જ્ઞાનમાં વારંવાર આવી ગયેલી હોય છે ત્યારે જ. પાંચ અને છ અગીઆર થાય છે એ ભણેજ્ઞાની દષ્ટિમાં અત્યંત સરલ છે ત્યારે શીખતા બાળકને એ મહા મહેનતે જણાય છે, એ બે રકમનો સરવાળો અતિ પ્રયત્ન કરવો પડે છે. તેથી સાદાપણું અને સરલતા એ પશુ સર્વની દષ્ટિમાં સમાન નથી, પણ અપેક્ષિક હોય છે. છતાં જે ઘણા ખરા વિવેચી વ્યુત્પન્નના જણવામાં આવી ગયું હોય છે અને તેમના સહવાસથી અન્ય જેના જણવામાં આવી ગયું છે તે તે સર્વની દષ્ટિમાં સરલ યદ્ય ગયેલું

ગણાય છે. અને સરસ થઇ ગયેલું હોવાથી પછી તેમાંથી ચમત્કૃતિ જતી રહે છે. આ હેતુથી સાદી વાતપ્રતિ મનુષ્યોનું ધણેખરે પ્રસંગ અલક્ષ થઇ રહે છે.

આ નિયમને લીધે જ પ્રાપ્તો અભાવ અને અપ્રાપ્તની ઇચ્છા મનુષ્યોમાં ઉદ્ભવ્યા કરતી રહે છે. જે જે મનુષ્યોને જે જે સાધનસંપત્તિ પ્રાપ્ત છે તે રાગની થઇ રહેવાથી, તે પોતાને પ્રાપ્ત થઇ રહેવાથી તેના પ્રતિ અતરૂનો પ્રવાહ વહેતો નથી, અને જે અપ્રાપ્ત છે તેણે જ્ઞાનતન્ત્ર તથા મસ્તિષ્કમાં ચીંતો પાડેલો હોતો નથી તેથી તેના પ્રતિ લક્ષ જતું રહે છે. સુખેચ્છાવાન મનુષ્યે જે જે વસ્તુઓ, જે જે સાધનો પ્રાપ્ત હોય તેમાંથી ચમત્કૃતિનું જ્ઞાન કદાપિ જૂઝવું નહિ જોઇએ, ચમત્કૃતિનું જ્ઞાન ખસી જવા નહિ દેવું જોઇએ. એક પ્રકારના ચમત્કારનું જ્ઞાન કરાવી રાખવું અને તે દેટલોક સમય આપ્યા કરે છે. એ સમય જતાં એ ચમત્કૃતિવાળો અંશ દબેશનો થઇ રહેવાથી તેમાં ચમત્કૃતિ રહેલી છતાં ચમત્કૃતિનું તેમાંથી તેને જ્ઞાન જતું રહે છે. તેથી એ સમયનો અવધિ આવે ત્યારપૂર્વે તે પદાર્થમાંથી જોઇ ચમત્કૃતિનો અંશ તેણે શોધી કાઢવો જોઇએ. એ અંશ શોધી કાઢવાથી એ અંશ પુનઃ દેટલોક સમય ચમત્કૃતિવાળો લાગે છે અને એ પણ પુનઃ સમય જતાં ચમત્કૃતિની પ્રતિતિ કરાવતો અટકી જાય છે. તેથી તે સમયમાટે તૃતીય અંશ શોધી કાઢવો જોઇએ. આ પ્રમાણે નવા નવા ચમત્કૃતિના અંશ જે મનુષ્યોની દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત પદાર્થમાં શોધી કાઢી શકે છે તે મનુષ્યને પ્રાપ્ત પદાર્થનો અભાવ થતો નથી પણ તેના પર પ્રીતિ રહ્યા કરે છે અને તે સુખજનક થઇ રહે છે. જે કાણે એ પદાર્થમાંથી એ મનુષ્યની મતિ ચમત્કૃતિનો અનુભવ કરતી અટકી જાય છે તે જ કાણથી એ પદાર્થપ્રતિ એને અભાવ થઇ રહે છે, એ પદાર્થપ્રતિ પ્રીતિ રહેતી નથી, એ પદાર્થ સુખનો જનક રહેતો નથી.

આ આશયની સિદ્ધિમાં કાવ્ય તથા કવિની પ્રતિભા સર્વોપરિ કાર્ય કરનારી છે. દેટલોક મનુષ્યો કાવ્યને નકામું. સમજે છે, કાવ્ય કાલ્પનિક ગણે છે અને વ્યવહારમાં કાવ્યનો ઉપયોગ નથી એવું માને છે. મેંકાલે જેવા સમર્થ પુરુષે પણ એવું કહ્યું છે કે જેમ જેમ સુધારો વધતો જાય છે, તેમ તેમ વિજ્ઞાનની શક્તિ થતી જાય છે પણ સાચું કાવ્ય આપું ચાય છે. ઇતિહાસદૃષ્ટિથી તથા વિજ્ઞાન અને કાવ્યના આશયના નિરીક્ષણથી આ કથન સાચું ગણી શકાય તેમ છે, છતાં વ્યવહારમાટે કાવ્ય નિરૂપયોગી છે એવું માનવું જુઝભરેલું છે એમ સત્યની ખાતર કહેવું જોઇએ. પદ્યમંથ લેખ અત્ર કાવ્ય નથી, અમર કોપનો ‘ભામરા નિર્જરા દેવા’ એ આદિ શ્લોક કાવ્ય નથી. “સારી ચોપડીઓ શોભાય” ઇત્યાદિ પદ્યમંથ લેખ કાવ્ય નથી. પણ જેમાં કવિની પ્રતિભાની છાપ છે તે જ કાવ્ય છે. સામાન્ય મતિના એટલે કે એ પ્રતિભા જેનામાં ધણી ઉદ્ભવેલી છે તેવી મતિના મનુષ્યની દૃષ્ટિથી જે વસ્તુનું ચમત્કૃતિ જણાતી નથી તે ચમત્કૃતિને જણાવનાર એ પ્રતિભા છે. ગમે તેવો તમારા નિરંતર અનુભવમાં આવતો પદાર્થ કવિને દર્શાવે અને તેની પ્રતિભાવાળી મતિ તમને તે પદાર્થમાં કોઈ પણ ચમત્કૃતિનો અંશ દર્શાવ્યા વિના નહિ રહેશે કે જે અંશ તેમાં રહેલો છતાં-તમારી દૃષ્ટિસીમા છતાં-તમે જોઇ શક્યા નથી. તેથી કાવ્યનો મોટામાં મોટો ઉપયોગ સર્વ વ્યવહારમાં મનુષ્યને હોય છે અને તે એ જ કે સામાન્ય રીતે સર્વદા અનુભવમાં આવતા પદાર્થમાં રહેલા ચમત્કૃતિના અંશનું ઉદ્ઘાટન કરવું. તેથી વિવિધ આદિની શોધ કરવા કાવ્યની અપેક્ષા નહિ હોય, જડ સુખસાધનોની શક્તિ કરવામાં એ અપેક્ષા નહિ હોય

તોપણ પ્રાપ્ત પદાર્થો, પ્રાપ્ત વ્યતિકરો, પ્રાપ્ત સુખસાધનો સુખની ઉત્પત્તિ કરનાર રહ્યા કરે, તેમાંથી પ્રજનને ચમત્કૃતિ સદા જણાયા કરે તે માટે કાવ્યનો ઉપયોગ મનુષ્યોને સદા રહે છે. જે પ્રજામાં કાવ્યરૂપ સાહિત્ય નથી તે પ્રજાબહિર્મુખ વૃત્તિવાળી હોય તો, ગમે તેટલાં સાધનો તેને પ્રાપ્ત હોય તોપણ તે સુખી રહી શકતી નથી. તેથી મનુષ્યોના સુખમાં મોટું સાધન કાવ્યરચના પુરું પાડે છે અને તે જો કે સર્વ પદાર્થમાં રહેલા નવીન નવીન ચમત્કૃતિના અંશો દર્શાવી તે પ્રતિ યતા અભાવને અટકાવે છે.

(અપૂર્ણ)

અધ્યાત્મવલપોષકમંડલપ્રતિ પત્ર—તન્મયતા.

સર્જન બધુંજો ! અધ્યાત્મજ્ઞપોષકમંડલની પ્રાતઃકાલની નિત્યની આધ્યાત્મક્રિયામાં જાગૃતિ થવાઅર્થે ગયા અંકમાં લખેલા પત્રથી કોઈકોઈને સંતોષ પ્રતીત થયો છે, તે જાણી અધિક આનંદ થાય છે. ક્રિયામાત્રમાં અપૂર્વ બલ પ્રકટાવનાર એક જ વસ્તુ છે અને તે તેની યથા-ઘટિત નિયમિતતા છે. પ્રત્યેક ક્રિયાની નિયમિતતા બિન્ન લિલ પ્રકારની હોય છે, અને તેથી જે ક્રિયામાટે જે પ્રકારની નિયમિતતા વિદિત મનાઈ છે, તેવી નિયમિતતાપૂર્વક તે ક્રિયા થાય છે તો તે અનાયાસરીતે ક્ષણી અધિક સત્વર પ્રતીતિ કરાવે છે.

કુદરતમાં સર્વજનું નિયમિત હોય છે. નિયમિતપણું એ કુદરતનો પ્રધાન ધર્મ છે. અને તે આપણે ઉપર કંઈ તેવું જ્યાં જ્યારે જેવું ઘટે તેવું નિયમિતપણું પ્રકટાવતી હોવાથી તે સર્વજન વિજ્યી છે, આથી જ્યારે આપણે આપણી ક્રિયાસાથે નિયમિતતાને ભેળવીએ છીએ ત્યારે તેટલા અંશમાં આપણે કુદરતને અનુકૂળ થઈએ છીએ. અને કુદરત એ શું છે ? અગાધ બળનો રાશિ. તેથી જેટલા અંશમાં આપણે કુદરતને અનુકૂળ થઈએ છીએ. તેટલા અંશમાં આપણે અગાધ બળના રાશિને જ પ્રાપ્ત કરીએ છીએ.

કુદરતમાં અત્યંત જ્ઞાન છે, અને તેથી તેની પ્રત્યેક ક્રિયા જ્ઞાનમય થાય છે. નિયમિતતારૂપ પ્રવૃત્તિ કુદરત સેવતી હોવાથી તેની તે પ્રવૃત્તિ અવશ્ય જ્ઞાનમય હોવી ઘટે છે. તે જ પ્રમાણે એ નિયમિતતારૂપ પ્રવૃત્તિને યથાર્થ સમજીને આપણે પણ આપણા આચારમાં મૂકીએ તો આપણા આચારમાં આપણે તેટલું જ્ઞાન પ્રકટાવ્યું—તેટલા જ્ઞાનનો ઉમેરો કયો—એમ કહી શકાય. અને જ્ઞાન એ જ વાસ્તવ સામર્થ્ય હોવાથી આપણે આપણી ક્રિયામાં તેટલા સામર્થ્યની વૃદ્ધિ કરી અમે માનીએ તો તે યોગ્ય જ છે.

શરીરમાં નાડી નિયમિત ન આવે, હૃદય નિયમિત ન આવે, ગ્રાંથુ નિયમિત ન આવે તો શી દશા થાય ? એ જ કે જીવનમાંથી મરણમાં જોડવાનો વહેલો સમય આવે. જગત્માં સર્વ નિયમિત રીતે હૃદય ન થાય, ઋતુ નિયમિતરીતે પોતાના ફેરફારો ન કરે, વર્ષાદિ નિયમિત રીતે ન આવે તો શું થાય ? જગત્ની અસ્તોઅસ્તતા. અંદ્ર નિયમિતપણે વનસ્પતીને ન આપે સમુદ્ર નિયમિતપણે ખરાબ હવાને શુદ્ધ રૂપમાં ન કરે તો શી પરિણામ આવે ? એ જ કે વનસ્પતીમાં તથા વાયુમાં અવ્યવસ્થા થાય.

આથી નિયમિતતા—જ્યાં જે પ્રકારની નિયમિતતા—એ અત્યંત અગત્યની છે. આપણી અધ્યાત્મક્રિયામાં આ નિયમિતપણાને જોડવાથી તે ક્રિયા વિશેષ બલવતી બને છે. અમુક સમયે

અમુક ક્રિયા કરવાનો જ્યારે અભ્યાસ પડે છે, ત્યારે પછી તે ક્રિયામાં ઉપયોગમાં આવતાં સાધનો, પછી તે સ્થૂળ હો કે સૂક્ષ્મ, પણ તે સર્વે તે સમયે જામત્ થાય છે અને તેમ થતાં તે સાધનો વિશેષ ઉત્તમ પ્રકારે પોતપોતાનું કાર્ય રે છે. માટે કોઇ પણ ક્રિયામાં જનતાં સુધી નિયમિતતાનું પાલન એ વધારે હિતકર છે.

આ અધ્યાત્મક્રિયાને અધિક ફલવતી કરનાર સાધનવિષે વિચાર કરવાનું જો આપણે ગયા પત્રમાં જણાવી ગયા છીએ, તે તન્મયતા છે. તન્મયતાનો આપણી ક્રિયાસાથે ગાઢ સંબંધ છે, અને તેની જેમ વૃદ્ધિ થાય છે તેમ આપણી ક્રિયા અધિક બલવતી તથા ફલવતી થાય છે.

આ તન્મયતા એ શું છે ? વૃત્તિની તદ્દરૂપ સ્થિતિ—જે ક્રિયા આપણે કરતા હોઈએ ગમે તેા આપણામાંના કોઇ અમુક અંશ જ અમુક ક્રિયા કરતો હોય, તેમાં આપણા સમગ્ર અંશોને જોડવા એ તન્મયતા છે. આપણને પ્રાપ્ત સર્વ સાધનોને એક જ ક્રિયાપ્રતિ વાગવા અને તેમાં જ જોડેલાં રાખવા એ તન્મયતા છે.

આવી તન્મયતા જ્યારે આપણી આ અધ્યાત્મક્રિયામાં રાખીએ છીએ ત્યારે તેમાંથી વધારેનું ફળ પ્રકટે છે,

કારણ કે તે વખતે પ્રત્યેક સાધનો પોતાના સમગ્ર જળને એક જ કાર્યમાં વાપરતા હોય છે.

કારણ કે પ્રત્યેક સાધનોના વ્યાપારસાથે મળવાથી એક બીજાના જળને સદાય અર્પી સર્વના જળને વધારતાં હોય છે.

કારણ કે એક જ વસ્તુકે પ્રત્યેક સાધન પોતાના સંસ્કારને નાંખતાં હોય છે, અને તે એક જ વસ્તુના સંસ્કારને પ્રત્યેક સાધનો પ્રદક્ષ કરતાં હોય છે,

કારણ કે એક જ વિષયમાં સમગ્ર સાધનોનું જળ વપરાતું હોવાથી કોઇ પણ સાધનના જળનો લાય થતો નથી,

કારણ કે પ્રત્યેક સાધનો પોતપોતાના શુશુધર્મને અનુસાર લક્ષ્ય વસ્તુમાંથી શુશુધર્મને આકર્ષતાં હોવાથી, લક્ષ્ય વસ્તુના સર્વ શુશુધર્મો પ્રકટ થાય છે, અને સર્વ શુશુધર્મો પ્રકટતાં તે લક્ષ્ય વસ્તુનું સમગ્ર સામર્થ્ય પ્રકટ થાય છે,

કારણ કે પ્રત્યેક સાધનો એક જીવી વસ્તુમાંથી જળ મેળવતાં હોય છે કે જે અનંત જળના સમુદ્ર હોય છે, અને તેથી સર્વ સાધનો એ જળને પ્રદક્ષ કરી તેનો સારી રીતે બહાર પ્રકાશ કરી શકે છે,

કારણ કે એક સર્વોત્કૃષ્ટ વસ્તુમાંથી સમગ્ર સાધનો જળનો આકર્ષતાં તથા પામતાં હોવાથી પછી પ્રત્યેક સાધનો જે જે ક્રિયાઓ કરે છે તે સમગ્ર ક્રિયાઓ અત્યંત ઉચ્ચ પ્રકારની થાય છે, અને તેમ થતાં તે સર્વોત્તમ ફળને પ્રકટાવે છે,

કારણ કે લક્ષ્ય વસ્તુસાથે સાધનોનું ધર્મિયુ થતાં એક જવા પ્રકારનું વિષ્ણુ સરણું પ્રકટે છે કે જે વિનિમાયને દૂર કરે છે અને જેનો પ્રકાશ સિદ્ધિના માર્ગને દીપ્તિમાન કરી મૂકે છે,

કારણ કે તન્મયતા થતાં લક્ષ્ય વસ્તુસાથે સાધનમજાનું એવું અનુસંધાન થાય કે જે મધ્યે કોઇ પણ વિનિ કરનાર હેતુ રહેતો નથી.

આ સર્વ કારણોને લીધે યથાર્થ તન્મયતા થતાં આપણી ક્રિયા અધ્યાત્મક્રિયા અપૂર્વ સામર્થ્યને પ્રકટાવનારી થઇ રહે છે.

તમારું શરીર કાંઈ બીજું જ અસરતું જ્ઞાન કર્યા કરતું હોય, મન કાંઈ બીજું જ ચિંતન કરતું હોય, વૃત્તિઓ કાંઈ બીજી જ વિષયનું અવલંબન કર્યા કરતી હોય તો તે તન્મયતા નથી. રથુક્ત તથા સૂક્ત સર્વ સાધનોની એક જ વિષયમાં એકાગ્રતા થવી જોઈએ. તમારા પ્રત્યેક સાધનોના ન્યારે એક જ વિષયને ગ્રહણ કરવારૂપ વ્યાપાર થઇ રહે છે, ત્યારે જ તે યથાર્થ તન્મયતા થઈ ગણાય છે.

આવી તન્મયતા થતાં લક્ષ્યને પોતાનાં સધર્માં સામર્થ્યોનો આવિષ્કાર કરવાનો અવકાશ રહે છે, અને તેથી શારીરિક, માનસ, આધ્યાત્મિક વગેરે સર્વ સામર્થ્યો પ્રકાશને પામે છે.

જેમાં મનુષ્યની યથાર્થ તન્મયતા થાય છે તે સ્વરૂપ તે મનુષ્ય થઇ રહે છે, અને એ સિદ્ધાંત અનેક દર્શિષિદુથી—માનસ શાસ્ત્રી, અધ્યાત્મશાસ્ત્રી, કુદરતના અવલોકનથી, શરીર-શાસ્ત્રી—સત્ય મનાય છે. કેમકે તન્મયતા શરીર, મન, આત્મા એ સર્વઉપર ધટિત અસર કરે છે. અને જેમ જેમ સમય જાય છે તેમ તેમ, મનુષ્યોમાં કાંઈ મોટામાં મોટો આશ્રયકારક શ્રેષ્ઠ કરવાના સાધનરૂપે આ એક જ સાધનને માનસ શાસ્ત્રીઓ, અધ્યાત્મ-શાસ્ત્રીઓ, વિજ્ઞાનવાદીઓ વગેરે માનતા જાય છે. એ એક જ સાધનને તેઓ એક સમર્થ સાધનરૂપે ગણે છે, અને તે જ સાધનનું યથાર્થ અનુદાન થતાં રોગી નિરોગી, નિર્ધન ધનવાન, શુદ્ધિહીન શુદ્ધિમાન, જ્ઞાનરહિત જ્ઞાનવાન અને સામર્થ્યરહિત સામર્થ્યવાન થઇ રહે છે.

પ્રિય સત્જનો ! આણું અમૂલ્ય સાધન આપણને પ્રાપ્ત છે. અંતરાત્માસરખી સર્વોત્કૃષ્ટ ધ્યેય વસ્તુ પણ પ્રત્યેકને પ્રાપ્ત છે, તો તેમાં બને તેટલી યથાર્થ તન્મયતા સિદ્ધ કરવી જોઈએ.

કાંઈ પણ ક્રિયા કરો, પરંતુ તેને ફલવાળી કરવી હોય તો તેમાં તન્મયતા પ્રકટાવો. કેમકે તન્મયતાને અને ફલને ગાઢ સંબંધ છે. ધ્યેયનું કેવલ મનવડે જ ચિંતન ન કરો, કેવલ શરીરપ્રદેશમાં જ કાંઈ વસ્તુની ભાવના ન કરો, તમારાથી કિંમત એવી કાંઈ બીજી વસ્તુમાં જ, તમે તેનાથી જુદા અને જુદા રહીને, વૃત્તિ કે લક્ષણોને સ્થાપો નહિ, પરંતુ શરીર તથા મન અને તમારામાં જે કંઈ છે તે સર્વને સાથે રાખીને—એ સર્વને એકમાં જોડો અને તેનું જ નામ યથાર્થ તન્મયતા છે.

તેનું તમે ચિંતન કરો છો અથવા જેની તમે ભાવના કરો છો, તે તમારા પ્રત્યેક અણુમાં વ્યાપક હોય એમ જોજો. તમારું અણુઅણુ જાણે એક જ પ્રકારનું ચિંતન કરે છે, તમારી ભાવના પ્રત્યેક અણુમાં એક જ ભાવને પ્રકટાવી રહી છે એ પ્રકારનું જ્ઞાન કરજો. અને તેનું થતાં, હજારો દારથી જત આવતાં જેમ જસાશય ભરાઈ જાય છે, તેમ તમારે જે કંઈ જોઈએ છે, તે સદૃશમાં અન્યત્ર પ્રમાણથી મળી આવશે.

ધર્મણ ઉણુતાને પ્રકટાવે છે, ઉણુતા જીવનને પ્રકટાવે છે અને જીવન એ સામર્થ્ય અથવા જે કંઈ આપણે જોઈએ છે તે જ હોય છે. ત્યારે આપણાં સર્વ સાધનો એક જ ધ્યેયરૂપ વસ્તુનું ચિંતન કરે છે ત્યારે એ ઉલ્લસનું ધર્મણુ થાય છે, અને તેમ થતાં ઉણુતા પ્રકટી તેમાંથી જીવનરૂપ વસ્તુ પ્રકટે છે કે જે સામર્થ્ય અથવા જે કંઈ આપણે જોઈએ છે, તેરૂપ પરિણામે થઇ રહે છે.

તન્મયતાના સંબંધમાં એક વિશેષ એ છે કે તે મનુષ્યને આગળના અને આગળના

પ્રદેશમાં લાઇ જાય છે. જે સ્થાનમાં તન્મયતા કરી હોય તેમાં તે યથાર્થ સિદ્ધ થતાં એ તન્મયતા એ મનુષ્યને તેનાથી ઉચ્ચ સ્થાનમાં અનાયાસ રીતે જ સ્થાપી દે છે. આમ યતાં એક વસ્તુમાં તન્મયતા મનુષ્યને ઇતર વસ્તુના જ્ઞાનને સહસા અપાવે છે, અર્થાત્ આગળના પ્રગતિના માર્ગનું નિર્દેશન કરાવે છે.

પરંતુ આવી ઉત્કૃષ્ટ ફલને આપનારી તન્મયતાને શી રીતે સિદ્ધ કરવી ?

એને માટે એક જ વસ્તુની જરૂર છે અને તે ઉગ્રમત્ત પ્રેમ છે. પ્રેમવિના બીજા કાંઈ પણ વસ્તુ તન્મયતાને સિદ્ધ કરાવનાર નથી. જ્યાંપર્યંત અધુક વસ્તુવિષયક પ્રેમ પ્રકટ્યો નથી, ત્યાંપર્યંત તેનું રમરણુદિ કંઈ પણ થતું નથી, અને જે એટલું નથી થતું તો તન્મયતા તો ક્યાંથી જ યાવ ? વસ્તુ ગમે તેવી ઉત્તમ હોય પરંતુ તેમાંથી પ્રેમ જતાં તેનું રમરણુસરણું આવતું નથી, અને એથી ઉત્કૃષ્ટ વસ્તુ ગમે તેવી નિષ્કૃષ્ટ હોય પણ તેપ્રતિ પ્રેમ પ્રકટતાં તે વિના અન્ય કાંઈ દષ્ટિએ કે રમરણુમાં આવતું નથી.

પ્રેમ એ એવી વસ્તુ છે કે જેમાં તે વળે છે તેના અંતરના તથા બહારના દરબ શુદ્ધ રૂપને જ જુએ છે. અને જેમ જેમ તે શુદ્ધ રૂપને જુએ છે તેમ તેમ તે વસ્તુપ્રતિ પ્રેમ અધિક દૃઢપણે બંધાય છે, અને તેમ યતાં તે વસ્તુનું અનાયાસપણે રમરણુ, ચિંતન તથા ધ્યાન થયે જાય છે. અને આ વાતાં સર્વના અનુલવની છે.

કાંઈ પણ વસ્તુનું અધિકાધિક રમરણુ, ચિંતન તથા ધ્યાન થવું એ જ તે વસ્તુપ્રતિની તન્મયતા છે. અને એ તન્મયતા પ્રેમથી જ પ્રકટે છે. કેમકે પ્રેમ એક જ રમરણુ, ચિંતન તથા ધ્યાનને અધિક પ્રમાણમાં કરાવે છે. જેમ જેમ પ્રેમની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તેમ તેમ રમરણુ, ચિંતન તથા ધ્યાનની કલા અત્યંત વેગવાળી થતી રહે છે. અને તે જેમ જેમ અધિક વેગવાળી યાય છે તેમ તન્મયતા અધિક પ્રમાણમાં સધાય છે. અને જેમ તન્મયતાની અધિકતા તેમ ફલપ્રાપ્તિની અધિક નિકટતા.

મનુષ્યેએ ફલને માટે ખૂબ પાડવાની કશી જરૂર નથી, તેને તમારો રાજ્ઞ શ્રવણ કરવાના કાન નથી. તમે તેની પાસે જાઓ અને તેને લાઇ દો, તમારી સાથે આવવાને તે તૈયાર છે.

ફલ તો તૈયાર છે પણ પ્રેમ ક્યાં છે ? તન્મયતા ક્યાં છે ? આગ્રહ ક્યાં છે ? ખરે-ખરી ઇચ્છા ક્યાં છે ? જે આ બધું છે તો પ્રિય બધું ! ફલ તમારી જ પાસે છે. જુઓ, જણાય છે ?

આપણી અધ્યાત્મક્રિયાના ફલને તમે ઇચ્છો છો, નહિ વાર ? ખરે, તમારી એ ઇચ્છા હોતી જ ન્નેઈએ. પણ એ ઇચ્છા તમે વધારો, એટલી વધારો, એટલી વધારો કે આપણી ક્રિયાપ્રતિ તમને પ્રેમ પ્રકટ્યાવિના રહે જ નહિ. જ્યાં સુધી એ પ્રકારનો ક્રિયા કરવાનો પ્રેમ પ્રકટે નહિ ત્યાં સુધી જાણજે કે તમારી ઇચ્છા કાપી છે. અને તેથી તે ઇચ્છાને જાગ્રત અને જાગ્રત ક્યાં કરજો. તે જાગ્રત યતાં અવશ્ય પ્રેમ પ્રકટશે, અને પ્રેમ એવી વસ્તુ છે કે જે તમને પ્રપ્તિમાં દોષાવિના રહેશે જ નહિ.

હર સમુદ્રમાં ઝંપલાવ્યાના, પર્વતના સંગઉપરથી પડ્યાના, અગ્નિની જ્વાળામાં હોમાયાના, સ્ત્રી પુત્ર તથા ધનાદિ સમગ્ર ત્યજી દીધાની, શ્રવણ કરતાં હૃદય કંપી હૈં એવી તિતિક્ષા કર્યાના; પોતાના પ્રાણસમેત સર્વસ્વ દાન આપ્યાના, કમકમાટ ઉપજાવે એવા - ૧૪.

વાળી કેદમાં દાઢે કરીને પડ્યાના દણિ આપણે જાણીએ છીએ. એ બધાનું કારણ શું ? કેઈ એક વસ્તુપ્રતિભા અદ્ભુત પ્રેમ-પ્રેમની પરાકાષ્ટા-એ જ તેમાં કારણ છે. કહે, ત્યારે પ્રેમ શું નથી કરતો ? વિરાગને પણ શું તે નથી ઉપગતતો ? અવશ્ય ઉપગત છે.

બધુએ ! આવો પ્રેમ જ્યારે તમારી ક્રિયાપ્રતિ પ્રકટશે કે તેમાં અનાયાસ તન્મયતા થશે, અને તન્મયતા થતાં ફક્ત એ જ તમે અને તમે એ જ ફક્ત એમ ઉભય અભિ-ન્નવત્ થઈ રહેશો.

ક્રિયાપ્રતિ બને તેટલો પ્રેમ જાગ્રત કરો. જ્યારે જ્યારે એ ક્રિયા કરો ત્યારે અપૂર્વ પ્રેમ પ્રકટાવીને કરો. પ્રેમ પ્રકટવાથી જ તન્મયતા અનાયાસરિતે સિદ્ધ થશે, તેમ છતાં બને તેટલી તન્મયતા સેવો. એ ઉભય સાધનને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકારે સાધતાં જે કંઈ તમારે પ્રત્યક્ષ કે અનુભવગમ્ય કરવું છે, તેને કરી શકો એમ છે.

‘પ્રથમ અક્ષ’ને એક વખત પુનઃ અવલોકી જાઓ. અધિક લાગતી ઇચ્છા હોય તો તેને ત્રણ વખત પ્રેમપૂર્વક વાંચી જાઓ. અને તેમાં દર્શાવેલી ક્રિયાનું પુનઃ પ્રીતિપૂર્વક અનુદાન કરાઓ. શિથિલતા પ્રાપ્ત થઈ હોય તો તેને નિવૃત્ત કરી ઉત્સાહપૂર્વક એ ક્રિયામાં જોડાઓ.

પ્રાતઃકાલને આપણને અત્યંત પ્રિય એવો શાંત અને રમણીય સમય ! સૂઈને મંદ છતાં સુવર્ણમય ઉગ્મથ, અને તે પણ આખા જગતને જીવન આપેના ! શરીર તથા મનમાં રચુર્તિ અને નૈસર્ગિક આનંદને ઉપગતવતો પ્રાણુમય શીતલ વાયુ ! કાલાહસરદિત અને જીવનને જગાવતો તથા રાત્રિની વિશ્રાંતિને લીધે પુષ્ટિ વગેરે સામર્થ્યને પ્રકાશમાં લાવતો કેવો જીવંતકાલ ! આ સમયમાં કાર્ય કરવા કોને ઉત્સાહ ન પ્રકટે !

આવા ઉત્તમ સમયે કે જે વખતે કુદરત તમને તમારી ક્રિયામાં ધણી સહાયક થઈ પડે છે, તે સમયે શરીરશુદ્ધિ કરી, થોડો વ્યાયામ (કસરત) સરખું કરી, શરીરના ધર્મણુ-પૂર્વક સ્નાન કરી, શરીરમાં અપૂર્વ બલરચુર્તિ ઉપગતી તમે સંયમની ક્રિયાને માટે તત્પર થાઓ, એ કેવું આનંદજનક લાગે !

સ્નાન કરી સ્વચ્છ વસ્ત્રને ધારણ કરીને કપાળને મંત્રપૂર્વક શુભભરમનિલેપિત કરી સંયમઅર્થે તત્પર થાઓ-એ સંયમક્રિયાની કેવી સહાયક પ્રવૃત્તિ ! પછી સ્વચ્છ તથા ધૂરથી સુવાસિત અને ધૃતની દીપજ્યોતિથી રમ્યસરખી થયેલી અને નૈસર્ગિક રીતે જ સંયમ માટે અનુકૂલ થઈ પડે એવી તથા તમારી ઇષ્ટમૂર્તિથી પવિત્ર થયેલી એવી મોહક સંયમશાલામાં-સંયમસ્થાનમાં-પ્રવેશી તમારા સ્થાનઉપર દૃઢ આસનપૂર્વક બેસો, -અહો ! એ તમારું કેવું અદ્ભુત અને નિર્મલ ચિત્ર ! તમે પોને જ તમને અધિક પવિત્ર થયેલા, કંઈ ઉચ્ચ અધિ-કારને તથા ઉચ્ચ કર્તવ્યને પ્રાપ્ત થયેલા અને બીજા સમય કરતાં કંઈ ઉચ્ચ પંક્તિમાં સ્થાપાયેલા બાસો એમ નથી ? અવશ્ય તમને પોતાને જ એ પ્રકારનું જ્ઞાન થવાનું.

આ પ્રકારના થઈને આરંભમાં ‘પ્રથમ અક્ષ’માં દર્શાવેલા નિધિપૂર્વક પ્રાણુવ્યાયમ કરી પછી-તેમાં દર્શાવેલી ક્રિયાને શાંતિ-પરમ શાંતિપૂર્વક કરો, પ્રસન્ન વદનથી અંતર્મુખતાપૂર્વક એ ક્રિયાને સાધો, રિચર ચિત્તથી અંતરૂતા ઉત્સાહસહિત એ ક્રિયાને એવો, સાચી શ્રદ્ધાથી અને શુર્યધરના અનુગ્રહની વાયનાપૂર્વક એ ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થાઓ, જગતને વિસરીને, એ એક જ કર્તવ્ય તમારે કરવાનું છે એમ માનીને તમારા સમય અંશસહિત એ ક્રિયામાં યોગ્ય-અહો ! સદૃશમાં તમારા અંતઃકરણની કેવી ઉત્તાન અવરથાને અનુભવો !

પા કલાક પછી આખા દિવસમાં વારત્ત શાંતિ, આનંદ, નિરુત્તિ, સુખ-અને અસૌક્યિક-તાને ઇચ્છતા હો તો આ ક્રિયામાં પ્રવેશો. અને યથાર્થ રીતે પ્રવેશતાં દિવસના માત્ર 'પા કલાકે જ' અપૂર્વ સુખને પામશો એમ નહિ, પણ દીર્ઘ કાલપર્યંત એ સુખની ખુમારીનો અનુભવ કરશો. કેમ, એ અસૌક્યિક અનુભવ કરવા ઇચ્છા થાય છે ?

તમારા સંબંધસ્થાનમાં તમે કાંઈ ઉપાસ્યપ્રતિમા કે એવું કશું ન રાખતા હો તો કરી ચિંતા નથી. એ સ્થાનમાં તમારા સંમુખ 'પ્રથમ અક્ષ'ને સ્થાપનો. તે અંથમાં પણ ઉત્કૃષ્ટ આદોષનો વ્યાપી રહ્યાં છે. અને એની ઉત્તમ અસર તમને ધણી સહાયક થશે.

પ્રિય સજ્જનો ! અધ્યાત્મક્રિયા એ કંઈ સામાન્ય ક્રિયા નથી તેમ નિર્ઘર્ષક ક્રિયા નથી. ભોજનની કે શ્વાસપ્રશ્વાસની ક્રિયા જેમ મનુષ્યને આવશ્યક છે તેમ અધ્યાત્મક્રિયા પણ પ્રત્યેક મનુષ્યને આવશ્યક છે, એ વાર્તા ધણી ઓછા સમજે છે. ઇશ્વરેચ્છા તો આગળ ઉપર કાંઈ પ્રસંગે તે સંબંધી વિચાર કરીશું.

પરંતુ હાલ તો તન્મયતાને બનતા યત્ને પ્રકટાવતા અને તેને માટે પ્રેમને અપૂર્વ વેગથી જાગ્રત કરતા આયુધપૂર્વક નિયમિતપણે આ ક્રિયા કરશો, અને ઉત્કૃષ્ટ લાભને પામશો.

આ પત્ર તમને દીપોત્સવીના મગલદિવસોની સંધિમાં પ્રાપ્ત થશે. અને તેથી તે દિવસોમાં આવેગ પ્રકટાવીને બને તેવી સર્વોત્તમ રીતે આ ક્રિયાને કરશો. એ દિવસો પુણ્યરૂપ મનાય છે, અને તેમાં આવી સક્રિયા અધિક લાભને પ્રકટાવે એ નિઃસંશય છે. પ્રીતિપૂર્વક આ ક્રિયાનું અનુદાન કરજો, અને તમને કંઈ પણ અસૌક્યિક લાભ જણાશે. એ શુભ દિવસો તથા ભાવિનું સુખદ વર્ષ તમને અધ્યાત્મક્રિયામાં અપૂર્વ વેગ આપી સુફલજનક થાઓ એ જ ઇચ્છા છે.

આવનો અર્થાત્ કાર્તિક માસનો અંક ખાસ કરીને જોશો. તમને કંઈક વિશેષ જાણવામાં આવશે, કે જે તમને આનંદજનક અને આકર્ષક થઈ પડશે.

અંથસત્કાર.

શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યદ્વાદશસ્તન. (ભાષાંતર તથા વિવેચન કરનાર વેદાંતકવિ રા. રા. હીરાલાલ જાદવરાય યુય—પ્રસિદ્ધ કરનાર રા. મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુરે—નવ્ય દરવાજા અમદાવાદ, મુલ્ય રૂ. ૧-૮-૦) આ પુસ્તક તેના પ્રસિદ્ધ કરનાર તરફથી પ્રાપ્ત થયું છે. આ અંથમાં શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યના અદ્વૈતસિદ્ધાંતના સ્ત્રોતોનું ભાષાંતર તથા તે ઉપર વિવેચન છે. ભાષાંતરમાં તથા વિવેચનમાં ભાષા સરસતાવાળી છે. અને વિવેચન મૂલ સ્ત્રોતકાર્યને અધિક રપટ કરવામાં તથા તેના ભાવને વિશેષ વિશાલરૂપમાં સ્પુરારવા સમર્થ થાય છે. શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યરચિત વિવિધ અટકાદિનો આ અંથમાં સમાવેશ કર્યો છે. તેથી તેના નિત્ય પઠનને કરવાની ઇચ્છાવાળામાટે આ અંથ તે સ્ત્રોતસાહિત તેની ટીકા, વિવેચનસાથે હોવાથી બહુ ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે. શ્રી શંકરાચાર્યના અદ્વૈતસિદ્ધાંતને પ્રતિપાદન કરનારા વિવિધ વિચારો તેમાં હોવાથી અનેક મનુષ્યોને નિત્યતા અવલોકનને માટે પણ આ અંથ ઉપયોગી છે. સુમુક્તજનોને તેમના વિચારોને દૃઢ કરવામાં આવા અંથનું પરિણામ લાભકારક છે. અંથનું પુર્ણ પાકું અને સુસ્થુ પણ સાફ છે.

‘દશમ લીલા—(૨મી પ્રસિદ્ધ કરનાર—રા. અશ્વિનકર મગનલાલ અમવાચી. પાટણુ ગુજરાત. મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦) આ અંચલુ’ વિસ્તૃત નામ ‘શ્રીકૃષ્ણલીલાકથાકાવ્ય અથવા દશમ લીલા’ એવું આપવામાં આવ્યું છે. ૩૦૦ પૃષ્ઠોના તે હદોમદ અંચ છે. તેમાં બે વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. પ્રથમ વિભાગને શ્રી દશમલીલા પૂર્વાર્ધ એવું નામ આપ્યું છે અને દ્વિતીય વિભાગને શ્રી દશમલીલા ઉત્તરાર્ધ એવું નામ આપ્યું છે, પૂર્વાર્ધમાં કંસવધ, કૃષ્ણનો ગુરુકુલનિવાસ તથા બ્રમરગીતાના બોધપૂર્વક ઉદ્ભવને ગોપીના સમાધાનઅર્થે ઋષભમાં મોકલ્યા અને અમરને હસ્તિનાપુર વિદાય કર્યા ત્યાં સુધીના પ્રસંગનું વર્ણન છે. અને ઉત્તરાર્ધમાં વિવિધ પ્રસંગોનું ઘટ્ટું ઘટ્ટું વર્ણન છે ભાગવતના દશમસ્કંધના પ્રસંગોને આ અંચમાં શાદ્દલવિક્ષિપ્ત વૃત્તમાં જ રચવામાં આવ્યા છે. મૂલ્ય સ્તોત્રોને અનુસરીને જ ભાષાંતર કર્યું છે. અને તેમ જનાં ગુજરાતીમાં પણ સારો ભાવ આવ્યો છે. ભાષાંતરસ્તોત્રો નિર્દોષ છે. અને વાંચના રચિકર થાય એમ છે. ભાષા સંસ્કારી છે, અને મૂળ સ્તોત્રોનાં જ કેટલાક શબ્દો તેમાં રાખ્યા છે. એકંદરે જોતાં લેખકને પરિશ્રમ સાર્થક છે.

લક્ષ્મી અને લલિતા—પ્રથમ ભાગ. (રચનાર. રા. સુનીલાલ વર્દમાન શાહ. પ્રકાશક મહાદેવ રામચંદ્ર જાગણે. મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૨-૦ સુંદર છાપસહિત પાકું પુસ્તક) તેના પ્રસિદ્ધ કર્તા તરફથી પ્રાપ્ત થયું છે. આ એક સંસારી નવલકથા છે. અયોગ્ય પ્રકારના સંસર્ગથી મનુષ્યઉપર કેવી અસર થાય છે, અયોગ્ય સ્ત્રીશિક્ષણથી કેવી હાનિ થાય છે, એ એ વગેરે તેમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે. તેના મુખ્ય નાયકને તેના પિતા એક ધનાઢ્યની પુત્રી કે જે અયોગ્ય સંસર્ગથી ઉત્તેજિત થઈ ગઈ છે તેની સાથે લગ્ન કરાવવા ઇચ્છે છે, પણ વ્યવહારને સુધારનારનું સ્ત્રી ન જણાવાથી તે નાયક એ લગ્ન કરવા ના પાડે છે. તેથી પિતાના ક્રોધનું પાત્ર થતાં તે સંપત્તિને ત્યજી ચાલ્યો જાય છે. એક બીજા રાજ્યમાં તે પોતાની વિદ્વાતાના બક્ષથી સારું સન્માન મેળવે છે. અને ત્યાં વિવિધ મનુષ્યોસાથે વિવિધ વિષયના વિચારોને તેના મુખથી લેખકે ઉલ્લેખ કરાવ્યો છે. સંસારના ચિત્રની સાથે કંઈક રાજ્ય-વ્યવહારનાં ચિત્રોનું પણ આ વાર્તામાં સંમેલન કરવામાં આવ્યું છે. પુસ્તક પૂર્ણ ન હોવાથી તેના મુખ્ય પ્રતિપાદન વિષય સ્પષ્ટ થયો નથી, પરંતુ આ પ્રથમ ભાગના વિચારો એકંદરે સારા છે. કાંઈ કાંઈ પ્રસંગ સહજ અતિશયરૂપમાં ચીનચોં હોય એવું જણાય છે, અર્થાત્ સંસારમાં તેવા પ્રસંગ અને તોપણ તે અપવાદરૂપ ગણાય એવા હોય છે જેથી તેનું ચિત્ર જગતના અમુક ભાગને જ વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડે, તેમ જતાં જે જે અયોગ્ય બાબતો ઉપર લેખકે કટાક્ષ કર્યો છે તે યોગ્ય પ્રકારના છે. પ્રથમ વિભાગમાં સંસારમાં યતા અયોગ્ય પ્રકારનાં મનુષ્યોનાં વિવિધ ચિત્રો છે આશા છે કે તે પુસ્તકના બાકીના વિભાગોમાં સંસારમાં વહેવારોગ્ય સરળ વ્યવહારના ચિત્રોને પણ લેખક અવકાશ આપશે, જેથી નાયકને તેનું સ્પષ્ટ સ્વરૂપ સત્વર લક્ષમાં આવે. નિવેશરૂપવસ્તુનું જ પ્રતિપાદન કરવાથી વિચારવંત મનુષ્યો તો તેનું વિરોધી જે વિધિસ્વરૂપ તે લક્ષમાં લઈ શકે, પરંતુ સામાન્ય વર્ગને તે કંઈક કઠિન પડે છે. તેવાંજોને સંસારમાં ઉત્તમ રીતે કેવી રીતે વહેવું તેનું સરળ રૂપ દર્શાવવામાં આવ્યું હોય છે તો તે તેને વિશેષ લાભકારક થઈ પડે છે. આ પ્રથમ વિભાગમાં ભાષા અસરકારક છે, કેટલાક વિચારો અપૂર્ણ જતાં ગ્રીહ છે, અને શૈક્ષિત્વ નસિક છે. વાર્તારૂપે આ લેખ રચિકારક થઈ પડે એમ છે. મુખ્ય નાયક અને તેના બંધુના રત્નહનુ ચિત્ર બહુ સારું આપ્યું છે.

તેના દ્વારા સત્કાર્યના ફલનું નિદર્શન પણ વાચકને કરાવ્યું હોત તો વાચકોના હૃદયઉપર જે આજે પરિણામે શોકની ઝાળા પ્રસરી રહે છે, અને જે શિથિલ (Passive) બોધને પામવાનો સંભવ રહે છે, તે ન રહેતાં આનંદપૂર્વક તેઓ તે ચરિતને ધારણ કરવામાં વધારે ઉત્સાહી બનત. બાકી એ પ્રસંગથી જે અસર ઉપજતી જોઈએ તે અસર ઉપજાવવામાં લેખક વિજયી થયા છે એ નિસંશય છે. એ અંશમાં છેવટના ભાગમાં, હાલ આર્યબ્રાહ્મણોના હિતને માટે શું કર્તવ્ય છે તે દર્શાવનારા કેટલાક વિચારો પ્રકટ કર્યા છે. અને તદનુસાર શાખાઓ ઉઘાડવાનું ચિત્ર આપ્યું છે, એ ધણું સારું છે. એ વિચારો પણ પ્રગટનું હિત સાધનારા છે. આર્યબ્રમ્હોના હિતને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકારે સાધવામાં જે મુખ્ય છે તેની લક્ષણા યોગિનીના મુખદ્વારા બહુ સારી રીતે કરાવી છે જે અત્ર જણાવી, પરિણામમાં લેખકની જે જે શુભ ભાવનાઓ છે તેને પરમાત્મા સફલ કરે એમ ઇચ્છી આ સ્વરૂપ વિવેચનને અટકાવીશું. યોગિનીના વિચાર: " જોડું ન લગાડીશ હોં, કુમારિકા રહીને જીવન ગાગવાનો વિચાર મેં તારો સાંભળ્યો છે, એ પણ કીક છે. પરંતુ આપણા શાસ્ત્રોમાંના પત્ની અને સતીના ધર્મ મને સર્વદા અપાર્થિવ જ લાગ્યા છે. અને એટલા સારું હું તો પવિત્ર, પ્રેમીલા દંપતી થઈ જગતની સેવા કરવી એ જ મનુષ્યજીવનની ઉત્તમાવસ્થા માનું છું. તથા દેશની ઉન્નતિનો મુખ્ય આધાર જે આત્મત્યાગી, સ્વદેશપ્રેમીથી પ્રભુ, તેનાં પણ જન્મ આપનાર તે જ હોઈ તે હમેશાં વંદનીય છે. "

આ સ્થાને એ જણાવવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે ઉક્ત કથાના લેખક શ્રી રામમોહનરાયને થોડા સમયથી સ્ત્રીઉપયોગી માસિક ' સુન્દરીમુખોધનું ' તંત્રીપદ પ્રાપ્ત થયું છે. અને ત્યારથી એ પત્ર પોતાની દિશામાં સારી પ્રગતિ કરતું થયું છે. માત્ર વાર્ષિક ૧-૪-૦ ના લવાજમમાં વાચકને જે સાહિત્ય પૂરું પાડે છે તે તેમના પરિશ્રમનો પરિણામ છે. સુન્દરીમુખોધનમાં મુખ્યત્વે કરીને સ્ત્રીઓને ઉપયોગી અને સ્ત્રીઓવટે લખાયેલા લેખો આવે છે. અને તેમાં નાની મોટી વાર્તાના મોટા ભાગ હોય છે. એ વાર્તાઓમાં પણ ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે ધણે ભાગે પરિણામે દ્રાવક પ્રસંગનું ચિત્ર જણાય છે, તો પણ સ્ત્રીઓને એ પ્રવાસ અધિક પ્રદાય છે. અને તેઓ આ સત્કાર્યને જારી રાખશે તો અનેક સ્ત્રીઓ લેખકો તથા વાચકો ઉભયને એ પત્ર લાભકારક થઈ પડશે. તેમાંના કોઈ કોઈ સ્ત્રીલેખ સામાન્ય પુરુષલેખોને ટકર મારી જાય એવા હોય છે. સ્ત્રીઓની ઉન્નતિમાં સદાયક થઈ પડે એવા ધણા લેખો, ગ્રંથો. માસિકો, સાપ્તાહિકો અને દૈનિકોની જરૂર છે. કાર્તનામાં કોઈ પણ બાજતના સરકાર એકાએક પડતા નથી, અને તેથી સ્ત્રીજાતિમાં સત્સંકાર પાડવાને માટે તેમને અનુકૂળ પ્રકારના સાહિત્યની જેમ અધિક વૃદ્ધિ, તેમ તેમને તે વિશેષ લાભ આપે છે. જો કે કેવલ વાચન એ જ મનુષ્યને સર્વોત્તમ કરનાર છે, એમ કંઈ નથી, બીજા અનેક સાધનોની પણ તેમાં અપેક્ષા છે, પરંતુ તેમાં ઉત્તમ જ્ઞાનને પ્રકટાવનાર સાહિત્ય એ પણ એક મુખ્ય સાધનરૂપ હોવાથી તેની અભિવૃદ્ધિને ઇચ્છવી એ અયોગ્ય નથી જ. આ નિમિત્ત આપ્રદ્યુર્વક શુભ પ્રયત્ન કરનાર ઉક્ત લેખકનો તથા તેમની સાથે સહકારી કરી કરનાર તેમના સમગ્ર બંધુમંડલનો વિજય ઇચ્છીશું.

જરા અવલોકવા કૃપા કરશો.

મહાકાલના આ અંક વર્તમાન વર્ષનો છેલ્લો અંક છે. આવતા કાલિ-
કથી તે પોતાના પચીસમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરશે. વર્તમાન વર્ષ તેના તંત્રીશ્રીની
સ્વરૂપસંસ્થિતિને લીધે અનિયમિતપણે તેના અંકો કાઢી શકાય છે, તેમ
છતાં તેના ગ્રાહકોની સંખ્યામાં નિત્ય વૃદ્ધિ થતી રહે છે, એ જ તેની અગ-
ત્ય અને લોકોપયોગીપણું સિદ્ધ કરે છે. ખીજા અનેક માસિકોને એક વખત
વાંચી તેને બાબુએ મૂકવામાં આવે છે, ત્યારે મહાકાલનું વાચન તેના વાચ-
કો કાયમ તરીકે રાખે છે, અને અનેક પ્રસંગે તેઓ તેને પુનઃ પુનઃ વાંચે છે.
કેમકે તેમાં આવતા લેખો મનુષ્યજીવનને ઉચ્ચ કરનાર વિચારોથી પૂર્ણ હોય
છે. તેમ જ તે મનુષ્યના શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક-સર્વ જીવનને
ઉન્નત કરવાની કલાને દર્શાવે છે. આથી કરીને તેમાં અચ્ચતા વિચારો વાચ-
કોને અત્યંત હિતકારક જણાય છે. તેમાં દર્શાવાતા સિદ્ધાંતોનું સર્વ પ્રેમપૂર્વક
પાલન કરે છે.

આ પ્રકારના ઉપયોગી વિચારો માટે મહાકાલના ગ્રાહકોની ઘણા વ-
ખતથી એવી ઇચ્છા હતી કે તેવા વિચારોનું કોઈ પુસ્તક, જામે તો મહાકાલને
કદમાં સહજ નાનું કરીને પંજુ તેના ગ્રાહકોને આપવામાં આવે તો સારૂ.
તેમની આ ઇચ્છાનુસાર મહાકાલના પચીસમા વર્ષમાં, એક પુસ્તક
તેના પ્રત્યેક ગ્રાહકને ભેટરૂપે આપવામાં આવશે. તેની સાથે મહાકાલનું
હાલ જે કદ છે તેમાં કશો ઘટાડો કરવામાં આવશે નહિ. તે પુસ્તક મનુષ્ય
જીવનને સર્વોત્તમ કરવામાં અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડે, એવા વિચારોને દર્શાવ-
નાર થશે. મહાકાલના વાચકોને તે ગ્રંથના વિચારો કેવા ઉપયોગી થશે એ
કહેવાની કશી જ અગત્ય નથી, કેમકે મહાકાલના વાચનથી તેઓ જાણે છે
કે મહાકાલસરખા સર્વોત્તમ માસિકની ભેટના પુસ્તકમાં સર્વોત્તમ અને અત્યંત
ઉપયોગી જ વિચારો આવવાના અને તેવા ઉપયોગી વિચારો એક સાથે
રહેવાથી વાચકને તે વધારે હિતકારક થઈ પડે એ સ્વાભાવિક જ છે.

આસથવાથી મહાકાલના વાચકોને વિના ખર્ચે બમણો લાભ થવા-
નો પ્રસંગ આવ્યો છે માટે

સંવત ૧૯૬૬ ના મહાકાલનું વાર્ષિક મૂલ્ય રૂ-૦-૦ તકાલ

મોકલી આપવા કૃપા કરશો.

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—જેતાંજેતામાં એક વર્ષ બનીત યદ્ય ગયું અને વર્તમાન વર્ષના અંતિમ દિવસે આવી પહોંચ્યા.

—વ્યાપારીઓનો નિયમ છે કે વર્ષના અવધિએ હિસાબ નકી કરી વ્યાપારમાં શો નફો ટોટો આગ્યો તેના નિર્ણય કરવો. તમે સર્વ એક પ્રકારના વ્યાપારી છો. અને તેથી તમે પણ તમારા વ્યાપારનો હિસાબ કહાડો એ વાસ્તવિક છે.

—પરંતુ તમારે એક વાર્તા લક્ષમાં રાખવાની છે, અને તે એ કે તમારા નફાનો જ માત્ર હિસાબ કહાડવો. અને ભવિષ્યમાં એ નફો વધારે કેવી રીતે તમારે મેળવવો તેના વિચારો કરવા. નુકસાનતરફ જોવાની કરી જ જરૂર નથી. એ એની મેળે જ આપું યદ્ય જશે.

—દિવસમાં માત્ર ૨૪ કલાક છે, અને જ્યારે તમે ચોવીસ કલાક નફાનો વ્યાપાર કરો છો તો પછી એવો કયો સમય તમને મળશે કે જેમાં તમે ખોટનો ધંધો કરો ? અને નફો કરો તો પછી તમને ખોટનો સંભવ ક્યાં રહેશે ?

—ખોટના વિચાર કર કર કરવા કરતાં નફાના ચિંતનમાં પડો, અને તે તમને વધારે ઉપ-યોગી યદ્ય પડશે. ખોટના વિચાર બહુ બહુ તો તમને ખોટના રસ્તા વધારે ખુશી રીતે દેખાડી આપશે, પણ તેનામાં તમને એ માર્ગે જતા અટકાવવાનું બળ નથી. એ બળ તો નફાના વિચારો કરવામાં જ છે.

—પણ નફાના કેવળ વિચારો કરીને બેસી રહેશો નહિ. કેવળ વિચારો કરીને બેસી રહેવાથી પણ લાભ થાય છે, પરંતુ જ્યાં સુધી તેવા પ્રકારના વિચારો ન કરી શકો ત્યાં સુધી વિચારની સાથે યતન સેવજો. એક એવા મનુષ્યને હું જાણું છે કે જેણે કેટલાંયે વર્ષોઉપર ફાળી-નાળીજેવી હવડી જાતિને ધણા રૂપૈયા ધીરો હતા. હવે જેને રૂપૈયા ધીરેલા તે મનુષ્યોના પત્તો પણ મળતો નથી, અને મળવાનો સંભવ પણ નથી, છતાં તે મનુષ્ય દર દીવાળીએ નવા ચોપડાઓ કરે છે, અને તેમાં પેલા લોકોને ધીરેલા રૂપૈયાનો હિસાબ ગણી બાજુ વગરે ઉમેરી તેમના ખાતે ઉધારે છે ! જ્યારે ખરું જોતાં તો તેમાંનાં કેટલાંક મનુષ્યો તો જગત-માંથી પણ ઉધરાઈ ગયા હશે !

—કહો આ હિસાબનો શો લાભ ? અને શું એવા હિસાબ અનેક મનુષ્યો નથી ગણ્યા કરતા ? આવા હિસાબ એ જ પ્રયત્નવિનાશ વિચાર છે. જે મનુષ્યો ક્રિયાવિપયનો, વિચારવિપયનો કે આત્મવિપયનો કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રયત્ન કર્યા વિના જ કેવલ વિચારને એવે છે તેઓ કરો લાભ પામતા નથી.

—પ્રયત્ન કરો, નફાનો પ્રયત્ન કરો, નફાના વિચારો કરો, નફાનું ધ્યાન ધરો અને નફાને સર્વત્ર જુઓ. ટોટાના વિચાર કરવાથી યથેસો કયો ટોટો પાછો વળ્યો છે ? અથવા ટોટાના વિચારથી શું ટોટાને માર્ગે જતા અટકાવાયું છે ? નહિ જ. નફાનો વિચાર કરવાથી જ ખોટને રસ્તે જતા અટક્યા છો. તમે જો નફાનો યત્ન નથી કરતા તો ખોટને 'માર્ગે' ગયા વિના રહેતા જ નથી. કેમકે તમે નિરંતર ગતિવાળા છો. રિધર-જડ-નથી. અને તેથી તમારે જે માર્ગમાંથી કોઈ પણ માર્ગે જવું જ જોઈએ. નફાના વિચારો કરતા અટક્યા કે તમે

ખોટને માર્ગે જાણ્યા જ છે, અને ખોટના વિચારો કરતા અટક્યા કે તમે નફાના માર્ગમાં આવો જ છે. એ વિના ત્રીજી માર્ગ નથી.

—ત્યારે આ વર્ષમાં શો નફો થયો તે વિચારી જોજો. અને તે નફો વધે તેને માટે થત અને વિચાર કરજો. ધણી ખોટ ગણ હોય, તોપણ કશી ચિંતા નથી. નફો એ એવી વસ્તુ છે કે જ્યાં થવા માંગ્યો કે ગમે તેટલી ખોટ હશે તોપણ પૂરી દેશે.

—ખીજું એ એક જાણો છો કે પ્રત્યેક વસ્તુમાં દિત અથવા આપણા ચાસતા વિષયના શબ્દોમાં કહીએ તો પ્રત્યેક વ્યાપારમાં કોઈ પણ અંશનો નફો હોય જ છે ? ઉપરથી ગમે તેટલી હાનિ જણાય તેમ છતાં એક અંશમાં પણ તેમાં નફો-દિત-રહેણું છે. અને શોધીને જો તેના જ તમે વિચાર કરો છો તો તે અંશ વિકાસ પામતો જાય છે, અને પરિણામે તે એટલો વિકાસને પામે છે કે હાનિનો ગમે તેટલો વિચાર પ્રદેશ હોય તોપણ તે સમગ્રને ઊર્ધ્વ દે છે.

—તેથી કોઈ ખોટનો વિચાર તમને આવે તો તેથી બાકી ઉદ્દેશો નહિ કે 'હોવાઈ' જવાની બીજને ધરશો નહિ. તરકાલ તેમાં રહેલા નફાના અંશને શોધી કહાડો અને તેનું ચિંતન કરો.

—અને તેમ કરવાથી તમારો વ્યાપાર અધિક નફાવાળો થશે, પરંતુ એથી પણ વધારે નફો જોઈતો હોય તો બીજાના ખોટના ધંધાનું પણ ચિંતન કે વિવેચન કરશો નહિ. વસ્તુના તમે અને બીજામાં કરો ભેદ નથી. તમે એ જ બીજા છો, અને બીજા એ જ તમે છો. તમે પૂર્વાધ છો તો એ ઉત્તરાર્ધ છે. અને તેથી અન્યની હાનિના વિચાર એ તમારી જ હાનિના વિચાર છે.

—ત્યારે મારા, તમારા અને તેમના નફાના વિચારો જ નિયમ કરજો, અને હું, તમે અને તે, તમને પુષ્કળ પ્રમાણમાં નફો આપીશું. કેમ, તમને આ વાન ગમે છે ? મને તો ગમે છે.

—ગયા અંકની 'પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ' વાંચી તમે આ અંક જોવાને અધિક ઉત્સુક દર્શો જ. અને તેમાં પણ જો તમને બાકી દર્શી, તો તો તેમના દિનની વાર્તા આ અંકમાં જણાવવા માટે મેં લખ્યું હોવાથી તમે વધારે આતુર રવા દર્શો. અને તે યથાર્થ છે. પોતાના બાકીનો દિતનો માર્ગ પ્રાપ્ત કરવાને માટે તમે આતુર દો એ સ્વાભાવિક જ છે.

—તમારો બાકી એ ભવિષ્યના તમે જ છો, અને વર્તમાન સમયમાં તમે તમારું દિન સાધવા જેમ તત્પર દો છો તેમ 'ભવિષ્યના તમે'ને માટે પણ તેટલું જ દિન સાધવા તમે તત્પર દો જ. તો તમારા બાકીના દિતનું શું છે ?

—શ્રી શ્રેષ્ઠસાધકવર્જિતરૂપી આ માસની ત્રયોદશી-પત્રપોદશીના મુખ દિવસથી બાકીને ઉત્તમ યોધ મને, બાકી રસપૂર્વક વાંચે અને પ્રસન્ન થાય એવું એક નાનું માસિક કદાવનામાં આવશે-આપું છે. કેમો કૃષ્ણચુરંદી કે જે દિવસે આ અંક પ્રકટશે તેના પૂર્વે એક દિવસ પહેલાં ઈશ્વરેજા તો તે પ્રકટ થઈ જશે.

—આ માસિક કદમાં મુંદર, લેખમાં મુંદર, દેખાવમાં મુંદર, વાંચવામાં મુંદર, અને સમ-

જવામાં પણ સુંદર છે. વળી તે ત્રિચારમાં સુંદર, બાધામાં સુંદર અને બાલકોને શિક્ષણ આપવામાં પણ સુંદર છે. અને એ સર્વની સાથે કિમતમાં પણ તે સુંદર જ છે. માત્ર વાર્ષિક મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

તમારા બાલકોમાટે વર્ષે એક રૂપિયો ખર્ચવો શું તમને ભારે પડશે ? નહિ જ. એક વર્ષ માટે માત્ર એક રૂપિયો ખર્ચો તમારા બાલકોને તે આપો, અને તેમને વાંચવા દો. એક વર્ષમાં જ તમને જણાશે કે ૧૦૦ રૂપિયા ખર્ચવાથી તમારા બાલકોને તમે જે જ્ઞાન નથી આપી શકતા તે માત્ર આ એક રૂપિયો ખર્ચવાથી તમે આપી શકા છો.

—ગ્રીષ્મ ત્રીજી ચોપડી વાંચનાર બાલક પણ આ માસિકને વાંચીને સમજી શકશે, અને તેની સાથે જરા મોટી વયનાં અને વધારે સમજણવાળાં બાલકોને પણ તેથી લાભ થશે. તેમને માટે પણ બહુ ઉપયોગી વિષયો તેમાં આવશે.

—પરંતુ ‘મારે તો બાલકમાં હું પોતે જ છું, એટલે એ લખેને શું કરું’ એમ કહેનાર પણ કેટલાક નીકળશે. પરંતુ તેની કંઈ અડચણ નહિ. તમે પોતે પણ કેટલીએ બાળતરમાં હજી બાલક છો. તમારે પોતાને પણ કેટલીએ બાળતરમાં હજી એકડા ધુંટવાના છે. તમારે પોતે પણ બાળક જે જ્ઞાન મેળવે તે મેળવવાનું બાકી છે. તમારામાં પણ બાલકનામાં જે જ્ઞાન હોવું જોઈએ તે હોવાની જરૂર છે. અને તેથી તમે જાતે તે વાંચજો.

—તમારાથી પણ બાલકના જેવા કેટલાક દોષો થાય છે, તમારામાં પણ બાલકના જેવા કેટલાક દુરાચાર બંધાય છે, તમારામાં બાલકજેવું અજ્ઞાન કેટલીક વાર પ્રકટી આવે છે, તમારે પણ બાલકને જાણવાજોઈ કેટલીક બાબતો હોય છે, તમારી પણ બાલક જેવી કેટલેક પ્રસંગે દુર્જલ સ્થિતિ થઈ જાય છે, તમને પણ બાલકને આપવા યોગ્ય એવાં સરળ જ્ઞાનની અમલ પડે છે, અને તેથી તમારે તો આ માસિક ખાસ લેવાની જરૂર છે.

—તમને પુત્ર હો કે પુત્રી અને કંઈ નહિ તો તમે એ સર્વને ઉપયોગી એવું આ માસિક છે. માટે તમારે ત્યાં તેને જરૂર બોલાવજો—આવકારપૂર્વક અને પ્રેમવડે બોલાવજો. તમે એક રૂપિયો તેના વ્યવસ્થાપકને મોકલજો, એટલે તે આદ્યુ આદ્યુ તમારી પાસે આવશે. તમારે બીજી કશી જ મહેનત લેવાની નથી.

—ત્યારે એવું નામ શું ? એવું નામ નાવું અને મીડું છે. પણ શું ? પણ તે નામ સરળ અને સમજાય એવું છે. પણ તે શું ? વળી તે નામ બાળકોને યાદ રહી જાય તેવું છે. અરે પણ તે શું એ કંઈ સમજાય ? માત્ર જ અક્ષરનું તે નામ છે. એટલે શું સમજ્યા ? એટલે તે જ વર્ષથી ઉપરના બાળકોને ઉપયોગનું છે !

—પણ તમે કહેશો કે અમારા બાલકને તો વાંચતાં જ નથી આવડતું. પછી ? તોપણ કશી અડચણ નથી. એ કંઈ તમારે આ માસિકના ગ્રાહક યત્રમાંથી બચવાનો માર્ગ નથી. તમારા બાલકને સારાં શુદ્ધ પહેરતાં આવડતું નથી, તેને સારી રીતે વાળ આળતાં આવડતું નથી, તેને ઘાતીયું પહેરતાં આવડતું નથી, તેને સુંદર ધરેણું પહેરતાં આવડતું નથી. આ બધું તેને આવડતું નથી, છતાં શું બધા વિના તમારું બાલક રહે છે ! ના, હમરે તમે તે બધું પહેરાવો છો. જ્યારે એ બધું કરે છે ત્યારે આ માસિકમાંથી ઘોડું કંઈ તેને સમજાયો તો શું તે ન બને ! બાલક જ્યારે તમારા કહેવાથી ધરેણું પહેરે અને તમારા પહેરાવ

વાયી ઘાતીયું પહેરે, અને તમે તેના વાળ ઝાળી શકો તો તમારા કહેવાથી આ માસિકર્માની વાત તે શા માટે ન સમજે ? અને તમે તે શા માટે ન સમજાવી શકો ? બાલકને મિત્રીયું પહેરાવવાની કળ જેમ તમને આવડે છે અને તેથી તે પહેરાવી શકે છે, તેમ આ વાતો કહેવાની કળાને તમે મેળવો, અને પછી તે બાળકને કહો.

—તમે ઘાતીયું પહેરાવો તેથી બાળક જેમ રાજ થાય છે, તેમ તમે તેને વાતો કહો તો તેથી તે વધારે રાજ થશે. તમારાથી બને તેટલી રસિકતાથી એમાંની વાતો અને એમાં જણાવેલા કર્તવ્યને તમે સમજાવો. તમે સમજીને બાળકને સમજાવશો તો તેની બાલકઉપર ધણી સારી અસર થશે. અને તેની સાથે તમને પણ કંઈક લાભ થશે એ વિશેષમાં.

—પણ તેનું નામ ! અહો ! એ વાત તો રહી જ ગઈ કેમ, તમારી મેળે તે નથી સમજી શકતા ? છ અક્ષરનું નામ અને તેમાં ' બાલકો ' શબ્દ આવે છે. હવે તો સરળ થઈ ગયું ?

—પ્રિય બંધુઓ ! આ તો સદૃજ વિનાદ થયો. આજના અંતિમ અંકે એ વિનાદપૂર્વક આપણે છુટા પડીએ તો નવીન વર્ષના નવીન અંકે પુનઃ આપણે વિનાદસહિત મળીએ. સદૃજ વાતમાં પાર વગરની ગંભીરતાની શી જરૂર ! તમે એમ જાણો છે કે ગંભીરતા એ જ જીવનને મૂલ્યવાન કરનાર અને વધારનાર છે ? એમ નથી. વિનાદ-નિર્દોષ આનંદ એ જ વાસ્તવ જીવનને વધારનાર છે. ગંભીરતા એ જગતનો ધર્મ છે. અને જગત શું આપણને અનેક બાજતોમાં ભારરૂપ નથી થઈ પડતું ! અને બીજી બાજતોમાં જેમ તે ભારરૂપ થાય છે તેમ બ્યારે ત્યારે વિના પ્રયોજનની મિથ્યા ગંભીરતાને આપણી પાસે ધારણ કરાવી શું તે આપણા ઉપર નકામે 'ટેક્સ'—કર—નથી નાંખતું ! ખરું છે, જગતના ધર્મોને તેની સાથે વ્યવહાર કરવાનો હોવાથી ભાવે કે કલાવે પણ ધારણ કરવા પડે છે, પરંતુ ન્યાં તેની જરૂર નથી ત્યાં પણ એને અને એને જ આગળ આણવા ? જગતના એ બંધનમાંથી મુક્ત થવાની શું આપણે જરૂર નથી ? નિર્દોષ વિનાદ એ આપણું સ્વભાવસિદ્ધ લક્ષણ હોવું જોઈએ, અને તે આના પ્રસંગે પ્રકટાવીએ તો તેમાં કશો જ વિરોધ નથી. ઉલટું તે વિશેષ આનંદ-જનક તથા સ્નેહમાં અભિરુદ્ધિ કરનાર છે. અને તેમાં પણ આ તો વળી એક રૂપવાની વાત છે ! !

—ઉક્ત માસિકનું નામ " બાલકોના બંધુ " છે. બાલકોને માટે તે લાભકારક છે. અને તે તમારા બાલકોને જરૂર આપશે. દીપોત્સવીના દિવસોને માટે તેમને જાણવા ગોચરેટલીક બાજતો છે, અને તેથી તેમની વસ્તુ તેમને વેળાસર જ આપશે.

—બીજા લેખોનો વિસ્તાર થવાથી, દુધમાં સાકરના પ્રમાણ જોટલો જ સ્ત્રી વિષ્ણવંશનો વિભાગ આ અંકમાં આપી શક્યો છું. પણ તે આખા અંકને મંદુર કરશે જ.

—દીપોત્સવીના શુભ દિવસોમાં બને તેટલો આનંદ કરજો. ઘણે ભાગે આનંદનાં પ્રવર્તતાં અશિક્ષનોસાથે તમે પ્રકટાવેલાં એ પ્રકારનાં અશિક્ષનો તમને વિશેષ લાભકારક થશે. તેથી એ લાભ લેવાનો ચુકશો નહિ.

—આ અંકમાં બીજી પણ એક નવીન વાર્તાને જણાવવાનું ગયા અંકમાં મેં લખ્યું હતું, તેનું તમે મને આ કાલે રમરમ આપો છો, કેમ ?

—મહાકાલના ધણા ગ્રાહકોની વારંવાર એવી માગણી આવતી કે મહાકાલની કાંઈ ભેટ નીકળે તો સારું. માગણી તો બહુ મીઠી ! પરંતુ જે સાચા પ્રેમથી માગણી કરી છે તો તેમને નિર્મુખ શા માટે જવા દેવા ! સન્નજનો ! આપની ઇચ્છાનો મહાકાલ આજ સ્વીકાર કરે છે.

—આવતા વર્ષે એક ઉત્તમ પ્રકારનું ભેટનું પુસ્તક મહાકાલના ગ્રાહકોને આપવામાં આવશે. મહાકાલનું જે ઉત્કૃષ્ટ ગૌરવ છે તેને અનુરૂપ જ તે ગ્રંથ પણ થશે. અને તેથી વાચકોને અવસ્ય અધિક લાભ પ્રકટે એ નિઃસંશય છે.

—પરંતુ કેવલ આ જ વાર્તા જણાવવાને માટે મેં ગયા અંકમાં લખ્યું ન હતું. એ નવીન વાર્તા તો બીજી જ છે. પણ આ અંકમાં તે દર્શાવવાની જગા જ નથી. તે પણ ઇશ્વરેચ્છાથી અદ્ય સમયમાં તમે જાણશો. પરંતુ તેનું કંઈ પણ સ્વરૂપ જાણવાને માટે તમારી જરૂર આતુર હોય એ સ્વાભાવિક છે. તેથી હાલ તો એટલું જાણજો કે તે પણ તમારા અત્યંત હિતની જ વાર્તા છે. તમારા બધાદારને સર્વોત્તમ કેમ કરવો, એને માટે તમે અખંડ ચિંતાતુર હો. પરંતુ અધિક કાળ હવે ચિંતાતું પ્રયોજન નથી. ઇશ્વરેચ્છાથી અદ્ય સમયમાં જ તેની કળ તમારા હાથમાં આવશે. તે સત્વર પ્રાપ્ત થવા પરમાત્માને પ્રાર્થના કરજો.

—હાલ તો મિત્ર વાચક બંધુઓ ! આ વર્ષમાં તમને હિતકારક એવી વાર્તા યથાશક્તિ કહી છે. પરમાત્માના અનુમદથી, ભવિષ્યમાં પણ અધિક હિતકર વાર્તા કરવા પુનઃ આપણે ઉદ્યત થઈશું જ. હાલ તો એ જ ઇચ્છા છે કે નવીન વર્ષ તમને સર્વ પ્રકારે સુખદ તથા આનંદજનક અનુભવને પ્રાપ્ત કરાવે.

વર્તમાન વર્ષની સમાપ્તિ.

મિત્ર વાચક બંધુઓ ! પરમાત્માના કાંઈ વિલક્ષણ સંકેતને પ્રવર્તીવનારૂં શ્રીમહાકાલનું વર્તમાન વર્ષ આજ પૂર્ણ થાય છે. ભૂતીત પંદર વર્ષમાં નહિ યોગેશ એવા એક દુષ્કર પ્રસંગે આ વર્ષને આગ્રહાદિત કરી દીધું છે. મહાકાલના નવમ વર્ષમાં તેના આઘ ઉત્પાદક પરમાત્મા શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના તિરોભાવનો તેના ઉપર એક અતિ વિકટ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. ત્યાર પછી તેઓશ્રીના સ્વરૂપસામર્થ્યના બંધે એ જ મહાકાલ પૂર્વકરતાં અધિક દેહીપ્રમાન, પ્રતાપમય, શાંતિજનક તથા ભયતાપાદિને ટાળનારૂં થતું ગયું, અને એમ સદાજ કાલ જતાં પછી તે પ્રધાનપણે શ્રીમાન વિશ્વવંદના તંત્રીપણાને પ્રાપ્ત થયું. અને તેમ થતાં તે ઉત્તરોત્તર અધિક અને અધિક ઉત્કૃષ્ટતાને ધારણ કરતું ગયું. જ્યારથી શ્રીમહાકાલ શ્રી વિશ્વવંદના તંત્રીપણાનીયે સાક્ષાત્ માંડ્યું ત્યારથી તેણે પ્રત્યેક માસે લોકોપયોગી તથા લોકહિતકર એવા અનેક વિષયોઉપર અધિક પ્રકાશ પાડવા માંડ્યો. મહાકાલમાં પ્રસારવામાં આવેલા કેટલાક વિચારો તો એવા છે કે જેના આઘ પ્રવર્તકરૂપે જ શ્રીવિશ્વવંદ ગણાઈ શકે. જેમ જેમ તેમનું અનુભવજલ વધતું ગયું, તેમ તેમ તેમના લેખોમાં અધિક પ્રતિભા, ઉત્કૃષ્ટ તર્કશક્તિ, ઉચ્ચ રહસ્ય, વારત્ત સત્ય તથા હૃદયગમતા આવની ગઈ. એમના લેખો વાચકોને એટલી સચોટ અસર કરતા કે જે તેમના જીવનમાં અધિક અંશમાં પણ સુધારો કર્યા વિના રહે જ નહિ. શ્રીવિશ્વવંદના લેખના વાચકોના શારીરિક, માનસિક તથા આ-

ધ્યાત્મિક ત્રણે જીવનઉપર તેમના લેખોએ ઉત્તમ પ્રકારની અસર કરી છે, અને જેઓ તે લેખના દૃઢ સંગી રહ્યા છે, તેઓ સ્પષ્ટપણે કહે છે કે મનુષ્યની ઉન્નતિ કરવામાં તેમના લેખો સમાન બીજા કોઈ લેખો સાથે જ દશે. જેમ જેમ તે લેખો વાંચવામાં આવે છે તેમ તેમ અજ્ઞાનનું, ભ્રાંતિનું, અસહનું અને દોષાદિનું એક-એક પડ નિરૂપિત થતું જણાય છે. અને નિષ્પક્ષપાતશુદ્ધિ વાંચનાર કોઈ પણ સજ્જનને તે સદૃશ સ્પષ્ટ થાય એમ છે.

આવા સમર્થના તિરોધાનનો આજનો સમય આ પત્રને એક મહા ચિકિત્સા પ્રસંગરૂપ ગણાય એમ છે. પરંતુ સમર્થ પુરુષનું વધાર્થ સામર્થ્ય તો ત્યારે જ ગણાય છે કે જ્યારે તે પોતાના સામર્થ્યના દૃઢ સદ્બીજ છતર મનુષ્યોમાં સ્થાપે છે, અને તેના જ દિવ્યજ્ઞાન-બીજક શ્રીમન્ત્રિસિંહાચાર્યજીએ શ્રીમાન વિશ્વવંદનારી ઉદયબૂમિકામાં વાંચ્યા હતાં, તેનું પ્રેમપૂર્વક પાઠનપોષણ ક્યું હતું, અને પરિણામે તેને સુદૃઢવાક્ય રજાસૂચક કરી નવપદ્ધતિ કરી શ્રેયશીલ હતાં. તે જ પ્રમાણે શ્રીવિશ્વવંદના સામર્થ્ય અલૌકિક જ્ઞાનબીજો અનેક સજ્જનોની મનોભૂમિમાં તથા ઉદયવાટિકામાં એનાં તો દૃઢપણે સ્થાપ્યાં છે કે જેનાં સાર્વજનિક ઇશ્વરના અનુગ્રહથી લલિત્યમાં પ્રકટયા જ કરશે. અને એ જ તેમના સામર્થ્યની વિશેષતા છે.

શ્રીમન્ત્રિસિંહાચાર્યજીના સ્વરપરચ થયા ગઈ મહાકાવ્ય ચલાવવું કે કેમ એ એક મોટો પ્રશ્ન યદ્યપિ પડ્યો હતો. કેમકે તેઓશ્રીના જે અદ્ભુત લેખોથી તે દીપ્તિમાન થઈ રહ્યું હતું તેનું દીપ્તિમાન તે હવે પછી રહેશે કે કેમ એ શંકા હતી. પરંતુ તેઓશ્રીના સંકલ્પે જ આ વર્ગના અનેક મુખ્ય અધિકારિઓના અંતઃકરણમાં આ પત્રને ચલાવ્યા કરવાનું સંકલ્પન અને તેના પ્રધાન પ્રવર્તકરૂપે શ્રીમાન વિશ્વવંદને આ વર્ગના મુખ્ય અધિકારિઓએ સ્થાપ્યા. ત્યારથી આ પત્રનું સવિશેષ પ્રવર્તકપદ શ્રી વિશ્વવંદને પ્રાપ્ત થયું.

ત્યાર પછી ધીમે ધીમે તેમની લેખનપ્રવૃત્તિ વધવા માંડી, અને જેમ જેમ તે વધતી ચાલી તેમ તેમ તે ત્યાં ત્યાં અધિકાધિક સ્તુતિપાત્ર થવા લાગી. અને તેમ થતાં જણાવું કે મહાકાવ્યનું ગૌરવ પૂર્વકરતાં કોઈ પણ રીતે ઉતર્યું નથી, પરંતુ અધિક ત્રિદિને પામ્યું છે. અને એ જ પ્રકારનું ગૌરવ તેના વધતા ગતા રૂપમાં મહાકાવ્ય ૨૩ મા વર્ગના અવધિ-પર્યંત પ્રકાશનું થયું.

પરંતુ ૨૪ મા વર્ગ પુનઃ તેને જે દુર્ઘટ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો તેનાથી તમે સર્વ જાણીતા છો. અત્યંત ઉચ્ચ કક્ષાને પામેલા અને સર્વત્ર વિજયને પ્રાપ્ત થતા આ પત્રને આગળ ચલાવવું કે કેમ એ પ્રશ્ન પુનઃ ઉપરિચિત થયો. તેની સાથે આ પ્રસંગ એવો હતો કે મહાકાવ્ય જરા મોડું તીકળતાં ઉદયરાણીના પત્રોઉપર પત્રો આવતા, અને તેથી તેની અમલ, ઉપયોગિતા અને માગણીનો વિચાર કરતાં તે બધાં હવે એ અનેક શ્રેયસાધકોને ઉચિત જણાયું નહિ. અને તેથી તેને પૂર્વવત્ ચલાવવાના નિર્ણયના પરિણામે આ એક વર્ગ પુનઃ તેજે પ્રગતિ કરી છે.

શ્રીશ્રેયસાધકવર્ગના વિદ્વાન લેખો પોતાના ધર્મદાર્પણ સમગ્ર આ-કર્તવ્ય તેમજે સ્વીકારી પોતાના લેખો આપ્યા ગયા છે, એ અધિક સતોષના દારૂરૂપ છે. સાધકરત્ન, વિદ્વાર શ્રીમાન જેટીસનદાસ કળીવાળા વેદાંતવિચારમય પ્રાદ અને ઉન્નત લેખોએ વેદાંતવિચારોને બહુ પૌષ્ટિક આદાર આપ્યો છે, તથા એ પ્રદેશમાં વાચકોને અધિક ઉત્થ

ઉત્તરવામાં બહુ સદાચ આપી છે. સાધકજીવણુ વિદ્વાન શ્રીમાન નર્મદાશંકરભાઈનો 'જોડાધર્મના ઉદ્યાસ્તભગનાં કારણો' એ લેખ અનેકના આકર્ષણરૂપ થઈ રહ્યો છે. તે વિષય રસભરિત હોઈ, વાચકના હૃદયમાં અનેક સુસિદ્ધાંતને ઉપસ્થિત કરનાર થઈ પડ્યો છે. તેની ભાષા પણ મનોહારિણી છે. સાધકવર વિદ્યાવિભૂષિત શ્રીયુત કૈાશિકરામના લેખો પણ રસિક તથા વાચકોને રુચિકર થઈ પડ્યા છે. આ સર્વના લેખોએ મહાકાવ્યના ગૌરવમાં ટકી કરી છે. પરમાત્મા તેમનો અભ્યુદય સાધો.

શ્રીમાન વિશ્વવંધનો 'સતી સુવર્ણા'નો નાટ્ય રૂપનો લેખ પણ તેમના પ્રણય રમરણને સતેજ કરતો વાચકોને આનંદ આપી રહ્યો છે. તે એક જૂદી રીતિથી લખાયો હોવા છતાં અધિક આકર્ષક અને લેખકની શક્તિના માહાત્મ્યને વધારનાર થઈ પડ્યો છે.

શ્રીમાન વિશ્વવંધના દેહોત્સર્ગને લીધે આ વર્ષના મુખ્ય પુરુષોને વિવિધ પ્રકારનો કાર્યભાર એકાએક પ્રાપ્ત થવાથી, જે નિયમિતતાથી આજ્ઞાપર્યંત મહાકાવ્ય નીકળતું હતું, તે પ્રમાણે આ વર્ષમાં નીકળી શક્યું નથી, એ તેમને અસંતોષનું કારણ છે. તેમ છતાં આ વર્ષના અંતપર્યંતમાં નિયમિત થઈ ગયું છે, અને તેથી ભવિષ્યમાં તે નિયમિત રહેવાના અધિક સંભવો છે.

અને ઈશ્વરાનુગ્રહથી તે ઉત્તરોત્તર અધિક ઉત્કૃષ્ટ થવાના પણ અનેક સંભવો છે. શ્રીમાન નર્મદાશંકરભાઈનો એક ઉત્તમ લેખ આવતા વર્ષમાં આવશે. તેમાં આ વર્ષના સદ્ગુરુ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના કેટલાક સિદ્ધાંતોનું સ્વરૂપમાં ઉદ્ઘાટન થશે. તેમ જ શ્રીયુત જ્ઞેષીસનદાસ ભાઈ તરફથી પણ એક વિદ્યાનભય લેખ પ્રકટ થશે, જેમાં માનસ શાસ્ત્રના તેમ જ વિવિધ ઉપયોગી તથા મહત્વના વિચારોનો પ્રકાશ થશે. તે જ પ્રમાણે ખીન્ન પણ કેટલાક, નવીન અને ઉપયોગી વિચારોને સરળ શૈલિમાં વિવિધ લેખોરૂપે પ્રકટ કરવામાં આવશે.

આજ પર્યંત જેમ તમે મહાકાવ્યનું એવન કરતા આવ્યા છો, તેમ હવે પછી પણ કરશો તો તમને તેથી સંતોષ થવાવિના નહિ જ રહે. મહાકાવ્યપાસે તમને આપવા યોગ્ય ઉપયોગી વસ્તુ હજી એટલા બધા પ્રમાણમાં છે કે જે વસ્તુતઃ ખુટે તેમ નથી. આજ પર્યંત તમે જે સંબંધી લેશ પણ નથી જાણ્યું તેવું પણ તેની પાસે જણાવવા યોગ્ય ઘણું છે.

વર્તમાન વર્ષની વસ્તુસ્થિતિ કંઈક જૂદા પ્રકારની થવાથી કંઈક અન્યવચ્ચાતું સ્વરૂપ તમારી દૃષ્ટિએ આ વર્ષમાં આવી ગયું છે. પરંતુ ઈશ્વરની સત્તાથી તે પણ હવે નિવૃત્ત થવાના ક્રમઉપર છે.

ત્રેયસાધકવર્ગના જે જે વિવિધ જનહિતકર ઉદ્દેશો છે તેનો પ્રવર્તવાવાનો આરંભ પણ ક્રમે કરી ચલો જાય છે. આજ જેટલા પ્રમાણમાં તે પોતાના ઉદ્દેશોને બહાર પ્રકટાવે છે, તેના કરતાં પણ વિશેષ ઉચ્ચ ઉદ્દેશો તેના લક્ષ્યખિંદુમાં છે. સ્વચ્છરૂપે પ્રકટવામાં તેને યોગ્ય સાધનોની સિદ્ધિ થતાં તે પ્રકટશે જ અને તે સાધનો પણ પરમાત્માના અનુગ્રહથી પ્રકટતાં જાય છે. તમે તેના સમ્પૂર્ણતા ભોક્તા થાઓ એ જ આ વર્ષની ઇચ્છા છે.

પ્રિય સજ્જનો! વિવિધ વિકટતાવાળું વર્તમાન વર્ષ વ્યતીત થયું છે. સદાકાળ વિકટતા ટકતી નથી. વિકટતા-ભૂત, અવિધ્ય કે વર્તમાન-કોષ્ટ પણ કાલની વિકટતાનું ચિંતન આપણને દિતજનક નથી. એ ચિંતન નિરંતર ઉપદ્રવને જ કરનાર છે. વર્તમાન વર્ષની પૂર્ણાદિતિની સાથે વિકટતાના ચિંતનની પણ પૂર્ણાદિતિ કરો.

નવીન વર્ષમાં નવીન ઉત્સાહ, નવીન આનંદ, નવીન કર્તવ્ય, નવીન ઉદ્દેશ, નવીન બલ અને નવીન શુભેચ્છાપૂર્વક પ્રવેશો. જે કંઈ સર્વોત્તમ નવીન જાણાય તેને ગ્રહણ કરો. સર્વોત્તમ અને નવીન માર્ગે ગમન કરો. સર્વોત્તમ અને નવીન પદમાં આવીને સ્થિર થાઓ. નવીન વર્ષ જેમ નવીન યાત્ર છે, તેમ તમે પણ તેની સાથે નવીન થાઓ છો. નવીનને જ ગ્રહણ કરો, જૂનાને જત્રા દો.

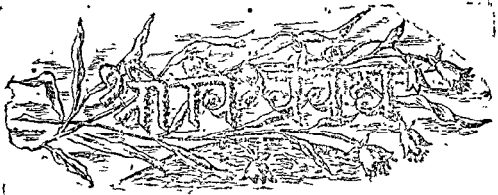
નવીનતાની રુઝિને અધિકને અધિક નવપલ્લવિત કરો. નવીનતામાં જે કંઈ તરવ છે, તેને ગ્રહણ કરો, અને તે ગ્રહણ કરીને પુનઃ નવીનમાં પ્રવેશો. આ પ્રમાણે ઉત્તમ પ્રકારના નવીન અને નવીનમાં જેમ જેમ તમે પ્રવેશતા જશો, તેમ તમે ઉત્તમ પ્રકારનું નવીન જળ, નવીન જીવન, નવીન સરીર, નવીન સંપત્તિ અને નવીન સક્રિયોને મેળવતા જશો.

જે કંઈ નવીન થતું જાય છે, તે જ દીર્ઘ કાળ ટકે છે, જે કંઈ જીર્ણ રહે છે તે ટકતું નથી. જે કંઈ નવીન છે તેમાં જ ઉત્સાહ, સામર્થ્ય, રુઝિ, પ્રતિકૂલતાસંમુખ થવાનું બલ તથા જીવન છે. તમારે તે સધતું જોઈએ છે તો નવીનરૂપે બનો. નવીન થતા રહેવું એમાં જ મહત્તા છે, એ જ ખર્ કર્તવ્ય છે અને એ જ ખર્ પ્રાપ્ત્ય છે.

તમારામાંથી સર્વ પ્રકારનાં જીર્ણ પરમાણુઓને ટાળવા પ્રયત્ન કરો. ત્યાં સુધી જીર્ણ પરમાણુઓ રહે છે, ત્યાં સુધી તે પોતાના જેવાં જ પરમાણુઓને ત્યાં ત્યાંથી આકર્ષે છે. તેથી જેમ બને તેમ અધિક પ્રમાણમાં જીર્ણ પરમાણુઓને ટાળીને તેને રથાને નવીન પરમાણુઓને રથાપો. અને તેમ થતાં તમે સર્વ પ્રકારની નવીનતાને પામશો.

બધુઓ! બગિતીઓ! નવીન વર્ષમાં તમે સુખ તથા આનંદપૂર્વક પ્રવેશો, અને તેમાં પરમાત્માના અનુમદથી નવીન ધર્મને નવીન નવીન સર્વોત્તમ અભ્યુદય, શાંતિ, પ્રસન્નતા અને કાર્યસિદ્ધિને અનુભવ કરો.

હજી આ આંકમાં જૂદી જૂદી વ્યક્તિઓની આપવામાં આવેલી રૂચનાઓપ્રતિ વાચકવર્ગનું લક્ષ બેચવામાં આવે છે.

વિશ્વવંચસમો બોદ્ધા વિશ્વવંચો હિ કેવલમ્ ।

તમને કોની સંગતિ વધારે લાભ કરનાર છે.

સામાન્ય રીતે તમારામાં જેટલું બળ નિત્ય રહેતું હોય તેના કરતાં ઠાંધ્ર કારણસર તમારામાં આજ બળ અથવા સત્યની પ્રતીતિ થાય તે વખતે 'તમે આજે કંઈ ખરાબ નથી જણાતા, આજ કંઈ તમારો ઘાટ રોજજેવો નથી' એ પ્રકારનાં વચનો તમને કહેવાં એ જેઓ પોતાની એક પવિત્ર ફરજ અથવા સ્વધર્મરૂપે સમજતા હોય તેવા મનુષ્યોનો સંગ રાખશો નહિ અથવા તમારામાં કંઈ પણ વિક્રિયા કે દુર્બલતાની પ્રતીતિ થતાં તેની તમને ચોંકાવનારી ખબર આપનાર 'ખબરપત્રીઓ' નો પણ સંગ સેવશો નહિ. 'કેમ કંઈ આજ તમારું મોં કરમાયાજેતું' લાગે છે, કેમ આજ ઉદાસ જણાઓ છો, એવાં વચનો પૂછવાનો કેટલાકનો તો અભ્યાસ જ થઈ ગયો હોય છે. તમારામાં તેવું કંઈ હોય કે ન હોય તોપણ એ પ્રકારે પૂછતું એ તેમનો એક પ્રકારનો 'નિત્યક્રમ' હોય છે. સત્ય વાનાં એ છે કે ઠાંધ્ર પણ મનુષ્યને જ્યારે 'તમે ખરાબ દેખાઓ છો, તમે મોંઘા દેખાઓ છો, તમે ઉદાસ દેખાઓ છો' એમ વારંવાર કહેવામાં આવે છે ત્યારે તેવું બળ અથવા સત્ત્વ દશથી સાં ટકાસુધી ધરી જાય છે. શરીરની સ્થિતિઉપર મનની આટલી બધી સત્તા પ્રવર્તે છે. એથી ઉલટું, જ્યારે મનુષ્યને તે બળવાન, નિરામય અને વધારે સારો જણાય છે એ પ્રકારે કહેવામાં આવે છે, ત્યારે તેના શરીરનું બળ, સર્વ તથા મનનું સામર્થ્ય હર્મેશાં વૃદ્ધિગત થાય છે. તેમ જ તેના બહારના દેખાવમાં તે વધારે સારો દેખાય છે. ઉપરથી જોતાં જ તેનામાં સારો ફેરફાર જણાઈ આવે છે, મળવા આવતાં જ 'અહો! આજ તો પ્રકૃતિ બહુ ઉત્તમ જણાય છે, શરીરમાં બહુ સારો ફેરફાર થયો લાગે છે' એ પ્રકારના ભાવનાં વચનો કહેનાર, જેને ઉદ્દેશીને તે કહેવામાં આવે છે તેના ઉપર બહુ સારી અસર કરે છે. તેથી, જેઓ પોતાના શબ્દો અને કૃતિવડે તમને વધારે સારાપણાને જાન કરાવવામાં સફાય કરે છે, તેવાની જ સંગતિ કરજો. કેમકે જ્યાં તમને નિરામયતાનું જ્ઞાન થાય છે એટલે તમે નિરામય-સર્વ પ્રકારના નિરામય થાઓ છો.

૩ તત્ત્વવિચાર.

અદૃશ્યમાં દૃષ્ટિ (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૨૬૦ (અંક૧૦૬)
અધ્યાત્મગણપોષકમંડલપ્રતિ પત્ર (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૩૦૫, ૩૪૩
ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવાનું સરળ સાધન (કણ્ઠીયા)૫૪-૮૯-૧૨૫-૨૪૫-૩૩૯ (અંક૧૦૬)	...	...	...	...
જય જય (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૧૯
જલ્લભિન્દુ (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૨૭૭
તમને કાની સંગતિ વધારે લાભ કરનાર છે (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૩૬૧
દંપતીના કાનમાં કહેવાનાં સૂત્રો (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૨૦૦
ધ્યાનનું સ્વરૂપ (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૧૪૯
પરમાત્માનો ગુપ્ત પ્રદેશ (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૨૭૪-૨૭૭-૩૧૬ (અંક૧૦૬)
પરસ્પરમાં કેવી રીતે વાતો કરવી. (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૨૫૧
બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા (કણ્ઠીયા) ૨૩-૮૫-૧૭૮-૨૫૦-૨૮૫-૩૨૪ (અંક૧૦૬)	...	...	...	...
મતભેદ (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૧૩૯
મયોદા (કણ્ઠીયા)	...	...	...	૧૮૯
મુદ્ધવાન વિચારો (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૬૮
વિચારરત્નરાશિ. (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૩૨૯
(શ્રી) વિશ્વવંશની વાગ્વીજ્ઞાનો મધુરચક્ષુકર (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૨૭૨-૨૭૫-૩૧૪ (અંક૧૦૬)
સદ્વિચારરશ્મિ (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૧૧૫
સર્વ શિરોમણી શક્તિ (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૨૧૬
સામર્થ્યજનક વિચારો-(પ્રથમ, દ્વિતીય તથા તૃતીય વિચાર) (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર) ૧૬૦-૧૬૪-૧૬૭	...	...	...	...

૪ માનસ શાસ્ત્ર.

આંતર મન (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૨૦૨
આંતર મનના અદ્વિતીય ચમત્કારો (કણ્ઠીયા)	...	...	...	૨૯-૬૦-૯૩-૧૦૮-૨૪૬-૨૮૯
આર્થિક આરોગ્ય (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૨૬૨-૨૬૬-૩૦૨, (અંક૧૦૬)
કેટલીક વિલક્ષણ રેવો (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૧૫૨
૯૯ કલ્પનાશક્તિનાં કેટલાંક આશ્ચર્યજનક સત્યો (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૨૬૬
નિદ્રાનો વિધિ (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૧૩૩
માનસ પ્રયોગો (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૧૮૫
માનસસંસાધન અથવા યૌવનને સ્થિર રાખવાનો ઉપાય (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર) ૪૪-૧૫૬-૨૬૦-૨૯૪ ૩૩૭	...	...	...	...
માનસસામ્રાજ્યના મુખ્યશત્રુ (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૨૮૦-૩૧૯, (અંક૧૦૬)
માનસસામ્રાજ્યની દૃષ્ટિથી પ્રાર્થનાનું અવલોકન (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૨૧૦

૫ વિદ્યા.

નવીન કલ્લભિન્દુ સ્વતંત્ર માટે શું પ્રયત્ન કરવું ? (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૨૨૮
પૂર્ણ આરોગ્યપુષ્પ સો વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવવાનો ઉપાય. (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર) ૩૨-૬૫-૧૭૦	...	...	...	...

૬ આરોગ્ય.

આરોગ્ય અને આરોગ્ય (કેશિકશામ)	...	...	...	૩૧-૫૮
ઉત્તમ આરોગ્યમાટે ઉત્તમ નિયમો (શ્રી કૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૧૪૫-૨૫૫
નૈસર્ગિક જીવન (શ્રીકૃષ્ણેન્દ્ર)	...	...	...	૨૫૫-૨૯૭-૩૩૩ (અંક૧૦૬)

૭ ધર્મ.

ભૌદ્ધધર્મના ઉદ્યાતમયના કારણે (તમિઝ) ૮૮,-૧૧૩,-૧૩૦,-
... .. ૨૪૪,-૨૪૮-૨૮૪(અંક૧૦૯)

૮ અર્થ.

શિયાળાના હીરા અને ઉનાળાના હીરા (ટેશિકરામ) ૭૦

૯ પ્રકીર્ણ.

આશ્ચર્યકારક રમરણુશક્તિ (શ્રીઉપેન્દ્ર) ૨૨૬

અડિસનના જીવનના આશિષ્યસૂત્રો (શ્રીઉપેન્દ્ર) ૧૯૩

૧૯૧૧ ની સાતમાં અમેરિકામાં વિવિધ પ્રકારે અપાયલું

ધર્મદાન. (શ્રીઉપેન્દ્ર) ૨૦૮

ચતુર્વિંશતિતમ વર્ષની સમાપ્તિ નિમિત્તે શ્રીમદ્દાકાસના શુશ્રુણ તથા

શ્રી મદ્દાકાસાભિન્ન શ્રી ઇષ્ટસ્તવન. ૩૬૨

કમી જતા નહિ (શ્રીઉપેન્દ્ર) ૨૨૧

તત્ત્વસંલિષ્ઠ સાધુસલામ શ્રીમાન વિશ્વવંદ્ય તત્ત્વપ્રદેશપ્રતિ શ્રી

ઇષ્ટસ્તવસદ્ ઉદ્યુત. ૯

તમે કદિ હસ્યા છો વાર ? (શ્રીઉપેન્દ્ર) ૬૯

ચોકલાં નેત્રમાં શું કરવું ? (શ્રીઉપેન્દ્ર) ૭૬

ત્રયોવિંશતિતમ વર્ષની સમાપ્તિનિમિત્તે શ્રીમદ્દાકાસના શુશ્રુણ

તથા શ્રી મદ્દાકાસાભિન્ન શ્રી ઇષ્ટસ્તવન. (શ્રીઉપેન્દ્ર). ૩૬૨

ધનપતિ રોકેલર (શ્રીઉપેન્દ્ર) ૧૮૪

૨૫ વર્ષનું મૈત્ર (શ્રીઉપેન્દ્ર) ૨૨૭

પ્રકીર્ણ (શ્રીઉપેન્દ્ર) ૬૦-૨૩૯

પ્રસિદ્ધ ગાનારી મૅડમ પટીના આરોગ્યના નિયમો (શ્રીઉપેન્દ્ર) ૭૯

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ (શ્રીઉપેન્દ્ર)... .. ૩૯-૭૨-૮૭-
... .. ૧૧૭-૨૩૫-૨૬૭-૨૬૮, ૩૦૯-૩૫૩(અંક૧૦૯),

મનુષ્યના શરીરમાંથી શું કિરણો નીકળે છે ? (શ્રીઉપેન્દ્ર) ૨૦૭

રેડીયમની શોધ કરનાર મેડમ કરી (શ્રીઉપેન્દ્ર) ૧૭૫

વય અને ઉંચાઈની સાથે શરીરના વજનનું પ્રમાણ (શ્રીઉપેન્દ્ર) ૨૨૫

વર્તમાન વર્ષની સમાપ્તિ (શ્રીઉપેન્દ્ર) ૩૫૭

વાદરા બાકી શકે છે ? (શ્રીઉપેન્દ્ર) * ૨૦૭

(શ્રી) વિશ્વવંદ્ય રમરણુસલવ. ૧૦૩-૧૧૯-૨૩૨

(શ્રી) ઐયરસાધક અધિકારી વર્ગના મહોત્સવો. ૪૬-૧૦૦-૨૭૨(અંક૧૦૯)

સાર અને ઘણું સારું (શ્રીઉપેન્દ્ર) ૧૦૨

સિદ્ધપદરિયત ઇષ્ટાભિન્ન શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યની સ્વસ્ત્યસંરિયતિ. ૨

૧૦ અંતરસંકાર.

(૧) શ્રી શંકરાચાર્ય દ્વારકાસ્થ, (૨) દશમ લીલા, (૩) સત્તા અને ૩૪૮
લક્ષિતા. (૪) સુધાસાગરનાં સાચાં મોતી, (૫) યોગિની.

વાલકોનો વન્ધુ.

આમ નાનાં બાલકોને માટે.

(માસિક)

‘ બાલકોનો વન્ધુ ’ એ નામનું આ વર્ષના આશ્વિન કૃષ્ણ ૧૩-ધનતેરશથી એક માસિક કલાકવામાં આવ્યું છે તેમાં નાનાં બાલકોને સમજાવ્યું પડે એવી સરળ ભાષા, અને બાલકોને અત્યંત ઉપયોગી એવાં સારા વિચારો રસિક શૈલિથી જણાવવામાં આવ્યા છે; તેમ જ બાલકોને આનંદ પડે એવી વાર્તાઓ, બાલકોને મુખપાઠ કરવા સરખી સદેશી અને સારી કવિતાઓનો પણ તેમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. તેની સાથે બાલકોની ધર્મક્રિયાઓ ઉત્સાદપૂર્વક થતી વગેરે એવી યોજના તેના કેટલાક લેખોમાં કરવામાં આવી છે. વળી કેટલાક જૂદા જૂદા પ્રકારના બોધના પાઠ, બાલકોને વાંચવા ગમે એવી રીતના આપવામાં આવ્યા છે.

આ માસિક બાલકોમાટે ખાસ અગત્યનું અને ઉપયોગનું છે. કેમકે તેમાં બાલકોને આ ન કરવું અને તે ન કરવું, એવી રીતે બોધ આપવામાં આવ્યો નથી. કેમકે જે ન કરવાનું બાલકોને કહીએ, તે કરવાની તેમની તત્કાલ થતી થાય છે. પણ આમાં તો કેવળ નથી જ શૈલિથી બાલકોને કર્તવ્યનું જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું છે.

તેમાં શું શું અને કેવી રીતે આપવામાં આવ્યું છે, તે તો તમે જ્યારે તેને વાંચશો ત્યારે જ સ્પષ્ટ જાણશો, અને તેની સાથે જ તમને જણશે કે તમારા બાલકોને વાંચવાને માટે આ એક જ માસિક સર્વ રીતે યોગ્ય છે. આ અંકમાં જે વિષયો તેમાં આપવામાં આવ્યા છે, તેમના કેટલાક નીચે પ્રમાણે:—

વંદન (કવિતા.)

આપણું ઓળખાણ.

દીવાળીના તહેવારો.

સંખ્યા.

આપણે કેવા થવું જોઈએ.

તમે કોણ છો.

ખૂન જ દેશ.

વગેરે.

દર આ તો પહેલો જ અંક છે. પણ મીમે મીમે અનેક જાનના વિષયો જદુ જ સરળ રૂપમાં આપવામાં આવશે. નાની નાની વાતોમાં જ બાલકોને બોધ આપવામાં આવશે, જેથી તેમને તે વાંચવામાં ખરો જ રસ પડશે.

આ માસિકનું વાર્ષિક મૂલ્ય પોસ્ટોફિસમાં માત્ર રૂ. ૧-૦-૦ છે. તેમ નાનાં પણ ૪૮ પાનાનું માસિક છે. બાલકોને રસિક થાય એવું તેનું મુંદર છે.

દીવાળીના દિવસોમાં તમારાં બાલકોપામે બીજાં બાલકોને આ અંક તમે ભેટ અથવા વળે, એથી તમારાં બાલક જેમ આનંદ પામશે તેમ બીજાં બાલકોને પણ ઘણો આનંદ થશે તેની સાથે તમે એક સર્વોત્તમ દાન કર્યું એમ ગણાશે. મિત્રો, સંબંધીઓ વગેરેનાં બાલકોને દીવાળીમાં દારુબાનું, મીઠાઈ વગેરે આપવામાં આવે છે, તેની જ સાથે આ પુસ્તક પણ એક એક આપજો. તમને આ પુસ્તક વહેંચવાં સહેલાં પડે માટે આ વખતે તેની ખાસ યોગી કિંમત રાખવામાં આવી છે. એક જ રૂપૈયામાં ૨૫ અંકો તમને આપવામાં આવશે. માત્ર એક જ રૂપૈયામાં અનેક બાલકોને પ્રસન્ન કરી તેમના નિદોષ આનંદના ભોક્તા થું તમે નહિ થાઓ ?

જેમણે આવા સામટા એક રૂપૈયાના અંકો મંગાવવા હોય તેમણે આ અંક મળ્યા પછી તરત પૈસા મોકલી આપવા.

ગ્રાહક યનારે નીચેના સરનામે પત્રવ્યવહાર કરવો.

વ્યવસ્થાપક, ‘બાલકોનો અંક.’

શ્રીનૃસિંહાશ્રમ વડોદરા.

—(૦૦)—

મહાકાલના ગ્રાહકોને વિજ્ઞાપિ.

શ્રીમહાકાલનો આ વર્ષના ઉપહાર (ભેટ) રૂપે આપવાનો શ્રીવિશ્વવંદ્ય-સ્મારક અંક તૈયાર થવા આવ્યો છે. તેથી તે લેવાની ઇચ્છાવાળા પ્રત્યેક ગ્રાહકોએ તેના પોસ્ટેજની ૦-૨-૦ ની દીડીટ મોકલી આપવી. પોસ્ટેજ મોકલી આપનારને જ અંક તૈયાર થયે મોકલી આપવામાં આવશે. પહેલેથી તેમ જ પાછળથી થયેલા સર્વ ગ્રાહકોને માત્ર પોસ્ટેજ મોકલી આપવાથી એ અંક ભેટ આપવામાં આવશે.

વ્યવસ્થાપક મહાકાલ, વડોદરા.

દિવ્યમૂર્તિ.

રચનાર—શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાન.

આ એક અત્યંત રસિક વાર્તાનું પુસ્તક છે અને તે હમણાં જ પ્રસિદ્ધ થયું છે. તેની પ્રહેલી આવૃત્તિતરીકે કઢાવેલી ૫૦૦૦ નકલોમાંથી પહેલા જ આવૃત્તિમાં ૨૦૦૦ નકલો ખપી ગઈ છે.

વિદ્વાન્ તેમ જ સામાન્ય બુદ્ધિમાન એકસરખા રસથી તે વાંચે છે. અને સર્વ કોઈ તેની સ્તુતિ કરે છે. વિદ્વાનને તેમાંથી જેટલું જાણવાનું મળી આવે છે, તેટલું જ સામાન્ય બુદ્ધિમાનને પણ તેમાંથી મળી આવે છે. વાર્તામાં રસ એવો છે કે વાંચતાં વાંચતાં વાંચનારને એમ થાય છે કે આ પુસ્તક જલદી વાંચાવામાટે આર આજ હેય તો કેવું સારું ! તે વાર્તાના રૂપમાં હોવાની સાથે મનુષ્યને ઉન્નતિ પામવામાટે કેવા કેમથી પ્રયત્ન કરવો તેને સૂચવનાર તેમાં એક નિસરણી છે.

આ પુસ્તકની સ્તુતિના જે પત્રો આવે છે તેને જોઈએ તો ઘણાં પાત્રાં ભરાય એમ છે, પણ વિવેકી વાંચનાર તે પત્રોને વાંચે તેના કરતાં એ પુસ્તકને જ વાંચીને પોતાની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરે તો શું તે તેને વધારે લાભ કરનાર નથી ?

તમારે ગંભીર વિચારોને જણાવનાર પુસ્તક વાંચ્યું હોય અથવા નિવૃત્તિના સમયે મનને આનંદ મળે તેવું પુસ્તક વાંચ્યું હોય તો તેને માટે જે પુસ્તકો ખરીદવાની કરી જ જરૂર નથી. કેમકે તે બંને આ પુસ્તકમાં છે. તો પછી જે પુસ્તકમાંથી બંનેનો લાભ મળે તેવું પુસ્તક શામાટે ન લેવું ?

આ પુસ્તકની દરેક ધરમાં જરૂર છે. કેમકે દરેક ધરનું દરેક માણસ પોતાની ઉન્નતિને ઇચ્છે છે. અને તે ઉન્નતિના માર્ગ જોવી સરળ રીતે આ પુસ્તકે બતાવે છે તેવી સરળ રીતે જાણે જ બીજું કોઈ બતાવતું હશે.

તમે અનેક ખાખતોમાં નિરાશ થયા હશે, પણ આ પુસ્તક ખરીદીને વાંચીને કદાપિ નિરાશ નહિ થાઓ. આ ખાખતમાં તમને નિરાશા યશો તો માત્ર એટલી જ કે આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયા પછી આટલા વિદ્યે તમારે વાંચવાનો કેમ સમય આવ્યો.

વિશેષમાં એ છે કે આ પુસ્તકની તમામ ઉપજ શ્રીમાન્ વિશ્વવંદનશ્રીશ્રીમાન્ આપવામાં આવી છે, અને તેથી આ પુસ્તક ખરીદવું એ એક ધર્મદાન છે એમ બ્યારે તમે જાણો છો ત્યારે તમને તે પુસ્તક લેવાનું મન થયાવિના નેનદિ જ રહે, કેમકે તમારી ધર્મવૃત્તિ અત્યંત જાગ્રત છે. શ્રીમાન્ વિશ્વવંદનશ્રી તમારું કંઈ પણ દિત થયું છે એમ તમારી વૃત્તિ માનતી હશે તો તેઓના રમણનિમિત્તના આ પુસ્તકને લઈ તમે અવશ્ય તે પ્રવૃત્તિને અનુમોદન આપશો.

શ્રીમાન્ વિશ્વવંદનો અત્યંત ઉપકાર જેમને રમણમાં જાગ્રત છે તેવા અનેક સંજ્ઞાના દ્રાઢ પંચીસ તો કોઈ પચાસ અને કોઈ સા તો કોઈ બસ એમ આ પુસ્તકની નકલો લઈને તેનો પ્રચાર કરવા મંથી પડ્યા છે. અને તેની ખાતરી એક જ છે કે આજ સુધીમાં તેની

૪૦૦૦ નકલો આપી ગઇ છે. માત્ર એક જ હજાર હવે બાકી રહી છે, અને તે પણ હવે બહુ જ થોડા વખતમાં ખપી જશે.

જેઓ તે પુસ્તકો ખપાવવા પ્રયાસ કરે છે તેઓ પહેલાં માત્ર પાંચ નકલો પ્રયાસ કરી જોવા ખાતર મુશ્કેલીથી લઇ ગયા હતા. આજ તે જ મનુષ્યોએ પ્રયાસ હિંમત પુસ્તકો ખપાવી દીધાં છે, અને હજી મંગાવ્યા જ કરે છે.

ત્યારે આટલો બધો વેગ ચાલ્યો છે ત્યારે તમારે પાછા પકવાની શી જરૂર છે ? જો પોસ્ટ ઓફીસ આજે જ તમારો પત્ર લેવા તૈયાર છે તો આજે જ પત્ર લખો અને મંગાવી લો.

મૂલ્ય-રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

વ્યવસ્થાપક મહાકાલ-વડોદરા.

સદુપદેશ શ્રેણી.

(સપ્તવિંશતિત્તમસદુપદેશ.)

શ્રીએવરનાધકઅધિકારિવર્ગના આપાદી પૂર્ણિમાના ૯૧ મા મહોત્સવપ્રસંગે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે, જેમાં નીચે-પ્રમાણે સ્ત્રીપુરુષના વિષયોના સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે:-

પુરુષવર્ગના વિષયો.

- ૧ અખ્યાસ. (જોગીલાલ.)
- ૨ શારદા અને શ્રીકૃષ્ણ. (શ્રીહિપેન્દ્ર.)
- ૩ વેદાંતપરિભાષાખ્યાખ્યા. (કણીઆ.)
- ૪ પ્રકટ પરમેશ્વર. (કૌશિકરામ વિં મહેતા.)
- ૫ આત્મલોત્તર. (શ્રીહિપેન્દ્ર.)
- ૬ ઈશ્વરભાવના. (નમોદાશકંર દેવ મહેતા.),
- ૭ કીર્તનો.

સ્ત્રી વર્ગના વિષયો

- ૧ પ્રગલ્ભિને માટે કથા સાધન ગ્રંથ છે. (પ્ર૦)
- ૨ અધિકારિની લક્ષણો. (મુલોચના.)
- ૩ કીર્તનો.

આ મોટાં ૨૧૦ પૃષ્ઠ પુસ્તક છે. તેમાં શારદા અને શ્રીકૃષ્ણની વાતો ખાસ વાંચવા યોગ્ય છે. તે અત્યંત રસવાળી, સરળ અને ચમત્કારિક છે. આ વાતોનું વધારે વિવેચન લખવા કરતાં તેને વાંચી જવાનું આમદ્યૂર્વક કહેવું એ વાંચનારને માટે વધારે લાભ કરનાર છે.

મૂલ્ય. રૂ. ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

વ્યવસ્થાપક મહાકાલ, વડોદરા.

શ્રેયસ્સાધકોને સૂચના.

સંવત ૧૯૬૯ ના, કાર્તિક માસની કૃષ્ણ ચતુર્દશીના મહોત્સવ વરોદરામાં તા. ૭ મી ડીસેમ્બર ૧૯૬૨ શનિવારે પાલન કરવામાં આવશે. શ્રેયસ્સાધકોએ પોતપોતાનાં અનુભવિત પત્ર અર્ધા આનાની ટીકીટ મોકલી કાર્તિક માસની વદ ૧૦ સુધીમાં મંગાવી લેવી. વિલંબના નિયમો પૂર્વે જાણ્યા પ્રમાણેના જ સમજવા.

જમનાદાસ ગંગારામ.

મહોત્સવ વ્યવસ્થાપક, શ્રીનૃસિંહાશ્રમ, વરોદરા.

— ૦ —

સુજ્ઞ વાચકોને વિજ્ઞાપ્તિ.

મહાકાલનું ચાલુ વર્ષ પુર થવા આવ્યું છે. નવા વર્ષનો પ્રથમ અંક સર્વ સમગ્રન પ્રાદેશને વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે. જેમને વાં પી. સ્વીકારવાને અડચણ હોય તેમણે કાર્તિક વદિ ૧૪ પહેલાં ખબર આપવા કૃપા કરવી. મનીઓડરથી લવાજમ મોકલવું વધારે સારું છે કારણ કે તેથી પ્રાદેશપાસે લવાજમ મોકલવાનો દાખલો રહે છે. મનીઓડરથી લવાજમ મોકલનાર સદ્ગુણોએ કાર્તિક વદિ ૧૪ સુધીમાં મોકલવા કૃપા કરવી. ૧૪ પછી આવથી વી. પી. કરી દેવામાં આવશે, માટે ત્યાર પછી અંક આવવાની માર્ગશીર્ષી શુદ્ધિ દશમ સુધી વાટ જોવી તે પહેલાં અંક કેમ ન આવ્યો, એમ અધેય ધરી, મનીઓડર કરવો નહિ, કારણ કે પછી વી. પી. અથવા મનીઓડર જેમાંથી એક પાછું વાળવાનો સંભવ હિમો થાય છે.

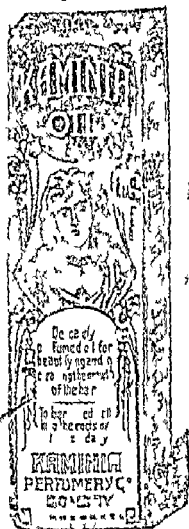
પ્રાતઃકાલ તથા મહાકાલનું લવાજમ બેગ્સ મોકલવા ઇચ્છનારને તેમ કરનાં અડચણ નથી. પ્રાતઃકાલના અંકે આવણથી હજી નીકળ્યા નથી પણ નવા વર્ષનો નવો અંક નીકળતા પૂર્વે તે સામટા મળી જશે, માટે પ્રાદેશને ધેર ધરવા વિનવવામાં આવે છે.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વરોદરા.

નમુના મહેલવી ખાતરી કરે.

તમારા વાળમાટે

કામીનીઆ ઓઈલ વાપરો.

જેવી વાળ ધણ લાગા સુદર, ચળકતા, નરમ
 થઈને મગજને હક્ક આપી માથાનો ખોડો વગરે
 દૂર કરી એકદમ સોંદરે કરે છે વિદ્યાર્થીણી,
 સ્ત્રીઓ, પુરુષો, વખતો, સોનીમીટો તેમ જ મમ
 જમાગીનું કામ કરાવેને ધણ જ ઉપયોગી છે
 માથામા તાલ પડી વાળ ખરી જતા અટકાવી
 વાળના મૂળને થોડાજ આપનર છે એક વખત
 અજમાયાથી ખાતરી થશે

કિંમત ૧ બાટલીનો રૂ ૧-૦-૦

૩ બાટલીના રૂ ૨-૧૦-૦

વી પી ખર્ચ જુદો

દીક્ષબહાર

હર ઓ ૭ લ.

આ તેને મા પળ મળીનીતા ઓઈલના જેવો જ ફાયદો કરનરી વસ્તુઓ ન ખેની છે
 ના ફક્ત મુશ્કેલીમા જ છે તે જુની જુની જાતની મધુર જ છે નિ દરેક શીટલી એકનો
 ૧-૦-૦ કોઈપણ જાતનો નમુનો બા આત્માની ટીકાટ મોખનાથી મફત
 કામીનીઆ, દીક્ષબહાર, ગુલશન, એ શબ્દો કાવદા ગુજ્જ ટ્રેડમાર્ક

ગુલશન

હર ઓ ૬ લ.

મહાકાલનો શ્રીવિશ્વવંદ્યસ્મારક અંક.

આ અંક કાગળ દોડસો પૃથ્થો, સુંદર વિષયોથી ભરેલો, આકર્ષક ચિત્રોથી શોભેલો, સુંદર કાગળ તથા સુંદર પુદા વગેરેથી આકર્ષક થશે. અને તેમ થવાથી તેના બહોળો ફેલાવો થાય એ સ્વાભાવિક છે. મહાકાલના પ્રત્યેક આકર્ષકને તે બેટ આપવામાં આવતાર છે. અને તેનું રૂપ એવું મોંઢક તથા વિષયો એવા ઉત્તમ અને આનંદ ઉપજાવે તેવા આવશે કે જેથી પ્રત્યેક આકર્ષક તે અંક આજમાં આજો દશ વખત વાંચશે, એટલું જ નહિ પણ તેના એક પણ સ્તોત્રો કે સંબંધીને તે બતાવ્યા વિના રહેશે નહિ. અને તે મનુષ્ય પણ એ મને એમ માત્ર જોઈને અટકશે નહિ, પણ આદિથી અંતસુધી પૂરેપૂરો વાંચશે. આમ હોવાથી તે અંકનો પ્રાપ્ત કરતાં પણ ધણો ફેલાવો થશે. ત્યારથી તે અંક ફેલાવવાનો છે એવું પ્રસિદ્ધ થઈ છે, ત્યારથી આજ સુધીમાં તેની માગણીના સંકડો કાગળો આવી ગયા છે. અને આવે જાય છે. આ એક જ કારણ તે કેટલી પ્રસિદ્ધિ પામશે એ કહેવાને બસ છે. મહાકાલના આકર્ષક વિના બીજા કોઈને પણ તે અંક વેચાતો આપવામાં આવશે. કેમકે તે શોભેલો, રસવાળો, વિચારને ફળવનાર વિષયોથી ભરપૂર એકે-અથ જ થવાનો.

૧૦૦૦૦-દશ હજાર ઉપરાંત મનુષ્યોના ધ્યાનતો એ અંક આવી જનાર હોવાથી જે મને પોતાની કાષ્ટ પણ પ્રકરિની જાહેરખબર આપવી હશે તેને માટે તે એક ચિંતામણિ જેવો થઈ પડશે. મહાકાલ શુભરાતથી બહારના ધણા દેશો સુધી પહોંચેલું છે. અને તેથી મારી જાહેરખબરની પ્રસિદ્ધિ ક્યાં ક્યાં નહિ થાય એ કંઈ કહી શકાતું નથી. તેમ જ તેના

જુ પ્રમાણમાં ધણા આજો રાખેલા છે. જેથી પ્રતિજ્ઞાને વધારો કરાવીને તમારી જાહેરવી હોય તો આ વિના બીજી તક ભાગ્યે જ મળશે.

માથા—એક આંખ પાનાના ૨૦ રૂપિયા, અંધા પાનાના ૧૨ રૂપિયા તથા પા બાગના નાના માત્ર ૬ રૂપિયા છે.

જેમણે પોતાની જાહેર ખબર આપવી હોય તેમણે તે પ્રમાણેના રૂપિયા નીચેને સરનામે મોકલી આપવો, તથા જાપવાની જાહેરખબર પણ સાથે જ મોકલી આપવી.

અપરધારપત્ર, મહાકાલ.

વડોદરા.

તૈયાર છે.

તૈયાર છે.

વંદ્યકોશ

અને

તેને ટાલવાનો સરલ ઉપાય.

મુલ્ય ૦-૨-૦ પોસ્ટેજ ૦-૦-૬

પદ્યઅધિકારિવર્ગ વડોદરાતરફથી શ્રી “સત્યવિજય” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
૬ દરિયાને જાણી પ્રસિદ્ધ થઈ. —અમદાવાદ.

॥ ॐ શ્રી ॥

॥ મંગલમ્ ॥

કારુણ્યાદિ મહેશં યં દુઃખમાત્રાતિ મુક્તયૈ
 સ્નાનંદં જીવ આદિઃ શબ્દૈર્ધનૌભિશ્ચ નૌતિ ।
 યદ્દૂષણસિન્ધ્યા ક્લેશપશાન્તિર્હિ તસ્મૈ
 કાર્પેઽસ્મિન્મંગલીયે પ્રેમ્ણા પ્રણા સન્નપકુર્મઃ ॥ ૧ ॥

જે કૃષ્ણાસાગર પરમાત્માની આર્દ્ર અંત કરજી તથા વાણીવડે ગદ્યપદ્ય
 થયેલ કંઠથી જીવે દુઃખમાત્રથી અત્યંત મુક્ત થવાને આતંકથી શુભિ કરે છે
 તથા જેના સ્વરૂપના યથાર્થ અનુભવમાત્રથી આ સંપૂર્ણ દુઃખની નિવૃત્તિ
 થાય છે તે વિશ્વવંદ્ય પરમાત્મસ્વરૂપને અમે મંગલકાર્ય નિમિત્તે પ્રેમથી
 પ્રણામ કરીએ છીએ. (૧)

જીવનતત્ત્વપ્રતિ જયજય.

પદ. (હંમે રમકી શાન બડી, એ લખ.)

જય જય જય જીવનવારિ, લીલા અદ્ભુત તારી,
ગતિ અગમ્ય નોઈ મતિ, મુગ્ધ બનેં મારી—

પૃથ્વી અગ્નિ વાયુ તું જ,

તું જ છે સકલ મનુ જ,

સૂર્ય ચંદ્ર તારા બુજ,

તું જ મુજ પરમપૂજ્ય,

બલિહારી ! બલિહારી ! —

તુજ બલ અપ્રકટ ક્રિયા સજીને, ઉદ્ધારે દઇ ઉત્તતંગતિમૃતને,
તુજને સમજી જે મહુષ્ય કરે, પ્રકટાવે તું તેમાં અમૃતને:—

સ્નેહાભિનંદન.

પદ. (પ્રભુ ચરણોમાં, રમવું મુજને ભાવે—એ લખ.)

બંધુજનને, હર્ષથી આજ વધાવું,

અતિમલકાઈ, હરખાઈ;—

પ્રભુનાં સુંદર સ્વરૂપ છી, દૃષ્ટિ જુએ મુજ જોમ,

વિવિધરૂપે પ્રભુ ન્યાળીને, ઉપજે અંતર પ્રેમ,

સઉ સ્નેહનો દહાવો લીજીએ, ને દીજીએ, અતિ ભીંજીએ,

આલિંગીએ, આરોપીએ, ગુણ, પ્રભુમય ને યાવું:—

ન્યાં ન્યાં પ્રભુરૂપતાતણું, કરીએ જે ક્ષણ ભાન,

સ્નેહનું આકર્ષણ થતું, સહજે. તે તે સ્થાન,

સચળી ભાંતિને બૂલીએ, બૂલાવીએ, ને ખીલીએ, ખીલાવીએ,

પ્રતિ ડાળીએ, પુલ એકપતાવું આવું;*

॥ ૩૦ શ્રી ॥

॥ સુખાર્થે સદુપદેશ ॥

(દ્વિતીય ઉપદેશ.)

પ્રથમ કહેવાયલા ચાર પ્રકારનાં સુખ સાધવાની ઇચ્છાવાળા અધિકારિ પુરુષો પોતપોતાના અધિકારપ્રમાણેનું ઇચ્છિત સુખ કેવા પ્રકારના વિચાર, ક્રિયાદિરૂપ પ્રયત્નવડે સાધ્ય કરી શકે એમ છે, એ સંબંધમાં વિશેષ વિચારથી નિર્ણય કરવો આવશ્યક હોવાથી અત્ર તે યથામતિ કરીએ છીએ.

સુખરૂપ પરમાત્મતત્ત્વરૂપ વસ્તુ સર્વને નિત્ય પ્રાપ્ત હોવાથી વસ્તુતઃ તો સુખ સર્વને પ્રાપ્ત હોય છે. પણ, તે સુખની જે શરીરીના અંતરમાં અશિલ્બ્યકૃતિ નથી હોતી તે શરીરીઓએ તે સુખાશિલ્બ્યકૃતિ નિમિત્ત યોગ્ય સાધનો સેવનની અપેક્ષા છે, એ વાત વિવેક-પ્રાપ્ત પુરુષોને નવીન નથી. તેથી માત્ર સુખાશિલ્બ્યજનક હેતુરૂપ વિહિત સાધનના અર્થાત્ વિચાર, નિશ્ચય તથા ક્રિયા આદિનાં સામાન્ય વિશેષ સ્વરૂપને જ અત્ર પ્રતિપાદન કરવા ઉચિત ગણ્યું છે.

મનુષ્યમાત્રને અંતઃકરણઉપાધિ જે વિચાર, નિશ્ચય તથા ક્રિયાઆદિ સાધનસામગ્રીના ક્ષેત્રરૂપ છે, તે તો પ્રાપ્ત જ હોય છે. તથાપિ તે ક્ષેત્રરૂપ અંતઃકરણ ન્યૂનાધિક સત્ત્વવાળાં હોવાથી સર્વ મનુષ્યો એક સરખીરીતે યોગ્ય વિચાર, નિશ્ચય તથા ક્રિયા-આદિને કરવાને સમર્થ હોતાં નથી. અને તેથી જ આ વિશ્વમાં પૂર્વ-કાલથી ન્યૂન સત્ત્વવાળાં મનુષ્યોપ્રતિ અધિક સત્ત્વવાળાં મનુષ્યો વિવિધ પ્રકારે સિન્ન સિન્ન પ્રસંગમાં વારંવાર બોધ આપતાં આવ્યાં છે.

આજે પણ જનસમુદાયમાં આપણે જોઈએ જાણીએ છીએ કે જ્યાં-જ્યાં ન્યૂન આંતર ગણવાળા મનુષ્યો હોય છે, ત્યાં ત્યાં

તેમને તેમનાંથી અધિક આંતર બલવાળા મનુષ્યો પ્રસંગવશાત્ સ્વમતિઅનુસાર યોધ આપતા હોય છે.

આ અસંખ્યસરખા મનુષ્યસમુદાયમાંના કોઇ કોઇ તો માત્ર વિચારો કરવામાં જ પ્રવીણ હોય છે, પણ તે પોતે કરેલા વિચાર કેટલે અંશે યોગ્ય અને કેટલે અંશે અયોગ્ય છે, તેના સપ્રમાણ તર્ક કે વિચારથી નિશ્ચય કરતાં નથી, અને તદનુકૂલ ક્રિયા પણ કરવા સમર્થ થતા નથી, અને તેવા કોઇ કોઇ તો તે પોતાના યોગ્ય વા અયોગ્ય વિચારથી કરેલા નિશ્ચયપ્રમાણે ક્રિયા કરનાર પણ હોય છે. આ જનમંડલમાંના કેટલાક તો વિશેષતઃ યોગ્ય વિચારને જ કરનારા હોય છે. તથા તે વિચારપ્રમાણે જ યોગ્ય નિશ્ચયમાં સ્થપાઇને યોગ્ય ક્રિયાને જ કરતા રહે છે. અને કેટલાક મનુષ્યો તો અયોગ્ય વિચાર, નિશ્ચય તથા ક્રિયાને જ યોગ્યબુદ્ધિથી સેવે છે, વળી કેટલાક તો અયોગ્ય વિચાર, ક્રિયાઆદિને અયોગ્ય બાણીને પણ સુખની આશાથી સેવે છે. અને અંતમાં, આરંભમાં કે મધ્યે દુઃખની પ્રતીતિથી વિકલ થતા રહે છે.

સર્વ મનુષ્યો ન્યૂનાધિક અંશે પણ એટલું તો સમજે જ છે કે અયોગ્ય વિચાર, નિશ્ચય તથા ક્રિયાનું ફલ સાફ તો નથી જ. તોપણ ઘણા મંદમતિવાળા મનુષ્યો સુખની પ્રાપ્તિની અને દુઃખની નિવૃત્તિની ઉત્કટ ઇચ્છાવડે અનેકવાર અયોગ્ય વિચારાદિને સેવે છે, અને પ્રતિકૂલ ફલ મેળવી સંતાપને અનુભવે છે.

યદ્યપિ વિચાર નિશ્ચયાદિનાં સામાન્ય સ્વરૂપ તો સર્વમાન્ય જ હોય છે, તથાપિ દેશના ભેદથી, બલિના ભેદથી અને ધર્મના ભેદના લાનથી કે અનુમાનથી વા પોતપોતાના કુલાચારના કે સંપ્રદાયના માનેલા ભેદથી મનુષ્યો વિશેષ વિચાર નિશ્ચયાદિમાં ભેદવાળા ભાસે છે. એ ભેદ પરસ્પરથી પરસ્પરને ભયનું કારણ થઇ રહે છે. એ ભેદ પણ યોગ્ય વિચારથી વિરોધનું કે ભયનું કારણ થતો નથી. તોપણ અજ્ઞાનથી થતા દુરાગ્રહવડે એ ભેદ પણ ભયનું તથા દુઃખનું કારણ થઇ રહે છે. જેથી સુખની અભિલાષાવાળા મનુષ્યોએ સદા યોગ્ય વિચારાદિને સેવીને ભેદ, ભય તથા દુઃખની નિવૃત્તિઅર્થે સુખના અધિકારિ થવું હચિત છે.

સ્થલે સ્થલે પ્રસંગોપાત્ત વિવેકી પુરુષોને પ્રતીત થાય છે

કે કેટલાક મનુષ્યો સ્વાભિમાનથી તથા દુરાગ્રહથી વિવિધ વિષયમાં ભિન્ન ભિન્ન નિશ્ચયોને સાધે છે. અને કોઈ સમયે યોગ્ય વિચારથી તે જ મનુષ્યો જ્યારે દુરાગ્રહને તથા મિથ્યાભિમાનને ત્યજે છે ત્યારે એકસરખા નિશ્ચયમાં વર્તે છે.

જનપ્રવૃત્તિ જોતાં વિવેકીને સ્પષ્ટ અનુમાન થાય છે કે યોગ્ય વા અયોગ્ય નિશ્ચયને કેટલાક મનુષ્યો તો પોતે વિચાર કર્યા વિના વિદ્યાસથી જ ગ્રહણ કરી લે છે. અને કેટલાક તો પોતાનામાં વિચાર કરવાનું સામર્થ્ય નહિ છતાં પણ પોતે સમર્થ હોય તેની પેઠે યથામતિ વિચાર કરીને અયોગ્યમાં યોગ્યબુદ્ધિ કે યોગ્યમાં અયોગ્યબુદ્ધિ કરે છે, અને દુઃખી થાય છે. કેટલાક દુરાગ્રહ-વિનાના તો પોતાને અસમર્થ જાણીને જ્યાં જ્યાંથી યોગ્ય વિચાર, નિશ્ચય મળે છે ત્યાં ત્યાંથી મેળવીને તે પ્રમાણે વર્તે છે અને સુખી થાય છે. અને કેટલાક સ્વાર્થપરાયણ મનુષ્યો તો અસૂચા કે દ્વેષાદિ દોષોને વશ થઈ સ્વાર્થસિદ્ધિઅર્થે જાણી જોઈને યોગ્યનો નિંદાપૂર્વક ત્યાગ અને અયોગ્યનું સ્તુતિપૂર્વક ગ્રહણ કરે છે. વળી કેટલાક તો પોતાના સ્નેહસંબંધઆદિ નિમિત્તોથી બાધિલા પક્ષને અનુસરીને વિચારથી અને પ્રસંગોપાત્ત અવિચારથી તે એકની વા અનેકની પાછળ જ દોરાયા જાય છે. અને તે પ્રમુખ એક વા અનેકના નિશ્ચયે પોતાનો નિશ્ચય બાંધી સર્વ પ્રવૃત્તિ કરે છે.

આ આદિ અનેક પ્રકારના સ્વભાવપ્રકૃતિ કે સંસર્ગાદિ નિમિત્તોથી થતા વિચાર નિશ્ચયાદિના ભેદવડે અનેક પ્રકારથી ધ્વજાવિના પણ કદને સેવતા મનુષ્યોને સર્વ વિવેકી પ્રભ બુદ્ધે છે. અને તે સર્વ પ્રાપ્તવિવેકપુરુષો તે દુઃખગ્રસ્ત મનુષ્યોને યોગ્ય સુક્રિતથી તથા યોગ્ય શબ્દોવડે કર્તવ્યને સૂચવે છે. તથાપિ બહુ કાલના પ્રાપ્તદોષથી અને વર્તમાનમાં યોગ્ય પ્રયત્નના અભાવથી તે સર્વ મનુષ્યોની એકેકાદે એકસરખી પ્રવૃત્તિ થતી નથી. તથાપિ સજ્જન પુરુષો પૂર્વકાક્ષથી આરંભીને આ ક્ષણપર્યંત અન્ય સર્વ સુબોધના અધિકારિ મનુષ્યોને અર્થે સદુપદેશ કરતા આગ્યા છે અને કરે છે.

પ્રાણિમાત્રમાં શ્રેષ્ઠ આપણે મનુષ્યો વિચાર નિશ્ચય અને ક્રિયાઆદિ સાધનોની સામગ્રીવાળાં છીએ તેથી આપણે તે સાધનરૂપ

સામગ્રીનો ઉત્તમ પ્રકારે ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

જનસ્વભાવથી સર્વ સુસ્ત જાણે છે કે મનુષ્યમાત્ર પોતાને અપ્રાપ્ત એવા અનુકૂલ પદાર્થની પ્રાપ્તિમાટે સદા પ્રયત્ન કરે છે. તેમ જ પ્રાપ્ત કરેલા અનુકૂલ પદાર્થનું સદા રક્ષણ કરવા તથા તે અનુકૂલ પદાર્થોની વૃદ્ધિ કરવા અર્થે પણ યત્ન કરે છે. તો શરીરી-માત્રને પ્રાપ્ત જે અતઃકરણ છે તે અનુકૂલ પ્રતિકૂલ એમ બે પ્રકારના સંસ્કારવાળું છે. તેમાં પ્રાપ્તઅનુકૂલઆંતરબલની વૃદ્ધિઅર્થે તેમ જ જે અનુકૂલ સંસ્કારબલ અપ્રાપ્ત હોય તેની પ્રાપ્તિનિમિત્તે પણ મનુષ્યે પ્રયત્ન કરવો અવશ્યનો છે. વળી જેમ વ્યાધિઆદિ પ્રતિકૂલની નિવૃત્તિને ઇચ્છીએ છીએ તથા પ્રતિકૂલ એવા રોગ-શત્રુઆદિની નિવૃત્તિઅર્થે પ્રયત્ન પણ કરીએ છીએ તેમ આપણા અતઃકરણમાં પ્રાપ્ત રોગશત્રુરૂપ પ્રતિકૂલ કામક્રોધાદિ દોષોના તથા પ્રતિકૂલ વિચારનિશ્ચયાદિ દોષોના નિવારણાર્થે પણ પ્રયત્ન અવશ્ય કર્તવ્ય છે.

પણા પુણ્ય સંચયવાળા મનુષ્યો આ કર્તવ્યને સુખાર્થે ઇચ્છે છે, પણ જાણવાયોગ્ય ઉપાયને જાણ્યાવિના તેઓ યોગ્ય પ્રકારે સાધી શકતા નથી. સર્વ યોગ્ય ક્રિયા વિચારાદિનાં સ્વરૂપને સત્શાસ્ત્રોમાં કર્તવ્યસહ નિરૂપણ પૂર્વપુરુષોએ કર્યું છે. તથાપિ અધિક વ્યવસાયવાળાં અને અલ્પાણુ તથા અલ્પવિદ્યાદિ સાધનોવાળાં મનુષ્યોને સુગમ કર્તવ્યાદિનો યોધ થવા અર્થે તે સત્શાસ્ત્રના સારને આ સ્થલે સ્થાપી કર્તવ્યસિદ્ધિમાં ઉપયોગી વિચાર નિશ્ચયાદિનાં સ્વરૂપને વર્ણવવા યોગ્ય ગણ્યું છે. યદ્યપિ જીવોને જેનો આરંભ અસાત છે એવા બહુ કાલથી વહેતા આ સંસારમવાહમાં વસ્તુતઃ નહું તો કાંઈ જ નથી તોપણ જેમ દેશકાલ તથા રૂપાંતરને પામવારૂપ પદાર્થના સ્વભાવવડે સ્વાભાવિક પ્રતીત થતા લેહથી આ વિશ્વમાં સદા નર્નનતા પ્રતીત થવા સંભવ છે, તેમ પૂર્વપ્રતિપાદિત વિષયને પણ દેશકાલાનુસાર યુક્તિ આદિ નિમિત્તોથી નવીનતા પ્રાપ્ત થવા સંભવ છે, તેથી સુસ્તની દૃષ્ટિથી આ પ્રકારનો શ્રમ નિરર્થક ગણાય તેમ નથી.

વિચાર, નિશ્ચય તથા ક્રિયા આ જીવોની ઉન્નતિ તથા પ્રચુતિમાં હેતુરૂપ છે. ત્યાં યોગ્ય વિચાર, નિશ્ચય અને ક્રિયા તો

મનુષ્યની ઉન્નતિમાં કારણ થઇ રહે છે. તથા અયોગ્ય વિચાર, નિશ્ચય અને ક્રિયા તો મનુષ્યની પ્રચ્યુતમાં કારણ થઇ રહે છે. માટે સર્વ ઉન્નતિની ધૃષ્ટાવાળા મનુષ્યોએ નિરંતર યોગ્ય વિચાર, નિશ્ચય અને ક્રિયાને જ સેવવા ઉત્સાહ રાખવો ઘટે છે.

વિચારના વિષય અનેક છે, તેથી વિચાર અનેક પ્રકારના હોવા ઘટે છે, તોપણ સારીરીતે સમજાય એવા તેના લેઢ પાડીએ તો બે લેઢ પડે છે: હિતકર અને અહિતકર અને અહિતકર. એ બેના પુનઃ સ્વપર હિતના લેઢથી આ ત્રણ લેઢ થાય છે: ૧ સ્વહિતાર્થ હિતકર વિચાર, ૨ પરહિતાર્થ હિતકર વિચાર, ૩ સ્વપર ઉભયહિતાર્થ હિતકર વિચાર. એ જ પ્રમાણે અહિતકરના આ ત્રણ લેઢ થાય છે: ૧ સ્વઅહિતાર્થ અહિતકર વિચાર, ૨ પરઅહિતાર્થ અહિતકર વિચાર, અને ત્રીજો સ્વપરઉભયઅહિતાર્થ અહિતકર વિચાર.

આ પ્રકારે જ નિશ્ચય તથા ક્રિયાના પણ છ લેઢ પાડી શકાય છે. જેમકે (૧) સ્વહિતાર્થ હિતકર નિશ્ચય, (૨) પરહિતાર્થ હિતકર નિશ્ચય, (૩) સ્વપરઉભયહિતાર્થ હિતકર નિશ્ચય, (૪) સ્વઅહિતાર્થ અહિતકર નિશ્ચય, (૫) પરઅહિતાર્થ અહિતકર નિશ્ચય, અને (૬) સ્વપરઉભયઅહિતાર્થ અહિતકર નિશ્ચય. અને (૧) સ્વહિતાર્થહિતકર ક્રિયા, (૨) પરહિતાર્થ હિતકર ક્રિયા, (૩) ઉભય હિતાર્થ હિતકર ક્રિયા, (૪) સ્વઅહિતાર્થ અહિતકર ક્રિયા, (૫) પર અહિતાર્થઅહિતકર ક્રિયા, અને (૬) ઉભય અહિતાર્થ અહિતકર ક્રિયા.

આ વિના અન્ય એ ક્રિયાઆદિ ત્રણેનાં, હિતાહિતકરરૂપે વિશેષ લેઢ આ છે:

(૧) સ્વહિત ને પર અહિતાર્થ વિચાર, (૨) પરહિત અને સ્વઅહિતાર્થ વિચાર.

(૧) સ્વહિત ને પર અહિતાર્થ નિશ્ચય, (૨) પરહિત અને સ્વઅહિતાર્થ નિશ્ચય.

(૧) સ્વહિતને પર અહિતાર્થ ક્રિયા, (૨) પરહિત અને સ્વ અહિતાર્થ ક્રિયા.

વિચાર અને નિશ્ચય પણ અંતઃકરણમાંથી થતી ક્રિયાના પરિણામરૂપ છે, તથાપિ આ સ્થલ પૃથક્પણે ક્રિયાની ગણના કરી છે તે વાણીની તથા શરીરની ક્રિયા જાણવી. આ પ્રકારથી ક્રિયા,

મનની, વાણીની અને શરીરની એમ ત્રણ પ્રકારની પણ ગણાય છે. એક પક્ષથી જોતાં પ્રથમ અંતરની ક્રિયાના આરંભપછી વિચાર થાય છે, અને તે પછી નિશ્ચય બંધાય છે. અને પશ્ચાત્ ખંડિત્ ક્રિયા થાય છે. પણ અત્ર તે અંતઃકરણ યોગ્ય પ્રકારે સ્ફુટ થયા પછીના વ્યવહારસંબંધમાં કહેવાય છે. તેથી પ્રથમ વિચાર, પછી નિશ્ચય અને પછી વાણી તથા શરીરની ક્રિયા થાય છે. માટે આ સ્થલે વિચાર, નિશ્ચય અને ક્રિયા—એવા ક્રમથી ત્રણની ગણના કરવામાં આવી છે. જેથી આ પ્રકારની ગણના પણ દોષરૂપ નથી. ચદપિ દ્રવ્યોત્તર્ગત વર્તતી સૂક્ષ્મ ક્રિયા, આ સર્વ વ્યવહારના કારણરૂપ છે, તોપણ તે કેવલ જીવને અધીન વર્તતી નથી. તેથી તેને આ કર્તવ્યસંબંધી વર્ણનમાં પ્રધાનપણે ગણવી ઉચિત માની નથી.

હવે પ્રથમ યોગ્યાયોગ્ય વિચાર, નિશ્ચય અને ક્રિયાસંબંધી એકત્ર વિચાર કરીએ.

વર્ષાકાલમાં જેમ પૃથ્વીમાં રહેલાં બીજ બલ પામીને અંકુર કાઢે છે, તેમ અંતઃકરણઉપાધિ વા ભૂમિમાં રહેલા સંસ્કારરૂપ બીજ યોગ્ય પ્રકારે સ્થૂલ રચાયા પછી બલ પામીને અંકુર કાઢે છે. એ અંતઃકરણરચવાસનાખ્યસંસ્કારરૂપ બીજનાં જે સુકોમલ સૂક્ષ્મ અંકુરો તે જ વિચાર છે, એમ માનવાને ચિંતા નથી. જેમ પૃથ્વી અનેક જાતિના બીજવાળી છે, તેમ અંતઃકરણભૂમિ પણ અનેક જાતિના વાસનાખ્યસંસ્કારરૂપ બીજવાળી છે. તેમાંના જે જાતિના સંસ્કાર બલ પામી અંકુર કાઢે છે, તે તે જાતિના તે અંકુરરૂપ વિચારો હોવાથી વિચારની પણ અનેક જાતિ થવી સંભવે છે. પ્રત્યેક જાતિના વિચારરૂપ અંકુર બલ પામતાં સ્કંધરૂપ થાય છે. અને તે વિચારરૂપ સ્કંધથી અનેક શાખારૂપ નિશ્ચયો પ્રકટે છે, અને તે શાખારૂપ નિશ્ચયોથી વિવિધ પદ્ધતિરૂપ ક્રિયા પ્રકટે છે અને તે ક્રિયારૂપ પદ્ધતિના પરિણામમાં કામ ક્રોધાદિ વા રાગદ્વેષાદિ અનેક દોષોરૂપ તેમ જ દયા, ક્ષમા, પરોપકારાદિ વા વિવેક વિરાગાદિ ગુણોરૂપ અનેક પત્ર પુષ્પ પ્રકટે છે. અને તેના અવધિએ, મુખ દુઃખરૂપ ફલનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે.

આ પ્રકારના વિચારરૂપ વૃક્ષના સ્વરૂપપ્રતિ લક્ષ કરતાં એ વિચાર જ સર્વ અર્થ તથા અનર્થના કારણરૂપ ઠરે છે. તેથી સદા

મનુષ્યમાત્રે અતરૂમાં થતા વિચારોની જાતિને જોળખવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ. અને જેમ ક્ષેત્રપાલ પોતાના ક્ષેત્રમાંથી સુખના વિરોધી વૃક્ષનાં પુષ્પ થવાને માટે વૃદ્ધિ પામતાં અંકુરોને કાઢી નાંખે છે, તેમ સાવધાન મનુષ્યોએ પોતાના સુખદુઃખના કારણરૂપ ક્ષેત્રમાંથી સુખનાં વિરોધી વા દુઃખનાં સાધક એવાં દુષ્ટ વિચારરૂપ અંકુરોને પ્રકટ થયેલાં જોઈ જાણીને તેને તત્કાલ કાઢી નાંખવા અવશ્ય યત્ન કરવો જોઈએ. જો સમયપરત્વે એ યત્ન થતો નથી તો પુષ્ટિને પામી વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થતાં એ અંકુરો અતરૂમાં દુઃખરૂપ ફલને અવશ્ય આપે છે. માટે તે સંબંધમાં શુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ સાવધાનતા સેવવી ઘટે છે.

(અપૂર્ણ.)

વૃત્તિનિરોધનો મુખ્ય ઉપાય.

મનના નાશમાં વૃત્તિનિરોધની અપેક્ષા છે. તેથી વૃત્તિનિરોધના ઉપાયદ્વારા વૃત્તિસહ મનનો નાશ કરવો ઉચિત છે. આ વૃત્તિનિરોધના અનેક ઉપાય પૂર્વકાલથી નિશ્ચય કરાયા છે, જેથી મનનો સહજ જય કે નાશ થાય છે. એ અનેક ઉપાયમાંનો મુખ્ય ઉપાય એ જ છે કે સત્પુરુષનો સંગ કરવો. સત્પુરુષના સંગથી અન્ય સર્વ ઉપાયની પ્રાપ્તિ થાય છે. સત્પુરુષના વેદમાત્રને ધરનાર પુરુષ તે સત્પુરુષ નથી, પણ શાસ્ત્રે વર્ણવેલા અનેક શુભ લક્ષણવાળા જે સત્પુરુષ હોય તે જ સંગ રવા યોગ્ય કદા છે. તેવા સત્પુરુષના સંગથી આપણો અધિકાર તથા અટકૂલ ઉપાય પ્રાપ્ત કરાય છે અને તે દ્વારા મનોનાશ થાય છે.

સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ પ્રકારની કરવાની કલા.

અનેક વિદ્યાર્થીઓતરફથી સ્મરણશક્તિ બળવાન કરવા અમારે શું કરવું, એવા પ્રશ્નો અમને વારંવાર પૂછવામાં આવે છે. પત્રથી સંક્ષેપમાં આપવામાં આવતા ઉત્તરથી તેમનું જોઇએ તેવું સમાધાન ન થતું હોવાથી, આ સંબંધી વિસ્તારથી એક લેખ લખવો જ અધિક યોગ્ય જણી આ વિષયનો આજે આરંભ કર્યો છે.

સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ પ્રકારની કરવાની અનેક રીતો આ દેશના તેમ જ અન્ય દેશના વિદ્વાનોએ શોધી કાઢી છે. લોહસેટ, પેલમેન, ડિકસન, એપલબાય, ઉર્બાન, વગેરે અનેક વિદ્વાનોની પદ્ધતિઓ આજે વિદ્યાર્થીવર્ગમાં પ્રસિદ્ધ છે. આ સર્વ પદ્ધતિમાંથી કયી ઉત્તમ છે, અને ઓછે શ્રમે સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ પ્રકારની કરે છે, તેનો નિર્ણય કરવાનું આ સ્થળ નથી. લેખકે અત્ર ગણ્યવેલી અને નહિ ગણ્યવેલી વિવિધ પદ્ધતિઓમાંથી ધણીને જોઈ છે, અને તેને અનુભવ થયો છે કે એમાંની કોઈક જ પદ્ધતિથી વિદ્યાર્થીઓને પેઇએ તેવો સંતોષ થતો હશે.

આ લેખમાં સ્મરણશક્તિને કેળવવાની એક નવી જ કળા વર્ણવવાની ધારણા છે. તે કેવળ નવીન તો નથી જ; કારણ કે આ જગતમાં જે છે તેનું તે જ, નવાં નવાં વસ્ત્રો ધરીને ફરી ફરીને આવે છે, અને તેથી જાણે તે નવું હોય, એમ જોનારને ભાસે છે. ખરું જોતાં સર્વ પ્રકારનાં જ્ઞાન વિશ્વના અખૂટ જ્ઞાનખંડારમાં રહેલાં છે; અને તેમાંથી શોધકો પોતાની વાણીનાં વસ્ત્રો પહેરાવી વિવિધ જ્ઞાનને બહાર કાઢે છે.

જો કે આ લેખમાં વર્ણવી સ્મરણશક્તિને કેળવવાની કળા, આજ સુધીમાં જણાવેલી ખીજી કળાઓ કરતાં જૂદા પ્રકારની છે, પરંતુ તેથી પૂર્વની સર્વ કળાઓ ખોટી છે, અને આ જ એકલી સાચી છે, એમ કહેવાનો લેશ પણ આશય નથી. ઉંટ, બગદ, ઘોડો, હાથી, ખચ્ચર એ વગેરે સર્વે વાહનો, પ્રવાસનું કોઈ નવું વાહન શોધી કાઢવામાં આવતાં નકામાં ગણવાની ભાગ્યે જ કોઈ ભૂલ કરે છે.

પોતાને જેટલું જ્ઞાન પ્રાપ્ત છે, તેના કરતાં વધારે જ્ઞાન મેળવવાની અને તેને સ્મરણમાં રાખી રહેવાની અભિલાષાવાળા જોએ છે, તેમને માટે આ લેખ લખ્યો છે. જે સમયે જે વાંત યાદ આવવી જોઇએ, તે સમયે તે વાત યાદ ન આવવાથી, જોએ પોતાની સ્મરણશક્તિ બહુ જ નબળી છે, એમ માને છે, અને તેથી ફરીને તેને બળવાન કરવા જોએ આવશ્યકતાવાળા છે, તેમને માટે આ પ્રયત્ન કરવાનો પ્રેમ પ્રકટયો છે.

સ્મરણશક્તિને કેળવવાના પૂર્વે જે જે ઉપાયો, આ વાંચનારે વાંચ્યા હોય, અથવા આધ્યાત્મમાં મૂક્યા હોય તે સર્વને બૂલી જવા આરંભમાં તેને વિનવવામાં આવે છે, અને આ કળાનું ખરાપણું અથવા ખોટાપણું, તર્કથી નહિ પણ અનુભવથી કરી જોવા તેને નિમંત્રણ કરવામાં આવે છે.

જે સમયે જે વસ્તુ સ્મરણમાં આણવી હોય તે સમયે તે વસ્તુ સ્મરણમાં આણવાનું સામર્થ્ય એ વ્યવહારમાં કે પરમાર્થમાં થોડું ઉપયોગનું નથી. બળવાન સ્મરણશક્તિ આ સંસારમાં મનુષ્યને જેવું સુખ અને જેવો વિજય અપાવે છે, તેવું સુખ અને તેવો વિજય ભાગ્યે જ મનની ખીજ કોઈ શક્તિ અપાવતું હશે.

સ્મરણશક્તિને બળવાન કરવાની આ કળાનું ખરાપણું, અનેક મનુષ્યોએ અનુભવ પડે સિદ્ધ કર્યું છે. તેથી વાંચનારને યદ્વાથી તેને આચારમાં મૂકવા એકવાર પુનઃ વિચિત્રિ કરી, મંગલમય કાર્યોની સિદ્ધિમાં સર્વદા અનુકૂળ બળ અર્પનાર મંગલસ્વરૂપ પરમાત્માનું હૃદયમાં ખ્યાન ધરી વિષયનો આરંભ કરીએ છીએ.

પ્રકરણ ૧.

‘અરરર ! એ તો હું બૂલી ગયો,’ ‘સવારથી એ કામ કરવાનું ગોખી રાખ્યું હતું, પણ પછી કાણ જાણે શું થયું કે મને યાદ જ ન આવ્યું,’ આવા વાક્યો કેટલા અસંખ્ય મનુષ્યો દિવસમાં કેટલી બધી વાર બોલે છે ! બૂલી જવાથી જગતમાં કેટલું નુકસાન, કેટલી મહાવિપત્તિઓ, અને કેટલાં દુઃખો આવી પડ્યા છે, અને હજી આવી પડે છે, તેનો એક ક્ષણવાર વિચાર કરો, અને તમને બળવાન સ્મરણશક્તિ હોવી, એ કેટલું લાભકારક છે, અને બૂલી જવું, એ કેટલું હાનિકારક છે, તેના થોડાંકણો ખ્યાલ તરત જ આવ્યા વિના નહિ રહે.

મનુષ્યની વૃદ્ધિમાં, વિકાસમાં અને વિજયમાં દુર્બળ સ્મરણશક્તિના જેવું હાનિ કરનારું ખીજું કશું જ નથી. શ્રેણિકણ સ્વભાવથી મનુષ્યને જેટલું નુકસાન થાય છે, તેટલું હાથપગ વગેરે અવયવોમાંથી અથવા નેત્રકાન વગેરે દૃષ્ટિઓમાંથી એકાદ ન હોવાથી થતું નથી. હાથી બારણે બાંધવાથી મનુષ્યને પૈસાની જેટલી ખુવારી થાય છે, તેના કરતાં શ્રેણિકણ સ્વભાવ હોવાથી વધારે થાય છે. તમે ભારે કરકસર કરીને એક વર્ષમાં જેટલું ખચાવો છો, તેના કરતાં શ્રેણિકણ સ્વભાવ એક હજારગણા વધારે દ્રવ્યની તમને હાનિ કરે છે. ઉપર ઉપરથી વિચાર કરતાં તમને આ સમજાતું નથી, પણ સૂક્ષ્મચિંત્ય કરીને જોશો તો આ વાતમાં રહેલું સત્ય તત્કાળ તમને લક્ષમાં આવશે. ગેત્રેલું યાદ ન આવવાથી આ વર્ષે પરીક્ષામાં તમે નાપાસ થાઓ છો, તેથી તમારું એક વર્ષ નકામું જાય છે, એટલું જ નહિ, પણ તે વર્ષમાં નોકરી કરવાથી અથવા ખીજે કોઈ સદુદ્યોગ કરવાથી તમને જે ધન મળત, અથવા નવો અભ્યાસ કરી જે નવું જ્ઞાન તમે મેળવત, અને તેથી ભવિષ્યમાં જે લાભ તમને યાત, તે સર્વકેપર પાણી ફરી વળે છે. દુર્બળ સ્મરણશક્તિને લીધે મનુષ્યને કોઈ પણ અભ્યાસ કરવામાં હલકરતાં વધારે મહેનત કરવી પડે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ મહેનતના પ્રમાણમાં તેને ધણું જ થોડું સ્મરણમાં રહે છે; અને જ્ઞાન એ જગતમાં મોટામાં મોટું બળ હોવાથી, જેની સ્મરણશક્તિ દુર્બળ હોય

છે, તેને આ મોટામાં મોટું બળ બહુ જ આજી પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત થતું રહેતું હોવાથી, બીજાં સંઘર્ષાં બળ હોય છે તોપણ તે દુર્બળ જ રહે છે, અને જ્યાં ત્યાં દારને જ પામે છે. વળી દુર્બળ સ્મરણશક્તિને લીધે તેનું તે કામ મનુષ્યને ફરી ફરીને કરવું પડે છે, અને તેમ કરવામાં અમૂલ્ય આયુષ્ય તથા ધનનો વ્યર્થ ક્ષય કરવો પડે છે.

જોયેલી, સાંભળેલી અથવા ગાંભેલી વાત સ્મરણમાં નહિ રાખી ચક્રવાથી જ અસંખ્ય સ્ત્રીપુરુષોને ગદ્ગદૈત્ કરતાં નિર્ધન સ્થિતિમાં દિવસો કાઢવા પડે છે. એક મનુષ્ય નિરક્ષર રહે છે, અને બીજો સાક્ષર થાય છે, તેનાં અનેક કારણોમાંનું મુખ્ય એક કારણ સ્મરણશક્તિની દુર્બળતા જ છે, કારણ કે ઠોઠ રહેલા મનુષ્યને જે કંઈ શીખવવાની મહેનત લેવામાં આવી હોય છે, તે તેના જીવલક્ષણ સ્વભાવથી નિષ્ફળ ગણ હોય છે. એક મનુષ્ય રોગી રહે છે, અને બીજો સુદૃઢ આરોગ્યને ભોગવે છે, તેમાં પણ સ્મરણશક્તિની દુર્બળતા જ એક મુખ્ય કારણ છે, કારણ કે આરોગ્યના જે નિયમો તેણે જાણ્યા હોય છે તે નિયમો જે સમયે પાળવા જોઈએ, તે સમયે તેમને પાળવાનું તે જુલો જાય છે. આમ વિચાર કરીને જોતાં વિવિધ પ્રતિકૂળ સ્થિતિઓમાં સ્મરણશક્તિની દુર્બળતા, એ સીધી અથવા આડતરીરીતે કારણ છે, એ સ્પષ્ટ થાય છે.

પૌત્રો એ થોડાં છે, અને ડાચાં એ સાચાં છે, એવું જનકચંદ્ર પણ એ જ સિદ્ધ કરે છે કે પુસ્તકોમાં રહેલું જ્ઞાન વ્યવહારમાં મનુષ્યને કશા પણ ઉપયોગમાં આવતું નથી, પણ જે જ્ઞાન તેને મુખે હોય છે, અર્થાત્ સ્મૃતિમાં તાલું હોય છે, તે જ તેના ઉપયોગમાં આવે છે. સેકડો પુસ્તકો અથવા હજારો પુસ્તકો આપણે વાંચ્યાં હોય, પણ તેમાંનું કંઈ જ બીજો દિવસે અથવા એક અઠવાડીયાપછી અથવા એક માસપછી આપણને સ્મરણમાં ન હોય તો તે વાંચવાથી આપણને શા લાભ છે ? મોટા મોટા વક્તાઓનાં અમત્કારિક ભાષણો આપણે સાંભળ્યાં હોય, મોટા મોટા મહાપુરુષોની તત્ત્વજ્ઞાનની ચર્ચાઓ આપણે શ્રવણ કરી હોય, પણ તેમાંથી કંઈ જ આપણને જે દિવસપછી કે જે મહિનાપછી સ્મરણમાં ન રહ્યું હોય તો તેવા શ્રવણમાં આપણું ગયેલું આયુષ્ય શું નકામું નથી ? હજાર સોનાની મહોરો કમાઈને ગજવામાં ભરી ઘેર આવતા હોઈએ, પણ ઘેર આવીને ગજવું તપાસતાં તેના કાણામથી એકે એક મહોર નીકળી પડી હોય, અને ગજવું ખાલીનું ખાલી રહ્યું હોય તો તેવી મહોરો કમાયા તો એ શું ને ન કમાયા તોએ શું ? આખું વર્ષ ગોખી ગોખીને મરી ગયા હોઈએ, પણ પરીક્ષામાં ખરી અણિની વખતે ગોખેલું કંઈ જ ન સાંભરે તો તેવા માયાતોડ અભ્યાસનો શા ઉપયોગ ? અસીલના મુકરદમાની વિગતો ઘેરથી ગોખી ગયેલા વકીલને, કામ નીકળતાં કેચેરીમાં મુદ્દાની વાતો યાદ ન આવે તો ગોખવામાં લીધેલા શ્રમનું શું પ્રયોજન ? પૈદાવિધાનો અભ્યાસ કરનાર, રોગનાં લક્ષણો અને કયા રોગઉપર કયી દવા આપવી જોઈએ તે વાત રોગીનું ઔષધ કરવાની વખતે વિસરી જાય તો તેવો પૈદ જગતમાં કેટલો વિગય મેળવે અને કેાઈ દવાને બદલે બૂલથી કેાઈ બીજી જ દવા આપી બેસે તો રોગીની જીંદગી કેવી રીતે જોખમમાં આવી પડે ?

જુલો જવાના સ્વભાવથી કેટલા કેટલા વૈદ્યો અને ડોક્ટરો કેટલા કેટલા રોગીઓના પ્રાણને આજે દુનિયામાં હરી લેતા હશે તે કાણ કહી શકે એમ છે ? એ જ પ્રમાણે જુલો જવાના સ્વભાવથી કેટલા અસંખ્ય મનુષ્યો, અન્ય અસંખ્ય વિધ્યોમાં પારવિનાની

હાનિને સહન કરતા હશે, અથવા અન્યને કરાવતા હશે તેનું અનુમાન કોનાથી કરી શકાય તેમ છે ?

ધણા શુદ્ધિમાન મનુષ્યો ધણે પ્રસંગે આરંભેલાં ઉત્તમ કાર્યોમાં નિષ્ફળ ગયે જગત્માં જોવામાં આવે છે. તેનું કારણ તેઓનામાં તે કામ કરવાની શુદ્ધિ નથી હોતી, એમ કંઈ નથી; પરંતુ જે સમયે જે કરવું જોઈએ તે કરવાનું તેઓ વિસરી ગયા હોય છે, એ છે.

જે જે મનુષ્યોએ આ વિશ્વમાં અધિક વિજય મેળવ્યો હોય છે, અથવા મેળવે છે, તે સર્વની સ્મરણશક્તિ અત્યંત બળવાન હોય છે, અને જે જે મનુષ્યો આ જગત્માં નિષ્ફળતાને પામ્યા છે, અથવા પામે છે, તે સર્વની સ્મરણશક્તિ અત્યંત દુર્બળ હોય છે, એ અવલોકન કરનાર કોઈ પણ મનુષ્યને સ્પષ્ટ થયા વિના રહે તેમ નથી. આથી જેમ સ્મરણશક્તિ બળવાન તેમ વિજય મળવાનો અધિક સંભવ, અને જેમ સ્મરણશક્તિ દુર્બળ તેમ વિજય મળવાનો અધિક અસંભવ : એ સિદ્ધાંત નિશ્ચયપણે આપણે સ્થાપીએ છીએ.

તમારા પોતાના જ અનુભવના પ્રસંગોનો તમે વિચાર કરી જોશો તો આ સિદ્ધાંતની સત્યતા તમને જણાયાવિના રહેશે નહિ. એવા અનેક પ્રસંગો તમારા જીવનમાં બન્યા હશે કે જેમાં કોઈ અમુક વાન યોગ્ય સમયે સ્મરણમાં ન આવવાથી તમને થોડી અથવા ઘણી હાનિ થઈ હશે.

કોઈ સ્થળે ગયા હોય છે ત્યાં કેટલા બધા માણસો પોતાની લાકડીને, છત્રીને કે જોડાને ભૂલી જાય છે ! કેટલા બધા વિદ્યાર્થીઓ નિશાળમાં આવ્યા પછી, પોતાની જામ કરડીને, અરર ! હું શી લાવવી ભૂલી ગયો ! અરર ! ઘેર એકસરસાઈઝ લખવી ભૂલી ગયો; વગેરે ઉદાહરણો કાઢતા સાંભળવામાં આવે છે ! કેટલા બધા મનુષ્યો ધંધાસંબંધી કાગળોમાં પોતાનું અને પોતાના ગામનું નામ લખવું ભૂલી જાય છે, અને તેથી પોતાને અને બીજાને નકામી ઉપાધિમાં નાંખે છે ! કેટલાં બધાં માણસો કાગળઉપર સરનામાં જ લખવાં ભૂલી જાય છે, અને નામ લખે છે, તો ગામ નથી લખતા, અને ગામ લખે છે તો પ્રસંગે ધૂનમાં ને ધૂનમાં બીજું જ લખી દે છે, અને આ પ્રમાણે પોતાને અને ટપાલ ખાતાને હાનિ કરે છે ! વ્યવહારમાં આવા હુમરો સામાન્ય પ્રસંગોમાં દુર્બળ સ્મરણશક્તિનાં ઉદાહરણો અને તેથી થતી હાનિનાં સ્વરૂપો તમારા જોવામાં આવશે. આમ હોવાથી વિજયને માટે બળવાન સ્મરણશક્તિની કેટલી બધી મનુષ્યને અગત્ય છે, એ શું તમને નથી સ્પષ્ટ થતું ?

પ્રકરણ ૨.

સ્મરણશક્તિ એટલે શું તે ધણા મનુષ્યો જાણતા નથી. યાદ આણવું અથવા ભૂલવાની ક્રિયાથી ઉલટી ક્રિયા કરવી, એટલો જ અર્થ તેઓ સ્મરણશક્તિનો કરે છે. આથી વધારે સ્મરણશક્તિવિષે તેઓ કશું જ જાણતા હોતા નથી. વિદ્વાન પુરુષોને પણ આ વિષયમાં ખૂંડું શું છે, તેનું માન હોતું નથી તો સામાન્ય મનુષ્યોને તો ન જ હોય તેમાં આશ્ચર્યજનું કશું નથી.

કાષ્ટ પણ સારા કેળવાયલા મનુષ્યને તમે પૂછશો કે આપણે જે કંઈ જોઈએ છીએ અથવા સાંભળીએ છીએ તે આપણને શાથી યાદ રહે છે; તે તે તમને તરત જ ધણું કરીને ઉત્તર આપશે કે અહો ! એમા શું ? જે આપણે જોઈએ છીએ અથવા સાંભળીએ છીએ તેની છાપ અથવા છબી આપણા માનતંત્ર્યોદ્ધારા આપણા મગજમાં પડે છે, અને મગજના અણુઓમાં પડેલી આ છાપ અથવા સંસ્કારને, જ્યારે આપણે કંઈ યાદ લાવવું હોય છે, ત્યારે આપણે જોઈએ છીએ. મગજના અણુમાં પડેલી સાબો છાપોમાંથી જે છાપ આપણે યાદ લાવવી હોય તે છાપવાળો અણુ ક્યાં પડ્યો હોય છે, તે આપણે શી રીતે જોઈ કાઢીએ છીએ, અને તે અણુપડે શીરીતે આપણે આપણી ધ્રુવેલી વાતને મગજમાં પાછી ખડી કરીએ છીએ, તેના સમજણ પડે એવા કરો ખુલાસો તે આપી શકતો નથી; કારણ કે તેના વચિવામાં અથવા સાંભળવામાં તે વિષે કશું આવ્યું હોતું નથી, અને જે થાડું ધણું આવ્યું હોય છે તે ગુચ્ચવણને ઉકેલવાને બદલે ગુચ્ચવણને વધારનાર હોય છે. વિદ્વાનો જેમને સ્મરણશક્તિના અણુ કહે છે, અથવા જે અણુમાં સ્મરણશક્તિનું સ્થાન છે, એમ કહે છે, તેવા અણુ મગજમાં છે જ નહિ, એ વાતની તેને ખબર હોતી નથી.

મગજના અણુક ભાગના અણુઓમાં સ્મરણશક્તિ રહેલી છે, એવું જે વિદ્વાનોમાં હાલ મનાય છે, તે સાચું છે કે ખોટું, તેના આપણે વિચાર કરીએ. આપણા જીવનમાં પ્રત્યેક ક્ષણે જે જે બને છે, તે સર્વની છાપ જે મગજના અણુઓઉપર પડતી હોય—જે રચના, જે ચર અચર પ્રાણીપદાર્થો, જે ધ્વનિઓ, જે શબ્દો, અને જે લાગણીઓ આપણને પ્રતિક્ષણે થાય છે તે સર્વના સંસ્કાર જે આપણા મગજમાં પડતા હોય—અને આ છાપો અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, એમ કણુષ કરીએ તોપણ મગજમાં રહેલા જરાજેટલા ભાગમાં તે સર્વનો શી રીતે સમાસ થઈ શકે તે શુદ્ધિમાં ઉતરી શકતું નથી. એક જ દિવસમાં આપણા મગજમાં આપણી ઈન્દ્રિયોદ્ધારા કેટલી કેટલી બાજતોની છાપો આપણામાં આવે છે, તેનો વિચાર કરો, અને પછી તેને ત્રીસે ગુણીને વિચારી જુઓ કે એક માસના અનુભવનો મગજમાં સંચય થવાને માટે, મગજમાં કેટલો અવકાશ જોઈએ. પછી પ્રત્યેક વર્ષના બાર બાર માસનો વિચાર કરો, અને તમારી શુદ્ધિ કુંઠિત થઈ જશે.

આપણા આંખઆગળ થઈને જે જે વિચાર, જે જે અનુભવ, અને જે જે ચિત્ર પસાર થઈને જાય છે, તે સર્વના સંસ્કાર પડવાને મગજમાં પ્રત્યેકને માટે પૃથક્ પૃથક્ અણુની જરૂર હોત તો કુદરત આપણા મગજમાં કરોડો અણુને સજાત, એટલું જ નહિ પરંતુ આ સર્વના સંસ્કાર તેમના ઉપર પડે એટલા માટે તેમને મગજમાં હમેશ તૈયાર સ્થિતિમાં રાખત. પરંતુ આપણે જાણીએ છીએ કે આ અણુઓ સૂક્ષ્મ છતાં પણ ભૌતિક છે, અને ભૌતિક શરીરમાં જે કંઈ વપરાયાવિનાતું પડી રહે છે, તે ક્ષયને પામે છે. આમ હોવાથી ભવિષ્યના ઉપયોગને માટે અગાઉથી તૈયાર કરી રાખવામાં આવેલા અણુઓ ક્રિયારહિત પડી રહેવાથી ક્ષયને પામે છે, અને તેમ યતાં શરીરમાંથી તેઓને કચરાંરૂપે બહાર કાઢી નાંખવામાં આવે છે. વળી કુદરત જેનો ઉપયોગ નથી એવી કાષ્ટ વસ્તુને કદી પણ સંજતી નથી. તે જ પ્રમાણે કાષ્ટ વિચાર અથવા અનુભવનો સંસ્કાર પ્રદણ કરવાને માટે અણુઓને તે તત્કાળ રચતી પણ નથી. કારણ કે તાત્કાલિક સર્જન

એ ચમત્કાર છે, અને તેવા ચમત્કારો કુદરત કદી કરતી નથી, ક્રમથી ઉત્પન્ન કરવાનો અને ઉછેરવાનો કુદરતનો નિયમ છે, અને પોતાના નિયમનું કુદરત ઉલ્લંઘન કરતી નથી.

એક ઉદાહરણ લેવાથી આપણને આ વિષય બરાબર સમજાશે ધારો કે નિશાળમાં સાથે બાળનારા બે વિદ્યાર્થીઓને વીશ વર્ષસુધી એકબીજાસાથે કદી મળવું થતું નથી. વીશ વર્ષના અરસામાં આ બંને જણે એકબીજાનું કદી સ્મરણ કર્યું હોતું નથી. અકસ્માત્ તેઓ એકબીજાને એક દિવસ મળે છે. બંનેને વીશ વર્ષપૂર્વેની વાતો જાણે આજે જ બની હોય તેમ સાંભરી આવે છે. હવે વીશ વર્ષકેપર બનેલી વાતોના સંસ્કાર મગજના અણુઓમાં પડ્યા હતા અને તે સંસ્કાર આજે જાગૃત થવાથી બંનેને જુની વીશ વર્ષની વાતો આજે સાંભરી આવી, એ વાત જો આપણે કબુલ રાખીએ તો જો અણુઓમાં તે સંસ્કાર પડ્યા હતા તે અણુઓ વીશ વર્ષસુધી ક્રિયાવિનાની જડ હાલતમાં મગજમાં પડ્યા રહ્યા હતા, એમ આપણે સ્વીકારવું જ જોઈએ. અને વીશ વર્ષસુધી ક્રિયાવિનાની હાલતમાં પડી રહેલા અણુઓ એકાએક આમ સંચેતન થઈ ક્રિયા કરે, અને નાનપણનાં ચિત્રો આંખેહુબ દૃષ્ટિસમીપ આવે, એ શું સંભવે છે ? ભૌતિક શરીરના અણુઓ આમ કરી શકે છે, એવો એક પણ દાખલો આપી શકશો ? વીશ વર્ષસુધી ગયા કે જન્મણા હાથને, પેલા ઉંચો હાથ રાખી તપ કરનારા આવાઓની પેઠે ક્રિયાવિનાનો ઉંચો રાખી મૂક્યા પછી, તે હાથવડે તત્કાળ કશું પણ કામ કરવાની શું તમે આશા રાખી શકો છો ? વીશ વર્ષસુધી નેત્રને બંધ રાખી મૂક્યા પછી, તે નેત્રોવડે પૂર્વના જેવું સ્પષ્ટ જોઈ શકાશે, એવું શું તમે ધારો છો ? હાથવાચાલવાવિના પયારીમાં એક અકવાડીયું પડી રહેનાર મનુષ્યના શરીરમાં પણ કેટલી બધી દુર્બળતા આવી જાય છે, એ શું તમે બ્યવહારમાં નથી જોતા ? થોડા દિવસ નહિ વાપરવાથી શરીરના બળવાન અવયવો પણ દુર્બળ પડી જાય છે, અને તત્કાળ કશું કામ કરી શકતા નથી તો વીશ વર્ષસુધી જડ પડી રહેલા મગજના અણુઓ તાકાલ શી રીતે જાગૃત થાય, અને પૂર્વે અનુભવેલી વાતોનાં ચિત્રો મનની દૃષ્ટિઆગળ શી રીતે રજુ કરે, તે સ્પષ્ટ થતું નથી. આ એક જ દર્શનથી અણુઓમાં સંસ્કાર પડવાના મતમાં કંઈક દોષ છે, એ દર્શન પણ શુદ્ધિમાનને સ્પષ્ટ થવા વિના નહિ જ રહે.

અનુભવેલા વિષયોના મગજના અણુમાં પડેલા સંસ્કાર જાગૃત થવાથી આપણને ઠાઠ વાત યાદ આવે છે, એ સિદ્ધાંત ઉપરના વિચારથી આ પ્રમાણે બુદ્ધિમંદો જણાય છે. મગજ એ કંઈ ચોપડીનાં પાનાંજેવું નથી કે તેમાં છાપો પડી રહે; તેમ જ તે કંઈ મધપુડાજેવું નથી કે તેમાં દરેક અનુભવની નોંધ, મધની પેઠે પૂરવામાં આવે. જો એકેક અણુમાં એકેક વાતનો સંસ્કાર પડે તો થોડા દિવસમાં બધા અણુ ભરાઈ જાય, અને તેમ થતાં નવા જ્ઞાનમાટે આપણે કેટલાક અણુને ખાલી કરવા પડે, પણ આ ખાલી કરવાનો અર્થ, ખીજો કશો જ નથી, પણ ભૂલી જવું, એ જ છે. અને ભૂલી જવાનો પ્રયત્ન કરનાર સધળા જ જાણે છે કે જે વાતને ભૂલી જવાનો આપણે અધિક પ્રયત્ન કરીએ છીએ તે વાત અધિક અને અધિક આપણી સ્મૃતિમાં તાજ થતી જાય છે; આમ ભૂલી જવાનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ જતો હોવાથી આ મતપ્રમાણે નવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો આપણને અસંભવ જ રહે છે.

ભાષાતાનનો વિચાર કરતાં પણ આ મત ભૂલભરેલો લાગે છે. ભાષાના દરેક શબ્દનો સંસ્કાર પડવાને એકેક અણુ જોઇએ, એમ જો આપણે સ્વીકારીએ તો એક ભાષાના વિદ્વાનના માથામાં જેટલા અણુ છે, તેના કરતાં બે ભાષાના વિદ્વાનના માથામાં વધારે અણુ હોવા જોઇએ; અને દશ અથવા વીશ ભાષા જાણનારના માથામાં તો દશગણા અથવા વીશગણા વધારે અણુ હોવા જોઇએ. પણ વ્યવહારમાં આવું ક્યાંદિ અનુભવમાં આવતું નથી. દશ ભાષા અથવા વીશ ભાષા જાણનારનાં માથાં એક ભાષા જાણનાર કરતાં દશગણાં અથવા વીશગણાં મોટાં જોવામાં આવતાં જ નથી. જો આ બધું જાન અણુઓમાં જ રહેતું હોય તો આ વધારાનાં અણુનો મગજમાં સમાવેશ શી રીતે થયો ?

મગજમાં સ્મરણશક્તિનું સ્થાન કયું છે, અથવા મગજના કયા ભાગમાં સ્મરણશક્તિના અણુ રહેલા છે, એ વિદ્વાનો હજી સુધી નિર્ણય કરી શક્યા નથી. મગજના અમુક ભાગમાં તેની ક્રિયા થતી અનુભવીને ત્યાં તે છે, એમ તેઓ કહે છે ખરા, પણ તે સ્થાન ખરૂં છે એવું હજી સુધી સિદ્ધ થયું નથી. તે સ્થાનમાં સ્મૃતિજેવી કાષ્ઠ માનસિક શક્તિને હજી સુધી તેઓ શોધી શક્યા નથી, કારણ કે તે સ્થાનમાં તેવી કાષ્ઠશક્તિ છે જ નહિ. સ્મૃતિનું સ્વરૂપ કેવું છે, એ વર્ણવવું કઠિન છે, કારણ કે સ્મૃતિ એવી કાષ્ઠ વસ્તુ જ નથી. આ કથન ધણાને હસવાજેવું લાગશે, અને તેમ લાગે તેમાં નવાઈ નથી. કારણ કે સ્મૃતિ એ કાષ્ઠશક્તિ નથી, એવો નિશ્ચય કાષ્ઠ પણ વિદ્વાને હજી સુધી સ્થાપ્યો નથી. તોપણ એ નિશ્ચયમાં જ ખીજ બધા નિશ્ચયો કરતાં વધારે સત્ય રહેલું છે, એ આપણે હવે પછી જોઇશું.*

(અપૂર્ણ.)

* માનસશાસ્ત્રનો થોડો અથવા ધણો અભ્યાસ કરનારા સર્વને આ લેખના સંસ્કારોસંબધી વિચારો વિચિત્ર તથા વિપરીત લાગ્યાવિના ભાગ્યે જ રહેશે. જે શોધકના શોધ અને અનુભવને આધારે આ લેખ લખવામાં આવ્યો છે, તેના આ પ્રકરણમાં લખેલા વિચારો જેમને વિપરીત ભાસે તેમને તે પ્રતિ અલક્ષ કરવા વિનવવામાં આવે છે. સ્મૃતિને કેળવવાની જે કળા આ લેખમાં લખવામાં આવી છે, તેનું જ નિર્માણને મુખ્ય કામ છે, અને તે જો અનુભવમાં મૂકી જોતાં ખરી જણાય તો પછી તેમના ખીજ વિચારપ્રતિ તત્કાળ ધ્યાન આપવાનું શુદ્ધિમાનનું કામ નથી. આ કળાના શોધકે મગજ અને તેના વ્યાપારોનો દીર્ઘકાળ અભ્યાસ કર્યા પછી, તથા પોતે તથા પોતાના પરિચયમાં આવનાર અનેક મનુષ્યોએ ત્રણ વર્ષસુધી તેનો અનુભવ કરી જોયા પછી અને તેમાં સફળતા પામ્યા પછી જ તેને પ્રસિદ્ધિમાં મૂકી છે; તેથી મિથ્યા તકોનો તે પરિણામ છે, એવી અશ્રદ્ધા ધરવાનું પ્રયોજન નથી.

ब्रह्मसूत्र अथवा ब्रह्ममीमांसा.

(अनुसंधान २६ भा वर्षना पृष्ठ ३१६ थी.)

ॐ परमात्मने नमः ।

चतुर्थः पादः ।

तथा प्राणाः ॥ १ ॥

सुत्रार्थः—ते न प्रभावे प्राण उत्पन्न थाय છે.

તૃતીય પાદમાં આકાશાદિ વિષયક તથા ભોક્તૃવિષયક શ્રુતિઓના વિરોધનો પરિહાર કર્યો છે. હવે એ ભોક્તા જીવોના ઉપકરણરૂપ ઇન્દ્રિયોની ઉત્પત્તિ આ પાદથી કહેવામાં આવે છે. એટલે કે ભૂત તથા ભોક્તાના વિચાર પછી ભૌતિક પ્રાણુના સંબંધની શ્રુતિઓના વિરોધનો પરિહાર આ પાદમાં કરવામાં આવે છે. તેથી તૃતીય અત્યુત્પાદની એ પ્રકારની સંગતિ છે.

ત્યાં તત્ત્વજોડ્વજત-તેણે તેજની સૃષ્ટિ કરી, તસ્માદ્ વા પતસ્માદાત્મનઃઆકાશઃ સંભૂતઃ—આ આત્મામાંથી આકાશ ઉત્પન્ન થયું—ઇત્યાદિ ઉત્પત્તિનું પ્રતિપાદન કરનાર ઉપનિષદ પ્રકરણમાં પ્રાણુની ઉત્પત્તિનું કથન કર્યું નથી. કાર્કકે સ્થળે પ્રાણુની અનુત્પત્તિ ન કહેવામાં આવી છે. અસદ્દા રૂપમ્ આસીત્ તદાહુઃ કિં તદસદાસીદિત્યયૃપયો વાવ તેઽમેઽસદાસીત્ તદાહુઃ કે તે ઋષય इति प्राणा वा ऋषयः । આ પૂર્વે અસત્ હતું. એ અસત્ તે શું ? પૂર્વે જે અસત્ હતું તે અસત્ તે ઋષિઓ. એ ઋષિઓ કયા ? એ ઋષિઓ તે પ્રાણુ—આ શ્રુતિમાં ઉત્પત્તિપૂર્વે પ્રાણુનો સદ્ભાવ કહેવા છે. અહિંનો પ્રાણુશબ્દ બ્રહ્મવાચક નથી કેમકે એ પ્રાણુ તે ઋષિઓ કહેવા છે અને ઋષિઓ એ બહુવચન છે તથા પ્રાણાઃ એ પણ બહુ વચન છે. સર્વાણિ હ વા રૂપાણિ ભૂતાણિ પ્રાણમેવાભિસંધિશન્તિ આ સર્વે ભૂતો પ્રાણુમાં જ સ્થ પામે છે ઇત્યાદિ સ્થળે પ્રાણુશબ્દ એક વચનમાં હોવાથી બ્રહ્મવાચક થઈ શકે છે. તેથી ઉપરની શ્રુતિ પ્રાણુની જ અનુત્પત્તિ કહે છે. અન્ય સ્થળે પ્રાણુની ઉત્પત્તિનો પણ પાઠ છે. યયાડમેઽર્જલતઃ ક્ષુદ્રા વિસ્ફુલિંગા વ્યુચ્ચરન્તિ एव मेवैतस्मादात्मनः सर्वे प्राणाः જેમ અન્વયસત્તા અભિમાંથી ક્ષુદ્ર તનખાઓ નીકળે છે તેમ આ આત્મામાંથી સર્વ પ્રાણુ ઉત્પન્ન થાય છે—એ શ્રુતિમાં તથા પતસ્માદાત્મનઃ પ્રાણો મનઃ સર્વેન્દ્રિયાણિ ચ—એમાંથી મન, પ્રાણુ તથા સર્વે ઇન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થાય છે, એ શ્રુતિમાં, સત્ત પ્રાણાઃ પ્રસવન્તિ તસ્માત્—તેમાંથી સત્ત પ્રાણુ ઉત્પન્ન થાય છે, એ શ્રુતિમાં તથા સ પ્રાણમચ્છજત પ્રાણાચ્છદ્ધાં સં વાયુઽયૌતિરાપઃ પૃથિવીન્દ્રિયં મનોઽન્નમ્ તેણે પ્રાણુને સંખ્યો, તથા પ્રાણુમાંથી શ્રદ્ધા, આકાશ, વાયુ, તેજસ્, જલ, પૃથિવી, ઇન્દ્રિયો મનસ્ તથા અન્ન એ આદિ શ્રુતિમાં પ્રાણુની ઉત્પત્તિ કહી છે. આ પ્રકારે ત્રણ પ્રકારની

શ્રુતિઓ છે; અને તે વિરોધી અર્થને પ્રતિપાદન કરે છે, અને તેમાં એકને સત્ય માનવી અને અન્યને નહિ એવું નિર્ધારણ કરાવનાર કોઇ હેતુ નથી તેથી આ શ્રુતિઓ અપ્રમાણ છે એ પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

અથવા તો ઉત્પત્તિપૂર્વે એટલે કે પ્રલયમાં પ્રાણુનો સદ્ભાવ શ્રુતિ કહે છે તેથી એ શ્રુતિને મુખ્ય લક્ષ, પ્રાણુની ઉત્પત્તિ કહેનારી શ્રુતિને ગૌણ માનવી એ દ્વિતીય પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

આ પ્રકારના પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થવાથી આ સૂત્રથી સિદ્ધાન્ત કરવામાં આવ્યો છે કે પ્રાણુ પણ ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે કે પ્રાણુની ઉત્પત્તિનું કથન કરનારી શ્રુતિ મુખ્ય છે. ખરું જોતાં તો એક વિદ્યાનથી સર્વ વિદ્યાન થાય છે એ મહત્તી ગ્રાંથી પ્રતિજ્ઞા છે અને એની સિદ્ધિમાટે પદાર્થમાત્ર બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે એ અવશ્ય સ્વીકારવું જોઇએ છે. આ વિષદધિકરણમાં આ ન્યાયનું સ્થાપન કર્યું છે. તેથી એ ન્યાયપ્રમાણે પ્રાણુની ઉત્પત્તિ સિદ્ધ જ થાય છે છતાં આ અનધિકરણ પૃથક્ રચવાનું કારણ આ છે કે પ્રલયમાં પ્રાણુનો સદ્ભાવ રહે છે એવી શ્રુતિ છે. તે શ્રુતિની મતિ શી છે તે જણાવવું અર્થાત્ એ શ્રુતિના અવિરોધનું સ્થાપન કરવું. આમ હોવાથી પ્રથમ સિદ્ધાન્ત જણાવનામાં આવ્યો છે કે તે જ પ્રમાણે પ્રાણુ ઉત્પન્ન થાય છે.

આ સૂત્રમાં પ્રથમ પદ તથા-તે પ્રમાણે છે, જેમ અમુક છે તેમ અમુક છે એમ કહેવાય છે એટલે કે તેમ અમુક છે એવું કથન પૂર્વપ્રકૃત ઉપમાનાના સદ્ભાવની અપેક્ષા રાખે છે. અહિં એવું કોઇ ઉપમાન કલા વિના તથા એમ કહ્યું છે તે કવી રીતે ધરી કે ? પૂર્વ પ્રકૃત એવું ક્યું છે કે તેની માફક પ્રાણુ ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહેવાય ? ત્યાં તીત અનન્તર પાદાન્તમાં તો સર્વમત બહુ આત્મા છે એ વાદીના મનનાં દૂષણો આપનામાં આવ્યાં છે. એ પૂર્વપ્રકૃત તો અહિં ઉપમાન યદ્ય શકે તેમ નથી કેમકે તેની તથા પ્રાણુની વચ્ચે સાદૃશ્ય નથી. જ્યાં સાદૃશ્ય હોય ત્યાં જ ઉપમાન યદ્ય શકે છે જેમકે જેવો સિંહ તેવો બલવમાં. અન્ય પૂર્વપ્રકૃત પદાર્થ અદૃષ્ટ છે. તેની સાથે સામ્યનું પ્રતિપાદન કરવા તથા પદ મૂક્યું છે એમ કહો તો જેમ સર્વ આત્માના સંનિધિમાં ઉત્પન્ન થનાર અદૃષ્ટ અનિયત છે તેમ પ્રાણુ પણ સર્વ આત્માપ્રતિ અનિયત છે એવો અર્થ થયો કે જે અસંબદ્ધ છે એટલું જ નહિ પણ દેહ અનિયત છે અને તેથી પ્રાણુ અનિયત છે એ તો કહેવાઈ ગયું છે તેથી પુનરુક્તિદોષ આવે છે. જોવો પૂર્વપ્રકૃત છે તેને ઉપમાન લેતા તો જેમ જોવો ઉત્પન્ન થતા નથી (જોવાની અનુત્પત્તિ પૂર્વપાદમાં સ્થાપન કરી છે) તેમ પ્રાણુ પણ ઉત્પન્ન થતા નથી એવો અર્થ થયો કે જે સિદ્ધાન્તથી વિરોધી છે. તેથી જવને ઉપમાન લેવાથી અપસિદ્ધાન્ત પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી તથા એ પદ અસંબદ્ધજેવું દેખાય છે.

આમ કહેવામાં આવે તો તે યોગ્ય નથી. આ સર્વ અધિકરણોની જેમ પરસ્પર સંમતિ છે તેમ એમની શ્રુતિવાક્યોસાથે પણ સંમતિ છે. તેથી શ્રુતિવાક્યમાં આવેલા પદાર્થને અહિં ઉપમાન લક્ષ તથાનો સંબંધ કરવાનો છે અર્થાત્ તેમ સંબંધ યદ્ય શકે છે. આ અધિકરણમાં પ્રાણુની ઉત્પત્તિ કથન કરનાર શ્રુતિવાક્ય માત્ર ઉદાહરણ છે, જેવું કે

एतस्मादात्मनः सर्वे प्राणाः सर्वे लोकाः सर्वे देवाः सर्वानि भूतानि च व्युत्सरन्ति.

આ આત્મામાંથી સર્વ પ્રાણ, સર્વ લોક, સર્વ દેવ તથા સર્વ ભૂત ઉત્પન્ન થઇ રહે છે. તેથી આ સૂત્રનો એવો અર્થ થયો કે જેમ લોક, દેવ વગેરે પરબ્રહ્માંથી ઉત્પન્ન થાય છે તેજ પ્રમાણે પ્રાણ પણ ઉત્પન્ન થાય છે, અર્થાત્ સર્વ લોક, દેવ આદિ ઉપમાન છે. આ જ પ્રમાણે અન્ય શ્રુતિ કહે છે કે વતસ્માજ્ઞાયતે પ્રાણો મનઃ સર્વેન્દ્રિયાણિ ચ । ઇં ઘાયુર્યોતિ-રાપઃ પૃથિવી વિશ્વસ્ય ધારિણી—આ આત્મામાંથી પ્રાણ, મનસ્, સર્વેન્દ્રિયો તથા આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જલ અને સર્વને ધારણ કરનારી પૃથ્વી ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી આકાશાદિ-વત્ પ્રાણ ઉત્પન્ન થાય છે એમ આ સૂત્રનો અર્થ થયો અર્થાત્ આકાશાદિ ઉપમાનરૂપે થઈ શકે છે.

દૃષ્ટાન્ત દાર્શનિકના સંનિહિત હોય તે જ લેવું એવો નિયમ સ્વીકારી આ પ્રમાણે ઉપમાન થઇ શકે છે એ દર્શાવવામાં આવ્યું. હવે ખરૂં જોતાં તો એ નિયમ જ નથી. ભગવાન જૈમિનિએ પૂર્વભીમાસામાં અવ્યવહિતની માફક વ્યવહિત પદાર્થ પણ દૃષ્ટાન્ત થઇ શકે છે એ ન્યાયને સ્થાપન કર્યો છે. પૂર્વભીમાસામાં પાનગ્યાપચ તદ્વત્ એમ કહ્યું છે. એનો અર્થ એ છે કે સોમપાન કરતાં જો વમન થાય (વ્યાપત્) તો આ સોમેન્યુ ચરુનો નિર્વાપ કરવો. એમાં તદ્વત્ એનો અર્થ અશ્વપ્રતિગ્રહેષ્ટિના અધિકરણના ન્યાયપ્રમાણે એવો છે. એ અધિકરણ ધણી સૂત્રથી વ્યવહિત છે, છતાં તદ્વપદ્યી તેનો પરામર્શ કરી તેને ઉપમાનરૂપે દૃષ્ટાન્તરૂપે લીધો છે. તેથી એ નિયમપ્રમાણે અહિં જોઇએ તો અતીત જે તૃતીયપાદ તેમાં વિષદાદિ બ્રહ્મના વિકારો કહ્યા છે; આ સૂત્રથી એ વિષદાદિ ઉપમાન વ્યવહિત છે છતાં તેનો પરામર્શ કરી કહેવામાં આવ્યું છે કે જેમ એ બ્રહ્મના વિકાર છે તે જ પ્રમાણે પ્રાણો પણ બ્રહ્મના વિકાર જ છે.

પ્રાણને બ્રહ્મના વિકારરૂપ, ઉત્પત્તિવાળા લેવામાં કારણ તો શ્રૌતત્વ છે. શ્રુતિ પ્રાણની ઉત્પત્તિ કહે છે માટે સાચું છે કે કોઇ કોઇ પ્રદેશમાં પ્રાણની ઉત્પત્તિ નથી કહેવામાં આવી. પણ તેની સાથે આ ઉત્પત્તિશ્રુતિને બાધ નથી. ઉત્પત્તિશ્રુતિ છે માટે જ પ્રાણની ઉત્પત્તિ લેવી જોઇએ. એક સ્થળે ઉત્પત્તિનું શ્રવણ નહિ હોય પણ તે અન્યત્ર વિદ્યમાન શ્રવણને બાધ કરી શકતું નથી તેથી જેમ વિષદાદિની ઉત્પત્તિ શ્રુતિમાં કહી છે તેથી અમની ઉત્પત્તિ લેવામાં આવે છે તેમ પ્રાણની ઉત્પત્તિ પણ શ્રુતિમાં કહી છે માટે તે લેવી જોઇએ.

પ્રાણની ઉત્પત્તિ કહેનાર શ્રુતિને ગૌણ લેવી એવું કહ્યું હતું, તેનું હવે શ્રીસૂત્રકાર ઉત્તર આપે છે.

ગૌણ્યસંમવાત્ ॥ ૨ ॥

સૂત્રાર્થઃ—(એ શ્રુતિ) ગૌણ હોવાનો અસંભવ છે તેથી.

પ્રથમસમયે પ્રાણ વિદ્યમાન રહે છે એવી એક શ્રુતિ છે તેને અનુસરીને આ પ્રાણની ઉત્પત્તિશ્રુતિને ગૌણ લેવી એવું પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું તેનું આ સૂત્રથી એ ઉત્તર આવ્યું કે એ શ્રુતિ ગૌણ લેવાય તેમ નથી કેમકે ગૌણીનો અસંભવ છે, એ શ્રુતિ ગૌણ હોય એનો અસંભવ છે. એ શ્રુતિને ગૌણ લેવામાં આવે અને પ્રાણ ઉત્પન્ન થના નથી એમ સ્વીકારવામાં આવે તો પ્રતિજ્ઞાની દાનિ થવાનો પ્રસંગ આવે છે. કસ્મિન્તુ મગ્ધો વિજ્ઞાતે સર્વમિદં વિજ્ઞાતં મગ્ધતિ-હે ભગવન! કેનું વિદ્યાન થયે આ સર્વ વિદ્યાન

યમ જાય છે-એ પ્રકારે એક વિજ્ઞાનપદે સર્વના વિજ્ઞાનની પ્રતિજ્ઞા કરી તેને સાધવા માટે યતસ્માજ્ઞાયતે પ્રાણઃ-એમાંથી પ્રાણ ઉત્પન્ન થાય છે, ઇત્યાદિ કહેવામાં આવ્યું છે. પ્રાણુદિ સમસ્ત જગત્ જો બ્રહ્મવિકાર હોય તો જ પ્રકૃતિથી અતિરિક્ત વિકારનો અભાવ હોવાથી એ પ્રતિજ્ઞાની સિદ્ધિ યમ રહે છે. પ્રાણુની ઉત્પત્તિ ગૌણ લેવામાં આવે અર્થાત્ પ્રાણ બ્રહ્મના વિકારરૂપ નથી એમ લેવામાં આવે તો એ પ્રતિજ્ઞાની હાનિ થાય છે. ઉપક્રમમાં જેવી આ પ્રતિજ્ઞા છે, જે અર્થની પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેવો જ અર્થ ઉપસંહારમાં કહ્યો છે. પુરુષ યવેદં વિશ્વં કર્મ તપો વ્રહ્મ પરામૃતમ્ મહૈવેદં ચિશ્ચમિદં ચરિષ્ટં ઇત્યાદિ ઉપસંહારવાક્યો છે. તેથી ઉપક્રમેપસંહારની એકતાને લીધે પ્રતિજ્ઞા જ ગૌણ છે એમ કહેવાય તેમ નથી અર્થાત્ પ્રતિજ્ઞા મુખ્ય જ છે અને તેથી તેને સમર્થન કરનારી પ્રાણોત્પત્તિશ્રુતિ પણ ગૌણ નથી પણ મુખ્ય છે.

૧ળી જેમ મુદ્ગકમાં આવી પ્રતિજ્ઞા છે તેવી જ અન્યત્ર પણ છે. આત્મનો વા મોરે વૃર્શનેન ધ્રવણેન મન્વા વિજ્ઞાનેનેદં સર્વં વિવિદતમ્ આત્માના દર્શન, શ્રવણ, મનન અને વિજ્ઞાનથી આ સર્વ વિજ્ઞાન યમ જાય છે ઇત્યાદિ શ્રુત્યન્તરમાં આવી જ પ્રતિજ્ઞા છે તેથી આ પ્રતિજ્ઞા મુખ્ય જ છે અને તેથી પ્રાણોત્પત્તિની શ્રુતિ પણ મુખ્ય છે.

આ રીતે પ્રાણુની ઉત્પત્તિ જ્યારે જ્ઞાત છે અને એ શ્રુતિ મુખ્ય છે ત્યારે પ્રલયમાં પ્રાણુનું સત્ત્વ કહેનારી શ્રુતિની થી ગતિ લેવી, એનો શો અર્થ છે એ પ્રશ્ન રહે છે, એ શ્રુતિમાં પ્રલયસમયે બ્રહ્મ પ્રાણુવાળા રહે છે, બ્રહ્મ તથા પ્રાણુ બંને રહે છે એમ લેવું અયોગ્ય છે કારણ કે અપ્રાણો હિ યમનાઃ શુદ્ધઃ બ્રહ્મતત્ત્વ જે પર અક્ષરથી પણ પર છે તે પ્રાણુરહિત છે એમ કહી મૂળ પ્રકૃતિરૂપ બ્રહ્મતત્ત્વ પ્રાણુદિ સર્વ વિકારથી રહિતરૂપે પ્રલયસમયે રહે છે એમ શ્રુતિ જણાવે છે. તેથી અસ્તુત શ્રુતિ અવાન્તર પ્રલયવિષયક લેવી ઘટે છે. અવાન્તર પ્રલયમાં હિરણ્યગર્ભરૂપ પ્રાણુનો સદ્ભાવ રહે છે અને તે જ અર્થ એ શ્રુતિ કહે છે. હિરણ્યગર્ભરૂપ પ્રકૃતિ પોતાના વિકારની અપેક્ષાએ અધિક સ્થાપી છે અને તેથી એ વિકારોની ઉત્પત્તિપૂર્વે એ અવાન્તર પ્રકૃતિરૂપે સદ્ભાવને પામે છે.

યતસ્માજ્ઞાયતે પ્રાણઃ-એમાંથી પ્રાણ ઉત્પન્ન થાય છે એ જન્મ દર્શાવનાર પ્રબલ શ્રુતિ હોવાથી એને અનુસરીને આ પ્રાણુનો સદ્ભાવ દર્શાવનાર શ્રુતિનો અર્થ લેવાનો છે અને તેથી યથાશ્રુતિ મહા પ્રલયમાં એમ થાય છે એમ ન લેતાં અવાન્તર પ્રલયમાં હિરણ્યગર્ભરૂપ પ્રાણુ રહે છે એ લેવું આવશ્યક છે. એ હિરણ્યગર્ભરૂપ પ્રાણુ પણ પોતાના વિકારની અપેક્ષાથી પ્રકૃતિરૂપ છે. તેથી એને પ્રકૃતિ કહેવામાં આવે નથી. શ્રુતિ સ્મૃતિમાં બહુ સ્થળે આ પ્રકારે પૂર્વ પૂર્વ અવસ્થાને ઉત્તરોત્તર અવસ્થાની પ્રકૃતિ કહી વર્ણવવામાં આવે છે અને ઉત્તરાવસ્થાને વિકાર કહેવામાં આવે છે. હિરણ્યગર્ભઃ સમવર્તતામે-હિરણ્યગર્ભ આરંભમાં હતા-એ શ્રુતિમાં તથા આદિકાર્ય સ મૂતામ્-એ સર્વ જૂનોના આદિ કાર્ય છે-ઇત્યાદિ સ્મૃતિમાં હિરણ્યગર્ભ બ્રહ્મના વિકારરૂપ છતાં એમને પ્રકૃતિરૂપ કહી વર્ણવવામાં આવ્યા છે. તેથી આ શ્રુતિઓનો વિરોધ નથી અને પ્રાણુની ઉત્પત્તિ જણાવનાર શ્રુતિ મુખ્ય છે તથા ગૌણ લેવાય તેમ નથી.

ગૌણ્યસંભવાત્ એવું જ સૂત્ર તૃતીય પાદમાં, વિષદધિકરણમાં તૃતીય સૂત્ર છે. ત્યાં એ પૂર્વપક્ષનું સૂત્ર છે તેથી તેને અનુસરીને ત્યાં એ સૂત્રનો એવો અર્થ કર્યો છે કે

જન્મશ્રુતિ ગૌણ છે કારણ કે મુખ્ય લેવી અસંભવિત છે. અહિં એ જ સંજ્ઞાવાણું આ સૂત્ર સિદ્ધાન્તસૂત્ર છે તેથી અહિં એવો અર્થ થાય તેમ નથી. તેથી ગૌણી લેવાનો અસંભવ છે એવો અર્થ કયો છે. તૃતીય પાદમાં પ્રતિષ્ઠા હાનિવડે સિદ્ધાન્તનું સ્થાપન કર્યું છે, અહિં તો આ સૂત્રથી જ સિદ્ધાન્ત કહ્યો છે. તેથી પૂર્વસૂત્રને અનુસરી જેઓ અહિં પણ તેવો જ અર્થ કરે છે તેઓ પ્રતિષ્ઠાહાનિની ઉપેક્ષા કરે છે અને તેથી તેમનું એ વ્યાખ્યાન અયોગ્ય છે.

પ્રાણુની ઉત્પત્તિશ્રુતિ મુખ્ય શા માટે લેવી તેમાં શ્રી સૂત્રકાર અન્ય હેતુ દર્શાવે છે:

તત્ પ્રાક્ શ્રુતેષ્ચ ॥ ૩ ॥

સૂત્રાર્થ:—(આકાશાદિમાં મુખ્ય વૃત્તિથી લેવામાં આવતું જાયતે એ) પદ પ્રાણુ-સંબંધે મુખ્યવૃત્તિમાં લેવું જોઈએ કેમકે એ પૂર્વશ્રુત છે.

તત્-અહિં પદમ્ એ અધ્યાકૃત છે, તેથી તત્ એટલે તે પદ અર્થાત્ જાયતે એ પદ.

આ સૂત્રમાં એ કહ્યું કે ઇતરમાદ્ જાયતે પ્રાણ: મન: સર્વેન્દ્રિયાણિ ચ । ઈં વા-યુર્યોત્તેરાપ: પૃથિવી વિશ્વઘ્ન ધારિણી ॥ ઇત્યાદિ શ્રુતિવાક્ય છે. તેમાં જાયતે એ પદ છે. એ પદનો સંબંધ ઈંવાયુ: ઇત્યાદિ પદોસાથે પણ થાય છે. ત્યાં એ આકાશ, વાયુ આદિમાં જાયતે એ પદ મુખ્યવૃત્તિમાં લેવાય છે, તો ત્યારપૂર્વે પ્રાણ: શ્રુત છે તેની સાથે કેવી રીતે ગૌણવૃત્તિમાં લઈ શકાય. એક જ પ્રકરણમાં અને એક જ વાક્યમાં એકની સાથે એક પદ મુખ્ય લેવામાં આવે અને બીજા સાથે ગૌણ લેવામાં આવે તો વૈરખ થાય છે. તેથી ઉભયત્ર એક જ અર્થમાં એ પદ લેવાય. આકાશાદિમાં મુખ્ય છે એ પૂર્વે સિદ્ધ કર્યું છે તેથી પ્રાણુના સંબંધમાં પણ એ મુખ્ય જ છે એ સિદ્ધ થાય છે.

આ જ પ્રમાણે સ પ્રાણમસૃજત પ્રાણાચ્છૃદ્ધાં ઇત્યાદિ સ્થળે પણ સ્પષ્ટિ ધાતુનો પ્રયોગ છે. ને શ્રદ્ધાદિ વિષયમાં મુખ્ય છે તેથી પૂર્વશ્રુત પ્રાણુવિષયમાં પણ મુખ્ય છે એ સિદ્ધ થાય છે.

વળી જ્યાં પૂર્વોપાત પદ્યોસાથે એક પદ મુખ્યાર્થમાં મહણ કરાય છે તે ઉત્તર શ્રુતસાથે પણ મુખ્યાર્થમાં જ લેવું જોઈએ કેમકે નહિ તો વૈરખ પ્રાપ્ત થાય છે એ પણ આથી નીકળે છે. તેથી સર્વાંણિ મૂતાનિ વ્યુચ્ચરન્તિ-એ શ્રુતિમાં પૂર્વશ્રુત ભૂતસાથે વ્યુચ્ચરન્તિ પદ મુખ્યાર્થમાં છે તેથી ઉત્તર શ્રુતપ્રાણુસાથે પણ એ મુખ્યાર્થમાં જ લેવું જોઈએ એ આ જ ન્યાયથી સિદ્ધ થાય છે.

પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું કે તેજસ્ આદિની સ્થિતિ પ્રકરણમાં પ્રાણુનું કથન નથી તેથી પ્રાણુની ઉત્પત્તિ નહિ લેવી. આ કથનનો હવે શ્રી સૂત્રકાર પરિહાર કરે છે.

(અપૂર્ણ.)

અંત:કરણઉપર અખંડ સાવધાનતા રાખો:

તીવ્રે તપસિ લીનાનામિન્દ્રિયાણાં ન વિશ્વસેત્ ।

વિશ્વામિત્રોઽપિ સોત્કળ્ઠં કળ્ઠે જગ્રાહ મેનકા ॥

ભાષાર્થ:—તીવ્ર તપાદિ સાધનમાં લીન રહેવા છતાં પણ આ સ્વભાવથી જ બહિર્-શુષ્પતાને પ્રાપ્ત એવી ઇન્દ્રિયોવિષયે વિશ્વાસશુદ્ધિ ધરવી નહિ: વિશ્વામિત્ર સરખા ઉગ્ર તપસ્વીવડે પણ સ્વર્ગઅપ્સરા મેનકાના કણને ખીંતિ તથા આવેગપૂર્વક આલિંગન થયું.

મારા ઓરડાની મુસાફરી.

[અનુવાદક-શ્રી ધીમંતરામ નવલરામ પંડિત.]

દિવસ ૧.

પુસ્તકનિરૂપણ.

આકાશમાં આકર્ષિત ગતિએ આવાગમન કરનાર ઝગઝગતા ધૂમકેતુની મારફત નૂતન પથિનું દર્શન કરાવી સાક્ષરસૃષ્ટિસમક્ષ નવીન વિવરણનું પુસ્તક મહાર પાઠવાળેનું બીજું કથું કીર્તિવંત કાર્ય છે. ગૃહસ્થો, તેને હવે વધારે મખત અધિકારમાં રાખી મુકીશ નહીં. તે આ રહ્યું: વાંચો અને વિચારો.

મહે' મહારા ઓરડાની આસપાસ ૪૨ દિવસની મુસાફરી કરવાનું માંધે લીધું હતું અને તે પ્રમાણે તે કાર્ય મહે' પુરૂં કર્યું છે. જે ચિત્તાર્થક અને મનમોહક અવલોકન મહારાથી થયું છે અને જે અવર્ણનીય આનંદ મહેને રસ્તામાં મળ્યો છે, તે વાચકવર્ગને દર્શાવી મહારી જિજ્ઞાસાતૃપ્ત કરવા આ કાર્ય ઉદ્દેશ્યનું છે અને ઉપયોગ તથા આનંદની ખાત્રીએ પુષ્ટિ આપી છે.

આધિવ્યાધિને ઉપાધિથી પીડાતા અસંખ્ય મનુષ્યોને કંટાળાભરેલા કાળમાંથી મુક્ત કરી અખૂટ આનંદનું સાધનભૂત થનાર આ જ પુસ્તક છે. અને મહારા હૃદયમાં તો અવર્ણનીય સંતોષ ઉપજે છે. પોતાના દિવાનખાનામાં પર્યટન કરવાની મઝા, મનુષ્યપ્રાણીની ઈર્ષ્યાથી પણ અગમ્ય છે અને લક્ષ્મીથી પણ સ્વતંત્ર છે.

ખરેખર આ જગતમાં એવો કોઈ પણ નિર્ભાગી મનુષ્ય નહિ હોય કે જેને એક પણ વિશ્રાંતિસ્થાન નહિ હોય. તે છતાં જેને એવા વિશ્રાંતિસ્થાનનો અભાવ હોય તેને આ મહારી મુસાફરીથી ધણી વિશ્રાંતિ મળ્યા વગર રહેશે નહિ.

મહેને ખાત્રી છે કે દરેક સમજી માણસ મહારી પદ્ધતિ હાખસ કરશે-પછી તેનો સ્વભાવ કે મિત્રસ ગમે તેવો હોય, ઉડાડે કે કંજીસ, તવંગર કે ગરીબ, સુવાન કે પદ્મ હોય અથવા ઉચ્છુકટિખંધમાં કે શીતકટિખંધમાં જન્મ્યો-હોય. પૃથ્વીના પડઉપર ખદખદી રહેલા અસંખ્ય ટોળામતિના એક પણ એવો નહીં હોય કે જે આ પુસ્તક વાંચ્યા પછી મુસાફરી કરવાની શોધી કાઢેલી નવીન રીતને સાનંદાશ્ચર્યથી અવલોકશે નહિ.

* ફ્રેંચ ભાષામાં "Yoyage autour de ma chambre" નામના એક લઘુ ગ્રંથનો આ અનુવાદ છે. વિવિધ પ્રકારના વિચારોને ૪૨ દિવસના પ્રવાસરૂપે ૪૨ પ્રકરણોમાં દર્શાવવામાં આવ્યા છે. શૈલિબદ્ધથી વિચારોનું કથન વાચકોને રુચિકર થઇ પડશે, એમ ધારી આ લેખને અત્રં સ્થાન આપ્યું છે. દ્વ્યઃ સહાકાલ.

દિવસ ૨.

પર્યટનપ્રશંસા.

મ્હારી મુસાફરીની પ્રશંસાના ઉપોદ્ધાતમાં મ્હારે સૌથી પહેલું નિવેદન કરી દેવું જોઈએ કે આ મુસાફરીમાં એક પાછતો પણ ખર્ચ લાગતો નથી. આ હકીકતમાં આકર્ષણ-શક્તિ છે. મધ્યમ વર્ગના માણસોને આ હકીકત ખેંચાણ કરે છે એટલું જ નહીં પણ ગર્ભશ્રીમતોને પણ આકર્ષવા પૂરતી સમર્થ છે. વળી માંદા માણસોમાટે તો આ મુસાફરી આશીર્વાદસમાન છે; પતનના સપાટા કે ઋતુના ફેરફારથી બહારાજેવું અહિં કંઈ નથી. વળી બ્હીકણ મનુષ્યોમાટે કેટલી મજા ! આ મુસાફરીમાં ચોર કે લુટારા કદી આવી શકતા જ નથી; રસ્તામાં કંઈ ખાધ કે ઠાંતર નડવાનાં નથી. લાખો મનુષ્યોમાંથી કોઈએ હજી હિમ્મત ધરી નથી, અને સ્વપ્ને ખ્યાલ પણ ક્યો નથી એવી મુસાફરી કરવા માટે તમે સર્વ તૈયાર થાઓ. ખરેખર એદીનો પાઠશાહ હશે તે પણ મારી સાથે મુસાફરીએ નિકળવામાં આંચકો ખાશે નહિ, કેમકે મ્હારી મુસાફરીમાં જરાએ મહેનત પડવાની નથી. ત્યારે ચાલો, આપણે પ્રયાણ શરૂ કરીએ. પ્રણયખંડનથી કે મિત્રદ્રોહથી માનભંગ થયલા સર્વ મનુષ્યો ! દુનીયાની ઈર્ષ્યા અને હુલ્લકતા મુકી મારી સાથે ચાલો મારી મુસાફરીમાં દુઃખીયા, માંદા, કાયર, મૂછ વગેરે સર્વનો સમાવેશ થશે. કુધારાની કુટિલ યોજનાઓને અને વિશ્વાસઘાતના વેરસાધનોને મંગળમાં ચગડોળે બેસાડનારા હે મનુષ્યો ! ઊંઠા અને લમારા મંગળમાંથી મલિન વિચારોને હાંકી કાઢો. એક ક્ષણનું ડહાપણ મદલ્ય ક્યાં શિવ, ય એક ક્ષણની મજા તમે ગુમાવો છો. મારી મુસાફરીમાં આવવાની હિમ્મત ધરો. જે મુસાફરોએ રોમ તથા પારસની રહેણ કરી છે તેથી કંઈક વધારે જ રહેલો અને રસિક રસ્તો આપણે મદલ્ય કરીશું. માત્ર કલ્પનાદેવીના આનંદમાં તક્ષીન યષ્ટ સ્વર્ગીય વિમાનવાળી આપણી મુસાફરી સર્વને પ્રિય યષ્ટ પડ્યા વગર રહેનાર નથી.

દિવસ ૩.

કાયદાકાનુન.

બહો ! જગતમાં અધીરા પુરુષો કેટલા બધા છે ! મને ખાત્રી છે કે મારા વાંચનાર બહુવાને જિજ્ઞાસુ બન્યા હશે કે મ્હારો આશ્રમઆસપાસનો પ્રવાસ :૪૨ દિવસમાં કેમ પૂરો થયો અને ૪૩ કે બીજો કોઈ આંકડો કેમ ન થયો ! પરંતુ હું પોતે જ તેનો ખુલાસો કરવા શક્તિ ધરાવતો નથી તો પછી વાયકવર્ગને હું શું ખુલાસો આપું ? પણ હું એટલું જ કહી શકું છું કે જો આ પુસ્તક વાંચનારને લાંબુ લાગે તો તે હું કેમ ન થયું તેમાં મારો દોષ નથી. કોઈ પ્રવાસી પોતાના પ્રવાસવર્ણનને પ્રમાદમાં લાંબુ કરે પણ હું આહું તો મ્હારૂં વર્ણન એક જ પ્રકરણમાં સમાવી દઉં એવું હું ખુલ્લેખુલ્લું જાહેર કરી દઉં છું.

એટલું તો નિર્નિવાહ છે કે મ્હને મ્હારો પ્રવાસ સુખરૂપ નિવડ્યો છે; તે છતાં હું તે ક્યારે પૂરો કરી શકીશ તેની મ્હને સમજ પડતી નથી. વિશેષમાં હું એમ ધારું છું કે કેટલાક મદાપુરુષો જો આ કાર્યમાં વચ્ચે ન આવ્યા હોત તો એક મદાભારત પુસ્તક લ-

ખવાને મ્હને પુષ્કળ વખત મળ્યો હોત ! પણ તેમની કૃપાથી જ હું મ્હારા ઓરડાની આસપાસ મુસાફરી કરી શક્યો છું.

તેમ છતાં તેઓ કેટલે દરજ્જે દોષવાન હતા તે હે બુદ્ધિશાળી વાંચનાર ! તમારાથી ખની શકે તો નીચેની દલીલપરથી સમજ લેજો.

અવિચારી કૃત્યથી ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષણિક ગુસ્સાના આવેશમાં જો કોઈ માણસ તમારા તરફ કંઈ કટાક્ષ નાખે અથવા ધમ્પો મારી જાય અથવા તમારી પ્રિયતમાની પ્રીતિ સંપાદન કરવામાં ફાવી જાય તો તે વખતે તમારે તરવાર મ્યાનબહાર કાઢવી પડે તેના કરતાં ખીજું વધારે ન્યાયી કાર્ય કયું હોઈ શકે ?

આવા જ બનાવવખતે તમે ઉચ્ચકોઈ જંગલમાં જાઓ છો અને નીકાલ તથા ગાંભડીયાની માફક જ્યારે તમારો દુશ્મન તમારાપર ધા કરે છે ત્યારે તમે સજ્જડ પ્રતિધા મારો છો-તમારું વેરવળ્યા પછી તમે તમારા પ્રતિસ્પર્ધીને હાથે તમારા મરણનું જોખમ વહેારી લઈ તમે તમારી છાતી ખુલ્લી મુકો છો. આ પ્રમાણેનો રીવાજ વાસ્તવિક ગણાય. એમ છતાં આવા પ્રશંસનીય કાર્યને વખોડનારા લોકો ઘણી વખત મળી આવે છે; પણ તેવું કહેનારાઓ ઉપર જ્યારે આવા પ્રસંગો આવી પડે છે ત્યારે જેમની તેઓ મોટી ભૂલ કાઢતા હોય છે તેવી જ ભૂલમાં તેઓ પોતે ગોઠાં ખાધાવગર રહેતા નથી. આવા માણસોના અભિપ્રાય ઉપર વજન મુકી કેટલાક અભાગીયા માણસો પોતાની આખર અને ગુજરાનનું સાધન ગુમાવી દે છે. તેથી આવી જાતના કાર્યનું સમાધાન કરવા રીવાજ તથા માનની ખાતર જે લોકો વચ્ચે પડે છે તેઓ કાયદાકાનુનપ્રમાણે સમાધાન કરાવવાના કરતાં માત્ર ઉઠાંગ ગોઠવે છે. વળી કાયદો તથા રીવાજ એક બીજાના વિરોધી હોવાથી ન્યાય આપનાર પણ ઉઠાંગના પાસા નાંખી ન્યાય આપે છે.

તેથી મારી મુસાફરી ૪૨ દિવસમાં પૂરી થવાનો સુકદો કોઈ આવા જ કારણથી કેમ ન કહી શકાય ?

દિવસ ૪.

અક્ષાંશરેખાંશ.

ખેડારીયા ગુરુના ગણીતશાસ્ત્રપ્રમાણે મારી ઓરડી પૂર્વ ૪૮ અક્ષાંશ પર આવેલી છે અને તે પૂર્વપશ્ચિમાભિમુખ છે તથા જે વધારે ઉંડાણથી વિચારીએ તો ૩૬ ક્રમ ફરતો સમાતર ચતુર્થાંશ થાય છે. મારી મુસાફરી આ ચતુર્થાંશના કરતાં વધારે લાંબી થશે, કારણ કે અમુક નિયમ કે પોજનાવગર હું આમથી તેમ ફરીશ, વક્રગતિ લઈશ અને જરૂર પડતાં ભૂમિતિની દરેક રેખાનું અનુકરણ કરીશ ! દરેક પગલું ભરતાં વિચાર કરી જોએ એમ કહે છે કે હું કાલે ત્રણ જણની મુલાકાત લઈશ, ચાર કાગળ લખીશ અને ફલાણું કરીશ તેવા મનુષ્યોપર મને ઝાઝો વિશ્વાસ નથી. દરેક જાતના વિચાર, રસ તથા લાગણીને માટે મારો આત્મા એટલો બધો ખુલ્લો છે કે જે કંઈ દૃષ્ટિએ પડે તેને તે તત્કાળ અદ્યક્ષ કરે છે. જીંદગીના કંઈ રસ્તાપર વેરાયલાં આનંદપુષ્પો વીણવા આત્માએ શા માટે તૈયાર થવું ન જોઈએ ? તે એટલા બધાં આત્મા આત્મા અને જવલ્લે વેરાયલાં છે કે જે સદ્ભાગ્યે આપણા પગઆગળ આવી પડે તો તે વીણવાને કયો મૂર્ખ ઉભો નહીં રહેશે ? અમુક નિયમિત પ્રગતિ પકડવાના ડોળ.

શિવાય જેમ પારધી શિકારપાછળ દોડ્યો જાય છે તેમ પોતાની કદપનાને નિરંકુશ છોડી દઈ તેના વેગમાં ચાલ્યા જવા જેવું સુખ ખીલું શેમાં રહેલું છે ? તેથી હું જ્યારે મારા ઓરડામાં મુસાફરી કરું છું ત્યારે મારો પ્રવાસ બાગે જ સીરી લીટીમાં ચાલે છે. હું ટેમલ-પાસેથી ખુણામાં આવેલા તકતાતરફ જઈ છું. ત્યાંથી બારણાપરફ કૂચ કરવા નિર્વેદ્ય ગતિ પકડું છું અને જો કે વિચાર તો ક્યો હોય કે પ્રદક્ષિણા કરી ટેમલપાસે પહોંચ્યા વનું તોપણ જો રસ્તામાં વિરામવેત્રાસન આવી ગયું તો વિવેક કે સત્યકાષ્ટને સધર્મા વિના હું મારું સ્થાન ત્યાં જ જમાવી દઈ છું. વચમાં વચમાં મને કહી લેવા દો કે આરામ ખુરસી એ રાચરચીલાંમાંની એક અતિ ઉત્તમ વસ્તુ છે, અને વિચારમસ્ત મનુષ્યોના મગજને અતિ લાભકારી છે. શીયાળાની લાંબી રાતે ગીચ વસ્તીના કોલાહલથી દૂર જઈ આવી ખુરસીપર લાંબા થવામાં ધણે અંશે હાલપણ તથા આનંદ શમાયલો છે. એક સારી સળંગેથી સગડી, કેટલાંક પુસ્તકો અને ઠાગળ પેન્સીલ-વાહ ! ગમગીનીનો કિલકિલાટ તોડી પાડવા માટે કેવા સુંદર ફિરસ્તાઓ ! વળી સગડી સકોરતા પુસ્તક તથા પેન્સીલને ક્ષત્રી જઈ મનમાં કંઈ રમણીય તરંગોના વહનમાં ધસઘાસ જવું કેવું સર્વોત્તમ લાગે છે ! અનતકાળના ચક્રમાં ચુરો થતા આ દરરોજના કલાકોની ગતિ દિલગીરી જીવન ક્યાં શિવાય લપસી જાય છે. તેમ મિત્રમંડળની રમુજના હેતુથી થોડી લીટીઓની શુદ્ધ કરવામાં કેટલી રમ્યતા લાગે છે !

દિવસ ૬

ખીજાનું.

મહારી આરામખુરસીની પાસે ઉત્તરાભિમુખ કરી ચાલીએ તો તરત જ મહાઈ' ખીજાનું એક ખુણામાં દિગોચર ચાલે છે. મહારા ખીજાનાએ ધણી જ સરસ જમા પસંદ કરી છે અને પ્રાતઃકાળના કિરણો તેની અંદર નિરાતે રમે છે. સુંદર ઉનાળાની રહવારે સફેદ દિવાલપરથી સરી આવતાં કિરણો સર્વ ઊગતાં જ પ્રવેશ કરે છે અને ખારીની સામે આવેલું વૃક્ષ આ સઘળા કિરણોનું પ્રચ્છરણ કરી રંગબેરંગી નમુનાનું પ્રતિબિંબ ઓરડામાં પાડે છે. મહારા છાપરાનો કબજો કરી બેઠેલાં પક્ષીઓનો કિલકિલાટ હું રોજ સવારમાં સાંભળું છું. તે વખતે મહારો આત્મા કંઈક હળવે રમણીય તરંગોમાં તપાં કરે છે, અને અર્ધ જાગૃતિનાં તરંગવાળું આનંદમય સુખ ખીજા કોઈ પણ પ્રાણીને બાગે જ મળતું હશે! હું ખરેખર તક્ષીન બની જઈ છું અને ખીજાનાની સુખવાળી ટુંકમાં મનન કરવાની ક્ષણો બને ત્યાં સુધી લંબાવું છું. કદપનાની કળા ખીલવનાઈ અને સુંદર તરંગ પ્રદિષ્ટ કરનાઈ ખીજાનું એવી સુંદર વસ્તુ ગણાય છે કે તેના ઉપર આપણે સુના કે આત્મનિરમૃતિમાં લીન થવા વગર રહેતા જ નથી. પુત્રના પ્રસવથી હૃદયેલી બનેલી માતા આ જ ટુંકાણે પ્રમુતિની વેદના ક્ષત્રી જાય છે. વિલક્ષણ પ્રભેદ, કદપના અથવા આશાના અંકુરને તલ-પાપક થવાની આ જ જગ્યા છે. ટુંકામાં કહીએ તો આયુષ્યકાળના અર્ધા વખતમાં ખાકીના અર્ધા વખતની વેદના જુલવનાઈ આ જ ખીજાનું છે.

પણ અરે ! કેટલા સારા અને કેટલા દિલગીરીભરેલા વિચારો મારા મગજપર કુમરો

કરે છે ! ભયાનક અને રમણીય દેખાવના વિરોધાભાસથી મિશ્રણ થયેલી આ વસ્તુ ખરેખર નવીનતા ઉપજાવે છે. ખીજાનાએ આપણને જન્મ લેતા જોયા છે અને મૃત્યુ પામતા પણ જોયા છે. હમેશાં અદ્વિતીય અને અસ્થિર રહેતો આ એક એવો પડદો છે કે જેના ઉપર મનુષ્યમતિ વારાફરતી રસમય નાટકો, હાસ્યયુક્ત કારસો અને કરુણારસનાળાં નાટકો ભજવ્યા જ જાય છે.

ખીજાનું પુષ્પથી આન્ધાદિત થયેલું પારણું છે, મુતાવસ્થામાં પ્રેમદેવીની ગાદી છે અને અંતે રમસાનભૂમિનું પહેલું સ્થાન છે.

દિવસ. ૬

તત્ત્વવિચારકમાટે.

આ પ્રકરણ મત્ર તત્ત્વશાસ્ત્રીઓને માટે જ છે, ખીજને માટે નથી. એનાથી જન્મ-સ્વભાવપર ઘણો પ્રકાશ પડશે. શુદ્ધિના સ્વચ્છ કિરણમાંથી પ્રાણતત્ત્વને ભુદ્ પાડી મનુષ્ય-પ્રકૃતિનું પ્રયક્ષરણ કરનાર લોલકીયાકાચ (Prism) રૂપ આ પ્રકરણ છે.

મારી મુસાફરીના પ્રારંભમાં મારી આગળીઓ શી રીતે દાઝવા પામી તેનો ખુલાસો આત્મા અને જીવ વિષેની મારી દર્શનપદ્ધતિ વાંચનારઆગળ સમજાવવા શિવાય આપી શકાય એમ નથી, અને વળી મારા વિચાર તથા કાર્યપર આત્મતત્ત્વવિદ્યાની એવી મોટી અસર થયેલી છે કે જે હું એનો અર્થ સ્પષ્ટ કરવાની કુશળી પહેલેથી જ આપું નહીં તો પછી આ પુસ્તકનો ગૂઢાર્થ ગ્રહણ કરતાં ઘણી મુશ્કેલી પડે.

શિન્ન શિન્ન અવલોકનથી મને માલમ પડ્યું છે કે મનુષ્ય આત્મા તથા જીવનો બનેલો છે. આ બે તત્ત્વો કેવળ જૂદા છે તોપણ તે એકબીજાસાથે એવાં તો યુગાધ મયલાં છે કે જે તેમની વચ્ચે આપણે કંઈ પણ દૂરક યોજવા તત્ત્વર થઈએ તો આત્માને જીવ-ઉપર ઉપરીપણું ભોગવનારની સત્તા આપવી જોઈએ, એક વૃદ્ધ વિદ્યાગુરુએ મને કહ્યું હતું કે પેરેટા સ્થૂળ વસ્તુને 'ઇતર' એટલે ખીજું એવું નામ આપતો હતો. એ ઠીક છે પણ હું તો આપણા આત્માની સાથે જે જીવ રહેલો છે તેને જ સર્વોત્તમ ગણી એ નામ આપવું પસંદ કરું છું. ઇતર પદાર્થ કહીએ તે ખરેખરો આ જ છે અને તે જ આપણા ઉપર વિચિત્ર અવળચડાપણું વાપરે છે. મનુષ્યમાં દ્વિત્વ રહેલું છે એ વાત સામાન્યરીતે સમજવી અઘરી નથી; પણ લોકોનું કહેવું એવું છે કે મનુષ્ય આત્મા અને શરીરનો બનેલો છે અને તે ધણી જ વિરોધીપણાથી શરીરને ઘિર ધણી બાળતોનો વાંક મુકે છે, કારણ કે શરીરને તો સ્પર્શ કે વિચારશક્તિ નથી; ઇપકાને પાત્ર તો માત્ર જીવ જ છે. તે તીવ્ર લાગણીવાળું પ્રાણી છે જે આત્માથી સંપૂર્ણ રીતે અન્ય હોવાને લીધે ભુદ્ જ પ્રાણી બની એક છુરી હયાતી ભોગવે છે અને જેનામાં પોતાના જ સ્વાદ, વલણ તથા ઇચ્છા હોવાથી ખીજાં પ્રાણીઓના કરતાં ઉચ્ચ ગણાય છે; કારણ કે તે ખીજા કરતાં વધારે

૧. આત્મા અને જીવ એ શબ્દો અર્થશાસ્ત્રપ્રમાણેના અર્થમાં લેવાતા નથી પણ આત્માનો અર્થ પ્રેરકઆત્મા છે અને જીવનો અર્થ પ્રેર્ય અથવા નિયોજ્ય આત્મા છે.

કેળવાયલું છે અને તેમના કરતાં વધારે સંપૂર્ણ ધંધિયોવાળું છે. હે સ્ત્રિ પુરો, તમે શુદ્ધિને માટે જોઇએ તેટલા અહંકારી ભલે થાઓ, પરંતુ ઇતર પદાર્થથી હમેશાં સાંતવેન રહેજો; તેમાં મુખ્યત્વે કરીને જ્યારે તમે એકલાં હો ત્યારે તો ખૂબ સાંતવજો.

આ બે વિરુદ્ધ પ્રકૃતિના પ્રાણીઓના એકત્રપણાપર મેં કોણ જાણે કેટલાએ પ્રયોગો કર્યા છે. દાખલાતરીકે મેં સ્પષ્ટ રીતે નિશ્ચય કર્યો છે કે આત્મા જીવને પોતાના તાબામાં લઇ શકે છે અને સામી થાપ મારવા માટે જીવ પણ આત્માને તેના વશશુધી વિરુદ્ધ વર્તી શકે છે. નિયમતરીકે એક નિયમમુકનાર છે. બીજું અમલ કરનાર છે; પણ અહુશ: તે જન્ને વિરોધી વર્તનાર છે. શુદ્ધિશાળી પુરુષનું મહાન કાર્ય એ છે કે પોતાના જીવને બરાબર કેલવશુધી આપવા દેવી કે જેથી તે એકલું વર્તી શકે નહીં અને આત્મા તે જન્નથી મિત્રથી મુક્ત થઇ આકાશમાં ગમન કરી શકે. આનો દાખલો આપવાની જરૂર જણાય છે. આપ જ્યારે એક પુસ્તક વાંચતા બેસો છો, જ્યારે કોઇ મનોરંજક ગીત મગજમાં ભમણુ કરે છે ત્યારે આપને આત્મા એ નવી ભૂમિસાથે એકદમ જોડાઇ જાય છે અને તમે પુસ્તકને છુટી જાઓ છો; એટલે તમારી અક્ષુઓ ધાત્રિક ગતિએ શબ્દ તથા લીટીપછવાડે જાય છે, સમજ્યાવગર અને શું વંચાઇ ગયું તે યાદ રહ્યા વગર તમે પાનાં ફેરવ્યા જાઓ છો. આમ થવાનું કારણ એ કે તમારા આત્માએ પોતાના સાથીને પોતાની આગળ વાંચી જતાનો હુકમ કર્યો અને પછી પોતે થોડો વખત ગેરહાજર રહેવા વિચારે છે એની કોઇ સૂચના આપી નહિ. તેથી આત્મા સાંભળતો ન હતો તોપણ જીવ તો હુકમ પ્રમાણે વાંચ્યો ગયો.

દિવસ ૭

આત્મા.

હજી તમને સ્પષ્ટ રીતે સમજ પડી નથી કેમ કે આલો ત્યારે દાખલા દેલીસ લખને આપણે તે વિષયને હજી વધારે સ્પષ્ટ કરીએ.

એક દિવસ ગયાં બિનાળામાં હું અમુક વખતે દરબારતરફ ધીરેધીરે જતો હતો. આંખો દિવસ હું ચિત્ર કાઢ્યા કરતો તેથી મારા આત્માએ ચિત્રકળાપર જ ધૂન લગાડવાનું પસંદ કરી રાજદરબારતરફ મને લઈ જવાનું કામ જીવ જોને આપણે ઇતરની સંજા આપી છે તેને જ તદ્દન સોંપી દીધું. આત્મા વિચાર કરવા લાગ્યો કે વાહ ! ચિતારાની વિદ્યા પણ કેવી સર્વોત્કૃષ્ટ છે ! કુદરતની પ્રતીતિથી જે આંખ થયો છે અને જેણે એ કળા આંજલિકાના આધારભૂત કરી નથી, જે ગમતની ખાતર ચિત્ર કાઢતો નથી પણ સૃષ્ટિસૌંદર્યની મહત્તાથી અને ચિત્ર વિચિત્ર રંગોથી મનુષ્યવદનપર રમી રહેલા પ્રકાશના અગમ આશ્ચર્યપૂર્ણ નિયમથી વિસ્મય પામી, પોતાના કૃત્યમાં કુદરતના કૌતુકની છાયા આવિર્ભૂત કરવા મથન કરે છે તેવા જ ચિતારોને ધન્ય છે ! વન કુદરતના પ્રેમથી ખેંચાઇ જે એકાંત ખગથીમાં ભટકવા નિકળે છે અને અધમય જંગલ અથવા અદ્ભુત અરણ્યથી ઉત્પન્ન થયેલી ગ્લાનિની લાગણીથી પીગળે છે તેવા ચિત્રકારને જ ધન્ય છે ! તેની કૃતિ કુદરતનું જ અનુકરણ કરે છે; નવો જ દરીયો અને સૂર્યપણુ પ્રવેશ ન કરી શકે એવી અધમય શુદ્ધાઓ મગજમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે; લીલી વેલીવાળા લતામંડપોનો જીવનઅંકુર તેના હુકમને અધીન થઇ રકુરે છે અને આકાશના સુરા રંગો તેના ચિત્રમાં પ્રતિબિંબ પાડે છે; તે

અવકાશને ઘેરી લે છે તથા આપણને તોફાનના ગડગડાટ સંભળાવે છે. કાષ્ઠ વખત વિરમ્ય પામેલા પ્રેક્ષકની દ્રષ્ટિ આગળ પ્રાચીન સિંસીલીના આનંદમય કિનારાનું તે દર્શન કરાવે છે. વનજલદેવતાથી નમ્ર બરમા નાસતી ફરતી ચમકેલી અસરા અને પવિત્ર અરણ્યની આસપાસ આવી રહેલાં, શિષ્યકારીગિરીના રમ્ય નમુના રૂપ મંદિરોનાં ભવ્ય મોખરા ચીતરી આપે છે. આવા સ્વર્ગીય પ્રદેશના શાંત ચીલામાં આલતાં કલ્પનાદેવી પશુ જુદી પડી જાય છે. આશ્માની રંગતી પૃષ્ઠભૂમિ આકાશસાથે અવિભક્ત થઈ જાય છે અને આખો દેખાવ શાંત સરિતાના પાણીમાં ચિતરાયેલો યદ્ય એવો તો રમણીય ચિતાર ઉભો કરે છે કે તેનું વર્ણન કરવા શબ્દ અશક્ત છે.

જ્યારે મારો આત્મા આવા વિચારમાં તક્લીન થયો હતો ત્યારે માઈ ઇતર કંઈ નવે જ રસ્તે ચઢી ગયું હતું. આઘાતુસાર અદાલતતરફ જવાને બદલે કાબી બાળુએથી એણે એવો તો કતરાતો રસ્તો લીધો કે અદાલતથી છેક અર્ધગાઉ આધે મેડમ દી હોત કેસલના બારણાસુધી માઈ ઇતર ભટક્યું ત્યારે જ આત્માએ તેને પકડ્યું.

હવે હું વાંચનારની કલ્પનાને જ માત્ર સોંપું છું કે જો આ ભટકતું ઇતર તે સુંદરીને એકાંતમાં મળી ગયું હોત તો શો પરિણામ થાત ?

દિવસ ૮.

ઇતર જીવ.

જો ઇતર જીવથી આત્માને આમ છુટો રાખી તેને મરજીમાં આવે તેમ મુસાફરી કરવા દેવાનું ઉપયોગી તથા અનુકૂળ હોય તો તેના ગેરફાવદા પશુ છે. તેથી જ દાખલાતરીકે મેં આગળ કહ્યું હતું તે મુજબ મારી આંગળીઓ દાઝવા પામી હતી.

હું ઘણાખરો ઇતરજીવને મારો નારતો તૈયાર કરવાની ખટખટ સોંપું છું. તે સર્વ સામગ્રી સંભાળથી રાંધી આપે છે; કાફી બનાવવામાં તો તે ઉત્તાદ બની ગયો છે અને મારા આત્માની મદદશિવાય આવા વ્યાપારમાં તો તે સર્વ સરાડે ઉતારે છે, પશુ અનુદાન કરવા માટે આ ધણું કઠિન કાર્ય છે; કારણ કે ઇતરજીવ યાંત્રિકજેવા કાર્યમાં ગુંચાઈ રહે ત્યારે તદ્દન નવે જ રસ્તે વિચારવાનું કાર્ય જો કે સહેલું છે તોપણ તે કાર્યપર દ્રષ્ટિ રાખી સાચવવું અર્થાત્ નિયમાનુસાર બેઠકીએ તો ઇતરજીવના કાર્યપર આત્માને પરીક્ષા લેવાનું સોંપવું અને તે કાર્યમાં આત્માએ બીલકુલ ભાગ લીધા વિના તપાસવું—એ અતિ દુર્બંધ છે. માણસ જો કરી શકે તો આત્મતત્ત્વ વિદ્યાની રમતને આ અતિ અસાધારણ બેલ છે. મારો બોરાક પકાવવાને સગડીઉપર મેં મારો ચીપીયો મુક્યો હતો અને થોડીવાર પછી જ્યારે મારો આત્મા નવા જ સ્થાનમાં પ્રયાણ કરવા નિકળી પડ્યો તેવામાં તે લાલચોળ થયેલી લાકડી સઘડીપર પડી, મારા બિચારા ઇતરજીવે તે ચીપીયો ઝાડ્યો અને તેથી મારી આંગળીઓ દાઝી ગઈ.

બાલકોનો બોધ.

ધણાખરાનું એવું માનવું છે કે જ્ઞાન પુસ્તકોમાંથી અને મોટા પુરુષનાં વચન તથા કૃતિમાંથી મળે છે. એ માનવું સાચુ છે પણ તે સાથે આ પણ સાચું છે કે જેને આપણે નજવી વાતો ગણીએ છીએ, જેને આપણે હલકાં માનીએ છીએ તેનાથી પણ આપણને ઓછો બોધ મળતો નથી. બોધ લેવા ધારનાર, જેમ હંસ જ્યાં ત્યાંથી દુધને ગ્રહણ કરે છે, અને જલને પૃથક્ કરે છે તેમ, જ્યાં ત્યાંથી બોધ લઇ શકે છે. એટલું જ નહિ પણ જેટલોક બોધ જે આપણને નજવી વાતોથી મળે છે તે મોટાં મોટાં પુસ્તકોમાંથી મળતો નથી. શ્રી દત્તાત્રય સમર્થ મહાપુરુષ છે, ઈશ્વરનો અંશાવતાર મનાય છે છતાં તેમણે બોધ શાથી લીધો છે ? તેમણે ૨૪ ગુરુ ક્યાં છે, તે ક્યાં ? સૃષ્ટિમાં રહેલાં હલકાં પ્રાણિઓનું આપ્તું કુદરતનું પુરતક જ ખરું બોધ આપનાર છે અને તેથી ન્યૂન બોધ જ બીજાં કાગળનાં પુસ્તકો આપે છે. કુદરત જે બોધ આપે છે તેમાં તકરાર હોતી નથી, તેને સિદ્ધ કરવા અસંખ્ય પુરાવાની અપેક્ષા રહેતી નથી, છતાં તે બોધ શબ્દપ્રમાણુજન્ય નહિ હોવાથી પરાક્ષ નહિ રહેતાં તરત જ અનુભવરૂપ યથા રહે છે. એક વાર એ બોધ યનાં મનુષ્ય તરત જ તે પ્રમાણે વર્તવા માટે તેમ છે. મધમાખીને નિરંતર કામ કરતી વિવેકવડે જોનાર ઉદોગ કરવા ઉત્સાહવાળો યથા રહે છે, કીડીને અનુકૂળ સમયે કણસંચય કરી રાખતી જોનાર ઉત્તર સમયમાં પ્રયત્નથી વ્યવસ્થા કરી રાખતાં શીખે છે, કુતરાને નિમકહલાલીપણે સેવા કરતો જોનાર આભાર માનતાં શીખે છે અને પ્રમાણિકપણાનો પાઠ સચોટ ભણે છે, —ને વિચારપૂર્વક નિરીક્ષણ કરનાર પત્નીમત તથા પતિમતના સંસ્કારથી રહિત રહેતો નથી અને પોતાનાં અન્યાયી પોતાની પાંખવડે સારીરીતે રક્ષણ કરનાર મરઘીને જોનાર માતાપિતાના ધર્મનો દૃઢ બોધ ગ્રહણ કરે છે. જ્યારે માણસો ગંબીર યથા બેશી રહેનાર ધ્રુવડો નિરસ્કાર કરે છે ત્યારે માણસોમાંથી જ કાઢ સદા એવો ગંબીર બેશી રહે, વાતચિતમાં પણ પોતે મોટો મહાત્મા છે એવું બતાવવા ગંબીર મુખમુદ્રા કરી રહે તો તેના લાંબું મોંદું કરી રાખનારને કાણુ પસંદ કરે, પ્રીતિથી ભુલ્યે ? બકબકાટ કર્યા કરનાર મેગપાઇ નામના પક્ષીને કાઠ સાંભળતું નથી એ જોનાર પોતાની વાણીને નિયમમાં રચાવતાં શીખે છે. જ્યારે આપણે સમડી, બાજ અને વડને ધિક્કારીએ છીએ ત્યારે એનાથી જ આપણને બોધ મળે છે કે ઇતરના હકને છીનવી લેનાર તિરસ્કારને પાત્ર થાય છે તો આપણે અન્યના હકપર હુમલો કરવાનો શો હક છે ? જ્યારે દેડકાને તથા સર્પને માટે આપણને કમકમાટ છૂટે છે ત્યારે ઇર્ષ્યા, દ્વેષઆદિ દુર્ગુણો જેનો દંશ એથી અધિક વિપમય છે તેનો આપણે કેવી રીતે સમઢ કરીએ ? ચક્રવાકીને કમલમાત્રનો અંતર યતાં રડતી જોઈ કથી સ્ત્રી પતિવિરહનાં દુઃખોથી અચ્ચાત રહે અને તેથી પતિપ્રતિના ધર્મને સેવવા ચિલમકરે ? સર્પને અરત તથા ઉદય પામતા જોઈ જગતમાં આવી પડતી દશાના વિપરિણામોથી કાણુ આશ્ચર્ય ધરે ? દુધમાં ઉભરો આવતાં તેમાં જલ રેડતાં તે ઉમરો શમેયો જોનાર તથા પુનઃ નાખવડે જળ બળી જતાં દુધ પણ પોતાના આત્માને અગ્નિમાં આહુતિ કરનાર જોનાર કાણુ ગત્રોના કુખ તથા મિત્રના ધર્મથી અચ્ચાત રહી શકે ? સક્ષેપમાં એ જ કે વિવેકદૃષ્ટિથી

જોવામાં આવે છે તો નીતિધર્મનું જ્ઞાન મોટી મોટી સંરચાઓમાં કેળવાયેલા પુરુષોત્તરરૂપી જન્મ થાય છે તેમ પ્રસંગે આવતા સાદા અને સર્વત્ર સુલભ હલકા તથા નજીવા મનાતા વ્યતિકરોડિપરથી પણ થાય છે.

આપણે જોઈએ છીએ કે વૃદ્ધ પુરુષો વિશેષ અનુભવવાળા હોવાથી બાળકોને ઉપદેશ આપવાને યોગ્ય છે પણ આપણે એ પણ સ્વીકારવું ઘટે છે કે બાલકો પશું દૂષિત નહિ થયેલી એવી સ્વપ્રેરણાથી વર્તન રાખનાર હોવાથી ઘણે પ્રસંગે વૃદ્ધોને પણ આ જ નિયમથી બોધ આપી શકે તેમ છે. ક્યો આહાર શુદ્ધ છે, કેવો વિહાર શરીરના સંરક્ષણમાટે કરવો જોઈએ, કેવી ક્રિયાઓ બલની અને શરીરની વૃદ્ધિ માટે કરવી જોઈએ; કેવો હ-સમુખો અને નિશ્ચિન્ત સ્વભાવ રાખવાથી જગતમાં સુખની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે એ આદિ અનેક અંશો બાલકો મોટાને પોતાની કૃતિથી શીખવે છે. જ્યારે પાશ્ચાત્ય કવિશિરોમણિ વર્ડ્સવર્થે The child is father of the man-બાલક એ યુવાનને પિતા છે, એ અમર ચરણ પોતાના કાન્યમાં લખ્યું ત્યારે બાલપણની લાગણી અને સંસ્કારો યુવાવસ્થામાં રહે છે અને તેથી પુત્રનાં લક્ષણો તે પાલણમાંથી જણાય છે એ ભાવ વિવક્ષિત કર્યો હતો છતાં એમની પ્રતિભાથી નીહજેલું આ વચન અનેક અર્થમાં સત્યતાથી પૂર્ણ થયેલું જણાય છે. અનેક રીતે બાલક મોટાનો ગુરુરૂપે પિતા છે, બોધ આપી પાલન કરનાર રૂપે પિતા છે. આટલું જ નહિ પણ જન્મ મોટાની રમતો અનેક ગંભીર અર્થને સૂચવે છે તેમ બાલકોની રમતો પણ તેથી અન્યૂન અર્થને સૂચવે છે. શેતરંજની રમત અનેક પુરુષો રમે છે, પણ એનાપર વિચાર કરનારને એ મોટું સત્ય ખુદલું કરે છે. રમતના આરંભમાં રાગ, પોતાના પ્રધાન તથા લશ્કર વગેરેથી સુરક્ષિતપણે, નિર્ભય થઈ જોડેજો હોય છે અને આ જગતમાં તેને કોઈ પ્રકારનો ભય નથી જ, તે સુરક્ષિત સ્થિતિ સદા માટે રહેવાની છે એવું જાન થાય છે. પણ થોડી જ ક્ષણ પછી રંગભૂમિપર દષ્ટિ નાખનારને જણાય છે કે રાજની નિશ્ચિન્ત સ્થિતિ ક્યાં ને ક્યાં જતી રહી છે, અનેક પ્રકારનાં દંશાન્તર તેને થયાં છે. પદાતિ જે આરંભમાં પક્ષટણુબંધ શોભતું હતું તે ગમે ત્યાં આડુંઅવળું કુચ કરી ગયું છે, કેટલા હણાયા છે, કેટલા મૃત્યુના મુખમાં ઝૂમતા આવી રહ્યાં છે અને ખીમ અન્ય દિશા ત્રિતને આશ્રય આપતાં સન્નિવિસ ઉત્તમગેરા કરતા બેઠા છે. આ હાંણે ભય આવશે, આમથી આવશે, તેમથી આવશે એવી ભયભીત સ્થિતિમાં આવી રહ્યા છે. જે પ્રધાન રાગના સામી પ્યને આરંભમાં ભોગવતો હતો તેની કાર્યની વિલંબણ મતિએ ક્યાં દૂર પ્રદેશમાં ખસેડી નાંખ્યો છે કે જ્યાંથી તેને રાગ જોઈ શકતો પણ નથી. યુદ્ધની રચના સદૃશ થતી જ્યાં છે અને પરિણામમાં સર્વ ભખ્યતા જતી રહે છે અને સર્વ પ્રકારે રક્ષાયેલો રાગ નિરાધાર થઈ પડે છે, તેનું લશ્કર જેને લીધે તે પોતાને સુરક્ષિત માનતો હતો તે ક્યાંનું ક્યાં લુપ્ત થઈ છે અને રાગ ખીચારો દીનતા ધરતો અનેક પ્રહારો આવી પડવાથી આમ નાસે છે, તેમ નાસે છે અને છેવટે શત્રુના પંજમાં પડકાય છે. આ પ્રકારે ત્રિવિધ દશાન્તરોનું દર્શન કરાવી, જગતની સંપત્તિનું ક્ષણિકત્વ એ રમત જણાવે છે અને તેથી એને વિવેકપૂર્વક જોનારને એ અમાનિત્વ, નિત્યાનિત્ય વિવેક, વિપત્તિમાં ધૈર્ય, વિરાગ, સમત્વ આદિ અનેક દુર્લભશુભો રાખવાની આવશ્યકતા સૂચવે છે, આ જ પ્રમાણે મોટા પુરુષોની અન્ય રમત પણ વિવિધ

ઉપયોગી અર્થનું જ્ઞાન કરાવે છે. તે જ રીતે બાલકોમાં રમાતી સ્વર્ગનિઃસરણી જેવી બાલિકા રમન પ્રણુ તેવા જ ગંભીર અને સત્ય અર્થનું શિક્ષણ આપે છે. પાસના દાણા પડવાથી એક છેક શિખરપર ચઢી સ્થિર થઈ રહે છે અને ખીજે તેથી વધારે દાણા નાંખવા છતાં વાર-વાર સર્પના મુખમાં પકડાઈ પૂંછે ઉતરી નીચે પડપડ કરે છે. શું આ તમારું દર્તન્ય જણાવતો નથી? ઉંચે ચઢવાને જોઈ તમને આશ્ચર્ય થાય છે પણ જો ઉંચે ચઢવાનો યત્ન કર્યા છતાં તેમ નથી કરી શકો તોનું કારણ તમને આથી સ્પષ્ટ થતું નથી? અહિં સ્પષ્ટ-પણે જણાય છે કે ઉંચે ચઢનાર મનુષ્ય જો એક પણ પગથીયું ચૂકે છે તો તે ઉત્તરિને બદલે અવનતિને પામે છે. આ નિયમ કેવળ આ રમતમાં જ નથી પણ સર્વ પ્રકારની ઉત્તરિમાં દેખાય છે. દાદરે ચઢી મેડાઉપર જનાર માણસ સીડીનું એક પગથીયું ચૂકે છે તો તેની શી દશા થાય છે? તે દાદરેથી નીચે જ અડ્ડાયા છે. પર્વતના શિખરઉપર ચઢનાર એક પગ જો ઉતાવળથી સિધિલ મૂકે છે તો તેની ડેવી દુર્દશા થાય છે? તો વ્યવહાર તથા પરમાર્થમાં ઉત્તરિ સાધનારે ઉંચે ચઢવા જતાં એક પણ પગથીયું ચૂકતું જોઈતું નથી. શરીરનું આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરનાર વિવિધ વ્યાયામો કરે છે, પુષ્ટિકર આહાર લે છે, ટોનિક દવાઓ પણ લે છે, પણ જો તેના કોઈ મુખ્ય પગથીયાને ચૂકે છે, નિરંતર ચિન્તાવાળો રહે છે તો તે શરીર સુધારવાના ક્રમમાં પડે જ પડે છે. સમાજની ઉત્તરિ સાધવા પ્રયત્ન કરવા નીકળી પડનાર પણ આવી જ કોઈ બૂબ જાણી જોઈને કે અજાણતાં કરે છે તો તે ઉત્તરિ કરવા ધારેલા સમાજને અવનતિને અધીન કરે છે. ધર્મમાર્ગમાં ઉંચે ચઢનાર ધર્મનું એક પણ પગથીયું ચૂકે છે તો તે ક્રમે ક્રમે અથવા એકદમ નીચે પડાય છે. નિરંતર ઉત્તમ આચાર પાળનાર મનુષ્ય એકવાર તેમાં ભૂલે છે અને પોતાની દુર્બળતાથી જરા પણ ખસે છે તો તેને નીચે આવી પડતાં વાર લાગતી નથી દુષ્ટતા સ્પર્શવાળા પદાર્થોને એક વાર ઉપયોગ કરવાથી તેને થાય છે કે આપણે હવે આ કર્યું છે તો આ બીજો આહાર કયો અધિક ઉતરતો છે. એ પણ પૂર્વના જેવો જ છે. તો હવે કંઈ નહિ. એક વાર એને લેવાથી શું થાય છે? આમ વિચારી તરત જ બીજું પગથીયું તે ચૂકે છે, અને એક ક્રમે ક્રમે ઉતરતાં તે છેક નીચેની પકિતમાં અદ્ય સમયમાં આવી રહે છે. શ્રીઈષ્ટપતિ શ્રદ્ધા રાખનાર શ્રદ્ધામાં જરા બૂબ કરે છે અને એક નજીવી વાતમાં પણ મિથ્યા સંશયવાળો થાય છે તો તરત જ બીજો પ્રસંગ તેને તે સશય બળવાન વેગમાં રપુરે છે; તૃતીય પ્રસંગમાં તે ઇછું આમાં જન નહિ હશે એવો નિશ્ચય કરે છે અને એમ ઇછના જ્ઞાનની મર્યાદા કરતો કરતો ઇછને પોતાની પકિતમાં આણી મૂકે છે, અર્થાત્ ઇછજુદિથી રહિત ઈર્ષ જાય છે અને એથી પણ આગળ આવે છે તો ઇછને તુચ્છવત્ ગણનાં પણ તે આંચકા ખાતો નથી. ઈશ્વરને દંડપણે માનનાર પુરુષ એક વાર તેમના અસ્તિત્વમાં સહજ પણ શંકાશીલ થાય છે, અને જો તેને માટે તાત્કાલિક ઉપાયોને યોજતો નથી તો અદ્ય સમયમાં એ શંકા વિપર્યયમાં પરિણમ પામે છે અને એક વાર જોને આપણે આસ્તિકરૂપે જોતા હતા તે હવે અદ્ય સમયમાં નાસ્તિકતા સિરો-મણિ થઈ રહે છે. પ્રતિમાદારા શ્રીઈષ્ટનું પૂજન કરનાર પ્રતિમા તો પીતળની છે કે પાયા-જુની છે માટે એમાં શું ઈર્ષ હોઈ શકે, પ્રતિમાપર તો ઉંદર ફરી જાય છે ઇલાદિ મિથ્યા મુજબજુમાં પડે છે અને એનું સમાધાન શાન્ત મતિથી મદ્ય-પ્રાપ્ત કરતો નથી તો અદ્ય

સમયમાં તે પ્રતિભાપૂર્ણને છોડી દેનાર અને એ પૂર્ણનું ખંડન કરવા તત્પર થઇ રહેનાર થાય છે. સદા સત્ય બોલનાર એકવાર પણ અસત્ય બોલે છે તો પછી અસત્ય બોલવામાં જે અંતરનો કમકમાટ થાય છે તેને તે દાખી દે છે અને બીજાનાર અસત્ય બોલતાં તે ઓછો આંચકો ખાય છે અને એમ ચાલતાં પછી તે કે જે પૂર્વે સત્યશિવાય બોલતો ત્રહોતો તે હવે અસત્યાશવાય બોલતું નહિ એવા શપથ લેનાર બણે હોય તેવા યમ રહે છે. આ જ પ્રમાણે વિચારીને જોતાં સર્વજન બહુશો કે ધર્મનું એક પગથીયું જે પ્રમાદથી ખસે છે તે અદ્ય સમયમાં અધઃપતનને પામે છે. માટે બાળકોની આ રમત બહુવે છે કે તમે તમારા નિશ્ચયથી લેશ પણ ડગો નહિ. તમે ધર્મમાર્ગે વહન ચાઓ છો તેમાંથી તત્કાળ આગળ નહિ વધાય તો ચિન્તા નહિ પણ તેનું એક પણ પગથીયું નહિ ચૂકનાં લખખૂમિ-કાંતે મીનની માફક પકડી રાખો. આમ કરવાથી તમે તમારી મેળે જ થોડા સમયમાં આગળ વધેલા તમને પોતાને જોશે. આમ હોવાથી જ એક કવિ કહે છે કે યથા હિ મલિને-ર્ષસ્ત્રિયંજ તત્રોપવિદયતે । एवं ચલિતવૃત્તસ્તુ વૃત્તશેષં ન રક્ષતિ॥ જ્યાંસુધી મનુષ્યોનાં વસ્ત્રો બીલકુલ ડાઘવિનાનાં હોય છે ત્યાંસુધી તેનાપર એક પણ ડાઘો નહિ પડે તેની તેઓ સર્વોત્તમ સંભાળ રાખે છે પણ ગમે તે કારણથી એક પણ ડાઘો પડે છે તો પછી એ સંભાળ જતી રહે છે અને મલિન વસ્ત્ર થતાં તેના તે જ મનુષ્ય સ્થાનને સાફ કર્યાવિના, સ્થાન સ્વચ્છ કે અસ્વચ્છ છે તે જોયાવિના પણ ગમે ત્યાં બેસી જાય છે. તે જ પ્રમાણે જ્યાંસુધી વૃત્તનો લેશ પણ ભંગ થયો નથી ત્યાંસુધી વૃત્તનું ઉત્તમ પાલન તથા રક્ષણ થાય છે પણ એક વાર તેમાં લેશ પણ ભંગ થાય છે તો પછી બાકીના વૃત્તના રક્ષણમાટે પ્રમાદ જ થાય છે અને અદ્ય સમયમાં તે રહેલા વૃત્તનું પણ વિરમરણ યમ જાય છે. માટે વૃત્તમાં પ્રથમ ચૂક કરતાં અતિશય વિચાર કરવાનો છે. સર્વ ઉત્તતિ સાધવા પ્રયત્ન કરનારે આ જ પ્રમાણે વર્તવાનું છે, અને એ બોધ તે બાળકો વિવિધ પ્રકારે આપે છે.

શરીરપર ચરબી વધારવા માટે શું કરવું ?

યોગ્ય આહાર મદ્ય કરવાથી શરીરઉપર ચરબી વધારી શકાય છે. પણ ચરબીથી શરીરનાં હાડકાં પૂરવાં તેના કરતાં માંસ અને રુધિરથી તે પૂરવાં, એ અધિક યોગ્ય છે. અકદ, વટાણા વગેરે કઠોળ તથા કેળાં ખજુર વગેરે મીઠાં ફળ પ્રમાણમાં અધિક ખાવાથી શરીર પુષ્ટ કરી શકાય છે. પ્રત્યેક માંસ, મોંમાં લગભગ પાણીજેવા યમ જાય ત્યાં સુધી આવવાની જરૂર છે. આથી આહારમાં રહેલું સમગ્ર પૌષ્ટિક તત્ત્વ તેના કબોમાંથી છુટું પડે છે. ગમે તેવા પૌષ્ટિક ખોરાક પણ યોગ્ય રીતે આવવામાં નથી આવતો તો ખારેલી પુષ્ટિ આપી શકતો નથી. વધારે આવવથી થોડા ખોરાકથી ઘણી પુષ્ટિ મળે છે, એટલું જ નહિ, પણ ક્રુષ્ણ શમવાથી મનુષ્ય સહેલાઈથી મિતાદારી યમ શકે છે.

સદ્ગુરુકૃપાના અનુભવકાલે સદ્ગુરુ- શરણપ્રાપ્ત સાધકના હર્ષોદ્ગાર.

કાહરા.

અરિદ્ધલ નિવારવા, જે બલવત્તમ ઢાલ,
તે રક્ષક સદ્ગુરુતણું, શરણુ ગ્રહું મેં હાલ.
વક્રદષ્ટિ જેની થતાં, યમ પણુ ધારે ભીત,
એવા ગુરુને શરણુ થઈ, થઈ રહ્યા હું અલીત.
સમર્થ કરવા, પાલવા, સંહરવા આ દુરથ,
તેવા ઉગ્ર ગુરુતણો, આજ થયો હું શિષ્ય
પ્રજ્ઞા અને બૃહસ્પતિ, સરસ્વતી પણ સાથ,
જેથી જ્ઞાન અહણુ કરે, તે મુજ ગુરુ સાક્ષાત.
જેને ઉપમા આપવા, જડતી ન વસ્તુ કોય,
એવા નિરુપમ સદ્ગુરુ, મુભાગીને શિર હોય.
વેદશાસ્ત્ર જેને સ્તવે, સેવે ઋષિમુનિ આદિ,
તે સઉ જનના ધ્યેયરૂપ, મુજ ગુરુ આદિઅનાદિ.
જેની સત્તા સ્ફુર્તિથી, જગત્તણો વ્યવહાર,—
નીલો છે જે પૂર્વથી, તે મુજ ગુરુ આ વાર.
જેમાંથી છે ઉપજયું, વિવિધ ભાતિયું જ્ઞાન,
તેહ જ્ઞાનધન ગુરુતણા,—શિષ્યતણું ધરું માન.
જેની દૃષ્ટિમાત્રથી, કોટિ જન્મનાં પાપ,—
દળી જાતાં ક્ષણ એકમાં, તે મુજ ગુરુ માબાપ.

જેની દૃષ્ટિથી સવે, વિશુદ્ધ પ્રેમપ્રવાહ,
 તે પ્રેમારુપક શુરતણે, શિષ્ય થયો હું આહ !
 યોગી યતિ ને સિદ્ધ પણ, જેની સિદ્ધિનો અંશ,—
 માત્ર લહ્યો તે સિદ્ધિનિધિ, (મુજ) હૃદયમુકુટઅવતંસ.
 આવા સદ્ગુરુ પામતાં, થયો જગત્માં મન્ય,
 દેવાદિક સ્તુતિ ઉચ્ચરે, એથી શું સુખ અન્ય.
 સદ્ગુરુની છાયામહિં, રમણ કહું હું નિત્ય,
 જેની છાયામાં રમે, બ્રહ્મા શિવ આદિત્ય.
 અનવધિ જે આનંદને, અનુભવતો ઉરમાંદા,
 કાચી ઠલમધકી નહિં, તે કદી પૂર્ણ લખાય.
 જે શ્રીસદ્ગુરુ તારતા, અધમાધમ આ છવ,
 તેવા સમર્થ શરણથી, ધારું ગર્વ અતીવ.
 મુજમાં વારતવ માલ નથી, મુજમાં કાંઈ ન જ્ઞાન,
 પણ શિરપર રાજે સગલ, શ્રીસદ્ગુરુ ભગવાન.
 તે સદ્ગુરુના આશ્રયે, રહી હું કાખવું ભેર,
 ખીલો મુકુટ ભેષને, લેશ કરે જેમ તોર.
 મુજમાં સ્વતંત્ર બલ નથી, સદ્ગુરુવિષ્ણુ બલહીન,
 (પણ) મુજથી સદ્ગુરુ નિકટતમ, થઈને રહ્યા અભિન્ન.
 ખડું ભેતાં જડરૂપ હું, કાષ્ઠનું પોહું ઢાલ,
 સદ્ગુરુચર્મ થકી મઢ્યું, જેથી બોહું બોલ.
 પ્રેમાવેશે આવી જઈ, અનુચિત હર્ષ દહાંત,
 કાં ને એથી પ્રકટતો, મુજ સાચો સિદ્ધાંત.
 રહી કાગળનો હું તો, પતંગસરખો તુલ્ય,
 સંધાતાં શુરહોરથી, પહોંચું ગગને ઉચ્ચ.
 દુષ્ટ જનોના હિતને, કરવામાંહિં નિપુણ,
 હૃદયવાંત નિવારવા, મુજ શુર દિવ્ય અરુણ.
 આવા સદ્ગુરુ શિર લહી, રહે શી મારે ખોટ,
 અભાગીસમ મુજ હૃદયમાં, નથી ભરતી કે ખોટ.
 જે ભેષજો તે આપવા, સમર્થ સદ્ગુરુરાય,
 વલવલતા આ વિશ્વમાં, ઠાણ હવે તે ધાય ?
 અનવધિ ધન વૈભવતણા, મહારાશિ શુરદેવ,
 મુજ શિર રાજે પ્રકટ પછી, ઠોળી કહું હું સેવ.
 હૃદયવિષે ઉપજે કદી, મોહનૃત્તિ કે વાર,

તૃપ્તિ પામું નિરખી ગુરુ, સુંદરતાના સાર.
 જેના મોહક રૂપસભ, ત્રિભુવનમાં નથી કાંચ,
 એવા શિરપર ગાજતા, મારા સદ્ગુરુરાય.
 કલેશ શોક મારા ટળ્યા, ચિંતા ને વળી દૈન્ય,
 નષ્ટ થયું અંતર યકી, કામ ક્રોધનું સૈન્ય.
 ગુરુના બોધ થકી થયું, મારું અંતર શાંત,
 સંશય વિચર્યય જતાં, થઈ રહ્યો નિર્મલ.
 અમૃતથી પશુ અધિક પ્રિય, શુણ્ણતાં સદ્ગુરુવાણુ,
 ગળી જાતો આશ્ચર્યથી, હોયે પાકો પહાણુ.
 અહો ! મધુર ધ્વનિ ગુરુતણી, જે ક્ષણ પડતો કાન,
 આ વ્યવહારતણું સકલ, જુલું તત્ક્ષણ જાન.
 જે ક્ષણથી મેં સાંભળ્યો, સાચો ગુરુનો બોધ,
 તે ક્ષણથી ઉર અનુભવ્યો, સુખસરિતાનો ધોધ.
 અદ્વિતીય એ બોધને, શુણી થયું મન સ્તબ્ધ,
 અંતર જણવી ના શકે, જડે ન વફવા શબ્દ.
 શુણ્યો અનુપમ બોધને, જેણે પ્રીતે કર્ણ,
 ધન્યભાગ્ય તે જાણ્યો, (તેનું) કૃત્યે ભાગ્યનું પર્ણ.
 એ ઉત્તમ આનંદને, વર્ણવતાં વહી જાય,—
 દિવસોના દિવસો તદ્દપિ, યથાર્થ નહિ કહેવાય.
 જ્ઞાનતણા નિધિરૂપ એ, સદ્ગુરુ મારી પાસ,
 તેને ત્વજીને અન્યની, કેમ ધરું હું આશ.
 ભલે જ્ઞાન દર્શાવતા, વિવિધ જાતિનું લોક,
 મુજ ગુરુજ્ઞાનનિકટ ગણું, એ સઘળાને શોક.
 શંકામાત્ર વિહારતા, જે ક્ષણ જે જે થાય,
 થઈ રહ્યો નિશંક હું, મુજ સન્નિશ્ચયમાંદા.
 સર્વેશ્વર્યતણા મહા,—સમુદ્ર છે ગુરુરાય,
 જેની ધ્રુવ ઉપજતી, તેટ્ઠિહું જાતો ત્યાંય.
 સંપત્તિ થોડી થઈ, આઠંબર ધરનાર,
 આ જગમાં નાના જનો, ગણતાં નાંવે પાર.
 કંઈક કહે હું જાની છું, સહની પૂરું આશ,
 પશુ નિજની તો ના પુરે એ જોઈ આવે હાસ્ય.
 હું તો સમર્થ ગુરુતણી, જગમાં શિષ્ય ગણાઉં,
 લેભાશુ એવાયકી, કેમ હું મોહે તણાઉં.

શ્રીસદ્ગુરુકરુણાચક્રી, મુજમાં દેવી જોર,—
 બારો અનવધિ આવતું, વય છે હોય કિશોર.
 અધ ઉઠેલે શાસ્ત્રને, મૂગો કાળ્યો ગાય,
 બહેરો શ્રવણ કરે બધું, એ મુજ ગુરુમહિમાય.
 અજ્ઞાની મતિહીન પણ, ગુરુનો સેવક છું જ,
 જગતા જ્ઞાની જે નહિ, મુજ ગણતીમાં કુછ.
 નથી અભિમાને બોલતો, અંતર નિરભિમાન,
 ગુરુપ્રતાપ બોલાવતો, બોલાવે ગુરુજ્ઞાન.
 શાસ્ત્ર નથી શીખ્યો નથી,—ભણ્યાં પુરાણઆદિ,
 તોપણ ગુરુકરુણાચક્રી, સત્ય લહું મેં આદિ.
 શાસ્ત્રધ્યયનતણો ભલે, દર્શાવે બહુ ડોળ,
 (પણ) લવરી કરતી છબ એ, ચુગે ન અનુભવગોળ.
 ગુરુએ નિજ સામર્થ્યથી, મુજમાં પ્રેર્યું જ્ઞાન,
 નિઃસંશય તેથી થઇ, ક્ષેં થઇ મસ્તાન.
 ઉપરના આચારથી, ભલે જનો વહેમાય,
 મુજ અંતરની જે સ્થિતિ, તેથી કદી ન કળાય.
 પ્રતાપ એ સદ્ગુરુતણો, નથી મારો પુરુષાર્થ,
 ગુરુઅનુગ્રહથી સુધર્યા, મારા સ્વાર્થ પરાર્થ.
 નિર્મલતા અંતરવિષે, કમથી થતી જણાય,
 ગુરુપ્રદર્શિત માર્ગમાં, હાવે સરલ વહાય.
 નિજ સ્તુતિનાં આ વાક્યને, વહવાં છે ન ઉચિત,
 (પણ) ગુરુનાં એ સ્તુતિવચન લહી, ગાઉં ગુરુનાં ગીત.
 જે જ્ઞાનેથી ના ટળે, અંતરનો પરિતાપ,
 તેહ જ્ઞાન સાચું નહિ, બાણવિનાગી ચાપ.
 બોધ સ્વરૂપમાં જે દીધો, પણ એ તો અશ્વત્થ,
 હું એ સાચું માનતો, બાકી બીજાં તુલ.
 ગુરુએ દીધા જ્ઞાનથી, જગત લહું હરિરૂપ,
 હરિથી ભિન્ન ન દસ્ય આ, રંક હોય કે ભૂપ.
 આ વિધિ જ્ઞાન થતાં, ઉરે, નથી રહ્યું દુઃખસ્થાન,
 કાં જે એ નિઃશય થતાં, રહ્યું નહિ અજ્ઞાન.
 દ્વૈતાભાવ જગે સદા, આગે દુઃખ વિવિધ,
 દ્વૈતાભાવ થતાં થતો, છવ પણ મોટો ચિદ.
 દેવતા હરિરૂપ જ્યાં લહો, સમગ્ર કાર્યપ્રપંચ,

એક લાસતા અંતરે, શંકર વિષ્ણુ વિરંચ.
હરિના રાજ્યાવધે નથી, લય શોકાદિ લેશ,
(હું) હરિના રાજ્યવિષે રહું, મુજને ક્યાંથી કલેશ.
જગના અજ્ઞાની જનો, જેને કહે વિકાર,
હરિદ્રષ્ટિ થાતાં મને, જણાય પ્રભુઆકાર.
હરિ સ્વેચ્છાનુસાર જેમ, ધારે અન્ય સ્વરૂપ,
હરિ જ જ્યાં ત્યાં ધારતા, વિકારઠેડું રૂપ.
સેવે નિશ્ચય વૃત્તિ આ, ક્યાં પછી દુઃખનું ભાન,
ત્રિકાળ સુખમાં હું રમું, ધરતાં હરિનું ધ્યાન.
નિંદા કે સ્તુતિથી મને, થાય ન રાગ દ્વેષ,
‘તું’ પરબ્રહ્મસ્વરૂપ છે, કહે ગુરુદેવેશ.
પરબ્રહ્મમાં સ્તુતિ અને નિંદાનો નથી ભેદ,
અખંડ એક સ્વરૂપ તે, બ્રહ્મ કહે છે વેદ.
ગુરુકરુણાથી હું લહું, મુજને તે પરબ્રહ્મ,
અનવધિ મરતીમાં વડું, ‘જ્ઞાનઘન શિવોદ્ભવ.’
સદ્ગુરુ નિત્ય પ્રબોધતા, રહેવું પરમ પ્રસન્ન,
ઉચ્ચભાવ ઉર સેવવો, બનવું કદી ન દીન.
બ્રહ્મભાવ જે શ્રેષ્ઠ છે, જેથી પર ના કોઈ,
તેમાં મુજને સ્થાપતો, સાવધાન ઝટ હોઈ.
ક્ષણ ક્ષણ ઉચ્ચપદે થતો, સ્થિર જાણે હું હોઈ,
અંતરમાં તેમ લાસતું, મુજને યોગી જોઈ.
પ્રતાપ છે આ ગુરુતણો, તે જેમ નચવે જાય,—
ગુરુઅશ્રીત આ મૂલજી, તે સિદ્ધિ જ્યાં ત્યાં કાઢ.
કદી નહિ દુઃખમાં મને, સ્થાપે નિશ્ચય એહ,
તો પછી કરીને કલ્પના, ધરવો શીઠ સંદેહ.
તોપણ જો કદી આપશે, આગળ દુઃખ ગુરુનાથ,
વિચારી દુઃખી ના થતો, ત્યારની ત્યારે વાત.
માતૃપિતાનો પ્રેમ પણ, ગુરુથી ગણાય ન્યૂન,
ગુરુનો સ્નેહ અમૂલ્ય છે, બાકી બીજાં શૂન્ય.
જેહ પ્રેમના સ્મરણથી, હૃદય અતિ ઉભરાય,
અનુભવ કરતાં-સુખ લહું, (તે) કહું ન મુખથી જા
મુત્રપુટ્ય પ્રીતિ ધરે, સાચા સદ્ગુરુ તે જ,
નિહંતુક ગુરુપ્રેમથી, અવધિ અવધિ છે જ.

તેવા દુર્લભ પ્રેમનું, આસ્વાદન કરું નિત્ય,
 એથી અધિક ન ભાળતો, કોથી થાવું હિત.
 કોણ પ્રેમ દર્શાવતું, સદ્ગુરુ સરખોઆજ,
 ચોદ લોકમાં ના લહું, સત્યપ્રેમ ગુરુમાં જ.
 લલો જગજનન રનેહને, તે પણ કરીને વેઠ,
 પણ તે મુજ ઉર બાસતો, ગુરુપ્રેમથી હેઠ.
 એવું કાંઈ ન દેખતો, મુજ ગુરુમાં ના હોય,
 આપે પ્રેમવડે બધું, મુજ ઇચ્છા જે ભોય.
 મનમાન્યા સદ્ગુરુ મળ્યા, હવે શું મારે ન્યૂત,
 નિશ્ચય આજ ઉદય થયાં, સર્વ પૂર્વનાં પુણ્ય.
 ક્ષુધિત જેમ લોજન મળ્યે, તરસ્થાને જળ જેમ,—
 મળતાં તૃપ્તિ થતી અતિ, મુજને ગુરુથી તેમ.
 જ્ઞાન, વિભવ ને વિષયથી, સર્વથકી હું પૂર્ણ,
 ગુરુકૃપાથી છવ લોકસમ, થયો હું ચિત્તિમુવર્ણ.
 ગુરુકરુણાથી જ્ઞાનગી, નિત્ય ધૂનમાં રહીશ,
 મુજ અનુભવના દોહરા, જ્યારે ત્યારે ગર્ધશ.

મુખનું સ્થાન:

આડંબરવાળો દખલો નહિ, તેમજ કંગામપણું નહિ એવા પ્રકારની જે સાદાર્થ તે
 મુખનું સ્થાન છે. અનેક વૈભવો મળે અને અનેક રચ્છ પદાર્થોનું સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત થાય
 તેમ જ કેવળ શુદ્ધિ, તર્ક આદિની શક્તિઓનો અત્યંત વિકાસ થાય, એ બધામાં મુખનું
 સ્થાન નથી. આપણા ઉપર અનેક પ્રકારનો કર્તવ્યમાર રહેવો એમાં પણ મુખનું સ્થાન
 નથી. મનની પ્રશાંતિ અવસ્થા એ મુખનું રહસ્ય છે. જ્યાં ચિંતા અને ઉદ્વેગનાં પ્રીતિવારો
 ઉભરાતાં હોય છે, ત્યાં મનની પ્રશાંતિનો નિરંતર દુકાળ જ હોય છે. જેટલા પદાર્થોનો
 ઉપયોગ હોય તેટલા પદાર્થોનો સંમદ રાખો. ધરમાં, સરીરમાં, મગજમાં અને મનમાં—
 બધે જ આ સિદ્ધાંતનો ઉપયોગ કરજો, અને જેટલાની આપણાથી સરળપણે વ્યવસ્થા થઈ
 શકે તેટલી જ જવાબદારી તમારે માથે રાખો. તેથી વધારે નહિ તેમ એથી ઓછી
 પણ નહિ.

પ્રતાપમય ચારિત્ર્ય.

મનુષ્યના જીવનમાં જે જે તત્ત્વો રહેલા છે તે સ્વતઃ (પોતાના મૂળરૂપે) સારા પ્રકારના જ છે, તેથી જ્યારે તે બધા ક્રિયામાં યોગ્ય છે-એ તે ક્રિયા અયોગ્ય પ્રકારની નથી હોતી તો-તેનો પરિણામ સારો જ આવે એ નિઃસંશય છે; કેમકે તે સારા ફળ પ્રકટાવનારાં હોય છે, પરંતુ તે ક્રિયાને ખોટા મા-ર્ગમાં વાળવામાં આવે છે ત્યારે જ અનર્થ પ્રકટે છે. માનવ જાતિને દુઃખોત્પત્તિ થવામાં આ જ કારણ હોય છે.

જગત્માં જે કંઈ ખરાબ અથવા અયોગ્ય છે તે સારી વસ્તુનો દુરુપયોગ કરવાથી તથા તેને અયોગ્ય રૂપમાં ગ્રહણ કરીને તે જ પ્રકારથી તેનો વ્યવહાર કરવાથી, પ્રકટેલું છે. તેથી ખરાબ અથવા અયોગ્યનો નાશ કરવાને માટે મનુષ્યની કર્તવ્યમર્યાદામાં જે જે વસ્તુ આવી મળે તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવાનું જ્ઞાન મનુષ્યે મેળવવાની જરૂર છે.

કોઈ પણ વસ્તુનો દુરુપયોગ થવામાં કાં તો અજ્ઞાન અથવા ચારિત્ર્ય (character) બળની ન્યૂનતા એ બેમાંથી એક અથવા એ બંને કારણરૂપ હોય છે.

જે સ્ત્રીમાં મનુષ્ય રહે છે તેમાં વ્યાપાર કરતાં સામર્થ્ય તથા તત્ત્વોનું જેને જ્ઞાન નથી હોતું તે મનુષ્ય અનેક પ્રકારના દોષો કરે છે. અને જેમને તેનું વાસ્તવ જ્ઞાન છે તે મનુષ્યના ઉપદેશને જેઓ અનુસરતા નથી તેઓ લગભગ પ્રત્યેક વસ્તુનો દુરુપયોગ કરતા રહે છે. આમ હોવાથી મહાપુરુષોના નેતૃત્વની જનસમાજના કલ્યાણઅર્થે અનિવાર્ય અગત્ય છે. અને તોપણ જગત્માં કેવળ નેતૃત્વ હોવામાં જ બહુ સપૂર્ણ થાય છે એવું નથી; બીજી વસ્તુની પણ તેને અગત્ય છે.

ઉચ્ચ અંતઃકરણવાળા મહાપુરુષોનું નેતૃત્વ અથવા ઉપદેશ અમુક પ્રમાણમાં સહાય કરે છે, અને તે પણ જ્યાંસુધી મનુષ્યની ક્રિયાઓ સરળ હોય છે ત્યાંસુધી. પરંતુ અમુક પ્રકારનો વિશેષ વિકાસ કરવાને માટે મનુષ્યને જ્યારે આચારના પ્રદેશમાં ઉતરવાનો સમય પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે આચારો પણ સરળ નહિ પરંતુ કંઈક ગુંચવાડાભરેલા હોય અને તે કરવાનો સમય પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે મનુષ્યે જાતે જ જીવનના અનેક નિયમોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરવો પડે છે. તે સમયે તેને બીજાઉપર આધાર રાખવાનું પર-વડતું નથી.

તેથી જેમ મહા પુરુષોના નેતૃત્વની જનહિતઅર્થે અનિવાર્ય અગત્ય છે, તેમ તે નેતૃત્વનો ઉપયોગ એવા પ્રકારનો ન થવો જોઈએ કે જે મનુષ્યસમુદાયને સામાન્ય સ્થિતિ-માં જ રહેવા કે તથા પરાધીનતાનો જ નિરંતર અનુભવ કરાવ્યા કરે; પરંતુ પ્રત્યેક વ્યક્તિ જ્યાંસુધી તેને બહારના નેતૃત્વની અગત્ય નથી રહેતી એવી સ્થિતિમાં મૂકાય ત્યાંસુધી તેને

અખંડ પ્રગતિમાં જનમત રાખ્યા કરવામાં અને તેના વિકાસની વૃદ્ધિ કરવામાં જ તે નેતૃત્વનો ઉપયોગ થવો જોઈએ.

સમર્થ પુરુષોનો વારત્તવ ઉદ્દેશ એ જ હોવો જોઈએ કે જે દુર્બળ છે તેનામાં સામર્થ્યનો વિકાસ કરવો. અને તે દુર્બળ મનુષ્યોને સમર્થ પુરુષની નિરંતર પરાધીનતા રહે, એવું પણ તે મહાપુરુષો ધૃષ્ટતા ન હોવાથી તે દુર્બળ મનુષ્યોની દુર્બળતા શીઘ્ર ટાળવી એ પણ તેમનો તેટલો જ ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ.

ત્રિપુરુષોમાં અધિક પ્રમાણમાં ઉત્તમતાનો વિકાસ થાય, અને આજે અનેક મનુષ્યો જે બંધનમાં પોતાનું જીવન ગાળ્યા કરતાં હોય છે તેમાંથી છુટી મુક્તત્વનો અનુભવ કરે એ પ્રકારનું થવામાં જે કંઈ અને તેટલો પ્રયત્ન કરવાનો આપણો પણ ઉદ્દેશ હોવો ઘટે છે.

બાહ્ય કાલ વીત્યા પછી જ મનુષ્યને કંઈ પણ સ્વતંત્રપણે પ્રાપ્ત કરવાનો સમય આવે છે. પરંતુ આ સમયને વિનાકારણ લાંબાવ્યા કરવાની કશી જરૂર નથી. તેમ પ્રત્યેક બલવાન અંતઃકરણવાળો પુરુષ દુર્બળ અંતઃકરણવાળા મનુષ્યની દુર્બળતા ટાળવાનો અને બળનો તેનામાં વિકાસ કરવાનો પ્રયત્ન કરે અને દુર્બળ મનુષ્યની દુર્બળતાનો તે અયોગ્ય લાભ ન લેવો ધારે તો તે સમય અધિક લાંબાતો નથી.

મનુષ્યની હિનતિના નિયમોનું જેમને જ્ઞાન છે તેઓ અજ્ઞાન મનુષ્યોને કર્તવ્ય અકર્તવ્યનો ભાષ આપે છે, અને તેને લીધે અજ્ઞાન મનુષ્યો સ્વતંત્રપણે જે અનેક દોષો કરતા હોય છે તેમાંના કેટલાક દોષો કરતા તેઓ અટકે એ સત્ય છે, પરંતુ અનુભવ મનુષ્યને જણાવે છે કે આ પ્રકારનું નેતૃત્વ સર્વ પ્રકારના દોષોથી આગ્રિતને મુક્તિ અર્પનાર નથી. કારણ કે બીજાના ઉપદેશને સમજીને તેના પ્રકારે આપણા જીવનમાં ઉપયોગ કરવો એવું પણ યોગ્ય જ્ઞાન હોવાની અગત્ય છે, અર્થાત્ ઉપદેશનો લાભ ઉપજે એવા પ્રકારનો ઉપયોગ કરવામાં પણ અમુક પ્રકારના જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે.

આમ હોવાથી જેમને એ પ્રકારનું જ્ઞાન અથવા શુદ્ધિ નથી તેઓ જીવનનાં તત્ત્વોનો પ્રત્યેક પ્રસંગે દુરુપયોગ કરવાના; પછી બધે ગમે તેવા પ્રશુદ્ધ પુરુષોપર તે મનુષ્ય દોરવાતા હોય. એથી ઉલટું જેમનામાં એ પ્રકારની શુદ્ધિ છે તેઓ, તેમના નેતાના અખંડ ઉપદેશ અથવા સૂચનાવિના પણ યોગ્ય પ્રકારે કાર્ય કરવાના. આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ છે કે ઉક્ત વિષયસંબંધમાં આ એક બાલુથી જોતાં પ્રત્યેક મનુષ્યે જેમ અને તેમ વધારે પ્રમાણમાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એ જ મુખ્ય ઉપાય છે; અને તેમ જતાં તેની બીજી બાલુ પણ છે.

વધારે ઉત્કૃષ્ટ કાર્ય કયું છે એ ન જાણવાને લીધે પણ અનેક મનુષ્યો અયોગ્ય કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થતા હોય છે. તેમને માટે હિનતિના માર્ગનું વારત્તવ જ્ઞાન થવું એ જ અયોગ્ય પ્રવૃત્તિમાંથી મુક્ત કરનાર કારણ છે. જ્યારે તેમને યોગ્ય જ્ઞાન આવે છે ત્યારે તેમનાં બંધન શિથિલ થઈ જાય છે. પરંતુ ખરું જોતાં એમ છે કે અયોગ્ય માર્ગે જતા મનુષ્યોનો મોટો ભાગ યોગ્ય માર્ગ ક્યો છે અથવા યોગ્ય કર્તવ્ય કયું છે તે સારીરીતે જાણતા હોય છે.

જ્યારે આમ છે ત્યારે તે લોકો શા માટે અયોગ્ય માર્ગે વહેતા દર્શે ?

આનું કારણ બીજું કંઈ જ નથી, પરંતુ ચારિત્ર્યની ન્યૂનતા એ જ છે. જે કંઈ કાર્ય તમે કરતા હો તે કરવામાં તમે નિબૂળ જ થતા હો તો જાણવું કે તમારા ચારિ-

ગ્રંથમાં દુર્બલતા છે. તે જ પ્રમાણે એક વસ્તુનો તમે ઉપદેશ કરતા હો અને તેની વિરુદ્ધ કોઈ ખીણ જ ભાતનો આચાર કરતા હો તો તેમાં પણ ચારિત્ર્યની દુર્બલતાને જ કારણરૂપ બાંધીએ.

જેવા પ્રકારની પૂર્ણતા તમારે તમારામાં પ્રકટાવવી હોય, તેમ જેવા પ્રકારનો સદ્-અંશ તમારે તમારામાં ભક્ત કરવો હોય અને જેવા પ્રકારના આદર્શરૂપ તમારે થવું હોય તેવા પ્રકારની પૂર્ણતા, સદ્અંશ તથા આદર્શરૂપતા તમને ન પ્રાપ્ત થાય, અથવા બીજું કંઈ પણ સિદ્ધ કરવું હોય તે સિદ્ધ ન થાય, અથવા તમને એમ લાગે કે અમુક પ્રકારનું તો હું મેળવીશ અને તે છતાં ન મળે તો તે બધામાં દોષ-પાત્ર તમારું ચારિત્ર્ય છે. મનના વ્યાપારોને ગતિમાં અથવા ક્રિયામાં દોરનાર વસ્તુ તે ચારિત્ર્ય છે. ચારિત્ર્યની ન્યૂનતા અથવા દુર્બલ ચારિત્ર્ય જ મનુષ્યને ઉધેમાં વાળે છે; અને તેથી જ તમને શક્ય લાગતું હોય તે પણ સિદ્ધ કરવામાં અશક્ય થઈ પડે તો બાંધવું કે તમારામાંનું કંઈક ઉધે માં વહેતું હોય છે.

જે કંઈ તમે કરી શકો એમ છે એવું તમને લાગે, તે કરવાનું તમારામાં સામર્થ્ય હોવા છતાં તે જો તમે ન કરી શકો તો બાંધવું કે તમારામાંનું કંઈક ઉધે માં વહેતું હોય છે.

તમારી સ્વતંત્ર ઇચ્છાપ્રમાણે તમે જે કંઈ ન કરો એમ હોય અને તે છતાં કોઈના દબાણથી તમારે તે કરવાનું આવે-તમે તે કરો-તો તેનો અર્થ પણ એ જ છે કે તમારું ચારિત્ર્ય શિથિલ છે. તેમ જ આસપાસના સંબંધોથી દબાવું, વિવિધ રિયલિટીઓ અથવા પ્રસંગોમાં મૂકાતાં અનિચ્છા છતાં અમુક પ્રકારે અનુસરવું, એ વગેરે યવામાં પણ એક જ વસ્તુની દુર્બલતા અથવા ન્યૂનતા કારણરૂપ છે; અને તે ચારિત્ર્ય.

બલવાન ચારિત્ર્યવાન મનુષ્ય પોતાની ઇચ્છાથી વિરુદ્ધ કશાથી પણ દબાતો નથી. તે કશાથી સંકાય પામતો નથી કે તેને કોઈનો ક્ષોભ થતો નથી. તે કોઈ પણ કારણથી અકળાતું હિંમતો નથી, હિંમતરાજ નથી, કે કશાથી સ્ત્રીધાવીયા થતો નથી. મનની નિર્માલ્ય ઇચ્છાઓને તે મનુષ્ય વશ થતો ન હોવાથી તેને અંગે કોઈની તાબેદારી તેને ઉઠાવવી પડતી નથી, અને તેથી કોઈ તેનું અપમાન પણ કરી શકતું નથી. એ પ્રકારનાં કાર્યો કેવળ દુર્બલ મનુષ્યમાટે જ નિર્માણ થયું હોય છે.

મનમાં પ્રતિકૂળ વૃત્તિઓના ઉભરાઓ ઉઠ્યા કરવા, વારંવાર કટોકટીના સમય આવી મળવા, વારંવાર વિરોધ પ્રકટાવાનાં કારણો ઉપજવા, જેના તેના સામે થવાના પ્રસંગો પ્રકટવા જ એ બધું પણ ચારિત્ર્યની દુર્બલતાને જ આભારી છે.

જેમ જેમ ચારિત્ર્ય બળવાન થતું જાય છે તેમ તેમ જેની તેની ટીકા કરવાનો રસ ઓછો થતો જાય છે. કોઈની ટીકા ન કરવાનો સ્વભાવ તેના રમણીય ચારિત્ર્યનું જ દર્શન કરાવે છે. તેમ જ કોઈના દોષોનું કોઈ ખાસ કારણસર પ્રતિપાદન કરવાનું આવે તો તે વખતે બહુ જ સ્વસ્થમાં અને કનચિત્ જ તે દોષોનું કથન કરવું એ પ્રકારનો અભ્યાસ પણ ઉત્તમ ચારિત્ર્યના જ લક્ષણરૂપ છે.

બલવાન ચારિત્ર્યવાળો મનુષ્ય પ્રતિકૂળની સામે ચલામાં બળ વાપરતો નથી, પરંતુ અનુકૂળ અથવા ઉત્તમને રચવામાં જ પોતાના સમય તથા સામર્થ્યનો ઉપયોગ કરતો હોય છે. તે અંધારાને દાંડી કઢાડવાનો યત્ન કરતો નથી પણ દીપકને પ્રકટાવવાનો યત્ન કરે છે. તે જાણે છે કે જ્યાં પ્રકાશ થયો કે અંધાર તત્કાળ જ ત્યાંથી ભાગશે.

પ્રબળ ચારિત્ર્યવાળાને કશાનો ભય નથી હોતો. તે કશાની ચિંતા કરતો નથી, કશાથી નિરાશ થતો નથી કે કશાથી દોષ પામતો નથી. કાંઈ પણ કામમાં પ્રયત્નથી કે નિષ્ફળતા મળવા છતાં પણ હિંમત દારી જતો નથી.

ચિંતાના પંઝામાં જો તમે સપડાયા હો તો જાણવું કે તમારા ચારિત્ર્યનો કંઈક વિકાસ કરવાની અગત્ય છે. હાય જોડીને દુર્બળ બની દેવને આધીન થઈ રહેવાની જો તમારામાં વૃત્તિ હોય, આમથી વિપતિ આવશે કે આમથી આવશે એવો તમને અખંડ ભય થયા કરતો હોય, કામ કરતાં જરી કઠિનતા કે પ્રતિકૂળતા આવી તે વખતે તે કાર્ય તમે તત્કાળ છોડી દેતા હો, વિરોધી કારણોની મધ્યે તમે તમને રથપાણેલા જુઓ તે વખતે કંપી ઉઠતા હો, તેમ જ નિષ્ફળતા કે પરાધીનતા અથવા હૃદયથી વિકૃત કાર્ય કરવાના વખતે પણ તમે તાબે થઈ જતા હો તો જાણવું કે એ બધામાં એક જ કારણ છે. ક્યું? ચારિત્ર્યની દુર્બલતા.

કશા પણ અપવાદવિના કે લેશ પણ અતિશયોક્તિવિના કહીશું તો તે યોગ્ય જ છે કે મનુષ્યમાં જેટલી વ્યગ્રતા તથા ઉગ્રતા તેટલી ચારિત્ર્યની દુર્બલતા.

કાંઈ એ બીજું કંઈ જ નથી પણ સત્વળજીને દુર્બલ છે, પરંતુ મનુષ્યમાં રહેલા સત્વળજીને યોગ્ય દિશામાં વાળવાનું કાર્ય ચારિત્ર્યનું જ છે. તેથી જ્યાં ચારિત્ર્યનો યથાર્થ વિકાસ થયો છે ત્યાં કાંઈનો સંભવ જ રહેતો નથી.

જે અંતઃકરણ સદૃજ સદૃજમાં પલટાઈ જાય છે, અર્થાત્ ગમે ત્યાં દોરવાઈ જાય છે અને જેનામાં કાંઈ પણ વિષયનું સમતોલપણું રહી શકતું નથી—કશામાં જે મનની સમતોલ સ્થિતિ નથી રહી શકતી—એ બધું એકના જ પ્રતાપે છે—ચારિત્ર્યદૌર્બલ્ય. બલવાન ચારિત્ર્યવાળો મનુષ્યને પોતાનો અભિપ્રાય અથવા નિશ્ચય ફેરવવાનું કારણ જણાય છે તો અત્યંત વિચારપૂર્વક, શાંતિથી અને સમજીને ફેરવે છે. તેમાં તે જરા પણ તાલા-નેલીયાપણું કરતો નથી. પ્રખર ચારિત્ર્યવાન પોતાનામાં ક્રમપૂર્વક ફેરફાર કરે છે, એક એક પગથી જેમ જેમ તે ચઢે છે તેમ તેમ તે પોતાનામાં ફેરવવાળેવું ફેરવે છે, નવીન કર્તવ્યનું સર્વ રીતે પૃથક્કરણ કરી તેમાં પગલું ભરે છે, અને આગળનો માર્ગ દિતકર જણાય છે તો જ તેમાં પ્રવેશ કરે છે.

મનુષ્યમાં જેમ જેમ વ્યક્તિ વ્યક્તિત્વ (Individuality) તેમ તેમ તેનું ચારિત્ર્ય વ્યક્તિ બલવાન. મનુષ્યની પોતાનામાં જેમ વધારે બલવતી દૃઢ શક્તિ તેમ તે ઉચ્ચતર ચારિત્ર્યવાન. તમને પોતાને રચવાનો અભ્યાસ પાડો. સર્વોત્તમ પ્રકારના થવાનો તથા અત્યંત વિશાળ થવાનો અભ્યાસ પાડો. અને તમારું ચારિત્ર્ય આશ્વપંકારક રીતે શક્તિ પામશે.

જે મનુષ્યને જેમાં તેમાં ન્યૂનાત્વું અને દોષોત્વું જ જાત થાય તથા જેના ચિંતનમાં એ જ અખંડ રમણ કરતું હોય તેનું ચારિત્ર્યબળ હલકું સમજવું. તેનું કારણ એ છે કે જ્યારે ચારિત્ર્યની દુર્બળતા હોય છે ત્યારે જ તેની દૃષ્ટિએ વારંવાર હલકાપણું જણાઈ આવે છે.

જેનું ચારિત્ર્ય બળવાનું છે તેને સદા અનુકૂળત્વું જ જાત રહે છે, તેની ષત્તિ અનુકૂળ અંશમાં જ સમેતી રહે છે, કેમકે તેનું ચારિત્ર્ય જ્યાં અનુકૂળ અથવા યોગ્ય અંશ છે ત્યાં જ રહેલું છે, અને તેથી તે પોતાની કર્તવ્યમર્યાદામાં આવતી સર્વ વસ્તુને અનુકૂળ પ્રકારની ધવાના જ કારણોને ઉપજાવે છે.

(અપૂર્ણ.)

સમુદ્ર ખારો શા માટે છે.

સમુદ્રમાં ખારા જળને બલે મીઠું જળ હોત તો જગતને કેટલું બધું સુખ થાત, એવા વિચારો કેટલાક મનુષ્યો પ્રસંગે દર્શાવે છે, પરંતુ પરમેશ્વરે જે કર્યું છે તે બહુ જ વિચારીને કર્યું છે. ઈશ્વરના કદમાણુકર હેતુઓ ન જાણવાથી આપણે તેમની કૃતિમાં દોષ કાઢીએ છીએ. સમુદ્રને પરમેશ્વરે જે ખારો ન કર્યો હોત તો આ આખું જગત આજે વિવિધ વ્યાધિઓથી બરાબ ગચ્છ હોત. હવામાં વ્યાપેલાં રોગને ઉત્પન્ન કરનાર સઘળાં કારણોને પવન ઉડાડીને સમુદ્રપ્રતિ ધસડી જાય છે, અને ત્યાં સમુદ્રનું ખાઈ જળ તેમને તત્કાળ શોષી લે છે. મીઠું એ શુદ્ધ કરનાર તરવ છે, અને તે સમુદ્રમાં મોટા પ્રમાણમાં રહેલું છે. સમુદ્ર એ અશુદ્ધ દ્રવ્યને શુદ્ધ દ્રવ્યમાં રૂપાંતરને પમાડનાર, વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલું અત્યંત મોટું ગંજાવર કારખાનું છે. અત્યેક અશુદ્ધ અને રોગ કરનાર વસ્તુને તે ચુસી લેખને આરોગ્યને આપનાર ‘ ઓઝોન ’ (Ozone) ના રૂપમાં જગતને પાછી આપે છે, અને જગત્પત્ની આવી મહામૂલ્યવાનું સેવા કરવા છતાં તે બદલામાં એક દમડી-સરખી પણ માગતો નથી. સમુદ્રની શુદ્ધ હવા આવતી હોય તેવા સ્થળમાં અથવા કાંઈ વહાણના ત્રુટકઉપર એક પ્રદૂર ઉભા રહો, અને ત્યાં ત્રણ કલાક દીર્ઘ શ્વાસપ્રશ્વાસની ક્રિયા કરો, અને અનુભવ કરી જુઓ કે સમુદ્ર તમને શા લાભ કરે છે. તમારા ફેફસામાં ભરાઈ રહેલું સઘળું જ મલિન દ્રવ્ય, સમુદ્રની હવા વાળીશુદ્ધિને સાફ કરી નાંખશે. તમારું લોહી તમારી નસોમાં ઉછાળા મારતું વહેવા માંડશે. તમારા હૃદયને નવા પ્રાપ્ત કરેલા બળથી ધનકારા મારવાની ફરજ પડશે. ભરતી એ સમુદ્રની જામ છે. જમીનની ગદી વસ્તુઓને ચાલી જવાને અને સમુદ્રના ઉદરમાં તેમને લપ્ત જવાને દિવસમાં બે વાર તે આવે છે. જે ગંદી વસ્તુઓને તે સમુદ્રમાં ધસડી જાય છે, તે વસ્તુઓ સમુદ્ર પોતાના ઉદરમાં પચાવે છે, તેમને હારમય કરે છે, તેમને નિર્દોષ કરે છે, અને મનુષ્યનું આરોગ્ય વધારનાર સ્થિતિમાં તેમને પાછી જગતમાં આપે છે.

જનસમાજ તથા દેશનું ઉપયોગી એક ગુપ્ત વલ્લ:

તમે પૂછશો તો મનુષ્યોમાં સૌએ પોણોસો ટકા કહેશે કે આપણો દેશ નિર્માણ થતો જાય છે, લક્ષ્મી, ધાન્ય વગેરે પરદેશોમાં ધસડાઈ જાય છે, બંધનો વધતાં જાય છે અને તેથી દેશનું બળ ઘટે છે. દુષ્કાળથી, કરવેરાથી, વિવિધ પ્રકારના દુક ન મળવાથી, અને પૈસો મળવાના સાધન ઓછાં અને સંકુચિત યથા ગયાં હોવાથી દેશ દુર્બલ બને છે. કોઈ એવા કારણો જણાવે છે તો કોઈ કહે છે કે આ દેશનું પુષ્કળ ધન લશ્કરીખાતામાં અને એવાં જ બીજા કામમાં જતું રહે છે. અમલદારોને મોટા મોટા પગારો આપવામાં, કૌમિસજીવી સંસ્થાનાં ખર્ચ પૂરાં કરવામાં અને એવી અનેક શાખાઓમાં ધનનો વ્યય થતો હોવાથી દેશ દુર્બલ પડે છે. કોઈ કહેશે કે આપણા દેશમાં ૫૦૦૦૦૦૦૦ (પાંચ કરોડ) બાવા, સાધુ, ભીખારી વગેરે ન કમાનાર મનુષ્યો છે, તેમનો ખાવાનો ખર્ચ પ્રજાઉપર જ પડે છે, અને તેથી દેશના બળમાં ઘટાડો થાય છે.

આવાં આવાં અનેક કારણોનો અનેક મનુષ્યો વિચાર કરે છે, અને તેથી દેશનું બળ ઘટી ગયું એમ માની અસંતોષના ઉદ્ગારો કાઢ્યા કરે છે. મનથી તેઓને ચણચણાટ થાય છે. હવે દિવસે દિવસે દેશનું બળ ઘટતું જશે, એ જ નિર્ણયઉપર તેઓ આવતા જાય છે. મોટા મોટા વિદ્વાનો પણ દેશની દુર્બલતા થવાનાં કારણોનો વિચાર કરવામાં વિવિધ પ્રકારના બળના ક્ષયને આગળ આણે છે. તે ખરું છે, પણ તે વિચાર કરવાથી અને તેને માટે નિસાસા નાખ્યા કરવાથી શું દેશના ઉદયનાં સ્વર્ણરશ્મિ આપણી દૃષ્ટિએ આવવાનાં હતાં ?

આ સ્થાને જ વિચારને ફેરવવાની જરૂર છે; તેને બીજી દિશાએ વાળવાની અગત્ય છે. દેશનું બળ ક્ષીણ થવાનાં અનેક કારણો વિચાર્યા તો હવે દેશનું બળ વધવાનાં કારણોનો વિચાર કરી તેમાં જે પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો આજે અનેક મનુષ્યોનું વિચાર કરવામાં જે બળ નકામું ચાલ્યું જાય છે તે અટકીને તેનાવડે દેશને પુષ્ટિ મળે.

દેશના બળને ઘટવાના અનેક વિચારો કર્યા કરીએ તો તેથી શું તેના બળમાં વૃદ્ધિ થાય એમ છે ? નહિ જ. અને જ્યારે તેમ છે ત્યારે જે પ્રકારે તે બળ વધે એમ હોય તેના વિચારપ્રતિ લક્ષ વાળવો શું ઉચિત નથી ?

દેશને પાંચ કરોડ ભીખારી ભારૂંપ છે, તેમનો ખર્ચ દેશને ભારૂંપ છે, તેમનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો દેશની ઉત્તિમાં તેમ જ વ્યવહારમાં ધણી સુગમતા થઈ જાય એમ ધણા કહે છે. તો દેશમાં તેના કરતાં પણ અત્યંત પ્રમાણમાં સંપત્તિવાળી અને જેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો એ ભીખારીઓ કરતાં અત્યંત પ્રમાણમાં ઉત્તમ કાર્ય કરી શકે એવી કોઈ પ્રજા નથી ? દેશનાં ખેતરોમાંથી રસકસ ક્ષીણ થાય છે એમ કહેવામાં આવે છે, પણ અસંખ્ય પ્રમાણવાળી એક પ્રજાની મનોમૂર્ખિ કંઈ કાળથી ઉખરસરખી થઈ પડી રહી છે, તેમાં યોગ્ય ખેડાણ કરવામાં આવે તો શું તે દેશને અને મનુષ્યોના વ્યવહારને અધિક ફલદુપ કરી શકે એમ નથી ? પરદેશમાં ધસડાતી લક્ષ્મીથી પ્રાપ્તિ થતી દુર્બળતાકરતાં આપણી એક સંપત્તિનો અંડાર તે દુશ્ન દબાઈ રહેલો છે,

તેને ઉઘાડવામાં અને તેનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરી તેમાંથી બધા પ્રકટાવવામાં આવે તો શું દેશ અલૌકિક સંપત્તિને અધિક પ્રમાણમાં પ્રકટાવી શકે એમ નથી ?

અવશ્ય, જો કે દેશની અવનતિનાં ઉપરનાં કારણોનો વિચાર કર્તવ્યરૂપ નથી એમ કંઈ નથી, પરંતુ જ્યારે એમ જ જણાય કે તે કારણોને નિવૃત્ત કરવાને યોગ્ય બળ આપણને પ્રાપ્ત નથી તો પછી તે કારણોને વિચારી મિથ્યા શા માટે રોડાં રચ્યાં કરવાં ? એક ધર બળી ગયું તો પછી બીજું શોધવાની જ જેમ પ્રથમ અગત્ય છે, નહિ કે બળેલા ધરની પોદો પાડ્યા કરવાની, તેમ મુખ્ય કર્તવ્ય છે તો તે એક જ છે કે દેશમાં જે જે સાધનો હાલ પ્રાપ્ત છે, અને તેમાં પણ જે ઉત્તમ ફલ પ્રકટાવીને દેશના ઉદ્યમમાં તથા મનુષ્યના સમગ્ર જીવનમાં અભ્યુદય તથા શ્રેષ્ઠત્વ અને બલને ઉપજાવી શકે એમ છે તેનો વિચાર કરી તેની યોજના કરવા પ્રવૃત્તિ કરવી.

વાયકો ! વિચારી જોશો તો જણાશે કે દ્વિમાલ્યના બરફમાં રહેલા બળ (Energy) કરતાં, નાંચગરાના ધોધમાં રહેલા બળકરતાં અને એવાં અનેક પાણિય તરવાકરતાં અત્યંત દિવ્ય એવું એક બળ મનુષ્યસમુદાયમાં રેલાઈ રહ્યું છે. અને તેનો જો યોગ્ય પ્રકારે ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તે જનસમુદાયને અને તેવડે દેશને અપરિમિત સાહાય્ય આપી શકાય એમ છે. એ બળની વૃદ્ધિ કરવામાં પ્રવૃત્ત થનાર મનુષ્ય સાથે સાથે પોતાના બળની પણ વૃદ્ધિ કરી શકે છે.

પાંચ કરોડ લીખારીને લીધે દેશને ધણી હાનિ થાય છે અને તેના બળનો ક્ષય થાય છે એ વિચારનારે તે સંખ્યાકરતાં અત્યંત વધારે એવી સ્ત્રીબાળીની સંખ્યાને જોઈને તેમનામાં રહેલા બળને જ્યાં સુધી પ્રકટ કરવામાં નથી આવ્યું ત્યાં સુધી તેઓ પણ ધણી વખતે હાનિના કારણરૂપ થાય છે, અને તે બળવિના દેશ ભિક્ષુ રહે છે, અને તેમનામાં પુરુષોના બળનો ધણો ક્ષય થાય છે તથા ધણા સંસારોમાં તેઓ એક ભારરૂપ યથા અનેક પુરુષોના બળના ક્ષયના કારણરૂપ યથા રહે છે, તે શું વિચારવા સંરખ્તું નથી ? અને તેઓ આવી જ સ્થિતિમાં રહ્યા કરે તો શું સમાજને ભારરૂપ યથા પડે એમ નથી ? પરદેશ જેટલું દ્રવ્ય લઈ જાય છે તેના કરતાં સ્ત્રીઓનું અગાન, પુરુષોનું બળ શું ઓછું લઈ લે છે ? અને જો તેમ છે તો પુરુષોની પાસે જ રહેલા એ બળના ક્ષય કરનાર અગ્નિને યોગ્ય દિશામાં વાળીને તેમાંથી સર્વોત્તમ લાભ લેવાની અગત્ય નથી ?

અને કાણુ કહે છે કે સ્ત્રીબાળી બળનો અને અનેક ગુપ્ત સામર્થ્યોનો ભંડાર નથી ? કાણુ કહે છે કે સ્ત્રીબાળીમાં રહેલું એ બળ જનસમાજને અને દેશને ઉપયોગી નથી ? અને એ બળનો જ્યાં સુધી ઉપયોગ થયો નથી ત્યાં સુધી સમાજ સર્વ પ્રકારના બળથી ઉભરાતો યથા શકવાની આશા રહે છે ? જે કેટલાંક બળની ઉત્પત્તિ અને ઉપયોગ સ્ત્રીબાળીમાં અને સ્ત્રીબાળીવડે જ યથા શકે છે, તે શું બીજા કોઈ માંડે કરીને યથા શકે કે મળી શકે એમ છે ? અને જ્યાં સુધી તે નથી મળી શકતું ત્યાં સુધી અર્ધાગરૂપ ગણાતો પુરુષ પૂર્ણ શી રીતે યથા શકે ? અને તે પૂર્ણ થયા વિના તેને પૂર્ણ બળ, પૂર્ણ સામર્થ્ય કે કોઈ પણ પ્રકારની પૂર્ણતાનો અનુભવ શી રીતે થાય ?

જગત્પતી સંજ્ઞાનો સંકેત જ એ પ્રકારનો છે કે મનુષ્ય જ્યારે પૂર્ણતાને પ્રકટાવે-જ્યારે પૂર્ણ ધાય-ત્યારે જ તેમાંથી પૂર્ણ ફલ ઉપજાવી શકે છે. અને એકલો પુરુષ કે

એકલી ઓ એ પૂર્ણરૂપે ગણાતું નથી. એ ઉભયનું સયોગી કાર્ય-જે રૂપમાં યથાર્થરીતે યતું જોઈએ તે પ્રકારનું સયોગી કાર્ય-જ પૂર્ણ વસ્તુરૂપે ગણાય છે. કુદરતનાં કાર્યોપ્રતિ જોશો તો જણાશે કે તેનું અત્યેક કાર્ય આ ઉભય તત્ત્વનું સયોગી છે, અને એ ઉભય તત્ત્વનો જ્યારે કુદરત સયોગ કરે છે, ત્યારે જ તે પોતાનું કાર્ય કરી શકે છે.

પુરુષજાતિ અને ઓળાતિ એ બે કુદરતનાં મોટામાં મોટાં કાર્યો છે. અને તે પ્રત્યેકમાં તેણે અનેક સ્વતંત્ર બળને રચાવ્યા છે. બંને બળ સ્વતંત્ર શક્તિવાળાં છે અને સ્વતંત્ર સામર્થ્યવાળાં છે. પરંતુ તેઓ સ્વતંત્ર ક્રિયા કરી શકતાં નથી, સ્વતંત્ર પ્રકારે ફળ પ્રકટાવી શકતાં નથી. સર્વોત્તમ ફળ ત્યારે જ પ્રકટે છે કે જ્યારે એ બે જાતિમાં રહેલાં જિન્ન જિન્ન પ્રકારનાં બળ પરસ્પર મળે છે, અને તેમ યવામાં હેતુ એ છે કે બંને જાતિનાં બળમાં જૂદા જૂદા પ્રકારની કળાને પ્રકટાવનાર તત્ત્વો છે, અને તેથી એ બે તત્ત્વો જ્યારે બળે છે ત્યારે જ ફળને પ્રકટાવે છે. ફળ પ્રકટાવવામાં એક તત્ત્વ કારણરૂપ નથી પણ બંનેનાં તત્ત્વો કારણરૂપ છે. પુરુષજાતિનાં તત્ત્વમાં ખૂટતી વસ્તુ ઓળાતિના તત્ત્વમાંથી મળે છે, અને ઓળાતિના તત્ત્વમાંથી ફળ પ્રકટાવવામાં ખૂટતી વસ્તુ પુરુષતત્ત્વ પૂરી પાડે છે.

અને એ તે બંનેની શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક એ સર્વ સૃષ્ટિમાં એ જ પ્રકારનો નિયમ છે. તેથી જો એ ત્રણે સૃષ્ટિનાં તત્ત્વોનો એક ખીજનાં તત્ત્વોની સાથે યાનપૂર્વક અને યાત્રીય પદ્ધતિથી સયોગ કરવામાં આવે છે તો તેમાંથી અદ્ભુત બળ પ્રકટ થાય છે અને તે બળ જનસમાજનું તથા દેશનું સર્વરીતે દ્વિત કરે છે.

જનસમાજના દ્વિતને ઇચ્છનાર બંધુઓ ! દેશના દ્વિતચિંતક બંધુઓ ! તમારું કર્તવ્ય છે તો આ એક જ છે કે ઓ તથા પુરુષ ઉભયમાં રહેલાં સામયેનિ બદાર પ્રકટાવવાનાં સાધનો રચો. પુરુષો કંઈક અંશમાં પણ અપ્રત્યક્ષ છે, અને તેઓ પોતાના સ્વતંત્ર બળને પ્રકટાવે છે, પણ ઓળાતિના સ્વતંત્ર બળને પ્રકટાવવાનો પૂર્ણ યોગ નાખ્યો નથી. ઓળાતિમાં રહેલાં સ્વતંત્ર બળ જ્યારે અપૂર્વ પ્રમાણમાં પ્રકટ થશે ત્યારે તેઓ વિશ્વમાં એક અદ્વિતીય વ્યક્તિરૂપે જણાશે. અને ત્યારે જ સમજશે કે દેશમાં બળ નથી એમ નથી, પણ અત્યંત પ્રમાણમાં છે.

ઓળાતિનું સ્વતંત્ર બળ ખીલવાની સાથે પુરુષજાતિમાં પણ અનેક બળ ખીલી ઉઠશે. પુરુષનાં અનેક સામર્થ્યો દબાઈ રહેવામાં ઓળાતિનું અઘાન એ એક મુખ્ય કારણ છે. ઓળાતિના અઘાન અને અદ્રશ્યતાને લીધે પુરુષને અનેક નિરુપયોગી કાર્ય કરવાં પડે છે, અને તેવાં કાર્યોમાં તેના બળનો ઘણો ક્ષય થઈ જાય છે. અને તેથી જ્યારે જિઓ તેમના કર્તવ્યને ઉત્તમ પ્રકારે કરી પુરુષજાતિને સદાય આપશે ત્યારે તે પ્રજા ઉન્નતિના ત્રિશૂળગંધર્વ વિરાજશે, અને આ સૃષ્ટિપ નભોમંડલમાં સૂર્ય અને ચંદ્રસમાન દીપ્તિને પ્રસારશે.

ઈતર દેશકરતાં આ દેશમાં ઓળાતિ વિશેષ લાભ પ્રકટાવી શકે એમ છે. કારણ કે ઇતર દેશની જિઓ પોતાના કર્તવ્યને જે રૂપમાં સમજે છે, તેના કરતાં આ દેશની જિઓ-આર્ય મહિલાઓ-પોતાના કર્તવ્યના અમુક અંશો વધારે સારી રીતે સમજે છે. અને તેમાં પણ ઓળાતિના અલંકારરૂપ પતિમહિન, પતિસેવા, પતિપરાવજ્ઞતા, અને સ્વ-રૂપમાં કદીએ તો સર્વ પ્રકારનો પતિભાવ તેમના અંતઃકરણમાં બદ્ધ ઉત્પટ પ્રકારે રચ-

પાયો છે. પાશ્ચાત્ય પ્રજામાં પણ એનો મોટો ભાગે દુષ્કાળ છે. પતિની આજ્ઞા ઉઠાવવામાં અને પતિને અનુસરવામાં આ દેશની સ્ત્રીઓ પૂર્વથી પ્રથમ પંક્તિએ જ વિરાજી છે.

અને એ ગુણુ તે તેમનામાં મોટામાં મોટો ગુણુ છે. જ્યારે આવો મોટામાં મોટો ગુણુ તેમને પ્રાપ્તરૂપે છે, તો પછી તેઓને એ યોગ્યરીતે ફળવવામાં આવે તો તેઓ છતર ગુણો શા માટે સિદ્ધ ન કરે ? આ દેશની પૂર્વની સ્ત્રીઓ સર્વ પ્રકારના ગુણુને ધારણ કરનાર હતી, તો તેની પ્રજારૂપ આજની સ્ત્રીજાતિ શામાટે તેવા ગુણુયુક્ત થઇ ન રહે ? અવશ્ય થાય.

પરંતુ આજકાલ મનુષ્યસમાજમાં એ અત્યંતના વિચારો ચાલતા જોવામાં આવે છે. એક સ્ત્રીજાતિને કેવળ અધમ અને નિંદારૂપે માને છે. જ્યારે ખીજો વર્ગ સ્ત્રીના અત્યંત માહાત્મ્યને પ્રકટાવતો જણાય છે. પરંતુ તે ઉભય વર્ગમાંથી કોઇએ પણ સ્ત્રીજાતિના વારસાવા હાર્દને-રહસ્યને-જાણવાને માટે ભાગ્યે જ પ્રયત્ન કર્યો હોય છે. અને તે જાણવા વિના એ બંને પ્રકારના નિર્ણય કરનાર મનુષ્યો બૂઝે છે. સ્ત્રીજાતિની ક્યાં મહત્તા છે, ક્યાં તેમની પ્રધાનતા છે, શેમાં તેમના સામર્થ્યોની અધિક અપેક્ષા છે અને તેમનામાં કયું બળ સ્વિશેષ છે, એ જ્યાં સુધી નથી જાણ્યું ત્યાંસુધી તેમની કરેલી નિંદા અથવા સ્તુતિ કાંઈ પણ યથાર્થ લાભને પ્રકટાવતાં નથી.

જગતમાં સર્વ અંશે પુરુષ જેમ મુખ્ય નથી, તેમ સ્ત્રી પણ નથી. તેમ જ કેવલ સ્ત્રીજાતિ જ અધમ છે અને પુરુષ ઉત્તમ છે, સ્ત્રી પ્રધાન છે અને પુરુષ ગૌણ છે, એવું પણ નથી. પરંતુ પ્રત્યેક ગૌણ અને પ્રત્યેક મુખ્ય છે. કોઈ કાર્યમાં સ્ત્રી ગૌણ છે તો પુરુષ મુખ્ય છે. અને કોઈમાં સ્ત્રી મુખ્ય છે તો પુરુષ ગૌણ છે. અને આ પ્રકારનો ભેદ હોવાથી જ એ ઉભયનો શરીર, મન તથા આત્માના પ્રદેશમાં યોગ્ય પ્રમાણપૂર્વક સંયોગ હોવાની અગત્ય છે.

જ્યાં પુરુષની પ્રધાનતા હોવી ઘટે ત્યાં પુરુષ પ્રધાનરૂપે રહે અને સ્ત્રી ગૌણપણે રહે અને જ્યાં સ્ત્રીની પ્રધાનતા હોવી જોઇએ ત્યાં પુરુષ પોતાની ગૌણતા સ્વીકારી તે રૂપે પ્રવૃત્તિ કરે તો તે સમાજ સર્વોત્તમ દિશાને બહુ અલ્પ સમયમાં પામી શકે એમ છે. પરંતુ તકરાર આ જ જગાએ થાય છે. પણ તેમ ન થાય અને પ્રત્યેક પોતાના અધિકારને ઉત્તમ પ્રકારે જાણે અને તે પ્રકારે વર્તે એ જ કરવા યોગ્ય વસ્તુ છે.

પ્રિય વાચકો ! આ કર્તવ્યને સ્વીકારો. બલ દેશમાં અને દેશમાં જ છે. ફલ વૃક્ષમાં અને વૃક્ષમાં જ છે. તેને પ્રકટાવવાનો યત્ન કરો. રત્ન ખાણમાં અને ખાણમાં જ છે. તેને ખોળી કઢાડવા યત્ન કરો. બંડાર ઘરમાં અને ઘરમાં જ છે. તેને શોધી લેવા મહેનત કરો.

સ્ત્રીજાતિમાં રહેલા બળને પ્રકટાવવામાં પુરુષે આડે ન આવતાં સહાય કરવાની છે, તેમને ઉત્તેજન આપવાનું છે, તેમને તે માર્ગ દેરવાનાં છે. પુરુષે સ્ત્રીજાતિના બલની ઉપેક્ષા કરવાની અગત્ય નથી, પણ તેને ખીલવવાની અગત્ય છે. અને તેને પ્રિય બધુઓ ! તમે જ કરી શકો એમ છે.

બે ભેદ.

નિવેદવાદી (*Pessimist*) તેના કરવાના કામમાં પણે કદગો અને શુષ્કસુષામ-
ણીવાળો માર્ગ લે છે, અથવા સીધીમાઈના કાનના જેવો નકામી જમણી મહેનત
આપનારો એવો ગોળગોળ માર્ગ તેને જડી આવે છે. કારણ તેનું ચિત્ત દુઃખેમાં એક
કદગો માર્ગમાં જ રમ્યા કરતું હોય છે. અનિવેદવાદી (*Optimist*) દુઃખેમાં સૌથી
સરળ માર્ગ લે છે, અને તેનું જે લક્ષ્યરચના હોય છે ત્યાં જ તેને દોરી જનાર હોય છે.
કારણ કે તેનું ચિત્ત દુઃખેમાં લક્ષ્યરૂપે જ પળગેલું રહ્યા કરે છે.

નિવેદવાદી અધકારમય, કંપારી બાધુનાર અને ફલદુષ્ટ ન હોય એવા જગતમાં
રહે છે, કેમકે તેણે વિચારમાં, કલ્પનામાં, નિશ્ચયોમાં, ચિંતનમાં, દષ્ટિમાં અને કહેવામાં,
એવું જ જગત્ રચેલું હોય છે. અનિવેદવાદી પ્રકાશમય, બળ (મરમી,) આપનાર અને ફલદુષ્ટ
જગતમાં રહે છે. આરંભમાં કદાપિ તે તેનું માનસિક જગત્ હોય છે, પણ સમય જતાં અને
એ જ માનસિક જગતમાં દૃઢ રહેતાં, તે સૂક્ષ્મ જગત્ પણ એવા જ પ્રકારનું ઉપજાવી શકે
છે. તેને સૂક્ષ્મ જગતમાં જેવા થતું હોય છે, તેવા જ તે આંતર જગતમાં રહે છે. તેના
આંતર જગતની વિચાર, કલ્પના, નિશ્ચયાત્મક વૃત્તિ, ચિંતન, સંકલ્પ એ વગેરે શ્રુતિ છે.

નિવેદવાદી અસત્તા સાથે જુએસ યસાવે છે, અને પ્રકાશનારૂ વગ્ધા વિના જ અધે-
કારને ઉસેડી કાઢવા મથે છે; અર્થાત્ સુખના સ્થાનતરફ ગતિ કર્યાવિના જ દુઃખને દૂર કરવા
મથે છે. પણ સુખ અને દુઃખસિવાય ત્રીજી કાંઈ રિયલિટી ન હોવાથી જ્યાંમુખી તે દુઃખને
હાડતો નથી ત્યાંમુખી તે સુખમાં આવી શકતો નથી. એ નિવેદવાદી સત્તાના બળને વધા-
રવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તે જાણે છે કે જ્યારે સત્ત પૂરેપૂરું બળવાન થશે ત્યારે અસત્નો
સસાદથી અને શાંતિમયો અંત આવી જશે સત્ત એ સદ્ગુણો છે. સામાન્ય સદ્ગુણો
નદિ, પણ સચેતન સદ્ગુણો છે, અને અસત્ એ અધકાર, દુઃખ અથવા દુર્ગુણ છે.

અનિવેદવાદી એ નિર્માતા બળ (*Building force*) છે. નિવેદવાદી એ પ્રવર્તિ-
આત્રણ શક્તિ-ના માર્ગમાં એક મોટા વિપ્લવ છે. અનિવેદવાદીને તે નિશ્ચયો ઉત્તમ
અદ્યો મર્યાદા કરે છે અને તેથી તે અનિવેદવાદમાં વધારે અને વધારે દૃઢ થતો જાય છે.
નિવેદવાદીને નથી મળતો અને તેમ છતાં પણ ખીજે માર્ગે વળતા તેની આંખ ઉધાડતી
નથી. તે અનિવેદવાદમાં જ વધારે દૃઢીસો થતો જાય છે. તે જ પ્રમાણે અનિવેદવાદીને
જ્યારે નિત્ય સદિના દિવસો આવે છે, (શક્તિ થતી હોય છે) ત્યારે નિવેદવાદીને વરીયા
દિવસો આવે છે. (ક્ષય થતો હોય છે) અને તેથી પરિણામે અનિવેદવાદી પુરિષાદી
રમણીય અને અમૂલ્ય રાત્રિને જુએ છે, જ્યારે નિવેદવાદી ધોર, બાધાનક અને અધારી
અમાવાસવાની રાત્રિને જુએ છે.

નિવેદવાદી તેના આત્રણ વધવાના માર્ગમાં તેની મેઝે જ આજીવીતી નાંખીને આત્રણ
વધતો બેઠો છે. તેના સરીરમાં રહેલા દરેક બળરૂપે તે કરવન ચલાવીને તેનો વિનંદ
કરતો જાય છે, અને તેની કિયાની સદૃષ્ટિ જે નંદનવનસરખી નવપરશિવ દરિયાનો અને
ફલદુષ્ટ તથા સુરાસિવ દોતી નોઈએ, તેને જાણે ઉકરાસરખી હોય છે. અનિવેદવાદી
તેનામાં જે કંઈ હોય છે તે સખાને સત્તામાં વાળે છે, અને તેથી તે દરેક પ્રસન્નમાં
સર્વોત્તમ પરિણામનું ક્ષામ જેની જાય છે.

શ્રી યોગસાર.

(અનુસંધાન ૨૬ મા વર્ષના ૫૪ ૩૦૨ થી.)

(૧) અસદ્કરણાત્—જો કાર્યકારણની અવસ્થાવિશેષ નહિ હોય અને કાર્યનો પૂર્વ અભાવ હોય અને એ અભાવમાંથી કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી હોય તો તે યોગ્ય નથી, કેમકે નીચત્વરૂપમાં પીતૃત્વનો અભાવ છે તો એ અભાવમાંથી પીતૃત્વ કાઢ પણ ક્રિયાથી ઉત્પન્ન કરી શકાતું નથી. જે અસત્ છે તે સદા અસત્ જ રહે છે. વંધ્યાપુત્ર અસત્ છે તો એની ઉત્પત્તિ કારણના વ્યાપારથી થઈ શકતી નથી. તેથી પ્રથમ હોય એ જ છે કે જે કાર્ય અસત્ હોય તો એ કદાપિ સત્ થઈ શકે નહિ. તેથી જેમ કારકના વ્યાપારથી પછી કાર્ય સત્ થાય છે તેમ કારકવ્યાપારપૂર્વે પણ એ સત્ જ હોય છે. તિલમાં તૈલ છે તો તેની કારકવ્યાપારથી અભિવ્યક્તિ કરાય છે. રેતીમાં તૈલ નથી તો રેતીમાંથી કાઢ પણ પ્રકારના કારકવ્યાપારથી તૈલ કાઢી શકાતું નથી.

(૨) ઉપાદાનગ્રહણાત્—ઉપાદાન એટલે ઉપાદાનકારણ અને તેનું ગ્રહણ એટલે તેનો સંબંધ. કારણસાથે કાર્યનો સંબંધ છે તેથી કાર્ય સત્ છે એમ માનવું જોઈએ. જે કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે તે કારણથી સંબંધ જ ઉત્પન્ન થાય છે, અર્થાત્ કાર્યસાથે જે કારણ સંબંધવાળું હોય છે તે જ કારણ તે કાર્યને ઉત્પન્ન કરી શકે છે. જો તિલ તૈલસાથે સંબંધવાળાં હોવાથી તિલ તૈલને ઉત્પન્ન કરી શકે છે, મૃત્તિકા ઘટસાથે સંબંધવાળી હોવાથી મૃત્તિકા ઘટને ઉત્પન્ન કરી શકે છે; મૃત્તિકાનો સંબંધ તૈલસાથે નહિ હોવાથી અને તિલનો સંબંધ ઘટસાથે નહિ હોવાથી મૃત્તિકામાંથી તૈલ થતું નથી અને તિલમાંથી ઘટ થતો નથી. તાત્પર્ય કે આ વિશ્વમાં આપણે વિવિધ કાર્યોનાં વિવિધ ઉપાદાનકારણ જોઈએ છે. ઘટની ઇચ્છાવાળો મૃત્તિકાનું જ ગ્રહણ કરે છે, તૈલની ઇચ્છાવાળો તિલનું જ ગ્રહણ કરે છે, દહિની ઇચ્છાવાળો દુધનું ગ્રહણ કરે છે. અસત્કાર્યવાદ સ્વીકારીએ—કાર્ય ઉત્પત્તિપૂર્વે અસત્ છે અને સ્વીકારીએ—તો પ્રતિનિયત પ્રવૃત્તિ ઉપપત્તિવિનાની કરે છે. કાર્ય જે કારણસાથે સંબંધવાળું હોય તે કાર્યની ઉત્પત્તિમાટે તે કારણનું ગ્રહણ કરવું પડે એ યોગ્ય છે, પણ તેમ હોય તો કાર્ય સત્ હોવું જોઈએ, કેમકે જે પદાર્થ અસત્ છે તેનો સંબંધ કદાપિ થતો નથી. સંબંધ એ બાવરૂપ ધર્મ છે અને એ ધર્મનો આશ્રય જે હોય તે સત્ હોવો જોઈએ. અસત્ પદાર્થ બાવરૂપ ધર્મનો આશ્રય કાઢી સ્વયં દેખાતો નથી. હવે જો એમ કહે કે સંબંધવિના જ કારણમાંથી કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે અર્થાત્ કારણથી અસંબંધ જ કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે તો જેમ ઘટનો મૃત્તિકાસાથે સંબંધ નથી તે જ પ્રમાણે દહિ, તિલ આદિ સર્વ પદાર્થસાથે સંબંધ નથી. તેથી જેમ મૃત્તિકાસાથે સંબંધવિના પણ ઘટ મૃત્તિકામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રમાણે દુધસાથે પણ સંબંધ નથી તો દુધમાંથી પણ ઘટ થવો જોઈએ અને તે જ હેતુથી તિલમાંથી પણ ઘટ થવો જોઈએ; કારણ કે ઘટનો અભાવ જેવો મૃત્તિકામાં છે તેવો જ દુધ,

તિલઆદિમાં પણ સમાન છે. અને આ રીતે સર્વ પદાર્થોના સર્વમાંથી સંભવ થવો જોઈએ પણ તેમ નથી (૩) સર્વ સંમવાભાવાત્-સર્વમાંથી સર્વની ઉત્પત્તિ થતી નથી તેથી કાર્યોના કારણસાથે સંજ્ઞ છે એ સ્વીકારવું જોઈએ.

સાંખ્ય વૃદ્ધો કહે છે કે અસત્સ્વાદ્નાસ્તિ સંયન્નઃ કારણૈઃ સત્ત્વસંગિમિઃ । જ-સંઘસ્ય ચોત્પત્તિમિચ્છતો ન વ્યવસ્થિતિઃ ॥ જો કાર્ય ઉત્પત્તિપૂર્વે અસત્ હોય તો તેના કારણો તો સત્ત્વસત્તાવાળા છે અને તેની સાથે અસત્ કાર્યોના સંજ્ઞ થાય નહિ અને કાર્યોના કારણસાથે સંજ્ઞવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ જે માને છે તેના મનમાં અમુક કાર્યમાટે અમુક કારણનું જ મહત્ત્વ કરવું ઇત્યાદિ જે પ્રતિનિયત પ્રવૃત્તિ લોકમાં દેખાય છે તેની વ્યવસ્થા થઈ શકે તેમ નથી. જો કોઈ આની સામે એવું જણાવે કે કાર્ય અસત્ છતાં અમુક કારણ અમુક કાર્યની જ ઉત્પત્તિ કરી શકે કેમકે તેમ કરતા તેની શક્તિ છે અર્થાત્ જે કારણની શક્તિ જે કાર્ય ઉત્પન્ન કરવાની હોય તે જ કાર્યને તે કારણ ઉત્પન્ન કરી શકે એ પ્રમાણે કારણનિઃ શક્તિ માનવાથી વ્યવસ્થા થઈ શકે છે તો ત્યાં સાંખ્યશાસ્ત્ર ઉત્તર આપે છે કે (૪) શક્ત્ય શાક્યકરણાત્. એ હેતુથી સાંખ્યશાસ્ત્ર એ પૂછે છે કે એ શક્તિ બધે કારણનિઃ માનીએ તોપણ એ શક્તિનો કાર્ય-સાથે કોઈ સંજ્ઞ છે નહિ ? જો સંજ્ઞ છે એમ માને તો કાર્ય અસત્ છે અને શક્તિ સત્ પદાર્થ છે. એ બેનો સંજ્ઞ કેવી રીતે થઈ શકે ? તાત્પર્ય કે શક્તિનો કાર્યસાથે સંજ્ઞ માનવા કાર્ય સત્ છે એમ માનવું જોઈએ. જો સંજ્ઞ નથી એ પક્ષ સ્વીકારો તો જેમ દુધરૂપ કારણની શક્તિનો દધિસાથે અસંજ્ઞ છે તેવી જ રીતે ઘટસાથે પણ અસંજ્ઞ છે તો પછી એ શક્તિથી દુધમાંથી દધિની જ ઉત્પત્તિ થાય અને ઘટની નહિ થાય એમ માનવા કોઈ હેતુ રહેતો નથી. ખરું જોતાં દૃષ્ટને અનુસાર કદવના થાય છે. અને દૃષ્ટમાં તો જે શક્તિવાળું કારણ છે (જે શક્તિ કારણ છે) તે જે શક્ય છે, જે એ શક્તિસાથે સંજ્ઞવાળું છે તેને જ ઉત્પન્ન કરવું દેખાય છે. તેથી એ રીતે કાર્ય ઉત્પત્તિપૂર્વે સત્ છે, એમ માનવું જોઈએ. કારણની શક્તિ તે કારણરૂપ જ છે અને શક્તિના આત્મભૂત કાર્ય છે, તેથી કાર્ય એ વસ્તુતઃ કારણરૂપ જ છે. વળી આ અર્થની સિદ્ધિમાટે ધૃતર હેતુ આ છે કે (૫) કારણ માત્રાત્-તન્તુઓ જ પટરૂપ થાય છે એવી અજ્ઞાપિત પ્રતીતિ આપણને થાય છે. પટપ્રતિ આપણે જોઈએ છીએ તો આઝાઅવળા તન્તુઓ જ દેખાય છે અને એથી અતિરિક્ત પટ એવી કોઈ વસ્તુ પ્રતીત થતી નથી. તે જ પ્રમાણે દાહકોજન અને ઓહસિજન એના જેટલા અણુઓ છે તેટલા જ અણુઓ જલમાં દેખાય છે અને આથી કરીને જ એ જો કારણનું જે વજન દેખે છે તેથી તલભાર પણ વજન એનાથી થયેલા જલનું વધતું નથી. બીજા જગારે રક્તરૂપ થાય છે ત્યારે પણ બીજા પોતામાં રહેલી શક્તિવશાત્ બૂમિ, જલ અને દવામાંથી વિવિધ અણુઓને એકે છે અને તેથી જ મોટા રક્તરૂપ થઈ રહે છે. જ્યાં પણ એ કારણભૂત તે બીજા, બૂમિ, જલ અને દવાના અણુઓકરતાં તલભાર પણ રક્તનું વજન અધિક હોતું નથી. તેમજ બીજા જ રક્તરૂપ થયેલું છે એ આપણને પ્રતીતિ થાય છે. આ જ પ્રમાણે રેતમાંથી ચરીર થાય છે ત્યારે કારણ અને કાર્યના પ્રમાણમાં ફેર દેખાય છે. પણ તે ફેર બીજા અણુઓ તેમાં વધવાથી થાય છે તેથી જેમ રેતમાં

રીરનું ઉપાદાન કારણ છે તે જ પ્રમાણે છે રેતસુવડે આકર્ષાઈ આવેલા અણુઓ પણ સ-
શરીરના કારણરૂપ જ છે. અને એ કારણબૂત અણુઓનું વજન અને શરીરનું વજન એક જ
હોય છે. એ કારણબૂત અણુઓ જ અમુક રચનામાં ગોઠવાયેલા શરીરરૂપ છે એ આપ-
ણને જણાય છે. તેથી સર્વજ્ઞ જોતાં કાર્ય કારણરૂપ જ દેખાય છે અને તેથી સાંખ્યશાસ્ત્ર
કહે છે કે કારણથી કાર્ય જૂદું નથી, કારણ એ કાર્યની ઉત્પત્તિપૂર્વે સત્ છે તેથી કાર્ય
પણ કારણરૂપ જ હોવાથી ઉત્પત્તિપૂર્વે સત્ છે. વળી આ જ અર્થની સિદ્ધિ આ અનુમા-
નોથી પણ થાય છે:-આપણે જોઈએ છીએ કે અશ્વ અને ગાય એ બંને બિન્ન બિન્ન
વસ્તુ છે અને તેમાં અશ્વ ગાયનો ધર્મ નથી અને ગાય અશ્વનો ધર્મ નથી. ઘટ અને ઠકું
એ બંને બિન્ન વસ્તુ છે અને તેમાંથી કાંઈ એકબીજાના ધર્મરૂપ નથી. તેથી સિદ્ધ થાય
છે કે જ્યાં વસ્તુઓનો ભેદ હોય છે ત્યાં તે એકબીજાના ધર્મરૂપ હોતી નથી. પટ એ
તનુતો ધર્મ છે તેથી પટ અને તનુ એ બંને બિન્ન વસ્તુઓ નહિ હોવી ઘટે પણ
એક જ હોવાં જોઈએ. વળી અશ્વ અને ગાય, ઘટ અને ઠકું ઇત્યાદિ જે બિન્ન વસ્તુઓ
છે તેમાં એકબીજાનું ઉપાદાન કારણ નથી અને બીજું તેનું ઉપાદેય કાર્ય નથી, અર્થાત્
જ્યાં વસ્તુઓનો ભેદ હોય છે ત્યાં તે બેની વચ્ચે ઉપાદાનોપાદેયસંબંધ હોતો નથી.
પટ અને તનુવચ્ચે એ જાતનો સંબંધ છે તેથી તે પટ તનુથી બિન્ન વસ્તુ નહિ હોઈ
શકે. જે જે બિન્ન વસ્તુઓ હોય છે તેમની વચ્ચે સંયોગ થઈ શકે છે અર્થાત્ સંયોગની
પ્રાપ્તિ જ હોતી નથી. ઘટ અને જલ એ બંને બિન્ન બિન્ન વસ્તુ છે તો તેનો સંયોગ
થાય છે. હિમાલય અને વંધ્યા એ બે પર્વત બિન્ન બિન્ન સ્થળે રહેલા છે અને તેમના
સંયોગનો સંભવ આવતો નથી. પટ અને તનુ એમાં એ બંનેનો અભાવ છે. પટ અને
તનુ એ બંને એક પ્રદેશમાં જ છે તેથી એમાં સંયોગની પ્રાપ્તિ છે છતાં સંયોગ બેની
વચ્ચે નથી. તેથી પટ એ તનુથી બિન્ન વસ્તુ નથી. વળી પુસ્તક અને કપડું એ બંને
બિન્ન વસ્તુઓ છે તો એ બંનેને સાથે મિશ્રિત કરીએ છીએ, પુસ્તકના ઉપર કપડું
વીંટળાઈએ છીએ ત્યારે એ મિશ્રિત વસ્તુનું ગુરુત્વ (વજન) પ્રત્યેકના ગુરુત્વકરતાં અધિક
થાય છે. તેથી એ નિયમ જણાય છે કે જ્યાં વસ્તુનો ભેદ છે ત્યાં તે બે વસ્તુનું સામઠું
ગુરુત્વ પ્રત્યેકના ગુરુત્વકરતાં વધે છે. પટને જોખવામાં આવે છે તો એનું વજન તનુના
વજનકરતાં વધારે થતું નથી. તનુનું વજન પ્રથમ લાઇએ અને પછી પટ અને તનુ
એ બંનેનું વજન બેનું લાઇએ તો તનુનું વજન અને એ બંને સરખાં જ થઈ રહે છે.
તેથી એ સિદ્ધ થાય છે કે પટ એ તનુથી બિલ વસ્તુ નથી.

આ પ્રમાણે વિવિધ હેતુથી અને પ્રતીતિથી કાર્ય અને કારણનો અભેદ જ જણાય
છે. અહિં તમને શંકા થશે કે જો કાર્ય એ કારણરૂપ જ હોય તો કારણમાંથી કાર્ય થાય
છે એ વ્યવહાર તથા એ બેની વચ્ચે કાર્યકારણભાવસંબંધ એનું શું? તેમ જ કાર્યથી
જે અર્થ સરે તે કારણથી પણ સરવો જોઈએ. ઘટથી જલ લાવવાની ક્રિયા કરી શકાય
છે તે મૃત્તિકાથી પણ થવી જોઈએ. શરીરને ઢાંકવાની ક્રિયા પટથી થાય છે તે
તનુથી પણ થવી જોઈએ કેમકે એ બંને એક છે, પણ તેમ થતું નથી. વળી કાર્ય અને
કારણ એક હોય તો તનુ એ જ પટ છે તો તનુમાંથી પટ વણવા વણકર આદિની જરૂર
નહિ રહેવી જોઈએ અર્થાત્ કારકોનો વ્યાપાર વ્યર્થ ઠરવો જોઈએ. આ પ્રકારની શંકા આ

પ્રસંગમાં પ્રાપ્ત થાય છે પણ તે બેદને સાધવા સમર્થ નથી, એ વિશેષ ચિચારથી જણાય છે. જેમ કાચખાતા શરીરમાંથી તેનાં અંગો બહાર નીકળે છે અને પુનઃ અંદર પ્રવેશે છે અર્થાત્ જેમ અંગોનો આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ થયા કરે છે તેજ પ્રમાણે કાર્ય પણ કારણમાંથી બહાર નીકળે છે અને કારણમાં અંદર પ્રવેશે છે. જ્યારે કાર્ય કારણમાંથી બહાર નીકળે છે ત્યારે આપણે કાર્ય ઉત્પન્ન થયું એમ વ્યવહાર કરીએ છીએ અને જ્યારે કાર્ય પુનઃ કારણમાં શમી જાય છે, કારણાકાર થઈ રહે છે ત્યારે કાર્ય નાશ પામ્યું એમ કહીએ છીએ. પણ એમાં ઉત્પત્તિ કહેવામાં કાંઈ અપૂર્વ પદાર્થ અસ્તિત્વમાં આવે છે એમ યત્ન નથી અને નષ્ટ થાય છે એમ કહેવામાં તે પદાર્થનો ઉત્કેષ થઈ જાય છે એમ નથી, માત્ર અભિવ્યક્તિ અને અનભિવ્યક્તિ થયા કરે છે. આથી ઉત્પત્તિ-આદિ વ્યવહારની ઉપરિત્થિ થાય છે. આ પ્રકારે કાર્યદશામાં કારણના પ્રતીતિ યતા ગુણધર્મો ને કારણ દશામાં અભિવ્યક્ત નહોતા તે અભિવ્યક્તિમાં આવવાથી આપણે તેને કાર્ય કહીએ છીએ, અને ને દશામાં એ ગુણધર્મો અભિવ્યક્ત નહોતા તેને કારણ કહીએ છીએ, અર્થાત્ તે બેની વચ્ચે કાર્યકારણસંબંધનો વ્યવહાર કરીએ છીએ. તેથી કાર્યકારણસંબંધ એ અભેદનો, તાદાત્મ્યનો જ બોધક છે અને બેદનો બોધક નથી. ગુણધર્મોની અભિવ્યક્તિ અને અનભિવ્યક્તિ થવાનું કારણ રચનાવિશેષ છે. જ્યારે એક રીતે કારણની રચના હોય છે ત્યારે તે કારણ કહેવાય છે અને જ્યારે એજ વસ્તુમાં રચનાનો બેદ થાય છે ત્યારે તે કાર્ય કહેવાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી એ રચનાનો બેદ કરતા કુદા સાદિ કારકનો વ્યાપાર અપેક્ષિત રહે છે. એ કારકોના વ્યાપારને લીધે જ કારણની તે પ્રકારની વ્યવસ્થા થાય છે કે જે વ્યવસ્થામાં તે જ કારણ કાર્યરૂપે પ્રતીતિ થાય છે. આ રચનાના બેદને લીધે જ કાર્યથી ને અર્થ સરે છે તેજ અર્થ કારણથી સરતો નથી. કેવલ ઉભો દોષ તો ટેનિસ અથવા ક્રિકેટ રમી શકે છે અને એ જ પુરુષ બેઠો દોષ તો એનાથી એ બંનેમાંથી એક પણ ક્રિયા કરી શકાતી નથી. છતાં કેવલ ઉભો દોષ અથવા બેઠો દોષ તોપણ એક જ છે. ઉભેલો કેવલ અને બેઠેલો કેવલ એ ભિન્ન ભિન્ન પુરુષો નથી. તે જ પ્રમાણે જ્યારે મૃતિકાશ્પ રિપતિ કારણની હોય ત્યારે જસ તેમાં નદી રદી શો અને ધટશ્પ રિપતિ તેની થાય ત્યારે જળ તેમાં રદી શો છતાં તેટલાથી મૃતિકાનો અને ધટનો બેદ પડતો નથી. ચાર પુરુષ પૃથક્ પૃથક્ દોષ તો કાંઈ પણ પાલખી ઉપાડી શો નહિ પણ જ્યારે ભેગા થાય ત્યારે પાલખી ઉંચકી શો છતાં તેટલાથી એ ચાર પુરુષ દોષ ત્યારે અને ભેગા થાય ત્યારે તેમનામાં બેદ થતો નથી. કાર્ય એ કારણની અવસ્થા-વિશેષ હોવાથી એક વ્યવસ્થામાં ને અર્થ સરે તે અન્યમાં ન સરે એ સ્વભાવિક છે; છતાં તેટલાથી તે વસ્તુ કંઈ બદલાઈ જતી નથી. તેથી સર્વ રીતે ચિચારતાં કાર્ય એ કારણથી ભિન્ન નથી અને તેથી કાર્ય ઉત્પત્તિપૂર્વે સત્ છે એ જ સિદ્ધ થાય છે. આ જ દેવુથી શીમદ્ બંન્ન ગીતામાં કહ્યું છે કે નાસતો પિણ્નતે માયો નાનાયો પિણ્નતે સત્તા ને અસત્ છે તેનો સદ્ભાવ કદાપિ થતો નથી અને ને સત્ છે તેનો અભાવ કદાપિ થતો નથી. શ્રુતિ પણ કવ્યં અસત્તઃ સગ્ગાયેત-અસત્માંથી સત્ રેતી રીતે થય એ પ્રકારે અસત્ કાર્યવાદનું ખંડન કરીને સદૈવ સૌમ્યેદમ્ન સાલીત્-હે કાંઈ આ ઉત્પત્તિપૂર્વે સત્ હતું એમ સત્કાર્યવાદનું સ્થાપન કરે છે. તેથી સર્વ પ્રમત્તેથી સત્

કાર્યવાદની જ સિદ્ધિ થાય છે, અર્થાત્ કાર્ય એ કારણથી બિન વસ્તુ નથી પણ કારણનો જ પરિણામ છે એ પરિણામવાદ જ સિદ્ધ થાય છે^૧.

આ કાર્યના કારણથી અભેદના સિદ્ધાન્તપ્રમાણે હવે તમને સ્પષ્ટ સમજાશે કે આ વ્યાકૃત નામરૂપવાળું સમગ્ર વિશ્વ તે પાંચ ભૂતના અણુઓનો પરિણામ છે. પાંચ ભૂતની રચનાવિશેષ છે તેથી પાંચ ભૂતરૂપ જ વસ્તુતઃ છે; પાંચ ભૂત તે પાંચ તન્માત્રાની રચનાવિશેષ માત્ર છે માટે વસ્તુતઃ તન્માત્રારૂપ જ છે. તન્માત્રા અને એકાદશ કરણરૂપ ધ્વન્દિયો તે ત્રિવિધ અહંકારની રચનાવિશેષમાત્ર છે તેથી વસ્તુતઃ અભિમાનમાત્ર ધર્મવાળા અહંકારરૂપ જ છે; અહંકાર તે મહત્તત્ત્વની રચનારૂપ જ છે તેથી વસ્તુતઃ મહત્તત્ત્વરૂપ જ છે અને મહત્તત્ત્વ તે સત્ત્વાદિ ત્રણ ગુણોની અવસ્થાવિશેષમાત્ર છે તેથી એ ત્રણગુણરૂપ જ છે. આ જ અર્થ શ્રી પાતંજલ યોગસૂત્રમાં કહેતાં જણાવ્યું છે કે તે વ્યક્તસુદમા ગુણાત્માનઃ ॥ ૬. ૧૨ ॥-કાલબેદથી અભિવ્યક્ત અને અનભિવ્યક્ત થઈ રહેનાર એટલે અતીત, અનાગત અને વર્તમાનરૂપે યદ્ય રહેનાર ધર્મો તે સત્ત્વાદિ ત્રણ ગુણરૂપ જ છે. આ સૂત્રમાં તે-શબ્દનો અર્થ ધર્મો છે કે જેમના સંખ્યાંધર્મા ૪. ૧૨ માં સૂત્રમાં પ્રતિપાદન કરેલું છે. એ ધર્મો જ્યારે વર્તમાન દશામાં હોય છે ત્યારે તે વ્યક્ત કહેવાય છે અને જ્યારે અતીત તથા અનાગત દશામાં હોય છે, ત્યારે તે સૂક્ષ્મ કહેવાય છે. એ ધર્મોમાં મહત્તત્ત્વથી આરંભી ઘટપટાદિ સ્થૂળમાં સ્થૂળ પદાર્થસુધી સર્વેનું મહણ કરવાનું છે, કેમકે ઉપર જણાવ્યું તેમ સર્વ કાર્ય પોતાના કારણના ધર્મરૂપ જ છે. તેથી આ સૂત્રનો એ અર્થ થયો કે વ્યક્ત અને સૂક્ષ્મ એ બે રૂપે રહેનાર મહત્તત્ત્વથી આરંભી સ્થૂળમાં સ્થૂળ પદાર્થોરૂપ સર્વ ધર્મો તે વસ્તુતઃ સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રિવિધ દ્રવ્યરૂપ જ છે. તેથી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કાર્યનો કારણમાં લય કરતાં, કાર્ય એ કારણની અવસ્થામાત્ર છે, ધર્મમાત્ર છે એ રીતે લયચિંતન કરતાં ત્રણ ગુણોની સામ્યાવસ્થાપર્યન્ત પહોંચાય છે અને એ ત્રણ ગુણોના પરિણામો વિચારતાં સ્થૂળમાં સ્થૂળ અવધીપર્યન્ત આવી પહોંચાય છે. અહિં પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે સામ્યાવસ્થાવાળા આ ત્રણ સત્ત્વાદિ ગુણોને પ્રકૃતિસંજ્ઞા આપી છે તે હવે સ્પષ્ટપણે યથાર્થ જણાય તેમ છે, કેમકે એના વિવરણરૂપ જ આખું આત્મ વિશ્વ છે. એ પ્રકૃતિને અવ્યક્ત સંજ્ઞા પણ અપાય છે અને તેની અપેક્ષાથી સર્વ પરિણામોને વ્યક્ત કહેવામાં આવે છે. એ બેનું સાધર્મ્ય તથા વૈધર્મ્ય સાંખ્યશાસ્ત્ર આ પ્રમાણે જણાવે છે: શ્રી સાંખ્યકારિકામાં જણાવ્યું છે કે—हेतुमदनित्य-मव्यापि सक्रियमनेकमाश्रिन् लिङ्गम् । सावयवं परतन्त्रं व्यक्तं विपरीतमव्यक्तम् ॥ ૧૦ ॥ પ્રિગુણમવિવેકિ વિષયઃ સામાન્યમચેતનં પ્રસવધર્મિ । વ્યક્તં તથા પ્રધાનં તદ્વિપરીતસ્તથા ચ પુમાન્ ॥ ૧૧ ॥ આ કારિકામાં પ્રથમ તો એ કહ્યું કે જે વ્યક્ત-સંજ્ઞાવાળા વિકારો છે તે હેતુમત્ છે એટલે તેનું કાષ્ઠ કાષ્ઠ કારણ છે. જેમ પંચભૂતનું તન્માત્રા, તન્માત્રાનું અહંકાર ઇત્યાદિ, એ વ્યક્ત વિનાશી છે એટલે તિરોભાવ પામનાર છે, અવ્યાપિ છે એટલે સર્વને વ્યાપન કરનાર નથી. જે કારણ હોય તે કાર્યમાં વ્યાપી રહે છે, તેથી જે સર્વેનું કારણ હોય તે વ્યાપી યદ્ય શકે પણ વ્યક્તસંજ્ઞાવાળા વિકારો

હોવાથી પરમ કારણરૂપ નહિ હોવાથી એ સર્વ વ્યાપક છે પણ એની સ્થિતિ મર્યાદાવાળી હોય છે. આ વ્યક્તમાં પરિસ્પન્દરૂપ ક્રિયા રહેલી છે, જેમ કે બુદ્ધિઆદિ તે તે દેહને મહત્ત્વ કરે છે અને ત્યજે છે અર્થાત્ ગતિઆગતિવાળાં છે. વળી બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિયો આદિ પ્રતિપુરુષ ભિન્ન ભિન્ન છે. એક પુરુષની બુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયો જે હોય તેથી ભિન્ન જ બુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયો બીજા પુરુષનાં હોય છે, તેમ જ ઇતર સર્વ-પાંચ જુનાદિ પણ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે તેથી આ વ્યક્તસંજ્ઞાવાળા વિકારો અનેક છે એ સ્પષ્ટ છે. જે કાર્ય હોય તે કારણના ધર્મરૂપ છે તેથી કારણરૂપ વસ્તુતઃ હોવા છતાં ભેદવિવક્ષા કરીએ તો કારણ તેના આશ્રયરૂપ કહી શકાય છે. તે પ્રમાણે આ વ્યક્તસંજ્ઞાવાળા વિકારો પોતા પોતાનાં કારણમાં આશ્રિત છે, એ સર્વ મહદાદિ વિકારો પ્રકૃતિના અનુમાન કરાવનાર હોવાથી સિંગરૂપ છે, એના વિભાગ યદ્ય શકે છે એનું પૃથક્કરણ યદ્ય શકે છે તથા પરસ્પર સંયોગને પામી શકે છે તેથી સાત્ત્વય છે. વળી એ સર્વ પરતન્ત્ર છે એટલે અન્યની અપેક્ષા રાખનાર છે. મહત્તત્ત્વમાંથી અદ્વંકારની ઉત્પત્તિ કરવી હોય ત્યારે પ્રકૃતિના સાહાય્યની અપેક્ષા રહે છે. પ્રકૃતિપૂરુષ જો બુદ્ધિને યતું નથી તો એ અદ્વંકારને ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી. તે જ પ્રમાણે અદ્વંકારઆદિ સર્વ વિકારો પોતાનાં કાર્ય કરવામાં પ્રકૃતિની સહાયની અપેક્ષા રાખે છે. આ પ્રકારનું વ્યક્ત છે અને પ્રકૃતિ અથવા અવ્યક્ત તે આથી વિપરીત સ્વરૂપવાળી છે કેમકે એનો કોઈ હેતુ નથી, એ જાતે જ સર્વના હેતુરૂપ છે, નિત્ય છે, કારણ કે સદાસર્વદા અસ્તિત્વમાં રહે છે (એ પરિણામ નિત્ય છે), સર્વના કારણરૂપ હોવાથી સર્વ અનાત્મ પદાર્થમાત્રમાં વ્યાપી રહેલી છે, પરિણામરૂપ ક્રિયા એને છે પણ ગતિઆ ગતિરૂપ ક્રિયા એને નહિ હોવાથી એ નિષ્ક્રિય છે, અનાશ્રિત છે, અલિંગ છે, અવયવરહિત છે અને પરિણામ પામવામાં કોઈની અપેક્ષા નહિ હોવાથી એ સ્વતન્ત્ર છે. આ પ્રમાણે વ્યક્ત અને અવ્યક્તની વિલક્ષણતા છે.

હવે એ જાનેનું સાધર્મ્ય અથવા સાદૃશ્ય આ પ્રમાણે છે: વ્યક્ત અને અવ્યક્ત એ બંને સત્ત્વાદિ ત્રણ ગુણરૂપ છે અર્થાત્ ત્રિગુણરૂપ છે. જેમ પ્રકૃતિ પોતાથી વિવેક કરવા અસમર્થ છે, તેમ બુદ્ધિ આદિ સર્વ પણ પોતાનું ભિન્નપણું જાણવા અસમર્થ છે તેથી ઉભય વિવેકહીન છે અર્થાત્ અવિવેકી છે. એ સર્વ જ્ઞાનના વિષયરૂપ થાય છે, જાણાય છે તેથી વિષયરૂપ છે અર્થાત્ દૃશ્ય છે અને એ સર્વ પુરુષોમાટે સાધારણ છે, સર્વ પુરુષોને સાધારણ રીતે દૃશ્ય થાય છે, કોઈ એક પુરુષના જ દૃશ્યરૂપ નથી તેથી એ સાધારણ છે અર્થાત્ સામાન્ય છે, એતનાવિનાનાં હોવાથી અએતન છે, સર્વ પરિણામ પામનાર છે તેથી પ્રસવરૂપ ધર્મવાળા છે. આ પ્રમાણે એ બંનેનાં સમાન ગુણો છે અને આગળ કહેવામાં આવશે તેમ પુરુષ આ ઉક્તિથી વિલક્ષણ ધર્મવાળો છે.

(અપૂર્ણ.)

૧ આ પ્રકૃતિની સાહાય્યનું આગળ વિસ્તારથી વર્ણન આવનાર છે તેથી અત્ર વિસ્તાર કર્યો નથી. એને યોગસાત્ત્વમાં પ્રકૃતિપૂરુષ નામ આપવામાં આવે છે.

સચ્ચિંતનમાલા.

જીવન એ પ્રકારથી ગાળી શકાય છે: ૧ દૃષ્ટીરિતે અને ૨ અદૃષ્ટીરિતે; અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો એક બાહ્યરૂપમાં અને બીજું આંતર રૂપમાં. બાહ્ય જીવન ગાળવામાં અનેક સ્થૂંઘ્ર સાધનોની અને તેને અનુકૂળ વિવિધ પ્રકારની પરિસ્થિતિની જરૂર હોય છે. તેથી તેવાં સાધનો અને પરિસ્થિતિ તમને ન પ્રાપ્ત હોય તો બાહ્યજીવનને અમુક ઉચ્ચ પ્રકારનું અથવા વૈભવી કે દબદબાભર્યું ગાળવાની લેણ પશુ સ્પૃહ કરશો નહિ. બહારનું જીવન જ એવી રીતે ગાળવાથી તમારા જીવનના ઉંડાણમાં તમને વાસ્તવ આનંદ નહિ રહે. તમને બહુજીવનનાં ઉચ્ચ પ્રકારનાં સાધનો પ્રાપ્ત ન હોય તો તેથી લેણ પશુ નિરાશ ન થશો. અદૃષ્ટ જીવન અથવા આંતર જીવનમાં તમે જેવી લગ્ન્યતા, જેવી સુંદરતા, જેવી અનુપમતા લાવવા-ઉપભવવા-ધારશો તેવી લાવી શકવા-ઉપભવી શકવા-તમે સમર્થ છો. વસ્તુતઃ બાહ્યજીવનમાટે જોષ્ઠતા મૂલ્યવાન પદાર્થોને આંતરજીવનને માટે અગત્યની સામગ્રીસાથે કરશો જ સંબંધ નથી. અને તેથી આંતર જીવનમાં ગમે તેવી દિગ્વિલાસ લાવવી હશે તો બાહ્યજીવનમાટેની કાંઈ પશુ સામગ્રી તમને પ્રાપ્ત નહિ તો પશુ નિઃશંકપણે તમે લાવી શકશો.

તમારાથી ગાળી શકાય એવા ઉત્તમ પ્રકારથી તમે તમારું આંતર જીવન ગાળો, આંતર જીવનને દૈહીયમાન કરનાર જે જે સદ્ગુણો હોય તે તે સદ્ગુણોને તમે ફાવે તે દશા પુષ્કળ પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત કરો. ધસતી ઝુડીમાં બળતી થતું તમારું બાહ્યજીવન, તમારા આંતર જીવનને ત્રિસોકના નરપતિના મહાવયમાં મહાસરમાં લેણ પશુ પ્રતિનિધક થઈ પડે તેમ નથી. બાહ્ય જીવનના ઠાઠનો પરિત્યાગ કરો, એ મૂર્તિ નથી પશુ છાયા છે. જ્યાં મૂર્તિ પ્રકટશે ત્યાં એ છાયાની પેઠે અવસ્થા પ્રકટવા વિના નહિ રહે. મૂર્તિ એ આંતર જીવન છે. તેને પ્રથમ પ્રકટાવો.

દૃષ્ટજીવન અથવા બાહ્યજીવનને શોભાવવાનો અને તેદ્વારા અન્યઉપર તમારો પ્રતાપ પાડવાનો જે પ્રયત્ન તમે કરો છો, અને તેમાં જોટલો કાળક્ષેપ કરો છો, તેના કરતાં ઓછા સમયમાં અને ઓછા પ્રયત્નમાં જો તમે યોગ્યરીતે વર્તશો તો તમારા અદૃષ્ટ અથવા આંતર જીવનને અત્યંત શોભાવમાન અને અત્યંત પ્રતાપમય કરી મૂકશો. બાહ્યજીવનથી તમે મૂલ્યવાન ગણાવામાં, તમારું જોટલું મૂલ્ય અંકાય છે, તેનો મોટો ભાગ બાહ્યસાધનો જ કારણરૂપ છે. તમારી પાસે કરોડ રૂપૈયા છે માટે તમે કોટચંદ્રિકા પાતિ છો, એ રૂપૈયા જતા રહેતાં તમે કોડીના પશુ નથી. ત્યારે કોટચંદ્રિકાપતિતરીકે તમારી જે ગણના થાય છે તેનો લગભગ બધો-જ ભાગ રૂપૈયા જ હેતુરૂપ છે, નહિ કે તમે અને તેથી જગતમાં તમારું મૂલ્ય તો કથું જ નથી, માત્ર તમને પ્રાપ્ત સ્થૂંઘ્ર સાધનોનું જ છે.

તો આવા મૂલ્યરહિત તમારે ગણાઈને સતોપ પામવાનું શું તમને સાઈ લાગે ?

તમારૂં આંતરજીવન જો અત્યંત બબ્બ દુરો, અને તેનું જોટલું મૂંઝ જગતમાં અંકારો એ તમારૂં પોતાનું જ સ્વતંત્ર મૂંઝ છે એમ જાણીને, એ મૂંઝથી તમે સર્વ સંપત્તિસંપન્ન ગણાશો. અને એ સંપત્તિવાળી તમારી મૂર્તિ જ્યાં ધડાશે કે તત્કાળ તેની ઓપારૂપે સ્થૂંસ જીવન સંપત્તિવાળું અને ઉત્કૃષ્ટ થતું જશે.

અદૃષ્ટ જીવનને ઉચ્ચ કરવામાં તમારા પોતાના સ્વતંત્ર બળની જ મુખ્ય જરૂર છે. અને બાહ્ય જીવનને ઉચ્ચ કરવામાં અન્યના બળની વિશેષ અપેક્ષા રહે છે. અન્યનું બળ આપણને ત્યારે જ મળે છે કે જ્યારે આપણમાં કંઈ સ્વતંત્ર બળ હોય છે. સામે મનુષ્ય આવીને તમને ત્યારે જ રૂપેયા ધીરે છે કે જ્યારે તમારી પોતાની પાસે સ્વતંત્ર રૂપેયા છે એમ તે જાણે છે; આથી બહારના સાધનોવગેરેમાટે તમારી પાસે જો સ્વતંત્ર બળ નથી તો તે મળવાં કઠિન થઈ પડે છે. માટે તે પ્રયત્ન કરવાનો પ્રથમ પડતો મૂકો. જેમાં અન્ય મનુષ્યોના બળની જરૂર નથી, પણ તમારા પોતાના સ્વતંત્ર બળની જરૂર છે એવા પ્રયત્નને પ્રથમ આદર આપો. અવશ્ય, આંતર જીવનને જનુ મૂંઝવાળું કરવામાં બહારના કોઈ કોઈ પુરોનાની સહાયની અપેક્ષા રહે છે, પરંતુ તે પ્રાપ્ત થવી જનુ સુગમ છે. કારણ કે તેના મહાપુરુષો એ સહાયને કર્યા પણ બદલાની આશા રાખ્યાવિના જેને તેને આપવાને તત્પર હોય છે. અને તેથી તેવી સહાય તમે સુમમપણે પામી શકો એમ છે.

અદૃષ્ટ જીવનને કેવું કરવું તેનો સંપૂર્ણ આધાર તમારા પોતાના ઉપર જ છે. તેમાં પ્રતિજ્ઞક બહારની કોઈ પણ વસ્તુ નથી. અને તેમાં જે કંઈ પ્રતિજ્ઞક થઈ પડે તેને દૂર કરવા તમે સ્વતંત્રપણે સમર્થ છો. એ પ્રતિજ્ઞાસામે યુદ્ધ કરવા કોઈ બીજા મનુષ્યોને આમંત્રણ કરવાની જરૂર નથી કે તોપના કારખાનામાં તોપો ધડાવવાનો 'ઓર્ડર' આપવાનો નથી. તમે ધરના ખુલ્લે બેઠા બેઠા એકલા જ તે પ્રતિજ્ઞાનો ક્ષય કરી શકો એમ છે.

જેમણે જેમણે આવા પ્રતિજ્ઞાનો ક્ષય કર્યો છે તેમણે એકલાએ જ કર્યો છે. તેમને બીજા મનુષ્યોની જરૂર નથી પડતી એટલું જ નહિ પણ બીજા બહારના સાધનોની પણ જરૂર નથી પડતી. એથી હિંદુ બહારના સાધનો અને અન્ય મનુષ્યોનો મોટે ભાગે પરિત્યાગ કરવો પડે છે. આમ હોવાથી જ તે કાંઈ તમે ધારો એટલું ઉત્તમ પ્રકારે કરી શકો એમ છે. સ્થૂંસ અથવા બાહ્ય સાધનો અને પરિસ્થિતિને રચવામાં અને તેનાદ્વારા સહાય લેવામાં તમારા પોતાના બળનો અત્યંત વ્યય થાય છે, અને તેથી એ સાધનોનો જ્યાં ઉપયોગ નથી હોતો ત્યાં તમારા તે બળનો સંયમ રહેવાથી બીજા દિશામાં તમારા તે બળને સારી રીતે વાળી શકો છો.

અદૃષ્ટ પ્રકારે જગતના તમારા જીવનને ઉત્કૃષ્ટ કરવા માટે જે આંતર સામગ્રીની જરૂર છે તે તમને પુષ્કળ પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત છે. પરંતુ તે જાળાવને માટે જે દૃષ્ટિની આવશ્યકતા છે તે તમને હાથ પ્રાપ્ત ન હોવાથી જ તમે પોતે તમને પોતાને તે સામગ્રીથી રહિત માનો છો.

એ સામગ્રી તમારા પોતાના જ અંતરમાં છે, અને તે અત્યંત પ્રમાણમાં છે. એક ડબ્બીમાં બીજી ડબ્બી અને બીજી ડબ્બીમાં ત્રીજી ડબ્બી એમ ડબ્બીઓની પરંપરા એક જ મોટા ડબ્બામાં હોય છે એવા ડબ્બા તમે જોયા છે ને? ઉપરથી જોતાં એક જ ડબ્બો દેખાય, પણ એક એકની અંદર જેમ એક એક ડબ્બી રહેલી હોય છે, તેમ મનુષ્યની આંતર સામગ્રીમાં છે. ઉપરથી જોતાં મનુષ્યને એમ લાગે છે કે મારામાં અમુક નાની સામગ્રી જ છે. પણ જ્યારે તે તેનો ઉપયોગ કરે છે, અને એ પ્રકારે એ સામગ્રી-રૂપ ડબ્બીને ઉઘાડે છે, ત્યારે તેને જણાય છે કે તેની જ અંદર બીજી નવીન સામગ્રીરૂપ ડબ્બી તૈયાર જ છે. આવી રીતે જેમ જેમ તે એક એક સામગ્રીને ઉઘાડતો જાય છે, વાપરતો જાય છે, તેમ તેમ તેની અંદરથી નવીન અને નરીન સામગ્રી તેને પ્રાપ્ત થતી જાય છે. ઢાકાની ઝીણી મલમલનો આપો તાકો જેમ એક આંગળની ઝીણી વાંસની જુગળીમાં શમાઈ રહેલો હોય છે, તેમ અનંત સામર્થ્યની સામગ્રી તમારા અંતરમાં રહેલી હોય છે. તમારે તેને કેવી રીતે વાપરવી એ જ વિચારવાનું છે. અને આથી જ અદૃષ્ટ રીતે ગાળવાના જીવનને તમે જેવું ઉત્કૃષ્ટ કરવા ધારશો તેવું ઉત્કૃષ્ટ કરી તે વડે સુખનો અનુભવ કરી શકો એમ છે.

* * * *

તમારા અદૃષ્ટ જીવનનું ઉંચામાં ઉંચું જેવું સ્વરૂપ તમે કદ્યું હોય તેવા પ્રકારનું જીવન ગાળવા મડિા. દૃષ્ટ પ્રકારનું જીવન તમને પ્રાપ્તસામગ્રીને અનુસાર ઉત્તમમાં ઉત્તમ પ્રકારે ગાળવામાં કશો જ વિરોધ નથી. પરંતુ તેમાં તમારા બળ તથા સમયનો કેટલો ભોજ આપવો પડે છે, તેનો પૂર્ણ વિચાર કરજો. તમારા અદૃષ્ટ પ્રકારે ગાળવાના અર્થાત્ આંતર જીવનની સાથે તમે વધારે અને વધારે સંબંધવાળા રહેજો. એ જીવન જ તમને સુખ વા દુઃખનો અનુભવ કરાવશે. તમે વાણીથી મોઢા શબ્દો બોલો, પણ અંતર દ્વેષ કે ક્રોધથી પૂર્ણ રહેતું હોય, તમે મનુષ્યોના પ્રત્યક્ષમાં ઝનના, વિરાગના, પ્રેમના, બોધના, વિવેકના અને એવા જ પ્રકારના શબ્દો બોલના હો પરંતુ અંતરમાં તેથી વિપરીત જ વ્યાપારો ચાલતા હોય તો ભલે થોડી ક્ષણમાટે બાહ્ય જગતમાં તમે કદાચ સ્તુતિપાત્ર ગણાશો, પરંતુ તેથી તમારો પોતાનો કશો જ શુક્રવાર વળવાનો નથી. તમારું અંતર તો મિલની ચીમનીની અંદરની કાળાશ જેવું જ રહેવાનું. એ ચીમની બહારથી રંગેલી હશે તેથી શો સાચો લાભ થવાનો હશે ?

* * * *

તમે તમારા જીવનને સર્વોત્તમ પ્રકારે ગાળો અને તેની સાથે બીજાઓને પણ તે જ પ્રકારે સર્વોત્તમ જીવન ગાળવાને ઉત્તેજન આપો, અને તેઓ તે પ્રકારે સર્વોત્તમ જીવન ગાળે તેમાં તમારાથી જેટલી સહાય અપાય તેટલી આપો. ભમે તમે તમારા અમુક સ્વાર્થથી આ કાર્ય કરો વા કેવલ પરમાર્થથી આ કાર્ય કરો, તેમાં કંઈ વાંધો નથી. પરંતુ તે નિર્દોષ અને શુદ્ધભાવપૂર્વક જ કાર્ય થવું જોઈએ. નિઃસ્વાર્થતાની ડાંડળી યહને ફરવાની જરૂર નથી. તમારે સ્વાર્થ સાધવાની ઇચ્છા હોય તો તે ભલે સાધજો, પણ તેને નિઃસ્વાર્થતા અથવા પરમાર્થનું રૂપ આપીને સ્વાર્થ સાધવાની અધમશક્તિ કહી પણ રાખશો નહિ. તમારા અને અન્યના કલ્યાણને મારે જ તમે કાર્ય કરો, ખસ એટલું પૂરતું છે.

* * * *

મહાકાવ્યે આ કથન અનેક પ્રસંગે કહ્યું છે અને તેમ છતાં તે પુનઃ પુનઃ કહે છે કે જ્યારે દશે દિશાથી પ્રતિકૂલતાનું જ જન થાય, અને તમારા પ્રત્યેક કાર્યનો પ્રતિકૂલ જ પરિણામ આવતો જણાય, તેવા સમયે પણ તમે પોતે જે કંઈ યોગ્ય અને ઉચ્ચ છે તેમાં જ રમ્યા કરજો. આમદુર્લભ ઉત્કૃષ્ટ વસ્તુપ્રતિ જ ધર્યા કરજો, અને તમારી માનસ દૃષ્ટિને તો અખંડ અનુકૂલ પરિણામનું જ ચિત્ર જોયા કરવા દેજો. તમે જે વખતે પ્રતિકૂલતાની સાથે જાણો છો, તે વખતે અગ્નિમાં ધી દોમાય છે, અને તેથી અગ્નિ અર્ધન પ્રજ્વલિત થાય છે. તમારી આ પ્રકારની માનસ સ્થિતિ રથૂસ પરિસ્થિતિને ધારેલા અનુકૂલ પરિણામમાં લાવવા સમર્થ છે.

* * * * *

જે અંતઃકરણ ચિંતાથી બ્યાકુલ થઈ રહ્યું હોય છે તે અંતઃકરણ પોતાના કર્તવ્યમાં વારંવાર ભૂતો કરે છે. આ જેમ સત્ય છે તેમ જ અંતઃકરણમાં પ્રકટતું દ્વિધાપણું અને કરાગપણું, ખોટાં ખોટાં ભાતિજનક મંત્રો, તેમ જ મનની કુમાર્ણે વાજેથી મતિ એ બધું પણ વારંવાર ભૂતો થવામાં તેટલા જ કારણરૂપ છે. અને એવી ભૂતો અનેક વિધો અથવા કદને ઉપજાવે એ સ્વાભાવિક છે.

* * * * *

વિકળ મન હંમેશાં વિકળતાના જ કારણોને ઉપજાવે છે. વિવનથી ઘેરાયેલું મન વધારે અને વધારે વિવેકને જ પ્રકટાવે છે. ટુંકામાં સિદ્ધાંત એટલો જ કે વિવન વિવેકને, વિપત્તિ વિપત્તિને, કલેશ કલેશને અને દુઃખ દુઃખને જ રજો છે. આ સિદ્ધાંતને પ્રચલિત દેદેવતાના ચન્દ્રોમાં દહીએ તો ‘વાગ્ધાપર વાગે’ એ છે. તેથી વિવન, વિપત્તિ, કલેશ વગેરેથી જેમ બને તેમ ઓછા આપણે રંગાઈએ છીએ, તેમ આપણે આપણાપ્રતિ ઓછાં વિવન, વિપત્તિ, કલેશ વગેરેને આમંત્રીએ છીએ. વિવન, કલેશ વગેરેનું જેમ વધારે ચિંતન કરીએ છીએ, આપણી માનસ અને રથૂસ દૃષ્ટિને જેમ જેમ વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં તેનાં જ ચિત્રો દેખાડીએ છીએ, આપણી કલ્પનામાં તેનાં જ પ્રસંગોને ખાસ કરીએ છીએ, તેમ તેમ આપણે તે જ વસ્તુથી વીંટળાઈએ છીએ. ઘોડો સમય જતાં અપણુંને અનુભવ એ જ પ્રકારનો થાય છે કે વિવન, વિપત્તિભાદિના સર્પરૂપ આપણે છીએ, અને તેમાંથી નીકળતા કિરણોથી જ આપણું જગત્ જગાઈ રહ્યું છે.

* * * * *

કલેશાદિકથી, દુઃખાદિકથી જેમ જેમ આપણે કલેશાટત, દુઃખાટત થતા જઈએ છીએ તેમ તેમ તે કલેશ, દુઃખ વગેરે દિગ્બુજિત, અગ્નિગ્બુજિત, રથગ્બુજિત, યનગ્બુજિત, સદસગ્બુજિત અને એમ વર્ણનાં જ જાય છે. આપણે પોતે જ આપણાં કલેશાદિને વધવા માટે જગ આપતા જઈએ છીએ, જીવન આપતા જઈએ છીએ, અને તેમને દરરોજ કાળને વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં લાંબાવતા જઈએ છીએ. આજ મુઠીમાં તમને પ્રાપ્ત થયેલા કલેશાદિકની આ રીતે તમે અનેકગ્બુજિતરૂઢિ કરી છે. હવે તેનાં ઉડાણાવો છે કે

* * * * *

વર્તમાન સમયના વિદ્નો અથવા પ્રતિકૂલતાની ચિંતા કરવી એ આપણા ભવિ-
ષ્યમાં તેને સ્થાયી રાખવાના અને તેની વૃદ્ધિ કરવાના કારણને રચવા એ જ છે, એ.
બધાની ચિંતાથી મુક્ત રહેવું એ તે બધાનો સત્વર નાશ કરવાનું કારણ રચવું એ છે.
વિદ્ન અથવા ગમે તે પ્રતિકૂલતા આવી હોય તેને ટાળવાને માટે તેની ચિંતા કરવી એ
એક મુખ્ય સાધન છે એમ ધણા મનુષ્યો સમજે છે. 'હાય, હાય, તારા માથે આટલા-
ટલું દુઃખ છે, તેની લગારે ચિંતા નથી ?' આજું કહેનારા મનુષ્યોનો ટોટો નથી. તેઓ તેને
ટાળવાને માટે તેની ચિંતા કરવી એ જ સાધન સમજે છે, પણ ખરું જોતાં તેમ નથી.
કલેશ, વિપત્તિ વગેરે હોય તો તેનો વિચાર કરો, પણ તે વિચારમાં એ જ હોવું જોઈએ
કે તેને ટાળવાને માટે માર્ગ શોધવો. નહિ કે 'હાય, હાય, હવે શું થશે, આ દુઃખ
તે કેમ ટળશે' એવા લમણે હાથ દબને વિચારો કરતા ખેતી રહેવું. પ્રાપ્તિવિપત્તિના
વિચારો મનને બગાડતા નથી, પણ પ્રાપ્તિ વિપત્તિ માટે જે વિકળતાના વિચારો
છે તે મનને બગાડે છે. મનને શાંત રાખો, ધૈર્યવાળું રાખો, સ્થિર રાખો,
સામર્થ્યવાળું રાખો, અને પછી એ વિપત્તિને શી રીતે ટાળવી તેના જ માત્ર સરળપણે
વિચાર કરો. મનને તંગ કરીને તાણી તાણીને વિચાર કરવાથી કશું જ વળવાનું નથી,
મનને શાંત અને સ્વસ્થ રાખીને વિપત્તિ ટાળવા જે વિચાર કરવા હોય તે કરો. ચિંતા
ન કરો પણ ચિંતન કરો.

પ્રાપ્તિવિપત્તિનું જોએ ધણું જ ચિંતન કરે છે તેને તે વિપત્તિ ધણા મોટા પ્રમાણમાં
પ્રાપ્ત જ રહે છે અને વૃદ્ધિ પામતી જાય છે, અને જોએ વિપત્તિઆદિનું ચિંતારૂપે ચિં-
તન નથી કરતા, તેમને વિપત્તિ ટાળવી સહેલી લાગે છે, અને તેમની પાસે કાઈ
પ્રસંગ વિપત્તિરૂપે પછી આવતો જ નથી.

ધણી વખત આવી મળનાર ટટલાક ઉપાધિઓ તો એવા હોય છે કે જો આપણે
તેના વિચારો કરવાનું છોડી દઈએ છીએ તો પછી તે અપણી પાસે ઉભા જ રહેતા
નથી. અને તેની સામા ઉપાધિમાત્રથી પણ અત્યંત સમર્થ એવી સત્તા જે આપણા
અંતરમાં રહેલી છે તેને જાગૃત કરી તત્કાળ તેના સંમુખ સ્થાપીએ છીએ તો તે જ સજી
તે લોપ થઈ જાય છે. પરંતુ જગતમાં એવા ધણાએ લડવૈયા પડ્યા છે કે જેના બાયામાં
અજ્ઞાન બાજો છે, અને તેમ છતાં ઉપાધિઓથી ધરધરતા જ રહ્યા હોય છે, અને ઉપાધિ-
ઓના ગેબી મારને મૂગે મહોડે સહન કર્યા જ કરતા હોય છે !

બીજું બધું તો ઠીક પણ એ વાર્તા ખાસ ધ્યાનમાં રાખજો કે ઉપાધિ અથવા
વિપત્તિની આશા રાખ્યા કરવી નહિ. ધણા મનુષ્યોને આ એક કુટેવ પડી હોય છે. તેઓ
નિત્ય વારંવાર એવા વિચાર કરતા હોય છે કે "કાલુ જાણે, કાલ ઉઠીને કેવોએ
દહાડો આવે, સઘળા દહાડા તે કંઈ દીવાળી છે, આ દુનીયામાં કાલ ઉઠીને માથે શું શું
નહિ આવી પડે તેનું કાલુ જાણે છે, આજ તો આટલું છે, ને કાલ ઉઠીને શું એ નહિ
આવી પડે તે શું સમજાય." આવા આવા વિચારો ધરી બે ધરી નહિ પણ કલાકોના
કલાકો કર્યા કરનારા પણ ધણા હોય છે. આવા પ્રતિકૂલતાના જ અનુમાનો કર્યા કરવાનું

કશું કારણ નથી. કદાપિ આવે તો તે સ્થિતિ કે પ્રસંગને તત્કાળ જ વિપત્તિરૂપે ઉપાધિરૂપ માની લેશો નહિ. અને તેમ છતાં નિશ્ચયપૂર્વક આવે તો તેને આત્માદા એક વિલાસરૂપે જોઈ જાણી લેજો. તેને આનંદના રૂપમાં વધાવી દેજો. પ્રત્યેક પ્રસંગને આનંદના રૂપમાં પલટી નાખવાથી તે પ્રસંગ અલ્પ સમયમાં જ પોતાની તીક્ષ્ણતા ત્યજ દે છે; અને તે વાસ્તવ આનંદના રૂપમાં જ પલટાઈ જાય છે. પશ્ચિમમાં જોનાર મનુષ્ય પ્રથમ અધિકાર જ જુએ છે. પરંતુ તે પોતાની દૃષ્ટિ પૂર્વતરફ ક્ષિતિજમાં વાળે છે. 'લાં ઉગતા સૂર્યજિ' અને તેના પ્રકાશને નિહાળે છે-ક્ષણભર ત્યાં જોઈ રહે છે. પુનઃ તે જ મનુષ્ય પશ્ચિમપ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખે છે. અને ત્યાં શું જુએ છે? જે સ્થળે અધિકાર હતો તે જ સ્થળે તેને પ્રકાશ દેખાય છે. શાથી? કારણ કે તેણે પ્રકાશમાંથી દૃષ્ટિ પાછી વાળી છે. તમે આનંદતરફ દૃષ્ટિ નાંખો અને પછી કલેશતરફ જોશો તો તે સ્થળે પણ તમને પેથે આનંદ જ હવાતો નજરે પડશે.

*

*

*

*

પાણીપહેલાં મોજડી ઉતારવાનો જરા પણ પરિશ્રમ કરતા ના. જ્યાં સુધી પ્રતિકૂલતા કે એવું જ કંઈ અડાઅડ આવે પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યાં સુધી તેને દૂરથી જોઈને આરજી-આગળ વધાવવાને આવીને ઉભા રહેશો નહિ. કંઈ પ્રતિકૂલ બનવાનું બાન થતાં તે બનશે જ એવો નિશ્ચય બાંધશો નહિ, એ પ્રકારના સંશયમાં પણ એલાં ખાશો નહિ. શુભપ્રતિશ્રદ્ધાપૂર્વક દૃઢ રહેજો. પ્રતિકૂલમાં શુભ અથવા અનુકૂલનું દર્શન ન કરી શકાય તો એ ચિંતનનો સમૂલ પરિત્યાગ કરજો. બીજા જ વિચારો, અને તે ઉંચા પ્રકારનામાં મનને જોડજો. આમ થતાં તમારા મગજનો ભાર ધણો નિવૃત્ત થયેલો લાગશે.

*

*

*

*

પ્રતિકૂલ વસ્તુ વા સ્થિતિનો મહાસાગર જણાય તોપણ તેને તરી પાર લઇ જનાર નૌકારૂપે શ્રદ્ધાને જાણજો. શ્રદ્ધા કાં તો તમને ટાઈ આશ્ચર્યકારક રીતે એ જ મહાસાગર ઉપર પુલ બતાવશે કે જેના ઉપરથી તમે નિર્ભયપણે એ સમુદ્રના પારને પાછી યોગ્ય થવા એ સમુદ્રની નીચેથી ટાઈ 'ટનલ' (સમુદ્રની નીચેની પૃથ્વીની અંદરથી માર્ગ) દ્વારા તમને બીજે કિનારે પહોંચાડશે. પ્રિય બંધુઓ ! શ્રદ્ધાનું અદ્ભુત માહાત્મ્ય તમે શ્રદ્ધાને ધારણ કરશો ત્યારે જ સમજાશે.

*

*

*

*

મનુષ્યને આવી મળતા ઉપાધિઓમાંનો મોટો ભાગ આકાશનાં કાળાં અશ્વજેવો હોય છે. તેઓ જોવામાં ભયંકર સ્વરૂપવાળાં હોય છે, પરંતુ વસ્તુતઃ દુઃખસમાન જ છે. અને પવનના એક સામાન્ય ઝપાટામાં જ કપાદિનાં કપાદિ વિખરાઈ જાય એવાં હોય છે.

*

*

*

*

જા અત્ર અમુક પ્રકારનાં દૃષ્ટિબિંદુથી જોતાં જ માત્ર રથામ અને ભયંકર દેખાય છે. એના એ જ અંશે દૃષ્ટિબિંદુ પલટાતાં અથવા ક્ષિતિ બિંદુથી જોતાં ચાંદી અથવા સુવર્ણસરખાં દેખાય છે. આ અંશે ગમે તેવાં ભયંકર દેખાતાં છતાં લેઈ પણ વાસ્તવદશિન કરનાર હોતાં નથી. ખરું જોનાં તો એમ છે કે કલ્પનાથી જ તેમાં અત્યંત ભયને ઉપ-

નની લેવામાં આવે છે. ઉપાધિરૂપ અથ્વા અસદ્ છે એમ કલ્પનાથી જ માની લેવામાં આવે છે. જે મનુષ્ય એ અષ્ટ્રોમાં ઘોર અધિકાર અથવા સ્વામતાને જ જુએ છે તેને તે કેવળ ભયની પ્રતીતિ કરાવી તેનામાં ચિંતા પ્રકટાવે છે. જે મનુષ્ય તેના તરફ એટલી હલ્લની ઉંડી લાગણીથી જોતો નથી અને તેના સર્વ અંશોતરફ દષ્ટિ નાંખે છે તેને એ અલોની કિનારીમાંથી ઝરતાં મૂવેનાં સુવર્ણમય રશ્મિઓ એ અમની સ્વામતાસાથે અપૂર્વ સુંદરતાને ધરતાં પશુ જાય છે. એ જ અષ્ટ્રો ખીમની કલ્પનામાં મનોહર વિચાર-રજુતિ કરાવી શકે છે. સ્વસ્થમાં જેવા દષ્ટિર્નિદુષ્ટી તે જોવામાં આવે છે તેવી અસર તે જોનારના અંતઃકરણમાં ઉપજાવે છે.

* * * *

આપણી શારીરિક સ્થિતિ કેટલીક વખત અત્યંત મંજીર અથવા ત્રાસજનક લાગે છે, અને તેમ છતાં તે ઝાઝળ માત્ર જ હોય છે. અને આત્માના સામર્થ્યથી સહજમાં તેની અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિ કરી શકાય છે. જ્યારે ભય અથવા શંકાની દષ્ટિથી તેના તરફ જોઈએ છીએ, ત્યારે તે અત્યંત ભયાનક લાગે છે, અને આપણામાં તેના જ ભય-જનક વિચારોને પ્રકટાવે છે. જે વસ્તુઉપર આપણે દબણે જોયા કરીએ છીએ તેને અનુરૂપ વિચારો જ આપણામાં પ્રકટવા માંડે છે. આ રીતે અમુક પ્રકારના ભયોત્પાદક વિચારો ક્રમે કરી આપણા શરીરમાં તે પ્રકારની હાનિકારક અસરને પ્રકટાવે છે, અને તે અસર ખીજ અનેક હાનિઓને ઉત્પન્ન કરે છે.

* * * *

આપણા પોતાના આકાશમાં જ્યારે સ્વામ અષ્ટ્રો ચઢી આવતાં દષ્ટિએ પડે ત્યારે વિચારવાણી મધુર લહરિઓ તેને ક્ષણમાત્રમાં વિખેરી નાંખશે એ જરૂર જણાવે. આ વિચારો તે તે છે કે જે આત્માના અભ્યંતર પ્રદેશમાંથી ઉઠે છે, અને તે સ્થળે પ્રવેશ કરનાર મનુષ્ય તે વિચારોને સ્ફુરારી શકે છે. તમે ત્યાં પ્રવેશો, તે વિચારોને સ્ફુરારો, તેમાં તન્મય થાઓ અને પરમ આરોગ્ય અનુભવો.

મનુષ્યમાત્રના જીવનનો એક અભ્યંતર પ્રદેશ છે; તે અત્યંત શુદ્ધ, મધુર, અને રમણીય છે. એ અભ્યંતર પ્રદેશમાં પ્રવેશવાથી જુદાશક્તિની મર્યાદાથી અતીત એવી પરમ શાંતિ અને એ સ્થળવિના અન્ય ક્યાંદિ પશુ નથી એવા અલૌકિક વિલક્ષણ આનંદ મળી આવે છે.

* * * *

મનુષ્યના શરીરમાં જે ક્ષણે વ્યાપિતું દર્શન થાય છે, અથવા વ્યાપિ પ્રકટ થવાનાં ચિહ્નો દેખાય છે, ત્યારથી જ તેને એ ભય ઉપજે છે કે રખેતે આ વ્યાપિ ભયંકરરૂપ પકડે અથવા આ ચિહ્નમાંથી કાંઈ મોટો રોગ ઉપજી આવે. પરંતુ આ જ સ્થળે આત્માના વિચાર પ્રકટાવવાની જરૂર છે. આત્માની જ્યાં સત્તા પ્રવર્તી રહી છે ત્યાં ભયંકરજેતું કશું જ નથી. જે કાળે મનુષ્ય આત્મામાં પ્રવેશે છે, પ્રશાંતપણે આત્માના પ્રદેશમાં આવીને ઠરે છે, તે કાળે, પૂર્વે જે અત્યંત ભયાનક દેખાતું હતું તે કેવળ મિથ્યારૂપ યજ રહે છે, અને તત્કાળ ત્યાંથી પલાયન કરી જાય છે.

* * * *

જ્યારે તમે કાંઈ પણ વસ્તુની કઠિનતા જોવા માગો છો, ત્યારે તમને પ્રત્યેક વસ્તુમાં કઠિનતા જણાય છે. પરંતુ ગમે તેવી કઠિનતા હોય તોપણ તમારા પોતાના સામર્થ્ય-ગળ તે દુર્બળ જ છે, એમ જ્યારે તમે નિશ્ચયપૂર્વક જાણો છો, અને એ પ્રકારનો અંતરથી અનુભવ કરો છો ત્યારે કાંઈ પણ વિષયની કઠિનતા ટળી જાય છે.

* * * *

સત્ય પ્રેમ સામાના પ્રેમની રૂપદાવાળો હોતો નથી. તેને બદલામાં કશું જ જોઈ નથી. બદલો એ તેને મન અત્યંત તુચ્છ ક્રિયા છે. સત્યપ્રેમ અન્યઉપર એક જ કારણથી પ્રેમ રાખે છે, અને તે એ કે તે પોતે સત્ય પ્રેમરૂપ છે અને તેથી અરણ્ય પ્રેમ કરવો જોઈએ. આવા નિઃસ્વાર્થ પ્રેમથી તમારું હૃદય થું છલકાઈ રહ્યું છે !

* * * *

ચિંતામાનથી મુક્ત રહો. તે જ્યાં હોય ત્યાં તેને સડ્યા કરવા દો, તમારું મુખ તેના તરફ જરા પણ ફેરવવાની જરૂર નથી, તમને તેની કશી જ અગત્ય નથી.

* * * *

તમારા ધન, શ્રદ્ધા, અલંકારો વગેરેની જેટલી સંભાળ રાખો તેટલી જ તમારી વાણીની પણ સંભાળ રાખજો. જ્યારે તમારે કાંઈ પણ ઉપયોગી કહેવાનું હોય તારે જ તેનો ઉપયોગ કરજો. અન્ય મનુષ્યના જીવનને જે પ્રભાવ અને સુખરૂપ કે તેનો જ ઉચ્ચાર કરજો. જે આપાતતઃ સત્ય દેખાય, જે ઘોડા વખતને માટે જ સત્ય દેખાય, તેનું અખંડ કથન કર્યું કરશો નહિ. જે નિત્ય છે, જે પરમ સત્ય છે, તેને વાણીવડે વારંવાર ઉચ્ચારજો. જેને તમે સત્યરૂપે ન જાણતા હો, જેને તમે દિનારે ન જાણતા હો, તે ધણી બધે તમારી જીભને ધડીઝર મમત ઉપજાવે એમ હોય તોપણ નિરોધપૂર્વક તેને બોલતા અટકજો. અને જે વસ્તુસંબંધી તમને ખગર ન હોય તેણે નકામા ગપગોળા કદાપિ ફેંકશો નહિ, ગમે તે બોલવું તેના કરતાં મૌન એ ખરેખર મહત્ત્વ છે, જરા મૌનની મધુરતાને પણ ચાખો તો ખરા.

* * * *

સામર્થ્ય શોમાં છે તે તમે જાણો છો ! જ્યાં અત્યંત શાંતિ છે ત્યાં જ સામર્થ્ય છે. જે સામર્થ્ય મોટા દિમાયકને પણ ડગાવે છે, તે સામર્થ્ય પૂર્ણ પ્રશાંતિમાં જ રહેલું છે, અને પ્રશાંતિમાં રહીને જ તે સામર્થ્ય પોતાનું કાર્ય કરે છે. આથી મનુષ્ય જ્યાંથી પૂર્ણ શાંતિને અનુભવતાં દિખ્યો નથી ત્યાંથી મહાત્મા સામર્થ્યને તે કદી પ્રાપ્ત કરી શકે નથી. તમે પોતે અખંડ પૂર્ણ પ્રશાંતિમાં છો, તમારી આસપાસ-તમારા સર્વ વ્યવહારમાં, તમારા અંતઃકરણમાં લેણ પણ અંશમાં, ક્યાંદિ અંશમાં કાંઈ પણ પ્રકારનો દોષ નથી. પરંતુ પરમ પ્રશાંતિ જ છે, એ જાવનાને સદોદિત નામવ રાખો. આવી પ્રશાંતિને તમારામાં અનુભવ કરવો હોય તો નીચેનું પદ વારંવાર શાંતિના બાવપૂર્વક જાઓ અને તેમાં તન્મય થઈ રહો.

પદ. (જીવ જીવ લે સદગુણતાને, એ લય.)

મારું જીવન સતત વહે શાંતિમાં,

શાંતિમાં, વિશ્રાંતિમાં—મારું.

- વસ્તુવિચારે કરી મન પડતું, નથી અવનતિની શ્રાંતિમાં,
 • ઉચ્ચ લક્ષ્યને લક્ષી રહેતાં, સતત વહે ઉત્ક્રાંતિમાં; માઈ૦
 દર્પ શોકે ન થતાં અનુકૂળ પ્રતિકૂળ સ્થિતિની સંપ્રાપ્તિમાં,
 દૈતભાવ ક્યાંથી પ્રકટે આ, ચિન્મયતાની વ્યાપ્તિમાં; માઈ૦
 અવૃત્તિના અંતરના અંકુર, પરિણમતા પર્વાપ્તિમાં,
 ઉપેન્દ્ર એક અચતરચરે રહું, આદિ મધ્યે કે સમાપ્તિમાં; માઈ૦

* * * * *

મનના, બુદ્ધિના તથા આત્માના સામર્થ્યનો ઉચ્ચ પ્રકારનો વિકાસ તમારામાં કરવા ઇચ્છતા હો તો પુસ્તકમાં, આકાશમાં, વૃક્ષોમાં, કે મનુષ્યોની વાતચીતમાં રોકાયાં કર્યાં કરશો નહિ. એ બધામાંથી પાછા વળો, બહારની સધળી વસ્તુઓમાંથી પાછા વળો અને અંતરમાં આવી ઠરો. અભ્યંતરનું ચિંતન કરતાં, અભ્યંતરમાં સ્થિર રહેતાં, અભ્યંતરનો અનુભવ કરતાં સિખો. એ અભ્યંતરનું ચિંતન કરવામાં, તમારા સમગ્ર વિચારોને તમારા અંતરનાં ઉંડાણમાં, તમારા આંતર જીવનના મધ્યબિંદુમાં વાળવા મડિા. મનુષ્યોનો મોટો ભાગ આમ અભ્યંતરનું ચિંતન કરવાને બદલે બહિર્ગતું જ ચિંતન કર્યાં કરતો હોય છે, અને તેથી ઉપરઉપરના જ ચિંતનમાં તે અખંડ રમથુ કર્યાં કરતો હોય છે. ઉપરઉપરના ચિંતનમાં અનત્ત રહેલું છે, ઉંડાણના ઉચ્ચ ચિંતનમાં તત્ત્વ રહેલું છે, અને જ્યારે તમે તત્ત્વનું ચિંતન કરતાં યાઓ છો ત્યારે જ મન બુદ્ધિ તથા આત્માનો સર્વોત્તમ વિકાસ કરો છો.

* * * * *

ઉપરછલા નહિ પરંતુ ઉંડાણના ગંભીર વિચારો અને ઉચ્ચ પ્રકારના વિચારો જ આપણે વાસ્તવ વિકાસ અને આપણામાં વાસ્તવ વિગેષતાને ઉપજાવે છે. પરંતુ તેવા વિચારો કેવળ અભ્યંતરમાં સ્થિર થવાથી અને વારંવાર અભ્યંતરના જ સંગંધવાળા રહેવાથી પ્રકટે છે. બહારનું ચિંતન મનુષ્યને બ્યમ, યંકાશીલ, બ્યવધાનકારક અને અધઃપતન કરનાર થઈ પડે છે, જ્યારે અભ્યંતરનું ચિંતન મનુષ્યને અવિકલ, પ્રજ્ઞાત, નિઃશંક અને ઉચ્ચગામી કરી મૂકે છે. ઉંચે જતું હોય તો અભ્યંતરના-ઉંડાણના-વિચાર કરો, નીચે જતું હોય તો ઉપરના-બહિર્ગના-જ વિચારો કરો.

* * * * *

અભ્યંતરના વિશાળ પ્રદેશમાં, આપણામાં રહેલી સર્વ શક્તિઓની શક્ત્યતાની જ આજીને આપણે જોઈ શકીએ છીએ. આ પ્રકારે સિદ્ધિના અર્થે શક્ત્યતાનાં જ કારણોને સ્પષ્ટપણે જાણીને તેનો વિકાસ કરવાને માટે, આપણને એ શક્ત્યતાની આજીનું અર્થાત્ તે અંશનું વિસ્પષ્ટ જ્ઞાન થવું જોઈએ, અને તેનું આપણને જ્ઞાન રહેવું જોઈએ. આપણી સર્વ પ્રકારની બુદ્ધિ અથવા શક્તિના પૃથ્થ ભાગમાં રહેલા અમર્યાદ સમર્થને આપણે અનુભવવું જોઈએ. આ પ્રકારના ઉંડાણવાળા અનુભવનું દરોન અથવા આંતર પ્રદેશનું જ્ઞાન, જ્યારે આપણે અંતરનું અને અંતરનું જ અખડિતપણે ચિંતન કરીએ છીએ, અંતરમાં અને અંતરમાં જ અભિમુખ રહ્યા કરીએ છીએ ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે અને વેગપૂર્વક આપણને થાય છે. આ અનુભવ કરવાનો વિષય

છે, વાણીનો નથી, અને તેથી ઉપરનું લખાણ તત્કાળ સ્પષ્ટ ન થાય તો તેથી અકગારો નહિ તેમ તેને નિર્માણ્ય ગણી અથવા કહિત માનીને ઉવેખી કહાડરો નહિ. આચારમાં મૂકી લુઓ. તેનું અદ્ભુત ફળ ત્યારે જ જણાશે.

*

*

*

જ્યારે જ્યારે તમે તમારા પોતાના સંબંધમાં વિચાર કરો ત્યારે ત્યારે તમારામાં રહેલી આ શક્તિ અથવા સિદ્ધિના સામર્થ્યવાળા તમારા પોતાનો વિચાર કરજો. એટલે તમે કેવળ સામર્થ્યહીન છો, તમારામાં કશું જ કરવાની શક્તિ નથી, એવા પ્રકારના તમારે પોતાને માટે વિચાર કરવો નહિ. આ શક્તિવાળું સામર્થ્ય તમારામાં અનંત પ્રમાણમાં છે, તેથી તેવા રૂપે જ તમે તમને જાણજો અને વિચારજો.

કોઈ અમુક જ પ્રકારની કાર્ય કરવાની અત્યંત કુશળતા (Talent) કે જે આપણને પ્રાપ્ત હોય અથવા પ્રાપ્ત કરવાની અત્યંત ઇચ્છા હોય તે શક્તિના પોષક વિચારોને જ તમારામાં અવકાશ આપજો. કોઈ પણ બાબતના સંપોષક વિચારોમાં જ પ્રતિભાતું સામર્થ્ય રહેલું હોય છે.

જ્યારે બીજાના સંબંધમાં તમે વિચાર કરો, ત્યારે તેમના આત્માપ્રતિ દૃષ્ટિ વાળીને વિચારો કરજો. મનુષ્યમાં બે વિભાગ અથવા બે બાજુઓ છે. એક જીવનની અને બીજી આત્માની. ત્યારે આત્માની બાજુને જોઈને જ ધૃતર મનુષ્યોસંબંધી વિચાર કરવાનો અભ્યાસ પાડજો. એ બાજુનો વિચાર કરવાથી કોઈ કાળે પણ તે મનુષ્યમાં આત્માની દિવ્યતા અગદળી ઉઠવાનો પ્રસંગ આવે છે. આ પ્રકારે આપણા પોતાના સંબંધમાં તેમ જ ધૃતરના સંબંધમાં વિચાર કરવાથી આપણે આપણને અભ્યંતરનું ચિંતન કરવાનો અને અભ્યંતરપ્રતિ જ દૃષ્ટિ વાળેલી રાખવાનો અભ્યાસ પાડીએ છીએ.

*

*

*

*

પ્રત્યેક શક્તિની બે બાજુઓ હોય છે, એક અંતરની અને એક બહારની. જ્યાં સુધી મનુષ્ય તે શક્તિની બહારની જ બાજુને જોયા કરે છે ત્યાં સુધી તે મનુષ્ય એ શક્તિના સામાન્ય બાગને જ જોઈ શકે છે અથવા અનુભવી શકે છે. પરંતુ મનુષ્ય જ્યારે કોઈ પણ શક્તિની અંદરની બાજુપ્રતિ દૃષ્ટિ વાળે છે અને તેના અંતર સામર્થ્યનો વિચાર કરવા માંડે છે, ત્યારે તે મનુષ્ય તે શક્તિનું વધારે વિશાલ અને ઉંડું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને તે શક્તિનું અધિક ઉચ્ચ સ્વરૂપ તેના લક્ષમાં આવી શકે છે. માનસ યા-ચના નિયમપ્રમાણે જેનું જ્ઞાન મનુષ્યને થાય છે તેનો તે બાજુ જીવનમાં અવિષ્કાર કરી શકે છે, તેથી જ્યારે તમને કાર્ય કરવાની અત્યંત કુશળતાની જે શક્તિ તેનું વિશાલ સ્વરૂપમાં જ્ઞાન અથવા જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે તે શક્તિનો તમે તમારા પોતાના સમૂહ બ-વહારમાં વિશેષ અને વિશેષ અવિષ્કાર કરો છો, અને ઉત્તરોત્તર અધિકારિક પ્રમાણમાં અને અધિક પૂર્ણ અંશમાં તમે એ શક્તિને જામત્ કરી શકો છો. આમ દેવતાથી જ અભ્યંતરના ચિંતનમાં સવિશેષ પ્રમાણમાં શક્તિ પામવાની અગત્ય છે, એ તમને સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ થઈ શકે એમ છે.

મંગલ લગ્ન.

પદ. (સ્નેહની નદીઓ ઉભરાય, એ લપ.)

આજે ફડાં મંગલ વર્તીય,
મારો પ્રભુસહ હસ્ત જોડાય;
પ્રભુકરથી મીઠળ બધાય,
ઉડા છેડી પ્રભુથી જાંઠાય.

કન્યા ને આ પતિ, એવું હતું જે બાન;
તે રૂપ અંતરૂપદ હતો, ઉભયના મધ્યસ્થાન,
આજે મધ્યેથી અળપાય,
જેથી એકરૂપ થવાય;—

સાવધાન શબ્દે કરી, કરવા એ પદ દૂર,
સંજ્ઞા ચાતાં, મુજ પથ્યું, અભિમુખતાતું પૂર;
ત્યાં તો સંલગ્ન મુજને કરાય,
મુજને અખંડ સાભાગ્ય કથાય;—

જલથી જલ મળતું યદા, તેવું વધે પ્રમાણ,
એકરૂપ થાવા વિષ, તેથી એહ અભાણ;
મુજ પ્રભુસહ એકય પમાય,

ત્યારે વધતું ઘટતું ત્યાં ન કાંઈ;—
સૂર્યરશ્મિતું એકય પથ્યું, નહિ અમારી તુલ્ય,
(કાં જે) રશ્મિ ને લાનુતણાં, જણાય છે એ સ્થૂલ,
અમ એકય તો એવું યાય,
જેમાં દેત ન કાંઈ લહાય;—

એવા અતુલ્ય એકયમાં, માણું અવનવી મોજ,
અમે સરોવરરૂપ થતાં, યદ્યપે અમે સરોજ;
એથી અન્ય કશું ન વહાય,
લગ્નહેતુસમાપ્તિ સધાય;—

૧ પાણીમાં પાણી બળવાથી તેના જ્યામાં વધારો થાય છે, તેથી તે ખરેખરે એકરૂપ થતું જણાવતું નથી એમ મને લાગે છે. પણ અમારા એકયમાં કાંઈ વધતું કે ઘટતું જણાવતું નથી.

મહાત્મા અમિતવર્ચા.

અથવા

અદ્ભુત યત્ર.

પીપ્પ્રપ્રવાહા નદીને તીરે શ્રીઅમિતવર્ચા નામના ઋષિનો આશ્રમ આવ્યો છે. એ આશ્રમની દિવ્યતાઉપરથી અનુમાનઅશ્વતે ઋષિના માદાભ્યક્રિપર પહેલિત ફણ પછી વાર લાગે એમ નથી. નદીના આશ્રમવાળા તીરે અનેક વૃક્ષોનાં મુકે પોતાના સ્વાભાવિક રમણીય સંનિવેશથી સુદૃઢનીના આતુર્યનો ધોષ કરે છે. ઋષિના શિષ્યોએ આશ્રમમાં અને આશ્રમની આસપાસ રોપેલા, પૂર્ણ પ્રેમથી પાણી પાછને ઉછરેલા, અપત્યવત્ રહેલા સુમધ અને શોભાના બરથી યુક્ત અનેક વૃક્ષો દલાદંડી માનવીમાણવી શું શું કરી શકે છે તેનો કંઈક ચિતાર આપે છે. તેવને ઉત્સવરૂપ બનેલા એ વૃક્ષો વાયુવેગથી દાસતી પોતાની ચુકુમાર શાખાઓરૂપ દરતથી તે આશ્રમમાં પ્રવેશવાનું નિમંત્રણ અતિથિને કરી શકિતિદેવો મધ્ય એ શ્રુતિને કૃતિમાં મૂકતાં જણાય છે. આશ્રમનું બંધારણ પ્રેમરૂપ દિવ્ય તત્ત્વઉપર રહેલું સ્પષ્ટ જણાય છે. સર્વાતપરેલાં વિશ્રાંતિની એક બે ઘટિકા ઋષિઓને મળે છે તે તેઓમાંના ધણા આશ્રમના ગ્રાણીઓના સંદવાસમાં બદલા માળે છે. સુદૃઢ શરીરવાળા કેટલાક શિષ્યો આશ્રમમુગોસાથે દોડવાની સરત કરે છે. અતિવિશ્રંબતે લીધે ધરના મનુષ્યજેવા યજ્ઞ રહેલા એ મુગો પ્રથમ તો જળી જોઈને પોતાની સ્પર્ધા કરનાર તરુણોથી પછાઈ જાય છે, પણ પછી પોતાનો ઉદમ વેગ જણાવી તે તરુણોને સંદેશો કહેતા જણાય છે કે, જોયો અમારો વારતલિક વેગ ! શ્રીઅમિતવર્ચા ઋષિના પ્રભાવથી આટલા વેગથી અમે ઉન્નનિશિખરપ્રતિ ગતિ કરીએ છીએ. આ જન્મમાં અમે મુગો છીએ, પણ ફાળ મારી અમે સત્વર મનુષ્યત્વ, દેવત્વ, અને ધિયાવ પામીશું. પીપ્પ્રપ્રવાહા નદી સિધ્ધેનો પણ મદજુ કરી તે મુગોને ઉત્તર દેવી સંભળાય છે: “ હે મુગો ! જય છે તમારો, પણ અભિમાન ધરશો નહિ. મારા વેગપ્રતિ દૃષ્ટિ કરો. આ આશ્રમમાં રહી આ અંધિશિષ્યો જે સત્કર્મપરંપરા આચરે છે તેના ફળપ્રતિ વેગને સુલવનાર મારો પ્રવાહ છે. જો તમારામાં સામર્થ્ય હોય તો મારાઉપર આ જે તણખાનું તરે છે તેની સ્પર્ધા, તીરઉપર રહી, કરો. ”

અદિંસાનો મદિમા તમારે જોવો દોષ તો જરા લડા કરે-આશ્રમ આગળ પડેલા કૂનાતરફ પડે કટિ વામવચી તે નિમંત્રણરૂપે પડી રહે છે, અને તે કાદવાના તેના તેના સ્પર્શના પ્રવળને નિષ્ફલ ગવા છે. તેની આ દશા જોઈ એક નિલાડી દુરથી દોડતી આવે છે. તમે એમ માનતા દગો કે કૂતરો નિલાડીઉપર નમ્રપ મારી તેના પ્રજુ લેશો. પરંતુ અદિંસાનો મદિમા તમારી ધારબાને જૂનમરેલી દેરવે છે. સ્નેહાળ મદેનની પો

નીચે વળી બિલાડી પોતાની જાંબને આમ તેમ ફેરવી દોડા કાઢે છે, અને દૂતરો અત્યંત યર્ષાવૈભવપ્રદારમાં નિસર્ગસિદ્ધ પાટવવાળી પોતાની લગિનીને લાંગૂચ્યાલનાદિ અનેક ચેષ્ટાઓથી પોતાનો આભાર સૂચવે છે. ઉતરતાં પ્રાણીઓવચ્ચે જ્યારે આ પ્રકારનો સંબંધ છે ત્યારે મનુષ્યમનુષ્યવચ્ચે અને ગુરુશિષ્યવચ્ચે સંબંધનું તો કહેવું જ શું ?

પ્રત્યેક શિષ્ય બીજા શિષ્યોને પોતાના પ્રાણસમાન પ્રિય ગણે છે, અને મહર્ષિ અમિતવર્યાને તે સર્વ પોતાના અંતર્યામીની ભૂતિ, પરમેશ્વરના પ્રતિનિધિ અને પ્રાણના અધિપતિરૂપે અવલોકે છે. આશ્રમમાં ૫૦૧ શિષ્યોની સ્થિતિ છે, છતાં કોઇને કોઇપ્રતિ દેવ નથી, કોઇનું અંતઃકરણ કોઇપ્રતિ અમુકાથી અગતું નથી, કોઇ કોઇનું અનિષ્ટ દેખી પ્રસન્ન થતું નથી, કોઇ કોઇનો આર્થ રોધતું નથી, કોઇ કોઇના ઉચ્ચ અધિકારથી ગ્લાનિ અનુભવતું નથી, કોઇ કોઇના ઉતરતા અધિકારથી અભિમાન, સંતોષ કે પ્રસન્નતા સેવતું નથી, કોઇ કોઇનું કાર્ય કરવામાં પછાત પડતું નથી અને કરીને કદી બતાવતું નથી, કોઇ કોઇને અપેક્ષિત સાહાય્ય આપવામાં પ્રમાદ કરતું નથી, કોઇ કોઇને વિમ્મનો લેણસરખો ઉપજાવતું નથી, અજ્ઞજ્ઞતાં પણ બૂલ થયે કોઇ કોઇપ્રતિ ક્ષમા યાચવામાં લઘુતા સમજતું નથી, કોઇ કોઇને પોતે જાતે ક્ષમા આપવારૂપ અભિમાન ધારણ કરતું નથી, કોઇ કોઇપ્રતિ વિપાદયુક્ત મુખમુદાથી કદાપિ જોતું નથી, કોઇ કોઇના પદાર્થ અન્યાયથી મદ્દલ કરવા વિચારતું નથી. સખ્ય, રનેહ અને સહિષ્ણુતાની પ્રૌઢિએ શિષ્યો આ પ્રમાણે પહોંચેલા છે. અમિતવર્યા ઋષિને તેઓ માત્ર ગુરુરૂપે માનતા નથી, તેઓ તેમના ગુરુ છે, ઉપર કલા પ્રમાણે પ્રાણેશ છે અને ઈશ્વરના પ્રતિનિધિ છે, માતા છે, પિતા છે, સખા છે, અને શ્રીતા છે. અર્થાત્ શુદ્ધ પ્રેમના પેરણુઉપર બંધાયેલા સર્વ સંબંધોનો અનુભવ અમિતવર્યા પ્રતિદિન પ્રસંગે કરાવે છે. આ કારણથી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિવિનાના જીવેને નિયમમાં રાખવા અર્થે જેમ રાજ્યમાં અધિકારીઓની યોજના કરવામાં આવે છે તેવી યોજના આ આશ્રમમાં કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. આ આશ્રમમાં નાગરિકસંસ્થા (પોલીસ) નું કાર્ય પ્રત્યેક શિષ્યનું અંતઃકરણ કરે છે, અને ફોજદારી ન્યાયાધીશનું કાર્ય મહર્ષિ અમિતવર્યા કરે છે, અર્થાત્ શાંતિભંગના અસંભવને લીધે નાગરિકની આવશ્યકતા નથી, અને શિષ્યોને આત્માર, વર્તનઆદિ સંબંધી જે કંઈ ચંકા ઉદ્ભવે છે તો તેનું સમાધાન આશ્રમના સર્વવિદ્ધ અધિક્ષતાતરફથી તેઓ મેળવે છે.

આશ્રમના અધિક્ષતા મહાત્મનિને હવે નિદાગ્નાએ. જાગ્રત દશામાં નેત્રને આત્માનું સ્થાન કહ્યું છે તે જેનું યથાર્થ છે ! ધણા મનુષ્યો બીજાની વાણીથી લોભાષ અંતે પમાતાપ કરે છે, પરંતુ નેત્રલાયા ઉઠેલવાનું સામર્થ્ય જો આવ્યું તો એ પ્રમાણે કળાવાના પ્રસંગે અતિન્યૂન આવે છે, અને મનુષ્યસ્વભાવની પરીક્ષા સમીચીન રીતે થઇ શકે છે. શ્રીઅમિતવર્યાનાં નેત્ર અદ્વિતીય છે. નિમ્નજ દર્પણની પેઠે તે તેમના આત્માનું યથાર્થ પ્રતિબિંબ પાડે છે. તેમનું અતિનેશ્વરિયવર્ણ તેમના જિતેન્દ્રિયત્વને અને અંતરાત્માના સંગને સૂચવે છે. તેમના દીર્ઘ અપાંગ, બીજાં લક્ષણોસાથે લેતાં, સિદ્ધિસંપન્નનો ધોષ કરે છે. તેમાં કંઈકતાનો અંશ નથી, પણ વિવક્ષણુ પ્રમાથી મિશ્રિત દ્રવ રહેલો છે તે તેમના વાત્સલ્યના મહિમાનું ખ્યાપન કરે છે, તેમનું રથેશ્વ મન અને પ્રાણ એ બે અસ્વો-ઉપર તેમના પૂર્ણ નિગ્રહનો નિર્દેશ કરે છે. સ્મિતની છાયાથી અંકિત તેમની મુખમુદા પ્રસન્નતાપરત્વે પૂર્ણ ચણકને લગવે છે અને જણાવે છે કે દૈન્યપ્રપંચને દ્વયાસમાન

સમગ્ર દશસ્વરૂપ રસમય નિગતમાના સાક્ષાત્કારથી તેઓ આત્મતુષ્ઠ અને યથાર્થ રસિક બન્યા છે. તેમની ગતિઉપરથી સમગ્રાય છે કે વાવાઝોડાથી મેરુ મહીધરનું ચલત યાચ તો વિપયસંનિર્કર્ષથી તેમના ચિત્તમાં ફોલા યાય, પ્રસંગે પ્રસંગે નિલસાણ રીતે નેત્રનિમીલન કરવાની તેમની યુક્તિ સ્પષ્ટ બોધ કરે છે કે વ્યવહાર કરતાં પણ કૂર્મની પેઠે પ્રત્યાહાર કરવો એ તેમને મન સહેલની વાત છે. વાયુની અતિમંદ લહરીમાં પણ ફરફર ઉડતા, મખમલકરતાં પણ સુંવાળા કેસ તેમનું અતિ અત્યંત મતિસાક્ષ્ય, તથા શિષ્યવર્ગપ્રતિ, મનુષ્યપ્રતિ, પ્રાણિમાત્રપ્રતિ, વિશ્વપ્રતિ તેમનું અપરિમિત કારુણ્ય સૂચવે છે. ચરણશુશ્રૂષા-કાળે શિષ્યના હરતતલવડે સેવાયેલી તેમની પદપ્રભાનું કાણુ પણ પ્રેક્ષણ કરવાથી નેત્રનું સાર્થકય યાય એમ છે. સ્વસ્થમાં ઢહીએ તો શ્રીઅમિતવર્યા ઋષિ પ્રેક્ષકને એવું જ્ઞાન કરાવે છે કે તેમની સંનિધિમાં શ્રેષ્ઠ આનંદ, આત્યંતિક તૃપ્તિ, અણ સિદ્ધિ, નવ નિધિ, મૃગપતિની નિર્ભયતા, લાગીરથીની પવિત્રતા, પ્રભાકરનો પ્રકાશ, સુધાશુની અમૃતદૃષ્ટિ, અંબોધિની અગાધતા, વટવૃક્ષછાયાની શીતલતા, મેરુની ગંભીરતા, અવકાશની સર્વગતતા એ સર્વની અવસ્થિતિ છે. હૃદયપુગરીકની મધ્ય કલ્પિકામાં જેમ જ્વાત્માની સ્થિતિ છે તેમ આશ્રમના મધ્યમાં મહાશુનિ અમિતવર્યા શિષ્યરૂપ વિભૂતિથી પરિવેશિત રહે છે. આનું તેમનું દૈવી સ્વરૂપ હોવાથી તેઓ વેદાન્તદૃષ્ટિથી તેમના શિષ્યોના ગ્રેષ્ઠ છે, યોગ-દૃષ્ટિથી તેમના ખ્યેષ છે, અને ભક્તિની દૃષ્ટિથી તેમના સેષ છે એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? ઈશ્વર છે કે કેમ-એવી શંકા કોઇ પણ શિષ્યને યતી નથી, કારણ કે ઉમ ઈશવથી યુક્ત પ્રુણ્યમૃત્તિ સર્વના સમક્ષ જ છે.

શિષ્યો બાહ્ય મુદ્દતે ઉઠી આવસ્યક દેહકાર્યથી પરવારી ખીયપ્રવાહાના હૃદયમલકર સ્વચ્છ જલમાં સ્નાન કરી સંયમસાધક ક્રિયાઓના આચરણમાં એક પ્રહર ગાળે છે. અમિતવર્યા મહાત્મા પણ કર્તવ્યતાતીત અવસ્થાને પ્રાપ્ત છતાં અને વિધિનિયેધાનીત હોવા છતાં જનતાને શુદ્ધાચારનું ઉદાહરણ આપવાઅર્થે, શિષ્યોના ખ્યેષ છતાં શિષ્યસમાન આચારોને સેવે છે. ધ્યાનના અવસાને શિષ્યો વેદમંત્રોવડે શ્રીઅમિતવર્યાનું અર્ચન કરે છે. તે યથા પછી શિષ્યો ગુરુશ્રીના પ્રસાદરૂપ ક્ષણદાર મહણ કરે છે, મખાફૂનો કાળ મહાત્મા બદુધા એકાંતમાં વ્યતીત કરે છે, અને શિષ્યો આશ્રમના આવસ્યક કર્તવ્યથી પરવારી શાસ્ત્રપરિશીલન, સંખ્યાગણનાદિ ક્રિયાઓમાં ગાળે છે. શ્રીઅમિતવર્યા કોઇ કોઇ સમયે અણુધાર્યા આવી પહોંચી આ શિષ્યસભાને વિભૂષિત કરે છે. આવા કોઇ પ્રસંગે શિષ્ય-સમાજ ભરાયો છે, અને નીચે પ્રમાણે બદુ સંબંધવિનાનું પરંતુ બોધમુક્ત રનેદસંભાળુ ચાલી રહ્યું છે:

અનિમેષ કહે છે: આ જગતમાં પૂજ્યત્વ શા ઉપર અવલંબી રહ્યું દરો ?

સ્વયંભ્યોતિ કહે છે: આ પ્રજનું એક ઉત્તર આપી શકાય એમ નથી. બ્યવહાર અને પરમાર્થ એ બે દૃષ્ટિથી પૂજ્યત્વના અવલંબન પણ દ્વિવિધ હોવા પડે છે. તેમ યથાર્થ કેની, સ્થિરપ્રાણ !

સ્થિરપ્રાણ કહે છે: યથાર્થ છે. પરમાર્થપણે પૂજ્યત્વ અંતઃકરણના ઉચ્ચ અધિભા-રૂપર અવલંબી રહે છે. જેણે ઉચ્ચતમ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું છે, એક યોગની ક્ષણ સાંધી છે, પરમાત્માની અનન્ય ભક્તિમાં જેનું અંતર રમે છે એવો યાત્રી, યોગી અને ભક્ત પુરુષ પરમાર્થદૃષ્ટિથી પૂજ્ય છે. વ્યવહારિક પૂજ્યત્વવિશે બધું દ્વારદારના પેનાના અભિ-પ્રાયથી આપણને આનંદ આપશે.

દ્વાદશાત્મા સરિમત કહે છે: પરમાર્થનો મધુર રસ પોને પચાવી પાડી વ્યવહારનો ખારો રસ બધું રિથરપ્રાણે મારે માટે રાખ્યો તેથી મારે તેમને ધન્યવાદ આપવો ઘટે છે. ખારા રસની પણ શું વ્યવહારમાં આવશ્યકતા નથી? આપણે તો શ્લાહારી છીએ, અને બીજાઓ જેવું લવણ વાપરે છે તેવું વાપરતા નથી, તોપણ ક્ષમા પણ ક્ષારાંશ રહેલો છે, અને તે રાસાયણિક ઉપચારોથી પૃથક્ પાડી શકાય છે એ સિદ્ધ વાત છે. અર્થાત્ આપણે સર્વ પણ ક્ષારભોક્તા હોવાથી તે રસ પિરસતાં મને સંકેત થતો નથી.

પૂર્ણપ્રગ કહે છે: અહો! કલિયુગમાં પિરસનારાઓનું પણ જેવું વાહ્યાતુર્ય હોય છે!

દ્વાદશાત્મા કહે છે: બધું પૂર્ણપ્રગ! શ્રીઅમિતવર્યા શુરના ચરણકમલની ઓળખાઈ રહેતા તમને કલિયુગની પ્રતીતિ થાય છે તેથી હું તમને પ્રસાદ્યક્ષુ કહેવા જતો હતો, પરંતુ તમારું અપમાન ન થાય માટે હું તમને પૂર્ણપ્રગ જ કહીશ. વારુ, વ્યાવહારિક પૂજ્યત્વનો વિષય મને સોંપ્યો છે તો પ્રથમ તો લક્ષ્મીસમૃદ્ધિજન્ય પૂજ્યત્વ છે. લક્ષ્મીના પ્રભાવનું ચિન્તનમાંન કરવાથી યતો ઘાતો નિવર્તે છે એ શ્રુતિપ્રમાણે મારી વાણી વિરમી જાય છે, બુદ્ધિ બહાર મારી જાય છે, અને કલ્પના કુદિત યષ્ઠ જાય છે, તેથી હું અત્ર જ નિરમું છું. બધું પૂર્ણપ્રગ ઉત્તર પૂર્ણ કરશે.

પૂર્ણપ્રગ કહે છે: શ્રી એ વર્ણિતું ચિદ્રૂ છે, તેથી બધું દ્વાદશાત્માએ વર્ણિત્વદિને આશ્રય લઈ ઉત્તર આપ્યું છે એમ કલ્પવિના ચાલે એમ નથી. વિવિધ શાસ્ત્રાદિ વિદ્યાઓ અને વિવિધ કલાઓની પ્રાપ્તિથી સિદ્ધ થતું પ્રાણપૂજ્યત્વ શું વ્યવહારમાં અગ્રિમ સ્થાને મૂકવા યોગ્ય નથી?

ઉગ્રાધ્યાસ કહે છે: મૂકવાયોગ્ય છે જ, અને શું વિદ્યુતના ચમકારાજેવી અસિના પ્રયોગથી સંપાદન કરવામાં આવતું જ્ઞાત્રપૂજ્યત્વ બીજી પદ્ધતિએ સ્થાપવા યોગ્ય નથી?

સિદ્ધતથ્ય કહે છે, બધું ઉગ્રાધ્યાસે વર્ણિતું પૂજ્યત્વ બહુ ઉચી પકિતનું છે, સ્મૃતિ-હારના કહેવા પ્રમાણે

દ્વાવિમૌ પુરુષૌ લોકો સુર્યમણ્ડલમોદિનૌ ।

પરિવાહ યોગયુક્તસ્થ રણે ચામિમુષ્ણો હતઃ ॥

યોગી અને વીરપુરુષ બંને સર્વમંડલને બેઠી અતિક્રમણ કરે છે. ત્રીજો સ્થાને શ્રી-જન્ય પૂજ્યત્વ મૂકીએ તો યોગી સ્થાન બાકી રહે છે, તે સ્થાન વયોજન્ય પૂજ્યત્વને આપવા હું ધાર્દ્ર્ય ધરું છું. શ્લોકોમધ્યે જ તારતમ્યનો નિર્ણય કરવામાં વય ઉપયોગી છે એમ સ્મૃતિકાર કહે છે, પરંતુ વ્યવહારમાં સર્વ વર્ણોમાં અહર્નિશ શ્રેષ્ઠ વયની અધિક સંભાનનીયતાના સંસ્કારો એવા પ્રજલ હોય છે કે ધણી વાર તો તે યોગી સ્થાનને બદલે પ્રથમ સ્થાને આવી બેસે છે.

એકાંતપ્રિય કહે છે, આ વિના સત્તાજન્ય પૂજ્યત્વઆદિ પૂજ્યત્વના અનેક વિભાગો પાડી શકાય, પરંતુ વીરત્વ, પરાક્રમ, સત્તાઆદિ શ્રેણી જ્ઞાત્રપ્રકૃતિના અંગભૂત હોવાથી તેને પૃથક્ પાડી વર્ણવા આવશ્યક નથી.

સદસાંશુ કહે છે: સત્તાની વાર્તા ચાલે છે તો, મારા અંતરમાં જે પ્રશ્ન ધણુ સમ-પથી યોગીયા કરે છે તે કાઢવાનો આજે યોગ આવ્યો છે. યોગીશ્વર આપણા શુરશાનું અધ્યયન અપરિમિત છતાં તેઓ તેને કોઈ દિવસ કેમ પ્રકટ કરતા નથી?

આ વાક્ય પૂર્ણ થાય છે કે તરત જ પાઠુકાને ખડખડાટ અવલોકે. ચર થાય છે. શ્રીઅમિતવર્યા મહાત્મા સંભાવણશાળામાં પધારે છે.

(અપૂર્ણ.)

વ્યાપારાદિમાં કેવી રીતે વિજય મેળવવો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૨૬૮ થી.)

યોગ્ય પ્રકારની ક્રિયા કોઈ પણ વસ્તુના મૂલ્યને વધારે છે. યથાર્થ વિજય એનો અર્થ એ જ છે કે તે વસ્તુના મૂલ્યની નિત્ય વૃદ્ધિ થતી રહેવી. મનુષ્યે બનાવેલી વસ્તુમાટે જ આ પ્રકારનું સમજવાનું નથી, પરંતુ મનુષ્યને પોતાને માટે પણ એ જ પ્રકારે સમજવાનું છે.

કોઈ પણ વસ્તુની જેમ જેમ અધિક ઉપયોગિતા પ્રકટતી જાય છે, તેમ તેમ તેની કીર્તિ વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં મળતી જાય છે. જગત્ સારી વસ્તુઓ જ માન્ય હોય છે, અને તેની પ્રાપ્તિમાટે વધારે પ્રમાણમાં ખર્ચ કરવાને તે તૈયાર છે. પરંતુ બધવાનું અને જીવિવાળી માનસિક શક્તિઓ જ ઉત્તમ પદાર્થો બનાવી શકે છે.

અમુક પ્રકારનો પ્રયત્ન જ અમુક પ્રકારની વસ્તુઓ પ્રકટાવે છે. જો કે તે વસ્તુઓનું મૂલ્ય, તે વસ્તુ તૈયાર કરવામાં મનુષ્યના વિવિધ પ્રકારના સામર્થ્યનો જોટલા પ્રમાણમાં ઉપયોગ થયો હોય છે તેના ઉપર જ મુખ્ય આધાર રાખે છે. અધિક સંખ્યામાં બનાવેલી સામાન્ય પ્રકારની વસ્તુઓ મનુષ્યને ધાર્યો વિજય આપી શકતી નથી. અદિતીય પ્રકારની વસ્તુ બનાવવામાં જ વિજયનો આધાર રહેલો છે, અને તે વસ્તુના શુદ્ધ (Quality) તથા પ્રમાણ (Quantity) ની સાથે તેનું અદિતીયપણું હોવું જોઈએ. આ પ્રકારે વસ્તુ ઉપજાવવામાં મનુષ્યના વિશાળ મનનું તેમાં ક્રિયાત્મકવિધાન (તે વસ્તુ પ્રકટાવવામાં જે પ્રકારની ક્રિયા કરવી જોઈએ તે ક્રિયાને કામે લગાડવી તે) થવું જોઈએ. મનુષ્યમાં જે ઉત્કૃષ્ટ શક્તિવાળું મન છે તેને કામે લગાડીને સારીરિક કે માનસિક જે કોઈ ક્રિયા કરવાની હોય તે કરવામાં આવે, અને એ રીતે જે વસ્તુ બનાવવામાં આવે તેના વડે જ વિજયની સિદ્ધિ થાય છે.

તેમ છતાં જેમનામાં આવી ઉચ્ચ પ્રકારની શક્તિવાળું મન ન હોય તેવાને વિજય પ્રાપ્ત થવાનો જ નથી, એમ માની એસવાનું કશું કારણ નથી. મનુષ્યમાં રહેલી એ કાર્ય-સાધકતાની શક્તિને અસામાન્ય પ્રમાણમાં વધારી શકાય છે. આ સંબંધમાં મનુષ્યમાં કેવા પ્રકારની કાર્યસાધકતાની શક્તિ મનુષ્યને પ્રાપ્ત છે તે જાણવું, અને તેના પૂર્ણ ઉપયોગ કરવો એ ખાસ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે. પ્રત્યેક મનુષ્યમાં કોઈ ને કોઈ શક્તિ તો રહેલી હોય છે, પરંતુ તે કથી છે તેનું ચોક્કસ જ્ઞાન તે મનુષ્યને ન થવાને લીધે ધણી વખત તેનામાં રહેલી એ મુખ્ય શક્તિઉપર એ અવશ્ય કરે છે, અને તેનામાં જે નથી તેને માટે પારવિનાશી દુર્ઘટાં માયા કરે છે. આ કારણ પણ ધણી મનુષ્યને વિજય ન અપાવવામાં નિમિત્તરૂપે હોય છે.

જેના પરિણામમાં ધારેલી કુતેદ મલે એવા પ્રકારનું કામ કરવામાં, તે કામની રેતજ અને સદાયક એવી ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ. અને તે ક્રિયાઓ પણ સામાન્ય પ્રકારની

નહિ પરંતુ અત્યંત ઉચ્ચ પ્રતિભા યતી જોઈએ. એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે મૂળ કાર્યને તોડી પાડે અથવા તેમાં વિધન ઉપજાવે એવી કશી ક્રિયા ન થતાં મૂળ કાર્યની રચના થવામાં જે સર્વ પ્રકારે ઉપયોગી થઈ પડે એવી જ ખીજી ક્રિયાઓ થતી રહેવી જોઈએ. પરંતુ મનુષ્ય પોતાનો પ્રયત્ન એવા પ્રકારે કરે કે જેથી તેનું પ્રત્યેક કાંઈ પણ મહત્વવાળું કળ ઉપજાવે, તેને માટે તે મનુષ્યમાં કોઈ સવિશેષ સામર્થ્યની અપેક્ષા છે. એ પ્રકારના સામર્થ્યની જેનામાં ન્યૂનતા છે તેની ક્રિયાઓને મોટે ભાગે દુર્બલ થતો હોય છે. તેના પ્રયત્નોના વ્યાપારો ઉપે માર્ગે જ વહેતા હોય છે. આથી કોઈ પ્રકારનું જાણુવા જેવું કળ મળતું નથી. પરિણામી વસ્તુમાં જે ગુણ (Quality) ઉપજાવવો જોઈએ તે એ કાર્યો ઉપજાવી શકતાં નથી. જે ક્રિયામાં કાર્યસાધકકૌશલ્ય (ability) નથી રહ્યું તે ક્રિયા કાંઈ પણ વાસ્તવિક મૂલ્યવાળા કળને પ્રકટાવી શકતી નથી. આમ હોવાથી પૂર્વે જણાવ્યા પ્રમાણે ઉત્તમ પ્રતિભા વસ્તુઓ બનાવવાથી જ વિજય મળતો હોવાથી જેણે વિજય પ્રાપ્ત કરવો છે તે મનુષ્યને માટે કાર્યસાધકકૌશલ્યની શક્તિની અનિવાર્ય અગત્ય છે.

તમારા વ્યાપારને લગતા કૌશલ્યનો વિકાસ કરવાને માટે, તમારામાં તે વ્યાપાર કરવાનું હાલ જે કૌશલ્ય હોય તેનો સર્વોત્તમ પ્રકારે ઉપયોગ કરો, તથા તેનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરો. અને તમારા તે કૌશલ્યનો વિકાસ કરવામાં તમારા સમયનો અને તેટલો વધારે ભોગ આપો. તે વિકાસને અનુકૂળ જે જે સાધનો હોય તેને આગ્રહપૂર્વક પ્રાપ્ત કરી તેના ઉપયોગવડે તે કૌશલ્યનો તમારામાં વધારો કરો.

તમને જોઈએ તેટલો પગાર મળતો હોય કે ન મળતો હોય, અથવા તમારા કાર્યનો ખીજી કોઈ રીતનો અદલો જોઈએ તેવો મળતો હોય કે ન મળતો, તોપણ તમારામાં રહેલી કાર્ય કરવાની જે શક્તિ અથવા કુશળતા (Talent) છે તેનો તમારા કાર્યમાં નિઃસંકોચપણે ઉપયોગ કરો. તમને વધારે સારો પગાર મળે ત્યારે જ તમારી કાર્ય કરવાની જે ઉચ્ચ પ્રકારની કુશળતા છે તેનો ઉપયોગ કરવાનું તમે ધારતા હો તો તેમ કરવાથી તમે વધારે પગાર કે અદલો કદી મેળવી શકવાના નથી; અને ઉલટી તમારી તે શક્તિ તમારામાં પડી પડી ધસાઈ જવાની.

તમને પ્રાપ્ત કાર્યસાધકતાનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરવાથી, તમારામાં જે કાંઈ સર્વોત્તમ છે તેને પ્રકાશમાં આણીને તમારી એ કાર્યસાધકતાનો તમારામાં વિશેષ વિકાસ કરો છો. એટલું જ નહિ, પરંતુ જેઓ તમને જાણે છે, તેઓને તમે સિદ્ધ કરી આપો છો કે તમે કોઈ વધારે મોટી પદવીને લાયક છો, અને એવી લાયકાતવાળા મનુષ્યોની જગ્યા ત્યાં અનિવાર્ય અગત્ય હોવાથી, તમે નિઃસંશય તમારી યોગ્યતાપ્રમાણે ઉચ્ચપદ મેળવી શકશો.

તમારી વાણીના ફાકાથી નહિ પણ કાર્ય કરીને સિદ્ધ કરી બતાવો કે તમે અમુક કાર્ય કરવામાં એકલા છો. એ પ્રકારે કરવાથી આગળ વધવામાં તમને અનેક તક-પ્રસંગ આવી મળે છે.

નોંધરીતે બદલે તમે કાંઈ વ્યાપાર કરતા હો તોપણ તમારે માટે આ જ નિયમ લાગુ પડે છે, અને તેમાં કશો જ અપવાદ હોતો નથી. જગતને સારી વસ્તુઓ જોઈએ છે, તમે તે ઉપજાવો, અને તમે શું ઉપજાવી શકો એમ છે તે જગતને જાણુવા દો. તમારો વ્યાપાર ધ્રુમ ચાલશે.

ન્યાં ઉત્તમ પ્રકારની નોકરી હોય છે ત્યાં મનુષ્યો દોડી જાય છે. તમારામાં રહેલી કાર્યસાધકતાની શક્તિનો સર્વોત્તમ અને પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરીને તે નોકરીની લાવકાતવાગા થાઓ. એ કાર્ય તમારી પાસે પુષ્કળ વ્યાપારને આકર્ષી લાવશે.

મનુષ્યે અત્યંત લક્ષ આપવા યોગ્ય વિષય વ્યાપારને સિદ્ધ કરવાની કુશળતાનો વિકાસ કરવો એ છે. આ ખાસ પ્રકારની શક્તિનો વિકાસ યવાની શાસ્ત્રીય પદ્ધતિઓનો શોધ થયેલો હોવાથી, એ વિષયઉપર આપેલું સતત લક્ષ અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે.

જેઓ ઠાક પછુ બાબતમાં અદ્વિતીયસરખા થયા નથી, અને તેથી કરીને અઘાપિ કશો પણ વિજયી મેળવ્યાવિનાના જ છે, તેમણે આથી નિરાશ થવાનું કશું કારણ નથી. શરીરમાં સ્નાયુઓનો વિકાસ કરવો એ જેમ શક્ય અને સરળ છે તે પ્રકારે વ્યાપારિકી કાર્યસાધકતાની વિરલ શક્તિને પ્રકટાવવી એ પણ તેટલી જ શક્ય અને સરળ છે.

આપણી વર્તમાન સ્થિતિમાં મનુષ્યના લૌકિક અબ્યુદયમાં વ્યાપારિકી કાર્યસાધકતા એ અત્યંત મુખ્ય વિષય છે. જીવની સંપૂર્ણ કૃતકૃત્યતા વ્યાપારની સિદ્ધિમાં જ રહી છે એમ નથી. પરંતુ વ્યવહારને સાધવામાં તથા દેહનિર્વાહનાં સાધનને અર્થે તેની અગત્ય પણ ધણી છે. ન્યાં સુધી વ્યવહારદશામાં રહીને વ્યવહારની ધુરા ખેંચીએ છીએ, ત્યાં સુધી તે વ્યવહાર અને તેટલો સરળ અને સુખજનક થાય એ કરવાની પણ આવશ્યકતા છે. વળી જે વિજયની કળા આપણને પ્રાપ્ત છે તેમાં જાણીને નિષ્ફળતાનો અનુભવ કરવો અને દુઃખનાં રોદડાં રડયા કરવાં, એથી કંઈ વિશેષ નથી. વિજય કેમ સિદ્ધ કરવો એ આપણે જાણીએ છીએ, તેથી આપણે આપણાં સુખને અર્થે, વ્યવહાર-સિદ્ધિની જેટલા પ્રમાણમાં આપણને અગત્ય છે તેટલા પ્રમાણમાં એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરીને જાણેલી કળાને વાપરીને તેમાંથી ધારેલો લાભ ઉપજાવી લેવો જોઈએ, અને તે જ્ઞાનને થોડા ધણા પ્રમાણમાં ન વાપરતાં આપણા સધળા સામર્થ્યપૂર્વક વાપરીને તેમાંથી અધિક લાભ થોડા સમયમાં મેળવી લેવો જોઈએ.

વર્તમાન સમયમાં કાર્ય કરવાની જે શક્તિ તમને પ્રાપ્ત છે તેનો સંપૂર્ણ અંશથી ઉપયોગ કરવાની સાથે વિશેષમાં એ કરવાનું છે કે મનને એ જ સ્થિતિમાં રાખ્યા કરવું. એમ કરવાથી તમને હાલ જે કાર્ય કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત છે તેનો યોગ્ય ઉપયોગ યવાને લીધે તે વિશેષ તેજસ્વી બનતી રહેવાની અને તેની સાથે તમારા મનને જોડેલું રાખવાથી તેમાં પણ વિકાસ થતો રહેવાનો. જેવી રીતે સ્નાયુને યોગ્ય પ્રકારનો વ્યાયામ આપવાથી તે સ્નાયુનું કદ અને તેના સામર્થ્યમાં વૃદ્ધિ થાય છે, તેવી રીતે તમારામાં રહેલી કાર્ય કરવાની શક્તિનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવાથી તે શક્તિ, તેના કાર્ય કરવાના સમયમાં જ વધારે બલવત્તર થતી જશે.

તમારી એ કાર્ય કરવાની શક્તિને તમારા મનની અનુકૂળ સ્થિતિમાં રાખીને તેની સાથે રહીને ઉદ્યમ કરવા માટે કર્તવ્ય એ છે કે તમને જે પ્રાપ્ત કાર્ય હોય તે તમારું હિત કરનાર છે, તમારી ઉન્નતિમાં તે સહાયક છે એવા પ્રકારનો તેમાં ભાવ સ્થાપીને પછી તે કર્તવ્ય આનંદથી કરવું. તમારું કાર્ય એક બોજારૂપ છે, માથે પડ્યું છે તે જેમ તેમ કરીને પૂરું થયું એટલે છૂટ્યા, આ નોકરીની જ કે આઠ દલાકની કેદ બોગવવી

તે બોગવરી એવા પ્રકારના કંટાળાવાળા વિચારોપૂર્વક કોઈ કાર્ય ન કરશો, ઉપર કહ્યું તેવા જ પ્રકારનો અનુકૂળ ભાવ નિરતર તમારા મનવડે તમારા કાર્યમાં રાખ્યા કરજો. તમારા વિચારમાં તમારા કાર્યને ત્રાસરૂપે ન રાખતાં પ્રીતિના વિષયરૂપે, રાખજો. અને આ વિચારને તમારા મનમાં એવી રીતે દહાવજો કે જ્યારે જ્યારે તમને તમારા કર્તવ્યનું સ્મરણ થાય ત્યારે ત્યારે તે કર્તવ્ય તમારી પ્રગતિઅર્થે જ છે એવું તમને સ્મરણ રહે.

આ પ્રકારના ભાવપૂર્વક કાર્ય કરવાથી તમે તમારા કર્તવ્યની સાથે એવા પ્રકારના સબધવળા થશો કે પછી જે કંઈ કાર્ય તમે કરશો તે સર્વ કાર્ય તમને સ્થાયી વિજય આપનાર જ થઈ પડશે. આટલા જ અગત્યની ખીજ વાર્તા આતી સાથે એ લક્ષમાં રાખવાની છે કે જ્યારે તમે તમને પ્રાપ્ત કાર્ય તમારી જ પ્રગતિનું સાધક છે એવા પ્રકારના વિચારો રાખો તેની સાથે એ પ્રગતિના વિચારો એવા તો બળપૂર્વક કરવા કે જેથી તમારું કાર્ય તેનાથી ઉત્તેજિત બને. પ્રગતિના વિચારના આત્માની સાથે તમારું કાર્ય એવું તો એકરૂપ બને કે જેથી તે કાર્ય કરવામાં તમને અત્યંત ઉત્સાહ અને આનંદ રહે. આમ થવાથી તમારું કાર્ય શીઘ્રતાથી આગળ વૃદ્ધિ ધામતું જશે એટલું જ નહિ પરંતુ એથી પણ અધિક ઉત્તમ કાર્ય કરવાને તે તમને શક્તિમાન કરશે અને અધિક ઉત્તમ કાર્ય કરવાને શક્તિમાન થવું એનો અર્થ જ એ કે તમારી અખંડ ઉન્નતિ થવી.

* * * * *

શ્રદ્ધા અનેક મહાન કાર્ય કરે છે. ઉચ્ચતર પ્રાપ્ત્ય તથા ઉચ્ચતર ભૂમિકાની સિદ્ધિ એ જ વાસ્તવ વિજય છે. આ પ્રકારનો વિજય જે મનુષ્ય સિદ્ધ કરવા માગે છે તેને માટે શ્રદ્ધા એક અત્યંત અનિવાર્ય અગત્યની વસ્તુ છે. કોઈ પણ મનુષ્ય કોઈ પણ બાબતમાં થોડી પણ શ્રદ્ધા વિના કદી જ આગળ પગ કાપી શક્યો નથી તેમ જ જે અત્યંત સમર્થ પુરુષો યશ ગયા છે તેમનામાં મુખ્ય વસ્તુ બીજી કોઈ જ નહોતી પણ અત્યંત પ્રમાણમાં શ્રદ્ધા હતી.

શ્રદ્ધાનું જે અર્થમાં અહિં મહણ કરવામાં આવ્યું છે તેનો અર્થ એવા નથી કે કોઈ પણ વસ્તુસંબધી કંઈ માનવું. શ્રદ્ધા એ મનની એક સ્થિતિવિશેષ છે—કોઈ પણ વસ્તુની પ્રાપ્તિ (મેળવી આપનાર) સ્થિતિવિશેષ છે. શ્રદ્ધા એ મનુષ્યમાં રહેલી એક એવી વસ્તુ છે કે જે મનુષ્યના બંધનોને ત્રોડે છે, જે અનેક ઉચ્ચ પ્રાપ્ત્યને સિદ્ધ કરે છે, અનેક મહાન શક્તિઓને રચે છે, અને એ શક્તિઓની સિદ્ધિ કેવી રીતે થાય તેનું અંતરથી જ્ઞાન પ્રકટાવે છે. આપણા વર્તમાન સમયમાં અને આપણી વર્તમાન સ્થિતિમાં અમુક વસ્તુ શી રીતે આપણે મેળવી શકીએ તેનું જ્ઞાન શ્રદ્ધા ઉપજાવે છે, અને તેના સાધનોપ્રતિ આપણને દોરી જાય છે.

અધિક પ્રમાણમાં વિજય સાધવાને માટે દીર્ઘદષ્ટિની ખાસ અગત્ય છે. અને જેને મનુષ્યો વિશાળ મગજ કહે છે તેનું હોવાની જરૂર છે. અર્થાત્ અમુક સમયે અમુક જ કરવું અને તે યોગ્ય પ્રગટનું જ હોય, એવું જાણવાની જે આંતરદષ્ટિ તેની અગત્ય છે. આવી જે આંતરદષ્ટિ તે શ્રદ્ધા વિના બીજું શું છે ?

જ્યારે ઉચ્ચ વસ્તુમાં તમારી શ્રદ્ધા પ્રકટેલી રહે છે, ત્યારે તમારું અંતઃકરણ જે કંઈ ઉચ્ચ છે તેના જ સામર્થ્ય અને તેના જ આત્મામાં પ્રવેશ પામે છે, તેની સાથે જ તમારું અંતઃકરણ સંબંધવાળું થાય છે. એ પ્રકારે ધવાથી એ ઉચ્ચ વસ્તુને તમે પ્રાપ્ત કરો છો. આ ઉપરથી એ સરળપણે સમજાય એમ છે કે શ્રદ્ધાની કક્ષામાં રહીને જે અંતઃકરણ વિવિધ વ્યાપારો-ક્રિયાઓ-કરે છે, તે અંતઃકરણે ઉચ્ચ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય ત્યાં પર્વત કદીપણ હારી ન જતાં કાર્ય કરવું જ જોઈએ.

શ્રદ્ધા વિચારની વિશુદ્ધિની દૃષ્ટિ કરે છે, અને મનને તેજસ્વી બનાવે છે. કારણ કે શ્રદ્ધા મનને તેની ઉચ્ચ ભૂમિકામાં સ્થાપેલું રાખે છે-ઉચ્ચ ભૂમિકાનું જ તેને અખંડ જ્ઞાન કરાવ્યા કરે છે. એ ઉચ્ચ ભૂમિકામાં ઉત્કૃષ્ટ સુદ્ધિ અવશ્ય કરીને રહેલી છે.

આપણામાં અપ્રકટરૂપે ઉચ્ચ કક્ષાવાળાં અને અધિક સામર્થ્યવાળાં જે તત્ત્વો રહેલાં છે તેને શ્રદ્ધા જાગ્રત્ કરે છે, અને પ્રત્યેક દિશામાં આપણા જ્ઞાનનો વિસ્તાર કરે છે. તેમ યવાથી મનની વિજ્ઞાનતા થાય છે, મનના સામર્થ્યોમાં દૃઢિ થાય છે અને કાર્ય-સાધકતાનાં અધિક ઉચ્ચ તત્ત્વો પણ આપણને આવી મળે છે.

વર્તમાન સમયમાં મનુષ્યને જે કંઈ પ્રાપ્ત છે, તેમથી તેના સર્વોત્તમ અંશને શ્રદ્ધા બહાર પ્રકટ કરે છે. જે મનુષ્યને તેના પોતાનામાં શ્રદ્ધા છે તે મનુષ્ય સર્વ સમય ઉત્તમ અને ઉત્તમ ભૂમિકામાં જ રહ્યા કરે છે, અને પોતાનામાંથી ઉત્તમતાને જ બહાર પ્રસાર્યા કરે છે. તેનો ઉદગમ ગમે તે પ્રકારનો હોય તોપણ તે નિમિત્તનું કર્તવ્ય તે સર્વોત્તમ પ્રકારે જ કરે છે. અને જે મનુષ્ય તેના પ્રાપ્ત કાર્યને સર્વોત્તમ પ્રકારનું કરે છે, તે મનુષ્ય કાળે કરી જે કાર્ય તેના પ્રાપ્ત કાર્યકરતાં વધારે ઉત્તમ પ્રકારનું છે તે તેને અવશ્ય આવી મળે છે.

જે મનુષ્ય શ્રદ્ધાપૂર્વક કાર્ય કરે છે, અને જેને પોતાના કાર્યમાં શ્રદ્ધા છે, તે મનુષ્ય તે કાર્યમાંથી સર્વોત્તમ ફળ મેળવે છે. અધિક મહાન સાહસિક કાર્યો કરવાનો ઉત્સાહ પણ તેનામાં જાગ્રત્ થાય છે, અને પ્રત્યેક વસ્તુમાં તથા પ્રત્યેક મનુષ્યમાં તેની શ્રદ્ધા હોવાને અંગે, જ્યાં જ્યાં જે જે કંઈ સર્વોત્તમ છે તેની જ સાથે તે મનુષ્ય માનસ સંબંધથી જોડાયેલા રહે છે. આ પ્રકારનું થવું એ અત્યંત અગત્યનું છે, કેમકે જે મન વધારે મહાન અને વધારે સારી વસ્તુમાં જ અખંડ એકાગ્ર-જોડાયેલું-રહે છે, તે હમેશાં વધારે મહાન અને વધારે સારી ક્રિયા જ અખંડિતપણે કર્યા કરે છે.

આ ઉપરથી વ્યાપારાદિમાં વિજય મેળવવાને માટે શ્રદ્ધાનું અંગ 'કેટલું' ઉપયોગી, મહત્વનું અને આવશ્યક છે, એ સદજ સ્પષ્ટ થાય એમ છે.

(અપૂર્ણ.)

મયનો જય.

મનુષ્યમાં જ્યાં સુધી ભય નામના વિકારની વિઘ્નમાનતા છે, ત્યાં જ્યાં સુધી મનુષ્યને ભયભીત થવાનો સ્વભાવ રહેલો છે, ત્યાં સુધી તે મનુષ્ય કંઈ પણ સર્વોત્તમ કાર્ય કરી શકવાને સમર્થ થતો નથી, પરંતુ સુખ, નિરામ-યતા, સ્વાતંત્ર્ય અને અર્થસિદ્ધિથી યુક્ત એવું સુંદર જીવન ગાળવાની પ્રત્યેક મનુષ્યની ઇચ્છા હોવાથી ભયનો નિઃશેષ જય કરવાને માટે તેણે તત્કાળ પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ.

મનુષ્ય સામર્થ્યવિનાનો છે એમ નથી, અને તેથી જે કંઈ તે ધારે તે ન કરી શકવાનું પણ તેને કશું જ કારણ નથી. પરંતુ તેનામાં રહેલા વિવિધ પ્રકારના વિકારો તેના સામર્થ્યને શોષી લેતા હોવાથી જ્યારે ત્યારે તે સામર્થ્યથી ખાલી ખં હોય એમ તેને પોતાને સમજાય છે. સામર્થ્યની વૃદ્ધિ ત્રણ પ્રકારથી થાય છે: ૧ નવીન સામર્થ્યને પ્રકટાવનાર વિવિધ ઉપાયો અથવા ક્રિયાઓ કરવાથી, ૨ પ્રાપ્ત સામર્થ્યનો સર્વોત્તમ પ્રકારે ઉપયોગ કરવાથી, અને ૩ પ્રાપ્ત સામર્થ્યનો વિવિધ કારણોથી થતા ક્ષયને અટકાવવાથી.

આ ત્રણમાં પણ ત્રીજો પ્રકાર ઉપેક્ષિત રીતે વપરાતાં તે સર્વથી અધિક હાનિકારક થઈ પડે છે. મનુષ્ય એવા અનેક કારણોને અહોરાત્ર ઉપજાવે છે કે જે તેના બળનો નિરંતર અત્યંત પ્રમાણમાં ક્ષય કર્યા કરે છે. સામર્થ્યની વૃદ્ધિ કરનાર મનુષ્ય પ્રથમ બે પ્રકારોને ભારે સાધ્યા કરેલો હોય, પરંતુ ત્રીજા પ્રકારતરફ જો તે બેદરકાર હોય છે તો તે દળી દળીને કુલડીમાં વાળવા જેવું થાય છે. કેમકે ત્રીજા પ્રકારસંબંધી રાખેલી અસાવધતા તે મનુષ્યે પ્રાપ્ત કરેલા સઘળા સામર્થ્યનો, ધાસતી ગમે તેટલી મોટી ગંજમાં પડેલી માત્ર અગ્નિની એક ચીજીગારી તમામ ધાસને ભસ્મસાત કરી દે છે, તેમ જોતજોતામાં ક્ષય કરી નાંખે છે.

કાણા ગજવામાં જેમ પૈસા રહેતા નથી, પુટેલા પાત્રમાં જેમ જળ રહેતું નથી, અને તળાયાવિનાના માટલામાં અનાજ રહેતું નથી, તેમ જેનામાં વિકારોની પ્રબળતા છે તેનામાં સામર્થ્ય રહેતું નથી. ભય એ વિકાર છે, અને તે જ્યાં સુધી મનુષ્યમાં છે ત્યાં સુધી તે ગમે તે કરવાના સામર્થ્યને મેળવી શકતો નથી. ભય નવીન સામર્થ્ય ઉપજવા દેતો નથી, અને પ્રાપ્ત સામર્થ્યનો નાશ કર્યા કરે છે. આવી સમર્થ હાનિથી અથવાને માટે ભયનો જય કરવાનું સાધન મેળવવું અને તેને સિદ્ધ કરવું એ મનુષ્યમાત્રને અનિવાર્ય અગત્યનું છે.

વિકાસ થતો અટકવો, એ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થતાં સઘળાં દુઃખોતું વારતવિક મૂળ કારણ છે. અને એ તો સ્પષ્ટ જ છે કે જ્યારે મનુષ્ય પોતાનાથી બનતું સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકારનું કર્તવ્ય કરવામાં સુકે છે કે તત્કાળ વિકાસ થતો અટકે છે; તેથી પોતાનાથી બનતા સર્વોત્કૃષ્ટ કર્તવ્ય કરવાની વચમાં જે કંઈ આડખીલીરૂપે આવતું હોય તેનો મનુષ્યે તત્કાળ

ઉચ્છેદ કરવો જોઈએ. આ પ્રકારના આડખીલીરૂપે-આવનાર અનેક કારણો છે, પરંતુ તેમાં પણ ભયનું અસ્તિત્વ એક અત્યંત અગ્રણીય ભોગવે છે.

સ્વભાવથી અત્યંત સામર્થ્યને પ્રાપ્ત મનુષ્યોને તેમનાં તે સામર્થ્યોનો સર્વોત્તમ પ્રકારે સર્વોત્તમ કાર્યનિમિત્ત ઉપયોગ-કરતાં, આ ભયે અટકાવ્યા છે, મનની અન્ય અનેક પ્રતિકૂળ સ્થિતિકરતા મનુષ્યના મહાખળનો ક્ષય કરવામાં, અને તેમની મહત્તા દર્શાવવાના પ્રસંગે તેના ઉપર પાણી ફેરવી મૂકવામાં આ ભયે કાષ્ઠ રીતે પાછી પાતી કરી નથી એ અનેક દૃષ્ટાંતોથી સિદ્ધ થઈ શકે એમ છે.

અને તેની સાથે એ પણ સિદ્ધ થઈ શકે એમ છે કે મનુષ્યને અનેક પ્રકારના વ્યાધિ ઉપજવનાર, વિદ્ય પ્રકટાવનાર તથા દુર્દૈવ લાવનાર ખીજાં અનેક કારણો કરતાં ભય એ મુખ્ય છે. તેથી ભયનો જય કરવામાં કંઈક અસામાન્ય વસ્તુને સિદ્ધ કરવાની કુચી રહેલી છે, એ તત્કાળ જણાઈ આવે છે. કંઈ નહિં તો ભયનો જય મનુષ્યને એકાએક કાષ્ઠ ઉચ્ચ કોટિઉપર લાવી મૂકે છે, કાષ્ઠ અદ્ભુત અભયપદપર સ્થાપી દે છે.

યાગવલ્ક્યસરખા અત્યંત સમર્થ તત્ત્વવિદ પુરુષે જનકપ્રતિ કહ્યું છે કે અમયં વૈ જનક માતોસિ હે જનક । તું અભયપદ પામ્યો છે.—એ સહજ સ્પષ્ટ કરે છે કે ભયનો જય થવાથી મળતું જે અભયપદ તે મહામૂલ્યવાન અને અત્યંત સ્પૃહણીયપદ છે. યાગવલ્ક્યસરખાને પણ જ્યારે એ પદ અત્યંત મહત્વવાળું જણાયું છે તો પછી તેમાં કંઈ અપૂર્વત્વ હોવું જોઈએ એમાં શી શંકા ? અને આ વચનવડે અભયના માહાત્મ્યને સ્પષ્ટી પ્રત્યેક સુખેચ્છકે અભયપદ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે, એમ યાગવલ્ક્યે લક્ષણ કરાવી છે.

ભયનો કામચલાઉ નાશ કરનારા માર્ગો તો અનેક મળી આવે, પરંતુ તેના નિરોધ ભય કરવાને માટે પ્રથમ તેને પ્રકટવાનાં મૂળ કારણોનો વિચાર કરવો જોઈએ. એ આદિ કારણોનો પણ બહુ વિચારપૂર્વક નિર્ણય થયો છે. તેને આ શબ્દોમાં કહી શકીએ કે વર્તમાન સમયવિનાના અન્ય સમયનું ચિંતન, ભવિષ્યના સંબંધમાં આપાતતઃ જણાતી અનિશ્ચિતતાના વિચારને લીધે મનની યતી એક સ્થિતિવિશેષ તે ભય છે. જો મનુષ્યને એમ સંમત થાય કે ભવિષ્ય જેવા પ્રકારનું આપણે ઇચ્છીશું તેના પ્રકારનું જ થશે, અર્થાત્ જે કંઈ જોઈશે તે ભાવિમાં અવશ્ય આવી મળશે તો પછી ભય યતનું કશું જ કારણ તેને રહેતું નથી. પરંતુ તેની અનિશ્ચિતતા આપણા મનમાં ક્ષોભ પ્રકટાવે છે. મનની આ વિચારોસાથે નિત્ય સંપર્ક રહે છે, અને તેથી જ આપણામાં વિવિધ પ્રકારની ભયોત્પત્તિ થયા કરે છે. આથી ભયનો નાશ કરવાને માટે આ અનિશ્ચિતાઉપર અંકુશ સ્થાપવો જોઈએ.

આ પ્રકારે થઈ શકતું સંભવિત છે, એ સમાચાર શું તમને આનંદજનક લાગતા નથી?

ભવિષ્યની અનિશ્ચિતતાનો વ્યામોહ અસંખ્ય પ્રકારનાં ભયનાં કારણો રચે છે, તેમાં પણ અત્યંત મુખ્ય કારણ યત્નના ભયનું છે. યત્નનો ભય લાગવામાં પણ મુખ્ય હેતુ એ છે કે ઇતર જન-મસંબંધી મનુષ્યને કેવળ અનિશ્ચિતતા હોય છે, તેનું તેને કશું જ ચોક્કસ જ્ઞાન નથી હોતું. પરંતુ વર્તમાન જન-મકરતા ભવિષ્યનો અન્ય જન-મ કાષ્ઠ ઉચ્ચ અને અદ્ભુત પ્રદેશમાં પ્રવેશવાનું દ્વાર છે, એ પ્રકારનું મનુષ્યને નિશ્ચયપૂર્વક જ્ઞાન

યાય છે તોપછી તેને મૃત્યુનો વિચાર અત્યંત ભયજનક થઇ પડતો નથી.

આવતી કાલે કોઇ સુંદર ભવ્ય મહાલયના માલિક થઇ તેમાં આપણે નિવાસ કરવા જવાનું છે એ દૃઢ જ્ઞાન આપણને આજના ખરાબ ધરને ત્યજવામાં જરા પણ ભય ઉપજાવતું નથી, પણ ઉલટો આનંદ ઉપજાવે છે, તે જ પ્રમાણે વર્તમાન જન્મકરતાં ભવિષ્યનો જન્મ સર્વ પ્રકારે વધારે ઉત્તમ આવવાનો એની જો આપણને પૂર્ણ ખાતરી થતી હોય તો પછી મૃત્યુનો આપણને આટલો ભય નહિ લાગવાનો.

ભયનું ખીણું કારણ વિષત્તિ છે. થોડા અથવા ઘણા પ્રમાણમાં મનુષ્યમાત્રને વિષત્તિનો ભય લાગે છે. કારણ કે તેમાંથી તે સરલપણે ઉગરી શકશે કે નહિ, તેનું તેને જ્ઞાન નથી, તેમ જ એ વિષત્તિથી સર્વોં શ્રેષ્ઠ બચવાને માટે શું કરવું તેનું પણ તેને નિરંતર જ્ઞાન હોતું નથી. આ જગતના પદાર્થોના અશાશ્વતપણાને લીધે મનુષ્યને દારિદ્ર્યનો પણ ભય રહ્યા કરે છે. મનુષ્ય અન્ય મનુષ્યોને ધનહીન થતા તથા અજીવનનાં દુર્દેવને પ્રાપ્ત થતા જુએ છે, અને તેથી તેને એમ ભય થાય છે કે કોઇ કાલે આપણી પણ આવી દશા નહિ થાય તેની શું ખાતરી ? પરંતુ આવા પ્રતિકૂળ સંજોગોઉપર મનુષ્ય જો પોતાનું સ્વામિત્વ મેળવે છે, તો આ સંબંધમાં પછી તેને ભય થતો નથી એટલું જ નહિ, પરંતુ એ પ્રસંગને તે જુદી જ દૃષ્ટિથી જોઇ શકતો હોવાથી તેને એ સંબંધમાં અનુભવ પણ બિન્ન પ્રકારનો જ થાય છે. પણ મુખ્ય વાર્તા એ છે કે પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ-ઉપર સ્વામિત્વ સ્થાપવાની ક્ષાનું મનુષ્યને સ્પષ્ટ જ્ઞાન નથી, અને તેથી મનુષ્યોનો મોટો ભાગ ભવિષ્યમાં દુર્દેવના ભયથી નિત્ય ધ્રુજતો અને ધ્રુજતો જ રહે છે.

મનુષ્યને વ્યાધિનો પણ અખંડ ભય હોય છે, કારણ કે વ્યાધિના વિકટ અનુભવો મનુષ્યની દૃષ્ટિઆગળ નિરંતર તરવરતા હોય છે. વ્યાધિનાં ભયંકર ચિહ્નોને તે ક્યાંહીને ક્યાંહી નિત્ય જોતો હોય છે. ફસાણાને આવો વ્યાધિ થયો અને ફસાણાને અમુક પ્રકારનું ચિર્ન પ્રકટયું, આવું તે સાંભળ્યા જ કરતો હોય છે. અને પ્રથમ જે સામાન્ય ચિર્નરૂપે જણાતું હોય તે જ પરિણામે વધી વધીને તે મનુષ્યને કાળનો પ્રાસ બનાવી દેતો સર્વ કોઇ જુએ છે.

આ વિના પણ ખીણ અનેક બાબતો અને સ્થિતિઓ મનુષ્યમાં થોડા અથવા ઘણા પ્રમાણમાં ભય પ્રકટાવે છે. અને તે પણ એક જ કારણને લાઇને કે મનુષ્યને તેના ભવિષ્યનું જ્ઞાન નથી. ખરું જોતાં ભવિષ્ય સુધારવાના સામર્થ્યને મેળવવાનું જ્ઞાન નથી. ભવિષ્ય તો સાફ વા ખોટું હોય, મનુષ્યને તેનું જ્ઞાન નથી. પરંતુ તેને ભય થાય કે કદાચ પાછળનું પણ હોય, કારણ કે તે જાણે છે કે પ્રથમનું અર્થાત્ સાફ ભવિષ્ય પ્રકટાવવાનું તેનામાં સ્વતંત્ર સામર્થ્ય નથી. આથી સહજ સમજાય છે કે તાત્કાલિક આવી મળનાર ભાવિનું કેવળ અજ્ઞાન હોઈને તેની કેવળ અનિશ્ચિતતાને લીધે મનુષ્યને ભય પ્રકટેલો અને પ્રકટેલો રહે છે. મનુષ્ય હાલ જે કંઇ કરતો હોય છે તેનો શી એ પરિણામ આવશે, એ પણ તેને સ્પષ્ટ નથી, અને તેથી તે નિત્ય ભયની ભઠ્ઠીમાં શેકાયા કરે છે.

મનુષ્ય આજે જે કંઇ કરે છે તેવું તેણે પૂર્વે પણ કોઈ વખતે કર્યું હોય છે, તેણે નથી કર્યું હોય તો ખીણ કોઈએ તેવું અથવા તેને લગભગ મળતું જ કર્યું હોય છે, અને

તેમાં તેણે કાં તો જાતે જ પ્રતિકૂલ ફળ પ્રકટતું અનુભવ્યું હોય છે અથવા અન્યને તેનું અનુકૂળ ફળ મેળવતાં જોયું હોય છે. આથી આજે પણ તેને એ જ શંકા થાય છે કે આજના મારા કરેલા કૃત્યનો અનુકૂળ જ પરિણામ આવશે. તેની શી ખાતરી ? મોટે ભાગે મનુષ્ય આનું સંતોષકારક અને ખાતરીબંધ કરેલા જ ઉત્તમ મેળવી શકતો નથી. અને તે જ કારણ મનુષ્યને ભવિષ્યને માટે અખંડ ભયભીત રાખે છે.

ખીજા કોઈ કારણથી નહિ પણ સર્વ પ્રકારની અનિશ્ચિતતાને જ જ્યાં ત્યાં જોવાથી મનુષ્યને ભય થાય છે, એ આ ઉપરથી જણાયા વિના રહે તેમ નથી. પરંતુ આ સ્થળે એ જ પ્રશ્ન થાય છે કે આવી અનિશ્ચિતતાને પ્રકટાવનાર કારણ તે કયું છે. મનુષ્યસરખા મનુષ્યને પણ જ્યાં ત્યાં આવી અનિશ્ચિતતા જ દેખાય છે તે શાથી ?

આ સંબંધમાં વિચાર કરતાં આ અનિશ્ચિતતાનું સ્થૂલ કારણ તો એક એ જણાય છે કે અમુક સમયે અમુક પ્રકારની સ્થિતિમાં અમુક રીતે અમુક ખોટા બનાવ બન્યો હોય; ભવિષ્યમાં એવું નહિ જ અને એવું કશું જ બળવાન કારણ નથી; આ પ્રકારનો વિચાર અથવા નિર્ણય લગભગ બધા જ મનુષ્યમાં પ્રકટતો રહે છે. અને તેથી જ જણાય છે કે મનુષ્યોના મોટાભાગને વર્તમાન સમયમાં ગમે તેવી સ્થિતિ હોય પણ કાલ ઉઠીને તે પલટાઈ જઈ વધારે ઉત્તમ પ્રકારની સ્થિતિ નહિં જ મળે એવો દૃઢ નિશ્ચય ઉઠતો નથી. તેને એની જરા પણ ખાતરી નથી. વર્તમાન સમયની સ્થિતિ ઉત્તમ પ્રકારની થયા વિના ભવિષ્યની સ્થિતિ ઉત્તમ પ્રકારની થાય એની તેને જરા પણ શ્રદ્ધા નથી. પરંતુ ભલે તેને તેવી ખાતરી ન હોય, છતાં તેથી એમ સિદ્ધ નથી થતું કે તેવી ખાતરી મળી જ શકે એમ નથી.

આમ હોવાથી ભયનો જય કરવાને માટે, ભવિષ્યને આપણે જેવું કરવું હોય તેવું કરી શકીએ એમ છે, ભવિષ્યમાં જેવા પ્રકારની અનુકૂળતા ઉપજાવવી હોય તેવી અનુકૂળતા તથા ધાર્યા પ્રમાણેના લાભ આપણે ઉપજાવી શકીએ એમ છે. વર્તમાનકરતાં આપણા ભાવિને અધિક ઉત્કૃષ્ટ કરી શકીએ એમ છે, અને આપણી સર્વોત્તમ ઉત્તિને માટે આપણામાં રહેલાં સર્વ કારણોનો સાથે સાથે જ એકમેકપણે-ઉપયોગ કરી શકીએ એમ છે, એ પ્રકારના વિચારની સત્યતાને માટે ચોક્કસ પૂરાવો ઉપજાવવો એ અગત્યનું છે. જનસમુદાય, આ મારેનું ખાતરીબંધ પ્રમાણ નહિં જ મળે એવું માનશે, કારણ કે તે ઉપરઉપરનું જોઈને જ અમુક નિર્ણયો બાંધી લેનારો હોય છે, અને ગમે તેટલો તોયે મનુષ્ય તે છેવટ મનુષ્ય અને તેથી તે પરાધીન, પરતંત્ર, દુર્બલ અને અસમર્થ છે-આવો વિચાર માનવ પ્રકૃતિ (Human nature) માટે જ બાંધી લીધો હોય છે.

પરંતુ કારણ અને કાર્યના મહાન સિદ્ધાંતને જેમણે જાણ્યો છે, તથા મનુષ્યના વાસ્તવ સામર્થ્યને જેઓ સમજે છે. તેઓ જાણે છે કે કોઈ પણ વસ્તુનો કેવળ ઉપર-ઉપરનો દેખાવ તે વસ્તુની અંદર રહેલા વાસ્તવ સત્યનું પ્રકાશન કરી શકતો નથી. તેમ તેઓ એ પણ જાણતા હોય છે કે મનુષ્યનાં સમગ્ર જીવનનું સ્પર્શર કરી નાંખવાનું, તેના સમગ્ર સ્વભાવનું અને તેના ભાવિનું સ્પર્શર કરી નાંખવાનું-જદલી નાંખવાનું-સામર્થ્ય તે જ મનુષ્યમાં રહેલું છે.

આ જગત્ કશા પણ નિયત ધોરણવિના ગમે તેમ ચાલનાઈ જગત્ નથી.-પોષા-
ખાઈનું જગત્ નથી. તેમ જ તેમાં બનતા બનાવો હાડતું બેસતું અને તાડતું પડતું જેવા
નિબંધોજન કે ગમે તેમ થતા નથી. જગત્ની ઉપરઉપરની સપાટીકેપર જ માત્ર દૃષ્ટિ
નાંખતાં અને તેમાં અસ્તવ્યસ્તપણે ચતા વિવિધ વ્યતિકરો, વ્યાપારો આદિ જોતાં મનુ-
બને એકાએક એમ લાગી આવે છે કે આમાં કશી પણ વ્યવસ્થા કરવી અને તેનું પુનઃ
કાંઈ પણ પ્રકારે બંદોબસ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ કેવળ નિર્થક છે, પરંતુ મનુષ્ય
રિચરતાથી જ્યારે વિચારે છે અને એ વાત શોધી કઢાડે છે કે પ્રત્યેક પ્રતિકૂળ કાર્યો
અથવા વ્યતિકરો કંઈ પણ પ્રતિકૂળ કારણના પરિણામેજ પ્રકટે છે અને તેવાં કારણોને
પ્રકટાવનાર ખીલું કાંઈ જ નથી પરંતુ મનુષ્ય પોતે જ છે, ત્યારે તેને કાંઈ ખીજ જ
દૃષ્ટિબિંદુથી નિર્ણય વગેરે કરવાની ફરજ પડે છે.

માનવપ્રજ્ઞના ગભરાટીયા, ધંધકાવિનાનાં અને હાથે માર્ગ વહેનારાં કાર્યોને લી-
ધે જ જગત્ની સપાટીકેપર ગભરાટ, ગરબાટ અને અંધાધૂંધી દેખાય છે. જેમ ધરનાં
માણસોની અવ્યવસ્થાને લીધે જ ધરમાં ગરબાટ અને અવ્યવસ્થા જણાય છે, તેમ જગ-
તમાં અવ્યવસ્થા જણાવામાં એ જગત્માં રહેનાર મનુષ્યોવિના ખીલું કાંઈ નથી. પ્રત્યેક
ધરતી અંદરનો ભાગ, જેવા તેમાં રહેનાર હોય છે તેના સ્વભાવને અનુરૂપ જ હોય છે.
ધર ગમે તેવું સામાન્ય હોય અને તેની અંદરનો ઉપસ્કર (સરસામન) બહુ સામાન્ય
પ્રકારનો તથા કશા પણ ખરચવિનાનો તેમ જ ઝાઝા મૂંઝવિનાનો હોય, તોપણ તેમાં રહે-
નાર મનુષ્ય જો વ્યવસ્થાવાળો હોય છે, તો તે આપું ધર વ્યવસ્થાવાળું, સ્વચ્છતાવાળું
અને જ્યાં જ જોઈએ ત્યાં તે મૂકેલું હોય એવા પ્રકારની યોજનાવાળું હોવાનું. એથી
હિલકું અત્યંત સુંદર અને નવું તાણું ધર અને તે પણ અત્યંત મૂલ્યવાન પદાર્થો
ફરતીચર, વગેરેથી કાર્ય હોય, પરંતુ જો તેને અવ્યવસ્થાવાળા મનુષ્યને સ્વાધીન કરવામાં
આવશે, તો પછી ત્યાં કાંઈને ઉભું રહેવું પણ નહિ ગમે એવું ખરાબ રહેવાનું.

મારા જાણવામાં છે કે એક શ્રીમાનને ત્યાં વિલાપતથી અઢી ત્રણ હજાર રૂપિયા ખરચીને
સ્નાનગૃહ (Bath-room) મારેનો સુંદર સામન મગાવ્યો હતો. તે સામન આવ્યાને અઢીત્રણ
મહિના નહોતા થયા, ત્યાં તો નહાવાના ટબકેપર અર્ધો અર્ધો અંગળ ધૂળ ચઢી હતી, અને
તેના ઉપર પાણી પડવાને લીધે એ ધૂળના થર સાફ થવાને બદલે હિલકા સખ્ત પ્રમાણમાં
જામતા જતા હતા. આ શ્રીમાન અને એક નૃપતિમાં કશો ફેર નથી. કાટચનધિ ધન
પ્રાપ્ત છે, અને તોડરોનું તેને ત્યાં કોડીપાંડું ઉભરાયલું રહે છે. તેના દેવગૃહમાં કંઈ નહિ
નો પચીસ ત્રીસહજાર રૂપિયાના પદાર્થો છે, છતાં ત્યાંની અવ્યવસ્થા પણ તેટલી જ છે.
આ ખરચવાનો ત્યાં તોટો નથી, પણ વ્યવસ્થાને નામે ત્યાં મોટું ૦ છે. એવું કારણ ખીલું
કશું જ નથી પરંતુ તે ગૃહપતિનો વ્યવસ્થાનો સ્વભાવ નથી, અને તેથી ત્યાં અવ્યવસ્થાનું
સામાન્ય પ્રવર્તે છે.

જગત્માં નાની અથવા મોટી સર્વ વસ્તુમાં જ્યાં લાં આ જ નિયમ પ્રવર્તેલો હોય
છે. જગત્ અને જગત્ના નાના મોટા વિવિધ ભાગોમાં, જેના દરતક તે તે ભાગ હોય
છે, લાં તેવા પ્રકારનું સ્વરૂપ જણાય છે. અરીણી રાજના ગામની અને એક કુશળ
સાવધાન નૃપતિના ગામની વ્યવસ્થા જોશો તો આ વાર્તાની સત્યતા સંદર્ભમાં સમજાશે.

જગતમાં સારી વસ્તુઓ સારાં કારણોમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને એથી વિપરીત વસ્તુઓ વિપરીત કારણોમાંથી પ્રકટે છે, પરંતુ સારાં અથવા ખોટાં બંધાં જ કારણો પ્રકટવાનું મૂળ નેશો તો તે એક જ-છે મનુષ્ય. મનુષ્ય ધારે છે તેવાં કારણો સ્ત્રને છે, અને તેથી ભાવિની ચાવી તેના પોતાના જ હાથમાં છે.

જગતની ધણીખરી સ્થિતિ બદલવાને માટે તેમાં વસતી માનવજાતની ધણીખરી સ્થિતિ બદલાવી જોઈએ. એકાએક આ વાર્તા અશક્ય લાગશે, અને તેમ છતાં તેમાં શક્યતા છે જ. મનુષ્યોને કંઈ કાળથી સારાં થવાનું અને યોગ્ય પ્રકારનાં થવાનું કલા કરવામાં આવે છે. ‘સુધરો સુધરો’ ના કાનના પકડા ફાડી નાંખે એવા મોટા અવાજો કરવામાં આવે છે, ‘ઉત્તમ પ્રકારના બેના ! ‘સર્વોત્તમ થાઓ’ ના ઉપદેશોથી આખા જગતના વાતાવરણમાં પ્રકંપ ઉપજાવી મૂકવામાં આવે છે. પરંતુ મનુષ્યે તે પ્રકારનાં થવાને માટે શું કરવું, પ્રાપ્તિસ્થિતિથી આગળ કેવી રીતે વધવું, તે સ્પષ્ટપણે કહેવામાં આવતું નથી. અંશે જોતાં મનુષ્ય હલકી સ્થિતિ ત્યજવાને અને ઉત્તમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને માટે અત્યંત તત્પર છે. માનવજાતના અબ્યુઝના માટે જે જ્ઞાન અને સત્યની અગત્ય છે, તેને અંધે અનેક મનુષ્ય આતુરતાપૂર્વક પ્રાર્થના કરી જ કરતા હોય છે. આથી અગત્યનું છે તો એ જ છે કે જેની મનુષ્યોને ધ્રુજા છે તે વસ્તુ તેમને આપવી, તેનું જ્ઞાન તેમને પ્રાપ્ત કરાવવું; આમ થતાં જગતમાં ફેરફાર થવાનો આરંભ થઈ જશે.

પૂર્વે કહ્યું તેમ જગત એ તેમાં વસતા મનુષ્યની ક્રિયાદ્વારા પ્રકટતું સાક્ષાત્ કાર્ય છે. એક વ્યક્તિગત જગત તે વ્યક્તિદ્વારા થતી ક્રિયાને અનુરૂપ હોય છે; તે ઉપરાંત જેની સાથે તે વ્યક્તિ (મનુષ્ય) સંબંધમાં આવે છે તે વ્યક્તિઓ અથવા જગતના અંદરની ક્રિયાને અનુરૂપ હોય છે. એટલે મનુષ્યની સ્વતંત્ર ક્રિયા અમુક પરિણામ પ્રકટાવે છે, અને તેની જ સાથે તે પરિણામ પ્રકટવામાં જેના સંસર્ગમાં તે મનુષ્ય છે, તે જનસમુદાય પણ કારણરૂપ હોય છે. અર્થાત્ એ કારણોએ કરીને મનુષ્ય અમુક પ્રકારનું કંઈ પણ ઉપજાવે છે-કાર્યરૂપે પ્રકટાવે છે.

પરંતુ મનુષ્ય પોતાની ક્રિયા અથવા પ્રવૃત્તિના સ્વરૂપને પકડી શકે છે, અને તેની સાથે જગતના અર્થાત્ જેની સાથે તે સંબંધમાં આવે છે તેનાં કાર્યોને પોતાને અનુકૂળ રૂપમાં એવી રીતે ગ્રહણ કરી લે છે, અને પોતાની પ્રવૃત્તિની સાથે અનુકૂળપણે મેળવી લે છે કે જેના પરિણામે તે ધારે છે તે જ પરિણામોને સર્વ પ્રસંગમાં પ્રકટાવી શકે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના પ્રદેશમાં પોતાના સ્વતંત્ર જગતમાં જે કંઈ તે ઇચ્છે છે તે પ્રકટાવે છે, અને બાહ્ય જગતમાંથી તેના જગતમાં આવતી વસ્તુઓને પણ તે એવા પ્રકારે પકડાવી દે છે કે જે તેના સ્વભાવને તથા ક્રિયાને કેવળ બંધબેસતી થઈ રહે અને તેના પોતાના દિલને માટે તે જે કંઈ કરી રહ્યો હોય છે, તેમાં તે સહાયરૂપ થઈ પડે.

મનુષ્યના વાસ્તવ સામર્થ્યનું અને વાસ્તવ સ્વભાવનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એટલે એ જ કે જે કંઈ તેણે ઉપજાવવું છે તેના તે જાતે જ નિર્ણય કરી શકે, અને તેની સાથે સંબંધમાં આવનાર જગતે તેના પોતાના દિલને માટે શું શું ઉપજાવવું જોઈએ તેના પણ તે નિર્ણય કરી શકે, અર્થાત્ જગતની પાસેથી પોતાનું દિલ થાય એવું શું અને કેવી રીતે

લેવું તેના પશુ તે જાતે જ નિર્ણય કરે આ પ્રકારની તેનામાં શક્તિ હોવી. આમ થવાથી તે મનુષ્ય પોતાની પ્રાપ્તસ્થિતિનો સંપૂર્ણ નિયામક થઈ રહે છે. અને આ સત્ય હોવાથી આ આખો વિષય કેવળ ગણિતશાસ્ત્રના કાયદાઓનો શરૂ જાય છે.

જ્યારે આપણે ગણિતનો કાષ્ટ દાખલો ગણતા હોઈએ છીએ ત્યારે તેના જવાબનો આપણે પહેલેથી ભય રાખતા નથી. જો આપણે તેના સિદ્ધાંતો જાણીએ છીએ, તો તેના પરિણામમાટે આપણને કશો ભય રહેતો નથી. જો આપણે કુશળ ગણિતશાસ્ત્રી હોઈએ છીએ તો આપણને નિશ્ચયપૂર્વક જણાય છે કે એનો ખરો જવાબ આપણે આણી શકીશું. એ જ પ્રમાણે જેને જે બાબતનું દૃઢ જ્ઞાન હોય છે તેને તેનો કશો ભય હોતો નથી. તેમ છતાં ખીજાઓ કરતાં વિશેષ એટલા જ કારણથી કે કુશળ ગણિતશાસ્ત્રી પશુ તેની ગણનામાં કેવળ નિર્ઘાતિ અને નિર્ભય હોતો નથી; તે માત્ર એટલી જ બાબતમાં ખીજા કરતાં વિશેષ છે કે તે દાખલામાં જે નિયમોને લગાડવાના છે, તે તેને માત્ર ખચર છે. ગણિતશાસ્ત્રની સૃષ્ટિમાં જેમ એક ઠોઠ નિશાળીઓ રહે, તેમ તે પશુ રહેતો હોય છે. ખીજી કશી રીતે બંનેમાં ભેદ નથી. ભેદ છે તે એટલો જ છે કે એકને ગણિતશાસ્ત્રના નિયમોનું જ્ઞાન છે, અને ખીજાને નથી. કુશળ ગણિતશાસ્ત્રી ખરો જવાબ કહાડે છે—ખરો હીસાબ કરે છે—જેમ તેમ કરીને પશુ તે ખરે ઠીકણે આવી પહોંચે છે. એ દાખલાનું ભવિષ્ય જેવું તેણે લાવવું ધાર્યું હોય છે તેનું જ લાભ છે. દાખલાના ભવિષ્યમાં તેણે ખરો જવાબ લાવેલો એ જ નક્કી કર્યું હોય છે, અને તેના નિયમોને જાણીને તથા તેના શુદ્ધિ-પૂર્વક ઉપયોગ કરીને જે તેણે ધાર્યું હોય છે તે ફળ ઉપજાવે છે.

તે રહસ્યરૂપ છતાં તેનું સરળ રહસ્ય આ છે. દાખલો ગણવાને માટે કયા નિયમો લગાડવા તે તે જાણે છે, અને તે નિયમોને તે પ્રકારના પ્રત્યેક દાખલામાં લાગુ પાડે છે. અને તેના પરિણામે ખરો જવાબ ઉપજાવી કહાડે છે. આપણા નિત્યના જીવનમાં જે જે દાખલાઓ (પ્રસંગો) આવી મળે, તેના ઉકેલ તે જ રીતે લાવેલો જોઈએ. આપણા જીવનના પ્રસંગોરૂપ દાખલામાટે પશુ ગણિતશાસ્ત્રનો જ નિયમો જ હોય છે. અને તેથી જીવનના તે નિયમોને જો આપણે ખરીરીતે વાપરીએ છીએ, તો તે દાખલાનો ઉત્તર આપણે ખરો જ લાવી શકીએ છીએ—આપણા જીવનના પ્રત્યેક પ્રસંગોમાંથી ધારેલો પરિણામ ઉપજાવી શકીએ છીએ.

(અપૂર્ણ.)

વેદાન્તનિબન્ધમાલા.

(૨)

સાધનપ્રણાલિકા.

વેદાન્તશાસ્ત્રની આરંભભૂમિકામાં જે સાધનસંપત્તિને આવશ્યક માની છે તે સંપત્તિ મધ્યસ્થ દીપજેવી છે. જેમ ઉપરાઉપર મુકેલો દીપ આગલા અને પાછલા બે ખંડને પ્રકાશ આપે છે, તેમ અધિકારિની સાધનસંપત્તિ થયેલી અને યવાની સંપત્તિઉપર પ્રકાશ નાંખે છે. અધિકારિની વિવેકાદિ સાધનસંપત્તિ પણ એક દૃશ્ય અથવા કાર્યરૂપ છે અને પુનઃ નવીન તત્ત્વજ્ઞાનાદિ સંપત્તિના બીજ અથવા કારણરૂપ છે. આ પ્રમાણે વિવેકાદિ સાધનચતુષ્ટય પૂર્વભાવિ નિર્મલ પ્રયત્ન અને તેના સહકારિ હેતુઓની અપેક્ષા રાખે છે, અને વિવિદિધુની સ્થિતિથી પર વિદ્વાન્તની સ્થિતિ સિદ્ધ કરવામાં ઉત્તર પ્રયત્નની અને તેના સહકારિ હેતુઓની અપેક્ષા રાખે છે.

આપણા પ્રાચીન તત્ત્વચિંતકોએ સાધનોનાં જે સ્વરૂપો અને તેના પરસ્પર સંબંધો વર્ણવ્યા છે તે ઉપરથી આપણને સ્પષ્ટ થાય છે કે વાસ્તવ સાધનસિદ્ધિ મન, બુદ્ધિ, અને શરીરના અવિરોધી વિકાસની અપેક્ષા રાખે છે. વેદાન્તની વિશુદ્ધિમાં સાધનો કંઈ ઊન્નતિમય પ્રવાહ નથી, પણ પરસ્પર સંબંધ નાડીવ્યૂહજેવા છે. જેમ હૃદયસાથેના સંબંધમાં રહી નાડીઓ, ધમનીઓ અને રક્તવાહિનીઓ પોતપોતાના નિયત પ્રદેશમાં ધાતુઓનું શરીરમાં પોષણ કરે છે, અને સંબંધ છૂટતાં વેગથી એક દિશામાં રુધિરનું વહન થતાં શરીરની પ્રાણુચેષ્ટા બંધ થાય છે, તેમ સાધનો પણ પરમપુરુષાર્થના ઉચ્ચગ્રાહ સાથે સંબંધ રાખી પોતપોતાની પ્રાપ્તિ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કર્યાવિના પ્રવૃત્ત થાય છે, તે અવાન્તર સિદ્ધિઓસહિત સમગ્ર અધ્યાત્મજીવનને ઉજ્જવલ બનાવે છે, અને તે ઉચ્ચગ્રાહથી વિખૂટાં પડે છે તો એક દેશમાં વહન થતાં તેમનું બલ માત્ર અવાન્તર સિદ્ધિમાં જ ખપી જાય છે અને પરિણામે અધ્યાત્મજીવન શુષ્ક અથવા નષ્ટપ્રાય થઈ જાય છે. જેમ વ્યવહારમાં પણ કાર્યસિદ્ધિમાં દક્ષતાની જરૂર છે, તેમ પરમાર્થમાં પણ વિજયી થવામાં દક્ષતાની અપેક્ષા છે. સાધનોનો પરસ્પર સંબંધ નહિ જાણવાથી, અથવા જાણ્યા છતાં અવાન્તર સાધ્યતા મોહમાં તણાવાથી, અથવા અમુક સાધ્યતા મોહને લીધે તેના સાધનમાત્રપ્રતિ લક્ષ્ય રાખવાથી, અને ઇતર સાધનોની અવગણના કરવાથી પ્રાચીન અને અર્વાચીન કાલમાં એકદેશી રાક્ષસો પ્રકટ થાય છે, અને ઇતર દેશમાં વામનો જણાય છે. પરિપૂર્ણ કલાવાલા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજેવા મહાત્માઓનો જે અભાવ જણાય છે તે ઉપરના દોષોને લીધે છે.

સાધનોનો પરસ્પર સંબંધ હોવાથી સાધનોની પ્રણાલિકાઓ બધારેલી હોય છે, અને તે પ્રણાલિકાઓનો સંબંધ અખૂટ રસને પ્રકટાવનાર એક મોટા સરોવરસ્થાનીય ઇશ્વરી સાથે હોય છે.

સાધનના સ્વરૂપનો વિચાર કરતાં આપણને સ્પષ્ટ થાય છે કે સાધ્યના સ્વરૂપસાથે તેનો અસાધારણ સંબંધ હોવો ધટે છે. એક એક સાધ્ય સિદ્ધ કરવા એક એક સાધન કદાચ પ્રસંગે પૂરતું હોઈ શકે, પરંતુ સરોવરરચનાનીય પરમ સાધ્યને સિદ્ધ કરવામાં અર્થાત્ તેને પ્રાપ્ત કરવામાં અવાન્તર પ્રજ્ઞાવિકાસપ્રતિ લક્ષ કરવાની આવશ્યકતા છે.

આપણા વિચારકોએ સાધ્ય બે પ્રકારનાં સ્વીકાર્યા છે: (૧) વાસ્તવ પ્રાપ્ત્ય અથવા અપ્રાપ્ત વસ્તુ, (૨) સિદ્ધ છતાં અપ્રકટ રહેલું પ્રાપ્ત્ય.

વાસ્તવ સાધ્યને ત્રેયસ્ અથવા અબ્યુદય કહે છે; અને સિદ્ધ છતાં અપ્રકટ રહેલા પ્રાપ્ત્યને ત્રેયસ્ અથવા મોક્ષ કહે છે. આ ઉભય પ્રાપ્ત્યનો “ સુખ ” શબ્દમાં સમાસ થાય છે, અને તે સુખના સાતિશય અને નિરતિશય એવા બે ભેદ પડે છે. આ ઉભય સુખના વિરોધી દુઃખને પરિહાર્ય ગણવામાં આવે છે, અને તે દુઃખ આધ્યાત્મિક, આધિ-ભૌતિક અને આધિદૈવિક એમ ત્રણ પ્રકારનાં મનાય છે. સુખના આવિર્ભાવનાં તે પ્રતિ-બંધક છે અને તેથી તેના નિવારણની અપેક્ષા ઉભી રહે છે. નિરતિશય મોક્ષસુખના પ્રતિબંધકરૂપે અજ્ઞાનની જ ગણના કરી છે અને તેથી તે સુખનું વિરોધી દુઃખથીજ અજ્ઞાન છે, અને તેનું નિવારણ થયા પછી જેવી રીતે સાતિશય સુખના આવિર્ભાવમાં પ્રયત્ન કરવો પડે છે તેવી રીતે નિરતિશય સુખના આવિર્ભાવમાં પ્રયત્નની અપેક્ષા રહેતી નથી, આપ્રમાણે ઉભય પ્રકારનાં સુખ અને દુઃખની અતુકમે પ્રાપ્તિ અને પરિહાર કરવા ઉપાયોની વ્યવસ્થા કરી એક અખંડ અથવા પૂર્ણ જીવનને પ્રકટ કરવામાં અને તેનું જીવન વર્તમાન સમયમાં ગાળવામાં આપણા તત્ત્વચિંતકોએ કૃતકૃત્યતા માની છે, અને વ્યવસ્થાવિનાનાં જીવન ખંડ અથવા અપૂર્ણ જીવનરૂપ હોવાથી તેને પશુજીવનની ઉપમા આપી છે.

આપણા વેદશાસ્ત્રમાં આ સાધ્યને બે સંજ્ઞામાં વહેંચી નાખ્યું છે. સાતિશય સુખના બીજભૂત પદાર્થને ધર્મ, અને નિરતિશય સુખના બીજભૂત પદાર્થને બ્રહ્મ કહી તે તે પદાર્થના સ્વરૂપને જણાવનારાં સાધનોની શ્રેણી વર્ણવવામાં આવી છે. સુખના વિરોધી દુઃખને અધર્મ, અને અજ્ઞાન એમ વર્ણવ્યું છે. સ્વરૂપમાં, સાતિશય સુખને જન્મ આપનારને ધર્મ કહે છે અને તેના વિરોધી દુઃખને જન્મ આપનારને અધર્મ કહે છે; તથા સ્વતઃસિદ્ધ નિરતિશય બ્રહ્માત્મસુખને પ્રકટ કરનાર હેતુને બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર અને તેના પ્રતિબંધક હેતુને અજ્ઞાન કહે છે.

આ પ્રકારે ઉભય પ્રકારના સાધ્ય અને પરિહાર્યનો વિચાર કરી સાધનવ્યવસ્થા કરવાની રહે છે. ત્યાં ધર્મ જે સાતિશય સુખનો પ્રવર્તક છે તેનો આશ્રય કરવાનો આપણી આર્યભૂમિમાં જન્મથી જ અને વસ્તુતઃ ગર્ભાધાનસમયથી જ ઉપદેશ કરવામાં આવે છે. જે સમયમાં ગર્ભસ્થ બાલકનું મન અવ્યક્ત દશામાં હોય છે તે સમયમાં ધર્મપાલનનો બોળે માતાપિતાના ઉપર નાખવામાં આવે છે; સ્તનધ્યાવરચારમાં પણ સંસ્કાર આપવાનું જોખમ માતાપિતાને શિર જ રહે છે; માત્ર ઉપનયનસંસ્કારપછી જ કિશોરાવસ્થામાં બાલકને પોતાના સ્વધર્મના પાલનની વિશેષ દર્શન્યતા જણાવવામાં આવે છે. ગર્ભાધાનથી માંડી ઉપનયનપર્યંતના બાલકને અને વિવાહપર્યંતના કન્યાને આપવાના સંસ્કારો તેમના અવ્યક્ત મનને પોતાની પ્રાપ્ત સામગ્રીને જામત્ કરી તેના પૂર્ણ જીવનને અભિવ્યક્ત કરવાની યોગ્યતા અર્પનાર છે.

જેવડે વ્યક્તિનું અને સમાજનું ધારણુ થઈ શકે છે તેના ધર્મના વિચાર લક્ષણમાં આર્થિક ધણી ઉદાર શુદ્ધિ વાપરી છે. તે ધર્મનું અસાધારણુ લક્ષણુ જે ક્રિયામાં ખરી રીતે યોગ્યેલું જણાય તે ક્રિયાને ધર્મ સંજ્ઞા આપવામાં આર્થિક સંકેત ધર્યો નથી. આ તેમની ઉદાર ધર્મભાવનાના બળથી જ અનાયો-દરયુ-દાસ-વર્ગને તેઓએ શરૂ ગણી પોતાની વર્ણવ્યવસ્થામાં સ્થાન આપ્યું છે, અને હિંદુસ્થાનનો જ્યાં સુધી વિકાસક્રમ ઇતિહાસના પાનામાં સ્થાયત્વ રહ્યો ત્યાં સુધી તે વર્ણવ્યવસ્થા સારી રીતે ચાલી શકી, અને શરૂની હાલ જે કંઈ સુધરેલી દશા જણાય છે તે તે કાલની ઉદાર ભાવનાનું અનુમાન કરાવી શકે છે. મહાત્મા ઐતમ છુદ્ધના સમયમાં જ્યારે તે વ્યવસ્થામાં બાહ્યોએ અસાધારણુ તાણુ કરી ત્યારે તે વર્ણવ્યવસ્થા તૂટી, શરૂએ પોતાની ઉન્નતિ સાધવામાં બાહ્યો અને વેદાદિની અવગણના કરી; અને પરિણામે મિશ્રપ્રજનો ઉદય થયો. ત્યારપછી અંગ્રેજી-અન્ડરના યુદ્ધકાલપછી ગ્રીક પ્રજાનો સંબંધ; મગધના સામ્રાજ્યની ધુરાઅંકુશ નામના શરૂને હાથે જવાનો પ્રસંગ; અશોકની પરમ ઉદાર રાજ્યવ્યવસ્થા પછી કેવળ ધર્મપરાયણતાના માફ પરિણામ, અમુક સૈકાંસુધી રાજ્યવિસ્તાર; સીધીઅન, હુન આદિ બાહ્યપ્રજાનું આગમન; અને નાનાં રાજ્યોને ઉદય અને પરસ્પર વિગ્રહ; પ્રજાની રાજ્યવિસ્તારક્રમમાં નીતિભ્રષ્ટતા—આદિ અનંત આપત્તિના પરિણામમાં આર્થિકની ચાર વર્ણની વ્યવસ્થા ભાંગી પડી અને તેના સ્થાને નાતોનો ઉદય થયો. ત્યારપછી મુસલમાન રાજ્યનો લગભગ સાત આઠ સૈકાં સુધીનો કાલ અને અપવાદરૂપ અકબરઆદિ રાજાઓ વિનાના સઘળા રાજ્યકાલમાં મનની સ્વતંત્રતાનો અભાવ અને જૂલમના પરિણામમાં આર્થિકની શરીર અને મનની અવનતિ અને વિદ્યાઆદિ વિકાસક હેતુઓના અભાવે ધર્મબંધતા અને ધર્મની માત્ર આચારમયતા પ્રકટ થઈ. હાલના વ્યવસ્થિત રાજ્યસમયમાં આર્થિક પોતાના પાંખલા ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠ ઉકેલી, પોતાની અવનતિનાં કારણોને વિચાર કરી, વર્તમાન સમયને અનુકૂળ પોતાના ભવ્ય આર્થિકધર્મની પરિશુદ્ધિ કરી તેના મૂલ સ્વરૂપને જાણ્યું કરવાનું છે; તે કરવામાં પોતાના આર્થિકવનો લેખ કરવાનો નથી. પરંપ્રજાના શુભધર્મોને સ્વીકારવાના છે, પણ તેની ભૌતિક ઉન્નતિ આપનાર સુધારાથી વ્યામોહ પામી આચાર અને વિચારમાં સંકરતા પ્રકટ કરવાની નથી. આ પ્રકારની તે તે રાજ્યસમયને લઈ કરેલી સંકરતાને લીધે જ આપણી અનંત નાતો, બાલવિવાહ, સ્ત્રીકેળવણીનો અભાવ-ઇત્યાદિ અવનતિની નિસરણીને આપણને વારસો મળ્યો છે. જાપાનાના રાજદક્ષ પુરુષોએ થોડા દિવસઉપર પશ્ચિમના સંબંધથી પ્રાપ્ત કરેલી ભૌતિક સંપત્તિથી વ્યામોહ નહિ પામતાં પ્રત્યેક જાપાનવત્સીને રાજતરૂથી આધેડપૂર્વક જણાવવામાં આવ્યું છે કે તમારે શાંત અને સ્થિર સુધારણાના હિમાયતી રહેવું; ગૃહવ્યવસ્થામાં કરકસરવાળા રહેવું; માત્ર પોતાના અંતર્દાષિની અને કર્તવ્યશુદ્ધિની પ્રેરણાને વશ વર્તવું; અને આચારમાં સરલ અને નિષ્કપટી થવું; તે સાથે સાદાઈઉપર લક્ષ રાખવું, અને ભપકો મારવાની વૃત્તિને દબાવવી. સ્વદેશમાં વૈકલ્ય ભોગવવાની વૃત્તિને તિલાંજલિ આપી, અત્યંત પડતાં દ્વંદ્વોને સહન કરવાના બંધને અર્થાત્ તિતિક્ષાને સિદ્ધ કરવી.

શરીર અને મનને આવા સાદા સદ્ગુણોની સિદ્ધિથી અજકૃત કર્યા વિના વાસ્તવ ધર્મસિદ્ધિ કદી થતી નથી. વૈજનીવૃત્તિ અને વિદ્યા—એ બેનો સંયોગ વિલક્ષ્ય પુણ્ય

તમામાં હોઈ શકે છે. ધણેભાગે વિભવ અને વિનાશ, અને વિદ્યા અને તિર્મલ ચારિત્ર્ય-વાળી નિષ્કિંચનતા સયુક્ત જોવામાં આવે છે. આપણી ત્રિમૂર્તિની ભાવનામાં દ્વિજ્ઞાનઃ સર્વવિદ્યાનામ્-એ મંત્રથી પ્રભોષાતા મહેશ્વરની બાહ્યશોભા દિગંબરતામાં જ રહેલી જણવી છે; કંઈ અખંડ રાસલીલા રમનાર વૈકુંઠવાસીમાં વર્ણવી નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એવું નથી કે બાહ્ય વૈભવથી કેસરપંખુની અથવા ભૂતિઆની પેઠે ભડકવું; અથવા મુખ્ય પ્રાપ્તિની સિદ્ધિમાં ઉપયોગી સાધનોના દ્વલરૂપે આવતા તે વૈભવનો સ્વીકાર ન કરવો. તાત્પર્ય એ છે કે તે વૈભવથી વ્યામોહ નહિ પામતાં અંતઃકરણને અને શરીરને સાદા સદ્ગુણોથી અખંડ અલંકૃત રાખવા ભૂલવું નહિ, અને વૈભવવિનાની સ્થિતિને વારંવાર યોગવામાં અને ધૃતરને તે સ્થિતિમાં ટેવાય તેવો પ્રભોષ કરવામાં સાવધ રહેવું.

શ્રેયઃસાધકે ઉપરના વિચારો ખાસ કરવાના છે, કેમકે તેઓએ શ્રેયસને પોતાનું મુખ્ય સાધ્ય માન્યું નથી. જેઓએ શ્રેયસને જ અર્થાત્ સાતિશય સુખને જ પોતાનું પરમ પ્રાપ્તવ્ય માન્યું છે તેઓ ઇન્દ્રિયવનના વિભવ મેળવવા પ્રયત્ન કરે, તેમાં નિષ્ફળ થાય અથવા સફલ થાય તોપણ તે શોભાપ્રદ છે. પરંતુ શ્રેયસને મુખ્ય ગણવું અને માત્ર શ્રેયસની ચોવીશ કલાક આરાધના કરવી એ ધણું લજ્જાસ્પદ છે. જે પદવીનો સ્વીકાર કરી આપણા ઉચ્ચગ્રાહને વિશ્વમાં પ્રકટ કર્યો છે તે પદવીને અનુકૂલ પ્રવૃત્તિ ન કરવા, એ વિલાયત જન્મ આવા ધોળકું ધોળનાર બરીસ્ટરજેવા છે. તેના કરતાં હિંદુસ્થાનમાં રહી ઉત્તમ વકીલ તરીકેની પદવી મેળવી નામ કાઢવું વધારે યોગ્ય ગણાય, કેમકે તેવા વકીલ જેવા સમાજના ઉપકારક થાય છે, તેવા પેલા વિલાયતી બારીસ્ટર થતા નથી. તેવી જ રીતે શ્રેયસ્માં અમને વિશ્વાસ નથી; કદાચ હોય તોપણ ઇતર અધિકારીને અર્થ છે. અમારી તેમાં યોગ્યતા નથી માટે અમે તો શ્રેયસને જ ધર્મમર્યાદામાં રહી સાધીએ છીએ, એમ કહી પોતે શ્રેયઃસાધક નથી, એવું સ્પષ્ટ કહેવું એ નિષ્કપટ ભાવને પ્રકટ કરનાર છે અને તેથી તેવા પુરુષોને વધારે ધન્ય છે.

શ્રેયઃસાધકને પોતાની દૃષ્ટિઆગળ વધારે ઉત્તમ આદર્શની જરૂર જ નથી. તેઓએ પ્રસંગે સમગ્ર વૈભવથીયુક્ત છતાં તે વૈભવપ્રતિ દૃષ્ટિપાત પણ ન કરનાર; પ્રસંગે સમગ્ર બાહ્યઉપાધિથી વિરહિત કર્કશ તપશ્ચર્યાની પરાકાષ્ઠાનું જ્ઞાન કરાવનાર; પ્રસંગે સામાન્ય મનુષ્યો જે કાર્ય કરતાં લાજ પામે તેવાં કાર્ય પોતાના પ્રાણાત્મસ્વરૂપ શિષ્યોને અર્થે કરતા રમેર મુખને પ્રકટ કરનાર; અને પ્રસંગે અવધૂત દશાનું ભવ્ય સ્વરૂપ જણાવનાર તેમના આચાર્યશ્રીની લીલાતનુનો તેમને એક સમયે સાક્ષાત્કાર થયો છે, અને તેની અનુવૃત્તિ શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનમાં તેઓ દક્ષમતિવાળા હોય તો જોઈ શકે તેમ છે. જેમની અનુભવમર્યાદા સંકુચિત છે તેમને જ અર્થે ઉપરનું લખાણ છે.

સાતિશય સુખના સાધનરૂપ ધર્મ પ્રવૃત્તિમય અને નિવૃત્તિમય એમ બે પ્રકારનો છે. ત્યાં પ્રવૃત્તિમય ધર્મ સર્વ દેશકાલમાં સ્વીકારાયેલો છે, અને તે ધર્મ કાં તો ઈશ્વરના અસ્તિત્વના સ્વીકારપૂર્વક અથવા તો ઈશ્વરના અનસ્તિત્વસ્વીકારપૂર્વક હોય છે. જ્યાં ઈશ્વરના સદ્ભાવના સ્વીકારપૂર્વક ધર્મનું બધારણ નથી હોતું, ત્યાં ધર્મ માત્ર નીતિના શાસનમય હોય છે, અને તેને પાલન કરવાની અગત્યનો આધાર માત્ર આંતર દીપના પ્રકાશઉપર જ હોય છે. અમુક પ્રવૃત્તિ કર્તવ્ય છે કે કેમ તે સંબંધમાં અંતરામાનો આદેશ

અથવા ઈળવાયલી કર્તવ્યશુદ્ધિનું શાસન જ પ્રમાણભૂત મનાય છે. આ પ્રકારના પ્રવૃત્તિ-મય ધર્મનું બંધારણ સુદૃઢ છે કે કેમ, તેની પરીક્ષા કરવાનો અત્ર અવકાશ નથી. માત્ર એટલું જ જણાવવું બસ યશે કે આપણી આર્યભૂમિમાં ધર્મનું બંધારણ કેવલ કર્તવ્ય-શુદ્ધિના શાસનઉપર રહેલું નથી, પરંતુ સર્વેસ પરમાત્માના શબ્દમય વેદાદિ શાસ્ત્રઉપર રહેલું છે, અને સંસ્કાર પામેલી કર્તવ્યશુદ્ધિ, અને તેને અનુકૂલ શિષ્ટજનોની પ્રવૃત્તિ ગૌણ બાધારૂપ મનાય છે. કાર્ય અકાર્યની વિચારણામાં શાસ્ત્રવાક્યને જ આપણા તત્ત્વજ્ઞ પ્રમાણભૂત માને છે, અને કેવલ તર્કને પ્રમાણભૂત માનતાં નથી. અનુકૂલ તર્કવડે શાસ્ત્ર-તાત્પર્યનું દોહન કરવાની સ્વતંત્રતા અર્પણમાં આવી છે; પરંતુ ધર્મ અને તેના સંસ્કાર-રૂપ વ્યવસ્થાના સંબંધમાં સ્વતંત્ર શુદ્ધિને કાંઈ તેમ ઉઠવાની સ્વતંત્રતા આપી નથી.

વેદાદિ શાસ્ત્રના તાત્પર્યને અનુકૂલ ધર્મવ્યવસ્થા દેશકાલાનુસાર આપણી ભૂમિમાં થતી આલી છે; અને તેથી જ જો કે પ્રાચીન સમયની પેઠે આપણે યજ્ઞાદિમાં હિંસા કરતા નથી, અને વદકલાદિ ધારણ કરતા નથી, તોપણ આપણા સનાતન આર્યધર્મના બીજબૂત તત્ત્વો જેવાં ને તેવાં કાયમ રહેલાં હોવાથી આપણે તે ધર્મની પરિશુદ્ધિમાં એકપણું જોષ શકીએ છીએ.

જેવી રીતે પ્રવૃત્તિમય ધર્મ ઈશ્વરના સદ્ભાવનો સ્વીકાર કર્યા વિના ઇતર ભૂમિમાં સ્વીકારાય છે અને તેના ઉપર નીતિશાસ્ત્રનું બંધારણ રચવામાં આવે છે, તેવી રીતે આપણી ભૂમિમાં સ્વીકારાયું નથી. હિંદુસ્થાનમાં આવેલા આર્યોએ પોતાની ધર્મભાવનાનો આધાર પરમાત્માના શબ્દબ્રહ્મમય શાસ્ત્રઉપર જ રાખ્યો છે, અને તેમને જ આગળ કરી સર્વ વ્યવસ્થા કરી છે; એટલે નીતિશાસ્ત્ર અને ઈશ્વરસંબંધી જ્ઞાન એ ઉભયનો ધર્મ-શાસ્ત્રમાં સમાસ કર્યો છે.

નીતિસૂત્ર ઈશ્વરાચાર્યનું વિરોધી હોવું ન જોઈએ, તેમ ઈશ્વરાચાર્ય દ્વારા રીતે દેશકાલમાં પ્રચલિત નીતિસંસ્થાની વિરોધી હોવી ઘટતી નથી. ઉભયનો પ્રીતિપૂર્વક સંબંધ બંધાયેલો હોવાથી આપણા સાધુજનોમાં નીતિની દૃઢતા ઈશ્વરશરણના સાથે સારીરીતે જોડાયેલી જોવામાં આવે છે. જ્યાં તેનો વિયોગ જોવામાં આવે છે ત્યાં સાધુતાનો સ્વીકાર થતો નથી, અને દાંભિકતાથી તેવા જનોનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે.

જેમ જેમ પ્રજાના અંતઃકરણ સંસ્કાર પામતાં જાય છે, તેમ તેમ ઈશ્વરાચાર્યને અનુકૂળ અમુક કર્મ છે, માટે કરવું એવા નિયમને વશ વર્તવાને બદલે ઈશ્વર આપણા અંતરાત્મારૂપ હોવાથી અને અંતરાત્માકરતા દ્વારા પણ પદાર્થ અધિક પ્રિય નહિ હોવાથી કેવલ ઈશ્વરાર્પણશુદ્ધિથી કર્તવ્યકર્મો કરવાનો વેગ રૂપે છે. આ વેગ લોકપ્રસિદ્ધ ઇલાનિ-ઇનો વિચાર કર્યા વિના અંતઃકરણમાં પ્રવર્તે છે. અને તેવી ઈશ્વરાર્પણશુદ્ધિથી થયેલાં કર્મો લોકમાં કદાચ ઇતર હેતુઓથી દુઃખસામગ્રીને પ્રકટ કરે અથવા પ્રસંગે અપૂર્વ સુખસામ-ગ્રીને પ્રકટ કરે, તોપણ કર્મ કરનારના અંતઃકરણનો સ્વાભાવિક પ્રસાદ ભંગ પામતો નથી, અને તેથી જ ઈશ્વરાર્પણશુદ્ધિથી કરેલાં કર્મો ચિત્તશુદ્ધિમાં જ પરિણમીને પામે છે. આ પ્રકારના આત્મરેક્ષા પ્રવૃત્તિમય ધર્મને નિષ્કામ કર્મયોગ કહે છે, અને તે નિવૃત્તિમય ધર્મનું પ્રવેશક દ્વાર છે.

(અપૂર્ણ.)

અતીન્દ્રિયતત્ત્વસ્ફુરણ.

જે પદાર્થોનું ઇન્દ્રિયથી પ્રત્યક્ષ થઈ શકે, જેમનું ચોક્કસ અવલોકન થઈ શકે; જેમના સંબંધમાં ખાતરીપૂર્વક પ્રયોગો થઈ શકે, રાસાયનિક સૂક્ષ્મ તાજગ્યાથી જેમને તોળી શકાય, જે સ્પષ્ટ અનુભવની દૃષ્ટિમાં આવી શકે એ સર્વ પદાર્થો સામાન્ય રીતે વિજ્ઞાન (Science) ના વિષય છે. આધુનિક યુગ વિજ્ઞાનયુગ કહેવાય છે. એ સમયમાં અનેક આશ્ચર્યજનક શોધો થયા છે, સૃષ્ટિઉપર મનુષ્યનું સામ્રાજ્ય વધ્યું છે, અને ભવિષ્યમાં શું શું નહિ થાય એવી આશાઓ બંધાઈ છે. પરંતુ એ વિજ્ઞાનશક્તિની અસ્પૃશ્યશીલ એક અસર એવી થઈ છે કે સ્પષ્ટ અનુભવમાં નહિ આવતા વ્યતિકરણિય અશ્રદ્ધાનો ઉદય થયો છે. ધર્મને જે તત્ત્વસાથે સંબંધ છે, જે તત્ત્વઉપર ધર્મનું અવલંબન છે તે ઇન્દ્રિય અને મનથી પણ અગોચર હોવાથી વિજ્ઞાન અને ધર્મ (Science and Religion) એ એકબીજાને વિગ્રહ ઉપસ્થિત થાય છે, અને આસ્તિકતાની વૈજ્ઞાનિકને ન જાણે એવા ગુણોમાં ગણના થરાનું ભય રહે છે.

વિજ્ઞાન પોતાની મર્યાદામાં ભલે સખલ હોય, પરંતુ તેટલા ઉપરથી એમ કહી શકાય નહિ કે વિજ્ઞાન સા કાદ્યા સા પરા ગતિ: જેવું છે. વિજ્ઞાનજેવી અને વિજ્ઞાનકરતાં ચઢિયાતી ધર્મની પણ મર્યાદા છે. અને તે મર્યાદામાં ધર્મનું સામ્રાજ્ય ન ચાલવા દેવાનો વિજ્ઞાનનો પ્રયાસ પ્રશંસાપાત્ર નથી, પરંતુ તિરસ્કારપાત્ર છે. વિજ્ઞાન કહે છે કે આખ ઉઘાડી રાખવાથી અધિક વ્યતિકરણનું જ્ઞાન થાય છે, તો ધર્મ કહે છે કે કશ્ચિદ્ ધીરઃ પ્રત્યગાત્માનમૈક્ષદ્વાવૃત્તચ્છુરમૃતત્ત્વમિચ્છન્. આખ મીચવાથી, અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કરવાથી, અજરામર તત્ત્વનું પ્રત્યક્ષ થાય છે. સામાન્ય રીતે લોકો સુષુપ્તિ સ્થિતિમાં જ આવવાને આખ મીચે છે, સંયમના વ્યતિકરણો સાક્ષાત્કાર કરવાઅર્થે મીચતા નથી. એ ઉપરથી એમ કહી શકાય નહિ કે મીચેલી આખવાળી જગત્ સ્થિતિ ચમત્કારયુક્ત નથી.

ધર્મ અને આસ્તવાક્ય—આમમ (Revolution.)

મનુષ્યથી શ્રેષ્ઠ, એટલે દેવ અથવા ઇશ્વરોટિ, સત્પાર્થનો મનુષ્યને પ્રકાશ કરી શકે છે એ ધર્મનો એક મુખ્ય સિદ્ધાંત છે. વૈદિક ધર્મનું તો અવલંબન જ એ સિદ્ધાંતઉપર છે. વેદના ઋષિઓએ કંઈ લેખિની લખ મંત્ર બનાવ્યા નથી, પરંતુ જેવું તેમણે સાંભળ્યું અર્થાત્ ઇશ્વરતાથી જેવો તેમને ઉન્મેષ થયો, તે પ્રમાણે તેમણે જનતાને જ્ઞાતન કર્યું છે. આ આસ્તવાક્ય—આગમ—ઉન્મેષનો સિદ્ધાંત વિજ્ઞાનને સ્વીકાર નથી. સ્વીકાર ન હોય તો પ્રતિબંધ નથી, પરંતુ તેથી તે સિદ્ધાંતમાં સત્ય નથી એવો ધૃષ્ટાંતો અંગીકાર વિજ્ઞાનને ઉગ્ર નથી. વિજ્ઞાન જાતે જ કહે છે કે વિશ્વમાં કંઈ જૂલોક એકલો જ નથી, હજારો લોકો એવા હશે કે જેમનો પ્રકાશ—૧૮૬૦૦૦ માઈલ એક સેકન્ડમાં કાપનાર પ્રકાશ—દશ આ લોકઉપર પડ્યો નથી. આમ હોવાથી જૂલોકનું રત્ન જે મનુષ્ય તે કરતાં વિશ્વમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રાણી જ નથી એમ કહેવું એ હાસ્યપાત્ર ધૃષ્ટતા છે. જૂલોકથી નાના મોટા જેમ અસંખ્ય લોકો હોવાનો સંભવ છે, તેમ મનુષ્યથી નિમ્ન ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્ય વ્યક્તિઓ હોવાનો સંભવ છે. એમાં કેટલીક વ્યક્તિ એવી ઉત્કૃષ્ટ પણ હોઈ શકે કે જે

દેવદત્ત એ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતાં જે પ્રથમ આવે છે, ત્યાર પછી ઘ દ ત્ત અનુક્રમે આવે છે, તે પ્રમાણે લખાયામાં પણ વર્ણોની એ આનુપૂર્વી સચવાય છે અર્થાત્ ઉચ્ચાર કરાયેલો અથવા લખાયેલો શબ્દ સમયથી અવચ્છિન્ન છે. પરંતુ એ સમયનો અવદંડેદ દેવદત્ત નામના પુરુષને તત્ક્ષણુ લાગુ પડતો નથી, કારણ કે તે ક્ષણે તો એ પુરુષનું સિદ્ધ અખંડ રૂપમાં ગ્રહણ થાય છે. આ પ્રમાણે શરીરસંબંધને લીધે આત્મતત્ત્વને અમુક લેપ લાગતો હોય, પરંતુ આત્મતત્ત્વ વસ્તુતઃ સર્વદા સ્ફુરતું અને અનવચ્છિન્ન તત્ત્વ છે.

સમર્પિત તત્ત્વ.

જડવાદીઓનો જડવાદ જ એક પ્રકારે તેમના કંઠમાં પાશરપ-ચર્મ પડે છે. જડવાદીઓનું મત બલે સત્ય હોય કે જડ અણુઓના સંયોગથી ચેતનની અભિવ્યક્તિ થાય છે, તોપણ તેથી દૃશ્યતત્ત્વના અસ્તિત્ત્વના સ્થાપનમાં પ્રતિબંધ આવતો નથી. કારણ કે જેમ મનુષ્યશરીરમાં જડ અણુઓ એકત્ર થઈ ચેતનને પ્રકટાવે છે (જે ચેતન જીવનગ્યાપારોનું નિયામક થઈ પડે છે), તેમ વિશ્વમાં સૂર્યચંદ્રાદિ ગ્રહો, અનેક ધ્વજાડિ આદિ પદાર્થોના સંયોગથી કોઈ જૂદા ચેતનની અભિવ્યક્તિનો સંભવ કેમ ન આવ્યો હોય ? અર્થાત્ જેમ જડ શરીરમાં આત્માની અભિવ્યક્તિ થાય છે તેમ જડ વિશ્વમાં ધરાની અભિવ્યક્તિ પણ થઈ હોય. મનુષ્યનું શરીર જેટલું હુદ છે તેટલું તેનું ચેતન મર્યાદિત જેમ જોવામાં આવે છે, તેમ ધ્વજાડ જેટલું વિશાલ છે, તેટલું વિશાલ વિશ્વચેતન પણ હોવું સંભવે છે.

આ પ્રમાણે અનેકવિધ દૃષ્ટિોથી આપણને સ્પષ્ટ થાય છે કે જો કે વિજ્ઞાનનું અવલોકન અને વિજ્ઞાનના પ્રયોગો વિશ્વસનીય હોય છે તોપણ તેના ઉપર કરાતી સિદ્ધાંતોની રચના સર્વથા અદ્વૈપિત હોતી નથી, અને અતીન્દ્રિય શાશ્વત ચેતનતત્ત્વજેવી કોઈ વસ્તુ છે જ નહિ એમ સિદ્ધ કરવાનો વિજ્ઞાનનો પ્રયાસ સફળ થઈ શકે એમ નથી.

શુરુપ્રાપ્તિનો હેતુ :

સહન કરી દુઃખ ક્ષણિક, ક્ષણિક સુખઆશા ત્યજવી,
કાર્યસહિત દુઃખની નિત્ય નિવૃત્તિ ભજવી,
વદ્ય ગ્રહેવા યત્ન, પ્રથમ શુરુશરણે જાવું,
યોગ્ય શુરુધર વસી, સુક્રિત ગ્રહી નિઃસંગ થાવું,
વિષયાસક્તિ દુર્ણ જ કરી, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ સાધવા—
જન, સાચી ભક્તિ ધરી વહે, ના ન્યૂન રહે દુઃખ બાધવા.

—શ્રીમન્તુસિંહાચાર્યજી.

કાર્ય કરવાનો વિધિ.

જે કંઈ પણ કામ તમારે કરવાનું હોય તો તે કરવા જ માગો. જો કંઈ પણ કામ તમારે આજે જ કરવાનું આવ્યું હોય તો તે હમણાં જ કરવાનો આરંભ કરી દો. જો આજે તે કાર્ય ન થઈ શકે એવું હોય, તો પછી તે સંબંધના મગજમાં બળેડો કર્યા કરવાનું તત્કાળ છોડી દો, અને આજે જે કરવાનું હોય તેના ઉપર જ લક્ષ્ય આપો, અને તે કરવાનું શરૂ જ કરી દો. પરંતુ હમણાં કરીએ છીએ, કરીએ છીએ, એમ વિચારી સાજસુધી તે કાર્ય રહેવા દેશો નહિ. આજે નહિં તો કાલે કરીશું, એવું જે કામ હોય તે કાલે કરજો, પણ આજે જ જે કરવાનું છે, તે સાજે કરીશું એમ વિચારીને મુદતથી રાખશો નહિ.

‘ થોડીવાર પછી લખીશું-સાજ પહેલાં જ્યાં ત્યાં નાખવી જોઈએ ’ આવા વિચારથી ટપાલ લખવામાં કરેલી દીલથી, કેટલાએ દિવસ તમે ટપાલ નથી લખી શક્યા, એ જો તમે આજસુધીના તમારા પાછળના જીવનમાં જોશો તો સમજાશે. તે જ પ્રમાણે અત્યારે જે કામ તમે કરી રહ્યાં એમ હોય તે છતાં સાજરે કરીશું એવા વિચારથી સાજઉપર રાખેલાં કાર્યોમાં ઘણી વખતે સોએ નવાણું કાપેાં સાજ પડવા છતાં તમે નથી કરી શક્યા એ તમારા વ્યતીત જીવનનાં કરેલાં સાજના વાચકોએથી સમજાયું હશે જ. સાજના સમયસુધીમાં બીજા અનેક આગંતુક કારણો અને કાર્યો ઊભાં થાય છે કે જેથી તમારે સાજે કરવા ધારેલું કાર્ય પડતું જ મૂકવું પડે છે.

અમુક માણસને આ રવિવારે મળવું ધાર્યું હોય, અમુક કાર્ય આ રવિવારે કરવું ધાર્યું હોય પરંતુ તે રવિવારના દિવસની તમારી જરાક આજસને લીધે એ કાર્ય અને પેલા માણસને મળવાનું એ બંને બીજા રવિવારસુધી ટોલે મૂકવામાં આવે છે. અને ઘણી વખતે તો આવા કેટલાએ રવિવારો એમને એમ ચાલ્યા જાય છે. ‘ જરા અમથી આજણસ ’ છોડી દો, અને આજે જ તે કાર્ય કરી લો.

લાસરીયાપણું, એ આપણા સમયને ચોરી લેનાર મોઠામાં મોઠો ચોર છે. પરંતુ એ ચોર એટલેથી જ અટકતો નથી. ‘ લાસરીયો ચોર ’ (લાસરીયાપણું) તમારા સમયને ચોરી લે છે એટલું જ નહિ, પણ તેની સાથે તે તમારા સત્ત (Energy) ને તમારી કાર્યદક્ષતાની બુદ્ધિને, અને તમારા વિજયને પણ તમારી આંખોમાં ધૂળ નાખીને ચોરી જાય છે. લાસરીયો ચોર તમારા પૈસા લઈ જાય છે એટલું નહિ, પણ ભવિષ્યમાં પુણ્ય પૈસા કમાવાના તમારા સામર્થ્યને પણ ચોરી જાય છે. સંભળજો—આ ચોરે પોતાનું રોગજીવું રહેલાં જ તમારામાં ક્યું છે.

હાલ જ કાર્ય કરવું, એ સંબંધમાં પુણ્ય કહેવાની જરૂર છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય આ

સૂત્રને નથી જાણતો એમ નથી. તેમ છતાં લાસરીયાપણું એ એક એવી વમળની જગા છે કે જ્યાં જાણ જાણ ચકરીમાં પડી જાય છે, આ અનુભવ લગભગ પ્રત્યેક મનુષ્યનું જીવન કરે છે, અને તેથી આજસ અથવા લાસરીપણાની ચકરીમાં કોઈ મનુષ્ય ન સપડાય તેને માટે આ સૂત્રને પુનઃ પુનઃ રમરણમાં લાવવાની જરૂર છે કે હાલ જ કાર્ય કરે.

એકા એકા જૂતકાળના વિચારો કરવા, કાં તો લવિષ્ય કાળના ધંધાધણિનાનાં કાકડાં વણવાં, એ પણ પ્રત્યેક મનુષ્યનો સ્વભાવ જ પડી ગયો છે. એ સંબંધમાં પણ પુષ્કળ કહેવાની જરૂર છે; અને તે આપણે વારંવાર ક્યાં જ કરીશું. તમે માત્ર તે શ્રવણ કરજો. તમારે આ વિચારને તત્કાળ અટકાવી દેવાની અગત્ય છે.

પરંતુ વર્તમાન સમયમાં કાર્ય કરવું, અથવા વર્તમાન સમયમાં રહેવું એનો અર્થ એટલો નથી કે માત્ર આજના જ વિચારોનું ચિંતન કરવું—આજના માથા ઉપરના ખોળાનો જ ફક્ત વિચાર કરવો—આજે આવી મળેલા પ્રસંગોની સાથે જ માત્ર જેમ તેમ કરીને અનુકૂળપણે વર્તી લેવું, પરંતુ તેની સાથે આજનું કાર્ય આજે જ કરી લેવું.

“ ગયા વર્ષે મને આવી આવી બીડો નડી, ગયા મહિનામાં મને આવાં આવાં દુઃખો પડ્યાં, ગયું અકવાડીયું તો માફ મન જાણે છે કે મેં કેમ કરીને વીતાવ્યું છે ”—આવા આવા વિચારો કરીને વ્યતીતકાલનો ભાર પણ આજે માથે લઈને રહેવું, એ કેવળ મૂર્ખતા છે, એ તો તમે જાણો છો, પરંતુ આજનું કામ આવતી કાલઉપર રાખવું એ પણ તેટલી જ મૂર્ખતા છે. આવતી કાલે કરવાથી તે કામ વધારે સાફ થશે, એવો વિચાર આપણું મન આપણને માત્ર દગવાને માટે જ ઉપગમે છે. તેથી કાલઉપર કામ રાખવું એ જેમ યોગ્ય નથી, તેમ કોઈ વિશેષ ફળ ઉપજાવનાર પણ નથી.

આજના આપણે જેવા આજે છીએ તેવા આવતી કાલ રહેતા નથી. આવતી કાલના આપણે જુદા જ હોઈએ છીએ, અર્થાત્ આજના આપણે કરતાં આવતી કાલના આપણેમાં કંઈક વૃદ્ધિ યથા હોય છે. આજના આપણે અને તે ઉપરાંત આજના દિવસમાં જે અનુભવ અટકાવી દીધા છીએ, તે બંને મળીને આવતી કાલના આપણે યથા છીએ, તેથી આજે કાર્ય કરીને જે કંઈ સારો અનુભવ આપણે લીધો હોય છે, તેનો લાભ કાલના આપણને મળે છે. તેમ આજના આપણે આજે ઉત્તમ કાર્ય ન કરીને તેનો લાભ નથી લેતા તો આવતી કાલના આપણે તે લાભવિનાના જ રહીએ છીએ.

આમ હોવાથી તમારા માથાનો ભાર તમારા બાહ્યઉપર કે કોઈ મિત્રઉપર નાંખવો એ જેમ તમારી અયોગ્ય પ્રકારની સ્વાર્થચિંતિ છે, તેમ આજના તમેઉપરનો કર્તવ્યનો ભાર આવતી કાલના તમેઉપર નાંખવો એ પણ આજના તમારાની અયોગ્ય પ્રકારની સ્વાર્થચિંતિવિના ખીલું કશું જ નથી. એ કેવળ સ્વાર્થચિંતિપુરું નુકસાન કરનાર છે એટલું જ નહિ પરંતુ ખીણ રીતે પણ તે નુકસાન કરે છે—આજના આપણેનો યતો વિગ્રાસ તે અટકાવે છે.

કંઈ પણ જ્ઞાન પામવાને માટે આજનું કાર્ય આજે તમને મળ્યું છે, તેથી તેને ન કરીને તમે તે જ્ઞાન નથી પામતા તો તેની ખોટનો અનુભવ કરનાર તમે જ છો. આવતી કાલઉપર આજના કામને મુક્તથી રાખવાથી તે કામના ભારથી તમે કામમના નિષ્ફળ થાઓ છો એમ કંઈ નથી. જ્યાં સુધી તે કાર્ય સધાયું નથી તેાનું ત્યાં સુધી ફરીફરીને તે

તમારા સંમુખ ખડું જ થાય છે. તેથી જો તમે આજનું કાર્ય આજ જ કરી લો છો, તો પછી પાછળ પડી ગયેલા વિદ્યાર્થીની પેઠે તમારે માથે સામઠું કામ કરવાનો બોળો એકા વખતે આવતો નથી.

આવતી કાલ ઉપર કામને મુક્તવી રાખવાથી તમે બીજું કશું જ કરતા નથી, પરંતુ આજના કામનો બોળો માત્ર આવતી કાલઉપર નાંખો છો, તેમ યતાં આજનું જ કામ છે તે આવતી કાલ 'નાસરૂપ' અથવા 'ભારૂપ' લાગે છે—પછી તે માત્ર સકળ કામરૂપે જ રહેતું નથી. આવતી કાલનું કર્તવ્ય તો તમારે આવતી કાલે કરવાનું જ છે, તે ઉપરાંત આજના કામનો બોળો આવતીકાલના કર્તવ્યઉપર વધારે નાંખો છો. આનો પરિણામ મોટે ભાગે એ પ્રકારનો આવે છે કે આવતી કાલે નથી તમે આવતી કાલનું કામ કરી શકતા કે નથી તમે કાલઉપર રાખેલા આજના કામને પણ આવતી કાલે કરી શકતા. આ પ્રકારનું લાસરીયુંખાતું રાખવામાં તમે કાલ જીવિનો ઉપયોગ કરો છો એવું કશું જ નથી; એ તો મૂર્ખતામાત્ર જ છે.

લાસરીયાપણાની ટેવ તાત્કાલિક આટલી જ દાનિ કરીને અટકતી નથી. એની વધારે દાનિ કરનાર અસર તો એ છે કે મનુષ્યના સમગ્ર મનની સ્થિતિમાં તે વિકાર પ્રકટાવે છે. તે આજસને, એદાપણાને, 'હોતી હે ચલતી હે' એ પ્રકારના સ્વભાવને, અનિશ્ચિતતાને, મુઝવણને, અણઉકેલને, બેકાળજીને, ગફલતીયા સ્વભાવને, અને એવા જ બીજા ન છુટ્ટવા યોગ્ય દોષોને આપણા વિચારો તથા ક્રિયામાં પ્રકટાવે છે. જે મનુષ્ય તેને સેવે છે તેના જીવનમાં કાલ ને કાલ અંશમાંથી પણ તે ડાકીયું કઢાડે છે. અનેકરીતે તેને ખુવાર કરે છે. તેની કાર્યક્ષમતા (કામ કરવાની હોશીયારી) ને બટ્ટો લગાડે છે. એને તેના સમગ્ર જીવનની કિંમત એકદમ ઘટાડી દે છે.

ચયું એટલું ખર્ચ અને ન ચયું તે રહ્યું, એવો સ્વભાવ રાખવાથી પણ તમે તમને દાનિ ઉપજાવો છો. પહેલાંના કામનો જ પાર ન આવતો હોય તો પછી તમે નવું કામ તો શી રીતે જ કરી શકવાના ! એનો તમને વખત જ મળતો નથી. કામમાં લાસરીયા-પણું કરનાર મનુષ્યને તેનો માનસિક સુધારો કરવાનો તો વખત જ ક્યાંથી મળે ? કારણ કે તેના મગજમાં કંઈ જરીપુરાણા કામનાં કોકડાં ગુંથાયાં જ કરતાં હોય છે. આ ઉપરાંત સમયના મૂલ્યનો વિચાર તો તેના મગજમાંથી ધસાતો જ ચાલે છે. પ્રત્યેક ક્ષણને સાધી લેવી, અને એક ઘડી પણ નકામી ન ગુમાવતાં તેનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરી લેવો, એ પ્રકારનો વિચાર કાળે કરીને તેના મનમાં ઉતરો પણ નથી. તેને તેના પોતાના સમય-તરીકે કાંઈ સમય જ જણાતો નથી. 'દમણી નદિ, પછી કરીશું' એ તેનો મદામત્ર હોય છે, અને પ્રાપ્તકાર્યને બાલુએ મૂકવું, એ તેની માળાનો મજુકો ફેરવવો એ છે. તે તેનો પોતાનો જ ગુલામ બન્યો હોય છે. વિચારો !

મનુષ્યને નિષ્કળતા મળવામાં અર્ધો ભાગ, અરે લગભગ પોણો ભાગ, તેની આ પ્રકારની ટેવ છે. ઉપરઉપરથી જોતાં આ ખર્ચ લાગતું નથી, પરંતુ તે કેવળ સત્ય છે. આ પ્રકારની ટેવથી સાક્ષાત્ જો દાનિ થાય છે એટલા ઉપરથી જ આ નિર્ણય કયો નથી, પરંતુ મનુષ્યના જીવનઉપર તે જ ખરાબ અસર પ્રકટાવે છે તેનો વિચાર કરતાં તમને પણ ઉપરનો નિષ્કય સત્ય જણાશે.

વિચારની અવ્યવસ્થા ક્રિયામાં પણ અવ્યવસ્થા પ્રકટાવે છે; અને વિચાર તથા ક્રિ-

યાની લાંબા કાળની અવ્યવસ્થા, મનુષ્યનાં સમગ્ર આરિગ્યને દુર્બળ કરી મૂકે છે. તે મનુષ્યને યોગ્ય પ્રકારે ક્રિયાની સુઝ પડતી નથી. આ કારણથી અનેક મનુષ્યો નિર્ધનતાનો અનુભવ કરતા હોય છે. જગતને એવા મનુષ્યોની જરૂર છે કે જે ઉત્તમ પ્રકારે કાર્ય કરે છે, અને હાલ કરવાનું કાર્ય હાલ જ કરે છે.

તમારામાં લાસરીયો ચોર ભરયો હોય તો સાવધ થઈ તત્કાળ તેનો ત્યાગ કરજો, અને આ ક્ષણથી જ કામે લાગજો. આ દોષને ત્યજવાનું કાલઉપર જોજો રાખતા. તમારા કામ કરવાના સ્થાનઉપર, અથવા જ્યાં તમે તમારો ધણો સમય ગાળતા હો ત્યાં એક કાળક્રોધર કાળી શાહીના મોટા અક્ષરથી આ પ્રકારે લખજો:—‘હાલ જ કરો.’

આ પ્રકારનો નિર્ણય કરીને તે રી-નથી જેમ અને જેમ તરત કામ કરવાથી, તમને થોડા જ સમયમાં સમજાશે કે તમારા કાર્યની ઉપયોગી તમારી માનસિક શક્તિઓ વિકાસ પામવા લાગી છે, અને પછી તો જે વખતે જે કાર્ય કરવાનું હશે તે વખતે નિયમસર જ તે કાર્ય કરી શકવાના સામર્થ્યવાળા તમે થશો. એમાં બીજો કશો જ પ્રવલ્ન કરવાની અગત્ય નહિ રહે. યથાસમય યથાધટિત કાર્ય કરવાની મનને ફેળવણી આપી શકાય છે. કંઈક ધૈર્ય, કંઈક ખંત, કંઈક સંકલ્પબળ અને કંઈક આમડની તેમાં અશ્વત્ય છે, પરંતુ આ પ્રકારના પરિશ્રમનો બદલો તમને લગભગ તત્કાળ જ મળવા માંડે છે. તમે ધણા ભારથી નિરંતર મુક્ત જ રહો છો.

આજસની કુટેવને છોડી દો, આગ્રહપૂર્વક છોડી દો.

ફેટલુંક કાપો એવાં હોય છે કે જે નિત્યનાં નિત્ય જ કરવાં જોઈએ. આઠ આઠ દિવસે સામટું ખાવાનું રાખ્યું હોય તો તે જેમ બનતું નથી, અને આઠ દિવસનું સામટું ખાવા જતાં હાનિવિના બીજો કશો જ પરિણામ આવે તેમ નથી. તમે ઈશ્વરનું ધ્યાન ધરતા હો, કે જપ કરતા હો તો તે નિત્ય જ અમુક સમય કરવાની જરૂર છે. આઠ દશ દહાડે સામટા બે ચાર કલાક એ સત્ક્રિયા કરવી ધારતા હો કે કરતા હો તો તેનો જોઈએ તેવો લાભ તમે પામી શકશો નહિ. એ ક્રિયા નિત્ય કરવાથી જ તેના સંસ્કાર તમારા અંતઃકરણમાં કાયમ પડ્યા કરે છે.

તમારે વાંચવાનો અભ્યાસ હોય તો તે આઠ કે દશ દહાડે સામટું વાંચી જવાનું ધારતા હો તો તે પણ બૂલ જ છે. નિત્યનું વાંચન અને તેનું ચિંતન જ ખરો લાભ પ્રકટાવે છે.

તે જ પ્રમાણે સદ્વિચાર, અનુશાન, કસરત, વગેરે નિત્ય જ કરવાનાં છે. થોડે થોડે દિવસે સામટું કરવામાં તેનો વાસ્તવ લાભ નથી. એક દિવસ સામટા દશ દીપક કરવાથી શું દશ દિવસ નિત્ય દીપક નહિ કરો તો આશરો ? એક દિવસમાં દસ વખત નાડી ભેવાથી, શું દશ દિવસ નાડા વિના ચરીરશુદ્ધિ રહેશે ? કદી નહિ.

નિત્ય કરવાનાં કાર્ય નિત્ય જ કરો, અને તે પણ તેના યોગ્ય સમયે જ. સવારમાં પાંચ વાગે ઉઠી જમવાં એસનાને અને સાંજની વખતે દાનજી કરનારને કોણ શુદ્ધિમાન ગણશે ? ભલે તે નિત્યની ક્રિયા છે, અને નિત્ય તમે કરો પણ ખરા, પરંતુ યથાસમય નથી કરતા તો તે ક્રિયા નહિ ક્યાં જોવી જ છે.

તમને સવારે જપ કરવાનો વખત નથી મળતો એમ નથી પણ તમે બદલીને જ

તેને બપોરઉપર મુલતવી રાખે છે અને એ જ પ્રમાણે મધ્યાહ્ન હોય છે આ પદ્ધતિને આજથી ત્યાગ કરે. ગમે તેમ કરીને બપોરનું જમવાને માટે બપોરે વખત કદાડે જ છે, તેમ પ્રત્યેક ક્રિયાને જમવા જેટલી જ અગત્યની સમજી તેને યથાસમય સાધો.

‘ મુલતવી રાખવાનાં માહાં ફળ ’ એ કહેવત તમને કાઠએ કહી છે, ખરું ? પરંતુ તેણે બહેરાઆગળ શંખ ઝુક્યો છે એમ તમને નથી લાગતું ?

વાચકો ! લાસરીયાપણું છોડી દો, આળસ ત્યજી દો, મુલતવી રાખવાનું માંડી વાળો, અને એક જ વ્રત સ્વીકારો કે—આજનું કાર્ય આજે જ કરવું.

સુખ અંતરમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે :

તમને બહારના પદાર્થોમાંથી સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે કે અંતરના ? સુખપ્રાપ્તિની આશા તમે બહારના પદાર્થોમાંથી રાખે છે કે અંતરમાંથી ? જેટલો કાળ અમુક પદાર્થો મળે ત્યાંસુધી જ તમે સુખી રહી શકો છો કે ગમે તેમ હોય,—જે તમારે ન જોઇતું હોય તે કદાપિ આવે અને જોઇતું હોય તે ન આવતું જણાય—તોપણ તમારા અંતરમાં એવો કાષ્ઠ પદાર્થ છે કે જેથી તમને સુખની પ્રાપ્તિ થયાં કરે ?

જગત્માં એવા ઘણા માણસોને જોઇએ છીએ કે જેને રહેવાને સુંદર ઘર હોય, ઘણા મિત્રો હોય આગળ પાછળ બીજું અનેક અનુકૂલતા હોય, સારી સંપત્તિ હોય, સારી સ્ત્રી હોય, અને જગત્માં ઇચ્છવાયેગ્ય અનેક વસ્તુઓ તેમને પ્રાપ્ત હોય તે છતાં પણ તેઓ અસંતુષ્ટ જ હોય છે, અનેક દુઃખીયાદો કર્યાં કરતા હોય છે, અને દુઃખની મૂર્તિરૂપ તેમને માનતા હોય છે. એથી ઉલટું કાષ્ઠ એવા જણુપ છે કે જેમને રહેવાને ઘર નથી, મિત્રો કે પ્રીતિપાત્ર મનુષ્યો નથી, જેઓ પ્રતિકૂલ સ્થિતિ અને પ્રતિકૂલ પ્રસંગોથી વીંટળાયેલા હોય છે, જેને જગત્માં સુખો કહીએ છીએ તે નથી હોતાં, અને તેમ છતાં તે દુઃખમાં ગરકાવ હોવાને બદલે, દુઃખનાં રોડાં રડવાને બદલે, પોતાના દુર્ભાગ્યને નિંદવાને બદલે, સુખી અને પ્રસન્ન જણાય છે. તેમનું અંતઃકરણ, તેમની વાણી, તેમનાં નેત્ર, તેમની જીભ એ સઘળું પ્રસન્ન હોય છે. કશામાં જોનારને દુઃખ કે ગ્વાનિ જણાતાં નથી. આ પ્રકારનો જોદ આપણને આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે.

વળી, આપણે જોઇએ છીએ કે એક માણસ એવો છે કે જે દરેક પ્રકારના આનંદથી વીંટળાયેલો છે, જૂદી જૂદી જાતના આનંદજનક કામો જેને કરવાનાં છે, અને જેનું જીવન વિવિધ આનંદજનક વ્યતિકરોમાં પલટાયાં જ કરતું હોય છે, અને તેમ છતાં તે નિત્ય ક્લેશવાળો, કોપથી પણ પ્રસન્ન થઈ શકેલો અસંબલિત, હમેશાં વધારે અને વધારે સુખનાં વલખાં મારનાર, વધારે આનંદને ખોળનાર અને સદાને આતુષ્ઠ હોય છે. બીજો એક એવો છે કે જેની જીવનમાં આનંદ કે ઉત્સાહજનક પ્રસંગો કશા જ જાનતા નથી, જેનું જીવન એક જ ધરડાં ત્યાલનાઈ ચક્ર રહ્યું હોય છે, જેના જીવનમાં કંઈ પણ નૂતનતા આવતી નથી, અને જે હમેશાં નિર્વિશેષ (Monotonous) હોય છે, જેને અખંડ કામ ચાલ્યા કરતું હોય છે, અને તે પણ કઠિન અને નીરસ હોય છે, જેને આનંદ ભોગવવાના પ્રસંગો બહુ વિરલ હોય છે, તેમ છતાં પણ તે સંતુષ્ટ અને સુખી હોય છે. તે તેના કામમાં સંતોષી હોય છે, તેમાં તેને આનંદ પડે છે, અને બીજાઓ જે કંઈ આનંદ તથા મેાજશોખ ભોગવતા હોય છે તેને તેના જીવનમાં તે પ્રત્યક્ષ કરવાને પણ ઇચ્છતો નથી,

આ બંને દૃષ્ટાંતના બે પ્રકારનાં મનુષ્યોમાં એક એ છે કે એક મનુષ્ય સુખને મેળવવાને, સુખને ઉપજવાને અને સુખને ટકવાને માટે બહારનાં સાધનોને જ કારણરૂપ માને છે—બહારના પદાર્થોમાંથી જ તે સુખને શોધનાર હોય છે, અને બીજો તેના અંતરને સુખના સાધનરૂપ માને છે—અંતરમાંથી જ સુખને શોધનાર હોય છે.

અનેક મનુષ્યો પોતાને પ્રાપ્ત ઉપાધિ અથવા સંલેગોમાંથી સુખને મેળવી લેનારા હોય છે, પણ ઉપાધિ અથવા પરિવેશન (Environment) એ જ મેળાં બદલાયું જ હોય છે. આજના કરતાં આવતા વર્ષની સ્થિતિ બૂના જ પ્રકારની હોય છે. જેના સુખનો આધાર તેના આગળપાછળના અનુકૂલ સંલેગોઉપર જ રહેલો છે, તેને થોડા વખતમાં સમજાય છે કે તેઓને નિરાશ થવાનો સમય બહુ નજીક છે, અને જો તેમને લાગે વખત આવે એવું સુખ જોઈતું હોય તો તેમણે બીજી દિશાપ્રતિ દૃષ્ટિ વાળવી જોઈએ.

પરંતુ જે મનુષ્યોને તેમના અંતરમાંથી સુખને મેળવવાનો અભ્યાસ પડ્યો છે તેની પાસે સુખનું સાધન એવું છે કે જે કોઈથી છીનવી લેવાય એવું નથી. કોઈ પણ પ્રકારની દાનિ, કોઈ પણ અપ્રિય પ્રસંગ, કોઈ પણ નિરાશા કે કંઈ પણ તેના એ સુખની મૂળને ઉખેડી શકે કે બાળી શકે એમ નથી. કેમકે તેને પ્રેમની અને આનંદને ઉપજાવવાની કુચી મળી હોય છે. આથી સુખને અંતરમાંથી ઉપજાવવાની જરૂર છે.

જો મનુષ્યને ઈચ્છા વિષયના અથોમાં કે કોઈ કંઈમાં પ્રેમ હોય છે, સંગીતમાં પ્રેમ હોય છે, હલકી જેવી ગણતી વસ્તુ કે પ્રસંગમાંથી પણ આનંદ ઉપજાવી લેવાની જો તેનામાં શક્તિ હોય છે, સતેષદૃષ્ટિ હોય છે, પ્રતિકૂલ પ્રસંગને પણ અનુકૂલ કરી લેવાનું જો તેનામાં બળ હોય છે, અને એવા પ્રસંગો કંઈ વધારે સાઈ થવાના માર્ગમાં એક સોપાનપ્રસ્તર (Stepping stone) રૂપ છે એમ માની તેમાંથી કંઈ દિત જે ગ્રંથણ કરે છે, તે સુખને પામે છે.

તે જ સદ્ભાગી છે કે જે પોતાના સુખને પોતાના અંતરમાં રહેતું જાણે છે, અને ત્યાંથી મેળવે છે. કારણ કે તે સુખ કોઈથી કોઈ કાળે છીનવી લેવાતું નથી.

અંતરમાંથી સુખ ઉપજાવતું એટલે અર્થ એમ કહેવાનો નથી કે બહારના પદાર્થોમાં દોષશુદ્ધિ ધરવી અથવા તેનો તિરસ્કાર કર્યા કરવો. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે કેવળ બહારના પદાર્થોઉપર જ આપણા સુખનો આધાર ન રાખવો. બહારના પદાર્થોમાં સુખ નથી રહ્યું, પણ તેની સાથેની આપણી મમત્વશુદ્ધિને લીધે તે પદાર્થોમાં સુખ હાસે છે.

અંતરમાંથી સુખ ક્યારે પ્રકટે છે કે જ્યારે તેનું વિરોધી એવું કોઈ કારણ આપણે ઉપજાવતા નથી. દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, અસૂચા, દોષદર્શન વગેરે એનાં કારણો છે. જે અંતરમાંથી સુખને બહાર પ્રકટવા દેતાં નથી અને તેથી કોઈના ઉપર—અંતરના કે બહારના કોઈપણ પદાર્થઉપર—એમાંનું કંઈ પ્રકટવું ન જોઈએ.

અભ્યાસથી અંતરમાંથી સુખ મેળવાય છે. વારંવાર અંતરમાં અભિમુખ થવાનો અભ્યાસ એ સુખને બહાર આણનાર છે. બહારના જગતનું વિસ્મરણ અને અંતરમાં જ સ્થિતિ એનું નામ અંતરમાં અભિમુખ થવું એ છે.

શ્રી શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગના મહોત્સવો.

પ્રતિવર્ષના નિયમાનુસાર ઉક્તાવર્ગનો શ્રી નૃસિંહજીતીનો કાર્તિક કૃષ્ણપક્ષ ચતુર્દશીનો ૧૦૦ મો મહોત્સવ વડોદરામાં શ્રી નૃસિંહાશ્રમમાં સર્વ વિધિપૂર્વક પાલન કરવામાં આવ્યો હતો.

સામર્થ્યોને આહવાન.

૫૬. (વારો, વારો કુવંદુ કાનુડો, એ ૧૫)

આવો, આવો, સામર્થ્યો ! હું તમને તેહું છું તમે, મારે અંતર આવજો.
હું તો હૈયાના હેતે બોલાવું, ઉમળકાના ઉછાળે તેડાવું—હું તેડાવું—

સ્વાગત દહને બોલાવું સન્માને,

પ્રેમે બેસાડું જુઠાં જુઠાં સ્થાને,

હું છાને માને—મારા મકાને,

જેથી પામું રૂડી દિવ્ય પ્રભાને, હૈયાનાં હેતે બોલાવું—હું બોલાવું

આવો શ્રદ્ધાદેવી ! મારા હૃદયમાં,

કારણરૂપ છો મારા ઉદયમાં,

યશમાં ને જયમાં, ને અક્યુદંયમાં,

આપ ૪ છો સ્થાપનાર અભયમાં, હૈયાનાં

મારા મગજમાં પ્રતિભા ! પધારો,

જેથી કરી યાય તેમાં સુધારો,

ખુબ વધારો, રૂઝ વિચારો,

જ્ઞાનનો જેથી થાયે ઝાકારો; હૈયાનાં

નિર્મલતા ! મારા નેત્રમાં રહેજો,

નિર્ભયતા અણુ અણુમાંહિ પહેજો,

હઠનાને હેજો, કષ્ટ આવે જો,

તત્ક્ષણ તો મારી મંભાળ લેજો, હૈયાનાં

અવિકલતા ! મારી વૃત્તિમાં આવો,

ઉદ્ધારતા ! મારો હસ્ત શોભાવો,

સંપત્તિ દાવો, દૈન્ય વિલાવો,

સામર્થ્યો મારું સર્વોગ લીપાવો, હૈયાનાં

પ્રહ્લત્વ ! પ્રકટો મારા અનુભવમાં,

સાક્ષીત્વ ! સગી રો' શોકઉત્સવમાં,

સર્વદા ભયમાં, જડ અને જીવમાં,

સમદષ્ટિ ! હો લાભહાનિસંભવમાં, હૈયાનાં

આ વિધિ સામર્થ્યો સવળા મારામાં,

આવીને પ્રેરજો મુજને સારામાં,

મટી વામાટામાં, (નિ) સરળા ઉધામાં,

પ્રકટાવો આત્મજ્યોત અધારામાં; હૈયાનાં

કર્તવ્યસ્વરૂપ.

આ સંસારવૃક્ષને સુખ તથા દુઃખ એ બે ફલ છે. તેમાં સુખ ધર્મથી અને દુઃખ અધર્મથી પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી તેમ જ સુખઃ સર્વની ઇચ્છાનો વિષય છે તેથી સુખ, આપનાર ધર્માચરણ જ કર્તવ્યરૂપ છે. પ્રથમ પોતપોતાના વર્ણાશ્રમધર્મનું પાલન કરવું ઉચિત છેઃ યોરીઃ અને ઉછલ ત્યજીને વ્યવહારધર્મને સેવવાઃ મોહ ત્યજીને ધનાદિ પદાર્થોનો ભોગ તથા સફળ્ય કરવોઃ પદોપકાર કરવોઃ પ્રાણિમાત્રપર સામાન્ય રત્નેહ રાખવોઃ સર્વ પ્રાણિ-પર દયા રાખવીઃ સદા ચિત્તની પ્રસન્નતા રાખવીઃ દોષવાનના દોષ જાણીને તેની ઉપેક્ષા કરવીઃ તેમના સંસર્ગથી રહિત રહેવુંઃ પદાર્થમાત્ર નાશવાન છે, અને અવિનાશી ઈશ્વર છે, માટે નાશવાન પદાર્થોપ્રતિની આસક્તિ છોડવી અને પરમેશ્વરમાં પ્રીતિસ્થાપવીઃ ઉપાધિજન્ય સુખની રપૃહા ન કરતાં વાસ્તવ સુખની રપૃહા કરવીઃ તાપ, વૃદ્ધિ અને શીત, તથા અન્ય આધિવ્યાધિઆદિથી જન્ય દુઃખને સહન કરવાનો સ્વભાવ રાખવોઃ ઈન્દ્રિય તથા અંતઃકરણનો નિશ્ચલ રાખીને તેમનો જય કરવોઃ સત્યવ્રત આચરથી પાળવું. સફળરૂઃ તથા સતશાસ્ત્રમાં વિશ્વાસ રાખવોઃ એક કિંવસ મૃત્યુસમયે જ્યારે આ સર્વ પ્રાણિ-ઓનો આશ્રય છૂટે છે ત્યારે સર્વના આધારરૂપ માત્ર ઈશ્વર જ છે, અને તેથી તે જ નિરંતર આશ્રય કરવા યોગ્ય છે એવો દૃઢ નિશ્ચય કરવોઃ સ્ત્રી, પુત્ર, ગૃહ, ક્ષેત્રઆદિ, પદાર્થો મારા છે, અને હું એમનો છું, એમના દુઃખે હું દુઃખી અને એમના સુખે હું સુખી એવા ભાવથી જે દૃઢ મમત્વભાવ બંધાય છે, તેનાથી મુક્ત થવુંઃ વળી દૃઢ મમત્વ તથા દૃઢ અહંકાર જો જીવને પ્રાપ્ત હોય છે તો તે અહંમમ સહસા જીવથી ન છૂટી શકે એવી ગ્રંથીરૂપ થઈ રહે છે, જેને વિદ્વાનોએ મહામોહ કહ્યો છે, તેનાથી પણ છૂટવું

વિષયપદાર્થસંબંધી ઉઠતી વાસનાને શુદ્ધ મોક્ષવાસનાવડે ત્યજવી,
અને અંતમાં તે મોક્ષવાસનાના વિલાપનપૂર્વક જીવન્મુક્ત થઈ સ્વરૂપે
સ્થિત થવું, એ કર્તવ્ય છે. હે પ્રાપ્તિવેક મહાપુરુષ ! જે કલ્યાણની
ધરણાવાળો પુરુષ પૂર્વ પૂર્વ સાધનોને સિદ્ધ કરતો ઉત્તર ઉત્તર
સાધનોનો અધિકારી થાય છે તેને જીવન્મુક્તિસુખઅર્થે આ જગત-
માં જે જે પ્રકારની અંતર્યાહિરક્રિયાથી વાસનાક્ષય, મનોલય,
અને તત્ત્વજ્ઞાન થાય છે, તે તે સર્વ ક્રિયાઓ અંતિમ કર્તવ્યરૂપ
છે. અદ્વૈતજ્ઞાની પ્રાપ્ત અપ્રાપ્ત પદાર્થોમાં સંતોષ માનીને વિહિત
આચાર સેવવાનો અભ્યાસ રાખનાર મનુષ્ય જો વ્યવહારભારને
કમથી વહન કરી રહ્યો હોય છે તો સહજમાં આ સંસારને તરે છે.
દ્વસ્તર દુઃખરૂપ સંસારને તરવો એ જ જીવમાત્રનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી.

—કર્તવ્યમાર્ગ—

જો ના કરે અવર સાધન આપ સાધો !
તો સહશુરુચરણમાં મનને જ બાંધો;
જો ના સ્તવે શુરુ સદા અતિ તો લગવો,
લેજો વિચારી અધિકારિ ! મુખોપ આવો.
યત્ને થશે જય સદાય સમીપ જોજો,
કાળે કરી જય થશે ધરો ધીર તો તો;
ના યત્ન ના શુરુ લાજો શિદ્ધને સતાવો,
લેજો વિચારી અધિકારિ ! મુખોપ આવો.

—શ્રી નૃ૦

સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ પ્રકારની કરવાની કલા.

(અનુસંધાન ગયા અંદાજ પૃષ્ઠ થી.)

પ્રકરણ ૩.

જે નિશ્ચયો દીર્ઘ સમયથી વિદ્વાનોમાં સ્વીકારાતા આવ્યા છે, તે નિશ્ચયોને રચાને વધારે સારા નિશ્ચયો જણાવ્યાવિના, તેમનું ખંડન કરી નાખવું, એવો આ લેખનો આશય નથી.

મગજ અણુઓનું (cells) બનેલું છે, એવું સર્વત્ર મનાતું આવ્યું છે. પરંતુ આ સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ કરવાની કલાના શોધક તે નિશ્ચયને ખૂલબરેસો કહે છે. તે જણાવે છે કે મેં મનુષ્યના મગજનું સદૃશ દૃષ્ટિથી અવલોકન કર્યું છે તથા તેની રચનાનો તત્ત્વ દર્શન અભ્યાસ કર્યો છે. અને મને જણાયું છે કે મગજ અણુઓનું બનેલું નથી, પણ પુષ્કળ સદૃશ તંતુઓનું બનેલું છે. આ પ્રત્યેક તંતુ એક બીજાથી પૃથક્ છતાં જેમ એક રેશમની દોરીના અથવા સુતરના દોરડાના તાર એકબીજા સાથે અત્યંત નિકટના સંબંધથી જોડાયેલા હોય છે તેમ પરસ્પર જોડાયેલા હોય છે. આ તંતુઓનો લાગણીને જણાવનારા જ્ઞાનતંતુઓ સાથે સંબંધ હોય છે, અને આ લાગણીને દર્શાવનારા જ્ઞાનતંતુઓનો નેત્ર, કર્ણ, વગેરે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય સાથે દૃઢ સંબંધ હોય છે. મગજના આ તંતુઓનું અધિક નિરીક્ષણ કરતાં વળી એ સ્પષ્ટ થયું કે તેઓ મરતક અને ગરદનના પાછળના લાગઆગળ થઈને કરોડરજીનના હિદમાં પ્રવેશેલા હોય છે. અદ્વિતી આગળ ચાલતાં સિન્ન સિન્ન રથગ આગળ તેઓ જૂદી જૂદી શાખામાં વહેંચાઈ જાય છે, અને શરીરમાં સર્વત્ર બાપી રહેલા જ્ઞાનતંતુઓની સાથે સંબંધવાળા થાય છે. આ પ્રમાણે શરીરની અંદરની તથા બહારની સઘળી દૃષ્ટિઓ સાથે તથા અવયવો સાથે તેઓનો સંબંધ હોય છે. મરતકમાં જે દૃષ્ટિ છે, અને શરીરમાં જે દૃષ્ટિ છે, તેઓનો સંબંધ આ પ્રકારે થયેલો હોય છે. આ શરીરક વાત, કોઈ પણ શરીરહેનવિદ્યોનો અભ્યાસ કરનાર મનુષ્ય, મરતકને સ્પર્શીને તેનું અવલોકન કરી જોશે તો કેવળ સત્ય છે, એમ તેને જણાયાવિના નહિ જ રહે. આ એક જ પાતક પર વિચાર કરવાથી મને લાગ્યું કે મગજ એ સ્મરણશક્તિને યાદ રાખવાની વાતો ભરી મૂકવાનો બંડાર હોવો સંભવતો નથી, કારણ કે જગતો આ પ્રમાણે દુરુપયોગ કરે, એવી કુદરત હિઠાઈ નથી. અર્થાત્ મેં ઘણાં વર્ષો સુધી પ્રયોગો કર્યા, અને તેના અંતમાં સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ પ્રકારની કરવાની કળા મને જાણી આવી.

જેમ જાણેલો કોયડો કોડીનો થાય છે, તેમ આ કળા પણ સઘળી મદતવની શીખીની જેઠે, એક વાર જાણવામાં આવી કે અત્યંત સરળ જણાય છે, અને સ્વાભાવિક જ હોય.

ગાર નીકળે છે કે આટલી સહેલી આ કળા હતી તો ખીજા કાષ્ટને તે આજ સુધી કેમ જાણવામાં ન આવી ?

જે ભાષા આપણે બોલીએ છીએ તેમાં જે કે હજારો શબ્દો છે, તે પછુ તે માત્ર ખાવન અક્ષરોની જ બનેલી છે. મહારવિએની અદ્ભુત કાવ્યચમત્કૃતિઓ, ઉત્તમ લેખ-દાના હૃદયહારી લેખો, અને સમર્થ વક્તાઓનાં મનોવેધક વ્યાખ્યાનો આ ખાવન અક્ષરોની જ રમત છે હૃદયના ઉચ્ચ ભાવોને જાગ્રત્ કરનાર અને કેળવનાર સંગીત માત્ર સાત સ્વરોનું જ બનેલું છે. તારના યંત્રદ્વારા વીજળાવેગે પ્રેરવામાં આવતા હજારો સંદેશો, માત્ર થોડી નિશ્ચય કરેલી નિશાનીઓના જ બનેલા છે.

તારના યંત્રમાં ભાષાના પ્રત્યેક શબ્દો ભરી મૂકવામાં આવેલા નથી, અને તોપણ ગમે તે શબ્દને તે ગ્રહણ કરી શકે છે, અથવા અન્ય સ્થળે પ્રેરી શકે છે. સતારમાં, તાલ-સમાં કે સારંગીમાં લેરવી કે આશાવરી કે ગિહાગ વગેરે રાગરાગણીઓ ભરી મૂકી નથી, અને તોપણ તેમાંથી નીકળતા સાત સુરવડે કોઈ પણ કુશળ વાદિત્ર વગાડનાર ગમે તે રાગ તેમાંથી કાઢી શકે છે, અને તે એકવાર નહિ પણ પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે સંકેતો અથવા હજારો વાર કાઢી શકે છે.

આવી સરળ યુક્તિઓવડે, ઉત્પન્ન કરવાની અને પુનઃ પુનઃ તેનું તે ઉત્પન્ન કરવાની રીતો મનુષ્યે શોધી કાઢી છે, અને તોપણ પોતાનું મગજ જે રીતે ક્રિયા કરે છે તે રીત પણ આવી જ છે, એમ તેને આજસુધી જણાય નથી.

પૂર્વે કહેવામાં આવ્યું છે તેમ મગજમાં જે ઘોળો પદાર્થ છે, તે સૂક્ષ્મ તંતુઓનો અર્થાત્ તાંતણોનો બનેલો છે. જેમ તાલિસના અથવા સતારના કોઈ પણ તારને છેડવામાં આવે છે કે તરત તેમાંથી તેનો પોતાનો સ્વર નીકળે છે, અને જેટલી વાર તેને છેડવામાં આવે છે તેટલીવાર તેમાંથી તેવો જ સ્વર નીકળે છે; તે જ પ્રમાણે આ મગજનો પ્રત્યેક તંતુ એકસ આંદોલનોને પોતાનામાંથી કાઢે છે. તમે ગાંધારાનો પડો દાખી તારને છેડો છો કે તત્કાળ તે તાર ગાંધારાના સુરનું લાન થાય તેવાં આંદોલનો ઉત્પન્ન કરે છે, અને આકાશમાં ફેલાવે છે. તારવિના સંદેશો પહોંચાડનારા યંત્રમાં પણ એમ જ થાય છે. તે યંત્રની એક ખીલીને સ્પર્શ કરતાં તત્કાળ આંદોલનો ઉત્પન્ન થાય છે. અને મનુષ્યની મદદવિના આકાશમાં વેગથી વહીને જ્યાં તેને પહોંચવાનું હોય છે, ત્યાં પહોંચે છે, અને પોતાને ગ્રહણ કરનાર યંત્રમાં સમગ્રીય આંદોલનો ઉત્પન્નવે છે.

મગજ એ જ્ઞાનને રહેવાની મલુખા (મલુસ) નથી, પણ સંદેશો મોકલનાર અને ગ્રહણ કરનાર યંત્ર છે. માનસિક ઇન્દ્રિયો અને શરીરવચ્ચે સંદેશો લઈ જવા લાવવાની તેની તારની રચના એટલી તો પૂર્ણ છે કે પગે એક ઝીણીસરખી ફાંસોના સ્પર્શ થતાં તેનું આંદોલન તત્કાળ મગજમાં લઈ જવામાં આવે છે. નેત્ર, કાન અથવા નાકને કંઈક પ્રિય કે અપ્રિય જણાય છે કે તત્કાળ તેનાં આંદોલનો શરીરના કોઈ ભાગને પહોંચાડી દેવામાં આવે છે. જાણ્યાં તળાવાની કે એવા જ કોઈ સ્વાદવાળા પદાર્થને તળાવાની વાસ નાકને આવતાં જ તેનાં આંદોલનો નીકળી પડે છે, અને જલરને એકદમ તેની ખજર પહોંચી જાય છે. જે નેત્રને કોઈ મનોહર દેખાવ નજરે પડે છે, અથવા કાનને કોઈ સુંદર ગાન સાંભળવામાં આવે છે કે આનંદનાં આંદોલનો આખા શરીરમાં

ફરી વળે છે. આ પ્રમાણે મગજને જેમ બધી વાતની ખજાર પડે છે, તેમ ઘરીને પણ પડે છે.

માથામાં જેમ મગજ અથવા ઘોળો પદાર્થ છે, તેમ આખા શરીરમાં પણ મગજ રહેલું છે. (આધિજ્ઞા મનુષ્યની આગિર્જ્ઞાઓનું અવલોકન કરવાથી આ વાતની ખાતરી થશે.) મસ્તક એ માત્ર સધળા સંદેશાઓને પોતાના દ્વારા થઇને જવા આવવાનું મધ્ય બિંદુરૂપ સ્થાન છે.

મંકરણ ૪.

આ બાબત જેમ અને તેમ સહેલાઈથી સમજાય તેટલા માટે એ સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ જણાવવાની જરૂર છે કે જ્ઞાન એ સર્વત્ર વ્યાપી રહેલું છે. એવી એક પણ જગા નથી કે જ્યાં જ્ઞાન ન હોય. તે પૂર્વે કહ્યું, આજે છે, અને હવે પછી સદાકાળ રહેશે, અર્થાત્ શાસ્ત્રો જેને અનાદિસિદ્ધ કહે છે, તેનું તે છે. જેમ હવા જેને જેટલી જોઇએ તેટલી અને જ્યારે જોઇએ ત્યારે વગર પંસે મળી શકે છે તેમ જ્ઞાન પણ જેટલું જોઇએ તેટલું અને જ્યારે જોઇએ ત્યારે મળી શકે છે, કારણ કે તે સર્વત્ર વ્યાપક છે. સર્વત્ર વ્યાપી રહેલા આ જ્ઞાનમાંથી જેટલું જોઇએ તેટલું અને જે પ્રકારનું જોઇએ તે પ્રકારનું સેવાને બાળક, યુવાન કે વૃદ્ધ, સ્ત્રી કે પુરુષ, રાગ કે રંક સર્વને સરખો જ દેખે છે, અને આ જ્ઞાનમાંથી મનુષ્ય જેટલું સમજવાનો અને ઉપયોગ કરવાનો અધિકારી થયો હોય છે, તેટલું તેને મળે છે. નદીમાંથી જેટલું જોઇએ તેટલું જળ પી સેવાનો સર્વને સરખો દેખે છે, પણ ચક્રવી દશ બાર દીપાં જ પી શકે છે, મનુષ્ય શેર બશેર પી શકે છે, અને દાથી એક પખાણ ભરીને પી શકે છે. આમ હોવાથી જ્ઞાનના મહત્વનો આધાર, મહત્વ કરનારની લાવણી-ઉપર આધાર રાખે છે.

જ્ઞાન સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યું છે કે કેમ, એ શંકાનું સમાધાન આ લઘુ લેખમાં કર્યું શકે તેમ નથી. ચૈતન્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, અને તે સર્વત્ર વ્યાપી રહેલું છે, એનું શાસ્ત્રોદ્ધાર જાણનારને આ વિષયમાં શંકા થવી સંભવતી નથી. એમ છતાં જેમને શંકા રહે તેમણે શાસ્ત્રાભ્યાસદ્વારા તે શંકાને નિવૃત્ત કરવા પ્રયત્ન સેવવો.

પૂર્વે કહ્યું તેમ મગજ એ જ્ઞાનનાં આદિભૂતને અર્થાત્ વિચારોને મદદ કરનાર અને મોકલનાર યંત્ર છે. આદિભૂતો મદદ કરવાના અને મોકલવાના તેના પેતાના નિયમો હોય છે, અને તે નિયમો વિશ્વમાં રહેલાં સધળા પ્રકારનાં તેજ રંગ, અને ખનિ-સાથે બંધનેસતા આવે એવા હોય છે. મનુષ્ય ગમે તે જાણ બોલતો હોય છે તો પણ તેનું મગજ આ નિયમોનો સ્વીકાર કરે છે, અને તેનો ઉપયોગ કરે છે. પ્રાણ રિષ્ટિ અથવા પ્રસંગથી વિચારનાં આદિભૂતો પ્રક્ટી મગજમાં જ્યાં સુધી નથી પ્રવેશતાં અને મગજદ્વારા નેત્ર, કર્ણ, વગેરે ઉદ્વિગ્ધાસુધી જ્યાં સુધી નથી પહોંચતાં ત્યાં સુધી આદિભૂતો જોઈ શકતા, સંભળી શકતા, સ્પર્શ કરી શકતા, સુંધી શકતા, અથવા સ્વાત્ને જાણી શકતા નથી.

જેમ કોઈ તારવંત્રઉપર કામ કરનાર મનુષ્ય કોઈ સરેશી તારમાં મૂકે છે ત્યારે તે દિકામાં નાંખેલાં તારનાં દોરડાંઉપર કામ કરનાર સધળા જ મનુષ્યોને તે સરેશીનું દળ

યાય છે, તે જ પ્રમાણે તમે અથવા કોઈ પણ મનુષ્ય વિચારનાં આદેશનને પ્રેરે તો જે જે મનુષ્યનું મગજ તે પ્રદશ્ય કરવા યોગ્ય સ્થિતિમાં હોય તે મનુષ્યનું મગજ, તે આદેશન જે સમયે પસાર થતું હોય છે તે સમયે કોઈ બીજા કામમાં ગુંથાયલું નથી હોતું તો તેને પ્રદશ્ય કરે છે, અર્થાત્ તે વિચારને જાણે છે.

વિશ્વમાં બાપી રહેલા જ્ઞાનમાયી જે પ્રત્યેક વિચારનું આદેશન તમે સ્વીકારો છો, અને તેના ઉપર પ્રીતિની દૃષ્ટિથી જુઓ છો તે આદેશન તમારા શરીરના બધા ભાગમાં ફરી વળે છે, અને શરીરના ચોક્કસ ભાગોને કાં તો નવા રચવામાં અથવા ફરી રચવામાં મદદ કરે છે અથવા તો તેમનો નાશ કરવામાં મદદ કરે છે; અને આમ કરીને તે વિચારનું આદેશન શરીરના તે ભાગને પોતાને અતુકૂળ કરે છે, અર્થાત્ પોતાના આદેશનને બહુ સત્વર પ્રદશ્ય કરવા યોગ્ય કરે છે. આથી કરીને બીજા પ્રસંગે જ્યારે તેનું જ આદેશન તેના પ્રતિ આવે છે ત્યારે તે તેને સત્વર પોતાના પ્રતિ આકર્ષી લે છે અને સહેલાઈથી તેને અતુકૂળ થઈ જાય છે.

માનસિક આદેશનોના નિયમો સઘળા જ મનુષ્યોના એક જ હોવાથી જ્યારે કોઈ વિચાર કોઈ મનુષ્યના મગજમાં ઉઠે છે, ત્યારે જે તંતુઓમાં તેણે જેવાં આદેશનો પ્રકટાવ્યાં હોય છે, તેવાં જ આદેશનો બીજા મનુષ્યના મગજના તે તંતુઓમાં તે પ્રકટાવે છે, અને તેના મગજમાં તેવાં આદેશનો પ્રકટતાં તે મનુષ્યને તે વિચાર શો છે, અને જાનો છે, તેનું જ્ઞાન થાય છે. સઘળા પ્રકારનાં તેજ, રંગ, અને અવાજ બીજા કંઈ જ નથી પણ અમુક સંખ્યાનાં આદેશનો છે, અને તેથી કરીને કોઈ ચિત્ર જ્યારે આપણી નજરે પડે છે, ત્યારે તે ચિત્રના રૂપરંગનાં આદેશનો પ્રમાણે જ આપણા મગજમાં આદેશનો પ્રકટે છે, અને તેથી તે ચિત્ર જોવાને આપણે શક્તિમાન થઈએ છીએ.

વધારે સ્પષ્ટ સમજાય એટલા માટે એક ઉદાહરણ લેઈને આ વિષય સમજાવીએ. ધારો કે આપણા મગજમાં આવન તંતુઓ છે, અને તે દરેક તંતુ ચૂનાક્ષરના અક્ષરોનાં ઉચ્ચારપ્રમાણે આદેશનો પ્રકટાવે છે; અર્થાત્ ક નો ઉચ્ચાર કરતાં જેટલાં આદેશનો થાય તેટલાં આદેશનો એક તંતુમાં થાય છે, જ નો ઉચ્ચાર કરતાં જેટલાં થાય તેટલાં બીજા તંતુમાં, એમ આવને તંતુઓમાં આવને અક્ષરોના ઉચ્ચારનાં આદેશનો પૃથક્ પૃથક્ થાય છે. આમ હોવાથી કોઈ મનુષ્ય ચ નો ઉચ્ચાર કરે કે તરત જ તમારા મગજમાં ચ નો તંતુ, અને ઉચ્ચાર કરવામાં જેટલાં આદેશનો થયાં હોય તેટલાં જ આદેશનો તમારા મગજમાં પ્રકટાવે છે, અને આ પ્રમાણે તેટલાં આદેશનો પ્રકટતાં તમને ચ તું જ્ઞાન થાય છે. (વસ્તુતઃ મગજમાં હજારો તંતુઓ છે પરંતુ ઉદાહરણરૂપે જ આવન તંતુ લીધા છે.) હવે ધારો કે તમને પ્રેમનો વિચાર સ્ફુરે છે. આ વિચારનું તમને જ્ઞાન થાય છે. તેનું કારણ એ કે તમારા મગજમાં પૂરું એ મ અને જ ના ઉચ્ચારમાં જે આદેશનો થાય છે, તે થયાં છે. હવામાં પ્રેમના વિચારનાં આદેશનો પમાર થતાં હોય છે, અને તમારા મગજની સ્થિતિ તેમને પ્રદશ્ય કરી શકે એવી તે સમયે હોવાથી તેઓ આકર્ષાઈને તમારા પ્રતિ આવ્યાં છે, અથવા કોઈએ પ્રેમના વિચારનાં આદેશનો તમારા પ્રતિ પ્રેર્યાં છે, અને તેથી તમારા મગજના તંતુઓમાં તેટલાં જ આદેશનો થવાથી તમને પ્રેમનો

વિચારનું જ્ઞાન થયું છે. આ પ્રેમના વિચારનાં આદિલનો તમારા જ્ઞાનતંતુએકેપર ફરી વળે છે, અને પોતાની મુખદ અસરનું તમને જ્ઞાન કરાવી આકાશમાં આગળ વળ્યાં જાય છે, અને માર્ગમાં બીજાં જે જે પ્રાણીઓનાં મગજ તેમને મદદ કરી શકે એવી દાસતમાં હોય છે તે સર્વમાં પોતાનાં આદિલનો ઉત્પન્ન કરે છે અને તેમનામાં પોતાની મુખદ અસર પ્રકટાવે છે. શોકના, દોષના, લપના, દ્વેષના એ વગેરે વિરિધ નિંદ્ર વિચારોમાં પણ આમ જ થાય છે. ફેર માત્ર એટલો જ પડે છે કે તેઓ પોતાની પ્રતિકૂળ દુઃખદ અસર પ્રકટાવે છે, અને તેથી તમને લાભ ન થતાં દાનિ થાય છે.

વાતાવરણમાં જે સમયે પ્રેમના વિચારનાં અથવા દ્વેષના વિચારનાં આદિલનો પસાર થતાં હોય તે સમયે તમારું મગજ કોઈ બીજા કામમાં અને વિચારમાં તકલીફ થઈ ગયું હોય છે, તો તે આ પસાર થતા વિચારનાં આદિલનોને મદદ કરવાપેજ રિયતિમાં હોતું નથી, અને તેથી તે આદિલનો તમારા મગજના તંતુઓને દોડાવમાન કરતાં નથી, અને તમને તે પ્રેમના અથવા દ્વેષના વિચારનું જ્ઞાન થતું નથી. જેમ ખુર્તાને જીવતાં બીજા કોઈ કામમાં આપણું મગજ પ્રેરાઈ ગયું હોય છે, તો પાસે ધરેલા ચિત્રનાં આદિલનો આપણા મગજમાં પ્રવેશી શકતાં નથી, અને તે ચિત્રનું આપણને જ્ઞાન થતું નથી, તેમ બીજા કામમાં એકાદાર થયેલા આપણા મગજને વાતાવરણમાં વહેતા વિચારનાં આદિલનોની કશી જ અસર થતી નથી. આથી વાતાવરણમાં વહેતા અસંખ્ય અયોગ્ય અને દાનિકારક વિચારનાં આદિલનોની દુઃખદ અસરથી જયવાતી કુંચી આપણને દરતગત થાય છે. અને તે એ કે ઉપયોગી, શુદ્ધ અને સુખદ વિચારોમાં જ આપણા મગજને નિરંતર પ્રેરાવણું રાખવું. મનુષ્યમાં નિઃશયજ રહેલું છે, અને તે વડે તે અયોગ્ય વિચારોને પોતાના પ્રતિ આવતા બાળી શકે છે.

સતારમાં કે સારંગીમાં જેમ આસાવરી કે બિદાજ વગેરે રાગો ભરી મૂક્યા નથી, તથા તારવંત્રમાં સદિશાઓ જેમ ભરી મૂક્યા નથી, તથા ટાઇપરાઈટરમાં લખેલા પત્રો જેમ ભરી મૂક્યા નથી તેમ આપણા મગજમાં વિચારો અને જ્ઞાન ભરી મૂક્યું નથી. જેમ વાદિત્રો રાગને પ્રકટાવવાનાં સાધનો છે. તેમ આપણા મગજ વાતાવરણમાંથી આવતા જ્ઞાનનું આપણને જ્ઞાન કરાવનારાં સાધનો છે, જેમ વાદિત્ર વગ્રાગનાર વાદિત્રતા તારને હેડે છે એટલે તેમાંથી સ્વર નીકળે છે, તેમ વાતાવરણમાં વહેતા વિચારો આપણા મગજના તંતુઓને હેડે છે, એટલે આપણને વિચારોનું જ્ઞાન થાય છે.

દાનરો વિચારો આપણા આગળ થઈને નિરંતર વળા જાય છે, પરંતુ આપણને તે વિશે કશું જ્ઞાન થતું નથી, કારણ કે તે વિચારોને આપણે આપણા પ્રતિ આપેલા નથી. પણ વિચારો આપણા પ્રતિ આવે છે, આપણા મગજના તંતુઓએકેપર પસાર થાય છે, અને પસાર થઈને બહાર નીકળી જાય છે, પણ તેની જગ્યા અથવા નિષ્ક્રમ અસર આપણને થતી નથી; કારણ કે આપણને તેમનો તત્કાલ કશો ઉપયોગ દોરો નથી, તેથી અથવા બીજા કોઈ કારણથી, તેઓ આપણામાં ફેરફાર કરીને આપણા અંતર્યર્થમાં જાય ત્યાં સુધી આપણે તેમને મદદ કરી રહેતા નથી. પણ મનુષ્યે અજ્ઞાનજેવા રહે છે, તેનું કારણ જ્ઞાનના વિચારો તેમના મગજમાં પ્રવેશતા નથી, એ

નથી, પણ જે જ્ઞાનના વિચાર તેમના પ્રતિ આવે છે, તેના પ્રતિ તેઓ બેદરકાર રહે છે, અને તેમને પકડી રાખ્યા વિના અને તેમનો ઉપયોગ કર્યા વિના તેમને જેવા આવે છે તેવા વહી જવા દે છે.

કોઈ ખાસ વિચારનાં આદેશનને પકડી રાખીને જ્યારે મગજના તંતુને અથવા તંતુઓને છેડેલી સ્થિતિમાં રાખી રહેવામાં આવે છે ત્યારે તે તંતુઓ તે જ વિચારને પછી આકર્ષ્યા કરે છે, અને મનની દૃષ્ટિઆગળ તે વિચારના જ ચિત્રને પ્રત્યેક સમયે વધારે અને વધારે સહેલાઈથી રજુ કરે છે. તમે તમારા ઓરડામાં સતારના કોઈ સુરને વગાડો તો તેનું આદેશન તે ઓરડીમાં ખીજા જે જે સતાર પડ્યા હશે તે સર્વ સના-રમાં તે સુરની સાથે મળેલા તારોમાં થયરાટ પ્રકટાવશે; અર્થાત્ તેઓમાં આદેશનો પ્રકટાવશે. એક વાર પ્રકટેલું આદેશન કદી નાશ પામતું જ નથી. તે સર્વદા આકા-શમાં ગતિ કર્યા જ કરે છે. સતારનો તાર થયરનો બંધ પડી જશે અને આપણે કાને કશે જ અવાજ નહિ આવે પણ તેથી તે અવાજનું આદેશન નાશ પામ્યું છે, એમ સમજવાતું નથી. તે આદેશન તો ઓરડીમાંથી બહાર પ્રવાસ કરતું નીકળી પડ્યું હોય છે. જો તે ચાલતું ન હોત તો સતારને વાગતો આપણે કદી પણ સાંભળી શકત નહિ. આપણે કાન સતારના અવાજને સાંભળવા જે તારમાં તે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાં જતો નથી, પણ અવાજનું આદેશન કાનપાસે આવે છે. તે જ પ્રમાણે આપણી આંખ કરોડો માંદલ દૂર રહેલા તારાઓને જેવા તારાઓપાસે જતી નથી, પણ તારાના તેજનાં અને રંગનાં આદેશનો તારામાંથી નીકળી આપણા નેત્રની પાસે આવે છે અને તેના જ્ઞાનતંતુઓને અથડાય છે, અને આપણે તારાને જોઈએ છીએ. બહેરો મનુષ્ય સાં-ભળતો નથી, તેનું કારણ અવાજનાં આદેશનો તેના કાનને અથડાતાં નથી એ નથી. અવાજનાં આદેશનો તો તેના કાનને અથડાય જ છે, પણ તેના કાનનો પડદો બહુ જડો થઈ ગયેલો હોવાથી તે આદેશનોના અથડાવાથી તે કંપતો નથી, અને તેથી તેમાં આદેશનો ઉપજતાં નથી. જેમ તોલિસમાં એક ઝીણા તારને છેડવાથી તેની પામેનો ખીજો ઝીણો તાર કંપે છે, પણ તે તારની જગાએ આપણે એક જડો સળીયો બાંધ્યો હોય તો તે કંપતો નથી, તેમ સાધારણ સ્વરનાં આદેશનના અથડાવાથી બહેરો માણસના કાનનો પડદો કંપતો નથી. જ્યારે ધણી મોટી જીમ તેના કાનઆગળ પાડામાં આવે છે ત્યારે તેનાં વધારે વેગવાળાં આદેશનો જોરથી તેના કાનના જડા પડદાને અથડાય છે અને તેમ થતાં તે ધ્રુજે છે, અર્થાત્ તેમાં આદેશનો પ્રકટે છે, અને તે સાંભળે છે. ઓછું જોનાર અથવા ટુંકી નજરવાળા મનુષ્યના સંબંધમાં પણ એમ જ થયું હોય છે. નેત્રના જ્ઞાન-તંતુઓમાં કંઈક બિગડ થવાથી પ્રકાશનાં આદેશનોવડે તેઓ બરાબર કંપતા નથી, અને તેથી ઓછું દેખાય છે. પાસેના પદાર્થોનાં બગવાનું આદેશનો જ તે તંતુઓઉપર અસર કરતા હોવાથી પાસેના પદાર્થો દેખાય છે.

સ્વાદને જાણનારી, ગંધને જાણનારી અને સ્પર્શને જાણનારી ઇન્દ્રિયોના સંબં-ધમાં પણ એ જ નિયમ લાગુ પડે છે. આ કારણથી જ એકના એક પદાર્થનો સ્વાદ, વાસ, અને સ્પર્શ સર્વને સરખો અનુભવમાં આવતો નથી. ઇન્દ્રિયોની તીવ્રતાઉપર જ વિષયોના અનુભવનો આધાર હોય છે. દોષવાનું નેત્રવાળો એક દેખાવને જેવો જુએ છે,

તેના કરતાં નિર્દોષ નેત્રવાળો સેંકડો દરજ્જે વધારે સારો જુએ છે. કેટલીક સદૃશ બાજતો દોષવાન નેત્રવાળાને જણાતી પણ નથી. આથી જ સર્વ મનુષ્યોનાં એકના એક પદાર્થનાં વર્ણન સરખાં હોતાં નથી. એકના એક પદાર્થને એક મનુષ્ય જ્યારે બહુ જ ખારો, અથવા ગંભીર અથવા તીખો કહે છે, ત્યારે બીજાને તે જોઈએ તેટલો જ ખારો, ગંભીર અથવા તીખો જણાય છે. એકનું એક જ ગાયન એકના હૃદયને પાણી પાણી કરી નાંખે છે, ત્યારે બીજાને તે ચકલીઓની ચીચીયારીજેવું લાગે છે. જેઓની ઈંદ્રિયો બહુ તીક્ષ્ણ હોય છે, તેઓનાં જ મનને પદાર્થોનાં વધારે યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાય છે, અને તેથી કરીને તેઓની જ સ્મરણશક્તિ વધારે સારી હોય છે, અર્થાત્ તેઓ જ સાંભળેલી અથવા જોયેલી બાજતોને, સંપૂર્ણરીતે જ્યારે જોઇએ ત્યારે પોતાના મગજમાં ખડી કરી શકે છે.

આપણને જે જે અનુભવો થાય છે, તે સર્વનું મનની દૃષ્ટિઆગળ ચિત્રરૂપે જાન થાય છે. આમ હોવાથી જૂતકાળમાં અનુભવેલા કોઇ વિષયનું ચિત્ર આપણે મગજમાં પાછું ખડું કરવું હોય છે, અર્થાત્ કોઇ વાતને પુનઃ સ્મરણમાં આણવી હોય છે ત્યારે, સતારના પડદાઉપર જેમ કોઇ અગ્નિ ફેરવી વળે તેમ આપણે મગજના તંતુઓઉપર મનોમયરીતે ફરી વળાંએ છીએ; અને જ્યારે ખરા તંતુઓને સ્પર્શ થાય છે ત્યારે ઘા-નતંતુઓ તે ચિત્રને વાતાવરણમાંથી આકર્ષી આપણી દૃષ્ટિસમીપ ખડું કરે છે, અને પુનઃ આપણે તેનું અવલોકન કરીએ છીએ. વિચારમાં રહેલા આ પ્રકારના સામર્થ્યને લીધે આપણે અમર્યાદ જ્ઞાનને આપણા પ્રતિ આકર્ષી શકીએ છીએ, અને આપણે જોયેલા કોઇ પણ રચનને અથવા દેખાવને પુનઃ જોઈ શકીએ છીએ.

(અપૂર્ણ.)

અરથના:

દુષ્ટ તથાપિ દાસ, આપતણો લહી સર્વદા,
અંતરમાં આભાસ, આપસ્વરૂપનો પ્રકટજો.
સ્મરું ન પ્રતિક્ષણ નાથ ! તોપણ આપ દયાનિધે !
શિરથી રક્ષક હાથ, ક્ષણ પણ દૂર કર્યો નહિ.
મનનો દુષ્ટ સ્વભાવ, નથી અભણ્યો આપને,
તેથી દાખી પ્રભાવ, બલ હજીજો તેનું પ્રભો;
કૃત દુરિતોથી દુઃખ, ક્ષણ ક્ષણ પીડા આપતું,
દીન કરીને મુખ, આપવિના કયાં ચાલીએ ?
જોજો સત્વર ઇંશ; દરજ્જાનયથી દાસને,
ચાચું નભાવી શીશ, કાપો રજતમપાશને.

—મીવિધવંધ.

મહાત્મા અમિતવર્ચા

અથવા

અદ્ભુત યન્ત્ર.

(અનુસંધાન ગત વર્ષના ૫૪ થી)

શ્રી અમિતવર્ચાના પધારવાથી સંભાષણશાલાનું રૂપાંતર થઈ જાય છે. શિષ્યવર્ગમાં એકદમ સંભ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે. શ્રી કૃષ્ણની મુરલીના શ્રવણથી ગોપીઓને જેમ જગતનું અજ્ઞાન યર્ષજતું હતું તેમ અમિતવર્ચાની સત્ત્વમયી મુખચોવિના દર્શનથી શિષ્યગણની વૃત્તિઓ વિશ્વપ્રપંચથી તત્કાલ વિમુક્ત થઈ જાય છે. શિષ્યો પોતાના અંગોની વિશેષ ચેષ્ટાવિના જ્યારે ખેડા હતા ત્યારે જે સંભાષણશાલા સામ્યાવસ્થાયુક્ત પ્રકૃતિજેવી લાગતી હતી, તેણે શ્રીઅમિતવર્ચાના આગમનથી થયેલા શિષ્યોના સસંભ્રમ ઉત્થાનને લીધે કુલ્લ-દૃશ્યમાં અવસ્થિત પ્રકૃતિનું સામ્ય ધારણ કર્યું છે. તેમાં વળી શુરુથીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ અર્પણ કરવાના શિષ્યોના વેગે તે શાલાના દેખાવને અભિનવવિલક્ષણતા સમર્પણ કરી છે. વાત્સલ્યમૂર્તિ, જ્ઞાનરાશિ શ્રી અમિતવર્ચાના પરમપાવન ચરણના સંચારથી પૃથ્વીનું અંતઃકરણ દ્રવીભૂત થઈ ગયું હોય, તે પિંગળી જળરૂપ બની ગઈ હોય, તે જળપૃષ્ઠકેપર અમિતવર્ચારૂપ ઉત્થિતાવસ્થાવાળા નૂતન નારાયણ વિલસી રહ્યા હોય અને તેમના ચરણકમલમાં શિષ્યરૂપ મત્સ્યો સ્થિતિ કરી રહ્યા હોય એમ પ્રેક્ષકને જ્ઞાન થયાવિના રહેતું નથી. શિષ્યોના સર્વાંગે વ્યાપી રહેલી દીનતા, તથા વિરેષે કરીને તેમનાં મુખકેપર પ્રસરી રહેલી ગંભીરતા અને પ્રસન્નતા; બીજે પક્ષે શ્રી અમિતવર્ચાના મુખકેપર વ્યક્ત દેખાતી રિમત-ચંચાલા તથા અમૂલ્ય આશીર્વાદના બાવને સૂચવનાર તેમનાં દિવ્ય નેત્ર તથા સુકોમલ હસ્ત આ દેખાવનું અન્યને યથાર્થિત પ્રદર્શન કરવા અદ્વિતીય લેખકની લેખિની અસમર્થ છે, કોઈ ચિત્રકાર કદાચ પોતાની પિંછાથી પ્રેક્ષકોના અંતરમાં તે બાવો ઉપજાવી શકે તો તેણે પોતાને ધન્ય માનવો.

મહાત્માશ્રીને માટે ઉચ્ચ આસનની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. તેઓ તે ઉપર વિરાજમાન થયા પછી શિષ્યો ખેસે છે. શ્રી અમિતવર્ચા કહે છે, કેમ સ્વપંજ્યોતિ ! આજ તમારા સંભાષણમાં શો વિષય ચાલી રહ્યો છે ?

સ્વપંજ્યોતિ ઉત્તર દે છે: હે ભગવન્ ! આપશ્રીનાં પાપપુંજહર ચરણકમલ સ્થપાવાથી આજે પુનઃ આ શાલા પવિત્ર અને વિભૂષિત થઈ છે. હે પ્રભો ! અંતર્યામીરૂપે અમને સર્વને ગ્રાસી બોધ અર્પનાર આપશ્રીનું અમને સ્પષ્ટ બોધ આપવાઅર્થે અત્ર પધારવું અનંત ઉપકારકર છે. દીપકોમળ્યે સૂર્યની પેઠે યેગિરૂદમાં વિરાજમાન થાગુરો ! મધ્યાહ્નનો સૂર્ય પ્રકાશ આપનાર છતાં શરીરના મરતકાદિ અવધવાને સંતોષ કરે છે, પરંતુ આપશ્રી તો અવર્ણનીય શીતલતાયુક્ત પ્રકાશના દાતા છો, તેમની યથાર્થ સ્તુતિ શી રીતે કરવી ? હે પરમ કૃપાલો ! આ મેધરાજ્ય વર્ષમાં અમુક ઝડપમાં વર્ષે છે, કોઈ સ્થલે વર્ષે છે તો કોઈ સ્થલે વર્ષતા નથી, કોઈકનાં ક્ષેત્ર અદૃશિથી ક્ષીણ થાય છે તો કોઈકનાં ક્ષેત્ર અતિદૃશિથી પાંચમાલ થાય છે, અનેક વાર આખે ખેતવાવી ખેતવાવીને પણ દીપુંસરખું પણ પાડતા નથી, અને કેટલીક વાર રોષના આવેશમાં પૃથ્વીને લદખદ કરી નાંખે છે, પરંતુ આપશ્રીની કૃપા તો બારે માસ વર્ષે છે, અદૃશિ તેને સદા અગ્રણી છે, તેની અ-

તિરુદિ અત્યંત દુઃખલય અને સૌખ્યપરાકાશને જ અર્પે છે-એવા આપશીનું માહત્વ વર્ણવાની ધૃષ્ટતા કાણુ કરશે ?

હે સર્વજ્ઞ આશકામ પ્રભો ! અમારા સંભાષણને જાણવાની આપની દૃષ્ટા આપ-શ્રીના વાતસલ્યને અનુરૂપ જ છે. મધ્યે મધ્યે અંતઃકરણની લઘુતાના આધિભાવવાળા અમારી વાર્તા સાંગેપાંગ આપશ્રીને નિવેદન કરતાં અમારૂં અંતઃકરણ લગભગ એ રવાનાવિક છે, પરંતુ આપનાં શ્રુતિતુલ્ય અમૃતરસ'દી વચનોને શ્રવણ કરવાનો અત્યંત શુભયોગ અમારી તુચ્છ વાર્તાથી પણ મળતો હોવાથી તે પક્ષે અમારૂં નિરૂપ સંભાષણ પણ ધન્ય છે. નાનામાં નાની નદી પણ અગાધ મહાસાગરનો સંયોગ કરાવે છે તેમ અમારી તુચ્છ-તમ વાર્તા પણ કૃતકૃત્યતાગ્નનક આપશ્રીનાં બોધમય વચનોનું પાન કરાવે છે. પ્રભો ! આજનો વિષય ' પૂજ્યત્વનું અવલંબન ' એ હતો. વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક પૂજ્યત્વ એમ બે પ્રકારે વિભાગ પાડવામાં આવ્યા હતા. પારમાર્થિક પૂજ્યત્વના હેતુરૂપે શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન, યોગ અને ભક્તિને સ્થાપવામાં આવ્યાં હતાં. વ્યાવહારિક પૂજ્યત્વસંબંધે વિદ્યા, કલા, વીરત્વ, સત્તા, લક્ષ્મી, વય-યૃત્યાદિનો વિચાર આવતો હતો, એટલામાં બધું સદસાંશુએ પોતાની લાંબા સમયની એક શંકા પ્રકટ કરી. તે શંકા

સ્વયંજ્યોતિનો શ્લેષ બેઈ શ્રીઅમિતવર્ચા કહે છે, જ્યાંપર્યંત સાધકઅવસ્થા છે, અને સિદ્ધશક્તિને અનુભવ નથી ત્યાંપર્યંત અંતઃકરણમાં શંકાનો ઉદ્ભવ થવો એ સુક્ત જ છે. શંકા પણ બે પ્રકારની હોય છે; એક પોષક, અને બીજી રોષક. પોષક શંકા ખાડો ખોદી યાંત્રણને હૃયમચાવી તેમાં તેને સ્થિર કરવા જેવી છે; અંતઃકરણના રથેયમાં તે ઉપકારક છે. રોષક શંકા યાંત્રણાજેટલો અથવા યાંત્રણાકરતા વધારે ઉડેા ખાડો ખોદી યાંત્રણને તેમાં ઉતારી ગુમ કરવા જેવી છે; અંતઃકરણના રથેયની તે વિધાતક છે. શાસ્ત્ર-સદ્ગુરુ-અનુભવ એ ત્રિમૂર્તિના ચરણે શંકાનું નિવેદન કરનાર પુરુષ કદાપિ શીલ્ય. જેતો નથી. અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને વિખેરવામાં જેના અંતઃકરણના અંશુઓનું સામર્થ્ય સર્વેને વિદિત છે તે સદસાંશુની શંકા પોષક બદતની હોવી ધટે છે, અથવા તો તે વિનો-રૂપ જ હશે. તેનું સમાધાન અજ્ઞાધિતરીતે યાચો, અને તેનું નિવેદન અજ્ઞાધિત રીતે પરમાત્મા કરો. મારૂં અત્ર આગમન તમારા સંભાષણના અનુસંધાનમાં પ્રતિજ્ઞાકરણે ાણવાનું નથી.

આટલું ઠી શ્રીઅમિતવર્ચા પોતાની અંશર્વસુચક કરણાર્દદિ બેઠેલી સંતામાં ચારે છેડે પ્રસારે છે. કાષ્ઠ અલૈકિક પ્રવાહમાં જળે રનાતુ હયું હોય અને દિવ્યત્વ પ્રાપ્ત થયું હોય એમ સર્વેને લાગુ થાય છે. દિદિ સદાચાષ પાસેના બૃમિપ્રદેશવિપર રથ-પાપ છે. માતૃકુલિમાં ચતુર્થે માસે જેમ ગર્ભનું રકુરણ થાય છે તેમ દિવ્યસભામાં સજા-વળાટનો આરંભ થાય છે, અને ઘોડીક દણ્ડમાં તો શ્રીઅમિતવર્ચાના આગમનપૂર્વે જેનું અનિર્વચિત રોદવર્તન હતું તેનું તેમના સમક્ષ લગભગ ઘટ રહે છે. દિવ્યો ગુરઅશિષુજ બેઠા હતા તે બે વિભાગમાં સામસામા બેસે છે. શ્રીઅમિતવર્ચા તટસ્થ-સજાના અંત-માંમીરૂપે વિરાજ રતા છે.

જલવર્ચસી કહે છે, પ્રિયબંધુ સદસાંશુ ! આપણા ગુરુશીનું અંશર્વ અપરિમિત જતાં તેઓ તેને કાષ્ઠ દિવસ કેમ પ્રકટ કરતા નથી, એવી તમને જે શંકા દીર્ઘસમયથી ચર્ચા કરે છે તેના સંબંધમાં પૂછવાનું કે પ્રાનિપતિ શ્રી મહેશ્વરનું અંશર્વ અપરિમિત હતાં તેઓ પણ તેને કેમ પ્રકટ કરતા નથી ?

બૃહત્પા કહે છે, અને શ્રી મહેશ્વર પોતાનું અંશર્વ પ્રકટ કરે છે તેમ આપણા

ગુરુશ્રીએ પણ પોતાનું ઐશ્વર્ય પ્રકટ કર્યું નથી, કરતા નથી, અને કરશે નહિ ? આપણને વિસ્મૃતિ તો નહિ થતી હોય ?

જિતવૃષ્ણ કહે છે, વિસ્મૃતિની વાત જવા દોને, નથી પ્રકટ કર્યું એમ જ સ્વીકારોને. તોપણ શું કોઇ એમ કહી શકશે કે ઐશ્વર્ય પ્રકટ કરવામાં જ ઐશ્વર્ય રહેલું છે ? ઐશ્વર્યની ગુપ્તિ કરવામાં શું ઐશ્વર્ય રહેલું નથી ?

પંક્તિપાવન કહે છે, અરે ! ગમે તેમ હો. ગુરુશ્રીનું ઐશ્વર્ય પ્રકટ જ છે. દોષ આપણો ને આરોપ અન્ય શિર ! વાદળથી ઢંકાયેલો સૂર્ય પણ વાદળોની પ્રતીતિ નથી કરાવતો શું ? સૂર્ય ઢંકાતો જ નથી. આપણી દૃષ્ટિનું જ આવરણ થાય છે. આપણા ગુરુશ્રીનું ઐશ્વર્ય અદર્શિત પ્રકટ જ છે.

તીર્થસ્નાત કહે છે, યથાર્થ છે. સર્વ વંભવથી પરિવૃત્ત ઠાટિપતિને સાદાઇ રાખવામાં અંતઃકરણને એકો નિગ્રહ જોઇતા નથી, તેમ ઐશ્વર્યપતિ આપણા ગુરુશ્રીનું પ્રવૃત્તિસા-રથ અંતઃકરણની અલૌકિક અવસ્થારૂપ ઐશ્વર્ય જ દર્શાવે છે.

મતબધુ કહે છે, અને જો ગુરુશ્રીના ઐશ્વર્યના પ્રકટીકરણના દર્શનો જ જોઇતા હોય તો તે શું મળી આવે એમ નથી ? મને પોતાને થોડાક માસ ઉપર ઉગ્ર જવર આવતો હતો, અને કોઇ ઉપાયે મટતો ન હતો ત્યારે ગુરુશ્રીએ શું આપના સર્વના દેખતાં વિલક્ષણ કરુણદૃષ્ટિપાત કરી મારા શરીરઉપર પોતાતો સુકુમાર વરદ હરત સ્થાપી તે જવરને તત્કાલ મટાડ્યો ન હતો ?

પ્રસન્નાત્મા કહે છે, અને શું પરમદિવસે જ, પૂર્વરાત્રિએ જ તુના કરડવાથી મારા માલપર ચઢી ગયેલો સોજો-ગુરુશ્રીએ પોતાના સુધાસ્પન્દી કરકમલના સ્પર્શથી તત્કાલ ઉતાર્યો ન હતો ?

સંદેહશીલ કહે છે, એવા દર્શનોની કિંમત બહુ ન્યૂન છે. ઉદાહરણો કેવલ શ્રદ્ધા-ઉપર સ્થપાયેલાં હોવાં જોઇએ નહિ, પરંતુ ત્રાહિત માણસના-અશ્રદ્ધાલુના પણ કાન પકડાવે એવાં જોઇએ.

નવપ્રવિષ્ટ કહે છે, અર્થાત્ ઐશ્વર્યનો પ્રયોગ સાખીત અને સામાજિક હોવો જોઇએ એમ તમારું કહેલું છે. રંગભૂમિઉપર જેમ પાત્ર પોતાનો ભાગ ભજવે છે તેમ ઐશ્વર્યજ્યાપકે સર્વ લોકસમક્ષ પોતાના ઐશ્વર્યનું પ્રકટીકરણ કરવું જોઇએ. પરંતુ એવે પ્રકારે ઐશ્વર્ય પ્રકટ કરાવવાનો અભિલાષ શું ઐશ્વર્યવાનને નાનમ આપવાસરખો નથી ? અને એ રીતે ઐશ્વર્યનો રક્ષેટ શું ઐશ્વર્યવાનને હાનિ કરતો નહિ હોય ?

કૌતુકી કહે છે, એમ કરવાથી જો ઐશ્વર્યની હાનિ થતી હોય તો મૂળ જ ઐશ્વર્યની અસ્પતા સમજવી. પચીસ ટીપાંજેટલું જલ સમુદ્રમાંથી કાઢવાથી સમુદ્ર જો શોષાઇ જતો હોય તો તેને સમુદ્ર એ ગંભીર સંજ્ઞા કોણ આપશે ? નવું નવું જાણવાની ઇચ્છા મનુષ્યના અંતઃકરણમાં ઉઠતી એ સ્વાભાવિક છે. કોઇ કુતૂહલખાતર જ નવીન જાણવાની ઇચ્છાવાળા હોય, તેમ બીજે પહે કોઈ નવીન જ્ઞાનનો સાક્ષાત્ ઉપયોગ કરવાના સ્વભાવ આશયવાળા હોય છે.

તિગ્મશસ્ત્રી કહે છે, બધું કૌતુકી ! તમે ખરેખરા સપડાયા છો, કુતૂહલની કુતૂહલની તુમિતિએ જ આપણા ગુરુશ્રીને શ્રમ આપવાની અયોગ્યતા તમે સ્વીકારશો જ, અને બીજા જે સરલ અંતઃકરણના યથાર્થ જિજ્ઞાસુ લોકો તમે કહ્યા તેમને ગુરુશ્રીનાં ચરણકમલનો આશ્રય લેતાં કોણ અટકાવે છે ? ગુરુશ્રીએ પોતાને ઐશ્વર્ય દર્શાવવા તેમના સમક્ષ જવું, એમ તમે કહેવા માગો છે ?

(અપૂર્ણ)

કના પ્રકાશનું વ્યવધાન થયે જેવી અનુપલબ્ધિ થાય છે તેવો જ છે, તો પછી એમાં સ્નાન કરવું, દાન કરવું, વસ્ત્રનું પ્રક્ષાલન કરવું ઇત્યાદિ ક્યાં રહ્યું એવી શંકા આ વિજ્ઞાનની પ્રક્રિયા જાણનાર કેટલાકને ઉદ્ભવે છે. અને તે ઉપરથી કેટલાક એવું પણ માને છે કે અદ્વિતિ વિજ્ઞાન અને શાસ્ત્રનો વિરોધ છે. શાસ્ત્રમાં કહેલું અજ્ઞાનમૂલક છે અને વહેમમાત્ર છે તેથી એવું કંઈ કર્તવ્ય નથી. મદ્ય એ સામાન્ય વ્યતિકર છે; શિશી અને ચંદ્રની સ્થિતિવિશેષથી થતો રહે છે. તેમાં સ્નાન થું કરવું, દાન થું કરવું વગેરે.

આ જ પ્રમાણે વિવિધ રથો અને વિવિધ પ્રસંગે શાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાનનો વિરોધ દર્શી શાસ્ત્રમાં કહેલી વાત અપ્રમાણ છે અથવા વહેમની જ માત્ર વાત છે એમ કેટલાક સૂચવે છે. વિશેષે કરીને જે બાતક પ્રજાને વિજ્ઞાનની શોધો જણાવવામાં આવે છે તેમનાં મન શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તમાં નિષ્ણાત થયાં હોતાં નથી અને તેઓ પોતે વિજ્ઞાન અને શાસ્ત્રનો અવિરોધ કરી શકે તેમ નથી, તેથી તેમનાં ઉછરતાં મન શાસ્ત્રની આગળું ઉત્સંધન કરવા વિશેષ તત્પર થઈ જાય છે.

શાસ્ત્રનું સ્વરૂપ જાણનાર મનુષ્યો આ શંકાને અવકાશરહિત જ ગણે તેમ છે. તેઓ સારી રીતે જાણે છે કે શાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાનનો વિરોધ હોવાનો જ સંભવ નથી. પ્રથમ તો વિજ્ઞાન તથા શાસ્ત્રની મર્યાદા જિલ્લ જિલ્લ છે; એ બંને જૂડી જૂડી ભૂમિકામાં પોતાનો વ્યાપાર કરે છે, પોતાનું રાજ્ય ભોગવે છે. વિજ્ઞાન માત્ર તે તે દૃષ્ટિકોણને જાણવનાર વિદ્યા છે અને અમુક અમુક વ્યતિકર કેવી રીતે, કઈ સ્થિતિથી થાય છે તે જ જાણાવે છે. પણ તે વ્યતિકરનું શું મૂલ્ય છે તે આંકવાનું કામ વિજ્ઞાનનું નથી, વિજ્ઞાનને એ મૂલ્યસાથે સંબંધ જ નથી. સારે શાસ્ત્ર પ્રત્યેક દૃષ્ટિકોણનું મૂલ્ય આંકનાર અને તેથી તે ઉપરથી યોગ્ય કર્તવ્યને ઉપદેશનાર છે. આમ હોવાથી જ દિતનું શાસન કરનાર તે શાસ્ત્ર છે એમ કહેવા માનવામાં આવે છે. પ્રત્યેક વ્યતિકર મનુષ્યના દિતમાં શો ભાગ ભોગવે છે અથવા તેને એ દિતના સાધનરૂપ કેવી રીતે કરવો એ પ્રતિ લક્ષ સખી શાસ્ત્ર પ્રવૃત્ત થાય છે અને વિજ્ઞાનને એ દિતસાથે સાક્ષાત્ સંબંધ નથી. વિજ્ઞાન જાણાવે છે કે દારૂગોળો અમુક પ્રકારે તૈયાર કરાય છે. અમુક અમુક પદાર્થોનું અમુકપ્રમાણમાં મિશ્રણ થાય તો એ મિશ્રણ અવાજસાથે ફાટે છે. આ જાણાવી વિજ્ઞાન વિરમે છે. પણ પછી એ મિશ્રણનો મનુષ્યના દિતને માટે કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો એ એ વિજ્ઞાનની મર્યાદાથી બહાર છે આમ હોવાથી જ એ દારૂગોળાનો દિવસ પણ આદિને મરવામાં ઉપયોગ થઈ શકે તે જ પ્રમાણે મનુષ્યને, સજ્જન મનુષ્યોને મારવામાં પણ ઉપયોગ થઈ શકે છે. શાસ્ત્ર હવે જાણાવે કે દારૂગોળાનો ઉપયોગ પ્રથમ કાર્યમાં કરવો અને દ્વિતીય કાર્યમાં ન કરવો, દ્વિતીય કાર્યમાં કરનાર પતકી થાય છે તો એમાં વિજ્ઞાન અને શાસ્ત્રનો કોઈ વિરોધ રહ્યો ? વિજ્ઞાન જાણાવે છે કે દીરો એ કારજનમાન છે; રસાયન તરવના નિષ્ક્રમથી એનામાં અને કારજનમાં જરા પણ ભેદ નથી. તેટલા ઉપરથી કેમ શંકા કરે કે દીરો તો કાપલો જ છે તો પછી શા માટે એવું કાપલાથી અધિક મૂલ્ય મળ્યું, એને માટે શા માટે લોભો અધિક પેસા લે છે; દીરાનું અધિક મૂલ્ય લેનાર મનુષ્યોને હેતરે છે, ક્યેં, દીરાને કાપલાથી અધિક મૂલ્યવાન ગણવો એ વહેમ માત્ર છે, એ રસાયનશાસ્ત્રના

નિયમથી વિરુદ્ધ છે, વગેરે, તો આ આક્ષેપ કરનારની ભતિને ઝવેરી લોક ઉપદ્રાસને પાત્ર જ ગણે છે. હીરાતું મૂલ્ય આંકવું એ ઝવેરીની વિદ્યાનું કામ છે અને રસાયનવિદ્યા નો એનું તત્ત્વમાત્ર જાણવી વિરમે છે.

વિવિધ વર્નસ્પતિઓ અને આયુષ્યમાં વપગતા પદાર્થો સમાન તત્ત્વોના બનેલા છે એમ રસાયનવિદ્યા જાણાવે છે તે ઉપરથી સર્વ રોગોમાં અનિયમે એ સર્વનો ઉપયોગ કરવાની દલીલ કરનારની ભતિની પ્રાદેશ વૈજ્ઞવિદ્યા સ્વીકારે તેમ નથી, અને એમ કરનારને મંદમતિ જ ગણે તેમ છે એટલું જ નહિ પણ એવા પ્રયોગ મનુષ્યોપર કરનારને સરકાર સજા કર્યા વિના રહે તેમ નથી.

હવાની અંદર ઓક્સીજન, નાઇટ્રોજન આદિ પદાર્થો છે અને તેમાં નાઇટ્રોજનનો મોટો ભાગ છે અને હંવા આપણે શ્વાસમાં લેવી પડે છે, આપણું જીવન તે પર ચાસે છે એ પ્રગણે જાણનાર મનુષ્ય એકલા નાઇટ્રોજનનો વાસ લેવા જાય છે તો મોટી હાનિને જ પાત્ર થાય છે.

સંક્ષેપમાં જાણાવવાનું કે તે તે વ્યતિકર શા છે, શા કારણથી ઉપજે છે એ જાણવાનાર વિદ્યા તથા તે વ્યતિકર શા દ્વિતમાં ઉપયોગી છે અથવા દ્વિતમાં કેવી રીતે ઉપયોગ કરી શકાય છે તે જાણાવનાર વિદ્યા-એ બંનેની મર્યાદા જિન્ન જિન્ન છે અને તેથી એ બેમાં વિશેષ હોષ શકતો નથી.

આ નિયમથી જોતાં અમુક અમુક તિથિ અમુક રીતે થાય છે તે જાણાવવું એ વિજ્ઞાનનું કામ છે અને એ પ્રમાણે તે જાણાવે છે. અને શાસ્ત્રએ તિથિની મનુષ્યતા સ્વભાવપર, કૃતિપર અને દ્વિતપર શી અસર થાય છે તેને જોનાર છે અને તેને ઉદ્દેશીને કર્તવ્યનું વિધાન કરનાર છે તેથી એ બંનેની મર્યાદા જિન્ન જિન્ન છે તેથી ઉભય સાથે હોષ શકે છે અને એકબીજાને અસત્ય, અપ્રમાણ્ય ઠેરવી શકે તેમ નથી.

વિજ્ઞાન કારણની શોધ કરી તે તે વ્યતિકરને સકારણ સ્પષ્ટ કરે છે અને તેથી વિસ્મયનો અન્ત આણે છે. અમુક વ્યતિકર કેવી રીતે થાય છે તે જ્યાં સુધી સકારણ સ્પષ્ટ થતું નથી ત્યાં સુધી તેને જોનારને વિરમય થાય છે, પણ જ્યારે તેને સકારણ સમજવામાં આવે છે ત્યારે તે વિરમય રહેતો નથી. સીનેમામાં મનુષ્યો, આકૃતિ વગેરે કેવી રીતે ચાસે છે, આખી ગતિ કેવી રીતે જાણાય છે એ ન જાણનારને એવી વિસ્મય થાય છે. જેઓ જાણે છે કે નેત્રદર્પણપર પડેલું પ્રતિબિંબ કે સેંકડસુધી ત્યાં રહે છે અને તેથી એ સમયપછી બીજી પ્રતિબિંબ પડે છે. તો તે બંને અસંમદ જાણાય છે. પણ જો એ સમય બ્યતીત થાય ત્યાર પૂર્વે બીજી પ્રતિબિંબ નેત્રદર્પણપર આવી પડે છે તો તે સંયુક્ત લાસે છે. આથી કરીને સીનેમામાં એવી ત્વરિત ગતિથી દ્વિતને દ્રશ્યમાં આવે છે કે કે સેંકડપૂર્વે તે તે પ્રતિબિંબો નેત્રદર્પણપર પડ્યા કરે અને તેમ યર્ના એ સર્વ સંયુક્ત લાસે એ સ્વાભવિક જાણાય છે; એમાં વિસ્મયનું કારણ રહેતું નથી. જાદુગર હાથ ચાલાકી વગેરેના ખેલો કરે છે ત્યારે તેનું રહસ્ય ન જાણનાર એ જોઈ વિસ્મયને તથા તેને લીધે આનંદને પામે છે પણ એ ખેલો કેવી રીતે થાય છે, તે તે પદાર્થો કેવી યુક્તિથી સંતાડવામાં અથવા ખસેડવામાં આવે છે તે જાણનાર સમજનાર વિસ્મયને પામતો નથી અને તે વડે ઉત્પન્ન થતા આનંદને પણ પામતો નથી. આ જ પ્ર-

માણે જ્ઞાનનું સર્વત્ર એ જ ફળ છે કે અજ્ઞાનજન્ય વિરમય દૂર કરવો. વિજ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ છે તેથી તે તે અતિકરોના કારણોને સ્પષ્ટ કરી વિરમયને દૂર કરે છે. વિજ્ઞાનનાં મૂળમાં વિરમય જ હોય છે, વિરમયને લઈને જ તે તે શોધમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે અને તે તે શોધ પૂર્ણપણે થયે તે તે વિરમયનો અન્ત આવે છે.

આથી ઉલટું ધર્મશાસ્ત્રના મૂળમાં વિરમય છે જ નહિ. વિરમયથી વા કુતુહલથી ધર્મ-શાસ્ત્રના નિયમો જાણવામાં અથવા ઉપદેશવામાં પ્રવૃત્તિ થઈ નથી. પણ દિલ્લીની ઇચ્છા જ પ્રધાન કારણ છે. તેથી વિજ્ઞાન વિરમયનો અન્ત આણુનાર છે અને શાસ્ત્રદિતનો ઉપદેશ કરનાર છે.

વળી વિજ્ઞાન એકદેશી છે ત્યારે શાસ્ત્ર સર્વદેશી છે. વિજ્ઞાન પોતપોતાની શાખા-નું જ નીરીક્ષણ કરી પ્રવૃત્ત થાય છે, રસાયનવિજ્ઞાન પોતે પદાર્થોની પૃથક્કૃતિને ઉદ્દેશ લીધો છે તેને જ અવલંબી તે કાર્ય કર્યું જાય છે. જે પદાર્થોની એની પ્રયોગશાલામાં લાવી નહિ શકાય તેની સાથે એ સંબંધ રાખતું નથી. ખગોળશાસ્ત્ર તારાગ્રહ ઇત્યાદિનું જ નીરીક્ષણ કરી રહે છે. લેખજ્ઞ વિદ્યા રોગો, તેનું નિદાન તથા ચિકિત્સાપ્રતિ જ લક્ષ આપી રહે છે. યુદ્ધકલાવિજ્ઞાન યુદ્ધના સંબંધમાં પોતાને સંકુચિત કરી રહ્યું છે. આમ લૌકિક વિજ્ઞાન તે તે પોતાના સ્ત્રીકારેલા એક દેશને જ અવલંબી રહે છે. ત્યારે શાસ્ત્ર સર્વદેશી છે. શાસ્ત્રનો પ્રધાન ઉદ્દેશ મનુષ્યનું દિત છે. એ દિત જેમ ઐદિક છે તેમ પારલૌકિક પણ છે અને અલૌકિક પણ છે. જીવ આ મૃત્યુલોકમાં જ રહેનાર અને મનુષ્યચરીરની સાથે ઉત્પલ થનાર તથા મનુષ્યચરીરના પડવાથી વિનાશ પામનાર વ્યક્તિ નથી, પણ વિવિધ યોનિમાં જન્મણ કરનાર, વિવિધ ચરીરોને વસ્ત્રોની માફક કાઢનાર અને પહેરનાર છે તથા વિવિધ લોકમાં ગતિઆગતિ કરનાર છે. તેથી એ જીવનું દિત તે મૃત્યુલોકમાત્રમાં જ સમમ થતું નથી પણ એ સાથે સર્વ લોકમાં પણ રહેલું છે. અને તે સાથે જીવનું વારતા સર્વોત્કૃષ્ટ દિત તે પોતાના મૂળ કારણરૂપ પરમાત્માસાથે અભિન્નરૂપે યત્ન રહેવામાં છે. તેથી જીવનું દિત ઐદિક છે, પારલૌકિક છે અને અલૌકિક પણ છે. તેથી એ દિતનું સાધનાર અને એ દિતનો ઉપદેશ કરનાર શાસ્ત્ર પોતાની દૃષ્ટિ માત્ર ઐદિક દિતપર રાખતું નથી પણ તે સાથે ઇતર એ દિતપ્રતિ પણ વાળે છે અને પછી જે ક્રિયા એ સર્વનો વિચાર કરતાં પરિણામે અધિક દિતકર હોય તેને જ શાસ્ત્ર શાસ્ત્રતરીકે વિધાન કરી શકે છે અને જે પરિણામે અધિક અદિતકર હોય તેનો જ નિરોધ કરી શકે છે. આથી શાસ્ત્રે વિધાન કરેલી કોઈ ક્રિયા ઐદિક કદાચ આપનાર આપાતતઃ દેખાય છે, વિજ્ઞાન એ ક્રિયાને ઐદિક સદજ કદાચ આપનાર જણાવે તો તેટલાથી વિજ્ઞાન અને શાસ્ત્રનો વિરોધ સ્પષ્ટ થઈ જાય નથી. શાસ્ત્રે એવું કહ્યું જ નથી કે એ ક્રિયા ઐદિક તાત્કાલિક આનંદ આપનાર છે, શાસ્ત્ર એને અધિક દિનકર જ માત્ર જણાવે છે. બાલકને અથવા યુવાનને કદાચ જીવન આપવામાં આવે છે તે આપણ તાત્કાલિક કદાચ જણાતાં છતાં પરિણામે દિનકર છે, અદિતકરતાં અધિક દિનનું સાધક છે માટે જ સુચ લોક તેને આપના અથવા તેના સંકાય થરતા નથી.

વેદાન્તનિવંધમાલા.

(૨)

સાધનપ્રણાલિકા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૮૬ થી)

ઈશ્વરાર્પણબુદ્ધિથી નહિ પરંતુ ઇષ્ટફલની આપ્ત્યર્થ અને અનિષ્ટ ફલની નિવૃત્ત્યર્થ જે ધર્માચરણ કરવામાં આવે છે તે યોગ્ય દેશ, કાલ અને કર્તાના પ્રયત્નને અનુસાર પોતાનું નિયત ફલ પ્રકટાવે છે. આ પ્રકારના ધર્માચરણને સકામ કર્મયોગ કહે છે. આ સકાલ કર્મયોગ બાહ્ય અનુકૂલ સામગ્રીને રચી આપે છે અને આંતર સુખાનુભવની સામગ્રીને રચી આપે છે. બાહ્ય સામગ્રીને પ્રકટ કરવા માં ધર્મના પરિણામને અર્થસિદ્ધિ કહે છે અને આંતર સામગ્રીને પ્રકટ કરવાના ધર્મના પરિણામને કામસિદ્ધિ કહે છે. અર્થ શબ્દવડે કેવળ ધનનો સ્વીકાર કરવાનો નથી પણ અધર્મી વ્યક્તિની બાહ્ય પદાર્થોની ઇષ્ટ સામગ્રીનો તેમાં સમાસ થાય છે. આથી મારો અર્થ તે આપનો અર્થ ન હોય અને આપનો હોય તે મારો ન પણ હોય. ધર્માનુકૂળ જે સામગ્રી ન હોય તે વસ્તુતઃ અર્થ નથી પણ અનર્થ છે, અને તેથી જે ધનાદિ સંપત્તિ ધર્માનુકૂળ ન હોય તે અનર્થની પોષક હોવાથી અધર્મજન્ય ગણી ત્યાગ કરવાયોગ્ય જ ગણાય છે હવે ધર્માચરણ હોય, તેને અનુકૂલ અર્થસામગ્રી પ્રાપ્ત થાય પરંતુ બોક્તાનું શરીર, અને ઇન્દ્રિયોનું ભોગવવાનું સામર્થ્ય ન હોય તો સકામ કર્મયોગ ચરિતાર્થ થતો નથી. આથી શબ્દ, રસ, રૂપ, રસ, ગંધ ઇત્યાદિ બાહ્યાર્થ ધર્માનુકૂળ પ્રાપ્ત થયા હોય, તે વડે તે તે વિષયની વાસનાથી તૃપ્તિ કરવારૂપ પુરુષાર્થને કામસિદ્ધિ કહે છે.

જેમ ધનવડે બાહ્ય સામગ્રી પ્રાપ્ત થતી હોવાથી અર્થનો સંકુચિત અર્થ ધન ગણાય છે, તેમ જીરૂપ સાધનવડે પંચવિધ વિષયની વાસના તૃપ્ત થતી હોવાથી કામ શબ્દનો સંકુચિત અર્થ જીવિષયક વાસના ગણાય છે. વસ્તુતઃ અર્થ અને કામનો ઉપર જણાવ્યા મુજબ વિરતૃત ભાવ છે, અને તે ભાવને લક્ષમાં લઈ તેને પુરુષાર્થમાં આપણા પ્રતીત પુરુષોએ ગણ્યા છે.

આ પ્રકારના ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રિવ્યૂહની પરસ્પર અબ્યાધિત સિદ્ધિ નિષ્કામ કર્મયોગને જન્મ આપે છે; અર્થાત્ ઇશ્વરાર્પણબુદ્ધિનો ઉદય કરાવે છે. સૌભરિ આદિનાં દષ્ટાન્તો આ જ અંતર્ગત નિયમને લક્ષમાં લઈ પ્રવૃત્ત થયેલાં છે.

બાહ્યાર્થની વાસના હોય, તે તૃપ્ત કરવા ઇન્દ્રિયપ્રાપ્તિનો વેગ હોય તો તેને ધર્મયધનમાં નાખી દષ્ટાર્થની સિદ્ધિએ પુનઃ આત્મિનો ઉદય થતાં; પુનઃ પ્રયત્ન, પુનઃ ઇષ્ટફલની પ્રાપ્તિ, પુનઃ ક્લેશ-ઇત્યાદિ પરંપરાથી વૃત્તિ બોધ પામે છે પરંતુ ધર્મયધનને અનુકૂળ અર્થકામ પ્રવૃત્ત થયા હોય તો જ, નહિ તો બોધ નહિ, પણ જડતા અને અવનતિ જ પ્રકટે છે. આ કારણથી આ ત્રિવ્યૂહની અબ્યાધિત સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા આપણા તત્ત્વજ્ઞોનો આદેશ છે. કેવળ અર્થસિદ્ધિ માત્ર બોક્તાને બોળરૂપ થાય છે; કેવળ કામસિદ્ધિ અધર્મમાં ખેંચી જઈ સત્વર અનર્થને પ્રકટાવે છે; અને ઇશ્વરાર્પણબુદ્ધિવિનાનું અથવા અમુક ઇષ્ટફલના ઉચ્ચ આશયવિનાનું ધર્માચરણ કર્મક્રતા અથવા જડતાને લાવે છે.

મોટા શ્રીમાનોની સ્થિતિ જ્યાં ઇન્દ્રિયસામર્થ્યના અભાવવાળા અને ધર્મજીવિવિનાની

જેવામાં આવે છે, ત્યાં અર્થ કેટલા ઓગરૂપ થઇ પડે છે, એ સુચને જણાયાવિના નહિ રહે. કેળવાયલા શરીર તથા મનવાળા ઉંચી જાતના નાગરિકોમાં લગનાદિ અનુકૂળ અર્થના અભાવે અને ધર્મના શિથિલ વેગથી આંતર વાસનાનો વેગ અથવા કામ શુ' સુખ આપે છે તે જોવું હોય તો કન્યાની જ્યાં અછત છે, અને નાંતોનાં બંધન સખત છે તેવી નાંતોના યુવાન પુરુષોનો મનોવૈભવ તપાસવો. રત્નિદિવસ આ ઉભય પ્રકારના કેવળ અર્થસામગ્રીવાળા અને કેવળ કામસામગ્રીવાળા મનુષ્યો સળગતી ચિતામાં બળે છે, એમ સુચને જણાશે. જેમને કોઇ નિયત અર્થ સિદ્ધ કરવો નથી, કામનું પણ ઉત્તમ સ્વરૂપ જેની મતિમાં ચઢ્યું નથી, જેમને ઈશ્વરાર્પણુદ્ધતું જ્ઞાન નથી; તથા જેમને કેવા નિયમથી ધર્માચરણ કરવું યોગ્ય છે તેનો ત્રિવેક નથી—એવા હિંદુસ્થાનના આરે ખુણાનાં તીર્થોમાં ફરનાગ બાવા અને યતિઓનાં શુંડ જોવા, અથવા જેમનો આખો જન્મારો પાતાપોથી વાંચવામાં અને ત્રિકાલ સંધ્યા કરવામાં ગયો છે તેમ છતાં મતિને કોઈ પણ પ્રકારનો સંસ્કાર મળ્યો જણાતો નથી એવા બ્રાહ્મણો અથવા ગામડાંના પુરોહિતોને જોવા.

આથી સ્પષ્ટ થશે કે કેવળ ઇન્દ્રિયવનના વૈભવો પ્રાપ્ત કરવામાં અથવા કામદેવતુલ્ય શરીરોદિ પ્રાપ્ત કરવામાં, અથવા દુર્વાસાજેવું ધર્માચરણ કરવામાં સુવ્યવસ્થિત જીવન ગળાતું નથી, અને પરમ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ થતી નથી. માટે ધર્માનુકૂલ અર્થ અને કામને ઈશ્વરાર્પણુદ્ધિ જાગ્રત થવા પુરતાં સિદ્ધ કરવા, અને ત્યારપછી ઈશ્વરાર્પણુદ્ધિવડે કર્તવ્ય કર્મોને લાભાલાભનો વિચાર કર્યાવિના કરવા, અને ત્યારપછી શમાદિ નિવૃત્તિધર્મનું પાલન કરવું, એ આપણી સનાતન સાધનપ્રણાલિકા છે.

ઉપર બતાવ્યાપ્રમાણે આચરવાયોગ્ય ધર્મના મુખ્ય નીચે મુજબ વિભાગ પડે છે:—
 (૧) વ્યક્તિનો પોતાના જ હિતને પ્રવર્તાવનાર ધર્મ, જેને આપણે વ્યક્તિધર્મ કહીશું;
 (૨) કુલધર્મ અથવા જે કુલમાં જન્મ છે તે કુલની પ્રાચીન પૂર્વજો અથવા પિતૃઓની પરંપરાગત નીતિરીતિનું પાલન, કુટુંબધર્મ જેમાં પિતાનો પુત્રપ્રતિનો, પુત્રનો પિતાપ્રત્યેનો, સ્ત્રીનો પતિપ્રત્યેનો, વિધવાએનો, વિધુરનો, કન્યાનો વગેરેના કુટુંબવ્યવસ્થા જળાપ થતે પ્રકારના નિર્દેશ વર્તનના નિયમોનો સમાસ થાય છે. (૪) વર્ણધર્મ જેમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, અને શૂદ્રને પોતપોતાના વર્ણને અનુકૂલ ગુણાનુસાર પ્રવૃત્તિ કરવાના નિયમોનો સમાસ થાય છે. (૫) જાતિધર્મ જેમાં મનુષ્યતરીકે ઇતર પ્રજા—મુસલમાન, યાદવી, ખ્રીસ્તીઆદિ ચતુર્વર્ણજાદારની પ્રજાસાથે કેવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરવી, અને તેમનું, તેમ આપણું હિત કેવી રીતે સિદ્ધ કરવું એના નિયમોનો સમાસ થાય છે; (૬) આશ્રમધર્મ જેમાં ત્રેવર્ણિક પ્રજાએ બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ તથા યતિતરીકે જે પ્રકારનું જીવન ગાળવાનું છે તેનો તથા ઇતર આશ્રમીસાથે કેવી રીતે વર્તવું તેના નિયમોનો સમાસ થાય છે. ૭ વિશ્વધર્મ જેમાં મનુષ્ય પ્રજાથી ચઢતી દેવાદિ યોનિની વ્યક્તિઓની સંબંધના તથા નિરૂપ્ત પદ્ધતિ પ્રજાના સંબંધમાં અને ચરાચર જગતના પ્રાણી પદાર્થોના સંબંધમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિને પોતપોતાના ગુણકર્મોનુસાર પ્રવૃત્તિ કરવાના નિયમોનો સમાવેશ થાય છે, અને (૮)—પરમાત્મવિષયક ધર્મ જેમાં ઈશ્વરસાથેનો વ્યક્તિનો કેવા પ્રકારનો સંબંધ છે, તેનું નિર્વહણ કેવી રીતે કરવું; અને તેની સાથે સામીપ્ય, સારૂપ્ય, સાયુજ્ય, અને કેવલ્ય, શી રીતે સિદ્ધ કરવું એ આદિ ગદન વિચાર અને તેને અનુકૂલ આચારનો સમાસ થાય છે.

જેમ અર્થ અને કામનો વિરતૂત અર્થ છતાં ધન અને સ્ત્રીમાં તેની નિયંત્રણા શિથિ બલથી થઇ ગઇ છે તેમ ધર્મનો ઉપરપ્રમાણે વિરતૂત અર્થ છતાં માત્ર ઈશ્વરવિષયક જ્ઞાનમાં તેની નિયંત્રણા થઇ છે.

અપૂર્ણ.

મારા ઓરડાની મુસાફરી.

[અનુવાદક-શ્રી ધીમંતરામ નવલરામ પંડિત]

દિવસ ૯.

ફિલસૂફી.

હું વિવેકી વાંચનાર, તમારે વિચાર કરવા માટે જોઈતાં તત્ત્વોનું નિર્મૂલ્ય પાછલા પ્રકરણમાંથી થયું હશે એવી હું આશા રાખું છું અને તમે પોતે જ તે ઉજ્જવલ પગથિને અનુસરી નવીન શોધ શોધવાને શક્તિમાન થશો. જો તમે કદાચિત્ તમારા આત્માને એકલો પ્રયાણ કરાવવામાં ફતેહ પામે તો તમે પોતે જ એ કાર્યથી સંતુષ્ટ થયા વિના રહેશો નહીં. આ અદ્ભુત શક્તિથી પ્રાપ્ત થતી મજા તેનાથી ઉત્પન્ન થતી અનેક અડચણ-સાથે તુલના કરતાં સપૂર્ણ રીતે વધી પડે છે. આના કરતાં ખીજે કયો પ્રિયકર આનંદ સમજવો કે આપણે આપણા જીવનનો વિકાસ કરવા શક્તિમાન છીએ? પૃથ્વી તથા સ્વર્ગ ખન્નેમાં વ્યાપી રહેલાં સશક્ત છીએ. સ્પષ્ટ કહીએ તો આપણા જીવનમાં દ્વિત્વ આપણા શક્તિવાળા છીએ. પોતાનું બળ તથા માનસશક્તિ વધારવાને, જ્યાં તે ન હોય ત્યાં જ વાને, ભૂતકાળનું સ્મરણ કરવાને અને ભવિષ્યમાં જીવવાને શું મનુષ્યની પ્રબળ તથા સદા અતુલ થયેલી ઇચ્છા નથી? અરે! એ જીવ તો લક્ષ્મીને સરદાર થશે, વિદ્વદ્ વર્ગમાં અધ્યક્ષ બનશે, અને સુંદરીઓમાં લક્ષ્મિનંદુ થઈ મ્હાલશે અને જે તેને આ સઘળું મળે તો પાછો ગામડાની છાદમીની કુદરતી શાંતિ ન મળવાથી ક્ષોભ પામશે અને એક ભરવાડની છુપડીની અદેખાઈ કરશે. તેની યોજનાઓ તથા આશાઓ મનુષ્યચર્મના વારસારૂપ વ્યાધિથી ખંડિત થાય છે; તેને કાષ્ઠ સ્થળે સુખ જડતું નથી. માત્ર પા કલાક મારી સાથે મુસાફરી કરતાં તેને હું નવો રસ્તો ઉઘાડી દઉંશ.

અરે! તે બધી હૃદયવેધક ચિંતા, ફિકર અને અતિ પીડાકર સૃષ્ટિ પેલા ઇતર જીવને તે મનુષ્ય કેમ સોંપી દેતો નથી? મારા પ્રિય મિત્રો, ચાલો તમારાં જંજીરો તોડી મુક્ત થવાનો એક યત્નમાત્ર કરો અને હું તમને લાઇ જવા માગુ છું તેટલી અવકાશની ઉંચાઈથી, સ્વર્ગીય છાયાના મધ્ય ભાગમાંથી, સ્વર્ગમંથી જ, તમારા ઇતરજીવને લક્ષ્મી અને પ્રતિષ્ઠાના માર્ગે દોડતો જુઓ. જુઓ તો ખરા, એ કેવો ગંભીર કાવકાઈથી બધા મનુષ્ય વચ્ચે ચાલી રહ્યો છે? મનુષ્યો તેને માન દર્શાવતા પાછા હડી જાય છે અને ખાતરીથી માનજો કે તે એકલો છે એમ કાઈ કહેશે નહિ. જે જનવૃથમાં તે ધુમ્મી રહ્યો છે તે ભાગ્યે જ દરકાર રાખે છે કે એને આત્મા છે કે નહિ અથવા તે વિચારશક્તિ ધરાવે છે કે નહિ. કેટલીએ તરંગી નારીઓ દોષ તપાસ્યા વિના તે ઇતરસાથે પ્રેમમાં અંપલાવે છે; તે વળી આત્માની મદદ લીધા વગર જ માન મરતો તથા લક્ષ્મીનાં ઉંચા શિખરપર ચઢે છે. એટલું જ નહિ પણ એ સ્વર્ગસદનમાંથી તારા ઘેર પાછા આવતાં આત્મા પોતાને ઉચ્ચ ઉમરાવપણાને જીવમાં જોશે તો તેથી મને આશ્ચર્ય થશે નહિ.

દિવસ ૧૦. છબી.

તમારે એમ નદી ધારવું કે મારા ઓરડાની આસપાસ મુસાફરી કરવાનું વચન આપ્યાને બદલે હું તે મુશ્કેલી ટાળવાને ફાંફાં માઈ છું. એમ ધારીશો તો તમે મોટી ભુષ કરો છો. એમ ગણ્યો, કેમકે આપણી મુસાફરી તો ખરેખર આઘ્યા કરે છે અને જ્યારે મારો આત્મા પોતાની સાધનસામગ્રીને અવલંબી પાછલા પ્રકરણમાં કલા પ્રમાણે આત્મતત્ત્વવિદ્યાના ગદ્યન માર્ગમાં ફરતો હતો ત્યારે હું મારી આરામખુરસીપર એવો મોડો હતો કે તેના આગલા બે પાયા જમીનથી બે તસુ ઉંચા ટોકેવી પૂર્વપશ્ચિમ હું મારો બાર સમતોલન કરતો કરતો ધીરે ધીરે પ્રયાણ કરતો હતો અને આખરે મને ખચર પડ્યા શિવાય હું ૧૬વાલની નજીક જઈ પહોંચ્યો. કારણ કે જ્યારે મને પુરસ્કૃત હોય છે ત્યારે હું ધણુંખૂં આ જ પ્રમાણે ગમન કરું છું. એટલામાં અચાનક રીતે માત્ર યાત્રિક પ્રવળે ગારા હાથે મેડમદ હોત કેસલની છબી મદલ્ય કરી અને ઇતરજીવ તેનાપર વળગેલા ધૂળના પડ સાફ કરવામાં આનંદ માનવા લાગ્યો. આ કાર્ય કરતાં રાત મજાની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ અને મારો આત્મા જો કે સ્વર્ગના વિશાળ પ્રદેશમાં ધુમી રહ્યો હતો તોપણ આ મજાની લાગણી ઠેક આત્માસુધી પહોંચી; કેમકે આટલું કહેવું કરવું ઉચિત છે કે જ્યારે આત્મા અવકાશમાં રમણ કરી રહે છે ત્યારે ત્યાં પણ તે ગુપ્ત અને અનિ સદૃશ સાંકલ્પક પ્રતિયોગાધિ સંકલિત જ રહે છે; તેથી તે પોતાના કાર્યમાં વ્યગ્ર થયા વિના ઇતર જીવના પ્રચાત આનંદમાં ભાગ લઈ શકે છે; પણ જો આ પ્રચાત આનંદ કોઈ ઉન્નત ચિખરે પહોંચે અથવા કોઈ અણુધાર્યો દેખાવ દૃષ્ટિબાગળ આવી આત્માને ચમકાવે તો તરત જ વિજળીના વેગથી તે નીચે ઉતરી પડે છે અને પોતાના સ્થાનમાં પાછો પેલી જાય છે. આ પ્રમાણે છબીની ધૂળ સાફ કરતાં કરતાં મારી એ જ અવસ્થા થઈ. જ્યારે કપડાંએ સર્વ ધૂળ કાઢી નાંખી અને રેશમજેવા સુંવાળા વાળની લટો તથા તેના ચિખા-બરણુરૂપ થયેલા ગુલાબી ગન્ગરા દેખાવા લાગ્યા ત્યારે મારો આત્મા જો પોતાની ઇન્છાનુસાર ઉંચે સૂર્યમાં પર્યટન કરી રહ્યો હતો તેને આનંદનો ચમકાર પહોંચ્યો અને મારા હૃદયની ગમ-તમાં તેણે રિનગ્ધતાથી ભાગ લીધો. જ્યારે એક અપાટે તેનું સુંદર કપાળ ઝગઝગુ દેખાઈ ત્યારે આનંદ વધારે સ્પષ્ટ અને ચિત્તાકર્ષક થઈ રહ્યો. આવો રમણીય દેખાવ નિદાગવાને મારો આત્મા આકાશ છોડવાની તૈયારીમાં જ હતો પણ જો તે સ્વર્ગમાં ગયો હોત કે અ-પ્સરાનૃત્ય નિદાગતો હોત તો પણ જ્યારે ઈતરે એક મોટી વાદળી લીધી અને તેની જમર આંખ નાક તથા મુખપર-દા પચ્ચેશ્વર ! માઈ હૃદય એ વિચારથી ધબકે છે-રેરી ત્યારે તે આત્મા એક ક્ષણ પણ વધારે યોગ્યો ન હોત. આ સર્વ કાર્ય એક ક્ષણમાં બની ગયું. આખો ચહેરો એકાએક બદલ દેખાઈ આવ્યો. ખરતાતારાની પેઠે મારો આક્રમા ઉપરથી પડ્યો. તેણે આવીને જોયું તો ઇતરને નફુન આનંદમાં આવી ગયું દીપ્ત; અને પોતે પણ તેમાં ભાગ લઈ તે આનંદમાં વધારો કર્યો. આવી વિચિત્ર અને અતર્કિત અવસ્થાથી સમય તથા સ્થાનનો વિચાર મારા મનમાંથી ઉડી ગયો. હું એક ક્ષણભંગી પક્ષાત્મક જીવતો માત્રમ પડ્યો અને કુદરતવિરુદ્ધ હું પાછો યુવાન થતો ગયો. હા, મારી અલગ હૃદયરમણી ઉભી છે ! ખરે તે તેજ છે. તે મારા સાથું જોઈ દસે છે. તે દમખાં બેઠી અને પ્રેમ સ્વીકારશે. અહા ! તે કટાક્ષ ! તે પ્રિયા ! મારા હૃદયને દલાસિત્તન લેવા દે ! મારા આ માદક દર્પમાં ભાગ લે ! તે ક્ષણ મણી હુંથી પણ દર્પો-માદ કરાવે એવી છે. શાન્ત વિચારક્રિયાએ પોતાનો રાજ્યદોર હાથમા લીધો અને નિમિષમાત્રમાં હું એક વર્ષ જેટલો વધારે જીવ બની ગયો. માઈ અતઃકરણ ખરજીવું ચંકુ થઈ ગયું અને આ પૃથ્વીપર ઉભરાતા પ્રમત્ત પુરોનાં રોગાંની સપાટીપર હું આવી ગયો માત્રમ પડ્યો.

દિવસ ૧૧.

ગુલામી અને સફેદ.

પણ આપણે તે બનાવોની પૂર્વભૂક્તિ કરવી ન જોઈએ. આત્મા અને ઇતરજીવની મારી પદ્ધતિ વાયકવર્ગને સમજાવવા ઉતાવળ કરવાથી મારા બીજાનાનું વર્ણન અધવચ્ચી રહી ગયું છે. આ વર્ણન પૂરું કરી દેવા પ્રકરણમાંથી મુસાફરી અટકી છે ત્યાંથી આપણે આગળ ચાલીશું; પરંતુ કૃપા કરી આટલું ધ્યાનમાં રાખજો કે દીવાલની નજીક મારા કબાટથી ચાર કદમ દુર મેડમદ હોતકેસલની છબી પકડીને માઈ ઇતરરૂપ અર્થ ત્યાં જ ઉભું થઈ રહ્યું હતું.

બીજાનાવિષે બોલતાં હું દરેક મનુષ્યને ભલામણ કરવાની જુદી ગયો હતો કે બને તો તેમણે ગુલામી અને સફેદ મચ્છરદાની વાપરવી. એ તો નિઃસંશય છે કે રંગની આપણાપર એટલે સુધી અસર થાય છે કે તેથી આપણને આનંદ કે દિવંગીરી ઉત્પન્ન કરી શકે. હવે ગુલામી તથા સફેદ એ બે રંગ આનંદ ઉપજાવનારા છે. ગુલામના ઉપર એ રંગોપરતો કુદરતે તેને ફોલોરાના રાજ્યનો મુકુટ પહેરાવ્યો છે અને જ્યારે આ કાથ સર્વને સુંદર દિવસ બતાવે છે ત્યારે પ્રાતઃકાળે આ ચિત્તાકર્ષક રંગથી તે વાદળને ચિતરે છે.

એક દિવસ અમે મહામુશ્કેલીથી ઉચો ઢોળાવ ચઢના હતા. અમારી માયાળુ રાજાલી ચંચળતાથી પાંખધારી બની ઘણી આગળ ચઢી ગઈ હતી, તેથી અમે તેને પકડી શક્યા નહિ એકદમ તે કુંગરની ટોચપર ચઢી અમારા તરફ જોઈને શ્વાસ લેના લાગી અને અમારી ચઢનાની સુસ્તાઈપર દ્વાસ્ય કરતી દેખાઈ. જો બે રંગના હું વખાણ કરું છું તે કડી પણ આટલા ફેરફાર પામ્યા ન હોત. તેના લાલચોળ ગાલ, પરવાનાજીવા હોઠ, કપોતજેવી ડોક, આસપાસની લીસોતરીથી મૃદુભાવને પામ્યા હતા, અને અમને સર્વને મોહિત કરનાં હતાં; ત્યાં ઉભા રહી તેના તરફ તાકીને જોયાવિના રહેવાય જ નહી. તેની જુરી આખો તથા તેણે અમારા પર નાંખેલાં કટાક્ષવિષે તો હું બોલતો જ નથી; કારણ કે એમ કરવાથી આપણે આપણા વિષયથી ઘણા આડકતરા ચાલ્યા છીએ અને વળી આવા બ્યતીત બ્યતીકરોપર હું ભાગ્યે જ વિવેચન કરવા તત્પર થાઉં છું.

બધા રંગકરતાં બે રંગની સર્વોપરી સત્તા સામ્રીત કરવાને અને તેમની મનુષ્ય સુખપર ચતી અસર દર્શાવવાને મેં પુરવું દ્રષ્ટાંત આપ્યું એટલે બસ છે.

આજે હું ઓટલેથી જ અટકીશ. હવે મારે કયો વિષય વિચારવો કે જે નીરસ ન થાય ? કયા વિચાર આ વિચારથી જુસાઈ જતા નથી ? હું માઈ કર્તૃત્વ પાછું હાથ ધરના ક્યારે તત્પર થમ્શ તેની મને જ સમજ નથી. જો હું એ લેશ પણ આગળ ચલાવું અને વાચકને એનો અંત જોવાની ઇચ્છા હોય તો, જે દેવા સત્તા વિચારોને વિભક્ત કરી આપે છે તેનો અશ્વય વાચકે લેવો અને તે કુંગરની પ્રતિમાને બીજા અસંગદ તરંગો જે પ્રતિ-ક્ષણે તે મારાપર વર્ષાવે છે તેની સાથે મિશ્રણ ન કરે એવી પ્રાર્થના કરવી.

જો આ મૂગનનો અમલ ન કરવામાં આવે તો, મારી મુસાફરી નિષ્ફળ નીવડશે.

દિવસ ૧૨.

કુંગર.

દિવસ ૧૩.

મુકામ.

મારા બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ છે. ગમે તેમ થાય તોપણ મારે અહિંઆ રહેવું જ પડશે. મુકામ એ અનિવાર્ય વસ્તુ છે.

અપૂર્ણ.

દિવ્ય વલય.

—૨—

બ્રાહ્મણ,

ગૃહસ્થાશ્રમનાં અપૂર્વ સુખનાં સાધનોમાં ગૃહ એ સર્વથી મુખ્ય છે. ગૃહમાં રહે માટે ગૃહસ્થ, ગૃહનો વ્યવહાર ચલાવે તે ગૃહી—આ હોય તો ગૃહસ્થી—એ વગેરે શબ્દો જ ગૃહસ્થાશ્રમમાં ગૃહની પ્રધાનતાને સૂચવે છે. ‘જામમાં ધરતું તો ઠેકાણું નથી અને મોટો શાહુકાર ધવા જાય છે’ આનું સામાન્ય જનકથન ગૃહના મૂલ્યને અનાયાસ દૃષ્ટિએ લાવે છે.

‘ દુનીયાનો છેડો તે ધર ’ એ પ્રકારનું મનુષ્યો કહે છે તે ગૃહના સુખનો વિચાર કરીને જ કહે છે. જ્યાં ત્યાંથી યાકયા પાકયા આવીને એક મુંપડાસરખા પશુ પોતાના સ્વતંત્ર ધરમાં આવીને મનુષ્ય બેસે છે ત્યારે તેને જે સાંતિ ધાય છે તેના સુખને અનુભવી જ જાણે છે.

જ્યારે મુંપડાસરખા ગૃહમાં પશુ મનુષ્ય સુખનો અનુભવ કરે છે તો જ્યાં સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતા, સર્વ પ્રકારના વૈભવ અને સર્વ પ્રકારનાં સાધનોની પ્રાપ્તિ છે, એવો જુઓ પેસો મહાલય ! તેના ભોક્તાને તે કેમ સુખનું જ્ઞાન કરાવનાર ન થઈ પડે !

કંઈ પશુ બોલ્યા આલ્યાવિના જેમ મહાપુરુષ અન્ય મનુષ્યના અંતઃકરણમાં તેમની અપૂર્વતાની ઊપ પાડી શકે છે, તેમ આ મહાલય ખીલું કશું કર્યા વિના પોતાની પ્રતાપમયી સ્થિતિવડે જ અન્યના અંતઃકરણમાં તેનું અપૂર્વ ગૌરવ પ્રકટાવી રહ્યો છે.

અત્યંત વિસ્તારવાળા ઉદ્યાનના મધ્યભાગમાં એક મહાલય, નાનાં મોટાં અનેક બાલકોના ‘ ઉજળા વાડીવરતારથી ’ જેમ જૂદમપિતા શોભે તેમ આ મહાલય આશ્વાસના નાનાં નાનાં મુન્દર મકાનોથી અને બગીચામાં કરેલા ઝુઆરા તેમ જ ગિરિધ વિરમંદિરોવડે શોભી રહ્યો દુનિા તેના ગગનચુંગિ ઘિખરેા અને તે ઉપરના મુવર્જાવડેા આકાશના અનેક લોકની સાથે સંદેશા ચલાવી રહ્યા દુનિા ત્યારે તે મહાલયની ભૂમિતરતી ચુમ્મિ (બોયરા) પુરનીનીમેના લોકની સાથે કંઈ ગોપ્ય ગોષ્ઠિ કરી રહી દુનિા અને તેથી જેમ અપૂર્વ યાતૈશ્વર્ય તથા સર્વ સામર્થ્ય રૂપેલ દંપતી પોતપોતાના વ્યવહારપ્રદેશમાં સ્વતંત્રપણે પોતપોતાના કર્તવ્યને ઉત્કૃષ્ટરીતે કરવા કરે, તેમ આ મહાલયના આ જાને (વજાગેા) પોતપોતાના પ્રદેશમાં સ્વતંત્ર કાર્ય કરનાં શોભી રહ્યાં દુનિા.

પરંતુ મનુષ્યશરીરમાં બે આત્મ તથા વક્ષસ્થલ (જાતી) અને ૫૪ (પીઠ) પશુ અત્યંત અગત્યના અવયવો છે, અને તે સર્વની ૫૫૨ ૫૫૨ શોભા છે તેમ જા

મહાલયના ઉત્તર દક્ષિણના વિસ્તારવાળા દ્વસ્તર વિભાગો પણ તેના મધ્યનું સર્વરીતે રક્ષણ કરવાને સમર્થ હોઈ દ્વયરયની આસપાસ રામ લક્ષ્મણ બેસવાથી એ ઉત્તરયી દ્વયરય અને દ્વયરયવડે એ ઉત્તર આલમૂર્તિઓ જેમ ચિત્તાકર્ષક અને ગૌરવયુક્ત જણાય તેમ દ્વયરયસદૃશ મધ્યના મોટાભાગથી આસપાસના નાના વિભાગો પિતાની આસપાસ ખેલતા બાલકો શોભે તેમ શોભતા હતા, અને બાલકોવડે જેમ પિતા શોભે તેમ મધ્ય વિભાગ પોતાના ગૌરવની, આસપાસના વિભાગોવડે વૃદ્ધિ કરી શોભા પામી રહ્યા હતા.

મહાલયનું પ્રાદુર્ય (આગળનો પૂર્વનો ભાગ) સૂર્યના રયનો સમ મુખનો અથ જો રયને તે વહન કરે છે તેમાં વિરાગેલા સૂર્યના આશ્ચર્યનું આરંભથી જ સૂચન કરે છે, તેમ આ મહાલયના ગર્ભના આશ્ચર્યને પ્રથમથી જ દર્શાવી રહ્યું હતું. મનુષ્યના માથાથી પગસુધીના પ્રત્યેક અવયવો સપ્રમાણ અને સુધર્મિત હોવાથી જેમ તેની સુન્દરતા દેખાય છે, તેમ આ પ્રાદુર્યના ઉપરનાં ચિત્રકામ, વિવિધ કામો અને એવા જ ઘાટો તેની સુંદરતાને વગર બોલેલાદ્યે લક્ષણોવડે જ કેમ જણે દર્શાવતા હોય તેમ લાગતું હતું.

અંતઃપુરમાં રહેનારી સુરપવતી સહજજ કુલવધૂ પ્રસંગે દેખાય ન દેખાય અને પ્રસંગે પટની અંદર રહીને તીર્થદ્વિતી કામના પ્રતિ જુએ અને પ્રસંગે પાછું મુખને પટમાં સંતાડે એવી રીતે આ મહાલયનો પૃથ્વ-પશ્ચિમનો ભાગ-આગળથી જોનારને કંઈક અંશમાં આમથી દેખાતો અને કંઈક અંશમાં તેમથી દેખાતો છતાં એટલાજે અદર્ય એવો કુલવધૂસરખો શોભતો હતો.

આવો અનુપમ મહાલય, સુવર્ણનો મોટો તાટ જેમ તેના કાનાઉપર કરેલા કાનર-કામથી દીપી ઊઠે, તેમ તેની આસપાસના બગિચાથી દેહીપમાત્ જળાતો હતો. તેની બા-બાતા મનુષ્યના ચિત્તને આશ્ચર્યચકિત કરી મૂકતી.

આવા અપૂર્વ મહાલયને જોવાથી કોને અત્યાનંદ ન પ્રકટે, અને તે જોવાની ઇચ્છા પણ કોને ન હોય ? કલ્પનાની દૃષ્ટિથી આજે પણ તે મહાલયને જોવાનો પ્રયત્ન વાચકો કરી તેનો આનંદ લઈ રહ્યા હશે તો જેમણે તે જોયો હશે તેના આનંદનું શું પૂછવું ? મહાલયના આગળના માર્ગથી જનાર પ્રત્યેક મનુષ્ય ત્યાં થોડો સમય ગાળીને બહારથી પણ એ મહાલયને જોતો આનંદ પામ્યાવેના રહેતો નહિ.

પરંતુ બાળના મુખ્યદ્વાર આગળ પેહું કોણ જણાય છે ? એક મનુષ્ય એ જ મહાલયપ્રતિ રિયરદૃષ્ટિથી સાધક જેમ બ્યાનમાં પોતાના ખેયને જોઈ રહ્યો હોય એમ જોતો જણાય છે. અવસ્થ, તે મનુષ્ય છે, અને મનુષ્યવૃત્તિના આશ્ચર્યના વિષયરૂપ આ મહાલયને તે ચકિતદૃષ્ટિથી જુએ એમાં કશું જ આશ્ચર્ય નથી. પરંતુ જ આશ્ચર્યજનક તો એ છે કે જોનારમાત્રની દૃષ્ટિમાં આનંદ રુપરાવનાર આ મહાલયપ્રતિ જ તે જોતો જતાં, તેનાં નેત્રમાં જલ છે ! કંઈક કાળથી જેની રાત્રિદિવસ ઝંખના ક્યાં કરે છે અને જેના વિના ખાતું પીતું કે કોઈ પ્રકારનો વ્યવહાર કરવો પણ જેને રચતો નથી એવા બાળને જ્યારે તેના ઉપાસ્ય ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે દર્પથી તેનું હૃદય ગદગદિત

યત્તાં તેના નેત્રમાં પ્રેમનાં અશ્રુઓની ધારા ચાલે છે, તેવું શું આ મનુષ્યના નેત્રના જલનું કારણ તો નહિં હોય ?

જેમ મહાપુરુષને જગત્તા સુખદુઃખાદિ ધર્મો લેવાપમાન થતા નથી, પરંતુ જગત્માં રહેનાર તે મહાપુરુષ વિવિધ વિકારોથી લિપ્ત અને સુખદુઃખાદિના ભોક્તારૂપ જન્માય છે—જગત્તા દૃષ્ટિ એ પ્રકારે લુપ્ત છે—તેમ જેને ઉદયઅસ્તરૂપ સ્થિતિ તિલમાત્ર પણ ૨૫૬૦ દરી શકે એમ નથી એવા સૂર્ય ભગવાન પણ જગત્તા દૃષ્ટિમર્ષાદિમાં આવવાને લીધે, ઉદયારતના જગત્તા આરોપથી લેવાયા છે, અને જ્યારે રામચંદ્ર લંકામાંથી સ્ત્રીનાં લક્ષ્મણે આવતાં હનુમાન્ના માતાને મળ્યા ત્યારે તેમને તે માતાએ સ્નેહભર્યા ઉપાલંબન-અનો કહેતાં દંત્યું કે હે રામચંદ્ર દેવ ! તમે ઈશ્વર ચાના ! તમે જે ખરા ઈશ્વર દો તો આ ગરીબસરખી મારી સ્ત્રીનાને આટલું બધું દુઃખ પડવા દો ! તમે જે ઈશ્વર જ હોત તો તમારે વળી મારા હનુમાન્ની જરૂર થી ? તમારે સૈન્યનું શું કામ ? તમારે પૂજા શા બાંધવા ? તમારે તો ઘેરબેઠા એક બાણ મારીને રાવણનો નાશ કરવો જોઇતો હતો. આટલાટલું દુઃખ સ્ત્રીનાસરખી સાખીને તમે ઉપગમ્યું તો પછી તમે ઈશ્વર દો એ દુઃખ માનું જ નહિં ”—આ વગેરે વચનોના ઉત્તરમાં અન્ય કોઇ રીતે સમાધાન મદ્ય કરવાને અસમર્થ એવાં તે માતાને સમાધાન, પ્રીતિ અને આશ્વાસન પ્રકટે એ હેતુથી તેમની કહેલી સર્વ વાર્તા કબૂલ કરતા હોય એવો બાર સૂચવી ‘ સત્ય સત્ય જોતમસુતા, જે તુમ કહો સો સત્ય ’ એટલું વચન માત્ર પ્રસન્ન મુખે કહેતા ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા હતા, તેમ તે સૂર્યદેવ જગત્તા આરોપને કબૂલ કરતા મધુર સ્મિતભર્યા મુખથી પશ્ચિમમાં પોતાના રથની ગતિ આપી ચુક્યા હતા.

સાપંદાસનો સમય થતા આગ્યો હતો. દિવસનો સપજો સમય જોયો પરિશ્રમ કરે છે તેમને સાંજનો સમય નિષ્ક્રિયામાટે—દિવસના કરેલા શ્રમનું નિવારણ કરવા મારેતો હોવાથી, મનુષ્યો તે સમયે યથેચ્છ રથાને આનંદપૂર્વક દરે દરે છે.

આ સમયે પેલો મનુષ્ય મુખ્યદ્વારઆગળ ઉભો મહાલપપ્રતિ લુપ્ત છે મુખ્ય દ્વાર-આગળ કોઇ મનુષ્ય જેવામાં આવતો નથી. નેત્ર સજલ છે. તેજે દ્વારમાં પ્રવેશ કર્યો અને અંદર ચાલતા મોકલ્યું. ચાર ડગલાં ચાલે, વળી અટકે, પુનઃ ચાલે, પુનઃ અટકે એમ કરતાં થોડો માર્ગ કાપ્યો, પરંતુ એથી આગળ જવાની તેની દિશાંત ખૂરી પડી.

તે મનુષ્યનાં પહેરેલાં વસ્ત્રો, તે બાગના માળીનાં વસ્ત્રોને લગળ પમાડે એવાં હતાં. અને તેથી વિચ્છેદકર્તા ગયેલા નરસિંહ મહેતા, રાસની મખે ઉભા જેવા શોભતા હતા તેવો આ મનુષ્ય પણ આ બાગમાં શોભાવાળો જણાતો હતો ! તે એક જગાએ સ્થિર-સરખો યથ ઉભો હતો. તેના સર્વ અવયવો અને નેત્રો સ્થિર દર્તા, પણ જેમ જને તીર અને તેના ઉપર આવેલાં વૃક્ષો સ્થિર દોવા છતાં મધ્યનું નદીનું જળ ખગખગ કરતું વહેતું હોય છે, તેમ તેના નેત્રના જલ મુખઉપર વહેતાં હતાં. સમગ્ર જગ વિશ્વની મખમાં એક ચેતનસત્તા વિલાસઆપાર કરી રહી છે તેમ તેના જડવલ સરીરઉપર આ નેત્રનું જલ શવે ત્યાં ગતિ કરતું હતું.

પ્રસંગે તે આસપાસ જોતો પણ ક્યાંદિ ક્યાં નજરે ન પડતું હોવાથી, કેવળ રમૂજને જ જોનારને આ વિશ્વના અંતર્દિન ઈશ્વરનું અનસ્તિત્વ જણાય છે, તેમ તેને અંદિં કોઇ

મનુષ્ય નથી એમ લાગ્યું. તેની દૃષ્ટિ કાંઈ મનુષ્યવ્યક્તિને જોઈ શક્તી ન હતી. પરંતુ સંતાકુકડીના શોખીન વિશ્વવ્યવસ્થાપક ઈશ્વર આ વિશ્વની દૃષ્ટિથી અપ્રકટ રહ્યા છતાં વિશ્વમાત્રની ચેષ્ટાને જોઈ રહ્યા હોય છે, તેમ તથા 'પિંડે સો બ્રહ્માડે અને બ્રહ્માડે સો પિંડે' એ ન્યાયે પેલા મનુષ્યરૂપ નાના વિશ્વની ચેષ્ટાને કાંઈ જોઈ રહ્યું હોય તો તેમાં શું અશક્ય છે !

જેમ ખાલી અવકાશમાંથી તે અવકાશમાં જ વ્યાપી રહેલા પુરમાત્મા ઉપાસકને દિવ્યતત્ત્વ ધરી એકાએક સક્ષાત્કાર કરાવે છે, તેમ પાસેનાં વૃક્ષોની ઘટામાંથી પ્રકટતો એક મનુષ્યશરીરે, જેમ ધ્યેયસ્વરૂપ ખ્યાતસ્થ ખ્યાતાને મસ્તકે હસ્ત મૂકી ખ્યાનમાંથી ઉત્થાન કરાવે, તેમ પેલા મનુષ્યની પીઠેથી આવીને સ્કંધઉપર કામળ હસ્ત મૂક્યો.

વિજળીના ચમકારાની પેઠે તે મનુષ્યે પાછળ જોયું અને મહાલય તથા ઉદ્યાનની ચેતનસત્તા જોણે શરીર ધારણ કરીને આવી હોય તેવી મનોહર મુખાકૃતિવાળા પુરુષને જોતાં તે એકાએક સ્તબ્ધસરખો થઈ ગયો. અને સ્તબ્ધીભાવ એ સ્થાયીભાવ ન હોવાથી એક બે ક્ષણમાં જ તેણે કંપનું રૂપ પકડ્યું-તેનું શરીર ભયથી કંપવા લાગ્યું.

પરંતુ તે જ ક્ષણે મુખાકૃતિકરતાં પણ અત્યંત મનોહર અને મધુર શબ્દોવડે તે પુરુષે કહ્યું : મહારાજ ! ગભરાશો નહિ. કહો કાણુ છે, ક્યાથી આવો છો, કેને શોધો છો, અને કેમ રડો છો ?

ભયથી કંપનાર મનુષ્યનાં વસ્ત્રોસાથે કરાવેલા પરિચયથી તે કાણુ હશે એવું વાંચકોએ અનુમાન કર્યું જ હશે, અને તેના સત્યાસત્યનો નિર્ણય નવીન પુરુષે તેને કરેલા સંજોશનથી ચોક્કસ થયો હશે જ. જેમ પુષ્પ જાય છે પણ પુષ્પનો સુવાસ રહી જાય છે, તેમ બ્રહ્મણ્યોનું બ્રહ્મણ્યત્વ જવા છતાં પણ તેમનો 'મહારાજ' નામનો ઉપાધિ હજી રહ્યો છે તેનું અભિમાન બ્રહ્મણ્યો જટલું રાખે તેટલું ઓછું છે !

દીનતાના અનંત ઐશ્વર્યવાળા આપણા પ્રથમના પરિચિત મનુષ્યે હસ્ત જોડી કહ્યું : મહારાજ ! હું તો ગરીબ બ્રહ્મણ્ય છું. હું તો આ મહેલ જોઉં છું, મારે ખીણું કંઈ કામ નથી. જો કહો તો હું જતો રહું.

પેલો પુરુષ બ્રહ્મણ્યનો ભય સમજી ગયો હતો તેણે કહ્યું : મહારાજ ! ગભરાશો નહિ. હું તમને કહાડી મૂકવા નથી આવ્યો, તમારે મહેલ જોવો છે ? આવો, ચાલો મારી સાથે. હું તમને બતાવું.

આ શબ્દો તે પુરુષે એવા પ્રેમથી અને ભાવથી કહ્યા કે જેથી બ્રહ્મણ્યનું કાગળું જરા હેકું બેકું. તેને ધૈર્ય આપ્યું અને સંક્રાંત્ય પામતો પામતો તથા આશ્ચર્યનો અનુભવ કરતો તે પુરુષની સાથે ચાલ્યો.

(અપૂર્ણ.)

પ્રતાપમય ચારિત્ર્ય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ થી.)

મનુષ્યમાં જે જે સામર્થ્યો તથા જે જે તત્ત્વો રહેલાં છે, તે બધાં મનુષ્યમાં જે જે કાર્ય કરવાને માટે નિર્માણ છે, અર્થાત્ જે જે કાર્ય કરવાને માટે સજ્જતા છે, તે જ કાર્ય અથવા વ્યાપારો તે તે સામર્થ્યો તથા તત્ત્વોપર જે કરાવવામાં આવે છે તે ચારિત્ર્યનો વિકાસ થાય છે. મનુષ્યો આંખેથી જુએ છે, મોંથી જામે છે, કાનથી સાંજીએ છે, હૃદય મુખથી પીવાને બદલે નાકમાં કે કાનમાં રેડતો નથી અને સાંજીળવાને માટે કાનને લંબાવવાને બદલે પગને લંબાવતો નથી એ ખરૂં છે. પરંતુ તે જ મનુષ્ય તેનાં આંતર સામર્થ્યો તથા તત્ત્વોના ઉપયોગમાં આવા જ મર્યાદા ગોટાળા વાળી દે છે.

આ પ્રકારે ન થાય પણ જેનું જે કર્તવ્ય હોય તે જ તે કરે એ પ્રકારે તે સામર્થ્યો તથા તત્ત્વોને ડેળવવાની અગત્ય છે. અને તેની સાથે પોતાના ચારિત્ર્યનો વિકાસ કરવારૂપ જે મૂલ ઉદ્દેશ તેને સિદ્ધ કરવામાં તે સામર્થ્યો તથા તત્ત્વો વપરાય તેને માટે પણ મનુષ્યે સાવધાનતા રાખવાની છે.

શરીરના પ્રત્યેકભાગને તેનું પોતાનું સ્વતંત્ર પૃથક્ પૃથક્ કાર્ય કરવાનું હોય છે, અને તેને માટે જ તે બધાની ઉત્પત્તિ છે. હવે જ્યારે પ્રત્યેક અવશ્ય અથવા ભાગમાં રહેલાં તત્ત્વો, તે તે ભાગ કરવામાં જ પ્રવૃત્ત હોય છે, તો તેને તેના હેતુને સિદ્ધ કરે, અને તેમાં વિશેષ અને વિશેષ બળ ઉપજ્યા કરે, એવા પ્રકારના વ્યાપારો ભાગના સખગા વ્યાપારો યોગ્ય પ્રકારનાં છે એમ જાણવું અને ચારિત્ર્ય એ એક જ એવી વસ્તુ છે કે જે આ પ્રકારે તત્ત્વોને યથાયોગ્યમાર્ગે યોગ્યરૂપમાં પ્રવર્તાવે છે. તેથી મનુષ્યે પોતાના જન્મમાં ભલે એ તે ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવો પાડ્યો હોય પણ તેને ચારિત્ર્ય એ અનિવાર્ય અગત્યની વસ્તુ છે.

મનુષ્યમાં સખગા વસ્તુઓનો યોગ્ય માઁં વ્યય થવામાં ચારિત્ર્ય વાસ્તવ નિયામકરૂપે છે. અને કોઈ પણ વસ્તુનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવાથી જેને માટે તે વસ્તુને રાજવામાં આવી છે, તે વસ્તુ સર્વોત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ થતી હોવાથી, ચારિત્ર્ય એ સર્વ વસ્તુને સિદ્ધ કરનાર છે એ સ્પષ્ટ છે. પુનઃ પુનઃ કઢીશું કે સખગા વસ્તુનો યથાર્થ નેતા ચારિત્ર્ય છે, અને સખગા વસ્તુનો યોગ્ય ઉપયોગ કરાવનાર પણ તે ચારિત્ર્ય જ છે.

આ પ્રકારે અગત્ય ધરાવતી વસ્તુ જે ચારિત્ર્ય તેનો વિકાસ કરવાને માટે મનુષ્યે જીવન રાતે માટે છે તે જાણવાની અને જીવનના એ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરનાર ક્યાં સાધનો છે, અને એ ઉદ્દેશને નિષ્ફળ કરનાર ક્યાં માર્ગો છે તે જાણવાની પ્રથમ અગત્ય છે, અર્થાત્ સાધકગ્રાધકપુષ્તિનો વિવેક કરવાની આવશ્યકતા છે.

જેનું જોષએ તે પ્રકારનું એટલે. યથાર્થ પ્રકારનું કર્તવ્ય કેવી રીતે થાય એ જો શોધી કહાડવામાં આવે અને મનુષ્યના પ્રત્યેક અંશને યોગ્ય કર્તવ્યનો જ પ્રકાશ કરવામાં સ્થિરતાથી કેળવવામાં આવે, તો ચારિત્ર્યનો વિકાસ થવાનો. પરંતુ મનુષ્યનો વિકાસ થવાના પરિણામે તે જ ચારિત્ર્યજ્ઞને સંપાદન કરે તે સઘળા જ બળને કોઈ પણ કાર્યમાં પૂરેપૂરા અંશમાં ઉપયોગ થવો જોઈએ. કેમકે યોગ્ય પ્રકારનો અને અખડિતપણે અમુક કાર્યમાં અમુક સમયસુધી તે બળનો ઉપયોગ થવાથી કોઈ પણ વસ્તુને સ્થાયીપણે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અથવા ન હોય તો તેને ઉપગમી શકાય છે.

મનુષ્યના સઘળા વ્યાપારોને યોગ્ય પ્રકારના વ્યાપારરૂપે કરી મૂકવાના અખંડ પ્રયત્નને જ ચારિત્ર્યનો વિકાસ થાય છે. મનુષ્ય ગમે તે ક્રિયા કરે, ગમે તેવા વિચારો કરે ગમે તેવી કલ્પનાઓ કરે તો તેથી ચારિત્ર્યનો વિકાસ થતો નથી. મનુષ્યમાં એવા પ્રકારની ક્રિયા થવા કરવી જોઈએ કે જ્યાં જે જે પ્રકારની ક્રિયા થાય ત્યાં તે તે પ્રકારનો ઉદ્દેશ પરિપૂર્ણ થાય. મનુષ્યના જે પ્રદેશમાં જે કોઈ પ્રકારનો વ્યાપાર થતો હોય તે એવી જ જાતનો હોવો જોઈએ કે તે તે પ્રદેશના ઉદ્દેશને વિશેષ અને વિશેષ અંશમાં સિદ્ધ કરતો બન્ય.

આમ થવું શક્ય અને સ્વાભાવિક છે. કેમકે યોગ્ય પ્રકારની ક્રિયાનું બળ એ જ ચારિત્ર્ય હોવાથી યોગ્ય પ્રકારની ક્રિયા કરાવનાર તથા યોગ્ય પ્રકારની ક્રિયાનો જ વિસ્તાર કરનાર જે કંઈ પ્રયત્ન છે, તે ચારિત્ર્યના બળની વૃદ્ધિ કરે છે.

ચારિત્ર્ય હોવું એટલે આપણા જીવનનો જે ઉદ્દેશ આપણે સ્વીકાર્યો હોય તે ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરનાર બળની આપણને પ્રાપ્તિ હોવી, અને જ્યારે આપણને કોઈ પણ વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય ત્યારે તેવી યથાર્થ પ્રકારની જ ક્રિયા કરવાની આપણમાં શક્તિ હોવી.

ચારિત્ર્ય હોવું એટલે જે કંઈ યથાર્થ છે તે જાણવું, અને તે જાણેલા યથાર્થને સિદ્ધ કરવાને માટે એટલા બધા દૃઢઆગ્રહપૂર્વક યત્ન કરવો કે એથી વિરુદ્ધ દિશાપ્રતિ ગમે તેવા કારણ પ્રકટવા છતાં પણ આપણું વલણ ન થાય.

આ સર્વ વિચારથી એ નિર્ણય થાય છે કે આ સંબંધમાં મુખ્ય મહત્વનું યથાર્થનું જ્ઞાન પામવું એ છે. જે કંઈ યોગ્ય અથવા વિહિત છે તેની જ પસંદગી કરવી, આપણા કર્તવ્યનો યથાર્થ માર્ગ તત્કાળ આપણી દૃષ્ટિએ તરી આવે એ પ્રકારનું યથાર્થ સંકલન થવું અને મનુષ્યજીવનનો મૂલ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવામાં આપણાં સઘળાં સામર્થ્યો અને તરવોને કેવી રીતે યોજવાં તેનું યથાર્થ જ્ઞાન હોવું. આ મુખ્ય અગત્યનું અને મહત્વનું છે.

જીવનના વિવિધ નિયમોનું જ્ઞાન, આ મહત્વના વિષયને જુદાના પ્રદેશમાં પ્રકાશિત કરશે, અને આરંભમાં તેની પણ અગત્ય છે. પરંતુ ચારિત્ર્યનો જેમ જેમ વિકાસ થતો જાય છે તેમ તેમ મનુષ્યને લાંબા તર્કવિતર્ક કર્યા વિના જ ‘યથાર્થ શું છે’ તેનું તેના અંતરમાં જાન થઈ આવે છે. ચારિત્ર્યનો વિકાસ મનુષ્યને જે કંઈ યથાર્થ છે તેનો અનુભવ કરવાની શક્તિને તેનામાં પ્રકટાવે છે. અને બહારની સ્થિતિ અથવા સાધનો ગમે તેવા પ્રતિકૂળ હોય તેમ જુદી અથવા તર્ક પણ જેને માટે કરી ઉત્તર ન આપી શકતાં હોય તેવા કાર્યને સિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય પણ એ આપે છે.

જુદીશક્તિ એટલો નિર્ણય કરી આપે છે કે મનુષ્યનો વિકાસ અને વૃદ્ધિ કરનાર જે કંઈ હોય તે સઘળું યોગ્ય અથવા યથાર્થ છે, ત્યારે ચારિત્ર્ય મનુષ્યના અંતરમાંથી જ એમ

જ્ઞાન કરાવે છે જે કંઈ યથાર્થ છે તે મનુષ્યને વધારે ઉદ્દૃષ્ટ અને વધારે ઉત્તમ મનુષ્યપ્રતિ આકર્ષી જાય છે, અને જે કંઈ અયોગ્ય છે તે મનુષ્યને નિંદા અને અધમપ્રતિ ધસડી જાય છે.

ચારિત્ર્યબળનું જ્યાં અસ્તિત્વ હોય છે, તે મનુષ્યના સમગ્ર અંશમાં વૃદ્ધિનું જ્ઞાન રહ્યા કરે છે, કેમકે ચારિત્ર્યબળ મનુષ્યમાં વૃદ્ધિના જ્ઞાનને અખંડ પ્રકટાવ્યા કરે છે. તેથી એ ચારિત્ર્ય જેમ જેમ વધારે બળવાન થતું જાય છે, તેમ તેમ તે મનુષ્યને બહુ સુદૃઢ પણે તથા સ્પષ્ટરીતે સમજાય છે કે તેનામાં જે કંઈ છે તે સઘળાનું પુનરંચન થતું જાય છે, તેમાં સુધારો થતો જાય છે, તેમાં પૂર્ણતા આવતી જાય છે, અને કંઈક વિશેષ ઉચ્ચ સ્તરમાં તેનો વિકાસ થતો જાય છે.

આ પણ સ્વાભાવિક જ છે, કેમકે જ્યારે ચારિત્ર્ય બંધવાન અને છે ત્યારે મનુષ્યના સઘળા અંશનો યોગ્ય વ્યાપાર જ બહાર પ્રકાશમાં આવે છે, અને કોઈ પણ વસ્તુનો યોગ્ય વ્યાપાર તે વસ્તુમાં સ્થાયી વિકાસને પ્રકટાવે જ છે.

આમ હોવાથી જે કંઈ યથાર્થ છે તે વૃદ્ધિ કરનાર અથવા ઉન્નતિ કરનાર છે, અને જે અયોગ્ય અથવા અયથાર્થ છે તે ઉન્નતિ અટકાવનાર છે, એનું જેને જ્ઞાન થાય છે તે મનુષ્યને યોગ્યયોગ્યનો ભેદ સમજવો બહુ સુગમ થઈ પડે છે.

(અપૂર્ણ.)

દુઃખનું કારણ.

દુઃખનું કારણ મુખ્ય, અહંબુદ્ધિ આ તનમાં,
તેથી હઠ થઈ રહી, વિષયસુખરૂપતા મનમાં,
વળી વધતાં અવિવેક, ધરી મમતા વહે જનમાં,
પછી સાચું સુખ કળે, વ્યર્થ સ્ત્રી સુત ગૃહ ધનમાં.
અવિવેક એક આ દુઃખ સકળ, આણી અંતિ પીડા આપતો,
પણ નૃસિંહકરુણા પ્રાપ્ત જન, શ્રદ્ધી વિવેક પીડા કાપતો,

—શ્રીમંન્નૃસિંહાચાર્યશ્રી.

ધ્યાન આપો:

આ વાક્ય શ્રવણ કરતાં શો વિચાર મનમાં આવે છે ? શું કરવાનું લક્ષમાં આવે છે ? શા પ્રયત્નનો વિધિ આથી સમગ્રાય છે ? આ પ્રશ્નો પોતાની જાતને પૂછીને શાન્તિથી એનું ઉત્તર અંતરમાંથી મેળવનારને એનું રહસ્ય સમગ્રાય છે. પણ એ રીતે વિચાર જેઓ કરતા નથી તેઓ આ વાક્યથી મિથ્યા પ્રયત્નને આદરી હિલટું મનને બટકતું કરી દે છે અથવા મિથ્યાશ્રમિત કરી નાખે છે. પ્રાથમિક કેળવણીની શાલાઓના વર્ગના વિદ્યાર્થીને ઘણા શિક્ષકો તેમનું અંતર બટકતું જોઈ ધ્યાન આપવાનું કહે છે. આ વાક્ય સાંભળતાં તે બાલક શું કરે છે ? એ બાલક પુસ્તક પોતાની ચક્ષુસમીપ ધરે છે અને તેમાં આ લખેલા અક્ષરોપ્રતિ ટગર ટગર તાકી તાકીને જુએ છે. શાલાથી બહાર ગૃહમાં પણ બાલકો વાંચતાં હોય અને તેમને જ્ઞાન આપવાનું કહેતાં તેઓ પણ આ જ પ્રમાણે કરે છે. શિક્ષક અને માતાપિતા આ પ્રમાણે બાલકોને કરતાં જોઇને સમજે છે કે એ બાલકો ધ્યાન આપે છે અને હવે એમનું ચિત્ત બરાબર તે તે વાચનઆદિ કાર્યમાં લાગેલું છે. પણ આમ સમજવામાં તેઓ મોટી ભૂલ કરે છે. આ પ્રકારે જે બાલકો ધ્યાન આપે છે તેમની મુખમુદ્રાપ્રતિ જોવામાં આવશે તો સમજશે કે તે કેવી વિરૂપ યદ્ય રહે છે. તેમના ચહેરાની નસે નસ ખેંચાતી જણાશે અને તે બાલકોનો પ્રયત્ન આપના તન્તુઓને તથા મુખના તન્તુઓને ખેંચવામાં જ લાગી રહેલો જણાશે. મનઃમનન્તુઓનો એવો સ્વભાવ જ હોય છે કે તેમને પરિશ્રમ થતાં અલ્પ સમયમાં તે વિશ્રાન્તિની અપેક્ષા રાખે છે, અને તેથી શિથિલ થઈ રહે છે. આ નિયમને અનુસરીને જ આ પ્રમાણે ધ્યાન આપનાર સાતત્ય વિષયને ગ્રહણ કરી શકતા સમર્થ થશે નથી પણ તેને બદલે આ તન્તુબૂદ્ધને મિથ્યાશ્રમિત કરી દેવાનો જ પ્રયત્ન સેવે છે. અને તેથી અલ્પ સમયમાં જ નિદ્રાથી અભિભવને પામે છે.

આ સ્થિતિનો વિશેષ અનુભવ સંયમ સાધવા પ્રયત્ન કરનારને અવશ્ય થાય છે. આરંભક સાધક સંયમતા અનુજ્ઞાનમાં જોડે છે ત્યારે ધ્યેય વસ્તુની વ્યાકૃતિ કલ્પનાશક્તિવડે આલેખે છે. મનની વૃત્તિ ક્ષણિક છે એટલે કે જ્ઞાનરૂપ જે વૃત્તિ ઉદ્ભવને પામે છે તે ચિરકાલ રહેતી નથી. નેત્રદ્વારા પુસ્તકને પાંચ મિનિટસુધી જોયા કરનારને એમ લાગે છે કે એને પાંચ મિનિટસુધી પુસ્તકનું જ્ઞાન રહ્યું છે. પણ એ જ્ઞાન્તિ છે. એ મનુષ્યને એક જ્ઞાન રહેતું નથી પણ થોડે થોડે ક્ષણે એને નવું નવું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું રહે છે; પણ એ સર્વ જ્ઞાનો એક પ્રકારનાં હોવાથી એને એવો ભાસ થાય છે કે એ જ્ઞાન એનેક નહોતાં પણ એક જ હતું.

દીપકપ્રતિ જોતાં આ અર્થ સ્પષ્ટ થશે. દીપકની વાટ સળગાવવામાં આવે છે ત્યાંથી તે દીપકને જોલવી નાખવામાં આવે છે ત્યાં સુધી એક જ દીપક પ્રજ્વળતો હોય એનું સામાન્ય દષ્ટિવડે જણાય છે, પણ વિશેષ વિચારતાં એ સત્ય ઠરતું નથી દીપકમાં પ્રતિક્ષણે નવી નવી જ્વાલા પ્રકટતી રહે છે. આરંભની જ્વાલા નષ્ટ થાય છે, ત્યાર પૂર્વે દ્વિતીય જ્વાલા પ્રકટે છે અને એ યતાં આરંભની જ્વાલા નષ્ટ થાય

છે. આ દ્વિતીય જ્વાલા પશુ તૃતીય જ્વાલા પ્રકટતાં નષ્ટ થાય છે. આ પ્રમાણે સત-
તરૂં એક પછી એક મોગ્ગની માફક દીપકમાંથી જ્વાલા પ્રકટતી રહે છે. પૂર્વે પૂર્વ નષ્ટ
થતી જાય છે અને ઉત્તર ઉત્તર આવિર્ભાવને પામે છે. જ્યાં સુધી દીપક બળતો રહે છે
ત્યાંસુધી આ ક્રિયા એકસરખી રીતે ચાલ્યા કરે છે. આમ પ્રતિક્ષણે પ્રકાશ પાડનાર જ્વા-
લાનો ભેદ છતાં એ સર્વ જ્વાલાઓ પ્રકાશ પાડવારૂપ કાર્યને કરનાર હોવાથી સમાન દે-
ખાય છે અને એ સામ્યને લીધે એ જ્વાલાઓ બિન્ન બિન્ન નહિ દેખાતાં અખંડિત
દીપ હોય તેવું લાગે છે. તેથી વસ્તુતઃ જ્વાલાનો પ્રવાહ ચાલે છે અને તેમાં સામ્યવ-
ધાને લીધે ઐક્યની શ્રાન્તિ થાય છે.

નદીનટપર ખેસી જળને અવલોકનારને જણાય છે કે તટ એક ક્ષણ પશુ જળ-
વિનાનું રહેતું નથી પણ જલને વહેતું જોનાર તે તરત સમજે છે કે એક ક્ષણનું જલ તે
દ્વિતીય ક્ષણનું જલ નથી. જે જલ આ ક્ષણે તટને સ્પર્શ કરે છે તેથી અન્ય જલ જ
દ્વિતીય ક્ષણે તટને અડકે છે. પ્રથમનું જલતો સ્પર્શ કરી તરત જ પ્રવાહમાં વહી ગયું છે.
આમ પ્રવાહમાં સતત વહેતાં જલો પ્રતિક્ષણે બિન્ન બિન્ન થતાં હોય છે છતાં જલરૂપે
સમાન હોવાથી એક જલનું જ્ઞાન કરાવે છે.

આ જ પ્રમાણે વૃત્તિરૂપ જ્ઞાન તે અસ્થિર છે, ક્ષણિક છે. એક વૃત્તિ ઉદ્ભવને પામી
તે અદ્ય સમયમાં જ શમે છે પણ દ્વિતીય ક્ષણે તેવી જ વૃત્તિ ઉદ્ભવને પામે છે. પ્રથ-
મના સમાન સમ્મતીય વૃત્તિ જ ઉદ્ભવને પામે છે, તો તે બંને વૃત્તિ સમ્મતીય હોવાથી
તે એક છે એવી શ્રાન્તિ થાય છે. પ્રથમની વૃત્તિ પુસ્તકને વિષય કરનાર હોય છે
અને દ્વિતીય ક્ષણની વૃત્તિ અશ્વને વિષય કરનારી હોય છે તો એ બંને વૃત્તિ વિમતીય છે
અને એમ થતાં તરત જ સમજાય છે કે પ્રથમનું જ્ઞાન જતું રહ્યું અને આ નવું જ્ઞાન
થયું. ખરું જોતાં તો પુસ્તકને વિષય કરનાર વૃત્તિ ઉદ્ય થાય છે ત્યારે પણ આ જ પ્રમાણે વૃત્તિને
પ્રવાહ ચાલે છે. એક વૃત્તિ એક વાર ઉઠી સ્થાયી રહેતી નથી પણ નવી નવી વૃત્તિ ઉદ્ભવ્યા કરે છે,
અને તે સર્વ પુસ્તકને જ વિષય કરનાર હોવાથી વૃત્તિના પ્રવાહને બદલે ચિરસ્થાયી એક વૃત્તિનું
એક દીપકની માફક, જ્ઞાન કરાવે છે.

આમ હોવાથી સંયમમાં પ્રવેશનાર સાધક પોતાની કલ્પનાશક્તિવડે ધ્યેયની
મૂર્તિ રચે છે અર્થાત્ તેવી એક વૃત્તિને ઉપગમે છે અને તેને જુએ છે. ત્યાર
પછી એવીને એવી વૃત્તિનો ઉદ્ભવ થયા કરે તે માટે તે ધ્યેયની પ્રતીત થતી મૂર્તિપ્રતિ
તે આરંભક સાધક બળાતકારથી માનસદૃષ્ટિવડે જોયા કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ
પ્રયત્ન તેના તન્મુગ્યહને શ્રમ આપે છે અને એ શ્રમના પરિણામમાં શ્રમિત થયેલી વૃત્તિ
વિદ્રાન્તિ લેવાઅર્થે નિદ્રાને આવે છે. સાધકનો પ્રયત્ન તે મુખમુદાને ધ્યાન આપવા
અર્થે વિરૂપ કરનાર આળકના પ્રયત્નના સમાન છે. (અપૂર્ણ.)

॥ ૐ ॥

॥ તત્ સત્ ॥

॥ શ્રી સદ્ગુરવે પરમાત્મને નમઃ ॥

શ્રીજમદાગ્નિચરિત.

(આરંભક પ્રવેશ.)

સ્થલ—ગુરુઆશ્રમ.

[પાત્રો—ગુરુ તથા તેમના શિષ્યો.]

[એક સુંદર નિવાસસ્થાનવાળો ગુરુનો આશ્રમ છે. પાસે શિષ્યોને રહેવાની પણ દુકાનો છે. મધ્યે જુદાની ઘડાવાળો સ્વચ્છ રમ્ય ચોક છે. આજે ગુરુનો જન્મદિવસ હોવાથી તે નિમિત્ત ઉત્સવનું પાલન કરી તે સ્થળને શિષ્યવર્ગે ઉત્સાહપૂર્વક અત્યંત લગ્ન અને મનોહર ઠાળું છે. મધ્યતા ચોકમાં એક જુદા-લતાનો સુંદર મંડપ ક્યો છે. તેમાં સ્થાને સ્થાને ધૂનના દીપકો મૂક્યા છે. લતામંડપની મધ્યે ગુરુમઠે ઉચ્ચ લગ્ન આસન રચવામાં આવ્યું છે. ચોકનો તથા આસપાસનો સાગ પણ સાત્ત્વિક ચોસાચી અલંકૃત કરવામાં આવ્યો છે, અને તેથી તે દેવસહસ્રરમ્યો ચોભે છે. ઉચ્ચાસનઉપર શ્રીગુરુ નિવૃત્તિપૂર્વક પ્રસન્ન મુખથી વિરાજ્યા છે. બે શિષ્યો ચામર વ્યજન કરે છે. એક શિષ્ય ગુરુના ચરણ તળાસે છે. બીજા શિષ્યો સંમુખ લગ્ન રદી દાપ નોડી સ્તુતિ કરે છે.]

શિષ્યો—

મંગલ.

જય જય શ્રીમહેશ્વર સદ્ગુરુવર ! જય સન્નિહૂધન ! સુંદર વપુધર !

જય લવલયહર ! અક્ષર સુખકર ! મનમતિથી પર, છે બહિરંતર.

જનનહરણુ જય શિષ્યંતરણુ જય વિધિભરણુ જય પુણ્યસ્મરણુ !

જય અશરણુશરણુ, પ્રપૂજ્યચરણુ, જય હૃદ્ધિહરણુ !—જય૦

સ્તવી રહ્યા શેષશારદહરિહર, જેને નિજ અંતર, નિરંતર,

આરંભ્યું કાર્ય અમે હુકર, દો સફલ થવા સદ્ગુરુવર ! વર;—જય૦

કર્ણુ દિટ્ઠિભચ્ચે જલશોષણુ, ગરુડે, તેમ કરજે બલઅર્પણુ,

કર્ણુ તવ કૃપાથી આરંભઆચરણુ, છર્ધ્યે બાલક પણુ;—જય૦

જવ તવ કરુણા યાત્રી અંમપર, અમ અર્ચો સિદ્ધ થતા સત્પર,

હે પૂર્ણકામ ! દો વર જયકર, કર્તવ્ય જેથી કરીએ હિતકર;—જય૦

(સ્તુતિ કરીને સર્વ શિષ્યો સાદાગ દંડવત પ્રણામ કરે છે. તથા હસ્ત નોડીને સંમુખ લેવા રહે છે.)

ગુરુ—(પ્રસન્ન મુખમુદ્રા પૂર્વક સંતાપડે સર્વને બેસવાનું સૂચવીને) હે પ્રીતિપાત્ર શિષ્યો! તમારી શી ઇચ્છા છે તથા આજે કયા દિતકર કાર્યનો આરંભ કરવો ધર્મો છે?

પદ્મશિષ્ય—(હસ્ત જોડી અત્યંત વિનયવિવેકપૂર્વક) ભગવન્! આજ અમારા જીવનનો પરમ ધન્ય મંગલકર દિવસ છે. મહેશ્વરસ્વરૂપ આપ સદ્ગુરુશ્રીનું અમારા સરખા અનેક પામરોના પરમ ઉદ્ધરણુઅર્થે અવતરણુ થવાનો આજનો પુણ્ય દિવસ અમને પરમ આનંદરૂપ છે. હે કૃપાનિધિ! આપના અમારા પ્રતિના અત્યંત ઉપકારોનું સ્મરણુ અને અમારી કૃતજ્ઞતાનું સ્મરણુ, અમારા એક નેત્રમાંથી આજે જ્યારે આનંદાશ્રુ ખેરવે છે, ત્યારે કૃતજ્ઞતાના ભાવવાળું અમારું ખીલું નેત્ર અમારી દુષ્ટતાઉપર શોકાશ્રુ ખેરવે છે. તેમ છતાં આપનો નિઃસીમ કરુણાકટાક્ષ જ્યારે શોકાશ્રુઉપર પડે છે કે તત્કાલ તે પોતાના પ્રભાવમાં અમને આકર્ષી અમને સર્વાંશ આનંદમય કરી મૂકે છે. આવી આજની અમારી પરમ આનંદમયી અવસ્થામાં આજના પરમ દિવસનક દિસે, અમારા દિનમાં અધિકધિક વૃદ્ધિ થવાના દૃઢ સંસ્કાર જાગે એ ઉદ્દેશથી આપ પ્રભુએ રચેલા આર્થકુલ-ભૂષણુ શ્રીજમદગ્નિઋષિના પુણ્ય ચરિતને દરપરે નિદર્શન કરાવતું ધાર્યું છે. આજના અભિષ્ટ દિવસે વિવિધ સ્થાનથી પધારેલા આ અમારા પ્રાણાત્મસ્વરૂપ પૂજ્ય ગુરુજીપુત્રો-સમીપ તે પરમ એવરુદ્ધ કૃતિનું નિરૂપણુ કરી તેમને આનંદ પ્રકટાતી અને કૃતાર્થ થઇએ એ તેમાં મુખ્ય હેતુ છે. આ નિમિત્ત આપ પ્રભુની અનુગ્રા તથા અમારી સદ્સત્તાઅર્થે આ સ્તુતિવચન ઉચ્ચારાયાં છે.

ગુરુ—શિષ્ય પોતાના દિતને વિચારી તેને અનુકૂલ કૃતિવિચાર્યાદિ કરવા ઉત્સુક થાય તેમાં જેમાં શિષ્યોએ ગુરુભાવને ધર્મો છે તેવી વૃત્તિમાં શા માટે અસંતોષ પ્રકટે? પરંતુ તમે આ કૃતિથી શું દિત થવા વિચાર્યું છે?

૨ શિષ્ય—હે ભગવન્! આપ પ્રભુના ભોધદ્વારા અમે જાણ્યું છે કે જે જે વસ્તુનું અત્યંત દૃઢપણે ચિંતનમનન કરવામાં આવે છે, તે વસ્તુના અતઃકરણમાં પ્રવળપણે સંસ્કાર પડે છે, અને તે સંસ્કારો જેમ જેમ પધારે દૃઢોત્તર થતા જાય છે, તેમ તેમ તે સંસ્કાર મનુષ્યને તદનુકૂલ આચરણમાં દોરે છે. અને તે પ્રકારનું આચરણ જેમ જેમ સિદ્ધ થતું જાય છે, તેમ તેમ તે મનુષ્ય તદ્દરૂપ થતો જાય છે. આથી તેવા અનુકરણીય ચરિતના આજે અમારા તથા દુષ્ટના અતઃકરણમાં કંઈક વિશેષ સત્સંસ્કાર પડે અને સદ્સદ્દેનો વિવેક કરવારૂપ ગ્યુપન્ન મતિ શું બ્રહ્મ અને શું ત્યાગ્ય છે તેનો નિર્ણય કરી પોતાના જીવનમાં તેવડે પ્રગતિને સાધી શકે તે અર્થે બ્રહ્મ તથા ત્યાગ્ય એ ઉભય વિષયના સ્વરૂપનો નિર્ણય કરનાર-એવા અનેક રસમય એ ચરિતનો યથાવિધિ પ્રયોગ કરવા વિચાર્યું છે. તે સફલ થવા આપની અપરિમિત કરુણ જ હેતુરૂપ છે.

ગુરુ—એ વિના વિશેષ કાષ્ઠ હેતુ છે!

(કેટલાક શિષ્યો મંદસ્મિનથી એકબીજા સંમુખ જુએ છે.)

૩ શિષ્ય—હે સર્વે! આપથી શું અજ્ઞાત છે? પરંતુ આપ સમર્થ આપની સર્વ-સત્તાદિ મહાસામર્થ્યને ગિચ્છુ રાખવારૂપ આદિ નીતિને અમારા હિત તથા ભોધઅર્થ પાલન કરો છો. આપ અનર્તધર્મ તેથા સર્વતત્ત્વ સર્વશક્તિમત્તાદિ પરમ સામર્થ્યથી યુક્ત છતાં તેની અપ્રતીતિ કરાવી અમને એ જ પ્રકારનો ભોધ આપવા કૃપાળુ છો કે વાસ્તવ સ્વ-

સ્વસ્થાનુભવરૂપ સ્થિતિમાં એ સામર્થ્યની પ્રતીતિ કશા પ્રયોજનરૂપ નથી, તેના કેાર્મના વાસ્તવ અર્થને તે વિશેષવણે સિદ્ધ કરતી નથી તેમ સ્વસ્થાનુભવરૂપ મહા અર્થ તથા આર્થ્યના પરમ વિષયઆગળ અન્ય સર્વ અર્થ તથા સામર્થ્ય નિષ્કૃષ્ટ છે. અને તેથી સદા સર્વદા સ્વસ્થાનુભૂત જેની સમ્યક્ સ્થિતિ છે તેના આપ પ્રભુ આપશીના સ્વસ્થ-રૂપાનુભવઅર્થથી અખંડિતપણે વિશ્રાન્તમાનને અન્ય સર્વવૃત્તાદિ સામર્થ્યને આમરૂપૂર્વક પ્રતીત કરવાનો કશો જ હેતુ ન હોય એ સ્વાભાવિક છે. અને એવા ધર્મોની પ્રધાનપણે અપ્રતીતિ દર્શાવનારૂપ આપની અગમ્ય લીલા એ જ અમને અતિ મોહક છે.

તે ઉપરાંત અમે શિષ્યોને આપની એ લીલાવડે એ ઉપદેશનું દાન આપવાને આપ કૃપાળુ છો કે કાંઈ કાંઈ આપ વરદ પ્રભુના અનુમત્તે અમારામાંના સુભાગી શિષ્યવર્ગને લૌકિક અલૌકિક વિવિધ પ્રકારનાં અર્થધર્મો પ્રતિ યતારૂપ ઉચ્ચ ભૂમિકામાં પ્રવેશ થાય તો તે સમયે તેમણે તે ઉન્નતને ઉન્નતતરો પરાવધિ ન માનીને આગળ વધવા અને નિરૂપાધિક એવા આપના વાસ્તવ સ્વસ્થાનુભવ કરવાના માર્ગમાં જ ઉત્તરોત્તર ક્રમવડે વધ્યા કરવું, અને અર્વાંતર ફ્લસિદ્ધિરૂપે જણાતા ચમત્કારિક પ્રદેશમાં જ અહોભાવ ન ધરવો તથા તેના જ ઉપયોગમાં મિથ્યા બલનો વ્યય ન કરતાં એ ચમત્કાર પણ જેના એક વિકારરૂપ છે એવા પ્રકૃતિના ઈશ આપના પદમાં સાચી પ્રીતિ સ્થાપેલી રાખવી. ચમત્કાર અથવા વિવિધ અર્થધર્મ એ પરિણામી સાધ્ય નથી પરંતુ જીવત્વની સ્ફુર્તિ જ્યાં નિઃશેષ લય પામે છે, એવા પરમ સ્થાનના મર્ગને એ માત્ર મધ્ય પ્રદેશ છે, તેથી તેના પ્રદેશમાં આવનાર મનુષ્યે તેના ઉપ જળતો એ પ્રદેશના ચમત્કાર અથવા અર્થધર્મ અન્યને જ્ઞાન કરાવવાની ઇચ્છાવાળાં જે આંદોલનો ત્યાં પ્રવર્તી રહ્યાં હોય છે તેનાથી લેવાપમાન ન થતાં અડગપણે અને ધૈર્યપૂર્વક અર્થધર્મ જ્ઞાન કરાવવાની ઇચ્છાપ્રતિ તિરસ્કારભુક્તિ સ્થાપવી એ જ કર્તવ્ય ધટે છે, અને ભગવાન વસિષ્ઠના કરેલા બોધાનુસાર અંતરથી એક પરમ ઉચ્ચ અને પરમ અર્થધર્મ નિધાનરૂપ પદમાં રહેવા છતાં આ લોકસમુદાયમાં અને તેના સંબંધના સર્વ પ્રસંગોમાં તો નાનારૂપમાં અર્થાત્ જ્ઞાનીબદ્ધાની અને પ્રસંગે મૂઢ એવી સ્થિતિઓની જ પ્રતીતિ જ્યાં જેવી ધટે ત્યાં તેવા તેવા પ્રકારથી કર્યા કરવી. અને આ જ હેતુથી પ્રસંગે વિલક્ષણ દૃષ્ટિવાળા મહાત્માએએ તો આ વિચિત્ર સ્વભાવના જગતમાં બાલક, ઉન્મત્ત તથા પિશાચસરખી વિચિત્ર પ્રવૃત્તિ પણ સેવી છે.

હે ભગવન ! આમ છતાં પણ જીવેપ્રતિ મહદઅનુમદ કરીને કાંઈ કાંઈ મહા-પુરુષોએ પોતાના ધર્મ તથા સ્વીકારેલા કર્તવ્યને બાધ ન આવે એવી રીતે અધિકારીના વિચાર કરીને વિવિધ પ્રકારનાં અર્થધર્મો સુરક્ષી બનાવવા પ્રસંગે પ્રસંગે પ્રવૃત્તિ કરી છે. બાહી ખરું જોતાં અમે તો, મેઘથી આગ્રહિન સૂર્ય હોય છતાં જેમ સૂર્ય દૃષ્ટિવાળાને તેના આકાશવિષે અસ્તિત્વની જેમ પ્રતીતિ થયા વિના રહેતી નથી, તેમ અનર્થધર્મ-પતિ આપે પ્રવૃત્તિવાળા (ગુમવણાના) પટમાં રાખેલું અર્થધર્મ અને સર્વવૃત્તાદિ પણ અમારા અંતર ચક્ષુએ અનેક પ્રસંગે દર્શન આપે છે. અને તેમાં આપ પ્રભુની અમારા પ્રતિ નિઃસીમ દયા એ જ હેતુ છે; અમારા અધિકાર તેમાં નિમિત્તરૂપ નથી.

(સદગ્ધ સંકાય પામતાં કહે છે) હે કૃપાળુ ! આ અકાણ્ડાનુદય કરવાનો મારો હિદ્દેશ એ જ છે કે આપ વાસ્તવિક રીતે સર્વવૃત્ત તથા સર્વશક્ત છો એ અમે અનેક પ્રસંગે

જાણું છે, અને આ ક્ષણે, પણ અંમને તો તેનું જ દર્શન થયું છે. પરંતુ શ્રીકૃષ્ણના સામર્થ્યને જાણવા છતાં જેમ વ્યામોહવશ થઈને ગોવર્દનગિરિને તોળવાનાં સંભવે, એ કે શ્રીકૃષ્ણની અંગુલિકા પર જ એનો સર્વ ભાર હતો છતાં પ્રત્યેક ગોવાળાઓએ પોતાની ડાંઙ ઉંચી કરીને તે ગિરિને ઝીંકી રાખવારૂપ જેમ મિથ્યા ચેષ્ટા કરી હતી, તેમ અંધારે આપણે આપના સર્વતત્વનું પ્રકાશન ન કરવા વૃત્તિને વેગ આપે છે તો આપની એ લીલાંથી અંમે પણ વ્યામોહવશ થઈ, આપને અંમદેવ્યએ જાણી આપને 'જણાવવાનો' અયોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરીએ તો તેથી અંમે પેલા 'ગોવાળાયાઓ'નું અનુકરણમાત્ર જ કરીએ છીએ, અને તેથી વ્યામોહભાવ પામવામાં જે દોષ થતો હોય તો તેના મુખ્ય અધિકારિ અંમે નથી પણ પેલા ગોવાળાયાઓજ છે ! (શુરુસદ્ધિત સર્વ સભા આ વચનથી વિનેદ પામે છે,) અને તેથી આપે ગર્ભિત સર્વગ્રંથાથી પૂછેલા પરંતુ ઉપરથી અજ્ઞાનના પડથી પીંછાગ્રેષ્ઠા પ્રશ્નનું ઉત્તર આપવા ધૃષ્ટતા ધરીએ તો તે દોષના પણ મૂલ્ય કારણરૂપ અંમે નથી એ વિચારતાં અંમને સંકેત રહેતો નથી. (આ વચનનો શુરુ તથા ઇતર સર્વ મર્મ સમજવાથી સર્વ મુશ્કેલ પર અસન્નતા દર્શાવે છે.)

હે ઇશ્વર! જેમ ખીસકાલીના શરીરકરતાં તેનું પુચ્છ લાંબું હોય છે, તેમ મારા નિવેદનના તાત્પર્યરૂપ શરીરકરતાં વાણીના વિવેચનરૂપ પુચ્છ અત્યંત વિસ્તારવાળું ધર્મગુણ છે. જે આપ ક્ષમા આપવા કૃપા કરશે.

શુરુ—(અસન્નતાથી) હે શિષ્ય! તારા વચનો નીતિમર્યાદા તથા વિવેકયુક્ત હોવાથી અયોગ્ય નથી પરંતુ યોગ્ય છે, અને સર્વ શિષ્યોએ અહણું કરવાયોગ્ય તારી શક્તિ છે. અને તેથી તારી આકૃતિ ખીસકાલીની ઉપમાને યોગ્ય નથી, પરંતુ તે જે સજ્જિની ઉપમાનો સ્વીકાર કર્યો છે તેને અનુરૂપ જ કહું તો તારી આ કૃતિ મોરના શરીરજેવી છે, મોરનું ધડ ખાંડું હોવા છતાં તેનાં પીંછાંને તેના કરતાં વિશેષ વિસ્તાર છે, તેમ તે તાગ તાત્પર્યનો વાણીરૂપ પીંછાંવડે વિશેષ વિસ્તાર કર્યો છે. પરંતુ મોર જેમ ખીંછે રણીઆમણે છે, અને એ પીંછાની કળા તેના શરીરને વિલક્ષણ શોભાયુક્ત કરી મૂકે છે, અર્થાત્ મોરના શરીરને શોભાવવા માટે પીંછાની જેમ અગમ્ય છે, તેમ તારા તાત્પર્યરૂપ શરીરને દીપાવીને દર્શાવવા માટે તારી વાણી પીંછાકરતાં એાછી સુંદરતા આપતી નથી. પ્રસંગે પોતાની દક્ષિણ અંમને ટુંકામાં ટુંકા કેવી રીતે કહેવી તેનું જ્ઞાન મનુષ્યને હોતું જોઈએ, તે તને છે, જેથી આ સમયે કરેલો વિસ્તાર અયોગ્ય નથી. માટે તેનો સંકેત ન માનતાં હવે સ્વર્ણમાં તમારા સર્વનો અન્ય હેતુ પ્રકટ કરો.

૩ શિષ્ય—(નિઃસંકેયભાવને પામતાં) હે ભગવન! અમારા બધુવર્ગના અત્યંત ઉત્સાહી તથા મુખ્યસંસ્થા આ 'સુતીક્ષ્ણચેતા' ને ગર્ભ રાત્રિમાં કંઈ સ્વપ્નસરખી પ્રતીતિ થઈ અને ગર્ભ કાલે જ તેમણે અવયોક્ષેલા 'શ્રીજન્મદગિયરિત' નાં કેટલાંક ચિત્રો તેમની દૃષ્ટિએ આગ્યાં, અને તેથી તેમને અપૂર્વ આદુક્ષાદ પ્રકટયો. શ્રીજન્મદગિનિએ કોષનો નિગ્રહ કરવારૂપ કરેલી પ્રવૃત્તિનું ચિત્ર એમની વૃત્તિમાં વિશેષ પ્રધાનપણે આલેખાયું, અને તે ચિત્રે તેમનામાં કેટલાક સંસ્કારોનો ઉદ્ભવ પમાડ્યો અને કંઈક વિચારસ્ફુર્તિ કરાતી તથા અમારા સર્વનાં હિતમાં વૃદ્ધિ કરનાર કંઈ યોગજ્ઞાનનું સ્વરૂપ પણ તેમની વૃત્તિએ રચ્યું. પછી આજના પુણ્ય પ્રમાતમાં અંમે સર્વ એ ધટિકા રાત્રિ હતી તે સમયે જીવિ

આપ ઇષ્ટનું સ્મરણુષ્ણન કરી રહ્યા હતા, એટલામાં અમારા સર્વેની પાસે તે આવ્યા, અને ઝાઝના મંગલ દિનના સવિશેષ કર્તવ્યસંબધી અમારું સર્વનું લક્ષ્ય બેઠ્યું, અને એ અનુકરણીય ચરિતને દરમરૂપે ભજવવાવિષે સર્વેની ઇચ્છા પૂછી, અને તેમાં સર્વે કોઇએ આનંદ દર્શાવ્યો. તે ઉપરાંત જેમ શ્રીમદ્ભગવદ્ગિતિએ પ્રધાનપણે કોઈની વિરોધનો નિશ્ચય સેવ્યો હતો, તેમ તેમણે જાણાવ્યું હતું કે તેમણે પોતે આજનો મંગલમય દિનથી આરંભી હાલ તરતને માટે એક સંવત્સર (વર્ષ) પર્યંત એક સદ્ગુણને પોતાના જીવનમાં દૈન્યપણે સ્થાપવાનો આપ પ્રભુના અનુગ્રહથી નિશ્ચય કર્યો છે. અમને સર્વેને પણ આ પ્રવૃત્તિ બહુ આંસ જણાઈ અને તેથી કેટલાક બધુઓએ પરસ્પરે મંથા પોત-પોતાની અત્યંત રુચિવાળા એક એક સદ્ગુણને આજથી એક વર્ષપર્યંત આગ્રહપૂર્વક ધારણ કરવાનું વિચારી આપશ્રીના સ્મરણુસદ્ધિ તેને નીભાવવાને આપ પ્રભુના વરદ્ધકરુણા-કટાક્ષની માનસ માયનાપૂર્વક, નિશ્ચય કર્યો છે. આપની સર્વેદદષ્ટિને તે કંઈ અચાત નથી, પરંતુ અમારા મુખથી જ જ્યારે તેનું પણ નિવેદન કરવાનું છે તો તેનું નિવેદન તો અમારા અમણી શુરુસ્વરૂપ બધુથી જ થાય એ ઉત્તમ છે.

શુરુ—હે પ્રિય શિષ્યો! સત્સાધનોપ્રતિ તમારી સર્વેની આ પ્રકારની અભિરુચિ જોઈને મને વિશેષ સતોષ અને પ્રસન્નતા થાય છે, અને એ જ પ્રકારે તમે સત્પ્રવૃત્તિ જે પરિણામે વાસ્તવ નિષ્પત્તિને પ્રકટાવનાર છે તેમાં સાવધાનતાથી ભાવવડે જોડાયેલા રહેશો તો પરમાત્મા ઉત્તરોત્તર તમારો વિશ્વ જ કરશે. હવે જેણે જેણે જે જે મુખ્ય સદ્ગુણને પોતાના વિષે પ્રકટ કરવાનો ધાર્યો છે, તે તે તમે સર્વે પૃથક્ પૃથક્ મને નિવેદન કરો. કેમ શ્રેયસ્કર! તે કયા સવિશેષ સદ્ગુણને આરાધ્ય ગણ્યો છે?

પદ્મશિષ્ય—ભગવન્! ચિત્તમાં સ્વાભાવિક પ્રસાદને જાળવીને સંકલ્પનો બનતો નિરોધ કરવા વેગ પ્રકટ્યો છે, આપ પ્રભુની આજ્ઞા થયે એ વેગને નિશ્ચયરૂપે સેવવા વિચાર્યું છે.

શુરુ—તારો નિર્ભય યોગ્ય છે. કેમ પરમર્મજ્ઞ! તે શું સ્વીકાર્યું છે?

પરમર્મજ્ઞ—શુરુ! કોઈમાં દોષશુદ્ધિ ન થરતા સર્વપ્રતિ શુભશુદ્ધિને ધરવાની ઇચ્છા રાખી છે.

શુરુ—યોગ્ય છે વિવેકપૂર્વક સર્વે જ શુભશુદ્ધિશન તારા હિતનું સાધક થશે. કેમ, સુતીક્ષ્ણચેતા! તે પોતે શો નિશ્ચય અંગિકાર કર્યો છે?

સુતીક્ષ્ણચેતા—પ્રભો! શોકક્રોધાદિથી અંતઃકરણ કલૂષિત ન બને પરંતુ સંદા અન્યપ્રતાપૂર્વક સમસ્થિતિમાં રહે તે નિમિત્ત સાવધાનતા સેવવી ધારી છે.

શુરુ—અનુકૂલ વિચાર્યું છે. કેમ બૃહદ્બલ! તે?

બૃહદ્બલ—પરમાત્મન્! કોઈને કદુશબ્દ કે મર્મવચન ન કહેતાં પ્રીતિકર વાણી વદવા વિચાર્યું છે.

શુરુ—તે?

ઉમ્મતપત્ન—સર્વદા આનંદનું વૃત્તિવડે પ્રધાનપણે આસ્થાદન કર્યા કરવું એવી અભિ-લાષા છે, પ્રભો!

શુરુ—(તેની જોડે બેઠેલા શિષ્યને નેત્રના ઇશારામાત્રથી પૂછે છે.)

પ્રાયઞ્જન—હે ઇષ્ટ! કોઈકેપર જ્ય પ્રકટાવવાની વૃત્તિ છે.

ગુરુ—હુધાધર !

હુધાધર—મનચયનવડે અદિ સાવતને પ્રભો ! પાલન કરવું ધાર્યું છે.

ગુરુ—તમે ?

પાંથપ્રજા—નિરજિમાનતાના લક્ષણને સિદ્ધ કરવા જિતિ છે.

ગુરુ—સદ્ધિવેદિનું ! તે ?

સદ્ધિવેદી—મોહના જયમાં મારી જિતિ છે ભગવન !

ગુરુ—જયધ્વજે શો નિશ્ચય ધાર્યો છે ?

જયધ્વજ—નિશ્ચિંતતા અને પ્રસાંતિને આંતર પ્રદેશમાં સતત અનુભવવાનો પ્રવાસ સેવવા જિતિ છે.

ગુરુ—(બાકીના ઘિણોઉપર દ્રષ્ટિ પ્રસારતા) આ બધા વિદ્યાર્થીઓએ પણ આવા જ સદ્ગુણો સેવવા વિચાર્યું છે ?

ઉમતપન—ભગવન ! કોઈ કોઈએ વિવિધ કર્તવ્યોને પણ સ્વીકાર્યો છે.

ગુરુ—કેવા કેવા પ્રકારનાં સ્વીકાર્યો છે, તે વિદિત કરે.

૧ શિષ્ય—આ આશ્રમ તથા આશ્રમની આસપાસના રથસને માર્ગન કરવું (સાધુ સુદ કરવું) એનો અનુષ્ઠાન લાભ સેવાની મારી વિશિષ્ટ છે.

૨ શિષ્ય—આ આશ્રમનાં દેવજ્યો તથા સુરસુરજો (ગાય) ની શુશ્રૂષા કરવાની મારી જિતિ છે.

૩ શિષ્ય—શ્રીગુરુસેવાનો અલભ્ય લાભ મને આપવા મારા પૂજ્ય ગુરુઓને મેં દીનપણે પ્રાર્થના કરી છે, અને તેમણે તે સ્વીકારવાનો અનુમત્ત કર્યો છે.

શુભીક્ષુચેતા—એ સર્વના દક્ષિણે લાભ તમને એકલાને નહિ આપીએ !

બે લઘુશિષ્યો—(દસ્તબેડી વિનયથી) ભગવતી (ગુરુપત્ની) ની શુશ્રૂષા કરવાનું અદોહાવ્ય અમને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા છે.

૪ શિષ્ય—પ્રાતઃ, મધ્યાહ્ન, સાયં તથા મધ્યરાત્રિ એ ચારે સમય એક એક ઘટિકા છટસાધન સેવવા મારી અભિલાષા છે.

૫ શિષ્ય—માર પ્રદરપર્વત આસનની એક રિપતિ સેવવા ઇચ્છા છે.

૬ શિષ્ય—ભગવન ! જિહ્વાઈન્દ્રિયના જયરથ વાણીનિરોધ અને સ્વાજિતિનો જય કરવા ઉપર મારી જિતિ છે.

૭ શિષ્ય—અતિધિસેવક તથા આ સમગ્ર પૂજ્ય મંડલની યથાશક્તિ સેવા કરવાની ઇચ્છાવાળો દાસાનુદાસ હું પુ પ્રભો !

શુભીક્ષુચેતા—ભગવન ! અમને સર્વને પોતાની, મધુર વિનોદજનક વાણીએ પ્રસન્ન કરનાર અને ક્રિયાવડે અલેક્ષિકસરખાં કર્યો કરનાર અમારા આ પ્રભો (સા તમે સિંધ) બંધુનો અમારા પ્રતિ આપ અનુમત્ત નથી.

ગુરુ—દેવે વિશેષ જજ્ઞાવવા યોગ્ય છે ?

પ્રાયત્નત—ભગવન ! જેમણે વિવિધ સદ્ગુણોનું અનુભવ કરવું ધાર્યું છે, તેમણે એક એક રથસ કર્તવ્ય સાથે સાથે સ્વીકાર્યું છે. તેમાં અમારા પૂજ્ય ગુરુરથ મેરસાર દેવને અમારાં સર્વનાં જ્યાં જ્યાં રખતોને યાજ ત્યાં ત્યાં અમને જજ્ઞાવવા કૃપા કરી,

એ પ્રકારનો કર્તવ્યમાર સ્વીકારવા અમે તેમને પ્રાર્થના કરી છે. તેમ આપ પ્રભુદાસ અમારાં હિતનાં કર્તવ્યોપરિતિ અમારું નિરંતર લક્ષ દોરવાનું ઉપ કર્તવ્ય પણ તેમના વિના અન્ય કોઈ કરી શકે તેમ નથી. તથા આપ પ્રભુને વિવિધ લેખનઆદિ જગદુપકારક કાર્યો કરવા સર્વ જીવોપરિતિ અનુમદ કરો એ પ્રમારની અમારી સર્વની વિનીત પ્રાર્થના પ્રભુચરણે લાગ્યા કરવાનું કર્તવ્ય પણ એ સમર્થ કૃપાળુ દેવને શિરે સ્થાપ્યું છે.

શુરુ—પ્રિય બાલકો! તમે તમારા હિતના યથામતિ કારણ વિચારો આસ વિશેષ-કારક વા અનુચિત નથી, તેમ તમે સધળાએ સ્વીકારેલાં કર્તવ્યો પણ અવિદિત નદિ હોય એમ તમારી પ્રવૃત્તિ જણાવે છે, તેથી એ સંબંધિ હવે વિશેષ કથન કરવાયોગ્ય નથી તમારા સર્વપરિતિ મારી પ્રસન્નતા વિચારી તમારા કર્તવ્યને આનંદપૂર્વક કરજો. વારુ, તમારા પ્રયોગમાં સહસ્રાહુનનું ભીષણ પાત્ર કોણ યનાર છે ?

(શિષ્યોએ કયું પાત્ર કોણ યનાર છે એ પ્રકટન કરવું એવા પ્રકારની પ્રથમ યોજના કરેલી, તેથી શુરુના આ પ્રશ્નથી તેઓ પરસ્પર સ્મિતપૂર્વક જુએ છે, અને કેટલાક શિષ્યો પ્રયોગપ્રતિ દૃષ્ટિ સ્થાપે છે તેથી)

પ્રમોદક—(હસ્ત જોડીને) આપ સર્વના પ્રભુને શું અર્જવ્યું છે ! (આ ઉત્તરથી સર્વ પ્રસન્નતા પામે છે.)

શુરુ—(તેમના અંતરનો જાણ વિચારી મંદસ્મિતપૂર્વક) હા, હા, તમારી એ ઇચ્છા પણ ઠીક છે. પ્રથમથી એ સર્વ જણાવવાથી દૃષ્ટાની કુતુહલતાવાળી જિજ્ઞાસાવૃત્તિ શમે છે, અને કંઈક રસભંગ થાય છે, તેથી એ સર્વ યથાસમય જણાય એ જ યોગ્ય છે.

સુતીફલચેતા—પ્રભો! એ ચરિતનો પ્રયોગ કરવાની આગા—

શુરુ—હા, તમે સર્વે નિશ્ચય કર્યો છે અને ઇચ્છા પ્રકટાવી છે તો બંને ભવિતવ્ય થાઓ. (સર્વ શિષ્યો જમ અપનો આલોષ કરે છે. પછી એક બે શિષ્ય પ્રયોગપ્રતિ દૃષ્ટિ વાળે છે એટલે)

પ્રમોદક—(ઉઠતાં ઉઠતાં વિનોદપૂર્વક) હા હા, આપની સેવામાં તત્પર જ છું. (એમ કહી શુરુના સમીપે ધરેલા નૈવેદ્યના થાળઉપરના આમ્લાદનને દૂર કરી તે થાળ પ્રથમ શુરુસમીપે ધરે છે. શુરુ તેમાંથી ક્રિયિત મદ્ય કરે છે.)

શુરુ—(સ્મિતમુખથી) આ કાર્યમાં કુશલતા મેળવવાનું પણ તે સ્વીકાર્યું છે ? શું ?

પ્રમોદક—કૃપાનાથ! દેવને અમૃત પાવનું કર્તવ્ય તો વિશ્વભ્રમગ્રાનનું જ છે ને !

(સર્વ પ્રસન્ન થાય છે. સર્વને તે પ્રસાદ વહેવો છે. અને પુનઃ સર્વ શુરુ-અભિમુખવૃત્તિ સ્થાપે છે.)

શુરુ—હા, હવે તમારા પ્રાપ્ત કર્તવ્યમાં લક્ષ આપો, અને

(ગીતિ.)

વિધવિધ સદ્ગુણ સાધી, હરજો મલ, કરી અંતર સુશુભ્રમ્યું.

કોષનો જય કરતાં જેમ, જનદગ્નિએ સધળું સિદ્ધ કર્યું.

(અપૂર્ણ.)

તત્ત્વજ્ઞાન એજ સર્વોત્તમ સાધન છે.

૫૬. (આંખ વિના અંધારું રે, એ લય.)

જ્ઞાનવિના અંધારું રે, સદા જીવેને, જ્ઞાતવિના અંધારું,
ખીજાં બધાં સાધન ખોટાં, હોને ધરે નામ મોટાં,
“ મીઠું ” નામ પણ એ ખારું ખારું રે; સદા
મુક્તત્વનું નામ આવે, જીવને પ્રભુનિકટે લાવે,
ઉઘડે જો જ્ઞાનનું ખારું ખારું રે; સદા
ખીજા સાધનઉપચારે, રૂઝે ન કોનું લગારે,
ઉંડું જીવત્વનું ધારું ધારું રે; સદા
જેને તાપે છે જ્ઞાની, એવા દિવ જ્ઞાનાગ્નિ,
ખાજે કર્મોનું જારું જારું રે; સદા
જેમાં નથી કોઈ વિકારો, લેદનો ના અણુસારો,
નથી જેમાં કપાહિ મારું તારું રે; સદા
જ્યાં ન અસ્તિત્વ કશાનું, જ્યાં ન કોઈ કર્મનું પાનું,
જેને નથી કાંઈ સારું નહારું રે; - સદા
એવા એ તત્ત્વજ્ઞાને, વિચરો બંધુ ! ગુરુજ્ઞાને,
આપે જે અનુભવ ચારુ ચારુ રે; સદા
સદ્ગુરુથી મહી કળ જાની, યાજો સાચા તત્ત્વજ્ઞાની,
ક્ષીને આ જીવપદ ન્યારું ન્યારું રે; સદા

બ્રહ્માનુભવીની સ્થિતિ.

૫૬.

બ્રહ્મા મતિ જેની રમે છે.

ધતર કાંઈ પણ આસક્તિથી, તેને ન નયતે જોવું મને છે;—
સ્વર્ણરૂપે તે આપે શોભે, તેથી ધમણ ન અન્ય ધમે છે;—
દુઃખને તે દુઃખરૂપ ન ગણતો, તેથી આવી પડે તે ખમે છે;—
અસંગ રહીને સર્વ વસ્તુમાં, નિર્ભયતાથી તેહ બમે છે,—
જોડ્યા વિષુ પણ વાણીમાંથી, તેની નિત્ય પ્રિય જમે છે;—
મૃત્યુ કે મહા આધિવ્યાધિ, ત્રિકાળ પણ તેને ન દમે છે;—
નરહરિમય એના પુરુષોને, પ્રેમવડે મતિ મારી નમે છે;—

પ્રમાનક્રમણિકા.

પ્રશ્ન.	પાન્યુન.	વિસ્તાર.
૧ પદ્યસંગ્રહ.		
૧ ધર્મનું સ્વરૂપ ...	...	...
૨ ધર્મની નિષ્ઠતા ...	...	...
૩ મનપ્રતિ વચન ...	...	...
૪ મનને પ્રબોધ ...	...	...
૨ તદ્દગુણ ધીમન્તુસિદ્ધાવાર્યગીર્ણાવલિ લેખ.		
૧ સંસારસ્વરૂપ ...	...	...
૩ શીમાન્ વિદ્યવંદ્યપ્રણીત લેખ.		
૧ સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ પ્રકારની કરવાની કલા.	...	...
૪ તત્ત્વવિચાર.		
૧ વેદાન્તનિર્ણયમાલા (નર્મદા) ...	...	...
૨ ધર્મશાસ્ત્ર ...	...	...
૫ માનસશાસ્ત્ર.		
૧ ભાવનો જ્ઞાન ...	...	...
૨ માનસ રસાયન ...	...	...
૩ બાલકોનું વિધિપૂર્વક વિનયન ...	...	...
૬ વિદ્યા.		
૧ મહાત્મા અમિતવચાં અથવા અદ્વૈત મંત્ર (કૌશિકરામ વિ. મહેતા.) ...	...	...
૨ સાત્ત્વ અને વિદ્યા. (કૃષ્ણીયા.) ...	...	...
૭ સાહિત્ય.		
૧ દિવ્ય વક્તવ્ય ...	...	...
૨ શ્રી જમદગ્નિચરિત. ...	...	...
૮ પ્રકીર્ણ.		
૧ મારા ઓરડાની મુસાફરી (ધી. ન. પટેલ.) ...	...	...

શરુ થઈ ચુક્યું છે.

શ્રી એવરસાધક વર્ગ તરફથી પ્રકટ થતું 'બાળકોનો બંધુ' નામની વાર્ષિક પત્રિકા આરંભ થયો છે. બાળકોને માટે ઉપયોગનું આ એક જ માસિક શુભરાતી બાળકો છે. તેની બાબત અત્યંત સરળ છે. બાળકોને વાંચનાર અત્યંત જ્ઞાનદ ઉપજાવે તેનું છે, અને તેમને સારીરીતે જાણી શકે તેનું છે.

અર્થાત: એવરસાધક બાળકોનો બંધુ.

સંસારસ્વરૂપ.

જેમ વાયુમાં સ્પંદ થાય છે, જેમ અગ્નિથી વિસ્ફુલ્લિંગ પ્રકટે છે, જેમ જલમાં તરંગાદિ ઉપજે છે, અને જેમ આ મનમાં સકલ્પો ઉઠે છે, તેમ મૂલ પ્રકૃતિમાં વ્યાપી રહેલ ચેતન સત્તામળથી વેગવડે પ્રકૃતિસ્વભાવ ભગ્નત્વ થવાથી તે પ્રકૃતિસ્થાનમાં આ વિચિત્ર પ્રતીત થતું જગત્ ઉપજી આવે છે અને તે પ્રકૃતિમાં સ્ફુટ થએલો મૂળ એક વેગે પોતાના પર-પરાએ થતા વેગોને જ્યારે શમાવતો નિઃસત્ત્વ થઇ શમે છે ત્યારે આ પ્રતીત થતું જગત્ કારણાકાર થતું મૂલ પ્રકૃતિમાં શમી રહે છે. આ પ્રકારે ઉપજતું જગત્ જ્યાં સુધી જીવત્વનું નિર્વાહક 'આ હું હું,' 'આ અન્ય છે,' એવું પૃથ અભિમાન ભવપૂર્વક વિદ્યમાન હોય છે, ત્યાં સુધી વ્યદિલેદવાળું હોય છે, અને એ વ્યદિલેદ છે ત્યાં સુધી ભય અને દુઃખવાળું છે; જેથી લેદ-ભાવની નિવૃત્તિપૂર્વક અભિમાનનો અભાવ તે જગદભાવ છે, અને લેદભાવપૂર્વક જે અહંસ્કૃતિ છે તે જગત્ છે. આ પ્રકારનું તો આ સંસારનું સ્વરૂપ છે. એ સંસારનો નિર્વાહક હેતુ પ્રવૃત્તિ છે. અહંપૂર્વક જ્યાં સુધી પ્રવૃત્તિ હોય છે, ત્યાં સુધી આ જગત્ ટકી રહે છે. જે સદા પ્રવાહની પેઠે વદ્યા કરે છે, તથા જે કદાચિત્ પશુ નિર્વિકારપણે સ્થિર હોય નહિ તે સંસાર છે. આવા પ્રવાહરૂપ અને વિકારી સંસારને અનુભવતો જે પ્રવૃત્તિયુક્ત છે તે સંસારી છે. જ્યાં સુધી સંસારીપણામાં સ્થિત છે ત્યાં સુધી તે દુઃખી છે. સંસારીપણાના અભાવે દુઃખાભાવ હોય છે. પ્રવૃત્તિના અભાવે સંસારીપણાનો અભાવ અને સંસારીપણાના અભાવે મુક્તત્વ છે.

—શ્રીમન્મુક્તિહાવાપંચો.

મહાત્મા અમિતવર્ચા

અથવા

અદ્ભુત યન્ત્ર.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪૧૦૬ થી.)

પ્રકટવિદ્ય કહે છે: ચમત્કાર દર્શાવી કુતૂહલીઓના કુતૂહલને તૃપ્ત કરવાનો શ્રમ અશ્વર્યસંપન્ન વ્યક્તિને આપવારૂપ અરિનય આ વિદ્યાર્થીમંડલમાંથી કાઢી પણ કરે એમ હું ધારતો નથી. પરંતુ આપ સર્વ સ્વીકારશો કે સમય સમયમાં ફેર હોય છે. સત્યયુગજેવા પવિત્ર સમયમાં શ્રદ્ધા અને વિદ્યા અવલુંનિય પ્રેમપ્રવિધી જોડાયલાં રહે છે. તે સમયે ચમત્કાર સંબંધી ઇચ્છા જ કાં તો અંતરમાં સ્ફુરતી નથી, અથવા તો તે સ્ફુરતાં શ્રદ્ધાના વિદ્યાસમીપ વાસથી ઇચ્છાની તૃપ્તિ થાય છે. પરંતુ આ સમય મિનું છે. સાંપ્રત દશકાલીન મનુષ્યોમાં જાણર અંતરમાં ચમત્કારસંબંધી ઇચ્છા સામ્રાજ્ય બોળે છે, અને તે ચમત્કાર પણ કાઢી તેમને ઘેર સામા જઈ કરે અથવા ખેલતી પેટે તેનું સામાજિક પ્રદર્શન થાય એ જ તેમને ઇષ્ટ છે. અપ્રકટ ચમત્કારને પ્રકટ કરી લેવાનું સામર્થ્ય તેમનામાં હોતું નથી. તેથી આપણા સદ્ગુરુશ્રીનું અશ્વર્ય અપરિમિત છતાં તેના અવિશ્વાસપ્રધાન લોકો તેથી અભિભવ પામે એ એકો સંભવ છે.

પ્રશ્નપંદુ કહે છે: ચમત્કાર દર્શાવવાથી એકંદર હાનિ તો નહિ થતી હોય? બંધુ દૈતુકી, શું તમને લાગે છે કે જેમાં લાભ ન્યૂન અથવા નહિવત્ હોય અને ખોટ વિશ્વ હોય એવા વ્યાપારમાં પ્રાપ્ત ભુદ્ધિ અથવા સર્વત્રભુદ્ધિ પ્રવર્તે?

દૈતુકી કહે છે: ત્યારે શું જગતમાં નિર્દોષ ચમત્કાર પ્રકટપણે ખતો અશક્ય છે? વિશ્વમાં શું સર્વ જ શંકાથી મરત છે? ગુપ્તવિદ્યાનું પ્રકટીકરણ શું સર્વદા હાનિને જ ઉપજાવનાર છે? સૃષ્ટિના ઇતિહાસમાં શું આજપર્યંત કોઈએ ચમત્કારરૂપે કશું જ કર્યું નથી? વસિષ્ઠ, વિશ્વામિત્ર આદિ શું પોતાના અશ્વર્યને સર્વદા, પેટીમાં દીરાના કંઠાની પેટે સાચવી રાખતા હતા? બંધુ સદસાંશુ! તમે આ પ્રસંગ ઉપજાવી તમારા વિચારરૂપ કિરણોને આમ-એક શામાટે સંકેતી દો છો? મૌનભંગ કરવો શું તમે કદિ ધાર્યો નથી?

સદસાંશુ કહે છે: અનેક તેજપુંજે પ્રકટ થયા છે એટલે માફ તેજ સ્વાભાવિક રીતે અભિભવ પામે છે. વાત વધી પડી છે, અને આપણી અદ્યત્ત મતિ એમાં નિર્ભાત વ્યાપાર કરતી નથી તો લાવોને આપણા વાતસદ્યમય સર્વદા ગુરુશ્રીને એ સંબંધી પ્રાર્થના કરીએ.

આ રૂબે સર્વ વિદ્યાર્થીઓના અંતરમાં કાઢી અલૌકિક વેગજન્ય પ્રેરણા થવાથી

સમગ્ર મંડલ બોલી ઉઠે છે: હા આવો, આપણા સદ્ગુરુશ્રી ક્યાં આધા છે ? પોતે અ-
દ્વિન્ન બિરાજે છે.

આ વાક્ય બોલી રહ્યા પછી સર્વ મંડળ શ્રીગુરુસંમુખ બેસવાને પુનઃ ઉદ્બુદ થયું.
પરંતુ બેઠા પછી સંમુખ જુએ છે તો શ્રીગુરુનું આસન સર્વને યત્ન માલમ પડે છે.
મહાશ્વર્ય ! પરમ ચમત્કાર ! સર્વેની દૃષ્ટિ, અતદ્વિતે થયલા શ્રીકૃષ્ણની બોજમાં ગોપીઓની
પેઠે, તિરોહિત થયલા શ્રીઅમિતવર્યાના અન્વેષણમાં આમતેમ ફરે છે. આખરે તેઓ
દ્વારઆગળ જળના રેલાની પેઠે વેગથી વહી જનાર શ્રીગુરુના પવિત્ર ઉપવસ્ત્રોના છેડા,
તેમના પાવન ચરણની પાની, અને તેમની વંદનીય પાદુકાનો પૃથ ભાગ એટલું જોઈ શકે છે.
આશ્ચર્યના ઉદ્ગાર સર્વના ગુપ્તમાંથી નિકળે છે. આશ્ચર્યની અભિવ્યક્તિ બેવાને ઇચ્છનારા
પણ કહે છે, આજનો પ્રસંગ સર્વોપરિ થયો છે. શ્રીગુરુ આસનઉપર વિરાજ્યા ત્યારથી જ
એઓશ્રીએ આશ્ચર્ય રૂપ પોતાની યોગમાયા આપણા ઉપર પાથરી, અને તેઓશ્રી સમક્ષ છતાં
જાણે તેઓ ન હોય એમ આપણે અજ્ઞાનવશ થઈ તેમના વિષે તથા તેમના આશ્ચર્યવિષે
વિવાદ કર્યો, અને ઠેટલાક તો શિષ્યશૃંગિને ન છ,જે એવા વચનો નિઃશંકપણે ઉચ્ચારી
ગયા. વાતસત્યમય ગુરુશ્રીને પ્રાર્થના કરવા સંબંધી બધું સદસાંશુએ પુનઃ ભાષણ કર્યું
ત્યારે જ આપણને સર્વને જાગૃતિ આવી કે ગુરુશ્રી તો અદ્વિન્ન વિરાજમાન છે ને ! પરંતુ
સંમુખ થઈ આપણે જોઈએ છીએ તો આસન આપણને યત્ન માલમ પડે છે. ચાલાની
સર્વ દિશાએ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ કરતાં આખરે આપણને શ્રીગુરુદેવના ઉપવસ્ત્રોના, ચરણકમલોના
અને પાદુકાનો પ્રાંત ભાગ જણાયો, પરંતુ આપણામાંથી કોઈએ એઓશ્રીને દ્વારપર્યંત
ગમન કરતા જોયા નહિ. અહો કેવું આશ્ચર્ય ! ચમત્કારનું પ્રત્યક્ષ પ્રદર્શન ! પૂજ્ય બધું
સ્વયંન્વેયોતિ ! આપે પણ અમને સાવધાન કર્યા નહિ.

સ્વયંન્વેયોતિ કહે છે. જે સત્તાનો તમને વ્યાપ્તિમાં નાંખવાનો સંકેત હતો તે
સત્તાના પ્રતિપક્ષી થવાનું મારામાં સામર્થ્ય ન હોવાથી મને ક્ષમા કરશો. જાણી તમને
સાવધાન કરવા હું સુક્ત નહિ.

અંજુહદય કહે છે: અહો, હવે મને સ્મરણ થાય છે. પૂજ્યબધું સ્વયંન્વેયોતિ
ગુરુશ્રીનો સર્વ સંકેત જાતે જાણે છે. આપણા વાદવિવાદમાં બે ત્રણ પ્રસંગે શ્રીગુરુનાં
નેત્રોમાં એમના નેત્રોને અર્ચમય સંદેશો મળેલાં મેં જોયાં હતાં, અને એમણે સાદાંત્રી
પ્રણામ કર્યો હોય એમ પણ મારી સ્મૃતિ કહે છે. શ્રીગુરુના આસનઉપરથી ઉઠવાના
સમયે એમણે વંદન કર્યું હશે. આ પ્રસંગો, જે કોઈ અકલનીય સત્તાથી અંતરમાં હ્રુમ
થયા હતા, તે હવે ઉપરિચિત થયલા મને જણાય છે.

તિગ્મશબ્દ કહે છે: અને તેથી આશ્ચર્યમાં શ્રદ્ધિ થાય છે, અને ચમત્કાર વિશેષ
નમસ્કારને પાત્ર બને છે.

આ સમયે સંવાદ અટક્યો. સંમેલનનો આવા પરિણામથી ધણીને ભારે ગ્લાનિ થઈ.
આખરે મંડળ એવા નિર્ણયઉપર આવ્યું કે સ્વયંન્વેયોતિએ સાંચકાણે શ્રીગુરુચરણસમીપ
જઈ સર્વ પ્રસંગ નિવેદન કરી અણેગ્ય વર્તનનિમિત્ત શિષ્યમંડળતરફથી ક્ષમાની
માયના કરવી.

આ પ્રસંગ બંન્ધા પછી ઠેટલાક સમયપર્યંત શિષ્યોમાં મંદોમાદિ તેની કોઈ પ્રકાર-

ની ચર્ચા થઇ નહિ, તેમ જ. શ્રીઅમિતવચ્ચા તથા તેમના શિષ્યોવચ્ચે એ પરત્વે મૌન રહે એ તો સ્વાભાવિક જ હતું. સાતમે દિવસે સંયમશાલામાં જ્યારે સર્વ શિષ્યોની વૃત્તિ પોતપોતાના અધિકારપ્રમાણે ન્યૂનાધિક પરમ તત્ત્વસંસ્પર્શ કરી નિયમિત કાલે ઉત્થિત અવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે સર્વને તે પ્રદેશમાં એક વિચિત્ર યંત્ર સ્થપાયાનું જ્ઞાન થયું. સ્વયંજ્યોતિનો દક્ષિણ દસ્ત તે યંત્રને સ્પર્શ કરી રહ્યા હતા. એ યંત્ર શું છે તે કોઈ કળી શકે એમ નહતું, તેથી સર્વની વૃત્તિ સ્વભાવિકરીતે સ્વયંજ્યોતિતરફથી તત્સંબંધી સ્પ-
ર્શીકરણ મેળવવાની હતી. તે વૃત્તિને તૃપ્ત કરતાં તે અગ્રિમ શિષ્યે કહ્યું: પરમપ્રિય બંધુ જો ! આજથી સાત દિવસઉપર બનેલા પ્રસંગસંબંધી વિશેષ ચર્ચા થયલી કાંઈ સ્થલે જણ્યામાં આવી નથી. તે ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે સર્વના અંતરમાં એ પ્રસંગ કટાક્ષ ગયો છે. કરુણાવરુણુલય સદ્ગુરુશ્રી નિરંતર શિષ્યહિતપરાયણ છે એ કાઠને અભયનું નથી. શ્રીગુરુદેવના પ્રાઢ પ્રતાપથી જ્યારે આપણને તેમનાં સાન્નિધ્યમાં શબ્દ-
માત્ર ઉચ્ચારતાં કવચિત્ સાત્ત્વિક લય થાય છે ત્યારે અનેક પ્રસંગે તેઓશ્રી અંતઃકરણની અસાધારણ સુકુમારતાથી આપણી બાહ્યસંદેશ અનેક મેષ્ટાઓનું અભિનંદન કરી આપણાં અંતઃકરણને હર્ષમાન કરે છે, એ પણ સત્ય છે. એ સુકુમારતાનો અનુપમ દૃષ્ટાંત આજે આપને જણાવવાનું સુભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું છે. આપ સર્વ જાણો છો ચમત્કારની ચર્ચાના દિવસે શ્રીગુરુદેવે પોતાનું ઐશ્વર્ય વિસ્તારી પોતાના આસનઉપરથી એ ચર્ચા સાંભળી હતી, અને આપણા મંડલના મોટા ભાગના અજ્ઞાનમાં તેઓશ્રીનું તિરોધાન થયું હતું. તે દિવસે સાયંકાળે એકાંતમાં શ્રીઈશ્વરજીકેમળમાં મેં 'મારું' મરતક અર્પ્યું. પછી તેઓશ્રી-
તરફથી જે અનુમદવાક્ય ઉચ્ચરવામાં આવ્યાં તેનું સ્વરૂપ આપનાં સંબોધનરૂપે મારા શબ્દોમાં હું નીચે પ્રમાણે જણાવું છું:

પરમપવિત્ર મહાભાગ બંધુઓ ! સિદ્ધ દશાને પ્રાપ્ત ન થયેલાં પુરુષોમાં વિરલ જ એવા પુરુષો હોય છે કે જેમનું અંતઃકરણ ચમત્કારસંબંધી કદાચિત્ પણ ચિંતન કરતું ન હોય. સાધનને સાધનવાળા ઘણા પુરુષો વાર્તાદિ પ્રસંગે ચમત્કારપ્રતિ તીવ્ર અંકુશ દર્શાવે છે, પરંતુ તેઓ પણ પોતાની સક્રિયાના અનુદાનમાં સંતત પ્રીતિ બની રહે એ અર્થે કાંઈ પણ કેતેજક આંતર પ્રતીતિમાટે ઉત્સુક હોય છે. આ પ્રમાણે ચમત્કાર અર્થાત્ અસારણુ વ્યતિકરને પ્રત્યક્ષ કરવાની ઇચ્છા કેવલ હસી કાઢવા જેવી નથી. ચમ-
ત્કાર એ પ્રકારતા હોય છે: આંતર અને બાહ્ય, અથવા સ્વસંવેદ અને પરસંવેદ. આ-
પની સર્વની યોગમાર્ગમાં ન્યૂનાધિક પ્રવૃત્તિ યદ્યંતુકલી છે તેથી આપની ઇચ્છાને તેજ સ્વસંવેદ ચમત્કારના સાક્ષાત્કારસંબંધી હોવી ઘટે છે કે જેનું સ્વરૂપ શ્રુતિમગવતી પ્રતિ-
પાદન કરે છે. ત્યાં શ્વેતોશ્વતર શ્રુતિ સ્પષ્ટ કહે છે કે—

પૃથ્વ્યાપ્ય તેજોનિલલ્લે સમુદિપ્તે

પજ્જાત્મકે યોગગુણે પ્રવૃત્તે ।

ન તસ્ય રોગો ન જરા ન મૃત્યુઃ

પ્રાતસ્ય યોગાગ્નિમયં શરીરમ્ ॥

અર્થાત્ ધારણા ધ્યાનાદિ પ્રયોગોવડે પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ, આકાશ એ પંચત-
ત્વોનો જય સિદ્ધ થતાં યોગાગ્નિમય શરીરને પ્રાપ્ત થએલા પુરુષને રોગ થતો નથી, જરા

આવતી નથી, અને મૃત્યુનું લાપ હોતું નથી. ખીજો ચમત્કાર કુદ્દજ્ઞાવાલ હૃદયનિપદમાં નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે:—

અગ્નીવોમપુટં છત્વા ન સ મૂયોઽભિજાયતે

અર્થાત્ અગ્નિ અને ચંદ્ર એ બેના પુટ જેને સિદ્ધ થયો છે તે પુરુષ પુનઃ જન્મને પામતો નથી, આ શ્રુતિમાં જે પદાર્થને અગ્નિતત્ત્વરૂપે, અને જે પદાર્થને ચંદ્રતત્ત્વરૂપે વર્ણવે છે તેના યથાર્થિ સંમિથણ અને સેવનથી અજરામરત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ સર્વોપરિ ચમત્કારો આપે સિદ્ધ કરવાના છે, અને તેની પ્રયત્નતા ભોધ આપે નિરાશ થવાનું લેશ પણ પ્રયોજન નથી. કારણ કે પંચતત્ત્વગ્ન્ય અને અગ્નિચંદ્રતત્ત્વરસકુરુષુ એ બેના ક્રમમાં જ આપ છે, અને એ મુખ્ય ચમત્કારોના અંગરૂપ ઉપચમત્કાર આપના સર્વમાં જોઈએ વધતો સિદ્ધ થયો છે.

લઘુત્વમારોગ્યમલોલુપત્ત્વ

વર્ણપ્રસાદઃ સ્વરસૌષ્ઠ્યં ચ ।

ગન્ધઃ શુભો મૂત્રપુરોપમેહવં

યોગમ્વૃત્તિ પ્રથમાં વદન્તિ ॥

અર્થાત્ શરીરની લઘુતા, આરોગ્ય, ચાંચદ્યનો અભાવ, નિમેશ કાંત, મધુર સ્વર, સુગન્ધ અને મલમૂત્રની ન્યૂનતા—એ યોગસાધકનાં લક્ષણોથી આપ સર્વ દેદીપ્યમાન છે.

(અર્પણ.)

ધર્મનું સ્વરૂપ:

હવે ધર્મનું સ્વરૂપ, સુગમ આ જાણી લેવું,

સુરા જનોએ સદા, સુખ ગ્રહી જો છે વહેવું,

એક પ્રવૃત્તિધર્મ, જેથી વ્યવહાર સધાતો.

અન્ય નિવૃત્તિધર્મ, ગ્રહી જીવ સુખમાં ધાનો,

આ સુખ્ય લેઈ બે ધર્મના, જાણી વિધિવત્ જન ધસે,

કમથી સાધે ઉભયને, તો હુઝ દહી સુખમાં વસે.

—શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યેષુ.

મયનો જય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૮૧ થી.)

મનુષ્ય જ્યારે એ નિર્વિવાદપણે જાણે છે કે ભવિષ્ય એ ખીલું કાંઈ જ નથી, પણ વર્તમાન સમયની છાયા એ જ ભવિષ્ય છે—વર્તમાન સમયમાં કરેલા કાર્યને ભોગવવાનો સમય એ જ ભવિષ્ય છે—તો પછી ભવિષ્યસંબંધનો તેનો ભય ટળી જાય છે. મનુષ્ય વર્તમાન સમયમાં જીવનના હેતુનો યથાર્થ વિચાર કરી જીવનનો યોગ્ય રૂપમાં ઉપયોગ કરે છે. અને તે જે કંઈ કરે છે તેમાં જીવનના ઉદ્દેશનો વિચાર કરી તેના નિયમોને જ કામે લગાડે છે તો પછી તેને ભવિષ્યમાટે ભય ધરવાનું કશું જ કારણ રહેતું નથી.

આમ હોવાથી વિશેષમાં આપણે એ સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે જે મનુષ્ય અવિ-રોધીપણે અથવા તેને લાભ જ પ્રકટે એવું અનુકૂળપણે (Constructively) નિ-ત્યનું જીવન ગાળ્યા કરતો હોય છે તે મનુષ્ય તેનું ભવિષ્ય અધિક લવચક્તાવાળું, અધિક ઉત્તમતાવાળું અને વર્તમાન સમયકરતા વધારે-પૂર્ણતાવાળું રહે છે, એ નિઃસંશય છે.

તે મનુષ્યની સંપૂર્ણ ખાતરી હોય છે કે તેના વર્તમાન પ્રયત્નનો ઉત્તમ જ પરિ-ણામ આવવાનો, અને તે વળી તેથી પણ ઉત્તમ પરિણામને જ કાળે કરી પ્રકટાવવાનો. કેમકે તે જાણતો હોય છે કે હું એવા પ્રકારની ક્રિયા કરું છું કે જે અતે ઉત્તમ અને મહાન વસ્તુને જ ફળરૂપે પ્રકટાવનારી છે. શું આખાનો વાવનાર નથી જાણતો કે હું આખો વાવું છું અને તેથી ફેરીઓ મેળવીશ અને બાવળ વાવનાર શું નથી જાણતો કે હું તો બાવળાયા જ ઉગેલા જોઈશ ?

આવા મનુષ્યને ભય એ અશક્ય વસ્તુ છે. તેના મનમાં ઇચ્છાપણું કે અનિશ્ચિતતા ન હોવાથી તેના મનમાં ભયની પ્રતીતિ થતી નથી. તેને દારિદ્ર્યને ભય પણ રહેતો નથી, કેમકે તે નિત્ય સાવધાન થતો જાય છે, નિત્ય સુધરતો જાય છે, અને કોઈનું પણ કાર્ય ઉત્તમ પ્રકારે કરીને તેને વધારે અને વધારે ઉપયોગી થતો જાય છે, તેથી તેનું દારિદ્ર્ય નષ્ટ થવાનાં કારણો જ રચાતાં જાય છે. એ તો નિર્વિવાદ સિદ્ધાંત છે કે મનુષ્ય જેમ જેમ ઉત્તમ કાર્ય કરતો જાય છે, તેમ તેમ તેનું ફળ પણ ઉત્તમ પ્રકારનું જ તેને પરિ-ણમે અનુભવવામાં આવે છે.

કવચિત્ આ સિદ્ધાંતના અપવાદો દૃષ્ટિએ પડે, પરંતુ તે અપવાદો દેખવામાત્રના હોય છે, અને તે પણ જ્યારે તે કાર્ય કરવામાં આવ્યું હોય છે ત્યારે કોઈ પણ પ્રકારના નિયમનો ભંગ થવાના પરિણામરૂપે જ હોય છે.

એવા ધણા મનુષ્યો હોય છે કે જેઓ પોતાના જીવનમાં અમુક પ્રકારના સિદ્ધાંતોનું યથાર્થરીતે પરિપાલન કરતા હોય છે. જ્યારે બીજા કેટલાક સિદ્ધાંતોમાં તેઓ કેવળ ઉધું જ જ્ઞાન ધરાવતા હોય છે અને તેથી ઉધી જ ક્રિયાઓ કરતા હોય છે. આથી તેના પરિણામમાં અનિશ્ચિતતા હોય એ સ્વાભાવિક છે, અને તેથી ભયની ઉત્પત્તિ હોય એ પણ તેટલું જ સ્વાભાવિક છે; પરંતુ તે જ મનુષ્ય જ્યારે સર્વ સિદ્ધાંતોને યથાર્થ રૂપમાં કામે લગાડે છે ત્યારે તેને અનિશ્ચિતતા અથવા ભયનું કશું જ કારણ રહેતું નથી, કેમકે તે તેના ધારેલા પરિણામને જ ભવિષ્યમાં પ્રકટ થતો જુએ છે.

જે મનુષ્યમાં કંઈ પણ કાર્ય કરવાની શક્તિ રહેલી છે, અને એ શક્તિની પૂર્ણ-રૂપમાં બહાર-રુદ્ધિમાં-પ્રતીતિ કરાવી શકાય એવા પ્રકારે તેનો ઉપયોગ કરીને જે પ્રદેશમાં તેની અગત્ય છે ત્યાં તે પૂરી પાડે છે—ત્યાં તેનો ઉપયોગ કરે છે—તો તેવા મનુષ્યમાં જગતની નિરંતરની માગણી હોવાથી જગત તેનો જોઈએ તેવો બદલો વાળી આપે છે, અને તેને બદલાઈને મળતું ફળ નિત્ય વૃદ્ધિ પામતું રહે છે.

અનેક મહાન કાર્ય કરનારા મનુષ્યોની જો તેમના સમયમાં યોગ્ય કદર કરવામાં નથી આવતી તો તેનું કારણ તેઓ પોતે જ છે. કેમકે તેમનામાં રહેલી અલૌકિક શક્તિ-ઓનો તે સમયે જોની જરૂર હતી તેમાં તેમણે ઉપયોગ કર્યો નહોતો. તેમણે ભવિષ્યને મટે કાર્યો કર્યા હતાં અને તેનું ફળ તેમને ભવિષ્યકાળે આપ્યું જ હોય છે. જેટલા પ્રમાણમાં તેમણે વર્તમાન કાળની જરૂરીઆતો પૂરી પાડી હોય છે, તેટલા પ્રમાણમાં તેમને વર્તમાન કાળમાં તેનો લાભ મળ્યો હોય છે. જેમણે કેવળ વર્તમાન કાળનો જ વિચાર કરીને તે જ કાળની જરૂરીઆતો પૂરી પાડી છે તેમને વર્તમાન કાળમાં જ તેનું ફળ મળ્યું છે, અને પછી આગળના સમયમાં મળતું અટકી ગયું છે. જેમણે વર્તમાન અને ભવિષ્ય બંને કાળનો વિચાર કરી અને રાજની જરૂરીઆતો પૂરી પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, તેમને બંને કાળે વધારી લીધા છે.

તેમ છતાં કોઈ પણ મનુષ્ય તેની કાર્ય કરવાની કોઈ પણ શક્તિને તેના પોતાના સમયની જરૂરીઆતો પૂરી પાડવાના વ્યાપારમાં વાપરી શકે એમ છે. અને તેથી તેકેવળ પોતાના સમયમાં જ પ્રશંસાને પામે છે અને તેજ સમયના લોકો તેની કદર કરે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તે પોતાની પ્રાપ્ત શક્તિને અત્યંત વિજય અપાવે એવા રૂપમાં કામે લગાડી શકે છે, અને તેથી ધારેલું ફળ તે અવશ્ય પ્રકટાવે છે.

જે મનુષ્યો આજે તેમનાથી બનતાં સર્વોત્તમ કાર્યો કરતા હોય છે તેમને આ નિય-મનું જ્ઞાન થતાં કરીને કોઈપણ પ્રસંગ બાપના કારણરૂપ થઈ પડતો નથી. કેમકે જ્યાં સુધી તેઓ પોતાનાથી બનતી સર્વોત્તમ કૃતિ કર્યા કરવાનું જારી રાખે છે ત્યાં સુધી તેઓ ઉત્તરોત્તર ચઢતી ચઢતી કળાને પ્રાપ્ત થતા રહેતા હોય છે, અને તેમનો એ ઉત્તરોત્તર ક્રમશઃ સ્થાયીપણે વૃદ્ધિ પામ્યા કરતો હોય છે. આવા મનુષ્યોનું ભાવિ નિત્ય અગ્રહણતું હોય છે. તેઓ ઉત્તમ કારણોને સજાતા હોવાથી તેઓ ભવિષ્યમાં ઉત્તરોત્તમ ફળને જ વેડવા સમર્થ થઈ રહે છે. અને તેથી જ ઉપર કહ્યું તેમ જેઓ આ નિયમને પોતાના જીવનક્રમમાં કામે લગાડે છે તેઓને બાપનો લાભ રહેતો નથી.

આ કથનનો તો સર્વ કોઈ સ્વીકાર કરશે, પણ મનુષ્યના મોટાભાગને તેમનામાં કેવળ સારા અને સારાં કારણોને જ કેવી રીતે રચવા, અને તેઓ જોનાથી પરિણામે લાભ જ ઉપજે એવા પ્રકારનું જીવન ગાળે છે એ શી રીતે જાણવું એ પ્રશ્ન ઉપરિથત થાય છે. એવા અનેક મનુષ્યો હોય છે કે જેઓ પોતાને સારા ધાર્યા કરે છે, અને સર્વોત્તમને સજાવાનો જ પ્રયત્ન કર્યા કરતા હોય છે અને તેમ છતાં તેઓ નિરંતર કષ્ટમાં અને દુર્દેવના પંડામાં સપડાયેલા જોવા કરવામાં આવે છે.

પરંતુ આનું કારણ બીલું કંઈ નથી પણ તેમના જીવનમાં આવી મગતા પ્રસંગો અને તેમને પોતાને જ લગતા પ્રશ્નોનું શી રીતે સમાધાન કરવું અને કેવી રીતે વર્તવું, તથા તેવા પ્રસંગે કયા સવિશેષ યોગ્ય નિયમોનું પાલન કરવું તેનું તેમને જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું હોતું નથી.

(અપૂર્ણ)

વેદાન્તનિબંધમાલા.

(૨)

સાધનપ્રણાલિકા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૧૬ થી)

આ પ્રમાણે અનંત વિભાજ અથવા ક્રાંતિમાં વહેંચાયેલા ધર્મના અર્થ અને કામ કામો જમણા હોય છે. એ ત્રણ પરસ્પરના ઉપકાર છે. પરંતુ ધર્મ અંગી છે અને અર્થકામ અંગરૂપ છે, એ વિસરવું જોઈએ નહિ. જેમ તામસ તપ કરનાર બાવાઓ એક હોય ઉઘો અખંડ રાખી તેને નિરુપયોગી બનાવે છે, તેમ અર્થ અથવા કામને શુદ્ધ બનાવવાનો નથી; વળી જેમ માત્ર સ્નાયુબલને જ વધારનાર મક્ક પોતાના બાહુને અત્યંત બલવાન કર્યા છતાં મગજને કંઈ પણ વ્યાયામ આપતા નથી, તેમ કેવળ અર્થ અથવા કામને સિદ્ધ કરવાથી તજજન્ય મદ અથવા ઉન્માદને પણ સ્વીકારવાનો નથી. ધર્મ્યવૃત્તિને પરિપોષણ કરનારી બાહ્ય સામગ્રી અથવા અર્થ અને નિર્દોષ વાસનાની તૃપ્તિ અથવા કામ સેવ્યક્રાંતિમાં છે. તે વિનાની સધળી બાહ્ય સામગ્રી અને વાસનાતૃપ્તિ અસેવ્ય અથવા હેય છે. પ્રેયસની આકાંક્ષા રાખનારને ધર્મ્યવૃત્તિનું પરિપોષણ નહિ કરનારી અર્થસિદ્ધિ અથવા કામસિદ્ધિ હોય જ છે; પ્રેયસની જ અભિલાષા રાખનારને તે ભડે ઉપાદેય હોય. લોકાપ્રતિ ગમન કરનારને માર્ગમાં આવનર પાપાઆદિ તીર્થોનાં દર્શનનું અનુષંગી ફલ મળે છે, અને તે ભોગવવા પ્રતિબંધ નથી. પણ તેને ઉત્તરનાં તીર્થોનાં દર્શનનું ફલ ન મળે તેથી અસતોષ પામવાનું નથી, કેમ કે તેનું લક્ષ્ય લોકા અથવા સેતુબંધ છે, કંઈ અદરિકાશ્રમ નથી. માત્ર લક્ષ્યવિના ચારે ખુણે રવડનું હોય તો લિનન સ્થળને જોવામાં આવે મળે, પણ પ્રવાસના અવધિએ " Happy home " અથવા પ્રાપ્ત્યપ્રાપ્તિજન્ય આનંદની આશા રાખવી નહિ.

ધર્મ્ય વૃત્તિનાં અર્થકામ અનુષંગી ફલો છે, અને ઉત્તરોત્તર ચઢીઆતા ધર્મની સિદ્ધિમાં એ ઉભયનો ભોગ આપવો પડે છે, અર્થકામના ભોગવડે જ અથવા પરમ પુરુષની તૃપ્તિ કરવારૂપ મ્હત્તમાં આહૂતી આપવાવડે જ ઉત્તમ ધર્મસિદ્ધિ થાય છે. ધર્મવડે અર્થપ્રાપ્તિ અને કામસિદ્ધિ કરવી અને ચઢીઆતા ધર્મની સિદ્ધિઅર્થે ઉભયનો ત્યાગ કરવો એ આશ નીતિ છે. કુલધર્મની સિદ્ધિમાં વ્યક્તિધર્મજન્ય અર્થકામનો ભોગ આપવો પડે છે; વર્ણ અને આશ્રમધર્મની સિદ્ધિમાં કુલધર્મજન્ય અનુકૂલતાનો ભોગ આપવો પડે છે; જાતિધર્મની સિદ્ધિમાં વર્ણાશ્રમધર્મજન્ય અનુકૂલ સામગ્રીનો ભોગ આપવો પડે છે; અને એમ ચઢતા ક્રમથી પરમપુરુષ અથવા પરમાત્માના સંતર્પણર્થે સમગ્ર ધર્મજન્ય અનુકૂલ સામગ્રીનો ભોગ આપવો પડે છે.

આ અર્થકામના ત્યાગની વૃત્તિ ચઢીઆતા જીવનનું પગથીયું છે, અને આ વૃત્તિ કામત્યાગના સંજ્ઞામાં દાન અથવા વિતરણમાં પરિણત થાય છે. પોતાના ધર્મ્ય નિર્મલ સ્વપ્રવૃત્તિથી પ્રાપ્ત કરેલી ધનાદિ સામગ્રી અથવા અર્થસંપત્તિનો ઉત્તમ ધર્મની સિદ્ધિઅર્થે ધંતર પાત્રજનનાં કલ્યાણાર્થે વિતરણ કરવાથી તથા પ્રાપ્ત થયેલી બાહ્ય સામગ્રી પોતાના જ સુખાર્થે નથી પરંતુ ધંતરના સુખાર્થે છે અને તેથી પરદિતાર્થ તેનો વ્યય કરવાનો છે,

આ નિશ્ચય આશ્વ યનાં અર્થજન્ય અને કામજન્ય મદમાત્સર્પાદિ દોષો શમે છે, અને અંતઃકરણ સરળ, શાંત, અને પ્રત્યક્ષપ્રત્યક્ષ થાય છે. આ પ્રમણે અર્થકામના ત્યાગવડે આપણા સત્ત્વની મર્યાદા બહેણી થાય છે, અને પ્રત્યેક કર્મ પરમ પુરુષ અથવા પરમાત્મા જ્યાં આપણું સ્વત્ત્વ શમે છે ત્યાં વિરગી નિષ્કામકર્મયોગના ફલરૂપે સાક્ષાત્ વિવેક વિરાગ્યાદિ સંપત્તિને જન્મ આપે છે. ધર્મવડે અર્થકામસિદ્ધિ અને ઉત્તમ ધર્મસિદ્ધિ અર્થે તેના ત્યાગ અને તે વડે વિરતાર પામતું આપણું સ્વત્ત્વ અને પરિણામે સર્વાન્તર્યામી પ્રમુદ્ત સંતર્પણ—એ પ્રકારની સાધનપ્રણાલિકા સિદ્ધ થવામાં એકલી વિરાગ અથવા ત્યાગવૃત્તિ જ કેળવાય છે તેમ નથી, પરંતુ અંતરાત્માપ્રતિભા પ્રેમ પણ ચઢેલા જાય છે જે કર્મ આપણે ખોતાના શરીરાદિના, ત્યાર પછી આપણાં સ્ત્રીપુત્રાદિના, ત્યાર પછી આપણા વર્ણના એમ ઉત્તરોત્તર પરમાત્માના સંતર્પણાર્થ કરીએ છીએ, તે પ્રત્યેક કર્મ અથવા ધર્માચરણવડે આપણી પ્રેમમર્યાદાનો વધારો કરતા જાય છે છીએ, જો તે પ્રકારનો પ્રેમ વધેનો ન હોય તો આપણે ચઢીઆતા ધર્મની સિદ્ધિમાં પ્રેરાઈએ જ નહિ. અર્થ અને કામના ત્યાગમાં પ્રત્યક્ષ રીતે આપણે કંઈક ખોઈએ છીએ, પણ તે ખોવાવડે આપણે જેના અર્થે તે ખોઈએ છીએ તેના પ્રેમને વધારે પ્રાપ્ત કરીએ છીએ, એ અનુભવ અને નિશ્ચયમયથી જ આપણે તે ખોવાનું ઇષ્ટ માનીએ છીએ.

આ ત્યાગવૃત્તિ અને તે સાથે વૃદ્ધિગત યત્ની પ્રેમવૃત્તિ વિવેકથી પરિણામપણે પામે છે ત્યારે પરમાત્મવિષયક ભક્તિના રૂપમાં પદ્મપ્રાય છે; અને તે ભક્તિને તત્ત્વજ્ઞાનના સાધનમાં ધણી જ ઉપયોગી ગણી છે. કર્મયોગના ઉપર વર્ણવેલાં સાધનોની પ્રણાલિકા આ સ્થલે ભક્તિયોગનાં સાધનોની પ્રણાલિકાસાથે જોડાય છે. કર્મયોગ પ્રધાનપણે પ્રવૃત્તિદ્વારા ધર્મના અનુષ્ઠાની ફલરૂપે અર્થકામની સિદ્ધિ કરાવે છે; તેની નિષ્કામશાખા અંતઃકરણને નિર્દોષ તથા પ્રસન્ન બનાવી ત્યાગવૃત્તિને જન્મ આપે છે; અને વિવેક, વિરાગ અને શમાદિ સાધનના ઉદયપૂર્વક અંતરાત્માપ્રતિભા અસાધારણ પ્રેમને ઉદય કરે છે; અને આ સ્થાવરી પરમાત્મવિષયક પ્રેમનો સંબંધ થતાં અંતઃકરણ ધણી વેગથી પ્રત્યક્ષપ્રત્યક્ષ અને છે. સ્વરૂપના અનુસંધાન કરવાનો આ પ્રેમનો અવેશ પ્રસંગે બાહ્ય પ્રતીકને શોધે છે, પ્રસંગે અંતરાત્મામાં હુમે છે. બાહ્ય પ્રતીકને ઉદ્દેશી જ્યારે પ્રસંગે આંતર પ્રતીકને શોધે છે અને પ્રેમપ્રવાહ પરમેશ્વરવિષયક કહે છે ત્યારે પ્રતિમાપૂજનાદિ વિરિધ સામગ્રીમાં તે પ્રેમનો ઝોલ વહે છે. જ્યારે આંતર પ્રતીકને ઉદ્દેશી પ્રેમપ્રવાહ વહે છે ત્યારે ધ્યાન ધારણા અને સમાધિરૂપ સંયમની ભવ્ય બાવનામાં તે પ્રેમ આવી ફરે છે. જ્યારે કેવલ અંતરાત્મા સંબંધમાં તે પ્રેમપ્રવાહ વહે છે ત્યારે જ્ઞાનયોગમાં તે પરિણામ પામે છે.

જેઓ ભક્તિને આંતરભાવનારૂપ જ માને છે તેઓ તેના અવેશના પરિણામને લક્ષમાં રાખ્યાવિના એકદેશી નિશ્ચય કરે છે. પ્રતિમાપૂજનાદિ એ અવેશનાં બાહ્ય ચિહ્નો છે, અને એ ચિહ્નોવડે આંતર અવેશનું અનુમાન થાય છે. એ ભક્તિનો અવેશ મનોભય જ હોવો જોઈએ એવો નિયમ સ્થાપી શકાય તેમ નથી. જેમને આંતર પ્રતીક સિદ્ધ રહી શકે તેમ નથી, તેમને અવશ્ય બાહ્ય પ્રતીકની જરૂર પડવાની અને તે પ્રતીકના અંગે પૂજનાદિ બાહ્ય સામગ્રીનો વૈભવ અવશ્ય પ્રકટ થવાનો જ. કેટલાંક અંતઃકરણને આ બાહ્ય સામગ્રીનો વૈભવ જ કંઈક સ્થિરતા આપી આંતર પ્રતીકને જાગૃત્ કરાવે છે, અને આથી

જ દેવમંદિરોની સાંકેતિક રચના, પ્રતિમાઓની રહસ્યસચ્ચક સ્થાપના, નૈસર્ગિક અને કૃત્રિમ તીર્થોનાં સેવન ઇત્યાદિ સાધનો ભક્તિપરિપોષણમાં ઉપયોગી ગણ્યાં છે. પણ આ સર્વ ઉપાયો છે, અને ભક્તિરસ તેમનું ફલ છે તે ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવાનું છે. નહિ તો સાધન-પ્રતિનો વ્યામોહ, અને સાધનનું વિસ્મરણ પ્રકટે છે, અને ભક્તિમાર્ગનાં “ઘેસાં” મનુષ્ય-ની ગણના થવાનો ભય રહે છે.

બાહ્ય પ્રતીકને લઈ જામત થનારી પ્રતિમાપૂજનાદિ ભક્તિના સ્વરૂપમાં, અને આંતર-પ્રતીકને લઈ જામત થનારી ધારણુધ્યાનાદિ ભક્તિના ઉપાસનામય સ્વરૂપમાં સંગીત ઉત્તમ સહકારિ સાધન છે, કેમકે ભક્તિનો પરિણામી રસનિષ્પત્તિરૂપ લય તે સાધનવડે સતત સિદ્ધ થાય છે.

પરમાત્માના વિશદ સ્વરૂપમારને ઉદ્દેશી પ્રકટ થતો પ્રેમરસ ભક્તિયોગનું સૌથી ચઢીઆતું સ્વરૂપ છે, અને તે સ્વરૂપસાથે જ્ઞાનયોગ અથવા સામ્યયોગની સાધનપ્રણાલિ-કાનો સંબંધ થાય છે.

આપણા તત્ત્વજ્ઞો ગુણપ્રધાનભાવનો વિચાર કરી કહે છે કે કર્મયોગ પ્રવર્તક છે, ભક્તિયોગ પ્રવર્તનિવર્તક છે, અને જ્ઞાનયોગ નિવર્તક છે. આ ત્રણ માર્ગો અને તેનાં સાધનો પરસ્પર અચિત છે, અને તેથી એક માર્ગનું પ્રધાનપણે સેવન કરનાર ધ્રુવર માર્ગના નિષ્ક્રિય થી મૂઠ હોવો ઘટતો નથી.

શ્રવણાદિ અંતરંગ સાધનવડે જ્ઞાનયોગનું વસ્તુનિર્ણયાત્મક ફલ પ્રાપ્ત થયા પછી આપાતતઃ જણાતા દષ્ટ દુઃખની નિવૃત્ત્યર્થ ઉપરતિ અને વૈરાગ્યની દૃઢતાની અપેક્ષા રહે છે. બોધ વૈરાગ્ય અને ઉપરતિ એ ત્રણનો સમન્વય જીવન્મુક્તિના અનુપમ આનંદને પ્રકાશવત્ સમર્થ છે, અને એ સમન્વય સિદ્ધ કરવો એ મોટા પુરુષનું ફલ મનાય છે.

આપણા પ્રસ્તુત ચિંતનનો સાર એ આવ્યો કે સમગ્ર વેદાર્થનો સાર ધર્મ અને બલમાં પરિસમાપ્ત થાય છે અને તે સાધ્ય સાતિશય અને નિરતિશય સુખનાં પ્રવર્તક છે. પ્રથમના સુખને પ્રેયસ્ કહે છે, બીજા સુખને શ્રેયસ્ કહે છે, ધર્મ પ્રજ્ઞાતવડે સાતિશય સુખની સિદ્ધિ કરવામાં બાહ્ય સામગ્રીરૂપ અર્થ અને આંતર વાસનાની તૃપ્તિરૂપ કામ નામના પુરુષાર્થની સિદ્ધિ થાય છે. આ ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ વ્યૂહની પરસ્પર અખણિત સિદ્ધિ શ્રેયસ્ની આર્કાક્ષા રાખનારને સેવ્ય ગણી છે. એકલા અર્થની અથવા એકલા કામની સિદ્ધિ દષ્ટ માનવામાં આવી નથી. અને તેનાં કારણો આપણે વિચારી ગયા છીએ. ધર્મ-પ્રવૃત્તિની એક શાખા જેને નિષ્કામકર્મયોગ કહે છે તેવડે અર્થકામનો ભોગ આપી અંતઃકરણને પ્રસાદવાળું બનાવી ત્યાગવૃત્તિ અને પ્રેમવૃત્તિને કેળવવાની છે, અને ધર્મના અપૂર્વ વિશાલ પ્રદેશમાં રમણ કરવાનું છે. અત્ર પરમાત્માના સંતર્પણનો નિધિ પ્રાપ્ત થતાં ભક્તિના બાહ્ય અને આંતર સ્વરૂપોપરતિ લક્ષ કરી સ્વસ્વઅધિકારાનુસાર પ્રેમરસની અભિવ્યક્તિ થયે, અંતરાત્માસંબંધી પ્રેમનો આવેશ જામત થતાં, અવશ્યાદિ સાધનવડે તત્ત્વનિર્ણય અથવા બોધને પ્રાપ્ત કરવાનો છે. આ બલસાક્ષાત્કાર અથવા તત્ત્વબોધને વૈરાગ્ય અને ઉપરતિ નામનાં સાધનોવડે સુશેખિત બનાવી દષ્ટ દુઃખના પણ નિવારણપદક સ્વરૂપના નિરતિશય આનંદને અનુભવવાનો છે. આ પ્રકારની વેદાન્તની સનાતન સાધનપ્રણાલિકા છે.

મારા ઓરડાની મુસાફરી.

[અનુવાદક-શ્રી ધીમંતરામ નવલરામ પંડિત.]

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૧૯ થી)

દિવસ ૧૪.

જોનેડી.

હું આગળ નિવેદન કરી ગયો છું કે મારા બાંજાનાની મીઠી હુંદી સ્ફુરિત મતા વિચારોમાં નિમગ્ન થવાનો મને વિચિત્ર શોખ છે, અને મુખ્યત્વે કરીને આગળ વર્ણવી ગયલા બે રંગની બલિદારી તે આનંદની નિમગ્નતામાં વધારો કરે છે. આવી જાતના આનંદનો અનુભવ લેવા માટે મારા તરફથી એવો હુકમ ઘડાયલો હતો કે મારા નોકરે મારા ઉઠવાના અર્ધા કલાકઆગળથી જ મારા ઓરડામાં દાખલ થવું. તેને હલકે પગે ફરતો અને છાનીમાની રીતે પોતાની તૈયારી કરતો હું ધણી વખત સાંભળું છું. આવી જાતનો ધીમે અવાજ હું અર્ધ જાગૃત અર્ધ સ્વપ્નવત્ અવસ્થા ભોગવું છું એવું સુખમદ્દ બાન કરાવવા બસ છે કે જે સુખનું જ્ઞાન બીજાને લાગ્યે જ હશે. કેઈ વખત જ્યારે તમે અર્ધ જાગૃત થયા હો અને ઉઠવાનું મન ન હોય ત્યારે સુતા સુતા ગણતરીના એવા અડ-સદ્દા કરો છો કે ધમાલતી ચરુઆતનો કલાક વખત બતાવનાર વાલુકાપત્રમાં જ હજી વિલંબ કરે છે. ધીમે ધીમે મારો નોકર ખડખડાટ લાડલાડાટ વધારતો જાય છે અને તેને તેમ કરતાં અટકાવવું ધણું મુશ્કેલ પડે છે; વળી તે જાણે છે પણ ખરો કે હવે તો બા-રેક કલાક સમીપ જ છે. તે મારી ધડીયાલતરફ જુલે છે અને એતવણીખાતર એક યાત્રિક ઘંટડી વગાડે છે, પણ હું તેના પર લક્ષ આપતો નથી. આવી સુખની ધડી લં-બાવવા માટે તે બિચારાપર હું દરેક જાતની શક્ય યુક્તિઓ અજમાવું છું. હું આગ-ળથી અનેક હુકમો આપી ચુકું છું અને તે સમજે છે કે તેમ કરવા મારી ઇચ્છા નથી એવા દેખાવરૂપે બીજાનામાં વધારે વાર પડી રહેવાની ખાતર કંઈક ચીડાઈને આપેલાં આ હુકમો માત્ર ગાનાં રૂપ છે; પણ જાણે તે આ સમજતો નથી તેવો દેખાવ તે ધારણુ કરે છે અને ખરું પુછાવે તો હું મનથી તેનો ધણો ઉપકાર માવું છું.

આખરે જ્યારે મારી પાસેથી સર્વ યુક્તિઓનાં સાધનો ખુટી પડે છે ત્યારે તે ઓ-રડાની અધવચ આપે છે અને જરા પણ હાથ્યા ચાથ્યા વગરનો યથ અદ્ય કરી ઉભો રહે છે. મારે ખુદને ખુદનું કબુલ કરવું જોઈએ કે મારા આચરમતરફ નાપસંદગી દર્શા-વવાખાતર આથી વિશેષ હદાપણુ અને માનભરેલો વિવેક બીજો હોઈ શકે નહીં. આવા મૂક આમંત્રણને હું હમેશાં માન આપું છું અને તેનો લાવાર્ય સમજાવે છે એમ બતાવવા આજસ મરડી લાંબા હાથ કરી હું તરત પધારીમાંથી બેઠો યથ જગે છું.

મારા નોકરની વર્તણૂકપર જે વાચનાર વિચાર કરશે તો તરત તેને પોતાની મેળે ખાતરી કરશે કે આવા પ્રકારના કેટલાક નાણુક વિષયોમાં તીવ્ર કટાક્ષકમનના કરતાં

સાદાઈ તથા બસાઈ વધારે સારી અસર ઉપજાવી શકે છે. હું ખાત્રીથી કહું છું કે આ-
ળસની અયોગ્યતાઉપર વિદ્વાનભરેલા વ્યાખ્યાનકર્તા મારા જોનેડીના મુખ્ય કા-
ઠાથી હું મારી પધારીમાંથી જાદી બેઠો થાઉં છું. મારો નોકર પૂર્ણ પ્રમાણિક છે અને
વળી મારા જેવા મુસાફરને જોઈએ તેવો જ યોગ્ય છે. મારા આત્માના પર્યટનરિતે તે
વોકેફાર છે અને દૃષ્ટાંતના અસંબંધપણાપર તેને હસવું આવતું નથી; પણ એથી ઉલટું
કોઈ કોઈ વખત તે દંતર એકલું હોય છે ત્યારે તેને દારવવામાં સાધનશૂન થાય છે.
એથી એમ કોઈ કહી શકત કે એવે સમયે એ દંતર બે આત્માથી દેવાય છે. દૃષ્ટાંત-
તરીકે જ્યારે દંતર કપડાં પહેવું હોય ત્યારે તે નોકર અણુસારો કરી મોઝાં ઉપાં પહેર-
વાની તથા વેસ્ટકોટ પૂર્વેકોટ પહેરવાની જુલની ચેતવણી આપે છે. જુલથી રહી ગમલી
ટોપી અથવા રમાલાવરે યાદ દેવડાવવા મારો નોકર ઘણી વખત આ દંતર જીવની પાછળ
દોડતો આવે છે અને તેથી મારા આત્માને અમુક જાતનો શુભ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.
મારે ખરેખર કહેવું જોઈએ કે જો આ નિમકહલાલ નોકરે એક દિવસ દારૂથી ઉતરતાં
ચેતવણી આપી ન હોત તો આ દંતર મૂર્ખ તરવારવગર જાણે તે મોટા દંડને ધારણ કર-
નાર પ્રતિદારી હોય તેમ આદ્યાદી દિવાનખાનામાં હાજર થયો હોત.

દિવસ ૧૬.

મુરોલી.

મેં કહ્યું કે જોનેડી, આમ આવ, આ છપ્પી છટકાવ. છપ્પીકપરની પૂજા માલમાં
તેણે પણ મદદ કરી હતી પણ છપ્પી સંબંધી પ્રકરણમાં દર્શાવેલા વિચારોની ભિન્નતા
ખ્યાલ તેના બેજમાં ચત્યવત્ હતો. તેણે પોતાની સાદી અક્કલથી બીની વાળી વાપરી
હતી અને જો કે આ એક દેખીતું નજરું કામ હતું તોપણ મારા આત્માને દળરે માડેની
મુસાફરી એક ક્ષણમાં કરાવવામાં કેટલું બલિષ્ઠ હતું તે વાચકવર્ગે પાછળ વાંચ્યું હશે.
તે છપ્પીને જૂઠા રથાળે ગેઠવવાને અર્થે જોનેડીનો આત્મા તેને નિદાગત્રા જાગેલો. એક
એક મુરોલી-એક મુજવણ-ઉડી અને તેની મુખમુદા ત્રિતામુ ધમને જે મેં પ્રત્યક્ષ પારખી.
તેથી મેં પુછ્યું “કેમ અલ્યા, આ છપ્પીની અંદર શું ખોડખાપણ જડે છે ?”
જોનેડી બોલ્યો “ના રે સાહેબ, તિલકુલ નહીં.”

મેં કહ્યું “પણ આમ આવ, તારે કંઈ કહેવું હોય એવું દેખાય છે.” તેણે છપ્પીને
કપાટની બાજુપર મુકી અને પાછે પગે યોડું ચાલી પુછ્યું “સાહેબ, મહેરબાની કરી
મને સમજાવશો કે આ ઓરડાના ગમે તે ખુણામાં કોઈ ઉભો રહે પણ આ છપ્પી જાણે
તેના સામું જ જોયા કરે છે, તેનું શું કારણ ? સવારમાં જ્યારે હું આપની પધારી ઉઠાઉં
છું ત્યારે તેની આંખો મારા તરફ દેખાય છે અને હું બારીઆગળ જઈશું તોપણ તે
મારા સામું જ જોયા કરે છે. અને હું જ્યાં જઈશું ત્યાં મારી તરફ આંખ નાંખે છે !
ત્યારે મેં પુછ્યું ‘ જોનેડી, જો આ ઓરડામાં ઘણા માણસો હોય તો આ મુન્દર અંધિય
એકો વખતે દરેકને એકદમ કટાક્ષ દેકે,, ” નહિ તો કે !

જેનેદી બોલ્યો “ બરાબર સાહેબ, એમ જ છે. જેમ તે મારા સામું સ્થિતસદ્ જીવે છે તેમ દરેકના સામું પણ જીવે. ”

જેનેદીએ પોતાનો પ્રશ્નતર હુંકામાં જ પતાવ્યો અને હું મારી ઇઝીએયરપર લાંબો હુંકા થયો અને માથું ઢગતું રાખી ઉંડા અગાધ વિચારસાગરમાં ગરકાવ થઇ ગયો. કેવું સુંદર આ કિરણ આવી રહ્યું છે? અમુના કિરણમાં કસાઇ પડતા હે પતંગીયાઓ, ત્યારે તમે તમારી પ્રિયાથી દૂર રહી ઉતકંઠાને વશ થાઓ છો, ત્યારે તમને બાંધે જ બંધાવે હશે કે તમારે રથાને અન્ય વ્યક્તિ તેની સમીપ દાખલ થઈ છે. ત્યારે તમે પ્રતિમાતરફ આતુર આંખથી જુઓ છે અને વિચાર કરો છો કે આ પ્રતિમામાં તો તમે એકલા જ તેના પ્રેમના પાત્ર થઇ રહ્યા છો ત્યારે તે જ વખતે તે જ કૃત્તની છત્રી, પોતાના મિંબની માફક જ સર્વના ઉપર પ્રેમ લાવે દંષ્ટિપાત કરતી દેખાઇ આવે છે. પ્રતિમા અને તેના મિંબવચ્ચે નૈતિક સાદૃશ્ય કેટલું છે તે જુઓ અને વિચારતાં સમગ્રે કે કોઇપણ દિલસુદ કે ચિતારાએ પૂર્વે આવું અનુભવ્યું નથી. હું એક પછી બીજી એમ શોધો કરતો જાઉં છું.

ધર્મવરની નિકટતા: અને તેથી સેવવાયોગ્ય સ્થાત:

દ્વિધપતિશરણે રહી, લાગે નામ નિષ્કામ,
જગપતિ ભક્તિવશ રહે લહિ જન તજે ન હામ.
નિકટ હરિ છે સર્વદા, નિઃસંશય ધરિ ધીર !
રંજે નિત્યાનંદમાં, નૃસિંહસમ વહી વીર !

—શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી

યૌવનને સ્થિર રાખવાને માટે આનંદોપભોગસંબંધમાં પ્રજ્ઞમાં હાલ જે વિચારો ચાલી રહ્યા છે તેને કેવળ ઉલટાવી નાંખવા જોઈએ. કેમકે આનંદ એ મનુષ્યજીવનનો એક અભેદ્ય અંશ છે, અને જેઓ વર્તમાન સમયમાં આનંદ ભોગવવાના સમયમાં પ્રજ્ઞમાં જે વિચારો ચાલી રહ્યા છે તેનો સ્વીકાર કરનાર અને તેને અનુસરનાર મનુષ્યો તે અંશનો યોગ્ય ઉપયોગ નથી કરતા.

પ્રજ્ઞનો મોટો ભાગ માનતો હોય છે કે આનંદ એ તો ક્ષણિક છે, ગમે ત્યારે આવી મળે અને ગમે ત્યારે જતો રહે એવો છે, અને સુખ પણ એવું છે કે જેનું કંઈ મોંભાથું જ નથી; ગમે ત્યારે મળે અને ગમે ત્યારે ટળે. અને એમ થવામાં શું કારણ છે તે કાંઈ જ જાણી શકે એવું નથી. તેથી મનુષ્ય ગમે તેવું વિચારવર્તન રાખે પણ તેની સાથે તેને કશો જ સંબંધ નથી.

મનુષ્યોનું આ પ્રકારનું માનવું ખરું નથી, મનુષ્ય પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે સુખ ઉપજાવી શકે છે, અને તેથી મનુષ્યે પોતાના જીવનના સર્વ સમયમાં આનંદમગ્ન રહેવું એ તેનું દર્શન જ છે. તેણે તેને પોતાને આનંદનો અનુભવ કરાવવો જ જોઈએ.

જ્ઞાન અથવા સદ્ગુણ પ્રાપ્ત કરવા એ જેમ અત્યંત અગત્યનું છે તેમ મનુષ્યે આનંદ મેળવવો એ પણ તેટલું જ અગત્યનું છે. અને નીતિના ક્ષેત્રમાં સદ્વિચાર જોટલા મૂલ્યવાળા છે. તેટલું જ મૂલ્ય પોષક (Wholesome) આનંદનું પણ છે. મનુષ્ય જ્યારે આનંદરહિત હોય છે ત્યારે તે અનેક અયોગ્ય માર્ગે વહી જાય છે, અને તેને જ્યારે આનંદ શોધ્યો પણ જડતો નથી ત્યારે તે પોતાના જીવનક્રિપરના મનના કાણુને ખોઈ બેસે છે, અને તેના ઉદ્દેશોમાં સ્થિર ન રહી શકતાં તે કેવળ નિરર્થક ચર્ચ રહે છે.

સજીવ શરીરને પોષણની જોટલી અગત્ય છે તેટલી જ અગત્ય સજીવ મનને આનંદની છે. અને મનુષ્યના યૌવનને સ્થિર રાખવામાં તેના શરીર તથા મન બંનેની સજીવાવસ્થા રાખવાની ખાસ અગત્ય છે. મનમાંથી જ્યારે આનંદ દૂર થયો હોય છે, ત્યારે તે મન યુવાવસ્થાના જીવનનો અનુભવ કરી શકતું નથી. તે હર્ષ-વૃદ્ધ-થતા માંડે છે, અને તેમ થતાં તે મનને પોતાનું શરીર જેવા પ્રકારનું વૃદ્ધ જણાતું જાય છે તેવા જ પ્રકારે તે શરીર રચૂરૂપમાં વૃદ્ધ થતું જાય છે. તેથી જો શરીરની યુવાવસ્થા જાળવી રાખવી હોય તો મનને આનંદમય-અખંડિત આનંદમય-જ રાખવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

(અપૂર્ણ.)

સુખનો સુગમ ઉપાય:

ભૂલું મધ્ય અધ લોકમાં, નધિ અવિનાશી સુખ,

એ જાણી સુખનો કમે, થાય વિપયર્થો વિમુખ.

શું પૂછે સ્થલ સ્થલ જઈ, સુખનો સુગમ ઉપાય,

ક્ષણ ક્ષણ સાવધ થઈ જપે, મંત્ર તથા ગુણ ગાય.

—શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી.

વાઝકોહું વિધિપૂર્વકં વિનયન.

(અનુસંધાન ૨૩ મા રૂપના પૃષ્ઠ ૩૬૯ થી.)

અદ્ય પ્રદેશમાં રહેલા વિપયો જાણવાની સૂક્ષ્મ શક્તિઓને બહુ વિવેકપૂર્વક યોગ્ય માર્ગમાં વાળવામાં નથી આવતી તે તે, મનુષ્યમાં રહેલી ન્યાયવૃત્તિ તથા સૂક્ષ્મશુદ્ધિના અલેક કાર્યને ઉપે માર્ગે જ દોરી જાય છે, અને જીવનનું કોઈ વિપરીત સ્વરૂપ જ મનુષ્યના મનમાં ઠસાવે છે—અર્થાત્ જીવનસંબંધમાં ઉધી જ કલ્પનાઓને તે પ્રકટાવે છે. પરંતુ આ સૂક્ષ્મ શક્તિઓને જ્યારે બહુ વિવેકપૂર્વક યોગ્યમાર્ગમાં વાળવામાં આવે છે ત્યારે તે શક્તિઓ સૂક્ષ્મશુદ્ધિની સર્વ કાના તોળની વૃદ્ધિ કરી મૂકે છે. અને મનને સર્વ વસ્તુનું વધારે વિશાળ, વધારે સત્ય અને અધિક અંશમાં ગ્રહણ ધારણ કરી શકાય એવા પ્રકારનું જ્ઞાન આપે છે.

સમર્થ વસ્તુઓનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરનારી તથા તેનું આપણાથી ગ્રહણ કરી શકાય એ પ્રકારે જ્ઞાન કરાવનારી શક્તિ ખીચ કાઢ જ નથી, પરંતુ અદ્ય પટમાં રહેલી વસ્તુને જાણવાનારી જે સૂક્ષ્મશક્તિ છે તે જ છે. મનુષ્યના મનને અત્યંત આશ્ચર્યજનક પ્રદેશની મર્યાદામાં સ્થાપનાર પણ એ જ શક્તિઓ છે, અને એમ કરીને સર્વત્ર ગુપ્તપણે બાધી રહેલા સંભવોની જે આશ્ચર્યકારક શક્તિ છે તેનું પણ તે જ્ઞાન કરાવે છે. આ સૂક્ષ્મ શક્તિઓ મનને કોઈ પણ વસ્તુના સ્વરૂપમાં ન ભ્રમાવતાં તેના આત્મામાં પ્રવેશ કરાવે છે. અને મનની પારદર્શી દૃષ્ટિને જાગૃત કરે છે. તેમ ચતાં તે કોઈ પણ વસ્તુના આંતરસ્વરૂપ અથવા પ્રદેશને સારીરીતે જોઈ જાણી શકે છે.

જ્યારે આ સૂક્ષ્મ શક્તિઓનો ઉપયોગ કરવામાં નથી આવતો, ત્યારે તે મનુષ્યનું અંતઃકરણ અધિકારમાં જ પડી રહે છે, અંધતી પેઠે ક્ષિપ્ર મારનાઈ થઈ જાય છે. પરંતુ જ્યારે તે શક્તિઓનો ઉપયોગ થતો હોય છે, ત્યારે તે મનુષ્યનું અંતઃકરણ પ્રકાશનો અનુભવ કરતું હોય છે, તેને તેના સ્થાનનું પૂર્ણજ્ઞાન હોય છે, તે ક્યાં ક્યાં જાય છે, તેને શું જોઈએ છે, અને જે કંઈ તે ઇચ્છે છે તે મેળવવા ક્યાં જવું એને તે સારી રીતે જોઈ જાણી શકે છે.

અગત્ય પ્રદેશમાં રહેલી વસ્તુનું જ્ઞાન કરાવનારી આ સૂક્ષ્મ શક્તિઓને પ્રાપ્ત કરવી એટલે સત્યાસત્યનો વિવેક કરાવનારી આંતરદૃષ્ટિને પ્રાપ્ત કરવી, જે કેવળ નિર્માય છે તેના અને મૂલ્યવાન વસ્તુના સ્વરૂપનું યથાવત્ સ્પષ્ટીકરણ થવું, અને ઇચ્છેલા વિષયને સિદ્ધ કરવાને માટે જેવા પ્રયત્ન સેવવો તેનું જ્ઞાન થવું, એ છે. આ આંતર દૃષ્ટિને જ યોગ્ય સમયે યોગ્ય કાર્ય કરવાનું જ્ઞાન વિચર્ય પામર મનુષ્યને સ્ફુરે છે. અને એ આંતરદૃષ્ટિ વડે જ મનના કોઈ અનુકૂળ સમયમાં ક્વચિત્ અને સ્વભાવતઃ આવીને પ્રાપ્ત થતા પ્રસંગો

વા તકનો લાભ લઇ લેવાનું 'મનુષ્યમાં સામર્થ્ય આવે છે. તેમ જ કશા પણ વિન, વિપત્તિ, ગુન્ધવડો કે મનુષ્યને કંપાપમાન કરી મૂકે એવી નિષ્ફળતાને પણ મણકાપાં વિના કોઇ મદાન સાહસને પણ પૂર્ણઅંશે ખેડવાનું બળ એ વડે જ ઉપજે છે.

કોઇ પણ વસ્તુ મેળવવાનો યથાર્થ આવશ્યક પ્રયત્ન કર્યો છે એ જ્યારે તે નક્કી થાય છે ત્યારે ધર્મપૂર્વક તે જો કંઈ મેળવવા ધારે છે તે મેળવી શકે છે. અને એ આવશ્યક પ્રયત્નનું જ્ઞાન આ સૂક્ષ્મ શક્તિઓ જ કગવે છે. મનુષ્યના મોટા ભાગમાં આ જ્ઞાન ન હોવાનું કારણ આ સૂક્ષ્મ શક્તિઓને તેમણે નાનપણથી જ દસી કઢાડી હોય છે, કાં તો તેને લાત મારી પોતાનામાંથી દાંડી કઢાડી હોય છે. અને તેથી કરીને તેઓ પોતાનો મહામુશીબતે નિર્વાહ કરવા શિવાય બીજું કશું જ કરી શકના નથી. જ્યારે તેઓ બાલ્યવસ્થામાં હતા ત્યારે તેઓ ગગનમાં ઉડતા હતા, તેઓ પોતાના મનથી અને મનથી કંઈ ઉઠી અને ઉઠી વસ્તુઓસાથે સંબંધમાં આવ્યા કરતા હતા, મદ્વતનું કાર્ય કરવાની તેમના પોતાનામાં સત્તા છે, એવું તેઓ પોતાનામાં લાન કરતા, અને મોટા થયે આમ કરીશું અને તેમ કરીશું એવી કલ્પનાઓ અને ખ્યાલો બાંધતા. પરંતુ તેમનાં પોતાનાં જ માખાપોએ તેમને નીચે પટકી પાડ્યાં હોય છે, હિરણ્યકશિપુની પેઠે તેમણે જ પોતાના પ્રદલાદ બાળકને પર્વતઉપરથી નીચે ફેંટી દીધા હોય છે, અને નીચે પડીને ત્યાં માટીના ઢેફાળેવા બનીને અખંડ પડી રહ્યા હોય છે.

કલ્પકને (શોધકને), લેખકને, ચિત્રકારને, કવિને તથા શિક્ષકને આ સૂક્ષ્મશક્તિઓની અનિવાર્ય આવશ્યકતા હોય છે, તેમ બીજા વ્યાપારાદિમાં પણ આ શક્તિઓની તેટલી જ આવશ્યકતા છે. વ્યાપારાદિ કાર્યમાં પડેલા મનુષ્યને પણ એ દિશાના સામાન્ય કોટિના મનુષ્યો કરતાં વધારે ઉત્તમ થવાને માટે જો તેનામાં આ શક્તિઓ નથી હોતી અને હોવા છતાં તેનો વિકાસ નથી કરતો તો તેવા થવાનો કદી યોગ આવતો નથી, કેમકે કોઇ પણ વિષયમાં સામાન્ય કોટિના મનુષ્ય કરતાં વધારે ઉચ્ચ પ્રકારના થવાને માટે અસામાન્ય અથવા અદ્વિતીયસરખી વસ્તુનું જ્ઞાન કરાવનાર દિશાપ્રતિ મનને વાળવું જોઈએ. આ પ્રકારનું જ્ઞાન કરાવનાર આ સૂક્ષ્મશક્તિઓ છે. અદ્વિતીયસરખી વસ્તુનું દર્શન કરાવનાર પણ તે જ છે.

અનેક મનુષ્યોની અદૃષ્ટ પ્રદેશમાં રહેલા વિષયોને જાણવાની આ સૂક્ષ્મશક્તિઓ કોઇ બીજા અનિશ્ચયાત્મક પ્રદેશના જ સંબંધની હોય એવી કલ્પના હોય છે. પરંતુ વસ્તુનાં તેમ નથી. આ સૂક્ષ્મ શક્તિઓએ આ જગતમાં જ અસ્તિત્વ ધરાવતી મહાન વસ્તુઓનું તથા આ વર્તમાન જીવનમાં જ અનુભવગમ્ય થાય એવી સૂક્ષ્મવસ્તુઓનું જ્ઞાન પામે છે. અને એ સૂક્ષ્મશક્તિઓનું કર્તવ્ય જ એ છે કે સર્વ વસ્તુમાં રહેલી વિચિત્રતા, મહત્તાનું, ઉત્તમતાનું, અને અદ્વિતીયપણાનું દર્શન કરવાની આપણા મનને સૂક્ષ્મદૃષ્ટિ અથવા આંતરદૃષ્ટિ આપવી.

આ સૂક્ષ્મશક્તિ અન્ય કોઇ અગમ્ય અથવા અગત્ય પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવાનો પ્રયત્ન કરતી જણાય ત્યારે મનુષ્યનું કે તે માત્ર મનના કોઇ વિશેષ મોટા પ્રદેશનો અનુભવ કરવામાં પોતાના વિજ્ઞાન (consciousness ભાગ) નો વિસ્તાર કરે છે. મનની ઉચ્ચતર કક્ષામાં જ ઉચ્ચતર વિચારો રહેલા છે,—ઉચ્ચતર જ્ઞાનનો રહેલો

છે. અને તેમાંથી ઉચ્ચ પ્રકારની યોગનાઓ, પદ્ધતિઓ, તથા ઉત્તમ પ્રાપ્તિઓનું ગાન સ્પુર્ષા આવે છે.

સ્વચ્છ દૃષ્ટિથી જોને આપણે અગ્રાતસરખું ગણીએ છીએ તેમાં આ સૂક્ષ્મશક્તિઓને પ્રવેશવા દેવામાં કરો જ બાધ નથી. જો કે ત્યાં પ્રવેશીને આ સૂક્ષ્મશક્તિઓને જ્ઞાન મેળવે તેનો વ્યાવહારિક ઉપયોગ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા આપણમાં હોતી જોઇએ. એ વિના તેમાં પ્રવેશાવવાનું કશું જ ફળ નથી. તેમ નથી કરવામાં આવતું અને મનને કેવળ એની કલ્પના જ કરાવ્યા કરવામાં આવે અથવા તેની માત્ર ઉપપત્તિ (Theory) જ ગોઠવ્યા કરવામાં આવે તો તેથી તો માત્ર વિવિધ પ્રકારની ભ્રાન્તિઓ જ પ્રકટે છે. અર્થાત્ જ અનુભવો તે અગમ્ય પ્રદેશમાંથી જાણી લાવે તેને આચારમાં મૂકવાથી જ સૂક્ષ્મશક્તિઓને તે પ્રદેશમાં પ્રેરેલી સાર્યક છે.

તેથી બાળકોને કેળવવામાં, તેનામાં રહેલી સૂક્ષ્મશક્તિઓ તે બાળક આચારમાં ઉતારી શકે અને તે પશુ ક્રમે ક્રમે મોટી મોટી વસ્તુઓને આચારમાં ઉતારી શકે એવા પ્રકારના સામર્થ્યનું તેનામાં ગાન થાય તેમાં તે શક્તિઓનો ઉપયોગ કરવો એ જ ઉદ્દેશ હોવો જોઇએ. એ વિના બાળકોના સંબંધમાં આ શક્તિઓનો વિકાસ થવામાં ખીજો કરો હેતુ નથી.

ધારો કે બાળક કોઇ અસાધારણ વસ્તુને શોધી કઢાડે છે. તો તે વખતે એ પ્રશ્ન થશે કે એ શોધવડે તેની એ અવસ્થામાં તેના નિત્યના જીવનમાં તે તેનો શુ ઉપયોગ કરે એમ છે? આ પ્રકારનો પ્રશ્ન મનને આચારના પ્રદેશમાં વળવાનું સૂચવે છે. કોઇ પશુ જ્ઞાનને વ્યવહારમાં કામે લગાડવાના સામર્થ્યની સાથે આ સૂક્ષ્મશક્તિવડે પ્રકટતા જ્ઞાનનું સામર્થ્ય જાણે છે, ત્યારે મનુષ્યનું મન અત્યંત બળવાન થાય છે. એ મનુષ્ય અત્યંત મહાન કાર્યો કરે છે. અને તે કાર્યો પશુ અત્યંત મૂલ્યવાળાં તથા મહત્વનાં હોય છે.

ધર્ણાખરાં બાળકોમાં અદૃષ્ટ પ્રદેશમાં રહેલા વિષયોને જાણવાની સૂક્ષ્મશક્તિઓનો વિકાસ કરવાં માટે કોઇ સવિશેષ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર નથી. પરંતુ યોગ્ય વિષયમાં તેને વિધિપૂર્વક વાળવી એટલી જ જરૂર છે. તેનું વિધિપૂર્વક પ્રેરણ (Direction) થવું જોઇએ એટલું જ અગત્યનું છે.

આ પ્રકારનું પ્રેરણ થવામાં એ આશયો દૃષ્ટિમાં હોવા જોઇએ: પ્રથમ એ કે આ સૂક્ષ્મ શક્તિઓને પ્રયત્નના ઉચ્ચામાં ઉચ્ચા પ્રકારમાં વાળેલી રાખવી, અને ખીજું એ કે એ પ્રકારે કરવાથી, એ મૂળ કારણમાંથી જે કંઈ સ્પુર્ષણ થાય તે સ્પુર્ષણને આચારમાં મૂકવા માંડવાં.

પ્રથમનો આશય સિદ્ધ કરવામાં, બાળકના જીવનમાં રહેલી સૂક્ષ્મ વસ્તુઓપ્રતિ તેનું સક્ષય વાળવું, પ્રત્યેક વસ્તુની ઉચ્ચ અથવા ઉત્કૃષ્ટ ગાણતરફ વાળવું, અને સર્વેત્ર વ્યાપી રહેલી ગ્રામ્ય શક્તિઓ છે તેનો તરફ વાળવું. ખીજા સરળ શબ્દોમાં કહીએ તો કેવળ સામાન્ય નહિ પણ કંઈક વિશેષતાવાળી તથા ઉચ્ચ પ્રદેશની વાતો તથા વિચારોમાં તેની પાસે વિચાર કરાવવાની ટેવ પાડવી અને તેની એ ટેવને નિત્ય ઉત્તેજન આપ્યા કરવું. કંઈ મોટા પ્રશ્ન તે પૂછે તો 'એમાં તે તું શું સમજે' એમ કહી તેને આગળ વધતો

અટકાવવો નહિ, પણ તે સમજી શકે એવા સરળ ઉત્તરવડે તેની જિજ્ઞાસાને તૃપ્ત કરવી. વાર્તાના સાધનવડે આ પ્રકારનું કાર્ય બાળકોસાથે થઈ શકે છે, અને તે વાતો જ્યારે બાળકને અત્યંત રસ ઉપજે એવા પ્રકારથી કહેવામાં આવે છે ત્યારે તેના કામળ મનઉપર ઉંડાણથી ધારેલા સંસ્કારો પડી શકે છે. કેમ પણ વાતને છેક અવધિ (Extreme) સુધી લઇ જવાની જરૂર નથી. અને તેમાં પણ શરૂઆતમાં તો એ પ્રકારે કરવું જ નહિ. પરંતુ બાળકને કંટાળો ન ઉપજે, તેમ તમારી વાર્તા શ્રવણ કરવાથી તેને શ્રમ ન ઉપજે, તેમ તે વાર્તા તરફ અલક્ષ્યાણું ન રહે એટલા સમયમાં જ તેને અટકાવી દેવી. બાળકની જિજ્ઞાસા જાગત રહે ત્યાંસુધી વાર્તા કરવી. પરંતુ અત્યંત લાંબા વખતસુધી જિજ્ઞાસા રહેવાથી પણ બાળકને શ્રમ પહોંચે છે, તેથી તેની જિજ્ઞાસાને એટલી હદસુધી ન લંબાવ્યા કરવી કે જેના પરિણામમાં બાળકને થાક લાગી જાય, અને તેટલી હદસુધી જિજ્ઞાસુવૃત્તિને ધારણ કરવાનું તેનામાં બળ ન હોવાને લીધે તે છેવટે કંટાળી જાય.

અનેક બાળકોમાં કંઈ કંઈ આશ્ચર્યજનક કલ્પનાઓ રચી શકે છે. તેના મગજમાં કંઈ કંઈ ચિત્રો ખડા થતા હોય છે. આ બધાને હસી કહાડવાની કે અલક્ષ કરવાની જૂલ કદી પણ કરતા ના. એ કલ્પનાઓ તે બાળકના મનને ઉત્તમ પ્રકારના પ્રાપ્ત્યની સિદ્ધિ કરાવવામાં પ્રસંગે કારણરૂપ થઇ પડનાર પણ હોય છે. તે કહેવાતી કલ્પનામાં પણ પ્રસંગે એવા ભાવો રહેલા હોય છે કે જે તેના જીવનના મુખ્ય તથા નિયામક પાધારૂપ પણ બને. માટે બાળકની તેવી કલ્પનાઓને તોડી પાડવાનું કશું કારણ નથી. જે તે હલકી કલ્પનાઓ કરતું હોય તો ઉચ્ચ કલ્પના કેમ કરવી તે તેને શીખવે. અને તે ઉચ્ચ કલ્પનાની વાતો વારંવાર તેને કલા કરવાથી અને તેનું લક્ષ વારંવાર એવી બાબતોમાં દર્શાવવાથી, શીખવી શકાય છે.

બાળકોની કલ્પના અથવા મનોગત ભાવોને યોગ્ય પ્રકારે ઉત્તેજન આપે. પરંતુ તે ઉત્તેજન આપવામાં બાળકનામાં એવો ખોટો ખ્યાલ ન બસાઈ જવો જોઈએ કે તે જે કંઈ કહે છે તે તમને દેવવાણીજેવું જ લાગે છે. તે તેની મર્યાદામાં રહીને ફક્ત જાણવાની ઇચ્છાથી વાત કરવા આવે એ પદ્ધતિને તો તમારે જાળવવી જ જોઈએ. આ પ્રકારે સાવધાનપણે ઉત્તેજન આપવાની સાથે તે બાળકના મગજમાં એ પ્રકારનું ઠસાવો કે તે જે કંઈ કલ્પના કરે છે તેમાં કંઈ પણ તરત્વ રહેલું છે. અને તેની જ સાથે તેના મગજઉપર એ વાર્તા ઠસાવવાનું કદી પણ જૂલતા ના, કે તેની વાતમાં જે કંઈ ઉંચું તરત્વ રહેલું છે તેને તે જાતે જ શોધી કઢાડે એમ છે અને જાણી શકે એમ છે. અને જ્યારે તે બાળક તેને શોધી કઢાડશે અથવા જાણી શકશે ત્યારે તેણે એક મદતવની શોધ થઇ છે એમ મનાશે. આ વાર્તા પણ બાળક સમજી શકે એ રૂપમાં સરળ ભાષામાં તેનામાં ઠસાવજો. જેથી તે પોતાનામાં ઉઠતાં રચીરચીને ફક્ત નિર્મલરૂપે માનવું ન થઇ જાય. અને તેની સાથે પોતે તે જાણે શું છે, એવું મિથ્યા અભિમાન પણ તેનામાં ન ઉપજે એ બાબતની પણ સાવધાનતા રાખજો.

(અપૂર્ણ.)

દિવ્ય વલય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૧૨૨ થી.)

-૨-

બ્રાહ્મણની હકીકત.

પેલા પુરુષે બ્રહ્મણને પ્રથમ નીચે બધે ફેરવ્યો. જે ઓરડામાં તે જતો ત્યાં અપાર આશ્ચર્ય પામતો, અને પાછો જ્યાં ખીળ ઓરડામાં જતો કે પ્રથમના ઓરડાનું આશ્ચર્ય તેને ત્યાં ને ત્યાં જ મૂકી દેવું પડતું કેમકે ખીળ ઓરડામાં ખીળ પ્રકારનું આશ્ચર્ય તેને માટે તૈયાર જ હતું. મનુષ્યને વીતી ગયેલા સધળા જન્મોનું વિસ્મરણ થાય છે, અને માત્ર વર્તમાન જન્મનું જ સ્મરણ રહે છે, તેમ જે જે ઓરડામાંથી તે આગળ ચાલતો તે તે ઓરડાનું પુનઃ તેને સ્મરણ થતું નહિ. પરંતુ વ્યતીત જન્મના સંસ્કારો જેમ વર્તમાન જન્મમાં પ્રસંગે પ્રસંગે વિવિધ ક્રિયાઓ કરાવે છે, તેમ તે બ્રાહ્મણને કંઈ જૂનું જૂનું પ્રસંગે સ્મરણ થઈ આવતું, અને જ્યારે તે થઈ આવતું ત્યારે તે આ બ્રાહ્મણપાસે નાનાં મોટાં પણ નિઃશ્વાસ મૂકાવ્યા વિના રહેતું નહિ.

ચોર ચોરી કરવી એ ખોટું અથવા દુઃખદ છે એ જાણવા છતાં પણ ચોરી કરવા જમ છે, તેમ બ્રાહ્મણના અંતઃકરણમાં કલેશાદિકની મધ્યે મધ્યે પ્રતીતિ થવા છતાં પણ તે પેલા મદ્દાલયને જોવાની ઇચ્છા છોડી શકતો ન હતો.

આમ ધીમે ધીમે નીચેનો ભાગ જોઈને પછી તેઓ ઉપર ગયા. ઉપર, નીચેના કરતાં પણ અલૌકિક વિકલ્પો તેની દૃષ્ટિએ પડ્યા. તે સર્વને જોતો વિવિધ વિચારોને સેવતો તે આશાવાન બ્રાહ્મણ પેલા પુરુષની પાછળ પાછળ, જ્યાં જેમ પકવાત્તમરેલા રોપલાને સહ જનાર મનુષ્યપાછળ ચાલ્યા કરે તેમ તે જવા લાગ્યો.

અહો ! આશાનો પાશ કાષ્ઠ અલૌકિક છે. તે કેવો છે તે કાષ્ઠ જોતું નથી, અને કટકો લાગ્યા છે તેની પણ કાષ્ઠને ખબર નથી પરંતુ જીવમાત્ર તેનાથી બંધાયેલા હોય છે. તે પાશ કઈ જગાએ બંધાયો છે તે પણ કાષ્ઠ જાણતું નથી અને તેનાથી કેવી રીતે છૂટાય એ વાર્તાથી તો સર્વ જાણીતા હોવા છતાં અજાણ્યથી પણ અજાણ્ય હોય છે. ખરેખર, વિદ્વાનોનું આ પણ કહેવું યોગ્ય જ છે કે

આશાયાયે દાસાસ્તે દાસાઃ સર્વ લોકસ્ય ।

આશા યેષાં દાસી તેષાં દાસાપતે લોક ॥

સત્ય જ છે કે જેઓ આશાના દાસ છે, તે આશીપદાર્થમાત્રના દાસ છે, અને આશાને જેમણે પોતાની દાસી કરી મૂકી છે તેનું લોકમાત્ર દાસપણું કરે છે. આમ હો-

વાથી જ આશાને યોગિઓ દૃઢ બંધમાં પકડી રાખે છે તે પણ યોગ્ય જ છે. (હા-
મ્યારીઓ પ્રાણુની ગતિમાં ફેરફાર કરવા માટે પવન પાવડી રાખે છે, તેને 'આદા' કહે
છે, અને તેને બગલઆગળ દૃઢપણે ધારણ કરી રાખવામાં આવે છે.)

પેલો પુરુષ બ્રાહ્મણને તેડીને આખા મહાસલમાં ફેરવી તેને છેક ઉપરના ભાગમાં
તેડી ગયો. આ સ્થળ તે ગૃહના અધિપતિ પેલા પુરુષનું નિવૃત્તિનિવાસમાટેનું હતું તે સ્થ-
ળમાં બ્રાહ્મણની જેવી દૃષ્ટિ પડે છે તેવા જ જાણે વિદ્યુતનો ઝમકારો થતો હોય તેવી
એક સ્ત્રીચરીરની ગતિ થતી જણાઈ, પરંતુ તે જ ક્ષણે મનોહરતાની મૂર્તિરૂપ તે સ્ત્રીની
દૃષ્ટિ પોતાના પતિ અને તેની સાથે આવતા અતિથિઉપર પડી, અને અતિથિ બ્રાહ્મણ
છે એમ સહજ સમજવાથી પટાંતરે જતાં તે અંટકી. અને તે જ ક્ષણે દ્વારે આવેલા
મુદામાને તેડીને સ્ત્રી કૃષ્ણ અંતઃપુરમાં આવતા હોય એવું દર્શન થવાથી તેણે પોતે રુ-
કિમણીપદનું અભિમાન ધરતાં પોતાનું અહોભાગ્ય માન્યું અને કૃષ્ણને મુદામા મળવાંથી
જેમ અત્યંત આનંદ થયો હતો તેમ પોતાના પતિને પણ આજે અત્યંત આનંદ થતો હશે,
એવી કલ્પનાથી વિનોદ માનતી પોતાના પતિને પોતાની દૃષ્ટિરૂપ આચમનીવડે સ્નેહરસ-
જલની અંજલિ આપતી સ્મિતવદનરૂપ પુષ્પવડે વધાવી લેવા લાગી.

બ્રાહ્મણ સહજ સંકેતાયો, પણ પેલા પુરુષે એ સ્થળમાં પ્રવેશતાં 'અંદર આવો
મહારાજ, એમ કહેવાથી તે પાછળ પાછળ ગયો. એક ઉત્તમ આસનઉપર બ્રાહ્મણને
ખેસવા કહ્યું. ગૃહાધિપતી એક દ્વારઆગળ અર્ધો ચન્દ્ર અક્ષમાં અને અર્ધો બહાર હોય
તેવી રીતની બેઠી. ચતુર સ્ત્રિયોને ખેસવાની આવા પ્રકારની પદ્ધતિ કેટલીક વખતે વિવેક-
વિનયના હેતુરૂપ હોવાને બદલે અધિક આકર્ષકતાના હેતુરૂપ શું નથી હોતી ?

પેલો બ્રાહ્મણ તો નવા વાડામાં બંધાયેલા ટેરની સ્થિતિ સાથે પોતાની સ્થિતિની
સ્પર્ધા કરવા લાગ્યો. આ સ્થલ રમણીયતાના અવધિરૂપ હતું. તેથી તે સ્થળ જોતું કે સં-
મુખ બેઠેલા ચન્દ્રેશ્વરોદ્દિષ્ટીનાં દર્શન કરવાં કે પોતાના સ્વતંત્ર વિચારમાં ચિત્ત પરાવતું
એની ગડબાજ તેને થવા લાગી. અને તેથી એક ક્ષણે તેની દૃષ્ટિ તે સ્થળતરફ વળતી
તો બીજી ક્ષણે ગૃહપતિતરફ વાળીને તેની ચિત્તવૃત્તિ તેને 'શિયાળ તાણે સીમબણી અને
કુતરે તાણે ગામબણી' એ કથનની સ્થિતિનો ગંભીર અનુભવ કરાવવા લાગી !

બ્રાહ્મણની આ કુતૂહલવૃત્તિ સમાવવાને માટે થોડો અવકાશ આપ્યા પછી પેલા પુ-
રુષે પૂછ્યું : કહો મહારાજ ! અહિં તમે શો ધંધો કરો છો ?

બ્રાહ્મણે પોતાની સાત પેઢીની ગરીબાઈને લાંછન ન લાગે એવી રીતે નમ્રતાથી આ-
ગળ વધીને દીનતાને ધારણ કરી કહ્યું : અન્નદાતા ! ત્રણ વર્ષથી હું આ ગામમાં ટહેલ
નાખવાનો ધંધો કરું છું.

પેલા પુરુષે પૂછ્યું, શા માટે ટહેલ નાખો છો ?

આ બ્રાહ્મણે કહ્યું : પૈસા મેળવવાની હઝારી.

પેલા પુરુષે કહ્યું, તમારી બધી હડકત મન કહો.

લાંબે પ્રવાસે જનારા મનુષ્યો આગગાડીના ડબ્બામાં પુષ્કળ ગરદી થતાં પ્રથમ અ-
કળાય છે પણ પછી ધીમે ધીમે ત્યાંને ત્યાં જ તેમનાથી બનતી સ્વસ્થતા પ્રકટાવી લે
છે, તેમ અનેક વિચારોથી ઉભરાતા બ્રાહ્મણના અંતઃકરણે ધીમે ધીમે ત્યાંને ત્યાં જ સ્વ-

સ્થતા ધારણ કરવા માંડી હતી, તેથી તેણે આ પ્રકારે તેની હકીકત કહી :

મહારાજ ! હું ગરીબ બ્રાહ્મણ છું. ત્રણ દીકરીઓ છે. તેમની ઉંમર મોટી થઈ ગઈ છે. પરણાવવાનો કાળ થઈ ગયો છે. એક મોટી છોકરીને પરણાવવાની ઇચ્છાથી મેં આજથી ત્રણ વર્ષપહેલાંથી ટહેલ નાંખવાની શરૂઆત કરી હતી. પણ મારી ટહેલ કશી નહિ, પણ ખીજ બે નાની છોકરી પરણવા લાયક થઈ ગઈ. એક નાનો છોકરો છે તેને પણ જનોઈ દેવું છે. અમારી ન્યાતમાં વરની અછન છે, અને જે હોય તે ખાવાને માગે છે. બળબે હજાર રૂપિયો હોય તો એક એક છોકરી પરણે. એટલાગણા પૈસા હું ક્યાંથી લાવું. છોકરો હોય તો કુંવારોએ રહે, પણ છોકરીની જાત ક્યાંદિ કુંવારી રહી શકે છે ? અને ગમે તેટલું તોએ માથે હું બાપ બેઠેલો છતાં એ ન પરણે તોપણ તેમની શી વહે ? મહારાજ ! છોકરી તો સાપનો ભારો છે. એ મારી સંધરી ક્યાં સુધી સંધરાયેલી રહે ? છોકરીઓની મા પણ રાતદહાડો ટોક્યા કરે છે. અને એના કહેવાથી જ આજ ત્રણ વર્ષથી ટહેલ નાંખવી શરૂ કરી છે. કંઈ કંઈ ગામોમાં ટહેલ નાંખી, પણ દર રાતી પાંદસરખી દેખવામાં આવતી નથી, ધણીએ તપાસ કરી પણ કોઈ કન્યા અને કંકુ લેનાર મળતું નથી. એક છોકરી હોય તો તો કોઈને જીવનભરનું શુભાખીખત લખી આપું અને કહું કે ભાઈ ! જીવીય ત્યાં લગી જે કમાઈશ તે તને ભરીશ, અને હું ને છોકરીની મા રાતદહાડો જે મહેનત મજૂરી મળશે તે કરીને પણ તારું દેવું પતાવીશું. પણ અન્નદાતા ! પણ આ ત્રણ ત્રણ દીકરીમાં હું કેને માટે એમ કહું અને કેને માટે ના કહું ? પચાસ વર્ષ થવા આવ્યાં છે, અને શરીરની આય દહાડે દહાડે ધટતી જાય છે. રાત દહાડો આ ચિંતાઓએ એન પડતું નથી. શું કરું, અને પૈસો લાવું એમ થાય છે, પણ મારી પાસે આવવાથી પૈસાને તેનું પૈસાપણ જતું રહેવાનો ભય થતો હોય તેમ મા-રાથી આધો ને આધો નાસતો ફરે છે. કન્યાકાળ વહી જાય છે, અને મોટી થયેલી છોકરીઓને પછી પરણતાંએ કોઈ વિચાર કરે. આ ચિંતામાં ને ચિંતામાં હું રાતદિવસ સળગ્યા કરું છું. કેને કહું, ક્યાં જઈ, અને મારા માથાનો આ ભાર કોણ ટાળે તેની કશી સૂઝ પડતી નથી. આખો દહાડો ટહેલ નાંખવામાં સાંજ પડ્યે પાંચ દસ ગાંડનું ટાંપુ થાય છે. થકી પાકીને ફાયદામાં એકલી મહેનત લઈને ઘેર જઈ છું તો છોકરીઓની મા મોં વિકાસીને મારી વાટ જોતી બેઠી જ હોય છે. મેં કંઈ ખાધું પીધું કે ભુખ્યો છું, હું સાંગે છું કે મારો છું, એનો મને જ વિચાર નથી આવતો તો એને તો ક્યાંથી જ આવે ? મ્હી અનાજ મળ્યું હોય છે તો તે લોકોને ખાવાને આપું છું અને કહું છું કે મને તો ખાવાનું મળ્યું છે. આ મારી હકીકત છે, મહારાજ !

દયાના સમુદર મા પેલા પુરુષનું હૃદય દયાથી આર્દ્ર થયું. અને તેની પત્નીનાં નેવમાં તો જલ આવી ગયાં. તે પુરુષે કહ્યું : દશે, મહારાજ ! ગમરાશો નહિ સઠે દાદાડા સરખા હોતા નથી પરમેશ્વરની મરજી યાય છે તો કુગરજેવકું દુઃખ તણખલાની પેઠે ઉડી જાય છે. આજ દાદાડાસુધી તમે જેટલી લોકોઆગળ ટહેલ નાંખી એટલી જો લોકપતિ પરમેશ્વરઆગળ નાખી હોત તો તમને એમ નથી લાગતું કે આજ સુધીમાં તમારું કંઈ કમારનું એ ટળા ગયું હોત ?

બ્રાહ્મણે કહ્યું: અરે માખાપ ! મારે તો આજ પૈસા આપે એ પરમેશ્વર. અનદાતાનું કહેવું તો ખરું છે, પણ મને લાગે છે કે આજે તો મેં પરમેશ્વરઆગળ જ 'ટહેલ નાંખી છે.

પેલા પુરુષે પૂછ્યું: તમારે કેટલા રૂપૈયા હોય તો તમારી છોકરીઓ પરણે અને છોકરાને જનોઈ દેવાય ?

તેલનું ટીપું તો પડ્યું ન હોય, પણ સંકારવામાનથી જ દીવો જેમ પ્રકાશનો ઝબકારો કરી ઉઠે છે, તેમ પેલા પુરુષના આ પ્રશ્નથી જ બ્રાહ્મણના અંતઃકરણમાં કંઈ જુદા જ પ્રકારનો ચેતનનો સંચાર થઈ જતો લાગ્યો. અન્નવિના હુખથી ટળવળતું ચક્રીનું બચ્ચું તેની માને પાસે આવતી જોતાં જ જેમ આંચ ઢિંધા વાસં કરે છે, તેમ આ બ્રાહ્મણનું હૃદય પેલા પુરુષપ્રતિ જોતું આ સમયે તેવી જ સ્થિતિનો અનુભવ કરવા લાગ્યું. તોપણ ધ્રુવડ જેમ નિરંતર અંધકારનો જ અનુભવ કરતું હોય છે, તેમ આજ સુધી જેણે કેવલ નિરાશાને જ જોયું છે, એવા તે બ્રાહ્મણ તેના અંતરના ઉમળકાને દબાવતો બોલ્યો: અનદાતા ! શું કહું ? કશું ન કરું તો એ ઇહલોક રૂપૈયામાં એક દમડી. પણ એાછી ન જોઈએ, એમ હું ધારું છું.

પેલા પુરુષે કહ્યું: વારુ, તે તો ઠીક, પણ તમે આ મારા મકાનસાચું જોઈને રડતા હતાં તેનું શું કારણ ?

મહા મુશીબતે ચીલામાં નાંખી આગળ ચલાવેલું ગાડું અધવચથી પાછું ફરતાં અને ચીલામાંથી ગમે ત્યાં બહાર નીકળી જતું જોઈ ગાડાવાળાને જેમ ફાળ પડે અને ગમરાઈ જાય, તેમ આ બ્રાહ્મણને ફાળ પડી અને મુખ લેવાઈ ગયું. મુદ્દાની વાત તો જતી રહી અને આ તો આડી વાત ચાલી એવા વિચારથી એક તો તેનું મન શિથિલ થઈ ગયું. અને જે વિચારથી તેને આ મહાહલ્ય જોતાં નેત્રમાં અશ્રુ આવ્યાં હતાં તે અધમ વિચારને પ્રકટ કરવાનો સમય આવ્યો. જાણીને પણ તેના મુખઉપર શેરડા પડી ગયા.

પરંતુ ફરીથી તે પુરુષને તેને એ પ્રશ્ન કર્યો અને ખરેખરું કારણ જણાવવાને આમદ કર્યો. આથી છેવટે બ્રાહ્મણ બોલ્યો: મહારાજ ! મને એમ થયું કે આવા મોટા મહેલમાં રહેનાર માણસ કેવી સુખી હશે ? એમના વૈભવનો કેવોએ આનંદ હશે ? મારા જેવાને એક પાછના પણ સાંસા પડે છે ત્યારે આમાં રહેનાર માણસની સાલખીનો શો પાર છે ? અરે ! મને જો આવું ધર મળે તો મારા જેવું સુખી પછી બીજું કોણ હોય ? અનદાતા ! આવા વિચારો મને આવ્યા, પણ એમાંનું કશું સુખ મને મળે એવું નથી એ વિચારથી છેવટે મને રડવું આવ્યું.

પેલા પુરુષે મંદસ્મિત કરતાં પૂછ્યું: શું આવું મકાન અને આવી બધી વસ્તુઓ તમને મળે તોપછી તમને બીજું કોઈ જાતનું દુઃખ ન રહે ? તમને બધી વાતે સુખ મળે ખરું ?

બ્રાહ્મણ મલકાઈ જતા મુખે બોલવા લાગ્યો: અરે માખાપ ! આથી તે બીજું કશું સુખ જોઈતું હતું ? આમાં એવા કયા સુખની ખામી હોય કે જે બીજે લેવા જતું પડે ? માખાપ ! માફ કરજો. તમે પૂછ્યું ત્યારે મેં તો ખરેખરું હતું તે કહ્યું છે. દેવે રજા આપી તો હું આ સાંજ પડતા સુધીમાં ચાર ટહેલ નાંખીને ધર ભેગો થઈ જઈ.

હજારો મનુષ્યોપાસે અનેકરીતે બીજા માગવાની કળાની કેળવણી પામેલો બીજારી પણ કાંઈ નૃપતિજેવા મોટા પુરુષઆગળ આવી ઉત્તો રહેતાં બીજા માગવી બૂધી જઈ સનહ-સરખો યધ જાય છે તેમ આ બ્રાહ્મણ પેલા શ્રીમાન્ પુરુષના ઐશ્વર્યના પ્રતાપઆગળ તેની સ્પષ્ટ યાચના કરવાની હિંમત આવી નહિ, અને તેણે ઉપર જણાવ્યું તેમ ઉકવાનો વિચાર જણાવ્યો.

પરંતુ તેના તે પ્રશ્નનું ઉત્તર ન આપતાં પેલા શ્રીમાન્ પુરુષે કહ્યું: તમને જોઈતા પૈસા મળે તો પછી તમે હું કહું ત્યાં આવો ખરા? કંઈ દેશ પરદેશ જવું હોય તો મારી સાથે આવો!

આ પ્રશ્નનું ઉત્તર તેની જીભ દે તે પહેલાં તો તેનું અંદરનું હૃદય જાણે કેમ કરીને હું તેનું ઝટ ઉત્તર આપી દઉં તેમ યઈ રહ્યું! છતાં આ બધી મસ્કરી તો નહિ હોય એમ શંકા થતાં બ્રાહ્મણે તેના અંતરનો આનંદ અંતરમાં જ શમાવીને કહ્યું: અરે વગર પૈસા મળ્યે હું આપનો દાસાતુદાસ છું. મને હુકમ કરો તેમ હું કરું. કહો તો કાળે પાણીએ જમીને એમું અને હુકમ થાય તો યમનોકર્મા પણ જઈ. હું આપને તાણે છું.

શ્રીમાન્ પુરુષે કહ્યું, ના ના તેવું કંઈ નથી. મારો યાત્રાએ જવાનો વિચાર છે, અને તેથી જો તમે સાથે આવો તો સાફ

બ્રાહ્મણે કરગરવાના ભાવપૂર્વકે કહ્યું: માફ એવું ભાગ્ય ક્યાંથી? આપ કહો ત્યારે હાજર થઈ.

પેલા પુરુષે કહ્યું: આપણે જે ત્રણ મહિનામાં અદિત્યી નીકળવાનું થશે. તે પહેલાં હું તમને જોઈએ તેટલા પૈસા અપાવું છું, તેનાથી તમે છાકરાંઓને સારીરીતે પરણાવો અને એ બધા કામથી પરવારી લો.

જેનો આનંદ શમાવવાને આ આખું વિશ્વ પણ નાનું પડ્યું છે એવા તે બ્રાહ્મણે પેલા પુરુષને લાંબા યધને નમસ્કાર કર્યા અને અનેક ઉપકારવચનો કહ્યાં. તે પુરુષે તેને જ્યારે જોઈએ ત્યારે પૈસા લઈ જવાનું કહ્યું. આખા જીવનની સફળતાને અનુભવતા તે અત્યંત આનંદપૂર્વકે ઘેર ગયો.

(અપૂર્ણ.)

મનપ્રતિ વચન.

મન ! તું યા નિષ્કામ, માગ્યું ન દે જગદીશ તો,
(છે) એ જ કર્યાનો કામ, રાખવી ઘટે ન રીસ તો;
રંકતણું શું જાય, દેશ ભણે ઉજડ વળે,
જો કંઈ હુઈટ ધાય, તો ધણિને નાનમ મળે,
ત્યજિને સુખની આશ, સુખસ્વરૂપને સેવવું,
વળતાં ના'યે ત્રાસ, ઈચ્છી વસ્તુ નવ મળ્યે

—શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી.

શાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાન.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ થી.)

વિજ્ઞાનસિદ્ધાન્તોનો આધાર બાહ્યજ્ઞાનપર નિયમે કરીને હોય છે અને તેથી વિજ્ઞાનની જે હકીકત જણાવે છે તેની ખાતરી સર્વ મનુષ્યો તે તે સુલભ સાધનોની સહાયથી એક સરખીરીતે કરી શકે છે, ત્યારે શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તનો મુખ્ય આધાર આંતર જ્ઞાનપર છે. આંતર જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ બાહ્ય જ્ઞાનના જેટલી સરલતાથી થતી નથી; આંતર જ્ઞાનમાટે જે આંતર સાધનસામગ્રીની અપેક્ષા છે તે સર્વ સુલભતાથી પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ નથી. આથી કરીને વિજ્ઞાનના વ્યતિકરોમાટે જેવું સકારણુ અતિપાદન કરી શકાય છે તેવું શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તમાટે કરી શકાતું નથી. તેનું કારણુ એ છે કે શાસ્ત્ર આંતર જ્ઞાનપર આધાર રાખે છે અને તે સાથે સર્વદેશી છે. ત્યાં જે આ લોકના સંબંધવાળી હકીકત છે, આ લોકના સંબંધવાળાં કારણો છે તે જો જણાવવામાં આવે તો આ લોકના મનુષ્યો તેને સ્પષ્ટપણે ગ્રહણ કરી શકે છે. પણ એ કારણો લૌકિક પ્રમાણુવડે જણાતાં હોવાથી જ શાસ્ત્ર તે માટે વિસ્તાર કરતું નથી. કારણુ કે લૌકિક પ્રમાણુથી અજ્ઞાત વસ્તુનું જાપન કરવામાં જ શાસ્ત્રનું શાસ્ત્રપણું રહેલું છે. તેથી લૌકિક કારણો મતિમાનની મતિપર રાખી તેનું અતિપાદન કરવા શાસ્ત્ર ઉપેક્ષા ધરે છે. અને જે ધૃતર લોકના સંબંધવાળાં કારણો છે તે લૌકિક પ્રમાણુથી જણાય તેવાં હોતાં નથી તેથી તે જણાવે તો તેમાં શાસ્ત્રનું શાસ્ત્રત્વ રહે છે, પણ તે જણાવવામાં આવે તોપણ તે ઉપપાદ્ય કાર્યના જેટલા જ દુર્બોધ હોય છે, લૌકિક મનુષ્યો તેનું ગ્રહણ કરી શકે તેમ નથી કારણુ કે લોકને તે તે ધૃતર લોકના સંબંધનું જ્ઞાન નથી. આથી એ સર્વનો પુરુષ અથવા પાપ, ધર્મ અથવા અધર્મ એ સામાન્ય શબ્દમાં સમાવેશ કરી એ કારણોનો વિસ્તાર શાસ્ત્ર કરતું નથી. આ પ્રમાણે વિજ્ઞાન અને શાસ્ત્રની પદ્ધતિ તથા વિષયમાં ભેદ છે અને તેથી પણ એ બેની મર્યાદા ભિન્ન થઈ રહે છે. માટે એકબીજાના સત્યને ત્રોડી પાડે તેમ નથી.

આ રથજે સ્પષ્ટ જણાવવું જોઈએ કે જે સંસ્કૃતમાં લખાયેલું છે તે શાસ્ત્ર છે એવો ભ્રમિત અર્થ શાસ્ત્રનો કરવાનો નથી. સંસ્કૃતમાં તો આવાંકોનો સિદ્ધાન્ત પણ લખાયો છે, શબ્દકોષ પણ સંસ્કૃતમાં લખાયો છે. સંસ્કૃત તો બાષામાત્ર છે તેથી જે જે ધૃતર બાષામાં લખી શકાય છે તે સર્વ સંસ્કૃત બાષામાં પણ લખી શકાય છે. પણ તે તે બાષામાં લખાયાથી તે શાસ્ત્ર થતું નથી. ઉપર જણાવેલાં લક્ષણો જેમાં હોય તે અને તે જ શાસ્ત્ર છે.

આ નિયમો ઉદાહૃત વિષયોમાં સ્પષ્ટીકરણાચ્છે લગાડીએ. સૂર્યચંદ્રનું ગ્રહણ અમુક પ્રકારે પૃથિવી અને ચંદ્રની સ્થિતિ થવાથી થાય છે એ હકીકત વિજ્ઞાન જણાવે છે તે માત્ર એ વ્યતિકરતું કારણુ સ્પષ્ટ કરે છે. અને શાસ્ત્ર જે સ્નાનાદિ કરવાનું વિધાન કરે

છે તે એ વ્યતિકરતું મૂલ્ય આપી એને હિતપર્યવસાથી કેવી રીતે કરવો તેની યોજના અંગે છે. તેથી એ બંનેની મર્યાદાનો ભેદ છે અને તેથી એ બંને સત્ય હોય શકે છે. હીરો કારબન-માત્ર છે, કૅપ્સલો પણ કારબનમાત્ર છે છતાં ઝવેરીઓ એ બંનેનું મૂલ્ય ભિન્ન ભિન્ન આકારમાં જૂલ કરતા નથી. તેમ જ સુસ પ્રગ્ન કૅપ્સલાને પાકાદિ કાર્યમાં વાપરે છે અને હીરાઆદિને શોભા આપનાર અલંકારના કાર્યમાં વાપરે છે તેમાં લેશ પણ વિરોધ નથી.

સૂર્ય તથા ચંદ્ર એ બંનેના ઉપર આપણો કેટલો આધાર છે તે આપણે લૌકિક પ્રમાણથી તથા અલૌકિક પ્રમાણરૂપ વેદાદિવડે જાણીએ છીએ. આખા વેદમાં પ્રધાનપદ મંત્ર ભાગ ભોગવે છે અને તેમાં પણ પ્રધાનપદ ગાયત્રીને આપી બ્રાહ્મણોના નિત્યકર્મમાં એનો જપ દાખલ કરવામાં આવ્યો છે અને ગાયત્રીનો જપ સમગ્ર પાપને દૂર કરનાર ગણ્યો છે. એ ગાયત્રી તે શ્રી સવિતાનારાયણની જ સ્તુતિ છે. તેથી વેદાદિ સત્સાક્ષો બેતાં સવિતાનારાયણનું માહાત્મ્ય સ્પષ્ટ થાય છે. લૌકિકપ્રમાણથી વિલોકતાં સૂર્યનો પ્રકાશ જ આપણને જીવન અર્પનાર છે અને રોગમાત્રથી રક્ષિત કરનાર છે. સૂર્યના રશ્મિવડે દુર્ગંધમય પરમાણુઓની શુદ્ધિ થાય છે, પૃથ્વીનું વાતાવરણ રોગજનક અણુઓથી રક્ષિત રખાય છે. સૂર્યના પ્રકાશથી જ જગત્માં જીવન પ્રસરી રહ્યું છે અને રાત્રિએ સૂર્યનો દહિગોચર થતો નથી ત્યારે સર્વજીવનની ભરતીમાં ઝોટ થાય છે અને શરીર તથા મન શ્રમિત યર્ષ નિદ્રાવશ યર્ષ જાય છે તથા આસપાસ બન્યાં ચિદ્દેવો ભાસે છે. સૌર પ્રકાશ જ્યારે હોય છે ત્યારે જે રમ્યતા જણાય છે તે અંધારી રાત્રિએ કદાપિ જણાતી નથી. તે જીવનનો પ્રવાહ દિવસે હોય છે તે પ્રવાહ રાત્રિએ કદાપિ તેવા વેગમાં રહેતો નથી. મરણોની સંખ્યા તપાસવામાં આવશે તો તે પણ સૌર પ્રકાશવાળા દિવસમાં જેટલાં થાય છે તે કરતાં રાત્રિનાં મરણોની સંખ્યા અધિક જણાયાવિના રહેશે નહિ. તેનું કારણ એ જ છે કે રાત્રિમાં જીવનપ્રવાહની ઝોટ હોય છે અને દિવસ જીવનપ્રવાહની ભરતી હોય છે. ચંદ્રના સંબંધમાં પણ આ જ વિવેચન સહજ સહજ ફેરસાથે લાગુ પડે છે. ચંદ્ર સર્વ ઔષધિનો પતિ છે; જેમ વનસ્પતિની વૃદ્ધિમાટે અને જીવનમાટે સૌર પ્રકાશની આવશ્યકતા છે તેમ તે નહિ હોય ત્યારે ચંદ્રપ્રકાશની પણ આવશ્યકતા છે. જે કાર્ય સૂર્ય મોટા પ્રમાણમાં કરે છે, તે જ કાર્ય ચંદ્રમાં રહેલો સૂર્યનો પ્રકાશ કાંઈક ન્યૂનપણે કરે છે. પ્રકાશવાળી રાત્રિની રમ્યતા અને અમાવાસ્યાની રાત્રિની અરમ્યતાથી કોણ અદ્વાત છે ? જો સૂર્ય અને ચંદ્ર એ બેને ખસેડી લેવામાં આવે તો પૃથિવીની શી દશા થાય તે કળા શકવું અત્યંત કઠિન છે. સૂર્યપ્રકાશમાં રનાન આરોગ્યશાસ્ત્ર વારંવાર વિધાન કરે છે, તે અંકારણુ નથી.

આ પ્રમાણે લૌકિક પ્રમાણથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે સૌર પ્રકાશ અને ચંદ્રપ્રકાશ આપણા જીવનમાં આપણા આરોગ્યમાં અને આપણા હિતમાં આવશ્યક છે. તો પછી એ પ્રકાશની જ્યારે આપણને અપ્રાપ્તિ થાય ત્યારે આપણા જીવનમાં, આરોગ્યમાં અને હિતમાં ન્યૂનતા થાય એ કહેવાની જરૂર રહેતી નથી. આમ હોવાથી જ્યારે સૂર્ય તથા ચંદ્રનું ગ્રહણ થાય છે ત્યારે સૂર્યનો અને ચંદ્રનો પ્રકાશ આપણને મળતો નથી. તેથી તે સમયે આપણા જીવન, આરોગ્ય અને હિતનું સંરક્ષણ કરનાર ઉપાયો શાસ્ત્રપ્રબોધે

એ હિતનો જ બોધ છે. એ પ્રસંગો જીવનના તથા આરોગ્યની હાનિના છે તેથી એ સમયે જીવનતત્ત્વને સંરક્ષણ કરનાર સંયમ કરવાનું શાસ્ત્ર પ્રબોધે છે. જપક્રિયા પણ જીવન-તત્ત્વને સંરક્ષણ કરનાર સમર્થ સાધન છે તેથી શાસ્ત્ર તેનું વિધાન કરે એ ઉચિત છે. વાતાવરણની અશુદ્ધિ આપણા આરોગ્યનો ભંગ નહિ કરે 'માટે તે સમયે સ્વચ્છતા સ્વચ્છ સેવવાની આવશ્યકતા હોવાથી સ્નાનનું શાસ્ત્ર વિધાન કરી આપણા પર ઉપકાર કરે છે. વાતાવરણની અને પાર્શ્વિકાણી એ પ્રકારના અભાવને લીધે અશુદ્ધિ થાય છે, રોગવર્ધક સૂક્ષ્મજંતુઓ અને આરોગ્યનો ભંગ કરનાર રાસાયનિક ફેરફારો આસપાસ અને હવામાં થઈ રહે છે અને તેની અસર જે ત્વરાથી ગ્રહણ કરે એવાં આપણાં ખુર્ચી વાહનો, પકવાન આદિ પદાર્થો તેને જળવડે પુનઃ શુદ્ધ કરવાનું જણાવવામાં આવે છે. કોઈ પણ મહિન-સ્થાનમાં, મોટા વિપુલિકાઆદિ પ્રસારેલાં છે તે સ્થાનમાં જવાથી જેમ રોગકર અણુઓનો સ્પર્શ વછોને થાય છે અને તેની શુદ્ધિની અપેક્ષા રહે છે તે જ પ્રમાણે આરોગ્યની હાનિને કરનાર અણુઓ અને સૂક્ષ્મ જંતુઓ વછોપર લાગી રહેવાનો સંભવ હોવાથી વછોને ઘોષ નાખવાનું શાસ્ત્ર ઉપદેશે છે. ગ્રહણ થઈ રહ્યા પછી પણ સ્નાન કરવાનું શાસ્ત્ર વિધાન કરે છે તેમાં પણ લૌકિક આશય આ હોવો સંભવે છે. આરંભક સ્નાન તે તે આરોગ્યના વિધાતક અણુઓ જે ઉત્પન્ન થવાના છે તે આપણને હાનિ ન કરે તે માટે છે, તેમ એ ઉત્પન્ન થઈ આપણને સ્પર્શ કરવા પામેલા એ અણુઓ પછીથી આપણને અને આપણા સંબંધમાં આવનાર છતરને હાનિ ન કરે તેમાટે પાછળનું દ્વિતીય સ્નાન છે.

વનસ્પતિઆદિ પદાર્થો, ધૂત, તૈલ, પકવાન, અપકવાન આદિ પદાર્થો સર્વ બહારથી સરખી અસરને પામનાર નથી. કોઈ સત્ત્વર અસર પામે તેવાં છે તો કોઈને અસર પામતાં દીર્ઘ સમયની અપેક્ષા રહે છે. આથી જે સત્ત્વર અસર પામનાર પદાર્થો છે, તથા જેનાં સૌર પ્રકાશાદિના અભાવથી હાનિકર રાસાયનિક ફેરફાર થનાર છે તેવા પદાર્થોને ગ્રહણ-પછી ઉપયોગ ન કરવો અને તેને ફેંકી દેવાનું શાસ્ત્ર જણાવે તે સર્વોચ્ચ યોગ્ય જ છે.

સંયમ અને જપ ઉપર જણાવ્યું અને જીવનના સૌરક્ષણમાં અતિઉપયોગી ક્રિયા છે. તે કરવાને અસમર્થ મનુષ્યોમાટે દાન એ સમર્થ સત્ક્રિયા છે, તેથી શાસ્ત્ર દાન આપવાનું જણાવે છે. એ દાન આપવાની દ્રજા સર્વને હોય છે તેથી એ સમયે દાનનો પ્રતિ-ગ્રહ કરનાર કોઈ ઉન્નત વ્યક્તિ મળવી કઠિન છે માટે નીચ પાત્રને દાન આપવામાં આવે છે. કાશીમાં દેવસ્થાને એ સમયે પણ બ્રાહ્મણો દાન લે છે ત્યાં એ સમયે બ્રાહ્મણોને જ દાન આપવાનો પ્રચાર છે અને નીચ પાત્રને દાન આપવાની પદ્ધતિ નથી. આ તરફ પણ કેટલેક સ્થળે એ સમયે બ્રાહ્મણો દાન લેતા નથી પણ દાનનો સંકેત કરાવી રાખે છે અને ગ્રહણ સુક્રા યમા પછી તે દાન લે છે. આમ થાય છે ત્યાં દાન બ્રાહ્મણને જ આપવામાં આવે છે. તેથી દાનનાં સંબંધમાં ચાલતી પદ્ધતિ સકારણ છે એમ સમજાય છે.

જપક્રિયા વિવિધ લોકના સંબંધવાળી ક્રિયા છે કેમકે એમાં શબ્દોની આનુપૂર્વી તથા મંત્રદેવતા ઉભયનો સંબંધ છે. તેથી ગ્રહણનો વ્યતિકર થતાં તે સમયે એ મંત્રની આનુપૂર્વી કેવાં સ્થૂલ સૂક્ષ્મ આદેશનને ઉપજાવે છે તથા એ મંત્રના દેવતા એ સમયને કેવા પ્રકારે અવલોકે છે હતાદિ સંકેત જણનાર જ એનું જ યથાર્થ રૂપ બાંધી શકે છે. તેથી એ સર્વનું અવલોકન કરી એ મંત્રનું જપનું પુરસ્કારજીવન રૂપ છે એમ કહેવામાં

આવે તો તે અયોગ્ય નથી, અથવા તો એ સમયે એ જીવનના રક્ષણને માટે અત્યંત આવશ્યકક્રિયા ગણી અર્થવાદરૂપે એ ફલકથન હોય તો તે પણ અનુચિત નથી.

આ પ્રમાણે લૌકિક કારણોનો વિચાર કરતાં મહણસમયે શાસ્ત્ર જે જે ક્રિયાઓનું વિધાન કરે છે તે સકારણ જણાય છે, અને તેટલાનો જ વિચાર કરવામાં આવે તો પણ એ વિધાન તથા ખજોળવિજ્ઞાન જે મહણનાં કારણોનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે તેમાં સર્વેથી અવિરોધ યદ્ય રહે છે. આ ઉપરાંત એ સર્વ ક્રિયા ઉપર જણાવ્યું તેમ અદૃષ્ટ કારણોને લીધે પણ વિધાન કરવામાં આવી છે. શાસ્ત્રમાં દૃષ્ટકરતાં અદૃષ્ટ કારણ પ્રધાનપદ ભોગવે છે, પણ તે લોકના લક્ષમાં સ્પષ્ટ આવી શકે તેમ નથી તેથી તેને અદૃષ્ટ; પુણ્ય ઇત્યાદિ નામથી જ સામાન્યરીતે ઓળખાવી શાસ્ત્ર વિરામ પામે છે. અને લૌકિક દૃષ્ટ કારણો તો મનુષ્યમતિથી જ્ઞાત થઈ શકે છે તેથી એની શાસ્ત્રમાં ઉપેક્ષા છે. તેથી એ સર્વ રીતે યરણના સંબંધમાં શાસ્ત્રનો અને વિજ્ઞાનનો લેશ પણ વિરોધ નથી. એ સમજાય છે.

આ જ પ્રમાણે તિથિઓને પવિત્ર માનવામાં આવી છે, જેને મુખ્ય પર્વરૂપ કહેવામાં આવી છે તે તિથિઓ ચંદ્રની કલામાત્રના પરિણામ હોય છતાં પવિત્ર હોય એમાં લેશ પણ વિરોધ નથી. એ તિથિઓ પિતૃઓસાથે સંબંધવાળા છે અને તેથી એની પવિત્રતાના અદૃષ્ટ કારણો એ લોકના સંબંધથી ઉત્પન્ન થાય છે કે જેનો લક્ષ એ લોકસાથેનો સંબંધ જેમને પ્રત્યક્ષ નથી એવા મનુષ્યોને આવી શકે તેમ નથી.

આ નિયમપ્રમાણે અમુક દિવસોએ ઇષ્ટ કરવી, અમુક સમયે કરેલો યજ્ઞ અનંત ફલને આપનાર છે ઇત્યાદિ શાસ્ત્રવચનો અને એ સંબંધી યતું વિજ્ઞાનથી સકારણ સ્પષ્ટીકરણ એકબીજાના વિરોધી નથી. વસ્તુતઃ તો શાસ્ત્ર એ મુખ્ય સૂત્રસ્થાનીય છે અને વિવિધ વિજ્ઞાન તેના બાધરૂપ છે. શાસ્ત્રે કરેલાં વિધિનિષેધની ઉપપત્તિ વિવિધ વિજ્ઞાનની શોધો કરી શકે છે, પણ શાસ્ત્રની સામે યુદ્ધ કરવા વિજ્ઞાનને મૂકવું એ ઉભયના સ્વરૂપનું અગાન જ સૂચવે છે. તેથી સર્વરીતે સ્પષ્ટ થાય છે કે શાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાન એ બેની મર્યાદા ભિન્ન ભિન્ન છે, એની પદ્ધતિ ભિન્ન ભિન્ન છે, બંનેના ઉદ્દેશ ભિન્ન ભિન્ન છે, અને બંનેનો આધાર વિભિન્ન જ્ઞાનપર છે ઇત્યાદિ હેતુઓને લઈને એ બંનેનો વિરોધ કદાપિ સંભવતો નથી. જો એ બેનો કાંઈપણ સંબંધ છે તો વિજ્ઞાન શાસ્ત્રનું ઉપાકારક છે. તેથી સુઘ મનુષ્યોએ એનો એ અર્થમાં જ ઉપયોગ કરવો ઉચિત છે.

વાસ્તવ અમરત્વ અને સત્કીર્તિ.

સાચા પ્રેમવડે નિહુ વશ કરી, સાચાં સુખે જે વહાં,
તે તો આ ભવમાં સુકીર્તિ લઈને, જાણે વસી છે રહ્યાં;
જેણે આ ઉરમાં સમસ્ત રિપુને, જ્ઞાનાગ્નિએ છે દહ્યાં,
તેને આ જગમાં સદા અમર ને, સત્કીર્તિવાળા કહ્યા.

ईशज्ञप्ति.

सत्यनुं स्वप्न.

“ सत्यस्वप्नने संलारीजे,
कुंडा मनवाने वारी रे डे ल. ”

—श्रीम-नृसिंहाचार्यल.

सत्येन कभ्यस्तपसा ह्येष आत्मा.

[सत्य तथा तपવડે આ આત્માનો અનુભવ થાય છે.]

—મુળદ્રક ઉપનિષદ્. ૩, ૧, ૫

ઈશ્વરના સ્વરૂપનો વાસ્તવ અનુભવ કરવાની અત્યંત અવિસાધા કયા મુમુક્ષના અંતરમાં સંદોદિત જાગ્રત નથી રહેતી ? પરંતુ તે જ મુમુક્ષુ અંતઃકરણ આ વાર્તાની સાક્ષી પૂરતું હોય છે કે ઈશ્વરનો અનુભવ થવામાટે ઈશ્વરના શુણ્ણલક્ષણના જ્ઞાનપૂર્વક ધ્યાન થવું જોઈએ. તેથી ઈશ્વરના સ્વરૂપનો અનુભવ કરવા માટે પ્રથમ ઈશ્વરનાં શુણ્ણલક્ષણોનો નિર્ણય કરવો જોઈએ, અને જેનાવડે તે સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવાનું છે તે ચિત્તવૃત્તિમાં ઈશ્વરનાં લક્ષણોનું પ્રથમ સ્પષ્ટ ચિત્ર રચાતું જોઈએ.

આથી એ ચિત્ર રચવાને માટે ઈશ્વરનાં કયાં કયાં લક્ષણો છે એ પ્રશ્ન ઉત્તર તત્કાળ જ જાણવાની અગત્ય રહે છે.

શાબો કહે છે કે સત્ ચિત્ત તથા આનંદ એ ત્રણ મુખ્ય લક્ષણો ઈશ્વરનાં છે. અને તેથી જ કૃતિ કહે છે કે ‘ સત્યના જ્ઞાનવડે આ આત્મા અનુભવમમ્ય છે. ’ ઈશ્વરનાં લક્ષણોમાં પ્રથમ સ્થાન સત્યને મળ્યું છે. આથી ઈશ્વરના સ્વરૂપને અનુભવવાની ઇચ્છાવાળાએ આ સત્યને જાણવું જોઈએ.

આપણે આ સ્થળે આ સત્યરૂપ અંશનો વિચાર કરવા પ્રયત્ન કરીશું.

સત્ય શબ્દ કોઈ પણ મનુષ્યના કાનને આગે અજાણ્યો નથી, પરંતુ તે જ પ્રમાણે સત્યનું સ્વરૂપ કોઈ વિરલને જ જાણીતું દરો. ‘ સત્ય જોલજું, ’ ‘ સત્ય માગેં ચાલજું ’ એ પ્રકારે વ્યવહારના કાર્યોમાં વપરાતા અર્થજેટલું જ મનુષ્યના મોઢા ભાગને સત્ય શબ્દના અર્થનું જ્ઞાન હોય છે. પરંતુ આ શબ્દ ઈશ્વરના કયા તરવનો નિર્દેશ કરે છે તે જાણવું અત્યંત આગ્રહનું છે.

જે કે આ વિશ્વમાં પ્રવર્તેલી ચેતનસત્તા આ સત્યનું જ ન્યાં ત્યાં ઉદ્દાહરણ કરવાને પ્રયત્ન કરી રહી છે, પરંતુ તેટલા ઉંડા ઉતરીને તે સત્યનો વિવેક કરવા પ્રતિ મનુષ્યોનું એટલું તો ઝોણું લક્ષ છે કે તેનો ખ્યાલસરખો પણ તેને આવવો કઠિન છે.

પરંતુ વિશ્વના જડ પદાર્થો અને જડસરખા વ્યાપારોથી શ્રમિત થઈ, અને ધણો કાળ તેને ભોગવવા છતાં તેમાંથી વાસ્તવ તૃપ્તિ અથવા શાશ્વત સુખની કશી જ પ્રતીતિ થતી નથી. એ પ્રકારનો જ્યારે મનુષ્યને અનુભવ થાય છે ત્યારે મનુષ્યની દૃષ્ટિ વિશ્વના સમગ્ર જડ અંશને બાબુએ મૂકીને કાંઈ બીજું જોવાને પ્રયત્ન કરે છે. તે સમયે તેની ઈશ્વર અથવા ચેતનતત્ત્વપ્રતિ દૃષ્ટિ વળે છે.

જ્યારે આવી રીતે જુદી દિશાપ્રતિ મનુષ્યની દૃષ્ટિ વળે છે, ત્યારે તેને કંઈ કંઈ એ પ્રકારનું સમજવા માટે છે કે અત્યાર સુધી જે કંઈ જોયું અને અનુભવ્યું તે બધું મિથ્યા અને અપૂર્ણ છે. તો દિવસ અને રાત્રિ, સ્થામતા અને શુભતા, દૃષ્ટિ અને અધૃત્ય એ બે વિરોધી પદાર્થ, અવસ્થા, શુષ્ક, દ્રવ્ય, આદિની ન્યાં ત્યાં પ્રતીતિ થાય છે તેવી રીતે મિથ્યાથી વિરોધી જે સત્ય અને અપૂર્ણતાની વિરોધી જે પૂર્ણતા તેનું પણ અસ્તિત્વ હોવું જોઈએ. અને પૂર્વ ગણાવેલી વિરોધી સ્થિતિઓનો જેમ અર્થિ જ અનુભવ થાય છે તેમ મિથ્યાપણાની અને અપૂર્ણતાની વિરોધી સ્થિતિઓનો પણ અર્થિ જ અનુભવ થવો જોઈએ.

આમ યતાં સત્ય એ શું છે, સત્યમાં શું ભાવ રહેલો છે, સત્યમાં શું શું સામર્થ્ય છે, તે ક્યાં છે, શાવડે પ્રતીત થાય છે, કેવી રીતે અનુભવાય છે એ વગેરે પ્રશ્નો તેને વારંવાર પ્રકટે છે, અને મિથ્યાત્વથી વિરોધી જે સત્ય તેને કાંઈ પણ રીતે જોવા બાબતની ગિમિ તેના અંતરમાં વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં ઉઠવા માટે છે.

આ સત્ય અને તેનું સ્વરૂપ દર્શાવવું તથા તેના સામાન્ય સાધનોની પ્રક્રિયાઓ જણાવવી એ શાસ્ત્રોનો હેતુ છે, શાસ્ત્રમાત્ર પ્રધાનપણે એક જ ઉદ્દેશ કરી રહ્યાં છે, એક જ વસ્તુપ્રતિ મનુષ્યોનું લક્ષ ખેંચી રહ્યાં છે, અને તે સત્ય. સત્યના વાસ્તવ સ્વરૂપપ્રતિ મનુષ્યોને પરિણામે આકર્ષી લાવવાને માટે, આરંભથી જ તે દિશાપ્રતિ એમની લક્ષણા રહે તેને લઇને શાસ્ત્રોએ મનુષ્યોના આરંભક ધર્મનું પ્રતિપાદન કરવામાં આ સત્યનું સ્પષ્ટ-રૂપ દર્શાવતાં શાસન કર્યું છે કે સત્ય વદ-સત્ય બોલો.

સર્વેવ સૌમ્યેદમગ્ર આસીત્—“ હે સૌમ્ય ! સહૃદી પ્રથમ કેવલ સત્ જ હતું. ” એ શ્રુતિવાક્ય સત્યરૂપ વસ્તુની પુરાણુતાને દર્શાવી તેમાં સાધકની નિસાસાટુતિને જાગ્રત કરીને તે વસ્તુનો અનુભવ કરવાનો ઉપદેશ દે છે. સત્ એ ત્રિકાલાબાધિત છે. અને તેથી તેનો કોઈ પણ કાલમાં અનુભવ ન થઈ શકે એમ નથી. અને જ્યાં સુધી સંત્ય તત્ત્વમાં મતિનો લેશ પણ સંચાર નથી થયો હોતો ત્યાં સુધી તે મનુષ્યને ઈશ્વરની અન્ય કળાઓ જે ચિત્ત તથા આનંદરૂપે જણાવાય છે, તેનો અનુભવ પણ સુલભ થઈ પડતો નથી.

આ પ્રકારે સત્ય એ પરમ સાત્ત્વ્ય, પ્રાપ્ત્ય તથા અનુભવ્ય કરે છે. જે કેવલ સત્યરૂપ નથી તે વસ્તુતઃ જણાવા યોગ્ય નથી, જે સત્ય નથી તે વાસ્તવિકરીતે જોતાં મેળવવા યોગ્ય કે અનુભવવા યોગ્ય નથી એ સર્વ જુદામિત્તે નિર્વિવાદપણે સિદ્ધ કરે છે. એનો જ પૂર્વના સમર્થ નિષિધિનિઓએ જણાવ્યાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, એની જ ઉપાસના અને ધ્યાન કરતાં કહ્યું છે કે સત્ય પરં ધીમહી. (અમે પરમ સત્યનું ધ્યાન કરીએ છીએ.)

જેમ ક્ષિતિજમાં અરુણરૂપે દીપ્તિમાન થતો પ્રકાશ બીજું કંઈ નથી પણ સૂર્ય જ છે, તેમ ઈશ્વરરૂપ સૂર્યનું પ્રથમ દર્શન અરુણરૂપ સત્યની કલાવડે થાય છે, બાકી રૂત તથા ઈશ્વરમાં કશો જ ભેદ નથી, આ સત્યનું સ્વરૂપ દર્શાવનારને શાસ્ત્રો 'સદ્ગુરુ' એવી સંગા આપે છે. શાસ્ત્રમાર્ગ કંઈકરથી સદ્ગુરુનું માહાત્મ્ય અમે તેમની અનિવાર્ય અત્યનું જે કથન કરે છે તેનો હેતુ આ જ છે કે જે પરમ સત્યરૂપ વસ્તુ છે તેનો અધિકારિ અંતઃકરણમાં વિવિધ બોધવડે તથા સાધનવડે તે અનુભવ કરાવે છે, અને જે અંતઃકરણ તેવા અધિકારવિનાનું છે તેને તે અધિકારની પ્રાપ્તિ પણ એ જ સદ્ગુરુ કરાવી આપે છે. અને તેથી જ અધિકારી અનધિકારી સર્વને સદ્ગુરુની અત્યંત આવશ્યકતા ગણી છે.

સત્યનું જ્ઞાન કરાવવામાં જે કેવલ શુરુ અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ છે તે જ સદ્ગુરુ છે. આપી સદ્ગુરુતત્ત્વ એ સત્ય અથવા સત્ય એ સદ્ગુરુતત્ત્વ છે એમ કહેવામાં કશો વિરોધ નથી. આવા અલૌકિક પુરુષને માટે જ સમર્થ શંકરાચાર્ય વડે છે કે હૃદ્યાન્તો નૈવ દૃષ્ટિસ્ત્રિભુવનજઙ્ઘરે સદ્ગુરોર્જ્ઞાન વાતુઃ અર્થાત્ જ્ઞાનદાતા સદ્ગુરુને આપી શકાય એવી કોઈ પણ ઉપમા આ ત્રિલોકમાં જડતી નથી. સદ્ગુરુના અપૂર્વ માહાત્મ્યનો હેતુ પણ એ જ શ્લોકના અવધિમાં જણાવી દીધો છે કે સદ્ગુરુ પોતાના શિષ્યને પોતાના દુષ્ટ અર્થાત્ કેવલ સત્યરૂપ જ કરી મૂકે છે.

આમ હોવાથી પ્રશુદ્ધ પુરુષોએ એ પ્રણાલિકા સ્થાપી છે કે સત્યના જ્ઞાનની પ્રવ્ઞવાળાએ પોતાના મિથ્યાભિમાનના સર્વ સમર્પણપૂર્વક અભિમુખ વૃત્તિસહિત સદ્ગુરુપ્રતિ જનું અને વિનયવિવેકાદિવડે પૂછવું કે હે ભગવર્ ! સત્યનું સ્વરૂપ શું છે.

મનુષ્ય આ જગત્પ્રપંચનો કંઈ કાળ ભોગ કરે છે, અને પરિણામે જન્મ તથા તેનાં કાર્યોની નિઃસારતા જુએ છે, અને અત્યંત પરિશ્રમ કરવા છતાં તેમાંથી વાસ્તવ સુખસંતોષ ઉપજાવે એવું કશું જ મેળવેલું તેને જણાતું નથી, અને તેનાં ઉદ્વેગ અને અસંતોષ મટતાં જણાતાં નથી ત્યારે તે ઉંઘમાંથી જગતો હોય તેમ સાવધાન થાય છે, અને તે કાળે તેના અંતઃકરણમાં એક જ પ્રશ્ન પ્રકટે છે કે જ્યારે આ સપશું જ મિથ્યા છે, સર્વમાં કશું જ શાશ્વત નથી તો પછી સત્ય ક્યાં અને શું છે ?

મનુષ્યોનો મોટો ભાગ એમ માનતો હોય છે કે અનુભવ ધીમે ધીમે સત્ય સમજાવે છે, જગત્ના વિવિધ અનુભવોના પરિણામે સત્યનું સ્વરૂપ તે મનુષ્યની દૃષ્ટિએ તરી આવે છે, પરંતુ તે યથાર્થ નથી. જગત્નો અનુભવ ઘણું ઘણું તો જગત્ના મિથ્યાત્વનો અને તે પણ ઘણી વખત તો કોઈ વિસદ્ગુ પ્રકારના પ્રાંતિજન્ય મિથ્યાત્વનો અનુભવ કરાવે છે, પણ તેટલા માત્રથી કેવળ સત્યની પ્રતીતિ થાય છે એમ નથી.

સત્યનું સ્વરૂપ આત્માની સદ્બોધપ્રકાશવડે (Soul Perception, અંતરથી સ્પર્શનું જ્ઞાન) થાય છે, આત્માના સદ્બોધનું ચિંતન, મનન ધારણા અને ધ્યાનવડે જ સત્યનો પ્રકાશ અનુભવાય છે જે સદા નયો તે અસત્ છે, જે વિકારી છે તે અસત્ છે, અને તેથી તેવા વિકારી અને અનિત્યના ચિંતનાદિવડે કદાપિ સત્યની પ્રતીતિ થતી નથી. અધિકારવડે જેમ પ્રકાશની પ્રતીતિ થતી નથી તેમ જેમાં અસત્ય જ રહેલું છે એવા સાધનમાત્રથી સત્યની ઝાંખી થતી નથી. જે નિત્ય નિર્વિકાર અને વિશુ અર્થાત્ સર્વત્ર વ્યાપક છે તેમાં પ્રવેશવાથી જ સત્યનું વાસ્તવ સ્વરૂપ સમજાય છે. (અપૂર્ણ.)

સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ પ્રકારની કરવાની કલા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૦૬ થી.)

પ્રકરણ ૫,

જેને આપણે વિચારો કહીએ છીએ તે ખીલુ કશું જ નથી પણ સર્વત્ર બાપી રહેલા જ્ઞાનમાંથી જે અંશો આપણાપ્રતિ આપણે આકર્ષ્યા હોય છે તે છે. વિચાર અથવા જ્ઞાન કોઈ પુસ્તકમાં ભરેલું હોતું નથી. પુસ્તક તો કાગળ અને શાહીનું બનેલું હોય છે, પણ તેમાં જે નિશાનીઓ અથવા અક્ષરો હોય છે, તેઓ, જેમ તમે કોઈ પુષ્પને અથવા કોઈ ખીજ વસ્તુને લુઓ છો, અને તેઓ જેમ વિચારનાં આદિલને તમારામાં જાગ્રત કરે છે, તેમ દષ્ટિદ્વારા તમારા મગજઉપર અસર કરે છે, અને તેથી કરીને જ્યારે કોઈ લેખકનો લેખ તમે વાંચો છો ત્યારે તમારી ઇન્દ્રિયો તમારા મગજમાં જે તંતુને કંપાવેલાં હોય તેને જ કંપાવે છે, અને તેમ યતાં લેખ લખતી વખતે લેખકના મગજે જેવાં આદિલનો પ્રકટાવીને સર્વત્ર બાપી રહેલા જ્ઞાનમાંથી વિચારો આકર્ષાને લેખ લખ્યો હતો, તે જ વિચારો બહારથી તમારાપ્રતિ આકર્ષાઈ આવી તમને તેમનું જ્ઞાન કરાવે છે.

અમુકના મગજમાં અત્યંત જ્ઞાન ભરેલું છે, અથવા અમુકના મગજમાં અત્યંત થોડું ભરેલું છે, એમ જે કહેવામાં આવે છે, તે સાચું નથી. કોઈના મગજમાં કે સ્તરી-રમાં જ્ઞાન લયું જ નથી. સર્વબ્યાપક જ્ઞાનમાંથી તેને આકર્ષતા જેને અધિક આવડે છે, અર્થાત્ જેણે પોતાના મગજના તંતુઓને અમુક પ્રકારે કંપાવવાનું અધિક સિદ્ધ કર્યું છે, તેને પોતાનામાં અધિક જ્ઞાનની પ્રતીતિ થાય છે, અને જેને ન્યૂન આકર્ષતા આવડે છે, અર્થાત્ જેણે પોતાના મગજના તંતુઓને અમુક પ્રકારે કંપાવવાનો અભ્યાસ સિદ્ધ કર્યો હોતો નથી, તેને પોતાનામાં તે જ્ઞાનની પ્રતીતિ થતી નથી. દુનિયામાં એક મનુષ્યવિના સર્વનું મૃત્યુ થયે તોપણ પૂર્વના મનુષ્યોએ પ્રકટાવેલું સમગ્ર જ્ઞાન અને તેથી અધિક જ્ઞાન તે એક મનુષ્ય પોતાનામાં પ્રકટાવવા સમર્થ છે. કારણ કે સર્વત્ર બાપી રહેલું જ્ઞાન મનુષ્યોના મરવાસાથે મરી જતું નથી.

કોઈ પુસ્તક જ્યારે આપણે વાંચીએ છીએ ત્યારે લેખકને જેટલા વિચારો તે લખતી વખતે રચ્યાં હોય છે તે બધા જ તેના લેખથી આપણને રહુરે છે, એવું કંઈ નથી. પ્રસંગે લેખકને રહુર્યાં હોય છે, તેના કરતાં અત્યંતશુદ્ધ અધિક આપણને રહુરે છે; પ્રસંગે તેથી ન્યૂન પણ રહુરે છે. આપણા મગજના તંતુઓના કંપઉપર સમગ્ર આધાર હોય છે. લેખકના મગજકરતાં આપણું મગજ કંપવાની અધિક યોગ્યતાવાળું હોય છે તો જે વિચારનું લેખકને જ્ઞાન થયું હોતું નથી તેવા અનેક વિચારોનું આપણને જ્ઞાન થાય છે; અને લેખકના મગજકરતાં આપણું મગજ કંપવાની ન્યૂન યોગ્યતાવાળું

હોય છે, અર્થાત્ લેખકના મગજના તંતુઓ જે પ્રકારે કપ્પા હોય છે તે પ્રકારે કંપવાનો આપણા મગજના તંતુઓને કોઇ દિવસ અભ્યાસ નથી હોતો, તો લેખકનો લેખ આપણને તુંબીમાં ઢાંકરાજેવો થાય છે.

કોઇ લેખ વાંચવાથી આપણા મનના દારૂ, કરુણા, શૃંગાર વગેરે જે વિવિધ રસોનું ભાન થાય છે, તે ભાન તે લેખકનાં શબ્દો કરાવતા નથી, પણ એ શબ્દોવડે મગજમાં થયેલા કંપથી જે વિચારો બહારથી આપણાપ્રતિ આપણે આકર્ષી આણીએ છીએ તે વિચારો આપણામાં વિવિધ લાગણીઓ અને મનોભાવો ઉપજાવે છે. કોઇ કોઇ વખતે માત્ર એકાદ શબ્દથી જ આપણા મગજનો તંતુ કંપે છે, અને તે કંપતાં જ તેના સંબંધના અસંખ્ય વિચારો આપણાપ્રતિ આકર્ષાઇ આવે છે. કોઇ કોઇ સમયે આ વિચારો પહેલી જ વાર આપણા મગજમાં રુદ્ધ છે. મગજમાં તેઓ ક્યાંથી આવે છે? શું મંથમાંથી? નહિ જ. જ્ઞાનનો મહોદધિ જે સર્વત્ર વ્યાપી રહેતો છે તેમાંથી.

જે કામ તમે કદી કર્યું હોય તેનું તમને સ્મરણમાં ન આવતું હોય અથવા જે ભે જોયું અથવા સાંભળ્યું ન હોય તેના વિચારો તમારા મનમાં આવ્યાનો શું તમને અનુભવ નથી થયો? ઇચ્છાના અથવા કરો પણ પ્રયત્ન કર્યું વિના તેવા વિચારો તમને આવ્યા હોય છે, અને તેમ છતાં તે વિચારો એટલા તો તાદરશ અને ખરેખરા હોય છે જાણે તે વિચારો તમારા પોતાના જ હોય એમ તમને ભાન થાય છે. વળી તેના તે જ વિચારો એક વાર નહિ પણ અનેક વાર ફરી ફરીને તમારા મગજમાં આવે છે. સડોળી રહેલાં આવા વિચારો જ્યારે તમને આવ્યા હોય છે ત્યારે તે કાંઈ સ્મરણશક્તિમાંથી ઠીકઠીકા વિચારો હોતા નથી, કારણ કે એમ જે હોય તો તે વિચારોનો તમારા બૂન-કાલના જીવનસાથે કંઈ પણ સંબંધ તમને સંભરી આવ્યાવિના રહે જ નહિ. આ પ્રમાણે છે તો પછી શા માટે બીજી કે ત્રીજી વાર સ્મરણશક્તિમાંથી તે તમને રુદ્ધવા બેઠાએ? એક વાર જ્યાંથી તેઓ આવ્યા ત્યાંથી જ બીજીવાર તેઓ આવે છે, એ માનવું વધારે યોગ્ય છે. જે સાધનવડે એક વાર તેમ બની શક્યું છે, તેના જ વડે બીજી વાર, ત્રીજી વાર અને સોમી વાર પણ તેનું તે બની શક્યું સંભવિત છે. એક રીતે જે કામ સાધી શકાય છે, તેને સિદ્ધ કરવામાં જે રીતો વાપરવાનું—પ્રથમ વિચાર રુદ્ધાવવાની અને બીજી તેને ફરી ફરીને સ્મરણમાં આવવાની—એમ જે રીત વાપરવાનું કોઈ રીતે યોગ્ય ગણી શકાય જ નહિ. જે રીત અને માનસિક શક્તિ, એક વિચારને મગજમાં પ્રકટાવે છે, તે જ રીત અને તે જ શક્તિ સધળા જ વિચારોને પ્રકટાવે છે. જે કરવાની જરૂર છે તે એ જ કે એક જ પ્રકારનો પરિણામ ઉત્પન્ન કરવાને માટે એક જ પ્રકારની રિયલિટી પ્રકટાવવી. એકનું એક કારણ હંમેશાં એકનું એક જ કાર્ય પ્રકટાવે છે.

જે જે વાતોનું આપણે પુનઃ સ્મરણ કરીએ છીએ તે સર્વ વિચારદ્વારા આપણે કરીએ છીએ. અને આ વિચારો આપણા મગજમાં ચિત્રરૂપે દર્શન દે છે. એ વાતનો આપણને સર્વને અનુભવ છે ચિત્રરૂપે આપણા મગજમાં જે તેઓ ન આવતા હોત તે આપણે તેમને કદી પણ સમજી શકત નહિ. જ્યારે ‘માય’ શબ્દને આપણે કોઈ પુસ્તકમાં ડાખેલા વચ્ચેએ છીએ ત્યારે તેના ચિત્રને આપણી માનસિક દ્રષ્ટિ તત્કાળ જુએ

છે. પૂર્વે અનુભવેલા પ્રસંગોનાં ચિત્રોને આપણે પાછાં સ્મરણમાં આણી શકીએ છીએ, એ જેમ સાચું છે, તેમ કોઈ અધારી કોટડીમાં જઇને, તેવી જ માનાસિક ક્રિયા કરીને નહિ અનુભવેલા પ્રસંગોનાં ચિત્રો પણ આપણે આપણા મગજમાં ખડાં કરી શકીએ છીએ, એ પણ તેટલું જ સાચું છે. આ નહિ અનુભવેલા પ્રસંગોનાં ચિત્રો આપણા મગજમાં ભરી રાખેલાં હોવાં ન જાણ્યે. કારણ કે જો નમ હોય તો અનુભવ ક્યાંવિના, આપણા મગજમાં તેમના સસ્કાર પોતાની જાણે આવીને પડ્યા શી રીતે ?

જે કંઈ આપણે જોઇએ છીએ અને સાંભળીએ છીએ તેના ઉપર અર્થાત્ આપણે અનુભવેલા વિષયોના સ્મૃતિમાં પડેલા સંસ્કારઉપર આપણાં મગજને જ્ઞાનમાટે જો આધાર રાખવો પડે તો જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનાં આપણાં સધળાં દ્વાર બહુ જ મર્યાદાવાળાં થઇ રહે. જો આમ જ હોય તો ઘણી વાર જે નવા વિચારો આપણને સ્ફુરે છે, તે ક્યાંથી સ્ફુર્યાં, તેના ખુલાસો શી રીતે આપવો ? કોઈની પાસે એક અક્ષર પણ શીખ્યાવિના કેટલાક મનુષ્યો જે અસાધારણ શુદ્ધિગળ વિદ્વાકલાની વિવિધ શાખાઓમાં દર્શાવે છે, તે બળ તેમને ક્યાંથી મળ્યું ? કેટલાક મનુષ્યો પૂર્વે કદી નહિ બનેલાં એવાં કામો કરવાના વિચારો કાઢે છે, તે ક્યાંથી કાઢે છે ? મગજમાં સ્મરણશક્તિનું એક સ્થાન છે, અને પ્રાપ્ત કરેલું સઘળું જ્ઞાન તેમાં રહે છે, એ નિશ્ચયને સ્વીકારીએ તો ઉપરની બાબતોના શા ખુલાસા આપવા ?

આ લેખમાં જે વિચારો લખવામાં આવ્યા છે, તે ક્યાંહિથી શીખેલા અથવા સાંભળેલા નથી; ઉલટા એ વિચારો તો હાલ જે વિચારો આ સંબંધમાં પ્રવર્તે છે, તેના પર કેવળ વિરુદ્ધ છે. તો આ વિચારો ક્યાંથી આવ્યા ? એક ચીરેલા મુઝદાના મગજમાં રહેલા છુરા દ્રવ્યનું નિરીક્ષણ કરતાં આ વિચારોમાંના કેટલાક વિચારો, લેખકને પ્રથમ દિવસે આવ્યા હતા, અને તે વિચારોને રસપૂર્વક અવલોકવાથી તેઓ વારંવાર પછી આવ્યાં ક્યાં હતા, અને પ્રત્યેક સમયે પોતાની સાથે થોડા નવા વિચારોને લેતા આવતા હતા.

જે કંઈ આપણે જોઇએ છીએ તેની મગજમાં છાપ પડે છે, અને આ પડેલી છાપને આપણી માનાસિક દૃષ્ટિઆગળ સ્મરણશક્તિ પુનઃ ખૂલી કરે છે, એ નિશ્ચય જો ખરો હોય તો આપણા માતાપિતા, અથવા આપણો કોઈ અર્થકાર અથવા કોઈ સામાનને જ્યારે આપણે યાદ લાવવાની ઇચ્છા કરીએ ત્યારે આપણાં મગજમાં, તમે શું ધારો છો કે શું થવું જોઇએ ? આપણાં માતાપિતાને અથવા અર્થકારને અથવા સામાનને આપણે કદાચ સેકંડો વાર કે હમ્મરો વાર જોયો હોય છે, અને તેની સેકંડો કે હમ્મરો છાપ આપણા મગજમાં પડી હોય છે. હવે જ્યારે, તેમને યાદ લાવવાને આપણે ઇચ્છીએ ત્યારે સહજ સહજ ફેરફારવાળી આ હમ્મરો છાપો આપણી માનાસિક દૃષ્ટિઆગળ આવીને ઉભી રહેવાની. ખુરશીને યાદ લાવવા જતાં એક નહિ પણ સેકંડો ચિત્રો આપણી દૃષ્ટિસમીપ ખડાં થવાનાં. મારી કનમતરફ હું એક કલાકમા સો વાર જોઉં અને સોએ વાર તેની છાપ મારા મગજમાં જૂદી જૂદી પડે તો તેવો નિયમ રચવામા કુદરતનું કદાપણ શી રીતે ગણાય ? જો મગજમાં છાપો પડતાનો નિયમ સ્વીકારીએ તો સોએ છાપો મગજમાં પડવી જ જોઇએ, અને તેમ જો પડે તો કુદરત જે બહુ કરકસરવાળી ગણાય

છે. તે શી રીતે ગણાશે ? આ વગેરે કારણથી મગજમાં સંસ્કાર પડવાનો સિદ્ધાંત બૂઝબરેલો સ્પષ્ટ થાય છે.

આ સંબંધમાં પૂર્વે કહેલી ખીજ એક વાત આપણે વિસરી જતી જોઈતી નથી અને તે એ કે મગજના અણુમાં જે સંસ્કાર પડતો હોય, અને તે સંસ્કારને ભવિષ્યમાં પુનઃ જન્મત્થ યથેલો જોવો, એનું નામ સ્મૃતિ છે, એ જે ખરું હોય તો મગજના અણુ અવિનાશી હોવા જોઈએ. તેમનો ક્ષય થવો ન જોઈએ, અથવા તેમનું રૂપાંતર થવું ન જોઈએ. પરંતુ મગજના અણુ પાર્થિવ દ્રવ્ય છે, અને શરીરના ખીજ અવયવોની પેઠે જ ખોરાક વગેરેના બનેલા છે, અને કસરતથી ધસાય છે, અને ક્રિયારહિત રહેવાથી ક્ષીણતાને પામે છે. થોડા માસ ક્રિયારહિત રહેવાથી શરીરનો કોઈ પણ અણુ અથવા સ્નાયુ ક્ષીણ થઈને નાશને પામે છે, એ સિદ્ધ વાર્તા છે. તો પછી કેટલાક વર્ષપૂર્વે અનુભવેલી વાત પાછી સ્મરણમાં આવે શી રીતે ? જે અણુમાં તેનો સંસ્કાર પડ્યો છે, તે અણુનું શરીરમાં અસ્તિત્વ જ ક્યાં છે ? અને અણુ જ નથી તો પછી સંસ્કાર ક્યાં ? નાનપણની સેંકડો વાતો આજે આપણને જેવી બની હતી તેવી મયાર્ય સ્મરણમાં આવે છે, પરંતુ તે અવસ્થાનો એક પણ અણુ આજે આપણા મગજમાં નથી. વિદ્વાન પુરોહિતે સિદ્ધ કર્યું છે કે મગજના અણુ દર સાઠ દિવસે નાશ પામે છે, અને નવેસરથી રચાય છે. સ્વપ્નમાં જેમ જેમ આ સંબંધમાં આપણે અધિક વિચાર કરીએ છીએ તેમ તેમ મગજમાં છાપો પડવાનો સિદ્ધાંત અધિક અધિક દોષવાળો જણાતો જાય છે; અને અધિક આશ્ચર્ય તો એ યાય છે કે આ નિશ્ચયમાં રહેલો દોષ આટલાં આટલાં વર્ષો થયાં કોઈને કેમ જણાયો નહિ.

(અપૂર્ણ)

મનનો પ્રબોધ.

મન ! તું જ્યાં ત્યાં જાય, આધિદુઃખ વધારવા,
નિજ પદમાં ન શમાય, શરણાગતને તારવા;
વિષયતણો નર્થી પાર, ક્યાં લર્ગી મેળવવાં ધસે.
વર્ષે દુઃખની ધાર પણ કાં ના પાછું ખસે,
જાણે ના'વે કામ, ઇચ્છે પણ ધનધામને;
ભીડે આપે હામ, તે ન જપે ગુરુનામને.
પઢતણો સમુદાય, હરખી શું સુત આપશે,
દુઃખી જીવ સદાય, શું તુજ દુઃખને કાપશે;
ભલે ન કે સુખદાન, તો પણ ભજ ભગવાનને;
નર્થી તેને અજ્ઞાન, અંતે કે મહાદાનને.

—શ્રી મન્મથસિંહાચાર્યજી.

શ્રી જમદગ્નિચરિત.

[નાટ્ય રૂપે]

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ થી.)

પ્રવેશ - ૧

સ્થલ—સરોવરઉપર જવાનો માર્ગ.

પાત્ર—જલ ભરવા જતી સ્ત્રિયો, ઋષિ પત્નીઓ, રેણુકા.

[જલ ભરવા જતી સ્ત્રિયો પોતપોતાના પાત્રની સરસાઇ કરતી ગાતી ગાતી નીકળે છે.]

સ્ત્રિયો—

ચાલો, મધુરાં લેવા પાણીડાં, સખિ ! ચાલો રે,

જલને સરવરતીર, ભરીશું આજ નીર, ગાળીને ઝીણે ચીર; મધુરાં
(નગરની) એક સ્ત્રી—

સોનાસચું આ માઝું ખેડલું રે,

રણકલું જાણે નૂપુર^૧, ચમકે જાણે સૂર,^૨ ઉઠલે જોવા પુર^૩; મધુરાં
(નગરની) બીજી સ્ત્રી—

મોંઘા મૂલતું માઝું માટલું રે,

ધોળી લકીરે રંગેલ, (જાણે) હીરાહારે જડેલ, જોડો ન જોનો મહેલ^૪; મધુરાં
ઋષિપત્ની—

મારો ઘડુલો કાચી માટીનો રે,

મારા પતિનું એ તો પાણી^૫, જે સત્યની એધાણી, જેથી ન ઝમે પાણી; મધુરાં
ઋષિપત્ની—

(મારો) ગરબાસમો કાણો ઘડો રે^૬,

તો એ ઘડામાંથી નીર, ન ટપકે લગીર, એ પ્રતિમતહીર^૭; મધુરાં
(રેણુકા ગાતી ગાતી પ્રવેશ છે.)

માઝું ખેડું તો ઓળી ચીરની રે,

તેમાં હું પાણી ભરી જાઉં, પિયુને હું પાઉં, પતિમતા કે'વાઉં; મધુરાં

ખહેલી સ્ત્રી—(ગાતી ગાતી બંધ પડીને) વાહરે સખિ ! જોઈએ તો ખઈ તાઈ
હીરાજોડું માટલું ! મને તો લાગે છે કે તારે માટે જ આ તો ધ્રુવાએ જાતે જ ધાયું

૧ અંકરજેવા રણકારો કરતું, ૨ જાણે સૂર્ય અળકતો હોય તેવું, ૩ આપું નગર જોવા ઉઠલે એવું, ૪ કેટલાંક માટલાંઉપર સજેત રંગની લીટીઓ ચીતરવામાં આવે છે, તે જાણે હીરાની દારો જડી હોય એવું જણાય છે, અને જોનો જોડો ભલભલા રાખના મહેલમાં પણ નથી. ૫ પરાક્રમ. ૬ માતાના ગરબા કાઢવાનાં માટલાં કાણું કાણાંવાળાં હોય છે તે ગરબાજેવું માટલું.

હશે ! કે તારે ઘેર જડનરીયા બેસાડ્યા હતા ! અને હીરાની તો મને લાગે છે કે કંઈ ખાણે ખોદાવી હશે ! વાદ રે સખિ વાદ !

બીછ સ્ત્રી—અને સખિ ! તારું બેડું ધડવાને માટે તો કેટલાએ સોનાના આચા દશે, નદિ વાહ ! અને સોનાની તો કેટલીએ ખાણોનો દાઢ વાળી દીધો હશે, અરે ને ! (પરસ્પર આનંદ વિનોદ કરે છે.)

પહેલી સ્ત્રી—(બીછને એક બાલુએ લઇ જઇને) પણ હેં સખિ ! આ કાચી માટીનો ધડો લઇને પાણી લેવા આવી છે, એ શું ! એ તો નવાહ, તેં કાંઈ દહાણે આંતું ભેંધું ?

બીછ સ્ત્રી—અરે બહેન ! આજના લોકોની તો તું વાત જ જવા દેને ! એ તો કંઈ કંઈ કળાઓનાં કરનાર. કાણ જાણે એ માટી કેવીએ જાતની હશે, મારું શું મેં મેળવ્યું હોય તેની આપજાને શું ખબર પડે ?

બીછ સ્ત્રી—અરે હારે બહેન, એ તો કંઈ એવી જાતની મેળવણી કરી હોય કે થોડી વાર પાણી ટપી રહે. લાવ એને આપણે પૂછીએ તો ખરાં. (પહેલી અધિપતીને પૂછે છે). હેં બહેન ! તમે આ ધડો કઈ જાતની માટીનો બનાવેલો ?

૧ અધિપતી—બહેન ! ધડો તો આપણી આ સાદી માટીનો જ છે.

પહેલી સ્ત્રી—ત્યારે એ માટીમાં કંઈ મેળવણી એવી કરેલી કે એની કારીગરી જ એવી કે જ્યાં આમાં પાણી રહે !

૧ અધિપતી—હા. બહેન ! એવું કાંઈક ખરું તો ખરું.

બીછ સ્ત્રી—(પહેલીને સ્વગત) બે, હું નહોતી કહેતી ! એ તો મારું કંઈ ગરબ ખરી.

પહેલી સ્ત્રી—હેં બહેન ! એમાં શી જાતની મેળવણી હશે એ કહેશો !

અધિપતી—હા બહેન, ઝીના બૂવણરૂપ જે પતિવ્રતપણું તેનું જાજ એ માટીમાં મેળવેલું છે.

બીછ સ્ત્રી—(સ્વગત) આતારી, આતો કંઈ બીલું જ નીકળ્યું. (પહેલી સ્ત્રીને) પણ હેં અલી ! આ કાણ વાસણમાં તે પાણી શી રીતે રહેવાનું હતું ! એમાં કંઈ મારું બીછ કળા હશે કે કંઈ મંતર જંતર માર્યા હશે !

પહેલી સ્ત્રી—હારતો, મોટા જંતરમંતર બેસી રહ્યા છે. મને એક વાત ખબર છે કે એક મોટો રાજા હતો તે એક વખત ખૂબ મારો પડ્યો તેને સંપરજીનો રોગ થયો હતો, અને તેથી પારવિનાના લુધાગ થતા હતા. કેટકેટલા ઓસડ ઉપચાર કર્યા પણ એ રોગ મટ્યો નહિ. એ રાજાને જે ધણેજ હેંઘીવાર વેદ હતો તેની પાસે એક વખત રાજાનાં માણસો આખ્યાં અને કહ્યું કે તમે બરાબર દવા કરતા નથી અને તેથી મહા-રાજાનો રોગ મટતો નથી. આનું સાંભળવાથી વેદને બદલે એક સાધુ કે દુઃખ મારાથી બને તેટલી વધારેમાં વધારે મહેનત કરે છું તો એ આ લોકો આમ કહે છે ! પછી તેણે એક આવો કાજો કાણવોનો ધડો મંગાવ્યો. અને જે લોકો તેને કહેતા આખ્યાં હતા, તેમનામાંના એકે કહ્યું, આમાં પાણી મરો. પેસાએ પાણી ભર્યું. અને જેનું મનું તેનું તરત જ પાણું નીનરી ગયું એટલે પેસા વેદે કહ્યું, હવે પાણું ભરો. પછી બીજા ભર્યું એટલે તે વેદે તેમાં દવાની એક નાની સરખી ચપટી નાંખી પણ બીજા તે ચપટી નાંખી કે તે જ વખતે બહાર વધી જતું તમામ પાણી અટકી ગયું અને પાણીમાં

રહ્યું. પછી વેદે કહ્યું, જુઓ, હું આવી આવી દવા અન્નદાતાને આપું છું, પછી શું કરું? આથી પૈલા બધાની ખાતરી થઈ કે વેદ દવા તો સારી જ આપે છે. તો બહેન! આવી જાતનું કંઈ પાણીમાં એ નાખતી હશે. બાપી એમને એમ તે કંઈ રહે ?

બીજી સ્ત્રી—વાહ ! તું પણ કંઈ કંઈ વાતોની જાણકાર જણાય છે તો. તોએ લાવ તો ખરી ! એને પૂછી જોઈએ, જોઈએ શો જવાબ આપે છે. (બીજી ઋષિપત્નીને પૂછે છે) હેં બહેન ! આવો કાણો ઘડો શું કામ લાવ્યાં છે ?

૨ ઋષિપત્ની—બહેન ! આશ્રમમાં આ જ પુટલા જેવું પાત્ર પડ્યું હતું. બીજું કાંઈ નહોતું, અને ઉતાવળ હતી એટલે આ જ લઈ આવી. ત્યાં ત્યાં આપણે પાણી લઈ જવા સાથે કામ.

બીજી સ્ત્રી—હેં શું આમાં તમે પાણી ભરી જશો ?

૨ ઋષિપત્ની—હા.

બીજી સ્ત્રી—તમે શું પાણી ઉપર કંઈ મંત્રમંત્ર મારશો ? આ પુટલા ને કાણા વાસ-જીમાં તે શી રીતે રહેશે ?

૨ ઋષિપત્ની—બહેન ! મારે તો મંત્ર અને જંત્ર જે કહેા તે પતિમેવા છે. હું બીજું કશું જાણતી નથી. પતિનું વચન જડમાં પ્રાણ પ્રકટાવવાને સમર્થ છે તો પછી આ કાણાવાળા અને પુટલા ઘડામાં પાણી ધારણ કરવાનું બળ ન મૂકી શકે ? એમાં તે શી મોટી વાત છે ! ખરૂં પતિવ્રતાપણું તો પૂજ્ય દેવી રેણુકાનું કે જેના વચની ઝોળા જળ ધારણ કરી રાખે છે,

બીજી સ્ત્રી—(પહેલીને) સખિ આ તો સઉથી ચડતું ! કપડામાં પાણી ભરે છે એ શું હશે ?

પહેલી સ્ત્રી—(બીજીને) ગરે ! એ તો મીચકાપડ જેવું કંઈ હશે.

બીજી સ્ત્રી—(રેણુકાને) બહેન ! તમારું આ કપડું સાદું જ કપડું છે કે કોઈ બીજી જાતનું ?

રેણુકા—તમે જ જુઓને બહેન ! એ તો સાદું જ કપડું છે.

બીજી સ્ત્રી—(જોઈને) હા, લાગે છે તો બીજા કપડા જેવું જ ત્યારે આમાં પાણી શી રીતે ભરાય ! (પહેલી સ્ત્રીને પણ ખતાવે છે.)

રેણુકા—બહેન ! જેણે પતિવ્રતધર્મને યથાર્થ પાળ્યો છે, તે જે કંઈ ધારે તે કરી શકે છે. અત્રિ ઋષિનાં પત્ની અનમ્બયાએ સાક્ષાત્ ગંગાને અરણ્યમાં પોતાના પાનિવ્રતના પ્રભાવે પ્રકટાવ્યાં છે તોપણ આમાં તે શું વિશેષ છે ! સ્ત્રીના પતિવ્રતમદિમાની તુલ્ય આ વિશ્વમાં બીજું કાંઈ જ નથી.

બીજી સ્ત્રી—બહેન ! ત્યારે ગમે તે કપડામાં તમે પાણી ભરી શકો, કે આ જ કપડામાં ?

રેણુકા—ગરે બહેન ! મેં તમને કહ્યું ને કે કપડાની સાથે કશો જ સંબંધ નથી ? ગમે તે કપડામાં પાણી તો લેવું હોય તો લેવાય. કપડામાં પાણી લેવાનું બળ રહ્યું નથી, પણ સ્ત્રીના પતિવ્રતપણાના બળથી તેમાં પાણી રહે છે જેમ તમારા પતિ મોટા નગરશેઠ-જેવા છે, તે જે કમચથી અને શાહીથી પોતાની સહી કરે છે, તે શાહી અને કલમમાં દૈવત અને માન નથી, પણ તે લખાણની જે કિંમત ઉપજે છે તે તેના લખનાર તમારા પતિ નગરશેઠ છે તેની છે, બાપી એ જ શાહી અને એ જ કલમથી બીજું કોઈ લખે તો તેથી તેના લખાણની કિંમત કાંઈ વધતી નથી, અને તમારા પતિ ગમે તેની કલમથી અને ગમે તેની શાહીથી લખે તોપણ તેમના લખાણની કિંમત જે હોય છે તેની તે જ

રહે છે, તેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી ગમે તે કપડામાં પાણી લઇ શકે છે. તેમાં કિંમત કપડાની નથી, પણ તે સ્ત્રીના પતિવ્રતપણાની છે.

બીજી સ્ત્રી—ત્યારે બહેન ! આ ઝોળી તમે અમને આપશો ? તમે કહો તે તમને કિંમત આપીએ.

રેણુકા—(સહજ હસીને) અરે બહેન, મેં તમારા પ્રશ્નનું ઉત્તર તો સમજાવે પહેલેથી જ આપી દીધું છે. તમારા પતિની કલમથી દોષ લખે તો તેની જેમ કિંમત નથી, અને તમારા પતિ લખનામાં જે શાહી વાપરતા હોય તે જ બીજો વાપરે તેથી તેના લખાણની કંઈ વધારે કિંમત ઉપજતી નથી, તેમ આ ઝોળીમાં કશું બજા નથી, અને તેથી તેને બીજું દોષ વાપરે તો તેથી તેમાં પાણી ઝીલાવાનું નહિ. એટલે તમે એને લઇને શું કરશો ? પણ જો તમે ધારશો તો તમારા ધરના કપડાની ઝોળીમાં જળ ભરી શકશો.

બીજી સ્ત્રી—(આશ્ચર્ય પામતાં) હે બહેન ! શું અમારાથી આવી ઝોળી કરીને તેમાં પાણી ભરી શકાય ? એ શી રીતે ? એની કળા બતાવશો ?

રેણુકા—જરૂર બહેન, શા માટે નહિ ?

પહેલી સ્ત્રી—ત્યારે તે બતાવોને.

રેણુકા—બહેન ! એ કંઈ એમ રસતે ચાસતાં બે ક્ષણમાં સમજાવી શકાય નહિ. મને અત્યારે વધારે અવકાશ નથી, તમારી ઇચ્છા હોય અને અમારી રાંકની પર્યુક્ટિએ પધારશો તો આપણે એ સંબંધી નિરતિ વાતચીત કરીશું.

બીજી સ્ત્રી—(રેણુકાના વિવેકવચન શ્રવણ કરીને અને વિનય જોઈને લગભગ પામે છે, અને આ કોઈ સાધારણ સ્ત્રી નથી, એમ જાણે છે, તેથી) અરે વાહ ! એ શું બોલ્યાં ? તમે તો અમારે પૂજનિક છો, તમારે ત્યાં આવવાથી અમે તો ઉલટાં પવિત્ર થઈએ. હું જરૂર દોષ વખત આવીશ. મને તો આવી ઝોળીમાં પાણી લાવવાનું બહુ મન થાય છે.

રેણુકા—ઝોળીમાં પાણી લાવવાનું તો શું પણ તમે જે કંઈ કરવું ધારશો તે કરી શકશો. પાત્રવ્રતપણાનો મહિમા કાંઈ અદ્વિત છે.

બીજી સ્ત્રી—એ ઉપાય જો બતાવશો તો બહેન ! તમારો મોટો ઉપકાર થશે. એમાં કંઈ ખરચ ખૂટણ થતું હશે તો તેનું તો પરમેશ્વરની દયાથી યજ્ઞ રહેશે.

રેણુકા—(મનથી હસીને) બહેન ! એમાં કાંઈ ખર્ચ તો છે જ નહિ અને છે તો તન, મન, ધન અને જીવન સર્વસ્વનો ભોગ આપવાનો છે. પણ એનું નામ ભોગ નથી. એ તો ઉલટો આર્નંદ છે. આપણા પતિને આપણું જીવનસર્વસ્વ ગણવું એ કાર્ય અઘો ! કેવું મનોહર છે ! હવે હમણાં તો આપણા કામે જ ચાલો.

પહેલી સ્ત્રી—(બીજીને) અરે ચાલો જોઈએ તો ખરા કે આ બધાં વાસણોમાં પાણી શી રીતે ભરાય છે.

એ ક્ષયિપત્નીઓ—મગવની રેણુકા ! આપ જલ લેવા ક્યાં પધારશો ?

રેણુકા—મગિનીઓ ! મારો કાંઈ નિત્યના સ્થાનનો ચોક્કસ નિયમ નથી. વખતે કુવેથી અગવા જળાશયમાંથી જલ ભરી લઉં છું.

પહેલી—આજ તો બધાંએ સરોવરઉપર ચાલો.

(એ ક્ષયિપત્નીઓ રેણુકાતરફ જુએ છે.)

રેણુકા—સર્વની ઇચ્છા હોય તો તેમ કરો.

(એ ક્ષયિપત્નીઓ વિનયવિવેકપૂર્વક રેણુકાને માર્ગ આપે છે. અને તેની પાછળ બધાં ચાલી નીકળે છે.)

(અપભ્રંશ)

શ્રી મહાકાલ

૩૭૧

વર્ષ ૨૭

ચૈત્ર કૃત્તિક ૧૪

જગતમાં પુરુષની સર્વ

પ્રકારની ઉન્નતિ કરનાર કેવલ

તત્ત્વશાસ્ત્ર છે, મીઠા અનેક

ઉપાયથી પેણુ તેને પ્રાપ્ત કરવા

યત્ન કરવો.

—શ્રીમન્મુનિ હાથાર્પણ

વાર્ષિક મૂલ્યાંકન

રૂ. ૨-૦-૦

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રથા :

૧ પદ્યમંથર.

વિસ્તાર :

૧ મામાજિક પ્રાર્થના ... ૧૧૬

૨ પ્રભુમય ચિંતાના ઉદગાર ... ૧૭૦

૩ અભેદચિંતન ... ૧૭૦

૪ ઇશ્વરીય દર્શન દેવા સપ્રેમ પ્રાર્થના ... ૧૭૧

૫ ઇશ્વરપ્રતિ અભિમુખતા ધરી આનંદથી ખેડવા સાધકોને આમંત્રણ ... ૧૭૧

૨ મદગુરુ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીપ્રણીત લેખ (ઉક્ત ૧)

૧ પ્રાસંગિક રૂપ ... ૧૭૨

૩ શ્રીમાનુષિયવંદ્યપ્રણીત લેખ.

૧ સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ પ્રકારની કરવાની કલા. ... ૧૭૩

૪ તત્ત્વવિચાર.

૧ દુઃખ નિરુપયોગી નથી. ... ૧૭૮

૨ બ્રહ્મમૂલ અથવા બ્રહ્મમીમાંસા. (કણીયા) ... ૧૮૦

૩ શ્રીનૃસિંહસિદ્ધાન્તચન્દ્રોદય, (નર્મદ.) ... ૧૮૫

૪ ગ્રંથ અને અધ્યાય. (નર્મદ.) ... ૧૮૫

૫ મનનીય પંચાયતન ... ૧૮૭

૫ સાહિત્ય.

૧ બે સાહેલિઓ. ... ૧૮૮

આ મામીક શ્રી ભાગ્યેશ્વરી પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ અમદાવાદ-આડીયામાં બોલાસાલ દેવશંકર દવેએ
ખાતુ અને શ્રી શ્રેયસ્સાધક અધિકારીવર્ગ વડોદરા તરફથી તેમજોગ તે રચેલી
પ્રસિદ્ધ કથા. [સને ૧૯૧૬ જુલાઈ.]

॥ ૐ શ્રી ॥

સામાજિક કીર્તન.

પદ ૧.

વંદન નૃસિંહ ! ઠડું વંદન નૃસિંહ !
 નંદે આજ ઠડું વંદન નૃસિંહ !
 પાજ વિશ્વવંદ સમરૂં આજ વિશ્વવંદ,
 પાવી ઉમંગે સમરૂં આજ વિશ્વવંદ.

। સુભાગ્યવંત, બંધુ ! છે સુભાગ્યવંત,
 પામી નૃસિંહ થયા છે સુભાગ્યવંત.

આજનો આનંદ અહો ! આજનો આનંદ,
 વહ્ણી ન શકાય અહો ! આજનો આનંદ.
 સદ્ગુરુ પ્રસન્ન થયા સદ્ગુરુ પ્રસન્ન,
 સાધકપર આજ થયા સદ્ગુરુ પ્રસન્ન.
 ઉન્નતિને શૃંગ ચઢ્યા ઉન્નતિને શૃંગ,
 સાધક સહિ આજ ચઢ્યા ઉન્નતિને શૃંગ.

આનંદે આજ હસો, આનંદે આજ,
 બંધુઓ ! આવો હસો, આનંદે આજ.

પ્રભુમય ચિત્તના ઉદ્ગાર.

પદ ૨. (હારે હું તો જાગી રે, એ લય.)
 ચિત્ત પ્રભુસંગે રે, રંગ્યું રંગે,
 પ્રભુરૂપ થયો બાહ્યાંતર અંગે રે;—
 અંતરમાં અશ્વર્યભાનમાં હું મહાહુ,
 ઉપરથી દેખાતા હુઃખના પ્રસંગે રે;—
 આજ પ્રભુકરુણાથી ગિરિપર રાણું,
 બાકી તો ચઢાય શી રીતે હું અપંગે રે;—
 શોક ઠલેશકેરી છાયા કદી આવે,
 તોય ઉરે રહું છું સદાય હું ઉમંગે રે;—
 કદી કદી દ્રહમાં પડ્યો મને લાણું,
 તોય મારી દષ્ટિ રમાડી મેં શું રે,—
 પરિણામે પ્રભુકરુણાને હું પામ્યો,
 આજ શમ્યો નૃહરિમાં રંગેયંગે રે;—

અભેદચિંતન.

સ્નેહથી, સંગે આવોને મહાલીએ,
 લઇએ બાંધુત્વલ્હાવ, દઇએ પ્રીતિને દાવ; સંગે
 ખીળ સ્નેહીઓ શરીરથી,
 ભેટે પરસ્પર ચહાઇ,
 આપણુ તો અંતરથી ભેટીને,
 રહીએ પરસ્પરના અંતર શમાઇ,—ભાઇ—આજે
 ભેદતણા ભાનને વિલાવીએ,
 જેથી એકરૂપ થવાય,
 છુટી પણ થઇને જેમ એકઠી,
 પેસે આંગળીઓ મુખની માંદા;—સદાય—આજે
 આજના ઉત્સવ પ્રસંગમાં,
 આણી ઉરમાં આનંદ,
 દેને તિલાંજલિ ભેદને,
 જેથી થાયે પ્રસન્ન વિશ્વવંદ; મહંત—આજે

ઇષ્ટશ્રીને દર્શન દેવા સપ્રેમ પ્રાર્થના.

પદ ૪. (જો જો સખી ઓ રહો પેયો, એ લય.)

આવો, આવો, મારા વહાલા, છુપી હું સાન કરીને બોલાવું.
આવોને વાલમા પાન કરો પ્રીતથી, પ્રેમતા જે ધુટ હું ઘોળાવું,—
હેતથી ઉભરાતા મારા હૈયાપર, આવો રસીલા રોળાવું,—
મારા અંતરના મંદિરનાં ખારણાં, આપતણા હાથે બોલાવું,—
સઉપ્રતિ સમભાવ દર્શાવનારૂં, આપપાસે તાજવું તોળાવું,—
વિધવિધ કામનાતા અંતરના અગ્નિને, આવો આપપાસે બોલાવું,—
અંતરમા ઉઠતા અલૌકિક નાદથી, આવોને આપને ડોલાવું,—
પસ્તાશો પાછળથી જો ન ઝટ આવશે, મળશે હૃદય ન ફરી આવું,—
નરહરિ આવશે જો મારાં હૃદયમાં તો, મટશે તમારૂં જીજે જાવું,—

ઇષ્ટપ્રતિ અભિમુખતા ધરી આનંદથી खेलવા સાધકોને આમંત્રણ.

પદ ૫. (દર્શન દેજોરે, એ લય.)

ખેલીએ, ખેલીએ રે, આવો આજઃઆનંદે ખેલીએ રે,
જીવની સમીપ આજ યાચવાનું છોડી, પ્રભુ પાસે ટહેલીએ રે,—
ચિંતાચિંતાપર સુવું ત્યજી મુદ્ધએ, પ્રભુપદઠહેલીએ રે,—
આપણામાં જીવપણું ભેળવવું છોડી, શિવપણું ભેળીએ રે,—
પ્રેમના વિશાળ ક્ષેત્રે કરીએ વિહારને, ફરીએ ન દેખનેળીએ રે,—
વિષયમાં વિસ્તાર પામેલી વૃન્નિઓ, પ્રભુમાં સંઘેલીએ રે,—
અલ્પજ્ઞતામાં હેળવેલા આ ચિતને, નૃહરિમાં હેળીએ રે,—

પ્રાપ્તવ્યસ્વરૂપ.

આ

સંસારમાં દુઃખનો અભાવ અને સુખાનુભવ એ સર્વ સમર્થ પુરુષોએ મેળવવા યોગ્ય ગણ્યું છે; કેમકે દુઃખ કોઈની પ્રીતિનો વિષય નથી. અને સુખ સર્વની પ્રીતિનો વિષય છે. જીવંતવતું જીવતું યથેથી પ્રથમ

પ્રાપ્તવ્યરૂપ વિષયસુખ છે. ઉત્તમોત્તમ વિષયસુખની અભિલાષા એ જીવ-લાવનો પ્રથમ વેગ છે. તે અભિલાષા પૂર્ણ કરવાને અર્થાત્ ઉત્તમોત્તમ વિષયસુખ પ્રાપ્ત કરવામાં ધનાદિ સંપત્તિની આવશ્યકતા હોય છે, તેથી બીજું પ્રાપ્તવ્યરૂપ ધનાદિ સંપત્તિ છે. તે ધનાદિ વિષયપદાર્થ વિઘાટલા આદિ શુભો વિના પ્રાપ્ત થતા નથી. તેથી ત્રીજું પ્રાપ્તવ્ય વિઘાટલા આદિ શુભો છે. શુભોથી તથા વિષયોથી પણ રોગીને દુર્બલ કે અસ્થ આયુષ્-વાળાને ઘટિત સુખાનુભવ થતો નથી. તેથી નીરોગતા, ઉત્તમ પ્રકારનું શારીરિક તથા માનસ બલ અને દીર્ઘ આયુષ્ એ ચોથું પ્રાપ્તવ્ય છે. રોગ રહિતપણું, બલ તથા આયુષ્ અને વિષય પ્રાપ્ત હોય તો પણ વિષય વિષયીનો સંબંધ નિત્ય નથી, તેમ જ મનના અસ્થિરપણાથી પ્રાપ્ત વિષયમાં જ સુખજુદિ હોતી નથી, તેથી વિષયવિષયીનો નિત્ય સંબંધ તથા મનની સ્થિરતા એ ચોથું પ્રાપ્તવ્ય છે. આ વિષયો વિકારી છે, અને તેની અપેક્ષાથી વિષયી પણ વિકારી છે, તેથી તે વિકારી પદાર્થની નિત્ય નિર્વિકાર સ્થિતિ હોતી નથી, તેમ જ વિકારીના સંબંધવાળું મન વિકારી અવસ્થારૂપ અસ્થિરતાને ત્યજતું નથી, તેથી નિર્વિકાર અને નિત્ય એવો વિષય, તેની અપેક્ષાવાળી વિષયીની અવસ્થા, તથા મનના અને વિકારી વિષયના સંબંધનો ઉચ્છેદ એ પાંચમું પ્રાપ્તવ્ય છે; અને તે વિકારી વિષયનો સંબંધના અભ્યાસવાળા મનને વિકારીસંબંધથી રહિત કરવા અર્થે સર્વ વિકારી વિષયમાં દુઃખરૂપતાનો નિશ્ચય એ છઠું પ્રાપ્તવ્ય છે. દુઃખરૂપતાના નિશ્ચયથી પ્રાપ્ત થતી વિવેક વિરાગાદિ સંપત્તિ એ સાતમું પ્રાપ્તવ્ય છે. તે સંપત્તિદ્વારા પ્રાપ્ત થતો નિર્વિકાર નિત્ય સ્વરૂપનો સંબંધ એ આઠમું પ્રાપ્તવ્ય છે, અને તે સંબંધથી પ્રાપ્ત થતો નિત્ય નિર્દોષ સ્વરૂપસુખાનુભવ એ નવમું પ્રાપ્તવ્ય છે. હે સાતા ! આ નિત્ય સ્વરૂપ-સુખાનુભવ એ જ આ જગતમાં અતિમ પ્રાપ્તવ્ય છે. એથી અન્ય કોઈ વસ્તુ પ્રાપ્તવ્ય નથી.

—શ્રીમન્મુસિદાચાર્યજી.

સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ પ્રકારની કરવાની કલા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૭ ૧૬૪ થી)

પ્રકરણ ૬૬.

એક આખા દિવસમાં તમારી દૃષ્ટિએ જેટલું જેટલું પડે છે, તેમાંથી કેટલું તમે લુપ્તો છો ? તમારી દૃષ્ટિસંમુખ જે કંઈ આવે છે, તેમાંના ઘણા જ થોડો ભાગ તમે લુપ્તો છો, એ તમે જાણો છો ? માર્ગમાં ચાલતાં તમારી નજરઆગળથી કંઈ કંઈ મનુષ્યો પસાર થઇને ગયાં હોય છે, અને તમારી નજર તેમના સામી હોય છે, તથાપિ તમારા જોવામાં તેઓ આવ્યા હોતા નથી, એવો ઘણી વાર થું તમને અનુભવ નથી થયો ? કોઈ પદાર્થ-ઉપર, અથવા પ્રસંગઉપર, અથવા આપણી દૃષ્ટિ છતાં જો આપણું મન કોઈ બીજા વિષયના વિચારમાં જોડાયું હોય છે, તો તે પદાર્થ, અથવા પ્રાણી અથવા પ્રસંગ આપણી સંમુખ છતાં પણ આપણને તેનું જ્ઞાન થતું નથી, એવું આપણને દરેકને નિત્ય અનુભવમાં આવે છે. આવે પ્રસંગે, ફરીને સ્મરણમાં આણી શકાય, એવી કથી છાપ મગજઉપર પડતી નથી. આથી સિદ્ધ થાય છે કે આપણી આંખઆગળ થઇને જે જે પસાર થાય છે, તેની મગજઉપર છાપ, છાપી કે સંસ્કાર પડના નથી.

આપણી દૃષ્ટિઆગળ થઈને પસાર થતા પ્રાણીપદાર્થોમાંથી આવતાં આંદોલનોનું જ્યારે આપણને જ્ઞાન થાય છે ત્યારે જ આપણા મગજમાં અનુકૂળ આંદોલનો ઉત્પન્ન થાય છે, અને ત્યારે જ તેની આપણા ઉપર સારી અથવા નહારી અસર ઉત્પન્ન થાય છે. આથી કરીને જે જે પ્રાણીપદાર્થ આપણા લક્ષને આગે છે, તેમાં જ આંદોલનો આપણા મગજમાં પ્રકટે છે, અને તેથી આપણા લક્ષને ખેંચનાર પ્રસંગોની જ આપણાઉપર અસર થાય છે. અને તેઓ જ આપણા જીવનને સાફ અથવા નહાફ, વિજયો અથવા નિષ્ફળ કરવામાં મદદગાર થઈ પડે છે.

જે પ્રાણી, પદાર્થ અથવા પ્રસંગ, દૃષ્ટિસમીપ પસાર થતાં છતાં પણ પોતાનાં આંદોલનોવડે આપણા મગજમાં આંદોલનો ઉત્પન્નવી શકતાં નથી, તેઓનું આપણાથી પુનઃ કદી પણ સ્મરણ કરી શકાતું નથી. જે મનુષ્ય એકનો એક પ્રસંગ જોતાં છતાં બીજાં તે પ્રસંગનું ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે વર્ણન કરે છે, તેનું કારણ આ જ છે. બીજાની દૃષ્ટિઆગળ તે પ્રસંગ બન્યો હોય છે, તથાપિ તે પ્રસંગના જે ભાગે એકના મગજમાં જે આંદોલનો પ્રકટયાં હોય છે, તે જ આંદોલનોને બીજાના મગજમાં પ્રકટયાં હોતાં નથી. આથી જેના મગજમાં જે ભાગે આંદોલનો પ્રકટાયાં હોય છે, તે ભાગને જ તે મનુષ્ય વ્યર્થ વર્ણી શકે છે, અને બીજા ભાગને વર્ણી શકતો નથી.

એકની એક વસ્તુને કેટલાક સારી, અને કેટલાક નહારી લુપ્તો છે, તેનું કારણ હવે તમારા લક્ષમાં આવ્યું હશે. જેઓ તેને સારી લુપ્તો છે, તેઓના મગજમાં તે પદાર્થમાં રહેલો સારો ભાગ આંદોલનો પ્રકટાવે છે, તેથી તેઓ તેને સારી લુપ્તો છે, અને જેઓ તેને નહારી લુપ્તો છે, તેઓના મગજમાં તે પદાર્થનો નહારો અંશ આંદોલનો પ્રકટાવે છે સારો ભાગ જોનારના મગજમાં નહારો ભાગ આંદોલનો પ્રકટાવતો ન હોવાથી નહારા ભાગ તમને જ્ઞાન જ થતું નથી, અને તે જ પ્રમાણે નહારો ભાગ જોનારના મગજમાં સારો જ્ઞાન

આદિલનો પ્રકટાવતો ન હોવાથી સારા ભાગનું તેમને જ્ઞાન થતું નથી. આખી સભામાં ધર્મરાજને પ્રત્યેક સભાસદની સજ્જનતાનું અને સાધુતાનું તથા દુર્યોધનને તેની તે જ સમાના પ્રત્યેક સભાસદની દુર્જનતાનું અને દુષ્ટતાનું જ્ઞાન આ કારણને લીધે જ થયું હતું.

નઠારી અથવા દુઃખદ વસ્તુ દષ્ટિ દ્રવ્યથી સારી અને સુખદ હોવાનું થાય છે, અને સારી અને સુખદ વસ્તુ દષ્ટિ દ્રવ્યથી નઠારી અને દુઃખદ હોવાનું જ્ઞાન થાય છે. એક વિદ્યાભિજ્ઞ પુરુષને કાપલાના કચરામાં પણ સંપત્તિ જણાય છે, અને વિકામાં પણ સુગંધ જણાય છે, તથા એક મૂર્ખને મૂલ્યવાન રત્ન પણ કાચનો કકડો જણાય છે, અને સુગંધમાં પણ દુર્ગંધ જણાય છે. આથી મનુષ્ય જેના ઉપર દષ્ટિ નાંખે છે, તેને તે જોતો નથી, પણ જેવાં આદિલનો તે પોતાના મગજમાં પ્રકટાવે છે, તેને તે જુએ છે. જગતને જોઈને જીવો જડ, દુઃખ અને અસત્તા આદિલનો પોતાના મગજમાં પ્રકટાવા દે છે, તેથી તેઓ જગતને કેવળ દુઃખાદિથી ભરેલું જુએ છે, અને તત્ત્વજ્ઞ મહાપુરુષો તે જગતને જોઈને સત્ત્વિદ્ અને આનંદનાં આદિલનો પોતાના મગજમાં પ્રકટવા દે છે, અને તેથી આપું જગત તેમને ધ્વજના આનંદાદિ લક્ષણથી ભરેલું લાગે છે.

જેનામાં જે સમજવાનો અધિકાર આવ્યો નથી, તેના આગળ તે વસ્તુ આણતી છતાં પણ તેને તે સમજી શકતો નથી, તેનું કારણ પણ મગજમાં આ આદિલનો પ્રકટવામાં જ રહ્યું છે. ઉત્તમ આલોપયુક્ત સંગીત ધણીને ભેંસના આરડવા જેવું અથવા કાચરના કકળાટ જેવું આથી જ લાગે છે.

દુઃખનો અથવા અશુભનો એક વાર અનુભવ કરનાર મનુષ્ય જેમાં તેમાં અશુભની શંકા ધરી અશુભને જોવા માંડે છે. અશુભનાં આદિલનોને પોતાનાપ્રતિ આકર્ષવાનો તે પ્રયત્ન સેવે છે, અને પરિણામે પ્રત્યેક વસ્તુ અને પ્રસંગમાંથી અશુભનાં આદિલનો જ તેના પ્રતિ આકર્ષાઈ આવે છે, અને તેણે જે આકર્ષ્યું છે, તેનું તેને જ્ઞાન કરાવે છે. માંદો માણસ જમવા બેસે છે, અને જમવાના દરેક પદાર્થમાં શંકા ધરે છે. કાષ્ઠ પદાર્થને તે દુર્જર જુએ છે, તો કાંઈને ખાદી કરનાર જુએ છે. કાંઈને બંધકાશ કરનાર જુએ છે તો કાંઈને કંઈને કરનાર જુએ છે. પોતાની જ શંકાનાં આદિલનોને તે ભોજનકાળે પોતાનાપ્રતિ આકર્ષે છે, અને તેવાં જ આદિલનો તેના મગજમાં ઉત્પન્ન થઈ તેને તેનું જ્ઞાન કરાવે છે. તેની સાથે જમનાર ખીજા મનુષ્યોને તેના તે જ પદાર્થો જમતાં છતાં કશું જ નુકસાન થતું નથી, પણ ઉલટું ખસ તથા પોષણ મળે છે, ત્યારે તેના મંદવાડોના વધારો થાય છે.

આથી સ્પષ્ટ થશે કે જગતમાં દુઃખ વગેરે છે, એવું જે કહેવામાં આવે છે, તે દુઃખ વસ્તુતઃ છે, માટે કહેવામાં આવે છે, એવું કંઈ નથી. જે દુઃખ ખરેખર હોય તો તે જોનાથી એકને દુઃખ થાય છે, તેનાથી અન્યને યંતું જ જોઈએ; પણ અન્યને તેની તે જ વસ્તુથી સુખ થાય છે, માટે સુખદુઃખનું જ્ઞાન કરાવનાર કારણમાં જ સુખદુઃખ રહ્યું છે. અને આ કારણ તે ઉપર દર્શાવ્યાપ્રમાણે આદિલનોનું આકર્ષણ જ છે.

જેની દષ્ટિથી આપણે કાંઈ પદાર્થને જોઈએ છીએ તેવા જ તે આપણને જણાય છે. તેને શુદ્ધ જોતાં તેમાંથી શુદ્ધનાં આદિલનો આપણાપ્રતિ આકર્ષાઈ આવી, આપણા મગજમાં તેવાં આદિલનો પ્રકટાવી તેની શુદ્ધરૂપતાનું આપણને જ્ઞાન કરાવે છે, અને દોષરૂપ જોતાં તેની દોષરૂપતાનું આપણને જ્ઞાન કરાવે છે. જેને આપણે જોઈએ છીએ તેને જ

આપણે આપણાપ્રતિ આકર્ષી આણીએ છીએ. આ પ્રકારનો નિયમ હોવાથી આપણા હૃદય-
નને સુખમય કરવાને માટે જે ઉત્તમ બોધ આપણે તત્કાળ આ ઉપરથી પ્રદાન કરી લેવા
જેવો અને આચારમાં ઉતારવાજેવો છે, તે આ છે:—સર્વત્ર શુભ દર્શન કરવું. અશુભ
અથવા અનિષ્ટને ક્યાંદિ પ્રશ્ન ન એવું. શાસ્ત્રીય લખામાં કહીએ તો સર્વાત્મદર્શી થવું.

સર્વત્ર શુભ દર્શન કરનારે જે જે પ્રાણીપદાર્થનો સંબંધ થાય, અથવા જે જે પ્રસંગ
પ્રાપ્ત થાય, તે સર્વમાં હિતને જ જોવું. પોતાનું અનિષ્ટ થશે, એવી ક્યાંદિ ક્યારે પણ કલ્પના
ન કરવી. સર્વદા ઉચ્ચ અભિલાષાયુક્ત રહેવું, અને તે સિદ્ધ થવાના દિવસને જ જોવા
કરવો. જગતમાં મનાતા દુઃખવાળા પ્રસંગો બનનાં છતાં પણ તે પ્રસંગોમાં શુભનું જ
લાભ ક્યાં કરવું.

શુભ દર્શન કરવાનો તમને અભ્યાસ ન હોય તો આજથી જ તે અભ્યાસ પાડો. તમારા
પૂર્વના સઘળા નિશ્ચયો છોડી દો, અને બળાકારથી દુઃખમાં સુખનું લાન કરવાનો પ્રયત્ન
સેવવા માડો. આમ થતાં પ્રત્યેક પ્રાણી, પદાર્થ, અને પ્રસંગમાંથી શુભનાં આદેશનો તમે
તમારાપ્રતિ આકર્ષવા માંડશો, અને તેમ થતાં, આ જગત જે સ્વચ્છદ્ય દુઃસામયમય
એ વાક્યાનુસાર અજ્ઞાનીને દુખના મોટા દગલારૂપ છે, તે સ્વચ્છાનંદમય જગત્ એ વચના-
નુસાર તમારા સરખા જ્ઞાનવાનને કેવળ આનંદમય થઇ રહેશે.

દેવી રીતે વિચાર કરવો કે જેથી જે પ્રકારનાં આદેશનો આપણા મગજપ્રતિ આપણે
આકર્ષવાં ધાર્યાં હોય તે જ પ્રકારનાં આદેશનો આપણાપ્રતિ આકર્ષાઈ આવે, તે રીતનું જ્ઞાન
મેળવવા સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ પ્રકારની કરવાની કળા રહેલી છે. સ્મરણશક્તિને ઉત્તમ
પ્રકારની કરવાની જે જે રીતોનો આજે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, તે સઘળા અત્યંત અપૂર્ણ
છે. નિશાળમાં તો જે વાત સ્મરણમાં રાખવી હોય તેને દસવાર, વિશ્વ વાર, સો વાર કે
હજારવાર ગોખવી, એ જ તેને યાદ રાખવાની ઉત્તમ રીત મનાય છે. જેમાં સુધી મગજમાં
ગમે તે રીતે તેની દહ છાપ પડે ત્યાં સુધી ફરી ફરી તેની તે વાતની આદૃત્તિ કર્યા કરવી,
એ જ કોઈપણ વાતને સ્મરણમાં રાખવા ઇચ્છનારનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે, એવો જ્યાં ત્યાં બોધ
અપાય છે. પરંતુ પૂર્વે કહી ગયા છીએ તે પ્રમાણે મગજઉપર કોઈ પણ વાતની છાપ
પડતી જ નથી, તેથી આ બોધ નિષ્ફળ છે, જે મગજઉપર છાપ પડતી હોય તો જે
વિષયની દસ વાર કે સો વાર આદૃત્તિ કરવામાં આવે તેની દશ કે સો પૃથક્ પૃથક્ છાપો મગ-
જઉપર પડવી જોઈએ. પણ તેની પૃથક્ પૃથક્ છાપ પડતી હોય તેવું કોઈના અનુભવમાં
આવતું નથી. જેમાં તેને રસ પડતો નથી, એવી કોઈ વાતની ગમે તે મનુષ્ય સો તો શું પણ
હજાર વાર આદૃત્તિ કર્યા કરે તો પણ ચોવીસ કલાક પછી તેને જે તે વાત સ્મરણ કરીને પછી
કહી જવાની કહી હોય તો તે કહી શકવાનો નહિ. આમ થવાનું કારણ શું? એ જ કે વાર-
વાર આદૃત્તિ કરવા છતાં પણ તે વાત તેના મગજમાં પોતાનાં આદેશનો પ્રકટાવી શકવા
અને તેના પોતાના અંશભૂત થઈ શકવા સમર્થ થઈ નથી. ગોખણ પટ્ટીની આવી અયોગ્ય
રીતોથી પુષ્ટળ અમૂલ્ય સમય ચાલ્યો જાય છે, શુદ્ધિ તીવ્ર થવાને બદલે જડ થતી જાય છે,
અને બાહ્ય પ્રદેશમાંથી જ્ઞાનને આકર્ષવાનું બળ તથા સમજશક્તિ ન્યૂન થતાં જાય છે. વળી
તેથી વિચાર્યોએનું સ્વતંત્ર વિચાર કરવાનું સામર્થ્ય તથા નવાં કામોને આરંભ કરવાનો ઉત્સાહ
ઘટી જાય છે. તે ગદ્ગદવૈત્ક કરવાની પદ્ધતિનો શુભામ થઈ જાય છે. આથી જ પાઠશાળામાં

કેળવણી લીધેલા મનુષ્યોકરતા પોતાની મેળે જ કેળવણી પામેલા મનુષ્યો સંસારમાં અધિક વિજય મેળવતા જેવામાં આવે છે.

આપણા વિચારોને અને આપણા અનુભવેલા પ્રસંગોને પાછા સ્મરણમાં આણવાનું બળ આપણા મગજમાં આણવાને માટે આપણે આપણા મગજને યોગ્ય રીતે વિચાર કરતાં તથા જે જે પ્રસંગો તેના આગળ અને તેમનાં આંદોલનોને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય સ્થિતિમાં તત્કાળ તેને મૂકતાં કેળવવું જોઈએ. વળી આપણે તેને આપણી આગામી અંધીન વર્તતા, સંભવ આવેલા વિષયને તત્કાળ સમજી જતાં, તથા તેની દરેક વિગતોને બહુ ચોકસીથી અવગોળી જતાં કેળવવું જોઈએ. સ્વરૂપમાં જે કંઈ આપણી દૃષ્ટિઆગળ આવે તેને તત્કાળ ગ્રહણ કરી લેવાનું, તથા પ્રત્યેક વિચારને બધી દિશાઓથી બહુ સાવધાનપૂર્વક જોઈ જવાનું તેને શીખવવું જોઈએ. જે વિચારના પૃથક્ પૃથક્ ભાગને આપણે બહુ બારીકીથી અવગોળીએ છીએ અને તેના ઉપર વિચાર કરીએ છીએ તે વિચાર આપણા પોતાના અંગરૂપ જ થઈ જાય છે. તે વિચારપ્રતિ આપણું લક્ષ્ય ખેંચાયું છે, એ વાત જ દર્શાવી આપે છે કે તે વિચારનો અને આપણો કંઈક અંશમાં અનુકૂળ સંબંધ પૂર્વથી જામેલો છે. આથી કરીને આપણા શરીરના જે અણુઓને તે વિચારસાથે અનુકૂળ સંબંધ હોય છે તે અણુઓપ્રતિ તે વિચારનાં આંદોલનો આપણા મગજદ્વારા પ્રેરવામાં આવે છે, અને આ આંદોલનો તે ભાગમાં રુધિરની ગતિ વધારીને ત્યાં નવું જીવન અને ક્રિયા ઉત્પન્ન કરે છે. વળી આ નવેક્ષરથી જન્મત થયેલાં અણુઓ, અવયવો અથવા ઇંદ્રિયો મગજમાં પાછાં તેવાં જ આંદોલનો મોકલે છે, અને મગજમાંથી તે આંદોલનો બાહ્ય પ્રદેશમાં, બીજાં મગજોપ્રતિ જવાને, અથવા જે મગજો તે વિચારને ખાસ અનુકૂળ હોય છે તેમનાપ્રતિ જવાને નીકળી પડે છે. આ રીતે જ્ઞાનતંતુઓને શરીરની સાથે સંબંધ હોય છે. એક વિચારના સંબંધનો ઉપર વર્ણવેલો વિધિ પૂર્ણ થઈ રહે છે કે તે જ જાતના બીજા વિચારો, અથવા તેના સંબંધવાળા વિચારો મગજમાં પ્રવેશી શકે છે, આખા શરીરમાં ફરી વળે છે, પોતાની અસર શરીરઉપર કરે છે, અને મનુષ્યના કશા પણ પ્રયત્નવિના વિદાય થાય છે.

કોઈપણ વિષયનાં આંદોલનોસાથે મનથી અને શરીરથી અનુકૂળ સંબંધ બાંધ્યા પછી, તે વિષયના વિચારોની દારની દાર આપણાપ્રતિ આકર્ષી આણવી, એમાં કશો જ પરિશ્રમ પડતો નથી. સ્વરૂપમાં, અમુક સમયમુધી ઉપરની ક્રિયા ચાલુ રાખવામાં આવે છે તો તે ટેવરૂપ થઈ જાય છે અને તેના તે વિચારોને ફરી આવતા અટકાવવાનું કામ કેવળ અસકાર થઈ પડે છે, અર્થાત્ આપણે તે વિચારોનું વિસ્મરણ કરી શકતા નથી.

આપણા શરીરના કોઈપણ ભાગનાં આંદોલનોસાથે જે વિચારોને અનુકૂળ સંબંધ હોતો નથી, તે વિચારો આપણાપ્રતિ આકર્ષાઈ આવતા નથી. આથી આ એક સિદ્ધ નિયમ જ સમજવો કે આપણા મગજમાં જે જે વિચાર પ્રબળ વેગથી પ્રવેશ કરે છે, તેનો આપણી સાથે સંબંધ છે. તે આપણું કલ્યાણ કરનારો હોય અથવા આપણો વિનાશ કરનારો પણ હોય. તે શું કરનારો છે તેનો નિર્ણય આપણે પોતે જ કરી લેવો જોઈએ, અને પછી કલ્યાણ કરનારો ભાગે તો સેવવો અને વિનાશ કરનારો ભાગે તો લજવો.

કોઈ મનુષ્યે કોઈ વિષય અથવા પ્રક્રિયા અથવા કોઈ યોજના તમને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોય અને તે સમજાવવામાં તેણે ભાષા પણ સરળ વાપરી હોય, કારણે પણ બજવાનું આપ્યાં હોય, અને તમે પણ તેના ઉપર બરાબર લક્ષ આપ્યું હોય, તે છતાં પરિણામમાં તમને તે વિષય જરા પણ સમજાયો ન હોય, એવો કોઈ પ્રસંગ તમારે કદી આવ્યો છે? તે વિષયનો ભાવ કયા કારણથી તમારા મગજમાં ન ઉતર્યો, તેનું કારણ પણ તમને નહિ સમજાયું હોય, એવું પણ તમારે બન્યું હશે. તે વિષય તમને નહિ સમજાવાનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે: તે વિષયમાં જે જે અંશોની ચર્ચા કરવામાં આવી હોય છે, તે અંશો તમને કેવળ નવીન હોય છે. વિચારનાં આદેશનોતો જે ખાસ સંયોગ તેમાં થયો હોય છે, તેનો પૂર્વ તમારા મગજને કોઈ દિવસ સંપર્ક થયો હોતો નથી. આથી તે વિષયના નિરૂપણથી તમારા મગજમાં સ્મૃતીય આદેશનો ઉત્પન્ન થઈ શકતાં નથી. આમ છતાં તે વિષય ન સમજાવાથી જે તમને સંતાપ પ્રકટે છે, તો તમે એકલા પડો છો. ત્યારે તે વિષયમાં તમારી વૃત્તિ એકાગ્ર કરો છો, તેનો વિચાર કરો છો, અને તેના ચિંતનમાં ને ચિંતનમાં તમારી વૃત્તિને જોડેલી રાખો છો. આમ થતાં પરિણામમાં તે વિષયને સમજાવામાં જેવા પ્રકારનાં આદેશનોતો સંયોગ થવો જોઈએ, તેવો સંયોગ તમારા મગજમાં થાય છે, અને તેમ થતાં તે વિષયઉપર આચિંતો પ્રકાશ પડે છે, અને તે તમને સમજાયો હોય એમ તમને લાગે છે.

જ્યારે તે મનુષ્યે તે વિષય તમને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો હોય, ત્યારે તમે તેને સમજી શક્યા ન હતા, પણ એકલા પડતાં તમારા મને મગજના જ્ઞાનતંતુઓ ઉપર ક્રિયા કરવાનું જારી રાખ્યું, અને અંતે ખરાં આદેશનોતો ઉપજ્યાં, અને જ્ઞાનનો એકદમ તમારા મગજમાં પ્રકાશ થયો. આ પ્રકાશ તે મનુષ્યે કહેલા શબ્દોથી તમારા મગજમાં પ્રકટ્યો નથી, પણ એકાગ્રતાથી જે વિચાર (જ્ઞાન) તમે તમારા પ્રતિ આકર્ષ્યો તેથી પ્રકટ્યો હોય છે. તે વિષયવિષે જે તમને જ્ઞાન થયું, તે કંઈ તેણે સમજાવેલી વાત તમને યાદ આવી તેથી થયું, એમ કંઈ નથી, કારણ કે તે વિષયને તમે સમજેલા જ ન હોવાથી કયા મુદ્દા યાદ રાખવા તે તમે જાણતા જ ન હતા, પણ તે જ્ઞાન એકાંતમાં એકાગ્રતાપડે તમે બહારથી તમારા પ્રતિ જે જ્ઞાન આકર્ષ્યું તેમાંથી પ્રકટ્યું હોય છે.

અનેક તત્ત્વજ્ઞાનીઓ તથા વિજ્ઞાનવિદ્ધાનાં ચરિત્રોનો તમે લક્ષ્યપૂર્વક અભ્યાસ કરશો તો તેઓને આમ જ બન્યું હતું, એમ તમને સ્પષ્ટ થશે. ભારે અભ્યાસથી અને એકાગ્રતાથી તેઓએ એવા ઉચ્ચ વિચારોને શોધી કાઢ્યા હતા કે સામાન્ય મનુષ્યોને તે કેવળ અજાણ્યા હોવાથી તેઓ તેમને લેશ પણ સમજી શક્યા ન હતા, અને તેથી તેવા વિચારોને પ્રકટ કરનારા તે મહાપુરુષો તેમના જીવનકાળમાં શ્રમિત શક્તિવાળા અથવા ધર્મોપદ પુરુષોત્તરીકે લેખાયા હતા, અને તેમના ઉપદેશોનું હાર્દય કરી કાઢવામાં આવ્યું હતું. તેમના મરણપછી કેટલેક વર્ષે તે જ વિચારોમાં રહેલા ઉચ્ચ જ્ઞાનનો લોકોમાં સ્વીકાર થયો છે, અને તેઓનાં મહાપુરુષોત્તરીકે યશોભાવ ગવાયાં છે, તથા તેમના કીર્તિસ્તંભો પણ ચણવામાં આવ્યા છે, આમોના ઘણા મહાપુરુષોને જ્યારે તેઓ જીવતા હતા ત્યારે ઘણું જ ઓછું માન મળ્યું હોય છે, એટલું જ નહિ પણ તેમના ઉપર જુલમ પણ ચાલરવામાં આવ્યો હોય છે. તેઓનું પારતત્રિક સ્વરૂપ તેમના જીવનકાળમાં ભાગ્યે જ સમજાવામાં આવ્યું હોય છે, કારણ કે

‘મનુષ્યોના એ સ્વભાવ જ હોય છે કે પોતાના ઉપરથી બીજાની કિંમત આંધવી, અર્થાત્ પોતાના જ્ઞાનઉપરથી આખા જગતના મનુષ્યોના જ્ઞાનની પ્રમાણતાનો નિશ્ચય કરવો. પોતાના જ્ઞાનની મર્યાદામાં જે વાત ન આવી હોય તે યથાર્થ દૃષ્ટિથી ગમે તેટલી સાચી હોય તોપણ મનુષ્યો તેને ખોટી જ ગણે છે. જે વાત સમજવાની પોતાનામાં શક્તિ નથી હોતી તે પણ પોતાનાથી ચઢીયાતી બુદ્ધિવાળા મનુષ્યે ભલે શોધી કાઢી હોય તોપણ મનુષ્યોના મોટે ભાગે તેને જુદી કહે છે, અને તે ચઢીયાતી બુદ્ધિવાળા મનુષ્યને ચક્રમ્ અને ગાંડાની દરખીતાદમાં મોકલવા લાયક ગણે છે. પોતાને નહિ સમજવાથી જે મનુષ્ય બીજાના વિચારોઉપર અને તર્કત્રેણીઉપર ટીકા કરે છે તે મનુષ્ય પોતાની તેવી કૃતિથી પોતાની બુદ્ધિની નિરૂપતા દર્શાવી આવે છે.

(અપૂર્ણ.)

દુઃખ નિરુપયોગી નથી.

પ્રત્યેક મનુષ્યના જીવનમાં દુઃખના પ્રસંગો આગાધિના રહેતા જ નથી. કાઈ કાઈ પ્રસંગ તો એવા આવે છે કે જાણે દુઃખોએ આપણા ઉપર સામટાં. તુટી પડવાનો સંપ કપો ન હોય, એમ આપણને લાગે છે. સર્વ રીતે સુખી મનુષ્યનું ધન એકદમ જતું રહે છે, સ્ત્રી-પુત્ર આદિ કુટુંબનાં સધળાં મનુષ્યો મરી જાય છે, ધરખાર વેચાઈ જાય છે, અને ખાવાંને સુકા રોટલો એકે ટુંક પણ નાંખે, એવી સ્થિતિ યદ્યપિ રહે છે. આવા પ્રસંગો ગ્રમ્ય-દારમાં ન્યૂનાધિક અંશમાં નિત્ય જનતા આપણે જોઈએ છીએ, અને તેમ યવાનું કારણ ઘણે પ્રસંગે આપણે સમજી શકતા નથી.

આવા દુઃખ સોગાંથી પાંચને કે દશને જ આવે છે, એમ કંઈ નથી. સર્વને જ દુઃખનાં કાળાં વાદળાંથી ઘેરાયલા આવા અધકારના દિવસો આવે છે. વર્ષોનાં વર્ષો આનંદમાં મહાદયા કરતા હોઈએ છીએ, સમુદ્રની લહરીઓની પેઠે આપણે ત્યાં પૈસાની ઊંઘો ઉછળતી હોય છે, ગાડી ધોડે બેશીને તાજુલ આવતા મિત્રોની સાથે પ્રસન્ન પદાધી નવાં નવાં શોભિતાં વસ્ત્રો ‘હેરીને ફરતા હોઈએ છીએ, અને સધળાં જ કામમાં અપણા પૈસા સવળા પડતા હોય છે, એટલામાં એકાએક દુઃખનું કાળુ વાદળું જોતજોતામાં ચડી આવી આખા આકાશને ઘેરી વળે છે, અને આપણે સાવધ થવા જઈએ તે પહેલાં તો આપણા ઉપર તુટી પડી આપણને સર્વોગ બીજવી નાખે છે સધળું જ તળેઉપર યદ્યપિ જાય છે. કાંઈ ભયંકર જાગ્રમ છુટ્યો હોય તેની પેઠે આપણા સુખના ભવનના પુરને પુરવા ઉડી જાય છે.

સુખમાં કદલોલ કરતાં આ મનુષ્યોને આવા અપ્રિય પ્રસંગો શા માટે આવવા જોઈએ? શા માટે જગતમાં નિરંતર સુખ ન પ્રવર્તી રહેતું જોઈએ? શા માટે દુઃખે વગરઓસાએ જ્યાં ત્યાં પ્રવેશી રંગમાં ભંગ કરવા જોઈએ?

એટલા જ માટે કે આપણે અપૂર્ણ છીએ. અપૂર્ણ રાવાથી આપણને પૂર્ણ કરવા દુઃખ આપણા ઉપર આવે છે. આરસના પથ્થરોઉપર સલાટનું ટાંકણું શું તેને ધીડા આપવા માટે પડે છે? આજે અપૂર્ણ રહેલી પાલાણીની મૂર્તિઉપર કાલે સલાટ તીક્ષ્ણ ટાંકણાના સોંકડો પ્રહારો તેને પૂર્ણ અને મનોહર કરવા મારે છે, એ શું આપણે નથી જાણતા?

ટાંકણના પ્રહારો પડ્યાવિના પાપાણુમાંથી મનોહર મૂર્તિ કેવી રીતે થાય ? પૂર્ણ મૂર્તિ ઘડાઈ રહ્યા પછી કયો સલાહ તેના ઉપર ટાંકણું મારે છે ? ઉલટું તેનું સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરવા જ સાવધાનતા સેવે છે.

આપણે અપૂર્ણ છીએ, અને આપણને પૂર્ણ થવાની જરૂર છે. જ્યાં સુધી આપણે અપૂર્ણ છીએ, અને અપૂર્ણ રહીશું ત્યાં સુધી દુઃખ આપણા ઉપર આવ્યા જ કરવાનું. ટાંકણું ન પડતાં પાપાણુ જેમ પાપાણુરૂપ જ રહે છે, અને મનોહર મૂર્તિરૂપ કદી પણ થતો નથી, તેમ દુઃખ ન પડતાં આપણે અપૂર્ણ અને દોષવાળા જ રહીએ છીએ, અને પૂર્ણ અને શુદ્ધ કદી પણ થતા નથી.

જો આપણે અપૂર્ણ અને દોષથી ભરેલા છીએ તો દુઃખનાં કાળાં વાદળાં આપણા ઉપર તુટી પડવાં જોઈએ જ. મેલા સુવર્ણ ધગધગતી ભઠ્ઠીમાં પડવું જ જોઈએ. દુઃખના અગ્નિમાં થઈને પસાર થવાની આપણે અગત્ય જ છે. આપણા ધાર્મિક પ્રમાણે જ જો સઘળું બન્યા કરે, સંપત્તિ અને સુખના સમુદ્રોમાં જો આપણે આપણી આજ્ઞાની સ્થિતિમાં અખંડ રાજાયા કરીએ તો પરિણામ એ જ આવવાનો કે આપણે આવા ને આવા દોષવાળા અને અપૂર્ણ જ રહેવાના. પૂર્ણ અને શુદ્ધ થવાનો આપણને કદી પણ પ્રસંગ નહિ જ આવવાનો.

દુઃખ પ્રાપ્ત થવાથી અને તેમાં પણ તે સહન કરવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાથી જ મનુષ્ય મોટો બને છે. વિપત્તિના અગ્નિમાં ધૈર્યથી પસાર થવાથી જ મનુષ્યમાં મનુષ્યત્વ અને દેવત્વ આવે છે, અને પરિણામે તે ઈશ્વર થાય છે.

હરિશ્ચંદ્ર, નાળ, ધ્રુવ, પાંડવ આદિ અસંખ્ય મહાજનોને દુઃખ ન આવ્યું હોત તો શું તમને લાગે છે કે આજે તેઓ મહાજનોતરીકે પૂજાતા હોત ? દુઃખમાં જ મનુષ્યોના દૈવી ગુણો પ્રકટી આવે છે. દુઃખે જગતનું જેટલું હિત કર્યું છે તેટલું ખીજા કાંઈએ કવચિત્ જ કર્યું હશે.

દુઃખ બપોરે આપણાથી ન ઉંચકાય એવા બોજાથી આપણને દાબે છે ત્યારે આપણે જર્મીનસાથે એકાકાર થતા નથી, પણ ઉંચા વધીએ છીએ; અને જેમ જેમ તે આપણને વધારે દાબે છે, તેમ તેમ આપણે વધારે ઉંચા થતા જઈએ છીએ, તે એટલે સુધી કે અંતે ગગનમાં પહોંચતા જતા આપણા મનોબળને પહોંચવા દુઃખ અસકત થઈ રહે છે.

આ કારણથી દુઃખ આવે ત્યારે નિઃશ્વાસ ન નાંખો, રડો નહિ, અને પોતાને દુર્લભી ન માનો; પરંતુ આપણી ઉન્નતિ કરવાને જ તે આવ્યું છે એમ માની તે સ્થિતિમાં આપણામાં રહેલા ઉંચા ગુણોને પ્રકટાવો. ઉચ્ચ ગુણોને પ્રકટાવી વાસ્તવિક મહત્તાને પ્રાપ્ત કરવા માટે જ આપણું જીવન છે, એમ નિશ્ચય કરી, ઉચ્ચ ગુણોને પ્રકટવામાં મદદ કરનાર દુઃખને જોઈને પ્રસન્ન થાઓ.

ब्रह्मसूत्र अथवा ब्रह्ममीमांसा.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૨૧ થી.)

તત્પૂર્વકત્વાદ્ વાચ: ॥ ૪ ॥

સૂત્રાર્થ:—વાગાદિનાં તેજસ્ આદિ જૂતો કારણ છે તેથી (પ્રાણુની ઉત્પત્તિ એ પ્રકરણમાં કહેલી સિદ્ધ થાય છે.) તત્પૂર્વકત્વાત્—તે એટલે તેજસ્, અપ્ અને અન્ન એ પૂર્વ છે—કારણ છે તેના તે તત્પૂર્વક કહેવાય છે.

એવા વાગાદિ હોવાથી,

વાચ:—આ પદ ઉપલક્ષક છે એથી વાદ, મનસ્ અને પ્રાણ એ ત્રણું ત્રણું કરવાનું છે.

આ સૂત્રમાં એ કહ્યું કે યદપિ તત્તેજોઽસૃજત—તેણે તેજસને સજ્યું એ પ્રકરણમાં પ્રાણુની ઉત્પત્તિનો પાઠ નથી કેમકે તેજસ્, અપ્ અને અન્ન એ ત્રણની ઉત્પત્તિનું એ શ્રુતિમાં કથન છે; તોપણ વાણી, મનસ્ અને પ્રાણનું કારણ, જ્ઞા જોની પ્રકૃતિ છે એવાં તેજસ્, અપ્ અને અન્ન એ ત્રણ જૂતો છે એમ કહ્યું છે અને વાગાદિ પણ ચક્ષુરાદિની માફક કરણરૂપ છે તેથી ચક્ષુરાદિને સમાન છે તેથી સર્વ પ્રાણ (ઇન્દ્રિયો, મનસ્ અને પ્રાણ) જ્ઞાના વિકારરૂપ છે એ આ પ્રકરણથી પણ સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રકરણમાં અન્નમયં હિ સોમ્ય મનઃ આપોમયઃ પ્રાણઃ તેજોમયી વાક્—હે સોમ્ય ! મન અન્નમય છે, પ્રાણ જળમય છે, વાણી તેજોમયી છે એમ કહ્યું છે. તેમાં મયદ્ પ્રત્યયનો અન્નમય આદિમાં પ્રયોગ કર્યો છે. મયદ્નો અર્થ વિકાર છે. તેથી અન્નના એટલે પૃથિવીના વિકારરૂપ મનસ્ છે છતાં આ શ્રુતિનો અર્થ થયો. આ પ્રકારે મયદ્નો વિકારરૂપ મુખ્ય અર્થ હોવામાં આવે તો સ્પષ્ટપણે આ પ્રાણ વિકારરૂપ છે એ સિદ્ધ થાય છે કેમકે એ તેજસ્ આદિનાં કાર્ય છે અને તેજસ્ આદિ જ્ઞાનાં કાર્ય છે. પ્રાણ વાયુરૂપ છે અને તે જલનું કાર્ય ન હોઇ શકે તેથી જલની સ્થિતિને અધીન પ્રાણુની સ્થિતિ થાય છે એવો (તદધીન સ્થિતિ હોવારૂપ) મયદ્નો અર્થ કરવામાં આવે તોપણ જોની તેને અધીન સ્થિતિ છે તે તેના વિકારરૂપ છે એમ લઇ પ્રાણાદિ જૂતના વિકાર છે એમ સિદ્ધ થઇ શકે છે. વળી જ્ઞાન-કર્તૃક નામરૂપનું વ્યાકરણ પ્રતિપાદન કરતાં આ કથન આવે છે: યેનાશ્રુતં શ્રુતં મવતિ—જોના શ્રવણથી સર્વ ઇતર અશ્રુત પણ શ્રુત થઇ રહે છે છતાં હિ રીતે ઉપક્રમ છે, એ-તદાત્મ્યામિદં સર્વ—આ સર્વ આત્મરૂપ જ છે—એવો ઉપસંહાર છે. તથા અન્ય શ્રુતિમાં પ્રાણાદિની ઉત્પત્તિ સ્પષ્ટ રીતે કહી છે તેથી એ સર્વ કારણોથી સિદ્ધ થાય છે કે મનસ્ આદિને અહિં અન્નમયાદિ કહેવામાં આવ્યાં છે તેનું તાત્પર્ય એ સર્વ જ્ઞાનાં કાર્યરૂપ છે એ પ્રતિપાદન કરવાનું જ છે. તેથી આ રીતે પણ પ્રાણો જ્ઞાનાં કાર્યરૂપ છે એ સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રમાણે આ અધિકરણમાં બોક્તા આત્માના ઉપકરણરૂપ પ્રાણોની ઉત્પત્તિ સિદ્ધ કરી. હવે એ પ્રાણ કેટલા છે તે સંખ્યાનો નિર્ણય કરવા ઉત્તર અધિકરણ શ્રી સૂત્રકર, ૨૨ છે:

સસ ગતેર્વિશેષિતવાચ ॥ ૫ ॥

સત્યાર્થઃ—(પૂર્વપક્ષી કહે છે કે પ્રાણુ) સત્ જ છે કેમકે એ સાત છે એમ શ્રુતિ કહે છે અને એને પ્રાણુપદથી વિશેષિત કરવામાં આવ્યા છે.

પ્રાણીની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં શ્રુતિઓની વિપ્રતિપત્તિનો પરિહાર યથો હવે આ અધિકરણમાં સંખ્યાના સંબંધનો શ્રુતિઓનો વિપ્રતિષેધ પરિહાર કરવામાં આવે છે. ત્યાં મુખ્ય પ્રાણુના સંબંધમાં શ્રીસૂત્રકાર આગળ કહેશે. હાલ તો ઇન્દ્રિયોરૂપ ગૌણ પ્રાણુની કેટલી સંખ્યા છે એનો નિર્ણય કરે છે. ત્યાં ઇન્દ્રિયોની સંખ્યા કેટલી લેવી એ શ્રુતિનો ભેદ હોવાથી સંદિગ્ધ થાય છે. સત્ પ્રાણાઃ પ્રમવન્તિ તસ્માત્—તેમાંથી સાત પ્રાણુ-ઇન્દ્રિયો-ઉત્પન્ન થાય છે એમ એક શ્રુતિ કહે છે. અહિં સાતમાં પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય તથા વાણી અને મનસ્ એ સાતનું ગ્રહણ થાય છે અન્યત્ર બઘૈ પ્રહા બઘવતિપ્રહાઃ—પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, વાણી, મનસ્ અને હસ્ત એ આઠ ગૃહ્યન્તિ વર્જન્તિ—ગ્રહણ કરે છે એટલે બંધન કરે છે તેથી બંધનરૂપ ગ્રહણ ગુણવત્ ક્રમ કહેવાય છે અને એ વિષયોને લીધે બંધક થાય છે તેથી એના આઠ વિષયો તે અતિગ્રહ છે. કેાદ રથને સત્ત વૈ શીર્ષણ્યાઃ પ્રાણા દ્વાવવાજ્વૌ-સાત શીર્ષણ્ય-શિરસમાં રહેનાર-પ્રાણુ છે અને બે નીચેના પ્રાણુ છે-એમ કરી બે ચક્ષુષ, બે શ્રોત્ર, બે નાસિકા અથવા ઘ્રાણુ અને વાક એ સાત શીર્ષણ્ય ઇન્દ્રિયો તથા પાપુ અને ઉપસ્થ એ બે નીચેની ઇન્દ્રિયો એમ મળી નવ ઇન્દ્રિયોનું કથન કર્યું છે. કવચિત્ નવ વૈ પુરુષે પ્રાણા નાભિર્દશમો-એમ કહી આ નવ તથા દશમી નાભિ મળી દશ પ્રાણુનું કથન છે, કવચિત્ દશમે પુરુષે પ્રાણા ક્ષાત્મકાદશ એમ કહી પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય તથા અગ્નીઆરમો આત્મા એટલે મન વા અતઃકરણુ એમ કહી એકાદશ પ્રાણુનું કથન કર્યું છે, સર્વેષાં સ્પદાનાં સ્વગેઢાચન-ઇત્યાદિ રથલે બાર પ્રાણુનું કથન છે. અહિં બારમો પ્રાણુ તે ભુદિ છે જેને એ રથને હૃદય નામ આપ્યું છે ચક્ષુષ દૃષ્ટવ્યમ્-ઇત્યાદિ રથને આ બારમા અહંકારને ઉમેરી તેર પ્રાણુનું કથન આવે છે. આ રીતે પ્રાણીની સંખ્યાના સંબંધમાં ભિન્ન ભિન્ન શ્રુતિઓ ભિન્ન ભિન્ન સંખ્યા દર્શાવે છે તેથી સંશય થાય છે કે પ્રાણુ વા ઇન્દ્રિયોની કયી સંખ્યા લેવી.

આ પ્રશ્નનો સંશય યતાં આ સૂત્રથી પૂર્વપક્ષ એ પ્રાપ્ત થતો જણાવ્યો કે પ્રાણુ સાત જ લેવા યોગ્ય છે. કેમકે સત્ત પ્રાણાઃ પ્રમવન્તિ તસ્માત્—તેમાંથી સાત પ્રાણુ ઉત્પન્ન થાય છે, એ આદિ શ્રુતિમાં સાતની જ ગતિ (અવગતિ) એટલે ઉપલબ્ધિ થાય છે. વળી સત્ત વૈ શીર્ષણ્યા-પ્રાણાઃ એ રથલે જે શીર્ષણ્ય સાત છે તે પ્રાણુ છે એમ કહી પ્રાણુત્વથી એ સમને વિશેષિત કર્યું છે.

અહિં કેામ ચાંકા કરે કે ગુહાશયા નિહિતાઃ સત્ત સત્ત-ચુહા એટલે હૃદય તેમાં શયન કરનાર અર્થાત્ સ્વ સ્વ સ્થાનમાં નિશ્ચિત સાત સાત છે. એ રથને સમ સમ એમ બે વાર કહી લીધા કરી છે તેથી સત્ત પ્રાણુ લેતાં આ શ્રુતિનો વિરોધ આવે છે, કેમકે એ શ્રુતિ સમથી અતિરિક્ત ખીજ સમનું પ્રતિપાદન કરે છે. આમ કહેવામાં આવે તો, પૂર્વપક્ષી કહે છે કે, એ સાચું નથી. અહિં જે લીધા છે તે પુરુષલેદને લેધને કરી છે એટલે કે પ્રતિપુરુષ સમ સમ પ્રાણુ છે એવો આનો અર્થ છે અને સાત સાત એટલે ચૌદ પ્રાણુ છે એવો એ લીધાનો અર્થ નથી. તેથી આ શ્રુતિસાથે વિરોધ નથી.

જેમ ઉદાહૃત શ્રુતિમાં સાતની સંખ્યાનું શ્રવણ છે તેમ અષ્ટા નવ આદિ સંખ્યા પણ તે તે રથને શ્રુતિમાં જ કહીએ તો પછી સમ જ શા માટે લેવા ? એ પ્રશ્નનું ઉત્તર એ કે તે તે સંખ્યા શ્રુતિમાં કહેલી છે એ સત્ય છે પણ જ્યારે બે સંખ્યામાં વિરોધ

હોય ત્યારે એકનું જ મહત્ત્વ થઇ શકે છે. ત્યાં જો થોડાની કલ્પનાથી ચાલતું હોય તો ત્યાં અધિકનું મહત્ત્વ કરતું એમાં ગારવ છે. તેથી લાઘવને અનુસરી સમ સંખ્યા સાચી છે એ નિશ્ચય કરાય છે અને એ સમની વૃત્તિભેદની અપેક્ષા કરી અન્ય સંખ્યા શ્રુતિમાં કહી છે તેની ઉપવર્તિ કરવી યોગ્ય જણાય છે.

આ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં હવે શ્રીસૂત્રકાર એ સંબંધમાં સિદ્ધાન્ત જણાવે છે.

હસ્તાદ્યસ્તુ સ્થિતેસ્તો નૈવમ્ ॥ ૬ ॥

સૂત્રાર્થ:—(સમથી અતિરિક્ત) હસ્તાદિનું શ્રુતિમાં કથન છે તેથી આ રીતે સમથી આધિક્ય રિયત હોવાથી સમ જ પ્રાણ છે એમ લેવું અનુચિત છે.

આ સિદ્ધાન્તસૂત્રમાં પ્રથમ તો એ કહ્યું કે સમથી અતિરિક્ત હસ્તાદિ ઇન્દ્રિયોનું શ્રુતિપ્રતિપાદન કરે છે. હસ્તો વૈ પ્રહઃ સર્કર્મણાતિપ્રેરેણ ગૃહીતઃ હસ્તાભ્યાં હિ કર્મ કરોતિ—હસ્ત એ ઇન્દ્રિય છે તથા તેનો વિષય દાનાદાન કર્મરૂપ અતિમહ એ વડે એ ગૃહીત છે, સંબંધ છે, બે હસ્તવડે એ દાનાદાન કર્મ પુરુષ કરે છે. ઇત્યાદિ શ્રુતિમાં હસ્તની ઇન્દ્રિયરૂપે ઉક્તિ છે.

સમથી અધિક હોવાથી એમાં સમનો અંતર્ભાવ થઇ શકે છે. ન્યૂન અને અધિક એમ બે સંખ્યાનો સંશય હોય ત્યાં અધિક સંખ્યા સંગ્રાહ્ય થાય છે કેમકે તેમાં ન્યૂન સંખ્યા અંતર્ભાવને પામે છે. ન્યૂનમાં અધિક અંતર્ભાવને પામતી નથી. તેથી અલ્પની કલ્પના કરવારૂપ લાઘવને અનુસાર સમ જ પ્રાણ છે એમ માનવું યોગ્ય નથી.

આથી ઉલટું ઉત્તર સંખ્યાને અનુસાર એકાદશ જ પ્રાણ-ઇન્દ્રિયો-લેવા ઉચિત છે. આ જ અર્થ દશેષ પુરુષે પ્રાણા શાતૈર્મકાદસ-પુરુષમાં દશ ઇન્દ્રિયો છે અને આત્મા એટલે મનસ્ એકાદશ છે, એ શ્રુતિ કહે છે. અહિં ઇન્દ્રિયોનું પ્રકરણ છે તેથી આત્મા શબ્દવડે મનસ્ એટલે અંતઃકરણનું મહત્ત્વ કરાય છે.

અહિં પૂર્વપક્ષી કહેશે કે એકાદશથી અધિક દ્વાદશ તથા ત્રયોદશ પણ શ્રુતિ કહે છે. હા, એ સાચું છે પણ એકાદશથી અધિક વ્યાપાર રહેતો નથી કે જેને માટે અધિક કરણની કલ્પના કરવી પ્રાપ્ત થાય. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગન્ધ એ પાંચને વિષય કરનાર પાંચ પ્રકારનાં જ્ઞાન છે અને તેને માટે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે; વચન, આદાન, વિહરણ, ઉત્સર્ગ અને આનંદ એ પાંચ કર્મ છે અને તેને માટે પાંચ કર્મેન્દ્રિય છે; તથા સર્વ અર્થને વિષય કરનાર, ત્રણે કાળને વિષય કરનારી જેની વૃત્તિ છે એનું અનેક પ્રકારની વૃત્તિવાળું મનસ્ એક અંતર ઇન્દ્રિય છે. આ મનસ્ જ વૃત્તિભેદથી-વ્યાપારભેદથી-કોઇ કોઇ સ્થળે કિન્ન નામેથી, મનસ્, બુદ્ધિ, અહંકાર અને ચિત્ત એ નામેથી વ્યવહારાય છે. કામ, સંકલ્પ આદિ નાનાવિધ વૃત્તિનો અનુક્રમ કરી શ્રુતિ કહે છે કે एतत् सर्वं मन एव—આ સર્વ મનની વૃત્તિ હોવાથી મનસ્ જ છે, અને મનસ્થી કિન્ન તરવા નથી. તેથી દ્વાદશ તથા ત્રયોદશનું કથન આ રીતે ઉપપન્ન થાય છે અને તેને લીધે ચાર કે તેર ઇન્દ્રિયો માનવાની અગત્ય રહેતી નથી.

વળી સમ શીર્ષણ પ્રાણ છે એમ આમહ ધરનાર પૂર્વપક્ષીના મતપ્રમાણે જો ચાર જ પ્રાણ અભિમત હરે છે અને એ સ્થાનભેદથી સમ કહેલા હરે છે. બે શ્રાવ, બે ચક્ષુષ, બે શ્રાણ અને એક વાક્ એ ચાર જ ઇન્દ્રિયો ગણતાં થાય છે.

આ ચાર અથવા સમ પ્રાણની વૃત્તિભેદરૂપ ખીજ ઇન્દ્રિયો છે એમ પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું તે પણ અયોગ્ય છે કારણ કે હસ્તાદિ ઇન્દ્રિયોના વ્યાપાર અને આ ચારના

આપારમાં અત્યંત વૈભવ્ય છે તેથી એ ઇન્દ્રિયોને મોત્રાદિ ચારની વૃત્તિભેદરૂપ લેવાય તેમ નથી.

આ જ પ્રમાણે નવ વૈ સુદૃષ્ટ પ્રાણા નાભિદર્શમાં-એ શ્રુતિમાં દશ પ્રાણ કલા છે તે દેહનાં છિદ્રોને અગ્નિપ્રેત કરી કલા છે અને દશ ઇન્દ્રિયો છે એમ ઇન્દ્રિયભેદને અભિપ્રેત કરી કલા નથી. કારણ કે અહિં નાભિદર્શમાં છે એનું વચન છે. નાભિ એ કોષ ઇન્દ્રિયરૂપે પ્રસિદ્ધ નથી. મુખ્ય પ્રાણનું એક વિશેષ સ્થાન નાભિ પણ છે એટલાપરથી જ અહિં નાભિને દર્શી કહી છે. શ્રુતિમાં કોષ કોષ સ્થળે ઉપાસનાને અર્થે કેટલાક (જેવા કે સમ) પ્રાણનું કથન છે અને કેટલેક સ્થળે ઉપલક્ષણાર્થે (અપ્રાદિત) કથન છે. તેથી આ પ્રકારે પ્રાણની સંખ્યાસંબંધમાં ભિન્ન ભિન્ન શ્રુતિ હોવાથી કયી શ્રુતિ કયા અભિપ્રાયવાળી છે એનો વિવેક કરવાનું આવશ્યક છે. હાં ઇન્દ્રિયોવડે યતાં કાર્યોમાત્ર જોતાં એકાદશ સંખ્યા જણાવનાર શ્રુતિવચન સંખ્યાના સંબંધમાં પ્રમાણ છે એ સિદ્ધ છે.

વર્ણક ૨.

આ પ્રકારે આ બે સૂત્રોનું એક વ્યાખ્યાન છે. આ વ્યાખ્યાન અસંગતજેનું કેટલું કહી શકે તેમ છે. કારણ કે સમ પ્રાણ જ્યાં કલા છે હાં પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, વાહ અને મનસ્સુ એ સાતનું ગ્રહણ છે. અને શીર્ષાદ્ય પ્રાણ કલા છે હાં એ સાત નહિ લેવાતાં માત્ર ચાર જ લેવાય છે. તેથી પ્રથમ સૂત્ર આ વ્યાખ્યાનમાં ઘટતું નથી. આ અરચિને લીધે આ બે સૂત્રોની આ બીજી યોજના છે, આ દ્વિતીય વ્યાખ્યાન છે. તે આ પ્રમાણે:—

પ્રથમ સૂત્રમાં પૂર્વ પદા એ કલો કે પ્રાણ સમ જ લેવા કેમકે સાતની જ ગતિ તત્કાલમન્તં પ્રાણોઽનૂક્રમાન્તિ પ્રાણમનૂક્રમાન્તં સર્વે પ્રાણાઽનૂક્રમાન્તિ-અવની ઉત્ક્રાન્તિ યાય છે એટલે તેની પાછળ મુખ્ય પ્રાણની ઉત્ક્રાન્તિ યાય છે અને મુખ્ય પ્રાણની આ રીતે અનૂક્રાન્તિ થઈ એટલે તેને અનુસરીને સર્વ ઇન્દ્રિયોરૂપ પ્રાણની ઉત્ક્રાન્તિ યાય છે—એ સ્થળે કહેવામાં આવી છે. અહિં શંકા યાય કે આ શ્રુતિમાં સર્વ શબ્દનો પાઠ છે અને તેથી સર્વ ઇન્દ્રિયોનું એ વડે ગ્રહણ યાય છે તો પછી સાત જ કેમ લેવા ? એ શંકાનું ઉત્તર કે આ પ્રકરણમાં યજુથી આરંભી તત્કાલમન્ત સાત ઇન્દ્રિયો જ વિશેષિત છે અને તેથી તે જ પ્રકૃત છે. આ પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે ય યગ્રેય ચાક્ષુષઃ પુરુષઃ પરાઽ પર્વાવર્તતે જગદ્ધરુપો મવતિ ઈકીમવતિ ન પશ્વતીત્યાદુઃ-ત્યારે યજુષ્પ્રદેશમાં રહેલો સૂર્યના અંશરૂપ પુરુષ બદિદેશમાંથી પોતાના અંશી સૂર્યમાં જતો રહે છે ત્યારે આ મરણના સંધિપર આવેલો પુરુષ રૂપને જાણતો નથી, ત્યારે એના લિંગ દેહના અંશરૂપ યજુર ઇન્દ્રિય મનસાથે એક થઈ રહે છે અને ત્યારે પાર્થિવ્ય મનુષ્યો કહે છે કે દેવે એ દેખી શકતો નથી, હતાદિ. અદિ દેખતો નથી, સુંઘતો નથી, જોલતો નથી, સ્વાદ જાણી શકતો નથી, ત્રવણ કરતો નથી, સંકલ્પાદિ કરતો નથી, જાણતો નથી એમ આગળ આ પ્રમાણે કહ્યું છે. તેથી સાતનાં જ કાર્યોને અભાવ અહિં વર્ણ્ય છે સર્વ શબ્દ સર્વનામ છે અને તેથી પ્રકૃતને જ લાગે છે. પ્રકૃત જ્ઞાત છે તેથી સર્વવડે એ સાતનું જ ગ્રહણ યાય છે. જેમ સર્વ જાણણને જોજન કરાવવું એ વાક્યમાં સર્વ શબ્દથી ભૂત, ભાવી અને વર્તમાન સર્વ જાણણમાત્રનું ગ્રહણ થતું નથી પણ જે જાણણો નિમન્ત્રિત છે અર્થાત્ પ્રકૃત છે તેનું જ ગ્રહણ યાય છે, તે જ પ્રમાણે અહિં પણ જે પ્રકૃત સમ ઇન્દ્રિયો તેનું જ સર્વ શબ્દવડે ગ્રહણ કરી શકાય છે,

અને અન્યનું નહિ. અહિં શંકા યશે કે મનન કરતો નથી એમ કહ્યા પછી “ જાણુતો નથી, વિજ્ઞાન પામતો નથી ” એમ અણમ ઇન્દ્રિયનું ગ્રહણ છે તો પછી સમનું જ અહિં પ્રકૃતત્વ કમલો છો ? એનું ઉત્તર એ કે મન અને જુદા (વિજ્ઞાન) એ બંને તરફથી એક જ છે, માત્ર વૃત્તિભેદથી એક મન અને તે જ વિજ્ઞાન કહેવાય છે. તેથી એ વિજ્ઞાન પદવડે સમથી અતિરેક પ્રાપ્ત થતો નથી અર્થાત્ સમ સંખ્યા ઉપપન્ન જ છે. તેથી સમ જ પ્રાણ છે એમ પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થયો.

આ યતાં સિદ્ધાન્તસૂત્રથી એ ઉત્તર અપાયો કે એ સમથી અતિરિક્ત હસ્તાદિ ઇન્દ્રિયો હસ્તો વૈ ગ્રહઃ-પ્રત્યાદિ શ્રુતિમાં કહેલી છે. ત્યાં ગ્રહ એટલે બંધન કરનાર ક્ષેત્ર પુરુષ આગ્રહસંગ્રહ ઇન્દ્રિયવડે બંધનને પામે છે, એ ક્ષેત્ર ગ્રહ એક જ શરીરમાં બંધન પામે છે એમ નથી પણ અન્ય શરીરોમાં પણ બંધન પામે છે કેમકે બંધક ઇન્દ્રિયો સર્વત્ર સમાન છે, તેથી અન્ય શરીરમાં સંચાર પામનાર આ બંધન જેને ગ્રહ સંગ્રહ આપી છે તે છે એ કહેવામાં આવે છે. આમ હોવાથી રમૃતિવચન છે કે પુર્યષ્ટકેન લિંગેન પ્રાણ-યેન સ ચુજ્યંતે । તેન વદસ્ય વૈ વન્ધો મોક્ષો મુક્ત્ય તૈન ચ ॥ અનિદ્રા, કામ, કર્મ, ભૂત પંચક, પ્રાણ પંચક, માનેન્દ્રિય પંચક, કર્મેન્દ્રિય પંચક, અને અંતઃકરણ એ અણનું નામ પુર્યષ્ટક છે. એ પુર્યષ્ટક પ્રાણપર આરૂઢ થઈ પ્રયાણ કરે છે. તેથી પ્રાણાત્ એ પુર્યષ્ટકથી ક્ષેત્ર પુરુષ સંયુક્ત થાય છે અને એને લીધે જ એને બંધ તથા મોક્ષ થાય છે. આ રમૃતિવચન જણાવે છે કે મોક્ષથી પૂર્વે ગ્રહસંગ્રહ આ બંધનનો છૂવનો વિયોગ થતો નથી અર્થાત્ છૂવસાથે એ સદા સંયુક્ત રહે છે. આયર્વણમાં ઇન્દ્રિયો તથા વિષયોનો અનુક્રમ કરતાં જેમ ચક્ષુષ્ય દૃષ્ટવ્યં ચ-ચક્ષુ એ ઇન્દ્રિય છે તથા રૂપાદિ દૃષ્ટવ્ય તેના વિષય છે એમ કહ્યું છે તે જ પ્રમાણે હસ્તાં ચાદાતવ્યં ચ ઉપસ્થધાનન્દયિતવ્યં ચ પાશુધ વિસર્જનિતવ્યં ચ પાદૌ ચ ગન્તવ્યં ચ ॥ એમ કહી હસ્ત એ ઇન્દ્રિય તથા આદાન તેનું કામ, ઉપસ્થ એ ઇન્દ્રિય તથા આનંદ તેનું કર્મ, પાશુ એ ઇન્દ્રિય તથા વિસર્ગ તેનું કર્મ અને પાદ એ ઇન્દ્રિય તથા ગમન તેનું કર્મ એમ જણાવ્યું છે અર્થાત્ ચક્ષુરાદિની માફક હસ્તાદિને ઇન્દ્રિયરૂપે વર્ણવે છે. તે જ પ્રમાણે દશેમે પુરુષે પ્રાણા ભાસ્ત્વેકાદશઃ તે યદાસ્મા ચ્છશરાન્મર્ત્યાંકુલ્કામન્તિ અથ રોદયન્તિ-પુરુષમાં આ દશ ઇન્દ્રિયો તથા અગ્નીઆરમ્ભી ઇન્દ્રિય તે મન છે એ અગ્નીઆર ન્યારે આ મરણુશીલ શરીરથી ઉત્ક્રમણને પામે છે ત્યારે પાત્વંરય લોકને રૂદન કરાવે છે-એ શ્રુતિમાં આ એકાદશની ઉત્ક્રાન્ત કહી છે વળી ઉપર જણાવેલી શ્રુતિમાં સર્વ શબ્દ પ્રાણસાથે સંબદ્ધ છે તેથી અશેષ પ્રાણોતું અલિધાન કરે છે અને પ્રકરણને લખને સમ પ્રાણનું જ અલિધાન કરતો નથી, કારણ કે પ્રકરણકરતાં શબ્દ અર્થાત્ શ્રુતિ અધિક જલવાન છે. સર્વ બ્રાહ્મણોને ભોજન આપતું એમાં પણ અવનિવર્તી સમસ્ત બ્રાહ્મણોનું જ ગ્રહણ કરવું યોગ્ય છે કારણ કે સર્વ શબ્દનો પ્રયોગ છે, પણ એ સર્વને ભોજન કરાવતું અસંબંધિત હોવાથી જ સર્વ શબ્દની વૃત્તિ નિમંઘિત બ્રાહ્મણોના વિષયક લેવાય છે. અહિં સર્વ શબ્દના અર્થને સંકુચિત કરવામાં એનું કાર્ણ કારણ નથી. તેમ અહિં સર્વ શબ્દથી અશેષ પ્રાણો-ઇન્દ્રિયોનું પ્રવિરંદણ કરવું યોગ્ય છે. સમ ઇન્દ્રિયોનું ઉત્ક્રમણ કહ્યું છે તે પ્રદર્શનાર્થે છે, ઉપસક્ત્ય રૂપ છે, તેથી સર્વ રીતે શબ્દનઃ તથા કાર્યતઃ ઇન્દ્રિયો એકાદશ છે એ સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રાણોની ઇયત્તાના સંબંધમાં નિર્ણય કરી એ ઇન્દ્રિયોરૂપ પ્રાણોનું પરિમાણ નિર્ણય કરવા શ્રી સૂત્રકાર અન્ય-અધિકરણ રચે છે, તથા તેનો સિદ્ધાન્ત જણાવે છે. (અપૂર્ણ.)

શ્રી નૃસિંહસિદ્ધાન્તચન્દ્રોદય.

(અનુસંજ્ઞાન ૨૬ મા વર્ષના ૫૪ ૧૬૦ થી.)

ગૃહમેધ.

ગૃહસ્થાશ્રમીનો દાપત્ય યોગ ગૃહમેવરૂપ છે—વિષયી જનોના સંસાર અને ગૃહમેધના સ્વરૂપનો ભેદ—ગૃહમેધની શારીર માનસ અને અધ્યાત્મભૂમિકા—ગૃહમેધની યાત્રામાવના અને ગૃહદારણ્યકના અવિદ્યાસૂત્રની મીમાંસા—ગૃહમેધના પાંચ સાધનો—શારીર ગૃહમેધના રૂપ પતી સંતતિની ધારા—માનસ ગૃહમેધથી ઉત્પન્ન થનારા જ્ઞાનવૈસર્વ—અધ્યાત્મગૃહમેધનું “સ્વાત્માનુસર” રૂપ રૂઢ—આ સિદ્ધાન્તના પ્રામાણ્યમાં વિશ્વાધારની ઉક્તિ—પશ્ચિમના ગૃહસ્થાશ્રમ અને આપણા ગૃહમેધના સ્વરૂપ, સાધન અને ફલનો ભેદ—આપણા ગૃહમેધમાં ગુંથાયેલી ત્રિવિધ ઋણમાવના—ત્રિવિધ ધિણ અને ત્રિવિધ ઋણમાવનાનો પરસ્પર સંબંધ—આ ઋણમાવનાની અવગણનાથી ઉત્પન્ન થતી વનસ્પતિ, પ્રાણી, અને જનસમાજપ્રતિનિ આપણી અપકારવાળી પ્રવૃત્તિ—પ્રકૃતિદેવીનો પ્રોત્સાહ—પણી લૌકિક નીતિની શિથિલતા—ત્રિવિધ ઋણનિવૃત્તિના ઉપાયો—દેવવર્ગપ્રતિનું અને ધ્યાનજીવન—પ્રતિનું કર્તવ્ય—ઉપાસના અને સ્વાધ્યાયપ્રવચનની મહત્તા—વર્તમાન કાલનો અધ્યયનલેખ—આપણી પરધર્મીઓના ઉપદેશઉપર આધાર રાખવાની શોચનીય દશા—શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના જીવનપ્રસંગમાંથી સ્વાધ્યાય પ્રવચનનો બોધ—અતિવિચાર—સ્વયં, અન્ત, જલ, વદ્ધ, અને ધન—રૂપ પાંચ પદાર્થોથી અતિયિતું સંતર્પણ—અતુલ્યનો બોધ.

પંચમ કલા.

ગૃહમેધ.

પતાવાન્ ઘૈ કામ. ॥—૬ આ. ઉ.

૦૫ તીત પ્રકરણમાં આપણે ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપ ત્રિવર્ગની સિદ્ધિ થી રીતે કરવી તે સંબંધમાં શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના સન્નિશ્રયો વર્ણન કરી ગયા, અને આ ત્રિવર્ગની સિદ્ધિ એકાકી પુરુષ સાધી શકે તેમ નથી, પરંતુ સદ્-ધર્મચારિણીના યોગથી અર્થાત્ શુદ્ધ ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મપાલનવડે તે ત્રિવર્ગની પરસ્પર અબ્યાધિત સિદ્ધિ સાધી શકાય છે એમ પ્રતિપાદન કરી ગયા.

શ્રી સનાતનવેદધર્મના ગૃહસ્થાશ્રમરૂપ વિભાગની વર્તમાનક લમાં બે પ્રકારથી તાણુતાણુ થતી આપણે અનુભવીએ છીએ. એક પક્ષ પશ્ચિમની વિદ્યાપદ્ધતિથી કેળવાયેલો દેવતાયોગને ધૃષ્ટ માની માત્ર ઐહિકસુખના સાધનભૂત તેને ગણી કાઢે છે; અને બીજો પક્ષ પ્રાચીન રહસ્ય-ત્રેણીને નહિ જાણવાથી ગૃહપતિ અને ગૃહિણીના યોગને માત્ર ઐહિકસુખસિદ્ધિમાં અધ્યપતન ન થાય—અર્થાત્ નીતિ રીતિમાં સમ્યક્તાથી રહેવાય એવા હેતુથી આપણા વિચારોએ

યોગેલો એક કૃત્રિમ માર્ગ છે એમ માને છે. ત્યારે એક પક્ષ દાંપત્યધર્મને પરમાર્થનો અનુસંધાયક માનતો નથી, ત્યારે બીજો પક્ષ વસ્તુતઃ તેને પરમાર્થવિરોધી માની છિદ્રતાની છાપવડે તેનો સત્કાર કરે છે અને પક્ષ સનાતન વેદધર્મના અંશભૂત દાંપત્યધર્મને અન્યાય આપે છે. ગૃહસ્થાશ્રમીઓનો ગૃહમેધ માત્ર વિધીજનોના વિદગ્ધ વિલાસરૂપ નથી, તેમ મોટા અનર્થમાં પડતા અયાવનાર કૃત્રિમ નીતિરક્ષક ઉપાય નથી. ગૃહમેધ કેવલ વિધિયોગને અર્થે નથી, તેમ કેવલ સદ્વર્તનના રક્ષણસાર ઉભો કરેલો કોલો નથી, પરંતુ પરમ પાવન એક યજ્ઞ છે. તે યજ્ઞમાં દીક્ષા અને વ્રતપાલનની અપેક્ષા છે. હોળીની પેઠે ગમે તે રીતે તે યજ્ઞ સધાતો નથી. અવિધિથી સેવાયેલો તે હોળીરૂપ અને છે; વિધિથી સેવાયેલો તે શ્રૌતયજ્ઞના કરતાં પણ ચઢીઆતા ફલને આપનાર છે.

વેદધર્મમાં પત્નીને આવશ્યક અંગભૂત ગણવામાં ઋષિ મુનિઓએ ઘણો ગંભીર વિચાર કર્યો છે, અને તેના યોગથી ઉત્પન્ન થતા અધ્યાત્મભૂમિકાના લાભો આ ગ્રંથના દિતરર્થમાં વર્ણવવામાં આવશે. પરંતુ ત્રિવર્ગનું પ્રતિપાદન કરતા પૂર્વધર્મમાં દાંપત્યયોગ શારીર અને માનસ ભૂમિકામાં કેવા પરિણામોને પ્રકટ કરે છે તે વર્ણન કરતું હજુ ગયું છે.

કર્મકાંડ અને જ્ઞાનકાંડની વચલી ભૂમિકા ઉપાસના કાંડની આપણા ધર્મમાં છે. આ ઉપાસના કાંડનો મોટો ભાગ ગૃહીઓને અર્થે વિધાન થયેલો છે, અને રદસ્પવિદ્યાના મુખ્યાધિકારી આવા કૃતોપારિત ગૃહીઓને જ માનવામાં આવ્યા છે. બૃહદારણ્યકમાં આ વસ્તુની મીમાંસા કરવામાં આવી છે:—

આત્મેવેદમય્ર આસીદેકણ્વ સોઽક્રામયત જાયા મે સ્યાદય પ્રજાયેયાય વિત્તં મિ સ્યાદય કર્મ કુર્વીયેત્યેતાવાન વૈ કામઃ

“આત્મા આ વિશ્વના આરંભમાં એક હતો. તેમણે ઇચ્છા કરી કે મને પત્ની પ્રાપ્ત થઓ. જેથી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય; મને વિત્ત પ્રાપ્ત થઓ જે પડે હું યજ્ઞાદિ કર્મ કરું—આટલામાં કામની પરિસમાપ્તિ છે”—ઇત્યાદિ.

વેદાન્તદર્શનના પ્રવર્તકો આ શ્રુતિવાક્યને અવિદ્યાસૂત્ર કહે છે. કારણ કે, અદ્ય અક્ષરથી ‘યાગયેતુ’, સંદેહવિનાશ અર્થેનું પ્રતિપાદન કરનું. સારવાનું, અને વિશાલ રદસ્પને પ્રસારવાનાં તે વાક્ય છે. બ્રહ્માંડની સૃષ્ટિના આરંભને પ્રબોધનાર આ અવિદ્યાસૂત્ર પિંડ-સૃષ્ટિને વર્તમાન સમયમાં પણ લાગુ પડે છે; નહિં તો તે સનાતન ધર્મને પ્રબોધનાર વાક્ય ગણાય નહિ. પિંડ-બ્રહ્માંડનો ન્યાય એક જ પ્રકારનો છે. સંસારનો આરંભ કરનાર દેહાદિ ઉપાધિમાં આત્મશુદ્ધિ બોધનાર પુરુષ પ્રથમ પોતાને અપૂર્યું માને છે; પોતાની અપૂર્યુંતાની નિવૃત્તિઅર્થે પત્નીને ઇચ્છે છે, તેનો યોગ થતાં પ્રજારૂપ ફલને જાંખે છે; અને વ્યવહાર સાધવાના સાધનરૂપ માનુષ વિત્તને, અને પરમાર્થ સાધવાના સાધનરૂપ દેવી વિત્તને મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે. આ પ્રમાણે (૧) આત્મા, (૨) પત્ની, (૩) પ્રજા, (૪) માનુષવિત્ત અને (૫) દેવી વિત્ત—એ પાંચ સાધનોવડે ગૃહમેધ સધાય છે, અને તેમાં તે યજ્ઞને પાંક્ત અર્થાત્ પાંચ સાધનથી સધાય તેવા યજ્ઞ શાસ્ત્રકારો કહે છે.

આ સૂત્રવાક્યમાં ગૃહમેધનાં સાધનો અને સાધ્યનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. સાધનો પાંચ છે, ત્યારે સાધ્ય એક છે. અને તેને કૃત્સ્નતાપ્રાપ્તિ અર્થાત્ પૂર્યુંભાવપત્તિ કહે છે,

ગૃહ્યોની અપૂર્ણતા શારીર, માનસ અને અધ્યાત્મ—એમ ત્રણ પ્રકારની હોવાથી પ્રામગ્યપૂર્ણ । પણ ત્રણ પ્રકારની હોય છે, અને તેથી ગૃહમેધ પણ શારીર, માનસ, અને અધ્યાત્મ એમ ત્રણ પ્રકારનો વિધાન કરવામાં આવ્યો છે. નિર્દોષ પ્રેમભાવથી જેમનો દેહયોગ થયો છે એવાં દંપતીઓ—યજ્ઞ મનશ્ચુષો રાગસ્તન્ન ક્રદિઃ ॥—એ ધર્મસૂત્રકારના વચનાનુસાર રામચંદ્રાદિ તનુજોતે “આનંદમયિ”રૂપે પ્રાપ્ત કરી શારીર પૂર્ણતાને પ્રત્યક્ષ અનુભવતાં વર્ણવામાં છે; ક્ષત્રા અને સારવિત્રીના અદ્વિત માનસ યોગથી સનકાદિ મહા-ધિઓ જન્મ્યા છે; અને કેવલ અધ્યાત્મયોગના પ્રસાદથી વેદવ્યાસને શુદ્ધવચ્ચ પ્રાપ્ત થયા છે. આ શાસ્ત્રનાં ઉદાહરણોપર જેમને શ્રદ્ધા ન હોય તેમને વર્તમાન સંસ્થિત નિરીક્ષણ કરવાનું વિનવવામાં આવે છે, અને તેમ કરતાં તેમને અવસ્ય જેણાશે કે પવિત્ર દંપતી-ઓની અપત્યધારા શારીર, માનસ, અને અધ્યાત્મભૂમિકામાં પ્રસરેલી હોય છે. આ રદ-સ્વયોગ પ્રવર્તે તો ન હોય તો એક સામાન્ય સુતારનું કામ કરનાર દંપતીને ત્યાં મહાત્મા જિસસ કાષ્ટરનો જન્મ શી રીતે સંભવે ? દરિદ્રાવસ્થામાં રહેલાં બ્રાહ્મણકુટુંબમાં અમા-ધારણુ રાજ્યનીતિનું આણુકય અથવા વિષ્ણુગ્રમનો આવિર્ભાવ શી રીતે થાય ? અને પરમ રાજ્યવૈજયમાં ઉછરેલા અને દુઃખની પ્રતીતિ ન થાય એવી યોજનામાં વિંટળાયેલા ધૌનમ છુદ્ધનાં જ્ઞાનપૈરાગવની પરાકાષ્ઠા શી રીતે થાય ? આ દૃષ્ટાન્તો શુકાદિજેવા પૈરાણિક નથી, પણ અનિદ્ધામિક છે, અને તેથી કોષ્ટપણુ શુદ્ધિમાને ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નથી. આ સર્વ ઉદાહરણોમાં દંપતીયોગનું વિશુદ્ધ ફલ પ્રગ્નમાં તે તે ભૂમિકામાં ઉત્તર્યું છે એ સ્પષ્ટ થયા વિના નહિ રહે.

શ્રીમત્સિદ્ધાચાર્યશ્ચ ગૃહમેધના આ રહસ્યનો વારંવાર પ્રબોધ કરતા હતા. “અપુત્ર-વાનની ગતિ નથી” —એવા શાસ્ત્રવચનનો અર્થ વિશ્વાધારના સુખથી શ્રી સિદ્ધાન્ત-સિધ્ધિમાં આ પ્રકારનો કરવામાં આવ્યો છે:—

“એક તો અર્થ એવો છે કે શાસ્ત્રે વિધાન કરેલે માર્ગે ગૃહસ્થાશ્રમને સેવનાર પુરુષ સ્વધર્માચરણી સુપુત્રને ઉત્પન્ન કરે જેથી તે દ્વારા તે સ્વર્ગાદિ સુખને અથવા પરમપદની પ્રાપ્તિરૂપ મોક્ષને પામવા અધિકારી થાય; અને બીજો અર્થ એવો કે ગૃહસ્થાશ્રમના સેવનથી પુત્ર ન થાય તો તેણે આ લૌકિક સંપૂર્ણ દુઃખરૂપ વિષયોમાંથી સુખશુદ્ધિનો પરિત્યાગ કરી ઉત્તમ પ્રકારે કર્મઉપાસનાદ્વારા સ્વાત્માનુભવ જ્ઞાન જે પરમાનંદને પ્રાપ્ત કરે છે તે અનુભવજ્ઞાનરૂપ પુત્રને ઉત્પન્ન કરવો જેથી સાક્ષાત્ મોક્ષને પમાય છે. આ બેમાંથી એક પણ કાર્યની સિદ્ધિ ન કરી તો તે પુરુષ હજારો વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવનારો તથા અનેક વૈભવયુક્ત હોય તો પણ વિદ્વાના કીટ સરખો જન્યુવો એવો એક પુરુષોનો અનિવાર્ય સિદ્ધાન્ત છે.”

ગૃહમેધનું ઇષ્ટફલ (૧) દેહધારી સુપુત્ર અને (૨) સ્વાત્માનુભવરૂપ અધ્યાત્મ-પુત્ર—એમ બે છે. વિષયસુખ ગૃહમેધનું ઇષ્ટફલ નથી, પણ આત્મપ્રગતિ ફલ છે. સનાતન વેદિક ધર્મના દાંપત્યરૂપ યોગને વિષય સુખના જ સાધનરૂપ માનનારા નવકુતૂહલીઓ, અને પુત્રવિના નરકમાં જવાના ભય ધરાવનારા જુની ધરડા મનુષ્યો ગૃહમેધના રહસ્યને ગજુ-તા જ નથી, અને તેથી શાસ્ત્રપ્રતિપાદ ફલથી શ્રદ્ધા રહે છે.

પશ્ચિમના ગાદીરથ્ય, અને આપણા ભારતવાસીઓના ગૃહમેધમાં મોટા ભેદ છે. પશ્ચિમના ગાદીરથ્યનું બંધારણ ધર્મભાવનાસાથે સંબંધ રાખતું નથી, તથા દંપતીઓની પોતાની વ્યક્તિની ઐહિક ઉત્તિ સાધવા વિના તેમાં ઉંડું રહસ્ય નથી; આપણા ગૃહમેધ ધર્મસૂત્રથી બંધાયેલો છે, અને તેમાં કુટુંબ તથા સમાજની ઉત્તિ મુખ્ય લક્ષ્ય છે, અને વ્યક્તિની ઉત્તિ ગૌણ છે. પશ્ચિમનાં લગ્નઅર્થિત જોઈ લગ્ન થયા પછી માતૃપિતાદિ કુટુંબીજનોસાથેના સંબંધને, જાણે કેાઈ જાતનો ઉપકાર તેમણે કર્યો જ ન હોય તેમ, શિથિલ બનાવે છે, અને સમાજને પોતાની સ્વતંત્ર વૃત્તિને અનુકૂલ વર્તવવા જણે પોતાનો હેઠ હોંધ એમ માની પ્રવૃત્ત થાય છે. આ ભાવનાના પરિણામમાં જો કે સ્વાત્મ્ય, અને આત્મગૌરવ વગેરે વ્યક્તિનિક્ષ ગુણો કેળવાય છે, તેપણ સહાનુભૂતિ, સમાજગૌરવ ક્ષતિ ગુણો શોધાય છે. આપણા ગૃહિણો કુટુંબ અને સમાજપ્રતિ પોતાનું ઝાણુ છે, અને તે ઋણનિવૃત્તિરૂપ પોતાનું કર્તવ્ય છે તે સારૂ ગૃહમેધ સાથે છે, અને તેથી કુટુંબ અને સમાજના બંધારણને સુલિષ્ટ બનાવે છે એટલું જ નહિ પણ ધનલાભસા, સ્વાર્થલુદિ વિગેરે દોષોનું શમન કરી દાન અને પરમાર્થલુદિ વગેરે ગુણોને સાધી શકે છે.

આ ગૃહસ્થાશ્રમના સ્વરૂપના બંધારણનો પશ્ચિમ અને પૂર્વનો મુખ્ય ભેદ વિચાર-કાએ અને સામાજિક દ્વિતચિતકાએ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે. પશ્ચિમના મનુષ્યોને જન્માન્તર-ભાવના ઇષ્ટ નહિ હોવાથી, અને દેવાદિની ભાવના સંદેહ પડતી હોવાથી પોતાનો જન્મ જાણે પૂર્વપર સંબંધવિનાનો, અને ઉપકાર તથા પ્રસુપકારના બંધનવિનાનો હોય એવું દૃઢ મતવ્ય હોય છે; જ્યારે આપણા ધર્માનુસારી મનુષ્યોને જન્માન્તરભાવના, અને દેવાદિની ભાવના પોતાના વર્તમાન જીવનજીવી જ સત્ય હોવાને લીધે પોતાનો જન્મ કર્મ-વિપાકને અનુસાર હોવાથી પોતે આ વિશ્વનાં પ્રાણીપદાર્થોપ્રતિ ઋણમંદનથી બંધાયેલા છીએ એવું મતવ્ય હોય છે. પોતે કુટુંબ, સમાજ, તથા પ્રાણીવર્ગપ્રતિ નેટલો ઉપકાર કરે તેના કરતાં તેમનો ઉપકાર પોતાના ઉપર અધિક છે તેથી પોતે લેણદાર નથી પણ ઋણી છે એવી ભાવનાથી પ્રેરાઈ વર્તમાન જન્મનાં કર્તવ્યોને તે સાધે છે; અને ઋણ-નિવૃત્તિ લેણદારોનો અનુબ્રહ્મેજવી પયાશક્તિ સાધી પોતાના આત્મદિતને સાધવા પ્રવૃત્ત થાય છે.

વનસ્પતિવર્ગ અને પ્રાણિવર્ગ આપણા માનુષ જીવનમાં આપણા ઉપર કેટલો ઉપકાર કરે છે તે આ વિજ્ઞાનપ્રધાન (Scientific) જમાનામાં સર્વ કોઈ જાણે છે, છતાં આપણુ મનુષ્યપ્રજા તે વનસ્પતિ અને પ્રાણીઓના વર્ગપ્રતિ દૂર દૃષ્ટિથી જોઈએ છીએ. અને તેઓ પોતાની જરૂરીઆતઉપરાંત આપણા જીવનન ઉપયોગી અથો ઉદાર ભાવથી આપ્યો જાય છે, તેપણ દિંસાથી પ્રેરાઈ નિષ્પ્રયોજન તેમનો નાશ કરીએ છીએ. જીવનના સ્વતંત્ર હકવાળા અને પશ્ચિમના જડવાદની તાણુમાં તણાતા ધણા વિદ્વાન ગણાતા મનુષ્યો વનસ્પતિ અને પ્રાણિવર્ગના ઔદાર્ય અને ઉપકારનો સંકોચ અને અપકારથી બદલો વાળે છે; વનસ્પતિઓને નિષ્પ્રયોજન છેદી, અથવા કેવલ ઐહિકસુખના ઉદ્દેશથી પ્રેરાઈ વૃંદિના અવર્તક ગાદાં અને સુરમ્ય જંગલોનો નાશ કરી અનાવૃંદિનાં નિમિત્તોને ઉભાં કરે છે; પ્રભુની અલોકિક મહત્તાને જણાવનાર અને પોતાના મધુર કલ કલ શબ્દોવડે સંસારના તાપથી તપેલા જીવોને વિનોદ આપનાર પક્ષીઓનો

નાશ કરી મનુષ્યવર્ગના કબજે ન આવે તેવા જંતુ વર્ગનો વધારો કરી ધાન્યાદિનો ક્ષય કરે છે, વળી વધારે તાનમાં આવી જંતુવર્ગનો નાશ કરવામાં નવા રોગોને પ્રસરાવનાર અણુમય જીવવર્ગ (bacilli) નો વધારો કરે છે; અને છેવટમાં હવામાં તોપના ગોળા મારી રોગનિવૃત્તિ કરવાની આશાથી તે અણુમય જીવવર્ગનો શી રીતે નાશ થાય તેવા ઉપાયો શોધે છે; અવિનાશી અને પરિણામી નિત્ય પ્રકૃતિ-કુણ્ઝો જાયેત ક્વાચિદપિ કુમાતા ન ભવતિ એ ન્યાયે કેવલ કૃપાભાવથી પ્રેરાઇ મનુષ્યપ્રજ્ઞના આ દિ'સ સ્વભાવને સદન કરી કુણ્ઝોને જીવવા દે છે; અને જ્યારે અધિક ઉન્માદ અને જ્ઞાનનો ગર્વ ધરી કુણ્ઝો માતાને પોતાને મારવા તૈયાર થાય છે ત્યારે નવા કુણ્ઝોની જનની તે પ્રકૃતિદેવી તેવી કુણ્ઝ પ્રજ્ઞને અંતઃકલહથી, પ્રકૃતિક્ષોભથી, ભયંકર ચેષી રોગોથી, અને એવી અનંત અગમ્ય રીતિઓથી નાશ કરી પૃથ્વીને હારમુક્ત કરે છે. પ્રકૃતિના આ રહસ્યનું શ્રીકાલિકાની મૂર્તિમાં પૈરાણિકાએ ચિત્ર ચિતર્યું છે.

(અપૂર્ણ.)

વે સાહેલીઓ.

મોહિની અને રમ્યા એ સમાન વયની સાહેલીઓ હતી અનેનું વય લગભગ ૧૮ વર્ષનું થયું હતું. મોહિની અતિશય સુંદર હતી. કામના બાળસરખી શ્રમરો, સ્ત્રીજાતિની સ્વભાવસિદ્ધ સ્પષ્ટતાના નિદર્શનરૂપ નેત્રોનું રકુરણ, પદ્મપત્રના મધ્ય ભાગસમાન વર્ણવાળા ઓષ, મૌકિકસરખી ધવલ દંતપક્તિઓ, અને એ વિના સુંદરતાના અનેક ભાવો તેના સમગ્ર ગૌર શરીરકંપર તરી રણાહતા. સર્વ કાષ્ઠ તેને એક જ વખત જોનાં તેની સુંદરતા-માટે એક સ્વરે કથુલ કરી દે તેમ હતું.

રમ્યાનો વર્ણુ ગૌર હતો, અને આકૃતિ પણ સારી હતી. તેમ છતાં મોહિનીએવી સુંદર ન હતી. તેનાં નેત્ર સૌમ્ય અને કાષ્ઠ વિલક્ષણ ભાવને દર્શાવનારાં હતાં.

સુંદરતામાં આવો ભેદ હોવા છતાં પણ જે તે રમ્યાને વધારે બોલાવે, તેની સાથે પ્રેમથી વાતો કરે, અને જેમાં તેમાં તેને બેળવે. મોહિની સુંદર છતાં મનુષ્યોનું એટલું બહુ આકર્ષણ તેના પ્રતિ થાય નહિ. તેને આ સંબંધી ઘણી વખત વિચાર આવતો અને પ્રશ્ન થતો કે રમ્યાકરતા હું સુંદર છું, છતાં મને કેમ કાષ્ઠ એટલા બધા ઉમંગકાથી બોલાવતું નથી કે જેટલા ઉમંગકાથી સહ કાષ્ઠ રમ્યાને બોલાવે છે? આનું ઉત્તર તે કાષ્ઠ રીતે બેળવી શકતી ન હતી. તેમ તેના મનમાંથી એ વાત પણ ખસતી ન હતી. રમ્યાકરતા વધારે આગળ પડતી થવાને માટે તે શરીરને સુંદર રાખવાનો બનતો પ્રયત્ન કરતી. અને તેમાં ઘણો સમય ગાળવા છતાં પણ તેમાંથી જે લાભ તેણે બેળવવો ધાર્યો હતો તે હજી સુધી બેળવી શકી ન હતી.

રમ્યા અને મોહિની બંને સાથે જતાં હોય તો જે કાષ્ઠ મળે તે પ્રથમ રમ્યાને બોલાવે. કદાચ તે એકલી જતી હોય અને કાષ્ઠ મળે તોપણ તે પહેલું એ જ પૂછે કે 'રમ્યા બહેન આજે સાથે નથી કે શું?'

તેના કરતાં રમ્યાતરફ બધાનું પ્રથમ આકર્ષણ થાય છે એ વાત તેને દિવસે દિવસે ,

વધારે દૃઢ થતી ગઈ અને તેથી મનમાં અસંતોષ પ્રકટવાની સાથે પછીથી ધીમે ધીમે રમ્યાપ્રતિ ક્રોધમયું વૈર પણ ઉપજવા માંડ્યું. તે બહાર બતાવતી ન હતી, તેઓ બંને રનેદથી જ્યાં ત્યાં સાથે જ ગતા હતાં. અને આટલું છતાં રમ્યાકરતાં મોહિની સુંદર હતી એ નિઃસંશય હતું, અને સર્વ તે વાત કણસ કરતું હતું.

એવાંમાં શરદ પૂર્ણિમાની રાત્રે એક ગૃહસ્થને ઘેર ગરબા ગાવાનું સ્ત્રીમંડળને આમંત્રણ થયું. અને તેમાં આ બે બાલાઓને પણ જવાનું હતું. રાત્રિ પડતાં સર્વ તે ગૃહસ્થને ઘેર ગયાં. બગીચામાં એક રમણીય સ્થળે ગરબા ગાવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. તે સ્થાન પ્રકાશિત દીપકોથી અને ફીજ સુંદર પદાર્થોથી શણગાર્યું હતું. બેસવાને માટે પણ સુંદર આસનો મૂકવામાં આવ્યાં હતાં. એ સ્થાનની જ શોભા એવી હતી કે ત્યાં જઈને ઉભા રહેનારની કાંતિ પણ ફરી જાય. તોપણ મનોહરતાની મૂર્તિઓમાટે શું કહેવું ! એક પછી એક જિયે આવવા લાગી. એ ઘેરથી હમેશાં દહાણી બહુ સારી મળતી તેથી જેમ કેટલાક દેવીના નિમિત્તે દેવનાં દર્શન કરવાને મંદિરે જાય છે (૧) તે પ્રમાણે એ દહાણીની લાલચથી પણ સ્ત્રીવર્ગની સંખ્યા સારી થઈ હતી.

એમ કરતાં મોહિની અને રમ્યા પણ મલકતા મુખે આવી પહોંચ્યાં. અને તેમના આવતાં જ ત્યાંની શોભામાં અધિક વૃદ્ધિ થઈ. બધાં આવી ગયાં બેસી ગરબા ગાવાનું શરૂ થયું. જેને જેને રુચ્યું તેણે તેણે ગાયા. એમ કરતાં કેટલોક વખત જવાને લીધે બધાં થોડી વાર થાક ખાવાને બેઠાં. જેણે આમંત્રણ કર્યું હતું તેના તરફથી બધાંને થોડું થોડું ખાવાનું આપવામાં આવ્યું. બધાં એક સ્થાને બેસીને ખાતાં હતાં એટલામાં વાતઉપર વાત નીકળતાં એ પ્રશ્ન થયો કે આપણાં બધાંમાં સૌથી વધારે આકર્ષક કોણ છે.

અને આ પ્રશ્ન નીકળવાની સાથે મોહિની મનમાં પ્રસન્ન થઈ. તેને વિચાર થયો કે આ વાત અનાયાસ રીતે ઠીક નીકળી. આજે તેણે ધારણ કરેલા અલંકારો, વસ્ત્રો બહુ ઉત્તમ હતાં, અને ખીજી રીતે પણ બહુ સુંદર દેખાવાય એવું તેણે કર્યું હતું.

પ્રશ્ન નીકળતાંની સાથે જિયેના સ્વભાવપ્રમાણે કોઈએ કહ્યું દહાણી ને કોઈએ કહ્યું દીકણી. અને સહજમાં તો બધાં સાથે બોલવા લાગ્યાં. આથી એક સ્ત્રીએ કહ્યું, એમ નહિ. કોઈ કોઈને મોહોડે કહેવાથી એક ખીજાને સારું ખોટું લાગે, માટે દરેક જણે જે તેને આકર્ષક લાગે તેનું નામ એક ચીડીમાં લખવું, અને એમાં જેનું નામ વધારે ચીડીઓમાંથી નીકળે તે સર્વથી અધિક આકર્ષક ગણાય. જે ગૃહસ્થની સ્ત્રીએ સર્વને આમંત્રણ કર્યું હતું તેને પણ આવી બાબતોમાં રસવૃત્તિ હોવાથી તેણે કહ્યું, જેનું સૌથી વધારે ચીડીઓમાં નામ આવશે તેને હું કંઈ બેટ આપીશ.

આમ થતાં દરેકની વૃત્તિને વધારે વધારે ઉત્સાહ થયો, અને બધાંએ એક એક ચીડીમાં નામ લખ્યું અને તેને એકઠી કરવામાં આવી. હવે પરિણામ જાણવાની સર્વત્ર વૃત્તિ ઉત્સુક થઈ. આમાં બધાં કરતાં મોહિનીની વૃત્તિ અંદરથી સડથી અધિક આગુર હતી. નામ વાંચતાં દેવચોગે બે પાંચ ચીડીઓમાં સાથે સાથે જ તેનું નામ નીકળ્યું અને વંચાયું. આથી મનથી તે પ્રસન્ન થવા લાગી. એમ કરતાં બધી ચીડીઓ વંચાઈ અને છેવટે ગણતરી કરતાં સૌથી વધારે ચીડીઓમાં રમ્યાનું નામ નીકળ્યું ! અને તેમાં પણ જે કંઈ વધારે ભુદિવાળાં હતાં તેમણે તો તેનું જ નામ લખ્યું હતું.

અને આમ થતાં જ મોહિનીનું મુખ પડી ગયું. તેના અંતરૂના ઉંઘાણમાં એટલે અને દેખ બને, પ્રકટયાં. બીજાંઓને તો એથી ગ્વાનિ થવાનો સંભાર જ ન હતો તેથી તે તો સહિ પ્રસન્ન થયાં, આમંત્રણ કરનાર સ્ત્રીએ તત્કાળ રૂપાતું એક સુંદર પાત્ર રમ્યાને તેનાં થોડાં વખાણ કરીને બેટમાં આપ્યું. આથી સર્વ વધારે ખુશી થયાં. બહારથી તો મોહિનીએ પણ પ્રસન્નતા દેખાડી, પણ અંતરૂમાં તેને ઉદ્વેગ થયો. રમ્યાના મુખઉપર તો પૂર્વજેવી જ પ્રસન્નતા હતી. આ પ્રસંગે તેના મુખઉપર કંઈ અધિક આનંદ ઉપજાવ્યો નહતો.

થોડી વાર પછી પુનઃ ગરબા શરૂ થયા. બધાંએ પૂર્વવત્ ઉત્સાહથી ગાવા માંડ્યા, પણ મોહિનીને પૂર્વનો ઉત્સાહ ન હતો. તેના મુખઉપર પ્રથમ જેવી પ્રસન્નતા પણ નહતી, તેમ હવે તે કશામાં ઉમંગભેર ભાગ પણ લેતી ન હતી.

થોડા સમયપછી ગરબા પૂરા થતાં બધાંને દુધ વગેરે આપવામાં આવ્યું. અને સુંદર દહાણીઓ વહેંચી. અને પછી સર્વ છૂટાં પડ્યાં. રમ્યા અને મોહિની બંને સાથે જ જતાં હતાં. રમ્યા તો સારી રીતે વાતચીત કરતી હતી, તેમ મોહિની પણ હસતી ખેલતી, પણ પૂર્વ જેવું તે ન હતું. થોડી થોડી વારે તે વિચારમાં પડી જતી. એટલામાં ઘર આવતાં બંને છૂટાં પડ્યાં. રમ્યા તો ઘેર જમીને નિરાંતે સુઈ ગઈ, પણ મોહિનીને તો નિદ્રા આવી નહિ. તે તો વિચારોમાં મુઘાઈ મારા કરતાં એ સી રીતે ચડે તેનો એ ઘણો વિચાર કરવા લાગી, પણ કોઈ રીતે તેને સમજાયું નહિ. આથી અંતરૂથી તેનો દેખ પણ વધારે ભ્રમત્ થયો અને એ બધું મળતાં તેને નિદ્રા આવી નહિ. કેટલીવાર આમતેમ પાસાં ફેર્યા ત્યારે થોડી રાતે તે ઉઘી.

સવાર થતાં ઉઠી, અને ઉઠતાં પહેલાં તો રાત્રિનો વિચાર તેના મગજમાં રમતો જ હતો. તેની બીજા કશામાં ઇતિ લાગતી ન હતી, અને તેથી કંઈ પણ કાર્યમાં તે બે-ડાઈ શકતી ન હતી. થોડા વખતમાં તેની પાડોશી કે જે ગરબા ગાવામાં રાત્રે સાથે હતી, તે ઉઠેલી જણાવ. બારીએ ડોકું કરતાં મોહિનીને તે તેના ઘરના બોલેને જ ઉભેલી જણાવ.

‘આવો બહેન’ કહીને તત્કાળ તેણે તેને બોલાવી. તે ત્યાં આવી અને થોડી વાર બીજા આડીઅવળી વાતો કરી, પછી કાંઈ વાતનો સંબંધ કહાડીને મોહિનીએ પેલી સ્ત્રીને પૂછ્યું, ‘હેં બહેન! રમ્યા અને હું એ બેમાં વધારે સુંદર કોણ?’

પેલી સ્ત્રીએ તત્કાલ કહ્યું, તમે.

મોહિની અંતરૂથી પ્રસન્ન થતી બોલી, ‘સારું હેં બહેન! કાલે ગરબા વખતની ચિઠ્ઠીઓમાં તો એમનું નામ વધારે ચિઠ્ઠીઓમાં હતું તેનું શું કારણ?’

પેલી સ્ત્રીએ કહ્યું, તે તો કોણ જાણે બહેન, રૂપાળાં તો તમે જ છો, પણ ગમે તેમ હો પણ જ્વેનારને ગમે અને વધારે બોલાવવા બેસાડવાનું મન યાવ એવી તો એ રમ્યા છે. એનું શું કારણ તે તો કંઈ મને સમજાતું નથી. જો બહેન! બોલું ન લગાડશો હો.

મોહિનીએ હસતે મહોંડે કહ્યું, ના રે બહેન! એમાં બોલું શાનું? મેં તો સદા જ પૂછ્યું હતું થોડી વાર વાતો કરી તે બંને છૂટાં પડ્યાં, મોહિનીના મનનું સમાધાન થયું નહિ. દેવપોગે ગરબામાં આવેલી પાંચ સાત સ્ત્રીઓની સાથે તેને તે દિવસે મળવાનું થયું અને દરેકને યુક્તિપૂર્વક તેણે ઉપરનો પ્રશ્ન કર્યો, અને પ્રત્યેક તરફથી ઉપરના જ કાણવું

રમ્યાએ કહ્યું, મોહિની બહેન ! એનું કારણ એ છે કે ઘણાં માણસો એમ માને છે કે મનુષ્યની જેવી આકૃતિ મૂળથી ધણી હોય તેવી જ આકૃતિ જીવન પર્યંત રહે, અને એમાં કંઈ ફેરફાર કરી શકાય નહિ. આમ માનવાને લીધે ઘણાં મનુષ્યો તે તેને સુધારવાનો વિચાર સરખો કરતાં નથી અને તેથી બીજાં મનુષ્યોના મુખ ઉપર જે સૂક્ષ્મ બેદો હોય છે, તેના કારણે તેઓ બીજી શક્તિ નથી. તે તે એમ જ બાણે છે કે આનું મોઢાનું આંખું થવાનું હશે તે આંખું થયું અને બીજાનું મોઢાનું તેવું થવાનું હશે તે તેવું થયું. પણ ખરે જોતાં તેમ નથી.

મનુષ્યના મુખની આકૃતિ નિરંતર બદલાયા જ કરે છે, અને એ બદલાવાનું કારણ બીજું કંઈ નથી પણ મનુષ્ય પોતે જ છે. જે મનુષ્યો એમ બાણે છે કે આપણી આકૃતિમાં કશો ફેરફાર શક્ય નથી, તેમની આકૃતિમાં બાણવા જેવો ઉત્તમ ફેરફાર થતો નથી. કેમકે તેમનું તે તરફ લક્ષ જ હેતું નથી. પણ જેઓ એમ બાણે છે કે મારી આકૃતિને જેવી મારે કરવી હશે, તેવી હું કરી શકીશ.

તે જ મનુષ્યો તેને માટે કંઈ પણ યત્ન કરે છે, અને તેવો ન યત્ન કરનારને અને અન્યની આકૃતિઓમાં રહેલા સૂક્ષ્મબેદોનું નિરીક્ષણ ન કરનારને એના બેદ સાધી પડે છે તે સમજતું નથી, અને તેને લીધે જ તમે ઘણાને પૂછ્યું પણ તે ઉત્તર ન દઈ શક્યાં. જો કે પ્રત્યેક જોનાર મનુષ્યમાં તે બેદોની અસર તો ચાલ જ છે.

મનુષ્યની આકૃતિમાં સુંદરતા અને આકર્ષકતા એમ બે વસ્તુઓ રહી છે. સુંદરતા મોટે ભાગે જન્મથી પ્રાપ્ત હોય છે. જો કે કેટલાક અંશે તેમાં પણ ફેરફાર કરી શકાય છે, અને આકર્ષકતા એ મનુષ્યનું સ્વાધીન લક્ષણ છે. આપણે જેટલી આકર્ષકતા આપણામાં આણવા માગીએ છીએ તેટલી આવે છે, અને એ આકર્ષકતા સૌન્દર્ય કરતાં ચડી જાય છે. સુંદર શરીર તટલાળ જોવું ગમે છે, પણ સમય જતાં લેતા પ્રતિભો મોઢાં ઓછાં ચાલે છે બપોરે લેતામાં આકર્ષકતા હોય છે તેનું મુખ બારંબાર જોવું ગમે છે અને સમય જતાં તેમાં વધારે અને વધારે મોઢાં જોનારને પ્રકટયા કરે છે.

આ આકર્ષકતાનો આપણા મન સાથે બહુ સંબંધ છે કેમકે મન જ લેને રચે છે. મન જો નિરંતર સારા જ વિચારને કરે છે તો પછી આકૃતિમાં આકર્ષણતા ઘણી આવે છે. જોના તેના ઉપર ચીઠાવું, મનમાં મળ્યા કરવું, દોષ ઉપર પ્રકટપણે કે અંતરમાં પણ દ્વેષના વિચારો કરવા, બારંબાર મનમાં દબાવ્યાં રહેવું, ગમે તેવા કારણથી પણ ઉદાસીનતા પ્રકટાવવી, દોષ પછી પ્રકારનો અંતરમાં દંશ રાખવો, અકળાવું, તિરસ્કાર કરવો, જ્યાં તેમાં સંશયગ્રસ્ત રહેવું અને દોષ પછી મનુષ્યમાટે દલકા લાવના વિચારો કરવા, આ અને આવાજ બીજાં લક્ષણો આપણી આકૃતિમાં આકર્ષકતા આણના નથી, આકૃતિમાં અત્યંત સુંદરતા હોવા છતાં પણ તેવા મનુષ્યનો સહવાસ ઘણાને ગમતો નથી.

તેનું કારણ આજ છે. સર્વ ઉપર ખરા અંતઃકરણથી પ્રેમ રાખવો, દોષને માટે ઓછા વિચારો કરવા નહીં. દોષના ઉપર ક્રોધ, ઈર્ષ્યા, અસુખા વિગેરે દર્શાવવાં નહિ, અને નિત્ય પ્રસન્નતા, આનંદ, આપણા દિતના જ અને તે પછી બીજાં તેટલા ઉચ્ચ પ્રકારના દિતના જ વિચારોને આપણા મનમાં અર્પણ રાખવા. એથી આપણામાં આકર્ષકતા પ્રકટે છે. આપણા મનથી સર્વને સારા રૂપમાં જોવા, હંમેશાં મનથી સારાં ચિત્તની કલ્પના કરવી, સર્વનું શુભ જ વિચારવું. જ્યાં ત્યાં સુંદરતાને જ જોવી, ઉપરથી દેખાતા ગમે તેવા અસાધ્ય પદ-

ચંદ્રમા પશું તેના ગર્ભભાગમાં જે રમણીયતા અને અદ્વિતીયપણું રહેલાં છે તે જોવા, અને એ સધળાથી નિરંતર આનંદમાં રહેવું, એ આપણા મુખમાં ઉત્તમ આકર્ષકપણું આવે છે.

દરેક વસ્તુમાં કાષ્ઠને કાષ્ઠ પ્રકારની સુંદરતા રહેલી છે, પછી તે પાણી હો, પથરા હો, કુલ હો, પ્રાણી હો, મનુષ્ય હો, સૂર્ય હો, ચંદ્ર હો, વાયુ હો, મગજ હો, વિચાર હો, સંકલ્પ હો, અને તે હો પરંતુ સર્વમાં પ્રત્યેકની પોતાની સ્વતંત્ર સુંદરતા છે. અને જે કાષ્ઠ સદ્ગુણપણે તે જીવે છે, ત્હને દરેકમાંથી તેની તેની સ્વતંત્ર સુંદરતા, તથા આકર્ષકતા જણાઈ આવે છે, જેઓ ત્હને જીવે છે, તેઓ પોતાનામાં પણ ઉત્તમ આકર્ષકતાને પ્રકટાવે છે.

મોહિની બહેન! એક જગાએ મેં એવું વાંચ્યું હતું, કે સોળ વર્ષની વયે કાષ્ઠ ઓ અધિક આકર્ષક ન હોય તો તેમાં તેનો દોષ નથી પણ જો સાઠ વર્ષે અધિક આકર્ષક ન બની હોય તો તેમાં તેનો પોતાનો જ દોષ છે, કેમકે તે વખત સુધીમાં તો આકર્ષકપણું કેવી રીતે મેળવાય, તે જાણીને તેનો પ્રયોગ પણ કરી લેવાનો ત્હને પુરતો અવકાશ મળ્યો હોય છે.

તેમ જ મ્હા ! વાંચવામાં આવ્યું હતું કે, વિશુદ્ધ પ્રેમ એ એક એવું રાસાયણિક નરવ છે કે જે સર્વ વસ્તુના મેલને કાઢી નાંખીને તેમાં અપૂર્વ સુંદરતા પ્રકટાવે છે. આથી એ તત્વમાં મેં પ્રાણી, પદાર્થ, તથા પ્રસંગો એ સર્વને અખંડાળવાનો વિચાર કરીને, પછી મેં તેમ કરી જોયું તો હું આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. પ્રથમ જે પ્રસંગો અને જે મનુષ્યો અને ખરાબ દુઃખ દેનાર, ત્રાસ આપનાર, વિરોધી, ક્ષત્રી અને હાની કરનાર જણાતા હતા તેજ પ્રસંગો અને તેજ મનુષ્યો એ તત્વમાં અખંડાળી કાઢ્યા પછી મને કેવળ વિશુદ્ધ અને નિર્મળ જણાયા. અને મને જણાયું કે તેમાંનું કાષ્ઠ પણ મને હાનિ કરે તેમ નથી.

કાષ્ઠથી માંડે મુખ છીનવી લેવાય એમ નથી, કાષ્ઠ માંડે વિરોધી નથી, ત્યારથી જોના જોના સંબંધમાં આવું, પછી તે કાષ્ઠ પ્રસંગરૂપ હોય, કે મનુષ્યરૂપ હોય, પરંતુ તેને સૌથી પહેલાં આ તત્વમાં અખંડાળી દઉં છું, અને તેથી તેમના દોષ, દુષ્ટ સ્વભાવ કે કાંઈ પણ મારી નજરે ચડતું નથી.

પણ શરૂઆતમાં મ્હને આ કરવું પ્રણું કરીને ચર્ચ પડ્યું. કંઈ કંઈ પ્રસંગોમાં મ્હારી ટ્વોસ્ટીઓ થવા માંડી પણ મારે એનું સત્ય જાણવું છે, એવો નિશ્ચય કરેલો હોવાથી કાષ્ઠ પણ રીતે હું ડગી નહિ. કેટલોક વખત સુધી તો તેનો કરો પરિણામ પશું જાણ્યો નહિ, તેમ છતાં હું તે ક્રિયાને વગળી રહી, કેમકે મારા અંતરમાંથી કાષ્ઠ મને એમ કહેતું હતું કે આ ખરું છે, અને પછી તો પરિણામ પણ મને તેવો જ જણાયો.

સુંદરતા ઘણાનામાં હોય છે; પણ આકર્ષકતા, બહુ જ ઓછામાં હોય છે, અને ત્યાં સુધી આકર્ષકતા નથી આવી ત્યાં સુધી તે મનુષ્ય કાષ્ઠનો પણ નિરંતર પ્રીતિપાત્ર થઈ શકતો નથી. બહેન ! ઉપર પ્રમાણે મેં મારા મનમાં ફેરફાર કર્યો અને તેની સાથે ચોખ્ખું કંસરતથી અને મુખ્યત્વે કરીને પ્રસન્નતાથી મારા લોહીની શુદ્ધિ કરી. લોહી જેનું શુદ્ધ હોય છે તેનામાં એક પ્રકારનો પ્રકાશ જણાય છે. શરીરના નિયમો પણ એ રીતે સાચા; તેમ છતાં આકર્ષકતાને માટે તો મને ઉપર કહેલા મનના નિયમો જ સફલ જણાયા.

રમ્યાએ આ પ્રયોગને 'રજીસ્ટર્ડ' કરાવ્યો નથી; પણ પોતાની પ્રત્યેક બહેનોને તેનો સર્વ હક આપી દીધો છે.

સ્વરૂપ અને આભાસ.

(Reality and Appearance.)

પરમાત્માનું એક વિશ્વરૂપ નામ સત્યસ્વસ્ત્યમ્ એવું ઉપનિષદમાં આપવામાં આવ્યું છે. "સત્યનું સત્ય" - પરમાત્મા છે. એટલે તે કેવલ શૂન્ય નથી, તેમ કહેવા માત્ર સત્તારૂપ નથી, પણ અનંત ભેદવાળા સત્ય સંસારના સારભૂત સત્ય તત્ત્વરૂપ છે. ભલે પરમાત્મા સત્યસ્વસ્ત્ય હોય તેમાં મારે શું? આ પ્રશ્ન કરનાર મર્યાદાવાળા અભિમાનીને અર્થે સ્વરૂપ અને આભાસ - આ બે પદાર્થોની મીમાંસા કરવી યોગ્ય ગણી છે.

આપણે આ બાહ્યવિશ્વના પ્રકાશક ન્યોતિર્મહાસને સૂર્ય અથવા આદિત્ય - એ નામથી જાણીએ છીએ. સામાન્ય દૃષ્ટિથી એ ન્યોતિર્મહાસના પૃથ્વીઉપર દેખાતા બિંબને આપણે સૂર્યનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ. તે બિંબના ઉદય પહેલાં, અને ઉદય પછી જે પૃથ્વીને પ્રકાશ મળે છે તેને આપણે સૂર્યનો આભાસ કહીએ છીએ. આ આભાસ જે જે પદાર્થોને પ્રકાશિત કરે છે તે તે પદાર્થો બારંબાર અથવા અમકતા દેખાય છે. સૂર્યના બિંબગૃહ સ્વરૂપ અને આભાસનો સંબંધ લગભગ આપણા દેહ અને તેની છાયા જેવો હોય છે. દેહના આશ્રયે છાયા રહે છે; સ્વતંત્ર રહી શકતી નથી. પ્રસંગે દેહમાં સમી જાય છે, અને પ્રસંગે પૃથક્ દેખાય છે. જ્યારે પૃથક્ દેખાય છે ત્યારે દેહના સાચા કદ કરતાં ઘણી લાંબી ટુંકી દેખાય છે, દેહ લાંબો ટુંકો થતો નથી; છાયા લાંબી ટુંકી થાય છે. તેમ સૂર્ય કંઈ માપમાં ઓછો વતો થતો નથી, છતાં તેનો આભાસ ન્યૂનાધિક થાય છે.

આભાસ જે કે સૂર્યનું સ્વરૂપ નથી, સૂર્યનો સાચો આત્મા નથી, તોપણ તે સૂર્યના સ્વરૂપને સમજાવે છે. સૂર્યનો મહિમા અગણિત અંતરે રહેલા બિંબવડે આપણે જાણી શકીએ છીએ. મૂર્ત સૂર્યબિંબનો આભાસ એક અમૂર્ત મહિમા છે. ઘોઠ પૂછે કે સૂર્ય શામાં પ્રતિષ્ઠિત છે તો આપણે કહીશું કે તે પોતાના આભાસરૂપ મહિમામાં પ્રતિષ્ઠિત છે, આભાસ બાતલ કરે તો સૂર્ય પોતાની મોટાઇમાં ભલે રહે, પરંતુ તે આપણાથી તો અજગો જ ગણાશે, આપણી અને તેના સ્વરૂપની સગમ નહિ રહે. આપણી તેની સાથેની સગાઇ આભાસદ્વારા જ છે. આભાસ જ તેનો મહિમા છે, અને તે વડે તે અનંત ગોલકો અને આપણાં પિંડો સાથે સગાઈ સંબંધ રાખે છે.

આ પ્રમાણે દેખાતા સૂર્યનું સ્વરૂપ અને તેનો આભાસ હોય છે. તે પ્રમાણે પરમાત્માનું સ્વરૂપ અને આભાસ હોય છે. બંને સત્ય છે. એક આશ્રયભૂત સત્ય છે, બીજું આશ્રિત સત્ય છે. એક બહાવવાળો અગ્નિ અને બીજો ભડકાવિનાનો અગ્નિ. બંને અગ્નિરૂપે સત્ય છે. લોક બહાવવાળો અગ્નિને વધારે ઉપયોગી માને છે, પણ તે ભડકાવિનાનો અગ્નિને આશ્રયે રહેલો હોય છે. ભડકાને ઉત્પન્ન કરે છે, ભડકાને પોતાના સંબંધમાં રાખે છે, અને ભડકાને પોતામાં સમાવે છે; પ્રસંગે અમૂર્તદશમાં સમી જાય છે. દીવાસળીની ટાંચમાં

સમજા વિશ્વને લય કરી શકે તેવા સામર્થ્યસંહિત તે શુભ રહી શકે છે. અમુક જગણી ઘસાતાં તે પ્રક્ટી નીકળે છે. તે અગ્નિ સ્વરૂપ ઉપરાંત આભાસવાળો થાય છે.

ચૈતન્ય પરમાત્માનું પણ આપું અદ્ભુત સ્વરૂપ અને આભાસ છે. સ્વરૂપને આપણે પરમાત્મા કહીએ તો આભાસને આપણે જીવાત્મા કહીએ છીએ. આભાસ પરમાત્માનો પ્રભુનો મહિમા છે. તે પ્રભુની પરા પ્રકૃતિ છે. તે તટસ્થ નથી, પણ અંતર્યામી છે. તે આભાસ તુલ્યથી માંડી દ્વિરવયગર્ભ—બ્રહ્મા મુખી પ્રસરેલો છે, અને મૂલ પરમાત્માના સ્વરૂપનો આવધકાર કરે છે. જેવું સમુદ્રનું તરંગબાણું અને તરંગવિનાનું સ્વરૂપ હોય છે; તેમ ચૈતન્ય પરમાત્માનું પણ હોય છે. નિરતરંગ ખંડ અને સતરંગ ખોદું અથવા સતરંગ ખંડ અને નિરતરંગ-ખોદું—એ બંને કાટિ દોષવાળી છે. સ્વરૂપ અને આભાસ એ અવિનાશાય સંબંધવાળા અથવા નૈવાયિકની પરિભાષામાં કહીએ તો સમવાય સંબંધવાળા છે. મહા-સમુદ્ર એકી વખતે સતરંગ નિરતરંગ હોઈ શકે છે. તમે કહેશો કે સાવચ વસુદેવમાં તેવું સંભવે, પણ નિરવયવ ચેતનમાં કેમ બને ? હા, અવયવનું સ્વરૂપ દેશકાલ અને વસ્તુ પરિ-સ્થેતિવાળું આપણે જેવું કહ્યું છે તેવા સ્વરૂપથી અસંભવ જેવું ખંડ. પણ એક જ દોરડી એકી વખતે એકને સર્પરૂપે દેખાય અને અન્યને પાણીના લીસોટા લાગે એ જેમ સંભવિત છે, તેમ એક જ પરમાત્મા સતરંગ અને નિરતરંગ વ્યવહારના વિષયમૂળ થાય એ પણ સંભવિત છે. દોરડીમાં એકી વખતે સર્પનો અને પાણીના લીસોટાનો ભ્રમ બે જોતે થાય તે સમયે ત્રીજો કેવલ દોરડીને અનુભવે એ પણ સંભવિત છે. આ ભિન્ન પ્રકારની અનુ-ભૂતિમાં દોરડીને પોતાના મૂળરૂપથી લાંબા ટુંકા થવું પડતું નથી. તેમ પરમાત્માને પણ પોતાના સ્વરૂપનો સંક્રાંત વિકાસ આભાસ પ્રદર્શનમાં કરવો પડતો નથી. તે સ્વપ્રતિક્રિત રહી શકે છે, અને તે રૂપે રહ્યા છતાં જગદ્જીવ, અને ઇશ્વરરૂપે ભાસે છે.

ન્યારે સત્ય રજ્જુને એક મનુષ્ય જોતો હોય ત્યારે પાણીના લીસોટાના ભ્રમવાળો સર્પ ભ્રાંતિવાળાને—“જોજો ભાઈ ! પગ જગડે નહિ એવો ઉપદેશ આપે; અને સર્પભ્રાંતિ વાળો—“અરે શાનો પગ જગડવાનો; જોજો કરડે નહિ”—એવો પણ ઉપદેશ આપે. પ્રત્યેક પોતાના અનુભૂતિને સાચી માની વિશ્વાસ કરે, અને સત્યજ્ઞાનવાળો જનતા ધિરાદરો આપ-પ્રત્યય થવાની રાહ જોઈ અનુમોદન આપે એવું આશ્ચર્ય જીવન્મુક્તના આનંદનું પ્રેરક થાય છે.

આભાસ પ્રત્યય અને જન્ય પ્રત્યયમાં ઘણો ભેદ છે. આભાસ પ્રત્યયનો વિષય વિદ્યમાન હોય છે; જન્ય પ્રત્યય વસ્તુના આલંબન વિનાનો હોય છે.

સ્વરૂપ અને આભાસ એક જ વસ્તુની ભિન્ન ભિન્ન પ્રતીતિઓ હોઈ શકે છે. હીરાનું મૂળ કાર્બનરૂપ અને આભાસવાળુંરૂપ કેવી વિરોધી ભિન્ન પ્રતીતિઓ છે ? અવિન પરમાત્મા જગત્ જીવરૂપે ભાસે—એ કંઈ જોઈ શક્ય નથી, કે તે જૈશ્વર્યની સિદ્ધિ અર્થે વિકાસ પ્રકૃતિ—પ્રધાન—માયા સ્વીકારવી પડે. પરમાત્માના સ્વરૂપનો અંતર્ગત મહિમા જગત્ અને જીવરૂપે આભાસ પામવાનો છે. ન્યારે જગત્ રૂપે આભાસ પામે ત્યારે તે ચૈત્ય; ન્યારે જીવરૂપે આભાસ પામે ત્યારે ચેતન; ન્યારે કરણરૂપે આભાસ પામે ત્યારે ચિત્ત; ન્યારે નિરાભાસ રહે ત્યારે ચિત્તિ. આ ચારે અવસ્થાઓ જિજ્ઞાસુ સ્વરૂપ સાથે સંબંધવાળી છે.

કેટલાક ચૈત્યને જ પ્રતુનો મહિમા માની ચેતનની અવગણના કરે છે; કેટલાક ચેતન-વાદનો સ્વીકાર કરી ચૈત્ય અને ચિત્ત-ઉગમની અવગણના કરે છે; કેટલાક ચિત્તનો જ સ્વીકાર કરી ચૈત્ય અને ચેતનને બાલુ ઉપર મૂકી દે છે; અને કેટલાક ચિત્તિના નિરાભાસ મહિમાને વખાણે છે. પરંતુ ચિત્ત પોતે જ ચેતનરૂપ બની ચિત્તરૂપ ઈન્દ્રિયનો આશ્રય કરી ચૈત્યનો પ્રકાશ કરી વિધને સજગાતી તેની વિશ્વનિવડે સરન્તસ છતાં વિરભદીક્ષા લઇ સ્વરૂપ અને આભાસનો અવિનાશાય સંબંધ ઓળખી:—

सत्यस्य सत्यम्-प्राणायै सत्यम् तेषामेव मन्यम्—

પરમાત્મા સત્યના પશુ સત્ય રૂપ છે. પ્રાણો સચેતન શક્તિઓ સત્ય છે. અને તે શક્તિચક્રના અધિશક્તિ પરમ સત્ય છે—એનું રહસ્ય જ્ઞાન ગાય છે.

મનનીય પંચાયતન.

શિવ, વિષ્ણુ, શક્તિ, ગણપતિ તથા સૂર્ય એ પંચ આરાધ્યદેવ અથવા ઉપાસ્યદેવ મનાય છે, એ તમે જાણો છો. હૃદય, મૂર્દા આદિ તેમનાં નિશ્ચિત સ્થાનોમાં વિવિધ પ્રકારથી તેમની ઉપાસના કરવાની પદ્ધતિ પણ તમારા જાણવામાં છે. જાણવામાં છે એટલું જ નહિ પરંતુ તમે તેનો પ્રયોગ પણ કરો છો. પણ તે પંચાયતનની ઉપાસનાથી જે ઐદિક આધુનિક ફલસિદ્ધિ થતી જોઈએ તેને તમારા કોઈ અંશમાં પ્રત્યક્ષ થયેલી તમને જણાતી નથી, અને તેથી ‘તે શાથી’ એ પ્રશ્ન તમારા અંતઃકરણમાં બહુ મથન કરે છે—વારંવાર બહુ શોભા ઉપજાવ્યા કરે છે ખરું ? ઉત્તરમાં હા તમે કહો છો; પરંતુ પ્રયત્ન કરવા છતાં એ પ્રશ્નનું તમે નિરાકરણ કરી શક્યા નથી; અને તેથી તેનું સમાધાન પામવાની તમારી ઇચ્છા તમારામાં જાગત રહે છે એ પ્રશ્નનું ઉત્તર આ છે:

ઉપાસના વા આરાધનામાં હૃદય વા અંતઃકરણની પરિશુદ્ધિની અને તેના સ્વતંત્ર સામર્થ્યની જરૂર છે, ઘણા મનુષ્યો કેવલ અંતઃકરણની શુદ્ધિ અથવા વિવિધ સંસ્કૃતિને જ ઉપાસનાસિદ્ધિમાં હેતુરૂપ સમજતાં હોય છે, પરંતુ વસ્તુતઃકેવલ તેમ નથી. અંતઃકરણની શુદ્ધિની સાથે અંતઃકરણના કેટલાક શુદ્ધ સ્વતંત્ર સામર્થ્યની અગત્ય છે. જો કે અંતઃકરણની શુદ્ધિ એ તેનું સામર્થ્ય છે, પરંતુ તે ઉપરાંત તેનામાં એક વિશેષ સામર્થ્ય જાગવાની જરૂર છે, અને તે એ કે અશ્વત્ત પ્રકારનું દૃઢ ચિંતનમય. જે પ્રકારનું આપણે અંતઃકરણને ચિંતન કરવાનું આપ્યું હોય તે જ ચિંતનને તે આહોનિદ્રા કર્યા કરે, તેના જ રંગથી અખં-ડિત રંગાયતું રહે, એમ થતું જોઈએ. સામાન્ય મનુષ્યો અંતઃકરણની શુદ્ધિમાં કેવલ નૈતિક શુદ્ધિની જ ગણના કરે છે. પરંતુ એની સામાન્ય શુદ્ધિ ઉપાસના સિદ્ધિમાં કેવલ નિમિત્ત રૂપ વા સાધનરૂપ થઈ શકતી નથી. પરંતુ નૈતિક આદિ વિવિધ શુદ્ધિની સાથે અંતઃકરણ અત્યંત ઉચ્ચ ચિંતનમય થવાની જરૂર છે.

ઉચ્ચ ચિંતન અંતઃકરણમાં જાગવાનું આકર્ષક સામર્થ્ય પ્રકટાવે છે, અને તેથી ઉપા-સનાદ્વારા કોઈ પણ વસ્તુ આકર્ષાઈ આવે છે. આ સ્થળે એ પણ લક્ષ્ય રાખવાનું છે

ક ઉપાસના વિનાનું કેવલ ઉચ્ચ ચિંતન જોઈએ તેવી ફલસિદ્ધિ કરતું નથી. ઉચ્ચ બલવાન ચિંતન કરતું અંતઃકરણ ત્યારે ઉપાસનાના નિયમ ક્રમમાં યોગ્ય છે ત્યારે જ તે ફલસિદ્ધિને અનુભવે છે. ફલસિદ્ધિ માટે અંતઃકરણને એક જ કેન્દ્રમાં તન્મય કરવું પડે છે. ઉચ્ચ ચિંતનથી અંતઃકરણ રિયર થાય છે ખરું, પરંતુ એક જ કેન્દ્રમાં તન્મય થઈ શકતું નથી. તન્મય થવાને માટે તો ઉપાસનાની જ અગત્ય છે. તેની સાથે જ પણ એટલું જ સત્ય અને મહત્વપૂર્ણ છે કે ઉપાસના માટે—ફલસિદ્ધિ જનક ઉપાસના માટે—બલવાન ચિંતન યુક્ત અંતઃકરણની જરૂર છે.

કેવા પ્રકારનું ઉચ્ચ ચિંતન અંતઃકરણમાં બલવાન આકર્ષક સામર્થ્ય પ્રકટાવે છે તે બલવાની આવશ્યકતા છે. તેને સ્વસ્થમાં જણાવવાનો આ લેખનો ઉપદ્યોગ છે, પૂર્વે દર્શાવેલા વિધ્યુ, શિવાદિતું ઇશપંચાયતન જેમ મનુષ્યનું સર્વથા કલ્યાણ સાથે છે. તેમ નીચે દર્શાવેલું મનનીય પંચાયતન મનુષ્યના અંતઃકરણમાં બલવાન આકર્ષક સામર્થ્ય પ્રકટાવવાને સમર્થ છે. પૂર્વોક્ત ઇશપંચાયતનની મનુષ્યે આત્મત્રેવાર્થે આરાધના વા ઉપાસના કરવાની અગત્ય છે તેમ અંતઃકરણને બલવાન આકર્ષક સામર્થ્યવાળું કરવાને માટે અત્ર દર્શાવાતા મનનીય પંચાયતનનું આમલપૂર્વક શુદ્ધ સેવન કરવાની અગત્ય છે. ઇશપંચાયતનની ઉપાસના જેમ ઉપાસકને મોક્ષરૂપ પરિણામી ફલ આપવા સમર્થ છે, તેમ આ મનનીય પંચાયતન અંતઃકરણમાં બલવાન આકર્ષક સામર્થ્યરૂપ શ્રેષ્ઠ સંપત્તિને આપનાર છે. ઇશપંચાયતનની અપૂર્ણ વા અસ્પ ઉપાસના પણ મનુષ્યના શ્રેયમાં કંઈક અંશમાં પણ વૃદ્ધિ કરનાર છે, તેમ આ મનનીય પંચાયતનની અપૂર્ણ વા અસ્પ સાધના પણ મનુષ્યના અંતઃકરણમાં ઉપાસના સાધવાની યોગ્યતા લાવવા સક્ષમ છે. આથી જેમણે ઉપાસનાને સંપૂર્ણ અંશે સિદ્ધ કરી ફલની પ્રતીતિ કરવી છે તેમણે તેવા પ્રકારની ઉપાસના સેવવાની યોગ્યતા લાવનાર આ મનનીય પંચાયતનને પૂર્ણ અંશથી સેવવાની અગત્ય છે.

પ્રથમ: આ એકં પરમ સત્યને સિદ્ધરૂપે જાણુજો કે પ્રત્યેક માનવ બ્રહ્મ પોતાના જીવનમાં જેવી રીતે જીવનું ધારે છે તેવી રીતે તે જીવી શકે છે. આથી જો કોઈ મનુષ્ય પોતે ધારે તેવી રીતે જીવી શકતો નથી તો તેમ થવામાં તે પોતે જ કારણરૂપ છે. જો શિષ્ટી ધાર્યો પ્રમાણે મૃતિ નથી પડી શકતો તો તેમાં બીજાનો દોષ નથી, બીજાની અપૂર્ણતા તેમાં કારણરૂપ નથી, પરંતુ મુખ્યત્વે તેનો પોતાનો જ દોષ છે તેની પોતાની અપૂર્ણતા જ તેમાં કારણરૂપ છે.

મનુષ્ય પોતે પોતાનો ગુરુ છે, એવું જો કેટલાક અનુભવીએવું ક્યન છે તે સત્ય જ છે. દંતર ગુરુ તો કવચિત્ કોઈ કલાને વા રહસ્યને સૂચવે છે, પરંતુ મનુષ્યના અખંડ સંગ્રામમાં રહેનાર, અને તેની ગુપ્ત તથા પ્રકટ પ્રવૃત્તિમાત્રો નિરીક્ષક તથા શ્રેયક તો તે પોતે જ છે અને તેથી પોતાના હિતમાં તે પોતે જેવી સારથાનના રાખી શકે છે તેવું બીજાને કોઈ રાખી શકે એમ નથી. આમ હોવાથી મનુષ્ય પોતે જ પોતાના જીવનને કેવું પૂર્ણતાવાળું અને રમ્ય બનાવવું તેના નિર્ણય કરી શકે છે.

તમારું સર્વ કંઈ તમારા પોતાના હાથમાં છે—તમારું જીવન પણ એને નમે જેણે રૂપમાં ગાળવા ધારે તેવા રૂપમાં ગાળી શકે એમ છે. તમારા જીવનમાંથી જ કંઈ પ્રકાશનું

હોય, તમારા જીવનમાં જે કંઈ સિદ્ધ કરવું હોય, તે પ્રકારની શક્તિ એમ જો-તે સિદ્ધ કરી શકો એમ જો; કેમકે જીવનના સામર્થ્યનો અવધિ નથી, અને તેવા જીવનનો સંપૂર્ણ અંશે ઉપયોગ કરવાની તમારી શક્તિનો પણ કોઈ અવધિ નથી. તમારી શ્રેષ્ઠ પ્રકારની વ્યા-યપુરઃસર જે કાંઈ આગ્રદવાળી અભિલાષા અથવા અનિવાર્ય સુદૃઢ ઇચ્છા હશે તે સિદ્ધ થાય એવા પ્રકારનું તમે તમારા જીવનનું સદૃજ અથવા સંપૂર્ણ રૂપાંતર કરી શકો એમ જો, પ્રાપ્ત સ્થિતિના કરતાં જીવનનો વધારે વિકાસ કરી શકો એમ જો, અથવા તેને સમગ્ર અંશથી પરિપૂર્ણ કરવા ધારે તો તે પ્રમાણે પણ કરી શકો એમ જો. ગમે તેટલી વિશાળ અથવા મોટી તમારી યોગ્ય જરૂરીયાત હશે તો તે પણ સિદ્ધ કરી શકાય એટલા પ્રમાણમાં તમારા જીવનની વિવૃદ્ધિ થઈ શકે એમ છે. આવું કારણ શું ? કારણ એ જ કે તમે અનન્ત. અમર્યાદ અથવા અપ્રતિમ જીવનતત્ત્વ સાથે સંજીવન સંબંધમાં છો. અને તેથી તમારું પ્રાપ્તિજનક મૂલ્ય એવું છે કે જેને મર્યાદા કે અંત નથી, તે પરમ શાશ્વત સમૃદ્ધ છે.

આ દેવક સત્યની નિરતિશય પ્રત્યક્ષિતા-સુસ્થિર જ્ઞાન-પૂર્વક નિરંતર જીવન વ્યતીત કરવાથી આપણા જીવનઉપર આપણું ક્રમે ક્રમે સંપૂર્ણ વિજેતાપણું સિદ્ધ થતું જાય છે. આપણા જીવનને આપણે જેવા પ્રકારનું ધારીએ તેવા પ્રકારનું કરી શકીએ એમ છે-એ સત્યને અવિચિન્નપણે નિરંતર લક્ષ્મી રાખવાથી આપણે વાસ્તવ જીવનની ઉચ્ચ અને ઉચ્ચ કક્ષામાં પ્રવેશતા જઈએ છીએ, જીવનનું ગૂઢ અને ગૂઢતર હાર્દ સમજતા થઈએ છીએ, જીવનની ઉડી મધુરતાને અનુભવતા જઈએ છીએ, જીવનનો અંતર્હિત સામર્થ્યને પ્રકાશમાં લાવતા જઈએ છીએ.

વિકાસ પામતા પ્રત્યેક મનુષ્યની દષ્ટિમર્યાદામાં રમી રહેલા આ દષ્ટિબિંદુએ પહોંચવાને માટે આ સત્ય સિદ્ધાન્તને નિરંતર સ્વીકારવો જોઈએ સ્મરણમાં રાખવો જોઈએ અને તેને સંદોહિત ક્રિયામય કરતા રહેવું જોઈએ. આ સત્યનો અવિચલ વિશ્વાસપૂર્વક આચારમાં ઉપ-યોગ કરવો, એજ એ સત્યને યથાર્થરૂપે સ્વીકારવું કહેવાય. આપણને જેનો નિત્ય ઉપયોગ કરવો પડે છે એવા જીવનગત અને સિદ્ધાન્તોમાંની આ એક સિદ્ધાન્ત છે. આપણા જીવનને ગમે તેટલું ઉચ્ચ અથવા દૈવી કર્યું હોય અને કરતાં હોઈએ, તોપણ તે કલામાં પણ આ સિદ્ધાન્તનું દૃઢ-જામન સ્મરણ અને તેને અનુકૂલ જીવન વર્તન રાખવાની અગત્ય છે.

મનુષ્યના વિકાસમાં જે મોટામાં મોટી હરકત આવી પડે છે તે આજ છે કે તે પોતાના જીવનને સર્વાંશ પરાધીન માનતો હોય છે. તે પોતાને સર્વ બાજુએથી બંધાયેલો જુએ છે. તેણે પોતાના જીવનના કેટલાક ભાગને આકાશના મહેલોને હસ્તગત કર્યું હોય છે, તો જીવનના કેટલાક અંશે હાથમાંની હસ્તરેખાઓને સ્વાધીન કર્યું હોય છે- કેટલોક ભાગ દૈવને સોંપી દીધો હોય છે તો કેટલોક અંશ પ્રારબ્ધને સોંપી દીધો હોય છે. અને આમ અનેકને પોતાના જીવનના અંશે સોંપતાં પરિણામ એ આવ્યો હોય છે કે પછી તેને પોતાના જીવનનો એવો એક પણ ભાગ શેષ જણાતો નથી તેની કે જેના ઉપર પોતાની જ સ્વતંત્ર સત્તા અનુભવાતી હોય. વસ્તુતઃ જે સર્વ રીતે સ્વતંત્ર છે તે પોતાના વિકારીજ્ઞાનને લીધે અહો ! કેવો બદ્ધશામાં પોતાને જુએ છે !

આપણું જીવન આપણે અધીન નથી. અને આપણે જેવું તેને કરવા ધારીએ તેવું તે થઈ શકે એમ નથી. આ પ્રકારના તેણે બાંધેલા સિદ્ધાન્તનું દીર્ઘ કાલપર્યંત સેવન કર-

વાથી પરિણામ એટલે સુધી આગો હોય છે કે પૂર્વે જે સિદ્ધાન્તનું આપણે પ્રતિપાદન કર્યું છે તેનું તેને અવશ્ય થનાં કોઈ હાલમાં અસાધ્યથી ભગેલી અને અન્યંત પાપમય વાતો કહી હોય એવું તેને ખાતર થઈ તેનું હૃદય ટપી પડે છે. તે જગતમાં ત્યાં ત્યાં દષ્ટિ કંઈ છે, ત્યાં સર્વ કાંઈ, તેણે યાંધેના જીવનપરાધીનતાના સિદ્ધાન્તાનુસાર જ જાનવું હોય એમ તેને જણાય છે. તેના સિદ્ધાન્તથી વિરુદ્ધ સિદ્ધાન્તનું ધ્યન કરનાર પ્રતિ તેની કસોટીવાળી ચાર આંખો ધાય છે, અને તેના જીવનમાંથી પ્રતિકૂળ વાતને શોધતા તે મગી પડે છે. ત્યાં ત્યાંથી પોતાના સિદ્ધાન્તને અનુકૂળ દૃષ્ટાન્તો તે શોધી કસોટી પોતાના જીવનની તેની સાથે તુલના કરી સમાધાનને પામે છે.

પરંતુ આ જીવન અત્યંત દુર્ગંધ જીવન છે. આપું જીવન ભોગવનાર મનુષ્ય આત્મ-વિદ્યાસને સત્વર સાધી શકતો નથી. કેમકે તેની દષ્ટિમાં વિદ્યાસને જાહેર સર્વદા સંકુચિતતા જ રમતી હોય છે. તેનું અંતઃકરણ સંકુચિતતાનાં-પરાધીનતાનાં-દુઃસ્વપ્નનાં-ચિત્રો ચિત્રવાં કરતું હોય છે. તેના માનસ મહાવ્યયમાં પોતાના દુર્ગંધ સિદ્ધાન્તનું સમર્થન કરવામાં અનેક ઐતિહાસિક અને કાવ્યનિષ્ઠ ચિત્રોને તેણે ટાંચ્યાં હોય છે, અને તેને ભ્રેતો તે પોતાના જીવનને પણ વદનુરૂપ જ અનુભવતો હોય છે.

(અપૂર્વ.)

શ્રી સદુપદેશશ્રેણી.

(સદુપદેશ ૪૧ મો.)

—વિષયાનુક્રમણિકા—

વિષય.

પૃષ્ઠાંક.

૧ રસનામયનું બીજ સ્વયમ ઉ. (કોમીલાત ન. આ.)	૧
૨ ઉચ્ચ સ્વાતંત્ર્યનું નીતિમાત્રમાં સ્થાન. (તીરાલાલે જે. કલ્પીઆ.)	૧૨
૩ શ્રી શાકરૂપન અને સાધનસિદ્ધિ. (નર્મદાસંકર જે. મહેતા.)	૨૩
૪ કૃષ્ણવિષ્ણુ. (જે જે. કલ્પીઆ.)	૩૫
૫ મનનીય પચાસતન. (ક્ષી ૩૦)	૪૫
૬ સીતે	૧૮

મુદ્રાય: રૂ. ૦-૮-૦

અવસ્થાપન-મહાદાસ-વરદાસ.

શ્રી

મહાકાલ

સ્વ ૩૨

કાર્તિક ઋણ ૦ ૧૪-સં ૦ ૧૯૭૬.

દર્શન ૨૧.

વીરુનવ મુખ અને સતોષ મનુષ્ય ત્યારે પોતાના કર્તવ્યને
અર્થ રીતે સાધે છે, ત્યારે જ તેને થાય છે. પરંતુ પોતાના
કર્તવ્યને ઉત્તમ પ્રકારે કરવાને માટે તેણે સર્વ રીતે મનની ઉચ્ચ
સ્થિતિમાં રહેવું જોઈએ.

વાર્ષિક મૂલ્ય

૨-૦-૦

ચાસ્ટેલ સાથે

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા :

વિસ્તાર :

૧ પદસંગ્રહ :

૧ પ્રારંભક સ્તવન	...	...	...	...	૧
૨ શુરદેવને અભ્યર્થના. (સુલેચના બહેન)	...	...	...	...	૧૭

૨ તત્ત્વવિચાર :

૧ શ્રી મહાકાવર્ના વ્રતન દર્શન	...	...	...	...	૨
૨ દુઃખનિવૃત્તિનો એક માગે	...	...	...	...	૧૪
૩ પ્રભુધાયા	...	...	...	...	૨૨
૪ પ્રભુનું નામ	...	...	...	...	૨૫

૩ સાહિત્ય :

૧ અલંકારપ્રકાશ (જે. જે. કણીયા)	...	...	...	૪

૪ તંત્રશાસ્ત્ર :

૧ ત્રિપરાસરહસ્યયોગ (નંદુ દેવ મહેતા)	...	...	...	...

૫ માનસશાસ્ત્ર :

૧ લેખ અને તેનું રહસ્ય (જે. જે. કણીયા)	...	...	...	૬
૨ સૌખ્ય-સ્નાન	...	...	...	૧૮

૬ પ્રકીર્ણ :

૧ શુભદર્શીપણને રાગીગ્માથે મંખધ	...	...	...	૧૧
૨ પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ	...	...	...	૨૮
૩ ફર્ટ ઓરીએન્ટલ ડાન્ડરન્સ	...	...	...	૩૧

આ મામિક શ્રી ભાગ્યે વ્ય પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ અન્ડ પબ્લિશિંગ કંપની દ્વારા નેપાલ દેશમાં
દેવગે હાથું અને શ્રી શ્રેયસાધક અધિકારીના વડાદરા તરફથી તેમજ તે
સ્થાનેથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

શ્રી મહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૩૨ કાર્તિક કૃષ્ણ ૦ ૧૪ સેવત્ ૧૯૭૬ દર્શન (અંક) ૧

॥ ૐ શ્રી ॥

પ્રારંભક સ્તવન.

૫૬ (શ્રી હરિ ૐ વિનયી, એ ભય.)

સર્વાન્તર્ધામિ । જય જય સર્વાન્તર્ધામિ । સચ્ચિદ્રધન ।

આપતું સર્વત્ર સઘિર્મા દોસે શુન્નતઃ સર્વાં

આપ સ્વરૂપ અતુપ, ન્યાં ન્યાં અભિવ્યક્તિ ધામે,

કલેશો ઝામે, અગણિત ભય ધામે, નિજ ધામે,

સહજે તે જઈ વિશ્રામે;

સર્વાન્તર્ધામિ ।

સમમ કાર્યસંહિત, તેવું જીવત વિદ્યાવું,

દુઃખ દહાવું, સદૃષ મન ઘાવું, તેને આ,

ત્વન્મય સહ વિશ્વ સહાવું;

સર્વાન્તર્ધામિ ।

તને કશુંએ બિન, પોતાથી જાણ્ય ના ક્યાં,

નિરખે ન્યાં ન્યાં, ચિદ્રુતિ વિશ્વસતીં ત્યાં ત્યાં, અનુભવો,

શમતો તે પૂર્ણતામાં;

સર્વાન્તર્ધામિ ।

આપતું દિવ્ય સ્વરૂપ, જે સુખતું પરમ નિરેતન,

પ્રત્યક્ષચેતન, જીવનતું જીવન, અતુપમ તેવું,

કરીએ અભ્યંતર દર્શન;

સર્વાન્તર્ધામિ ।

श्री महाकालनां नूतन दर्शन.

શ્રી મહાકાવના નૂતન દર્શન । તમને તથા અમને આનંદજનક થશે જ. જે અંતઃકર-
ણમાં કોઈ પણ શુભ વસ્તુનું દર્શન થતાં આનંદ નથી પ્રકટતો તે
અંતઃકરણ વસ્તુતઃ જડ છે. જડ વસ્તુનો વિકાસ જેમ અન્યઉપર આધાર રાખી રહ્યો છે—
તે સ્વયં પોતાનો વિકાસ કરી શકતી નથી—તેમજે અંતઃકરણ જડવત્ છે તેનો વિકાસ થવામાં
તેને અન્યઉપર આધાર રાખવો પડે છે. આના સરખી બીજી દાનિકારક વસ્તુ કષ્ટ છે । પોતાનું
કોઈ પણ પ્રકારનું હિન કરવામાં જ્યાં જોને સર્વદા પારકાઉપર જ આધાર રાખવો પડે
છે, તેને વાસ્તવ અથવા સર્વોત્તમ ઉત્તતિનો અધિકાર જ નથી, એમ કહીએ તોપણ ચાહે.
ભલે દાક્ષિક હો વા દીર્ઘકાલપર્યંતનું હો, પરંતુ કોઈ પણ પ્રકારના શુભદર્શનથી મનુ-
ષ્યના અંતઃકરણમાં આનંદ થવો સ્વાભાવિક છે.

આનંદ મનુષ્યના અંતઃકરણને વિકસિત કરે છે, અને વિકાસ પામેલું—વિકસિત થયેલું અંતઃકરણ જ કંઈ પણ શુભને મદદ કરવામાં અથવા પોતાનામાં કંઈ પ્રકારનું વિશેષત પ્રકટાવવામાં સમર્થ થાય છે. તેનું અંતઃકરણ જ સચેતન અથવા જીવનમય છે. જીવનમય અંતઃકરણ મનુષ્યને સર્વદા ઉત્તરગામી કરી શકે છે. જીવનમય અંતઃકરણ પોતે પોતાનું અને પરનું પણ દિન સાધવા સમર્થ થાય છે. જીવનમય અંતઃકરણમાં સ્વતંત્રતા છે—સ્વતંત્ર બલ છે, ઉત્કર્ષની સ્વતંત્ર ઇચ્છા છે, ઇચ્છાને સિદ્ધ કરવાની શક્તિ છે, પોતાની શક્તિનો સદ્વ્યય કરવાની છાંદ છે, શુદ્ધિને સૂક્ષ્મ કરવાની કલા છે.

આથી કોઈ પણ શુભ વસ્તુના દર્શનથી આનંદ પ્રકટાવવાની અવસ્ય અગત્ય છે, શુભનું દર્શન થતાં અંતઃકરણ સ્વભાવથી જ આનંદમય બને એવી યોગ્યતાવાળું કરવાની જરૂર છે. કોઈ પણ પ્રકારના શુભને જોઈને જે મનુષ્યને આનંદ નથી પ્રકટતો, અને એથી વિદ્યુત્ કચ્છિર તો તેમાં અશુભની દૃષ્ટના, અશુભની ભાવના કે અશુભનું દર્શન થવા સરખું થાય છે તો નિશ્ચય જાણવું કે તે અંતઃકરણ વિનિષ્ણાતને પામનાર છે. અમુકમાં જ ન્યાં વિષની દૃષ્ટના, ભાવના કે દર્શન, ત્યાં પછી ક્યા અને કેવા પ્રકારથી દિનને સંભવ રહે !

દર્શન શબ્દ સ્વભાવથી જ ને કંઈ ઉચ્ચ, શુભ અથવા અપૂર્વ છે તેને માથે પડા છે. એની વસ્તુનું દર્શન મનુષ્યના અવિકારને વધારે છે. મનુષ્યનો વધતો જતો અધિકાર મનુષ્યમાં અમાપ સામર્થ્ય પ્રકટાવે છે, અગમ્ય અનુભવો કરાવે છે, અસીધિત નિયમ અથવા અમાનુષી-દૈવી-ગુણોને ઉપજાવે છે; મનુષ્યને ઈશ્વર બનાવે છે.

મનુષ્યની ઉત્તમોત્તમ અભિનાયનો વિષય આવી જીએ કયો દોષ થો ? મનુષ્યની સર્વોત્તમ અભિનાયની સિદ્ધિમાં ઉચ્ચ વસ્તુનું વા મુખનું દર્શન એ એક સન્માર્ગપ્રેરક સાધન છે. પોતાના અભિનાયને સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છાવાળો કયો મનુષ્ય, આ સાધનપ્રતિ ઉપેક્ષા કરી પોતાના અભિનાયને ચરિતાર્થ દર્શવાની દિશા ભીડી શકે છે ?

કોઈ પણ વસ્તુનું દર્શન શુભભાવપૂર્વક અથવા ઉચ્ચ ભાવપૂર્વક કરવામાં આવે છે, તો તે મનુષ્યજીવનમાં ઉત્તમ ફેરફાર કરવા સમર્થ થાય છે, તો પછી જે કંઈ સ્વયં શુદ્ધ, શુભ અથવા ઉચ્ચ છે તેના દર્શનથી તો માનવ જીવનમાં મહદ્ રૂપાંતર થાય એમાં શી જ શંકા હોઈ શકે!

આથી તેવા શુભનું દર્શન કરવાને નિરંતર ઉત્સુક રહો, આમહવાળા રહો, યત્નવાળા રહો. કોઈપણ ઉચ્ચ અથવા શુભની સાથે પ્રથમ સંબંધ દર્શનવડે થાય છે. સ્થૂળ દર્શનવડે એવો સંબંધ ન્યાં યતો હોય, ત્યાં તેની રીતે શુભ અથવા ઉચ્ચની સાથે સ્થૂળ દૃષ્ટિથી, સંબંધ બાંધો, અને ન્યાં કલ્પના અથવા સૂક્ષ્મ વૃત્તિવડે તેનું દર્શન કરવાનું હોય ત્યાં તે પ્રકારથી સંબંધ બાંધો. કોઈ પણ રીતે કોઈ પણ ઉચ્ચ અને શુભનાં દર્શન કરવામાટે વૃત્તિમાં અત્યંત આતુરતા પ્રકટાવેલી રાખો.

તમારામાં શુભનું દર્શન કરવાની કિત્સુકતા હોય, અને તેનું દર્શન થતાં તમારા અંતઃકરણમાં સ્વયંજ્ઞ આનંદ ઉદભવતો હોય તો નિઃશંકપણે જાણજો કે તમારો અધિ-કાર હોયો છે, તમે ઉચ્ચ અથવા શુભને પામી શકો એમ છો.

શુભ અથવા ઉચ્ચનું બહુ નિર્મલપણે દર્શન કરો. ધણા મનુષ્યો ઉચ્ચ અથવા શુભનું દર્શન કરે છે, પરંતુ તેમાં મલિનતા હોય છે, અત્યંત સ્વચ્છ રૂપમાં તેનું તેઓ દર્શન કરતા નથી. એ દર્શન કરવા પછી કાષ્ટને થોડે સમયે અને કાષ્ટને તે જ ક્ષણે સાથે સાથે તે દર્શનીય વસ્તુમાં દોષ, અપૂર્ણતા, અસ્પષ્ટતા અથવા જડતાનું ભાન થાય છે, અર્થાત્ દર્શનીય વસ્તુના શુભ અથવા ઉચ્ચ અંશતરફની એકાગ્રતા તત્કાળ નિવૃત્ત થાય છે. આપણા અંતઃકરણની આવી સ્થિતિ જો જલદી થતી હોય તો જાણવું કે તે અંતઃકરણ બહુ દુર્બલ, મલિનતાની અધિકતાવાળું, બલવાન અથવા તેજને અધિક સમય જોવા જતાં અંખવાદ જનારૂં અને અસ્થિર છે. આપણા અંતઃકરણના આ દોષને, જો તેને પ્રગામી કરવું છે તો સહી પહેલો ટાળવો જોઈએ.

શુભ અથવા ઉચ્ચ ન્યાં હોય ત્યાંથી તત્કાલ દૃષ્ટિએ આવે, ઉદાહરણમાં રહ્યું હોય તો ત્યાં પર્યંત દૃષ્ટિ પહોંચી જાય, એ શુભદર્શન અધિક કાલ સતત થાય, એ શુભમાં વૃત્તિ કુબળી જાય, એ શુભને પોતાનું કરી લેવાનું બળ અને કળા અંતરમાં આવિર્ભાવ પામતાં જાય: આનું કરવાની અગત્ય છે. શુભના ક્ષણિક દર્શનથી સતોષ ન પામો, પણ તેને સંપૂર્ણ અંશમાં અને દીર્ઘ કાલપર્યંત જોવાના અભ્યાસને સેવો, એમાં તન્મય બનો, એને તમારું પોતાનું કરી લો. તમે સ્વયં સર્વોચ્ચ શુભસ્વરૂપ બની રહો.

શ્રી મહાકાલના આ નૂતન દર્શનનો આ જ આરંભક આદેશ.

શ્રી.

અલંકારપ્રકાશ.

આ સુદૃશ્ય રામણીયકમાનના મૂલરૂપ, સર્વ ચમત્કારના મૂલ કારણરૂપ, દિવ્ય સૌંદર્યથી વિરાજિત, અધૌકિક તત્ત્વોના આત્મારૂપ, સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ છતાં જગજગન્માદિના હેતુ શ્રીમાન્ન નૃસિંહ પરમાત્માને તથા તેમની સમગ્ર વિશ્વતિઓને આરંભમાં અનંત પ્રજ્વલિત-પરંપરા સમર્પુ હું.

ગુજરાતીમાં “કાવ્ય” શબ્દનો ઉચ્ચાર યતાં પ્રાચર: કાષ્ઠ કવિતા, રાગમલ્લ ગીત વગેરેના આદિનું જ્ઞાન થાય છે, તેનું કારણ એ છે કે કેટલાક વર્ષો થયાં કાવ્યરચના પદમાં જ કરવામાં આવી છે, પણ પ્રાચીન કાળથી તે અઘાપિપર્યન્ત સર્વ સાહિત્ય-કારોએ કાવ્યશબ્દનો અર્થ પદમાં સંકુચિત કર્યો નથી. ખરૂં જોતાં તો પદ હોય તે કાવ્ય કહેવાય એ જ્ઞાન્તિ છે. અમરકોષમાં “અમરા નિર્જરા દેવા” છત્યાદિ સર્વ શ્લોકો છે પણ તેમના એક પણ કાવ્યરૂપ નથી. કાષ્ઠ કાષ્ઠ વિદ્યાર્થીએ સ્મરણ રાખવું સરલ પડે તે માટે “કે-જદારી કાવદાના ગુન્દાઓ”ને પદમાં કરેલા છે પણ તેમના એક દોહરો કે સાખી કે ચોપાઇ તે કાવ્ય નથી. કાન્સમાંથી રહાઇન નદીપરના શહેરો અથવા ગંગા અને બ્રહ્મપુત્રા નદીપરનાં શહેરોનાં નામોને સ્મૃતિની સૂકરતાને અર્થે પદમાં ગુન્દવામાં આવે તો તેમનું કાષ્ઠ પણ પદ કાવ્ય નથી. તેથી પદ હોય તે કાવ્ય છે એ સાચી વાત નથી.

આ જ પ્રમાણે પદ નહિ હોય તે કાવ્ય નથી, એ માનવું પણ એટલું જ જુલમરેલું છે. બ્રાહ્મકવિની વિશ્વવિખ્યાત કાદંબરી, યોગિનીકુમારી આદિ ગદ્યમાં હોવા છતાં ઉત્તમ કાવ્યોમાં જ ગણાય છે, તેથી કાવ્ય અને ગદ્ય એ બે પ્રતિપક્ષી શબ્દો નથી. કાવ્યનો પ્રતિ-પક્ષી શબ્દ તે વિજ્ઞાન છે અને ગદ્ય નથી. કાવ્ય જગ પદમાં હોય છે તેમ જ ગદ્યમાં હોઈ શકે છે. આ જ ‘રહીયો’ કાવ્યના જણ વિભાગ કરવામાં આવે છે: ગદ્યાત્મક, પદ્યાત્મક અને ગદ્યપદ્યાત્મક અર્થવા મિશ્ર. આ તૃતીય પ્રકારના કાવ્યને ચંપુ નામ આપવામાં આવે છે.

પુનઃ સ્પર્શાર્થે કહેવું યોગ્ય છે કે કાવ્ય એ આખા અંધનું નામ નથી, પણ આખા અંધમાં તો જાનેક કાવ્ય હોય છે. કાવ્યતા એ વાક્યમાં રહેલો ધર્મ છે, અર્થાત્ એક વાક્ય, એક શ્લોક કાવ્ય હોઈ શકે છે. ઉદાહરણતરીકે લઈએ તો “સર્વ અસ્ત પામ્યા,” “સર્વાસ્ત યશે” એ વાક્યો કાવ્ય યઈ શકે છે. જો માત્ર એટલી જ હદીકત જણાવવા અર્થે એ વાક્યોનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો હોય તો એ બંનેમાંથી કાષ્ઠ પણ કાવ્ય નથી, પણ એ વાક્યોનો ઉચ્ચાર કાષ્ઠ નૈરિક બ્રાહ્મણે કર્યો હોય અને તેથી એવું સ્પષ્ટ હોય કે સંખ્યાવંદનનો સમય થયા, અથવા કાષ્ઠ ચોરોએ એ વાક્યોનો પ્રયોગ કરી એવું સ્પષ્ટ હોય કે દેવે ચૌર્યકર્મનો સમય થતા આવ્યો, અથવા કાષ્ઠ અભિસારિકાએ એ જ વાક્યનો પ્રયોગ કરી એવું સ્પષ્ટ હોય કે દેવે પતિપ્રતિ અભિસરણનો સમય થયો તો એ બંને વાક્યો કાવ્ય થાય છે. એટલું જ નહિ પણ ઉત્તમ કાવ્યનો ભેદ છે તેમાં એને સમાવેશ

કરાય છે. તેથી કાવ્યતા એ વાક્યનિષ્ઠ ધર્મ છે. કોઈ અંશમાં કાવ્યતાવાળાં અનેક વાક્યો અથવા શ્લોકો હોય તો તેને આખાને આ નિયમથી જ કાવ્યમંથ કહેવામાં આવે છે.

કાવ્ય કોને કહેવું, કાવ્યનું સ્વરૂપ શું, કાવ્યનું લક્ષણ શું, તે સંમંધમાં બિન્ન બિન્ન અંથકારો જૂદા જૂદા અભિપ્રાય દર્શાવે છે, અગર જો મુખ્ય અંશમાં સર્વનું એકમત્ય છે જ. કેટલાક અંથકારો શબ્દ અને અર્થ એ યુગલમાં કાવ્યતા રહેલી છે એમ કહે છે, ત્યારે બીજા કાવ્યતા શબ્દનિષ્ઠ ધર્મ છે એમ કહે છે. વળી કેટલાક અંથકારો કાવ્યને સંકુચિત અર્થમાં લે છે અને તેથી વિવિધ વિગેષણો વધારે છે ત્યારે અન્ય કાવ્યને વિસ્તૃત અર્થમાં વાપરે છે. આ નિયમથી કાવ્યમાં આપવામાં આવેલાં લક્ષણોના મુખ્ય ત્રણ વર્ગ પડે છે:—(૧) દોષમાનવી રહિત, માધુર્ય, ઓજસ અને પ્રસાદ એ ત્રણ ગુણોવાળા અને જ્યાં રસની પ્રધાનતા હોય તે શિવાય સર્વત્ર અલંકારવાળા શબ્દ અને અર્થ તે કાવ્ય છે; (૨) રસાત્મક વાક્ય તે કાવ્ય છે, (૩) રમણીય અર્થને પ્રતિપાદન કરનાર શબ્દ તે કાવ્ય છે. આ ત્રણ વર્ગમાંનાં લક્ષણોની ચર્ચા અત્ર કરવાની રાખી નથી, છતાં એટલું જ સંક્ષેપમાં સૂચવવું યોગ્ય છે કે તૃતીય લક્ષણ વિશેષ વ્યાપક છે તથા કાવ્યના ખરા રહસ્યને સૂચવે છે તેથી બહુધા સંમત ગણાય છે. દૃષ્ટી અને જગન્નાથ એ બંને અંથકારો આ લક્ષણને જ સ્વીકાર્યું છે. એનો અર્થ એ છે કે જે વાક્યમાં રમણીયતા છે અર્થાત્ તેને લીધે જે અલૌકિક આનંદને આપે છે તે કાવ્ય છે. કોઈ મનુષ્ય બીજાને કહે કે “તમારે ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો” તો એ વાક્યના શ્રવણથી શ્રીતાને આનંદ થાય છે પણ તે આનંદ લૌકિક આનંદ છે તેથી એ વાક્ય કાવ્ય નથી અહિં એ પુત્રવિશે મમત્વશુદ્ધિ જ આનંદનો હેતુ છે અને એ વાક્યનો અર્થ જે પુત્રજન્મ, તેટલો જ આનંદનો હેતુ નથી. આમ હોવાથી જ “તમારા શત્રુને ત્યાં પુત્રજન્મ થયો” એ વાક્યમાં પણ પુત્રજન્મરૂપ અથ પ્રતિપાદિત છે, પણ તે આનંદ આપનાર શ્રીતાને યતો નથી, કારણ કે અહિં મમત્વશુદ્ધિ થતી નથી. પણ મહીય શત્રુત્વશુદ્ધિ હોય છે. પ્રતિપક્ષી કવિના ઉત્તમ કાવ્યથી પણ ગ્લાનિ થાય છે ત્યાં તે કાવ્ય સ્વતઃ જ આનંદ જ આપે છે પણ જ્યારે તે વાક્યની સાથે શત્રુકાર્યત્વનું અવસંધાન થાય છે ત્યારે જ તેને લીધે ગ્લાનિ અથવા ખેદ થાય છે તેથી અહિં કાવ્યવાક્ય તો રમણીય અર્થને જ પ્રતિપાદન કરનાર છે તેથી એ વાક્યોનો કાવ્યમાં સમાવેશ થઈ શકે છે.

કાવ્ય એ રત્નોનાં જેવાં છે એટલે કે જેમ હીરા આદિમાં હરક આદિ દોષ હોવાથી તે હીરા મટી જતો નથી પણ એજવાળો હીરો ગણાય છે, તે પ્રમાણે કાવ્યમાં કોઈ દોષ આવી જાય છે તો તેટલાથી તે કાવ્ય મટી જતું નથી પણ દુષ્ટ કાવ્ય-સંદોષ કાવ્ય-ગણાય છે. વળી કેવળ નિર્દોષ વાક્યને જ કાવ્ય ગણવાનો આગ્રહ કરવામાં આવે તો મહાકવિ-પ્રણીત સર્વસંમત કાવ્યો પણ સૂક્ષ્મ દોષને લીધે અકાવ્ય યઈ રહે. તેથી શાસ્ત્રાદિ વિચારને અવલંબીને કાવ્યનું વિસ્તૃત લક્ષણ કે જે ઇષ્ટ અર્થને અર્થાત્ રમણીય અર્થને પ્રતિપાદન કરનાર વાક્ય તે કાવ્ય છે તે જ લઘુ રીતે સંમત કરાય છે. આ પ્રકારનું કાવ્યનું લક્ષણ કરવાથી નિરપેક્ષ રૂપ તે શ્રુતિ છે, મનુ, મન્વન્તરાદિને પ્રતિપાદન-કરનાર અંથ તે પુરાણ છે ઇત્યાદિ વેદપુરાણાદિનાં લક્ષણો છે તેને જ અનુસરતું કાવ્યનું પણ લક્ષણ થઈ રહે છે,

આ પ્રકારના સ્વરૂપવાળા કાવ્યનો આત્મા તે રસ છે. જેમ શૌર્ય, દયા આદિ આત્માના ગુણ છે તેમ તે રચાને કાવ્યના માધુર્ય ઓળખ અને પ્રસાદ એ ગુણ, ગુણ છે. જેમ આત્માને શરીર હોય છે તેમ શબ્દરચના એ કાવ્યનું શરીર છે. જેમ મનુષ્યને કંઠક, ડેપ્રેસાદિ શોભા આપનાર ભૂષણો અલંકાર છે તેમ ઉપમા અનુપ્રાસાદિ કાવ્યને શોભા આપનાર કાવ્યના અલંકાર કહેવાય છે.

કાવ્યના કેટલાક અંશકારો (૧) ઉત્તમ, (૨) મધ્યમ અને (૩) અધમ અથવા અવર એવા ત્રણ ભેદ પાડે છે. ત્યાં જે કાવ્યમાં વાચ્યાર્થના કરતાં વ્યંજનાથી પ્રતિપાદન કરાતો વ્યંજ્યાર્થ વિશેષ ચમત્કારિક હોય તે કાવ્ય તે ઉત્તમ કાવ્ય છે. આ કાવ્યને જનકાવ્ય એવું નામ પણ આપવામાં આવે છે. જેમ રજાટરૂપ આંતર શબ્દને અભિવ્યક્ત કરનાર કૃત્યાર્થમાણ શબ્દને વૈયાકરણિકો જ્વનિ નામ આપે છે તેમ રસ, અલંકાર તથા વસ્તુરૂપ વ્યંજ્યાર્થનું વ્યંજન કરનાર કાવ્યરૂપ શબ્દને આલંકારિકો જ્વનિ નામ આપે છે.

જે કાવ્યમાં વાચ્યાર્થના કરતાં વ્યંજ્યાર્થ અધિક ચમત્કારવાળો હોતો નથી તેવું કાવ્ય તે મધ્યમ કાવ્ય છે. એને ગુણીભૂત વ્યંજ્ય કાવ્ય એવું નામ પણ આપવામાં આવે છે.

જે કાવ્ય રકુટ પ્રતીયમાન વ્યંજ્યથી રહિત છે અને તેથી અવ્યંજ્ય કહેવાય છે તે અધમ અથવા તૃતીય પ્રકારનું કાવ્ય છે. આ કાવ્યનું ખીન્નું નામ ચિત્રકાવ્ય પણ છે.

આ તૃતીય પ્રકારના કાવ્યમાં ચમત્કારનું કારણ અલંકાર છે અને તેથી એના બે વિભાગ—શબ્દચિત્ર અને અર્થચિત્ર—એવા કરવામાં આવે છે. ત્યાં જ્યાં શબ્દાલંકારમાં કવિનું તાત્પર્ય હોય છે તેવા કાવ્યને શબ્દચિત્ર કહે છે અને અર્થાલંકારમાં કવિનું તાત્પર્ય હોય છે તેને અર્થચિત્ર કહે છે.

અન્ય અંશકારો આ ત્રિવિધ વિભાગને સંમત ગણના નથી. તેમનું કહેવું એવું છે કે જ્યારે જ્વનિ અને ગુણીભૂત વ્યંજ્ય એ બે કાવ્યોમાં વ્યંજ્યની પ્રધાનતા અને અપ્રધાનતા એવા હેતુથી ભેદ પાડ્યો છે ત્યારે વાચ્યના જોડેલા જ ચમત્કારિક વ્યંજ્ય હોય અને વાચ્યના કરતાં ન્યૂન ચમત્કારવાળો વ્યંજ્યાર્થ હોય એ બેને એક વર્ગમાં મૂકવા ઘટતા નથી. વળી શબ્દચિત્ર અને અર્થચિત્ર એ બેની વચ્ચે મહાન ભેદ છે છતાં એ બેને એક વર્ગનાં મુકવા એ ભૂલ જ છે. આ સાથે શબ્દચિત્ર એ પામરસ્ત્રાવ્ય કાવ્ય છે અને ખર્ષ જોતાં એમાં શબ્દનો માત્ર આડંબર છે અને ચમત્કારવાળો (રમણીય) અર્થ નથી તેથી એ તો કાવ્ય જ નથી. તેથી એ અંશકારો કહે છે કે કાવ્યના ચાર વિભાગ કરવા ઉચિત છે (૧) ઉત્તમોત્તમ કાવ્ય, (૨) ઉત્તમ કાવ્ય, (૩) મધ્યમ કાવ્ય અને (૪) અવર કાવ્ય. ત્યાં જ્વનિનું ગણના ઉત્તમોત્તમ કાવ્યમાં કરવી, વાચ્ય અને વ્યંજ્ય સમાન કક્ષાવાળા હોય તેની ઉત્તમ કાવ્યમાં ગણના કરવી. વાચ્યના કરતાં વ્યંજ્ય ન્યૂન ચમત્કારિક હોય તેની મધ્યમ કાવ્યમાં ગણના કરવી અને અર્થચિત્રની અવર કાવ્યમાં ગણના કરવી.

આ વિચારથી એ સમગ્રય છે કે સર્વ સાહિત્યપ્રાચીન પ્રમાણે જે કાવ્યમાં કવિનો સંદર્ભ અલંકારપ્રતિ હોય છે તેને ચિત્રકાવ્યમાં ગણવામાં આવે છે. શબ્દચિત્ર અને અર્થચિત્ર એવા બે ભેદ કાવ્યના જ્યાં પાડવામાં આવેલા છે ત્યાં એ ભેદનો હેતુ શબ્દ

લક્ષ્ય અને અર્થલક્ષ્ય છે. ત્યાં શબ્દલક્ષ્યમાં કવિત્વ તાત્પર્ય જણાય છે તે કાવ્યને ચિત્ર કહેવામાં આવે છે, અને જેમાં કવિત્વ તાત્પર્ય અર્થલક્ષ્યમાં જણાય છે તે અર્થચિત્ર કહેવામાં આવે છે.

શબ્દલક્ષ્ય અને અર્થલક્ષ્ય એ આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અલંકારના બે ભેદ ત્યાં સાધારણ એમ કહેવામાં આવે છે કે જે અલંકાર શબ્દાશ્રિત હોય તે શબ્દલક્ષ્ય અને જે અલંકાર અર્થાશ્રિત હોય તે અર્થલક્ષ્ય છે. અમુક અલંકાર શબ્દાશ્રિત છે અર્થાશ્રિત છે એ નિર્ણય કેવી રીતે કરવો ? એ પ્રશ્નનું ઉત્તર એ કે અન્વય અને વ્યંગ્ય એ વડે જ એ નિર્ણય થઈ શકે છે. અન્વયનો અર્થ સદ્ભાવ છે અને વ્યંગ્યનો અર્થ અલંકાર છે. શબ્દનો અન્વય એટલે સદ્ભાવ હોય તો જે અલંકારનો સદ્ભાવ થતો અને તે શબ્દને કાઢી નાખી અન્ય શબ્દ મુકવામાં આવે-અન્ય પર્વાય શબ્દ વાપરવા આવે-તો તે અલંકારનો વ્યંગ્ય થતો હોય તો તે અલંકાર તે શબ્દાશ્રિત છે એમ જાય છે. અને અમુક અર્થનો સદ્ભાવ હોય ત્યારે અમુક અલંકારનો સદ્ભાવ થાય અને તે અર્થનો પ્રતિપાદક શબ્દ બદલી તેનો પર્વાય શબ્દ મુકીએ તોપણ તે અલંકાર વિદ્યમાન રહે છે તથા તે અર્થને બદલે બીજો અર્થ પ્રતિપાદન કરવામાં આવે ત્યારે જ તે અલંકાર જતો રહે છે. એવી રીતે અર્થના અન્વય અને વ્યંગ્યને અલંકારના અન્વય અને વ્યંગ્યને અનુક્રમે અનુસરતા હોય છે તે અર્થને વ્યાશ્રિત તે અલંકાર છે એમ સમજાય છે તેથી તે અર્થલક્ષ્ય છે. તાત્પર્ય કે શબ્દની પરિવૃત્તિ જે અલંકાર સહન કરી શકે તે અર્થલક્ષ્ય છે અને શબ્દની પરિવૃત્તિ જે અલંકાર સહન કરી શકતો નથી (પર્વાય શબ્દ મુકતા જે અલંકાર જતો રહે છે) તે શબ્દલક્ષ્ય છે તેથી પર્વાયપરિવૃત્તિ-સહન અને પર્વાયપરિવૃત્તિઅસહન એ બે આ બે અલંકારમાં ભેદ છે. જે અલંકારમાં એ ઉભય છે તે શબ્દાર્થલક્ષ્ય કહેવાય છે એ આગળ સ્પષ્ટ થશે. અંતઃપ્રાસ, યમક, આદિ શબ્દલક્ષ્યો છે અને ઉપમા, રૂપકાદિ અર્થલક્ષ્યો છે. અન્ય શબ્દલક્ષ્યોનું નિરૂપણ અવિવક્ષિત છે, અને અર્થલક્ષ્યોનું વિવેચન જ માત્ર વિવક્ષિત છે.

(અપૂર્ણ)

સંજ્ઞાનતાનિમિત્ત સંકાર:

કેટલાએ સમયથી શ્રીમહાકાલ અનિયમિત રહી અપ્રસિદ્ધ રહેલું તે સમયમાં પણ મહાકાલના બદલામાં આવતાં વૈદ્યકદ્વયતર, મુન્દરીમુખોદય વગેરે પત્રો નિયમિત આવ્યાં છે, તેમજ એક એક વર્ષપર્યંત સમાલોચક, વીસમી સદી વગેરે પત્રો પણ નિયમિત મળ્યાં છે. તેમની આ ઉદાર દૃષ્ટિમાટે બહુ અંતોષપૂર્વક આભાર માનવામાં આવે છે.

વાતાવરણ શબ્દોનું સહજ વાતાવરણ તો જે હોય છે તે હોય જ છે પણ તે ઉપરાંત લેખક પોતાનું વાતાવરણ તે તે શબ્દોને અર્પે છે. આથી એક લેખકે એક વાક્યને જે વાતાવરણ અર્પ્યું હોય છે તેના કરતાં અન્ય લેખકે અર્પેલું વાતાવરણ ભિન્ન થાય છે અને તેથી તેના તેજ વાક્યની અસર વાચકને ભિન્ન ભિન્ન થાય છે. આ અસરનું શબ્દમાં નિરૂપણ પ્રસંગે કરી શકાતું નથી છતાં સર્વ વાચકનું હૃદય તેને અનુભવે છે અને તેથી એ સ્વસંવેદ્ય વસ્તુ છે એમ કહીએ તો ચાલે તેમ છે. એ વાતાવરણ લેખક જે અર્પે છે તે સર્વ કરી શકતા નથી અર્થાત્ સર્વ લેખકો આવું બલવાન વાતાવરણ અર્પી શકતા નથી. દૈવકિંનનો વ્યવહાર મુપસિદ્ધ છે. એક મનુષ્ય બીજાસાથે વાત કરવા માગે છે ત્યારે દૈવકિંનની વ્યવસ્થા રાખનાર માત્ર માગેલા નંબરોને 'જોઈન્ટ' આપે છે અને પછી તે બે નંબરો વાત કરી શકે છે પણ તે 'જોઈન્ટ' આપનાર પોતે નિર્લેપ કારા કાગળજેવો રહે છે. તેમ જે લેખક માત્ર બાહ્ય મનની સહાયતાથી જ લખે છે તેના વિચારો ઉપર ઉપરની સપાટીપરથી ઉઠેલા હોવાથી એનાં લખાણમાં આવું વાતાવરણ બંધાતું નથી. આ કારણથી જેઓ ભાષાન્તરો કરે છે અને તેમાં પણ એક ભાષાનો એક શબ્દ જોઇ તેવા સમાનાર્થ-વાળો અન્ય ભાષાનો શબ્દ માત્ર ચોજે છે તેમનાં તે ભાષાન્તરો લેશ પણ અસર કરનાર થતાં નથી અને મૂળની સર્વ અસર—સર્વ લાભો—તે તે ભાષાન્તરથી જતાં રહે છે. લેખક જ્યારે પોતાના આંતર મનમાં પ્રવેશે છે અને આંતર મનના ઉડતાં વિચારોને શબ્દમાં દર્શાવે છે ત્યારે જ તે તે આંતર મનનું વાતાવરણ તે તે શબ્દની આસપાસ લાગે છે અને તેને લીધે તે તે શબ્દો વાચકને ઉંડી અસર કરનાર થઈ રહે છે. જે પુરુષો લેખો, નિબંધો, ગ્રંથો આદિ લખનાં આસપાસના જાનથી રહિતજેવા થાય છે એટલું જ નહિ પણ જાણે પોતાનું પણ જાન જૂલી જતા હોય તેમ જણાય છે અર્થાત્ આવી સ્થિતિને લીધે જેમનાં બાહ્ય મન વિરોધી વ્યાપારવિનાના અથવા તો લગભગ વ્યાપારવિનાના થઈ રહે છે અને તેથી જાણે કાંઈ એમને લખાવતું હોય, કાંઈ બલાત્કારથી પ્રેરતું હોય તેમ તેઓ લખે છે અથવા તો જેમ આરસીમાં ગતિ કરનાર સર્વ પદાર્થોનાં પ્રતિબિંબ પડતાં રહે છે તેમ તેમના બાહ્ય મનપર માત્ર આંતર મનનાં આંદોલનરૂપ વિચારોના પ્રતિબિંબ માત્ર પડતાં રહે છે અને બાહ્ય મન તે તે પ્રતિબિંબને જોઈને જ શબ્દો રૂઢ કરતાં રહે છે—આવા લેખકોનાં તે તે લખાણો અસર કરનાર થઈ રહે છે. લેખકોની આવી સ્થિતિ બધા લેખમાં થતી નથી અને તેથી તે બધા લેખ સરખા અસરકારક થઈ રહેતો નથી, પણ જે એક અથવા અનેક વાક્યોપર આવી સ્થિતિ થઈ રહી હોય છે તે જ વાક્યો સર્વોત્તમ જગતના વાતાવરણથી સંપન્ન થવાથી વાચકને તદનુસાર અસર કરનાર થઈ રહે છે.

આપણે સર્વત્ર જોઈએ છીએ કે જેના હૃદયમાં, આંતર મનમાં વૈરાગ્ય નથી તે મનુષ્ય વૈરાગ્યનાં બોધક અથવા સૂચક વાક્યો લખે છે તો તે વાક્યો વાચકના હૃદયમાં વૈરાગ્યને જન્મત કરનાર થતાં નથી; જેનામાં રાગની કડા ખીલી નથી તેના લખેલાં વાક્યો વાચકના આંતરમાં રાત અથવા સૂંગારને ઉપજાવી શકતાં નથી; જેનામાં પોતામાં વીરત્વ નથી તેનાં શૌર્ય અજુગા લખેલાં પદો વાચકમાં ઉત્સાહ, વીરત્વ કે શૌર્ય પ્રકટાવી શકતાં નથી—વગેરે. આ રથે રથદીકરણે જ જણાવતું જોઈએ કે એ વૈરાગ્ય, રાગ, વીરત્વ આદિની જન્મતિ તે તે લેખકમથે જ હોવાની આવશ્યકતા છે. આથી ઉચ્ચ જેનામાં નીતિ, વૈરાગ્ય, રાગ,

વીરતા આદિ ઉભારાઈ જાય છે અર્થાત્ એ ધર્મો જેના આંતર મનમાં જોતપોત થઈ રહ્યા છે તેમનાં લખાણો જ બાળકના હૃદયમાં આબેહુબ તેવા ભાવો ઉત્પન્ન કરી શકે છે. આનું કારણ પણ ઉપરની ચર્ચાની સ્પષ્ટ થાય છે. વેદ તથા મંત્રવિદ્યામાં પણ આ જ રહસ્ય રહેલું છે. સમષ્ટિ ઈશ્વરના સર્વશક્ત ચિત્તમાંથી અને પછી બ્રહ્માના વિશુદ્ધ સર્વશક્ત ચિત્તમાંથી પછી તે તે ઋષિના તપસુ, નીતિ, બ્રહ્મચિંતનાદિથી પવિત્ર અને વિશુદ્ધ અને બળવાન થયેલાં આંતર ચિત્તથી અને છેવટે ગુરુ સદ્ગુરુના સર્વશક્તવત્ આંતર ચિત્તમાંથી એ મંત્રો ઉઠેલા અને ઉડતા હોવાથી જ એ મંત્રોની અસર અપૂર્વ થાય છે કે જે અન્ય શાખાઓની યની નથી, આ હેતુથી મંત્રની રચના વા શાખામાં ફેરફાર કરવાનો નિષેધ છે; તથા જે અર્થ એ આનુપૂર્વીકાણા શાખા સારે છે તે જ અર્થ ઇતર શાખાના સામાન્ય મનુષ્યવડે ઉચ્ચારિત શબ્દો સારતા નથી.

આ વિચારોથી એ સ્પષ્ટ થયું કે જે લેખો, જે વાક્યો લેખકના આંતર મનમાંથી ઉઠેલાં છે તે જ તે આંતર મનના બળના પ્રમાણમાં વાચકના હૃદયન અસર કરી શકે છે. જે લેખો અથવા વાક્યો લેખકના સ્વતંત્રતા અંકિત છે, તેમાં લેખકના સ્વતંત્રતા પ્રતિભા છે, જે લેખો અથવા વાક્યો અશુદ્ધિપૂર્વક જેનાં ઉઠેલાં છે તેની અસર જ મહાન છે.

આમ કહી લેખોમાં બાહ્ય મનનો ઉપયોગ નથી એવું કહેવાનો ભાવ નથી. બાહ્ય મનનો ધણો ઉપયોગ છે. કારણ કે આંતર મનમાંથી ઉઠતાં વાક્યોને મહત્ત્વ કરવાનું કામ બાહ્ય મનનું છે. તેથી બાહ્ય મન જે મહત્ત્વ નથી કરી શકતું અથવા તદ્દપે મહત્ત્વ નથી કરતું અથવા મહત્ત્વ ક્યાં પછી યોગ્યરૂપે પ્રદર્શિત નથી કરતું તો તે વાક્યો બળવાળા ભાવયુક્ત છતાં સમીચીન અસર કરનાર થતા નથી, તેથી બાહ્ય મનનો ઉપયોગ નહીં એમ નથી; બાહ્ય મનનો ઉપયોગ પણ અતિ મહાન છે. અને તે કારણથી જ વ્યુત્પન્ન અને અવ્યુત્પન્ન લેખકોના લેખોમાં ભેદ પડે છે. વ્યુત્પન્ન લેખકોના લેખો અવ્યુત્પન્ન લેખકના લેખકરતાં અધિક શોભી નીકળે એમ છે. આંતર મન ન્યારે લેખોના આત્માને અર્પે છે ત્યારે બાહ્ય મન તેના શરીરને અને અલંકારને અર્પે છે. તેથી ઉભય મનની આવશ્યકતા છે એ સિદ્ધ છે. છતાં સુશોભિત શરીર જે આત્મારહિત હોય તો તે આનંદજનક ભાસતું નથી અને શ્રેષ્ઠકને પ્રસન્નતા આપતું નથી તેમ આંતર મનના સ્પર્શવિનાના લેખો આત્મરહિત જેવાં હોવાથી હૃદયવેધક થતા નથી અને જોઈએ તેવાં અસર કરનાર નીવડતા નથી. એ આત્મા તે જ તે તે લેખનું રહસ્ય છે. તેથી પ્રકાશનતરે કહીએ તો આંતર મનના પ્રદર્શવનાના લેખો રહસ્યથી રહિત છે. જેમ સમુદ્રનું પાણી ન્યારે સૂર્યના તાપના સંસ્કારને પાની વરાળરૂપ થઈ ઉપર ચડે છે અને વૃષ્ટિરૂપે રમે છે ત્યારે જ તે મિટ જત થઈ રહે છે અને કૃષિ આદિના ઉપયોગમાં આવી સરવાદિ પાકને ઉપજારી શકે છે તેમ આંતર મનની મર્યાદામાં જે વિચારો સંસ્કૃત થયા નથી તે વિચારોમાં મિટતા આવવી નથી અને તે વિચાર પોતાના સમાન છાપ વાચકના હૃદયમાં પાડ્યા અસમર્થ થાય છે એ જ તાર્કિક છે.

લેખોની ઉત્તમતામાં અનેક હેતુઓ રહેલા હોય છે. પણ તેની ગણના નહિ કરતાં આ એક જ હેતુનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેનું કારણ એ છે કે બીજા હેતુઓ બહુલા યાત છે અને આ હેતુની ધણીને ઉપેક્ષા થવાનો સંભવ છે. વળી આ હેતુ લેખને જીવન અર્પનાર હોવાથી મુખ્ય છે. આ સાથે એ પણ જણાવવું પડે છે કે જે લેખોના સંબંધમાં રિચાત છે

તે જ ભાષણોના સંબંધમાં પણ સ્થિતિ છે; લેખને માટે કરેલું આ લખાણ ભાષણને માટે પણ તે જ પ્રકારે લાયક પડે છે.

હવે વાચકના સંબંધી કારણોના વિચાર કરીએ. લેખકના સંબંધના કારણોના વિચાર ક્યાં પછી વાચકના સંબંધના કારણોના વિચાર કરવો સરળ થઈ રહે છે અને તે કરવાનું પણ અત્રે જ અવશિષ્ટ રહે છે.

જેમને અંધકારના શબ્દો ન સમજાય અથવા વાક્યરચના ન સમજાય તેમને તે તે અંધકારનું રહસ્ય ન સમજાય એ તો સ્વાભાવિક છે, અને એ માટેનો ઉપાય પણ પ્રસિદ્ધ છે કે તેણે તે શબ્દોના અર્થ સમજવા અથવા તો તે વાક્યરચનાને જાણનાર-પાસે તે વાક્યરચનાનો અર્થ સમજી લેવો.

પણ શબ્દો અને વાક્યરચનાને સમજ્યા પછી પણ અંધકારનો મર્મ ધણીને દુર્બોધ જ રહે છે એ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. ડૉલેજમાં શિક્ષણ લેનાર અસંખ્ય વિદ્યાર્થીઓ તથા ડૉલેજનું શિક્ષણ પૂર્ણ કરી રહેલા અને પછી આગળ અભ્યાસ કરનાર અનેક વિદ્યાર્થીઓની સ્થિતિ જોતાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે એમાંના ધણાખરા તે તે અંધકારના અંધોનું અધ્યયન કરે છે અને તેના પર કરેલાં વિવેચનને પણ તેઓ મુખપાઠ કરે છે, તે તે વિવેચકે જે પંક્તિ સુંદર કહી હોય તે સુંદર છે એ મુખપાઠ કરે છે અને તેના સૌહર્દ્યનું કારણ આપ્યું હોય તો તે પણ મુખપાઠ કરે છે તથા પરીક્ષાના સમયે એ સર્વની પરિગણના કરી બતાવે છે. આ સાથે એ વિદ્યાર્થીનાં હૃદય તે તે અંધને નહિ વાંચ્યો હોય તેના જ લગભગ રહેતાં હોય છે એ તેમનો પોતાનો આત્મા સાક્ષી પૂરી જણાવે છે. આ વિદ્યાર્થીઓને ઓડી દઇ ઇતર વાચકવર્ગપ્રતિ દષ્ટિ કરીએ તો ત્યાં પણ આવી જ સ્થિતિ ધણે સ્થળે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. તેથી શબ્દોના અર્થ અને વાક્યરચનાની સમજાતી એ શિવાય કોઈ સાધનની અપેક્ષા છે કે જેનો સફલાવ થતાં અંધનો યથાર્થ રસ મદલ્ય થઈ શકે છે. અંધકારનો અર્થ યથાર્થરૂપે હૃદયમાં ઉતરે છે અને તેનો અભાવ થતાં, જેમ કહ્યો વિવિધ પોકોમાં ફરી વળે છે, જેના તેના સંબંધવાળી થાય છે છતાં તે તે રસથી અજાણ જ રહે છે તેમ, વાચક તે તે રસ અને રહસ્યનો અનુભવ કરી શકતો નથી. એ સાધન કયું તે સંબંધમાં એક અતિ વિદ્વાન અંધકાર જણાવે છે કે *It requires as much inspiration to understand as it requires to write*-કોઈ પણ લેખ લખવામાં આંતર મનની જેટલી પ્રતિભાની અપેક્ષા રહે છે તેટલી જ એ પ્રતિભાની અપેક્ષા તે લેખને સમજવામાં રહે છે. તાત્પર્ય કે જે પ્રતિભા અને જેટલી પ્રતિભા લેખકમાં ઉદ્ભવી તે લેખને માટે જવાબદાર છે તે જ પ્રતિભા અને તેટલી જ પ્રતિભા વાચકના આંતર મનમાં ઉદ્ભવે છે ત્યારે જ તે વાચક તે લેખના રહસ્યને યથાર્થ મદલ્ય કરી શકે છે. તો હવે એ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક થાય છે કે એ પ્રતિભાને મગ્ન કરવા શું કરવું યોગ્ય છે, એકું-શું સાધન છે ? એનું ઉત્તર આપણે વાઘ-નથી તપાસ સમજી શકીએ છીએ. સારંગી, સીતાર, દીવડ્યા આદિ તન્તુવાદમાં કે જેમાં તરપ હોય છે તેમાં આપણે જોઈએ છીએ કે જે તરપ જેટલી જે સ્વરમાં મળેલી હોય છે તે જ તરપ તે સ્વર વગાડવામાં આવતાં તેનાં આદિલનને મદલ્ય કરી લે છે અને તેથી કંપી ઊંડે છે તથા તેવો જ સ્વર પોતામાંથી કાઢે છે. જે તરપ બરાબર મળેલી નથી હોતી, તે તરપ આદિલનનું બરાબર મદલ્ય કરી શકતી નથી અને તેથી તેમાં અનુરણન

નેષ્ટએ તેનું ચતુ નથી અને જે તરપ ખીલકુલ મળેલી હોતી નથી તે તો તે તે સ્વરૂપ-
રથી વગાડતાં છતાં જાણે અધિર જ હોય તેમ કંપનિનાની જ સ્થિત થઈ રહે છે. ઉદાહર-
ણથી વિશેષ સ્પષ્ટ કરી કહીએ તો ૨૫૬ આંદોલનનો પડખર સ્થાપ્યો છે, તેથી તે વાદ્યમાં
૨૮૮ આંદોલનનો ઋપભ, ૩૨૦ આંદોલનનો મધ્યમ અને ૩૮૪ આંદોલનનો પંચમ થાય
છે. હવે જો કોઈ તરપ એવી મેળવેલી હોય છે કે જેનાં ૨૫૬-આંદોલન થાય છે અથવા ૩૨૦
જ થાય છે તો તે તરપ ઉપરના તારથી કે તનુથી પડખર અને મધ્યમ વગાડતાં તરત જ
તેના જ પડખર અને મધ્યમનું અનુરણન કરશે. જો એ તરપ ૨૫૨ આંદોલનવાળી કે ૩૧૫-
૧૬ આંદોલનવાળી મેળવાઈ હોય છે તો પ્રથમની તરપના જેવું તેમાં અનુરણન નહિ થશે છતાં
શ્રીતાની અપેક્ષા તેનું જ અનુરણન તે પણ કરનાં જણાયે. પણ જો એ તરપનાં આંદોલન
૨૪૦ કે ૩૧૦-૧૨ હશે તો એ પડખર અને મધ્યમનું અનુરણન કરશે પણ તે બરાબર
નહિ જ થશે. આ જ નિયમ વાચકના મનમાંટે પણ છે, જો વાચકનું આંતર મન લેખકના
આંતર મનસાથે બરાબર સંવાદ પામેલું થઈ રહે છે તો લેખકના શબ્દો લેખકના હૃદ-
યના યથાર્થ રહસ્યને વાચકના આંતર મનમાં પ્રકટાવે છે. જો યથાર્થ સંવાદ હોતો નથી
તો સંવાદના પ્રમાણમાં એ રહસ્યનું ઉદ્ઘાટન થાય છે અને જો લેખકના આંતર મનથી
વાચકનું મન વિવાદી હોય છે તો લેખકના મર્મને તે વાચકનું આંતર મન કદાપિ ચક્રવ્યુ-
હ કરી શકતું નથી. જો આંતર મનને સંવાદી કરવાં, તરપની માફક બરાબર એક કરવાનો
ઉપાય પ્રસિદ્ધ છે કે જે સ્થિતિમાં, જે પરિવેષ્ટનમાં એક આંતર મન રહેલું હોય અને જે
આચારવિચારાદિથી પોષણને પામેલું હોય તે જ સ્થિતિ, પરિવેષ્ટન અને આચારવિચાર-
માં ખીલ આંતર મન મુકાવું. આ કારણથી જે અંધકારનો મર્મ જાણ્યો હોય તેના લેખ-
પ્રતિ પ્રથમ વિવેચક થઈ બેસેલું, તેના વિરોધી થઈ બેસેલું અથવા તબ દશમાં તે તે લેખ
વાંચવા એના જેવી મોટી ભૂલ કોઈ નથી. તે રહસ્ય પ્રથમ સમજવા માટે તે તે અંધકારના
જીવનને તપાસવું, તેણે જે સ્થિતિમાં રહીને તે લેખ લખ્યો હોય તે સ્થિતિમાં અથવા
તેવી સ્થિતિમાં વાચકે આવવું, બાહ્ય રીતે ન આવી શકાય તો તેવી મનોમય સ્થિતિ ઉપ-
જાવવી અને તેમાં આવી બેસવું તથા તે જ પ્રમાણે તે તે પરિવેષ્ટનને જાણી તેમાં પોતાને
અથવા પોતાના મનને સ્થાપવું અને એ આદિ સાધનસંપત્તિ થઈ પોતાના બાહ્ય મનને નિ-
ર્બાપાર કરવું એટલે કે તે તે લેખકના અન્ય ચિંતનથી રહિત થવું અને છેવટે તે લેખનું
શુદ્ધિપૂર્વક પણ ચિંતન ત્યજી મનને શિથિલ કરી સ્થાપવું એ જ વાચકના મનના લેખકના
મનની સાથે સંવાદી કરવાનો અને તેથી લેખકનું યથાર્થ હાર્દ સમજવાનો ઉપાય છે એ
રીતે તે હાર્દનું ચક્રવ્યુહ થયા પછી તે લેખવિષે જે અભિપ્રાય બાંધ્યો હોય, તે હાર્દ પછી
કે અનિષ્ટ છે તે નિશ્ચય કરવો. અનિષ્ટ હોય તો તેનું વિવેચન કરી તેનું ખંડન કરવું ઇત્યાદિ
પ્રવૃત્તિ શોભે છે પણ પ્રથમ આ અને આવા ઉપાયથી વાચકે તે તે રહસ્યને જાણવું જોઈએ,
ચક્રવ્યુહ કરવું જોઈએ અને ત્યાર પછી જ અન્ય પ્રવૃત્તિ આગળ કરવા તેને અધિકાર થાય
છે. રસવિદ્યા અને ખીલ શુદ્ધિવાને ચક્રવ્યુહ કરવાનો પણ આ જ ઉપાય વિચારણા
અનુભવીએ સ્થાપી વર્ણવેલો સુપ્રસિદ્ધ છે, તેથી આવી શુદ્ધિવિદ્યાનું સ્મરણ પણ આ જ
ઉપાયથી થઈ શકે છે એ સિદ્ધ થાય છે.

દુઃખનિવૃત્તિનો એક માર્ગ.

તમારા અંતઃકરણમાં કંઈક ચિન્તાનું કારણ ઉઠ્યું થયું છે. અમુક સંબંધમાં શો પરિણામ આવે છે તેના ઉપર તમારો સંધર્ભ આધાર રહેલો છે. તમને લાગે છે કે એ સંબંધમાં જો કોઈ પ્રતિકૂળ પરિણામ આવ્યો તો તમારા જીવિમાં તમને અત્યંત દુઃખનું કારણ પ્રકટવાનું. એ એક જ વ્યતિકરના પરિણામ-ઉપર તમારા સમગ્ર જીવનનો આધાર હોય એમ તમને જણાય છે. એ પ્રસંગ તમને હાલ અત્યંત મહત્વનો લાગે છે, નહિ ?

ક્ષણિકર અટકો. તમે તમારા અંતરને આ પ્રશ્ન પૂછો: આ પ્રસંગને આજથી એક વર્ષપછી હું કેવા રૂપે જોઈશ ? આજથી એક વર્ષપછી આ જ બનાવ મને કેવો લાગશે ? આ પ્રશ્ન અંતઃકરણની કસોટીરૂપ છે. આ પ્રકારનો પ્રશ્ન એ એક એવા પ્રકારની ક્લેડી છે કે જેમાં આપણી કલ્પનામાં રહેલા કચરા અથવા નિર્માલ્યતાના અનેક અંશો બળી જાય છે. આપણા અંતઃકરણના મલિન, સ્વાર્થમય અથવા સકુચિત ભાવો હોય છે તેને દૂર કરીને-તેને બાળી નાખીને-વાસ્તવ સત્યના શુદ્ધ સુવર્ણને તે જૂદું દર્શાવી આપે છે.

આજે પ્રાત્ર ચનાર આ પ્રસંગ એક વર્ષપછી મને કેવા રૂપમાં જણાશે ? આજથી એક વર્ષપૂર્વે જે પ્રસંગ મને અત્યંત વિકટ, પરમ ચિન્તાજનક અને અસહ્ય લાગતા હતા, તે પ્રસંગો આજે મને કેવા લાગે છે ? આવા પ્રકારનો વિચાર ચિત્તના એક વિનોદરૂપ નથી લાગતો ? એક વર્ષપૂર્વે જે પ્રસંગો પવંતસમાન મહાનુ લાગતા તે હાલ કેવા તુચ્છ-સરખા જણાય છે ? આજના સ્મૃતિપટમાંથી પણ તે ઘણે અંશે જતા રહ્યા છે. એક વર્ષના કાળે આપણા દષ્ટિબિન્દુમાં ઘણા ફેરફારો કર્યા છે, આપણા મંતવ્યોમાં જુદું રૂપ પ્રકટાવ્યું છે. જેને પૂર્વે આપણે અત્યંત મહત્વનું ગણતા હતા, તે આપણને આજે સ્વભાવથી જ તુચ્છ લાગે છે.

જે વસ્તુ વા પ્રસંગને માટે એક વર્ષપૂર્વે આપણે હર્ષ-શોક-મોહ-વશ થતા હતા, તે વસ્તુ વા પ્રસંગ આજે આપણને તેવા કશા જ ભાવો ઉપજાવતા નથી. આપણી દષ્ટિ-આગળથી તે પ્રસંગ વીતી ગયો છે, અને તેની પાછળ જ તેના સંબંધમાં ખોટા ભ્રમથી પ્રેરાવેલી આપણી મતિ પણ ધીમે ધીમે ભુસાવા માંડી છે-મસાવા માંડી છે.

સમકો વહી ગયાં છે-આવન-સમકો વીતી ગયાં છે. તેણે તમારા અભ્યાસને, તમારા સ્વભાવને, તમારી રચિઓને, તમારા નિશ્ચયોને, તમારા સિદ્ધાન્તોને ફેરવી નાખ્યા છે. તમે જો તમારા જીવનના સફળ અભ્યાસી વા નિરીક્ષક હો છો, તો તમને તમારામાં એક વર્ષમાં ઘણું મોટો ફેરફાર થયેલો લાગ્યા વિના રહેતો નથી. તેમ છતાં તમે તો જ્યાં હો છો ત્યાંના ત્યાં જ હો છો. તમે તો તમારા એ જૂના સ્વરૂપે જ જ્યારે ને ત્યારે પ્રતીત થાઓ છો. એક વર્ષના એકત્રિન અનુભવોના સંસ્કારથી તમે કંઈક જૂદા પ્રકારના થયા હો છો. પરંતુ તમારામાં શું જૂદાપણું થયું છે, એનું તમે શોધન કરતા નથી. અને એ

ગત શું ખરી નથી લાગતી કે જે મનુષ્ય પોતાના ધરખર્ચ વગેરેનો હિસાબ થોડે થોડે સમયે પણ નથી જોતો, તેને પ્રસંગે અનેક પ્રકારની દ્વાનિ પ્રકટવાનો સંભવ આવે છે ?

સમય બદલાય છે, તેમ મનુષ્યોના વિચારો પણ બદલાય છે. જો તે સાવધ હોય છે, તો તે વિચાર આચાર આદિની ઉંચી કક્ષામાં રાખેો જાય છે. અને તે સમયે એક વર્ષ-પૂર્વે જે પ્રસંગે વા અનુભવો વિષમસરખા જણાતા હતા, તે સર્વ વધના પરિણામે વિનોદજનક જણાય છે. પ્રિય જન ! આવો ફેરફાર એક મનોહર રિનોદ નથી તો ખીજું શું છે ! એક વર્ષ પૂર્વના 'આપણે' પ્રતિ આજના 'આપણે' એ હસવાનું નથી તો ખીજું શું છે ? તે જ પ્રમાણે એક વર્ષ પછીના 'આપણે' આજના 'આપણે'ને એ જ રીતે હસીશું, ખરેખર, આપણા આંતર સામઘ્યોમાટે આ એક વિનોદજનક રમતગમત નથી તો ખીજું શું છે !

આ વિષયનું રહસ્ય આ પ્રકારનું છે: આજે જે કંઈ પ્રતિકૂલતાવાળી સ્થિતિનું જ્ઞાન થતું હોય તે એક વર્ષ પૂર્વે યદ્ય ગઈ છે એ પ્રકારે જોવાનો પ્રયત્ન કરો. પ્રથમ એ કદિન જણાશે, પરંતુ પ્રયત્ન કરતાં એ તમને સિદ્ધ થશે, તે સમયે તમે સર્વ રીતે સુખી હશો.

જ્યારે જ્યારે કોઈ પણ પ્રસંગ તમને વિશ્લેષ ઉપગમવાર જણાય કે તત્કાલ આ પ્રયોગ કરજો. તેને એક વર્ષ પાછળ નાખી દેજો આ પ્રયોગ તમારા મુખઉપર નિરંતર સ્મિત રાખશે, તમને દુઃખની મુક્ત કરશે, અને આગળનાં કર્તવ્યોમાં તમને ઉત્તેજન રાખશે. જ્યારે તમે આ પ્રયોગ શુદ્ધરૂપે કરશો, ત્યારે પરિણામે તમને વિનોદનું જ જ્ઞાન થશે, અને સમગ્ર જીવન-જીવનના સર્વ પ્રસંગો-સર્વ કાલ વિનોદરૂપે જામવા, એના સરખું સુખદ ખીજું શું હોય !

વિપત્તિ-કષ્ટ-રૂપી વાયુના મોટા દડામાં આ પ્રયોગરૂપ ટાંકણી જોસો, અને પછી જુઓ કે તે દડાની કેવી શિથિલતા થઈ જાય છે ! જેમ મહા વ્યથા કરનાર ગુમડું હોય છે, તેના ઉપર સહજ નસ્તર મૂકતાં ક્ષણિક દુઃખની વિશેષતા પ્રકટાવી પડી કાયમની દુઃખનિવૃત્તિ થાય છે, તેમ આ પ્રયોગ ચિતા અથવા દુઃખના ગમે તેવા વિકટ પ્રસંગઉપર પણ તેની જ અસર કરે છે. પ્રયોગ આચારમાં મૂકતાં ક્ષણિક દુઃખની વિશેષતા જણાય, પણ તે નિત્યની નિવૃત્તિમાટે છે, તેથી લેશ પણ વિકંગ ન થશે.

જે કંઈ પ્રતિકૂળ ખનતું જણાય તેને જૂનકાળના પડામાં છુતાવવાનો પ્રયત્ન કરો. જૂનકાળને અજ્ઞાનઅવસ્થારૂપ ખનાવો. પછી તેમાં જે કંઈ પ્રતિકૂળ હોય તેને નાંખ્યા કરો. પુનઃ તે તમારી આગળ આવશે નહિ.

શુભદર્શીપણને શરીરસાથે સંબંધ.

અમંતુષ્ટ વૃત્તિ-અસંતોષ-જીવનને સુકવી નાખે છે-જીવનને ક્ષીણ કરે છે. બળીયલ, મુજ અથવા ઉદાસ સ્વભાવ શરીરના માનવતુઓમાં દુર્બલતા, વિષમતા આદિ હાનિ ઉપજાવે છે. જો તમે જીવનની વિષમ અથવા પ્રતિકૂળ બાબતોને જ બેધા કરતા હોશો તો તમારું જીવનતિનું આકાશ સર્વદા કાળી વાદળથી છવાયેલું રહેશે. સિદ્ધિનો સર્વ તમારા આકાશમાં તમે કદી જોઈ શકવાના નથી.

નિર્વેદ એ શરીરના જીવનબલને ક્ષીણ કરનાર વસ્તુ છે. નિરાશાવાદી અથવા અશુભ-દર્શીના વિચારોનું, તેના આંતર બાવોનું કે તેની વિવિધ પ્રકારની લાગણીઓનું સ્વરૂપ તેના મુખઉપરથી જણાઈ આવે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ તેના શરીરના પ્રત્યેક પરમાણુમાં પણ તેની અસર થતી હોય છે, અને અમુક અંશમાં મનના વિદાતક વિચારોની અસર તેની સાથે ધાતુઓમાં પ્રસરી જતી હોય છે.

શુદ્ધ શુભાશાવાદી અથવા શુભદર્શીનો અનુભવ આનાથી જૂદા જ પ્રકારનો હોય છે. સર્વ પ્રકારથી વિશેષે કરીને મુખનું ભાન એ શરીરને દીર્ઘાયુષી કરનાર છે, એ શા રિક્તે તેમ જ માનસિક પોષકદ્રવ્ય છે. જે સમયે તમે સર્વ વસ્તુમાંના શુદ્ધ અંશને જ જુઓ છો-વસ્તુ વા પ્રસંગમાત્રના ઉત્તરજન અંશને તમારી દાષ્ટિમાં તરતો રાખો છો, ત્યારે તમે તમારા શરીરમાં ચાલતી પચનક્રિયાને મદદ કરો છો, અને તમારા શરીરમાંના સર્વ અંતર્ગત વ્યાપારો બહુ એકતાપૂર્વક અને અનુકૂળપણે ચાલ્યા કરે છે.

ગમે તેટલાં વિવેકપ્રકાર વાદળોં હોય તોપણ તેને ભેદીને તમારા હૃદયકાશમાં હળવે ફિરવોવાળો સર્વ પ્રકારી શંકે એમ છે. આપણા સ્વભાવને બહુ પ્રસંગતાવાળો બનાવવો, આપણું મુખ સદા સર્વદા સુપ્રમન્ન જ રહે એમ કરવું, એ બહુ અગત્યનું છે, એ પ્રકારનો આપણો પ્રયત્ન, આપણી આસપાસના મનુષ્યોને ઉત્તેજીત કરી તેમના જીવનમાં પણ અનેક પ્રકારના લાભને ઉપજાવી આપે છે તથા તેમના જીવનને પ્રગામી કરવામાં સહાયબૂત થાય છે. એટલું જ નહિ પરંતુ આપણી શારીરિક સંપત્તિને તથા ચેતનતાની વૃદ્ધિ કરે છે.

મુજ-નિરાશાપૂર્ણ-મનુષ્ય કે જે નિરંતર જીવનકાલના દુઃખદ પ્રસંગોના સ્મરણમાં જ વીટળાઈ રહેલો હોય છે, તે મનુષ્ય પોને જ પોતાના હાથે પોતાની ચિતા રચે છે. તે જીવનને પોતાનામાં ઉદ્ભવતું અટકાવે છે.

લવિષ્યની નિરાશાના, નિષ્ફલતાના કે વિપત્તિના વિચારથી કેટલાએ મનુષ્ય દુઃખી રહે છે, કેટલાએ મનુષ્યોનો એ સ્વભાવ પડી ગયો હોય છે કે ભાવિની પ્રતિકૂલતાની જ કલ્પના કરી રહેતા તે મનુષ્યોને તેમના વ્યતીત અને વર્તમાન જીવનમાં જે સુખદ અને આનંદજનક પ્રસંગો અન્યા હોય છે કે બને છે, તેને તેઓ જુદી જતા હોય એમ લાગે છે.

શું આ ટેવ ઉલટાવી શકાય એની નથી ? જૂનના સર્વ પ્રતિકૂળ પ્રસંગોને શા માટે બૂલી ન જવા ? પ્રવે જે સખાનુભવ કયો હોય તેના સુખદ સ્મરણ કરીને વર્તમાનમાં

સુખી રહેવા શા માટે પ્રયત્ન ન કરવો ? એ પ્રકારનો અભ્યાસ આપણા મનુષ્યના જીવનને વધારે હર્ષમય કરે છે, આપણાં હાલનાં સુખોમાં તે આત્મવૃદ્ધિ કરે છે, સમગ્રીય સમ-
તીયને આકર્ષે છે, એ નિયમ આ પ્રસંગમાં પણ અજ્ઞાપિત રીતે સત્ય જ ઠરે છે. રોગ
જેમ ચેપી હોય છે તેમ સુખનો સ્પર્શિતભાવ એ પણ ચેપી વસ્તુ છે. આનંદને આનંદની
સાથે જ મળતી રાશ આવે છે. પ્રસન્ન સ્વભાવમાં એવું આકર્ષક બન રહ્યું છે કે મનુષ્ય
તેને સેવનાથી જ્યાં ત્યાંથી પ્રસન્નતા તથા સુખને આકર્ષે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તેના
પોતાના જીવનમાંથી પણ તેને વિશેષ અને વિશેષ સુખાનુભવ થતો જાય છે.

સુખાભિનાષી મનુષ્ય । નીકળ, અંધકારમાંથી બહાર નીકળ. તું સુખ છે, અંધકાર
તારાથી દૂર થવો જ જોઈએ. તું સગીતસ્વરૂપ છે, શે કકળ તારામાં ન જ હોવી જોઈએ
આનંદના જ ગાન ગા. જીવનપ્રભાતમાં સુખનાં પ્રભાતીયાં જ ગા.

વાચકો, મુજ ન બનોઃ રમુજ બનો

ગુરુદેવને અભ્યર્થના.

પદ. (દશદિશ શાંતિ કેવી જવાઈ, એ કય.)

અનુભવ રત્ન કેરી ખાણ, છે ગુરુવર તમે.
તેમાંથી દીવો કાંઈ દહાણ, હે ગુરુવર ! તમે.

પૂજે લોક લિંગતો ભાણ,
મારે હૃદય આપ મુગળ, છે ગુરુવર ! તમે.

મધુરી—મધુરી ગંભીર વાણ,
વદીને સાધો મુજ કલ્યાણ; હે ગુરુવર ! તમે.

શૂદ્ધ કુસસ્કારતું ખાણ,
તેને વાળો કચ્ચરધાણ, હે ગુરુવર ! તમે.

લાગે અંતમાં કંઈ દાણ,
કરજો ભક્તતું પરિત્રાણ, હે ગુરુવર ! તમે.

મારે મન છે આપજ પ્રાણ,
તારો કે કુખાવો વહાણ; હે ગુરુવર ! તમે.

સૌખ્ય-સ્નાન.

આ દિવસના ચોવીસ કલાકમાં સહીયો વધારે સંભાળવા જેવો સમય તે રાત્રે નિદ્રા લેવા પૂર્વનો એક કલાકનો સમય છે. આજ સાવધાનતામાંથી અસાવધાનતામાં પ્રવેશવાપૂર્વનો જે છેલ્લો સાઠ ક્ષણો તે બહુ ઉપયોગી ક્ષણો છે.

તમે કદી સૌખ્ય-સ્નાન કર્યું છે? સુખના ચિંતનમાં નિમગ્નન કરવું એ સૌખ્ય-સ્નાન છે. યાકેતો અથવા કંટાળેલો મનુષ્ય જેમ જળનું સ્નાન કરવાથી પુનઃ સતેજ થાય છે, શ્રમને ભૂલી જઈ નવીન શક્તિ, નવીન બળ, નવીન ઉત્સાહનું ભાન કરે છે, તેમ આ સૌખ્ય-સ્નાન કરવાથી દીર્ઘકાળનું કલુષિત યથેચ્છું, શ્રમિત યથેચ્છું મનુષ્યનું અંતઃકરણ શાંતિ, સ્વસ્થતા, આનંદ, ઉત્સાહ, આશા આદિને પોતાનામાં પ્રકટતાં અનુભવી શકે છે.

મનને આત્મ સૌખ્યસ્નાન કરાવવાનો સહીયો ઉત્તમ સમય તે રાત્રે નિદ્રા લેતા પૂર્વનો સમય છે. જે જે મનુષ્યો આ પ્રકારના અભ્યાસને આગ્રહપૂર્વક સેવે છે, રાત્રે સૂતાપૂર્વે ઠાંઠ પણ પ્રકારના ક્ષોભજનક વિચારો ન કરવાનો નિશ્ચય પ્રયત્નપૂર્વક જાળવી રાખે છે, અને અંતઃકરણને અત્યંત પ્રસન્નતાજનક ચિંતનમાં જ તરવા દે છે તેઓ, રાત્રે સૂતી વખતે ગમે તેના વિચારો કરતા અને અંતઃકરણને ગમે તેવું વિરૂપ રાખી સુનાર મનુષ્ય કરતા વધારે દીર્ઘ સમય પોતાના શરીરમાં યૌવનને, બળને, વીર્યને તથા માનસિક સ્વસ્થતા અને ઉચ્ચતાને જાળવેલી રાખે છે.

દિવસનો જાગ્રત અવસ્થાનો જે સહીયો છેલ્લો કલાક તે એક પક્ષે સહીયો ભયંકર સમય છે. દિવસના બીજા ઠાંઠ સમયમાં કાંઈ અયોગ્ય અથવા ધમાધમીભરેલા વિચારો કરવામાં આવે, તેના કરતાં તે સમયે કરવામાં આવેલા એ પ્રકારના વિચારો વધારે પ્રમાણમાં હાનિ પ્રકટાવે છે. અન્યત્ર કરેલા દોષો જેમ તીર્થક્ષેત્રમાં નાશ પામે છે, પરંતુ તીર્થ-ક્ષેત્રમાં કરેલા દોષો વલ્લભેપાત્રને છે, તેમ દિવસમાં અન્ય સમયે કરેલી અયોગ્ય ક્રિયા વાં વિચારનું જો મનુષ્ય ક્ષાલન કરવા અથવા તેની તીવ્રતાને ન્યૂન કરવા ધારે તો નિદ્રાપૂર્વના આ એક કલાકના સમયમાં યથાર્થ ઉચ્ચ ચિંતન અથવા શુદ્ધ આનંદવડે તે કરી શકે છે-તેના વેગને શિથિલ કરી શકે છે, પરંતુ તીર્થક્ષેત્રમાં કરેલા દોષો જેમ વલ્લભેપ ધવાતું કહેવાય છે, તેમ નિદ્રાપૂર્વના એક કલાકના સમયમાં કરેલા અયોગ્ય ચિંતનોનાં સંસ્કારો તેના અંતઃકરણમાં અધિક પ્રમાણમાં સુદૃઢ થઈ જાય છે. નિદ્રાપૂર્વનો આ એક કલાક મનુષ્યજીવનનો તીર્થક્ષેત્ર છે.

નિદ્રા એ મૃત્યુની એક નાની ભહેનજેરી છે. મનુષ્ય જીવનની છેલ્લી ક્ષણે બહુ વિકળ હોય છે તો તેનું મૃત્યુ સખદ મૃત્યુરૂપ કહેવાતું નથી, અથવા જગતના અનેક પ્રકારના ક્ષોભજનક સંસ્કારોને પોતાનામાં તીવ્રપણે જાગ્રત રાખી મૃત્યુવશ થનાર, સુખ શાંતિથી મૃત્યુ પામતો નથી, અથવા સામાન્ય લોકકથનપ્રમાણે તે 'સદ્ગતિ'ને પામતો નથી, તેમ નિદ્રારૂપ લઘુ મૃત્યુના પૂર્વના સમયમાં જે મનુષ્ય સ્વસ્થતા, શાંતિ, આનંદ, સારિત્વતા, નિર્ભયતા,

આદિ ઉચ્ચ લક્ષણોને પોતાનામાં અનુભવતો નથી, તે મનુષ્ય સુખપૂર્વક નિદ્રામાં પ્રવેશી શકતો નથી. નિદ્રાના જે અર્પૂર લાગે છે, તેનાથી તે ચિત્તુપ રહે છે, અને નિદ્રારૂપ નાના મૃત્યુમાં તેની 'સદગતિ' ને બદલે 'અસદગતિ' થાય છે. મરણે વા મતિઃ સ્તા ગતિઃ મરણ્યમયે જેવી જેવી મનિ તેવી તેની લોકાન્તર ગતિ થાય છે, એમ જે દીર્ઘ મૃત્યુમટે કહેવાય છે, તેવું જ આ અલ્પ મૃત્યુમાટે પણ હોય છે. નિદ્રાપૂર્વના એક કલાકના સમયમાં મનુષ્યના અંતઃકર-ણની જેની રચનિ હોય છે, તેના પ્રમાણમાં તેની નિદ્રામાં ગતિ થાય છે,—તેના અથવા તેને મળના અનુભવો લેવાનો પ્રસંગ તેને નિદ્રામાં આવે છે.

લોકમાં કહેવાય છે કે અમુક મનુષ્ય તો જગત્માંથી પરનારીને મુઓ, આત્મા મૃત્યુને શુભ મૃત્યુ કહેવાય છે, તેવી જ રીતે શુભ નિદ્રા લેવાનો આપણને નિત્ય સુયોગ પ્રાપ્ત થવો જોઈએ. આખા દિવસની લેવડ દેવડ જે વ્યાપારી સાંજ પડતાં પતાવી દે છે, તે રાત્રે બહુ સુખનો અનુભવ કરે છે, તેમ જે મનુષ્ય આ નિદ્રાપૂર્વના એક કલાકજેટલા સમય-પૂર્વે બધી નિત્યની લેવડદેવડ પતાવી ચોખ્ખા નારારૂપ આનંદજનક વિચારોસાથે જ જે રમત રમે છે, તે મનુષ્ય તે દિવસપૂરતો ફનફૂત્ય થયો જાણવો. તેને નિદ્રા એ લઘુ મૃત્યુ નથી, પરંતુ લઘુ સમાધિ છે.

આપણે અસાવધપણે અજ્ઞાનઅવસ્થામાં પ્રવેશવાની કાંઈ જરૂર છે ?

ઉપાધિ એ મલ છે—કચરો છે, અંતરનો કચરો છે. આપણે સુતી વખતે હાથપગ ધોઈ સ્વચ્છ થઈને સુઈએ છીએ, ત્યારે અંતરને પણ શામાટે તેવું ન કરવું ? શરીર ઉધે અને મન ન ઉધે, એવું નામ કેષ નિદ્રા છે ? નિદ્રામાં બંને ધસધસાટ ઉંધવાં જોઈએ.

શાંત બન્યા વિના મન સ્વસ્થપણે ઉંઘી શકતું નથી. પધારીમાં અંગારા નાખીને કોઈ નિષ્ક્રિયપૂર્વક ચથાર્યે નિદ્રા લઈ શકતું નથી, તેમ અંતરમાં પણ પરિતાપના, કલેશના, દ્વેષના, દુઃખના, લાપના, શોકના અને એવા જ વિવિધ અંગારાઓ પજા હોય તો ત્યાં સુધી મન કદી પણ સ્વસ્થતાથી નિદ્રા લઈ શકતું નથી.

નિદ્રામાં પ્રવેશતી વખતે જેવા પ્રકારનું ચિંતન આપણે કરતા હોઈએ છીએ તેના સંસ્કાર બહુધા આપણા આંતર મનમાં ઉંડાણથી પડી રહે છે, અને એ આંતર મનમાં પડેલા સંસ્કારો આપણામાં ઇન્દ્રિયજનિતો ઉદ્વેગ કરે છે, તથા કામનાનાં બીજકને રાપે છે.

આથી નિદ્રાપૂર્વના સમયમાં અનુકૂળ હિતાવહ ચિંતનોને જ અવકાશ આપો. જે કંઈ અનુકૂળ ન બન્યું હોય તે બધાને કોઈ અગમ્ય પટમાં નાખી દો. સ્મિતપૂર્વક અતિકૂળને ઉલેખી કહાડો, નહિ કે રડતાં રડતાં અથવા જનિતા ક્રોધજાવપૂર્વક.

પ્રાતઃકાલમાં જ્યારે તમે ઉઠવાન પામે ત્યારે જગત્માંથી કામ કરવાને, ગમે તેવો પ્રસંગ આવે તો તેને સહન કરવાને તમારામાં પ્રસન્નતાયુક્ત પૂર્ણ ધૈર્ય અને પૂર્ણ બલ હોવું જોઈએ. તમે જાણે કેવલ નવા રૂપમાં પ્રકટયા છો, એવું તમારા સમગ્ર અંશમાં તમને જ્ઞાન થવું જોઈએ. આજ સુધીનો અનુભવ તમને શું કહે છે ?

પ્રાતઃકાલમાં ઉઠતાં જ તમારા રાત્રિનાં અધુરો રહેલાં કાકડાં ઉઠેલાં તો આલુ થાય કે 'આ પાછી ક્યાં સવાર થઈ કે જ્યાં ત્યાંથી ત્રાસ ભોગવવાનો શરૂ થયો' આવા પ્રકા-

રતો ભાવ રુકુરે તો તે કોઈ રીતે લાભકારક નથી. અને ઉકતાં જ એ પ્રકારે ભાવ થવાનું કારણ બીજું કશું નથી હોતું પણ સુખ્યત્વે રાત્રે નિદ્રા લેતા પૂર્વે એ બધી બાબતોને આપણા મનમાંથી તિલાંજલિ આપી નથી હોતી.

ધણા બાપારીઓએ તેમ બીજા મનુષ્યોએ પોતાના આજના દિવસની અથવા આવતી કાલના કામની યુગ્મો રાતના જ પથારીમાં પણ પછા ઉકેલવાનું નક્કી કરી રાખ્યું હોય છે. બાપારમાં અથવા બીજા કોઈ બાબતમાં જે કંઈ ખોટું કરવું હોય તેને માટેના ખાસ રાતમાં પથારીમાં પણ પછા ધણાના મગજમાં ધડાતા હોય છે. આ બધું તેમના જીવનને અત્યંત હાનિ કરનાર છે. અયોગ્ય આચરણ કરવાને મનુષ્ય જેમ રાત શોધે છે, તેમ અયોગ્ય વિચાર કરવાને ઠેઠલાક મનુષ્યો રાત શોધે છે.

હૈરેસ બુંશનેલ નામનો એક પાશ્ચાત્ય પુરુષ એટલે સુધી કહે છે કે “જે મનુષ્ય પ્રાતઃકાલમાં ક્રોધપૂર્વક જાગે અથવા ઉકતાની સાથે જ જોનો મીઠાનું ઠેકણું નથી હોતો તે મનુષ્ય નથી પણ પિશાચ છે.” જે મનુષ્ય પ્રાતઃકાલે ઉકતાની સાથે ચીડીયા કરે છે, અથવા તેની ઇચ્છા ન હોય તોપણ તેનાથી ચીડીયા કરી દેવાય છે, તેમ જ એવા જ પ્રકારના બીજા કોઈ વિચારો જાગ્રત થવાની સાથે જ તેના ઉપર સામ્રાજ્ય ભોગવી રહ્યા હોય છે, તો નિશ્ચય જાણવું કે રાત્રિએ ઉકતા પૂર્વે તે મનુષ્યે અનેક ઉપાયતાં કર્યાં છે.

પ્રાતઃકાળમાં કળીમાંથી પુષ્પરૂપે ખીસતા પેલા ગુલાબને જુઓ. રાત્રિકરતાં શું તે અત્યારે વધારે મનોહર નથી દેખાતું? અરુણોદયથી પ્રકાશિત થતી પેલી દિશાઓને જુઓ, રાત્રિકરતાં શું તે અત્યારે અધિક દેહીપ્રમાણ નથી જણાતી? પરિશ્રમને લીધે રાતે થાકી ગયેલાં પેલાં પશુઓ પ્રતિ દષ્ટિ કરો, અને તેમને જ પ્રાતઃકાલમાં અવલોકિ અને નિશ્ચય કરો કે રાત્રિકરતાં પ્રમાણમાં એ બધાં અધિક મનોહર જણાય છે કે નહિ? અને એ બધાં જો મનોહર, પ્રકુલ અને નવચેતનમય જણાતાં હોય તો પછી આપણે શામાટે તેવા ન ઉઠી શકીએ? માનવ સામર્થ્ય શું પુષ્પ અને પશુકરતાં પણ ગણ્યું!

મનુષ્યોને સાવકાલનો સમય શ્રમપૂર્ણ અને કંટાળાભર્યો લાગે છે. કારણ કે આખા દિવસના કાર્યનો પરિશ્રમ જ્ઞાનતંત્રીઓને દુર્બલ-શિથિલ-ચનાવી દે છે, અને અંતરાત્માને શ્રમિત કરે છે. આ કારણથી પણ રાત્રિના નિદ્રા લેવાના પૂર્વના સમયમાં કોઈ ઉચ્ચ રમણીય ચિંતનમાં મનને તંગ કર્યા વિના સરળપણે પ્રસન્નતાથી જોડેલું રાખવું અગત્યનું છે. જાગ્રતિના છેલ્લા સમયને બને તેટલો આનંદમય બનાવો.

હાં તો સુવાના સમયપૂર્વે યોગાં સુંદર ભાવનાં ચિત્તવૃત્તિને શાંત અને જીર્ણગામી કરનાર સુંદર મધુર કીર્તનો ગાઓ અથવા શ્રવણ કરો. એ તમારા અંતઃકરણને અનાયાસ ઉન્નત કરનાર ઉત્તમ સાધન છે.

તે સમયે કોઈ પણ પ્રકારના વાદવિવાદ, ઝડપા કે કજીઆ ન કરો.

૧. સર્વપ્રતિ રતેહમરી દષ્ટિ પ્રસારો. અંતરના અત્યંત પ્રેમથી ભરેલી નિર્મળ વાતો, વિનોદ કરો.

કાંઈ સારી રસિક છતાં બોધક કયા વાર્તા કહો, શ્રવણ કરો અથવા વાંચો. આપ-ણમાં મૂર્ત રાત્રે જરા મોડેથી એક શેરીના મનુષ્યો એકઠા થઈ પદબદ્ધ ભાગવત ગાતા. શ્રવણ કરતા, કાંઈ સુંદર કથાઓ કહેના-સાંભળના, એ પ્રવૃત્તિ આ ઉપર કહેના સત્યને કેટલી સમર્થન કરનાર છે, અને તેની ફરી વાસ્તવ ઉપયોગના છે, એ સહજ સ્પષ્ટી શકાય એમ છે.

કાંઈ ઉચ્ચ અને સૌમ્ય વિચારોમાં ચિત્તને પરોવો, અને એ રીતે તારાની પેઠે રા-ત્રિની શાભારૂપ બની રહો.

એવું ધણી વખતે બને છે કે અનુકૂળ રિપોના ચિંતનકરતાં મનુષ્યને સ્વભાવથી જ નિષ્ફળતાના, ઉદ્વેગના, હઠાકપટના, ક્રોધના અને એવા જ પ્રકારના વિચારો એકાએક પ્રકટી આવે છે, પરંતુ કંઈક કળાએ કરીને અને સંકલ્પમળનો ઉપયોગ કરીને એ ઉપાધિ-કારક ચિંતનને તજજવાં જોઈએ. સ્મરશુશ્રુતિનાં કથવા કંઠાસ કરનાર કરાવનાર અને નિરર્થક લુપ્તપરાણ પાડનાર પડાવનાર કારણોને બનતા પ્રપત્તે દૂર કરો. એ બધાને માટે વિસ્મૃતિની શક્તિને જાગ્રત્ કરો, અને હિતકારક સુકુમાર વિચારોને જ ત્યાં સ્થાન આપો.

સ્વસ્થ નિદ્રા ન આવવાની લુપ્ત પાડનારમાં સૌએ નેવું ટકા શરીરની અવ્યવસ્થાને ક્ષીણે નિદ્રા નથી આવતી એવું નથી, પરંતુ આ માનસ વિકારને ક્ષીણે જ તેમ બને છે. જેમણે થોડો ધણો પણ આત્મનિગ્રહ કરી જાણ્યો નથી, તેમની આવી દુર્દશા બહુ સત્વર થાય છે.

વિચારોઉપર અંકુશ કેમ લાવવો, એ શીખવાની સાથે તમે નિદ્રા ન આવવાના વ્યાધિને સહજમાં મટાડી શકશો, અને તેનો વ્યાધિ નહિ હોય તો તમે નિદ્રાને કંઈક સમાધિજેવી બનવતી બનાવી શકશો.

એવી કેટલીએ વસ્તુઓ અથવા પ્રવૃત્તિઓ હશે કે જે તમારા ચિત્તના ચિંતનને પસંદી થકે અને તમને અધિક સ્વસ્થતા, પ્રસન્નતા તથા શાંતિ અર્પી શકે. દિવસની છેલ્લામાં છેલ્લી ક્રિયા તરીકે એ કાર્ય તમે કરજો. કાંઈ પણ પ્રકારની ગુચ્ચવણથી અભ્યાસો નહિ દિવસને માટે તેનો વિચાર કરવાનું રાખજો.

શ્રીમન્મુસિંહાચાર્યજી આ સંબંધમાં તેમના અધ્યાત્મતત્ત્વલયો શબ્દોમાં કહે છે કે:
“કષ્ટસ્મરણ કરતાં સુષ્પ જાઓ.”

જગતમાં પ્રભુદ્વંદ્વાને ભાવેકભાવે પણ મનુષ્યોએ મોટી માનવી પડે છે. 'પ્રભુ-
દ્વંદ્વાપ્રમાણે જે યરાનું હશે તે યશે,' એમ મનુષ્યોને વાંકું
મોં કરીને પણ બોલ્યા વિના છૂટકો થતો નથી.

ધણે ભાગે મનુષ્યો પ્રસન્નતાથી આ ઉદ્દગાર કાઢતા નથી, અથવા એ ઉદ્દગારની સાથે
તેમનું અંતઃકરણ યથાર્થ રીતે સંતોષપૂર્વક સંમત હોતું નથી. તેમને એ શબ્દો બહાતકર-
ના છૂટકો-બોલવા પડે છે.

આનું મુખ્ય કારણ તો એ છે કે જગતમાં જે કંઈ અનુકૂળ બને છે તેમાં પોતાના
પુરુષાર્થને તેઓ કારણરૂપ માનતા હોય છે, અને જ્યારે કંઈ પ્રતિકૂળ બને છે ત્યારે જ
તેમને પ્રભુદ્વંદ્વા અથવા ઇશ્વરેન્દ્ર માનવી પડે છે; કેમકે તે વિના-એમની શક્તિ બીજા
કશાથી સમાધાન થતું નથી, અને તેન લીધે 'પ્રભુદ્વંદ્વાપ્રમાણે જે યરાનું હશે તે યશે.'
એ ઉદ્દગાર નિસાસારૂપે જ જ્યાં ત્યાં મનુષ્યો કાઢતા હોય છે, જેના પરિણામમાં કાંઈ પણ
અરુચિકર હોય, જેમાં છેવટે નિષ્ફળતાનું ભાન થતું હોય, જ્યાં પોતાની સમગ્ર શક્તિઓ
સંકુચિત બની જતી હોય, એવા એવા પ્રસંગોમાં-પ્રભુદ્વંદ્વાને આગળ મૂકી મનુષ્યો તેને
બોલવા છતાં અંતરથી એ વાક્યથી અગગા રહે છે.

આમ શાથી થાય છે? તેનો હેતુ એક જ છે કે મનુષ્યોને પ્રભુ પ્રિય નથી, પણ
પોતાની ઇચ્છા સિદ્ધ કરી આપે તે પ્રભુ પ્રિય છે; અર્થાત્ તેમની ઇચ્છા તેમને વસ્તુતઃ
પ્રિય છે. જે પ્રભુ જ પ્રિય હોય તો તેમની ઇચ્છાને તેમણે ક્યારનીએ વધારી લીધી હોત.
પોતાને માટે પ્રભુદ્વંદ્વા યદ્ય, એ વિચારથી જ તેમના અંતરમાં આનંદના ઓષ ઉડતા
હોત, પરંતુ તેમ નથી. પ્રભુદ્વંદ્વાને તેઓ પોતાની ઇચ્છાસાથે સરખાવે છે અને જુએ
છે કે તે તેને અનુકૂળ છે કે કેમ. જે અનુકૂળ જણાય છે તો જ પ્રભુદ્વંદ્વાને તેઓ 'પા-
સંગ માઈ' આપે છે, નહિ તો પ્રભુદ્વંદ્વાયા તેમને વિરોધ જ રહે છે. અરે, માનવ
અભિમાન ! તારી આ શી બલિહારી !

પ્રભુદ્વંદ્વાને સર્વથી શ્રેષ્ઠ માનવી એ અંતઃકરણની મોટામાં મોટી ઉચ્ચતા છે, પ્રભુ-
દ્વંદ્વાને પોતાની હિતકર માનવી એ પ્રભુની ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ શક્તિ છે, પ્રભુદ્વંદ્વા એ જ
આપણું સર્વોત્તમ હિત કરનાર છે, એમ દૃઢપણે અને પ્રસન્નતાથી જાણવું એ પ્રભુપ્રતિતિ
ઉત્તમોત્તમ શ્રદ્ધા છે.

પ્રભુદ્વંદ્વા એ આ વિશ્વમાં પ્રવર્તી રહેલી મહાન સત્તા છે. એનું એક સ્થૂળ સૂક્ષ્મ
આવૃત્તિ પણ નથી કે જ્યાં તે ઇચ્છા ન-પ્રવેશો કે ન કાર્ય કરી શકતી હોય. આથી સર્વથી
સમર્થ તે સત્તા છે. જે મનુષ્ય એ પ્રભુદ્વંદ્વાની સાથે અનુકૂળપણે અને મમતાપૂર્વક રહે
છે, તે મનુષ્ય વિશ્વની સર્વથી સમર્થ શક્તિસાથે સંબંધરાજા થાય છે, અને તે વડે તે
બલિષ્ઠ બને છે.

પરંતુ પ્રશ્નપ્રજ્ઞા સર્વદા અનુકૂલ નથી જણાતી તોપણ તેમાં મમત્વશુદ્ધિ શી રીતે પ્રકટે? પ્રશ્નપ્રજ્ઞા એ પ્રકારના વિચારથી અનુકૂળ જણાય છે; પ્રશ્ન આપણા છે અથવા આપણે પ્રશ્નના છીએ. પ્રશ્ન આપણા છે એ ભાવને શુદ્ધ અને પૂર્ણરૂપે જામત રાખતાં પ્રશ્નની ઇચ્છા એ જ આપણી ઇચ્છા થઇ રહે છે, અને તેમ થતાં પરિણામ એટલે સુધી પણ આવે છે કે પ્રશ્ન જે કરે છે તે આપણે જ કરી ન છીએ, એવું લાગ પણ વૃત્તિમાં રહે છે. તેવી રીતે પ્રશ્નના આપણે છીએ, એ ભાવ યથાર્થ રૂપમાં પ્રકટતાં આપણું પૃથક્ અભિમાન શમી જાય છે, અને આમમાન શમતાં આપણામાંથી કર્તૃત્વમોકલત્વના ભાવો વિરમી જાય છે—શિયલ થઇ જાય છે, અને તેમ થતાં આપણી સ્વતંત્ર કામતાઓ ધટતી જાય છે. કામતાઓ ધટતાથી આપણી વૃત્તિમાં સુખ; અપણાના વારંવાર ઊંકતા તરંગો શમે છે, અને તે શમતાં આપણી વૃત્તિમાં સુસ્થરતા—શુરત્વ—પ્રકટે છે. આ પ્રકારનું શુરત્વ પ્રશ્નના મહાન્ શુરત્વસાથે એકતા પામતાં આપણે આપણામાં પ્રશ્નના શુદ્ધ પ્રશુત્વનો અનુભવ કરી શકીએ છીએ.

બેમાંથી એક કરોઃ કાં તો પ્રશ્નને આપણા કરો, કાં તો આપણે પ્રશ્નના થઇ જાઓ.

પુનઃ બેમાંથી એક કરોઃ કાં તો પ્રશ્નને આપણા 'એજન્ટ' અથવા 'સુખત્યાર' કરો, અથવા તો આપણે પ્રશ્નના 'એજન્ટ' અથવા 'સુખત્યાર' થાઓ, મનુષ્યોએ પ્રશ્નને પોતાનું સુખત્યારનામું લખી આપવું, આપણા સર્વ કાર્યના 'એજન્ટ' એમને નીમવા, એ તેમને માટે સુગમ છે, મનુષ્ય એ જ કરી શકે છે, ન્યારે ઈશ્વરાવતારો અથવા મહાપુરુષો ઈશ્વરના 'એજન્ટ' અથવા 'સુખત્યાર' બનીને—ઈશ્વરપાસેથી સુખત્યારનામું લખાવીને—જગતમાં આવે છે, તેઓ જે કાંઈ કરે છે તે ઈશ્વરે કમુત્ર રાખવું જ પડે છે.

તમારામાં પ્રશ્નના સુખત્યાર બનવાનું સામર્થ્ય હોય તો નિઃશંકપણે બનો. પ્રશ્ન એ ઇચ્છે જ છે કે આપું વિશ્વ માફે સુખત્યાર બને. પ્રશ્ન પોતાની સર્વ સત્તા અને સર્વ શક્તિઓ અન્મને આપવા તત્પર છે, અનેક તે લીધી છે અને પ્રશ્નને તેમને દીધી છે, તમે જો, તમને તે અર્થવસ્થ દેશે.

પરંતુ હાલ તત્કાલ તમારામાં તે શક્તિ ન હોય તો પ્રશ્નને તમારા 'એજન્ટ' અથવા 'કુલ સુખત્યાર' બનાવો, પ્રશ્નને તમારી સર્વ સત્તા આપો. પ્રશ્ન જે કરે તે કશુંક રાખો, તમારી કાંઈ પણ ઇચ્છા હોય તે પ્રશ્નને નિઃશંકપણે વિદિત કરો, અને અનુકૂલ જણાયે તે પ્રમાણે પ્રશ્ન કરશે જ પરંતુ આ, તમારા અંતરનો પ્રશ્નસાથેનો શક્તિ વ્યવહાર હોવો જોઈએ.

પ્રશ્ન મારા છે અથવા હું પ્રશ્નનો છું એ નિશ્ચય દહ થતાં પ્રશ્નની ઇચ્છાને જ તે પોતાની ઇચ્છા સમજે છે. પોતાને માટે તે પ્રથમ પ્રશ્નને જ ઇચ્છા કરવા દે છે, અને પછી પ્રશ્નની ઇચ્છા એ જ પોતાની ઇચ્છા સમજી તેમાં પોતાનું સંપૂર્ણ મમત્વ સ્થાપે છે, પ્રથમ પ્રશ્નની ઇચ્છા શી છે તે મનુષ્યથી નહો સમજાવું, પરંતુ પ્રશ્નની ઇચ્છાપ્રમાણે જ પોતાનું જે થવાનું હોય તે થાઓ, અથવા વિશ્વમાં જે બનવાનું હો તે બનો, એ નિશ્ચયવાળા પુરુષને પ્રશ્નની ઇચ્છા જાણવાની પણ સ્પૃહા હોતી નથી. તે તો માત્ર પોતાને યંત્રરૂપે સમજી શુદ્ધ

અને ઉચ્ચ ઉચ્ચ વર્તન સેવા કરે છે. શાસ્ત્રો અથવા સત્પુરુષોના વચનો વા ઉપદેશો એ ધર્મશ્રીની પ્રકટ ઇચ્છાઓ છે. તેને તે પોતાની ઇચ્છારૂપે કરી લે છે, અને તેનાથી અને તેટલી પ્રસન્નતાપૂર્વક તે ઇચ્છાને અનુસરે છે, અને તેને પોતાની વૃત્તિને અનુકૂળ કરી લે છે.

એ એક સ્વાભાવિક નિયમ છે કે મનુષ્ય જેમ જેમ પ્રભુની ઇચ્છાને અધીન થતો જાય છે, તેમ તેમ તે અનાયાસ પ્રભુમય બનતો જાય છે, અને તેથી કરીને પરિણામે તેની પોતાની ઇચ્છા એ જ પ્રભુની ઇચ્છા થઈ રહે છે. લૌકિકમાં પણ આપણે આ નિયમ પ્રવર્તતા જોઈએ છીએ. એક કુશલ ગુમાસ્તો શેઠની ઇચ્છાને સમજીને જેમ જેમ અધિક હંડાણથી તેને અનુસરતો જાય છે, તેમ તેમ તેની મતિ તેના શેઠની મતિને અનુરૂપ બનતી જાય છે, જેથી તે ધીમે ધીમે એવું કામ કરતો થાય છે કે જે શેઠને અનુકૂળ પડે છે, અને પરિણામે તે કુશલ ગુમાસ્તો એટલે સુધી વિશ્વાસપાત્ર બને છે કે છેવટે શેઠ તેની ઇચ્છાને અનુસરે છે, એ જે કરી લાવે તે શેઠને કશું જ હોય છે.

આ જ નિયમે પ્રભુની ઇચ્છાને પોતાની ઇચ્છા કરી લેનાર પરિણામે પોતાની ઇચ્છાને પ્રભુની ઇચ્છા બનાવી શકે છે, અને ત્યારે તે જ મહાપુરુષ અથવા અવતારી પુરુષરૂપે થાય છે. મહાપુરુષ થવાનો વ્યર્થ માર્ગ જ આ છે.

પ્રભુમાં જેમ જેમ તમે અધિકાધિક પ્રીતિને વધારશો, તેમ તેમ પ્રભુની ઇચ્છા અથવા પ્રભુની કૃતિ તમને પ્રિય થતી જશે, અને જેમ જેમ એ પ્રિયપણ વધતું જશે, તેમ તેમ પ્રભુની ઇચ્છા અને કૃતિ તમને વિશેષ અને વિશેષ અનુકૂળ જણાતી જશે. પ્રભુની લીલાના અગમ્ય સંકેતો તમને તે સમયે સ્પષ્ટ થતા જશે.

પ્રભુની ઇચ્છાઓ સમજવી હોય, પ્રભુના સંકેતો જાણવા હોય, પ્રભુની કૃતિનું હાર્દ સમજવું હોય તો પ્રભુને અત્યંત પ્રિય કરતા જાઓ. પ્રભુની પ્રત્યેક કૃતિ વા ઇચ્છાને અત્યંત મહાન, અત્યંત કલાણુકારી અને અત્યંત યોગ્ય જોતા જાઓ, તેને અનુસરવામાં આહ્વાદને માનો, તેને સ્વીકારવામાં જ પ્રભુતા માનો.

કોઈ પણ વસ્તુ વા પ્રસંગ કે રિયલિટી માટે તમારો પ્રિયપણાતું, તમારા ગોઝવણના નિર્ણયનું, તમે તેમાંથી કલ્પેલા પરિણામનું મિથ્યાભિમાન છોડી દો. સદૃશ્ય પ્રભુને સોંપો. તમે એક પ્રભુને જ જોવા કરો, સર્વ કોઈ પ્રભુની લીલારૂપે જ સમજો. તમારી અલ્પ દૃષ્ટિએ કોઈ પણ જોઈને તથા અલ્પબુદ્ધિએ કોઈ પણ વિચારીને જ નિર્ણયો બધાતા હોય તે બધા વિસારી દો. એક જ દૃઢ નિર્ણય રાખો કે પ્રભુની ઇચ્છા એ જ મારી ઇચ્છા છે.

પ્રભુને તમારા કુલ મુખત્યાર ક્યારે બનાવશે ?

પ્રભુનું નામ.

હમણાં એક બાલક રમતું રમતું પડી ગયું, પડવાથી રડવાની તૈયારીમાં હતું તે જ ક્ષણે
માતાએ આવી એકદમ કહ્યું: ને! ને! ને! પેલી ચકલી!
બોલાવ, બોલાવ, બોલાવ એને! બાલક એકાએક આમ તેમ જોવા લાગ્યું. થયું, રડવાની
વાત તે જુદી ગયું.

માતાએ આમાં કયા નિયમને પ્રવર્તીએ? બાલકનાં ચિત્તવૃત્તિને એક વિષયમાંથી
બીજા વિષયમાં દોર્યાં. પ્રતિકૂલ વિચારમાંથી અનુકૂલ વિચારમાં ખસેડી નાંખ્યાં. અનુકૂલ અથવા
પધારે ઉચ્ચ વસ્તુપ્રતિ લક્ષણા વાળીને પ્રતિકૂલ અથવા ક્ષુદ્ર વસ્તુપ્રતિ જતી લક્ષણાને અટકાવી.

પરિણામ કેવો સુંદર આવ્યો! રડવાનું શરુ કરનાર બાળક તત્કાલ હસતું થઇ ગયું,
દુઃખ સુખમાં પલટાઇ ગયું, નિકૃષ્ટ ઉત્કૃષ્ટમાં પરિણામ પામ્યું, નીચું જનાર ઉંચે ચડી ગયું!

આપણે આવું ન કરી શકીએ? રડવું આવતાં આવતાં આપણે હસી ન શકીએ?
દુઃખને સુખમાં પલટાવી ન શકીએ? નીચે પડનાં ઉંચે ન ચડી જઇએ? બાલકથી બને
અને આપણાથી એવું ન બને? હા, પણ બાલકને તો માતા હતી, તેણે આવીને બાલકનાં
ચિત્તવૃત્તિ પલટી નાંખ્યા, પણ આપણે?

હા, હજી તમારે પણ માતાની જરૂર છે, કેમ? અભિમાનથી અનેક મનુષ્યોને અનેક-
વિધ ઉપદેશ દેનાર છતાં પોતાના જ હિતથી અત્યંત કેવલ પામર મનુષ્ય! ત્યજ, અન્યનું
ઉપદેશ દર્ષિ હિત કરવાના મિથ્યાભિમાનને ત્યજ. તું હજી બાલક જ છે, તારે જ માતાની
જરૂર છે, તું શું કામને ટેકા દર્ષિ શકવાનો હતો! ત્યારે આપણે માતા છે? -

પ્રિય જનો! પ્રભુને આર્થતાં શું તમે વારંવાર કહ્યું નથી કે ત્વમેવ માતા ચ
પિતા ત્વમેવ-તમે જ મારાં માતા છો અને તમે જ મારા પિતા છો? ત્યારે હવે
તમારે ક્યાં માતાને શોધવાનાં રહ્યાં! પરંતુ પ્રભુરૂપ માતા પ્રત્યક્ષ નથી, ખરું? પરંતુ
પ્રભુનું નામ આપણી પાસે છે, તે દેતાં તત્કાલ તે આપણી વહારે આવે એમ છે, આપ-
ણુને રડવામાંથી હસવું લાવે એમ છે, આપણા દુઃખને સુખમાં પલટાવી શકે એમ છે,
નીચે પડતાં પહેલાં તો આપણુને શિખરે સ્થાપી શકે એમ છે.

આને માટે શું કરવું? એ જ કે સઉથી પ્રથમ પ્રભુનું આપણુને અત્યંત પ્રિય લાગે
એવું નામ પસંદ કરવું. અનેક નામો કરતાં એક નામ ઉપર આપણી સવિશેષ પ્રીતિ રહે
તેમ કરવું. તે નામસ્મરણ થતાં આપણુને રોમાંચ થઇ આવે, આપણાં નેત્ર પ્રભુના ભક્તિ-
ભાવથી સજલ થાય, આપણું હૃદય પ્રેમવડે આદ્રં-બની જાય, એવું એક નામ પસંદ
કરે. આ નામ તમારી માતારૂપ છે. માતા ઉપર બાલકની પ્રીતિ હોય છે તો તે બાલ-
કની માતા સંભાળ લે છે જ, તેમ જ પ્રભુના નામ ઉપર તમારી અપૂર્વ પ્રીતિ હશે, તે

નામ ત્યાં તમે લીધું કે પ્રભુરૂપ માતા તમારી સંભાળ લીધા વિના રહેશે જ નહિ. તમે ગમે ત્યાં હો, માતા ગમે ત્યાં હશે, પરંતુ અત્યંત પ્રીતિવાળાં નામરમરણીની સાથે જ તમારી પાસે તે આવી પહોંચશે. નરસિંહ મહેતાપાસે તે આવી પહોંચી હતી, પ્રહ્લાદ-પાસે તે આવી પહોંચી હતી, મીરાં, તુલસીદાસ, સુરદાસપાસે પણ તે આવી પહોંચી હતી. હમણાં હમણાંની તે રામકૃષ્ણ પરમહંસપાસે પણ આવી પહોંચી હતી.

પ્રભુનું જે નામ પસંદ કરો તે બહુ પ્રીતિભર્યું હોવું જોઈએ. એ નામ દેતાની સાથે આપણી પ્રીતિ ઉછળી જવી જોઈએ. દરતાં કરતાં, કંઈ પણ કામ કરતાં તે નામ મધ્યે મધ્યે વૈષ્ણવી થી વા મધ્યમા વાણીથી—મનવડે—ગોલતા રહેજો. એના પરિણામ એ આવશે કે તમારા ગમે તેવા ચિંતનમાં તે વચ્ચે વિલેપ કરશે, અને પૂર વેગથી વહેતી તમારી અયોગ્ય ચિંતનની ધારાને તોડશે. તેમ યતાં તમારું વેગપૂર્વક અયોગ્ય ચિંતનથી જામતું બળ ક્ષીણ થશે. તમે નીચે જતા તત્કાળ અટકી પડશો.

ધારો કે પ્રભુના નામરમરણરૂપે ‘પ્રભુ’ શબ્દને જ અત્યંત પ્રિય શબ્દરૂપે તમે નક્કી કર્યો. કાંઈ પણ પ્રતિકૂળ પ્રસંગ બનતાં તમે તત્કાલ ‘પ્રભુ !’ એમ બોલી ઉઠો છો, અને તે જ ક્ષણે તમારી ચિત્તવૃત્તિ ક્ષણભાવ પણ પ્રતિકૂળ પ્રસંગના ચિંતનમાંથી છૂટી પ્રભુપ્રતિ વળે છે. બે વાર ચાર વાર પ્રભુને સંભારતાં તેટલો અધિક સમય, તે પ્રતિકૂળના ચિંતનથી દૂર રહે છે, પ્રતિકૂળના ચિંતનની ધારા ખંડિત થાય છે. પ્રતિકૂળમાં વેગથી વહ્યા જતા તમે, ક્ષણભર અટકો છો, અનુકૂળનરૂં જાઓ છો; પુનઃ પ્રતિકૂળના ચિંતનમાં ચઢી જતાં વળા થોડી ક્ષણે ‘પ્રભુ’ એમ બોલો છો, અને તેની સાથે જ પાછા તમે વૃત્તિની સમસ્થિતિઉપર આવી જાઓ છો. તમારી માતા તમને નિકૃષ્ટમાંથી ઉત્કૃષ્ટમાં લાવે છે.

તમે ક્લેશના પ્રસંગથી રડું રડું થઈ રહ્યા હો છો, ત્યાં, ‘પ્રભુ !’ એમ આવેશભર્યા બાવથી બોલી ઉઠો છો, કે તે જ ક્ષણે ક્ષણભર પણ તમારું મુખ હમે છે. માતા તમને રડવામાંથી હસાવે છે.

તમને કોઈ અગત્યની બાબતના નિર્ણયમાં કશું સજાતું ન હોવાથી તમે મનથી ગમ-સાર્થ ગયા હો છો, અને અકળામંથનને લીધે તમારું મન વધારે અને વધારે વિકળ જનતું બન્યું છે. તે જ ક્ષણે એકાએક તમે ‘પ્રભુ !’ એમ બળપૂર્વક બોલી ઉઠો છો, અને તેની જ સાથે તમારા મનની ગભરામણમાં ત્રુટી પડે છે. તમે ક્ષણભર ગભરામણથી પૃથક્ થઈ જાઓ છો, ગમરામણવાળી જે સ્થિતિ હતી, તેના કરતાં કોઈ જૂદી જ સ્થિતિમાં આવી જાઓ છો. માતા તમને નીચે જતા અટકાવી દે છે.

તમે કોઈ ઉત્તમ કાર્ય કરવાને ટ્રેરાઓ છો, મધ્યે કઠિનતાનું—કુબરતાનું—તમને લાન થાય છે, અને તેની જ ક્ષણે ઝાંચિતા તમે ‘પ્રભુ !’ એમ બોલી ઉઠો છો તે જ ક્ષણે કઠિનતામાંથી તમારું ચિત્ત ખરી જાય છે. કોઈ બલવાળી વસ્તુપ્રતિ તમે વળો છો, તમારામાં ધૈર્ય, વેગ, બળ, ઉત્સાહ પ્રગટે છે. ક્ષણપૂર્વે તમે તમને બધી રીતે ‘હુદાઈ ગયલી નાર’ જેવા લાગતા હતા, તે પુનઃ તમને કંઈક સંપત્તિમાનરૂપે બુઝાવે છે. માતા તમને નિકૃષ્ટમાંથી ઉત્કૃષ્ટમાં લાવે છે.

આ રીતે પ્રભુનું સ્મરણ તમારા અયોગ્ય વેગને, અયોગ્ય ચિંતનને, અયોગ્ય ક્રિયાને હણીને પશુ અટકાવે છે. તમે જે તેના વેગમાં ધસડાઇ જતા હો છો, તેમાંથી અટકાવી હણીને પશુ તમને તીરકિપર લાવી મૂકે છે. તેના એક ઉપર એક જામતા ઘરમ વિલેપ ઉપર છે. ઘાસના ગોડવાવલા પુળામાં એક એરી ચીણુગારી મૂકાય છે કે જે કંટવાએ પૂળાને તે બાળી મૂકે છે. પુનઃ થોડા પૂળા ગોડવાતાં એક વખત પ્રભુનું નામોચ્ચરણ ચતાં તે પેલા બધા પૂળાને ફરી લસીમૂત કરવાં સમર્થ થાય છે.

પ્રભુનું નામ પસંદ કરવામાં એ બાબત ખાસ લક્ષમાં રાખજો: એક એવું નામ પસંદ કરવું કે જેનો ઉચ્ચાર-નારવાર ઉચ્ચાર-કરતો પશુ તમને બહુ ગમે. તમને તે નામ દેતાં અંતરમાં વધારેમાં વધારે ઉમંગો યથા આવે, વધારેમાં વધારે પ્રેમ પ્રકટી આવે, વધારેમાં વધારે શ્રદ્ધા ઉપજી આવે. બીજું લક્ષમાં રાખવાનું એ છે કે પ્રભુના તે નામથી આપણા અંતરમાં પ્રભુનાં સંપૂર્ણ સામર્થ્યો, નામ દેવાની સાથેજ સ્ફુરે, આપણે જે નામ પસંદ કરીએ, તેના ઉચ્ચારની સાથે જ આપણામાં પ્રભુનાં ચૈત્ત્યો તથા સામર્થ્યોનું જ્ઞાન પ્રકટવું જોઈએ. આરંભમાં એ પ્રકટાવવાની જરૂર છે, પરંતુ અભ્યાસ પડતાં પછી તો એ આપણને સિદ્ધવત્ યથા રહે છે.

પ્રભુનું જે નામ બોલો તે બહુપૂર્વક અને વેગપૂર્વક બોલજો. ઘણાં મનુષ્યો નિમાસા નાંખવામાં પ્રભુનું નામ બોલે છે, તેવું દીવું, અને મનને છાણુનો પોદળો બનાવી દે એવી રીતે ન બોલે. સિંદ્ધ ગર્જના કરે તેમ ગાળજો બોલજો. પ્રભુનું નામ તે શું લાજીલાજીને દેવાનું છે? ઘણા મનુષ્યો પ્રભુનું નામ પશુ એવા રીતે દે છે કે જે સાબાગનારને પશુ કંટાળો ઉપજાવે. પશુ એ પ્રભુનું નામ નથી. પ્રિયતમા જેમ ગમે તે બહારના શબ્દમાં પશુ અંદરથી પોતાના પ્રિયતમને જ ઉદ્દેશ કરતી હોય છે, તેમ આ મનુષ્યો તેનાથી ઉધું કરતા હોય છે. ઉપરથી પ્રભુનું નામ દે છે, પશુ અંતરથી તો તે ક્રોધ, દુઃખ કે સંતાપને જ તેડતા હોય છે. પ્રભુનું નામ દેવામાં પોરુષ દાખવજો.

જેમ શુદ્ધામાંથી સિંદ્ધ ગર્જ, તેમ જે હણે તમે અંતરના સમગ્ર બળથી ગાળજો પ્રભુનું નામ દો છો, તે સમયે તમારી પાસેની ગમે તેવી વિષમિતિ, ગમે તેવી પ્રતિકૂલતા, ગમે તેવાં દુઃખો, ગમે તેવાં અનિષ્ટ ચિંતનો તમારી પાસેથી પશ્ચાત્ત કરી જાય છે, તમે મહા મસ્ત-પરમ મસ્ત-મનો છો. તમારો પ્રભુનામનો દંદાર ત્રિશુલનને ગળાવે છે.

પ્રભુ, હરિ, ગુરુ, પરબ્રહ્મ, પરમાત્મા, ગુરુદેવ, સદ્ગુરુ, હરિહર, હરિગુરુ, સન્નિધાનંદ, દયીકેશ, જગદીશ્વર, આદિ અનેક પ્રભુનાં નામો છે. તેવામાંનું કોઈ પશુ અત્યંત પ્રિય નામ પસંદ કરો, અને પછી અપૂર્વ લાવથી તેનો પ્રસંગે પ્રસંગે ઉચ્ચાર કર્યો કરો. તમારા જીવનને તે બહુ પ્રફુલ્લ કરશે.

બીજી એક વાત પશુ સ્મરણમાં રાખવાની છે: પ્રયોગમાં તે બહુ મનોહર છે, પરિણામ પ્રકટાવવામાં બહુ સમતકારિક છે. તમે ક્રોધ, દુઃખ, લાગ, શોક, નિરાશા, ઉદ્વેગ, અનિષ્ટચિંતન આદિ વિકારોથી દબાયા હો વા દબાતા જતા હો તે સમયે બહુ જ બળપૂર્વક પ્રભુનું નામ ઉચ્ચારજો. તમારામાં જેટલો પ્રતાપ હોય, અન્યને દાખી દેવાની જેટલી

શક્તિ હોય, ખીજ ઉપર સ્વામિત્વ સ્થાપવાનું જોઈતું સામર્થ્ય હોય, તેવાં પ્રતાપ, શક્તિ અને સામર્થ્યપૂર્વક પ્રભુના નામનો ઉદ્ધોષ કરજો. વૃત્તિની દુર્બલતામાત્ર દયાઈ જાય, એવા ભાવ અને દહતાપૂર્વક નામોચ્ચરણ કરજો. પ્રભુના નામમાં એ શક્તિ છે—અવશ્ય છે; તમારું સંપૂર્ણ ઝાંતર બળ તેમાં ચેજો, અને તે જ દ્રષ્ટિ તે નામ પોતાના સ્વતંત્ર સામર્થ્યને તમારા બળસાથે ચેજો. ત્રીજા, લોકઉપર જેમ અદ્ભુત ધાર ચઢે, તેમ તે અત્યંત તેજસ્વી અભિરૂપ બનશે.

પરંતુ જે કાલે તમારામાં તેવા વિકારો પ્રગલ્ભણે ન ઉકતા હોય, મંદ મંદ વહેતી સરિતાજેવું તમારું ચિત્ત શાંત, સ્વસ્થ અને સૌમ્ય ગતિથી વહી રહ્યું હોય તેવા સમયે તોપના ધડાકાજેવું પ્રભુનું નામ દેવાની જરૂર નથી. તે કાલે ચિત્તના વેગને દબાવવાની જરૂર નથી; એવી જરૂર હોય ત્યારે જ બલપૂર્વક પ્રભુનું નામ દેવું. અને ચિત્ત શાંત, પ્રસન્નતાભર્યું અને સાર્વિકતાવાળું હોય ત્યારે તો પ્રભુનું નામ બહુ પ્રેમપૂર્વક અને અતિ કામલભાવથી દેજો.

પ્રભુનું કામલપણે ઉચ્ચારેલું નામ પ્રભુના કામલ લક્ષણો આપણામાં ઉપજાવે છે. દયા, પ્રેમ, આનંદ, ભક્તિ, કૃતચેતા, આત્મત્વ, આદિ મૃદુ મધુર ભાવો આપણામાં પ્રસરી રહે છે. આપણને તેની જરૂર છે.

પ્રભુનું મૃદુ સ્મરણ કરવામાં પ્રભુના પ્રેમાળ પત્ની બનો. પ્રભુનું મૃદુપણે પરંતુ મધુરભાવે નામ દેતાં દેતાં મલકાઈ જાઓ. પ્રભુને સંભારતાં સ્તેહનાં જલથી તમારાં મેત્રો ભીજવો. પ્રેમાળ પત્ની પતિનું સ્મરણ કરતાં અર્ધી અર્ધી ચર્ષ જાય છે, તેમ તમે પ્રભુને સ્મરતાં ગાંડાધેલા યષ્ઠ જાઓ. પ્રભુથી કાંઈ રીતે સંકાચારો નહિ. તે બહુ રસિક પતિ છે, તમે રસિક પત્ની બની શકશો તો દિવ્ય રસનું દાન તે રસમૂર્તિ તમને દેશે જ.

‘પ્રભુ’ એટલું ઉચ્ચારતાં પ્રભુના મહિમામાં વૃત્તિને કુળાવો, પ્રભુના પ્રેમમાં ચિત્તને નચાવો, પ્રભુની રસાલ દષ્ટિમાં મનને રસબસ કરો, પ્રભુના મધુર સ્વરસાથે તમે પણ કાંઈ મધુર મધુર ગાઓ, પ્રભુની લીલાને જોતા પ્રભુની સાથે તમે પણ રસ-વિકાર કરો, પ્રભુના રસદાનને ઝીલો.

ત્યારે ત્યારે પ્રભુનું નામ દો, ત્યારે ત્યારે આનંદથી ઉલસાઈ જાઓ. પતિના નામ વિના પ્રેમી પત્નીને રીઝવાને ખીન્ને ક્યો શબ્દ હોઈ શકે ? પતિનું નામ દેતાં પ્રિયાનું હૃદય રેસાઈ ન જાય તો ખીન્નું શું જ થાય !

મેઘગર્જનાથી પ્રભુને સ્મરો, રૂપાની ઘંટડીના સ્વરથી પ્રભુને સ્મરો, વીણાના તારના સ્મરણથી રસિક નાદથી પ્રભુને સ્મરો. નથી આવડતું ? પ્રભુના પ્રેમી બનો. સર્વ કાંઈ આવડશે.

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—ધણે સમયે-દીર્ઘ કાલના અવધિએ-શ્રી મહાકાલ પુનઃ પોતાની પ્રભાને વિસ્તારે છે. ધણુએ ધાર્યું પણ નહિ હોય એવા પ્રસંગે નવીન રૂપમાં આજે તેનું પ્રકાશન થાય છે. ધન્ય છે વાચકો-લેખકોનો આજનો દિન કે જે કાલે તેઓ પોતાના પ્રિયદર્શનને કરી-કરાવી શકે છે. ભરે લાભે કાલે, પરંતુ તમારું પ્રિય મહાકાલ આજે તમને આવી મળે છે. તમે તેને વર્ધાવશો કે ઉવેખશો ? પ્રીતિપાત્રને ઉવેખી શકતાં તમને આવડશે ?

—કેટલીક વખતે પ્રભુનો સંકેત ધાર્યું ન હોય તેવા વખતમાં, કોઈ નવીન જ પ્રકારથી ફળે છે, અને તે તેના અધિકારીઓને અધિક આહ્વાદ આપે છે. પ્રભુની સંકેત-સિદ્ધિ કાંઈ પણ અમોઘ ફળ ઉપજાવનારી હોય છે. પરંતુ તેનું યથાવત્ ભાન પ્રભુનો સંકેત સમજવાને યોગ્ય અંતઃકરણો જ કરી શકે છે. પ્રભુના સંકેતનું રહસ્ય પામવું, એના સમાન ખીજું દિવ્ય જ્ઞાતવ્ય કયું હોઈ શકે ? કાંઈ જ નહિ.

—પ્રભુનો સંકેત બે રીતે પ્રવર્તે છેઃ એક કોઈ દષ્ટ સાધનદ્વારા માનવ મતિને ગમ્ય થતો થતો પ્રવર્તે છે, અને અન્ય માનવ મતિને અગમ્ય રહી, જીવેલી કલ્પનાકરતા જૂદા જ પ્રકારથી પોતાની સ્વત્તાવડે પ્રવર્તે છે. એમાં બલવાન નિમિત્તની પણ અપેક્ષા નથી હોતી. એવા પ્રસંગને ચમત્કાર, આશ્ચર્ય, અસૌકિકતા વગેરે શબ્દોથી ઓળખવામાં આવે છે. પ્રભુના દ્વિતીય રીતિના સંકેતને તો કાંઈ વિરલ જ જાણી શકે છે, અથવા તે જે રૂપમાં ચરિતાર્થ થવાનો હોય તે રૂપમાં પૂર્ણ ચરિતાર્થ થયા વિના તેનું રહસ્ય સર્વને અગમ્ય રહે છે, એમ કહીએ તો પણ ચાલે. જેના દ્વારા તે સંકેત પ્રવર્તવાનો હોય છે, તેને પણ અતર્પ્ય તે અગમ્ય હોઈ શકે.

—આવા પ્રસંગમાં જોયો પ્રભુપ્રતિ પૂર્ણ શ્રદ્ધા, નિષ્ઠા અને વિશ્વાસપુર્ણ ધરે છે, તેમના ચિત્તમાં હોભતો પ્રસંગ નથી પ્રકટતો, પરંતુ શાંતિ અને શુભાશા રહ્યા કરે છે, જ્યારે અશ્રદ્ધાવાન અથવા તાર્કિક મતિમાં વિવિધ પ્રકારના હોભતો ઉદ્ભવ રહ્યા કરે છે. આ હોભતે રામાની પ્રભુમાં વિશ્વાસ ધરીને ઉચ્ચાશા સેવવી એ મનુષ્યમાનનું કર્તવ્ય છે-ઉત્તમોત્તમ કર્તવ્ય છે.

—પ્રભુના સંકેતને સમજવાને અથવા પ્રભુની લીલાના રહસ્યને જાણવાને મનુષ્યનું અંતઃકરણ ક્યારે યોગ્યતા પામે છે કે જ્યારે પ્રભુતત્ત્વસાથે તે બહુ પ્રશંતાપણે સંબંધ બાંધી શકે છે. એ પ્રકારે સંબંધ બાંધવામાં, કેવલ દસ્યમાં પ્રવર્તતા સ્થૂળ નિયમોને જ પ્રભુના સંકેતમાં પણ નિયમરૂપે જાણવાનું અગ્રાન મોટા વિશેષ ઉપજાવે છે. પ્રભુની સંકેતમયાંદમાં જોને સ્થાન મળ્યું હોય છે, તેની સિદ્ધિમાટેના નિયમો દૃષ્ટના નિયમો-કરતાં કેવલ જૂદા પ્રકારના જ હોય છે. અને તે ભાવને સચવતાં નજીરસરખા આતિર દરિયાને કયું છે કે—

“ને ખૂબ દેખા તો ચાર આખર, ખુદાકી બાર્તા ખુદાહિ જાને.”

—પરંતુ એવી ‘ખુદાકી બાર્તા’ અથવા આપણા ચાલુ શબ્દમાં કહીએ તો પ્રભુનો સંકેત પ્રાણીમાત્રને સદા સર્વદા અગમ્ય જ રહે છે, એવું કાંઈ નથી, પ્રભુએ કેવલ પોતાની પાસે જ રાખવાની અને કોઈને કદાપિ ન આપવાની એવી એક પણ વસ્તુ જ બનાવી નથી. યોગ્ય અંતઃકરણમાં અને યોગ્ય કાલે તે સર્વાનું પ્રકાશન કરે છે.

—આનો હેતુ એટલો જ હોય છે કે અમુક કાલપર્યંત મનુષ્યે તે જાણવું નિરર્થક હોય છે, એટલું જ નહિ પણ પ્રસંગે હાનિકારક પણ હોય છે. માનવ વ્યક્તિના વિકાસમાં ત્યારે તેની જરૂર જણાય છે ત્યારે તેનું યોગ્ય સ્થાને વિકાસન થાય છે. આથી મનુષ્યે પોતાને પરમાત્મસંકેતથી સર્વદા અજાન રહેવાનું માની લેવા કશુંજ પ્રયોજન નથી. તેનું કર્તવ્ય એક જ છે કે પોતાના અંતઃકરણને પરમાત્મસંકેતને સ્પર્શ થવાને યોગ્ય રચવું.

—આને માટે એક જ કર્તવ્ય છે કે આપણા અંતઃકરણને પરમાત્મમય કરતાં જવું. જલનું ઉંડાણ માપવું વા જાણવું હોય તો એક જ કામ કરવાનું કે તેમાં ઉંડા ઉતરતા જવું, તેમ પરમાત્મસંકેતનું સ્વરૂપ સમજવાને માટે તેમાં અંતર્મુખ થતાં જવું એ એક જ માર્ગ છે.

—અંતર્મુખ થતાં પ્રભુનું એક પણ એવું સ્થાન કે સંકેત નથી કે જે મનુષ્યને અગમ્ય રહે. પ્રભુની સવશી લીલા, મનુષ્યને જ્ઞાન આપવા માટે છે; જેથી એ લીલાને જાણવાનો મનુષ્ય અધિકારી જ છે. પરંતુ તે અધિકાર મેળવવા માટે તેણે પ્રથમ અંતર્મુખ થવું જોઈએ.

—એવું એક પણ સત્ય નથી કે જે અંતર્મુખતા વિના મળે, અને એવું એક પણ સત્ય નથી કે જે યથાર્થ અંતર્મુખતા થતાં ન મળે. પ્રભુના સંકેતનું સત્ય જાણવું છે તો મનુષ્યે અંતર્મુખ થવું જ જોઈએ. પ્રભુના સંકેતને મફતમાં જોવાની લાલસા છોડીને જો આપણે સંયમી-અંતર્મુખ-ચક્રાનું તો તેને સહજમાં જાણી શકીશું. ન જાણી શકીએ ત્યાં સુધી પરમાત્માનું સર્વ કાંઈ શુભમય અને પ્રાણીમાત્રને હિતકર જ હોય છે, એ નિશ્ચય રાખી સર્વમાં પ્રભુની પ્રભુતાને જાની.

—આરંભમાં આથી અધિક શું ? મદ્ધાકાશના દર્શનથી તમને સંતોષ થશે એ જ અભિલાષ છે. ધણી સંજ્ઞાઓની ઇચ્છાથી ચાલુ વર્ષનો આ પ્રથમ અંક પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે. પૂર્વના ખૂટતા અંકો વાચકોને ક્રમે ક્રમે પૂરા પાડવામાં આવશે. તેમ હવે પછી ચાલુ વર્ષના અંકો નિયમિત રીતે પ્રાહકોને મળ્યા કરશે.

—ઈશ્વરેચ્છ છે તો શ્રીમદ્ધાકાશના લાવિ અંકોદારા આપણી હિતચર્યા ચાલુ રહેશે.

ફર્સ્ટ ઓરીએન્ટલ કોન્ફરન્સ.

પ્રથમ પ્રાચ્ય સંશોધક પરિષદ, પુના.

હિંદી પ્રાચીન સંશોધકોની પરિષદ પૂનામાં નવેમ્બર માસની તા. ૫-૬ અને ૭ એ ત્રણ દિવસોએ મળી હતી. એને માટે પ્રથમથી ઘણી તૈયારી અતિ શ્રમ લાઇ કરવામાં આવી હતી. ડૉ. ગુણે આદિ ત્રણ સેક્રેટરીઓ, પ્રો. બેલ્ગલકર અને રા. વિશ્વનાથ પ્ર. વૈદ્ય (બેરીસ્ટર ઝાટ લો) જેઓ સ્વાગતમંડળ (રીસેપ્શન કમીટી) ના પ્રમુખ હતા તેમણે તથા સંખ્યાબંધ સુશિક્ષિત સ્વયંસેવકોએ ઘણો શ્રમ લેઇ સવળતા તૈયારી કરી હતી. સ્ટેશન ઉપર F. O. C. ચાંદવાળા સ્વયંસેવકો બધી દ્રેષ્ટનવખતે હાજર હતા, તેઓ પરિષદને માટે આવેલા પ્રતિનિધિઓને માટે નિર્માણ કરેલા ઠેકાણે તેમને પહોંચાડતા હતા. હિંદુ પ્રતિનિધિઓને માટે ફર્ગ્યુસન કોલેજપાસે આવેલા “સ્માર્તનૈવેદિકાશ્રમ” માં રહેવાની ગોડવણ કરવામાં આવી હતી. પારસી અને યુરોપિયન પ્રતિનિધિઓની ગોડવણ સ્ટેશનપાસે “નેચનલ હોટેલ” માં કરી હતી. અને મુસ્લેમ બ્રાધરોને પૂનાના એક પ્રતિષ્ઠિત મુસ્લેમ ગૃહસ્થે પોતાના મેમાતતરીકે સત્કાર આપ્યો હતો. બંગાળી, મદ્રાસી, ગુજરાતી અને દક્ષિણી પ્રતિનિધિઓ પરિષદે કરેલી વ્યવસ્થા જોઇને સરખી રીતે આનંદ પામતા હતા. ખુશી વિસ્તીર્ણુ અને હવાવાળા જગામાં વૈદિકાશ્રમ બાંધ્યો છે; તેના વ્યવસ્થાપકોએ પરિષદનું મહત્વ જોઇ તે કાર્યમાટે અત્યંતને ઉપયોગ કરવા દીધો હતો. આશ્રમમાં ઓરડીઓ વિશાલ હોવાથી પ્રતિનિધિઓની રહેવાની મગવડ સારી રીતે થઈ હતી. પરિષદનું કામ ૧૧ વાગે શરૂ થવાનું હતું; માટે ભોજન યાં જ પ્રતિનિધિઓ ભાંડારકર ઇન્સ્ટિટ્યુટ તરફ ચાલવા લાગ્યા. આ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, ફરગ્યુસન કોલેજની પછવાડે, સર્વેટસ ઝોડ ખન્ડીખાના “હોમ” પાસે છે. ત્યાંના દેખાવો રમણીય છે. પછવાડે લાગલાગટકેરીઓની હાર છે. સામે રાનડે ઇન્સ્ટિટ્યુટ, કોલેજ અને “ભારતસેવક મંદિર” છે. એક બાજુ વાલવડીતરફનો દેખાવ નગરે પડે છે; બીજી બાજુ હિંદુ પર્વતી માતાનું મંદિર દેખાય છે; ત્રીજી બાજુ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ સિંહગઢનો કિલ્લો છે. આ પ્રકારે દૈવી સત્તા, પ્રભુજ્ઞાન અને ક્ષાત્રતેજ એટલાઓનું તો એકીકરણ કરવાનો હેતુ હોય તો તે માટે એ સ્થળ લાયક છે. પરિષદને માટે મોટો મંડપ ઉભો કર્યો હતો; અંદર જુદા જુદા સ્થળેથી આવેલા પ્રતિનિધિઓને માટે જૂદી જૂદી ગોડવણ કરવામાં આવી હતી. પ્રતિનિધિઓ આખા હિંદુસ્થાન, પ્રજાદેશ અને લંકાદીપમાંથી આવ્યા હતા. બાલુચ, સુદ, જૈન, પારસી, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી, એ બધા ધર્મના પ્રતિનિધિઓ ત્યાં ભેગા થયા હતા. ૧૧ વાગે ગવર્નર સાહેબ પધાર્યા. લેડી મર્ચન્ટ કાંઇ કારણને લીધે આવી શક્યા નહીં. ગવર્નર સાહેબને આવકાર આપ્યા પછી સ્વાગત કમીટીના પ્રમુખ બેરિસ્ટર વૈદ્ય એઓએ પોતાનું બાવણ વાંચ્યું. તે પછી ગવર્નર સાહેબે પરિષદ ખુશી મુક્યા બાબતનું બાવણ ક્યું. પછી ડૉ. સર જાંઝરકરને પરિષદના પ્રમુખ નિમત્તમાં આવ્યા. તેઓ પોતે બહુ માંદા હોવાથી તેઓ

તરફથી યો. રાજગોએ પ્રમુખનું જાપંચુ વાંચી સંભળાવ્યું. ઉપપ્રમુખની નિમણૂક અને પરિપક્વની ઘટના નિર્માણ કરવા માટે એક કમીટીની નિમણૂક થયા બાદ ગવર્નર સાહેબ- તરફ આગાર પ્રદર્શિત કરવામાં આવ્યો. અને સવારનો કાર્યક્રમ પૂર્ણ થયો. ૧ થી ૨૫ સુધી ઘણા પ્રતિનિધિઓ પ્રદર્શન-એન્ગ્રીજીશન-ગ્લેટા દેતા. તેમાં જૂના શિક્ષકો, દયિયારો, તામપટ્ટો તથા ઘણા પ્રકારના હસ્તચિખિન ગ્રંથો ખુલ્લા મુકવામાં આવ્યા હતા. પરિપક્વની ખીછ બેઠક ૨૫ થી ૩૫ સુધી હતી. તેમાં ચુંટાએલા નિર્મંધો વિદ્વાનોએ વાંચ્યા, બીજે દિવસે પ્રતિનિધિઓના ૬ વીભાગ વિષયાનુસૂચ કરવામાં આવ્યા હતા. અને તેમાં તે તે વિષયને લક્ષ્ય લેખો વાંચવામાં આવ્યા હતા. તેમ જ તે દિવસે સાંજના ૨૫ થી ૩૫ સુધી બાપ્ટી રહેલા નિર્મંધોનું વાચન થયું. ત્રીજે દિવસે પરિપક્વની સામાન્ય બેઠક હતી અને ત્યાં કેટલાક લેખોનું વાચન થયું. બપોરે કમીટીએ પરિપક્વની ઘટનાને લગતા તૈયાર કરેલા નિયમોનો વિચાર કરીને નિયમો નક્કી કરવામાં આવ્યા. હવે ખીછ પરિપક્વ કલકત્તામાં ભરવા માટે સર આશુભાષ મુકર્જના નિર્મંચનને માન આપી સને ૧૯૨૧ પછી કલક- ત્તામાં પરિપક્વ લાશરવાનો દરાર પસાર કર્યો. પરિપક્વને માટે લગભગ ૧૧૦ નિર્મંધો વિદ્વા- નોએ મોકલ્યા હતા. તેમાંથી ચુંટણી કરીને તેમને છાપીને પરિપક્વમારફત એક ગ્રંથ બહાર પાડવો એવો બીજો એક દરાર પસાર થયો. છેવટે સેક્રેટરીઓ, રવથસેરફો વિગેરેનો આ- લાર માની પરિપક્વ કામ પુર્ણ થયું. ૮ મી એ પ્રદર્શન-એન્ગ્રીજીશન-ખુલ્લું રાખવામાં આવ્યું હતું. એકંદર રીતે ગ્લેટા પરિપક્વ કામ બહુ જ સારી રીતે હતેદમંદ થયું એમાં બિલકુલ શક નથી. ડૉ. બેલવેલકર, ડૉ. ગુણે વગેરે સેક્રેટરીઓનો ઉત્સાહ અને કર્તવ્ય- તત્પરતા, અને રવથસેરફોની વ્યવસ્થા અને આગ્રાધારકતા તથા વિદ્વાન લેખોનું સાદ- ગર્થ આ બધાના સંબંધે સારી રીતે મળી આવ્યા હતા. તેને માટે તેઓ અગ્રસાપાત્ર છે. આખા હિંદુસ્થાનમાંથી આવેલા વિદ્વાનોના સહવાસ એ એક પરિપક્વ ઉત્તમ કાર્ય કર્યું છે. તેથી હિંદુસ્થાનના બહુ બહુ વિભાગોમાં રહેનારા વિદ્વાનોના વિચારવિનિમય સહે- લાકથી થઈ હિંદના વાર્ધવની વૃદ્ધિ થોડી રીતે થશે એવી આશા રાખીએ તો અરથાને નહીં અજાય.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા.

૧ પદ્યસંગ્રહ:

- ૧ યથાર્થ સાધકના અન્ત કરજીનો ઉચ્ચકો
- ૨ હિસરના અગતું કર્તવ્યગાન. (શ્રી જ. દેવી.)
- ૩ આત્મ સાક્ષાત્કાર અર્થે મનોનિયમ કરવા અધિકારીઓને ઉપદેશ. (શ્રી જ. દેવી)... ..
- ૪ કંટુ વાણી સર્વથા સર્વને હાનિકારક છે

૨ તત્ત્વવિચાર:

- ૧ આન્તર ભૂમિકાને રચનાર સાધન
- ૨ પ્રોત્સાહક પત્રો

૩ ખાનસા શાસ્ત્ર

- ૧ આન્તર મન અને વિચારસંક્રમણ. (જોડ જોડ કણીયા.)
- ૧ શ્રી સૌન્દર્યલહરી. (નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતા.)...

૪ વિશ્વવંદ્ય:

- ૧ શ્રી વિશ્વવંદ્યમહારણ સંમેલન
- ૨ શ્રી હૃષ્ટિમંત્રિ સમજામ માયના
- ૩ શ્રી વિશ્વવંદ્યજીવનકથોતિનું એક દીરણ
- ૪ શ્રી વિશ્વવંદ્યચરિતપ્રામૃત. (કૌંઠ વિઠ મહેતા) ..

આ માસિકે બી ભાગોદય પ્રિન્ટીંગ પ્રેમ અમદાવાદ—ખાડીઆમાં જ્ઞાનાંશ દેશ દેવેએ છાપ્યું અને શ્રી શ્રેયસસાધક અધિકારીવર્ગ વડોદરા તરફથી તેમજે જ તે રચયેથી પ્રગિહ કર્યું.

શ્રી મહાકાલ

રૂપ (પુસ્તક) ૨૨ માર્ગશીર્ષ કૃષ્ણ ૦ ૧૪ સંવત ૧૯૭૬ દર્શન (અંક) ૨

॥ ઓમ શ્રી ॥

યથાર્થ સાધકના અંતઃકરણનો ઉમલકો.

પદ ૧

એવો ઉમળકો યર્ષ આવે, જાણે ભેરી પ્રભુને ભાવે,
તદ્વિપ યદ્ધ રહે હું હાવે, એ પ્રભુ સગ, સગ, સગ,
રમતું ચિત્ત રહે પ્રભુધ્યાને, આ હિર સ્વરૂપે સદાય માણે,
મુજને પ્રભુમય જોઈ જાણે, અજે અગ, અગ, અગ, એવો
સમ્રાજ્ય બાન નિષયતું છોડી, વૃત્તિ પ્રભુતત્ત્વમાં ચોડી,
જાણે ચહું હું વેગથી દોડી, હિન્તતિશૂગ, શૂગ, શૂગ, એવો
ચિંતન દશ્યતણું હિર ખુણે, ધમ્મુ જાણે ચીતે હિરે,
પ્રભુનું નામ નિરતર ગુણે, આ મનહૃદય, ભૂગ, ભૂગ, એવો
જાણે તરવે લક્ષણા સ્થાપી, જીવને પ્રુનિત કરે, જે પાપી,
સાધી, ગુરુએ કળ જે આપી, જીતું, જંગ, જંગ, જંગ, એવો
નૃહરિમાં મુજ બાન વિવાપી, સ્વરૂપેય હિરે ઉપજાવી,
જાણે ત્રિમુરત વસ વર્તાવી, રાખુ રગ, રંગ, રગ. એવો

ઉત્સવના અંગનું કર્તવ્યજ્ઞાન.

પદ ૨ [આ બીજીવીએ મતિ, એ લય.]

આ ઉત્સવનીએ આવો, ઉત્સવ બધુ, હર્ષથી ઉત્સવનીએ.
આવા હિતકર કર્તવ્યકરે આવે કવચિત્ પ્રસંગ,
વ્યર્થ ગુમાવીએ તેને તો જાણવા, આપણે ૧ દ્વિઅંગ; આ૦
વ્યાવહારિક અન્ય ઉત્સવોમાં નથી થાતું આત્મકલ્યાણ,
આવા આધ્યાત્મિક ઉત્સવથી તો, પમાય પદ નિર્વાણ; આ૦
નિજ વ્યવહારનું ચિંતન ત્યાગી, યજ્ઞએ ગુરુ અભિમુખ,
અધ્યાત્મમોજન ઇચ્છતા મનની, ભાગે જેથી ઝટ લુખ; આ૦
આપણને સત્ત્રિનશ્ચ અને વળી, સત્ચિંતનને કાળ,
સદ્ગુરુસનાધમાંહી મળ્યો છે, સુંદર સમય આજ; આ૦
ભક્તિ વધારીને, શ્રદ્ધા વધારીને, ઇચ્છા વધારી અમાપ,
આજ જે સદ્ગુરુધ્યાનને ધરીએ તો, જય સકળમાં પાપ; આ૦
પાપને ડાંમવા, પુણ્યને પામવા, આજ ધરો ગુરુધ્યાન,
જયન્તીજીવન સહજમાં દેશે, તો નિજ પદનું દાન; આ૦

આત્મસાક્ષાત્કારઅર્થે મનોજય કરવા અધિકારિઓને ઉપદેશ.

પદ ૩ (આ ગગને ચઢીને કોઈ નાણો રે; એ લય.)

જો બહાદુરની ઇચ્છા ધારો રે, તો તો બધું,
કરવા મનોજય સઘ વિચારો રે છ.

ચાતાં મનોનાશ, વાસના ક્ષય થઈ, અવિદ્યા દૂર પળાતી રે છ,
તત્ત્વજ્ઞાનાશ્રિમાં, કર્મસંસ્કારોની, ત્રિધિ આ ભસ્મ થઈ જતી રે; તો તો૦
મનતણા જયથાડી, વિશ્વપ્રપંચનો, પ્રકૃતિમાં લય થાતો રે છ,
પ્રકૃતિનો લય થઈને શમલમાં, બહારનરૂપે ભળાતો રે; તો તો૦
મન શમી જાતાં પીરા! જગ શમી જશે, મનનું કલ્પેલું એ ખોટું રે છ,
જામત ચાતાં પછી યાને જણાશે, જગ હતું, સ્વપ્ન એક મોટું રે; તો તો૦
પૃથક્ થઈને સઠિથી તત્ત્વાભ્યામથી, અમનસ્કભાવ, પ્રકટાવો રે છ,
જલના તરંગો, જલમાં શમે તેમ, મનને ચિન્મયમાં શમાવો રે; તો તો૦
ત્રિપુટી ટાળીને સર્વ ક્રિયામાં, જીવન્મુક્તાવત રહેજો રે છ
નરહરિબલ્લાથી, અખડ અબેદતાનું, અનુભવસુખ સદા લેજો રે; તો તો૦

૧ જેના શરીરને દાદર થઈ હતી તેવો મનુષ્ય આ દર્શાત એવા છે કે કોઈ એક આંધળો મનુષ્ય હતો, તે ચહેરતી બહાર જતા માટે ચહેરના કાટની દિવાલને હાથ લગાડીને દરવાજો શોધતો ફરતો હતો, પણ જ્યારે જ્યારે દરવાજો આવે ત્યારે એને દાદરનો રોગ લાગ્યું પડેતો હતો, તેને લઈને ખજાગ આવી હતી એટલે બહાર નીકળવાની તક મળતાં દાદરને લીધે તે મનુષ્ય તે તકનો લાભ તક શકે નહિ અને વારંવાર એક જ જાતનું કાર્ય તેને કરવું પડતું.

કટુ વાણી સર્વથા સર્વને હાનિકારક છે.

પદ ૪ (ન કીજીએ, પ્રીતકી, અમણી ન કીજીએ: એ સ્વ.)

ન બોલીએ, વાણી કડવાશભરી બોલીએ,
ન યોળીએ, અમૃતને રચાને હેર ઘોળીએ,—
રત્નપેટીનેથી વાણી વિચારીને બોલીએ,
વાણીને બનાવી શકે માઈને ન છોલીએ,
વચન કટુ શુભાવી, ખીભતું હિર દ્રઝારી,
મનથી ને મનથી ન ડોલીએ; ન બોલીએ.

હસતી વાત ચીકણી કરીને ન યોળીએ,
નિંદાના કાદવમાં તેને ન રોળીએ,
સોનાતી જાડજેવી, વાણી આ સહેવી,
પાણીમાં તેને ન ઝમોળીએ; ન બોલીએ.

સત્ય, પ્રિય, હિનકાગી હોય તેને બોળીએ,
શુભ વાણી બોલી, સહિનાં હૃદયો ઘોળીએ,
સત્કથા અપાવનારી, જીવન સુવારનારી,

સાચી સિદ્ધિ જાણો જાણો, *અબોલી એ; ન બોલીએ.

આંતર મૂમિકાને રચનાર સાધન.*

પ્રિય સાધક બંધુઓ,

છંદશ્રીના તનુના પ્રાદુર્ભાવનો આજ પુણ્યતમ શ્રેયસ્કર પ્રસંગ છે. જે શરીરતી અંદર પ્રગળ્યલિત ઘપેલો રમણીય ચિત્તજ્યોતિએ અનેકનાં ચિત્તને હરણ કરી, પોતાને અભિમુખ બનાવી, અનેકનાં અનેક પ્રકારનાં દિલને સાધ્યાં, તે શરીરનું પ્રાકૃત્ય કયા અનુ-જ્ઞાતી તથા અધિકારિઅતઃકરણને પરમ આનંદના વિષયરૂપ ન હોય ? અને તેથી જ તે દિવસને આપણા જીવનમાં એક અવગ્ય ઉત્સવરૂપ પ્રસંગ સમજી તેને ઉજવવાને આજે આપણે એકત્ર થયા છીએ.

ઉત્સવ એટલે 'શું ?' હું કામાં એટલું જ કે અંતઃકરણને કંઈ મંવિશેષ આનંદાનુભવ કરાવવો, એને આપણે ઉત્સવ કહીશું આ બ્યાખ્યા ઉત્સવના સામાન્ય હેતુને સ્પષ્ટવતી હોઈ શ્રેયસ્સાધકાભાટે તે સંપૂર્ણ બ્યાખ્યારૂપ નથી. અંતઃકરણના એકને લઈને આનંદના વિષયો

* બહુ મૂલ્યવાળી.

+ પરમપૂજ્ય શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રાચાર્યજીનો આ લેખ શ્રેયસ્સાધકવ્યના કાર્તિક કૃષ્ણ ૧૪ના ઉત્સવનિમિત્ત સમ્પ્રવામાં આવ્યો હતો.

પણ લિન્ન લિન્ન હોય છે. વ્યસનીને ત્યાં ઉત્તમ પ્રકારનું વ્યસન થયેલું પ્રમાણમાં અત્યુ-
કૃષ્ટ વ્યસનાગ્રાસાથે મળે તે તેના અંતઃકરણને આનંદરૂપ હોવાથી તેને તે ઉત્સવરૂપ છે.
તે જ પ્રમાણે જેને જેમાં રસ હોય તેનો ત્યાં સમૂહમાં ઉદ્ભવ થતો હોય ત્યાં તેને ઉત્સ-
વનું ભાન થાય છે.

આમ હોવાથી યથાર્થ શ્રેયરસાધકને શું ઉત્સવરૂપ થાય, અથવા એવું તે શું હોય કે
જેને શ્રેયરસાધક ઉત્સવરૂપ સ્વીકારે એ પ્રશ્ન પ્રકટે છે. આનો નિર્ણય કરવા માટે શ્રેય-
રસાધક એટલે શું, અને તેના અંતઃકરણનું કેવું સ્વરૂપ હોય એ પ્રથમ વિચારવું જોઈએ.
આ સંબંધી સ્વરૂપમાં આપણે એ જ નિર્ણય કરીશું કે જેના જીવનમાં પ્રધાન ધ્યેય
શ્રેયસ્ને સિદ્ધ કરવાની છે તે શ્રેયરસાધક અને એ પ્રકારની ધ્યેયને સિદ્ધ કરનાર જે જે
પ્રયત્નો છે, તે સાધવામાં ઉત્સાહ, આગ્રહ આદિ પ્રયત્નને સિદ્ધ કરનારાં લક્ષણો જેના
અંતઃકરણમાં અર્પિત પ્રકટ રહે છે, અને તેને જ અત્યુકૃષ્ટ પ્રયત્નમાં જેનું સતત વહેવું
થાય છે, તે યથાર્થ શ્રેયરસાધકના અંતઃકરણનું સ્વરૂપ છે.

આ નિર્ણય થવાથી તેવા અંતઃકરણને શું વસ્તુ આનંદજનક થઈ પડે, અને કેવા
કાર્યમાં તે ઉત્સાહસહિત ભેગાય એ વિચાર કરવો જરૂરનો થઈ પડે છે. અહીં જોતાં આ
પ્રશ્નનું ઉત્તર શ્રેયરસાધકના અંતઃકરણના સ્વરૂપની જે વ્યાખ્યા કરી, તેમાં જ આવી
ગયું છે, તો પણ તેના વિશેષ સ્પષ્ટીકરણમાટે આપણે પુનઃ કહીશું કે યથાર્થ શ્રેયરસા-
ધકના અંતઃકરણને જે વસ્તુ પેતાના નિર્ધારિત લક્ષ્યપ્રતિ લાગે જવામાં મદદરૂપ થઈ
પડતી હોય, તે વસ્તુપ્રતિ તેના લક્ષ્યને દોરવાનો પ્રયત્ન પ્રાપ્ત થયો એ તેને ઉત્સવરૂપ
તેમ જ પેતાના નિર્ધારિત લક્ષ્યની કિચિત અંશમાં પણ સિદ્ધિ કરાવનાર શારીરિક વા માન-
સિક જે કંઈ કાર્ય હોય તે સાધવાનો જે સમય મળે, તે શ્રેયરસાધકના અંતઃકરણને ઉત્સ-
વરૂપ હોવો જોઈએ.

આ પ્રકારનું કાર્ય આપણે અહિં એકાએક થઈ જઈ ચક્રતા હોઈએ તો જ આપ-
ણે ઉત્સવને ઉગતીએ છીએ એમ કહે છે. આપણે કહી ગયા તેવા પ્રકારના આપણા
નિર્ધારિત લક્ષ્યપ્રતિ દોરનારા સાધનને જે કંઈ પણ અંશે આપણે સાધી શકતા નથી તો
આપણે ઉત્સવ ઉજવવા એકાએક થઈએ, એમ કહ્યું નથી, પણ પરસ્પરમાં વાતો કરવા,
એક બીજાના ચિંત્તાને, ખાવા પીવા અને મનની નિદ્રાને મોજ ભોગવવા એકાએક થઈ
છીએ એ સ્પષ્ટ જ છે. અને જે આ રીતે આપણે આજના સમયને ચીતાવીએ છીએ તો
પછી આપણે શ્રેયરસાધક છીએ એનો પૂરાવો શી રીતે આપી શકીશું ?

આપ હોવાથી આપણા ઉત્સવના સ્વરૂપનું વિશેષ સ્પષ્ટ ચિત્ર રચાય છે; અને તેમાં
ચિદ્રિ તથા નિવેશરૂપ કર્તવ્યનો પણ સ્પષ્ટ નિર્ણય થાય છે.

પ્રિય બધુઓ, આપણા નિર્ધારિત લક્ષ્યપ્રતિ આપણે વિશેષ અભિમુખ થઈએ તેને
માટે એ સાધના છે: એક તે આપણને પ્રાપ્ત ઉપદેશ સાધનોનું એકાંતમાં સુન્દર અનુશીલન
કરવું, અને બીજું એ કર્તવ્યમાં વિશેષ સુગમતા સંપાદન, વિશેષ ઉત્સાહ પ્રકટે, આગળ
પધ્ધતિનાં કમનું યાન થાય આપણી કક્ષિતિઓ નિવૃત્ત થવાના કાંઈ મનોનું સ્પષ્ટીકરણ
થાય, આપણા રમતમ સંસ્કારોનું કંઈક અંશમાં પણ ક્ષાલન થાય, એ વગેરે કરનાર જે

છટસમાગમ, તેને સેવવો. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો આપણે એવા વાતાવરણમાં આવવું કે જ્યાં આવવાથી સ્વભાવથી આપણને પૂર્વોક્ત લાભ થાય.

આ બીજા સાધનની સિદ્ધિમાટે આપણા હિસોબની યોજના છે, અને તેને માટે જ આપણે આ સમયે એક જ ચિંતન થાય છે. આથી આ ઉદ્દેશની સફલતા કરવા તરફ જો આપણી અભિરુચિ તથા અભિમુખતા હોય છે તો જ ઉત્સવરૂડે આપણે પૂર્વે કહ્યા તે પ્રકારના બીજા સાધનને સાધી આપણા નિર્ધારિત લક્ષ્યમાં આપણે આગમ વહી શકીએ છીએ.

આ બીજા સાધનની સચિય સિદ્ધિ થવા માટે પૂર્વે એવી પ્રથા હતી કે સાધક ઉત્સવના એક દિવસપૂર્વે અહિં આવે, વિવિધ સદ્વિચારો શ્રવણ કરી પોતાના અંતઃકરણમાં વેગથી પહોંચા બાવરારિક તત્ત્વનું કંઈક શ્રમન કરે, અને તે અંતઃકરણને ઉત્સવના વાસ્તવ લાભને પ્રવણ કરવા યોગ્ય ભૂમિમાં આણી મૂકે. પછી બીજો દિવસે છટપૂજનાદિ શ્રવણ કરવાને સાધે, અને સદ્બોધ આદિ શ્રવણ કરે, પોતાના અધિકારની વિરુદ્ધિની કષાઓને પ્રાનાદિ દ્વારા જલણી લે, ધૃષ્ટના દર્શનથી સહજ સ્વભાવે અંતઃકરણમાં અપૂર્વ બ્રહ્મ ભરે અને તેના મનિન સંસ્કારને નિવૃત્ત કરે, પછી ત્રીજો દિવસે પોતાની સાધન-ક્રિયાસંબંધી ગોપ્ય વાર્તા કરી ઘેર સાધનક્રમને માધનાના વેગને પ્રાપ્ત કરી પછી પોતાના સ્થાને નિવર્તે.

આપણે પૂર્વે આધેના ઉત્સવના ઉદ્દેશને આ રીતે વધારે સાર્યક કરવાનો આપણો ક્રમ હતો ગમે તે કારણથી આપણો તે ક્રમ બદલાયો છે. કાં તો જ્ઞાનગ્વના અવધિને પામ્યા હોય, કાં તો અધિક બ્યવહારમય થવાથી અવકાશ ન મળતો હોય, કાં તો નવીન જાણનાની ક્ષમ્બા શમી ગઈ હોય, ગમે તે હોય, પણ માધકાનું હિમવમાં આવવાના સમયનું બદલો આપણે થઈ ગયું છે. કટલાકનો તો પોતાના ગામથી નીકળ્યા પાછા પોતાને ઘેર પહોંચવાનો બધો ક્રમ ઉત્સવના એક દિવસના ૨૪ કલાકમાં જ સમાપ્ત થાય છે. આનો પરિણામ એ આવે છે કે ઉત્સવના વાસ્તવ રંગથી રંગાવા જેવું તે પોતાના અંતઃકરણને કરી શકતા નથી.

વધારે આશ્ચર્યસરખું તો એ છે કે આપણામાંના ધણાને અવકાશ નથી હોતો એમ કાંઈ નથી. તેઓ એક દિવસ પહેલાં પણ આવે છે, પરંતુ પોતાના સંબંધોને ત્યાં હારી ત્યાં જ આનંદવાર્તા કે જે કરવું હોય છે તે કરે છે, નામમાં હરે હરે છે, કાંઈ વિષયરસને પોષવું દૃશ્ય જોવાનું સાધન મળે છે તો તે જુએ છે, અને આ રીતે તે દિવસનો મજો સમય વ્યતીત કરે છે. ઉત્સવના મુખ્ય દિવસે પણ સાત્ત્વિક શાંત આનંદ લેવાને બદલે નિત્યના કાયા કમલા કરવામાં ધણા પોતાનો સમય ગાળે છે, જોજાનું કાર્ય જે અત્યંત અદ્ય સમયમાં આટોપી તમ અન્ય અધિક હિનકર કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ, તેને જડને તેમાં મજો સમય વીનાવે છે, પછી અગ્રેજી કહેવન પ્રમાણે Affix d'impoverish ના નિયમે થોડો કાલ 'ગામકુલી' કરે છે (1) અથવા આર્થવૈદ્યશાસ્ત્રના મોજનાન્તે જ્ઞાતપદે ગચ્છેત્ એ સત્ત્વું સ્મરણ કરી, ગામના થોડા પ્રદેશપર્યંત પોતાના પૂજારી લાંગાવે છે. અને પછી કાં તો અન્ય ઉત્સવરૂપર આવવાના વિચારપૂ.

વંક આશ્રમને પ્રણામ કરી નીકળી પડે છે. અને પોતાના મુકામઉપર આનંદ કરે છે, અથવા અન્ય વ્યવહારમાં ઉત્તન થાય છે. ત્રીજા દિવસે પણ આવે જ કાંઈ વ્યવહારિક વિધિ ચાલતો હોય છે. કશું કરવાનું ન હોય તો છેડે કમાટી ખાગના વાધના પાંજરાતરફ દૃષ્ટિ ફેંકવામાં આવે છે. આ રીતે ઉત્સવના નિમિત્તથી પોતાના જીવનના ત્રણ દિવસ વ્યતીત કરવા છતાં, ઉત્સવના વાસ્તવ અંશમાં ત્રણ કલાક પણ સ્થિરતાથી ટકતા હશે કે કેમ એ શંકા રહે છે. અસ્તુ. આપણે આ વિષયને ચર્ચના અર્થે જ આ લેખનો ઉપક્રમ કર્યો ન હોવાથી તેના વિસ્તારને અટકાવીશું.

પ્રિય બંધુઓ, પરંતુ: ઉત્સવ શું છે, તેનો ઉદ્દેશ શો છે, અને તેને યથાવિધિ કેવી કેવી રીતે પાલન કરવો જોઈએ, એનું સ્વરૂપ અત્યંત સૂક્ષ્મમાં આપણે વિચારી ગયા. આ ઉત્સવના અંગની આપણી વ્યાખ્યાનની પ્રવૃત્તિ, ઉત્સવની સિદ્ધિના ખીજા વિભાગને લખને છે. સદ્વિચારનું પ્રસારણ, આપણા કર્તવ્યપ્રતિ લક્ષ કરાવનાર વચનોનું શ્રવણ એ ઉત્સવની સિદ્ધિના ઉદ્દેશરૂપ છે, અને તે અંગ આ વ્યાખ્યાનપદ્ધતિવડે સંધાતું હોવાથી હવે આપણા એ મૂલ ઉદ્દેશને ચરિતાર્થ કરવાનો પ્રયાસ કરીએ.

મનુષ્યને ગૃહની ઉપમા આપીએ તો તે અયોગ્ય નથી. જગતમાં અનેક પ્રકારનાં ગૃહ હોય છે, કોઈ જુનું, કોઈ નવું, કોઈ નાનું, કોઈ મોટું, કોઈ ખસવાનું, કોઈ દુર્બલ, કોઈ દરિદ્રી તો કોઈ લઘ્ય, કે.છ મજ્જિન તો કોઈ રમણીય, કોઈ કુપડા જેવું તો કોઈ મહાલય-સરખું: એમ અનેક પ્રકારનાં હોય છે, તેમ મનુષ્યોમાં પણ એવા જ વિવિધ પ્રકારો હોય છે. કોઈ પણ ધરને જેવા પ્રકારનું બનાવડું હોય, તેવા પ્રકારનું બને છે, તેમ કોઈ પણ મનુષ્યને જેવા પ્રકારના બનવું હોય તેવા પ્રકારે તે પણ બને છે. ગૃહ સ્વતંત્રપણે ગળદી પડવા શિવાય ઉત્તમ થવાનું કાર્ય કરી શકતું નથી, તેમ મનુષ્ય પણ ગળદી પડવાનું કાર્ય સ્વતંત્રપણે કરે છે, પરંતુ ઉત્તમ થવાનું કાર્ય તે સ્વતંત્રપણે કરી શકે નથી. ધરને ઉત્તમ બાંધનારની જેમ જરૂર છે, તેમ મનુષ્યને ઉત્તમ થવા માટે સદ્ગુરુની જરૂર છે. ભેદ માત્ર એટલો જ છે કે ધરમાં પોતાને ઉત્તમ કરવાનું નવીન બળ નથી, જ્યારે મનુષ્યમાં, તેના પોતાનામાં જ એવી સામગ્રી છે કે જેનાથી તે પોતાને ઉત્તમ કરી શકે.

જેમ મજમૂત, ઉત્તમ વ્યવસ્થાવાળા, જોષ્ટી અનુકૂળતાવાળા, ઉપયોગનાં સર્વ સાધનોથી યુક્ત ધરમાં રહેનાર વધારે સુખાનુભવ કરે છે, તેમ મનુષ્યધર ધરની સામગ્રી પણ સર્વ પ્રકારથી ઉત્તમ હોય તો તેમાં રહેનાર મુખ્ય પુરુષરૂપ જે અભિમાની, તે પણ બહુ સુખને ભોગવના તેમાં રહી શકે છે. આથી મનુષ્યે સુખાર્થે પોતાના ગૃહને જેમ ઉત્તમ પ્રકારનું રાખવાની જરૂર છે, તેમ મનુષ્યે પોતે અધિકાધિક સુખાનુભવ કરવા માટે પોતાને અત્યંત ઉત્તમ કરવાની જરૂર છે.

આ કરવા માટે શું કરવું, એ પ્રશ્ન અહિં ઉપરિચિત થાય છે. ધરને સર્વ પ્રકારથી મજબુત કરવા પ્રથમ જેમ અત્યંત ગરબાનું પાયાની જરૂર છે તેમ મનુષ્યે પોતાને સર્વ રીતે સુદૃઢ કરવા માટે પોતાના પાયાને બલવાન અને મુદ્દઢ કરવાની જરૂર છે. મનુષ્યને પાયા કયો છે, તથા તેને સુદૃઢ કરવા શું કરવું, એટલાનું જ માત્ર આજના ત્રિપદમાં ચિંતન કરવાનું રાખ્યું છે. આટલા વિધિને જો આપણે બહુ સારી રીતે ગરબી રાખ્યો

હશે, અને તેના બે આપણે યથાર્થ રીતે આચારસાધ્ય પ્રયોગ કરીશું. તો આપણા જીવનને જેવું સુયોગ્ય કરવું હવે તેવું કરી શકીશું.

માનવ જીવનરૂપ ગૃહનો પાયો એ મનુષ્યનું અંતઃકરણ છે. એ અંતઃકરણની ભૂમિકા રચવી એ માનવ જીવનરૂપ ગૃહનો પાયોને સુદૃઢ કરવા જેવું છે. જ્યાં સુધી અંતઃકરણની યોગ્ય ભૂમિકા રચાઈ નથી હોતી, ત્યાં સુધી તેના ઉપર આધાર રાખતું મંદિર યથાયોગ્ય રીતે ચણાતું નથી અને એ જ્યાં સુધી યોગ્ય રૂપમાં નથી ચણાતું ત્યાં સુધી તેની અંદર રહેનાર મનુષ્ય કદી વાસ્તવ સુખનો ઉપભોગ કરી શકતો નથી. જેના અંતઃકરણની ભૂમિકા દુર્બલ, અદૃઢ અને અચ્ચરચિત્ત છે તે મનુષ્યમાં કાંઈ પણ પ્રકારનું સ્થાયીપણું રહેતું નથી, અને જેનામાં કાંઈ પણ યોગ્ય વસ્તુનું સ્થાયીપણું છે, તેનાથી જ જીવનનો વાસ્તવિક રીતે લાભ લેવાતો હોવાથી, જે તે નથી તો તેનું જીવન જ નથી એમ કહીએ તોપણ ચાહે. આમ હોવાથી પ્રત્યેક મનુષ્યે અંતઃકરણની ભૂમિકા રચવામાં અત્યંત લક્ષ આપવાની જરૂર છે.

અંતઃકરણની ભૂમિકા તૈયાર થવી એટલે ? આપણે પ્રશ્ન કરીશું કે ધરતો પાયો તૈયાર થવો એટલે ? એટલે એ જ કે તેના ઉપર જે મકાન તૈયાર થવાનું છે તેને જમીનમાં નીચે ન ઊતરવા દેતાં ધારણું કરી શકે એવી પૃથ્વીને આપવામાં આવેલી શક્તિ. તે જ પ્રમાણે માનવ જીવનમાં જે કંઈ આત્મિક પડે તેનો બધો ભાર નિર્જન અને અગમપણે અંતઃકરણમાં સહન કરવાની શક્તિ તેનું નામ અંતઃકરણની ભૂમિકા રચાવી, એ છે.

માનવ જીવન કેટલા ભારવાળું થશે એ કાંઈ જાણેલું હોતું નથી, અને તેથી તેને સહન કરવા માટે અંતઃકરણની ભૂમિકારૂપ પાયોને જેમ અને તેમ અત્યંત સુદૃઢ કરવાની અગત્ય સહજ સ્પષ્ટ થાય એમ છે.

બીજો પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થશે કે અંતઃકરણની ભૂમિકા શી રીતે તૈયાર થયેલી જાણવી ? આપણે તેને અંગે પ્રતિપ્રશ્ન કરીશું કે ધરતો પાયો શી રીતે તૈયાર થયેલો જાણવો ? એનું એ જ ઉત્તર આપી શકીશું કે ઉપરના ભારથી તે ભારે કદી દબાય નહિ, જેટલો નોખવા ધાયો હોય તેટલા ભારને ઝીલે, પૃથ્વીમાં રહેલા જળથી પોણો પડી જાય નહિ, પોતાનામાં આસપાસથી આવતા જળપ્રવાહને પોતાની બીનર પ્રવેશવા દે નહિ, ત્યારે જાણવું કે પાયો તૈયાર થયો. તે જ પ્રમાણે જીવનમાં ગમે તેવા પ્રતિકૂળ પ્રસંગ આવે પણ તેથી દબાય નહિ, ગમે તેવા મોઢક અનુકૂળ સંભોગો પ્રાપ્ત થાય, પરંતુ જે અવિદિત હોય તેનાથી દંસાય નહિ, સંસારના અનેક મનુષ્યોદ્ધારા મળતા અયોગ્ય સંસ્કારરૂપ ઝરણેને પોતાનામાં પચાડે નહિ, જીવનના કાંઈપણ પ્રકારના ભારને તે અચકપણે ધારણ કરે—ઝીલી શકે—તો જાણવું કે અંતઃકરણની ભૂમિકા રચાઈ છે, માનવજીવનરૂપ ગૃહનો પાયો સુદૃઢ થયો છે.

આ નિર્ણયના અંતે ત્રીજો પ્રશ્ન સહસા ઉઠશે કે અંતઃકરણની આવી ભૂમિકા શી રીતે તૈયાર થાય ? આપણે પણ પુનઃ પ્રશ્નની શૈક્ષિતે જ અનુસરીને પૃથ્વીનું કે ધરતો પાયો શી રીતે તૈયાર થાય ? તેનો ઉત્તર એ મળે છે કે સુનો, ઈંદનાં રાહાં, કાંકરી વગેરે બધ-

વાનુ ચીકાસવાળા પદાર્થોને એકઠા કરી તેના ઉપર સારી પેટે ટીપણી કરવાથી—અર્થાત્ કોન્ક્રીટ કરવાથી તેની સાથે સાથે જળનું પણ પુષ્કળ સિંચન થતું રહેતું જોઈએ.

પરંતુ એ; આપણે પણ તેવું જ જોઈએ છે. અંતઃકરણની ભૂમિકા રચવામાટે શાસ્ત્ર, તથા સત્યરૂપોએ દર્શાવેલાં જે અનેક સાધનો છે તે રોડાં, યુનો વગેરે વસ્તુરૂપ છે. તેમાં જલને રચાને ભક્તિરૂપ રસ રેખા કરવાનો છે; જે કંકરી, યુનો, રોડાં વગેરે સર્વનું એકીકરણ કરી તેને અત્યંત દૃઢ શેકે બનાવી છે.

આ સર્વ વસ્તુઓ સર્વને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. પરંતુ મનુષ્યે જાતે જે કરવાનું છે તે એ કે એ બધાં રોડાં વગેરે ઉપર ટીપણી—સખત ટીપણી કરવાની છે. કિંવનાબનજેનું મનુષ્યનું મહોદું અગાડનાર આ જ વસ્તુ છે, પણ યથાર્થ રીતે વપરાતાં તે રામબાણ ઉપચાર થઈ પડે છે.

આંતર ભૂમિકા કુળાથી સારી પેટે ટીપાવી જોઈએ, અને એ કુળો તે તિતિક્ષા છે. નિતિક્ષારૂપ કુળાથી જો તે ટીપાતી નથી, તો સાધનરૂપ સામગ્રી બહે મળે તેટલી ઉત્તમ કે બલવાન હોય તો પણ તે નિર્થક સરખી છે, આથી અત્યંત અચ્ચ તિતિક્ષારૂપ ટીપણીની છે. તિતિક્ષાથી ટીપાયા વિના કાંઈ પણ અંતઃકરણની ભૂમિકા રચાઈ નથી, રચાતી નથી અને અંતઃપર રચાશે નહિ.

આપણે માટે પ્રશ્નકાર તૈયાર જ છે, અને તે પૂછે છે કે તિતિક્ષા એટલે શું ? આનો ઉત્તર અન્યથાજ શ્રીસિદ્ધાન્તસિન્ધુ આ પ્રકારે કહે છે: “ તિતિક્ષા એટલે તાપ, શીત, ક્ષુધા તૃષ્ણા આદિ અનેક પ્રકારનાં દુઃખ તથા વિવિધ યુગ્મ સહન કરવાનો અભ્યાસ સિદ્ધ થયો તે. ” આ કથનને સહજ વિસ્તારથી વિચારીએ. ખાવા પીવામાં, પહેરવા ઓઢવામાં, સૂવા બેસવામાં, વગેરે શરીરથો થા જો જો બાપારો છે તેમાં આપણું મમત્વ હોય છે, અને જ્યાં મમત્વ હોય છે ત્યાં તેનું વિરોધી દેવ પણ હોય છે. ત્યારે આપણી વૃત્તિને અનુકૂલ પડે તેની પ્રાપ્તિ તથા ભોખમાં મમત્વ રહે છે અને વૃત્તિથી પ્રતિકૂલ પદાર્થ વા સ્થિતિની પ્રાપ્તિ થતાં તેમાં દેવ ઉપજે છે. આ જાને બાવાથી રહિત રહોને જે કંઈ આવી મળે તેને સહન કરવું—સારી રીતે સહન કરવું—એ તિતિક્ષા છે.

તે જ પ્રમાણે અંતઃકરણમાં ઉડતા દ્વૈતભાવો જેમકે સારા ખોટાપણું, લાભ હાનિ, પરા અપયથ, રાગદ્વેષ, વગેરે છે તે બધા ભાવોને અંતઃકરણમાં ઉડતા દબાવતા એ પણ તિતિક્ષારૂપ જ સ્વરૂપ છે. આ જાને પ્રકારની રથૂસ તથા માનસિક તિતિક્ષા સહન કરવામાં આવે છે તો જ અંતઃકરણની ભૂમિકા રચાય છે.

ખોટી વસ્તુ આવી મળે તેને સહન કરવારૂપ તિતિક્ષા છે, તેમ સારી વસ્તુ આવી મળે તેના તરફ તજાઈ ન જવારૂપ વૃત્તિની સમસ્થિતિ એ પણ તિતિક્ષા જ છે. પ્રથમની રથૂસ તિતિક્ષાકરતા આ દ્વિતીય પ્રકારની માનસિક તિતિક્ષા અનેકયુક્તિન અને ચતી-યાતી છે. રથૂસ તિતિક્ષા સેવનાર મનુષ્યો મળી આવે છે, પણ સદ્ગત તિતિક્ષા સેવનાર વિરલ હોય છે.

રીતકાલમાં થંડા પાણીમાં મેમી તાંદને સ્થાન કરવારૂપ નિતિક્ષા મહન કરનાર મનુષ્યો જરૂરે, પરંતુ ઓછી સંપત્તિના રીતકાલમાં દાનરૂપ જગમાં બેસી તાંદને સ્થાન કરનાર ક્ષયિતજન મગશે ઉપર દાનમાં પાંચ પચીસ ધીખતી ધુણીની વચ્ચે મળ્યાદને બેમી તાપને સહેવારૂપ નિતિક્ષા કરનાર મનુષ્યો મળવા સુનમ છે, પરંતુ સંસારની અને પ્રતિકૂલનારૂપ ધીખતી ધુણીવચ્ચે મરમેશ્વરને અર્થે અનેક કંટાને ઉપદા રીકારવારૂપ ઉપ તાપને રીકારી તેને પ્રમન્નતાથી મહેનત મગે જ મળવાના. આ પ્રમાણે માનસ નિતિક્ષા સાવરી એ અત્યંત કઠિન છે.

જ્યાં દાન કરવાથી જગમાં યશઃ ડંકા વાગી રહેતા હોય તે તરફ દાન કરવા વળેલા હાથને એકદમ રોકી ત્યાંથી પાંડા વાગી આપણે ડામે હાથ પછી ન જાયી શકે એવા કાષ્ઠ ગ્રંથ રચનામાં જે રીતે આપણે નામ નિશાન પછી ન રહે એવા રૂપથી દાન કરવું: આ બીજી કાંઈ જ નથી, પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની મનમિક નિતિક્ષા છે.

જે ગ્રંથના લેખથી આપણી દિગ્ગંઠ કીર્તિ થતી હોય, અને જે ગ્રંથ જગતમાં ઘેરે ઘેર વચાઇ અનેક પુરોનાં અત્યંત દિન કરવાને સમર્થ હોય, તે ગ્રંથને આપણે નામ લખ્યા વિના જ પ્રકટ કરવો, અને તેની કીર્તિની સ્પૃહાથી રહિત રહેવું એ અત્યંત સમર્થ માનસ નિતિક્ષા છે.

આપણને અત્યંત પ્રીતિપાત્ર પદાર્થ પ્રાપ્ત હોય, પરંતુ અન્યના હિનઅર્થે તેના ત્યાગ કરવારૂપ ભોગ આપવો, આપણને પ્રાપ્ત પ્રિય પ્રત્યર્થપ્રતિ આપણા અંત કરણરૂડે મમતા છોડી તેને તદ્દશ્યશુદ્ધિથી અવનોદવો, મર્મ પ્રકારનાં પ્રાપ્ત સુખોમાં પણ વિરાગ-ભુદ્ધિ ધરી તેનો ઉપભોગ ન કરવો, આપણે કંઈ મહન કરીને પણ અન્યના કુખનું વિનાશ કરવા પ્રયત્ન સેરવો, અન્યના અયોગ્ય આક્ષેપોનાં બદલાવું ઉત્તરે આપણી પામે હોવા છતાં તે સામા પ્રતિઉત્તરરૂપે ન કહેવાં, અન્યના દોષોને દોષરૂપે જાણવા છતાં તેના તરફ ઉપેક્ષા સેવી તેના યત્નકિચિત્ત ગુણને પણ આપણી જ્ઞાતિમાં મહદ્ ગુણરૂપે સ્થાપી રાખવો: એ સર્વ અનોખા નિતિક્ષા છે.

પ્રિય બંધુઓ, આપણને કાંઈ મહત્વની વસ્તુનું જ્ઞાન હોય છતાં તે કુલાઇ કુલાઇને કે આપણા જ્ઞાનને જતાવવા ખાતર તે જ્ઞાનનું પ્રગટન ન કરવું, આપણને જે કાંઈ વિશેષ શક્તિ મળેલી હોય તેને બીજા આગળ ન કહી સમજાવતી, આપણને વિશ્વાસપૂર્વક જે કંઈ ગ્રંથ કથન કરવામાં આવ્યું હોય તેનું કપાલિક કથન ન કરવું, અમુક પ્રકારનું જ્ઞાન આપણને પ્રાપ્ત હોવા છતાં, અન્યની આતુર નિતામાર્જિના તેને ઉપરે આપવા ન બેમી જવું, આંતરથી પ્રભુદ્ધ હોવા છતાં બદારથી સજ્ઞાનવત્ વા અદ્યવત્ વિચરવું, એ વગેરે પણ સૂક્ષ્મ નિતિક્ષા જ છે.

(અપૂર્ણ.)

આન્તર મન અને વિચારસંક્રમણ.

આન્તર મનના અદ્ભુત ચમત્કારોના વિષયમાં ફેટલાક ચમત્કારોનેવા જણાતા વ્યક્તિકરોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે અને એમાં કયા કયા નિયમો રહેલા છે તે પણ દર્શાવવામાં આવ્યા છે. આદિ વિચારસંક્રમણ અથવા વિચારસંક્રાન્તિ અને આંતર મનનો સંબંધ પ્રવિષાદ છે.

વિચારસંક્રમણને પાશ્ચાત્ય ભાષામાં 'ટેલીપથી' નામ આપવામાં આવે છે. એ આંતર મનની એક શક્તિવિશેષ છે. પંચ બાહ્ય ઇન્દ્રિયોની સહાયતા વિના જ બે અથવા અધિક આંતરમનની વચ્ચેનો વ્યવહાર આ શક્તિવડે થાય છે. બાહ્ય મનના સંબંધમાં એ પ્રસિદ્ધ છે કે એ બાહ્ય પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયદ્વારા બાહ્ય જગતના જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે. પણ એ ઇન્દ્રિયોની સહાયતા વિના બે આંતર મન પરસ્પર વ્યવહાર કરી શકે છે, એક બીજાના વિચારો જાણી શકે છે, એક બીજાને અસર કરી શકે છે, એક બીજાને લાખાં શિક્ષણ આપી શકે છે ઇત્યાદિ એટલું પ્રસિદ્ધ નથી અને તેથી એના ઉદાહરણો આદિની અપેક્ષા એ સંબંધમાં રહે છે.

મનુષ્યોની અથવા પ્રથમ તો આવા કોઈ વિષયને માનતી જ નથી. પોતાના માનની મર્યાદાની ટેપ લઈને તે વડે જ્ઞાનમાત્રના સંભવનું માપ કાઢવા મનુષ્યો તત્પર થતા. કોષ-પણુ વિષય પોતાની શુદ્ધિમાં ન સમજાય તો તેને અસંભવ તરત જ કહેવામાં આવતો અને તેવા વિષયને માનનારના મતની જાહેરમાં ગણતરી થતી. હાલ પણ પ્રજાવર્ગના ધણે ભાગ આ દશાનું અતિક્રમણ કરી ગયો છે એમ નથી, છતાં વિજ્ઞાનની ફેટલીક શોધોને લીધે આવા મનુષ્યોને પણ પ્રસંગે વિચારમાં પડવાનું થયું છે; અને એમના મતપ્રમાણે વહેમને ધારણ કરનાર મનુષ્યોને ઉત્તર આપવો એક સમયે કઠિન થઈ રહ્યો છે. ન્યાં સુધી ટેલીફોનની શોધ નહોતી થઈ ત્યાં સુધી દૂરદેશરથ બે મનુષ્યો વાત કરી શકે છે એ માનવામાં નહોતું આવતું; એવું મેં જોયું છે અથવા કર્યું છે એમ કહેનાર મનુષ્યને હાસ્યપાત્ર ગણવામાં આવતું. પણ હવે કેવલ આમ્ય મનુષ્યોશિવાય સર્વ એ વ્યતિકરને માનનાર ગણનાર અને સ્વાભાવિક ગણનાર થઈ રહ્યા છે. તારના સંદેશ તારવડે મોકલવામાં આવતા પૂર્વે એ વ્યતિકર પણ એવો જ અસંભવિત અને અશક્ય મનાતો. કમેકમે એ શોધ થઈ સર્વના અનુભવમાં એ વ્યતિકર આવ્યો એટલે એ સ્વાભાવિકનેવો યઈ ગયો, પણ પછી તારવિના સંદેશ એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે મોકલી શકાય એ અશક્ય મનાતું. કમે કરી એ શોધ થઈ એટલે એ વ્યતિકરને વહેમ ગણનારની સંખ્યા ઓછી થઈ એટલું જ નહિ પણ એને વહેમ ગણનાર ને પૂર્વે ડાહ્યા અને પ્રાપ્ત ગણાતા તે હવે અજ્ઞાન અને હાસ્યમાત્રની પંક્તિમાં આવી રહ્યા છે. આ જ પ્રમાણે બે મન પરસ્પર વાત કરી શકે છે, એક બીજાના વિચારને કાષ્ઠપણુ દટ સાધનવિના પરસ્પર મોકલી શકે છે, એના વ્યક્તિકરો દળારો વર્જથી વિશ્વમાં થતા રહ્યા છે અને એ સાધના આવ્યા છે, છતાં એની સકારણ ઉપપત્તિ ન જડવાથી એ વ્યતિકરો વહેમમાં ગણવામાં આવે છે અને મનુષ્યોનું મન એની આ રીતે ઉપેક્ષા કરતું હોવાથી જગતમાં એના ફેટલા વ્યતિકરો પ્રતિદિવસ થાય છે તેની

નોંધ પણ લેવામાં આવતી નથી. આમ છતાં આંતર મનની શક્તિપ્રતિ વિદ્વાન શોધકનું લક્ષ્ય જવાથી એ સંબંધના વ્યતિકરણ હાલ કેવલ અપ્રસિદ્ધ રહ્યા નથી અને આંતર મનની શક્તિનો અભ્યાસ આવવાથી એ વ્યતિકરણને સુઘ્ર પ્રભ હવે વહેમમાં ગણાતી નથી, અને પોતાના જ્ઞાનની મર્યાદાથી જ કુદરતમાં શું શક્ય છે અને શું અશક્ય છે તેનો નિર્ણય કરતાં અટકે છે.

હાલ પણ માનસ વિદ્યાના અભ્યાસીઓ અને તેમાં પ્રવીણ થયેના પુરુષો વિચાર-સંક્રમણ યથા શકે નહિ એવું ખાનગીમાં માને છે અને પ્રસિદ્ધ પણે પણ કહે છે. કેમકે તેમણે અભ્યાસ કરેલા માનસ શાસ્ત્રોના પ્રયોગમાં આવા વ્યતિકરણનું પ્રતિપાદન નથી અને તેઓ પોતે વિચારસંક્રમણ ધાર્યા પ્રમાણે કરી શકતા નથી, પણ પોતે કરી શકના નથી એટલા પરથી વિચારસંક્રમણ અશક્ય છે એ માનવામાં મોટી ભૂલ થાય છે.

પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતે પ્રત્યેક ક્રિયા કરી શકે તેમ નથી જ. જે જે રમત ગમતો શારીરિક કેલવણીવાળા કસરતી યુવાનો કરી દેખાડે છે, તે શું સર્વ મનુષ્યો હાલતાં ચાલતાં કરી શકે છે? અને કરી શકના નથી તેટલા પરથી શું એ કસરતી યુવાનો જે કરી દેખાડે છે એ નજરખંધી છે, ભ્રાન્તિ છે એમ માની શકાય છે? નહિ જ. પ્રત્યેક અસાધારણ વ્યતિકર ઉપગમવામાં અનુકૂળ અભ્યાસની અપેક્ષા રહે છે અને તે અભ્યાસ જેમણે કર્યો હોય તે જ વ્યક્તિ તે વ્યતિકર ઇન્જીનુસાર ઉપગમી શકે અને ઇતર વ્યક્તિઓ તેમ ઉપગમી ન શકે એ ઉચિત જ છે. એક યોગી મહાત્મા જે સ્થિતિમાં આરંભ થઈ શકે તે સ્થિતિમાં ક્ષિપ્ત, મૂઢ કે વિક્ષિપ્ત ચિત્તવાળો પુરુષ કદાપિ દષ્ટિ પણ કરી શકે છે? પણ તેટલા ઉપરથી એ સ્થિતિનું અસ્તિત્વ જતું રહેતું નથી. આ જ પ્રમાણે વિચારસંક્રમણની ક્રિયા ગમે તે મન ગમે ત્યારે કરી શકતું નથી. પણ એને માટે તેને મનની અમુક પ્રકારની સ્થિતિ અપેક્ષિત રહે છે અને તે સ્થિતિની ત્યારે અને જેટલા પ્રમાણમાં સિદ્ધિ થાય ત્યારે અને તેટલા પ્રમાણમાં વિચારસંક્રમણ યથા શકે છે અને એ સ્થિતિની ન્યૂનાધિક અંશે પણ સિદ્ધિ જેને ન થઈ શકે તે વિચારસંક્રમણ ન કરી શકે એ સ્વાભાવિક છે. તેથી આવા વિષયમાં પોતાની શક્તિથી સર્વેનું માપ લેવું એ ભૂલ છે.

આ સાથે એ પણ વિચારવાનું અત્ર રહે છે કે બાહ્ય જગતના પદાર્થોનું જ્ઞાન પરાકૃષ્ટિથી થાય છે તેથી તેના સંબંધમાં ઉપપત્તિ પણ સદસા થાય છે. બાહ્ય મન મસ્તિષ્કરૂપ હોવાથી અથવા મસ્તિષ્કના અવયવવિશેષ હોવાથી એના વ્યાપારો આદિની ઉપપત્તિ સદજ થઈ શકે છે અને તેથી તે કળી શકાય છે. પણ આંતર મન એથી ભિન્ન નિયમોથી જ પ્રવર્તે છે અને એનાથી અતીવ સૂક્ષ્મ છે. તેથી એના સંબંધના વ્યાપારોનો, પોતે માનેલા સંજ્ઞા અને અસંજ્ઞાના સ્વરૂપોથી નિર્ણય થઈ શકે નથી. પણ તે માટે તો એ વ્યાપારો જેના જેનામાં આલિંગ્યકારને પામતા હોય તેની તેની તટસ્થ વૃત્તિથી તપાસ કરવી જોઈએ અને તેને અનુસરી સંજ્ઞા અને અસંજ્ઞાની પોતાની મર્યાદાને નાની મોટી કરવી જોઈએ. આ પ્રકારની સ્થિતિ હોવાથી આ સંબંધમાં માનસ શાસ્ત્રના અભિગ્ન પુરુષોને પણ શંકા રહેતી જણાય તો તેથી ચકિત થયા જેનું નથી. એ પુરુષોએ એ વ્યાપારોનો અનુભવ કરવો હોય તો જે પ્રકારની માનસ સ્થિતિ એ વ્યાપારોના આલિંગ્યકારમાં અનુકૂળ હોય તે સ્થિતિને પ્રથમ સાધવી જોઈએ; ઇતર સામાન્ય વ્યાપારોની માફક આ

વ્યાપારો જ્યાં ત્યાં દૃષ્ટિગોચર થતા નથી, તેમ જ્યારે ત્યારે આવિર્ભાવને પામતા નથી. તેમ થતું હોય તો એમની જ્યાં ત્યાં થતી અનુપલબ્ધિને લીધે એમના અભાવનો નિશ્ચય કરી શકાય, પણ જ્યારે અમુક સ્થિતિમાં જ અને અમુક વાતાવરણમાં જ એ આવિર્ભાવને પામે તેમ છે અર્થાત્ એ વ્યાપારો અસાધારણ છે અને વિરલ છે ત્યારે તો જ જો વિરલ પ્રસંગે અને વિરલ વ્યક્તિમાં એમનો આવિર્ભાવ થતો હોય તેને તેને અવલોકવા એ જ એમના અભ્યાસમાટે સાદો અને સરલ ઉપાય છે.

એક દૂરદેશરિયત મનપર અમુક વિચારને મોકલવો, અમુક વિચારનું સંક્રમણ કરવું એટલો જ આંતર મનની શક્તિ નથી—એટલાનું જ નામ અત્ર વિચારસંક્રમણ આપ્યું નથી. પણ જ અને જ એવા બે મનો પરસ્પરથી દૂર રહેલાં છે, તેમાંથી જ નામનું મન જ ની સમીપ જાય છે અને એ જ નામના મનવાગી વ્યક્તિના સંબંધના સમાચાર ત્યાંથી પ્રદશ્ય કરી લે છે અને જ નું જે બાહ્ય મન તે મનના સંવેદનના એ સમાચારને વિષય કરે છે; આનો પણ વિચારસંક્રમણમાં જ સમાવેશ થાય છે, અર્થાત્ એ આંતર મનની શક્તિવિશેષ છે.

બે દૂર દેશમાં રહેલાં મનનું આ પ્રકારે સંમિલન કેવી રીતે થાય છે એ આપણા કળામાં આવે કે નહિ પણ આવે, પણ તેટલાથી આ શક્તિમાં ભેદ થતો નથી. આપણે વિદ્યુતનો ઉપયોગ કરીએ છીએ, એના ઉપયોગથી વિવિધ વ્યવહારો સાધીએ છીએ છતાં એ વિદ્યુત સ્વરૂપે શું છે તે કયે દિવસે જાણીએ છીએ ? પણ વિદ્યુત શા માટે અને કેવી રીતે આ વ્યવહારો સધાવી શકે છે એ જ્ઞાન નહીં હોવાથી વિદ્યુતના અસ્તિત્વમાં અથવા એનાવડે સધાતા તે તે વ્યવહારોમાં ભેદ થતો નથી, વિદ્યુત નથી અથવા એ વ્યવહારો થતા નથી એવું કોઈ માનતું નથી. અથવા શા માટે અને કેવી રીતે એ પ્રશ્નોનું ઉત્તર ન જણાવાથી વિદ્યુતને કાંઈ નિરૂપયોગી ગણતું નથી. ગુરુત્વાકર્ષણ સ્વરૂપે શું છે, તે પણ તેટલું જ અજ્ઞાત છે. ગુરુત્વાકર્ષણ કેવી રીતે પોતાનો વ્યાપાર કરી શકે છે તે પણ અજ્ઞાત છે, છતાં સર્વ એના નિયમનો સ્વીકાર કરે છે અને એને વશ વર્તે છે અને એના નિયમોને વશ વર્તી તે નિયમોવડે વિવિધ ઉપયોગી વ્યવહારો સાધે સમાવે છે. આ જ પ્રમાણે વિચારસંક્રમણના સંબંધમાં કદાચ શા માટે અને કેવી રીતે એ પ્રશ્નો અનુસરિત રહે તો પણ તેટલાથી એ શક્તિનો અભાવ થતો નથી અને એનાવડે થયેલા અને થતા વ્યવહારો ભેદ પામતા નથી.

લગભગ પ્રત્યેક મનુષ્યના અનુભવમાં આ વિષયના વ્યતિકરો કાંઈ કાંઈ સમયે આવી મળે હોય છે પણ એ વ્યતિકરોને ન સમજવાથી અને એનું કારણ સ્પષ્ટ નહિ થવાથી બદ્ધ કરીને મનુષ્યો તેને અકસ્માત્ અથવા કાકનાલીય ગળી કાઢી નાંખે છે. આમ થતાથી એ વ્યતિકરોપ્રતિ ધ્યાન રહેતું નથી. અને કેવી રીતે થાય છે એનું જ્ઞાન પણ પત્તી થતા પામતું નથી; આ સર્વ વિચારી જ્યારે એ વ્યતિકરોનો ખ્યાલ આવે ત્યારે એના નિર્ણય-માટે વિવિધ સંસ્થાઓ ઉભી થઈ અને તેથી એ સંસ્થાઓએ આગ્રહ કરી પ્રયાસ કર્યો અને તેના પરિણામમાં આવા વ્યતિકરોની સખ્યા મદસ્તક જણાઈ છે. આથી આ વ્યતિકરોની સત્યતા તથા એના સંબંધના કેટલાક નિયમો જાણવામાં આવી શક્યા છે.

એ વ્યતિકરોની મદસ્ત્રાવધિ સંખ્યા પ્રસિદ્ધિમાં આવી છે. છતાં દિગ્દર્શનાર્થે માત્ર કેટલાકને જ અત્ર ઉદાહૃત કરવામાં આવે છે.

પારિસના કેમિયી ફેસેમેરિગિયોનામના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાને ઇ. સ. ૧૮૯૯ ના હીસે-અરમાં એક "ધી અન્નોન" નામનો અર્થ પ્રમિદ્ધ કર્યો છે. એમના પર આવેલા હજારો પત્રોમાંથી વિશ્વાસપાત્ર જણવા લગભગ એક હજાર પત્રોમાંનાં ૧૮૦ પત્રો આ અર્થમાં એ વિદ્વાને પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. તેમાંના કેટલાંક આ પ્રમાણે છે:

એન્નેલી એસ્પેરોનતી બ્રેન્ટ નામની સ્ત્રીએ એક પત્ર લખ્યો છે અને એ પત્રની હકીકત કેવળ સંભવ છે એમ એમના પતિએ ખાતરી આપી છે. એ પત્રની હકીકત આ પ્રમાણે છે: ઇ. સ. ૧૮૮૪ ના હીસે-અરની તા. ૪ થી એ પ્રાતઃકાલે લગભગ ૩૩ કલાકને સુમારે હું સાદ જાગત હતી ને ઉડી અને ઉમી થઈ. એ સમયે મારા બાઈ જેસેફ બ્રેન્ટના બ્રેન્ટું મને સ્પષ્ટ દર્શન થયું. આગળથીઆમાં આવેલા કૌન્સ્ટેબલ દેશના બાટનામાં એક રેજમેન્ટમાં એ પુરુષ સર્વેફ્ટેનન્ટ હતા. આ સમયે એ યુદ્ધબાપારમાં રોકાયા હતા, અને એમને એમના સંબંધના કોઈ પણ સમાચાર નહોતા કે એ ક્યાં છે. આ સમયે મારા બાઈએ મારે લગાટે સુગંધન કર્યું, મને શીતની કંપારી થતી જણાઈ અને મને એનું આ વચન સંગળાપું કે "એન્નેસિ! જા, જા, મેં દેક લખ્યો છે." આ સંબંધનાં જ હું ગભરાઈ ગઈ અને ચમત્તી ઉડી અને મારા પતિને મેં જાગત ક્યાં તથા તેમને જણાવ્યું કે જેસેફ મરણ પામ્યા છે, એમણે પોતે જ મને આ સમાચાર જણાવ્યા.

હવે આ હીસે-અરની તા. ૪ થી એ મારા ભાઈનો જન્મ દિવસ હતો અને એ દિવસે એની ૩૩ વર્ષની ઉંમર થઈ હતી આથી વ્યતીત રાત્રિએ અમે મર્વે એના સંબંધમાં ઘણી વાતો કરી હતી અને તેથી મારા પતિએ મને "આ માત્ર મારી કલ્પના છે" વગેરે કહી આ સંબંધમાં કંપો આપ્યો. એ આખો દિવસ મેં કનેશમાં વ્યતીત કર્યો; મધ્યાહ્નોત્તર ત્રણ વાગે મને તાર મળ્યો. તેને ઉત્તરની પૂર્વે મેં જલ્દીએ એમાં આ સમાચાર લખેલા છે, કે મારો ભાઈ આગળથીઆમાં આવેલા કેનીડીયામાં ગઈ રાત્રિએ ત્રણ વાગે મરણ પામ્યો છે.

એની ઇ. રાઈટ નામની સ્ત્રીએ પોતાની દીકરીના સંબંધમાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે:-

મારી દીકરી ફ્રેન્ટું મરણ ઇ. સ. ૧૮૭૯ ના મે માસની તા. ૧૭ મીએ થયું છે મારે કહેવું નોંધ્યે કે એ ચિત્ર બાજે પશુ મારી દૃષ્ટિઆગળ એટલું સ્પષ્ટ આવે છે કે જણે એ મરણ થોડા દિવસપર જ થયું હોય. એ દિવસે પ્રાતઃકાળનો સમય સુંદર જણાયો હતો. અને એની સવાર જણે મેં પૂર્વે કદાપિ અનુભવી નથી એવું મને લાગે થયું હતું. મારી દીકરીનું વય ૪ વર્ષ અને ૮ માસનું હતું અને એ અનિ આસાક અને હસમુખી હતી. સવારના ૧૦-૧૫ ના સમયે એ છોકરી રમણમાં દોડતી આવી અને મને "પૂછ્યું" કે હું બહાર રમવા જાઉં? મેં હા કહેનાં એ રમવા ધરતી બહાર નીકળી; અને હું એને હા કહી મારા એરડામાં પાણીની તાંમડી ભરી જાત ગઈ. જેની હું આગળમાં આવી એટલે મને એક પ્રકાશમય ઝળાણાનિ મારી છોકરીની જણાઈ. હું તેને જોવા અટકી અને દૃષ્ટિ-

તરફ નજર ફેરવું છું એટલે તો એ ચિત્ર અંતર્ધાન થઇ ગયું. આ પછી તરત જ મારા પતિના ભાષણે મને એકદમ જણાવ્યું કે ફેની હુંદાઇ ગઇ છે. હું બાણી માફક ધરમાં દોડી આવી; અને ત્યાંથી શરીમાં દોડી ગઇ તો ત્યાં એ પડેલી જણાઇ. એક ગાડાને બોડેલા ઘોડાએ એને લાત મારવાથી તેની ખરીનીચે એ હુંદાઇ હતી. અને એ ગાડાનું પૈડું એની ગરદનપર ફરી ગયું હતું તેથી એની ગરદન તૂટી ગઇ હતી. હું એની પાસે ગઇ અને થોડી જ ક્ષણમાં તેણે પ્રાણ ત્યાજ્યા હતા. આ પ્રમાણેની હરીકત એમના પત્રમાં એણે સ્પષ્ટ જણાવેલી છે.

સામગ્રીકલ રીસર્યામાટે સ્થપાયેલી સોમાપટીતરફથી આવા અને આવાને મળતા હજારે વ્યતિકરોની તપાસ થઈ છે અને તેમની નોંધ લેવાઇ છે. વળી આવા વ્યતિકરો-માથી જેટલાની નોંધ લેવાય છે તેના કરતાં સહસ્રગુણુ એ અને છે.

(અપૂર્ણ.)

પ્રોત્સાહક પત્રો.

પત્ર: ૧

તમે રામચન્દ્રને જુમ પાડો અને કેશવચન્દ્ર તમારી પાસે આવે એવું નહિ બને, તમે જેને જુમ પાડો-જેના નામની જુમ પાડો-તે જ તમારી પાસે આવશે. બહુ બહુ તો તેનું કોઇ લાગતુંવળગતું કે અંગત સંબંધવાળું હશે તે જ આવશે. અને તેમાં પણ તેનાથી વિરોધી મનુષ્ય તો કદી જ નહિ આવે. તમે દુઃખની જુમો પાડો છો, અને ધારો છો કે મુખ તમારી પાસે દોડી આવશે, તો તેમ નહિ બને. દુઃખની જુમો દુઃખવિના બીજું કોઇ જ સાંભળતું નથી, અને દુઃખની જુમોથી દુઃખવિના બીજું કોઇ આકર્ષાતું પણ નથી.

તમારો આજ સુધીનો અનુભવ આ વાતમાં સાક્ષી નથી પૂરતો? દુઃખની જુમો સાંભળી-મુખ કદી તમારી પાસે દોડી આવ્યું છે ખરું? કદી જ નહિ, અને કોઇ એવું મુખજેવું આવ્યું હશે, તો તે પણ પરિણામે દુઃખની જ અધિક પ્રતીતિ અને પ્રાપ્તિ કરાવે એવું મુખ હોવાતું.

તમે પાડેલી દુઃખની જુમો એ તમારી દુઃખઉપરની ટપાલ છે. તે તેને જ મળશે. આઠ કે દસ રૂપૈયાનો ટપાલી જેના નામનો પત્ર હોય છે તેને જ તે પહોંચાડે છે, તો મુખ દુઃખારિને ઓળખનાર વ્યવસ્થાપક સત્તામાં એ ટપાલીજેટલી પણ અક્ષત નહિ હોય એમ તમે ધારો છો? તેનામાં ઘણી શુદ્ધિ છે, તેનામાં અવ્યવસ્થા નથી. તે પણ જેની ટપાલ તેને જ આપશે.

તમારે દુઃખની જરૂર ન હોય તો દુઃખઉપર કાગળો લખ્યા ન કરશો, તેના નામના હોમસ ન પાડ્યા કરશો. મુખને આમન્ત્રો, મુખની વાતો કરો, મુખની ઇચ્છા કરો. તો જ મુખ તમારા પ્રતિ આવશે. તમે રડો છો, ચિન્તા કરો છો, કંજુસાઇ કરો છો, સંશય

ધરો છો, ભય ધરો છે; પણ એ બધું દુઃખનું જ કુદુઝ છે—દુઃખની જ એ બધાં લાગતાં વળગતાં છે. એમાંની એક પણ વસ્તુની તમને ઇચ્છા ન હતાં, તે બધાં તમારી પાસે આઠે પહોર હાજર રહે છે, તેનું કારણ તેઓ તમને તેમના અજ્ઞાના સમજે છે—પ્રાણુપોષક સમજે છે. એ બધાં ચિન્તનવડે "પોપણ જામનાર હોય છે. તમે તેને ચિન્તવનાર છો. અજ્ઞાતાઆગળ દુકાળીયાં આવે જ ને !

દુઃખની તમને જરૂર ન હોય, તેના પરિવારની તમને ઇચ્છા ન હોય તો દુઃખનો એક પણ ઉદ્ગાર ક્યાંથી પણ દહાડશે નહિ. કાંઈ લક્ષણ બાંધેલો મનુષ્ય મોટા રાજમહે ભાંખે બેસીને ઓડાર ખાય, તોપણ તેમાં કાંઈ લક્ષણની જ વાસ આવવાની, તેમ તમે ગમે તેવા મોટા માણસપાસે જઈને, કાંઈ મંદિરમાં કે નદી કિનારે કે લક્ષ્મીભાઈ પ્રવેશીને પણ દુઃખનું સ્મરણ કરો છો, તોપણ દુઃખ જ તમારા પ્રતિ આવે છે. સુખ જ બોધવું હોય તો દુઃખને જીવી જાઓ.

દુઃખને બૂઝી જવું એટલે દુઃખની વાતો ન કરવી, દુઃખની કલ્પના ન કરવી, દુઃખના વિચારો ન કરવા, દુઃખનું આપણમાં જ્ઞાન ન થયું હેતુ; અને યથાર્થ રીતે કહીએ તો દુઃખમાંથી દુઃખજુદિ ઉઠાવી લેવી.

સુખ એ પરમાત્માનો અંશ હોવાથી તે જ અખંડ સત્ય છે, અને દુઃખ એ અસત્ય તથા કલ્પિત છે; આ લાવતો પટ તમારા મનને નિરંતર આપ્યા કરે. સુખની જ સ્થાયી સત્તા છે, દુઃખની નથી, એમ દહપણે માનતાં જિજ્ઞાસુ મોંની પામે આ વાત મનાવવાની નથી, મન પામે મનાવવાની છે. મોંના કરતાં મનને દુઃખની જુઓ પાઝા કરવાની બધું ટેવ પડી હોય છે.

જેમાં તેમાંથી સુખને શોધો; દૂર દૂર દેખાતું અથવા ઉંડું ઉંડું જણાતું વાસ્તવ સુખ હોય તેના પ્રતિ જ દષ્ટિ સ્થાપો. સોનીના ઘરની ધૂળમાં જેમ સોનાની રજકણો હોય છે, તેમ ઈશ્વરના આ જગતમાં દુઃખમય જણાતી સ્થિતિ વા પ્રમંજીતા ઉંડાણમાં સુખના અને તે પણ વાસ્તવ સુખના અંશો રહેલા છે. તેને શોધો, છૂટા જગ્યા તે અંશોને એકઠા કરો, અને તેના ચિન્તનમાં નિમગ્ન રહો.

નાનાસરખા ગોટાને માટે જેમ મોટું નાળીયર લેવું પડે છે, તેમ કેટલીક વખત કાંઈ સુખના વાસ્તવ અંશને મેળવવાને માટે ઈશ્વર આપણને દુઃખનું મોટું નાળીયર આપે છે. તેને ઊંડાતાં અને કાચવી ફાડતાં આપણને શ્રમ પડે છે, પણ તેમાંથી જ કોપર્ક નીકળે છે.

સુખ, શાંતિ, આનંદ, કેલાસ, શુભાશા વગેરેને બોલાવો—મનના ઉંડાંજીથી બોલાવો. મોંથી—ઉપરઉપરથી—બોલાવ્યે તમારે ધેર પરાણો પણ નથી આવતો, તો સુખ, આનંદ વગેરે કેવી રીતે આવે ? સાચા હૃદયથી તેમને નિમગ્ન. તેમના વિરોધી જે કંઈક, દેષ, દુઃખ, વિપત્તિ, પ્રતિકૂલતા, હાનિ વગેરે છે, તેમને ચિન્તનમાંથી પણ દૂર કરો. પ્રેમથી મરંને સુખી કરો, મરંમાં સુખ જીઓ, જ્યાં ત્યાં જોતે તેને સુખ ઉપગમરતો પ્રવલ

કરો. પરંતુ સુખી કરી સુખી થાઓ. દુઃખનું મુખ્ય કારણ સ્વાધે છે, તેને ત્યજો. નિઃસ્વાર્થપણમાં અનન્ત સુખ છે.

દુઃખથી શમાટે ડરવું? દુઃખના કે દુઃખના પરિવારરૂપ ભય, શોક, સંતાપ, ઉદ્વેગ, ચિંતા વગેરેના પ્રસંગો ખરે જોતાં આપણને નિર્ભયતા આપવા, આપણને સુખને માટે અધિક યોગ્યતા આપવા, આપણા મનની અનેક શક્તિઓને વધારવા અને સુખનો અધિક સ્વાદ અપાડવા માટે આવે છે. જ્યાં સુધી આપણે તેમાંથી દિલને મેળવી નથી લેતા, ત્યાં સુધી એ દુઃખ જતું નથી, અને તત્કાળ કદાપિ કોઈ કારણસર વિશ્રામ છે, તો પુનઃ પ્રકારાન્તરે પણ તે આવીને હિલું જ રહે છે.

મનુષ્યત્વ દુઃખને હડાવવામાં છે, દુઃખથી ડરીને દૂર ભાગવામાં નથી. તમને મનુષ્ય કહેવા-કહેવડાવવાનો તમે હક્ક ધરાવો છો? જો હા, તો દુઃખથી તમારે ડરવાનું નથી. દુઃખનો તમારે ભુમો પાડવાની નથી, દુઃખનું ચિંતન કરવાનું નથી.

આ વિશ્વમાં દુઃખને જો કોઈ પણ હડાવવા સમર્થ છે તો તે એક મનુષ્ય જ છે. આ વિશ્વમાં વાસ્તવ અને ઉત્તમોત્તમ સુખને આકર્ષવા અને ભોગવવા જો કોઈ પણ લાયક છે તો તે મનુષ્ય જ છે. જેટલા અંશમાં તે દુઃખને નથી હડાવી શકતો અને સુખનો અનુભવ નથી કરી શકતો તેટલા અંશમાં તે મનુષ્ય નથી; તેટલા અંશમાં તેનું મનુષ્યત્વ દબાયેલું છે.

તમારે દુઃખ હડાવવું જ જોઈએ. તમે તેને હડાવી જ શકો. તમને હાલ ગમે તેટલું દુઃખ પ્રાપ્ત હોય, તોપણ તેનાથી દબાવાનું પ્રયોજન નથી. તમારા દુઃખની ખાતર કોઈ બીજા મનુષ્યપાસે દબાવો છો, એ પણ ખરે જોતાં પરોક્ષપણે દુઃખના પાસે જ દબાવાનું છે; અને કોઈ પણ નિમિત્તથી જ્યાં નમે દબાવો છો, એટલે તે દુઃખ તમારા ઉપર સ્વાર થવા વિના રહેતું નથી. દુઃખપ્રતિ દષ્ટિ પણ કરવાની જરૂર નથી. સુખપ્રાપ્તિના પ્રયત્નો સાધતાં દુઃખ એની મેળે જ જતું રહે છે.

કહેવાય છે કે ઉંટ મરવાનું થાય ત્યારે મારવાડમાં મોં કરે છે, તેમ દુઃખ પણ ટળવાનું હોય છે ત્યારે જ તમારા તરફ દષ્ટિ કરતું થાય છે. તમે વંચો બનો, દુઃખના અનન્ત બાણોથી પણ તમે વાંધાશો નહિ રૂના ગાલના જેવા હીલા થવાનું કશું પ્રયોજન નથી. સાચા મનુષ્યથી તેવા થઈ જ શકતું નથી.

મનુષ્યના આકારમાં મિલાડી કે કુતરું ન રહેશો. નિંદર થાઓ; દુઃખ વાધજેવી ભૂખ પાડી તમારી સામે આવે, તો તમે સિંહજેવી ગર્જના કરી તેના સંમુખ થાઓ, દુઃખ ડુર્બલ છે, તમે સમક્ષ છો. દુઃખ રંક છે, તમે રાજા છો. દુઃખે તમારાથી ડરવું જ જોઈએ, તમારાથી તેણે દૂર જ ભાગવું જોઈએ. તમે વીરદાક કરો, ભુઓ, તે કંપીને તમારી આગળથી પસાવન થઈ જાય છે.

॥ ॐ श्री ॥

શ્રી સૌન્દર્યલહરી.

ઉપાધ્યાતના પ્રતિપાદ વિષયો:

મંથપ્રકાશના હેતુઓ—મુક્ત ગ્રંથના ભાષાન્તરકાર વિભાવની ધર્મજ્ઞતા અને તત્ત્વજ્ઞતાના ઉદ્ભવના પ્રસંગો—ઉપાધ્યાતની આવરણતા—નિગમ અને આગમ અથવા પ્રકટ અને ગુપ્ત વિદ્યાની પ્રભુશિક્ષા—આગમવિદ્યામાં ગુરુ અને દીક્ષાની આવરણતા—ઉચ્ચરણી સંભવ અને રમ્ય ભાવનાઓ—ચેત તથા સાક્ષ આગમનાં ઇતીહાસ તત્ત્વો અને તેનું વર્ણન—આગમરહસ્ય અને શક્તિચાલન—દીક્ષાનું સ્વરૂપ અને તેના ત્રણ પ્રકાર—સાંખ્યી, સાક્ષી અને મોનિકી દીક્ષાનાં ગુણો—સાક્ષ ધર્મના બે માર્ગો, સમયમાર્ગ અને કુલમાર્ગ—શ્રી સૌન્દર્યલહરીમાં સામયિક સંપ્રદાય અને શુભાગમ પંચકનો આધાર—મંથ ૧૧ જાલલહરી અને મૃગારલહરી નામના બે ખંડ તથા નિરાકાર અને સાકાર ઉપાસના—હિંદુધર્મનું આપક સ્થાપન—વેદભાવમાં સાક્ષ ધર્મનું બીજ—અદિતિ ભાવના—સાક્ષ ધર્મપ્રતિ ધર્મો અનાદર અને તેના પ્રતિના અપેક્ષાની પરીક્ષા—વૈદિક આચાર અને સાક્ષાચારની સરખામણી—સાક્ષ સંપ્રદાય અને આચારનાં ઊર્ણ મૂલો અને તેનાં કલ્પગુણો અને મીમાંસા, દ્રવ્યવશ અને ભાવવશ અથવા બાહ્યવશ અને અંતરયાગ—ભાવવશની દીક્ષાના અધિકારી—ભાર-પ્રસવના હેતુઓ—મગવતીના સ્વરૂપનું સામાન્ય તથા વિશેષ જ્ઞાન—યુગ્મચિંતન—મોનિક તનુ ધડ-વાની કલા—યેચનિમગ્નન—ધર્મતા એન્દેશી આવેશનાં માર્ગો પરિણમી—સાક્ષપ્રદાયના ભાવ-વશનું તેનિરીય આરવ્યકમાં આવેલા આરુણકેતુક ઉપનિષદમાં બીજ—આરુણકેતુક ઉપનિષદ અને તેના અનુવાદ—આરુણકેતુક નામના અતિચયનની પ્રક્રિયા—ખિંદુભાવમાંથી વિસર્જભાવમાં પામતી શક્તિનો જ્યાંડમાં અને પિંડમાં પ્રસર અને રિયતિ—પિંડરૂપ સુપ્તશક્તિનું ઉત્પાન અને જ્ઞાન અને કિંદારાગ્નિનો આવિર્ભાવ—મંથરાગ્નના ત્રણ ફટ અને બ્રીન્ધાગ્નનો ઉદ્ધાર—સંહિતા અને આરવ્યકમાં ગ્રંથા-યેજી દેવીના ચક્રની ઉપાસના—શ્રી ચક્રની દેવમાર્ગમાં અવનતિ અને શ્રીશંકરાચાર્ય કરેલા સમુદ્ધાર—

શ્રી સૌન્દર્યલહરી.

ઉપાધ્યાત.

સ તસ્મિન્નેવાકાશે સ્ત્રિયમાજગમ યદુશોભમાનામુમાં
હૈમવર્તી તાં દ્વાયાચ કિમેતચક્ષમિતિ ॥

તદ્ તદ્જનં નામ તદ્જનમિત્યુપાસિતવ્યં સ ય પતદેર્શ
વેદાડમિદૈનં સર્વોણિ ભૂતાનિ સંવાંછન્તિ ॥

॥ કેનોપતિપદ્ ॥

તે ઇન્દ્રે તે આકાશમાં બદુશોભાવળાં કિમવાનૂર્તા પુત્રી ઉપાને પ્રકટ થતાં નેવાં, તેને પૂજ્યું કે આ મળન કરતા યોગ્ય દિન સ્વરૂપ શું છે ? * * * તે સુસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરતા યોગ્ય છે એ રીતે ઉપાસના કરતો. જેઓ સૌન્દર્યમૂર્તિરૂપે જન્મવિદ્યાને મળે છે તેના પ્રતિ સર્વ મુખપ્રાણીઓ આકર્ષાય છે.

કેનોપતિપદ્.

કવિ બાલરચિન શ્રીસૌન્દર્યલહરીના બાપાન્તરનો ઉપોદ્ધવાત લખવામાં એ હેતુઓ મને પ્રેરે છે:—(૧) તે કવિના સહવાસમાં જણે બાલકાવ ગાળ્યો

અંધ પ્રકાશકના

હેતુઓ.

છે તે બાણેજ—અતેવાસી હોષ કવિ બાલના નિર્મલ ચિત્તના

આદર્શને પ્રકટ કરવાનો ઋણી છે, અને તે ઋણનિવૃત્તિ કરવી

એ ધર્મ છે; (૨) કવિએ પોતાની પ્રસ્તાવનામાં સર્વસ્તર દીક્ષા

લખવાની આશા જણાવેલી તે દૈવયોગે સફળ ન થયાથી ગુજરાતી બાષામાં અગમ્ય તંત્ર

મંચતરીકે તેને પડી રહેવા દેવો એ ગુજરી બાષાના વિકાસને હાજો એમ નથી. આ

બાષાનુવાદને પ્રકટ થવાને ત્રીસ વર્ષ થઇ ગયાં છે, તેપણુ કવિ બાલને નવીન પ્રભે ઉત્તમ

સ્વાનુભવરસિક કવિતરીકે જણે છે, અને તેમના વલ્લાન્ત કવિ, હરિપ્રેમપંચવદશી

મત્યાદિ અંકકાવ્યોના પ્રશંસક થયા છે. પણ કવિ બાલ એક ધર્મજ અને તત્ત્વજ પુરુષ

હતા તે બાણેજ જણે છે, તેમના ધર્મમય જીવનની દિશા જોયો નિકટમાં આવેલા તેમના

જાણવામાં હતી; તેમનો ધર્મ ગોખ્ય બાવવતરૂપ હતો, અને પ્રકટ દ્રવ્યધંતરૂપ ન હતો. તેઓ

બાવવત અથવા અંતર્યામ કરનાર હતા અને તે યજ્ઞની દીક્ષા તેમને તેમના પૂજ્ય પિતા-

દ્વારા પ્રાપ્ત થઇ હતી. તેમના પિતા એક રસિક, અનેકભાષાભિજ્ઞ, અને આરંભ દક્ષિણ-

માર્ગના શિવ-શક્તિના ઉપાસક હતા.

સને ૧૮૮૧-૮૨ ના અરસામાં તેમના પૂજ્ય પિતા શ્રીઉદ્ધવાસરામબાણે મામહત્ત-

દારના પદઉપરથી નિવૃત્ત થઇ પેન્શન લીધું, અને પોતાના વતનમાં

કવિ બાલની ધર્મજ્ઞતા

અને તત્ત્વજ્ઞાનના

ઉદ્દેશવના પ્રસંગો.

આવી શિવાલયનો ઉદ્ધાર કરાવી ચતુર્થાશ્રમને ઉચિત જીવન ગાળવાની

દિવ્ય યોગના ધડી કાઢી હતી. અને સંસારભાર પોતાના પુત્રને

શિર મૂકી કમલ: મોક્ષરૂપ ચતુર્થ પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન

કર્યો હતો. તે યોજનામાં પુત્રને શિવશક્તિના ધર્મની દીક્ષા આપી મોક્ષમોક્ષનો માર્ગ

ઉઘાડો કરવાની એક પ્રવૃત્તિ હતી.

આ સમયમાં કવિ બાલે પિતાની આજ્ઞાથી સતીદેવન નામનું ખંડકાવ્ય રચ્યું હતું,

અને તે પૂર્ણ રૂપમાં પોતાના કોષ વિદ્યાન મિત્રને સને ૧૮૮૧ માં મોકલ્યું હતું એમ તે

મિત્રના પત્રના ટુકડાઉપરથી તથા જેટલાંક છુટક પલો તે કાવ્યના હાલ કવિ બાલના

ચિરંજીવી ત્રિપુરાશંકરના કમળમાં છે, તે ઉપરથી સમજાય છે. પૂર્ણ રૂપમાં આ કાવ્ય મળી

આવે તો ગુજરાતી સાહિત્યમાં સારી પુરતી થવા સંભવ છે.

કવિ બાલને ત્રણ-ચાર વર્ષની લાંબી રમ લેવડાવી મહુમ ઉદ્ધવાસરામબાણે પોતાની

પાસે રાખ્યા હતા, અને તે અવસ્થામાં શિવરહસ્ય, દેવોમાગવત, લિંગાર્ચનચંદ્રિકા,

સૌન્દર્યલહરી મત્યાદિ ઉપાસનાપ્રધાન ગ્રંથોનું પરિદીક્ષન ચાલતું હતું. આ ત્રણ ચાર

વર્ષની રમમાં કવિ બાલનું જીવન પરમ પવિત્ર અને મસ્ત શ્રીકૃષ્ણદારીકિતું મારી નજર-

આગળ લગ્યુ તરવરે છે. “મુશીકમ” અને “તંત્ર” નાં રહસ્યો તેઓ પોતાના પૂજ્ય

પિતાપાસે શીખ્યા હતા, અને પ્રસંગે સાચી “દરી” અને પ્રસંગે હિંદુધર્મની “મા-

પુતા” તેમના સઘળાં આચારમાં કિતરી આવી હતી. તેમનામાં વિશ્વજ્ઞ “દાનવીરત્વ”

ઝગમગ હતું. કેઈ પણ કંઈ ચીજ માગે તે ગમે તેવી કીમતી હોય તોપણ તેમણે આપવામાં આનાકાની કરી ન હતી, અને ઉદારતાના વિવક્ષણ અભ્યાસથી વ્યવહારમાં તેમને ધણું સંકટો વેઠ્યાં પડ્યાં હતાં. સર્ગા, સંપત્તિ અને મિત્રોએ આર્થિક સંકટના પ્રસંગમાં તેમનાથી અગત્યા રહેવા પ્રયત્ન કર્યો હતો, તોપણ આ ઉદારચિત્ત કવિએ તેમના પ્રતિ મરણ-પર્યંત અણુગમે દર્શાવેા મારા નાણુવામાં નથી. સંખ્યાકાળે લોખાનના ધૂપસાથે ખંદગી કરતા, અને ત્યાંથી નિવૃત્ત થઈ શ્રોમહાદેવજીની મહાપૂજની આરતીવખતે હાગરી આપતા, વાઘ અને તાલમાં મનોહર મુખમુદ્રાથી ટેકા આપતા મેં ધણીવાર જોયા હતા.

તેમના જીવનના ધર્મમય પરિવર્તનની સાખ નીચેના શ્રીરાજરાજાચર શંકરાચાર્યની પદ્યસમશ્લીના પ્રસંગે રચેલા કુહા પુરે છે:—

મુમુક્ષુકી ગુરુપતિ યાવના.

પ્રમુદ્ધમ પ્રેમપાસી પૂરન નિર્મલ અંતરવારે,
લક્ષણ વિલક્ષણ પ્રેમમદોન્મત પ્રેમકે પૂજનદારે ॥ ૧ ॥
તત્ત્વમસિતરૂપહૃદયશાસ્ત્રા ઘુલઘુલ યાસનદારે,
રમણીય વેદવચનવનઉપવન ગહન સૌં મુલે વિચારે ॥ ૨ ॥
પ્રિયદર્શનવિરહિત અતિ અકુલિત ચલિતચિત્ત દુગારે,
પ્રમુદ્ધ હૃદયે ચાતુર હમ વિરહાતુર આતુરતા યદિ દારે ॥ ૩ ॥
દૃષ્ટ મુરત સુવરિષ્ઠ મુરત રત પૂરન કીજે પ્યારે,
અમીષ્ટ પદાર્થ ગરિષ્ઠર્થ પ્રિય મિલન મિત્ર હમારે ॥ ૪ ॥
સંસ્કૃતિકુલે કુલિનવિજમૂલે મનહીંદુલે હીંચનદારે,
ગતિ અતિ સંગિત અમિત આનંદિત નયનશિવિરવર સ્થેલનદારે ॥ ૫ ॥
લોક વિચારે હમ દુરાચારી મન કહ્યું સ્થેદન ધારે,
જાકો પ્રેમપ્રવાહ યદ્યો ચિત્ત જગપુનીત સો વેદ પુકારે ॥ ૬ ॥
અભયકરેચક્રચલિતઉદધીગતરંકગતિ કોડ યુક્તનદારે,
કદા ઉપકંઠઉપસિયત જાને ડરકી હમારે પહે જો ઘેવારે ॥ ૭ ॥
અદ્ભુત પ્રેમલ ચાલકી ઘાની મોહિમંદાકિર્નો દેત સુદારે,
અંતરભાષ પરમપદપાવન સમજ લેહિ જન સમજનદારે ॥ ૮ ॥

● પ્રસંગે સાક્ષરશિરમણિ શા. નરસિંહરામાયણમાં યાવચીત્ત કરતાં તેમનાદ્વારા મારા નાણુવામાં આપ્યું કે આ પશ્તિમોના ભાવ હાકિરના મૂલ કાવ્યમાં છે:—

“શબે તારીકે આમે મોજો,
ગિર્દામે ધુની હાયલ;
કુળ દાનંદ હાલેમા
સુખક મારાને સાહિલ હા.”

શા. નરસિંહરામાયણના અભિપ્રાયપ્રમાણે શરણીના અવવાદમાં હવિ આવ મપુરં, પ્રસાદ્યુજ અને સરલ રચના લાવી રાખ્યા છે.

આપણને જણાવું છે. અગ્નિ, વાયુ, ઇન્દ્ર-એ મહાપ્રભાવવાળા દેવતાઓ, પોતાના બળના અભિમાનવાળા, દિવ્ય યજ્ઞરૂપે પ્રકટ થયેલા પ્રભુના સ્વરૂપને ઓળખી શક્યા નહિ, અને જ્યારે બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રત્યક્ષ મર્મિરૂપે ઉમાદેવીએ પ્રભોષ કર્યો ત્યારે ઇન્દ્ર ઇન્દ્રત્વને પ્રાપ્ત કરી શક્યા, અને પછી આલોષ કર્યો કે પ્રભુનું સ્વરૂપ અતીવ રમણીય છે, અને રમણીયભાવે પ્રભુની ઉપાસના કરવી.

ઈશ્વરની પ્રભુતા ક્ષણિકાએ ભવ્યભાવમાં સંકુચિત કરી નથી. પણ રમ્યભાવમાં પણ સ્વીકારી છે. પ્રભુનું જેવું મહાકાવ્ય સ્વરૂપ છે, અને મનાઘોરીરૂપ ઈશ્વરની ભવ્ય અને તેમની ભયંકર શક્તિ છે, તેવું સદાશિવરૂપ તેમનું સ્વરૂપ છે અને રમ્ય ભાવનાઓ. ઘોરીરૂપ પરમ રમણીય તેમની શક્તિ છે. જે ભવ્ય છે-જે ભયંકર છે-તેજ અન્ય દૃષ્ટિથી રમ્ય છે, અને તેજ મનોહર અથવા મોહક છે. પ્રભુના અને તેમની શક્તિના ભયંકર ભાવને યજ્ઞનારા પણ અને વીરો છે; તેમના અને તેમની શક્તિના રમ્યભાવને યજ્ઞનારા દિવ્ય તત્ત્વનો અને દ્રવિઓ છે. કેટલાક વામમાર્ગી છે; કેટલાક દક્ષિણમાર્ગી છે; માર્ગના પ્રયોજક આધિકારભેદ છે. પશુભાવવાળો વીરભાવમાં આવી શકે છે, અને વીરભાવવાળો દિવ્યભાવમાં પ્રવેશી શકે છે. પ્રત્યેક ભાવવાળો ઉપાસક તેની પોતાની ભૂમિકામાં યોગ્ય રીતે પ્રવૃત્તિ થાય એટલી કલા યોજક ગુરુમાં છે. અને તે દીક્ષા આપતા પહેલાં ત્રણ ભાવમાંથી કઈ અનુકૂલ યષ્ટ પડશે તેનો નિશ્ચય કરી માંત્રિકાઓ, શાક્તી, તથા શાંભવી એ ત્રણમાંથી યોગ્ય દીક્ષા આપે છે.*

શિવમાર્ગમાં અથવા શક્તિપ્રદાયમાં વસ્તુવિચારનું અને સિદ્ધાન્તનું સરખાપણું છે. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના આગમો કંઈક જૂની પ્રજ્ઞાસિદ્ધાંતો આપ્યા છે; શીવ અને શાક્ત આગ. પરંતુ શિવ અને શક્તિપ્રદાયના આગમો પરસ્પર સારા મોનાં ઇત્રીસ તરવો સંબંધ જાળવી શક્યા છે. આ જાને સંપ્રદાયના આગમો અને અને તેનું વર્ગીકરણ. તંત્રમંથો શિવના મુખમાં શક્તિને ઉપરિચારીકે મૂકવામાં આવ્યા છે, અને દપતીનો જેવો અવિભાજ્ય સંબંધ છે તેવો શિવ-શક્તિનો અને તેને લગતા આગમોનો છે. માત્ર શૈવગમમાં શિવને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે. અને શાક્તાગમમાં શક્તિને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે. આ પ્રાધાન્યમાં સિદ્ધાન્ત ભેદ નથી, પણ અનુભવની પ્રજ્ઞાસિદ્ધાંતો ભેદ છે, જાને આગમમાં કેવલ તત્ત્વને શિવતરત્ર કહે છે, અને તે અરૂપંદ ચૈતન્યમય ગણાય છે અને તેથી તંત્રમંથમાં તેને પ્રેતની રહસ્યસંગઠા આપવામાં આવે છે. તે અરૂપંદતત્ત્વમાં ગમંભાવે રહેલી જે જગદાકાર પરિણામ પમાડ નારી, રૂપંદ ઉત્પન્ન કરનારી, ચેતનશક્તિ છે તેને શક્તિતરત્ર કહે છે. ઉપમા આપી સ્વરૂપ સમજાવીએ તો જેમ નિરિન્ધન અગ્નિ બળે છે તેમ શિવતરત્ર ચૈત્યરદિન ચિત્તિ છે અર્થાત્ નિર્વિષયસ્વપ્રકાશ જ્યોતિ છે; અને તેમાં ક્ષોભ થતાં તેના સગવડાનું વિશેષજ્ઞન જે વડે થાય છે તે ચૈત્યરદિન ચિત્તિ છે અર્થાત્ સર્વિષય ચિત્તિ છે. ચૈત્યરદિન ચિત્તિ શિવતરત્ર છે. ચૈત્યરદિન ચિત્તિ એ શક્તિ છે. આ જાને તરવો અવિભાજ્ય ભૂમિકામાં અર્થાત્ સંયુક્ત-દશમાં એકરૂપે જ્યારે પ્રતીત થાય છે ત્યારે સદાશિવ તરત્ર. કહેવાય છે, શિવતરત્રને

* જુઓ પરમુરંમનિરાચન વિષ્ણુકલ્પસૂત્ર; તથા શ્રીમદાશિવપ્રણીત શિવસૂત્ર.

યોગવડે પ્રમાદ અર્થાત્ પ્રસન્નતા અર્પનારી શક્તિ અર્ધોગરૂપે સદાશિવમાં રહેલી છે, અને તેથી આ તત્ત્વ મધિમાગ અદ્વૈતવાળું છે. તેમાં જ્ઞાન અને જ્ઞેય-ચેતન અને ચૈત્ય-અસ્પષ્ટ કલાવાળાં મિથ્યાભાવે રહ્યું છે. આ તત્ત્વને યોનિયુક્ત ક્ષિંગવડે અથવા ત્રિકોણરૂપ અિંદુવડે સૂચવવામાં આવે છે. આ અિંદુ ચણાનાં દાણાજેથો દ્વૈત અને અદ્વૈતને-મેદ અનેદને-ચૈત્ય-ચિત્તિને-યુક્તભાવે દર્શાવનારો બોદાય છે ત્યારે ધૃશ્વરતત્ત્વનો પ્રદાશ થાય છે; અને તે તત્ત્વને અપરઅિંદુ કહે છે અને જેમ ચણુકના દાણાઉપર હોડુ, ખે પડ, અને ગર્જાકુર હોય છે તેમ સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મ અને કારણ અવસ્થાવાળા ધૃશ્વરતત્ત્વની ત્રણ અવસ્થાઓ પ્રકટ થાય છે, અને તેને અનુક્રમે અિંદુ, નાદ, અને ધ્વીજ-એવી પરિભાષાથી ઝેખળખનામાં આવે છે. ધૃશ્વરતત્ત્વના આ ત્રણ ભાવો પ્રકટ થવામાં જે અવ્યક્ત શબ્દશક્તિ કામ કરે છે તેને શબ્દશક્તિ કહે છે, અને તે પ્રણવ શબ્દવડે સૂચવાય છે ધૃશ્વરતત્ત્વનો સ્ફોટ થયા પછી વાચ્યશક્તિ શબ્દશક્તિથી પૃથક્ પડે છે, અને તેને તંત્રમાં શુદ્ધ વિદ્યા કહે છે. જેમ દુધને તપાવ્યા પછી તર ઉપર આવે છે તેમ વાચકશક્તિના પ્રણવજન્યે મથનવડે જે શુદ્ધ વાચ્યાર્થ તરે એ તેને શુદ્ધ વિદ્યા કહે છે, અને આ શુદ્ધ વિદ્યાતત્ત્વનો પ્રસવ માનિથી દીક્ષાવડે થાય છે. આ પ્રમાણે શિવ-શક્તિના તંત્રોમાં તત્ત્વવ્યૂહ નીચે પ્રમાણે ગોઠવાય છે.—

૧ શિષ્યતત્ત્વ—કેવલ નિર્વિધય ચિત્તિ.

૨ શક્તિતત્ત્વ—સવિધય ચિત્તિ અથવા સ્પંદભાવ.

૩ સર્વાશિષ્યતત્ત્વ—શિવ-શક્તિના યોગનાળી અર્ધનારીશ્વરની અિંદુયુક્ત ત્રિકોણ-વાળી ચેતન-વતી અવસ્થા.

૪ ઈશ્વરતત્ત્વ—અપરઅિંદુ-સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મ, અને કારણરૂપ, પ્રણવ મથનથી બોદાતું સર્વાતપાંખી વ્યાપક ચેતનતત્ત્વ.

૫ શુદ્ધચિદા-પ્રણવમથનથી પૃથક્ પડતી વાચ્યશક્તિ-ઉપાસનાના ક્ષત્રી પ્રેરક અક્ષરૂપ વ્યાપક જ્ઞાન-હજી અને ક્રિયારૂપ શક્તિ.

આ ક્રમમાં પ્રથમ તત્ત્વને શિષ્યતત્ત્વ, અને બેથી પાંચ સુધીનાને વિદ્યાતત્ત્વ કહે છે. કારણ કે પ્રથમ તત્ત્વ આત્મંત નિર્દોષ-નિરંજન-સુખરૂપ છે; અને બેથી પાંચ સુધીનાં તત્ત્વો—

શિવિધં વાસનાજાલમૂલમજ્ઞાનમુત્કટં ।

ઇતિ સર્વાત્મના યસ્માત્તસ્માદ્વિષતિ કીર્ત્યંતે ॥

(આત્મપુરાણ.)

નિવિધ વાસનાજલવાળા અલગત મુલ અજ્ઞાનને સારી રીતે કાપે છે માટે વિદ્યા કહેવાય છે.

આગમશાસ્ત્રમાં વસ્તુસિદ્ધાન્ત વિજ્ઞાનવાદઉપર બધાએલો હોય છે, અને વેદાન્તશાસ્ત્ર અથવા ઔપનિષદ દર્શનના અનિર્વચનીયપરાકરતા વિધતું સ્વરૂપ કંઈક ભુલ પ્રકારથી વણવવામાં આવે છે. ત્યારે ઔપનિષદ દર્શનમાં વિધ માપામગ અથવા પક્ષરૂપ અધિ-જ્ઞાનમાં અનિર્વચનીય માયાવડે પ્રતીત થતો આશામ મનાય છે, અને યજ્ઞ નિર્વિકલ્પ મનાય છે ત્યારે આગમશાસ્ત્રમાં ચિત્તિઃ સ્વર્તયા વિશ્વસિદ્ધિદેહુઃ । સ્વેચ્છયા સ્વ-

મિતૌ વિન્ધુમુન્મીલયતિ-એ પ્રત્યક્ષતા સુત્રોમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ચિત્તિક્ષિત વિધની શિદ્ધિ કરવામાં પૂર્ણ હેતુ છે, અને તે કદનો આશ્રય સીધા વિના પોતાના સ્વરૂપમાં, જેમ દર્પણમાં પ્રતિબિંબો અંતર્ગત રહે છે તેમ, સ્વેચ્છાથી વિમુક્તું નિર્માણ કરે છે.* વિધના સંબંધમાં આવે સૂક્ષ્મચતુર્થે છે એટલું જ નહિ પણ બ્રહ્મતત્ત્વના સંબંધમાં પણ કંઈક વિચાર્યું છે. બંને સિદ્ધાન્તમાં નિર્વિકલ્પ ચૈતન્યનો સ્વીકાર છે. ઔપનિષદમાં જેને નિર્ગુણ બ્રહ્મચૈતન્ય કહે છે તેને આગમમાં સામાન્યવિશેષાંતરક્ષિત પરશિષ્ય અથવા પરાસંચિદ્ કહે છે, પરંતુ આને વેદાન્તમાં સચ્ચ બ્રહ્મને માપાને આશ્રય લઈ વિધ-નિષંતાત્મિક વર્ણવવામાં આવે છે ત્યારે આગમમાં કંઈ સૂક્ષ્મવિચારથી મૂળતત્ત્વની પાંચ-જૂમિયા વર્ણવી છે અને એ નીચે પ્રમાણે:—

[અપૂર્ણ.]

* તુષો:—

સંયેદનં સત્યમેકં સંયેદ્યં તત્ર કલ્પિતમ્
 શાદ્દશનગરમ્સ્યં મૃપૈવ પરિભાષિતમ્ ।
 સા ચિત્તિઃ પરમાશક્તિઃ સંચિદ્રૂપામદેશ્વરો
 સ્યાત્મમિતૌ જગન્નિચયમવ્યક્તાદિ પ્રમેદિતમ્
 માસયેત્સ્વાનંધ્ય માયાગ્નિરૂપાવાનદેતુકમ્

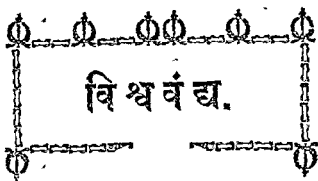
(ત્રિપુરારહસ્ય જ્ઞાનલંકા અ. ૧૨-૩-૬).

અર્થઃ એક પરમ સદ્ બ્રહ્મ છે; તેમાં વિદ્ય કલ્પિત છે. તે દર્પણમાં પ્રતિબિંબિત નજરે પડે છે, અને તેથી બિંબો છે. તે અર્થઘટ્ટ મદેશ્વરી બ્રહ્મની શક્તિ છે; અને તે પોતાના સ્વરૂપથી ક-ઈપણ અવ્યક્તાદિ અનંત ચિત્ત ચિત્તરે છે, તે અન્ય ઉપાદાનની અપેક્ષા સામ્યાવિના પોતાના સ્વાતંત્ર્ય માદાત્મ્યથી પોતામાં વિશ્વનો પ્રકાશ કરે છે.

ઔપનિષદ જ્ઞાન અને આગમશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તનો આ મર્મ સુતચિદિતામાં નીચે માણે સ્પષ્ટ કર્યો છે:

સર્વં માયેતિ ચદ્દજ્ઞાનમજ્ઞાનં પરિકીર્તિતમ્ ।
 સર્વં જિયંતિ જ્ઞાનં જ્ઞાનં જ્ઞાનવિદ્ઓપિદુઃ ॥
 ષટ્પટ્તદાકદાપમાસજ્ઞાલમસદ્વિતિ ભયેદ્વિષ્ટા ।
 ષટ્પટ્તદાકદાપમાસજ્ઞાલં સદ્વિતિ સુચિદિતં ભયેદ્વિષ્ટા ॥

અર્થઃ માયા છે-એ પ્રકારનું જ્ઞાન અજ્ઞાન મનાય છે, સર્વં જિયંતિ-એ પ્રકારનું જ્ઞાન સત્ય જ્ઞાન છે. ષટ્પટ્તદાક વિશેરે આમાસબલ બસનું છે એવું જ્ઞાન અભિપ્રાય છે, અને તે આમાસબલ મનું છે એ પ્રકારે લક્ષિત્ય તે વિષય છે.

વિશ્વવંદ્ય.

શ્રીવિશ્વવંદ્યસ્મરણસંમેલન.

જગતનાં દષ્ટિવાન મનુષ્ય જેમ સૂર્યથી અતાન ન હોઈ શકે, તેમ શ્રી મહાકાલના વાયકો શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યના નામની અતાન ન હોઈ શકે. માર્ગશીર્ષ કૃષ્ણ પંચમી એ તેમની અવસાનતિથિ છે. વ્હીન ખે વર્ષથી એ તિથિના દિવસે વડોદરામાં શ્રીવિશ્વવંદ્ય-ઉદ્યાનમાં શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યપ્રતિ મહામાવ મેવતાર અનેઃ શ્રેયમાવરનું તથા ઇતર મજાનોનું સંમેલન થાય છે. તે દિવસ પૂર્વોક્ત ઉદ્યાનમાં એકાંતમાં નિરુપાધિકપણે વ્હનીન કરવામાં આવે છે. પ્રાતઃકાલથી આરંભી રાત્રિપર્યન્ત વ્યાખ્યાનો, કીર્તનો, ચર્ચા વગેરેથી શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યનું ગુણસ્મરણ થયાં કરે છે. મંવત ૧૯૭૫ ના માર્ગશીર્ષ કૃષ્ણ પંચમીએ આ સંમેલનઆગળ વાંચવામાટે આઠ દસ લેખો તૈયાર કરાવવામાં આવ્યા હતા. તે સર્વના અવશ્ય કરવામાં આવવાથી સર્વને બહુ સંતોષ પ્રકટ્યો હતો, અને તે લેખોની અપૂર્વતા જાણવાથી તે સર્વ લેખો હતર સજ્જનોને અવલોકવામાં આવે, તથા યોતાનાથી તેનું પ્રસંગોપાત્ત પરિશીલન કરી શકવામાં અનુકૂલતા થાય એ આશયથી એ લેખો શ્રી મહાકાલમાં પ્રસિદ્ધ કરવાની અનેક સજ્જનોએ ઇચ્છા દર્શાવી હતી. તે સમયે મહાકાલ પ્રકટ થતું ન હતું, *જેથી તે પ્રસિદ્ધ ન થઈ શક્યા, હવે તે પ્રસિદ્ધ થવાથી એ લેખો ક્રમે ક્રમે અત્ર પ્રકટ કરવામાં આવશે, અને તેને માટે જ આ વિશ્વવંદ્ય એ નામના એક સ્વનંત્ર વિભાગનો અત્ર ઉપક્રમ કરવામાં આવ્યો છે. એ લેખો વિવિધ સજ્જનોએ લખેલા છે, તથા વિવિધ દષ્ટિમિદુથી તે લખાયેલા છે. કેટલાક વિશ્વવંદ્યના ગુણસ્મરણરૂપે તો કેટલાક તેમના લેખો તથા પ્રવૃત્તિઓની ચર્ચારૂપે એમ જિત જિત પ્રકારના ઉદ્દેશથી લખવામાં આવ્યા છે છતાં તેમાંથી તેમના જીવનના અનેક છંદા જવાયા પ્રમણોર્ણ જ્ઞાન થાય એમ છે. એમના જીવનચરિતનો કોઈ સદ્ગ્રંથ પ્રકટ થતોના યોગ ન આવે ત્યાં સુધીમાં આ રીતના તેમના ચરિતના વિવિધ પ્રસંગોના ઊલ્લેખન વર્ણનમાંથી પણ વાયકોને અનેક પ્રકારનો લાભ થવા સમ્ભવ હોવાથી આ લેખોને અત્ર સ્થાન આપ્યું છે. એ સર્વ લેખો પરિપૂર્ણ થતા સુધી મહાકાલમાં આ વિભાગ પ્રકટ ચર્ચા કરશે. પ્રથમ મંવત ૧૯૭૫ ના માર્ગશીર્ષ કૃષ્ણ પંચમીએ જ જે લેખો આવેલા તે પ્રકટ થશે, અને ત્યાર પછી વર્તમાન વર્ષના એ જ પ્રસંગે લખાયેલા લેખો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

જેના શ્રોમતના અભાગારમાંથી મળેલું હોવાથી છાતીમાં ડચુરો ખાંડે તેવું બહુ નથી. છતાં તેનો યથાર્થ પાક કરતાં મને ન આવડ્યો હોય, તો તેમાં દોષપાત્ર હું પોતે જાણું, અને તોપણ મને નિરાશા નથી થતી. આપને આજે શ્રીમદ્ભગવાદ્વેદી ઉત્તમોત્તમ જ્ઞાનવાની-ઓની યજ્ઞ ધરણમાં આવશે જ, અને તેમાં મધુર રસોનો આપને સ્વાદ લેવાનો યોગ આવશે જ; જેથી કદાચ મારી વાનીઓમાં નિર્મલ્યતા હશે તોપણ આપ ઉદારભાવે તેને નીભાવી લેશો એવી મને આશા છે. તે છતાં એ. પણ મારી ખાતરી છે કે કદાચ મારું નિવેદન કુતું પાનકું કે અપકવમરણું હશે તોપણ આપનું બલવાન-સમર્થ-માનસ જરૂર તેને સુગમપણે પચાવી લેશે, અને એમાંના સત્ત્વને મદદ કરશે.

આજના પ્રસંગને ઉચિત કર્તવ્ય તો એ જ ગણાશે કે પૂજ્ય શ્રી વિશ્વવંદનું ગુણ-રમણપૂર્વક ભાવ-પૂજન કરવું, અને એ કર્તવ્ય કરવા મારી વૃત્તિ લક્ષ્યાય એ પણ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ શ્રીમાન વિશ્વવંદની સમમ ગુણનિકેતન ભગ્ય મૂર્તિ કયાં, અને તેમનું ગુણ-પૂજન કરનાર અર્થ મતિનો હું લઘુ જાતક કયાં? પરંતુ મારી આશાને સચેનન કરતું પૂર્વજાલનું એક રમણીય દરય હું મારી માનસ સૃષ્ટિમાં જોઉં છું. ઉત્તર સ્વરૂપે શ્રી નૃસિંહ સ્તંભ ચીરીને પ્રકટ્યા છે, અને જાતક પ્રદલાદ પાસે કેઓ ઉઓ તેમનું ગુણ-ગાન કરી રહ્યો છે! મારું ચંપાલીય હૃદય આથી ધૈર્યવશ થતું જાય છે. અંધુઓ! આથી પ્રદલાદના આંતર સામર્થ્યસાધે મારી તુલના કરાવા હું માયું છું એવો આરોપ મારા ઉપર ન કરશો. આ દરયમાંથી મને પ્રકટેસો ભાવ એ છે કે માનવ હૃદય ગમે તેટલું બાલક હોય તોપણ શુદ્ધ ભાવથી જ ઉપાસ્યને ભજે છે તો તેને તે ઉપાસ્ય પોતાના સૌમ્ય ભાવે દર્શન દે છે. શ્રીમાન વિશ્વવંદપ્રતિ પણ મારી તેવી ભાવના હોવાથી હું તેમનું યત્કિચિત ગુણ-પૂજન કરવા સમર્થ થાઉં છું.

તેમ છતાં તેમની સમમ ગુણમૂર્તિનું ગાન કરવાની ધૃષ્ટતા હું ધરી શકતો નથી. તેમની ગુણમૂર્તિને સર્વાંશે હું આલેખી શકું એમ નથી; તેટલું બળ મારામાં નથી. તેથી જેમ ધ્યાનના પદસ્થ, પિંડસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત એ પ્રકારોમાં આરંભ અધિકારી સાધક પદસ્થ જ્ઞાન જ કરી શકે છે, તેમ હું પણ તેમના એકાદ ગુણનું ધ્યાન કરી શકીશ-કેવલ પદ-પૂજન જ કરી શકીશ. અને તેટલું કાર્ય પણ જો હું કરી શકું તો આપ મારી અર્થ શક્તિનો વિચાર કરી તેની અવગણના નહિ કરો એવું હું ઇચ્છું છું.

મનુષ્યમાત્રની સર્વ પ્રવૃત્તિ અથવા લગભગ સમગ્ર જીવન કોઈ પ્રકારના અભિમાનને લઇને ચાલે છે. તેની બાવદારિક કે પારમાર્થિક કોઈ પણ ક્રિયામાં અભિમાનનો અંશ હોય છે. એ અભિમાન મનુષ્યને અધિકાધિક સંસ્કારવંધન આપે છે, અને તેથી તેનું સંસાર-ભ્રમણ ચાલુ રહ્યા કરે છે.

પરંતુ ખરી રીતે જોઈએ તો ‘ગામનજે કુનકે ચાલે અને જાણે કે તેનો ખોલો ભાર હું જ ખેંચું છું.’ તેના જેવું છે. મનુષ્ય કોઈ બીજા જ વસ્તુને અધીન છે, ત્યારે તે પોતે એમ સમજે છે કે મારા અભિમાનને લઇને જ બધું ચાલે છે, અને હું જ સર્વ કાંઈ કરનાર છું; આ અભિમાન મહા દુઃખદ છે. તેનો ત્યાગ કરવાની અનિવાર્ય અગત્ય છે. પરંતુ એ અત્યંત દિન છે, અને તેની સાથે અભિમાનનો નિઃશ્વેષ સ્થ થવા પૂર્વે તેને દટલીક રિપતમાં રૂપાંતર પમાડવું પડે છે.

અભિમાન બે પ્રકારનું છે: ૧ શુદ્ધ, અને ૨ મંજિત. જીવત્વપ્રધાન અભિમાન તે મંજિત છે. ઈશત્વપ્રધાન અભિમાન તે શુદ્ધ છે. મંજિત અભિમાનને પ્રથમ શુદ્ધાભિમાનરૂપે કરવું જોઈએ છે. જેમાં નિરતરુ જીવત્વનાં જ કાર્યોનાં સ્ફુરણો થયા કરે છે તે જીવત્વપ્રધાન અંતઃકરણ છે, અને જેમાં ઈશ-ધર્મોનાં સ્ફુરણો થાય છે તે ઈશત્વપ્રધાન અંતઃકરણ છે. એ અંતઃકરણોનો જીવાત્મા તે તે પ્રકારના અભિમાનથી યુક્ત હોય છે.

આથી જીવત્વપ્રધાન અંતઃકરણને ઈશત્વપ્રધાન અંતઃકરણ કરવા માટે જીવત્વના અભિમાનનો ત્યાગ કરી ઈશત્વના અભિમાનમાં પ્રવેશવું પડે છે. આપણો અભિમાની ઈશત્વના ગુણધર્મોનું ચિંતન કરે છે ત્યારે જ તેની સિદ્ધિ થયે તે ઈશત્વમય બની રહે છે.

આ પ્રકારની સ્થિતિનું સ્વરૂપ પૂજ્ય શ્રીમાન્ વિશ્વવંશમાં સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું આવે છે. તેમનામાં જ્યારે જે કંઈ અભિમાનનો અંશ જણાતો તે ઈશત્વપ્રધાન અભિમાન હતું. ઈશત્વપ્રધાન અભિમાનના સ્વરૂપનો વિચાર કરતાં તેની વધાર્થતા સમજી શકાય.

શ્રીમાન્ વિશ્વવંશ જે કંઈ કાર્ય કરતા તેના ફલની તેમને સ્પૃહા ન હતી. તે મમત્ર કાર્યને ઈશ્વરાર્થે જીવિધી કરતા. તેના મશ અપયશમાં તેમની વ્રતિ વિરક્ત રહેતી. કંઈ પણ અવિદિત કાર્યમાં ન પ્રવેશવાનો તેમનો દૃઢ આદર્શ હતો. જીવત્વના ચિંતનથી રહિત રહેવું, જીવત્વના ભાવોને અંત કરવામાં ન ઉડવા દેવ એ તેમનો ઉદ્દેશ હતો. પરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે સર્વ કંઈ કરવું એ તેમનું જીવનસૂત્ર હતું, અને તદનુકૂલ તેમની મર્મ પ્રવ્રત્તિ હતી. કિન્નર અહંમત્તનો ત્યાગ એ ઈશત્વવાળા અભિમાનનું મુખ્ય લક્ષણ, તે તેમનામાં સિદ્ધ હતું.

આ પ્રકારના શુદ્ધ અભિમાનને હીવે આપણા વર્ગની તે મર્મોત્કૃષ્ટ પરિચયો કરી શક્યા હતા. અને તેમની સમગ્ર પરિચયોનું વિશેષ માહાત્મ્ય પણ આ હેતુને લઈને જ હતું. શરીરની વ્યાધિવાળા સ્થિતિમાં પણ વર્ગના અગતું સ્વીકારેલું કાર્ય અવિચ્છિન્નપણે તેમની પાસે કાળ કરાવતું ? પ્રસંગોપાત અનેક મનુષ્યોના અનુચિત આરોપોને સહન કરવા છતાં તેમણે સ્વીકારેલું આ વર્ગનું કાર્ય તેમની પાસે તૈત્તરારાવત અખંડિતપણે કાળ કરાવી શકતું ? વ્યવહારની સાધારણ અનુકૂળતારૂપ નોકરીને છોડતી તેમના જીવનને કેવળ વર્ગ-અર્થે કરી દેનાર કાળ હતું ? વર્ગના સમસ્ત નિયારથીન સાધકોતરફથી તેમના કર્તવ્યનું અત્યંત મૂલ્ય સાધી અકાતું હતું ? આ મર્મનું કારણ એક જ હતું, અને તે એકે તેમનામાં વર્ગનું શુદ્ધાભિમાન હતું. તેઓ ઈશત્વપ્રધાન અંતઃકરણયુક્ત થઈ રહ્યા હતા.

બધુઓ, આ તેમનું એક જ લક્ષણ આપણને શું કર્તવ્ય-સૂચન કરે છે ? એ જ કે જીવત્વના સ્વાર્થમય અભિમાનને ત્યજી ઈશત્વના શુદ્ધ અભિમાનને ધારણ કરવું.

તેમના અભિમાનનો આ પત્થો યી રીતે મરાયો હશે, અથવા કયા પ્રવ્રત્તિ કરીને તેમણે મંજિત અભિમાનને ત્યજી શુદ્ધાભિમાન ધારણ કર્યું હશે એ જાણવાની આપણને સહજ ઇચ્છા થશે.

આપણને તેમના જીવનની પ્રેક્ષાલિપિમાંથી જ તે માર્ગ જાણી આવતો. તેમણે પોતાના દૃષ્ટને મેય, ખ્યેય તથા પરમપ્રોતિના વિષયરૂપ માન્યા હતા. અને તેમના બોધને અનુસરવું એ તેમનું જીવનસૂત્ર હતું. આ જ સાધન તેમને ઈશત્વના અભિમાનયુક્ત કરી શક્યું હતું.

જેમાં જે વસ્તુ ઝમકોળાય તેના રંગને તે વસ્તુ પામે છે, એ ન્યાયે તેમનું અંતઃકરણ પોતાના હિપાસ્યમાં અખંડ ઝમકોળાતું હોવાથી તે પોતાના અભિમાનને પવટાવી શક્યા હતા.

આથી આપણે પણ આપણા અભિમાનને પશ્ચાદ્ધર્મ હોય તો તેને આપણી ઉપાસ્ય-વસ્તુમાં વારંવાર ઝગડાવવું જોઈએ, તેના પદ તેને પુનઃ પુનઃ આપ્યા કરવા જોઈએ. જનતાના ચિંતનમાંથી તેને ઊડતી વારંવાર ઈચ્છાના ચિંતનમાં સ્થાપવું જોઈએ.

આપણને આપણું અભિમાન બહુ પ્રિય છે, તેનું જરૂર પણ ખડન યતાં આપણને બહુ દુઃખ થાય છે. તેથી તે આપણી અત્યંત પ્રીતિપાત્ર વસ્તુ છે એમ જણાય છે. તો ત્યારે આપણા ઇચ્છાને આપણે પરમ પ્રીતિના પાત્ર માનીએ છીએ ત્યારે સ્વભાવથી જ આપણું અત્યંત પ્રિય જે અભિમાન તે, તેમને સમર્પીએ છીએ. કેમકે પરમ પ્રીતિપાત્રને આપણી પ્રિય વસ્તુ આપતાં સંકાય કે અસંતોષ થતો નથી, પણ ઉદ્ધટો આનંદ થાય છે.

આથી પ્રથમ આપણા ઇચ્છાને પરમપ્રીતિના વિષયપ માનવાની જરૂર છે. તે પ્રમાણે કરવાથી તથા તેમના સંશોધનું ચિંતન અને આચરણ કરવાથી આપણા અભિમાનને શુદ્ધ કરી શકીએ છીએ.

શ્રીમાન વિશ્વવંચની જનનજ્યોતિનું આ એક ઝગડનું કિરણ છે. તેને જોઈને આપણા પોતાનામાં તેનું કિરણ પ્રકટાવવા પ્રયત્ન સેવવાનો આપણે આજે નિશ્ચય કરીશું તો આપણું આજનું આ સત્કાર્ય સફલ થશે, એ નિઃસંશય છે.

પરમાત્માના અનુમદથી આપણે આ પ્રકારનું શ્રી વિશ્વવંચનું અનુકરણ કરી તેમની જ્યોતિને આપણા હૃદયમાં જગાવી શકવા સમર્થ થઈએ એ વાચનાપૂર્વક ઈચ્છાને પ્રજ્ઞામ કરી વિરમું છું.+

શ્રી વિશ્વવંચચરિતપંચામૃત.

લેખક: કૌશિકરામ વિદ્યારામ મહેતા.

શ્રીમદ્દૃષ્ટાપાત્ર પ્રાણાત્મસ્વરૂપ બંધુઓ !

મૌલ અને બધા વર્ચસ્વાળી જે મૂર્તિના પવિત્ર વાતાવરણમાં શાંતિ અને જ્ઞાનના અલભ્ય સામ્રાજ્ય આપણને વારંવાર મળ્યા હતા તે મૂર્તિ અ.પજ્ઞા દુર્ભાગે આપણી દૃષ્ટિમાં પાંદામાંથી છુટી થતાં ઉપદ્રવભારથી દગાઇ ગયાના અનુકરણરૂઠે આ પ્રશ્નને તેમનું પ્રુદ્ધ સ્મરણ કરવું અને ગદગદ કંઠે તેમની વિરલ સદ્ગુણમંડિત વર્ણન કરવું એ આપણું કર્તવ્ય છે. શ્રીવિશ્વવંચના અનેક સદ્ગુણમંધે અમૃતસરખા તેમના પાંચ સદ્ગુણોને આ લઘુ લેખમાં પ્રધાનપદ આપવામાં આવ્યું છે.

૧ નાસામદષ્ટિ—શ્રીવિશ્વવંચની આમૃતિમાં વિચારણીય પ્રેરકનું જ્ઞાન તત્કાલ ખેંચનાર તરત તેમની નાસામદષ્ટિ હતી. આપાનનઃ અવલોકન કરનારનું સદા તેમની સીધી તરફ અને પ્રમદવધાથી ગતિપ્રતિ જતું, પરંતુ મુક્ત રીતે અવલોકન કરનારનાં નેત્ર એકિન્ન દાંષ્ટકપર જ મોંટી રહેતાં. નાસામદષ્ટિ સિદ્ધ થતાં એ કાંઈ બાળકનો ખેલ નથી,

+ આજ પુલહાદેવો રેડ આ લેખ લખવા પછી કોઈ કાલે પડ્યો છે એમની લઘુ વયને વિચાર કરતાં અને લેખ લખવાની તેમની આ પ્રથમ જ પ્રવૃત્તિ હોવા છતાં જે વિચારગૌરવ એમને આ લેખમાં દર્શાવ્યું છે, તે કાંઈ અચિત્ત જ્ઞાતાથી આ લેખને અત્યંત સ્થાન આપ્યું છે,

યોગસાધનમાં જે આગળ વધ્યા હોય છે તે જ એ રીતે આત્મનિર્મલણ કરી શકે છે. એ દષ્ટિ સિદ્ધ થતા અંતર્મુખતાનો અમૃતરૂપે અને બહિર્મુખતાનો વિપરૂપે સ્વાદ વૃત્તિ અનુભવે છે, આપણે નહિ એવા પદ્યોદ્ભા દર્શનથી વૃત્તિ વિરથી જન્ય છે, અને અતિમોહક રૂપ પણ યોગાભ્યાસીના ચિત્તને ચિક્ષ કરી શકે નથી. શ્રીવિશ્વવંશની પ્રત્યક્ષપ્રવચ્ચતા તથા નિર્મોહના આપણે સર્વને સુવિદિત છે: એમનામાં એ દિવ્ય સદ્ગુણોનો સરભાવ એમની નાસામદષ્ટિ કિડિમનાદથી શુદ્ધિમાન પ્રેક્ષકને નિવેદન કરો રહી હતી, અને એમનો વિરાગ આવો હૃદય છતાં એઓ અરણ્યસ્થ ન લેતાં મસારમાં કેમ રહ્યા એ પ્રકારનું આશ્ચર્ય પણ એમના નિકટ સમગ્રમમાં આવનારાઓને અનેક પ્રસંગે થતું.

૨. ગુરુદેવશરણ—ગુરુદેવશરણ એ મહાત્મા વિશ્વવંશની આધ્યાત્મિક સંપત્તિમાં અમગવ્ય ગુણ હતો, શ્રીગુરુદેવનો પ્રથમ સમાગમ જ્યારે એમને યવલો ત્યારે જમાનાની તાસીરને કંઈક વચ થઇને પરીક્ષકશુદ્ધિથી કેટલાક કેટલાક ગુરુદેવને કરવા એઓ પ્રેરાયા હતા, પરંતુ જ્યારથી એમને સમગ્રમું કે વાસ્તવિક ગૌરવ ગુરુદેવનું જ છે અને વાસ્તવિક લાઘવ પોતાનું જ છે ત્યારથી એમણે પોતાના જીવનસૂત્રની પદવીએ ગુરુશરણને સ્થાપ્યું હતું. એ ગુરુશરણને પ્રતાપે ગુરુદેવના વિચાર, વાણી, વર્તન તથા લેખમાં જે ઐશ્વર્યશમલારનું જ્ઞાન એમની સંસ્કૃત અને અનુગૃહીત મતિને થતું તેવું ખીજા કોઇ સાધકને થતું નહિ. ગુરુદેવનું સ્વરૂપ મહાત્મા વિશ્વવંશ એવું સમગ્રતા તેવું ખીજા કોઈ સમગ્રતા નથી એ આપણા કાંઈના સર્વ જાણે છે; ગુરુદેવનું હું ગૃહવરૂદ સ્વરૂપ એઓ સમગ્રતા એટલું જ નહિ પણ અપાર સ્નેહથી મારાજેના અનેકને સમગ્રતા તેમને કૃતાર્થતાને દિવ્ય માર્ગે વાળ્યા. જેમ કુલીન વિવાસયાત્ર સમર્થ પ્રધાન રાગનું હૃદય સમજ જઈ સુદક્ષ રીતે રાગ્યતંત્ર ચવારી રાગને પૂર્ણ સંતોષ આપે છે અને દેવાથી રાગ પોતાના પ્રધાનને પોતાથી અભિ-ન મળી તેને તે પ્રમદે માન આપે છે—એવું અમેઘ અવર્ણનીય મુગ્ધ ગુરુદેવ અને વિશ્વવંશનું હતું. જાણવિના સૂત્રપથો જેમ કુર્બોધ હોય છે તેમ વિશ્વવંશની હૃદય પ્રતિભાએ જો મધ્યસ્થ કાર્ય કર્યું ન હોત તો ગુરુદેવના દિવ્ય ચરિતના કેટલાક અંશોના મર્મસમગ્રતા વિનાના જ રહ્યા હોત.

૩. નિયમપાલન—મહાત્મા વિશ્વવંશમાં ત્રીજો વિરલ ગુણ તેમનું નિયમપાલન હતું. હોંશી કરીગરીની ધડિયાળવિષે જેમ આપણે જાતી દેખીને કહી શકીએ છીએ કે અમુક સમયમાં આટલી જ ગતિ તે કરશે, તે પ્રમાણે એ મહાત્માના સંબંધમાં કહી શકાયું કે રાતના નવનો દેકારો થયો છે એટલે એઓ ગુરુદેવને સાષ્ટાંગ કરતા હશે, સવારના પાંચ વાગ્યા છે એટલે પયારીમાંથી જાગ્યા હશે, સાંઝ ૭ વાગ્યા છે એટલે ખોળસ્ય થઈ પોતાનો દિવ્ય ક્રમ સાધના હશે, અગિયારમાં દસ મિનિટ ઓછી છે એટલે પોતાની નોકરીપરદાજર મંડ ગયા હશે, અને રવિવારે એ વાગ્યા છે એટલે કાં તો ગુરુદેવના લેખનો નકલ કરતા હશે અથવા તો મૂંઝ તપાસતા હશે. પ્રકૃતિનો અસ્વસ્થતા અને પરિવર્તન પ્રવૃત્તિ એ બે મુખ્ય કારણોવિના એમના આ નિયમમાં કશાપિ અનવિચન થયું ન હતું. આવું જ નિયમપાલન ઉપમ યોગસરકારવાળા જ કરી શકે છે, જે ઉપરથી આપણને ખાતેરી યશ કે તેમના વિરલ યવલો કેવું મહાદેવ આપણે ગુમારી બેઠા છીએ.

૪. પુરુષાર્થ—મહાત્મા વિશ્વવંદ્યો પ્રકૃતિમાં ચોથો મહાયુગ્ય પુરુષાર્થનો હતો. એમને અને આશ્ચર્યપ્રમાણે કાણુ પશુ જનનું નહિ. પોતાના ઇષ્ટક્રમપ્રતિ એમને અસીમ અનુરાગ હતો, અને વિવિધ પ્રતિજ્ઞાઓ છતાં તે દિશામાં એમણે પુણ્ય શ્રમ કર્યો હતો. સાધનસમારમ્ભને અંગે દુષ્કર તપ બીજા પાસે કરાવતા ઉત્તર પુરુષાર પોતાના જ ક્રમમાં કેમ પ્રમાદવશ હોઈ શકે? અને પોતાના પુરુષાર્થના પ્રમાણથી મહાત્મા વિશ્વવંદ્યે આપણા મંડળની અને જનતાની સેવા કરવામાં મજા રાખી નથી. શ્રીગુરુદેવ સ્વરૂપ થયા ત્યારે આરંભમાં તીવ્ર શોકના આવેશમાં મંડળના અગ્રણી પુરુષોને એવો વિચાર આવેલો કે મહાકાલ-જંધ કરવું, પરંતુ પત્રીથી કંઈક નિરાંતે પકવ વિચાર કરતાં તેમને નિશ્ચય થયો કે મહાકાલ ચાકુ રાખવું. તે સમયે મહાકાલના પ્રાદેશની સંખ્યા ૪૦૦-૫૦૦ જેટલી હતી. પરંતુ તેનું તંત્ર પોતાને હરનગર થતાં અંદરૂન ચોગિનોના લેખક ધારે ધારે એવો ચમત્કારિક વ્યૂદ જોડ્યો. ૬ પ્રાદેશની સંખ્યા ૩૦૦૦ સુધી પહોંચી અર્થાત ૬૦૦ ગણી વધી પડી. યુજરાતના માસિકોના ઇતિહાસમાં આવો મોહનપ્રયોગ બીજે ક્યાંય જોવામાં આવ્યો નથી, અને મહાકાલના પ્રાદેશ તે અનેક ઉપરાંથી કરાતી લગભગ ભરનાર અથવા તે' વી. પી. પાણું 'ચાળવાનું' સહી સહેલું કામ કરનાર સહેલાણી રેંછ-પેંછ પ્રાદેશ નહિ, પરંતુ પ્રતિમાસ મહાકાલના દર્શનમાટે તરખી રહેનાર, અંક મેડા મળે તે! અધીર્ભાગીના પત્ર લખનાર, સાચા સહૃદય ઉપાસકો! મહાત્મા વિશ્વવંદ્યે પોતાના મોતીના દાણાએ આશ્ચર્યથી ગુરુદેવના કેટલાએ દિવ્ય લેખોની નકલ કરી! કેટલા મુશ્કેલી ગંજ તપાસ્યા! કેટલા લેખ પોતે અને લખ્યા! શિથિલ ઉત્સાહવાળા કેટલાને ટટાર કર્યા! આગળ વળતા કેટલાને હજી પણ આગળ વધતા ઉત્તેજિત કર્યા! કેટલા રમતાને રમાડ્યા! હસતાને હસાડ્યા! રડતાનાં આંસુ ડુંગ્યાં! એ બધો વિચાર કરતાં એ જ નિશ્ચયપર આવ્યા છે કે એ મહાત્માના પરમપતિ છતાંનો લગભગ અધી કાણો પોતાનું ઉત્તમ એવ સાધનામાયે સંસ્કૃતિ-જન્ય મુશ્કેલીને એક કસાણાને માર્ગે સ્થાપનામાં તથા રિયર કરવામાં વ્યતીન થઈ હતી.

૫. આત્મદર્શન—મહાત્મા વિશ્વવંદ્યો પાંચમો અતૈકિક ગુણ તેમનું સર્વાત્મદર્શન હતું. એ દિવ્ય ગુણને કીચે એમને મળે તે મનુષ્ય મળે તે સમયે મળી શકતો, બીજાની સદગુણમંપત્તિ જોઈ પોતે અંતરથી હરખાતા, કોઈને પણ માર્મિક કે કટુ વાક્યથી દુઃખના નહિ, પોતાનો તમામ આશય નિષ્કપટ અંતઃકરણથી પ્રકટ કરી દેતા, અને સર્વપ્રતિ બલન નિરભિમાનપણે અંધુભાવે વર્તતા. એ દિવ્ય ગુણને કીચે એવ સાધકક્રમમાં શુ-ધિરૂપ એ મહાત્માએ વિરલ અગ્નિશત્રુપણું મિલ્લ કર્યું, જે અગ્નિશત્રુપણું વાગાતીન સ્વરૂપે ભવની પ્રાપ્તિમાં પગપિવાર છે એમ શ્રી ગુરુદેવ પોતે

“અગ્નિશત્રુપણું શોભીને વસીએ પારં પરાને રે”

એ મંત્રુક પંક્તિથી આપણને ઉપદેશ કરે છે.

ગ્રાહકોને વિજ્ઞપ્તિ

શ્રી મહાકાલ ગ્રાહકોને વિજ્ઞપ્તિ કે મહાકાલનો ચાલુ વર્ષનો ચોથો માસનો અ. વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે, તે સ્વીકારી લેવો. જેમને ગ્રાહક રહેવા પડે ન હોય તેમણે પ્રથમથી તે સંબંધી જણાવી દેવા કૃપા કરવી.

શ્રી મહાકાલ સંવત ૧૯૭૧ ના ચૈત્ર માસ સુધીના જુએ અંકો ખેંચાર પડી ચુકેલા છે, ના પાંકીના અંકો પછી થોડા વખતમાં તૈયાર કરી મોકલાવવામાં આવશે, તે ત્યારથી આજ સુધીના પ્રત્યેક વર્ષના અંકો પછી કરે કરે પ્રસિદ્ધ કરવા આવશે.

વ્યવસ્થાપક મહાકાલ,

વડોદરા.

નવાન તથા

શ્રી જયન્તીપદ્મપીયૂષ

પ્રથમ વિન્દ.

શ્રીમતી જયન્તીદેવીના રચેલા આ ગીર્જન પુસ્તકમાં વિવિધ રના કીર્તનોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં ભક્તિના, જ્ઞાનના, ઉપદેશના, અર્પણના, નીતિના, નમસ્કારના, સ્તોત્રના, એમ અનેક પ્રકારનાં કીર્તનો છે. તેમાં જ શ્રી ઉપદેશી વિચારનાં પણ મનોહર કાવ્યો છે. તેમજ ગરબા વગેરેમાં ગાવાને માટે અનેક ઉત્તમ નૃત્યનાં પદોનો તેમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

મુદ્રક: કાચુ પુર્ણિ. ૧-૦-૦.

શ્રી સદુપદેશશ્રેણી

૪૨ મો સદુપદેશ.

૧૥ શ્રેણીમાં નીચેના લેખોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે:

૧ બ્રહ્મિ તથા સમષ્ટિ જીવન. (૧૦૦ શ્લોકો મહિતા.)

૨ રાજયોગ. (૪૦ પ્ર. પદિત.)

૩ શ્રી માણિક્યોપનિષદ. (દુર્ગેશ્વર ૧૦)

૪ કૃષ્ણી કે મહારી. (લેખ ૪૦ શ્લોકો)

૫ પ્રત્યક્ષ. (શ્રી ૬૦)

૬ કીર્તનો.

મુદ્રક: ૦-૨-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦.

જીવનનાં વ્રત.

મુદ્રક: ૦-૨-૦: પોસ્ટેજ ૦-૧-૦.

શ્રીમદ્દિવ્યેન્દ્રાચાર્યજીનો રચેલો આ એક શ્રી ઉપદેશી ગ્રંથ છે. શ્રીઓના કર્તૃત્વમાંથી તેમાં પ્રમાણભૂત ચર્ચા છે. શ્રેયસ્સાધકશ્રીઓમાં તે સર્વોચ્ચ ઉપદેશી છે.

પુસ્તકો મળવાનું ઉદ્દેશ.

વ્યવસ્થાપક મહાકવિ વડોદરા.